EROL MÜTERCİMLER

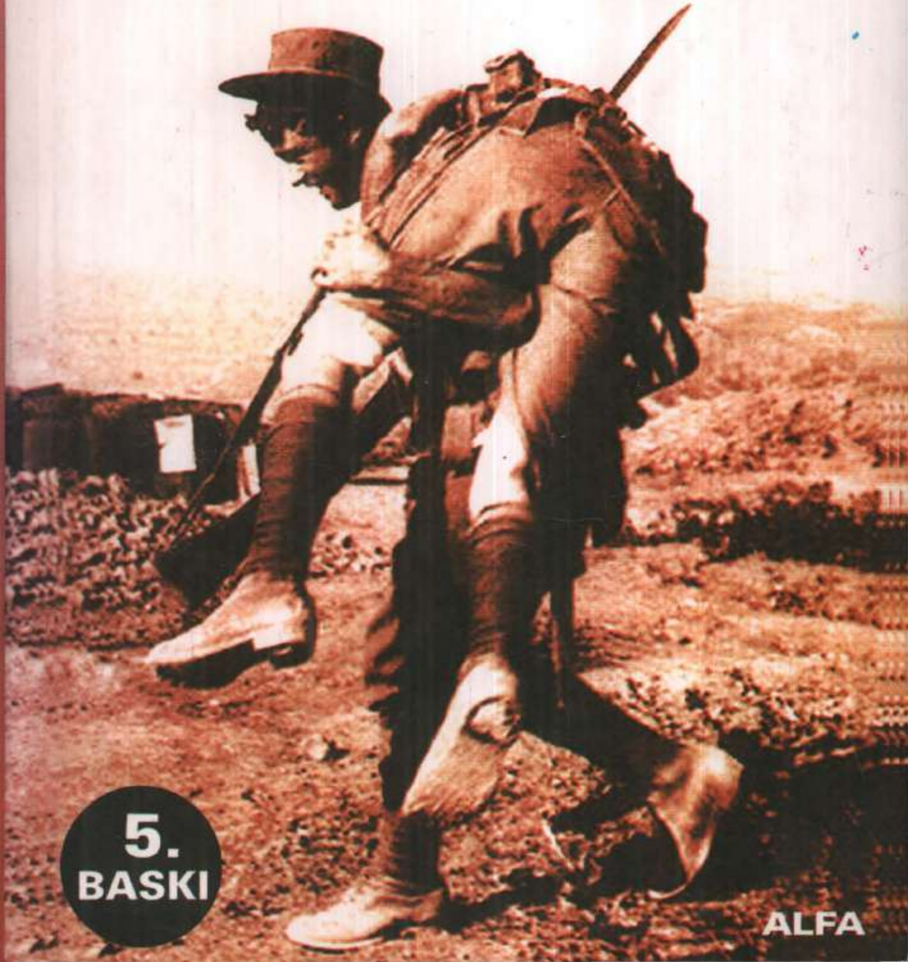
Gelibolu 1915

ALFA

EROL MÜTERCİMLER

Korkak Abdul'den Coni Türk'e

Gelibolu

5. BASKI

ALFA

EROL MÜTERCİMLER, 1954 yılında Kars'ta doğdu, tüm öğrenim yaşamı İstanbul'da geçti. İ.Ü. Fen Fakültesi Fizik Bölümü'nden mezun oldu. Deniz Kuvvetleri'nde bir süre Fizik öğretim üyeliği, Beşiktaş Deniz Müzesi Müdürlüğü yaptı ve bunun ardından Avustralya'ya gitti. SBS devlet radyosunda programcılık yaptı, "Çokkültürlülük" konusundaki doktora alan çalışmasını Avustralya'da yapıp, İ. Ü. Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Deniz tarihi çalışmalarıyla tanınan Mütercimler, Türkiye'ye dönüşünde çeşitli gazete ve dergilerde köşe yazarlığı yaptı. TRT Radyosu ve çeşitli TV kanallarında programcı ve yönetici olarak çalıştı. Belgeseller hazırladı. Halen üç ayrı üniversitede (Yeditepe Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Doğuş Üniversitesi) Strateji ve Devrim Tarihi dersleri vermektedir. Şu anda Habertürk kanalında *Aynanın Arkası* adlı haber programı yapmaktadır. Bugüne kadar kısa radyo oyunları, çeşitli dergilerde yazıları ve belgesel senaryoları yanı sıra on bir kitaba imza atmıştır: *Destanlaşan Gemiler; Milli Mücadelenin Kahraman Gemisi Alemdar; Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı; Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek - Sovyet Yardımları; Gaspedilen Gemi Sultan Osman; 21. Yüzyılın Başında Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli* (*Milliyet* Sosyal Bilimler Araştırma Ödülü); *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye-Japonya İlişkisi - Ertuğrul Faciası; 21. Yüzyıl ve Türkiye - "Yüksek Strateji;" İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış; Kadınlar Gemiler Otomobiller; Düşler ve Entrikalar, Komplo Teorileri.*

KORKAK ABDUL'DEN CONİ TÜRK'E

GELİBOLU 1915

Erol Mütercimler

Alfa Yayınları **1582**
İnceleme-Araştırma **14**

Korkak Abdul'den Coni Türk'e
Gelibolu 1915

Erol Mütercimler

1-3. Basım : Mart 2005
4. Basım : Nisan 2005
5. Basım : Haziran 2005
ISBN: 975-297-610-7

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Yayın Koordinatörü ve Editör Rana Gürtuna
Pazarlama ve Satış Müdürü Vedat Bayrak
Kapak Tasarımı Utku Lomlu

Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu 34410 İstanbul, Turkey
Tel: (212) 511 53 03 - 513 87 51 - 512 30 46 Faks: (212) 519 33 00
www.alfakitap.com
info@alfakitap.com

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa - İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Bölüm
GELİBOLU KARA MUHAREBELERİ
25 NİSAN 1915-9 OCAK 1916

Dördüncü Bölüm
ONURLU BİR YENİLGİNİN ARDINDAN BAŞARILI KAÇIŞ

SUNUŞ

Türkler için farklı anlamı olan bir savaştır *Çanakkale 1915*...

Türk halkının duyarlı yüreğinden kopup gelen türkülerde, İstiklâl Marşı'mızın şairi Mehmet Akif Ersoy'un dizelerinde nesilden nesile aktarılarak yaşatılacak bir savaştır.

Çanakkale Savaşı'nın yapıldığı bu topraklarda karşımıza çıkan bir dere, bir vadi, bir yamaç, mutlaka geçmişten bir öyküyü taşıyıp günümüze getirir. Bu topraklarda savaşlar da –ve ne yazık ki *Hero ile Leanders'*in öyküsünde olduğu gibi– aşklar da mutlu sonla bitmemiştir. Hiç kuşkusuz, mitolojide tanrı ve tanrıçalar birer uydurmadır ama zekâ ürünü bu uydurmalar, derin sembolik anlamlar taşımaktadır. Gelibolu'da, Çanakkale Boğazı'nda ve Truva'da bunlarla sıkça karşılaşırız...

1915 yılında bu toprakları işgale gelip Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalışan, ardından Gelibolu'ya asker çıkaran işgalci ordular, 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya kadar, mitlerin yarattığı tanrıların değil ama yurtseverliğiyle, inançla ve umutla ayağa kalkan savaş tanrısının yani Mehmetçik'in gazabına uğradı.

Bu topraklar, tarihin başından beri hiçbir zaman istilacılarını bağışlamamıştır. 1915 yılında da bağışlamadı.

Çanakkale Savaşı sadece muharebe alanlarında ölen askerlerin değil, idam edilen ilk sivil kişi olan Bozcaada müftüsünün de öyküsüdür... Gelibolu kara muharebeleri, küçük rütbeli askerlerin savaşıdır. Buradaki muharebelerle ilgilenmeye başladıktan sonra aklınız, yüreğiniz destanlar yaratılan ilk kıyı vuruşmalarında kalır. Muhteşem 57.Alay ve Komutanı Albay Avni, olağanüstü 27.Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik ve 36.Alay Komutanı Yarbay Cemil, Seddülbahir'in yaralı aslanı Binbaşı Mahmut Sabri, Edirne sırtında Teğmen Mucip, Binbaşı Halis, Kumkale'de Teğmen Halit, şehit Yedeksubay Ethem, Ezineli Yahya Çavuş, Bigalı Mehmet Çavuş ve onlar gibi nice civan mertleri, o cehennemî çıkarma gününden bugüne unutamayız. İnsan gücünün üstünde bir dayanma, direnme gösteren, cesaret ve kahramanlığı ile bu savaşlar içinde düşmanlarını bile kendisine hayran bırakan askerlerin önünde saygı ile eğiliyoruz.

Savaş, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu anavatan topraklarındaydı; bu nedenle, Türk askerinin burada bulunmasını anlamak kolay. Oysa İngiliz, Fransız, Senegalli, Hintli, Avustralyalı, Yeni Zelandalı, Filistinli Musevi askerlerin ne işi vardı burada?

Savaşın kendi matematik mantığı vardır ve kendi içinde tutarlıdır. Ama bilinmelidir ki savaş silah, petrol ve enerji ile ilaç tüccarlarının dışında hiç kimsenin çıkarına değildir. Her savaş, yenileni de, yeneni de ağır yıkımlara uğratır.

Bu kadar genç insanın hayatı niçin yok oldu gitti? Neden böyle bir savaş oldu? Gerçekten gerekli miydi? Bu soruların yanıtını Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinleri veriyor ama şimdi Çanakkale'de, dedelerimizin boğaz boğaza dövüştüğü Avustralyalılar'ın ve Yeni Zelandalılar'ın torunlarıyla oturup sohbet ediyoruz ve aynı derneklere üye olup aynı turlara katılarak savaş alanlarını, mezarlıkları birlikte dolaşıyoruz. Bundan başka hangi savaş böyle bir dostluğu ortaya çıkarmıştır?

Askerî açıdan ele aldığımızda ise şunları söyleyebiliriz: Çanakkale Savaşı iki ayrı mekânda gerçekleşmiştir: Birincisi Çanakkale Boğazı'nda deniz muharebesidir, ikincisi ise Gelibolu

Yarımadası'nda kara muharebeleridir. Her iki mekânda yapılan muharebelerin bütününe *Çanakkale Savaşı* adı verilir. Kimi askerî tarihçiler bu kara savaşına, "Düzenli orduların yaptığı gerilla savaşlarıdır," demektedirler. Gelibolu muharebeleri, Birinci Dünya Savaşı (askerî savaş analistleri *Birinci Dünya Harbi* demektedirler) bütünü içinde değerlendirildiğinde, yalnızca bir mevzi savaşıdır.

Çanakkale boğaz ve Gelibolu kara muharebelerinin sonucu hakkında ana başlıklarıyla şunları söyleyebiliriz:

1) Boğazları elinde bulunduran ülke, Ortadoğu, Ön Asya, Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da uluslararası ilişkilerde aktör güçlerden birisidir.
2) Bu savaşlardan sonra ortaya çıkan dolaylı etkinin sonucu olarak, iç karışıklıklarla boğuşmakta olan Çarlık Rusyası'nın çöküşü hızlanmış, dünya ekonomi haritası değişmiştir.
3) Gelibolu Savaşı'na kadar federasyonlar halinde yaşayan Avustralya ve Yeni Zelanda, birer ordu yaratarak millet olmanın bilincine ulaşmıştır.
4) Çanakkale Savaşları, en yoksul, en çaresiz dönemlerde bile Türk milletinin mucize yaratabileceğini göstermiştir. Buradaki savaştan sağ kalanlar Millî Mücadele'yi başlatarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni Anadolu toprakları üzerinde kurdular.

Yazdığım kitabın yazılış öyküsünü okuyucularla paylaşmayı seviyorum. Hele söz konusu olan, *Çanakkale 1915 Savaşı* ise.

Artık öğrenim yaşamına son vermiş olan Beylerbeyi'ndeki Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'nda 1980'de fizik öğretmeni olarak görev yaparken, *18 Mart* ve *4 Nisan* günleri yapılan törenlerdeki konuşmalardan edindiğim bilgilerden, yüreğimde deniz tarihimizdeki bazı olayları araştırma isteği doğdu. Özellikle de, denizde yaşamını yitiren bahriyelilerin kimler olduğu

ilgimi çekmeye başladı. Üniversite dönemimde de tiyatroya ilgi duymuştum ve oyun yazma denemelerim olmuştu. Bu nedenle, "Acaba bu olaylar tiyatro sahnesine taşınır mı?!" demeye başladım.

Her yıl 18 Mart, önemle ve özenle anılırdı. 1982'den itibaren de, okulda sahneye uyarlanacak tarihî olayları yazmaya başladım. Işıklar içinde yatsınlar, ilk oyunumu Ekrem Dümer ile Perihan Tedü sahneye koymuşlardı. Benim için çok hoş anılarla dolu, yıllar süren dostluğumuz da böylece başlamış oldu. Tüm bu süreci ve Tophaneli Yüzbaşı Hakkı'nın ölümünü araştırma serüvenimi *Kadınlar Gemiler ve Otomobiller* (Alfa Yayınları, 2004) adlı kitabımda anlatmıştım.

O günden başlayarak bugüne kadar yani yirmi iki yıldır "Boğaz su üstü muharebesi" ve "Gelibolu Yarımadası"yla yatıp kalkmaya başladım. Fakat ben gemileri, denizdeki çatışmaları, aldatmaları yazmayı, okuyucuyla paylaşmayı, kara muharebelerini ise kendi arşivimde değerlendirmeyi tercih ediyordum. Kara muharebelerindeki hatalar, tenkitler, taktikler, stratejiler, aldatmalar hep "Çanakkale muharebeleri dostları" arasında tartıştığımız konulardı.

Bu savaşla ilgilenen herkes gibi, yıllarca ne yayımlandıysa ulaşabildiklerimi okumaya çalıştım, alamadıklarıma da konu dostlarım kanalıyla fotokopilerle sahip oldum. Şimdi artık çok genişlemiş olan ama benim ilk ilgi duyduğum yıllarda sayısı az olan bir "Çanakkale Savaşları severler cemaati" oluşmuştu. Yine de 2004 yılının Eylül ayına kadar, kara muharebeleri üzerine bir kitap yazmayı tasarlamamıştım. Kendimi savaşın yüzüncü yılına hazırlıyordum. Ama her zaman her olay, sizin planladığınız gibi yürümüyor!

2 Eylül 2004 tarihinde yayımlanan kitaplarımla ilgili bir konuyu görüşmek üzere Alfa Yayınları'na gittim. Konuya girmek için ağzımı açarken Vedat ile Vezir, "Ağabey, neden Çanakkale Savaşları'nı yazmıyorsun?" dediler. "Neden?" diye sordum. Ardından da hiç soluk almadan en az on tane neden sıralayarak, yazamayacağımı söyledim. Planım bile olmadığını söyleyerek bir de küçük yalan kıvırdım. Fakat yakamdan düşmediler. Ve-

zir, "Tek bir neden söyleyeceğim... Hazırlığın olduğunu biliyorum. Bu konuda yazacak birçok kişi de size danışıyor. O halde neden yazmıyorsunuz?"

Evet, yıllardır Çanakkale Savaşları'yla ilgimi, radyo, televizyon konuşmalarımı bilen Vezir, bunları masanın üstüne koyunca Vedat'tan da yakamı sıyıramadım. Hele, 2005 yılı Mart ayının, doksanıncı yıldönümü olduğunu söyleyince... Vedat'ın hayır diyemeyeceğiniz gülümseyişli bakışıyla söylediği, "Ağabey, en geç Aralık başında teslim etmeni rica ediyoruz!.."

"Başladım."

Eğer ömrüm varsa, *"yüzüncü yıl"* için tasarladığım kitap da bir ekiple birlikte yazılacak ve yayımlanacak. Okuyacağınız bu kitabı, o hazırlık dosyalarından çıkardıklarıma eklemeler yaparak yazma cesaretini buldum.

Bana göre, Yeni Zelandalı tarihçi Alan Moorhead'in *Gallipoli*'si kadar iyi bir kitap yazmış olan Sayhan Bilbaşar'la 8 Mayıs 1985 tarihinde tanıştım. "*Nusrat* ve Yüzbaşı Hakkı"nın öyküsünü radyoya oyunlaştırmaya uğraşıyordum. Bilbaşar, kitabı *Çanakkale 1915*'in ikinci baskısını benimle paylaştı. O zaman kendisinin söylediklerini şimdi de ben sizinle paylaşıyorum:

> Gayem, Çanakkale Savaşı'na ait söylenmemiş bir şey söylemek ya da gizli kalmış bir gerçeği dile getirmek değildir. Bu konuda şimdiye kadar çeşitli dillerde o kadar çok şey söylenmiş ve yazılmıştır ki, olayın gizli kapaklı ve bilinmeyen hiçbir yanı kalmamıştır. Benim gayem sadece, Çanakkale'nin Türkçe olarak tam ve detaylı bir hikâyesini meydana getirmekti ki son on senedir işimden ve istirahatimden artan vaktimi bu uğurda harcamak suretiyle bu işi bir dereceye kadar başardım zannederim.

Sayhan Bilbaşar'ın sözlerine ekleyeceğim tek şey: "Ömrümün son yirmi iki yılını aldı bu Çanakkale..." Bilbaşar'ın kitabında, doğrusu hangisi, yanlışı hangisi diye kararsız kaldığı birkaç olayın tarihinin doğrusunu yazdım. Aslında 1987 yılında yayımlanan *Destanlaşan Gemiler* adlı kitabımda yazmıştım. Bu-

rada da bir kez daha yineleyeceğim ve bilerek yaptığım bir hatayı da düzelteceğim.

Bu kitabı yazarken izlediğim yöntemi de paylaşmak istiyorum. Savaşın askerî yönünü yani tekniğini ve teknolojisini en doğru yazan kitapları doğal olarak Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi yayımlamış olduğu için, temel kaynağım o oldu. Özetiyle birlikte altı cilt olarak yayımlanmış bu yapıttan bazı bölümleri aynen aldım. Niegel Steel ile Peter Hart ve Bilbaşar da esas kaynaklarım oldular.

1990'dan sonra Çanakkale Savaşları'na artan ilgi sonucu, özellikle anıların yayımlanmasında artış oldu. Bu nedenle, artık sosyal yaşam koşullarını, askerlerin psikolojisini, yemekleri, hastalıkları, kadın savaşçıları, keskin nişancıları, kısacası soracağımız her sorunun yanıtını bulabileceğimiz bildiri, makale, dergi, kitap var. Ancak bu sorular derinliğine araştırmalar istiyor ve gönüllü genç araştırmacıları bekliyor. Şunu da hemen eklemeliyim: Yetersiz olmakla birlikte Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bu konuda bir çaba içerisinde.

Bu muharebelere iki taraftan da katılanların yayımladıkları anıların çok az kısmı Türklere aittir. Bunun temel nedeni de, günlüklerini yazan askerlerin ya burada şehit olmaları ya da bu cepheden hemen sonra başka cephelere gitmeleri ve oralarda kaybolmalarıdır. Buna karşın yedi yedeksubay, bir astsubay, yirmi civarında da asteğmen-binbaşı arasındaki subayların anıları yayımlanmıştır.

Son yıllarda yayımlananlar içinde benim için en sarsıcı günlükler, çevirisini Murat Çulcu'nun yaptığı Mehmet Fasih Bey'inki oldu. İbrahim Hakkı Sunata'nınki de öyle...

Bartlett ve Bean'e hep gıpta ile bakardım. Oysa şimdi *İkdam* (çev. Murat Çulcu, Denizler Kitabevi) yayımlandı. Osmanlıca bilmeyen okuyucu, şimdi o döneme Osmanlı gazetecilerinin gözüyle de bakabiliyor.

25 Temmuz 1994 tarihinde Gelibolu'da orman yangını oldu.

O zaman Beşiktaş Deniz Müzesi'nde müdürdüm. İTÜ'den dostum Prof. İsmail Duman, İÜ Tıp Fakültesi ve İTÜ öğrencilerinden 1.500 kişiyi örgütleyerek 1-15 Aralık 1994 tarihleri arasında bölgeye 500.000 fidan dikmeye götürdü. TSK, barınacak yer hazırladı, mutfak ve hamam kurdu. Anzakların torunları da geldi. Onlar da dedelerinin toprağa düştüğü bu araziyi yeniden ağaçlandırdılar, dedelerinin adlarıyla plaketler taktılar. Müzik grupları geldi, ben de öğrencilere konferans verdim, gücüm yettiğince fidan diktim. Savaş alanlarını en iyi bilen, tüm yabancı devlet protokolüne savaşı anlatan kişi olan Bahriyeli Ekrem Boz'la (ışıklar içinde uyusun) savaş alanlarını adım adım gezdim.

1995 yılı Temmuz ayında Avustralya'ya gittim. Sokağa çıktığım ilk gün, Melbourne St. Kilda'da kitapçılarda Dardanelles-Gallipoli reyonunu gezdim. *Aman Tanrım! Ne çok sayıda yayın vardı...* Üstelik küçük bir kitabeviydi. Sonraları St. Kilda ve Elizabeth Street üzerindeki kitabevi, müze ve kütüphaneleri gezince, tekrar tekrar ziyaret ettiğim yerler halini aldı. RSL'ler (gaziler dernek lokali), Melbourne dışına çıktığımda da -hostelleri varsa orada kalıyordum eğer yoksa- yemeğimi yediğim yerler haline geldi. Hem ucuzdu hem de savaşlara katılmış kişilerle ilgili anıları anlatanlar sürekli oradaydılar.

Doktora tezim için çalışma yaptığımdan, Gelibolu konusunda kütüphaneler ve arşiv ziyaretini, nasılsa zamanım var düşüncesiyle 1998 sonrasına bırakmıştım. Ama rastladığım ikinci el kitapları alıyordum. Ne yazık ki, yaşam planım değişti ve Türkiye'ye döndükten sonra (kısa bir süre hariç) bir daha "yaşamak" için Avustralya'ya gidemedim. Şimdi arşivlerde çalışmadığım için o kadar pişmanım ki anlatamam. Neyse ki, elektronik posta artık imdadımıza yetişiyor, bir nebze de olsa eksikleri kapatmaya çalışıyoruz.

Bu konudaki eksiklerimi kapatan Nigel Steel'e ek olarak, iki de Türk araştırmacı, Mete Tunçoku ve Baha Vefa Karatay'ın kitapları da, cephe mektuplarını ve eski askerlerin düşüncelerini, duygularını önüme taşıdı.

"Çanakkale 1915 Savaşı" hakkında bu kadar akademik çalışma, roman, bildiri, makale yayımlanıyor ama hâlâ bazı konularda ısrarla hata yapmayı ya da yazılan yanlışları tekrarlamayı sürdürüyoruz. Artık buna son vermeliyiz.

Hemen söylemeliyim, ben de önemli bir hata yaptım. Üstelik bunun yanlış olduğunu bile bile 1984 yılında yazdım, ondan sonra da inatla düzeltmedim. Birçok yapıt da benden alıntı yaptığı için yanlış aktı gitti. Tarihin akışına ya da olayın analizine (olumsuz) etkisi olmayan *masum* bir yanlıştı, bu nedenle düzeltmedim. Şimdi düzeltiyorum.

Artık düzeltilmesi gereken hatalarla, yanıtlanması gereken soruların tartışılması gerekiyor. Benim bakış açımdan ortaya koyduğum konuları aşağıda okuyacaksınız.

Bunların birincisi, *Nusrat gemisinin komutanı Yüzbaşı Hakkı'nın ölüm tarihi* idi. Neydi bilerek yaptığım yanlış? Binbaşı Nazmi ile yapılan iki röportajı kaynak göstererek 7/8 Mart 1915 gecesi gemide yani *Nusrat*'ta öldüğünü yazdım. Oysa doğrusu, Eylül 1915'te Kasımpaşa Askerî Hastanesi'nde öldüğüdür. Neden hatalı olduğunu bilerek yanlış yazdım? Çünkü Yüzbaşı Hakkı zaten hastaydı ve o gece kalp krizi geçirmişti, yer Truva'ydı ve gemide ölmesi mitolojiye uygundu! Eğer roman yazsaydım doğru olurdu ama ben tarih yazıyordum. O zaman Amiral Fahri Çoker beni uyarmıştı, buna hakkım yoktu. Bugüne kadar yazılan birçok kitap ya da makalede benim yazdığımdan alıntı yapılarak yayın yapılıyor. Tarihin ve olayların akışına hiç etki yapmasa da, roman ve öykü yazmadığım sürece doğrusunu yazmak gerekiyordu. Amiral haklı çıktı. Işıklar içinde yatsın.

İkincisi, çok yaygın olarak sürdürülen bir yanlıştır: *Nusrat'ın döktüğü mayınların döşendiği tarih*. Aradan *doksan yıl* geçti ama bu konudaki yanlışı ısrarla yazıyorlar. Bu masum bir yanlış ya da hata değil, tam tersine tarihin akışını değiştirecek, savaş tarihi analistlerini yanıltacak bir yanlıştır. Bazıları mayınların dökülüşünü 17 Mart 1915 gecesine taşıyor. Bu kesinlikle yanlış. Doğrusu, 7/8 Mart 1915 gecesi olacak. Hacıpaşa Çiftliği'ndeki jurnalde açıkça yazılmış. Bunun tüm ayrıntılarını ikinci bölümde okuyabilirsiniz.

Üçüncüsü, *Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat (Çobanlı) Bey'in rütbesi.* Genelkurmay kaynaklarında 18 Mart 1915 tarihinde tümgeneral olduğu yazılıdır. Buna rağmen birçok kaynak (Pomiankowiski, Bayur, Karal gibi...) bu tarihe kadar albay rütbesinde olduğunu belirtip, 19 Mart 1915'ten sonra tümgeneralliğe terfi ettirmektedir. İlk tuğgeneral olduğu tarih 4 Aralık 1901'dir. 25 Aralık 1906'da ferik (korgeneral) olmuştur. Fakat 19 Ağustos 1909'da Tasfiye-i Rüteb Kanunu gereğince rütbesi yarbaylığa indirilmiş, ikinci kez albay oluşu 29 Eylül 1910'dur. 10 Ağustos 1914'te Çanakkâle Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na getirildi ve 29 Kasım 1914'te ikinci kez mirlivalığa (tuğgeneralliğe) yükseltildi (*Askerî Tarih Bülteni*, Ağustos 1988, sayı 25). Kısa bir süre sonra da hemen tümgeneral oldu. Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın *Mesudiye*'nin batırılmasına dair Başkomutanlık Vekaletine verdiği raporu, 20 Aralık 1914 tarihinde Tümgeneral Cevat rütbesiyle imzalamıştır. O gün 18 Mart'ın bir büyük zafer olduğu zaten bilinmiyordu. Bu daha sonraki yıllarda belirtilmiştir. Mustafa Kemal'in "*Arıburnu Raporu*"nda "4 Mart" Seddülbahir'e ilk çıkarma anlatılırken, "Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa" denmektedir; ikinci bir anlatımda da "Mirliva Cevat Paşa" denmektedir. Yani Cevat Bey albay değil generaldir. Halis Bey'in "*Çanakkale Raporu*"nda, 3.3.1915 tarihli raporunda (saat 02.30 sabaha karşı) yayımlanan 9.Tümen Komutanlığı'na Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın gönderdiği bir emirde imza, "Akdeniz Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanı Tümgeneral Cevat" diye atılmıştır. Bu sorunun yanıtını ikinci bölümde bulacaksınız.

Dördüncüsü, *Mehmet Çavuşlar* meselesidir. Bigalı Mehmet Çavuş'la Kırşehirli Mehmet Çavuş birbirine karıştırılmıştır. Bu, yanlışlık değil ama ciddi bir hatadır. Tarihin seyrine etki yapmıyor ancak kişileri yerlerinden oynatıyoruz. Kırşehirli Mehmet Çavuş 64. Piyade Alayı'ndandır ve Mayıs ayındaki Arıburnu cephesinde Cesaret Tepesi'nde bölük komutanının şehit olması üzerine bölüğün idaresini ele alarak bir bölükle bir düşman alayına süngü hücumu yapan kişidir. Mehmet Çavuş'un düşman siperlerini nasıl işgal ettiğini izah ederek aldığı tepeye "Cesaret

Tepesi", zapt ettiği siperlere de "Mehmet Çavuş Siperleri" adı verildiğini, bu kahramanlığına ödül olarak padişah iradesiyle rütbesinin de çavuşluktan teğmenliğe yükseltildiğini günün gazetelerinde okuyabiliyoruz. Öte yandan, Bigalı Mehmet Çavuş ise 27.Piyade Alayı 3.Tabur 10.Bölük'tendir. Bu alayın 3.Tabur'u Maydos Mıntıka Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in emrinde ve Seddülbahir mıntıkası sahil savunmasında görevlidir. Madam Corinne'e mektupta bahsettiği, 4 Mart Seddülbahir savaşındaki kişidir. İngiliz deniz komandolarının kıyı keşfine çıktığında, tüfeği bir müddet sonra tutukluk yapınca, onlara kürekle saldırarak gırtlak gıtlağa dövüşmüş ve İngiliz deniz piyadelerini geri püskürtmüştür. Mustafa Kemal "taşla saldırmıştır..." diyor; ancak Mehmet Çavuş'la Ruşen Eşref'in yaptığı röportajda kendisi "kürekle saldırdım" demiştir. İzzettin Çalışlar'ın günlüğünde 11 Haziran 1915 tarihindeki olaylar anlatılırken de konudan söz edilmiştir. İlgili bölümde ayrıntılarıyla okuyabilirsiniz.

Beşincisi, *kaybolan Norfolk Taburu* meselesidir. Bu konuda uydurulan senaryolar o kadar çok ki... Kimisine göre Türkler bu taburun askerlerini teslim olmalarına rağmen süngülemiş, kimisine göre çiftlik evinde diri diri yakmış ve süngülemiş, bir başkasına göre uzun bir beyaz bulut gelmiş, taburun üzerine çökmüş ve onları almış gitmiş... Bu olaydaki gerçek doğru nedir? Sorunun yanıtını üçüncü bölümde Ağustos muharebelerinde bulabilirsiniz.

Altıncısı, yeni ortaya atılmaya başlayan bir konudur. *Mustafa Kemal'in ilk çıkarma günü, 19.Tümen 57.Alay'ın yola çıkışı, muharebe meydanına geç gelişi* konularında son günlerde ortaya atılan polemiklerdir. Yarbay Mustafa Kemal, muharebe alanına geç mi gelmiştir? Sorunun yanıtını, üçüncü bölümde, 25 Nisan sabahı ve muharebeler kısmında bulacaksınız.

Yedincisi, *Yarbay Mustafa Kemal'in düşmana müdahalesine yönelik çeşitli spekülatif tezler* bulunmaktadır. İşin ilginç yanı, bu tezler son zamanlarda üniversite panellerinde de tartışılmaktadır. Bakalım bu işin doğrusu nedir? Sorunun yanıtını, üçüncü bölümde anlatılan, 25 Nisan sabahı çıkarma ve muharebeler kısmında bulacaksınız.

Sekizincisi, *Esat Paşa'nın "Mustafa Kemal'in savaş alanından taktik çekilmesini ben engelledim" savıdır*. Bu savdan yola çıkarak, üniversite platformlarında savaşın taktik ve stratejisini bilmeden yıkıcı eleştiri başlatılmıştır. Sorunun yanıtını üçüncü bölümde, 25 Nisan sabah çıkarma ve muharebelerinde bulacaksınız.

Dokuzuncusu, *savaşa katılan asker sayısıdır*. Savaşa katılan devletlerin resmî savaş tarihlerinde bu sayılar yayınlanmış olmasına karşın ısrarla farklı farklı sayılar verilmektedir. Örneğin, *İslam Ansiklopedisi*'nin sekizinci cildinde (1993), Türklerden savaşa katılan asker sayısının 700.000'i bulduğu yazılıdır. Bu sayıyı 500.000 olarak gösteren kitap ve makale sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Genelkurmay'ın arşivlerinden yararlanılarak yayımlanan kitaplar ile askerî dergilerdeki makalelerde bu konuda yazılanların ortak paydası şudur: Çanakkale cephesine 22 tümen gönderilmiştir ve zayiatı karşılamak üzere gelen ikmal erleriyle birlikte Çanakkale Savaşı'nda tüm muharebelere, ATASE arşivine göre, toplam 310.000 kişi katılmıştır. Koalisyon (İtilaf Devletleri) güçlerini oluşturan devletlerden İngiltere adına savaşa katılanlar 410.000, Fransızlar adına katılanlar ise 79.000 kişidir.

Onuncusu da, *şehit sayısıdır*. Çanakkale Savaşı'nın yıldönümlerinde yapılan konuşmalar ve hemen tüm araştırmalar şehit sayısını 200.000-250.000 arasında göstermektedir. Bunun nedenini anlamak gerçekten çok güç. Bunların doğrusu ATASE arşivlerinde mevcuttur ve arşiv açıktır. Öte yandan, Genelkurmay kaynakları tüm kitaplarında bu sayıları net vermektedir. Buna rağmen sayıların niçin abartılma yoluna gidildiğini açıklamak gerçekten çok güçtür! Sorunun yanıtını hem birinci hem de dördüncü bölümde bulacaksınız ancak her muharebe sonrasında da şehit, yaralı, kayıp sayıları resmî kaynaklara dayanılarak verilmiştir.

Genelkurmay'ın yayımladığı kitaplardaki resmî rakamlara göre Türk tarafının toplam kaybı 251.309 (bu sayı 251.359 da olabilir, 50 kişi gibi çok küçük bir sayı fark ediyor), müttefiklerin kaybı ise 252.000 idi. Birçok savaşa sahne olan bu topraklar ilk kez böylesine büyük kayıplara tanıklık ediyordu.

Bu sayı, şehit sayısı olarak doğru değil. Hangi sayı doğru? Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih Araştırmaları Strateji Etüdler Daire Başkanlığı (ATASE) tarafından yürütülen araştırmalarda, kara ve deniz muharebelerinde şehit düşen subay ve erlerin sayısı 57.263'tür. Milli Savunma Bakanlığı (Genelkurmay arşivlerinden) şehitlerin memleketlerine göre dağılımını yazdığı kitabı *Şehitlerimiz* adıyla yayımlamıştır (2000). Yüksek sayıların nedeni ise, esir, yaralı, kaçak ve sakat askerlerin de şehitlere dahil edilmesidir. Bu sayı yani 57.000 bile yeteri kadar yüksek değil mi?

Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*'nın üçüncü cildinde (1978) bugünküne benzer yakınmayla aynen şöyle yazıyor:

> Kayıplar bilançosu, iki taraf için de ağırdı. Osmanlı cephesinin kayıpları üzerinde rakamlar, hâlâ birbirine uymaz. Ama biz aşağıdaki rakamları, bunları verenin (İstihbarat Şubesi sorumlusu, Deniz Kurmayı Hüsamettin Bey'in 1917'de yayımlanan *Çanakkale Tahliyesi* adlı eserinden alınmıştır) Birinci Dünya Harbi'nde Enver Paşa'nın Umumi Karargâhında çalışmış olması dolayısıyla hakikate en yakın olarak kabul edebiliriz: Şehit 55.177-Yaralı 100.177- Çanakkale'de muhtelif hastalıklardan ölen 21.498-Kayıp 10.067-Toplam 186.919 ediyor. Harp esnasında bu cepheden geriye sevk edilen hasta ve tebdil-havalıların sayısı da 64.440 olarak alınınca, umumi yekûn 251.359 olur.

General Doktor Kemal Özbay'ın beş ciltlik *Türk Asker Hekimliği ve Asker Hastaneleri* yapıtının birinci cildinde hem Birinci Dünya Savaşı'ndaki hem de Çanakkale Cephesi'ndeki toplam asker zayiatımız cephe cephe ve hastane hastane verilmiştir. Tüm cephelerde toplam zayiat yani şehit, yaralı ve hastayken ölenlerin toplamı 501.000 olarak verilmiştir. Bunun cephe cephe tasnifi yapıldığında Çanakkale Cephesi'ndeki insan kaybı ölüm olarak 101.000'dir.

Kara ve deniz muharebelerinde cephede ölen subay ve er şehit sayısı, birinci el kaynaklara göre 57.263'tür. Adi ve bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin sayısı (20.960) 21.000'dir. Akıbeti meçhul ve kayıp asker sayısı 10.000 civarında gösterilmektedir ki bunlar da ölenlere dahildir. Dolayısıyla 14.000'e yakın da, yara-

landıktan sonra tedavisi olumlu sonuçlanmayıp 1918 yılı bile dahil olmak üzere hastanelerde hayatını kaybedenler bulunmaktadır. Cepheye gönüllü olarak katılıp, kayıtları askerlik şubelerinde olup şehit ve yaralandıktan sonra hayatlarını kaybedenleri de hesaba katarsak aradaki 13.000 kişilik fark ortaya çıkar. Bu kayıplar 1915-1918 yılları arasındaki dört yıllık süre içindedir. Örneğin 10 numaralı *Tıp Tarihi* bülteninde, Çanakkale'de yaralanmış olup 1918 yılında hastanede hayatını kaybeden erler var.

Birinci el kaynaklara dayanmadan yazılanlara göre, zayiat en fazla 253.000 olarak gösterilmektedir. Yukarıda sözü edilen *İslam Ansiklopedisi*'ne göre, zayiatın belirlenmesi çeşitli nedenlerden dolayı güçtür ama bu zayiat miktarı 190.000-350.000 arasında değişmektedir. 5. Ordu'ya komutanlık etmiş olan Mareşal Liman von Sanders'in anılarında, bu ordunun zayiatı 218.000 olarak yazılıdır. ATASE ise arşivlerinden yaptığı yayınlarda bunu 208.022 olarak belirtmiştir. Genelkurmay'ın yayımladığı kitaplarda (özellikle 5. cilt 1. kitap) ayrıntılı zayiat şöyledir: Subaylar: 595 şehit, 1.018 yaralı, 27 kayıp olmak üzere toplam 1.640; Erler: 56.145 şehit, 96.114 yaralı, 11.151 kayıp, 18.746 hastanede ölen, 8.307 hava değişimi olmak üzere toplam 190.463 kişidir. ATASE arşivinde (2005 Ocak ayı) yaralı, hasta, gazi, esir, kayıp toplam zayiat en fazla 211.000 olabilir denmektedir. Bu zayiat sayıları eğer gözden kaçmış belge ya da yazışma varsa, bundan sonra ancak çift haneli olarak artabilir, yani kesin sayılardır. Yinelemekte bir sakınca görmüyorum, bu sayılar bazılarının gözüne gerçekten çok mu *küçük* görünüyor? Ya da biz, gerçekleri görmek yerine onları abartarak anlatmak gibi bir saplantı içinde miyiz?

On birincisi, *Enver Paşa'nın Çanakkale'yi Mayıs ayındaki ziyaret tarihidir*. Osmanlı ordusunun çok ağır kayıp verdiği 19 Mayıs taarruzuna karar verildiği tarih konusunda birçok makale ve kitap yazarı, ATASE belgeleri ortada olmasına karşın iki farklı tarih yazmaktadır. Şöyle söyleniyor; Enver Paşa'nın Çanakkale'yi ziyareti kimi yazarlara göre 10 Mayıs, kimilerine göre de 11 Mayıs'tır...

ATASE arşivi bir yana, İzzettin Çalışlar'ın günlüğüne bakmak bile yeterli. Aynen şöyle yazıyor:

> 28 Nisan 1331 -11 Mayıs 1915- öğleden sonra Başkumandan vekili Enver Paşa, Kolordu Kumandanı Esat Paşa, Ordu Erkânıharbiye Reisi Kâzım Bey, Kolordu Erkânıharbiye Reisi Fahri Bey, İsmet Bey vesaire, (Kemal Yeri) karargâhına geldiler. Mevkii, vaziyeti harbiye hakkında malumat edindiler, bir saat sonra avdet eylediler...

Bu konu, hiç terredüte yer bırakmayacak kadar açıktır ve doğru tarih 11 Mayıs 1915'tir.

On ikincisi, *26 Nisan Seddülbahir çevresindeki muharebelerde 9. Tümen Komutanı Halil Sami'nin yaydığı emri değiştirme* meselesidir. 25/26 Nisan gecesi İngiliz birliklerine karşı yapılacak taarruz öncesi ve taarruz sırasında 9.Tümen Komutanı'nın yaptığı hatalar ve yanlışlıklar, Türk savaş tarihinde ciddi boyutta tartışmaya açılmıştır. Ancak bu hataların gerçek kaynağının 3.Kolordu Komutanı Esat Paşa mı yoksa Albay Halil Sami mi olduğu yoruma açıktır. Hem birinci bölümde hem de üçüncü bölümde, günümüz askerî analistlerinin de görüşlerine başvurularak yapılan analizi okuyabilirsiniz.

On üçüncüsü, *iki sınıf tıbbiyelinin tamamının ölümü* meselesidir. Bu tümüyle yanlıştır. Burada aslında kullanılması gereken, *yanlış* sözcüğü değil. Amaçlı bir saptırma, belli bir amaca hizmet ettirme/etme var. Dr. Fatma Özlen'in makalesinde (kitap baskıya giderken, Avustralya'da İngilizce olarak yayımlanmak üzereydi) bu konunun yanıtı çok doğru verilmiştir.

Bir tıp doktoru profesör İstanbul Tıp Fakültesi'nin (Darülfünun) 1921 yılında mezun vermediğini ortaya attı! Bu yanlışı (yalan demek istemiyorum çünkü belli bir dayanağı vardır...) yaklaşık on yıldır öyküyü kısmen değiştirerek anlatmaya devam etti... Söylediklerinin özeti şudur: "1915 yılında, Çanakkale'ye gönüllü giden tıp öğrencilerinin tamamı, ünlü 19 Mayıs taarruzunda şehit oldu; dolayısıyla Darülfünun Tıp Fakültesi de 1921 yılında mezun edecek öğrenci bulamadı."

Oysa Fatma Özlen'in araştırmaları, Darülfünun Askerî ve

Sivil Tıbbiye'nin 1921 yılında mezun verdiklerini ortaya koymaktadır. 1914'te Tıp Fakültesi'nin tatil döneminde olduğu Ağustos ayında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte genel seferberlik ilan edildiğinden, tıp öğrencilerinin hemen hepsi silah altına alınmıştır. 1894 (1310) doğumlular bir buçuk ay Harbiye Mektebi'ne, diğerleri ise Bostancı'daki talimgâha sevk edilmiş; Harbiyeliler bölük çavuşu, Tıbbiyeliler de bunların emrinde er ve onbaşı olarak askerî eğitime tabi tutulmuştur.

1915 yılında, 1894'ten daha önce doğanlar birliklere dağıtılırken, 3, 4, 5. sınıf öğrenciler ile Şam Tıbbiyesi, Eczacı, Dişçi okulları öğrencileri, kısmen Beykoz'da Serviburnu'na, kısmen de Çanakkale, Beylerbeyi, Yeşilköy intan hastalıkları hastaneleri ile değişik birliklere dağıtılırlar. Öğretim üyeleri ve öğrencilerin birliklere dağıtılması yüzünden 1915 yılında öğretimin hiç başlamadığı fakülte, bir yıl boyunca kapalı kalmış ve Mecruhin (yaralılar) Hastanesi olmuştur.

Bir yıllık aradan sonra 1916'da Tıp Fakültesi yeniden açıldığında, kaybedilen zamanı telafi etmek amacı ile derslere bütün yıl devam edilme kararı alınır. Buna göre, birinci sınıf öğrencileri Fizik, Kimya, Botanik derslerini esasen liselerde okuduklarından üç ay sonra imtihanlara alınmış, ardından altı aylık bir eğitim ve bir ay tatilden sonra Haziran'da tekrar derslere başlanmış, Kasım'da ikinci sınıf bitirilmiş, böylece bir yılda iki sınıf okutulmuştur.

Ayrıca, bir yıllık askerlik hizmeti yüzünden 1915'te Tıbbiye'den mezun olamayan sınıfın 1916'da diploma aldığı bilinmektedir. Biten bir muharebenin ardından gelen ve savaşın başka cephelerde hâlâ sürdüğü bu kaotik ortamda, Tıp Fakültesi'ne yeni öğrenci kayıtlarının yapılmasından başka, rutin eğitim programında da birtakım değişikliklere gidilmiştir. Dolayısıyla bu durum mezuniyet zamanlarında da değişikliklere yol açmıştır.

Kesin olan bilgi, Tıp Fakültesi'nde öğrenci mezuniyetinin gerçekleşmediği yılın 1921 değil, 1915 olduğudur. Bunun da gerçek nedeni, yukarıda da anlatıldığı gibi, tıp öğrencilerinin

külliyen şehit oluşu değil, ortaöğrenim dahil olmak üzere okulların savaş nedeniyle eğitim öğrenime ara verişleridir...

On dördüncüsü, *mayınları bulamayan Fransız binbaşının idamı konusudur.* Bu konu aslında doğrudan Fransızları ilgilendirmektedir. Ancak bizde de farklı gazete yazıları ve kitaplarda yazıldığı için, aydınlatılmaya muhtaçtır. Bu olay eğer gerçekse, öncelikle Fransız kaynaklarından okumalıyız. Ama bugüne kadar, ne hikmetse *Deniz Kuvvetleri Dergisi* (DKD) dahil olmak üzere Türkiye'de yayımlanan çalışmalarda yer almıştır. Bu nedenle de, ben dahil, pekçok kişi DKD'ye güvendiği için yanıltıcı olmuştur.

Bu savaşta verdiğimiz şehit, yaralı, kayıp sayısı ortada. Her savaş ağır yitimlere yol açar ama dar bir alanda yapılan Çanakkale Savaşı'nın bilançosu gerçekten çok ağır olmuştur. Durum böyleyken, gerekli saygıyı gösteriyor muyuz? Kesinlikle göstermiyoruz. En çok zayiatın verildiği yer olan Bombasırtı, bu kitap yayına hazırlanırken (Ekim 2004), gerçek şehitlerin yattığı alan ile siperler otopark yapılıyordu. Televizyonda (3 Kasım, Habertürk) bu duyarsızlığı dile getirdim, *Sabah* ve *Zaman* gazetelerinde yazıldı, Cumhurbaşkanı'nı ve Genelkurmay'ı göreve çağırdık, sandık ki hemen müdahale edilecek ve yanlışlık düzeltilecek, ne yazık ki öyle olmadı, 2 Ocak 2005'te Orman Bakanı Osman Pepe televizyonlara çıkıp, burasının otopark olacağını gururla anlattı! Bu kadar şehit neden orada yatıyor? Yönetimin üçbeş kuruş para kazanması için mi? Savaşın *"doksanıncı yılında"*, Orman Bakanlığı bu ayıpla tarihe geçmiştir. 30 kilometre yol yapmakla övünen bakanlık hem tarihi dokuyu hem de florayı mahvetmiştir. Geçmişte dikilen hatalı heykeller, yapılan binalar yıkılamamış, yanlış üstüne yanlış yapılmıştır. Üstelik kimin onayladığı ve kime ait olduğu bilinmeyen ve on yıl önce hazırlandığı öne sürülen bir projenin hayata geçirildiği ifade edilerek, katliam sürmektedir. Evet "doksanıncı yılda" geldiğimiz nokta budur.

Gerçek şehitlere karşı işlediğimiz günahlar burada kalsa iyi... "Hey on beşli on beşli..." türküsünü bilmeyenimiz yoktur. Müziği pek coşkulu, oynak bir türküdür. Müzikolog Erdoğan Gökçe (*Edirne Liseliler* dergisinde) diyor ki; "Çalınınca hemen kalkar, oynar, göbek atarız. Tabii ne olduğunu bilmediğimiz için oynuyor göbek atıyoruz. Amma gerçek farklı..." Nedir gerçek? Yine yanıtı Gökçe veriyor: "Bu türkü, Çanakkale Savaşı sırasında askerlik çağına gelmiş ancak askere alınacak kimse kalmaması üzerine Hicri 1315/Miladi 1899 doğumluların 16,5 yaşında askere çağrılmaları üzerine yakılan türküdür. Bu türkü faciayı anlatır. Bilinçsiz halkımız bu türkü ile göbek atıyor."

Facia için yakılan türküde göbek atanlar, şehitlikleri otopark yapıp üç-beş kuruş kazanınca da göbek atıyorlar! Yavaş yavaş şehitlikleri tüketerek, gelecek nesillere ne bırakmayı tasarlıyor olabilirler? Yoksa tarihin izlerini silerek belleği mi yok etmeye çalışıyorlar? Doksanıncı yılda yazmamız gerekenler bu mu olmalıydı?

Tıp profesöründen dalgıcına, gazetecisinden televizyon muhabirine kadar, Çanakkale Savaşları konusunda bilgisiz birçok kişi, ne yazık ki, iyi niyetli sponsorlardan topladıkları paralarla kimi belgeselleri eksiğini yanlışını sorgulamadan ekranlara taşımaktadır. Neden? Çünkü artık bu savaş alanı rantiye haline getirildi de ondan. Şehitlerin kemiğinden, kanından para kazanmakta, denizaltındaki tarihi satmakta sakınca görmüyorlar. Çanakkale bölgesindeki üniformalı-üniformasız resmî görevliler yalnızca törenden törene koltuklarından kalktıkları için şehitliklerde ne olup bittiğinin farkında bile değiller.

Bu kitap, Çanakkale Savaşı'nın bilimsel anlatımıdır ancak bu savaşın popüler bir anlatımı olarak yazıldığı için, akademik yazımın alışılagelen formu dışına çıkılıp, metne dipnotlar eklemedim. Kitabın sonunda inceleyeceğiniz kaynakçanın, metnin içine yerleştirilmiş olduğunu göreceksiniz. Bu yazım biçemi de, bu kitap için, yazarın bir tercihi olarak hoşgörülmeli...

Teşekkür borçlu olduğum çok kişi var...

Bu kitapta, Türkçe yapıtlarda olmadığını düşündüğüm ve eksik gördüğüm bir konuyu da ele aldım; savaşın ve stratejinin felsefesini ve teorisini. Umarım başarmışımdır. Strateji ve savaş teorisyenlerinden hareketle yaklaşımlar getirmeye çalıştım. Ayrıca savaşların analizini Harp Akademisi analisti Kurmay Albay Dr. Yılmaz Tezcan ile birlikte yaptık, kendisine borcum büyük. Yerel tarihçi Şahin Aldoğan'la birlikte de savaş alanlarını bir kez daha gezdim (29-30 Ekim 2004). Yazdığım metni yayın öncesi okuyup hataları işaret etti; kara muharebeleri konusunda yaptığı analizlerden yazılı doküman olarak (Selim Meriç ile birlikte yaptığı) yararlanmamı sağladı. Gözümden kaçan eksiklerimi tamamladığımı umuyorum, minnettarım. Dr. Fatma Özlen, hem makalesini Avustralya'da yayımlanmadan önce benimle paylaştı hem de savaşta hizmet gören hastaneler konusunda bilgi, belge yardımında bulundu. *Alfa*'dan Özkan, "Bunu da gördünüz mü?" diyerek, dağıtımda bulunan kitapları toplamak için çabalayıp durdu. Sahaf Tayfun Kurt yardımlarını esirgemedi. Semuh Adil Bey annesi Siret Hanımefendi'ye babası Selahattin Adil Paşa'nın yazdığı özel mektuplarını ve 1920 yılında Harp Akademisi'nde yaptığı konuşmanın metnini okumama izin verdi. Bunlardan 3 mektup ilk kez bu kitapta yayımlanmaktadır. Bülent Eryavuz Bey (92) (cumhuriyetin ilk deniz bakanı Topçu İhsan Eryavuz'un oğlu) uzun yıllar çalıştığı Alman arşivlerinden yaptığı derlemelerinden, Yargıç Erdoğan Gökçe arşivinden, Fahri Ayanoğlu kitaplığından yararlanmamı sağladı. Ankara'dan Birten Çelik makalelerinin fotokopilerini can arkadaşım Tülay Alim Baran vasıtasıyla bana ulaştırdı. Desteğini unutamam. Asıl yardımı, akla gelebilen her konuda asistanlık yapan Hakkı Sinan Uğurel'den gördüm; Sinan hem internet üzerinden nereye ulaşmam gerekiyorsa orasını masama getirdi, hem de bilgisayar problemlerini anında çözdü. Adını sayamayacağım daha onlarca kişi var. *Çanakkale 1915*'e gönül veren herkese içten teşekkürler.

Yukarıda söylemiş olduğum yardım arayışlarının, tüm bu çabanın tek bir nedeni vardı: Hataları en aza indirmek... Bunlara karşın hâlâ eksiklik var çünkü özellikle yabancı kaynakların çevirilerindeki tüm ayrıntılar yüzüncü yılda bir ekiple birlikte yazıp yayımlanmasını tasarladığımız kitapta yer alacak.

Erol Mütercimler
5 Ocak 2005, Göztepe-İstanbul

Çanakkale Bölgesi

Sez Limanı
Karaağaç Limanı
Doyran Limanı
Kömür Limanı
Bolayır
Yeniköy
Karaburgas
Zülüfderoğlu çift
133
Kandilli
Burgaz
Kavakköy
134
Tayfur
Seryerlar T.
306
Büyük fener
Eşekçi Da.
310
Ceviziik
Cumalı D.
Bayır köy
Cumalı
Galata köyü
Burhanlı
Pazarlı
Uğurdere
Uğur D.
Çardak
Mecidiye
Lapseki
Lapseki D.
Bayram D.
Çanakkale Boğazı
Kemiklialan
Şahinli
K
Kosadede T.
Yapıldak
Umurbey
Umurbey Çayı
Er Da.
202
Kızılkeçeli
Bayram T.
0 1000 2000 3000 4000 5000
m.

Birinci Bölüm

ÇANAKKALE SAVAŞI TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ÖNSÖZÜDÜR

Osmanlı'nın savaştığı cepheler

Avrupa'da başlatılan büyük savaşta iki genel cephe açılmıştır. Bunlar *doğu* ve *batı* cepheleridir. Doğu Cephesi'nde açılan savaşın içinde yer alan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda on ayrı cephede savaşmak durumunda kalmıştır. Bu cepheler kısaca şöyledir:

- *Kafkas (Doğu) Cephesi:* Karadeniz'den İran içlerine kadar uzanan, Türklerle Rusların çarpıştığı cephedir.
- *Irak Cephesi:* Basra Körfezi'ne asker çıkararak Irak'ı işgale girişen İngiliz kuvvetleriyle çarpışan Türk kuvvetlerinin kurduğu cephedir.
- *Sina-Filistin-Suriye Cephesi:* Türklerin Süveyş Kanalı'na yaptıkları iki taarruzun başarısızlığa uğraması üzerine İngilizlerin Filistin'i işgal amacıyla karşı taarruza geçmeleriyle meydana gelen cephedir.
- *Yemen ve Hicaz Cephesi:* Arap Yarımadası'na egemen olmak isteyen İngilizlere ve onların kışkırttığı asilere karşı savaşların verildiği cephedir.

- *İran Cephesi:* İran'da bölgesel olarak kurulan, daha çok gayri nizami çatışmaların görüldüğü cephedir.
- *Libya Cephesi:* Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyan işgaline karşı açılan ve bölge halkının teşkilatlandırılmasıyla kurulan cephedir.
- *Avrupa Cepheleri (Galiçya, Makedonya, Romanya):* Türkler, müttefiklerine yardım amacıyla bu üç bölgede yapılan savaşlara birer kolorduyla katılmışlardır. Her bölge ayrı bir cephedir.
- *Çanakkale Cephesi:* İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı aşmak üzere 18 Mart 1915'te denizden yaptıkları saldırının başarısızlığı sonucu, Gelibolu Yarımadası'nda Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerine asker çıkarmalarıyla kurulan cephedir.

Bu cepheler içinde Çanakkale Savaşları'nın, Türk savaş ve ulusal tarihi içinde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Hem bu cephenin hem de ötekilerin açılmasının nedeni, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile aynı blok içinde yer almasıdır. Çanakkale Cephesi'nin askerî anlamda kapanışı, 9 Ocak 1916 gecesidir. Neredeyse sekiz buçuk ay sürmüş olan Gelibolu kara muharebelerine yol açan gelişmelerin başlangıcı, siyasi olarak Almanya'nın yanına itiliştir.

Osmanlı Devleti Almanya'nın safına itiliyor

Birinci Dünya Savaşı, coğrafî sınırlar göz önünde bulundurulduğunda, Avrupa anakarasında yapılan bir savaştır. Oysa ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçlarına bakıldığında, bir dünya savaşı sonucuna varılmaktadır. Bu savaşta 9 milyon asker, 15 milyon sivil olmak üzere, toplam 24 milyon insan ölmüştür. Yaralı sayısı ise 21 milyondur.

İnsanlık tarihinin en kanlı ilk savaşı olan bu savaş sonrasında Osmanlı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası parçalanmıştır. Bu savaşta on beş kara cephesi açılırken, başta Atlas Okyanusu olmak üzere denizlerde kara cephe-

lerine ek olarak Alman deniz kuvvetleri ile İngilizler arasında da deniz cepheleri açılmıştır. 1915 yılı savaşlarında İstanbul ve Çanakkale Boğazları savaşın önemli cephesiydi.

Bu savaşa kadar yapılan taarruz ve savunma planları uzun sürelerde değil, askerî literatürde Napolyonvari olarak adlandırılan, kısa sürede sonuç alacak tasarılardı. Aslında, dönemin kurmayları uzun süreli bir savaş olasılığına göre planlama yapmayı hiç düşünmüyorlardı. Örneğin Almanların en büyük korkusu, iki cephede birden savaşa girmekti. Batıda Fransa ile savaşa girmişken, doğuda Rusya ile savaşa girmekten kaçınıyordu.

Savaşa girerken Almanların elinde sekiz ordu vardı. Onların değerlendirmesine göre, Fransızları kısa zamanda yenmek için bu sekiz ordudan yedisinin *batı cephesinde* kullanılması, bir ordunun da *doğu cephesinde*, Ruslara karşı savunmada tutulması gerekiyordu.

1891-1905 yılları arasında görev yapmış olan Alman Genelkurmay Başkanı Mareşal Schlieffen'in adını taşıyan bu plana göre, yedi ordudan üçünün tarafsız Belçika üzerinden geçerek Fransa'ya girmesi gerekiyordu. Belçika'nın tarafsızlığını çiğnemek demek, İngiltere'yi de savaşa çekmek demekti. Almanlar bu ve benzeri riskleri göze alarak Belçika'ya girdiler. Belçika'ya giren üç ordu dışındaki dört ordudan ikisi Lüksemburg, öteki ikisi de Lüksemburg ile İsviçre arasında Alzas-Loren'den taarruz edecekti.

Belçika tarafsızlığının çiğnenmesi dışında, Schlieffen planının çok önemli yanı, Belçika'dan gelen orduların Paris kentini batı tarafından dolaşarak, Fransız ordularını Paris'in güneyinde ve doğusunda çevirip çember içine almak ve imha etmek idi. Alman planının inceliği ve dolaylı niteliği, coğrafî kuşatmaya değil ancak kuvvet bölümüne ve buna önderlik eden düşünceye dayanmaktadır.

Prusyalı savaş stratejileri teorisyeni Clausewitz, zaferi "sonucu tayin edici bir muharebe"ye bağlıyordu. Schlieffen planı bu teoriye tıpatıp uyuyordu. Bu planın en önemli riski, başarısız olma durumunda Almanya'nın denizlere egemen olan İngil-

tere'ye karşı şansını tamamen yitirecek olmasıydı. Ancak, plan düşünüldüğü gibi uygulanamadı. Belçika üzerinden gelen Alman orduları, Paris'i batıdan dolaşacak yerde şehrin doğusuna düştüler ve bu ordular 9 Eylül 1914 tarihinde durduruldular.

İşin ilginç yanı, bu planın başarılı olamayacağını bildiği halde bunu uygulamak zorunda kalan Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Moltke tarafından Alman ordusu muharebe meydanlarına sürülüyordu. Marn Nehri'nde duran Almanlar, bu ırmağın 50 kilometre kadar kuzeyinde, yine Sen Nehri'nin bir başka kolu olan Aisne Irmağı gerisine çekildiler. Öte yandan, 81 tümeni olan Almanların 80 tümeni olan İngiliz ve Fransız ordusu karşısından çekilmesinin gerekli olmadığına inanan uzman sayısı çoktur.

Savaşın başlangıcında, 1914 yılı Ağustos ayında Balkan Yarımadası'ndaki dört devlet, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan ile Osmanlı Devleti tarafsız durumda idiler. Tarafsız ABD'nin, *müttefik devletleri* olarak gruplanan İngiltere-Fransa'nın safında 1917 yılında savaşa girmesi tüm savaşın akışını değiştirmiştir. Bu nedenle, savaşın başındaki ABD'nin tarafsızlık pozisyonu önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan yöntemler

Birinci Dünya Savaşı'nda bir yöntem olarak *topyekûn savaş* ve bir savaş aracı olarak da *zafer* bir anafikir-konsept oluşturmuştur. *Topyekûn savaş* düşüncesinin tam olarak ne zaman ortaya konduğunu bilmiyoruz ama bizim Kurtuluş Savaşı'mız da dahil olmak üzere uygulamalarına dünya savaş tarihi pek çok kez tanıklık etmiştir. Savaş içinde tek bir stratejik amaç vardır: Muharebelerde taktik mağlubiyetler olsa bile savaşta kesin zafer kazanmak.

Çanakkale Savaşları açısından Ludendorff'un topyekûn savaş konusu önem kazanmaktadır, bu nedenle üzerinde durulmalıdır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından kısa bir süre sonra Alman asker sınıfının bütün aksayan yönleri su yüzüne çıktı.

Teorik olarak Kaiser başkomutan, genelkurmay başkanı onun strateji danışmanı, başbakan ise siyasi danışmanlarıydı. Uygulamada Falkenhayn'ın yerine Hindenburg ve Ludendorff'un getirildiği andan itibaren savaş sırasında Almanya'da askerî bir diktatörlük hüküm sürmeye başladı. Askerî ve siyasi yetkililer arasındaki anlaşmazlıkta Ludendorff, devlet adamlarına karşı generallerin üstünlüğünü savundu.

Ludendorff'a göre topyekûn savaşın beş temel unsuru vardır:

1) Savaş topyekûndür, çünkü savaş alanı savaşa giren ülke topraklarının tümünü kapsar. Risklerin bu şekil yayılmasının yanı sıra topraklarının tümünü kapsar ve halkın tümü savaşa fiilen katılır.
2) Bundan dolayı etkin bir topyekûn savaş yapmak için ekonomik sistemin savaşın amaçlarına hizmet edecek şekilde uyarlanması gerekir.
3) Büyük kitlelerin savaşa katılması içte halkın moralini yükseltmek ve dışta düşmanı zayıflatmak için propagandayı gerekli kılar.
4) Topyekûn savaş hazırlıklarına çarpışmalar başlamadan önce başlanmalıdır.
5) Etkin ve uyum içinde savaşabilmek için topyekûn savaş bir kişinin, başkomutanın idaresi altında olmalıdır.

Ludendorff'un topyekûn savaş teorisinde başkomutanın rolü çok büyüktür. Başkomutan, askerî harekâtı sevk ve idare eder, ülkenin dış siyasetini, ekonomik siyasetini ve propaganda siyasetini yönetir. Ludendorff'un topyekûn savaşında sivil devlet adamlarına yer yoktur. Şöyle demektedir:

Clausewitz'in bütün teorileri bir tarafa bırakılmalıdır. Savaş ve politika insanların varlığını sürdürmelerine hizmet eder, fakat savaş bir ırkın yaşama azminin en etkin ifade şeklidir.

Topyekûn savaş teorisi, Clausewitz'in ve Ludendorff'un modern savaşta ülkenin tüm maddi ve manevi kaynaklarının seferber hale getirilmesi yolundaki temel düşünceleri üzerine inşa

edilmiştir. Ludendorff, topyekûn savaşın esasen savunma niteliğinde olduğunu söyler.

Strateji düşünürü Liddell Hart'a göre, stratejinin ruhu *dolaylı tutum* metotlarıdır. Çünkü bu dolaylı metotlar, savaşa onu kaba bir biçimde uygulanışın üstüne çıkaran incelikleri vermektedir. Ünlü edebiyatçı Shakespeare, *Hamlet*'te bu tutumu şöyle ifade eder: "Dolaylı yollardan yararlanarak çıkış yolları bul."

İleri sürülen genel teze göre, 1915'ten sonra geçen dört yıllık süreyi kapsayan Fransız-İngiliz askerî kayıtları, ne ileri ne de geri gitmenin olanaksız olduğu bir durumu, ya mevzileri zorlamak ya da işi şansa bırakarak kuşatma çaresi araştırmak suretiyle bozma çabalarının bir öyküsüdür. Liddle Hart'ın yorumuna göre de, taktik Batı Cephesi'nde kötürüm bir duruma düşerken, strateji de can sıkıcı derecede uzun ve birbirine paralel siperler yoluyla taktiğin cariyesi haline gelmiştir. 1915-1917 yıllarının stratejik yönü, büyük bir incelemeyi gerektirmeyecek niteliktedir. Müttefikler tarafında strateji, düpedüz *dolaysız bir tutumdan* ibaret olup ne ileri ne de geri gidilmesi mümkün olan durumu bozacak bir etken değildir.

Birinci Dünya Savaşı askerî alanda iki yönüyle dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi *abluka*, ötekisi ise *siper savaşı* oluşudur.

Savaşın yapıldığı coğrafyaya bakıldığında İngiliz adaları ve Batı Avrupa sahilleri ile Atlantik ötesindeki ABD'nin ekonomik ağırlığının, ablukayı ve ablukada başarıyı savaşın bir numaralı ilkesi haline getirdiği görülür. 1917'de İngiltere'de, Bakanlar Kurulu'na, *Abluka Bakanlığı* adı altında yeni bir bakanlık eklendi.

Almanlar, 1917'de Atlantik'teki denizaltı savaşını şiddetlendirip ve her ay batırabilecekleri bir milyon ton gemi ile altı ayda İngiltere'yi dize getirebileceklerini hesapladılar ama ABD'nin savaşa girmesiyle tüm planlar altüst oldu.

Atlas Okyanusu'ndaki denizaltı cephesi, savaşın en önemli deniz cephesi idi. İngilizler, 1916'daki Jutland Deniz Muharebesi ile Alman donanmasını Atlantik cephesinin dışında tutmuşlardır. Jutland Muharebesi'ni aslında Almanlar kazanmış ancak

Kuzey Denizi ile Atlantik'e açılan deniz yolları üzerindeki egemenlik İngilizlerde kalmıştı. Almanlar, Türkiye'ye verilen *Yavuz* ve *Midilli* de dahil, envanterdeki pek çok savaş gemisiyle denizlerde ulaşım yollarını kesmeye çalışmışlardır.

Bu dünya savaşında, Atlantik'te ve öteki denizlerde, ablukayla yapılan yıpratma, savaşın kara cephelerinde hemen hemen 700-800 tümenin yaptığı tahribata denkti.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi

Osmanlı Devleti, Üçlü İtilaf Devletleri'yle ittifak yapmak üzere bazı girişimlerde bulundu. Fakat Balkan Savaşı'nda diplomatik yönlerden Osmanlı aleyhine çalışmış olan İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'yle bir anlaşmaya yanaşmazdı. Bu iki devlet, hem yıkılmasını yakın gördükleri Osmanlı Devleti'nin yükünü savaşta taşımak hem de ileride Rus ordularından yararlanmak amacıyla Rusya'yı gücendirmek istemiyorlardı.

Bu sırada Osmanlı Devleti, Rusya'nın Fransa ve İngiltere ile müttefik olmasıyla İtilaf Devletleri arasındaki bağın daha da güçlenmesinden endişeye kapılmıştır. Rusya'nın Boğazlar'a yönelik isteği, kuşkuları daha da derinleştirmiştir. Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin gizli planları doğrultusunda Almanya'nın kucağına itilmiş ve karşı cephede yer almaya mecbur bırakılmıştır.

22 Temmuz 1914 tarihinde Harbiye Nazırı (Savaş Bakanı) Enver Paşa, Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Baron von Wangenheim'a ittifak teklifinde bulunmuştur. 2 Ağustos 1914'te de Osmanlı Devleti ile Almanya arasında birlikte hareket etme antlaşması imzalanır. Bu anlaşma, Osmanlı devlet adamlarının iddia ettikleri gibi yalnızca savunma amaçlı değil, gerektiğinde saldırı amaçlı ve ülkeyi her an savaşa sürükleyebilir içerikteydi. Enver Paşa ve Sait Halim Paşa, hükümetin onayını almadan alelacele ve savaşa Almanya tarafından sürüklenebileceklerini bile bile antlaşmayı imzalamakta tereddüt etmemişlerdir.

Osmanlı Hükümeti, Almanya ile ittifak antlaşmasını imzaladığı gün genel seferberlik kararı aldı. Meclis'i dağıttı ve iki gün

sonra da tarafsızlığını ilan etti. Hem Almanya hem de Enver Paşa, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için çaba harcamaya başladılar. Ancak kabinenin öteki üyeleri, en az bir yıl savaştan uzak durmanın uygun olacağı yönünde görüş bildirdiler.

Öte yandan, Rusya'nın Boğazlar yoluyla yardım alabilmesi Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasına bağlıydı. Bu nedenle İtilaf Devletleri, savaş boyunca Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması için bazı önerilerde bulunmuştu. Osmanlı Devleti bu önerilere kapitülasyonların kaldırılması, Ege Adalarının kendisine verilmesi ve Mısır sorununun çözümlenmesi önerisinde bulunmuş, İngiltere ise buna yanaşmamıştır. Üstüne üstlük İngiltere, parası peşinen ödenen *Sultan Osman* ve *Sultan Reşat* zırhlılarına el koymuştur. Bu olay, Osmanlı kamuoyunda büyük öfkeye neden olmuştur. Bunu fırsat bilen Almanya, *Goeben* ve *Breslau* adlı kruvazörlerini Çanakkale'ye yönlendirmiş ve Osmanlı Devleti de bir komployla karşı karşıya kalmıştır. Aslında İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ni Almanya'nın safına itmek için ne gerekirse yapmıştır.

Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, Türklerin İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmalarının kazanç sağlayacağını bilmekle birlikte, *"Bizi herhangi bir yükümlülük altına sokacak bir bildiride bulunmadan zaman kazanmalıyız,"* diyordu. 10 Ağustos'ta İstanbul'daki büyükelçisi Giers'e çektiği telgrafta şöyle yazıyordu: *"Şunu biliniz ki, Osmanlı Devleti'nin karıştıracağı işlerden hiç korkumuz yoktur."* Yani Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesini önlemek için hiçbir şey yapmak istemiyordu. Rusya'nın bu tutumuyla ilgili olarak öne sürülen bir görüşe göre, Osmanlı Devleti ile savaş içinde bulunmanın elverişli bir durum olduğunu, böylece Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirmek için Büyük Petro'dan bu yana kurulan düşün gerçekleştirileceğine inandıklarıdır.

Çanakkale Cephesi'nin açılması kararı

10 Ağustos 1914'te, aslında komplo teorilerine konu olacak şekilde İngilizlerin takibinden kaçan *Goeben* ve *Breslau* adlı Alman

gemilerinin Osmanlı Hükümeti'nin bilgisi dışında fakat Enver Paşa'nın gizli izni ile Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini kolaylaştıran bir ilk adımdır.

Çanakkale'deki İngiliz ve Fransız konsolosları, Osmanlı Devleti'nin tarafsız olması karşısında bu iki geminin 24 saat içinde Türk karasularını terk etmelerini ya da silahsızlandırılmalarını ısrarla istediler. Osmanlı Devleti bu iki gemiyi silahsızlandırma yoluna gitmedi. Tersine, bunları satın aldığını ilan ederek, birine *Yavuz Sultan Selim*, öbürüne de *Midilli* adlarını vererek, tüm personeliyle birlikte Osmanlı donanmasına kattı. Ayrıca bu Alman savaş gemilerinin komutanı olan Tuğamiral Suschon'u da Osmanlı Donanma Komutanlığı'na atadı.

İki Alman savaş gemisi, durumu kurtarmak için sözde Osmanlı Devleti'ne satılmasına karşılık olarak İtilaf Devletleri bir protestoda bulundularsa da fazla ileri gitmediler. Özellikle İngiltere, Osmanlı Devleti ile savaşa girmeyi mümkün olduğu kadar geciktirmede yarar görüyordu. İngiliz Genelkurmayı, batı cephesinde savaşa sokmak için Hint birliklerini çektiği zaman Türklerin Süveyş Kanalı'na karşı saldırıya geçeceklerini göz önünde tutuyordu.

Eğer Büyük Britanya ilk olarak padişahla ilişkisini koparırsa Hint Müslümanları İslâmlık propagandasının daha çok etkisi altında kalmazlar mıydı? Pierre Renouvin kendi sorusunu şöyle yanıtlıyor: "Umutsuzca da olsa görüşmeye girişmekte daha çok yarar vardı. Bunun için İngiliz Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'ne tarafsız kalacağına söz verirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti edeceğini bildirdi. Bu güvence, yalnız savaş süresince geçerli olursa, Rusya genel barışın imzalanmasından sonra Boğazlar sorununu kendi yararına çözümlemek isteyebilirdi. Bu bakımdan Osmanlı Hükümeti, savaş süresiyle sınırlı olmayan bir güvencenin yazılı olarak verilmesini istedi. Rusya buna karşı çıktı. Bir gün açık denize çıkma olanağını ele geçirme düşüncesinden vazgeçmek hiç hoşuna gitmiyordu. Bununla birlikte Fransızların uğradığı bozgunla, Tanenberg felaketi üzerine Sazanov boyun eğdi. Üç İtilaf devleti, Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri bir nota ile, *Os-*

manlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savaştan yararlanarak bunu bozmaya kalkacak her düşmana karşı güvence vermeye hazır olduklarını bildirdiler; buna karşılık *tam bir tarafsızlık sözü* istiyorlardı." Okun yaydan çıktığının farkında olan Sadrazam Sait Halim Paşa buna yanaşmadı.

Artık İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasında hayale kapılamazlardı. Zaten Osmanlı Devleti'nin 7 Eylül 1914'te kapitülasyonları kaldırmasından ve Boğazlar'ı kapatmasından sonra durumu belli olmuştu. Bununla birlikte görüşmeye devam ettiler. Çünkü Osmanlı Hükümeti'nin bazı üyelerinin savaştan yana olmadıklarını biliyorlardı. Ne olursa olsun, köprülerin tam olarak yıkılmasını geciktirmek istiyorlardı. Fakat telgrafın şifrelerini çözen Rus elçisi, Alman diplomasisinin İstanbul Hükümeti üzerindeki baskısını öğrenmişti. Kaldı ki, Alman subay ve erlerinin Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâm işlerinde çalıştıklarını bilmeyen yoktu. Giers, 3 Ekim'de, *"Savaş bütün belirtilere göre kaçınılmaz bır şey oldu"* diye yazıyor ve hükümetinden de *"işleri ne zaman oluruna bırakabileceğinin bildirilmesini"* istiyordu.

Osmanlı Hükümeti, askerî hazırlıklarını tamamlamak üzere gerekli zamanı kazanabilmek için tarafsız görünüyordu. Ordunun seferberliğini iyi bir biçimde yürütmek gerekti. Anadolu'dan asker toplamak, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını ani bir saldırıya karşı güven altına almak gerekiyordu. Bunun için Babıâli'nin bu işler sonuçlanıncaya kadar İtilaf Devletleri'nin temsilcileriyle görüşmeyi devam ettirmede ve hatta kabine üyelerinden Cemal Paşa'nın dediği gibi, "Almanya ile birlikte olduğunuzun anlaşılmaması için İtilaf Devletleri'yle görüşmeye girmek" bile gerekti.

Amiral Suschon'un Osmanlı donanmasının komutasını ele almasından iki ay sonra, 27 Ekim 1914 tarihinde, Osmanlı Hükümeti'nin karşı çıkmasına karşın, Karadeniz'e çıkardığı bir muharebe kruvazörü, 5 hafif kruvazör, 4 muhrip ve bir mayın gemisi ile Rusya'nın Odesa, Kefe ve Novorsisky limanlarını 29 Ekim'de bombalaması ve iki Rus gemisi ile Fransız vapurunu batırması, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine neden oldu.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasında büyük çıkarları vardı. Fakat bu hemen sonuç vermezdi. Boğazlar'ın kapatılması Rusya'nın buğdayını ihraç etmesine, müttefiklerinden çok gereksinim duyduğu savaş malzemesi almasına engel olacaktı. Padişahın *cihadı mukaddes* ilan etmesi, teorik olarak Müslümanların birliğini kamçılayacak, İngiliz sömürgelerine bir parola gönderilecek, Hindistan'da, Kafkasya'da ayaklanmalara neden olacaktı. Düşünceye göre tüm bunların olabileceği öngörülüyordu. Bu ise uzun zaman isteyen bir işti. Alman genelkurmayı Fransız ordusunu altı haftada savaş dışı edeceğini umduğu sürece, Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa katılmasını gerekli görmüyordu.

Ancak, Marne bozgunundan sonra ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Galiçya'daki saldırısının felaketle sonuçlanması üzerinedir ki, İttifak Devletleri Rusya'nın kuvvetlerinin bir kısmını Kafkaslar'a göndermeye, İngiltere'yi Mısır'ı korumaya zorlamak için Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa katılmasını istemeye başladılar. 17 Eylül 1914'ten sonra Almanya'nın İstanbul'daki büyükelçisi bu yoldaki çalışmalarını hızlandırdı. Fakat İttifak Devletleri'nin umulan başarıyı sağlayamamaları, Osmanlı devlet adamlarını ihtiyatlı hareket etmeye yöneltmişti. Osmanlı hükümeti, savaşın lehinde ve aleyhinde olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Savaş taraftarlarının başında bulunan Enver Paşa derhal Almanya'nın yanında yer alınmasını gerekli görmekte, fakat en yakın arkadaşları bile bu hareketi henüz zamansız bulmakta idiler. Almanya'nın savaşa girilmesi isteğine karşı mali güçlükler olduğu ileri sürülüyordu. Almanya, 11 Ekim 1914 tarihinde gerekli ekonomik yardımda bulunmaya söz verdi. Buna karşılık Türk donanmasının Karadeniz'e çıkıp harekâtta bulunmasını istedi. Rus limanlarının bombalanması bundan sonra gerçekleştirildi.

İkinci bölümde ayrıntıları anlatılacak olan Çanakkale Boğazı'na saldırı ile ardından üçüncü bölümde anlatılan Gelibolu Yarımadası'nda aylarca sürecek kara muharebelerine gidişin önü Rus limanlarına karşı yapılan bu bombardımanlarla açılmış oldu.

Savaşın askerleri ve orduların durumu

Çanakkale Cephesi, Birinci Dünya Savaşı'nın çok sayıdaki cephelerinden biridir. Sekiz ay süren bu muharebelerde yaklaşık 1 milyon asker çarpışmıştır. Bu kadar çok sayıda er, erbaş, astsubay ve subay hangi kaynaktan karşılanmıştır, orduların durumları nedir, ortaya konmalıdır.

Osmanlı ordusu Çanakkale Cephesi'ne sürüldüğünde, daha yeni Balkan Savaşları'ndan çıkmış, yorgun, moralsiz, daha da önemlisi inancını yitirmişti. Balkan Harbi'ndeki ağır yenilgi, subay kadrosunu hayal kırıklığına uğratmakla birlikte mesleki açıdan da çok şey öğretmiştir. Bu savaştan çıkarılan derslerden en önemlisini Mustafa Kemal, Nuri Conker'e söyler: "Savaş, askerlik sanatının öğrenilmesine yarayan vasıtaların en mükemmeli, en gerçeğidir." Balkan Savaşı'ndan önce ordu içinde terfide liyakatten çok partiye ve saraya yakınlık önemli bir rol oynuyordu. Baktığınız zaman askerin teçhizatını tam olarak görüyordunuz ama erzak çantaları boştu. Yiyecek depoları neredeyse boşalmıştı. Birçok yoksunluk kolera hastalığının yayılmasına yol açmıştı. Sefer stokları barıştan itibaren yeteri düzeye çıkarılamamıştı. Erler ve subaylar komutanlar da dahil olmak üzere aç kalıyordu. Ordudaki bazı tümen ve alay komutanlarının durumunu Mustafa Kemal, *"Zabit ve kumandan ile hasbıhal"*de, Meşrutiyet döneminin Osmanlı ordusu tarafından Edirne manevra alanında ilk kez yapılan gösteride karşılaşılan durumu şöyle ortaya koymaktadır:

> Bir tümen komutanından, tümenine verdiği emir ve tümenin bulunduğu durumun bildirilmesi soru sormaya yetkili bir kişi tarafından istendi. Tümen komutanı böyle bir soru sorulmamış gibi atının üstünde hiç kımıldamadan, suskun ve dilsiz duruyordu. Biraz bekledikten sonra birinci sorunun cevabından vazgeçilerek, kolordu komutanından alınan emirden ne anladığı soruldu. Yine cevap yok. Sebep! Sebep aldığı emrin manasını anlamamıştı. Sebep, verdiği emrin, daha doğrusu imza ettiği emrin ne olduğunu bilmiyordu.
>
> Ya böyle anlaşılmadan verilen emri alan alay komutanları? Evet bu merakı gidermek için tümen komutanının yanından ay-

rılarak -Karıştıran- istikametinde yürüyen alaylara katıldım. Bir alay komutanından beni hareketleri hakkında aydınlatmasını rica ettim. Şimdi, dedi, ceplerini karıştırdı, ceketinin iç cebinden buruşuk bir kâğıt çıkardı.

"İşte iki emir... Birini gece aldım. Birini de sabahleyin. Henüz ilk emrin gereklerini tamamen yerine getiremediğimiz için, ikinci emrin isteklerini uygulamaya başlamadık."

Bu emirleri gözden geçirdim, ikincisi, birinciyi geçersiz sayıyordu. Fakat alay komutanı hâlâ, önce birinciyi, sonra ikinciyi diyordu, niçin? Çünkü alay komutanı emirleri anlamamıştı. Oysa alay gidiyordu. Fakat nereye ve ne için? Bunu alay komutanı kendisi de bilmiyordu, alayını oluşturanlardan hiç kimse de bilmiyordu.

O halde nereye gidiliyordu?

Bu gidiş elbette, felakete, rezalete, utanca doğru gidişti.

Ve istirham ettik ki, bugün için yapılacak ilk teşebbüs, her şeyden önce ve kesinlikle gelişmeye yatkın, özel nitelik ve kabiliyetleri olanlardan bir komuta ve subay topluluğu oluşturmak olmalıdır.

Ordunun 1914'ler başındaki durumu buydu ama Osmanlı ordusunun yine de sağlam bir kuruluş yapısı vardı. Kısa bir süre içinde, Alman disiplin anlayışıyla, Enver Paşa'nın orduda yaptığı subay temizliği sonucunu göstermiş, teknik güce ulaşamasa da insan niteliği artırılmıştı. Bu yorgun ordu, adına *Çanakkale Ruhu* denilen savaş gücünü birdenbire Gelibolu muharebelerinde yaratacaktı. Aynı ruh bir kez de, yine yorgun, bıkkın, yenilmiş olarak çıkılan Birinci Dünya Savaşı ardından, Anadolu topraklarındaki muharebelerde kendini gösterecek, adını değiştirip *Kuvayı Milliye Ruhu* olarak, emperyalizme karşı dur diyecektir. Kendisinden umut kesilen Osmanlı ordusu, iki kez de İngiltere'nin oluşturduğu koalisyon güçlerine direnmeyi başarmıştır.

Osmanlı ordusundaki birliklerin temelini oluşturan muvazzaf subaylar, harp okullarından sağlanmaktaydı. Seferde kadro eksikleriyse, emekli subay ve yedek subaylarla tamamlanıyordu. Müstahkem mevkilere genel olarak ağır topçu sınıfı subayları verilmekteydi. Askerî doktor, eczacılar, Askerî Tıbbiye ve İstanbul

Üniversitesi'nin ilgili bölümlerinden karşılanmaktaydı. Her sınıf astsubay, genellikle gedikli küçük zabit okullarından ve yedek astsubaylardan tamamlanıyordu. Er eksiği, silah altına çağrılan acemi erler ve yedek sınıfına ayrılmışların ve lağvedilen birliklerin erleriyle karşılanıyordu. Acemi erler, önce depo birliklerinde eğitiliyordu. Seferberlik ilanından sonra Çanakkale Müstahkem Mevkii'nde 2.Topçu Tugayı'nda bir topçu depo taburu ve piyade tümenlerinde de, üçer depo taburu ile bir depo alayı oluşturuldu. Piyade alaylarının er gereksinimini karşılamak üzere, Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrinde esas depo taburu kuruldu.

Çanakkale'de çıkarmaların ve kara harekâtının başladığı 25 Nisan 1915'e kadar olan dönemde personel kaybı çok az olduğundan, personel konusunda bir sorun olmadı. Kara harekâtı başladıktan sonra, 5.Ordu'nun er gereksinimi 1. ve 5.Kolordu asker alma bölgelerine bağlı askerlik daire ve şubelerince toplanmaktaydı. Bunlardan eğitim görmüş ve daha önce kıta hizmetini yaparak, terhis edilmiş olanlar, Haydarpaşa, Bandırma, Karabiga, Lapseki'deki er yollama merkezleri ya da nokta komutanlıkları aracılığıyla doğrudan doğruya Tekirdağ, Gelibolu ve Eceabat'a gönderiliyordu. Gelibolu-Keşan yoluyla her gün 2.000 ikmal eri gelmekteydi.

Depo alayı ve taburlarına gönderilen erlere 15 günlük oryantasyon (yetişme-uyum) eğitimi yaptırılmaktaydı. Bu eğitimi tamamlayan erler, 5.Menzil Komutanlığı'nın yönlendirmesine göre, birliklerine gönderiliyordu.

Anafartalar bölgesinde yapılan çıkarmadan sonra, yoğunlaşan çarpışmalar üzerine, 5.Ordu'nun şehit ve yaralı sayısı zayiatı günde 300'e çıkmıştı. Bu durum karşısında 5.Ordu'nun er gereksinimine öncelik tanınmış, çok sıkışık zamanlarda 1. ve 2.Ordu depo taburları ve birliklerinden yararlanma yoluna gidilmişti.

5.Ordu harekât bölgesi dışındaki çeşitli yerlerde, 13 depo taburu olduğu gibi ayrıca 5.Menzil Komutanlığı ile işbirliği halinde çeşitli yerlerde ve istihkâm, topçu, ulaştırma, süvari, sanayi gibi değişik sınıflara ait genellikle bin askerden oluşan 15 depo birliği bulunuyordu.

Mehmetçik ve Anzaklar

Türklerin *Çanakkale Muharebeleri*, karşı tarafın ise *Gallipoli* ya da *Dardanelles Compaign* adını verdikleri bu savaşı, öteki savaşlardan ayıran bazı ilginç yönler vardır.

Bunlardan birisi, Anzaklar ile Osmanlı askerlerinin hem çarpışmalar süresince birbirlerine karşı sıcak ilgi duymaları (19 Mayıs 1915 sonrası) hem de sonrasında dost oluşları, birbirlerine kin ve nefret duymayışlarıdır.

Osmanlı Devleti ordusu karşısında, Gelibolu Yarımadası'na amfibi harekât düzenleyen İngiliz-Fransız müttefik ordusunda çeşitli ülkelerden gelen askerler vardı. İngiltere ve Fransa'nın dışında Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, İskoçya, İrlanda, Hindistan, Nepal, Somali, Mısır, Sudan, Cezayir, Senegal, Rusya ve Filistin'den gelen Museviler.

ANZAK (Australian and New Zealender Army Corps) kelimesi, "Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birlikleri" anlamına gelen sözcüklerin ilk harflerinden oluşur. Türkiye'de *Anzac* ifadesi *Anzak* şekline dönüşmüştür. Bu kavram her üç ülkede de sempatiyle karşılanmakta, Avustralya ve Yeni Zelanda'da çok saygı duyulan bir dereceyi ifade etmektedir.

Her yıl 25 Nisan'da Anzak Koyu'nda düzenlenen törene 22.000 kilometre uzaktan on binlerce genç Avustralyalı ve Yeni Zelandalının gelişi, duyulan saygıyı yansıttığı gibi büyük dedelerden aktarılan dostluğun da kanıtıdır.

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle birlikte İngiltere Süveyş Kanalı'nın olası bir Türk saldırısına karşı savunulması amacıyla, daha önce Batı Cephesi'ne kaydırmayı tasarladığı Mısır'da eğitim gören Hint Birlikleri ile Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelecek kuvvetlerin, İngiltere'nin savunma planında yer almalarına karar verildi.

Yalnızca komuta heyetinde değil, Avustralya, Yeni Zelanda gençliği arasında da heyecan kasırgası esmişti. Avustralya'daki afişlerde "Gelibolu serüvenine katılın" davetleri yoğun ilgi görmüştü. İngiltere'deki durumu anlatırken, A. Moorehead dönemin tanınmış genç şairi Rupert Brook'un yazılarından örnek veriyor:

> İnanılamayacak kadar güzel bir şey bu!.. Kaderimizin bize bu kadar yardımcı olacağını tasavvur edemezdim!.. Demek Galata Kulesi 15'lik toplarımızın altında paramparça olacak?.. Demek deniz, top gümbürtüleriyle kana boyanıp, leş gibi olacak... Demek Ayasofya'nın mozaiklerini, lokumları, halıları yağmalayacağım... Demek ki, bizler tarihte bir çağın dönüm noktasını yaratacağız... Oh... Tanrım! Hayatımda bu kadar mutlu olmamıştım, hiç bu kadar tam bir mutluluk hissetmemiştim. Tamamen bir yöne akan ırmak gibi!.. Birden anladım ki, çocukluğumdan beri hayatımın tek arzusu İstanbul'a karşı askerî bir harekâta katılmakmış!..

İngiltere'de Brook gibi gençler İstanbul harekâtının simgesi olurken, Avustralya'da da orduya katılmak için yarışa girmişlerdi.

Steel ve Hart, ortak yazdıkları *Gelibolu*'da bu konuda çok örnek vermişlerdir. İngiltere'de olduğu gibi Avustralya ve Yeni Zelanda'da da savaşın başlangıcı pek çok genç tarafından milli gururla karışık bir hevesle karşılanmıştır. Her iki ülkede de yeni bir milliyet bilinci vardı ve savaş kendilerine ilk kez kendi kimlikleriyle uluslararası olaylarda etkin bir rol oynama fırsatı tanıyordu. Savaşta yer almak için yaygın bir kişisel istek vardı ve ordudaki yerleri ele geçirmek için yoğun bir rekabet başlamıştı. Yeni Zelanda Sefer Gücü'nün bir taburuna katılmayı başaran Rupert Westmacott gibiler için askere yazılmak bir biçimde girişimciliği gerektirmişti:

> Büyük bir kalabalık halinde talim salonuna gittik. Askere alınacakların listesinden adları okuyorlardı. Adı okunan, "Evet, Efendim," diyerek içeri giriyordu. Ben salona giremeyeceğimi sanıyordum ama o sırada bir ad okundu ve kimse yanıt vermedi. Bunun üzerine ben, "Evet, Efendim!" diye bağırarak içeri girdim. İnsanları ayırdıklarında ben tek başıma kalmıştım. Bana, "Sen, kimsin?" diye sordular. Adımı söyledim. "Ama senin adın okunmadı," dediler. "Ben okunduğunu sandım," dedim. "Her neyse, zaten daha fazla kimse almıyoruz, biz sadece aşçı istiyoruz," dediler. "Tam adamını buldunuz öyleyse," dedim. "Nerede aşçılık yaptın, kadastro kampında mı?" diye sordu

adam. Kadastro kampında aşçı diye bir şey duymamıştım ama, "Evet, bir kadastro kampında," dedim. Böylece beni aşçı olarak askere aldılar.

Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen gönüllü birlikleri Kahire yakınındaki Zeytun Askerî Kampı'na yerleştirildi. Çöl savaşına göre eğitim verildikten sonra Süveyş Kanalı savunması için konuşlandırılacaklardı.

Bu iki ülkenin askerleri önceleri birbirine ısınamadılar. Avustralyalılar daha rahat, düzensiz iken, Yeni Zelandalılar disiplinliydi. Ama savaş eğitimi amacıyla birlikte yaşamak zorunda olan bu iki ülke askerleri ortak örgütlenme altında yer almak mecburiyetindeydi. Bu nedenle, Kahire'de *Avustralya-Yeni Zelanda Ordu Birlikleri (Australian and New Zealander Army Corps)* ortak yönetimi oluşturuldu. Bu ortak yönetimi ifade eden İngilizce sözcüklerin baş harflerinden oluşan *A.N.Z.A.C.* adı da, ilk kez Kahire'deki yazışmalarda kullanılmaya başlandı.

Türk cephesinde savunma hazırlıkları yapılırken, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin durumuna bakılınca geniş çapta bir çıkarma operasyonuna karar verildiği hemen anlaşılıyordu. Ancak, kara kuvvetleri nisan ayı ortalarına kadar çıkarma hareketlerine hazır hale gelememişti. Sefer kuvvetinin önemli bir kısmı daha önce boğaz önüne gelmiş fakat bunlar gemilere karmakarışık bindirilmişlerdi.

Bu nedenle, birliklerin Mısır limanlarında toplanıp yeniden düzenlenmelerine, çıkarma eğitimlerinin yapılmasına ve gemilere, yapılacak çıkarma planlarına göre yerleştirilmelerine gereksinim vardı. İşte bu amaçla 3. Avustralya Tugayı, bahriye silah endazları dışındaki birliklerin ilk bölümü, yeniden düzenlenmek üzere Mondros'tan Mısır'a hareket ettiler. Deniz piyade tümenini taşıyan 14 gemi, 27 Mart'ta Portsait'e ulaştı.

28 Mart'ta 29. İngiliz Tümeni ile 1. ve 2. Avustralya-Yeni Zelanda Tümenleriyle Fransız sefer kuvveti, İskenderiye'de toplandı. Mısır limanlarında toplanmış olan Akdeniz Sefer Kuvveti personel sayısı 75.056'yı buldu.

Eğitimlerini tamamlayan Akdeniz Sefer Kuvveti'ne mensup

bu birliklerden, Anzakların birinci kademede karaya çıkarılacaklarının gemilere bindirilmesine başlanmış, 16 Nisan'a kadar Anzak ve 29. İngiliz Tümenleri, 45 taşıt gemisiyle hareket etmişlerdir. 22 Nisan'a kadar da 77 taşıt gemisi İskenderiye limanından çıkmıştır. Daha önce Sefer Kuvveti Komutanı Hamilton, 10 Nisan'da Mondros'a gelmişti. Böylece aynı zamanda bu tarih, çıkarma hazırlıklarının başlama tarihi olarak kabul edilmiştir.

Binlerce genç ölüme koşa koşa gidiyordu. Neden sorusunu sormadan Gelibolu'ya geliyorlardı. Neden? On binlercesi de neden'in yanıtını öğrenemeden öldüler.

Türkçe'de *Anzak* olarak kullanılan *ANZAC* kavramı, asıl Çanakkale Savaşlarında yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Zamanla.da *Gelibolu* ya da *Gallipoli* dendi mi Anzaklar hemen çağrışım yapmaya başladı. Artık günümüzde doğrudan doğruya bu adla anılır oldular

Anzaklar Mısır'daki karargâhta Türkleri değil ama Müslümanları tanıdılar. Anzakların gözünde, fes giyen Mısırlı Fellah ve Kıptiler Türk'tü. Onlara göre Türk'ün adı *Abdullah* ya da kısaltılmış şekliyle *Abdul*'du.

Türkleri hiç tanımayan Anzaklarda Avrupa'da yayımlanmış kitap ya da yazılı dökümanlardan öğrendikleriyle olumsuz önyargılar oluşmuştu. Kahire'de kaldıkları süre içinde tanıdıkları yerel halktan esinlenerek Türklere *yoksul, zavallı* ve *hileci* sıfatlarını da eklediler.

Tüm bunlara ek olarak, Ocak 1915'te Türkler tarafından Süveyş Kanalı'na başlatılan taarruzun İngiliz birliklerince püskürtülmesi ve Türk askerlerinin ağır kayıplar vererek geri çekilmesi Anzakları hem şaşırtmış hem de *Abdul* adını taktıkları Türk askerine bir de *zayıf* demeye başladılar. Öte yandan Avustralya ve Yeni Zelanda'da yayımlanan gazeteler tıpkı Londra'da yayımlananlar gibi Türkler aleyhinde başlıklar ve makalelerle çıkmaya başladı: *Türkler Hıristiyanları toptan öldürüyor... Kadınlara tecavüz ediliyor. Türk askerleri, savaş esirlerine çok kötü işkenceler yapıyor...*

Gelibolu'da çatışmalar başladıktan sonra Anzakların düşünceleri değişmeye başladı. Türkler hastane gemisine ateş etmi-

yor, mertçe savaşıyor, özellikle siper muharebelerinde gösterdikleri cesaret ve başarı, saygı ve sevgi uyandırıyordu. Bunları gören Anzaklar Türk askerine *Jacko, Johny Türk* adını verdi. Bu derin bir sempati ve saygının ifadesiydi. Türk ve yabancı pek çok yazarın ifadesiyle, her iki taraf sanki savaşta değil de spor alanında mücadele ediyordu.

Anzakların Mehmetçik hakkındaki değişen duygu ve düşünceleri hem Avustralya'da hem de Türkiye'de yayımlanan birçok yapıtta ortaya konmuştur. Bunlardan iki tanesi, Baha Vefa Karatay *(Mehmetçik ve Anzaklar)* ile Mete Tunçoku'nun *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*, oldukça ilginçtir. Çünkü her iki yazar da Anzaklara mektuplar yazarak duygularını, düşüncelerini ve yıllar sonra değerlendirmelerini bizlerle paylaşmıştır.

Argus gazetesinin 29 Haziran 1915 tarihli yayınında, cepheden ayrıntılı haber ve asker mektuplarının yayımlandığı sayfasında, Türklerin Çanakkale'de dürüst ve mert bir savaş sergiledikleri anlatılmaktadır.

Avustralyalı asker A.R. Ditterich, Mısır'da Mena'da bir hastanede yatıyor; tedavi olmaktadır. Basına yolladığı mektupta Türklerin, müttefikleri Almanlar gibi davranmadığını ve hiçbir yaralıyı da sakat bırakmadığını açıklayıp şunları belirtmektedir:

> Türklerin, yaralı ve ölülerimize işkence ederek onların el ve kollarını kırıp kestiğine ilişkin dedikoduları duymuşsunuzdur. Hastanemizin doktoru Springhthorpe, tüm Mısır'da bunun tek bir örneğine rastlanmadığını ve tek bir kişinin bile böyle bir olaya tanık olmadığını söylüyor. En yetkili kişiler de bize Türklerin, bu oyunu dürüst oynadığını söyledi. Çıkarmadan önce bizlere resmen, Türklerin yaralı ve esirleri sakat bırakıp işkence ederek öldürdüğü söylenmişti. O zamandan bugüne, bu tür rapor ve haberlerin doğru olmadığı artık anlaşılmış bulunmaktadır. (Tunçoku, 92)

Ağustos ayı, gerçekten de Çanakkale Savaşları'nın en kanlı çarpışmalarına tanık olmuş, iki taraftan da binlerce genç yaralanıp ölmüştür. Öte yandan, savaşın bu acı gelişmeleri içinde bile çarpıcı insanlık örnekleri sergilenmekte, taraflar düşman da olsalar her şeyden önce insan olduklarını unutmadıklarını kanıt-

layan ilginç olaylar yaşamaktadırlar. *Argus* gazetesinde 10 Ağustos 1915'te yayımlanan "Düşünceli ve Saygılı Türk" başlıklı bir asker mektubu da bu tür örnekler içeriyor. Yaralanıp tedavi için yattığı Malta'daki hastaneden arkadaşına yazan Avustralyalı çavuş H.D. Collyer şunları anlatıyor:

> Türklerin aslında iyi kalpli insanlar olduğunu biliyorum. İşte bunu kanıtlayan hatırladığım üç olay: Bir keresinde on iki yaralı askerimiz, cephede Türk Kızılay ekibi tarafından bulunur. Esir alınmazlar. Yaraları sarılır ve kendilerine, "Sizinkiler gelip sizi alırlar," denilip bırakılırlar. Bir başka sefer bir Türk askeri, yaralı ve yürüyemeyecek bir askerimizi bulur. Yaralarını temizleyip sarar. Onu kuytu bir yere yerleştirir. Arkadaşları tarafından bulunması gecikebilir endişesiyle de yanına su ve bisküvit bırakır. Gene bir başka Türk yaralı bir askerimizin yarısını sarar ve hemen gitmesini, aksi takdirde bir Alman subayı gelirse her ikisini de vuracağını söyler... Tüm şiddet ve felaketlerin sorumlusu Alman köpekleri Türklerin gözünü de iyice korkuttukları içindir ki Türk, yapısının doğal yönlerini bizlere (serbestçe) gösteremiyor. (Tunçoku, 99)

Türk askerlerinin Çanakkale'de sergilediği mert, dürüst ve sıkı bir savaşçı olma özelliği yalnızca cephede değil, Batılı başkentlerde de yankılar yapmaktadır. Örneğin Lord Kitchener, İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı konuşmasında bu noktayı belirtir ve Türklerden övgüyle söz eder. Kitchener'in bu övgü dolu sözleri Almanları rahatsız etmiş görünmektedir. 2 Ekim 1915 tarihli *The Egyptian* gazetesinde yayımlanan bir makalede bu konu ele alındıktan sonra şöyle denmektedir.

> Oysa ki bütün İskenderiyeliler bilir ki, Kitchener aslında, Gelibolu'dan dönen her askerin söylediğini tekrarlamaktan başka bir şey yapmamaktadır. Türk, Prusya daha henüz ilkel -putperest ve barbarlık- dönemini yaşarken, asker düşmanına centilmence davranmak gibi, takdir edilecek, bir savaşçı olma meziyetine sahip olagelmiştir. (Tunçoku, 104)

Gazeteci C.E.W. Bean siperler arasındaki yiyecek alış-verişine tanık olmuştur. Durumu şöyle anlatır:

Türklerin üç günlük bir bayramı vardı. Bizim siperlere, üzerine silinmez kalemle ve aceleyle şunlar yazılı iki paket sigara attılar: Prenez, fumez avec plaisir notre heurex ennemies. (Alın, afiyetle için mutlu düşmanlarımız.)

Karşılığında biz de onlara, konserve sığır eti yolladık. Paketi, üzerinde "Bully beef non" (sığır eti istemeyiz) mesajı yazılı olarak geri yolladılar.

Bu örneklerden yüzlerce yazılabilir ancak bu kadarla yetiniyorum. Hem Mehmetçikler hem de Anzaklar savaş tarihinin tanık olduğu en kanlı çatışmalardan birisi olan Çanakkale Muharebeleri'nde kahramanca, cesurca ve savaş hukuk kurallarına göre savaşmışlardır.

Ama bu, istenmeyen, insanlık dışı, hukuk dışı olayların olmadığı anlamına gelmemelidir. Esirlere işkence yapan Türk gardiyanlar da, siperlerde yakaladıkları yaralıları süngüleyen Anzaklar da, esir ve ölü Türk askerlerinin kulağını kesip kemer yapan Gurkha da olmuştur. Türkler hastane gemisini hiç bombalamadığı halde İngiliz uçakları Türk hastanelerini bombalamıştır. Bu olaylar da olmuştur ancak sekiz ay süren bu uzun ve kanlı savaşın geneli içinde az sayıdaki olaylardır. Unutulmasın ki bu yine de öldürmeyi amaçlayan bir savaştır.

Bu savaşa kadar, vatan ve ulus devlet bilinci olmayan, bunların ne anlam ifade ettiğini bilmeyen Avustralya ve Yeni Zelanda gönüllüleri İngiltere adına hiç tanımadıkları topraklarda can verdiler, yaralandılar. Oysa Mehmetçik anavatanını savunuyordu. İkisi arasındaki meşruiyet farklılığını çok sonra fark eden Anzaklar Mehmetçik'e hiç kin duymadı, nefret etmedi. Aynı şekilde Mehmetçik de cephede zaman zaman durumlarına acıdığı Anzakları hep sevdi.

Bunun bir göstergesi olarak, Gazi Mustafa Kemal 1934 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya o ünlü, unutulmaz edebi konuşmayı yaptırır. Bu söylevin öyküsünü Uluğ İğdemir, Şükrü Kaya'dan duyduğunu belirterek şöyle aktarmaktadır:

Çanakkale'yi ziyaret ettiğin zaman aziz şehitlerimizi de ziyaret edeceksin. Bu vazifeyi yapacağına şüphe yok. Yalnız nasıl bir

nutuk söyleyeceksin. Ben söyleyeyim. Burada yatan aziz şehitlerimiz! Sizi hürmetle, saygı ile anıyoruz, diyeceksin. Mehmetçik abidesinin başında, dilinin bütün talakatiyle konuşacaksın. Burada rahat ve huzur içinde yatınız, diyeceksin. Siz olmasaydınız, siz göğüslerinizi çelik kalelere siper etmeseydiniz, bu boğaz aşılır, İstanbul işgal edilir, vatan toprakları istilâya uğrardı, diyeceksin.

— Evet böyle konuşacağım!

— Hayır, hayır... Sen böylenin üstünde, çok daha başka konuşacaksın. Dünyaya hitap edercesine konuşacaksın. Orada, Çanakkale'de yalnız bizim şehitlerimizi değil, bu toprak üstünde kanlarını döken insanları da o kahraman muharipleri de hürmetle, saygıyla anacaksın.

— Paşam, ben bunu yapamam; çünkü bu sözler ancak sizin söyleyebileceğiniz yüksek sözlerdir.

— Söyleyeceksin. Çanakkale'den dünyaya karşı böyle konuşacaksın. Senin böyle konuşman lazım.

Şükrü Kaya, Atatürk'ün yanından ayrılıyor ve gece tekrar buluşuyorlar. Atatürk, Şükrü Kaya'ya uzun bir kâğıt uzatıyor. Bu, Çanakkale'de söyleyeceği nutuktur. Atatürk bizzat hazırlamıştır ve Şükrü Kaya, bu söylevi alıp Çanakkale'ye gidiyor. Orada, Mehmetçik'in mezarı başında, yazılanları söylüyor.

Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.

Bu konuşmanın yabancı gazetelerde yer almasının ardından Şükrü Kaya'ya Avustralya'dan Yeni Zelanda'dan telgraflar, mektuplar yağar.

Çanakkale Savaşları böylesine farklı bir savaştır. Avustralya resmî kaynaklarına göre Anzakların Gelibolu Yarımadası'ndaki savaşlarda verdikleri kayıp, 28.150'si (8.709 ölü, 19.441 zayiat) Avustralyalı, 7.553'ü (2.701 ölü, 4.852 zayiat) Yeni Zelandalı olmak üzere toplam 35.703'tür.

Gündüz birbirlerine kurşun sıkıp, gece kıt aşları ile mataralarındaki suyun son damlasını paylaşan, karşılıklı siperlerden çikolata, sigara, meyve değiş tokuş eden, yaralı düşman askerlerinin birbirlerini sırtladıkları, düşmanken dost olup savaşanların savaşı belki de dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş ve görülmeyecek bir istisnadır... Bu savaşın adı: *Çanakkale Savaşı*...

Siperlerde yaşam

Gelibolu Yarımadası'ndaki kara savaşları, siper ve süngü savaşlarıyla da ünlüdür. Türk tarafı amfibi harekâtı bekliyor olması nedeniyle siperler kazıp düşmanlarını bekliyordu. İngiliz-Fransız birlikleri ise, köprübaşı tutup araziye yayıldıktan sonra tutunabilmek amacıyla siper kazıp yerleşmişlerdir. 8,5 ay süren savaş boyunca da siperler ve (lâğımlar) tüneller her geçen gün uzayarak devam etmiştir. Çok yalın olarak şu söylenebilir: Siperlerini kazdılar ve çarpıştılar.

Siperlerde olmak, hayatta kalmak demek değildi. Stell ve Hart, *Yenilginin Destanı*'nda tanıkları aracılığıyla böyle bir olayı anlatırlar:

> Siperlerdeki askerlerin yıkılmaya başladıklarını gördüm. Ama Türkler sağ kanadımızdaydılar ve onları hiçbir şey durduramazdı. Bizimkiler üzerimize gerilemeye başladılar, çoğu bizim bulunduğumuz siperlere girdiler ve biz gerilemeseydik ayakları altında ezilecektik. Siperlerden çıkıp kuru dere yataklarından birinin başına doğru koştuk.

Anlatılan bu olay, *Y Kumsalında* 25/26 Nisan'da yaşanmıştır; tanık ise Yüzbaşı Robert Whigham'dır. Gündüz savaşan asker gece de siper kazmıştır. 25-29 Nisan arası ağır kayıplar verdirecek çarpışmalar olmamıştı. Her iki taraf kazabildiği kadar siper kazmış, bu siperleri derinleştirmişti. Siperler hayati önem kazanmıştı ve çarpışmaların bundan sonrası siperler arasında geçecek gibi görünüyordu.

Anzak askerleri yamaçların her yerine siper kazmışlardı. Üst üste oyuklar ya da sıralar halinde siperler görülüyordu. Bu

oyuklardaki askerler güneşten korunmak için çuval ve fanilalarını asmışlardı. Bazı oyukların üstünde ise kâğıt tabelalara rastlanıyordu: *Sahibinden satılık siper... Sahibinden deniz manzaralı siper... İhtiyaçtan kelepir oyuk... Kaçmayı düşündüğüm için yeni bir ev sahibi aranmaktadır... Türk hamamı... Melbourne Hotel... Kahramanlar Barı... Dikkat! Komutanların girmesi kesinlikle yasaktır... İngilizler giremez. Sadece Avustralyalılar... Times Nehri Çay Evi... Aşk Bahçesi.* Yaratıcılık ve espri gücü sınır tanımıyordu.

Bu oyuklarda akşam olunca, yanan mumlar ve lambalar yamaçlara hoş bir görünüm kazandırıyorlardı. Oyuklara basit raf ve askılar yapılmış, duvarlara çıplak kadın resimleri yapıştırılmıştı. Boş bisküvi kutularından masa ve sehpa yapmışlardı. Bazıları eski postallarının ve boş mermi kovanlarının içinde çiçek bile yetiştirmeye başlamışlardı.

Anzak askerleri, biraz da, sahip oldukları teknik olanakları sayesinde siper savaşını iyi öğrenmişlerdi. Kazma ve kürekle kazdıkları derin siperlerin önünde birkaç kat toprak dolu çuvallar yerleştirerek onları kalkan olarak kullanıyorlardı. Periskop ve periskoplu tüfek Gelibolu'daki siperlerde ilk kez onlar tarafından kullanılmıştı. Siperin içinde, yan yana ya da arka arkaya duran askerlerden birisi periskopla hedefi belirliyor, atışın isabetli olması için önündekine talimat verirken öteki asker tetiğe basıyordu. Gerçi Osmanlı askerleri de benzer yöntemi aynalarla yaptıkları sistemle uygulamışlardır.

Türk tarafındaki siperler mangal ile ısıtılıyor, bazı bölümler elektrik ile aydınlatılıyordu. Oyukların üzeri kalaslarla, toprakla örtülüyordu. Ana siperler yan siperlere bağlanmaktaydı. Ortaya labirentler ağı çıkmıştı. Anzak ve Mehmetçik siperlerdeki yaşamı günlüklerine yazmıştır.

Mehmet Fasih'in anılarından:

> 19 Ekim 1915... Yerim büyükçe bir lâğım (uzun kanallar) Sağlamca da bir toprağı var. Düşmanın mesafesi yüz metre kadar. Üç yüze çıkanı da var. İçeriye mangal koymuşlar. Pek sıcak olmuş. Adeta bir fırın. Kendisi de zaten biraz kubbeli.
>
> 3 Kasım 1915... Saat 12.30... Bir pipo daha yakıp siperleri teftişe çıktım. Ve siperlerden geçerek yüzbaşımın yanına geldim...

> Siperlerinin sol kısmı kapalı. Kalaslı yerler insana dehşet veriyor. Ekser yerlerinde göz gözü görmüyor. Bazı yerlerini ışılayan, ölü gözü gibi yağ kandilleri aydınlatmakta.
>
> 5 Kasım 1915... Tabur komutanı, beraberce siperleri gezelim dedi. Hakikaten güzel bir yer gösterdi ki, "Burada keyif yapar, nargile içeriz," dedi. Güzel bir yer. Taburun bulunduğu derenin önünde, düşmana arkasını vermiş, her tarafı görüyor. Küçük bir kesme yarığın arka tarafı.
>
> Burada hakikaten güzel, sabah ve akşam nargileleri içilir. Gezmeye başladık. Siperler güzel açılmış.
>
> 8 Kasım 1915... Saat 5.00... 500 mermi ve bomba sarfolunmuş. Üşümüşüm. Neferler kapıyı kapamamışlar ve ateş az. Ben böyleyim. Fakat ah o zavallılar ne âlemde? Odamda bahane ile ısınan neferimi gördüm ve derhal mangalı yanlarına gönderdim.

Tarafların siperleri arasındaki uzaklık 15 metreyle 120 metre arasında değişiyordu. Siperlerin yakın noktalarında sigara içmek, yüksek sesle konuşmak hatta ses çıkaracak şekilde yürümek bile yasaktı. Çünkü karşı tarafça duyulan her tıkırtının bedeli ağır ateş demekti. Gece gündüz elbise ve çizme ile yatıp kalkıyor, bulunabilen kısa aralıklarda uyuyabiliyorlardı. Cephane ve bomba sandıkları karyolaları, koyun postu yatakları ve bir asker kaputu da yorganlarıydı.

Güney Grubu'nda Zığındere'de 10.Tümen 30.Alay Emir Subayı olarak görev yapmış olan Münim Mustafa *Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları*'nda siper yaşamını şöyle anlatır:

> Biz cephede siperleri teslim alıyorken bütün kıtalar kazmalara ve küreklere sarılmış; harıl harıl tahkimat yapmakla meşgul bulunuyordu. Sonradan bizim de iştirak ettiğimiz kazma ve kürekle çalışma neticesinde Güney Grupu mıntıkasında toprağın altında at, araba ve diğer vasıtaların yürümesine mahsus ayrı ayrı yollar, piyadelerin cepheye gidebilmesi için gizli yollar, cephede yek diğerine paralel müdafa hatları, bunları birbirine bağlayan zikzak bağlantı yolları, zabit ve askerin harpte korunması için, sığınaklar ve zeminlikler, üstü kapalı gizli mitralyöz ve bomba mevzileri, kısaca adeta yerin altında koca bir şehir meydana getirilmiş; toprak köstebek yuvası gibi delik de-

şik edilerek binlerce mevcutlu kıtaların toprak üzerinde hiç görünmeden buralarda yaşaması sağlanmıştı." (Cepheden Cepheye, 51)

Bazı siperler iyi yapılmış bazıları da kurallara uygun inşa edilmemiş ki, Mehmet Fasih günlüklerinde bunların şekillerini de çizerek olumlu olumsuz yanları belirtmiştir.

54.Alay'a geldim. Bunların siperleri pek berbat. Üzeri kapalı, yollar yağmur yağalı bir hafta olduğu halde hâlâ çamur ile dolu. Gerek bu alay ve gerekse 27.Alay personeline bir güzel zeminlikler yaptırmışlar. Bunlar; meyil içinde hendek açılarak üzeri örtülmüş ve bir kapı bırakılmış. İçeride bir de ocağı var. Erler sıra ile ateşi bekliyorlar.

Gidiyoruz... Nereye? İleri hatlara!.. Fakat bunların siperleri o kadar tuhaf ki... Üzeri kapalı yollara ya tünellerden ya da merdivenle iniliyor. Bir müddet gidildikten sonra, tekrar merdivenle sipere çıkılıyor. Halbuki buralara çok obüs de düşüyor. Demek ki bunlar felaketten ders almamışlar.

Siperler hem yağmurdan hem de hava sıcak olduğunda sıcaktan olumsuz etkilenmektedir.

Sıcaklar bastırınca, siperlerde yaşamak çok zorlaştı. Rüzgârın esinti yönüne göre, kıyıya vurmuş ya da karadaki çürümüş insan ve hayvan cesetlerinden havaya yayılan kokulara dayanmak çok zordu. Bahar gelince kanatlı, kanatsız her cins sinek ve böcek türedi. Kaplumbağalar ve kertenkeleler zararsız olmakla birlikte akrepler tehlikeliydi. Askerleri en çok rahatsız eden yaratıklar gündüzleri kara sinekler, akşamları sivrisineklerdi... Bunlar dizanteri ve sıtma gibi bulaşıcı hastalık mikroplarını taşımaktaydı.

Mete Tunçoku'nun derlemesinde, İngiliz Reuter Ajansı tarafından Çanakkale Cephesi'ne yollanan özel muhabir, siperlerdeki yaşam ve özellikle de sinekler üzerine şunları yazıyor:

Gelibolu'daki yaşamın en büyük belası sinekler. Bu memleketin tanrısı ne Allah, ne Muhammet, ne de Şeyhülislam. Asıl Tanrı, baş şeytan yani sineklerin tanrısı! Yemekler masaya konar kon-

maz sinekler tarafından simsiyah kaplanıyor. Çadırlara ve siperlere doluşan bu yaratıklar, aptal vızıltısıyla öğlen sıcağında yarım saat için kestirmeye çalışanları deli ediyorlar.

Gerçekten sinekler kurşunlardan daha etkili, daha bezdiriciydi. Sadece İngiliz ya da Anzakların yazılarında değil, Türk askerlerinin anılarında da bu "bela"yı okumaktayız.

Bizi en çok sıkan şeylerden biri de sineklerdi! Aman yarabbi! Bunlar ne yılışık mahluklardı! Yemek yerken çatalımızın ucundaki lokmaya binlerce sinek hücum ediyor ve ellerimizle bile bu haşaratı defetmeye muvaffak olamıyorduk. Bu milyonlarca sinek bizi uyurken de rahat bırakmıyordu. İngiliz taburlarının hücumu kadar öldürücü olan bunlardan kurtulmak için birçoklarımız İstanbul'dan getirttikleri cibinlik altına girerek yemeğin bulunduğu sefertasını da almak suretiyle biraz rahat yemek yiyebilirlerdi. (Münim Mustafa, 57)

Yaz aylarında artan sıcaklar, su sıkıntısını ortaya çıkardı. Seddülbahir bölgesinde işe yarayacak su kaynakları yoktu. Aslında su kaynakları Türklerin kontrolündeydi. Müttefiklerin kullandıkları suyun büyük miktarı, Nil Nehri'nden getirilmekteydi. Su sahile gemiler ile taşındıktan sonra çok büyük zorlukla oradan katırlarla cepheye ulaştırılıyordu. Kuyulara düşen cesetler, suların içilmesine engel oluşturmuyordu. Zamanla kuyudaki suyun tadından, kuyunun yakınında bir Türk mü yoksa Anzak cesedi mi gömülü olduğunu anlar hale geldiler.

İzzettin Çalışlar'ın günlüğünden siperlerdeki yaşam hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

9 Temmuz 1915... Hava sıcak. Rüzgâr meltem. Öğleden önce 57.Alay cephesini gezdim. Önce ikinci tabur 31, 32, 33, 34 numaralı siperleri gezdim. 32'den biraz geçince düşman altımızda bir lâğım patlattı. Ben tepemize bomba attı zannettim. Dehliz içinde toprak altında kalan bir nefer salimen kurtarıldı. İkinci Tabur Komutanı Binbaşı Murat Efendi'nin çadırında biraz oturdum. Sonra Tabur 2'de Zeki (Soydemir) Efendi'nin cephesine gittim. 47 ve 48 siperlerini gezdim. Zeki'nin yanında da biraz oturup bir limonata içtik...

Altları oyulmuş bombalar patlıyor ama sakin sakin limonata içebiliyorlar!

Anzaklar ile Türk siperleri arasındaki mesafenin Kanlısırt'ta 8-10 metreye düştüğü yerler vardı. Hem el bombası kullanılıyordu hem de İngilizler boş konserve kutularına patlayıcı ile birlikte ele geçirdikleri dikenli telleri kısa kısa kesip yerleştirdikten sonra fitili ateşleyip Türk siperlerine fırlatıyorlardı. Bunlar siperlerde yangınlara neden oluyorlardı. Siperlerden bazılarının üstü kalın çam kalaslarıyla örtülerek içerdekiler korunuyordu. Bunların yanışını kontrol altına almak çok güçtü. Müttefik askerleri zaman zaman, Çalışlar'ın da yazdığı gibi, Türk siperlerinin altına kadar uzayan, 30-40 metreye yakın tüneller kazıyorlar ve buradan ani baskınlarla ya da koydukları dinamitleri patlatarak Mehmetçikleri öldürüyorlardı. Siperler arasında bazen süngü yerine yumruklar da konuşuyordu. Anzaklarla Türkler arasında dostluklar da aralarında kısa mesafeler olan siperlerin olduğu buralarda başlamıştır.

Anzakların ülkelerine yazdıkları mektuplarda ve günlüklerinde siperlerdeki ve cephedeki günlük yaşamlarını anlatan pek çok anı okuyabiliyoruz. Bunlarda, tıpkı Türk cephesinde olduğu gibi bitlerden, sineklerden ve ceset kokularından yoğun şikâyet dile getiriliyor. M. Tunçoku'nun derlemesinden birkaç örnekte şunlar yazıyor:

Yeni Zelandalı asker George Bollinger, 9 Haziran 1915'teki büyük saldırıdan sonra ortaya çıkan durumu anlatıyor:

> Sıcak bastırıyor, milyonlarca sinek siperlere hücum etmekte. Siperlerin dışındaki yüzlerce askerimizin cesetlerinden etrafa yayılan leş kokusu dayanılır gibi değil.

George Bollinger, 3 Ağustos 1915 günü de, bitten ve postayla gelen mektuplardan bahsederek şunları yazmış:

> Şu korkunç bit belası en büyük sorunumuz. Posta çuvallarıyla her seferinde binlerce mektup geliyor. Ne var ki, gelen her on mektuptan dokuz tanesi, "Çarpışmada öldü. Yaralandı döndü" ya da "kayıp" gibi, yazılması çok acı veren açıklamalar yazılarak geri yollanıyor...

Yeni Zelandalı sıhhiye eri George Skerret ise anılarında, cephedeki olumsuz koşulları anlatırken, Anzakların Türk askerine ilişkin görüşlerine de yer veriyor:

> Binlerce, binlerce sinek vardı. Koku, gittikçe kötüleşiyordu. Sanki, cesetlerin toprak altında değil, üstünde olduğu bir açık mezarlıktaydık.
>
> Türk artık, yapılagelen resmî propagandanın aksine (Unspeakable Türk=Ağza alınmaya değmez Türk!) olarak görülmüyordu. O da herhangi bir Anzak kadar insandı ve duyarlıydı. O da kan kaybediyor, korkuyla sarsılıyor ve feryat ederek ölüyordu. O da geride yaslı ana-babalar, dullar bırakıyordu.

Arkadaşları arasında *Korkunç Şeytan (Dae Devi) Dan* olarak bilinen Yeni Zelandalı Dan Curham, çarpışmalar sırasında en çok Türk askeri öldüren kişi olarak tanınmaktadır. Bunu kendisi hiç söylememiş ama, olaya tanık olanlar çokmuş. O da anılarında, siperlerdeki sefil yaşamı ve inanılmaz koşulları şöyle anlatmış:

> Türklerle aramızda cesetler ve leş kokusu vardı. Bizden ya da onlardan birinin cesediydi ve tam siperimizin önündeydi. Bir gece onu yakmaya çalışmışlar ama koku daha da beter olmuştu. Ondan sonra günlerce, kızarmış insan leşi kokusuyla yedik, içtik, uyuduk ve yaşadık.

İzzettin Çalışlar, günlüğünde, 25 Kasım 1915'te gece çok şiddetli yağmur yağdığını, cephedeki ovayı ve siperleri suyun istila ettiğini yazarak, sel sularına kapılan, çamura gömülen asker, hayvan ve eşyaların durumunu anlatır. Bu yağmur ertesi gün de devam ediyor, askerler hayatını kaybediyor. Azmak'taki 18. ve 59.Alaylar ile Küçük Anafarta Ovası'ndaki 36.Alay çok zor durumda kalıyor. Günlüklere göre kışın siperlerde donan asker, yağmur mevsiminde de sel sularına kapılıyordu. Hakkı Sunata'nın anıları İzzettin Çalışlar'ın günlüğünden çok daha ayrıntılı olarak kaleme alınmış. Sunata anılarında bu iki günün sonrasında yaşananları şöyle anlatıyor:

> 27 Kasım sabahı uyandığım zaman, dışarıda bütün taşları, ka-

yaları temizlenmiş, toprakları sarı ve yapışkan bir kille yoğrulmuş buldum. İleri hattan gelen birkaç neferin yüzünde korkunç bakışların izleri var. Konuşmalarında hiç de iyi haber vermiyorlar. Bu sırada biraz üst tarafta bulunan zeminlik çöktü. Hep oraya koştuk. Neferin ikisi çıkamamış, içerde kalmış. Biri serbest ise de, diğeri inliyordu. Süratle kiremitleri kaldırdık, tahtaları söktük. Direkleri kaldırmaya başladık. Serbest kalan nefer çıktı. Diğerini direk bastırmış, diz kapağından ezmiş. Ayağını kurtaramıyor, korkudan da sararmış. Direği kaldırmamız üzerine o da kurtuldu.

Yalnız bizim Mehmet Çavuş'un İngilizlerden aldığı bir saat, bu uğraşma sırasında kaybolmuş.

İkindi üzeri bir emir aldık. Gayet kötü bir emir. İleri siperlerde bulunan 36.Alay, yağmurun tesiri ile büyük zayiata uğramış, felaket içinde imiş. Hemen onları değiştirerek, kurtaracakmışız. Ya biz ne olacağız?

Akşama doğru hareket ettik. Tabur komutanı ile öteki bölükler ilerimizde gitmişlerdi. En arkada biz, tek kolda. Zaten bir bölüğün komutanı korkak oldu mu, felaket, ondan hayır gelmez.

Hava bulutlu, hafif hafif karla karışık yağmur. Toprak fevkalade çamur. Dereler, gizli yollar, bataklık halini almış. Geçmek için büyük zorluk var. İlerledikçe de artmakta bu zorluk.

Buralarda siperler yapılırken, derelerin mecrasını tıkamışlar, düşman sızmasın diye. Bu yağmurun birden getirdiği seller, bütün siperleri su ile doldurmuş. Tam da asker yemek ve ekmek geldiği zamana rastlamış yağmur ve sel. Hayvanlar, hatta bir kısım insanlar siperlerden çıkamamış, boğulmuşlar. Dışarı çıkanlar da düşman ateşine tutulmuş, durum bunu gösteriyor.

Sonra seller bizim siperleri doldurup taşınca, onların anababa günü başlamış. Ateşi kesmişler, can kaygısına düşmüşler.

Rahı mesturlardan (kapalı, gizli yollar) gidemedik. Kestirmeden arazi üzerinden gidelim dedik. Düşmandan ateş geldiği yok. Bu kez yolumuzu amuden (dikine) kesen rahı mesturları atlamak icap etti. Bir kısmını geçemedik, içine inmek, dize kadar çamura batmak gerek. Yine güç bela atlayıp geçtik. Fakat ileride gidenlerle aramız açılıyordu. Bir rahı mestura atlarken bir askerin ölmüş olduğunu, birinin de can çekiştiğini gördük. Kurtarmaya vaktimiz yok. Ona yardım edememek, içimizde ne

kadar acı bir ıstırap yaratıyor. İnsanlık mı bu? Bu haller, geceki yağmurun getirdiği, göze çarpan ilk felaketin habercileri.

Yine bir engelin önüne asker toplanmış, geçmek için yer arıyor, geçemiyorlar. Öyle bir yer ki, üç taraftan gelen yollar hep mahfuz mahallerle dolu. Yalnız dördüncü yol ileri hatta gidiyor. Hep burada toplandık. Yüzbaşı da geldi. Nereye, ne tarafa gideceğimizi sordu. Ben de bilmem dedim. Yine bana kızdı. Halbuki bizim önümüzden giden altıncı bölük, yarı yerinden kopmuş, irtibatını kaybetmiş, hep oraya toplanmış, oturmuşlar. Karanlık da başlamıştı. Orada bulunan bütün mahfuz mahaller tamamen ya da kısmen yıkılmış. Yarı yıkılanlar da ancak bir iki tane. Orada bulunan bütün asker, bu yarı yıkık zeminliklerin altına toplanmışlar,. kopardıkları bir iki tahta parçasını yakarak ısınmaya çalışıyorlar. Ben altıncı bölükten bulabildiğim birkaç neferden, önden gidenlerin ne tarafa gitmiş olduklarını sordum. Bilmiyorlar. Orada 36.Alay'a mensup bir nefer buldum, ona sordum. O da bilemedi. Yüzbaşı da sordu, yeter cevap alamadı. Yolu açıkça göstererek soruyoruz, anlaşılmaz birtakım cevaplar veriyor. Bunun üzerine yüzbaşı, yanına aldığı bir neferle ileri hatta doğru çıktı, gitti.

Ben de mevcut neferleri yanıma aldım, gitmeye başladım arkasından. Rahı mestura girdim. Yolun içinde suda boğulmuş iki neferle bir hayvan yatıyor. Yanlarından geçtik, yürümeye devam ediyorum. Yol su ile dolu. Gittikçe topuklarıma, sonra dizlerime kadar çıkmaya başladı. Ne olursa olsun yine yürümeye devam ettim. Nerede ise çamurlar kasıklarıma kadar çıkacak. Daha ileri gidersem daha fena bataklara düşeceğimi anlayarak geri döndüm. Benimle gelen askerler hep arkamdan sıvışmışlar. Geri dönüp bir kısmını buldum. Gelemeyeceklerini söylediler. Zorlayamıyorum da. Gideceğimiz yer belli değil ki, bilen de yok. Nihayet içlerinde altıncı bölükten Fahri Çavuş adlı yeni gelmiş birini buldum. Rumelili idi. Benimle gelmeye başladı. Artık sulara daldık, yürümeye başladık. Bata çıka gidiyordum. Suyun fazla derin olduğu yandaki odayı gösterdiler. Kapıyı açıp girdik. İçerisi dumanla dolu.

Oradaki taburun hemen bütün zabitleri burava toplanmış. Tedarik edebildikleri kömürleri bir teneke üzerine koymuş, yakmışlar. Etrafında yedi sekiz kişi ısınıyorlar.. Kömür bittikçe herkes cebinden bir parça kömür çıkararak ateşe koyup yakma-

ya çalışıyor. Uzakta yolunu şaşırarak batağa saplanmış bir nefer, "İmdat!" diye bağırıyor. Merhameten bunu kurtarmak isteyen bir iki nefer de batağa gömülmek tehlikesi karşısında geri dönüyorlar. Nihayet o biçare, "Din kardeşler, acıyın, merhamet!" diye bağıra bağıra, gecenin ölüm karanlığı içinde, derece derece sesi kesilerek sönüp gitti.

İleriye konan bir nefer, arada sırada düşman istikametine bir silah patlatıyor, ses ta sahile kadar uzanıp gidiyor.

Mangalda ateş bitti, üşümeye başladık. Kasıklarıma kadar pantolonum, kaputum çamurlu. Vücudumun o kısmı sırılsıklam. Üşümenin tesirini daha şiddetli hissediyorum. Oradakiler, "Hadi içeri gidelim, belki bir parça ısınırız," dediler. Biz de hemen peşlerine takıldık. Birtakım mahfuz mahallerin bulunduğu bir rahı mestura indik. Ne feci felaket. Tüylerimiz ürpermeden gitmek kabil mi? Çamur bataklık, önümüzde bir saka katırı boğulmuş yatıyor. Yan tarafta fıçıları. Biraz ötede cephane sandıkları. Beride, gece erzak getiren bir hayvan bütün erzak sandıklarıyla devrilmiş, boğulup ölmüş. Bunların arasında yine boğulan asker cesetleri, birbirine yakın, boylu boyunca uzanmışlar, bu felaketin kendilerini uğrattığı feci akıbetten habersiz yatıyorlar.

Nihayet bir yere geldik. Buranın önüne beygir leşleri koymuşlar, çamura bir engel yapmışlar. Üzeri kapalı bir yer. Hepimiz uzandık. Uyumak istiyoruz. Burada uyumak cinnet sayılır. Yanımdakiler de neferlere tembih etmeyi unutmuyorlar ki, bir sel gelince kendilerini uyandırsınlar. Epeyce kıvrandık.

Küçük rütbeli asker Hakkı Sunata'nın günlüğünden aktardığımız bu uzun alıntının anlattığı kadarıyla siperlerdeki yaşam gösteriyor ki, her iki tarafın askerleri cephede kahramanca savaşırken, cephe gerisinde ya da cephenin bizzat kendisi olan siperlerde de bombalara, dinamitlere, el bombalarına, keskin nişancılara karşı da hayatta kalmaya çalışırken, bitler, sinekler, kurtçuklar ve doğa felaketlerine karşı da savaş vermişler. Her iki tarafın günlüklerinde, mektuplarında, gazete yazılarında bu zor yaşam yansıtılmıştır.

Bu konuyu siperlerde yukarıda anlatılanların dışında da bazı olaylar yaşandığına vurgu yaparak kapatalım.

Anzak günlüklerinde ayrıca, siperlerde yaşanan ilginç bazı

olaylar da anlatılmaktadır. Örneğin, Yeni Zelandalı Çavuş Frank Aicken genç bir askerdir. Cephede bulunduğu sırada başlıca görevi, merkez ile iki numaralı nokta arasında atla haber taşımaktır. Frank Aicken, Anzak'a geldiği gün, ilk şafağa ulaştığında genel durum hakkındaki izlenimi, tek bir kelimeyle dile getiriyor: *Umutsuz.* Aicken ayrıca, her gün birkaç kez atla haber götürüp getirirken, ne zaman atış menzillerine girse, Türklerin kasıtlı olarak kendisini hedef almayan atışlarıyla karşılaştığını anlatıyor. Sanıyorum Türk askerleri, çocuk yaştaki bu gencin atla haber taşıdığını biliyor ve onu, *zararsız* sayıp -belki de acıyıp- pekâlâ çok kolay vurabilecek iken vurmayıp, sadece göstermelik ya da uyarı atışlarıyla yetiniyorlardı. (M. Tunçoku)

Gazeteci C.E.W. Bean, 10 Kasım 1915 günü defterine şöyle bir başlık atmayı uygun görür: *"Türkler: Yaşamın Güzel Yanları."* Tekrar olacak ama siperlerdeki durumu şöyle anlatıyor:

Son zamanlarda Türklerle iyi iletişim kuruyorduk. Siperlerine, Mısır'daki Türk savaş esirlerinden gelen ve çok iyi bakıldıklarını anlatan mektuplarıyla, sağlıklı ve mutlu olduklarını gösteren fotoğraflarını atmıştık. (Gerçi bizim askerler bunu yapmamızı pek istemiyor ama...) Her neyse, karşıdan şu yanıtı aldık: *"Sadaka ile yaşayan bir adam, domuzun, lanetin tekidir. Karnımız tok olduğu gibi, yedek yiyeceğimiz de bol. Ellerimizde tüfeklerle hazırız. İngilizlerin çok silah ve cephanesi olabilir. Ancak, bizim de süngülerimiz ve inancımız var. Eğer iddia ettiğiniz gibi büyük bir millet iseniz, neden üstün ilkeler doğrultusunda hareket etmiyorsunuz da, başkalarının aklını çelerek sadakatlarını bozmaya çalışıp alçalıyorsunuz?.."*

Çok asilce bir cevap! Bu tür çabaları yoğunlaştırıp, Türklerin teslim olmalarını sağlayabiliriz sanıyordum. Kaldı ki onlar -ya da Almanlar- da, benzer yöntemleri bizim üzerimizde denemişlerdi.

Üç hafta kadar önce, Türklerin üç günlük bir bayramı vardı. Bizim siperlere, üzerine silinmez kalemle ve aceleyle şunlar yazılı iki paket sigara attılar: *Prenez, fumez avec plaisir notre heureux ennemis. (Alın, afiyetle için mutlu düşmanlarımız.)*

Karşılığında biz de onlara, konserve sığır eti yolladık. Pake-

ti, üzerinde "Bully beefnon" (sığır bifteği istemeyiz) mesajı yazılı olarak geri yolladılar.

Türkler bunun domuz eti olmasından kuşkulanmış olabilirler!..

Savaşın lojistik maddeleri

Savaş hiç kuşkusuz cephelerde çarpışan askerler demektir. Ama ordunun lojistik ve idari desteği ile etkinlikleri de önem kazanmaktadır, yani silahı, cephanesi, yiyeceği, suyu, posta ve sağlık hizmetleri gibi akla gelebilecek her türlü desteğin aksaksız sağlanması gerekiyor ki, muharebe meydanlarındaki asker de aldığı eğitimin, sahip olduğu kültürün hakkını verebilsin. Çanakkale Cephesi'nin giderek takviyesi üzerine 5.Ordu'nun personel mevcudu önce 137.599'a, hayvan mevcudu da 24.734'e çıkmıştı. Bu mevcut, Çanakkale Muharebeleri'nin sonuna doğru daha da artmış, 28 Temmuz 1915 tarihinde 250.818 erle 69.163 hayvanı bulmuştu. Sürekli enerji harcayan bu kadar çok sayıda canlının beslenmesi aksaksız işleyen bir organizasyonun yapılması demektir. Genelkurmay arşiv yayınlarına göre 5.Ordu, Ordu Dairesi'ne ilettiği Mart 1916 tarihli yazısında mevcudunun 4.390 subay ve 252.844 er olduğunu bildirmiştir.

Ülkenin o günkü koşullarında ve özellikle çeşitli cephelerde ve bu arada Çanakkale Cephesi gibi en kritik bir cephede çetin muharebeler veren ordunun ikmal sorunu, kuşkusuz hayati bir önem taşımaktaydı.

Yurtiçi kaynakları, 1910'lara kadar art arda sürmüş olan savaşlar nedeniyle bir hayli sınırlı hale gelmişti. Uzun sürebilecek bir savaş için orduyu besleyecek yeterlilikte değildi. Ülkede savaş endüstrisi kurulmamış olduğundan, piyade silahları, top, uçak ve bunların cephaneleriyle motorlu ulaştırma araç ve başka tüm savaş silah araç ve gereçlerini dış kaynaklardan sağlamak zorunluğu vardı. Bu nedenle önce Almanya ve Avusturya-Macaristan, sonra da tarafsız başka ülkelerden satın alma yoluna gidilmiştir.

Savaşın sürdürülebilmesi için gereksinim duyulan tüm ay-

gıtların sağlanmasında Çanakkale Cephesi için başlıca iç kaynak, başta İstanbul olmak üzere, harekât alanı itibariyle bölgesellik yönüyle Çanakkale bölgesiydi. Böylece gereksinim maddelerinde yurtiçi ve yurtdışı kaynaklarından yapılan *tedarik* uygulaması, *yerinden tedarik* sistemiyle tamamlanıyordu. Bu da, satın alma ve borçlanma yoluyla genellikle kolordu ve tümenlerin harekât ve menzil hizmet alanlarından sağlanıyordu.

Çanakkale Savaşları'nın lojistik desteğinde önemli unsurlar olan 5.Ordu menzil müfettişliği ile idari teşkiller:

- *Akbaş Karargâh Şubeleri:* Muhafız, Telgraf Müf. Sahra Post. Sahra J. Tk.
- *1. Nokta Komutanlıkları:* Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Bayırköy, İlgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Lapseki, Bergaz, Çanakkale.
- *2. İskele Komutanlıkları:* Çardak, Gelibolu, İlgardere, Akbaş, Kilye, Karabiga, Lapseki, Bergaz, Çanakkale.
  İdari teşkiller olan çayhaneler, ekmekçi takımları ve erzak ambarlarının çeşitli yerleşim yerlerine dağılmıştı.
- *Çayhaneler:* Gelibolu, Keşan (Gürecik, Bayırköy, Yerlisu, Karapınar).
- *Ekmekçi Takımları:* Burgaz, Gelibolu.
- *Erzak Anbarları:* Akbaş, Malular, Uzunköprü, Keşan, İlgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Gelibolu, Lapseki, Bergaz, Işıklar Köyü.

Öteki cephelerde olduğu gibi Çanakkale Cephesi'ndeki birliklerin her çeşit personel ve akla gelebilen malzeme gereksinimi, en önemli ikmal (lojistik) merkezi olan başkent İstanbul'dan sağlanmaktaydı. Bunu gözlemiyle onaylayan bir önemli tanığın anıları ilginç pekçok konuya açıklık getirmektedir.

Çanakkale adıyla bir eser yazmış olan ABD'li yüzbaşı Granville Fortescue (bu kitap Osmanlıca'ya Başkomutanlık Genel Karargâh İstihbarat Şubesinde görevli Kıdemli Deniz Kurmay Yüzbaşı Rahmi tarafından çevrilmiş ve İstanbul'da 1916 yılında Matbaâ-i Âmire'de basılmıştır. Günümüz Türkçesine ise Bur-

han Sayılır tarafından derleme olarak çevrilmiştir: Ankara 2003) her iki tarafın durumlarını ortaya koymuştur.

> Beni İstanbul'dan Çanakkale'ye getiren nakliye gemisinin ambarları ekmek ve dikenli tel ile doluydu. Türk savaş usulünün zembereği bunlardı. Türkler, mart ayı içinde Gelibolu Yarımadası'nın etrafına telden bir hat döşemişlerdi ve bu işlem, ilk İngiliz askerinin karaya ayak basmasından önce kesin bir şekilde tamamlanmıştı.
>
> Dikenli teller çok dayanaıklı ve kuvvetliydi. Keskin bir alete bile dayanabilecek bir şekilde yapılmıştı. Arazinin kendine has yapısı, sadece top ateşinden korunmak için değil, taarruz ve hücuma kalkan düşman askerlerine görünmeden tel engelleri döşemek için de uygundu. Tel engeller ile her tarafı yoğun bir şekilde kaplanmış olan bir arazide, süngü hücumu yapma gereksinimi dolayısıyla İngiliz askerlerinin akıllara durgunluk verici bir derecede uğramış oldukları kayıpların ana nedeni... (Yüzbaşı Granville Fortescue)

Askerin yemek mönüsü

Birinci Dünya Savaşı ve onun içindeki en önemli cephelerden biri olan Çanakkale muharebelerinde, çözüm bekleyen sorunlardan birisi de beslenmek konusuydu. Cephane kadar önemli bir sorun da beslenme sorunuydu. Napoleon Bonaparte der ki, "Ordu midesinin üstünde yürür."

Türk resmî kaynaklarından *Tayinat ve Yem Kanunu*'na göre bir erin günlük payı 600 gram un, 250 gram et ya da 125 gram kavurma, pastırma, sucuk ya da konserve et, 86 gram pirinç, 10 gram yağ, 20 gram soğan ve tuzdan ibaretti. Etin dörtte birine karşılık nohut, kuru fasulye, sebze ve konserve ya da yaş sebze verilebiliyordu. Ancak, bunların sağlanamaması halinde günlük yiyecek miktarı daha da azaltılıyordu. Günde 250 gram verilmesi gereken et 62 grama ve daha sonra 31 grama kadar indirildi.

Sıkışık durumlarda er ve hayvan üzerinde emirle yedirilmesine izin verilen demirbaş yiyecek ve yem bulunmaktaydı.

Toplanan yiyecek ve yem, önce Çanakkale Müstahkem Mevkii ve 9.Tümen ambarına geliyordu. Erzak kolları, dağıtma mer-

keziyle ambarlar arasında taşımacılık yapıyordu. Eşya sınıfına giren malzemelerin, birliklerle dağıtma merkezleri ve erzak kolları arasında dağıtımı ise çeşitli taşıtlarla ulaştırılması sağlanmıştı.

Birleşik Filo'nun 19 Şubat 1915'te Boğaz giriş tabyalarına taarruza başladığı gün Çanakkale'de bulunan Başkomutan Vekili Enver Paşa, son savunma menzilleri içinde en azından 3 aylık yiyeceğin depo edilmesini emretmişti. Bu emir açıkça ortaya koymaktadır ki, *"Türkiye'de hiçbir zaman yiyecek sıkıntısı emaresi yoktu"* (Granville Fortescue; B.Sayılır, 51).

5.Ordu'nun kuruluşundan sonra, Çanakkale Müstahkem Mevkii'nin beslenmesi görevi, 5 Nisan 1915'ten sonra bu orduya verildi. 5.Ordu Menzil Müfettişliği, Çanakkale Müstahkem Mevkii birlikleri de içinde olmak üzere ordu kuruluşundaki tüm birliklerin personel yiyecek maddeleri ve hayvan yemi gereksinimi halktan Tekâlifi Harbiye usulüyle sağlanıyordu. Başlangıçta Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın yiyecek ve her türlü malzemesi doğrudan doğruya Harbiye Nezareti Levazım Dairesi'nce sağlanıyordu. Halkın elinde bulunan gereksinim fazlası yiyecek maddeleri (personelin ekmek gereksinimini sağlamak için buğday, çavdar, mısır gibi hububatla mercimek, fasulye, nohut... gibi kuru sebzeler ve hayvanların gereksinmesi olan arpa, yulaf, saman ve kuru ot), her türlü yiyecek ve yemin bölgeden sağlanması, savaş yükümlülüğü (Tekâlifi Harbiye) komisyonları tarafından yapılmaktaydı.

Yağ ve sabun, yağhane ve sabun yapımevlerinden sağlanıyor, yurtdışından getirilen çay ve şekerden piyasada olanlarının yüzde 15 ile yüzde 25'ine el konuluyor, kalanı halkın gereksinimine terk ediliyordu.

Tüm bu yiyecek maddeleri, 5.Ordu'nun harekât alanı gerisindeki menzil depolarında depolanıyor, buradan menzil ambarlarına, kolordu dağıtım merkezlerine taşınıyordu. Ayrıca Marmara denizyolunun kapanması olasılığına karşı, Biga'da bir kolordunun iki aylık yiyecek gereksinimi depolanmış, bu erzakın geceleri Anadolu kıyısındaki iskelelerden mavna ve römorklarla Kilya ve Akbaş ambarlarına taşınması sağlanmıştı.

5.Ordu Menzil Müfettişliği, muharebe alanının oldukça gerisinde, Burgaz, Akbaş, Biga, Karabiga, Ezine ve Bayramiç'te birer menzil ambarı açarak, birliklerin gereksinimini karşılayacak erzakı depolamıştı. Bu ambarlardan gönderilen yiyecek maddeleriyle Bigalı kuzeyinde iki aylık stok seviyesinin korunmasına çalışılmıştır. Anafartalar ve Arıburnu bölgelerindeki birliklerin gereksinimi için de, Soğanlıdere bölgesinde grup komutanlıkları erzak ambarı ve dağıtım merkezleri açılmış, böylece birliklerin lojistik desteği sağlanmıştır. Tümenler, doğrudan burada açılan dağıtım merkezlerinden ikmallerini yapmaktaydılar.

5.Ordu'nun, beş savunma grubu (Kuzey, Güney, Asya, Saros ve Çanakkale Grupları) ve bunlara ek olarak, 5.Menzil Komutanlığı'nın yukarıda da belirtildiği gibi 28 Temmuz 1915 personel sayısı 250.818, hayvan mevcudu 69.163'ü bulmuştu. Bu tarihte 5.Ordu Menzil Müfettişliği kuruluşlarında bulunan menzil ambarlarından yalnız 11 tanesindeki yiyecek maddelerinin miktarı 16 günlük yemeklik, 53 günlük ekmeklikle 8 günlük hayvan yemini karşılayacak düzeydeydi. Bu açıdan 5.Ordu, et, sebze ve meyve gereksinimi dışında genel olarak yiyecek maddesi sıkıntısı çekmemişti. Bir örnek olarak, 5.Ordu'nun 23 Mayıs 1915 tarihindeki iaşe mevcudu 194.000 personelle 40.000 hayvandan oluşuyordu. Bu tarihte 12 adet menzil ambarında toplam olarak, 3.927,5 ton ekmeklik, 993 ton yemeklik ve 1.695 ton da yem malzemesi bulunuyordu. Buna göre menzil komutanlığındaki erzak ve yem miktarı 20,5 günlük ekmeklik (un ya da buğday olup buğdaylar, kişi başına 800 gramdan, unlarsa 630 gramdan hesaplanmaktadır), 13 günlük yemeklik, 39,5 günlük yemek (yumuşak yem, sert yem ya da mübadele yemlerdir) gereksinimini karşılayacak durumdaydı. Ayrıca 5.Ordu ve savunma gruplarının depolarında 1'er aylık, birliklerin üzerinde de 20 günlük yiyecek stoku bulunduruluyordu. 5.Levazım Başkanlığı'nca verilen 28 Temmuz 1915 tarihli rapora göre de 5.Ordu'nun mevcudu, 250.818 personel ile 69.163 hayvandı. Aynı tarihte 16 günlük yemeklik, 5,3 günlük ekmeklikle, 7,7 günlük hayvan yemini karşılayacak durumdaydı. Sayısal sonuçlara göre, yiyecek maddeleri konusunda sıkıntı çekilmemiştir.

Cephedeki kolordu ya da tümenlerin dağıtım merkezlerine yanaştırılan ekmekçi takımları, birliklerin ekmek ya da peksimet gereksinimini aksatmadan karşılamışlardı.

Yemekler, o günün koşullarına göre, çoğunlukla bakliyata dayanmak suretiyle pişirilerek götürülebilmişti. Erlere 3.000 kaloriyi sağlayacak yemek verilmesine çalışılmış, buna karşılık taze sebze hemen hemen hiç verilemiyordu. Bu yüzden erler arasında iskorpit hastalığı başlamıştı.

Genelkurmay savaş tarihi kaynaklarına göre buraya kadar yapılan açıklamalardan birliklerin, genellikle yiyecek sıkıntısı çekmediği kanısı ortaya çıkmaktadır. Oysa Güney Grup Komutanı Mirliva Vehip Paşa'nın, Kerevizdere muharebelerinden sonra, erlerin bir an önce beslenme konularının düzene sokulmasını sağlamak için, 3 Ağustos 1915'te Genel Levazım Dairesi Başkanlığı'na çektiği telgraf ilginçtir.

> Et yasal ölçüsünün dörtte biri olan 60 gram üzerinden hesaplanarak haftada ancak iki kez veriliyordu ki, günlük 16 gram düşer. Ekmek, yarısı un ve diğer yarısı toz haline dönüşmüş peksimet kırıntılarından olmak üzere verilebiliyor. Ambarlar bomboştur. Birçok birlik, demirbaş erzakını yemiştir. Yazılı olarak bulunduğu emredilen erzak, hüsnüniyetten ibarettir. Yedirip içirme bu biçimde giderse, güçsüz kalma, erlerin niceliğiyle beraber, moralini de kemirecektir. Ne yazık ki erlerde görülen hastalıkların kökeninin gıdasızlığın oluşturduğunu bildirmek zorunda ve Başkomutanlığımızca durumun, gereğine göre yoluna konulacağı kanısındayım.

Vehip Paşa'nın kardeşi Esat Paşa'nın anılarından ise Çanakkale'de cephedeki normal bir tabldotun şöyle olduğunu okuyoruz: *kadınbudu köfte, omlet, domates dolması, pilav, ayva kompostosu, kahve.* Bu yiyecekler herhalde yalnızca generallere verilmektedir.

Esat Paşa, anılarında günlük emirdeki yemek listesini (tabldot) veriyor ama siperlerde ve arazide askerin nasıl beslendiğini küçük rütbeli iki subayın günlüğünden okuduğumuzda, yiyecek ve tütün sıkıntısı çekilmediğini öğreniyoruz ama farklı yemek listeleriyle karşılaşıyoruz.

İlk günlük Mehmet Fasih Bey'e ait ve *"Kanlısırt Günlüğü."*

19.10.1915... Fena halde acıktım. Çünkü sabahleyin çay içmemiştik. Yemek geldi. Kemali iştahıyla dört arkadaş yemek yedik. Tabur Komutanı'nın yanına girerek bayramlaştık. Bugün bayram; ancak bombalar yağıyor.

Mehmet Fasih bazı siperlerin arasının yüz metreye kadar yaklaştığını yazıyor. Bayram tebriklerini yazıyorlar, çavuş ve onbaşılarla bayramlaşıyorlar.

Saat 17.00... Yemek için aşağıya indik. Güzelce, arkadaşlar ile yemek yedik. Mektuplarımı vesaireyi göndermek için yukarı çıktım.

Yine bu anılarda kahve, çay, pipo, çubuk, nargile içmek konusunda hiçbir sorun yaşanmadığını bu maddelerin bol miktarda olmasa bile yeteri kadar dağıtıldığını okuyoruz.

21.10.1915... Saat 12.00'de yemek için kaldırıldım!..
Ben de nargilemi getirtmiştim.
Saat 17.30... Akşam yemeği geldi. Hep beraber toplanarak yedik. Tek tük piyade bomba ateşi var. Suriye'den Alay'a bir grup gazeteci gelmiş ve subaya şam baklavası göndermişler. Birer dilim yedik.
Saat 18.20... Yerime geldim. Bir kahve ve pipo içtim.
22.10.1915... Ateş geldi, yataktan kalktım. Bir kahve ve pipo içtim... Bölük karavana yemiş. Güzel bir konserve çorbası.

Siperlerde mutfak teşkilatı kurulmuş, sıcak yemek dağıtılmış. Akşam yemekleri de saat 17.00'de dağıtılıyor. Gecenin hangi saati olursa çay, kahve pişirilebiliyor.

26.10.1915... Saat 12.00... Yemek yedik. Güzel bir imambayıldı. Bir nargile, bir kahve ile keyif yaptım.
Saat 17.30... Akşam yemeği geldi. Bir nargile ve kahve ile yemeği tamamladık.
29.10.1915... Saat 6.30... Alay ve Tabur komutanları ve dünkü Hoca Efendi siperleri geziyorlar. Bir-iki obüs gerilere doğru gidiyor. Tahkimatı gezdim. Güzel yapılmış. Çavuşlara ve efrada teşekkür ettim. Bir nargile ve bir çay ile sabah keyfi yaptım.

Palamutluk yönünden top sesleri gelmekte. Düşman obüsleri sağ cenaha şarapnel atmakta.

63.Bölük arkadaşları geldi. Oturup konuştuk. Çubuğu çekiyor ve işlerimle meşgul oluyorum. Seddülbahir tarafından gürültülü top sesleri gelmekte. Yemek geldi. Yedim. Bir tayyaremiz uçmakta. Düşman mitralyözleri ateş etmekte. Bir nargile ve sade bir kahve ile yemeğe son verdim.

30.10.1915... Saat 8.00... Bir bardak çayı, bir dilim ekmek ve birkaç hurma ile yuvarladım ve bu nargileyi doldurarak sabah keyfi yaptım.

Askere hurma, leblebi, fındık türü yiyecek maddeleri sürekli dağıtılmış. Hurma insanı tok tutan, hazmı güç bir meyve olduğu için tabldota konuyor. Leblebi ise ishale karşı bir önlem olarak düşünülmüş. Fındık, ceviz gibi enerji veren kuruyemişler de ihmal edilmemiş. Bazı askerlerin ceplerinde ya da çantalarında *afyon sakızına* da rastlanıyor, bunun nedeni de özellikle taarruz ve birkaç günlük operasyonlarda uyku önleyici bir nesne olarak değerlendirilmesi.

2.11.1915... Saat 18.30... Biraz sucuk kızartıp yedim.

Mehmet Fasih'in anılarında 2-4 Kasım arasında çok şiddetli çarpışmalar yapıldığını okuyoruz, gülleler tepelerine iniyor, şehitler veriliyor, yaralılar taşınıyor ama siperlerde çay ibriği ocağa sürülüyor, nargile doldurulmaya, çubuklar tüttürülmeye devam ediyor.

Saat 22.30... Bir kahve pişirip içtim ve biraz sucuk yedim. Bir çubuk doldurup içtim.

Saat 24.00... Bir nargile doldurdum ve çay ibriğini ocağıma sürdüm... Bitleri o kadar ayıklıyorum, yine pek çok. Bir türlü bitmiyor. Her tarafım kaşınıyor. Vücudum kırmızı ve mor benekleri içinde.

Saat 1.00... Uykum geliyor. İki geceden beri uykusuzum. Fakat bu gece de tahammül edeceğim. Çünkü önemli. 24.5.1915'te de gece yarısından sonra onlar taarruz etmişlerdi. Biraz bitlendim ve yaslandım. Uyuyakalmışım.

Hem Anzaklar hem de Mehmetçikler yazmış oldukları gün-

lüklerinde karasinekten çok yakınırlar ama Türk askerleri bitlere karşı da yoğun mücadele vermiştir.

> Üzerimizde tek tük görünen hayvancıkları başlangıçta defetmek için hayli uğraşmıştık. Fakat sonraları bunlara da alışmaya başlamıştık. Yakamızın etrafına sıra ile dizildiğini gördüğümüz vakit onları birer fıske ile yere düşürmeyi kafi görürdük. (Münim Mustafa, 58)

Bitlerden kurtulmak için uğraşılırken, savaşın içinde bile komik görüntüler ortaya çıkıyor.

> Fotoğraf makinesini siperlerin dibine kurduk ve bitlenme vaziyetinde çırılçıplak soyunarak bir fotoğraf aldırdım. Türk zabiti... (Mehmet Fasih'in günlüğü)
>
> *7.11.1915...* Yüzbaşının yanına oturdum. Şeker çıkardı. Yedik.

Sözü edilen şeker akide şekeri olsa gerekir. Cephede en zor bulunan nesnelerden birisi olan akide şekeri İstanbul'dan postayla getirtilmiş olmalıdır.

Münim Mustafa siperlerdeyken en çok özledikleri iki besin maddesinden söz ederken şunları söylüyor:

> Orada bulunduğumuz müddet zarfında gözümüzde tüten şeylerden biri de şeker ve sirke idi.
>
> Ah bir damla sirke... Bir parça şeker! Ne enfes şeymiş! Dünyanın bu nefis gıdalarını görmek, kokusunu duymak da yetişir! Ah bir tabak salata! (Cepheden Cepheye, 57)

Yine *"Kanlısırt Günlüğü"*nde Mehmet Fasih Bey'in anılarını okumaya devam edelim:

> *9.11.1915... Saat 2.00...* Bir çay içtim ve peynir ekmek yedim. Bir kahve ile bir nargile içtim.
>
> *Saat 17.00...* Yüzbaşımla beraber kahve ve nargile içtik. Bombardıman hakkında konuştuk. Ömer bana yeni çay fincanı ve çaydanlık almış. Eski bardağımı Osman'ım almıştı. Hacı biraz kenarını kırmıştı. İstanbul'dan çini çaydanlık ısmarlamıştım.

Nisan ayından Kasım'a kadar geçen 8 aylık sürede savaş ve ölüme o kadar alışılmış ki anlaşılan hiç kimse buna aldırmıyor, çini çaydanlıkta çay demlemeyi bile ihmal etmiyorlar.

17.11.1915... Biraz üzüm yedik. Yattım. Fakat pireden ve soğuktan uyuyamadım.

18.11.1915... Mazı Çukuru, Kocadere, Derepınarı Deresi... Bu vadide bir ordugâh hayatıyla beraber, bir köy hayatı da göze çarpıyor. Kış için her tarafta hazırlıklar yapılmış. Zeminlikler, ahır, barakalar tamamen kerpiçten ve üzerleri toprak. Bizim ordugâh bir çiftliğe de benziyor. Burada arkadaşların tavukları, hindileri, bizim kâtibin de bir ördeği var.

19.11.1915... Saat 11.00... Yemek geldi. Pekmezle yapılan un helvası... Biraz hoş olmuşsa da katı olmuş.

Bir yanda mevziler bombalanıyor bir yanda da un helvası kavruluyor. Savaş kendi dinamiklerini içinde barındıran ilginç bir süreç. Kasım ayının sonları Türk tarafının büyük bir taarruz hazırlığı içinde olduğu günlerdir.

25.11.1915... Yemeği yedik. Tam beş türlü yemek. Saat 14.30... Bombalama devam ediyor. Kapalıçarşı'ya geldim. Gezdim. Yeni açılan yolu gördüm. İçerisine patlamamış bir bomba düşmüş. Portakal aldım.

Mehmet Fasih'in *Kapalıçarşı* dediği yer, siperler içinde yapılmış olan büyük kantindir. Burada meyveden tütüne kadar her şey satılmaktadır. Yemek pişirebilecek birkaç türlü mekân ve olanağı var. Birincisi mutfaklar, sıcak yemek için yapılmış. İkincisi adına *kapalıçarşı* dedikleri kantinler, üçüncüsü de tüm gereksinimlerini getirttikleri İstanbul.

26.11.1915... Saat 17.30... Oturup yemek istediysem de canım istemiyor. Sucuk ve bulgur pilavından birkaç kaşık aldım. Karnım doydu. Kahve ve nargileyi çektim.

27. 11.1915... Yemek gelmiş. Isıttılar. Oturup yedim. Pırasa ve pilav.

Sebze yediklerine ilk kez burada rastlıyoruz ama pırasanın zeytinyağlı mı, kıymalı mı olduğu belirtilmemiş.

Aralık ayının sonlarına doğru müttefik kuvvetler yarımadayı terk etme hazırlığı yapılıp, Türk siperlerinde ise savaş düzeni geliştirilmeye devam ederken, baştan beri gördüğümüz günlük yaşam da devam ediyor. Günlük olmasa bile biriktirilmiş gazeteler ile bulunulabilen kitaplar okunuyor.

> *16.12.1915... Saat 15.00...* Gazete okudum. *Paul ve Virgine* romanları ile *9/29 Tasviri Efkâr* geldi. Saat 16.30... Yemek geldi. Izgara köftesi ve çorba.

Cepheye kitap isteyen birisi daha var: Anafartalar Grubu Kumandanı Mustafa Kemal. Madam Corinne'e gönderdiği tarihsiz (Ağustos 1915 olabilir) mektupta şunları yazıyor: "Azizim Madam, bana göndermek lütfunda bulunduğunuz kitapları ve hediyeleri aldım. Bunun beni ne kadar sevindirdiğini tasavvur edemezsiniz..." Üsteğmen Mehmet Fasih'in anılarında yemek konusunda bir sıkıntı olmadığını anlıyoruz ancak erlerle subayların tabldotu, karavanası arasında fark var mı, yok mu belirtilmediği için bir yargıya varamıyoruz.

Müstahkem Mevkii Komutanlığı Kurmay Başkanı Yarbay Selahattin Adil'in anılarında da lojistik ve beslenme konularında bir sıkıntı yaşanmadığı anlatılmaktadır:

> Çanakkale Savaşları'nda ileri hatlardaki birliklerin eksiklerini tamamlama, beslenmeyi sağlama gibi konak ve levazım işlerinin de en iyi bir düzen ve gayretle yapılmış olduğunu söylemeden geçemeyeceğim. En öndeki yerlere kadar her gün birlikler taze ekmek ve sıcak yemeklerini yemişler ve hatta fındık üzüme varıncaya kadar gıdalandırılmışlardı.

Bu konuda, bir başka küçük rütbeli subayın anılarında bazı ipuçları bulabiliyoruz. Üstelik aynı cephede olmalarına karşın Alman askerlerle Türkler arasında da fark olduğunu öğreniyoruz.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ikinci sınıfında iken askere alınıp 10 ay eğitimden sonra, o sırada bütün şiddetiyle sürmekte olan Çanakkale savaş cephesine gönderilen İ. Hakkı Sunata, Büyük Anafarta Ovası'ndaki siperlerden şunları yazıyor:

12 ve 13 Eylül'de ileri siperdeyiz. Bizim hattı dolaştım. Düşmanla aramızda bir vadi var. Düşmanın siperleri bize nazaran daha yüksekte. Aradaki vadi, beşinci bölüğün önünden başlıyor, ta sahile kadar gidiyor. Beşinci bölüğün mevkii, düşmanınkinden yüksek.

Beşinci bölüğün arkasında iki tane Alman makineli tüfeği var. Neferleri de Alman. Zavallı iki nefer orada oturup duruyor. Bir gün yanlarına uğradım. Beşinci bölükten açıkgöz çavuşlar bunlarla ahbap olmuşlar. Onların yiyecek istihkakları bizimkilerden büsbütün başka. Sabahları kaşar peynirinden reçeline kadar veriliyormuş. Peynirleri fazla geldiğinden bizimkiler ortak çıkmaya başlamışlar. Onlara yüklenmemelerini tembih ettim, ama benim bölük değil. Yine de çavuşlarla ahbaplığım iyi olduğundan beni dinliyorlar.

İ. Hakkı Sunata'nın anılarında İngiliz birliklerin sabah kahvaltısının anlatıldığı bir bölüm var, hem savaşın dehşetini hem de insanın ilginç davranış biçimlerini birlikte yaşıyorsunuz. İşte o bölümler:

12 Ağustos 1915, Ramazan'ın 27'si. Böyle bir günün sabahında taarruza başlamıştık...

Yemek verildi, yedik. Ekmeğimi torbama koydum. Daha bir müddet vaktimiz varmış, uyumak için müsaade edildi. Ben de tenha, otluk bir yere çekildim, başımı bir taşa koydum. Biraz uyumuşum sanıyorum. Önceki gece hareket dolayısıyla uykusuzdum. Bu gece ise geri çekilmek, burada toplanmak, yemek yemek, askere eşyalarını terk ettirmek gibi sebeplerle gece yarısını geçirmiştik. Küçük Anafarta Köyü'ne doğru taarruza geçtik...

Yanımdaki askerlere baktım, onlar benden korkak. "Kalkın, ileri" diye fırladım. Tepe, denize doğru fundalık ve meyilli. Yanımda kalmış olan neferlerle ilerlemeye başladım, ama öyle hızlı koşuyorum ki. Elimde silah olarak ancak Korucadağ'da kestiğim meşe sopası var. Ne tabanca ne de başka bir silah. Etrafımdaki neferler ne oldu, onların bile farkında değilim.

Biraz sonra dikkat ettim, yanımda yalnız altıncı, yani benim eski bölüğümden birkaç nefer var. Var kuvvetimle onlarla koşmaktayım. Kurşunlar daha yüksekten geçiyor. Maksadım bir an önce tepeyi inmek, ovanın kenarına varmak.

Bu sırada sağ gerimde, bir derenin içinde bulunan bir kısım düşmanın, beyaz bir bez salladığını görünce yanımdaki askerlerle o tarafa yöneldim. Daha sağımda, geride bir tepeciğin üzerinde, yedinci bölükten mülazım Çerkez Fehmi bağırıyordu: "Teslim oluyorlar, alın onları." Benden önce beş on asker oraya yetişmiş, onları süngülemekte iken, bağırarak durdurdum. Fena yaralamışlar.

Şu İngilizler de pek akılsız ya da ihtiyatsız. Meçhul bir memlekette, dere içinde, sabah kahvaltısı için sofra kurmuşlar. Reçeller, bisküviler, şekerler, çikolatalar, yağlar, peynirler, çatallar, peçeteler. Hele peçeteler, halis ketenden. Kahvaltıda ansızın basılmışlar. Kaçamamışlar. Yahut kaçmamışlar. Birkaçı ölmek üzere. Ne feci. Artık ölmek ve öldürmek aklıma gelmedi. Esir almak lazım. Askerlerin gözü dönenlerine bir iki sopa. Öldürmeyi önledim. Ötekilerin silahlarını zaten almışlardı. Sağ kalan üçünü, hemen ufak bir kâğıda "Esir" diye yazarak, yanımdaki neferlerden ikisi ile gönderdim. Bu kadar korku içinde bu suretle bir de silaha kavuşmak. Talih. Ölenlerin üzerini arattım. Birkaç harita buldum. Dört harita. Bir adet hatıra defteri. Bir fotoğraf. Fotoğrafa çok müteessir oldum. Bir delikanlı ile İngiliz kızının resmi. Ne acı şey.

Ölenlerin yüzü sapsarı kesilmiş. Bir kısmı can çekişiyor. Ölümü bu kadar kanıksayacağımı tahmin etmezdim. Üç beş dakika önce gelebilseymişim buraya, belki bu ileri karakolun hepsini olduğu gibi esir almak mümkün olacakmış. Şimdi bunların bir kısmı ölü yatıyor. Bir kısmı ölmek üzere. İhtimal bir müddet önce ferih fahur sabah çayını içmeye hazırlanırken şimdi onların ortasında, cansız yatıyorlar.

Bizim asker de o kadar gamsız ki, hemen bir avuç bisküvi ve çikolata bana da verdiler. Kendileri çoktan yemeye başlamışlardı. Benim, bir tanesi olsun boğazımdan geçmedi. Ve hiçbir şeylerini alamadım. Bazı askerler eski ayakkabılarını, ölenlerden birinin ayağından çıkardığı ayakkabı ile değiştirmeye çalışıyor.

Ne ben şu İngilizleri tanırım, ne onlar beni. Ah, bizi böyle karşı karşıya getirmeye sebep olanlara ne diyeyim bilmem ki. Ahdettim ki sebepsiz bir kurşun atmayayım.

Yola dökülmüş bisküvileri bizimkiler topluyor.

Yeni Zelandalı Dan Curham'ın günlüğünden de yukarıda

anlatılanların tam tersi olarak günlük yiyeceklerini M. Tunçoku şöyle aktarıyor:

> Tüm yiyeceğimiz biftek ve sert-kuru bisküviden oluşuyordu. Birçoğumuz bisküvi yerken dişini kırıyordu. Sebze, tereyağı, süt ya da gerçek ekmek yoktu. Su sadece yıkama, pişirme ve içmek için, kısıtlı olarak vardı.

Bu konuda Anzak anılarını destekleyen Türk askerlerinin günlüklerinde de benzer ifadeler yer bulmuştur:

> İçecek sularımız hep kireçli, fena kokulu, acı kuyu sularıydı. Tesadüfen bardağın içinde biraz su kalsa bir müddet sonra bardağın dibinde tebeşire benzer beyaz bir tortu görünürdü. Yıkanmaya ne vakit, ne de imkân vardı... Sağımız deniz, solumuz deniz... Öyle iken biz dehşetli bir kir tabakası içinde bitleniyorduk... Yıkanamıyorduk... Çünkü cephede bol su ve vasıta yoktu. Halbuki sağımız Çanakkale Boğazı, solumuz Saros Körfezi, enfes. İki deniz arasında idik. Billur gibi sular orada duruyor, bize tatlı, mavi rengiyle gülümsüyordu. İçilecek sularımız da bol değildi. Motor ve makine asrında cephede kazılan kuyulardan çıkan suları biz mekkare hayvanıyla nakilediyorduk. (Münim Mustafa, 58 ve 96)

Cemil Conk'un *Çanakkale Hatıraları ve Conkbayırı Savaşları*'ndan 15 Haziran 1915 tarihli güncesinden de ziyafet verildiğini okuyoruz:

> Harbin bütün şiddetine ve yorgunluğuna karşın, silah arkadaşlarımın ve askerlerinin neşesi yerinde. Hatta bu akşam 2.Tabur, bizi ve bütün Alay subaylarını kuzu ve helva ziyafetine davet etti...

24 Haziran 1915 günü yazdıkları da şöyledir:

> Seyyar Yaralılar Hastanesi'nde beni 71.Alay Başhekimi Moiz Bey karşıladı. Hazret, 24 saattir yemek yemediğimi keşfetmiş gibi et, yoğurt ve kayısı konservesinden ibaret mükellef bir öğle yemeği ikram etti.

Yine Cemil Conk'un hatıralarından bir bölüm, yiyecek konu-

sunda toplu bir değerlendirme yapılmasına ışık tutmaktadır. Yaralanmış, vapurla Akbaş'a götürülürken şunları yazıyor:

> Beni düşüncelerimden uzaklaştıran, önüme getirilen akşam yemeği oldu. Fakat bu yemekte de cephede alelacele ve çok zaman ayak üstünde yediğin gıdaların tadı yoktu. Gene cepheyi hatırlıyor ve fedakâr eşeklerimiz, gözlerimin önünde sanki bir geçit resmi yapıyordu. İleri hatların gerilerinde, taburların mutfakları vardı. Pişirilen yemekler, tahta sandıklar içine konan temiz gaz tenekeleriyle uzun kulaklı filozoflara yükletilirdi. Bu fedakâr ve çalışkan hayvanlar, koşa koşa ta ileri hatlara kadar giderler; askerler tıkır tıkır gelen bu müjdecilerin nal seslerini duyar duymaz karavanalarını hazırlarlardı. Bu suretle, cephe gerisinde pişirilen yemek, soğumadan, askerlerin kursağına girmiş olurdu.
>
> Her ere, günde, 900 gram ekmek verilirdi. Sıcak yemeklere gelince: Pirinç çorbası, etli fasulye, etli nohut, bulgur pilavı, kuru bakla ve hoşaf. Çerez olarak da kuru üzüm ve kuru fındık verilirdi. Aynı zamanda vakit vakit tütün dağıtılırdı.

Cephedeki yemek konusunu iki anıyla noktalayalım. Ali Canip Yöntem, anılarında (*Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, 5) Cesaret Tepesi'nde Mustafa Kemal'in çaldırdığı bando mızıkayla askerlerine öğle yemeği yedirdiğini yazmaktadır:

> Enver Paşa'nın arzusuyla Şair Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Ağaoğlu Ahmet, Enis Behiç, Orhan Seyfi, Ressam Nazmi Ziya, İbrahim Alaaddin ve musiki öğretmenlerinden Ahmet Yekta ile ben Çanakkale'ye gittik.
>
> O zaman İstanbul'da [Turan] ya da Yeni Turan gazetesi çıkıyordu. Ben yazılarımı gözlemlerimi oraya yazardım.
>
> Biz Çanakkale'ye gittiğimiz zaman, henüz Anafartalar muharebeleri olmamıştı. Mustafa Kemal yarbaydı. Fakat ilk kahramanlığını göstermiş, Seddülbahir'in kuzeyinde ve Anafartalar'ın güneyinde İngilizlere ilk zapartayı atmış ve onları Arıburnu'nda dar bir yere mıhlamıştı.
>
> Arıburnu komutanı Yanyalı Vehip Paşa'nın ağabeyi Esat Paşa idi. Arıburnu'na geldik. Orayı gezerken birdenbire İngilizlerin bir yaylım ateşi, yani bombardımanı ve aynı zamanda kulağımıza bir de mızıka sesi geldi.

Esat Paşa'ya sordum:

Paşam bu ne? Mızıka başladı, İngilizlerde de yaylım ateş?

Cevap verdi:

Dikkat edin, bütün mermiler, şu üst tarafımızdaki Cesaret Tepesi'ne yöneliktir. Her gün öğle zamanı oldu mu, oranın tümen komutanı Mustafa Kemal, askerine bando ile yemek yedirir. Ve İngilizleri kıyıda dar bir yere mıhladığı için, mızıka sesini duyan gemileri, Mustafa Kemal'e ateşle cevap verirler. Yemek bitince bando kesilir. İngilizler de, sırf hiddetlerinden açtıkları ateşe son verirler.

Mustafa Kemal, *"Zabit ile kumandan arasındaki hasbıhal"* de şöyle söylüyor: *"Muharebede yağan kurşun yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenlere, ürkenlerden daha az zarar verir."* Boru trampet takımıyla askerine yemek yedirmesinin ardında, hem daha 1913 yılında kendisinde olgunlaşmış bu düşünce hem de İngiliz gemilerinden sürekli karaya yağdırılan, askerin ruh sağlığını allak bullak eden top mermilerinin gürültüsüne alışkanlık kazandırma isteği vardır.

General Şükrü Naili Gökberk'in anılarında (*Yakın Tarihimiz,* Cilt 1, 76) ise cepheye sıcak yemek götürülüşü ve taşıyıcı erlerin bunları hangi koşullar altında oralara ulaştırdıkları anlatılıyor:

Gene Çanakkale'de... ileri mevzide Keçideresi'nin karşısında, düşman makineli tüfeklerini kurmuş, durmaksızın bu dereyi ateş altına alıyor ve her gün bizden on-on beş kişiyi şehit ediyordu.

Bir gün teftişe gittiğim sırada, o dereden geçmek gerekti. Dere başına gelince Alay Komutanı, bana, "Bu sırat köprüsüdür, önce ben geçeyim, sonra siz," dedi ve bu kırk adım kadar mesafeyi, hızla koşarak geçti. Ben de öyle koşarak geçtim. Düşman ateş ediyor, makineli tüfekleri işleyip duruyordu...

Bir de arkama döndüm baktım ki; bir Mehmetçik, ellerindeki bakraçlarla ateşe hiç aldırmadan, ağır ağır geliyor. "Koş... vurulacaksın!.. Koş!.." diye bağırdım.

Sesimi işitmemiş gibi, hiç istifini bozmadı. Nihayet yanıma yaklaşınca, niçin koşmadığını sordum: Ne cevap verse beğenirsiniz? Koşsam, bakraçlardaki bakla çorbası dökülür arkadaşlarım aç kalırlar... Düşmandan korkulmaz komutanım!..

Gelibolu muharebelerini teknolojiye karşı kazandıran, rütbesiz bu askerin düşmandan korkmadan taşıdığı cesaretidir.

İkinci ve dördüncü sınıf lojistik maddeleri

Yiyecek malzemeleri dışındaki maddeler nasıl sağlanıyordu? İkinci sınıf ikmal (lojistik) maddeleri olarak tanımlanan aygıt, istihkâm, muhabere, silah ve çeşitli araç gereçti. Ana depolar İstanbul'da bulunduğundan, genel olarak bu ikmal maddeleri, İstanbul'dan Çanakkale'ye denizyoluyla gönderilmekteydi.

Seferberliğin başlamasından önce Türk Ordusu'na gerekli giyim eşyaları, levazım dairesince sağlanmakta ve Ahırkapı'daki dikimevlerinden yararlanılmaktaydı. Seferberliğin ilanı üzerine, Eyüp'te de bir imalathane kuruldu. Kumaş fabrikaları, İstanbul'da Feshane, Hereke, Karamürsel, İzmit ve İzmir'deydi. İstanbul ve çevresindeki fabrika ve yapım evleri, Türk ordusunun giyim eşyası gereksinmesini karşılamaktan çok uzaktı. Bu nedenle Anadolu'daki küçük yapımevlerinden ve hatta evlerdeki dokuma tezgâhlarından yararlanma yönüne gidilmiştir. Buna karşın karşılanamayan gereksinimin halktan yapılan yardımlarla sağlanmasına ya da yurtdışından alınmasına çalışılmıştır. Bu nedenle 5.Ordu'nun giyim eşyası gereksinimleri hemen hemen hiç tamamlanamamış, bazı birliklerin yazlık elbiseleriyle kışı geçirmek zorunda kaldığı görülmüştür. 5.Ordu birlikleri, giyim gereksinimini Akbaş, Kilya ve Lapseki'deki eşya ambarından sağlamaktaydılar.

Birliklerin istihkâm ve muharebe gereçleri gereksinimleri de, gerek yurtiçindeki fabrika ve yapım evlerinden ve gerekse ordu donatım fabrikalarından sağlanmasına çalışılmış ya da Menzil Genel Müfettişliği'nce yurt dışından alımına gidilmiştir. Birlikler, bu gereksinimlerini 5.Ordu Menzil Müfettişliği'ne başvurarak, Akbaş ve Bigalı'daki istihkâm parkından kendi araç olanaklarıyla almaktaydılar.

Çanakkale'de siper muharebelerinin başlaması üzerine, önem kazanan kum torbası için, Hindistan'dan Jüt (Hint Keneviri) getirilemeyişi ve yerli kenevirle bu gereksinimin yeterince sağlana-

mayışı karşısında, keten kumaş ve pamuklu basmalardan yararlanmak zorunda kalınmıştı. Siperlerde değişik renk ve desenlerdeki kum torbalarının görülmesinin nedeni bu olmuştur.

5.Ordu'nun gerek yakın muharebe silahları, gerekse destek silahları bakımından durumu iç açıcı değildi. Bu nedenle silahların sağlanması ve özellikle elde bulunanların onarımı, 5.Ordu için hayati önem taşıyordu. 1915 yılı başlarında 5.Ordu'nun elinde 65.725 adet değişik çap ve cinste (mavzer, martin, muaddel martin, şinayder...) tüfek, 1.291 adet filinta, 1.468 adet kılıç, 3.814 adet tabanca ve 34 adet makineli tüfek vardı. Gerek sahra ve gerekse çakılı olan topların durumu da aşağı yukarı böyleydi. Çanakkale Cephesi'nde ağır topların olmadığını resmî İngiliz tarih yazıcısı general Aspinall Oglander de yazmaktadır.

Tophane'deki İmalatı Harbiye Merkezi'nde tüfek ve top yapılabiliyordu. Birliklerin silah gereksiniminin buralardan karşılanmasına çalışılıyor, yapımı olanaksız olanlar için Almanya'ya başvurularak getirtilmesine çaba gösteriliyordu.

Birlikler, silah gereksinimlerini 5. Menzil Komutanlığı aracılığıyla Akbaş, Bigalı Köy kuzeyindeki Yahşi Köy ve Lapseki'deki silah depolarından sağlamaktaydılar. Gerek İngilizlerden ele geçen ve gerekse muharebeler arasında arızalanan silahlar, boşalan erzak ve cepheye kollarıyla Bigalı, Gelibolu'daki silah tamirhanelerine gönderilmekte ya da buradan İstanbul'daki silah fabrikalarına yollanmaktaydı.

Üçüncü sınıf ikmal maddeleri

Çadırda, siperlerde kalan askerler nasıl ısınıyordu? Asker üşür müydü! Askerin barınağını, korunağını sağlayan bu tür malzeme üçüncü sınıf ikmal madde sınıfındadır.

Bütün birlikler için yakacak maddesi olarak, odun ve kömür gereksinimi bölgeden sağlanıyordu. Odun, daha çok Anadolu yakasındaki Biga Yarımadası'ndan ve özellikle Kaz Dağı kesimlerinden getiriliyordu.

Çanakkale bölgesinde iki yerde Küçük Anafarta ve Sümbüldere'de bulunan linyit ocakları, işletilerek kömür gereksinimi

sağlanmıştır. Gazyağı dahil olmak üzere satın alınan akaryakıt, Başkomutanlık Vekâleti Levazım Dairesi Başkanlığı'nca Avusturya-Macaristan'dan getirtilerek, önce İstanbul'da depolanıyor, buradan birliklerin gereksinimine göre dağıtım yapılıyordu.

Beşinci sınıf ikmal maddeleri

Beşinci sınıf ikmal maddeleri olarak adlandırılan cephanelerin sağlanmasına gelince; Çanakkale Cephesi, öteki cephelerden daha önemliydi ve küçük bir arazi parçasının kaybı, Çanakkale Boğazı'nın düşmesini doğurabilirdi. Bu durum öteki Türk ordularını olumsuz etkileyebileceği gibi Almanları da etkileyecekti. Çanakkale Muharebeleri'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün sürdüğünü göstermesi bakımından özel bir önem taşıması nedeniyle de, 5.Ordu'nun cephane gereksinimine öncelik tanınıyordu.

Çanakkale Müstahkem Mevkii topçu birliklerinin cephanesi, genellikle topların kendi yanlarındaydı. Batarya ve tabur cephanelikleriyle, ağır topçu alaylarının cephaneleri de cephane depo müfrezesinin cephaneliğinde bulunmaktaydı.

Seferberliğin ilanından sonra cephane İstanbul'dan Çanakkale'ye denizyoluyla taşınıyordu.

Askerî fabrikalarda yapılan barut ve fişekler, Menzil Genel Müfettişliği aracılığıyla ordulara gönderilmekteydi.

Piyade cephanesi, Bakırköy'deki barut fabrikasıyla mühimmat depoları, Zeytinburnu fişek ve mermi fabrikası, İstanbul Haliç'teki tapa fabrikası, Karaağaç'ta tapa fabrikası, mermi yapım ve ıslahhanesi, Başıbüyük'te mermi imalathanesi gibi kurumların ürünleriyle, depolardaki mevcutlardan kısmen sağlanabiliyordu. Buna karşılık topçu cephanesinin bulunması, büyük bir sorun olmuştu, yurtiçindeki askerî fabrikalar, hafif topçu cephanesi yapabiliyordu. Ancak, kullanılacak miktarı karşılamaktan uzaktı.

İngiliz-Fransız birliklerinin karaya çıkmasından sonra, 5.Ordu'nun cephane tüketimi çok artmış ve bu cephanenin takviyesi, genel komutanlığı çok zor duruma sokmuştu. Başlangıçta Al-

manya yolunun kapalı olması, dışarıdan getirilmesine de olanak vermiyordu. Bu yüzden 5.Ordu'nun cephane gereksinimi, mevcut stoklardan karşılanmaya çalışılıyor ya da henüz kritik olmayan bölgelerdeki birliklerden alınarak sağlanıyordu.

Stokların gün geçtikçe erimesi karşısında, Başkomutanlık Vekâleti cephane tüketiminin sınırlandırılması emrini vermişti.

Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl* başlıklı anılarında şunları yazıyor:

> En güç meselelerden biri de 5.Ordu'ya cephane tedariki idi. Piyade cephanesi yeter derecede sağlanabiliyordu, ama topçu cephanesi başlangıçtan beri çok azdı. O sıralarda Türkiye'de topçu cephanesi yapan fabrikalar bulunmadığı gibi, tarafsız memleketler de kendi arazileri üzerinden Alman cephanesi sevkıyatına müsaade etmiyorlardı. Bu sebeple, daha ilk günden Türk topçusu cephane harcamaktan kaçınıyordu. Karşı tarafın alabildiğine ve hesapsız harcamasına karşın Türklerin bu yoksulluğunun nasıl güçlük yarattığı kolayca anlaşılır.
>
> Yılbaşında İstanbul'da Yüzbaşı Piepen yönetiminde topçu cephanesi yapan bir fabrika kuruldu. Zira ne makine ne de malzeme yeterliydi.
>
> İngilizlerin bu yeni Türk cephanesine pek önem vermediklerini anlıyorduk. Alınan bazı esirler yirmi kırmızı mermiden ancak birinin patladığını söylüyorlardı. Buna rağmen biz bu yardımdan bile memnunduk. Zira daha önceleri piyademiz topçuların kendilerini himaye ettiğine inansınlar diye bazı topların manevra mermisi atmalarına bile müsaade ediyorduk.

Almanya yolunun açılmasından sonra, tren yoluyla gelen silah ve cephane, Uzunköprü'de indirilmekte buradan menzil kollarıyla Kilya ve Akbaş'taki 5.Ordu Menzil Komutanlığı cephane parklarına götürülmekteydi.

Grup Komutanlıkları, gereksinimi olan cephaneyi 5.Menzil Komutanlığı'ndan istemekte ve adı geçen cephane parklarından kendi taşıtlarıyla, cephe kesimlerinde açtığı cephane parklarına getirmekteydi. Buna karşın cephane tüketiminin, tamamen karşılanması mümkün olmamış, mermi tasarrufuna ve ateş disiplinine uyulmuştur.

Bu cephede siper muharebelerine geçilmesi üzerine, daha çok el bombası kullanılmaya başlandığından, stokların erimesi yüzünden büyük bir sorun olmuştu. Bulgaristan'ın Almanya-Avusturya yanında savaşa girmesiyle Almanya'dan getirtilmesi mümkün olmuş ve böylece kısmen de olsa birliklerin el bombası gereksinimi sağlanmıştı.

Yine Granville Fortescue'nin gördüklerine başvuruyoruz. Fortescue haziran başında trenle İstanbul'a döndüğünü yazmaktadır:

> Beni İstanbul'a getiren trenin ikinci sınıf kompartımanları, tamamıyla Almanlarla doluydu. Bunlara bir göz gezdirmekle hiçbirinin asker olmadıklarını anladım. Biraz dikkat ve gözlem, bunların teknisyen sınıfına mensup olduklarını anlatıyordu. Kısa bir süre sonra bunların mühimmat ve cephane yapan ustalardan ibaret olduklarını ve Türkiye'deki mühimmat fabrikalarında çalışmak için geldiklerini anladım.
>
> Alman sistemi Türkiye'de kurulur kurulmaz Türklerin üç büyük fabrikası, Gelibolu Yarımadası üzerinde bulunan askerlerin ihtiyacına karşılık verebilecek miktarda fişek imali için faaliyete geçirildi. Türk ordusunun kullanması için diğer savaş alanlarında, mutlak gerek duyulan yüksek ateşli mermileri yapmak gerekmezdi. Türkler için ana silah tüfek, makineli top ve el bombasından ibaretti. Almanların gözetimi altındaki yerli mühimmat fabrikalarınca silahları yapmak ve bunları yetiştirmekte hiçbir zorluk yoktu. Keza fabrikalarda sahra toplarında kullanılan mermiler bile yapılmaktaydı. Savaşın ilk devrelerinde, büyük havan mermilerinin Türkiye'de yapıldığına eminim. Muhtemeldir ki, bu zamanda ona da bir çare bulmuş olsunlar.
>
> Çanakkale'de bulunan askerlere mühimmat yapıp yetiştirmek için kısa süreli bir heyecan yaşanmışsa da cephane yapmak için gerekli araç gereçlerin Almanya'nın Essen kentindeki Krupp fabrikasından gelmesiyle bu sıkıntı da ortadan kaldırılmıştı.

Akbaş'ta bir cephane deposuyla, bir istihkâm deposu, İlgardere, Gelibolu ve Burgaz'da birer cephane deposu kurulmuştu. İlgardere'de bir köprücü takımı, Lapseki'de bir araba yapım yeri; Biga'da bir inşaat bölüğü bulunuyordu.

Ulaştırma

Çanakkale bölgesi için, başlıca ulaşım yolu, denizyoluydu. Ana depo, fabrika ve öteki kurumlar, İstanbul ve Marmara çevresinde bulunuyorlardı.

Ağır gereçlerin taşınması ancak denizyoluyla yapılabiliyordu.

18 Mart 1915 tarihindeki *deniz muharebesi* ve bunu izleyen dönemde genellikle Marmara'da İngiliz denizaltı etkinliği azaldığından, denizyolu oldukça güvenli sayılırdı. Ayrıca Çanakkale-Umurbey-Biga-Bandırma yolu, menzil yolu olarak kullanılmışsa da, oldukça uzun bir yol sayılırdı. Uzunköprü yolu, ikinci bir menzil yoluydu. Bu da yetersiz ve uzun oluşu yanında, Saros Körfezi'ne de açıktı. Kısaca her iki yolun da uzun olmaları nedeniyle bu karayollarında ulaşım sınırlı ölçülerde sağlanabiliyordu.

Sağlık hizmetleri

Savaş öncesinde Seddülbahir, Kilitbahir, Eceabat, Bolayır, Kumkale ve Çanakkale'de 250 yataklı bir hastane vardı.

İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale Boğazı önünde görünmesi ve boğazı geçme girişimi üzerine, bazı birlikler, Çanakkale harekât alanına kaydırılmış olduğundan, o tarihe kadar bölgede mevcut sağlık kurumları takviye edildi ve revirlerin yatak sayıları da artırıldı.

Yaralanıp mevzi gerisine alınanlardan önce yaralı yuvalarında ilk tedavileri yapılanlar ya tekrar cepheye ya da kıta sargı yerlerine gönderiliyordu. Buralardan geriye gönderilenler, önce hafif yaralı toplanma yerlerine, yarası ağır olanlar, araba durak yerlerine götürülüyor, buradan da büyük sargı yerlerine ulaştırılıyordu. Büyük sargı yerleri; Kerevizdere, Tenger Deresi, Soğanlıdere ve Havuzlar Deresi, Kurucadere ve Matikdere bölgelerinde açılmıştı.

Tümen sıhhiye bölükleri gelen yaralı ve hastaların tedavisini yapmakta, gerekenleri seyyar hastanelere ya da menzil hastanelerine yollamaktaydı.

Bir ara orduda baş gösteren bit salgınını önlemek için, seyyar etüvlerin birliklere verilmesine çalışılmış, yetmemesi halinde elbise ve eşyaların, sahra fırınlarında ve hatta ekmek fırınlarında yakılması önlemlerine başvurulmuştu.

Kanlı muharebelerin yapıldığı kritik günlerde, tümen sıhhiye bölüklerine 2.000 kişinin birden geldiği ve bu yüzden sargı bezi sıkıntısı çekildiği görülmüştür.

5.Ordu'nun sağlık teşkilleri, muharebenin şiddetlenmesiyle gittikçe takviye edilmiş ve 6 Temmuz 1915'te 26 hastanedeki yatak sayıları genel toplamı 11.700'e ulaşmıştı.

Hastane kapasitelerinin artırılmasında sivil halkın büyük katkısı olmuş, muharebe alanı bölgesindeki hemen hemen bütün köylerin halkı, elindeki yatağını orduya vermekte adeta yarış etmişlerdi.

5.Ordu'nun personel mevcudu 250.818'e ulaştığına göre, mevcut hastanelerdeki yatak toplamı, ordu mevcudunun yüzde 4,7'sine ulaşmıştı. Temmuz 1915 ortasına kadar yeniden açılan ya da genişletilen hastanelerle tümen sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelerin durumları iyileştirilmiştir. Böylece, savaşın sonuna doğru Menzil Müfettişliği'ne bağlı hastanelerle, 5.Ordu'ya bağlı birliklerin elinde bulunan hastanelerin yatak mevcutları, ordu mevcudunun ancak yüzde 7,5'ine çıkarılabilmişti. Yine de, çoğalan yaralıların yatırılmasında güçlük çekilmekteydi. Nitekim, 5.Ordu'nun kuzey ve güney gruplarındaki çarpışmalarda, günde oluşan 3.000-4.000 yaralanma olayı karşısında, büyük sıkıntıya düşülmüş, bunların bakımı ve yatırılması için ilk müdahalelerinden sonra yurtiçi hastanelerine gönderilmeleri gerekmişti.

Hasta ve yaralıların tahliyesi (boşaltılması)

Yaralı ve hastaların, muharebe alanı gerisindeki sağlık kurum ve kuruluşlarına taşınmaları için, hasta taşıt araçlarından ya da cepheye erzak ve cephane getiren taşıt kollarından yararlanılmaktaydı.

Ağır ve hafif yaralılar, ayrı kafileler halinde gönderiliyordu.

Hasta ve yaralı kafile kolları, her 20 kilometrede kurulan 50'şer yataklı sağlık istasyonları arasında çalışıyor, hasta ve yaralılarını, burada bekleyen diğer taşıt kol ya da arabasına devrediyorlardı.

İlk tedavileri yapılarak, memleket içi hastanelerine gönderilmesi gerekenlerin bir kısmı, Eceabat ya da Akbaş yaralı aktarma merkezlerine gönderilmekte ve burada yüklerini boşaltarak dönmekte olan vapur, taka, mavna ya da yelkenlilere bindirilmekteydi. Bu sırada İngiliz uçakları ve muharebe gemileri, yaralıların taşınmakta olduğu gemilere taarruz etmekte ve böylece durumu daha da güçleştirmekteydiler. Muharebe gemileri, hastaneleri ya da yaralıları taşıyan askerlerle araçları bombalamakta tereddüt etmiyorlardı. Nitekim, bu gemiler, 1 Mayıs 1915'te Eceabat'ta 2.500 yaralıyı barındırmakta olan hastaneyi topa tutarak yıkmış ve içlerindeki iki İngiliz tutsak ağır yaralı er de, dahil olmak üzere, pek çoğunun ölümüne neden olmuşlardı.

Cephedeki yaralıların alınması ve ölülerin kaldırılması için, zaman zaman birkaç saatlik *ateşkes* yapılmaktaydı. Örneğin, 4 Mayıs gecesi yapılan İngiliz taarruzunda, her iki taraf ağır zayiat vermiş ve yapılan böyle bir ateşkesle 500 İngiliz ölüsü kaldırılmıştı.

Savaşın tüm olumsuz koşullarına karşın 5.Ordu'nun sağlık hizmetleri, o günkü koşullara göre, gerçekten çok iyi yürütülmüş sayılırdı.

Yaralıların ve ölülerin tahliyesi sorunu, iki taraf arasında zaman zaman ateşkes yapılmasına neden olmuştur. Anzaklarla Mehmetçik bu anlarda birbiriyle dost olup kaynaşmıştır. Bunun dışında Türklerin *hastane gemilerine* ve *Kızılhaç çadır ve Sahra Hastanesine* ateş açmayışı da, özellikle Anzak subay ve erlerinde hayranlık uyandırmış, Mısır'daki eğitimleri sırasında kullanılan İngiliz propagandasının asılsız olduğu görülmüştür.

Argus gazetesinin 29 Haziran 1915 günlü nüshasında, cepheden ayrıntılı haber ve asker mektuplarının yayımlandığı sayfada, Türklerin Çanakkale'de dürüst ve mert bir savaş sergiledikleri, özenle vurgulanarak dile getirilmektedir.

> Avustralyalı asker A.R. Ditterich, Mısır'da Mena'da bir hastanede yatıyor, tedavi olmaktadır. Basına yolladığı mektupta Türklerin, müttefikleri Almanlar gibi davranmadığını ve hiçbir yaralıyı da sakat bırakmadığını açıklayıp, şunları belirtmektedir: Türklerin, yaralı ve ölülerimize işkence ederek, onların el ve kollarını kırıp kestiğine ilişkin dedikoduları duymuşsunuzdur. Hastanemizin doktoru Springthorpe, tüm Mısır'da, bunun tek bir örneğine rastlanmadığını ve tek bir kişinin bile, böyle bir olaya tanık olmadığını söylüyor. En yetkili kişiler de bize Türklerin *bu oyunu dürüst oynadığını söyledi*, çıkarmadan önce bizlere resmen Türklerin yaralı ve esirleri sakat bırakıp işkence ederek öldürdüğü söylenmişti. O zamandan bu güne, bu tür rapor ve haberlerin doğru olmadığı, artık anlaşılmış bulunmaktadır. (M. Tunçoku)

Ağustos ayı, gerçekten de Çanakkale Savaşları'nın en kanlı çarpışmalarına tanık olmuş, iki taraftan da binlerce genç yaralanıp ölmüştür. Diğer yandan, savaşın bu acı gelişmeleri içinde bile, çarpıcı insanlık örnekleri sergilenmekte, taraflar düşman da olsalar, her şeyden önce insan olduklarını unutmadıklarını kanıtlayan ilginç olaylar yaşamaktadırlar. *Argus* gazetesinde, 10 Ağustos 1915'te yayımlanan "Düşünceli ve Saygılı Türk" başlıklı bir asker mektubu da bu tür örnekler içeriyor. Yaralanıp tedavi için yattığı Malta'daki hastaneden arkadaşına yazan Avustralyalı çavuş H.D. Collyer, şunları anlatıyor:

> Türklerin aslında iyi kalpli insanlar olduğunu biliyorum. İşte bunu kanıtlayan hatırladığım üç olay: Bir keresinde on iki yaralı askerimiz, cephede Türk Kızılay ekibi tarafından bulunur. Esir alınmazlar. Yaraları sarılır ve kendilerine: *sizinkiler gelip sizi alırlar*, denilip bırakılırlar. Bir başka sefer bir Türk askeri, yaralı ve yürüyemeyen bir askerimizi bulur. Yaralarını temizleyip sarar. Onu kuytu bir yere yerleştirir. Arkadaşları tarafından bulunması gecikebilir endişesiyle de yanına, bisküvi ve su bırakır. Gene bir başka Türk, yaralı bir askerimizin yarasını sarar ve hemen gitmesini, aksi takdirde bir Alman subayı gelirse her ikisi de vuracağını söyler...
>
> Tüm şiddet ve felaketlerin sorumlusu Alman köpekleri Türklerin gözünü de iyice korkuttukları içindir ki Türk, yapı-

sının doğal yönlerini bizlere (serbestçe) göstermiyor. (M. Tunçoku)

Yeni Zelandalı savaş muhabiri Malcolm Ross da, Çanakkale Cephesi'ndedir. Yazı ve raporlar hazırlayıp ülkesine yollamış ve kamuoyunun, Gelibolu gelişmeleriyle ilgili konularda, doğrudan edineceği bilgilerle aydınlanmasına yardımcı olmuştur. Wellington'da *The Evening Post* gazetesinin 14 Ağustos 1915 tarihli sayısında çıkan ayrıntılı bir haber ve yorum niteliğindeki yazısında Ross, şu değerlendirmeleri yapıyor:

Bir keresinde doktorlar ameliyat yaparken hastane çadırına bir Türk mermisi düştü. Hasta, doktor ve yardımcıları toz-toprak altında kaldılar. Ama ilginçtir, kimseye bir şey olmadı. Aslında çadırda da, birçok kurşun deliği vardı. Sonunda geçenlerde, (hastanenin bulunduğu) oyuk içeriye doğru derinleştirilerek kazıldı, durum biraz daha güvenli hale getirildi. Elbette, Türkler hastane çadırını kasıtlı olarak ateşe tutmuyorlar. Öylesine dar bir cephede ve iç içeyiz ki, yaptıkları rasgele atışlar bile ister istemez, ara sıra hastanemize de isabet ediyordu. Hastane gemimiz kıyıda ve yakın mesafede bulunuyor. Türklerin atış menzili içinde ve gözetleme noktalarından rahatça görülüp vurulabilir yakınlıkta. Ancak, hiç ateşe tutulmadı. Destek gemilerimize yönelik Türk ateşi sırasında, gerçi bir-iki mermi bu gemi yakınına düşüyor, ama önemli değil.

Aslında bizim askerler, Türkleri dürüst savaşçılar olarak kabul ediyor. Ayrıca, çok sözü edilen "Türk işkence ve zulmü" de yok denecek kadar az.

Ben de, bu konuda bugüne kadar, kişisel inceleme yapmadan ayrıntılı bilgi vermekten çekindim. Şu ana kadar duyduğum, sayısız işkence iddialarından sadece ikisini doğrulayabildim. Bu yüzdendir ki, Yeni Zelanda kamuoyu, "Türk İşkence ve Zulmü" ile ilgili haberleri kuşkuyla değerlendirmelidir. Biz ayrıca, Türk doktorlarının, yaralı ve esirlerimiz için ellerinden geleni yapmaya çalıştıklarının, kanıtlarına da sahibiz. Bu arada İstanbul'da, çok sayıda savaş esiri ve yaralı Yeni Zelandalı olduğunu da biliyoruz. (M. Tunçoku)

Cephe'den yaralı nakli 25 Nisan'da köprübaşı tutulma girişimi ardından başlamıştır. O günün akşamı İngilizler açısın-

dan bu konunun ne denli önemli bir sorun olduğu da görülmüştür.

Yenilginin Destanı'nda bu durum müttefik askerlerin anılarından aktarılmaktadır. İngiliz cephesinde durum şöyledir:

Gün boyunca cepheden yaralıların toplanması büyük güçlüklere neden olmuştu. Çıkarmanın planlaması sırasında Genel Karargâh olası yaralı sayısını pek düşük olarak hesaplamıştı. Oysa 25 Nisan sonu itibariyle yaralı sayısı Kabatepe'de iki bine ve Seddülbahir'de üç bine ulaşmış ve bu sayı yetersiz yardım malzemesini kat kat aşmıştı. Biri Seddülbahir'de, diğeri Kabatepe'de olmak üzere sadece iki hastane gemisi vardı ve bunlar da 400-500 ciddi vakayı kabul edebiliyordu. Bu gemilere yardımcı olarak nakliye gemilerinin bir kısmı yedek hastane gemilerine dönüştürülmüştü. Ancak akşam olduğunda bütün gemiler taşacak kadar dolmuştu. Gemideki erler azalınca kıyılardan yaralı taşınması ağırlaşmış, pek çok filika kıyıdan ayıldıktan sonra gemiler arasında dolaşarak yaralılarını boşaltacak yer aramaya başlamıştı.

Tanık Astsubay Eric Longley Cook anlatıyor:

> Ordu 100 kadar yaralı dolu bir mavnayı hastane gemisine götürmemi istedi. Hastane gemisine vardığımda beni oradan kovaladılar. "Bakın, burada ölmek üzere olan insanlar var!" dedim. Hastane gemisinden, "Biz silme doluyuz ve bir tek yaralı bile alamayız!" dediler. Ben de üç dört tane taşıt gemisi dolaştım. Ama her yerde aynı şeyle karşılaştım. Sonunda gece saat dokuz, on sularında kendi gemim olan Prince of Wales'e gidip nöbetçi subaya ve komutana, "Bunları götüreceğim başka bir yer kalmadı, *Prince of Wales*'e alınmaları gerek," dedim. Herkes yardıma geldi. Yaralılar güverteye alınıp elden gelen yapıldı. Üç doktorumuz ve üç hastabakıcımız vardı, ama subayların ilkyardım eğitimi görenleri de ellerinden geleni yapıp sabaha kadar çalıştılar. (N. Stell ve Hart)

Bu ek hastane gemileri akşam olmadan doldukları ve olanakları uzun süreli tedavi için yeterli olmadığı halde, üs hastanelerine gitmek üzere hemen oradan ayrılamamışlardı. Genelkurmay çıkarmada bir aksilik olacağını ve askerin geri çekilme-

si gerekeceğini düşünerek en az kırk sekiz saat oldukları yerde kalmaları koşuluyla bunların hastane gemisine dönüştürülmelerini kabul etmişti. Bu yüzden yaralılar günlerce denizde bekletildiler ve sadece ilkyardım görmüş olan yaraların çoğu yeterli cerrahi olanaklara kavuşamadan kangrene dönüştü.

Şiddetli yağmur gibi kötü hava koşulları mevziler boyunca yaralıların ıstıraplarını daha da artırmaktadır. İngiliz cephesindeki durumu Steel ve Hart 87. Sahra Sıhhiye Birliği'nden sedyeci Er Cecil Tomkinson'un tanıklığından anlatmaktadır:

> Kumsala getirilen çok sayıda yaralı asker vardı ve bu zavallıları hastane gemisine götürecek araç yoktu. Gündüz hava sıcaksa da, gece dondurucuydu. Bu zavallı yaralılar orada taş gibi donmuş bir halde yatıp kendilerine yardım edilmesi için yalvarıyorlardı. "Bir dakika asker. Seni az sonra göndereceğiz," diyorduk. Ama aslında her şey çok yavaştı. Doktorlar çok meşguldüler ve biz ilkyardım yapıyorsak da kanamaları falan durduramıyorduk... Çok kötüydü. Bizler de duyguları olan delikanlılardık, yaralıların çığlıkları ve inlemeleri karşısında çok hassastık. Onların inlemeye hakları vardı. Kendilerine bakan yoktu çünkü.

İngilizler ve Anzaklar cephesinde durum kötüyken Türk cephesinde de yaralılar açısından durum iç açıcı değildi. On binlerce yaralıya doğal olarak ne doktor ne de hastane yetişebilirdi. Yine de hastane teşkilatı varını yoğunu ortaya koyuyordu.

Üsteğmen Şerif Güralp'in günlüğünde 25 Nisan Kumkale muharebesinde yaralanan askerlerin durumu şöyle anlatılır:

> Bizim şehit, yaralı subay ve er mevcudu 1.500'ün üzerinde. 500 ağır yaralımız var, ameliyat yapan Operatör Yüzbaşı Şerafettin Bey, yanındaki yardımcılarının, fena koku, kangren tehlikesi yaratan feci yaralar karşısında pek yardımlarını görmemesine karşın elindeki eldivenler parçalanınca, onları fırlatıp atarak çıplak elleriyle 48 saat dinlenmeden ve tehlikeden yılmadan azami gayret ve şefkatle çalışarak gazilerin hayır duasını almıştır. Yaralılarımız başka araç olmadığından, içine ot yayılmış öküz arabalarıyla taşınmıştır!

Tıp Tarihi Araştırmaları dergisinde (Haziran 2001) 14 Haziran

1915 tarihli *Karasi* gazetesinde yayımlanan bir haberden yaptığı alıntıda, hastanelerin ve yaralıların durumu şöyle anlatılıyor:

> Bandırma'ya vapurla getirilen yaralılar buradan trenle Susurluk ve Balıkesir'e sevk ediliyordu. Buradaki savaş hastanesi çevre köylerle birlikte Kepsut ve Bigadiç halkının yardımlarıyla kuruldu. 300 yataklı idi. Bandırma'ya vapurlarla getirilen, buradan trenlerle Susurluk'a yollanan yaralılar istasyonda indiriliyor, halk ve görevliler tarafından oldukça uzakta olan hastaneye taşınıyordu. Bu iş için Sultan Çayırı Maden İşletmesi'nin tahsis ettiği arabalar kullanılıyordu.
>
> Biga ve Karabiga'da bulunan menzil hastaneleri gelen yaralıların çoğalmasıyla yetersiz kalınca Gönen Rüştiyesi halkın yardımı ile savaş hastanesine dönüştürüldü. Bu hastane Gönen ve Manyaslıların yardımlarıyla kuruldu. Önce 50 yataklı hazırlanan bu hastane daha sonra Gönenlilerin yardımlarıyla 300 yatağa çıkarıldı.
>
> İvrindi-Otmanlar köyünde de savaş hastanesi kuruldu. İvrindililerin hizmeti ve gayreti ile kurulan bu hastane, karayolu ile getirilen yaralıların yolu uzatıp daha fazla ıstırap çekmemeleri için yol üzerinde olan Otmanlar Köyü yakınındaki han kiralanarak kuruldu. 80 yataklı olan bu hastane Çanakkale'de savaş bitince kaldırıldı.
>
> Halkın ısrarlarıyla kurulan hastanelerden birisi de Burhaniye Savaş Hastanesi'dir. Burhaniye'deki mevcut hastane halkın gayretleri ile savaş hastanesi haline getirildi. 50 yataklı hazırlanan hastane halkın ısrarla daha fazla yaralıya bakmak istemesi üzerine yatak sayısı 200'e çıkarıldı.
>
> Öte yandan Hilali Ahmer Cemiyeti'nin çabasıyla toplanan yardımlarla Havran'daki medreseler savaş hastanesi haline getirildi.
>
> Balya Madenleri Şirketi'nin mevcut 20 yataklı hastanesi 40 yatağa çıkarılarak, maden şirketinin her türlü desteği ile açıldı. Halkın yardımları büyük oldu. Maden şirketinin doktorları ve hasta bakıcıları bu hastanedeki yaralılara hizmet verdiler.
>
> Yaralıların artması, müdahale ve tedavinin zamanında yapılamayışı ölümlere yol açtığı için Ayvalık'taki Rum Hastanesi'nden yararlanıldı. Kaymakamın çabaları ile burada da yaralılar tedavi edildi. Ayvalık Merkez Mevkii Hastanesi'ne getirilen yaralıların altısı daha sonra burada şehit oldu.

Çanakkale Savaşları'nın akıl almaz bir şekilde kanlı geçeceği her iki tarafça da öngörülememişti. Çok kısa zamanda yüzbinleri aşan yaralı ve hasta asker hatalara karşın kısa zamanda hastanelere dağıtıldı, tedavileri yapıldı.

Pek çok yaralı ve hasta, hastanelerden çıkınca evlerine, köylerine gidecek para ve vasıta olmadığından yollarda öldüler.

Anadolu insanı tarih boyunca olduğu gibi Çanakkale Savaşları'nda da dertlerini türkülerle dile getirdi. Parasızlıktan, araba bulamamaktan başlarına geleni şöyle anlattılar:

Çanakkale'den çıktım
Yan basa basa
Erzurum'a vardım
Kan kusa kusa

Karasi gazetesinin o tarihte verdiği sayılara göre yalnızca Anafartalar, Arıburnu hattında 6-22 Ağustos 1915'te 1.800 kayıp verdik. En az 30-40 bin yaralımız oldu. Sahra hastanelerinde doktorlar günlerce uykusuz yaralılara hizmet verdi.

Aynı gazetedeki bir öykü o günün savaş ortamını gözler önüne sermektedir. Çanakkale gazilerinin anlattıklarına göre, böyle bir hücum gününde tezkereciler (sedyeciler) hiç durmadan yaralı taşıyor, doktorlar sadece yaraları sarabiliyordu. Hayatlarından umut kesilenlerle fazla ilgilenmiyorlardı. Tam işin en yoğun olduğu sırada operatörün önüne gencecik bir çocuk yatırırlar, bir ayağı kopmak üzere parça parça ve barsaklar dışarıdadır. Ümit yoktur. Kopmak üzere olan bacakla fazla ilgilenmez sadece bağlar, barsakları toparlar. Sıhhiyecilere "Kaldırın bunu!" derken genç çocuk, "Baba!" diye seslenir. Bakar, kendi oğludur. Sarılır öper oğlunu. "Bu benim oğlum," der, "gölge bir yere kaldırın." Masanın üzerine çoktan bir başka yaralı Mehmetçik yatırılmıştır. Doktor onunla meşgul olmaya başlar, sırada daha pek çok Mehmetçik beklemektedir. Doktor ancak ertesi günü oğlu ile ilgilenecek zamanı bulur. Ancak oğlu çoktan gömülmüştür.

Dönemin gazete ve dergileri bu türden olayların anlatıldığı yüzlerce örnekle doludur.

Çanakkale Cephesi'ndeki yaralılar hastanelere sığmayınca

bölgedeki pek çok okul hastane haline getirildi. Bu okullardan birisi de Galatasaray Lisesi'dir. Burada İstanbullu kadınlar gönüllü hemşirelik yapmıştır.

Çanakkale harekât alanında, 25 Nisan 1915-1 Temmuz 1915 arasında İstanbul ve çevresindeki hastanelere gönderilen toplam yaralı 56.394, hasta ise 2.358 kişidir (Nisan ayında 25.065 yaralı, 207 hasta; Mayıs ayında 16.298 yaralı, 1.192 hasta; Haziran ayında 15.031 yaralı, 2.358 hasta).

Yakın Tarihimiz dergisi (fasikül 25, Taha Toros) bu sağlık hizmetini şöyle anlatmaktadır: "Aydın kalburüstü pek çok hanım fahri hemşireliğe koşmuştu..."

Aydın ve kalburüstü Türk kadınlarının topluca görev aldıkları fahri hemşirelik hizmetleri, Birinci Dünya Savaşı'nın kanlı ve çalkantılı yıllarına rastlar. Hastaneye dönüştürülen Galatasaray'ın resim salonunda Çanakkale'den getirilen yaralıların tedavilerini üstlenen ünlü Türk hanımlarının hizmetleri, hizmet tutkusuyla renklendirilmiş, bir şefkat tablosu olarak belleklerde yaşadı. Bu kadınlar arasında, Sadrazam Kamil Paşa'nın kızı Makbule ile torunu Akile, Şehremini (Belediye Başkanı) ve Nafia Nazırı (Bayındırlık Bakanı) Yusuf Razi Bey'in kızı Leyla, Teşrifat Umum Müdürü İsmail Cenani Bey'in eşi Seniye, Şevket Cenani Bey'in kızları Nazmiye ile Situde, Teşrifatçı Memduh Bey'in eşi Mebruke, Cevat Paşa'nın eşi, Hidiv ailesinden ve Mısır Prenseslerinden Behice, Şivekar, Kerime, Firdevs hanımlar ile gayrimüslimlerden üç genç kız bulunuyordu.

Balkan Savaşı'ndan gelen yaralıların tedavisi ve bakımı için Beykoz'da bir merkez oluşturulmuştu. Bu merkezde İngiliz görevlilerle Türk doktor ve hemşireleri birlikte çalışıyorlardı. Yani Kızılay ve Kızılhaç ortak çalışmıştı. Öte yandan (1853-1856) Kırım Savaşı'nda ünlü hemşire Florence Nightingale İngiltere'den İstanbul'a gelmiş ve Türk kadınlarına hemşireliği tanıtmıştı.

Oysa Çanakkale Savaşları'nda Türklere karşı savaşan İngilizlerdi!

Galatasaray Lisesi yalnızca hastane olarak hizmet vermeyip öğrenci ve hademelerini de şehit vermiştir. Çanakkale'de şehit

olan Galatasaraylı mezunlar, öğrenciler ve hademelerin listesi şöyle:

1) *Ahmet Refik Bey,* mektep numarası 119, mektebin 1911 yılı mezunlarından; Hammer mütercimi Mehmet Ata Bey'in büyük oğlu, Dr. Galib Ataç ile yazar Nurullah Ataç'ın ağabeyleri, ihtiyat zabiti olarak katıldığı Çanakkale Muharebeleri'nde 1915'te şehit oldu.
2) *Halit Fuat Bey,* mektep numarası 134; müşir Deli Fuat Paşa'nın oğlu, 1911'de gönüllü olarak Balkan Harbi'ne katıldı, sonra orduda kaldı ve Çanakkale'de şehit oldu. Paşanın harpte şehit olan dördüncü oğludur.
3) *Vecdi Bey,* mektebi son sınıfta terk ederek önce gönüllü olarak Balkan Harbi'ne katıldı, sonra orduda kaldı, Çanakkale'de şehit oldu.
4) *Mehmet Ali Bey,* Kadıköylü Enver Paşa'nın oğlu, talebe iken gönüllü olarak önce Balkan Harbi'ne, sonra Birinci Dünya Savaşı'na katıldı ve 1915'te şehit oldu.
5) *Aziz Ulvi Bey,* şair Ali Ulvi Bey'in oğlu, 1915'te mektebi son sınıftan terk ederek gönüllü olarak katıldığı Birinci Dünya Savaşı'nda şehit oldu.
6) *Agop Elmasyan,* Galatasaray internet sitesine göre askerî doktor olarak katıldığı Çanakkale Muharebeleri'nde 1915'te bombardıman altında yaralıları tedavi ederken vatanı yolunda öldü. Agop Elmasyan'ın şehadet tarihi 1918 görünüyor. Bu konu henüz açıklığa kavuşmadı ama ya şehadet tarihi veya yeri yanlış olabilir ya da Çanakkale'de aldığı yara yüzünden yaklaşık 3 yıl sonra ölmüş olabilir.
7) *İbrahim Orhan Bey,* mektep numarası 794, mektebin 1912 yılı mezunlarından; Dr. Sadık Bey'in oğlu, Sadullah Paşa'nın torunlarından, gönüllü olarak hava subayı oldu, Çanakkale Muharebeleri'nde iki defa yaralandı. 1916'da uçağı ile Semadirek Adası açıklarında denize düşerek şehit oldu, harpte düşen ilk havacımızdır.
8) Çanakkale Cephesi'ne giden 910 numaralı *Ömer Seyfed-*

din'in ölüm tarihi Mayıs 1916 görünüyor. Çanakkale'de savaş Ocak 1916'da sona eriyor. Mayıs 1916'da görünen ölüm tarihi, savaş sırasında aldığı yaralar yüzünden ölümü gösterebilir.

Galatasaray Lisesi personeli olup, hademe olarak görev yaparken Çanakkale Cephesi'nde şehit olanlardan saptanabilenlerin adları da şöyle sıralanmaktadır: *Eğin doğumlu Ahmet, Kemahlı Rıza, Kemahlı Mehmet, Boyabatlı Halil, Şileli Selim Çavuş.*

1915 yılı Ekim ayından itibaren hastanelere yaralı gelmesi durmuş olduğundan, 1915 yılı Kasım ayından itibaren *savaş hastanesi* haline getirilen okullarda eğitim ve öğrenim yeniden başlamıştır.

Veterinerlik hizmetleri

Ordunun hayvan gereksinimi genelde yerli kaynaklardan sağlanmakla beraber, bazı top koşum hayvanlarıyla kadanaların yurtdışından getirtilmesi sağlanıyordu. Savaşın başlamasıyla dış kaynaktan yararlanma olanağı kısıtlanmış olduğundan, yerli kaynaklarla yetinilmesi durumunda kalınmıştı.

Satın alınan hayvanlar, hayvan depolarına gönderiliyor, aşı ve bakımları yapıldıktan sonra, Harbiye Nezareti Veteriner Dairesi Başkanlığı'nca düzenlenen çizelgelere göre ordunun gereksinimi karşılanıyordu. Bu amaçla Uzunköprü ve Bursa'da birer hayvan deposu kurulmuş, Münip Bey çiftliğinde bir hayvan hastanesi açılmıştı.

Hastalanan ve yaralanan hayvanlar, 5.Ordu Hayvan Hastanesi'ne gönderiliyor, tedavisi yapılanlar birliklerine geri veriliyor, tedavisi yapılmayanlarsa yurtiçi hastanelerine gönderiliyordu. 5.Ordu Menzil Müfettişliği emrinde Suluca'da ve Ilgazdere'de iki hayvan hastanesi açılmış, ayrıca Suluca'da veteriner ilaç deposuyla Pazarlı, Burgaz ve Keşan'da hayvan ve araba depoları faaliyete geçirilmişti.

Bu savaşta atlar, eşekler ve katırlar çok önemli hizmetler görmüştür. Bu hayvanlar bir *stratejik unsur* olmuştur. Personel nak-

linden cephane ve su taşınmasına kadar hemen her hizmette çalıştırılmalarının yanı sıra *Kızılay-Kızılhaç* görevlisi olarak da kullanılmışlardır. İngilizler çekilirken ne yazık ki Türklerin eline geçmesin diye yüzlercesini öldürmüşlerdir. Ama Mehmetçik'in bu hayvanlara da saygısı örnek olacak düzeydedir.

Avustralya'da hâlâ yayımlanan bir gazete olan *The Age*'in 3 Aralık 1915 tarihli sayısında ilginç bir haber yayımlanmıştır. Avustralyalı bir albay, Ekim ayı sonunda ülkesine yolladığı mektupta, *"Siperlerdeki Yaşam ve Türkler"* başlığı altında durumu şöyle dile getiriyor

> Türkler çok dürüst savaşçılar. Kahramanlık ve cesaretleri tartışılamaz. İşkence, zulüm ve dumdum kurşunu konusundaki tüm iddialar yalandır. Geçen gün, yanlışlıkla atılan bir şarapnel ile Kızılhaç katırlarından birisini öldürdüler. Anında özür dilediler. Daha önce de, yaralılarımızla ilgilendiler. Onları kıyıya bırakıp bize haber verdiler. Burada hiçbirimizin Türklere karşı büyük bir düşmanlık beslediğini sanmıyorum... (M. Tunçoku)

SONUÇ VE YORUMLAR

a. Gelibolu Yarımadası ve lojistik

Kara harekâtının safhalarını ve muharebe alanlarındaki çarpışmaları anlatmaya başlamadan önce doğal engeller oluşturan Gelibolu Yarımadası'nın coğrafi yapısını ve lojistiğin sağlanmasına yönelik organizasyonları görmek savaşı değerlendirmeyi kolaylaştırabilir.

Gelibolu ilçe toprakları yüzölçümü 474.000 metrekare, Eceabat ilçe toprakları yüzölçümü ise 289.000 metrekaredir. Kara muharebeleri Seddülbahir, Kirte (Alçıtepe), Kerevizdere, Zığındere, Kabatepe, Kanlısırt, Arıburnu, Conkbayırı, Anafartalar, Mestantepe, Kireçtepe gibi bölgelerde yapılmıştır. Savaş alanı Eceabat topraklarının onda sekizidir. Gelibolu Yarımadası'nın uç kısmında Seddülbahir, Alçıtepe, Behramlı, Kilitbahir köyleri bulunmaktadır. Eceabat ilçesinin öbür köyleri ise yarımadanın ortalarında bulunmaktadır. Bunlar Büyük Anafarta, Küçük Anafarta, Bigalı (Çamyayla), Kumköy, Turşun, Sivli, Kocadere ve Yalova köyleridir.

Deniz yönünden bakılacak olursa arazinin göze çarpan yer-

leri, yarlardır. Bunlar deniz seviyesinden itibaren dikleşerek altmış ya da yetmiş metre yüksekliğe kadar çıkarlar. Bu yarların yüzeyleri tüf (volkanik malzemenin püskürmesi ile deniz dibinde oluşmuştur; küfeği taşı da denir) ile kilden ibarettir. Yarlar son derece düzensiz ve birçok yeri aşılmaz yükseklikteydi. Yan tarafları sık ve bodur çalılıklarla örtülmüş olup, bunlar savunma için son derece mükemmel birer sığınma yeri oluşturduğu gibi aynı zamanda doğal birer engel de oluşturuyordu.

Uzun bir kıyıya sahip olan sahil hattı boyunca yarların oluşumu, karaya asker çıkarılmasına aslında kesinlikle uygun değildi. Ötede beride yarların dibinde ufak düzlük alanlar vardı. **25 Nisan**'da bu kumsallıklar üzerinde koalisyon kuvvetlerinin değişik bölümleri karaya çıkartılacaktır ama kısa bir süre içinde bu askerler mermi sağanağına yakalanarak ortadan yok olacaktır.

Kıyı hattının (plaj tabiri daha uygundur) arkasında girintili çıkıntılı tepeler, sel baskınlarından kaynaklanan derin ve bozuk hendekler, oyuklar, düzlükler, vadiler ve dağlar ile karma karışık bir haldeydi. Askeri gözlemcilere göre sanki doğa yapay olarak, ne kadar zıtlık varsa hepsini buraya taşımıştı. Tepeleri hiçbir jeolojik sisteme uyarak oluşmuş değildi ve dereler ise garip bir şekilde girintili çıkıntılı bir haldeydi. Tepelerin eğimli yüzeyleri, olağanüstü bir ateş alanı yaratır. Yarımadanın genel yapısı sanki doğal bir istihkâm olması için oluşturulmuştu. Her bir tepe, her bir oyuk, ürkütücü olduğu kadar da büyüleyiciydi. Anzaklar burada gördükleri kayalığa boşuna "Sfenks" demediler! Kısacası doğanın sahip olduğu her şey Türk askerinin sığınabileceği en önemli desteği idi.

Çanakkale Savaşları 3 Kasım 1914'te ilk bombardımanla başlayıp, deniz ve kara savaşları ile İngilizlerin en son Seddülbahir'den çekilip gittiği gün olan 9 Ocak 1916 tarihine kadar devam etmiştir. Kara savaşlarının toplam gün süresi 25 Nisan 1915 ile 9 Ocak 1916 arası 259 gündür.

Türk tarafının kara ve deniz savaşlarında, subay ve er şehit sayısı 57.263'tür. Hamasi olarak yazılan kitap ve çeşitli kaynaklarda bu 250.000 olarak verilmektedir ki artık bundan vazgeçilmelidir. Toplam zayiat miktarıysa kitap olarak yayımlanmış

Genelkurmay kaynaklarına göre 210.000-218.000 civarında olup, bu sayı şehitler dahil, yaralı, kayıp ve esirlerle hava değişimi, hastaneye gönderilenler ve çeşitli hastalıklardan ölen personelin genel toplamını kapsamaktadır. ATASE arşivine göre toplam net zayiat 211.000 kişidir. Türk tarafının insan zayiatı gün başına ortalama 900 askerdir; bu bile, Çanakkale Savaşları'nın ne denli kanlı geçtiğini ortaya kaymak için bir değerlendirme unsurudur. Bu nedenle zorlama hamasete gerek yoktur.

Kara savaşlarının sonuna kadar harcanan mermi miktarları:

- *Piyade mermisi:* 59.457 sandık ve ayrıca 5.826.000 adet.
- *Top mermisi:* 591 sandık ve ayrıca 395.918 adet.
- *El bombası:* 636 sandık ve ayrıca 144.717 adet.
- *Tabanca mermisi:* 5 sandık ve ayrıca 29.050 adet.

b. 25 Nisan 1915 kara harekâtı

18 Mart 1915 tarihinde denizden geçemeyeceğini anlayan İngiliz-Fransız askerî birlikleri 25 Nisan 1915 tarihinde amfibi harekâtın amacı Kilitbahir platosunu zapt ederek Müstahkem Mevkii ele geçirerek donanmaya Boğazı açmaktır. Bu çıkarma için Limni Adası'nda bulunan Müttefikler Sefer Kuvveti Komutanı Orgeneral Ian Hamilton üç bölge seçti:

- Seddülbahir Bölgesi,
- Kabatepe-Arıburun Bölgesi,
- Kumkale Bölgesi.

Seçilen bu bölgelerden çıkaracağı kuvvetler:

- *29. İngiliz Tümeni:* Seddülbahir'de görev alır.
- *1. Fransız Tümeni:* 25 Nisan 1915'te 1 takviyeli tugay Kumkale'de, geri kalan birlikler Seddülbahir cephesi sağ kanatta görev alır.
- *29. Hint Tugayı:* Çıkarma sonrası Seddülbahir'de görev alır.
- *Bir İngiliz Deniz Piyade Kraliyet Tümeni:* 1/3 ilk gün çıkarmada, 2/3 denizde görevli.

- *Bir Anzak Kolordusu (Avustralya-Yeni Zelanda):* 2 tümenli Arıburnu'nda.
- *9. İngiliz Kolordusu:* Ağustos 1915 çıkarmalarındaki birlikler.

Türk askerî gücünün tertip ve kuvvet dağılımı da şöyledir:

- İki Tümen, Süvari Tugayı (Saros'un ve Bolayır bölgesi müdafaası için) 5. ve 7.Tümenler.
- İki Tümen, (Anadolu sahili ve Beşike koyları ve gerisi Boğaz giriş müdafaası) 3. ve 11.Tümenler.
- İki Tümen (biri 19.Tümen'dir. Yarbay Mustafa Kemal komutasındadır. Bigalı köyünde yedeğe alınan tümenidir. Öbürü ise 9.Tümen, Seddülbahir koyları ve Kabatepe kuzeyindeki bölgeyi koruyor).

25 Nisan 1915 pazar sabahı 4.30'da Arıburnu'nda, 6.30'dan itibaren Seddülbahir'de başlayan çıkarmalar aşağıdaki sahil kesimlerine yapılır:

- Ertuğrul Koyu (V Sahili), saat 6.00-6.30
- Tekke Koyu ((W Sahili), saat 6.00
- Tekke Koyu.kuzeyi (X Sahili), saat 6.00
- Zığındere (Y Sahili), Pınariçi koyu, saat 4.30
- Hisarlık Sahilleri ve Morto Koyu (S sahili), saat 6.30
- Kabatepe ve Arıburnu Sahilleri, saat 4.30
- Kumkale ve Beşige Sahilleri, saat 10.00
- Büyük-Küçük Kemikli Suvla (Anafartalar) Koyu, 6 Ağustos 1915 akşam saat 22.00.

1) Seddülbahir bölgesine (5+1) altı noktadan çıkarma yapacak olan İngiliz 29.Tümen birliklerinin hedefi Kirte (Alçıtepe) köyü kuzeyidir. Donanma topçu ateşi ile desteklenecektir. Yalnız Kumkale/Beşige sahillerine çıkacak Fransız birlikleri Anadolu sahillerinden gelebilecek tehlikeleri önleyerek, Seddülbahir bölgesine çıkan İngiliz birliklerine emniyet desteği sağlayacaktır.
2) Kabatepe-Arıburnu bölgesine çıkacak olan Anzak Kolor-

dusu'nun (Avustralya-Yeni Zelanda) hedefi ise Conkbayırı ve Kocaçimen Tepe'dir.

3) En son 6/7 Ağustos 1915'te Büyük-Küçük Kemikli Suvla Koyu'ndan çıkacak olan İngiliz Kolordusu'nun hedefi ise Kireçtepe ve Kocaçimen Tepesi'dir.

Müttefiklerin çıkış noktaları, çıkardığı birlikler, bunlara karşı koyan Türk birlikleri:

- Ertuğrul Koyu (V), 3 İngiliz Alayı, 10.Türk Bölüğü'nden 1 Takım.
- Tekke Koyu (W), 1 İngiliz Taburu, 12.Türk Bölüğü.
- Tekke Koyu kuzeyi (X), 2 İngiliz Taburu, 9.Türk Bölüğü.
- Zığındere (Y), 2 İngiliz Taburu, 6 Türk Bölüğü.
- Hisarlık Sahilleri, 3 İngiliz Bölüğü, 8. Türk Bölüğü.
- Morto Koyu, (25/4'te İngiliz 27/4 Fransız) 26.Alay Birlikleri.
- Kabatepe-Arıburun (Anzak Kolordusu) 27. ve 57.Alaylar.
- Kumkale-Beşige Sahili (Fransız Alayları) 3. ve 11.Tümenler.
- Büyük-Küçük Kemikli (9.İngiliz Kolordusu) 5. ve 7.Tümenler.

25 Nisan 1915 sabahı 29.İngiliz Tümen Birlikleri donanma topçusunun desteğinde yukarıda belirttiğimiz sahil kesimlerine saat 2.45'ten itibaren harekât başlatır, saat 4.30'dan itibaren de çıkmaya başlarlar. Yalnız aynı gün ve saatlerde Anzak Kolordusu da Kabatepe-Arıburnu sahillerine, Fransız kuvvetleri de Kumkale-Beşige sahillerine çıkmaya başlar. Aylarca bütün şiddetiyle boğaz boğaza, göğüs göğüse kıyasıya devam edecek olan Gelibolu Muharebeleri'nin karadaki ilk adımı atılmıştır. Sahillere taarruz halinde çıkan düşman birlikleri, umulmadık bir anda Mehmetçik'in şiddetli ateşiyle karşılaşır ve savunmaya geçerek tutunabildikleri sahil kesimlerinde geceleri kazdıkları siperlere yerleşirler. Çıkarmadan üç gün sonra temmuz ayına kadar devam edecek Seddülbahir bölgesi taarruzları başlar.

c. Sonuç ve Yorumlar

Gelibolu muharebe alanında her iki tarafın komutanlıklarınca yapılan askerî strateji ve taktik hatalar, muharebelerin anlatılmasının ardından dördüncü bölümde okunabilir. Bu muharebelerin sonucunda ortaya çıkan durum, birkaç yönü ile ele alınırsa, sanıyorum, ikinci ve üçüncü bölümde okunacak olan muharebeler ile dördüncü bölümde anlatılan *kaçış*'ın toplamı demek olan *Çanakkale 1915* savaşı daha kolay yorumlanabilir.

Bu muharebelere katılan Türk birliklerinin İngiliz ve Fransız kuvvetlerine oranla yoksulluk içerisinde ve akıllara durgunluk veren azim ve iradesiyle kazandığı zafer, övünmenin ötesinde bir değer taşır. Yetenekli ellerde yönetilen Türk savunması, hem harekât alanını sınırlandırmış hem de muharebelerin seyrine yön vermiştir.

Çanakkale deniz ve kara muharebelerini benzersiz kılan unsur, muharebelerin, kurallar dışında ve manevi duyguların yarattığı baskı ortamında şiddetli, acımasız ve inatla sürdürülen taarruz ve karşı taarruzlardır. Bu savaşın konsepti, bir jeopolitik yorumdur. Bu da, siyasi anlamda Boğazlar'a egemenliktir.

Türk boğazları, coğrafyadan kaynaklanan durumuyla Akdeniz'in birbirinden önemli stratejik değer taşıyan su geçitlerinden Cebelitarık ve Süveyş Kanalı'yla da bütünleşmektedir. Böylece Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının, aynı zamanda Atlas ve Hint Okyanusları gibi dünyanın diğer büyük deniz ve kıta kara parçalarını da birbirine bağlayan geniş kapsamlı jeopolitik konumuyla dünya siyaset ve ekonomisi üzerine olan etkilerini bugün de korumakta olduğu görülür.

Gerçekten Türk boğazları, uluslararası ilişkilere yön vermede, bölgesinde daima bir odak noktası oluşturmuştur. Bu nedenledir ki, tarihin eski dönemlerinden beri ön plandaki bu pozisyonuyla Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleri arasında başlamış olan ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerle askerî operasyonların, hep boğazlar bölgesinde ortaya çıktığı görülür. Başka bir deyişle boğazlar, hemen hemen tarih boyunca dünyanın başka bölge-

lerinde pek görülmemiş ardı arkası kesilmeyen mücadelelere sahne olmuştur.

Yukarıdaki kısa açıklamaların ışığı altında Çanakkale Muharebeleri'nin sonuçları üzerindeki değerlendirmeler, kuşkusuz daha bir anlam ve önem taşımaktadır.

Birincisi; Rusya'nın Büyük Petro'nun yazılı olmayan vasiyeti uyarınca Boğazlar üzerinden ılık denizlere ulaşma planları bugüne kadar aktarılmıştır. İkincisi; Türk tarihinden Barbaros Hayrettin'in ifadesi olarak bildiğimiz, İngiltere'nin, Amiral Mahan'da jeopolitik doktrin haline gelen "Denizlere egemen olan, dünyaya egemen olur" kuramına dayanarak 19. yüzyıldan bu yana güttüğü, Rusya'nın Akdeniz'e çıkmasını önleme siyasetidir. Üçüncüsü de; Almanya'nın *Drang Nach Osten* (Doğu'ya Doğru) politikası ve dördüncüsü de; Napolyon'un *"İstanbul anahtardır, İstanbul'a egemen olan dünyaya hükmedecektir"* sentezine dayanan Fransızların politik duyarlılıklarıdır.

Jeopolitiğin en kısa tanımı, coğrafyanın politik olarak yorumudur. Bu nedenle, büyük güçlerin Boğazlar üzerindeki bu tarihi amaçları onları kendi aralarında da birtakım gizli mücadelelere yöneltmiştir. Boğazlar'a egemen olma isteği, İngiliz ve Fransızları Ruslardan önce İstanbul'u ele geçirerek Karadeniz Boğazı'na el atmaya yöneltmiş ve Çanakkale Cephesi'nin açılmasında başlıca etken olmuştur. Ruslara silah ve malzeme yardımı akışını sağlamak sorunuysa, savaşın sadece görünüşteki nedenini oluşturmuştur.

İngiltere'nin Çanakkale Cephesi'nin açılmasında birinci derecede aktif rol aldığını da belirtmek doğru olur. İngiliz Deniz Bakanı Churchill, bu cephenin açılmasının baş mimarı olmuş, gerek kendisi gerekse öteki İngiliz liderleri, Türkiye'nin askerî gücünü ve kapasitesini ciddiye almamış, "Sınırlı bir cezalandırma, direnmekten vazgeçip dize geleceği" gibi büyük bir yanılgıya düşmüşlerdi. Başka bir deyişle, Türk askerî gücü matematiksel ölçülere vurularak küçümsenmiş, Türk askerinin asıl manevi güçü hiç de hesaba katılmamıştır.

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale serüveni ağır bir yenilgiyle noktalandıktan sonra ortaya çıkan durumu siyasi ve askerî so-

nuçları açısından ele aldığımızda, bu zaferin özellikle İngiltere'ye çok pahalıya patladığı görülür.

Siyasi sonuçlar

Çanakkale'de deniz ve karada kazanılmış bulunan zaferler, Balkan felaketiyle içte ve dışta sarsılmış bulunan Osmanlı Devleti'nin prestijini kurtarıp güçlendirmiş, hükümetin bir bunalıma girmeden iktidarda kalış sürecini uzatmıştır.

Yaygın kanıya göre, Çanakkale'de kazanılan Türk zaferi Çarlık Rusyası'nın çöküşüne, yeni bir rejimin kurulmasına neden olmuştur. Ama bu savaş bunu tek başına sağlamıştır demek doğru değildir. Etkenlerden birisi olmuş olabilir demek daha doğrudur.

Bu zaferin önemli siyasi sonuçlarından birisi, İngiliz ve Fransızların yenilmesiyle, başlangıçta savaşa katılmamış olan Balkan devletlerinin tutumları da farklı yönde etkilenmiştir. Örneğin Bulgaristan Merkez Devletleri'nin yanında yer alırken, Romanya, Yunanistan ve İtalya'nın daha bir süre savaş dışında kalmalarını sağladığı gibi, Arap ayaklanmalarını da bir yıl kadar geciktirmiştir.

Bir başka önemli sonuç, Avustralya ve Yeni Zelanda açısından ortaya çıkmıştır. Gerçekten Avustralya ve Yeni Zelanda gibi o zamanki İngiliz dominyonu denizaşırı ülke askerleri, Çanakkale'de hayatlarını yitirirken "kimin için savaştık" sorusu onlarda gitgide ulusal bilincin ilk kıvılcımlarını oluşturmuştur. Bunun bir sonucu olarak, 9 Eylül 1922'de Yunanlılar denize döküldükten sonra muzaffer Türk ordularının Boğazlar bölgesine kaydırılmaları üzerine Churchill'in Avustralya'dan yeniden yardım isteğine karşı bu ülkenin başbakanı, "Tek bir askerin hayatını tehlikeye koymayacağını ve yeniden savaşa karar verilirse dominyondan işbirliği istenmemesi gerektiğini," vurgulamıştı.

Çanakkale Muharebeleri'nin dikkate değer bir ilginç yanı da, aylarca gece ve gündüz dövüşen Mehmetçik ve Anzakların arasında belki de savaşın kaderini paylaşmanın getirdiği bir yakın-

laşma ve dostluğun gözlenmesi olmuştur. Eski bir asker olan Baha Vefa Karatay, Canberra'ya ilk Türk büyükelçisi olarak gittiğinde ona gösterilen ilgi ve saygı bunun sonucudur. 1967 yılında ilk Türk göçmen kafilesi kabul görüşmelerinin yapıldığı parlamentoda Avustralyalı parlamenterler, Avrupa'daki Türk işçilerinin çalışkanlığının yanı sıra bunu da dile getirip göçmenliğe sıcak bakılmasını sağlamışlardır.

Öte yandan, Türk resmî savaş tarihinde de yer aldığı şekliyle, Siyonist liderlerden Vladimir Eugeueniç Jabotinski'nin *Gelibolu'daki Gönüllü Yahudi Birliğinin Hikâyesi* adlı eserinde belirttiği üzere, Gelibolu'daki muharebelere katılan 600 gönüllü Yahudi kökenli askerin gösterdiği üstün çaba ve başarının, davalarının dünyaya tanıtılması sonucu Orta Doğu'da bugünkü İsrail Devleti'nin oluşturulmasında tanıtıma katkı etkinliğinde bir rolü olmuştur.

Çanakkale Zaferi'nin en önemli ve anlamlı sonuçlarından birisi de, Doğu'nun en büyük imparatorluğu Çarlık Rusyası'nın yıkılması yanında, ülkesinde güneş batmayan Büyük Britanya İmparatorluğu'nda da ilk yarayı açmaya yetmiş olmasıydı.

Askerî sonuçlar

Çanakkale'de kazanılan zafer, Türk'ün bittiği sanılan askerî gücünün tükenmediğini, koşullar ne kadar ağır olursa olsun iyi yönetildiği takdirde tüm zorlukların üstesinden gelebilecek güç ve inanca sahip bulunduğunu dünyaya kanıtlamıştır. Pek çok olanaksızlıklara ve eksikliklerine karşın Türk ordusu, önce dünyanın en güçlü ve büyük donanmasını hezimete uğratmıştır. Sonra da en modern savaş silah ve araçlarının desteğine dayanan üstün İtilaf Devletleri'nin ordularını, bulunduğu dar bir kıyı şeridi içinde kalmaya mahkûm etmiştir.

18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi'nde kazanılan zaferle, İngiliz-Fransız donanmalarının Marmara'ya girerek bir ay içerisinde İstanbul'u ele geçirme planları suya düşürülmüştür. 18 savaş gemisiyle katıldıkları 18 Mart Muharebesi'nde, 7'si savaş dışı bırakılıp üstlerindeki 44 top birden Boğaz sularına gömülürken,

Müstahkem Mevkii Komutanlığı topçu gücünü olduğu gibi koruyordu.

Bol cephaneye dayanan yoğun donanma bombardımanları altında bırakılan Türk askeri, kendisine özgü sabır ve serinkanlılıkla görevinin başında yılmadan direnişini sürdürmüştür. Öte yandan bu dev armadalar eski birtakım demode toplarla alay edercesine savaşıyor, karadaki Türk topçusu buna sadece 1.900 mermiyle karşılık verebilirken onlar Dardanos bataryasına 4.000 mermi fırlatıyorlardı.

18 Mart yenilgisinden sonra, karaya yöneltilen çıkarmalarla başlatılan ve dönemin en güçlü zırhlılarının cehennemi ateşleri altında günlerce süren siper muharebelerinde Türk askerinin hiç sarsılmayan mücadele azim ve direnişiyle karşılaşan İngiliz ve Fransızlar, daha fazla dayanamayıp bu kez de yarımadayı terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece karada kazanılan bu ikinci zaferle de, Türk ordusunun Balkan Savaşı'nda sarsılan prestiji kurtarılmıştır.

Boğazın açılmaması, Rusya'yı yalnız silah ve malzeme yardımından yoksun bırakmakla kalmamıştır. Aynı zamanda, yarım milyonu bulan İngiliz ve Fransız askerini bu cepheye çekerek Alman Cephesi'nden uzakta tutmuş ve Almanya'nın Doğu Avrupa Cephesi'ndeki harekâtını kolaylaştırmıştır. Bu zafer, İngiliz ve Fransızların Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak Almanya'nın güneydoğudan kuşatılmasını amaçlayan stratejisini boşa çıkarmak suretiyle savaşın iki yıl uzamasına neden olmuştur.

Çanakkale Cephesi, deniz ve kara hareketiyle birlikte incelendiğinde görülür ki, İngiltere ve Fransa'nın bir yıl boyunca Gelibolu Yarımadası'nda yarım milyondan fazla büyük bir kuvveti tutmak zorunda kalmaları ve bunun yüzde 50'sini kaybetmiş bulunmaları nedeniyle diğer cephelere kuvvet ayırabilme açısından, savaşın genel gidişini etkilemiştir.

Türklerin de bu cepheye ayırdığı genel toplam olarak, ATASE arşivlerine göre, muharebe alanlarına sürülen 310.000'den fazla askerin verdiği zayiatın 208.022'ye (bu sayı 14 Ocak 2005'te bu kitap için sorulan soruya karşılık 211.000 olarak ifade

edilmiştir) ulaşmış olması öteki cephelerle kıyaslanmayacak bir fazlalık göstermektedir.

Bunun insan gücü açısından yarattığı boşluğun yalnız Birinci Dünya Savaşı sırasında değil, onu izleyen Kurtuluş Savaşı boyunca da hissedildiği bir gerçektir.

Çanakkale Zaferi hakkındaki yorumlar

Çanakkale seferinin Büyük Harp'in İtilaf Devletleri'nce kazanılmasına yardım ettiği çerçevesindeki İngiliz tezine, Fransız Başbakanı'nın şu sözleri ilginç ve daha gerçekçi bir yanıt oluşturmaktadır:

> Türkler, boğazı kapamakla, savaşın iki sene uzamasına ve müttefiklerin milyonlara varan insanın hayatı ile yüzlerce milyarlık zayiata uğramalarına sebep olmuştur.
>
> Çanakkale Zaferi, Türk askerinin ruh kudretini gösteren şayanı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebeleri'ni kazandıran bu yüksek ruhtur. *(Mustafa Kemal Atatürk)*
>
> Savaşta iki uğursuz şey vardır. Bunlardan biri taş duvara körü körüne yüklenmek, diğeri kuvvetleri birtakım ayrı ve bağlantısız harekâta dağıtıp körletmektir. Biz bu iki ahmaklığı yapmanın tehlikesiyle karşı karşıyayız. *(İngiliz Başbakanı Asquith)*
>
> Ordunun yardımı olmaksızın Filo'nun başarı sağlayacabileceği ümidine kapılmıştım; fakat şimdi bu işte müşterek bir harekâtın zorunlu olduğunu anlıyorum... Türkler, Çanakkale'yi zorlayan çağının en ileri tekniğine sahip güçler karşısına adeta bir kale gibi dikilmişlerdir. *(Churchill)*
>
> Bu Türk kıtaatının cesaret, metanet ve sebat cihetiyle takdir ve senaya liyakati, her şüphenin fevkinde bulunmuştur. Donanmanın ateşiyle de en etkin şekilde yardım gören pek cesur bir düşmanın taarruzlarına karşı sayısız muharebelerde bu kıtaat, mevkiini müdafaa etmiştir. *(Liman von Sanders)*
>
> Çok cesur harbeden, iyi sevk ve idare edilen asil Türk ordusu karşısında bulunuyoruz. *(İngiliz General Hamilton)*

Ağustos'un 10'ncu günü Türkler şafakla beraber büyük bir taarruz yaptılar. Dört günlük savaşın en şiddetlisi oldu bu. Hasımlarıyla boğaz boğaza dövüşen erlerin yanına subaylar ve generaller de katıldılar. General Cayley Cooper ve Baldwin bu sırada hayatlarını kaybettiler. Türkler birbiri ardınca "Allah, Allah" haykırışlarıyla hakikaten pek yiğitçe saldırdılar ve savaştılar. Bizim erlerimiz de ırkımıza has olan sebat ve metanetle dövüştüler ve oldukları yerde canlarını verdiler. Bu boğuşmayı yazıyla tasvir etmek kabil değildir... Türk askeri korku bilmez, dünyada yenilgi adına kavram tanımaz... Türkler Asya'nın centilmenleridir... Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki, bu ifadenin altını çiziyorum, Türklerle mukayese edilebilsin. Almanların müdafaada gayet iyi oldukları kabul olunabilir. Fakat siperlerde onlar bile Türklerle kıyas edilemez. Örnek olarak Gelibolu'yu zikretmek isterim. Orada bizim gemi ateşlerimizle büyük zayiata uğrayan kıtalar, Türk olmasalardı yerlerinde kalamaz ve derhal değiştirilirlerdi. Halbuki Türkler, muharebe müddetince yerlerinde kaldılar. *(İngiliz General Tawshend)*

Türk askerinin savaş ve dövüş hususunda sahip bulunduğu niteliğin önceden fark edilmemiş olması, İngilizler için felaket olmuştur... Türk askerinin ne yaman muharip olduğunu İngilizler, kendileriyle dövüştükten sonra acı tecrübeyle anlamışlardır. *(İngiliz General Aspinall Oglander)*

Çanakkale Savaşları, savaşa İngiliz bayrağı altında katılan Yeni Zelanda'nın uluslaşma sürecine çok önemli katkılarda bulunmuştur. 1915'te Yeni Zelandalılar, kimliklerini İngiliz İmparatorluğu içerisinde tanımlamaktaydılar ve bağımsızlık kazanmak gibi istekleri yoktu. *(Yeni Zelandalı Prof. Dr. J. Phillips)*

Alışkanlığımız olduğu üzere, düşmanı küçük görerek böyle külfetli işe sarıldık. Sonucuysa herkesin kabul ve itiraf edeceği bir hezimete, mağlubiyete uğradık ki, bunun için hiç de şikâyete hakkımız yoktur. *(İngiliz yazar Ellis Ashmeat Bartlett)*

Çanakkale Savaşları, Avustralya ordusunun gelişimine birçok etkide bulunmuştur. İlk olarak, Avustralya ordusu kuvvetlerinin bir yabancı tarafından değil, bir Avustralyalı subay tarafından idare edilmesini temin edecek bir uygulamaya başlanmıştır. Ve Çanakkale olayları, bu uygulamayı başlattı. *(Avustralyalı Yarbay D.M. Horner)*

İkinci Bölüm

ÇANAKKALE "DENİZ MUHAREBELERİ": 18 MART 1915 BOĞAZ MUHAREBESİ

Çanakkale Savaşları, modern savaş tarihinde birleşik kara ve deniz savaşlarının başlangıcı ve ilk örneğidir.

Japon General Hiedo Miki

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada; Osmanlı İmparatorluğu, Trablusgarp Savaşı ile bunu izleyen Balkan Savaşı'ndan yeni çıkmıştı. Bu savaşlarda uğradığı yenilgi sonucunda da büyük topraklar kaybetmiş ve çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Durum böyle olunca, ordusunun zayıflığı, diplomasisinin etkisizliği tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştı. Avrupa'nın büyük güçlerinin adım adım Büyük Savaş'a gittiği de seziliyordu. Bu nedenle de, ordunun yeniden düzenlenmesine gidilirken, siyasi yalnızlıktan kurtulmak için diplomatik çabalarda bulunuluyordu.

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını kaybeden ordu ve donanma, kısa sürede toparlanıp, 1915 yılında açılacak cephede Çanakkale'deki savaşı kazanabilecek miydi? Bu, 1914 yılının ba-

şında öngörülemezdi. Üstelik 1913-1914 yılları arasında, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik yönlerden bölüşülmesine ilişkin çok sayıda ikili ya da çok taraflı görüşme ve antlaşma yapılmıştı.

Bunların sayısı, 19 Mart 1913-15 Haziran 1914 arasında toplam 13'tür. Sonuncusu, 15 Haziran 1914 tarihinde yapılan İngiliz-Alman Antlaşması'dır. Bu antlaşmayla iki devlet, Osmanlı Asyası'nda o tarihe kadar elde ettikleri hak ve çıkarları karşılıklı olarak tanımışlardı. Vardıkları sonuçları da, Osmanlı Devleti'ne birlikte baskı yaparak benimsetmeye çalışacaklarını kabul etmişlerdir.

Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*'inde belirttiğine göre, Büyük Devletler 1913-1914 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nu, çeşitli hak ve çıkarları ile siyasi amaçlarına göre etki alanlarına ayırmışlar ve aralarında bölüşmüşlerdir. Ancak, bu bölüşmeye yol açan anlaşma ve görüşmeler, 28 Haziran 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine onaylanamamış ya da tamamlanamamıştır. Fakat ne olursa olsun, bunlar iki yıl süreyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Devletler'le arasındaki ilişkilerin gündemini ve aynı zamanda dış siyasetini oluşturmuş ve bu devletlerin onun hakkındaki niyetlerini açıkça ortaya koymuştur. Öte yandan da, Büyük Devletler'in bazılarını birbirlerine yaklaştırmış ya da karşı karşıya getirmiştir. Bütün bunlarla da, devletlerarası ilişkilerin en büyük sorun ve bunalımlarından biri ortaya çıkmıştır.

1914 yılı Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin sonucunda başlayan savaş, kısa sürede dünyaya yayılmış ve Birinci Dünya Savaşı'nı başlatmış oldu.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda, savaşa katılan devletler, bir tarafta İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ, karşı tarafta Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi. Öbür devletler ise tarafsız kalmışlardı. Ancak, bunları her iki blok da yanlarında savaşa sokmak istiyordu ve bu amaçla girişimlerde bulunuyorlardı.

Birinci bölümde anlatıldığı gibi, Almanya ile yapılan 2 Ağus-

tos 1914 gizli antlaşması, aslında Osmanlı'nın tarafsızlığını o gün kaybettirmişti. Ama bunu hiçbir devlet o koşullar altında ileri sürmedi. Çünkü karşılıklı çıkar hesapları ve ilişkiler, uluslararası ilişkilerin şaşmaz kuralını bir kez daha işletmişti: "Devletler için önemli olan kendi çıkarlarıdır." Olayların akışı kaçınılmaz olarak Osmanlı Devleti'ni savaşa itti.

Çanakkale Boğazı'ndaki mevzilenme konusunda ayrıntılı bilgiye sahip olduğu anlaşılan ABD'li yüzbaşı Granville Fortescue, Nağra tabyasından itibaren sahil boyunca Kumkale'ye kadar gittiğini yazmaktadır. Bundan sonrasını şöyle anlatmaktadır:

> Kilitbahir'deki istihkâm ve bataryaları inceledim. Dardanos tabyasının egemen olduğu mevkiler hakkında araştırmalarda bulundum. Türk havanları tarafında güvertelerine karşı ateş edilen torpil temizleme gemilerinin nasıl çalıştığını açık olarak gördüm. Müttefik donanmasını yok etmekten ibaret olan Alman-Türk planı tüm ayrıntılarıyla önüme açılıp dökülmüştü. Şimdi bu planı açıklıyorum.
>
> Şubat ayındaki deniz taarruzundan itibaren Çanakkale'nin Rumeli ve Anadolu kıyıları, iki büyük istihkâm halinde düzenlenmişti. Her iki sahilde bulunan mevzileri –Mecidiye, Çimenlik, Kilitbahir, Dardanos ve Kumkale adlarıyla anılacak ya da amirallik tarafından yapılan resmî tebliğlerdeki gibi harflerle gösterilecek yerleri– boğazın savaş gemileri tarafından geçilmesine cüret edilen en dar yerinde birbirine bağlantılı iki savunma mevzisi olarak düşünmek daha yerinde olacaktır. Uygun bir ateş alanı arz eden mevzilerin her birine bir batarya yerleştirilmişti. Bunlar bir savaş gemisinin taretlerinden dışarıya doğru uzanan topları gibi tepelerden dışarıya doğru kendilerini asla göstermezler. Tabyalar ve top mevzileri büyük bir dikkatle gizlenmişti. En becerikli nişancılar bile ancak kısa mesafeden bu gizlenmiş topların yerlerini alevleri aracılığla saptayabiliyorlardı. Uçaklar bile bu konuda çaresiz kalmışlardı. Hareket ettirilebilir olan havan bataryaları hariç tutulacak olunursa, ikinci derecede olan bu savunma araçları arasında büyük çaplı toplar yoktu. Burada sınırsız sayıda sahra topu ile makineli top vardı. Makineli toplar savunma konularında çok büyük rol oynamaktaydı...
>
> Ortaya koymaya çalıştığım şey, Türk-Alman hazırlıklarının

Çanakkale Boğazı Muharebesi
(18 Mart 1915)

Kaynak: Gn.kur. As.T. ve Str. E. Bşk.

HAYIN HATLARI ÖZETİ

SIRA NO	İLK DÖKÜLDÜĞÜ TARİH	TOPLAM MAYIN SAYISI
1	4 8 1914	39
2	6 8 1914	47
3	16 8 1914	47
4	24 9 1914	29
5	1 10 1914	29
6	9 11 1914	16
7	17 12 1914	50
8	17 12 1914	28
9	30 12 1914	39
10	26 2 1915	53
11	8 3 1915	26

[illegible]

1 Queen Elizabeth
2 [illegible]
3 Lord Nelson
4 İnflexible
5 Prince George
6 Triumph
7 Gaulois
8 Charlemagne
9 Bouvet
10 Suffren
11 Majestic
12 Vengeance
13 İrresistible
14 Albion
15 Ocean
16 Swiftsure
17 Bouvet'in mayına çarptığı yer
18 İrresistible'nin mayına çarptığı yer
19 Ocean'ın mayına çarptığı yer

ÇANAKKALE MÜSTAHKEM MEVKİİ TOPÇUSU ÖZETİ (18 Mart 1915)

	TOPLARIN ÇAP VE ÇAP UZUNLUKLARI																							
	355/35	280/22	260/22	240/22	240/35	240/23	210/22	150/26	150/46 gemi topu	150/40 gemi topu	150/12	120/30	120/24	150/10,8 obüs	120/11,6 obüs	210/8,4 havan	87/24 mantelli	75/40 gemi topu	65mm. sahra dağ	57/40 gemi topu	47/40 gemi topu	Otomatik topu	37mm. vica.	TOPLAM
Topçunun Toplamı	6	1	4	6	10	21	10	10	3	6	4	12	12	32	8	20	26	7	7	9	12	2	8	230
Muharebeye katılan Top Sayısı	2	-	-	-	13	-	-	-	3	5	-	12	-	31	6	10	-	-	-	-	-	-	-	82

> mükemmelliğiydi. Olması muhtemel her olay göz önüne alınmış ve buna yönelik olarak hazırlıklar yapılmıştı. Boğaz sularının her karışı birçok topun ateşi altına alınmıştı... Yeni yollar, daha uygun ve daha iyi gözetleme yerleri yapılmış, sevkıyat ve nakliye yöntemleri baştan başa yenilenmişti. Gerçekten Almanlar ile ilişki içine girildiğinin etkileri her tarafta görülüyordu... Bu hazırlıklardan bir çoğu, buralarda tesadüfen geçenlerin bile gözlerine çarpar.

Burada İngilizlerin yanıtlaması gereken temel soru şudur: Osmanlı Bahriyesi'nde yenileşme planları doğrultusunda çeşitli "yabancı misyonlara" çağrı yapılmıştı. Çeşme Faciası'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Bahriyesi'nde çağdaşlaşma gayretleri içinde İngiliz danışmanlara da yer verilmişti. Ortaya çıkan başarısızlığa bakınca, uzun yıllar Osmanlı donanma komutanlığında kalan Amiral Gamble, H.P. Williams ve Limpus'un görev yaptığı yıllar boyunca topladıkları istihbaratın, Londra tarafından değerlendirilemediği ya da gözardı edildiği belli olmaktadır.

Öte yandan, Osmanlı Donanması'ndan çekinen ancak tüm planlarını Ege Denizi'nde deniz egemenliğini kuracak şekilde hazırlamış olan Yunan Donanması karşısında hiçbir plan ve hazırlığı olmayan Osmanlı Donanması gemileri Çanakkale savunmasında hareketten yoksun bir *çakılı batarya* gibi bekletilecekti. Bunun sonucu olarak, Yunanistan'ın ummadığı büyüklükte bir hareket serbestliği onlara Osmanlı Devleti'nin yöneticileri tarafından kendi elleriyle teslim edilecek, donanma ise kullanılmadığı halde "işe yaramadığı" düşünülerek yok yere harcanacaktı.

Almanya'dan Osmanlı Kara Kuvvetleri'nin yeniden yapılanmasıyla ilgili ilk haberler 1880 yılı Temmuz ayı ile birlikte duyulmaya başlamıştı. Her ne kadar Osmanlı Devleti üzerindeki Alman etkisinin başlangıcı 1877 yılına kadar dayanıyorsa da, Albay von Kaehler'in başkanlığındaki ilk Alman askerî heyetinin İstanbul'a gelişi 1882 yılıdır.

Yapılan görüşmeler sonunda, 1915 yılında Çanakkale'de 5.Ordu Komutanı olarak görev yüklenecek olan General Liman

von Sanders'in danışmanlık görevi ile ilgili bir sözleşme 27 Ekim 1913 tarihinde imzalanır.

Yusuf Hikmet Bayur'un yorumlarına göre, o sırada Osmanlı Devleti'ndeki karmaşa akıl almayacak ölçülerdeydi:

> Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin Jandarma Genel Müfettişi bir Fransız, donanmasının danışmanı, hatta gizli komutanı ise bir İngiliz olan Amiral Limpus'tur. Rusya'dan ise bu tip bir danışmanın İstanbul'da bulunması söz konusu değildir. Bu nedenle Rusya, mevcut itirazlarına İngiltere ve Fransa'yı da katmak ister... Osmanlı Donanmasına ise bir İngiliz amiralinin danışmanlık ve hatta bir bakıma gizli komutanlık yapıyor olmasının, İngiltere için fazlaca bir kıymeti yoktur. Zira İngiliz amiralinin elinde Almanların İstanbul'daki hareketlerini kısıtlama ve felce uğratma olanağı yoktu.

Cemal Paşa, Bahriye Nazırı olur olmaz ilk önce İngiliz Danışman Amiral Limpus ile görüşüp bahriye hakkında bilgi aldı ve bu doğrultuda birçok bahriye subayını emekli etti. Ayrıca hem "Donanma Komutanlığı'nın" hem de tersanelerin yönetimi İngilizlerin elindeydi.

Osmanlı Devleti'ni ve Boğazlar'ı kontrol altında tutmayı düşünen Almanlar daha İngiliz Bahriye Danışma Heyeti İstanbul'da iken Çanakkale'nin savunulması için çaba harcamaya başlamışlardı. 1914 yılı Nisan ayı sonlarında Almanların etkisiyle Çanakkale Boğazı'nda tahkimat yapmak üzere Osmanlı Devleti Almanya'dan bir deniz subayı istemişti. Seçkin bir amiral olan Schack bu görev nedeniyle altı aylık bir süre için üniformasını çıkarmak zorunda kaldı. İşin ilginç yanı, Temmuz ayı ortalarında Alman Büyükelçisi Wangenheim tarafından Enver Paşa ve İngiliz Bahriye Danışmanı Amiral Limpus'a yapılan bir öneride, İngiliz subaylarının komuta ettiği Türk torpidobotları ile Çanakkale Boğazı savunma sistemine karşı bir tatbikat yapılması teklif edilmişti. İngiliz Amirali Limpus, beraberindeki reform heyeti ve tersanelerde çalışan toplam 24 İngiliz personeliyle birlikte 16 Eylül 1914 tarihinde öğleden sonra bir İngiliz ticaret gemisiyle Çanakkale'ye doğru hareket etti.

General Joseph Pomiankowiski Türkiye'de, 1909-1918 yıllarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Askerî ataşesi olarak bulunmuş ve Çanakkale Cephesi ile İstanbul'daki gelişmeleri adım adım izlemiştir. Gözlem ve değerlendirmelerini *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü* adıyla kitaplaştırmıştır. Çanakkale Boğazı'nın korunmasını şöyle anlatıyor:

> Çanakkale Boğazı'ndaki komuta şekli çok karışık görünüyordu. Hem Çanakkale Boğazı hem de İstanbul Boğazı'ndaki bütün sahil tahkimatı kumandanlığını Amiral Usedom üstlenmişti. Amiral Mertens, donanma komutanı yardımcısı ve ayrıca levazım subayı olarak Çanakkale'de vazife yapmıştı. Çanakkale Boğazı'nın kumandanı, buradaki birliklerin de komutanı sayılan Cevat Bey idi.
>
> Çanakkale Boğazı tahkimatı komutanlığı Cevat Bey'in uhdesindeydi. Cevat Bey, rütbe itibarıyla Usedom, Mertens ve Mareşal Liman'a emir verecek durumda değildi.

Yarbay Selahattin Adil, 15 Ağustos 1914'te kurmay topçu binbaşısı iken Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'na tayin edildiğinde komutanlığın durumunu anılarında (*Hayat Mücadeleleri*, 208-9) şöyle aktarır:

> Karargâhta, Müstahkem Mevkii'nin genel durumuyla cephane, silah ve diğer araçların mevcudu ve ihtiyaçları hakkında hiçbir döküman ve bilgi yoktu... Sonuç olarak eğitim, öğretim ve bütün diğer işler bağımsız ayrı birer makamla idare edilen çeşitli parçalara ayrılmıştı ve Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na bir denetleme hakkı bile verilmemişti... İşte göreve başladığımda Cevat Bey (Tümgeneral Cevat Çobanlı e.m.) ve karargâhı bu karmaşık durum içinde bulunuyordu... Allah'a şükür ki henüz İtilaf Devletleri ile (Rusya, Fransa ve İngiltere e.m.) siyasi ilişkilerimiz kesilmemiş, bu dağınık yanlış tutumları düzeltmek ve savaş halinde mevcut vasıtalardan en iyi şekilde faydalanmak için hazırlık ve faaliyete geçmek için vaktimiz vardı.

Saldırıya dayanak arayışı

19 Ağustos 1914'te Türkiye'nin henüz tarafsız bulunduğu sırada Yunan Hükümeti, kuvvetlerini İngiltere'nin emrine vermek

suretiyle Çanakkale Cephesi'nin açılmasını önerdi. Türkiye'nin ergeç Almanya'nın yanında savaşa gireceğini tahmin eden İngiltere, bu öneriyi başlangıçta uygun buldu; Yunanlıların Balkan Savaşı'ndan kalma bir çıkarma tasarısının olduğu biliniyordu; İngiliz Deniz Kuvvetleri Yunan Kara Kuvvetleri'ni destekleyecek, Boğaz tahkimatını arkadan vuracak olan Yunan kuvvetleri de İngiliz filosunun Marmara'ya kolaylıkla girmesini sağlayacaktı. O sırada Gelibolu Yarımadası zayıf Türk kuvvetleri tarafından tutulduğu için, bu İngiliz-Yunan ortak harekâtının başarıyla sonuçlanması olasılığı kuvvetliydi. Böylelikle Balkan devletleri elde edilecek, Merkezi Devletler tümüyle çevrilmiş olacak, Rusya'nın insan kaynakları silahlandırılacak, Rus tahıl ambarları Akdeniz'e akıtılacak, bu devletin mali durumu düzeltilecek ve nihayet bu yardımların yapılmasıyla savaş kısa sürede bitecekti.

Fakat böyle bir hareketin Türkiye'nin savaşa girmesini çabuklaştıracağını, bunu Bulgaristan'ın izleyeceğini, Avusturya ile meşgul bulunan Sırbistan'ın Yunanistan'ı destekleyecek durumda olmadığını, Bulgaristan'ı kazanmak için Yunanistan ve Sırbistan'ın Balkan Savaşı'nda bu devletten almış oldukları toprakların geri verilmesinin istenemeyeceğini düşünen İngiltere, Yunan önerisini sonradan uygun bulmadı. Bundan başka, Rusların Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a girmesine karşı koymaları, hatta Bulgaristan'ın tehdit amacıyla da olsa bir küçük kuvvet bile veremeyişi ve nihayet Yunanistan'ın bu durum karşısında önerisini geri alması bu düşüncenin sözden eyleme dönüşmesine engel oldu.

Bunu Birinci Deniz Lordu (Deniz Kurmay Başkanı) "savaş meclisine", Türk kuvvetlerinin Amiral Fisher ile birlikte Deniz Lordu (Bahriye Nazırı) Churchill'in Süveyş'e saldırmalarından doğacak olumsuzluğu Gelibolu Yarımadası'na yapılacak bir çıkarma ile karşılamak önerisi izledi. İki Avustralya tümeni ve bununla birlikte Mısır'da eğitimde bulunan bir tümen, Gelibolu Yarımadası ya da İskenderun'da kesin bir rol oynayabilirdi. Bu önerinin uygun görülmemesi sonucu Çanakkale düşüncesi Kasım 1914 sonunda şimdilik kaydıyla suya düşmüş oldu.

Anadolu yarımadasına bir çıkarma harekâtı kısa bir süre için görüşme masasından kaldırılıyordu ama bu yalnızca ertelemeydi. Bu tartışmalardan çok değil bir yıl öncesine dönüp Balkanlar'daki siyasi gelişmelere bakarsak Çanakkale Savaşı'nın ana çıkış nedeninin dayandığı noktayı daha rahat görebiliriz.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında, 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması imzalandı. Tamamı 20 madde ve 4 ekten meydana gelen antlaşmaya göre Bulgaristan, Kırklareli, Dimetoka ve Edirne'yi geri veriyor. Türk-Bulgar sınırı yaklaşık olarak Meriç Nehri oluyordu. Bulgaristan'da kalan Türkler Bulgarlarla eşit haklara sahip olacaktı ve isteyen 4 yıl içerisinde Osmanlı topraklarına göç edebilecekti.

Osmanlı-Yunan barışı ise, 14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Antlaşması ile gerçekleştirildi. Bununla Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın Balkanlar'da ele geçirdiği topraklar ile Girit'in bu devlete ait olduğunu resmen kabul etti. Ayrıca Yunanistan'da kalan Türklerin sahip olacakları hakları ve durumları saptandı. Ancak 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'nın 5. Madde'si uyarınca Ege Adaları'nın geleceği büyük devletlerin kararına bırakılmış olduğundan, sorun bu antlaşmada yer almamıştır. Böylece de Osmanlı Devleti, bu kararı kabul ettiğini bir kez daha göstermiş oldu.

Ancak Osmanlı Devleti bu adaların Yunanistan'a bırakılmasından çekindiğinden, 22-23 Aralık 1913'te büyük devletlere Midilli ve Sakız gibi Anadolu kıyılarına yakın adaları Yunanistan'a bırakmamak kararında olduğunu ve onları geri almak için elinden geleni yapacağını bildirdi. Fakat başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin buna karşı gösterdikleri sert tepki üzerine Babıâli gerilemek zorunda kaldı.

Sonuçta, Londra'daki Büyükelçiler Konferansı'nda Ege Adaları ile ilgili olarak alınan kararlar büyük devletler tarafından 14 Şubat 1914'te bir nota ile Osmanlı Devleti'ne bildirildi. Buna göre; Meis Adası hariç Oniki Ada İtalya'ya, İmroz ve Bozcaada dışındaki bütün Ege Adaları Yunanistan'a veriliyordu. Bu notadan bir gün önce (13 Şubat 1914) büyük devletler, aynı nitelikte bir notayı Atina'ya vermişlerdi. Bunda Ege Adaları'nın Yuna-

nistan'a verildiğini ancak Yunanistan'ın da Güney Arnavutluk'tan çekilmesinin gerektiğini bildirmişlerdi. Böylece, bir bakıma Güney Arnavutluk'a karşılık Ege Adaları Yunanistan'a bırakılıyordu. Bunda ise büyük devletlerin, özellikle Adriyatik'teki İtalya-Avusturya arasındaki çatışma ve uyuşmaların rolü büyüktür.

Osmanlı Devleti, büyük devletlerin Ege sorununa bir çözüm getirirken Anadolu kıyıları ile adalar arasındaki durumu göz önünde tutarak kendi lehine karar alacağına güvenmişti. Ancak umduğunun aksi olmuştu. Babıâli, bunun üzerine 15 Şubat 1914 tarihinde büyük devletlere bir nota göndererek bu karara itiraz etti. Fakat onlardan olumlu bir cevap alamadı. Bundan sonra, soruna diplomatik yollarla çözüm aramaya girişti. Ancak, bu alanda da bir sonuca ulaşamadan Birinci Dünya Savaşı başladı ve Ege Adaları İtalya ve Yunanistan'ın elinde kaldı.

Bu arada Balkan Savaşı ile ilgili olarak, Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında 13 Mart 1914'te İstanbul Antlaşması yapıldı. İki devletin ortak sınırı kalmadığından, bu antlaşma daha çok Sırbistan'da kalan ve taşınamaz Türk mallarının durumları ile orada kalan Türklerin geleceğini saptamaktaydı.

Hem tüm bu gelişmeler hem de orduya siyasetin girmesi sonucu Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşı'nda iç ve dış nedenlerin etkisiyle tarihinin en büyük yenilgisine uğramış ve bunun sonucunda Meriç Nehri'nin batısındaki bütün Balkan toprakları ile Ege Adaları'nı kaybetmiş oldu. Bu ise ülkeyi maddi ve manevi yönlerden büyük kayıplara uğratmış, jeopolitik konum zedelenmiştir.

Balkan Savaşı sonucunda Balkanlar'da statüko büyük oranda değişmiş, bölge devletlerinin sınırlarının genişlemesi ile yeni bir siyasi harita çizilmiş, bu arada bir yeni devlet, Arnavutluk ortaya çıkmıştır.

Ekim 1912'den Ağustos 1913'e kadar 10 ay süren Balkan Savaşı, sadece savaşan devletleri değil, bütün Avrupa büyük devletlerini de yakından ilgilendirmiş ve etkilemiştir. Bu durum bloklar arasındaki gerginliği çoğaltmış ve silahlanma yarışını hızlandırmıştır. Bundan dolayı da Balkan bunalımı, Birinci

Dünya Savaşı'nın hazırlayıcı nedenlerinden birisi olmuştur. Aslında büyük ve güçlü devletlerin sömürge paylaşımı mücadelesinde geride kalan Almanya ve İtalya bu durumlarından şikâyet etmeye başlamışlardı. Dünyanın büyük devletleri bu paylaşmada iki gruba ayrıldılar. O süreçte bu gruplar arasında Osmanlı'nın siyasi coğrafyası, jeopolitik açıdan önemini aktif olarak gündeme getirdi.

Çanakkale Savaşı'nın ana çıkış nedeni bu noktaya dayandırılmaktadır.

Büyük Armada'nın ağır yenilgisi hazırlanıyor

Savaş Konseyi'nin 25 Kasım 1914 tarihinde yaptığı ilk toplantısında Churchill, Çanakkale Boğazı'na ordu ve donanmanın beraber yapacakları bir taarruzun pek uygun olacağını hemen ileri sürdü. Öneri, Kitchener'in Mısır'ın savunması hakkında bir tartışma açmasından sonra ortaya geldi ve Churchill, Mısır'ı savunmanın en iyi yolunun Türkiye'yi can alıcı bir bölgeden tehdit etmek olacağını öne sürdü. Kitchener, tartışma götürmeyecek bir biçimde, başka bir cepheye gönderilebilecek sayıda asker olmadığını ortaya koydu. Mısır'da kurulmakta olan ordu, Churchill'in önerdiği gibi bir harekât için ne yeter derecede büyüktü ne de yeter derecede hazırlıklıydı. Churchill, Gelibolu Yarımadası'nı istila etmek için ortak bir güç gönderilirse Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı koşulları kabul etmek zorunda kalacağını belirtti. Konsey, Churchill'in, Amirallik Dairesi'nin bu girişim için gemi toplamaya başlaması önerisini reddetti.

1914 yılı Aralık ayının sonunda Lord Hankey, Osmanlı İmparatorluğu'nu da içine alan bir sarma harekâtı öneriyordu. Churchill ise, Lord Fisher'in ortaya attığı eski bir tasarıya uyarak Schleswig-Holstein'e bir çıkarma yapılmasını önerdi. Bunda başarıya ulaşılırsa bütün Baltık Denizi, Kraliyet Donanması'na açılmış olacak; bir Rus ordusu, İngilizlerin desteği ile Berlin'in 90 mil yakınına kadar ulaşabilecekti. Lloyd George ise raporunda ya Selanik'e ya da Mısır'ı tehdit eden Osmanlı ordusuna engel olmak için Suriye kıyılarına bir çıkarma yapılmasını uygun görüyordu.

Yine bu sıralarda Churchill, Başbakan'a yazdığı bir yazıda,

> Benzer görüşleri paylaşıyoruz, vardığımız sonuçlar tartışılamaz değildir. Ben Gelibolu'ya savaşın ilanında hücum edilmesini önermiştim... Bu arada zorluklar arttı... Zannederim ki Savaş Konseyi'nin her hafta birkaç gün aralıksız toplanması yerinde olur. Haftalık aralıklarla hiçbir konu sonuç alınabilecek şekilde tartışılamaz,

diyordu.

1915 yılı başlarında Fransa cephesinde karşılıklı taarruzlar durmuş, mevzi savaşı başlamış, Doğu Avrupa Cephesi'nde Ruslar çok insan ve araç gereç kaybına uğramış ve bu koşullar altında Kafkas Cephesi'ndeki Türk taarruzu stratejik bir karar haline gelmişti. Rusların durumunu düzeltmek için ona yardımda bulunmak, "müttefiklerin" başlıca düşüncesini oluşturmaktaydı. Gerçi Arkanjel ve Viladivostok yoluyla yardımda bulunuyorlardı ancak bu, gereksinmeyi karşılamıyordu. Asıl yardım, Çanakkale ve Baltık Denizi gibi iki yoldan olabilirdi. Bunlardan birincisi daha elverişli bulunmaktaydı. Çünkü güçsüz bir Türkiye ile karşılaşılacağı hesap edilmekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi, Bulgaristan'a Türkiye'den ve Romanya'ya da Macaristan'dan toprak verileceği vaadi ile bunlar uzakta tutulur ve Balkan işlerine ilgisiz kalmayacak olan İtalya da birlikte hareket edecek olursa böyle bir ortaklıkla amaca çabuk varılabilirdi.

İşte tam bu sırada, 2 Ocak 1915'te, Petersburg'daki İngiliz elçisi Rusların Kafkasya'daki durumlarının Aralık 1914 sonlarında güçleştiğini, Rus Başkomutanlığı'nın bu cepheyi pekiştiremeyeceğini ve bu nedenle Türkiye'nin başka yerde yapılacak bir kara ya da deniz gösteri harekâtıyla meşgul edilip edilemeyeceğinin sorulmakta olduğunu hükümetine bildirdi. Bu konuda Bahriye Bakanı Churchill ile görüşen Savaş Bakanı Lord Kitchener, en iyi çarenin Çanakkale'ye taarruz olacağını fakat böyle bir hareketin aylara bağlı olduğunu söylemekle beraber Rusya'ya da bu konuda hazırlıkta bulunulduğunu bildirmekten geri kalmadı.

3 Ocak'ta Birinci Deniz Lordu Amiral Fisher, Churchill'e şu

öneride bulundu: Fransa Cephesi'nden çekilecek 75.000 kişilik İngiliz ve Hint birlikleriyle, petrol kaynaklarının ele geçirilmesi amacıyla Hayfa ya da İskenderun'a çıkarma yapılacak, bununla birlikte Gelibolu Yarımadası'na Yunan kuvvetlerinin çıkarılması sırasında da Çanakkale Boğazı *Majestic* ve *Canopus* sınıfı muharebe gemileriyle zorlanacaktı. Churchill, bu önerinin ilk kısmını uygun bulmadı ve çalışma arkadaşlarıyla görüştükten sonra, Çanakkale önündeki Müttefik İngiliz-Fransız Filosu Başkomutanı Koramiral Carden'den, "Çanakkale'yi yalnız deniz kuvvetiyle zorlamanın başarılı olup olmayacağını sordu ve bu amaçla eski muharebe gemilerinin kullanılacağını, bunlara mayın arama tarama gemilerinin eşlik edeceğini, engel yarıcısı olarak ticaret gemilerinin görevlendirileceğini ve harekâtın çok zor olması nedeniyle ağır kayıpları gerektireceğini bildirdi."

Koramiral Carden, buna 5 Ocak'ta, Çanakkale'nin bir vuruşla değil fakat çok sayıda gemi ve geniş ölçüde harekâtla ele geçirilebileceği yanıtını verdi. Bu karşılık "savaş meclisinde" görüşülürken amiraller, Carden'in görüşüne katılmakla beraber, Amiral Sir Henry Jackson donanmanın tahkimatı düşürmek suretiyle elde edeceği başarının Gelibolu Yarımadası'na yapılacak bir çıkarma ile desteklenmesi ve İstanbul'un bunlarla işgal edilmesi gereğine işaret etti. Gerçekte de, geçmişte yapılmış olan incelemeler ve elde edilmiş deneyimler bunu gösteriyordu. Filo Marmara'ya girse bile Boğaz'ın iki yakası ele geçirilmedikçe amaca tam ulaşılmış olmazdı.

Deniz Bakanı Churchill, 3 Ocak toplantısına katılmamış olan Amiral Fisher'in yorumunu almadan, 6 Ocak'ta Koramiral Carden'e söz konusu harekâtı nasıl yapacağını sordu ve yüksek otoritelerin kendisiyle aynı düşüncede olduklarını ekledi. Koramiral Carden bundan Lord Fisher'in Churchill ile anlaşmış olduğu anlamını çıkarmıştı.

8 Ocak'taki toplantıda Savaş Bakanı Lord Kitchener, Çanakkale'ye karşı bir kara-deniz işbirliğinin gereğinden söz ederek, bunun için ihtiyacı olan 150.000 kişilik bir kuvvetin halen elde bulunmadığını söyledi. Yine de Churchill, Koramiral Carden'den harekâtın tüm ayrıntıları ile hazırlanmasını rica etti.

Koramiral Carden, 11 Ocak'ta verdiği yanıtta, dört aşamalı bir plan öneriyordu:

- Boğaz ağzındaki savunma tesislerinin tahribi,
- Boğaz'ın içindeki savunma tesislerinin tahribi,
- Çanakkale dar geçidindeki savunma tesislerinin tahribi,
- Mayın hatlarında açılacak bir gedikten ilerlenerek daha yukarıda bulunan savunma tesislerinin tahribinden sonra Marmara denizine girilmesi.

Boğaz ağzında ve içindeki ilk iki harekât yapılırken, bir muharebe gemisi filosu kıyıda harekâtta bulunarak Bolayır tahkimatını bombardıman edecek ve Kabatepe'deki bataryayı da tahrip edecekti. Amiral'in planı bunun için, 4'ü dik mermi yollu toplar taşıyacak olan 12 muharebe gemisine, 2'si Marmara'ya girecek olan 3 muharebe kruvazörüne, 3 hafif kruvazör, 1 filotilla rehberi, 16 muhrip, 6 denizaltı gemisi, 4 deniz uçağı, 12 mayın arama tarama gemisi, 1 hastane gemisi, 6 kömür ve 2 cephane gemisine gereksinim göstermekteydi. Olacak kayıplar bu miktarlara dahildi.

Amiral, harekâtı şöyle tasarlamaktaydı:

1) Önce Boğaz ağzındaki tabyaların endirekt ve sonra etkili mesafeden direkt bombardımanıyla tahribi, Boğaz ağzındaki set bataryalarının tahribi ve mayın engellerinin giderilmesi,
2) Mayın arama tarama gemileri arkasında seyredecek olan muharebe gemilerinin, Dardanos Bataryası'nın düşürülebileceği bir noktaya kadar ilerlemeleri,
3) Muharebe gemilerinin yapacağı yan gözetlemesi ile, muharebe kruvazörlerinin Kabatepe önünden merkez tabyalarını endirekt dövmeleri ve sonra etkili mesafeden yapılacak direkt bombardımanla tümünün tahrip edilmesi,
4) Muharebe gemilerinin mayın arama tarama gemileri ardında Boğaz'a girmeleri, Değirmenburnu ve Anadolu Mecidiyesi tabyalarının uçak gözetlemesi ile Kabatepe önünden endirekt bombardımanı ve sonra direkt atışla

tahripleri, Boğaz'ın içindeki mayın engellerinin giderilmesi ve direkt atışla Nara tabyalarının düşürülmesinden sonra, bir mayın arama tarama filotillası ardında Marmara'ya girilmesi.

Tasarlanan bu harekât kolaylıkla uygulanacak bir harekât değildi. Birincisi, çok cephane harcanması gerekiyordu; ikincisi, eğer *Yavuz* gemisi savunmaya katılırsa İngiliz gemilerinin Boğaz içinde ilerlemesi ve iç tabyaları bombardıman etmesi olanaksızdı. Öte yandan hava koşullarının iyi olması gerekiyordu. Bu üçüne ek olarak, tüm harekât da bir ay içinde tamamlanmalıydı.

Tüm bu zorluklarına karşın tasarı uzmanlarca çok beğenildi. Fisher de karşı çıkmadı ve denize yeni indirilen *Queen Elizabeth* zırhlısının son atış denemelerini Çanakkale'deki kalelere karşı yapmasını istedi. Çanakkale için artık karar verilebilirdi. Churchill onayladığı bu tasarıyı sevinçle 13 Ocak'ta Savaş Konseyi'ne sundu.

İngiltere Deniz Bakanlığı'ndaki Daire Başkanları, 12 Ocak'ta Churchill'in bir muhtırasını aldılar. Bunda kısaca, Çanakkale'nin önerilen biçimde zorlanacağı, yeter kuvvetteki bir İngiliz filosunun Marmara'daki Türk filosunu yenmesinin gerçek anlamıyla bir başarı olacağı ve bunun Doğu'daki savaş durumunu İtilaf Devletleri yararına değiştireceği anlatılmakta, bundan sonra gemilerin tasarlanan harekât için nasıl konuşlandırılacağı bildirilmekte, bütün hazırlıkların gizli tutulması ve kesin bir taarruz planının meydana getirilmesi istenmekte idi.

13 Ocak'ta toplanan Savaş Konseyi, siyasi durumun Rusya'ya yardım etmek ve Bulgaristan'ın savaşa katılmasını önlemek için yapılması gerekenlerin bir karara bağlanması gerektiğini görüştü. Çanakkale tasarısı dışındaki öbür öneriler ilgi görmedi. Churchill, Koramiral Carden'in önerilerini, anavatandan gönderilecek gemilerle alınacak önlemlerin Bakanlık tarafından iyice incelenmiş olduğunu ve bütün tahkimatın belli kurallar içinde birkaç hafta içinde düşürülmesi için bir plan hazırlanması gerektiğini anlattı. Lord Kitchener bir deneme planı uygulan-

masını istedi, etkisiz kaldığı takdirde bombardımanlar tatil edilebilirdi.

R.R. James'in (*Gelibolu Harekâtı* kitabı) anlatımına göre, bütün gün süren zor ve yorucu bir çalışma oldu. Kış akşamı görünmesin diye tüm perdeler kapatılmıştı. Hava ağırlaşmış ve masa her uzun toplantıdan sonra olduğu gibi son derece dağınık görünüyordu. Tüm konsey üyeleri bütün gün süren tartışmalardan bitkin görünüyorlar, son kararı alabilmek için güçlerini toplamaya çalışıyorlardı. Tam bu sırada işler dramatik biçimde değişmeye başladı, zira Churchill birdenbire o ana kadar çok iyi koruduğu sırrını, Çanakkale Boğazı'na denizden yapılacak bir hücumu ortaya attı. Düşünce herkesi hemen büyüledi. Birdenbire hava değişmiş, tüm bıkkınlık dağılmış, yorgunluk unutulmuştu. Artık herkesin çok güvendiği Deniz Kuvvetleri, Akdeniz'de ateş hattına gidecekti. Churchill planlarını kendisinden beklenen ustalıkla açıkladı. Artık tüm üyeler ikna edilmişti ve aşağıdaki karar oybirliği ile alındı:

> Amirallik Dairesi, Şubat ayında, ana amacı İstanbul'un zaptı olmak üzere Çanakkale Boğazı'na yapılacak deniz hücumunda hazırlık ve uygulanması ile görevlendirilmiştir.

Doğuda bir askerî harekât yapılmadığı takdirde Almanlara kesin darbe indirilemeyeceğine karar verilmesinin ardından yapılan hazırlıklardan biri, müttefik Fransa ile görüşmek oldu. Fransa Deniz Bakanı'nın Londra ziyaretinden yararlanılarak, İngiliz-Fransız filolarının Akdeniz'de kullanılması konusu görüşüldü; özellikle Koramiral Carden'in Çanakkale önündeki Müttefik filoya komuta etmesi kararlaştırıldı.

İngiltere, Akdeniz Filosu'nu pekiştirdi; bu arada yeni *Queen Elizabeth* muharebe gemisi Carden'in emrine gönderilecekti. Ayrıca, *Inwestigable* muharebe kruvazörü *Inflexible* muharebe kruvazörüyle değiştirilecek, savaş yetenekleri yüksek olan *Lord Nelson* ve *Agamemnon* muharebe gemileri de verilecekti.

Fransa Deniz Bakanı'yla yapılan görüşmeden sonra İngiltere Deniz Bakanlığı, tasarlanan harekâttan Rus Başkomutanlığı'nı 15 Ocak'ta haberdar etti. Rus Hükümeti'nin, Karadeniz boğazı

önünde yapılacak harekâtla müttefiklerini destekleyeceği ve ayrıca Rus kara kuvvetlerinin de hazırlanacağı ümidi belirtildi. Rus kuvvetlerinin ancak Çanakkale Boğazı ağzındaki tabyaların düşürülmesinden sonra harekete geçmesinin uygun olacağı, böyle yapmakla harekâtta başlangıçta bir başarısızlığa uğranırsa bunun yapacağı ters etkilerin önlenmiş olacağı da bildirildi. Bununla beraber harekât sonuna kadar yürütülecekti ve Rus filosunun gerekli olduğu anda muharebeye sürülmesiyle etkili olması isteğe uygundu.

Rusya, 26 Ocak tarihli yanıtında, Türkiye'ye karşı yapılacak bir harekâta doğrudan katılacak durumda olmadığını, Rus Karadeniz Filosu'nun Türk Donanması'na az bir farkla üstün bir durumda olduğunu, bu nedenle bu donanmanın karşısına donanmanın tümüyle çıkmak zorunda olduğunu bildirdi. Rus Karadeniz Filosu'nun bu güçsüzlüğü ancak Mayıs 1915'te hizmete girecek olan ilk büyük muharebe gemisi, modern muhrip ve denizaltı gemileriyle giderilebilecekti. Karadeniz boğazındaki silahlar, Rus filosuna başarılı bir taarruz olanağını vermemekteydi. Bütün bunlara karşın, Türkiye'ye karşı yapılacak her harekât büyük önem taşırdı. Öngörülere göre başarılı bir harekât, tarafsız Balkan devletleri üzerinde etki yapacak ve Türkiye'yi savaş dışına götürecekti.

Anavatan filosundan bazı gemilerin Çanakkale'ye ayrılmasını önermiş olan Birinci Deniz Lordu Amiral Fisher, son toplantıdan sonra, Çanakkale'ye karşı uygulanacak taarruz planının donanmanın öteki görevlerini ve özellikle Kuzey Denizi'ndeki işlerini tehdit edecek derecede büyük ölçüde gelişeceği sonucuna vardı. 25 Ocak'ta Başbakan Asquith'e verdiği bir yazıda, donanmanın başka bir yerde kullanılmasını önererek kuvvetin dağıtılmaması için uyarıda bulundu.

28 Ocak tarihli Savaş Konseyi'nin toplanmasından biraz önce Başbakan, Deniz Bakanı ve Birinci Deniz Lordu Fisher ile görüştü. Fisher'in başka harekât planı önermesine karşılık Churchill Çanakkale üzerinde direndi. Uzun görüşmelerden sonra çoğunluk Churchill'in düşüncesini uygun buldu, çekimser kalan Fisher ileri sürdüğü noktaların göz önüne alınmadığını görünce

çekilmeye kalktıysa da Lord Kitchener'in aracılığıyla bundan vazgeçirildi.

Kesin karara, aynı gün öğleden sonra yapılan ikinci toplantıda varıldı. Daha önce Churchill, Fisher'le yaptığı görüşmede plan konusunda onun onayını almıştı. Sonunda Churchill'in hizmetin yapılacağı konusundaki demeci üzerine, Çanakkale'ye yalnız deniz kuvvetleriyle yapılacak olan taarruz 28 Ocak'ta toplanan Savaş Konseyi'nde, İngiltere Başbakanı Lloyd George'nin, "Üzerinde özenle durulmadan kararlaştırılan ve hazırlanan seferler genellikle felaketle sona erer" uyarısına karşın, Koramiral Carden'in tasarısı tümüyle onaylandı. Buna göre,

- *Önce uzak mesafeden endirekt bir bombardıman yapılacak, sonra Boğaz dışındaki Orhaniye, Kumkale, Seddülbahir ve Ertuğrul Bataryaları susturulacak,*
- *Çanakkale ve Kilitbahir hattına kadar olan bölgedeki mayınlar taranacak,*
- *Donanma, Boğaz içine girerek iç tahkimatı tahrip edecek,*
- *En son mayın engelleri taranacak ve donanma Marmara Denizi'ne girdikten sonra General Hamilton komutasındaki İngiliz tümeni Gelibolu Yarımadası'na çıkarak donanmanın gerisini güven altına alacaktı. Donanma da kuvvetlerin bir bölümü ile Boğaz'da sürekli olarak devriye gezecekti.*

İngilizler tarafından, donanmanın üs gereksinimini karşılamak üzere Limni Adası ileri üs olarak seçildi.

Limni Adası'nın seçilişi tamamen stratejik bir karardır. Eğer stratejinin, *The Boston Consulting Group* gibi, *"birtakım cesur adımlar ve bunların hatasız uygulanmasının birleşimi"* olduğu tanımına katılıyorsak, İngiltere Savaş Konseyi'nin aldığı kararlar ve görüşme sürecinde tartışmalar stratejinin doğasına aykırı değildir. Ancak, strateji düşünürü Clausewitz'in uyarısına da kulak kabartmak gerekiyor: *"Savaşta çoğu zaman, bütün iyi niyetinize karşın, kendinize önceden çizmiş olduğunuz hattın gerisinde kalırsınız."* Birbirini etkileyen kararlara *stratejik*, genel kabule göre onlara uygun düşen harekât planlarına *strateji* adı verilir. Limni Ada-

sı'nın harekât üssü seçilişinin nedeni, yukarıdaki teorik açıklama çerçevesindedir. Hem Çanakkale Boğazı'na yakın oluşu hem de Mondros gibi çok sayıda geminin aborda olmasına olanak tanıyan limana sahip oluşu nedeniyle stratejik önemde bir limandır. Bunun ötesinde, Kıbrıs ve Mısır'da üs ve eğitim alanları bulunan İngiltere için Doğu Akdeniz'e hızla ve güvenli olarak karakol olanağı sağlayan bir ulaşım merkezidir.

18 Mart 1915'teki denizden yapılan büyük saldırıyı anlatmadan önce, gücü sınama diyebileceğimiz 19 Şubat ve 25 Şubat bombardımanlarından söz etmeliyiz.

Koramiral Carden'in istediği gemiler, Şubat ayının ilk haftasında Limni sularında toplanmaya başladılar. İngiliz gemilerine destek olarak Fransızların dört zırhlısı ile Rusların *Askold* isimli bir hafif kruvazörü de bu kuvvete katıldı. Böylece 16 zırhlı *hattı savaş gemisi*, 4 kruvazör, 14 muhrip, üzerinde 6 uçağı taşıyan 1 uçak taşıyıcı gemi, 6 denizaltı, 21 mayın tarama gemisi, 30'dan fazla mayın tarama ve imha botu, 1 muhrip ana gemisi, 1 ganbot ve çeşitli yardımcı gemilerden oluşan toplam 100'den fazla gemiden oluşan bir donanma, o zamana kadar savaş tarihinde ilk kez uygulanacak bir harekât için bir araya gelmiş en güçlü armadayı ortaya çıkarıyordu.

Bu çok güçlü armadanın komutanlık görevi, harekâtın tasarlayıcısı olan Koramiral Carden'e verilmişti. Kendisine yardımcı olarak da Amiral John Michael de Robeck atanmıştı. Müttefikler artık zorlayıp geçebileceklerine inandıkları Çanakkale harekâtı için hazırlıklarını tamamlamışlardı.

Düşmanı böylesine büyük hazırlıklar içerisindeyken Türk cephesinde durum nasıldı acaba? Başkomutanlık emrinde bulunan Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı, Boğaz'ı savunmakla görevlendirilmişti. Boğaz savunmasının temeli, karadaki topçu bataryaları ve mayın engellerine dayanmakta, donanma tarafından da desteklenmekteydi. Donanmanın bu desteği genel olarak,

- *Boğaz dışında gözlem ve keşif harekâtı,*
- *Mayın engellerinin kurulması ve sürekli olarak kontrolü,*

- *Deniz bataryaları ile, kıyı torpido bataryalarının sürekli olarak kullanılabilir hale getirilmeleri,*
- *Marmara'daki düşman denizaltıları ile mücadele,*
- *İstanbul-Çanakkale denizyolunun korunması*

şeklinde sağlanmaktaydı. Ayrıca, Gelibolu Yarımadası'nın savunması için de eldeki sınırlı olanaklara karşılık oldukça büyük bir güç ayrılmıştı.

Boğaz dışındaki gözlem ve keşif hareketleri 1 Ağustos 1914'te başlamıştı. *Draç* sınıfı iki botla sürdürülen bu harekât, *Akhisar* botunun 2 İngiliz muhribi tarafından geri çevrilmesi ile 26 Eylül'de sona ermiş, bunun üzerine 27 Eylül 1914'te Boğazlar'ın kapatıldığı ilan edilmişti. Bu arada az sayıdaki uçakla da, keşif ve gözetleme uçuşları yapılıyordu.

Çanakkale'ye saldırıya ve mayın dökülüşüne geçmeden önce, İngiltere cephesinden *"Çanakkale Deniz Savaşı'na dair açıklamalar"*a yer vermek istiyorum. E. Ashmeat Bartlett'ın *Times* gazetesine yazdığı ve o dönemde Osmanlıca'ya çevrilen analizi oldukça önemlidir:

> Çanakkale savaş alanında kara ordumuzun yerini almasından önce cereyan etmiş olan deniz harekâtına İngiliz kamuoyunun hemen hemen büyük bir çoğunluğu ilgisizdi. Başbakan ile Churchill'in "Çanakkale deniz harekâtı, uzmanların tamamı tarafından tasarlanmıştır" açıklamasını kabul etmek zorundayız. Uzmanların bilgi seviyelerini şu an için olsun küçümsemek düşüncesinde değilsem de, bütün uzmanların düşünceleri, yapılacak işte kullanılacak olan malum unsurlara göre kısmi bir öneme haiz olduğu fikrini ortaya koyabilirim. O halde elde bulunan malum unsurlar nelerden ibaretti? Bunlar her ne kadar Deniz Bakanlığı arşivinde saklı ise de, bunları, o zaman Çanakkale'de bulunan herkes biliyordu ki, saçma kabul edilmiş olan malum unsurları içermekteydi. Maluma'tın kısaltılmış ana noktaları şunlardan ibaret olsa gerektir.
>
> 1) Savaşın ortaya çıkışından beri Türkler, Almanların nezareti altında ne kadar istihkâm vücuda getirmişlerdir ve ne kadar yeni top tabya edilmişti?
> 2) Torpil arama işinde kullanılan muhripler ile balıkçı gemile-

rine karşı kullanılmak üzere Türklerin, harekât kabiliyetine sahip ne kadar topu vardı?
3) Türk istihkâmlarına ne kadar Alman topçusu konmuştu?
4) Çanakkale geçidinin torpil, mayın ve karadan ateş edebilir torpido kovanları ile ne dereceye kadar savunması hazırlanmıştı?
5) Mayın tarlalarının asıl yerleri nereleriydi?

Bu ana noktalardan hiçbiri hakkında güvenilir bilgilere sahip değildik. Eğer donanma Narrows'dan (İngilizlerce Çanakkale-Bigalı-Kilitbahir kısmına verilmiş isimdir. Bundan sonra "Boğaz" diye anılacaktır e.m.) geçip de Marmara'ya girer ve Türkler dara düşüp barış istemeyecek olursa, bu konuda ne yapılması gerekeceğinden ibaret olan en önemli konu bile söz konusu ve tartışma konusu olmamıştı. Tabii ki donanma İstanbul önlerinde uzun süre duramayacağı için şimdi de donanmanın yeniden Boğaz'dan dışarı çıkması meselesi ile karşı karşıya kalacaktık. Uzmanlardan çıkan düşünce ve bilgiler –ki bunlar sırtlarını hükümete dayamışlardı– savaş gemisi toplarından, istihkâmlara karşı açılan ateşin, tıpkı üniversitede olduğu gibi olası etkilerini incelemek ve tartışmaktan ibaret olduğu gerçeği ortaya çıkmıştı. Uzmanların düşünce ve bilgilerinin bölünmelere uğramış olduğu ve ancak Amiral Sir Walson, dış istihkâmların zorla da olsa tahrip edilebileceği ve fakat bundan sonrası için bekleyiş sürecinin başlayacağı yolundaki açıklamalarının gerçeklerle ne kadar bağdaştığı ortaya çıkmıştı.

Türkleri ve Türk kuvvetlerinin kaynaklarını iyi bilen iki kişinin bu konuda düşüncelerinin alınıp alınmadığının bilinmesi de çok fazla yararlıdır. Bu kişilerden birisi, savaştan önce Türk donanmasını idare etmiş olan Amiral Limpus; diğeri de Balkan Savaşı'nın bitiminde İstanbul'da bulunmuş olan askerî ataşemiz Albay Tirrol'dur. Türk ordusunun durumu ile bozulma sebeplerîni çok yakından incelemiş olan Albay Tirrol, iyice kanaat getirmiştir ki, Türklerin bozulma sebepleri, gafil avlayıcı bir hücuma uğramalarından -ordularının dağınık bir halde bulunmasından– ve malzemece çok büyük noksanları olmasından ileri gelmiştir. Yoksa Türklerin atalarından eskiden beri miras almış oldukları savaşçı hasletlerinin yok olmasından ibaret değildi. Bu derece bilgisi olan Albay Tirrol'un savaş harekâtının tamamen bir duraklama devresine uğradığı Eylül ayı ortalarında istihba-

> rat şubesi müdürü göreviyle Çanakkale'deki orduya gönderilmiş olması garipliğinden bahsetmeden geçemeyeceğim.
>
> Akıbeti meçhul ve adeta bir serüven olan bu harekete, düşmanın savunma araçları konusunda hiçbir bilgiye ulaşamadan ancak 15 pusluk obüslerin Anvers'i yerle bir ettiği düşüncesine güvenerek, Queen Elizabeth'in de filoda bulunan diğer savaş gemilerine tabya edilmiş 12 pusluk topların arkasında Narrows istihkâmlarını harap edeceği fikrine tam bir bağlılık ile sarıldık. Şurası iyice bilinmelidir ki, sabit bir platform üzerine tabya edilmiş olan bir obüs topundan düzenli ateşlenen mermilerin birbiri ardı sıra bir metrelik bir saha içine düşürülebildiği ve buraları yerle bir ettiği halde savaş gemisi toplarından ateş edilen hedeften yüksek, hızlı ve yatık mermilerin düştüğü yerde yapabileceği etki çok azdır. Eğer savaş gemisi toplarının hasar verdiğini zannediyorsak yanılıyoruz. Çünkü onlar, toprak içine nüfuz ile oralarda infilak ederek toprak kütlelerini havaya kaldırır ya da top mazgallarından içeriye girerler. Bunların her ikisinde de sağlıklı atışa ulaşılamaz. Çünkü gemiler bizzat hareketli bir platform olduğundan, rüzgârın en ufak bir esintisinin ve denizin en ufak bir dalga ya da akıntısının etkisiyle yerleri değişirdi.

Gerek mayın engellerinin korunması, gerekse gemilerle yapılan muharebelerde büyük rol oynayan kıyı topçu bataryalarımız, genellikle orta ve kısa menzilli toplardan oluşturulmuş *Dardanos, Mesudiye, Muini Zafer, Kumburnu, Ertuğrul* ve *Hamidiye* Bataryaları idi.

6 Şubat'ta İngilizlerin iki tabur deniz piyadesi, susturulmuş bataryaları tahrip birliği olarak Limni Adası'na hareket emrini aldı. Üç gün sonra da Fransızlar taarruz planını onaylamışlardı.

16 Şubat'ta 29. İngiliz Tümeni'nin de Limni'ye yollanmasına karar verildiyse de, 3 gün sonra toplanan "savaş konseyinde" Savaş Bakanı Lord Kitchener fikrini değiştirerek bu tümeni veremeyeceğini bildirdi; Churchill'in bu konudaki inandırma çabaları boşa gitmişti.

Aslında saldırı 15 Şubat'ta yapılacaktı ama deniz uçakları ve mayın arama tarama gemileri hazırlanamamıştı. Ertelenen 19 Şubat ve ardından yapılan 25 Şubat bombardımanları 18 Mart'ın provalarıydı.

19 Şubat'ta yapılacak olan taarruz şöyle olacaktı:

- *Vengeance* ve *Suffren* muharebe gemileri, 9-10 bin metreden Kumkale'yi dövecek.
- *Bouvet* muharebe gemisi, Mehmetçik (İlyas) Burnu batısında yukarıdaki iki geminin ateşini kontrol edecek.
- *Gaulois* muharebe gemisi, Beşig'e önünde bulunacak.
- *Inflexible* muharebe kruvazörü, Seddülbahir'i dövecek ve *Triumph*'ın ateşini kontrol edecek.
- *Triumph* muharebe gemisi, Mehmetçik'i (İlyas) dövecek.
- *Cornwallis* muharebe gemisi ise, Orhaniye'yi dövecekti.
- *Albion, Amethyest* kruvazörleri ve 7 İngiliz arama tarama gemisi, Kabatepe'nin 1 mil kuzeyinden 3 mil güneyine kadar mayın arayacak, *Queen Elizabeth* muharebe gemisi de adı geçen mayın arama alanında bulunarak yarımada üzerinden yapacağı endirekt atışla Hamidiye ve Kilitbahir tabyalarını dövecekti.
- *Albion* muharebe gemisine gelince, bir yandan arama taramayı himaye ederken aynı zamanda bu bölgedeki mevzileri dövmekle görevlendirilecekti.

19 Şubat'ta *Queen Elizabeth* ve *Agamemnon*, Çanakkale'ye varmak üzere idiler. Bombardımanın birinci safhasında kendilerine ihtiyaç olmayan bu iki gemi, ikinci safhada görev alacaklardı.

Müttefikler Boğaz'ı geçip Marmara'ya girdiği takdirde, Türk deniz kuvvetleri tarafından şu karşı önlemler uygulanacaktı: *Barbaros* ve *Turgut* muharebe gemileri, Boğaz'daki mayın engelleri gerisinde yer alarak düşmanı karşılayacaklar ve kendilerini feda edercesine karşı koyacaklardı. *Yavuz* ve hafif kuvvetler, İstanbul Boğazı'nı savunacaklardı. Torpidobotlar Marmara'da gece hücumları yapacak, bunlara karşın düşman İstanbul Boğazı'na girerse sonuna kadar çarpışılacaktı. Sarayburnu-Kızkulesi arasında mayın engelleri kurulacak ve bunlar savaş gemileriyle kıyı topları tarafından korunacaktı.

Saldırı hazırlığındaki İngiliz-Fransız donanması ile savunma hazırlığını tamamlamış olan Türk tarafı yukarıda anlatılan ko-

şullarda ilk kez 19 Şubat 1915 tarihinde karşı karşıya geldi. Aslında bu saldırı "koalisyon" güçleri açısından bir gösteriş harekâtıydı.

19 Şubat 1915 bombardımanı

Müttefik donanma 18 Mart'tan önce 19 Şubat'ta bir bombardıman denemesi yaptı. 3 Kasım 1914'teki kısa süreli bombardımanın ardından bir durgunluk devresine girildi. Bu 3,5 aylık süreç Çanakkale Boğazı'na taarruz yapılıp yapılmaması konusunda tartışmalarla geçmiştir. İngilizlerin Çanakkale'ye savaş gemileri kaydırmalarını kolaylaştıran iki olay olmuştur. Birincisi, Alman Uzakdoğu Filosu'nun Folkland Deniz Muharebesi sonunda yok edilmesidir. İkincisi de, Süveyş Kanalı'na yapılan Türk taarruzunun sonuçsuz kalmasıdır. Kasım 1914-Şubat 1915 arasındaki yaklaşık 3 aylık süre Türk tarafında da boğazın tahkimatının yeniden gözden geçirilmesi ve mayın hatlarının takviyesiyle değerlendirilmiştir.

Boğaz'a taarruz planını uygun gören Fransızlar, hem 4 muharebe gemisi ve 1 mayın arama tarama filotillası vermeyi kararlaştırdıkları gibi, hem de Müttefik Filo Başkomutanlığı'nın İngiliz amiraline verilmesini de kabul etmişlerdi.

Taarruz hazırlıkları arasında 24 Ocak'ta, *Inflexible* İngiliz muharebe kruvazörü Çanakkale'ye gelerek, eşi *Indifetigable*'ı değiştirdi. Filoya katılmak üzere olan yeni İngiliz muharebe gemisi *Queen Elizabeth*, bir makine arızası nedeniyle ancak 15 mil hızla seyredebilmesine karşın yine de *Yavuz*'a karşı adı geçen muharebe kruvazörüne gereksinim duyulmuştu.

İngilizlerin *Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Lord Nelson, Albion, Triumph, Canopus, Ocean, Swiftsure, Majestic* ve *Prince George* muharebe gemileri Çanakkale'ye hareket emrini almışlar ve Fransızlar da *Suffren, Bouvet, Gaulois* ve *Charlemagne* muharebe gemileri ile 14 mayın arama tarama gemisi, 6 muhrip ve *Foudr* uçak ana gemisini bu iş için ayırmışlardı. Bu planlamayla toplanacak olan 16 muharebe gemisinden başka, *Dublin, Dartmouth, Amethyest* ve *Saphir* hafif kruvazörleri ile 16 muhrip,

5 İngiliz denizaltı gemisi, 2 Fransız denizaltı gemisi ve 6 deniz uçağı taşıyan *Arc Royal* uçak ana gemisi görev alıyordu.

Fransızlar "müttefik filonun" Koramiral Carden emrine verilmesini kabul ettikten sonra, Koramiral Carden'in yanına İkinci Komutan olarak Amiral de Robeck ve Komodor Keys de kurmaybaşkanı olarak verildi. 22 Ocak'ta forsunu *Vengeance* muharebe gemisine çeken Amiral de Robeck, şubat başlarında Çanakkale önüne geldi.

Bu sırada İngiltere Deniz Bakanlığı kara birliklerine olan gereksinmeyi ilk kez anlayarak, harekâta yardımcı olmak ve hiç olmazsa susturulacak olan bataryaları ele geçirmek üzere bir kara birliği olmadıkça denizden yapılacak zorlamaya sağlam bir hareket olarak bakılamayacağını bildirdi. Bu istek, denizden yapılacak taarruzlardan hemen önce Deniz Bakanlığı'ndaki Daire Başkanları'nın Koramiral Carden planı üzerinde kuşku ve duraksama göstermeye başlamış olmalarının bir sonucuydu.

19 Şubat 1807'de Marmara'ya girmiş olan bir İngiliz filosunun bu hareketinin tam 108. yıldönümü günü olan 19 Şubat 1915'i Boğaz'a yapacağı büyük taarruzun başlangıç günü olarak seçti. O günü Müttefik İngiliz-Fransız filosu Boğaz'a yaklaşmaktayken, Başkomutan Vekili Enver Paşa ve yanındakiler bir torpidobotla Seddülbahir'i teftişe gitmekteydiler. Düşmanın harekâtını, Seddülbahir-Kumkale arasında bu torpidobottan izlediler.

Türk askerî kaynaklarına göre, sabah saat 9.35'te Kumkale ve Orhaniye tabyalarına ateş açılmasıyla başlayan bombardıman sonradan Ertuğrul ve Seddülbahir'i de içine aldı. Menzil 17.000 metrenin üstünde olduğundan tabyalar bir karşılık veremediler. Uçak ve gemi gözetlemesi ile saat 12.00'ye kadar süren ateşe saat 14.30'a kadar ara verildi. Bu saatte yeniden başlayan bombardımanda, tabyaların ateş çemberi içinde kalan gemiler 7.000 metreye kadar sokulmakta ve menzil dışındakiler de tabyaların erişemeyeceği bir mesafeden atışlarını sürdürmekteydiler.

İngiliz kayıtlarına göre saat 9.51'de, muharebe gemisinden Orhaniye'ye ilk merminin atılmasıyla bombardıman başlamış

oluyordu. Atış isabetini sağlamak için gemiler demir üstünde ateş etmekteydiler. Tabyalar henüz bir karşılık veremiyorlardı. On dakika sonra *Triumph*, Ertuğrul'a ateşe başladı. Bunu yarım saat sonra, Yeniköy-Tavşan Adaları arasında demirli olan *Suffren*'in Kumkale'yi ateş altına alması izledi. Yarım saat sonra, *Cornwallis*'in yerini *Vengeance* aldı. *Cornwallis*'e, *Triumph* ve *Inflexible*'ın ateşini gözetleme görevi verilmişti.

Saat 17.30'a kadar süren bombardımandan sonra düşman filosu geri çekildi. Yalnız Orhaniye ve Ertuğrul tabyaları 38 mermi ile karşılık verebilmişler ve 2 düşman gemisinin üzerinde birer isabet sağlamışlardı.

Türk tarafının personel kaybı 2 subay, 2 er ve 11 yaralıdan ibaret oldu. Tahribat en çok Kumkale'de olmuştu. Çünkü Kumkale ve Seddülbahir tabyaları, top menzillerinin yetersizliği yüzünden ateşe katılmadılar. Bu tabyalar, yapıları gereği büyük hedef oluşturduklarından kolayca hasar gördüler. Toplarda hasarlar olduğu gibi, bir 150 ve bir 280 mm.lik top da kullanılamaz duruma girmişti. Kışlalardaki hasar büyüktü. Ertesi günün sabahına kadar çalışılarak Ertuğrul, Orhaniye ve Seddülbahir tekrar muharebeye hazır bir duruma getirildi. Kumkale'de ise, toplardaki hasarlar henüz giderilememişti. Bu bombardımanda filo 305 mm'lik 139 mermi harcamıştı. 7,5 saat süren bu muharebede, filo gemilerinin girişteki Türk tabyalarına 1.000 taneden fazla top mermisi attıkları saptanmıştır.

Koramiral Carden'in geri dönüş emri vermesinin nedenlerini Türk Genelkurmay kaynakları şöyle yorumlamaktadır:

> Güneşin batması yaklaştığından görüş koşulları filo için elverişsiz bir hal almaktaydı. Daha bu ilk harekette gemilerin hasara uğramamaları gerekiyordu. (İlk günkü harekât başarısız olmuştur.)
>
> Cephaneden tasarruf etmek gerekti. Eski muharebe gemilerinin topları ömürlerini bitirmek üzereydiler. (Harcanan cephane ile alınan sonuç kıyaslandığında Türk tabyalarında istedikleri etkiyi yapamadıkları ortaya çıkmaktadır.)
>
> Karanlığa kalınırsa, Türklerin bir torpido hücumu yapması beklenebilirdi.

Kıyı istihkâmlarına karşı uzak mesafeden yapılan atışların az etki yaptığı görülmüştü.

19 Şubat bombardımanı İngiliz filosu için kolay bir zafer olarak yorumlanabilir. Zaten bu yanıltıcı zafer sarhoşluğu 18 Mart taarruzuna giden süreci başlatacaktır. İlgili bölümde okuduğumuzda göreceğimiz gibi, bu taarruz beklenmedik ve yıkıcı bir yenilgi olacaktır.

Seddülbahir ve Kumkale tabyaları toplarının menzilleri dışında bulunan gemiler isabetli atışlar ile bu bataryalara karşı adeta atış eğitimi yaparcasına ardı ardınca ateş açtı. İstihkâmların beton kısımları parça parça olmuştu. Seddülbahir istihkâmı merkez olmak üzere yarım daire üzerinde yer almış bütün gemilerden buraya mermi yağdırıldı. Bu sırada Türk istihkâmlarından atılan mermiler geminin 14-15 metre önüne düşüyordu. Bunun doğal sonucu olarak Türkler eşit olmayan böyle bir top düellosu ve önceden bir örneği daha yaşanmamış olan bombardıman karşısında yerlerini terk ettiler.

Bununla beraber saf dışı bırakılmış olan istihkâmları kontrol etmek üzere gemilerden karaya keşif müfrezeleri gönderildiği zaman hasarın derecesi karşısında bu müfrezeler sessizlik ve hayret içinde kaldılar. İstihkâmların hasara uğrayan kısımları beton ve taş kısımlardan ibaretti. Hatta *Queen Elizabeth*'in etkili mermileri istihkâmların topraktan olan kalın dış çeperlerinde infilak ettiğinde hiçbir etki yapamamıştı. Keşif müfrezesi ilk bakışta görülebilen bu istihkâmları tamamen tahrip etmek konusunda fazlasıyla zorluklarla karşı karşıya kalmışlardı.

Bu bombardıman karşısında Türk muhafız kuvvetlerinin psikolojilerinin oldukça sarsılmış olduğu kuşkusuzdur. Durum çok ümitsiz haldeydi. Mermiler gemilere pek ulaşamıyordu. Topçular istihkâmları terk ettiler ve topların menzilleri dışında bulunan yerlere çekildiler.

Bu, muharebe olduğuna göre, sonucu zafer olarak yorumlanmış olabilir. Ama yanıltıcı ve yanılgılara sürükleyecek bir başarıydı. O salvo sağanağı altında komodor gemisinden bakıp bu sonuç doğru görülebilir miydi? Büyük olasılıkla bunun yanıtı

hayırdır. Ama iyi yetişmiş bir "kurmay subay", daha önce, savaşın doğası anlatılırken belirtilen, muharebelerin olasılıklar bütünü olduğunu da unutmaması gerekirdi. Churchill'i de, Hamilton'ı da, de Robeck'i de yanıltan husus bu unutkanlık olmuş olabilir.

25 Şubat 1915 bombardımanı

Birleşik Filo'nun, büyük kısmıyla 19 Şubat'ta Boğaz girişini bombardıman ederken, bir kısmıyla da Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarında faaliyette bulunması üzerine ivedi önlemler alındı. Örneğin kara muharebelerinde Seddülbahir cephesinde göreceğimiz 9. Piyade Tümeni Karargâhı, 19 Şubat'ta taşındı.

Bölgedeki 5. Ağır Topçu Alayı istihkâm inşaat birlikleri gece sabaha kadar olağanüstü çabayla çalışarak Ertuğrul, Seddülbahir ve Orhaniye tabyalarındaki hasarları ortadan kaldırdılar. Böylece bu tabyalardaki tüm toplar muharebe öncesindeki durumlarına getirildiği gibi, Kumkale tabyasında bulunan topların 4'ü dışında öbür toplar da muharebeye hazır bir duruma sokuldular.

24 Şubat akşamüzeri Eşek Adası gerisinde bulunan Birleşik Filo'nun, 7 İngiliz ve 4 Fransız muharebe gemisi, 3 hafif kruvazör, 18 torpido, 2 denizaltı ve 17 taşıt gemisinden oluştuğu saptandı.

25 Şubat Muharebesi'nde güdülen amaç, 19 Şubat Muharebesi'nde tahrip edilemeyen giriş tahkimatının tümünün tahrip edilerek, Koramiral Carden planının birinci evresinin gerçekleştirilmesiydi. Birleşik Filo'nun 19 Şubat saldırısından edindiği deneyimlere göre, tabyaların içerisine mermilerin düşmesiyle toplar tahrip edilemiyordu. Ancak tek topa vuruş sağlanmasıyla, topun tahrip edilebileceği sonucuna varılmıştı.

25 Şubat saat 7.30'da, Limni yönünden gelerek Boğaz'a ilerlemekte olan 8 İngiliz muharebe gemisine, Bozcaada kuzeyinde bulunan 4 Fransız gemisi de katıldı. Saat 9.00'da, içinde bir torpido ve bunu izleyen 4 Fransız muharebe gemisi, bunların da gerisinde İngiliz muharebe gemileri olduğu halde, pruva düze-

ninde Boğaz'a yaklaşmaya başladılar. *Agamemnon* ile bir Fransız muharebe gemisi filodan ayrılarak Yeniköy-Bozcaada yönüne, öteki 3 Fransız muharebe gemisi de Tekke Burnu ile İmroz Adası'na doğru hareket ettiler. Saat 9.45'te de yerlerini aldılar. 25 Şubat sabahı fırtınanın durmasıyla İngiliz-Fransız filosu harekete geçti. İngiliz kayıtlarına göre saat 10.13'te Seddülbahir'i dövmeye başlayan *Queen Elizabeth* muharebe gemisi, Ertuğrul tabyasından karşılık gördü. Orhaniye, mesafenin fazlalığından ateşe katılamamıştı.

Türk askerî kayıtlarına göre ise saat 9.45'te kıyı ile *Queen Elizabeth* arasına demirleyen *Agamemnon*, saat 10.17'de Ertuğrul tabyasının ateşine uğradı. 10 dakika içinde 7 isabet alan gemi, ayrıca su kesiminin biraz yukarısından bir yara daha almış ve 3 ölü, 5 yaralı vermişti. Bu durum karşısında demir almak zorunda kalan *Agamemnon*'un yerine *Queen Elizabeth* ateş açtı ama isabet elde edemedi. *Dublin* kruvazörü ile *Ertuğrul* arasında da atışlar oldu. Ve biraz sonra buna *Agamemnon* da katıldı. *Dublin* zor durumda kaldı ve uzaklaştı ama *Ertuğrul*'un 2 topu muharebe dışı oldu. Bu sırada *Gaulois* Kumkale'yi dövüyor ve ateşi, İlyas'ın 4 mil karayel yönündeki *Bouvet* tarafından kontrol ediliyordu.

Saat 10.27'de *Irresistible*'ın *Orhaniye*'ye ateşe başlamasından bir süre sonra bu tabya da susmuştu. Bu sırada *Ertuğrul*'un ateşine uğrayan *Gaulois* demir aldıktan sonra, ateşini önce *Ertuğrul*'a ve sonra da *Queen Elizabeth*'in *Ertuğrul*'a ateşe başlamasıyla Kumkale'ye yöneltti. Bir isabet alınca 9 ölü ve birçok ağır yaralı verdi.

Saat 12.45'te, önde *Vengeance*, arkasında *Cornwallis*, Boğaz girişine ilerlemeye başladılar. Saat 13.00 sıralarında *Ertuğrul* ve *Orhaniye* Bataryalarını ateş altına aldılar. Üstelik bunları koruyan gemiler de ateşe başladılar. Kumkale ve Seddülbahir tabyalarının kısa bir karşılıkta bulunduğu sırada Seddülbahir yanmaya başlamıştı.

İngilizlerin yaptığı keşif ve gözetlemelere göre, Türk tabyalarının durumu şöyleydi:

> Ertuğrul tabyasındaki toplarda birinin namlusu yukarı kalkmış durumda, öteki top görünüyor ve top başında erler yok. Seddülbahir tabyasında batıdaki üç top görülüyor. Orhaniye tabyasında iki topun namluları yatay durumda ve top başında erler yok.

Seddülbahir ve Kumkale tabyalarından ancak dörder mermi atılabilmişti. Gemilerin ateşleri etkili olmuş, 2 top isabet almıştı. Bunun üzerine Koramiral Carden, ikinci yaklaşma hareketine başlanmasını, ateşin Kumkale ve Orhaniye üzerinde toplanmasını ve özellikle Orhaniye'ye ateş edilmesini emretti.

Saat 15.00'e doğru bombardımanın ikinci safhası başlayacaktı. Buna dair emirde, istihkâmların daha kısa mesafeden ezici bir tahrip atışına tutulması ve Boğaz ağzına doğru mayınların aranıp taranması bildirilmekteydi.

Karşılıklı top atışları saat 15.30'da en şiddetli düzeye ulaşmıştı. Kumkale ve Seddülbahir tabyaları ağır ateş altındaydı. Aynı şekilde Ertuğrul ve Orhaniye de sürekli bomba yiyordu. 4 tabya ve kışlaları tümüyle harap olmuş, 13 er şehit ve 18 er yaralı verilmişti. Bu bombardımanlarda tabyalar 83 mermi atmış ve bunlardan Ertuğrul 7 isabet sağlayabilmişti.

Saat 16.00'ya doğru Orhaniye Bataryası'ndaki bir top, *Albion*'a ancak bir mermi atabildi ve topun silindiri kırıldığından çalışamaz hale geldi. Seddülbahir yöresindeki havan bataryası 1-2 mermi attıysa da, gemiler menzilinin dışında kaldığından ateşini kesmek zorunda kaldı.

Boğaz'a giren savaş gemileri, öteki tabyalardaki topları da yakın mesafeden açtığı ateşlerle tahrip ettiler.

Fransız Amiral Guepratta, hükümetine şu mesajı gönderdi:

> Bugün eşsiz bir gün, 8 İngiliz ve 4 Fransız muharebe gemisi Boğaz girişindeki tabyalara ateş açtılar. Başlangıçta kuvvetli bir karşılık gösteren bu tabyalar giderek sustular. Seddülbahir kasabası ateşler içinde, mayın tarayıcılar bu gece giriş kesimindeki mayınları taramaya başlayacaklar.

Türk Genelkurmayı'nın askerî uzmanlarına göre Birleşik Filo'nun bugünkü taarruzu daha cesurcaydı. 19 Şubat Muharebe-

si'nde gemiler ateşlerini dağıtmışlardı. Özellikle en güçlü gemiler olarak bilinen *Queen Elizabeth* ve *Agamemnon*, Ertuğrul Bataryası'na birlikte odakladıkları ateşleriyle bu bataryayı tahrip etmişlerdi.

Türk bataryalarına gelince, Boğaz girişinde uzun menzilli 2'şer toptan oluşturulan 2 bataryadan biri olan Orhaniye Bataryası, bugünkü muharebede ancak 1 mermi atabilmişti. Buna karşılık Ertuğul Bataryası ise, öğleden önce gemilerin yoğun topçu ateşleri altında tahrip edilinceye dek yaklaşık 2 saat içinde 74 mermi atarak, uzak mesafeden onlara 8 isabet sağlamayı başarmıştı. Bu durum, kuşkusuz övgüye değer bir kahramanlık örneğiydi.

Bu görüşe göre Birleşik Filo, 19 Şubat Muharebesi'nde bugünkü taarruzda olduğu gibi hareket etseydi 1 günde giriş tahkimatını düşürebilirdi. Bunu yapamadığı içindir ki, Türk tarafına 6 günlük bir zaman kazandırmıştır.

Burada ilginç olan nokta şudur: Müstahkem Mevkii Komutanı daha 20 Eylül 1914 tarihinde Başkomutanlığa sunduğu raporda, "40-50 büyük çaplı topun etkisi altında her zaman Boğaz'ın girişinden içeri girmek mümkündür," demiştir. Çünkü Boğaz'ın giriş tahkimatı zayıftı. İşte Türk askerî otoritelerince ortaya konan bu zayıflığa karşın İngiliz-Fransız filosunun ağır ateş gücü olanakları değerlendirilememiştir.

Öğleden sonra Müstahkem Mevkii Komutanlığı Karargâhı, Çanakkale'nin 3 kilometre güneybatısındaki Hacı Paşa Çiftliği'ne taşındı.

Filo savaş gemileri kıyıya 1.800 metreye kadar yaklaşmayı başardılar. Akşamın karanlığı basarken tabyaların susturulduğunu düşünen Carden gemileri Bozcaada'ya doğru hareket ettirdi. Böylece 25 Şubat bombardımanıyla, taarruz planının birinci evresinin ikinci kısmı bir hafta içinde tamamlanmış oluyordu. Artık Boğaz'ı zorlamanın ikinci safhasına geçebilirlerdi.

Birinci safhada "yarımadaya" bir çıkarma emri verilmediğinden deniz piyadesi Mondros'taki taşıt gemilerinde kaldı. Deniz uçaklarını da kullanamadılar. Kabatepe önündeki mayın arama tarama filotillası boğazın bu bölgesinde mayına rastla-

madı. Bu mayın arama sırasında Türk tabyalarından ateş de yemediler.

26 Şubat'tan 18 Mart'a kadar deniz muharebeleri

Boğaz ağzındaki 4 tabya tahrip olunduktan sonra, Filo'ya Boğaz'a giriş yolu açılmış oluyordu. Şimdi Boğaz'ın içindeki batarya ve tabyalarla mücadeleye başlanacaktı. Bu suretle Boğaz'ı zorlamanın en çetin evresine geçilecekti. Düşman 26 Şubat'ta bu alanda harekete geçti. Çanakkale-Kilitbahir bölgesine kadar her iki kıyıda bulunan bataryalar ve özellikle Dardanos ile Baykuş tahrip olunacaktı.

26 Şubat sabahının erken saatlerinde *Albion*, bir süre Seddülbahir'e ateş ettikten ve *Majestic* de Menderes Çayı köprüsünü tahrip ettikten sonra, mayın arama tarama gemileri muhriplerin ardından Boğaz'ın 4 mil içerisine kadar girdiler. Saat 13'te *Albion* 11.000 metreden Dardanos'a ateşe başlarken, *Majestic* de İntepe'deki bir batarya ile meşgul olmaya başlamıştı. Saat 16'da, Anadolu yakasındaki bataryaların menzili içine giren gemilerden *Majestic*, su kesimi altından bir 150 mm'lik mermi isabeti aldı. Bu sırada 2 adet 80 mm'lik toptan ibaret sahte bir batarya düşmanı üzerine çekmiş ve 50 mermi harcamasına neden olmuştu.

Seddülbahir ve Kumkale yöreleri terk edilmiş göründüğünden, bu durumdan yararlanmak isteyen Amiral de Robeck, Koramiral Carden'in de izniyle, sınırlı hedefli denebilecek bir çıkarmayı kararlaştırdı.

Kumkale'ye *Vengeance* muharebe gemisinden, Seddülbahir'e de *Irresistible* muharebe gemisinden birer müfreze çıkarılacaktı. Çıkarılacak müfrezeler bu 2 muharebe gemisiyle birlikte, *Cornwallis* muharebe gemisi, *Dublin* kruvazörü, *Racon* ve *Bassilisk* torpidoları tarafında denizden destekleneceklerdi. Saat 14'te gerekli emirler verildi.

Vengeance'den çıkarılacak müfreze, Binbaşı Heriot komutasında 50 deniz eriyle, Yüzbaşı Robenson komutasında bir tahrip ekibinden oluşmaktaydı.

Müfreze, Kumkale'nin tahribiyle birlikte Orhaniye'deki top-

ları ve bunların güneyindeki uçaksavar görevi yapan 2 topu tahrip edecek, ayrıca Menderes Çayı köprüsünün de tahribini tamamlayacaktı.

Müfrezenin bu hareketini korumak üzere *Dublin* kruvazörü Yenişehir dolayında, *Vengeance* Kumkale açığında; *Bassilisk* muhribi de Menderes ağzının önünde yer almışlardı.

Böylece müfreze saat 14.30'da karaya çıktı. Müfreze Kumkale mezarlığına kadar gidebildiyse de şiddetli bir ateşle karşılaştığından fazla ilerleyemedi ve 1 ölü, 2 yaralı verdi. Yüzbaşı Robenson, tahrip ekibini daha fazla kayba uğratmamak için, tek başına Orhaniye'deki makineliyi, daha sonra da ekibiyle birlikte öteki makineli tüfeği ve Orhaniye tabyasındaki bir topun kızağını tahrip etti. Sonunda Binbaşı Hariot, Türklerin güçlü olduğunu *Vengeance* muharebe gemisine bildirdi ve müfreze gemiye alındı.

Seddülbahir bölgesinde de, *Irresistible* muharebe gemisinden Yüzbaşı Panton komutasındaki 45 kişilik bir başka müfreze Seddülbahir'e çıkarıldı. 4'e ayrılan müfrezeden biri, buradaki tabyada bulunan 6 toptan 4'ünü tahrip etti. Müfreze, bundan sonra Ertuğrul tabyasına yöneltildiyse de, buradaki Türk direnişi karşısında başarısız kaldı ve müfreze gemiye alındı.

Saat 18'de Filo uzaklaşırken Erenköy ve Kumkale Köyü harap olmuş bulunuyordu. Bugünkü muharebede Türk topçusu 342 mermi harcamış ve Seddülbahir'deki havan bataryası 3 şehit ile 8 yaralı vermişti.

26/27 Şubat gecesi balıkçı gemilerinden ibaret olan mayın arama tarama gemileri, muhriplerin himayesinde Boğaz ağzındaki aramalarına devam ettiler.

27 Şubat'ta Donanma Komutanlığı'ndan verilen 53 Alman mayınıyla Çanakkale-Değirmenburnu arasında 10. hat kuruldu. Adı geçen komutanlıkta yedek olarak 26 mayın kalmıştı. Bunların 7/8 Mart gecesi Erenköy Koyu'nda kullanıldığı ve tarihi bir rol oynadığı ilerde görülecektir.

Filo bugünkü şiddetli fırtınaya karşın, Boğaz ağzı tabyalarını yakından tamamen tahrip amacıyla iki harekette bulundu. Bunlardan birincisi öğleden önce oldu ve püskürtüldü. Saat

18'de *Irresistible*'dan çıkarılan 2 subay ve 78 erden oluşan bir tahrip müfrezesi ise, şiddetli karşı ateşe karşın hedefine vardı. Bu sırada *Irresistible*, çanaklıklarındaki silahlarla hareketi desteklemekte idi. Bugünkü muharebelerde yalnızca 1 er yaralandı.

28 Şubat, daha şiddetli bir poyraz fırtınası ile başladı. Bu yüzden düşman Boğaz içinde bir harekette bulunamadığı gibi, tahrip müfrezeleri de çıkaramadı. Bu suretle Şubat ayı da, başka bir ilerleme kaydedilemeden sona erdi.

Türk askeri uzmanların yorumuna göre:

> Boğaz'ı zorlama planının birinci safhası bitirilmiş gibiydi, ikinci safhasında pek az bir ilerleme vardı. Bundan sonra daha çok zorluklarla karşılaşılacağı kesinlikle biliniyordu. Deniz uçakları bir iş görememişlerdi. Kara birliklerine olan ihtiyaç, her zamankinden çok kendini hissettirmekteydi. Donanmanın harekâtına yardım için kara birliği olmadıkça ciddi bir ilerleme olmayacağı anlaşılmıştı.

Mart ayının başından 18 Mart'a kadar İngiliz-Fransız filosunun boğaz tabyalarına gösteri harekâtı sürdürüldü.

Filo 1 Mart'ta bir harekât yapmayı tasarlamıştı ama bundan vazgeçildi. Bu arada Amiral de Robeck, daha önce Kumkale'de yarım kalan tahripleri tamamlamak üzere buraya bir çıkarma yapmayı planladı. Bu işle görevlendirilen 50 kişilik deniz piyadesinin desteğinde Kumkale'ye çıkarılan bir tahrip müfrezesi, 25 Şubat'ta kullanılmaz hale getirilen 6 top, 4 nordanfiltle bir ışıldağı tahrip etti.

Türk kayıpları, 5 er şehit ve 8 er de yaralıdır.

2 Mart'ta hava lodos olduğundan çıkarma girişimi engellenmiştir ama 4 muharebe gemisinden oluşan Amiral Guepratte Tümeni, saat 14.15'te başlayarak 55 dakika süreyle Bolayır mevzileriyle Kavaklı köprüsünü bombardıman etmiş ve yapılan keşifler sonunda Kabatepe-Suvla Körfezi arasındaki kıyılarla, Bolayır mevzine 7 mil uzaklıktaki kıyı kesimi çıkarmaya elverişli bulunmuştur.

3 Mart 1915 Harekâtı'nda muharebe gemileri saat 18.10'a dek Dardanos'a uzaktan ateş ederken, Halileli bölgesindeki ba-

taryalarla da ateş muharebeleri yaptılar. Saat 18.20'de ateş keserek Boğaz'dan çekildiler.

Bundan başka, saat 18'de Seddülbahir yönünden gelen bir uçağın Kumkale-Tenker-Dardanos üzerinden geçerek Seddülbahir yönüne uzaklaştığı görüldü. Keşif uçuşunda bulunduğu anlaşılan bu uçağa, Tenker ve Yıldız tabyalarından top ve tüfek ateşleriyle karşılıkta bulunulmuştur.

Bugünkü muharebelerde Türk kayıpları 1 er şehit ve 2 er de yaralıdır.

4 Mart'ta Seddülbahir, Kumkale ve Yenişehir bölgesini bombardımana ve Ertuğrul ile Orhaniye'yi tahribe devam için buralara, 4'er makineli tüfekle donatılmış birer deniz piyade bölüğü çıkarmaya karar verdiler.

Bombardıman, saat 11.30'da başlayarak 2,5 saat sürdü, Seddülbahir'e çıkan müfreze, gördüğü direnme nedeniyle bir iş göremeyerek ve 3 ölü, 1 yaralı vererek saat 15'te geri çekildi.

Kumkale'ye çıkanlar da 17 ölü ve 24 yaralı vererek, karanlığa kadar yaptıkları bu harekâttan bir sonuç alamadı. Bütün bu hareketlerde, küçük kuvvetlerle bir şey yapılamayacağı anlaşılmıştı. Bu harekât sonunda Kumkale ve Yenişehir Köyleri tümüyle harap olmuş, 16 şehit ve 48 yaralı verilmişti. Bugün Kabatepe önünden Kilitbahir'i bombardıman eden *Queen Elizabeth*'in attığı 36 mermi ancak hafif hasar yapabilmişti. Bu bombardımana ilk kez olarak *Barbaros* muharebe gemisi Kilya önlerinden karşılık verdiyse de, düşmanın mesafeyi açmasıyla etkisiz kaldı.

Birleşik donanmanın Boğaz'a taarruz günü yaklaşırken, bir Türk subayının karısına yazdığı mektuplardan, hem Çanakkale'deki hem de İstanbul'daki yaşamı ve tepkileri farklı bir açıdan öğrenme şansı buluyoruz. Selahattin Adil 15 Ağustos 1914 tarihinde kurmay başkanı olarak geldiği Boğaz Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nda 29 Kasım 1914 tarihinde yarbay oldu. İstanbul'da yaşamakta olan karısının ve yeni doğmuş kız çocuğunun Çanakkale'ye gelmesini istiyordu ama bu konuda baskı yapmaktan da kaçındığını, eşine gönderdiği sevgi ve özlem dolu mektuplardan okuyoruz.

8 Ocak 1915 tarihli mektup:

Sevgili Sir!

Postaya verdiğim ve belki sizin henüz almamış bulunduğun mektubumda bildirdiğim vechile tuttuğum hizmetçi Mari'yi sana gönderiyorum. Kendisi hali vakti yerinde, temiz bir kadın bir kabahati varsa İstanbul'da, bir yıldan fazla kalmayacak ve en çok bu müddet zarfında seni de beraber alıp buraya gelecek! Galiba için hop etti. Ziya Efendi'nin getirdiği mektupta ahval-i sıhhiyyenin düzelmesinden, yavrumuzun birisi gibi *pamukluğundan yaramazlığının azaldığından pek sevindim. Acaba kim? Acaba!*

Ağabeyim (Barbaros zırhlısı komutanı Deniz Albay Muzaffer Adil e.m.) *buraya gelmene razı olmuyormuş ve buradaki tehlikeden bahsediyormuş. Benim buraları mülahaza edeceğimi ve senin selametini düşünmüş olacağımı takdir edersin, zan ederim.*

Zaten geçen sene Çatalca'daki Bulgar toplarını çekmeğe alışığız. Burada ise böyle hal yalnız birkaç dakika devam etti ve aylarca bir daha olmuyor ve hiçbir tehlike de mevcut olmadığından birçok zabit ve aileleri buradadır.

Gelip gelmeme kararı senindir.

Her ne kadar kararı Siret Hanım'a bıraksa da bu mektup, açıkça karısını yanında görmek istediğini anlatıyordu. 8 Ocak sonrası Siret Çanakkale'ye gelmiştir. Ancak tam yerleştikleri mahalle belli değil. Ama mektuplardan, ailenin bir çiftlikte kaldığını tahmin ediyoruz. Müstahkem Mevkii ile yani Selahattin Adil ile eşi arasında iletişim yine mektuplar aracılığıyla oluyor. Ocak ayı ile 3 Mart 1915'e kadar geçen sürede Boğaz'a yapılan taarruzlar, büyük harekâtın yakın olduğunun belirtilerini ortaya koyduğundan, bölge boşaltılmaya başlanıyor ve Siret Hanım ile üç aylık kız bebeği Sada 4 Mart'ta İstanbul'a hareket ediyor. Selahattin Adil karısına yazdığı toplam 32 mektubun (bugüne kadar yayımlanmamış bu mektuplar Semuh Adil'in arşivindedir) tamamında "Sir" diye hitap etmektedir. 18 Şubat 1330 yani 3 Mart 1915 tarihli mektuptan şunları okuyoruz:

Sevgili Sir!

Bu harp memleketlerin hayat memat meselesi olduğundan ne kadar süreceği malum değil. Herkes düşmanı sonuna kadar vurmağa karar vermişdir. Fikrim şu:

1) *Buradan düşman geçtiği takdirde İstanbul'da taht-ı emniyetde olmamakla (beraber) herkesin başına ne gelirse bana da deyip gidersiniz.*
2) *Veya şimdiden sizi içerilerde Bayramiç, Karesi, Balıkesir gibi bir yere göndereyim.*

Benimle beraber bulundukça bit-tabi arasıra haber almakla beraber sizin ve yavrumun bedenen ve benim fikren meşgul olmamaklığım pek tabii.

Ben İstanbul'da Server'le birlikte gitmeği ve fakat İstanbul'da kalmayıp, yengem (Deniz Albay Muzaffer Adil'in eşi e.m.) *ve çocuklarla birlikte Eskişehir'e çekilmelerini tercih ederim.*

İstanbul'a git orada kalmayın, mektubumu pedere, yengeme götür. Hemen bir an evvel Eskişehir'e 'ismi aklıma gelmeyen' beyin yanına gidiniz.

Daha bir iki gün içinde burada tehlike yok. Bugün akşama doğru kaleye (Çanakkale e.m.) *inerek eşyaları hazırlayıp ilk vapurla İstanbul'a gidersiniz. Fakat dediğim gibi orada kalmayıp Bursa'ya, Eskişehir'e... neresi olursa dahili bir yere gidiniz... Ben gece gelirim. Gözlerinizden öperim.*

Not: Vapur gece hareket ediyor.

Anlaşıldığı kadarıyla Selahattin Adil o gece eve gidememiş ve eşine 4 Mart 1915 (19 Şubat 1330) tarihli bir mektup göndermiş.

Sir!

Reşit Paşa *vapuru vakıa daha iyi fakat bunun İstanbul'a mı yoksa başka yere mi gideceği belli değil. Halbuki* Leon *Gelibolu'ya uğrayıp doğru İstanbul'a gidecek. Remorkör deyip de küçük bir şey zannetme. Sizin* Edremit *kadar bir şeydir. Sonra Kaptan'a söylendi. Sana kamarasını tahsis edecek. Her türlü istirahatin temin olunacak. Zaten havalar güzel merak etme, rahatça gidersiniz. Şayet* Reşit Paşa *daha evvel hareket eder ve doğruca İstanbul'a giderse ona bindiririm.*

... Melun heriflerin (düşmanların e.m.) *ne yapmak istediklerini henüz bilmiyoruz. Herhalde daha on-on beş gün boğazdan geçemezler. Siz de İstanbul'da hazırlanır ve mümkün olursa ağabeyimden de izin alırsınız...*

Not: Sivil elbiselerimi almayı unutma.

Bu mektupta dikkati çeken en önemli nokta, *koalisyon donanmasının* Boğaz'a yapacağı saldırı gününün Yarbay Selahattin tarafından çok doğru olarak tahmin edilmiş olmasıdır.

4 Mart 1915'te Amiral Sackville Carden donanması olmayan Türklere son darbeyi rahatlıkla vurabileceğini düşünüyordu. Ama savaşta hesaba katılamayan olasılıklar vardı, bunu unutmuştu.

Seddülbahir tabyası Türkler tarafından boşaltılmıştı ama kale, ön gözetleme için çok önemliydi. Karadan yapılacak bir saldırı esnasında yarımadayı 9.Tümen'i ile savunmakta olan Binbaşı Halil Sami, 27. Piyade Alayı, 3.Tabur ve 10.Bölük eratından Mustafaoğlu Bigalı Mehmet Çavuş komutasında bir takım askeri Seddülbahir Kalesi'ne yerleştirdi. Tabyanın hemen aşağısında yer alan kalede gözetleme yapacaklardı. Eğer düşman bir saldırıya girişirse onları oyalayacaklar ve acele olarak gerideki yedek birliklerine haber göndereceklerdi. Gelen birliklerle beraber eğer dayanır ve hayatta kalırlarsa, birlikte düşmana karşı koyacaklardı. Kısacası, takım önemli bir oyalama hareketini yapmak için görevlendirilmiş ve gözden çıkarılmıştı.

Mehmet Çavuş takımını deniz tarafına, karşıyı geniş bir açıyla görecek şekilde yerleştirdi. Ellerinde sadece tüfek ve el bombaları vardı. Her bir askere mermileri sayarak bizzat verdi. Süngülerini biletip talim yaptırdı. Koca kalede topu topu 30 kişiydiler ama görevlerinin ne kadar önemli olduğunu biliyorlardı. Az sayıda olmalarına karşın yılgınlığa düşen yoktu. Moralleri yüksekti.

Mehmet Çavuş'a, düşmanın ancak deniz tarafından saldırıya geçebileceğini anlatmışlardı. Karadan bir saldırı beklenmiyordu. Onun için geceleri 5 askeri nöbetçi bırakmıştı. Diğer askerleri kale içindeki siperlere yerleştirmişti.

Kalenin açığına demirleyen muhrip ve gambotlardan İngiliz askerleri motorlara bindiriliyordu. Motorların önlerine makineli yerleştirilmişti. Hem gemilerden hem de motorlardan taciz atışları yapıldı. Ama Türk tabyalarından karşılık verilmedi. Peş peşe motorlar kumsala yanaşıyor askerler Seddülbahir tabyasından ateş yemeyeceklerini sanarak coşku içinde karaya ayak basıyorlardı. Birdenbire karadan ateş başladı. Kimi tümseklerin arkasına saklanmaya çalışıyor, kimisi denize atlıyor, kimisi de motorlara hücum ediyordu. Mehmet Çavuş ve takımı isabetli atışlarla ortalığı kasıp kavuruyordu. Kumsal ve motorlar kısa sürede ölü ve yaralılarla doldu.

Karadaki düşman askerleri karşı ateşe başlayamamışlardı. Sadece uzaktaki muhriplerden makineli ile ateş ediliyordu. Ama kimseyi göremiyorlardı. Kaldı ki, tüfekler aynı yerden ateşe devam etmiyordu. Çünkü kaledeki 29 asker devamlı yer değiştirerek geniş bir açıdan ateş ediyordu. İngilizler, kaledeki asker sayısının çok fazla olduğunu düşünüyorlardı. Bu sebeple teknelerde bekleşen askerler karaya çıkmak istemiyordu. Komutanlar tabanca tehdidi ile onları kıyıya çıkmak için gayret sarf ediyordu ama hepsi isteksiz davranıyorlardı. Zira, karaya yaklaşan ya da ayak basan anında mermiyi yiyordu. Ölüler üst üste yığılmış, sandallar cesetle dolmuştu. Bazı sandallar ise akıntıya kapılmıştı.

Mehmet Çavuş devamlı yer değiştirerek durmadan ateş ediyordu. Öyle seri ateş etmeye başlamıştı ki kendinden geçmişti. Birden ellerinin ısındığını fark etti. Tüfeğine baktı. Ucu nar gibi kızarmış, namlusu paramparça olmuştu. Öfkeyle tüfeğini düşmana doğru fırlattı. Yerdeki taşları alıp düşmana atmaya başladı. Artık eline ne geçerse düşmana doğru savuruyor, bir yandan da takımını yüreklendiriyordu. Mehmet Çavuş'un düşmana taşla saldırdığını gören erler daha da cesaretlenerek, açıktan ateş etmeye başlamışlardı. Bu sırada kurşunlardan biri Mehmet Çavuş'un başını sıyırdı. Fark etmedi bile. Daha sonra atılan bir başka kurşun göğsünün sağ tarafına saplanıp (memesinin üstüne) kaldığında İngilizler yavaş yavaş motorlarını ve sandallarını geri çekmeye başladı. Çünkü kaledekilere karşı koyamıyor-

lardı. En iyisi muhripler ya da zırhlılarla birlikte geri dönüp kaleyi toplarla yerle bir etmekti. Akşama doğru yedek kuvvetleri yetişti. Yarbay Mustafa Kemal'in raporuna göre 6 şehit, 13 yaralı vermişlerdi. Çatışmayı 12 kişi sürdürüyordu. Getirilen seyyar 2 top ile muhriplere ateş edildi. Ölülerini bırakan İngilizler geriye döndüler. İmroz Adası'na doğru gidiyorlardı. Kaledekiler kendilerinden en az on kat kalabalık düşmanla 6 saat çarpışmışlardı.

19.Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, Seddülbahir kuzeyindeki Harap Tepe'den Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na bir rapor göndererek, bir askerin madalyayla ödüllendirilmesini istemiştir. Bu asker 27.Alay'ın 10.Bölük çavuşlarından Mehmet Çavuş'tur. Mustafa Kemal'in raporda anlattığına göre, Seddülbahir'e çıkan İngilizler buradaki piyadelerimizin ve obüs bataryamızın ateşleriyle püskürtülmüştür. Özellikle Mehmet Çavuş'un tabya içindeki yarım takımının süngü hücumuyla püskürtülmüştür. Bu hücum sırasında Mehmet Çavuş, tüfeğinin mekanizmasının işlememesi üzerine yanındakilere örnek olarak taşla düşmana saldırırken başından yaralanmıştır. Tümen komutanı da adı geçenin madalyayla ya da başka bir biçimde ödüllendirilmesini önermiştir.

Bu olayı Uluğ İğdemir, "Arıburnu Muharebeleri Raporu"nda biraz farklı anlatır:

> Mehmet Çavuş Bigalıdır. Ben kendisini bu savaştan birkaç ay sonra tebdili hava için Biga'ya geldiği zaman gördüm ve savaşın hikâyesini kendinden dinledim. Mehmet Çavuş savaşı şöyle anlatıyordu:
>
> Ben mangamla nöbette idim. Düşman gemileri sahili şiddetle bombardıman ettikten sonra çıkarma yapmaya başladılar. Bu sırada gizlendiğimiz yerden çıkarak yere yattık ve düşmana ateşe başladık. Düşman da yere yatarak bize ateş ediyordu. Birbirimize çok yakındık. Bir ara tüfeğimin mekanizması işlemez oldu. Hırsımdan tüfeğimi attım. Bunu gören bir düşman neferi ayağa kalkarak bana ateş etmeğe başladı. Hemen istihkâm küreğini çekerek üzerine atıldım. Kaç kişiyi vurduğumu hatırlamıyorum. Gözümü açtığım zaman kendimi sıhhiye çadırında buldum.

Savaşlar, muharebelerde her zaman kendi kahramanlarını yaratır. Bigalı Mehmet Çavuş'un öyküsü de bunun tipik örneklerinden birisidir.

19.Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal, o gün çarpışma ile ilgili olarak Boğaz Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na şu raporu yazdı:

Mustafa Kemal'in 22.12.1330 (7 Mart 1915) tarihli raporu şöyledir:

> Bu ayın on dokuzuncu günü (4 Mart 1915 e.m.) vuku bulan Seddülbahir Muharebesi'nin cereyan şekli aşağıdaki gibidir:
>
> 1) Söz konusu gün öğleden evvel saat dokuzda düşmanın üç drednot ve beş torpidosu tarafından Seddülbahir ve civarı bombardıman edilmeye başlandı. Bu sırada bir nakliye gemisi ile üç mavnası Seddülbahir iskelesine yanaşarak asker çıkarmaya başlamış ve bombardıman himayesi altında bir subay kumandasında yetmiş kişilik tahmin edilen bir kuvvet ve bir makineli tüfek iskeleye çıkmıştır. 27.Alay'ın 10. bölüğünden Mustafa oğlu Mehmet Çavuş kumandasındaki yarım takım tarafından, çıkan düşman üzerine Seddülbahir tabyasından ateş açılıyor ve düşman da karşı ateşe başlıyor. Muharebe üç saat kadar devam etmiş, mesafenin azlığı ve askerimizin şiddetli ateşi altında ve en nihayet süngü hücumuna kalkması sayesinde düşman askeri sebat edemeyerek birçoğu vurulmuş oldukları halde sandallarına binerek kaçmışlardır.
> 2) Bombardıman sırasında 27.Alay 10.Bölük'ten altı şehit ile on üç yaralımız vardır. Bunlardan üç şehit Seddülbahir'de diğer üçü Harab Tabya'da bekleme mevzisinde bulunan kıtadandır, Seddülbahir'de şehit olan üç neferden Nuh oğlu Nuh'un cesedi bulunamamış ise de şehit olduğu kuvvetle muhtemeldir.
> 3) İşbu muharebede 46.700 piyade mermisi sarf edilmiştir. Beş silah ile sekiz kasaturanın henüz bulunamadığı ve iki silahın kundaklarının harap olduğu ve bu konudaki zayiat listesinin ilişikte takdim edildiği arz olunur.

19.Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in raporunda yazdığı şehit ve yaralı sayısı ile Genelkurmay'ın yayımladığı

harp tarihindeki sayılar birbirini tutmuyor. *Harp Tarihi*'ne (5. cilt 1. kitap, sayfa 148) göre, "Türklerin bu‹.ünkü muharebede cephane tüketimi 292 top mermisiyle, 30 8 0 ṗ ʾiyade cephanesiydi.

Kayıplarsa, 16 şehit, biri subay olm٦. ˙ze e 45 yaralıdan ibaretti.

Hasara gelince; Kumköyü ve Yenış hir tʾimüyle yanıp yıkılmıştı.

İngilizlerin kendi kaynaklarına göre kayı ‵ arı; Seddülbahir'de 3 ölü, 1 yaralı; Kumkale'deyse 17 ölü (s ɒay, astsubay ve er) 24 yaralı ve 3 yitikten ibaretti.

Yarbay Mustafa Kemal, Bigalı Mehmet Çavuş'un kahramanlığını İstanbul'da hayran olduğu Madam Corinne'e 30 Mart 1915 tarihinde gönderdiği mektupta da yazıyordu.

Maydos Karargâhı (Dardanalles),
17 Mart 1331 (30 Mart 1915)

Aziz Dostum,

Son kartınız Maydos'a Fethi'nin (Okyar) bir zarfı içinde geldi. Siz ki benim hayatımı takip etmekten zevk almak istersiniz. Nasıl oluyor da benim muharebe meydanında olduğumu öğrenemediniz? Bunun benim hatam olduğunu mu söylemek istiyorsunuz? Hakikaten, değil mi, cidden endişelenmişsiniz sanırım. Ben Maydos'ta bulunur, gece gündüz düşmanla savaşırım da aziz dostum Corinne bunu bilmez ve kartlarıyla mektuplarını her zamanki gibi Sofya'ya gönderir, bunları da benim yerime hep Fethi Bey alır.

Vaziyet Çanakkale Boğazı'nda biraz kritik bir hal alınca, aziz dostumuz Nuri'nin eski mevkisi olan Rhodosta'ya (Tekirdağ) gidip orada bulunan bir tümenimizin kumandasını üzerine almamı isteyen gayet acil bir telgraf emri aldım. Yeni dostlarıma veda bile edemeden Sofya'dan ayrıldım. Biliyordum ki, bu benim tarafımdan bir nezaketsizlikti. Mısır'a gitmeden ve daha sonra Kudüs'te istirahate karar vermeden önce sizde bir akşam yemeği yiyen ve size hararetle veda eden Nuri hiçbir zaman benim gibi hareket etmek istemezdi.

Neyse, 24 saatte Rhodosta'da hazırdım ve tümenin oluşturulmasıyla meşgul oldum. Sonra oluşturduğum tümenle Maydos'a gitmek ve orada bulunan bütün kuvvetlerin komutanları-

nı üstlenmek emrini aldım. Bu kuvvetler, Çanakkale Boğazı'nı müdafaa eden iki topçu tümeniydi.

Bir aydır buradayım ve Çanakkale Boğazı'nı müttefiklerin çıkarma teşebbüsünde bulunan donanmalarına ve kuvvetlerine karşı müdafaa ediyorum. Bu ana kadar, sevgili Corinne, hep başarılı oldum ve aynı yerde kalırsam, kuvvetle ümit ediyorum ki daima başarılı olacağım.

Burada benim ismimin duyulmamasına şaşırmamalı çünkü ben, mühim bir muharebenin kahramanı olarak Mehmet Çavuş'a şeref kazandırmayı tercih ettim. Tabii şüphe etmezsiniz ki, muharebeyi idare eden sizin dostunuzdu ve savaş gecesi muharebelerin saflarında Mehmet Çavuş'u bulan da o idi.

Corinne, Sofya'dan ayrıldığımı ve burada bulunduğumu size niçin haber vermediğimi bana sormayınız. Çok iyi anlıyorsunuz ki, çok ciddi bir şekilde meşgulüm ve şüphe etmemelisiniz ki, hafızalarımızda silinmez çizgilerini bırakan değerli anları asla unutamam.

Zaman geçer fakat dostlar arasındaki bağları daima kuvvetlendirir. Mektubumu elinize vermesi için size tümenimden bir subay gönderiyorum. Çünkü posta ile ancak manasız birkaç kelime göndermek mümkün. Siyasi, askerî ve umumi vaziyeti nasıl gördüğünüzü bana açıkça söyleyiniz Corinne.

Ben bu konuda size izahat veremem.

Cevdet Bey hiç değilse pazar günleri sizi ziyaret ediyor mu? Etmiyorsa ona sizi görmesi için yazınız ve söyleyiniz ki her türlü yanlış anlamalara karşın ben onun samimi dostuyum ve bana mektup yazmasını arzu ediyorum.

Siz bana kısa, basit kartlar yollayabilirsiniz.

Size istenilen zamanda yazamazsam ümit ederim ki beni mazur görürsünüz.

Matmazel Edith'e yürekten dostluklarımı arz ederim. Valideniz hanıma ve pederinize lütfen hürmetlerimi bildiriniz.

Geçmiş ve geçmiş zamanın hatıraları ebedi bir hayata sahiptir.

Beni unutmayınız Corinne, hatta bu savaşta ölsem bile.

4 Mart'a kadar yapılan deniz harekâtı, koalisyona açıkça, ya Boğaz'ı yarıp geçmekten vazgeçmeli ya da iki kıyıyı temizlemek için büyük kuvvetlerle güçlü çıkarma yapılmalıdır, mesajını vermiştir. Ama onlar yaptıkları ısrarlı hücumlarla bunu doğru

değerlendiremediklerini ortaya koymuşlardır. 18 Mart'a kadar anlamsız kayıpları göze alıp, güçsüz birliklerle Boğaz'ı zorlamaya devam etmişlerdir.

5 Mart'ta *Queen Elizabeth* endirekt atışını sürdürdü. Kabatepe'nin 2,5 mil lodos yönüne demirleyerek Rumeli Mecidiye tabyasını dövmeye başladı. Atışını gözetleyen iki uçaktan biri düşerek battı ve diğeri de pilotunun yaralanmasıyla geri döndü. Bunun üzerine bu iş, Karanlık Liman'a girmiş olan 3 gemi tarafından devralındı. *Queen Elizabeth,* Türk bataryalarından 17 mermi yemiş fakat etkisi az olmuştu. Mecidiye'den sonra Namazgâh'a, hedef değiştiren gemilerin attığı mermilerden biri, Rumeli Hamidiye tabyasına isabetle cephaneliği tutuşturdu. Saat 18'de ateş kesen düşman çekildi. Bu harekâttan alınan ders, uçakların bir atış kontrolüne yeterli olmamaları idi.

Yukarıda kısaca açıklanan harekât sırasında, Kabatepe açığında Boğaz'daki tabyalara yöneltilen ateşlerin gözetleme ve kontrolüyle görevlendirilen uçaklardan biri arızalanarak denize düştü. İkinci uçağın pilotu da, yerden açılan piyade ateşleri sonucu isabet alarak geri dönmek zorunda kaldı. Bu nedenle atışların kontrolü tümüyle Boğaz'a giren gemilere kalmıştı. Bu gemiler de yerlerinin belirlenmesi güç olan gizli Türk bataryalarının ateşleriyle karşı karşıya bulunuyorlardı.

Bugünkü muharebelerde 347 topçu cephanesiyle, 279 piyade cephanesi tüketilmiş, Rumeli Mecidiye tabyasının koğuşu yıkılmış, insan kaybı olmamıştı.

7 Mart 1915 harekâtı

General Pomiankowiski'nin yazdığına göre, 25 Şubat saldırısı ardından, 7 Mart'ta da dört İngiliz savaş gemisi Karanlık Liman'a girdi ve Dardanos ile körfezdeki tabyaları şiddetli top atışına tutmaya başladı. Çanakkale Boğazı'nın dış kısmındaki tabyaların tahribi, Fransızlar ile İngilizlerin devamlı karaya çıkma girişimleri, İstanbul'da korkunç bir paniğe neden oldu. Sadece Türk halkı değil, aynı zamanda hükümet de kısa zamanda düşman donanmasının Çanakkale Boğazı'nı geçerek başkentin ön-

lerine kadar gelebileceğinden endişeleniyordu. Bu yüzden hükümet İstanbul'u tahliye etme hazırlıklarına girişti. Padişah sarayı, hükümet ve idari makamlar Eskişehir'e nakledilecekti. Bu sebeple eşyalar, arşiv ve buna benzer kıymetli evrak oraya nakledildi. Hazine, müzelere ve mukaddes emanetler ise, Konya'ya götürüldü. Büyükelçilik mensupları ve diplomatlar, Anadolu'daki yeni yerlerinin belirlenmesi konusunda hükümetle mutâbakata vardılar. Yabancı elçilikler Avusturya-Macaristan tarafından bile gerekli eşyaların Anadolu'ya sevkıyatı sağlandı. Ayrıca onların orada kalabilecekleri yerler de hazırlandı.

Fakat Pomiankowiski İstanbul'dan ayrılmayı uygun görmedi:

Ben şahsen o zaman Çanakkale Boğazı'nın böyle çabuk düşman donanması tarafından zaptedileceğine inanmıyordum. Bu görüşe uygun düşen raporumu Viyana'ya ve hatta Markgraf Pallavicini'ye gönderdim ve sonuçta büyükelçilik tarafından Anadolu'da yerleşmek için sürdürülen hazırlıklara katılmadım.

Avusturyalı ataşenin tezini güçlendiren husus 7 Mart günü bölgeye yaptığı seyahatte gördükleridir:

> Seyahatim esnasında topladığım bilgiler son derece ilgi çekici ve yararlı idi. 7 Mart günü 8-10 bin metre mesafeden) tabyanın ağır topları (35 cm 24 ve 35,5 cm'lik) yarım saatte toplam 26 atış yaptı. Buna mukabil düşman gemilerinin atışı sayılamayacak kadar çoktu. Fakat İngilizlerin bunca tesirsiz atışına karşılık 26 Türk atışı, yüzde yüze varan bir isabetle gemilerin yara alarak geri çekilmelerine yol açtı. Bu hadisenin böyle olmasına sebep, Çanakkale Boğazı'ndaki akıntı yüzünden su üzerinde sallanan gemilerden yapılan atışların isabetsizliğine karşılık mükemmel yetiştirilmiş Türk topçuları tarafından kullanılan tabyaların isabetli atışlarıydı.
>
> İşte bu çok önemli bilgiler, bana Çanakkale Boğazı ile İstanbul'un o zamanki durumu hakkında kesin bir hükme varmama yardımcı oldu. İngiliz-Fransız donanmasının Boğazlar'a karşı girişeceği harekâtın başarılı olacağına ihtimal vermediğimi belirtmek isterim. Çünkü tabyaların toplarının düşman donanmasının hücumunu başarısızlığa uğratacak miktarda cephanesi bulunduğunu tahmin ediyordum. Eğer –bana göre zayıf bir ih-

timal– düşman donanmasının bir kısmı, top ateşleri ve mayınlar arasından geçerek Marmara Denizi'ne girmeyi başarsa bile, ondan sonrasının ne olacağı belli değildi. Düşman donanmasının, kuvvetli Türk birliklerinin bulunduğu Marmara Denizi kıyılarına çıkarma yapması mümkün değildi. Olsa olsa İstanbul'a bir iki bomba atarak birkaç binanın tahribine yol açabilirdi. Fakat düşmanın yedek cephanesinin sarf edilmesinden sonra, Çanakkale tabya ve bataryalarından elde edilen çapraz ateş altında daha fazla ağır kayıp vermeden içine düştüğü çemberden kurtulmanın hesabını yapmalıydı.

Ancak, Çanakkale Boğazı'nın düzenli işgali ve savunma araçlarının yavaş yavaş tahribedilmesiyle ilgili taktiğin uygulanmasının ileride olumlu bir sonuç vereceğine inanmıyordum. Zihnimi kurcalayan bir başka soru da, gemi toplarının tesirsiz atışlarıyla iç tabyaların tahribi ya da hasara uğratılmasının beklenip beklenemeyeceği konusuyla ilgiliydi. Bence bunun gerçekleşmesi, ancak çok miktarda cephaneye ve uzun zamana bağlıydı.

5/6 Mart'ta yapılan aşırtma atışları yeterli tahribatı yapmayınca, bugün, dört muharebe gemisinden oluşan Fransız tümeni Boğaz'a girdi. Saat 11'de Halileli bölgesindeki bataryadan atıldığı sanılan bir mermiyle harekât başladı. Muharebe gemileri buna ateşle karşılık verince, Tenker ve Erenköy'deki Türk obüsleri de ateşe katıldı.

Saat 12.00'de Boğaz'a giren *Agamemnon* ve *Lord Nelson,* Fransız korumasının altında, Boğaz'ın ortasında doğuya yönelerek kıyıya biraz yaklaştıktan sonra, batıya dönüp Rumeli Mecidiye ve Anadolu Hamidiye tabyalarını bombardımana başladılar. Anadolu Hamidiye tabyası buna karşılık verdi.

İngiliz muharebe gemileri, bu iki tabyayı bombardıman ederken, Fransız muharebe gemileri de, obüs bölgesindeki topçuyu ve Dardanos Bataryası'nı ateş altına aldılar.

Boğaz'da günün en şiddetli ateş muharebesi yapılıyordu. Bataryaların önüne, arkasına ve yanlarına düşen yağmur gibi düşman mermilerine karşın, Türk topçusu, büyük bir sessizlik ve düzen içinde Birleşik Filo'nun bu bombardımanına karşılık veriyordu.

Harekât sırasında bir mermi, Çanakkale'nin kenar mahallesine düşmüş, Anadolu Hamidiye ve Rumeli Mecidiye tabyaları kışlaları ve Kilitbahir Kulesi isabet almıştır.

İki İngiliz gemisi de, Türk topçusunun şiddetli ateşlerinden isabet alarak hasar gördü ve saat 15'te İngiliz ve Fransız muharebe gemileri, ateş keserek çekildi.

Bugünkü muharebede, Türk sahra ve obüs toplarının verdiği hasara ek olarak, *Agamemnon* ve *Lord Nelson*'a kaydedilen isabetlerle, direkt donatım ve üs kesimleri tahrip edildi. *Lord Nelson*'un komutanı ve kuledeki daha birkaç personeli de yaralandı. Aldığı isabetler sonucu *Agamemnon*'da büyük bir delik açıldığı, bu arada subay odalarının da hasara uğradığı görüldü.

Aynı anda Bolayır bölgesi de bombardıman edilmiştir. *Dartmouth* adlı bir İngiliz kruvazörünün saat 10.45'te Bolayır sırtlarına attığı 23 mermiden beşi, Bolayır Köyü'ne, öbürleri de Bolayır sırtlarına düşmüştü. Bolayır bölgesinde, 714 tane top mermisi harcanmış, Türk tarafının 4 şehit, 12 yaralı vermesine neden olunmuştur.

Müttefik Filo'nun hem bombardımanları hem de karakol gemileri ile mayın arama taramaları devam ederken, Türk donanmasında da bazı hareketler olabilmiştir. Buna iki örnek *Demirhisar* torpidosunun 7 Mart'ta Ege Denizi'ne çıkışı ile aynı gece *Nusrat* mayın gemisinin Erenköy Koyu'na mayın döküşüdür. *Nusrat*'ın Çanakkale deniz savaşının seyrini değiştiren öyküsü ayrıntılarıyla anlatılacaktır. Önce *Demirhisar* torpidobotunun Ege Denizi hareketi üzerinde kısaca durmalıyız.

Demirhisar torpidobotunun harekâtı

Osmanlı Devleti donanmasının İngiliz-Fransız Filosu'na karşı *taarruz yapma* gücü yoktu. Ama Türk Genelkurmay kaynaklarına göre:

> Mayıs 1915 ortasından itibaren Türk sularına gelen Alman denizaltı gemileriyle bu, bir derece mümkün olmuş fakat bu da düş-

manın aldığı karşı tedbirlerle bir süre sonra gevşemişti. Bunun dışında, bu türden bir harekette bulunmak girişimi komutan Yüzbaşı Lütfi Talat idaresindeki 7 tonluk küçük Demirhisar torpidobotunun yaptığı çıkış hareketidir.

25 Şubat 1915'te Çanakkale'ye gelen Demirhisar torpidobotu, iki gün sonra bu hareketi yapmaya kalkışmış fakat Erenköy Koyu'nda iki düşman muhribinin bulunduğu haberi alınınca geri dönmüştü. Bu haber, her ne kadar gerçekleşmemişse de bir bakımdan yararlı olmuş ve ay ışığının gittikçe azalması, torpidobota, çıkışını karanlık bir gecede, (7/8 Mart 1915'te) yapma olanağını vermişti.

7 Mart 1915 saat 17'de harekete geçen *Demirhisar*, Kepez'de karanlığı bekledikten sonra mayın hatlarını geçti ve Rumeli kıyısını izleyerek seyrine devamla Seddülbahir bölgesindeki düşman gemilerinden sıyrılmayı başardı. Sonra kuzeye yöneldi. Gökçeada'dan (İmroz) açık bir rotada seyrederken bir düşman gemisi tarafından izlendiyse de bir süre sonra bundan kurtulabildi. Saros Körfezi hizalarında batı rotasına dönen torpidobot, sonradan lodos rotası ile Kesendire Körfezi üzerlerine kadar gittikten sonra 8 Mart öğle vakti Strati Adası'na yol verdi. Burası bombalandıktan sonra Bababurnu'na rota değiştirildi. Bu bölgede düşman kuvvetlerine rastlanmayacağı ve Bababurnu'na sığınılmak suretiyle çıkışlar yapılabileceği umuluyordu. Bunun aksi ortaya çıkıp bu burun yakınlarında düşman gemileriyle karşılaşılınca kuzeye yönelip Bozcaada'daki düşman gemilerine taarruz etmek istediyse de havanın berraklığı karşısında bundan vazgeçerek güney rotasına döndü ve ikmalini yaptıktan sonra aynı harekete tekrar girişmek üzere İzmir Körfezi'ne girmeye karar verdi.

Buradan 15 Nisan 1915'te yeniden denize açıldı.

8 Mart 1915 harekâtı

Beş İngiliz gemisinden oluşan filo önce Kumkale'yi ve arkasından da Seddülbahir'i bombardıman etti.

Queen Elizabeth, Vengeance, Canopus, Cornwallis ve *Irresistible* muharebe gemilerine ek olarak üç motorbot da harekâta katılmıştır.

Bugünkü bombardımanda 202 top mermisi harcanmış ama asker kaybı ve önemli bir hasar olmamıştır.

İngiliz gemilerinin 1.500-1.600 metreden yaptıkları atışların etkili olmadığı, daha yakın uzaklığa gelmeleri gerektiği saptandı. Ancak boğaza döşenmiş mayınların temizlenmeden bunun başarılmasının da olanağı yoktu. Balıkçı gemileriyle geceleri mayın temizleme işine karar verildi.

9 Mart harekâtı

Türk tabyalarına rahat yüzü göstermeme kararındaki İngilizler, Kumkale'nin Türkler tarafından yeniden işgalini önlemek amacıyla, *Albion, Prince George* ve *Irresistible* muharebe gemilerince, Menderes Köprüsü kalıntılarıyla, kıyılarda bulunabilecek sandal ve öteki deniz araçlarının tahribini planladılar.

Bugünkü muharebede öğleye doğru başlayıp, gece yarım saat süren harekât sırasında, toplam 51 top mermisi harcanmış, personel kaybı verilmemiş, gündüz harekâtında da Menderes Köprüsü hasar görmüştür.

10-18 Mart arası harekât

10 Mart'ta harekâtın ağırlığı Bolayır bölgesindeydi. Merkez Tabya Kışlası, Bolayır Köyü, Kadıköy ve yöresinin bombardımanıyla başladı. Bu harekâtta yaklaşık 300 gemi top mermisi harcandı.

Boğaz'da geçen bugünkü muharebelerde, Türk topçusu, 33 mermi sarf etmiş, asker kaybı olmamıştır. Yalnızca Bolayır mevziinde Merkez Kışlası'nın bir bölümü hasar görmüştür.

Gece yapılan muharebede ise, muharebe gemileri 1.882 top mermisi kullanmış, buna karşılık üç er yaralanmıştır.

11 Mart harekâtına Fransız gemileri de katılarak yine Bolayır bölgesi bombardıman edilmiştir.

Filo 300 mermi atmış, tabyalara ve cephaneliğe birkaç isabet sağlamışsa da, can kaybına ve önemli bir hasara neden olmamıştır.

Türk topçusu ise yalnızca dört mermi atmıştır.

12 Mart'ta Bolayır bölgesinde başlatılan harekât küçük ölçüde de olsa bugün de sürdürülmüştür.

Yeniköy önüne gelen *Dublin* kruvazörü, Çınarlı Limanı'nı bombardıman ederek, limana 13 mermi attı, fakat etkili ç·lamadı.

Saros Adaları yakınında bulunan bir muharebe gemisi de, Merkez Tabyası'na 20 mermi savurdu ama o da etkisiz kaldı.

11/12 Mart gecesi yapılan mayın arama taraması, özellikle Mesudiye Bataryası'nın ateşi etkisiyle başarılı olamadı.

Gündüz ve gece yapılan muharebelerde Türk bataryaları toplam 82 mermi kullanmıştır.

Filo'nun Boğaz harekâtında *Arc Royal* uçak gemisi devamlı hizmet etmiştir. Bu tarihten itibaren de Cibralta'daki *Feiton* uçak ana gemisi, Marsilya'dan 14 İngiliz kara uçağını Çanakkale'ye getirecek, Fransızlar da Mısır'daki 3. Hava Filolarını göndereceklerdir.

13 Mart'ta Saros Körfezi'ndeki harekât sürdürüldü. Merkez Tabya'ya 150 top mermisi atılırken Tabya'dan buna üç atımla karşılık verildi. Kayıp ve hasar olmadı.

Gemilerden biri Ekinlitepe'ye 27 mermi attı.

Boğaz'daki harekâtta ise Seddülbahir ve Kumkale bombalandı. Hem keşif uçağı hem de denizaltı kullanıldı. Ayrıca, Boğaz girişinde bulunan iki muharebe gemisi de, İntepe ve yöresini bombardıman etti.

Bugünkü Boğaz muharebesinde Türk topçusu 369 mermi harcamıştır.

Harekât gece de devam etmiş, Filo, çoğu *Ametheyst* kruvazöründe olmak üzere, toplam 27 ölü 43 yaralı vermiştir. Türkler ise, 974 top mermisi harcamış, iki top kürsüsünün ayakları kırılmıştır.

14 Mart ve 15 Mart'ta da hem bombardıman hem de mayın arama devam etmiştir.

Koalisyon donanması Çanakkale Boğazı'na taarruz hazırlığının sonuna geldiği günlerde Türk Hükümeti'nin bazı yüksek dereceli devlet memurları ile diplomat ve subaylarının bölgeye bir denetleme gezisi yapmasına karar verilir. Gezi dönemin en konforlu Türk hükümet yatı olan *Yörük* ile yapılacaktı. İşin gerçeği, bu gezi ABD elçisi için düzenlenmişti. Büyükelçi Morgenthau için yapılan geziye davet edilenler arasındaki yabancı misyonda General Pomiankowiski de vardı ve anılarında şunları yazmıştır:

> 14 Mart sabahı İstanbul'dan hareket ettik. Öğrendiğime göre, Enver Paşa bu geziyi Amerikan Elçisi Morgenthau için tertiplemişti. Morgenthau, Türkiye'nin durumu hakkındaki kordiplomatik çevrenin endişe verici düşünceleri ile İngiliz-Fransız donanmasının pek yakında İstanbul önlerinde görüneceği söylentilerini yaydı. Hatta bizimle birlikte olan Enver Paşa bile 4. Kolordu'yu teftiş için Bandırma'da gemiden indi. Hemen hemen zamanının büyük bir kısmını Morgenthau ile konuşmakla geçirdi ve kendisini, kötümserliğe sevk edecek herhangi bir sebep olmadığı yolunda iknaya çalıştı.
>
> *Yörük* akşamleyin Gelibolu Limanı'na girdi. Geceyi orada geçirdik. Ertesi sabah Çanakkale'ye hareket ettik, oradan karaya çıktık. Otomobillerle gezip gördüğümüz tabya ve bataryaların bulunduğu Anadolu kıyısına hareket ettik. Orada alabora olan *Mesudiye* gemisinin su yüzündeki enkazını gördük.
>
> Öğleden sonra Avrupa kıyısındaki tabyaları gezdikten sonra dönüş için akşama doğru gemiye geri döndük ve 16 Mart günü öğleden önce İstanbul'a geldik.

16 Mart'ta iki muharebe gemisi Kabatepe'deki gözetleme binasıyla Kumtepe'yi bombardıman etti. Önemli bir hasar olmadı. Bugün asıl değişiklik *Birleşik Filo*'da oldu. Sağlık durumu kaygı verici bir hal almış olan Koramiral Carden'in, yapılan muayene sonucunda emir ve komutayı bırakarak dinlenmek üzere izinli gönderilmesine karar verildi. Yerine tüm harekâtı iyi bilen Amiral de Robeck atandı. Daha kıdemli olan Amiral Wemyss, Mondros Üs Komutanlığı gibi o zaman çok önem kazanmış olan görevinde kendi isteği ile kalmıştı. Amiral de Robeck'in ilk işi,

kendisinden önceki amiral tarafından hazırlanmış olan büyük taarruz planını 18 Mart'ta uygulayacağını İngiltere'ye bildirmek oldu.

Yalnızca bu komutan değişikliği olmadı. Fransız Kuvvetleri Komutanı General d'Amade de 15 Mart'ta Çanakkale'ye gelmişti. 17 Mart öğleden sonra da *Akdeniz Sefer Kuvvetleri Başkomutanı* Orgeneral Ian Hamilton, *Phueton* kruvazörü ile Bozcaada'ya geldi.

27 Şubat ile 17 Mart 1915 arasında Boğaz'daki harekât, İngiliz ve Fransızların başarısızlığı ile geçmiştir. General Birdwood 5 Mart'ta Londra'ya çektiği mesajda, "Donanmanın yalnız başına Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçeceğine inanmadığını," belirtiyordu.

Londra da Birdwood'a inanmayacak ve 18 Mart'ta Çanakkale Boğazı'nı zorlayacaktı.

Türk tarafının bu zorlamaya direnemeyeceğine inanılmıştı. İngilizler Balkan Savaşları'ndaki Türk askerinin ve topçu gücünün bu kadar kısa sürede değişebileceğine, gelişebileceğine, disiplin altına alınabileceğine ihtimal vermediklerinden, planlarının işleyeceğinden emindiler. Hesaba katmadıkları direnç gücünü, Selahattin Adil anılarında, Kurmay Topçu Subayı olarak Çanakkale Müstahkem Mevkii'nde 15 Ağustos 1914-18 Mart 1915 arasında geçen 7 aylık sürede yapılan hazırlıkları ve gelişmeleri şöyle anlatıyor:

> Mevcut bataryalarla bunlar için gerekli silah ve cephane durumu tespit edildikten sonra mevcudu takviye için, müttefikimiz Almanya ile henüz bağlantımız olmadığından, memleket içinde sağlanabilecek araçlara göre boğazın nasıl savunulacağı etraflıca tetkik ve münakaşa edildikten sonra alınan kararların uygulama çalışmalarına geçilmişti. Üstün bir atış gücüne sahip bir donanmaya karşı ağır bataryalarımızın atış alanları ve atış mesafeleri dikkate alınarak bölgenin savunma durumunun tanzimine gelmişti... İşte Cevat Paşa'nın kendisinin devamlı izlemeleri ve teftişleri, diğer taraftan karargâh topçu subaylarından Yüzbaşı Hakkı Bey'le bütün birlik subaylarının gayretli çalışmaları sonucunda 18 Mart 1915 tarihine kadar geceli gündüzlü ça-

> lışılarak zaman ve vasıtalardan hakkıyla faydalanılmış, ne mümkünse yapılmıştı.

Selahattin Adil Paşa, bu muharebeden beş yıl sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Deniz Muharebeleri hakkında İstanbul'da 1920 yılında Harp Akademileri'nde verdiği konferansta, savunma açısından hem mayın hatlarının döşenmesi hem de topların yerleştirilmesiyle ilgili olarak şunları anlatmıştır:

> 6 Ağustos'ta daha 26 mayın kalmıştı. Bununla ikinci bir hat tesis edildi. Bu birinci hattın doğusunda idi. 15 Ağustos'ta gelen mayınlarla dördüncü bir hat yapıldı... Erenköy ile İntepe arasına birer obüs grubu inşasına karar verdik. Bir taraftan Müstahkem Mevkii'yi takviye ederken bir taraftan da bu mıntıkalara konmak üzere İstanbul'dan obüs bataryaları istedik ve geldikçe yerine koyduk.

Müstahkem Mevkii bir yandan toplarla güçlendirilirken, bir yandan da haberleşmeyi sağlayacak, topçu atışlarını koordine edecek ve İstanbul'a anında bilgi verecek telefon ve telgraf hatları da kuruldu. 18 Mart Boğaz muharebesinde kurulan bu hatlar sayesinde her 10 dakikada bir Sadrazam'a bilgi verilmiştir.

18 MART 1915 BOĞAZ MUHAREBESİ

Şubat ve Mart ayında kara hedeflerine yapılan başarısız saldırıların ardından Koramiral Carden tarafından hazırlanan ikinci planın son hedefi olan kısmın uygulamaya konması için 18 Mart sabahı uygun görüldü.

25 Şubat bombardımanında İngiliz-Fransız kurmaylarına göre boğazın giriş kapısını açmış sayılıyordu. Fransız Amiral Guepratte, bu muharebenin yorumunu şöyle yapmaktadır:

> Bugün eşsiz bir gün 8 İngiliz ve 4 Fransız muharebe gemisi boğaz girişindeki tabyalara ateş açtılar. Başlangıçta güçlü bir karşılıkla bu tabyalar giderek sustular. Seddülbahir kasabası ateşler içinde. Mayın tarayıcılar, bu gece giriş kesimindeki mayınları temizlemeye başlayacaklar.

Ancak aynı amiral daha sonra şunu yazacaktır:

> Garip şey! Mayın tarayıcılarımızın boğaz girişinde yaptıkları araştırmalar bir sonuç vermedi.

25 Şubat-18 Mart 1915 tarihleri arasında geceli gündüzlü kara ile deniz arasında süren mücadelede, Filo savaş gemileri çe-

şitli etkinlik alanlarında 35 harekât yapmıştır. Filo'nun bombardımanına karşılık olarak Türk tabyalarından cephane azlığı nedeniyle cılız karşılık veriliyordu. Öte yandan Türk tarafı daha çok denize mayın hatları döşemeye ve patlatılan mayınların yerine hemen takviye yapılmasına yönelik ağırlık vermekteydi. Nara'da bu işle görevli bulunan mayın müfrezesince seferberliğin ilanından, 19 Şubat 1915'e kadar, giriş tahkimatına karşı gösterilen ilk ciddi deniz mayın harekâtına karşı, boğazda döşenmiş olan 9 mayın hattı, 26 Şubat'ta döşenenle 10'a çıkarılmıştı.

Mayın hatları açısından Erenköy Koyu, askerî açıdan ayrı bir özellik taşıdığından, buranın mayınlanması ayrı bir önem taşımaktaydı. Gerçekten bu koy, merkez tabyalarının en güçlüsü olan Anadolu Hamidiyesi'nin ölü alanında kaldığı gibi, Tenkerderesi ve Erenköy kesimindeki obüsler tarafından da ateş altına alınamıyordu. Bu zayıf durumdan yararlanmak isteyecek Birleşik Filo gemilerinin bu koya sığınıp, Türk topçusunun ateşlerinden korunmalarının önlenmesi gerekiyordu. Bu da koyun mayınlanmasını zorunlu kılmış ve bu amaçla *Nusrat* mayın gemisi, 7 Mart gecesi mayın dökmekle görevlendirilmişti.

Bir gün öncesine 6 Mart 1915 gecesine dönelim...

Her an görev verilebilir düşüncesiyle mayın dökme uzmanı Yüzbaşı Nazmi yarı uyur, yarı uyanık durumdayken emir erinin sesiyle doğruldu. Hemen fırladı, kalktı. Kendisini bir anda komutanın kapısının önünde buldu. Gece yarısını geçiyordu. Çanakkale Müstahkem Mevkii komutanı Tümgeneral Cevat'ın kapısı vuruldu... *Gir* emri üzerine, aralanan kapıdan, Balkan Savaşı'ndan sonra, Çanakkale Boğazı Mayın Grup Komutanlığı'na ve kılavuzluğa tayin olan 1,80 boyunda, iri yapılı, güleç yüzlü Yüzbaşı Nazmi ağır ağır içeri girdi.

Cevat, bu cesur subayı çok önceden tanırdı. O, Balkan Savaşı'nda bir-iki düşman gemisini batırmakla da ün yapmış, gösterdiği yararlılık ve kahramanlıklardan ötürü çeşitli madalyalar ve nişanlar almıştı.

General Cevat, odanın bir köşesinde Alman Amiral Usedom ile konuşmasını birden kesti, çok önceden tanıdığı bu silah arkadaşına yaklaştı. Sağ eliyle elini tutup sıkarken, sol elini de Hafız

Nazmi Bey'in omzuna koydu. Sonra gözlerinin içine dikkatle çok kısa bir süre baktı.

"Oğlum," dedi. "Sana çok önemli bir görev veriyorum. Vatanın selameti bu görevin başarıyla yerine getirilmesine bağlıdır." Nazmi dikkat kesilmişti. Cevat konuşmasını sürdürdü; "Yalnız bir gerçeği gizlememiş olmak için söyleyeyim ki, üzerine alacağın görevde, ölmek şansı sağ dönmek umudundan daha fazladır. Ancak şunu da bil ki, bu görev uğrunda ölmenin şerefi, bu derece şerefli bir görevi yerine getirmekten mahrum kalan kahramanların azaplarından çok büyüktür. Başarabilecek misin?"

Mayın Grup Komutanı Yüzbaşı Nazmi, hiç kıpırdamadan, komutanına karşı da saygısızlık etmeden çok sakin bir sesle karşılık verdi:

"Asker değil miyim komutanım, vatana olan borcumu elbette ödeyeceğim. Zaten vatan elden gittikten sonra hayatımın ne önemi kalır ki?" "Berhudar ol Yüzbaşım."

Bu konuşmanın ardından kısa bir süre sessizlik oldu. Deminden beri tutmakta olduğu Nazmi'nin elini bıraktı, kendisini izlemesini emretti. Köşedeki geniş masaya doğru yürüdüler.

"Elinizde kaç mayın var?"

"Yirmi altı, komutanım."

"Düşman, yarından sonra belki de iç istihkâmlarımızı susturmak için büyük bir saldırı yapacaktır. Yarın gece yarısı denize açılacaksın. Elindeki mayınları Kepez'le Karanlık Liman arasına dökeceksin..."

İki subay, üzerinde Boğaz'ın büyük bir haritası bulunan masanın kenarına iyice sokuldular. Alman amiral, sabit bakışlarla Nazmi'yi süzüyor; komutan yumuşak bir ses tonu ile gereken açıklamaları yapıyordu. Haritada bir noktayı işaret etti:

"Yarın akşam, *Nusrat*'la buraya mayın dökeceksin. Bütün mayınları, şu gördüğün Karanlık Liman'da kıyıya paralel olarak dökeceksin. Düşman hareketinizi sezer, size saldırıya kalkışırsa, kıyı toplarımız, önceden aldıkları talimata uygun olarak hareket edecek ve sizi himaye ateşiyle koruyacaklar. Kendinizi göstermemeye çaba harcayın. Allah yardımcınız olsun!"

İki asker birbirlerini selamladılar. Deniz Yüzbaşı Nazmi odadan çıktı.

Mayınların her zamankinden farklı olarak döşenmesinin nedeni, şuydu: Türk Karargâhı'ndaki uzmanlar 19 Şubat'tan sonra er geç düşmanın saldıracağını biliyorlardı. Boğaz'a giren ilk grup gemiler uzun menzilli atışlardan sonra ikmal için geriye çekilmek zorundadırlar. Bu gemiler geriye çekilerek böylece arkadaki gruba da yer açacaklardı. Bunu çok iyi değerlendiren mayın uzmanları, Türk toplarının menzili dışındaki Erenköy Koyu'nun bu dönüş için en uygun yer olarak seçileceğini de düşündüler ve mayınları adı geçen bölgeye kıyıya paralel olarak döşenmesi için planlarını yaptılar.

Yüzbaşı Nazmi ertesi gün *Nusrat* mayın gemisi komutanlığını yapacak olan Tophaneli Yüzbaşı Hakkı'yı buldu. Her iki subay da çok iyi arkadaştılar. İki gün önce kalp krizi geçiren *Nusrat*'ın genç komutanı Yüzbaşı Hakkı, sağlığı için yerine bir başkasını görevlendirmeyi öneren Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı'nın ısrarlarına karşın, savaşın ve ülkenin sorumluluğunu omuzlarında duyarak görevi kabul etti.

"Hakkı'cığım, kardeşim, bu gece Karanlık Liman'a gidiyoruz, elimizdeki son 26 mayını da dökeceğiz. Saat 24'te demir yerinden ayrılacağız."

Gidecek bütün personel toplandıktan sonra, verilen talimat kendilerine iletildi. Gemi sintinesine kadar gözden geçirilmeye, mayınlar yüklenmeye, ocak kıvılcım saçıp dışarıdan görünmeyecek biçimde tavlanmaya başladı. Almanya'dan Edirne'ye trenle oradan da güçlükle 2 Mart 1915 tarihinde Çanakkale'ye getirilmiş olan 26 mayın, 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece küçük *Nusrat*'ın güvertesine yüklenmişti.

Nazmi ve Hakkı, komutan kamarasında masaya yayılı eski Boğaz haritası üzerinde izleyecekleri rotayı ve mayınları dökecekleri hattı çizmeye başladılar. Son bir haftalık rasat cetvelini incelediler. Gemideki hazırlıklar sona erdikten sonra karaya indiler. Dost, hemşeri bir helalleşme sahnesi başladı ki görülmeye değer. Namazlarını da kıldıktan sonra yeniden gemiye döndüler.

7 Mart'ı 8'e bağlayan gece yarısı Çarkçıbaşı, "Kazan tavla-

nıp, stim toka edildi, komutanım. Artık bacalardan duman ve kıvılcım çıkma ihtimali kalmadı. Makineler manevraya hazır. Gemi harekete hazır..." diye rapor etti.

Bunun üzerine Yüzbaşı Hakkı, emrederek;

"Başüstü, Bismillah viraya hazır ol."

"Başüstü viraya hazır, Bismillah vira."

Gemide sadece alınan zincir sesleri, ırgat gıcırtısı ve makinelerin çalışmaya başladıklarını belli eden mekanik, ritmik gürültüler duyuluyordu.

Geminin baş kısmındaki er, köprü üstüne doğru bağırıyordu:

"Üç kilit güvertede... "Demirin vira edildiği anda çıkardığı ses geminin her noktasından duyuluyordu. "İki güvertede" "bir güvertede" Demirin vira gürültüsü sessiz gecenin tek sesidir adeta... "Apiko salpa" Şimdi gıcırtılar duyulmaktadır. "Demir göründü" "Demir loçaya oturdu, başüstü..." Loçaya oturan demirin çıkardığı tok ses güvertede yankılandı.

Yüzbaşı Hakkı, "Ağır yol ileri, dümen iskele alabanda!" komutunu verdi. Sadece, makine telgrafının sesi ve su şıpırtıları yıldızsız, ıssız, simsiyah fakat çok sakin bu gecenin duyulan sesleri idi.

Serdümenin sesi makine tıkırtılarını bastıramadı fakat köprü üstündeki derin sessizliği bozdu. "Pruva 270... Pruva 260... Pruva 250..."

Yüzbaşı Hakkı, "Ortala, 180 de viya... Pruva 180... Gemi rotada..."

Nusrat demir alarak Çanakkale'den uzaklaşmıştır. Bütün ışıklarını söndürüp, kıvılcım atmasın diye ocaklarını bastırmıştır. Yüzbaşı Nazmi'nin kılavuzluğunda mayın hatlarının arasından beyaz köpükler saçarak büyük bir güvenle verilen rotada yoluna devam etmektedir. Makinelerin düzenli, tempolu sesine, geminin yarattığı küçük dalgacıkların hışırtısı karışmaktadır. Maskeli ışıklar altında rotayı izleyen gemide, Yüzbaşı Nazmi'nin serdümene verdiği komutlar duyulmaktadır.

"Sancak alabanda, viya böyle... Tamam..."

Gemi daha önce döşenen mayın hatlarının arasından geçi-

yor, Nazmi aşağıya inmiş, ceketini çıkarmış elleri yağ içinde makaraları yokluyor ve yaylara bakıyor, az sonra denize indirilecek mayınları teker teker gözden geçiriyordu. Son kontrolleri bitirdikten sonra ilk mayın platformun üstüne alındı. Artık atış ânı bekleniyordu. Nazmi yeniden köprü üstüne çıktı. Harita üzerinde bulundukları noktayı işaretledi.

"Şimdi buradayız... Biraz sonra Akyarlar'a doğru döneceğiz..."

Deniz sakin, hava simsiyah, zifiri karanlıkta idi. Uzaklarda dolaşan düşman devriye gemileri pırıl pırıl yanan projektörleri ile suyun yüzünü aydınlatmaktadır. Bir an, suyun yüzüne değen ışık silindirler hemen ardından denizi yalayarak, havaya kalkıp yeniden denizin yüzeyinde başka bir noktayı aydınlatıp derinlere inmekte, ardından yine uzaklara gitmektedir. Daha yakınlarda, devriyeye çıkmış düşman gemilerinin projektör ve ışıldakları, zaman zaman *Nusrat*'ın karşı yakasını noktalamaktaydı.

Simsiyah koyuluk içinde, ışıkları karartılmış 360 tonluk *Nusrat*'ın köprüüstünde Yüzbaşı Hakkı'nın ve Yüzbaşı Nazmi'nin gözleri, ufuk çizgisindeki düşman devriye gemilerinin yollarını Kepez'den, Seddülbahir'e çevirip çevirmediklerini dikkatlice izliyordu. Gemilerin bekledikleri bölgeye girmelerinin ardından Karanlık Liman yönünü tutarak yol almaya başladılar. Erenköy önlerine vardılar.

"İskele alabanda..."

"Dikkat tam yol... İleri..."

Nusrat, Anadolu yakasına, Akyarlar'a doğru yol almaktadır. Sonunda yeni mayın hattının hazırlanacağı noktaya geldiler.

"Makineler yarım yol..."

Nazmi, Hakkı'ya, "Tam yerindeyiz, ben, aşağıya inip sıradan başlıyorum. Borudan konuşuruz..." dedi ve mayınların başına geçti.

Maskeli bir ampulün ışığında derinliği ölçen erin sesi duyuldu. *"Elli."*

"Dikkat! Elli yarda var."

"Bir numaralı mayın hazır."

"Bir numaralı mayın bismillah fundo."

"Bismillah fundo!"

Yavaş ilerlemekte olan gemiden karanlığın içine salıverilen mayın birkaç saniye sonra tok bir sesle suya çarptıktan sonra su damlacıkları çıkarıp denizin karanlığı ile kucaklaştı.

"İki numaralı mayın fundo!"

"Üç numaralı mayın fundo!"

Aynı komutlar 26 kez yinelendi. Birkaç dakika sonra tüm mayınlar belirlenen rota doğrultusunda dökülmüştü. Geri dönüşte de aynı mayınların arasından geçileceği için Nazmi'nin kılavuzluğuna gerek vardı. Ellerini yıkayıp köprüüstüne çıktı.

"Tamam Hakkı'cığım. Dönelim artık. Çağır vardabandrayı, üç yeşil bir kırmızı çaksın. Sancaktan verin ki dışardan görünmesin... Yaz rapora, saat, 3.20...

"Dikkat! Makineler tam yol ileri... Rota 43 derece..."

"Her iki makine tam yol ileri cevap verdi... Rota 43 derece..."

Makineler ulaşabilecekleri en yüksek devirde çok hızlı tempoda çalışmaktadırlar. Şimdi en az mayınların dökülüşü kadar tehlikeli olan geri dönüş yolculuğu başlamıştır.

"Pruva 43, gemi rotada. Her iki makine tam yol ileri... Cevap verdi..."

Verilen görevi eksiksiz yerine getirmenin sevincini duyan iki cesur silah arkadaşı bahriyeliler, geri dönüşün de en az geliş kadar zor olacağını biliyorlardı. Daha önceki dökülen mayınlar, düşman devriye gemilerinden daha tehlikeliydi ve aralarından kazasız belasız geçmek zorundaydılar.

Gözleri bir karaltıya takıldı. Mayınlardan biri olduğuna karar verdiler. Fakat düşman devriye gemilerinin geri dönmüş olabileceği akıllarına gelince ikisinin de neşesi kaçtı. Bu gemilere yakalanmak her şeyin sonu demekti. Ancak olan olmuş, düşman devriye gemileri de geri dönmüşler ve aralarındaki uzaklığı hızla kapatarak arkalarından geliyorlardı. Ara verdikleri projektörle taramaya yeniden başladıkları zaman *Nusrat'ı* görecekler ve her şey bitecekti. Bütün personelden buz gibi terler boşanıyordu.

Nihayet korktukları başlarına geldi ve düşman gemisinin

projektörleri yandı. Karanlığı yaran projektör ışığı az öteden, hızla, üzerlerine doğru, denizi tarayarak geliyordu. Artık görüleceklerdi ve kurtulmak umudu kalmamış gibiydi. Işık dalgası kıyıları, dalgaları taraya taraya arada bir durarak, arada bir gerileyerek ağır ağır üzerlerine geliyordu. Bu ışık silindiri ölüm kılıcına dönüşmüş, *Nusrat'ın* böğrüne saplanacaktı ki, bir mucize gerçekleşti. Ölüm ve ışık dalgasının içine girmelerine saniye kala, Türk kıyılarından yanan projektör bir mucize yarattı.

Kıyıda birden bire yanan Türk projektörü, birkaç saniyelik zaman dilimi içinde, düşman projektörünü denizin üstünde yakaladı. İki projektör şimdi göz gözeydiler. Ortalığı sise yakın yoğun bir beyazlık kapladı. Beklenmedik bu ışık kavgası *Nusrat'a* yaşam umudunu geri verdi. Şimdi karşılaşan iki projektör, iki düşman göz birbirinden kurtulmak için olağanüstü bir savaşa başladılar. Düşman projektör, kurtulmak için yoğun çaba harcıyor, bir türlü başaramıyordu. Kıyıdaki bir an olsun boş bırakmıyordu. *Nusrat,* bu bazen üstünde, bazen yanında süren ışık çarpışmasının altından sessizce sıyrıldı. Olanca islim üstünde, Çanakkale yönünde yol almaya başladı.

"Makineler tam yol ileri... Cevap verdi..."

O anlarda duyulan heyecan, yaşanılan sıkıntı bir ömrü doldurabilir, bütün bir ömrü tüketebilirdi. *Nazmi* sevinçle, kader arkadaşının omzuna vurdu.

"Geçmiş olsun Hakkı!"

Fakat Yüzbaşı Tophaneli Hakkı cevap veremedi.

14 Mart 1895'te doğmuş olan Tophaneli İbrahim oğlu *Yüzbaşı Hakkı* bu olaydan altı ay sonra Kasımpaşa'da askerî hastanede 14 Eylül 1915 tarihinde yaşama veda edecekti.

Bu may.nların dökülüş tarihi bazı kaynaklarda 17/18 Mart 1915 gecesi olarak gösterilmiştir. Bir kısım kaynaklarda da 7/8 Mart 1915 gecesi olarak belirtilmiştir. Bu tarih konusunda güvenilirliğine inanabileceğimiz birkaç kaynaktan alıntıları aşağıya aktarıyorum:

Bu kaynaklardan ilki Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı resmî yayınları seri no: 3 *"Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi* VIII. cilt" sayfa 173 ve 174'te şu bilgileri vermektedir:

> *Nusrat*, bu mayınları yükleyerek 8 Mart sabahı saat 5.00'te harekete geçti. Nara'dan kalkan gemi, Anadolu kıyılarını izleyerek seyre başladı. Hava hafif sisli ve yağışlıydı. Mayın hatlarını başarıyla geçen gemi, dumansız bir seyirle saat 7.00'ye doğru belirtilen yere vardı. Saat 7.10'da geri dönüşe geçilirken, her biri 80 kilo şarjla 26 mayın, poyraz-lodos istikametinde, yüzer metre aralık ve 4,5 metre derinlikte döşendi. Bu sırada ortalık yeni ağarmaktaydı. Bu hareket sırasında hiçbir düşman gemisine rastlanmadığına göre, bu bölgedeki karakol yapmakta olan düşman gemileri sabaha karşı geri çekilmişlerdi. Saat 8.00'de Nusrat, Çanakkale önüne demirlemiş bulunuyordu.

Bahrisefit Boğazı Mevkii Müstahkem Komutanlığı'nın (Akdeniz Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanlığı) 9 nolu savaş ceridesinin 677. sayfasındaki kayıt da aynen şöyledir;

Tarih: 23 Şubat 1330 (8 Mart 1915). *Ceridenin tutulduğu yer:* Hacıpaşa çiftliği (Müstahkem Mevkii Karargâhı). Hava sisli ve kapalıdır. Yağmur var ve ara sıra şimşek çakıyor.

Saat 5 önce (5.00): Torpil gemisi *Nusrat*, Karanlık Liman'a gidip yüzer metre aralıkla olaysız 26 torpil döktü. *Saat 7.30 önce (7.30):* Arkasından torpil motoru olduğu halde *Nusrat*, Kepez Burnu'ndan göründü, dönüyor. Sis ve yağmur saat 10.00'a kadar sürdü.

Bu mayın dökme işlemini başarıyla gerçekleştiren gerçek kahraman Yüzbaşı Nazmi (sonra Binbaşı Akpınar) Çanakkale Deniz müzesi'nde bulunan kendi el yazmalı anı defterinde yazdıklarını hiç değiştirmeden aktarıyorum. Bu defterler dört tanedir.

Binbaşı Nazmi'nin günlüğü

Tarih kitaplarımızda çoğunlukla mayınların dökülüş tarihi olarak hep, 17/18 Mart 1915 gecesi diye yazılır. Bu doğru olmadığı halde niçin böyle yazmayı tercih ederler açıklaması gerçekten güç olmakla birlikte, şunu düşünebiliriz; daha gizemli daha hamasi bir hava veriyor!

Mayınların dökülüş tarihini ve müttefiklerin Boğaz'dan geç-

me harekâtını *Binbaşı Nazmi*'nin (Akpınar) günlüğünden aktarıyorum. Anıların 25. sayfasından itibaren aynen yazıyorum:

23 Şubat 1330 Pazartesi (8 Mart 1915)

Alınan emir üzerine öğleden önce saat 5.30'da Nusrat vapuru ile (Paleo kastro mevkiinden) başlayarak Erenköy hizasında bitmek üzere 26 karbonik torpil ile bir hat teşkil edilmiş ve salimen geri dönülmüştür. Düşman görmemiştir. Torpillerin aralıkları 100-150 metre, derinlikleri 4,5 metredir. Düşman istihkâmatı hafif surette bombardıman etmiştir.

24 Şubat 1330 Salı

Bugün düşman gemileri methalden içeri girmemiş, hariçten Yenişehir ve Setilbahir cihetine birkaç mermi atmıştır. Kilitbahir'de Torpido'nun havaları ikmal edilmiştir. Serseri torpiller için şeker yerine tuz tertip edilmiştir.

25 Şubat 1330 Çarşanba

Bugün düşman, methal haricinden hafif süratte ateş etti. Serseriler (mayın e.m.) için şeker yerine tuz hazırlanmıştır. Gece saat 11'de top sesleri işitilmiştir.

26 Şubat 1330 Perşenbe

Kepez'deki tarassut müfrezemizden, Salih Onbaşı gelerek, bu geceki top atışında torpil tahharisine (araştırma e.m.) gelen bir kruvazör himayesinde müteaddit distroyer ve arama gemileri olup bu gemilerden birkaçının battığı haber verilmiştir. Üç torpilin de battığı ayrıca söylenmiştir.

Kepez'deki tarassut müfrezemizden Onbaşı Salih gelerek, bu geceki atışta torpil aramaya gelen bir kruvazör ve beş distroyer ve dört ufak arama gemilerinden, bataryalarımızın atışı ile arama gemilerinin atışımızla battığı ve bu atış esnasında Kepez önündeki hatlardan üç torpilin patladığını haber vermiştir. Bu gemilerin, havuzların altındaki Kum Burnu'na kadar yaklaştıkları anlaşılmıştır. Öğleden sonra düşman methalden Kumkale civarına top atışına başladı. Saat 10'da öğleden sonra içeriye girmek isteyen bir torpidoya atış devam etmiştir. Büyük şamandıraların istihkâm subayı marifeti ile batırılmalarına mürahaslığımızca karar verilmiştir.

27 Şubat 1330 Cuma

Bir-ki top sadası işitilmiştir. Dört günden beri düşman methalin içerisinde görülmektedir. Yalnızca geceleri arama ve tor-

pido sefineleri ile hatlara sokulmak isteniyor. Motorbota meyil bir satıh yapılmıştır. Soğanlıdere'de karaya oturan Karantine istimbotuna düşman tarafından bir torpido atılmıştır.

28 Şubat 1330 Cumartesi

Motorbota yapılan meyilli satıh temas edilmiştir. Bir düşman uçağı çimenlik üzerine kadar gelmiştir. Altı serseri mayını taşıyan motorbot ile hareket edildi ise de düşman torpidolarının bin beş yüz metre mesafeye kadar geldikleri görülmüş ve bu sebeple bu serseri mayınları atmaya muvaffak olunamamıştır. Ağ şamandıranın altında düşman şamandırası görülmemiştir.

1 Mart 1331 Pazar

Öğleden önce (sabah e.m.) saat 4.30'da tekrar motor ile gidilmiş ise de yine düşman gemileri bulunduğundan atılamamıştır. Öğleden sonra saat 5'te tekrar motorbot ile Merter Paşa'dan alınan emir üzerine bir Alman bahriye teğmeni de olduğu halde hareket edilerek sekizde Karanfil Burnu açığından beş adedinin atılmasına muvafak olunmuş, dokuzu ile avdet edilmiştir. 91 nolu torpilin Erenköy altına düştüğü haber alınmıştır.

2 Mart 1331 Pazartesi

Bir Alman torpilinin Karanfil Burnu'na doğru gittiği ve birinin denizin sathına çıktığı görülmüştür. Karanfil Burnu'na gittiği söylenen torpilin hakikat olmadığı anlaşılmıştır.

Merter ve diğer paşalar kararı ile bir muharebe gümüş liyakat madalyası aldım. Bugün düşman gemileri görülmüş ise de hiç ateş etmemişlerdir. Bu gece düşman arama gemileri tarafından Erenköy'e atılan torpillerden yedi adedinin patlatıldığı Baykuş da bulunan müfrezemiz tarafından haber verilmiştir.

3 Mart 1331 Salı

Saraycık'ta bulunan subay ve erler gelmiştir. Öğleden sonra saat 5'te Muarız Körfezi'nden kesik top sesleri işitilmiştir. Bu gece 11.15'te Erenköy'deki hattan bir torpilin patladığı ve düşman arama gemilerinin çalıştıkları Baykuş'tan haber verilmiştir.

4 Mart 1331 Çarşanba

Kilitbahir'deki kazgan ve hava makinasının bugün tecrübeleri yapılarak matluba uygun olduğu görülmüştür. Bugün düşman hiçbir tarafa ateş etmemiştir. Bu gece düşman gene torpil aramaya teşebbüs etmiştir.

5 Mart 1331 Perşenbe (18 Mart 1915)

Öğleden önce 11.10'da düşman Kilitbahir tarafından ve

Anadolu'daki istihkâmlara ateş açtı. Saat 4.30'da mayınların patladığı hissedilmektedir, 5.30'da ateş kesildi. Düşman gemilerinden bir tanesi batmış diğerleri önemli hasara uğramış, batan zırhlının Bove olduğu ve diğerinin de hareket edememekte olduğu görüldü. Ateş saat 6.50'ye kadar devam etti ve kesildi. Bu her iki gemide mayına çarpmıştır. Erenköy'e dökülen mayın hattındaki mayınlardan olsa gerek.

Hareket edemeyen gemi (Bresistibll zannedilmektedir) tabyalarımızda hamdolsun önemli bir hasar yoktur.

Hamidiye'de Almanlardan iki maktul, on beş mecruh vardır. Gece ateşi olmadı. Düşman kuvvetinin 16 hat zırhlıdan ve birkaç filo torpido ile arama gemilerinden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Kilitbahir'deki torpido iskelesi mermi parçaları ile hasara uğramış ise de tamir olunacaktır.

6 Mart 1331 Cuma

Bugün sükûnetle geçmiş ve Bulgar mayınlarını sesleri gibi atmak üzere tatbik tecrübe yapılmış ve muvaffakiyet hasıl olmuştur.

7 Mart 1331 Cumartesi

Motorda Bulgar mayınlarını serseri gibi atabilmek üzere tertibat yapılmakla uğraşıldı. Demirinden kopan bir torpil Kösebumu'ndan alındı. Öğleden sonra saat 10'da 7-8 kez top sadası işitilmiştir.

8 Mart 1331 Pazar

Beş mart (18 Mart e.m.) muharebesinde Büve (Bouvet e.m.) İbres Tibil (Irresistible e.m.) zırhlılarından başka Uşıng (Ocean e.m.) adında bir zırhlının da battığı tahakkuk etmiştir.

Bu dört defterden oluşan günlüklerden açıkça anlaşıldığı üzere, mayınlar 7/8 Mart 1915 gecesi dökülmüştür. Ancak Nazmi Akpınar'ın günlüğünde Yüzbaşı Hakkı'nın ölümüyle ilgili olarak hiçbir şey anlatılmamıştır.

23 Şubat 1330 Pazartesi (8 Mart 1915)

Alınan emir üzerine öğleden önce saat 5.30'da Nusrat vapuru ile (Paleo kastro mevkiinden) başlanarak Erenköy hizasında bitmek üzere 26 karbonik torpil ile bir hat teşkil edilmiş ve salimen geri dönülmüştür. Düşman görmemiştir. Düşman istihkâmatı hafif surette bombardıman etmiştir.

Daha önce genelkurmayın yayınlarından yapılan alıntı ve özellikle Binbaşı Nazmi'nin günlüğü göstermektedir ki mayınlar 7/8 Mart 1915 gecesi dökülmüştür.

Yirmi altı mayın ile boğazın en dar geçidi tamamen kapatılmıştı. Mayın hatları birbirine paralel olarak dökülmüş olup ikinci hatta bulunan mayınlar, birinci hattaki mayınların aralarındaki boşluklara denk gelecek şekilde konulmuştu. Mayın tarlasının genişliği yer yer değişkendi. Bu mayın tarlasına karşı hücum edebilmenin tek yolu, içlerine maçuna konulmuş ve ateşleme yüzer şamandıralarını kaldırmak için düzenlenen güçlü ve buharla çalışan mayın temizleme dubaları kullanmaktır.

Çanakkale'deki mayın tarlaları, torpil tarama ve temizleme gemilerinin hareketini önlemeye yönelik olarak yalnızca boğazın her iki yakasındaki tepelerin üzerinde bulunan bataryalar ve istihkâmlarla değil aynı zamanda sahil boyunca tam bir gizlilikle inşa edilmiş olan tabyalar ve silahlandırılmış mevziler tarafından da savunulmaktaydı. Buralar, mayın tarlasının bulunduğu alanı, menzili içine alacak bir uzaklığa egemen bulunmaktaydı. Mayın tarlalarının bulunduğu yerde mayın temizleme gemilerinin çalışmaları da bu bakımdan olanaksızdı.

Alman Albay Pieper'a göre mayınların dökülüşü

O tarihlerde Osmanlı bahriyesinde hizmet eden Alman deniz subayları arasında da birbirini çekememek, yetkisini paylaşmamak için her türlü dedikodu ve karalamalara başvurmalar almış yürümüştü. Donanma Komutanı Amiral Suschon ile mayın tarlalarından ve sahillerin korunmasından sorumlu Tümamiral von Usedom arasında daimi bir çekişme vardı. Birinin ak dediğine öteki kara diyordu.

Savaşın başlamasıyla Alman donanmasında acı bir olay oldu. 10.000 tonluk *Yorck* ağır kruvazörü Baltık Denizi'nde bir Rus mayınına çarparak battı. 336 bahriyelinin hayatını kaybettiği olaydan askerî mahkemece suçlu görülen gemi komutanı Albay Pieper, cephede şerefini tekrar kazanması için Türkiye'ye gönderildi. Donanmada kendisine uygun bir görev olmadığını

gören Amiral Suschon, Pieper'ı bir yazı ile Usedom'a gönderdi ve sahil koruma müfettişliğinde kendisine uygun bir görev verilmesini rica etti. Üç gün sonra Albay Pieper yeniden *Yavuz*'un güvertesinde Amiral'in önündedir. Çaresiz kalan Suschon bu kez Enver Paşa'ya başvurarak, bir top uzmanı olan Pieper'ı Osmanlı hizmetine almasını rica eder. Bu suretle Pieper bir Osmanlı subayı oldu! Gerçeği söylemek gerekirse, bu atama Osmanlı ordusu için bir nimet olmuştur.

Bakırköy'ün Baruthane denilen semtinde bulunan eski ve üretimde olmayan 'barut fabrikasını', Pieper kısa bir süre içinde mükemmel işleyen bir cephane fabrikası haline getirdi. İşe başladıktan birkaç ay sonra fabrika günde 140 bin piyade fişeği yanında 100 adet de 15 cm'lik top mermisi imalatına başlayabildi. Bu cephane başlangıçta her ne kadar Alman standartları ölçüsünde değilse de, kısa bir süre sonra kalite bakımından da düzelerek ordunun tüm savaş boyunca cephane gereksinmesinin büyük bir kısmını karşılamıştır.

Gelelim 26 mayının Alman kaynaklarındaki İstanbul'a nakli öyküsüne... Pieper İstanbul'a gelirken yanında 26 karbonit mayınını da dolambaçlı yollardan beraber getirmiştir. Amiral Suschon bu mayınları, boğazdaki mevcut toplam 16 sıra halindeki 548 mayına ek olarak kullanılmak üzere bir yazı ile sahil koruma müffettişliğine gönderir ve mayınlar 2 Mart 1915 tarihinde Giresun vapuruyla Çanakkale Akbaş İskelesi'ne getirildiler. Bu sıralarda Boğaz girişinde bulunan Kumkale, Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarını susturan İngiliz gemileri merkez tabyaları topa tutmak için Boğaz'a girdiler.

Düşman gemileri atış açıları dışında olduklarından susmak zorunda kaldılar. Buna karşılık yalnız Kepez ve Dardanos tabyalarındaki 15 cm toplar ile Yarbay Wehrle komutasındaki 1.ağır tabura bağlı 8 adet 15 cm obüs topu düşman gemilerinin ateşine karşılık veriyordu. Üçüncü gün içinde atılan 800 mermi, Albay Pieper'ın Bakırköy fabrikasının değerini gösterir.

Boğaz'a giren düşman gemilerinin hep Erenköy Koyu'nda dolaştıklarını gören Von Usedom, aldığı 26 karbonit mayını bu sulara gömmeye karar verir ve Donanma Komutanlığı'ndan bir

mayın dökme gemisi verilmesini ister. Suschon da bu görev için Yüzbaşı Tophaneli Hakkı komutasındaki *Nusrat* mayın gemisini tahsis eder.

Bu görevi planlaması, Çanakkale mayın birliğinden, mayın tarlalarının yerlerinin belirlenmesinde çalışmış ve bu konuda geniş bilgilere sahip olan Kasımpaşalı Yüzbaşı Nazmi Emin'e, asıl mayınların denize bırakılması sorumluluğu Bahriye Baş Mühendisi Binbaşı Reeder'e verilir. Görev tamamlandıktan sonra Reeder'in Donanma Komutanlığı'na sunduğu rapor aynen şöyledir:

> 7 Mart, saat 11.30'da Türk mayın subayı Hafız Nazmi ile birlikte ve yanıma Alman torpido çavuşu Bettaque'yı alarak Nusrat gemisine çıktım ve mayınların döküm hazırlıklarına derhal başladım. Ben makine dairesinde bütün makineleri gözden geçirir ve kazanları kıvılcımsız ve dumansız çalışmaya hazırlarken, Bettaque da Türk mayın personeli ile birlikte mayın fünyelerini yerleştirip onları atılmaya hazırladı. Makine dairesi ile kazanlarda görev yapmak için bana ikişer Alman astsubayı vermişlerdi. Bu suretle vereceğim tüm emirlerin zaman yitirilmeden yerine getirilmesi ve tercüme ile oyalanılmaması sağlanmış oldu. Saat sabah 5'e doğru vira demir hareket ettim. Hava şartları, durumumuza çok uygundu. Su sathındaki hafif sis tabakası zamanla sicim gibi bir yağmura dönüştü. Ortalama 140 torna ile Nağra Burnu'nu dolaşıp, Anadolu kıyısını yalayarak, yolumuza devam ettik. Birçok mayın hattını geçmemiz gerektiğinden çok dikkatli hareket ediyorduk, zira etraf hâlâ karanlıktı. Türk mayın subayı Hafız Nazmi bu suları çok iyi bildiğinden rahatça hedefimize ulaştık. Bütün seyir esnasında tornalar hep emirlerime göre ayarlandı. Bu suretle, Ereğli kömürünün bu iş için hiç uygun olmayışına karşın, tamamen duman çıkarmadan hareket edebildik. Sabah saat 7.10'da sancak alabanda ile dönüş rotasına girdim. Aynı anda Hafız Nazmi 15'er saniye aralıklarla mayınları atmaya başladı. Toplam 26 mayını ortalama SW-NO istikametinde kolaylıkla denize bıraktık.
>
> Bu arada şafak da sökmeye başlamıştı. Düşman gözcüleri herhalde çekilmişlerdi. Boğaz'da hiçbir yabancı gemi görülmüyordu. Dışardan bakınca Çanakkale yönü hem yağmur hem de arka planın karanlıkta olması nedeniyle esasen kolaylıkla fark edilemezdik. Bu görevimizde düşmanın bizi fark etmemiş oldu-

> ğunu kesin olarak söyleyebilirim. Sabah saat 8'de Çanakkale önünde yeniden demirledim.

Mayın subayı Yüzbaşı Nazmi (Akpınar) 5 Mayıs 1940 tarihinde öldü. Mezarı Aşiyanda'dır. *Nusrat*'ın komutanı Tophaneli Yüzbaşı Hakkı'dır. O gece hasta kalbi heyecana dayanamadı diye anlatır Yüzbaşı Nazmi kendisiyle yapılan röportajda. Ama asıl acıklı olan geminin öyküsüdür. 1957 yılında hizmet dışı edildikten sonra armatörlere satılmış, koster tipi yük gemisine dönüştürüldükten sonra her kezinde biraz daha törpülenerek, elden ele dolaştırılmış ve 1990 yılında Mersin Limanı'ndan çıkarken alabora olup batmıştır.

Bu gemi yüzen müze haline getirilip kuşaktan kuşağa aktarılması gerekirken, üç-beş kuruş hurda demir parasını devlet kasasına koymak tercih edilmiştir.

18 Mart 1915... Komuta, Amiral de Robeck'te

Çanakkale Boğazı Muharebesi, İngiliz-Fransız savaş gemilerinden meydana getirilmiş filo ile kıyı müstahkem mevkii arasında olmuştur. Bu nedenle *deniz muharebesi* olarak değil, *boğaz muharebesi* adıyla tanımlanmıştır.

Akdeniz Boğazı Müstahkem Mevkii komutanı Tümgeneral Cevat'ın Mart başındaki bombardıman sonrası yazdıklarında "ölmek var dönmek yok" kararlığını görmekteyiz.

General Birdwood 5 Mart 1915'te Limni Adası'ndan Savunma Bakanı'na şu telgrafı çekmişti:

> Koramiral Carden aşırı derecede iyimserdir, ordunun yardımı olmadan boğazı zorlayamayacaktır. Savaş donanması Boğaz'dan geçse bile, taşıt gemileri onunla birlikte geçemez; çünkü zırhlarını tahrip edemeyeceği gizli Türk toplarının ateşi altında kalacaktır. Bu yüzden Gelibolu Yarımadası'nın güneyi ordu tarafından ele geçirilmelidir.

Koramiral Carden'in Londra'ya çektiği telgraf ise çok kısa ve çok açıktı:

Hava güzel gittiği takdirde 14 gün sonra İstanbul'da olacağım.

Bu haber İngiliz Deniz Bakanlığı'nda ve Savaş Konseyi'nde büyük sevinç meydana getirdi. Daha önce savaşın sonucu hakkında duyulan tüm tereddütler artık kaybolmuştu. Demek işler yolundaydı. Hatta harekâta karşı çıkan Lord Fischer bile Çanakkale'ye dönmek istediğini söyledi. Ancak kendisinden beklenilmesi ricasında bulunuldu. Ayrıca bu haberlerin duyulması üzerine, Amerikan Chicago Borsası'nda buğday fiyatları iyice düşmüştü. Çünkü nasıl olsa buğday ambarı olan Rusya'dan buğday gelecekti. Boğaz, artık kendilerine ve Rusya'ya açılıyordu. Her şey kolay ve güzel olacaktı. Bu olumlu haberler, kabinede yer alan herkeste ümit ve sevinç meydana getirmişti.

Koramiral Carden'in telgraf çektiği gün, İngiliz Komodor'u Keyes, hiddetinden ne yapacağını bilemiyordu. Kendi kamarasında subaylarına bağırıyor, emirler yağdırıyor, sürüp giden çatışmayı dürbünüyle izliyordu. Türkler karşı sırtlarda hareketli bataryalarla devamlı yer değiştiriyor, sabit hedef haline gelmekten kaçınıyorlardı. Boğazdaki zırhlılar ise aksine, dar bir yerden ateş etmeye çalışıyordu. Görünen bir topun ya da havanın olduğu yerler hemen bombardımana tutuluyor fakat bombalanan yerin sağından solundan hemen başka toplar ortaya çıkıyordu. Bunlar aslında müteharrik yani hareketli denilen toplardı. Döşenmiş raylar üzerinde hareket ediyor, gemi topu kendisini hedef alıp ateş edene kadar yerini değiştiriyordu. Bunların sırrı keşfedilene kadar koalisyon donanmasını çok şaşırtmıştır. Sırtların ardında bir şimşek gibi çakan obüsler, gemiler tarafından bir türlü yakalanamıyordu. Zırhlıların düz yollu toplarıyla bunları vurmak oldukça zordu. Bu handikapı telafi etmek için gemiler dar alanda durmadan manevra yapmaya mecbur kalıyordu. Manevra sırasında mayına çarpma korkusu ve boğaz akıntısının meydana getirdiği risk, işlerini daha da zorlaştırıyordu. Ayrıca obüslerden atılan kavisli top mermileri, zırhla kaplı olmayan güverteleri deliyor, bu hengamede askerler bir de yangın söndürmek zorunda kalıyordu.

Müttefik donanmada bulunan mayın tarayıcılar, *Nusrat*'ın son döktüğü mayınlardan sonra da sürekli tarama yapmaya çalıştı ama sahildeki projektörler hemen yakalıyor, kıyı bataryaları da ateşe başlıyordu. 10 ve 11 Mart'ta Roger Keyes'in komutası altında mayın temizleme şanslarını denediler ancak sahil bataryalarının ateş tanzimi altında yılıp geri çekildiler.

Bu konudaki başarısızlık Churchill'in canını sıkmıştı.

11 Mart 1915'te Koramiral Carden'e bir telgraf gönderdi:

> İlk talimatınız, mümkün olabildiği ölçüde insan ve malzeme kaybını önleyecek şekilde hareket etmek olduğuna göre, şu ana kadar bu konuda sarf ettiğiniz gayretleri onaylamış bulunuyoruz. Bununla beraber elde edilecek başarı bu yolda uğranacak kayıpları mazur gösterecek kadar önemlidir. Sizi kendi değerlendirmenizin tersine hareket etmeye mecbur bırakmak çabasında değiliz. Ancak harekâtın bir noktasında, kayıplara yol açabilecek bir karar vermeniz gerekli olacaktır. Ve bilmek istediğimiz şey artık bu noktaya varılıp varılmamış olduğunun belirlenmesidir.

13 Mart gecesi Keyes'in toplamış olduğu gönüllülerle takviye edilmiş yedi tarama gemisi yine Boğaz'a girdi. Bu kez Türk bataryaları, tarayıcı gemiler mayın tarlasının ortasına gelene kadar beklediler ve bütün filotilla bir araya toplandığında projektörleri aniden üzerlerine sıkmak suretiyle yoğun bir bombardımana başladılar. Teknelerin hemen hepsi isabet almakla beraber gönüllü bahriyeliler, kendilerinden öncekiler gibi yüzgeri etmedi ve sonuçta gemilerden sadece üç tanesi çalışır halde kalana kadar, mayınları demirli bulundukları yerlerden sökme işine devam ettiler. Bu çabaları karşılıksız kalmadı.

Mayınların büyük bir kısmı akıntıyla açık denize sürüklendi ve birer birer yakalanarak zararsız hale getirildi. Ancak o günden sonra mayın temizleme işine gece yerine gündüz devam edilmesi kararlaştırıldığı gibi, 17/18 Mart gününe kadar Boğaz'ın asıl savunma tertiplerine hücum edecek filonun geçişine müsait bir kanal açılabileceği de hesaplandı.

Bu arada Carden henüz Churchill'in telgrafına yanıt verme-

miş olduğu için Amirallik Birinci Lordu, ikinci kez aşağıdaki telgrafı göndermek zorunluluğunu duydu:

> Sahilden yapılan taciz atışları mayın tarayıcıların mürettabatı arasında insan kaybına yol açmamış olduğuna göre, bunların faaliyetini nasıl sekteye uğratabiliyor, bunu anlayamıyorum. Boğazı, Çanakkale'ye kadar mayından temizlemek uğrunda 200 kadar insan kaybı mantığa uygun gelen bir zayiat nisbetidir. Dolayısıyla bu işin, insan ve tekne kaybına önem verilmeden bir an önce neticeye bağlanması gerekmektedir.
>
> İkinci olarak, aldığım haberlere göre, Türklerin cephane durumu kötüdür. Sahil bataryalarında görevli Alman subaylarının telsizle Berlin'e gönderdiği haberlerden, ellerindeki cephanenin tükenmek üzere bulunduğu ve daha gönderilmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Çanakkale'ye bir Alman ve Avusturya denizatlısı gönderilmesi de ciddi olarak düşünülmektedir. Henüz bu konuda karar verilmiş olmamakla beraber durum, bir an önce mayın temizleme işinin neticeye bağlanması ve bu uğurda kaçınılması imkânsız kayıpların göze alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Koramiral Carden bu mesajlara uygun bir yanıt vermesi gerektiğini düşünerek, durumun ciddiyetinin farkında olduğunu, elindeki olanaklar ölçüsünde en yakın tarihte, hava uygun olursa üç gün sonra yani 17 Mart'ta Boğaz'a esas hücuma geçeceğini Londra'ya bildirdi.

Daha önce de belirtildiği gibi Carden hasta idi. Son günlerin tahammül edilmez yükü altında az yemek yiyebilmiş, gecelerini hemen hemen uykusuz geçirmişti. Deniz uçaklarından istifade edememiş, mayın tarlasının henüz temizlenemememiş ve havaların da fena gitmiş olması onu fazlasıyla üzmüş, harabetmişti. Churchill'in kesin cevap isteyen telgraflarına karşılık vermeden önce iki gün, iki gece tereddüt etmişti ve şimdi hem kendisini, hem de emrindeki muazzam deniz kuvvetini sonu belirsiz bir maceraya sürüklemek konusunda aynı düşünceleri paylaşan içerikteki yanıtını verdikten hemen sonra, içine kuşku düşmüş bulunuyordu. Müttefik filosu belki de önündeki çetin vazifeyi yerine getirecek güçteydi, ancak Koramiral Carden'in

kendisi bu kuvvete kumanda edecek gücü kendisinde bulamıyordu artık.

Aslında Koramiral Carden'in bu göreve getirilmesi bile hataydı. İngiliz Donanması'nda, Çanakkale'ye yapılacak bir hücumu idare etmeye en elverişli kimse, uzun seneler Türk Bahriyesi'nde danışman olarak çalışıp Boğaz'ın bütün savunma tertiplerini ezbere öğrenmiş bulunan Amiral Limpus olmalıydı. Ama bu tayinin yapıldığı günlerde Osmanlı Devleti henüz tarafsız bir devlet durumunu muhafaza ettiğinden, böyle bir tercih psikolojik bakımdan uygun görülmemişti. Böylece Koramiral Carden, Malta tersanelerinin komutanlığından alınarak Çanakkale filosunun başına getirilmiş ve o zamandan bu yana, deniz üzerinde çetin bir kış geçirmişti. Aslında Boğaz'ı zorlama görevi ona yukarıdan emrivaki suretiyle verilmiş de değildi. Halen tatbik edilmek üzere bulunan plan, Carden ve emrindeki kurmay heyetinin eseriydi. Ancak plan kendisi tarafından teklif edilmiş olmasaydı bile Londra'daki Amirallik Birinci Lordu muhtemelen Carden'i bu işe zorlayacaktı. Şimdi ise başlangıçta pek tehlikesiz ve kolay gibi görünmüş olan proje, her türlü tahminin dışına çıkan dev bir girişim olarak Amiral'in başına kalmış bulunuyordu.

15 Mart'ta sıkıntılı bir gece geçirdikten sonra Koramiral Carden, Kurmay Başkanı Roger Keyes'e, artık tahammülünün sona erdiğini ve kendisinden beklenen görevi yapamayacağını bildirdi. Bu onun mesleki hayatının sonu demek oluyordu ve gerek Keyes, gerekse Amiral de Robeck, kesin kararını Amiralliğe bildirmeden önce bir süre daha düşünmesi önerisinde bulundular. Ancak ertesi günü Amiral'i muayene eden doktor, kendisinin tam bir depresyon içinde bulunduğu ve derhal İngiltere'ye dönmesi gerektiği teşhisini koyunca, Çanakkale Boğazı'na yapılacak tarihi saldırının başlamasına 48 saat kala filonun başına yeni bir komutan tayini gerekli hale geldi.

Bölgedeki en kıdemli subay, Limni üs komutanı Amiral Wemyss olmakla beraber, kendisi ta başlangıçtan beri Çanakkale harekâtının içinde bulunmuş, planların hazırlanmasına yardım etmiş olan Amiral John Michael de Robeck lehine filo ko-

mutanlığından feragat edebileceğini ifade edince, Amirallik Dairesi'nin işi kolaylaşmış oldu. Bu konuda Churchill'den de Robeck'e gelen telgrafta şöyle deniyordu:

> Büyük bir güvenle filo komutanlığını tarafınıza verirken, önceden hazırlanmış bulunan harekât planının derhal tatbikinin doğru olup olmadığı konusunda kimsenin tesiri altında kalmaksızın karar vermenizi istiyorum. Kararınız olumlu olduğu takdirde hiç vakit kaybetmeden tatbikine geçmenizi, böyle olmadığı takdirde sebeplerini hiç tereddütsüz bildirmenizi rica ederim. Şansınız açık olsun.

Amiral de Robeck görevi memnuniyetle kabul ettiğini ve hava koşulları uygun olduğu takdirde **18 Mart** günü saldırıya geçileceğini bildirdi.

Churchill tarafından Amiral de Robeck'e dilenen talih on gün önce, 7 Mart'ı 8'e bağlayan gece kapanmıştı bile.

18 Mart deniz savaşının kaderini belirleyecek olan *Nusrat* mayın gemisi Boğaz sularına 3 Eylül 1914'te geldi. Aslında tahlisiye römorkörü olarak yapılmış oldukları halde güvertelerinde yapılan basit değişikliklerle mayın dökme işinde kullanılmış bulunan öteki tekneler bunun üzerine İstanbul'a döndüler. Özellikle *İntibah* römorkörünün onarıma şiddetle gereksinimi vardı... *Nusrat*'a gelince, Almanya'da özel şekilde mayın dökme gemisi olarak inşa edilmiş bu tekne dar alanlarda kolayca manevra yapabiliyor ve az su çektiğinden mayın alanları üzerinde güvenle dolaşabiliyordu.

Düşman gemilerinin Osmanlı karasularında sürekli olarak dolaşmaları ve zaman zaman kıyıları bombalamaları bir saldırı yapılacağını açıkça belirtiyordu. Müstahkem Mevkii Komutanlığı daha önce yapılan Boğaz savunma hazırlıklarına ek olarak yeni mayın hatları döşedi ve kıyı bataryalarını yeniden denetimden geçirdiler. Ani bir saldırıya karşı olanaklar ölçüsünde tüm savunma önlemleri alınmıştı...

17 Mart 1915 Çarşamba... Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda Birleşik Armada'nın Amiral gemisi *Queen Elizabeth*'te tüm komutanlar toplanmışlar, az sonra başlayacak olan son ve

en önemli toplantıyı beklemektedirler. Subay salonunda ki görevli subay içeride bulunanları uyardı:

"Dikkat! Amiral Robeck."

Robeck yerini aldıktan sonra kendine aşırı güven duyduğunu hissettiren hareketlerle, çevresini süzdü ve ağır ağır konuşarak:

"Arkadaşlar, bugün burada, Çanakkale Boğazı'na yapacağımız harekâtın son çalışmalarını yapmak üzere toplandık...

Amiral Guepratte, "Harekâtın zamanını öğrenebilir miyiz?" diye telaşla sordu.

Bunun üzerine Robeck, "Deniz Bakanı Sir Winston Churchill'e harekâtın hava koşulları uygun olduğu anda hemen yapılacağını, tasarının aksatılmadan uygulanacağını mesajla bildirdim Amiral'im.. Aslında meteoroloji, hava koşullarının yarın uygun olacağını bildirdi. Şu sıralarda da Boğaz'daki mayınların son durumunu bildirecek raporu bekliyorum."

Subay salonunda yapılan toplantıya Amiral de Robeck, Amiral Guepratte, General Hamilton, Albay Sedler ve Binbaşı Brodie katılmaktadır. Brodie mayın arama uzmanıdır ve büyük bir talihsizlikle, Birleşik Armada'nın yolunun açık olduğunu ve Erenköy Koyu'nda yeni döşenmiş hiçbir mayın tehlikesinin olmadığını rapor etmektedir... Bu habere salondaki herkes çok sevindi. Hatta Albay Sedler dayanamadı ve, "Bu durumda tasarının ana hatlarını öğrenebilir miyiz, Amiralim," diye sordu.

Bunun üzerine Robeck, "Boğaz'ın girişindeki Türk bataryaları daha önceki saldırılarımızla ortadan kaldırıldı. Türklerin elindeki 90 topu bizim elimizdeki 250 ağır ve seri atışlı topumuz 10 dakika içinde susturur. Birinci grupta ben, ikinci grupta Amiral Guepratte bulunacaktır."

Guepratte'a doğru hafifçe gülümseyerek açıklamasını sürdürdü:

"Amiral Guepratte Boğaz bataryaları susturulup ve mayın engelleri temizlendikten sonra, Marmara'ya girme onurunu da size bırakıyorum."

Bu cömertçe ikrama karşılık ne denir ki? Guepratte, "Teşekkür ederim Amiral Robeck!" dedi. Salondakilerin hepsi, bu ha-

rekâtın Armada'nın kesin zaferiyle sonuçlanacağına inanıyorlardı.

18 Mart 1915 Perşembe sabahı Kumkale'nin güneyinde yer alan Yenişehir gözetleme yerinden gelen haberler Türk karargâhını harekete geçirdi. Müstahkem Mevkii Komutan Yardımcısı Yarbay Selahattin Adil son durumu öğrenmek için acilen bir uçağın keşif yapmasını istedi.

Çanakkale Hastane mevkiinden havalanan uçaktaki Alman subaylar, Yüzbaşı Serno ve gözetleme subayı Yüzbaşı Schneider, Boğaz'dan çıktıktan sonra daha da yükseldi. Alman subaylar büyüklü küçüklü yüzlerce gemi gördüler. İstihbarat amaçlı alçaldıklarında gemilerden ateş yediler. Yükselip Anadolu yakasına doğru kaçtılar. Limni Adası'ndaki durumu öğrenememişlerdi. Dönmeye karar verdiklerinde Fransız *Bouvet* zırhlısı uçağa ateş açtı. Bu ateş üzerine Alman pilotlar geniş bir yay çizerek Çanakkale'ye doğru yöneldiler. Gözetleme subayı Schneider not defterine şunları yazdı:

> Yaklaşık 1.600 metreden uçuyoruz. Bozcaada önünde 40 kadar savaş gemisi sayabildim. Bu savaş gemilerinden 15'i İngiliz, 4'ü Fransız olmak üzere; 19 ağır zırhlı ve kruvazör, 3 hafif kruvazör, çok sayıda nakliye gemisi ile şilep ve uçak gemileri gördüm. Denizatlıları ise fark edilebiliyordu.
>
> Savaş düzeninde 6 zırhlı boğaza doğru yol alıyordu. Amirallik forsu *Inflexible* adlı İngiliz kruvazöre toka edilmişti. Arkasında *Queen Elizabeth, Lord Nelson, Agamemnon* ve *Majestic* zırhlıları da onu takip ediyordu. Savaş flandraları ve işaret flamaları ile süslü Fransız gemileri de yavaş yavaş demir almaktaydı. Fransız zırhlısı *Bouvet* uçağımıza ateş açtı. Artık her şey anlaşıldı. Zaman kaybetmeden geri dönüyoruz.

Hastane mevkiinde piste indiklerinde gördüklerini Yarbay Selahattin Adil'e rapor ettiler. O da, "Cemal de bir baksın!" dedi. O da aynı bilgileri rapor etti. Müstahkem Mevkii Komutanı Tümgeneral Cevat erkenden Gelibolu'ya gitmişti. Bu nedenle durum 3. Kolordu Karargâhı'na General Esat ve General Cevat'a telefonla bildirildi. Selahattin Adil'in yanında tabya ve tahkimat konularında uzman Alman Korgeneral Morten de vardı.

Saat 8.30'dan itibaren Boğaz ağzında yerlerini almakta olan Birleşik Armada hazırlanan tasarıya göre yerleşimini saat 10 sularında tamamladı.

Denizin üstünde gri renkli yüzen kaleler tüm korkunçlukları ile ortaya çıktılar. Güçlü Armada üç grup olarak ilerlemekteydi. Amirallik forsu birinci gruptaki *Queen Elizabeth*'te dalgalanıyordu. *Agamemnon, Inflexible, Lord Nelson,* dönemin en büyük devleri ve muhripler, mayın tarayıcıları gelmekteydi.

İkinci grub'un başında Fransız *Quichen, Irresistible, Albion,* onların arkasında üçüncü grub'un başı, *Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlemange* ve daha birçok gemi seyir halindeydi...

Robeck'in "ateş serbest flamasını toka edin" emri ile "ateş serbesttir" komutu peş peşe geldi.. Önce *Triumph* zırhlısının 11.15'de açtığı ateşle saldırı başladı. Birkaç dakika içinde yüzlerce salvo ile cehennemi bir gürültü ve ateş kasırgası, büyük istihkâmlarımızı yerle bir etti.

18 Mart sabahı saldırıyı Yarbay Mustafa Kemal şöyle anlatmaktadır:

> 18 Mart 1915 günü sabahı karargâhım olan Maydos'a gelmiş bulunan Müstahkem Mevkii Komutanı Tümgeneral Cevat ile birlikte kendilerine Seddülbahir sahil mıntıkasında tertibatı göstermek üzere beraber Kirte'ye gittik. Oraya vardığımız zaman düşman donanmasının Kirte ve Alçıtepe istikametinin açtığı ateşin altında kaldık. Söz konusu bölgenin muhafazasına dönük sözlü emrimi verdim. Ve Cevat ile birlikte vazife başında bulunmak için Maydos'a döndük.

Yine bu anları Cevat Paşa şöyle anlatmaktadır:

> O sabah Kilitbahir'deki tabyaları gezdim. O sırada 19.Tümen Komutanı olan Yarbay Mustafa Kemal'le beraberdik. Kirte'ye gittik. Bu sırada düşman donanmasının boğazlara doğru ilerlemekte olduğunu gördük. Gemilerin almış olduğu düzene göre bunun sıradan bir harekât olmadığına emin olarak hemen Alçıtepe'ye doğru geri döndük. Bu anda ilk taarruz mermisi başımızın üzerinden geçerek Alçıtepe'ye saplandı. Hemen Maydos'a hareketle Mustafa Kemal'den ayrılarak Çanakkale'ye döndüm.

Saat 11.45'te *Hamidiye*'ye başlayan ateş çok sıkı olmasına karşın etkisizdi. Düşman mermileri ya ön tarafa düşüyor ya da arkadaki talimhane meydanına çukurlar açıyordu. Bu ilk bombardıman yaklaşık 45 dakika sürdü.

Bu ilk ateşte Hamidiye tabyamızdaki durumu Yarbay Selahattin Adil şöyle anlatır:

> Düşman ağır topları ile en kuvvetli bataryamız olan Anadolu Hamidiyesi'ni devamlı olarak ateş altında bulundurmakta ve tabyanın kısa ve tam isabetlerden oluşan su sütunları ile duman bulutları arasında sıkışık vaziyette olduğunu gördük. Batarya Komutanı'na telefonla durumu sordum: *"Beden siperlerine alınan isabetlerle bazı top döşemelerinin toprakla dolduğunu fakat zaman buldukça temizlendiğini ve ciddi bir hasar olmadığını, düşman gemileri menzillerine girince uygun mesafe eden ateş açacağı,"* cevabını alarak biraz müsterih olmakla beraber muharebenin aleyhimize cereyan etmekte olduğunu fark ediyordum.

Kilitbahir Mecidiyesi'ndeki durum öteki bataryalara göre daha iyiydi. Büyük Armada Boğaz'dan girdikten sonra ilk yoğun ateşi buraya açtı. *Queen Elizabeth* gemisi 38'lik mermileri ile önce tabyanın sağında solunda büyük çukurlar açtı. Bataryaya bir süre taş ve toprak yağdı. Gemilere ateş edilmiyordu. Yarım saat kadar süren bu bombardımanda düşman yaktığı binlerce mermiye karşın yalnızca 35,5'luk iki topu savaş dışı bırakabildi. Üstelik toplara da bir şey olmadı ama birinin önüne düşen bir obüs topun oturduğu beton yastığı parçalayarak onu havaya kaldırmıştı. Çok ilginçtir, bu iki topun personel sayısı çok olmasına karşın iki eski topa rastlayan iki top mermisi kimseye bir zarar vermedi.

Saat 12 sularında Filo Çanakkale'nin 8 mil kadar aşağısında bir noktaya gelmiş bulunuyordu. Gemiler burada hız kestiler ve demir atmaksızın, ancak akıntıyı karşılayacak kadar bir yolla hareketsiz kaldılar. Kıyı tabyalarını bombardımana işte bundan sonra başladılar... Dış bataryalardan Namazgâh, Rumeli Mecidiyesi, Anadolu Hamidiyesi, Çimenlik Tabya kısmen sustu.

Kalelerden karşı ateşte bulunulmuyordu. Amiral de Robeck

uzun süredir kıyıdan karşılık görmemesine hayret ediyordu. Ancak saat 12 sularında kıyıdan ateş başladı. Bir mermi *Inflexible*'nın pruva direği sehpasının merkez ayağına isabet ederek köprüüstüyle, alttaki kamarada yangın çıkardı. Üç dakika sonra taretlerden birine vuran mermi orasını altüst etti, aradan iki dakika geçmeden güvertede aynı anda üç mermi birden patladı. Artık geçen her dakika Boğaz'a giren gemiler için bir cehennem, bir dehşet ortamı yaratıyordu.

Savaş gemileri, büyük mermilerin çıkardığı dev su sütunları arasında top atışları gümbürtüsünün tepelere çarpıp dönmesinin yarattığı ürküntü verici bir uğultu içinde, ağır ağır Boğaz'dan yukarı seyrederken, kararlı ve oldukça isabetli bir atışla karşılaştılar. Karadan yükselen kahverengimsi siyah geniş duman sütunları, gemilerden gönderilen mermilerin oralarda yarattığı yangının sürdüğünü göstermekteydi.

Kıyılardan açılan ateşle gemilerdeki hasar her geçen dakika daha da artmaktaydı. *Inflexible*'nın pruva çanaklığının gemiden uçtuğu görüldüğü anda *Queen Elizabeth*'in vinç bumbası parçalanıyor ve ardından gelen bir başka mermi bu görkemli geminin ön bacasında büyük bir delik açıyordu.

Saat 12'yi birkaç dakika geçe *Queen Elizabeth*'te bulunan de Robeck kaleleri kısa mesafeden tesir ateşine almanın zamanı geldiğine inanarak, Fransız filosu komutanı Amiral Guepratte'a gemilerini ileri sürmesini emretti.

Fransız Amiral hiçbir zaman tartışmayan, verilen her emre uyan, tehlikeden kaçınmayan karakterde bir komutandı. Sabahtan beri beklediği emrin verilmesi üzerine, *"Şimdi sıra Fransızlarda,"* diyerek gemilerine hareket emri verdi.

Dört Fransız gemisi İngiliz zırhlılarının arasından geçerek, yarım mil kadar önlerinde, onların ateşlerine engel olmayacak biçimde konum aldılar. Bulundukları yer, kıyı toplarının atış uzaklıkları içinde olduklarından her an isabet almaları tehlikesi ile karşı karşıyaydılar. Fransız gemileri yelpaze gibi iki yana açılarak İngiliz gemilerine rahat atış alanı bıraktılar. Bundan sonra geçen kırk beş dakika korkunç bir ateş düellosu biçiminde geçti.

Saat 12.20'de tüm Türk tabyalarından gemilere müthiş bir

ateş başlatıldı. Elli dakikadan beri topları başında donanmanın ateşine karşılık veremedikleri için yerlerinde duramayan bataryalardan Dardanos'ta yüzbaşı Hasan'ın emriyle başlayan atışlar, gemileri yoğun duman ve alevler içinde bıraktı. Bu atışa katılan büyük toplar seri ateşli değildi. Çıkardıkları duman, havanın durgun olması nedeniyle çabuk dağılmadığı için hedeflerde düzeltme yapmak güç oluyordu ama iki kıyıdaki gizli ve seyyar bataryalar hem seri ateşli hem de daha yakın olduklarından çok etkili oluyorlardı. Gemiler bu ani ateş baskınından bunalarak, tornistanla kaçmaya uğraşıyordu.

Saat 12.23'te bir Türk top mermisi *Inflexible*'ın pruva direği sehpasının merkezi ayağına isabet ederek köprüüstü ile altındaki güverte kamarasında yangın çıkardı. Üç dakika sonra taretlerin birine bir mermi düşerek orasını altüst etti. Aradan iki dakika geçmeden bir anda üç mermi daha güvertede patladı. Atış kontrol subayı Yarbay Werner ve yardımcısı ağır yaralandı. Üç asker öldü, üçü de ağır yaralandı.

Bu gemideki olayları *Queen Elizabeth*'te bulunan *Time* muhabiri Smith şöyle anlatıyor:

> Yarbay Werner aldığı yaraya karşın emir veriyordu. Savaş harekât merkezinin muharebe dışı kaldığını, burada herkesin ya öldüğünü ya da ölmek üzere olduğunu bildiriyor ve daha fazla morfin gönderilmesini istiyordu. Zırhlı kuledeki doktor hemen güverteye fırlayıp yaralıların imdadına koşmak istediyse de yanan kumanda köprüsü ve sıcak demirler yüzünden daha fazla yürüyemedi. Bu sırada duman ve alevler gittikçe yükseliyordu. Werner yeniden kumanda borusuna seslendi:
>
> "Allahaşkına yangını söndürün, yoksa burada hepimiz pişeceğiz."

Türk topçuları *Inflexible*'ın mesafesini çok doğru tahmin etmişlerdi. Saat 12.27'de pruva çanaklığının gemiden uçtuğu görüldü. Aşağıdaki toplarla irtibatın kesildiği rapor edildi. Yaralı olarak kurtulan birisi hariç çanaklıktaki subay ve askerlerin tamamı ölmüştü.

Queen Elizabeth'in top ambarı bir mermi ile hasara uğradı. İkinci bir mermi vinç bumbasını parçaladı. Üçüncü bir mermi

de ön bacaya vurup patladı, kocaman bir delik açtı. Türk topçuları uzun aralıklarla ateş ediyordu. Çünkü cephane kıtlığından tasarruf emredilmişti.

Yarbay Werner ve öteki yaralılar *Sudan* adlı hastane gemisine nakledilseler de Werner o akşam, yardımcılarından Teğmen Blake ise ertesi sabah, yanıklarının etkisiyle öldüler.

Öğleden sonra saat 13 sularında savaş iyice kızışmıştı. Çimenlik yakınlarındaki bir tepede bulunan gözetleme yerinden etrafı seyreden Selahattin Adil, buradaki telefon santralleri aracılığıyla bütün istihkâmlarla, hatta istediği takdirde doğrudan doğruya bağlı olduğu İstanbul'la konuşabilmekteydi. Düşman ateşinin iyice yaklaştığı ve mermilerin tarassut yeri civarına düşmekte olduğu bir sırada, telaşlanarak telefona sarıldı. Karşı sahilde Tenger sırtlarındaki obüs bataryası komutanı Rıfat Bey'i bularak:

"Denizde gördüğümüz su sütunları azaldı, bataryalarımızın ateşi seyreldi zannediyorum. Kalelerimiz ateş altında; bilhassa merkezdeki gemileri sıkıştırınız."

Rıfat Bey kendisine şu cevabı verdi: "Bütün toplar ateşe devam ediyor; sizin denizde su sütunlarını azalmış görmeniz, mermilerimizin düşman gemilerinin güvertelerinde patlamasından ileri geliyor. Düşman merkez gemilerinde mühim hasar var. Azami gayretle çalışıyoruz. Merak etmeyin!"

Topların üzerine yığılan toprakları temizlemek mecburiyetiyle susmuş bulunan Dardanos Bataryası bu sırada yeniden ateşe başlamıştı. İlk salvosunda *Agamemnon*'a üç isabet kaydeden batarya, geminin etrafını kaplayan duman perdesinin dağılmasını bekleyerek zaman yitirmemek için toplarını *Queen Elizabeth*'e çevirdi ve ona da isabet kaydetmeyi başardı. Sonra tekrar *Agamemnon*'a döndü... Bu gemi, sahil topçularının, atış mesafesini bulduğunu anladığından yapılmaması gereken bir manevrayla yer değiştirmeye başladı... Üst üste isabetler kaydetmekten neşelenen Dardanos Bataryası'ndakiler sevinçten birbirlerinin boynuna sarılmakta iken, yarım saatten az ömrü kalmış bulunan batarya komutanı toplarını bu kez de *Prince George* zırhlısına çevirdi.

İngiliz-Fransız donanmasının Boğaz'ı ağır bombardıman altına aldığı saatlerde İstanbul'da panik ve sevinç yaşanıyordu.

General Pomiankowiski anılarında bu kaos ortamını şöyle anlatıyor:

> Hükümet çevrelerinde ve diplomatik temsilciliklerde büyük bir hareket başladı. Anadolu yakasındaki Haydarpaşa'ya nakliye işleri hızlandırıldı. Saray, nazırlar ve diplomatlar için gemi ve özel trenler tahsis edildi ve hatta gidip gitmemekte kararsız olan Padişah bile hareket etmek üzereydi. Kentteki Ermeni ve Rumların keyiflerine diyecek yoktu. Hatta Bayan Morgenthau'nun bile İngiliz büyükelçiliğine yerleşmek için gerekli hazırlığı yaptığı sırada sevincini gizleyemediği yüzünden okunuyordu. Çünkü İngiliz amiralleri İstanbul'a gelince oraya ineceklerdi.

Saat 13.30'da Dardanos Bataryası

Yüzbaşı Hasan kumandasındaki Dardanos Bataryası bugün en fazla bombardımana uğrayanlar arasındaydı. Bu tabyanın birinci ve ikinci toplarına 21 yaşındaki Asteğmen Adil Efendi ve üçüncü ile dördüncü toplarına da 19 yaşında Edremitli subay (zabit) vekili İsmail Hakkı Efendi kumanda etmektedir. Bataryanın gözcü mevkiinde ise Üsteğmen Mevsuf Efendi ve nişangâh çavuşu telemetreci Yozgatlı Yunus Çavuş bulunmaktaydı.

Batarya komutanı Yüzbaşı Hasan daha önce "topçu küçük zabit mektebinde" öğretmenlik yaptığı için bu bataryaya geldiği zaman tanıdığı öğrencilerini yanına almış, erlerini çok iyi yetiştirmişti. Öğretmen öğrenci ilişkisindeki bu batarya gerçekten çok başarılıydı. Yüzbaşı Hasan *Agamemnon* zırhlısını hedef olarak seçmişti ama tabyadakilerin aslında sinirlerini bozan *Queen Elizabeth* idi. Bu gemiye dört salvo yolladılar, üçü güvertede patladı, birisi de arkasında su sütunu kaldırdı.

Son 25 dakika içinde 12 isabet olan *Agamemnon*'a da üç isabet kaydeden Dardanos, filoyu yıldırıyordu. Zırhlı, aldığı isabetlerin etkisiyle 360 derecelik dönüş yapmak zorunda kaldı. Saat 13.35'teki bu manevra durumunu İngiliz savaş muhabiri Smith şöyle anlatır:

> Bu sırada *Agamemnon*'a isabet eden Dardanos'un üç mermi-

sinden ikisi yine güvertede patladı. Biri de arka bacayı yırtarak yeni açılmış bir nilüfer çiçeği haline koydu.

Gemilerin gördüğü hasar büyük olmakla birlikte mürettebat kaybı azdı ve bütün filoda on civarındaydı. Gemiler ateş güçlerinden de kayba uğramamışlardı.

Türkler ise daha başka sıkıntılarla mücadele etmekteydi... Eski model topların çoğu şişmiş, ateş edemez hale gelmişti. Bir kısmı da enkaz altında kalmıştı. Öğleye doğru biraz hızını artıran lodos rüzgârı savaş gemilerinden atılan topların dumanlarını istihkâmlara doğru sürüyor ve bulanıklaşan havada ateş tanzimiyle görevli gözcülerin işi büsbütün güçleşiyordu. Düşen mermiler, ateş merkezleriyle bataryalar arasındaki telefon bağlantılarını kestiğinden, halen ateşe devam etmekte olan bataryaların isabet yüzdesi gittikçe düşmekteydi. Tepelerine yağan mermilere karşın, top mürettebatı enkaz kaldırıp topları yeniden ateş edebilecek hale getirmek için devamlı çalışma halindeydi. Ancak bu faaliyet saat 13.45'e kadar devam ettikten sonra, kalelerin gittikçe seyrelmekte olan ateşi tamamen sustu.

Amiral Guepratte'ın bulunduğu Fransız komuta gemisi *Suffren*'e 14 dakika içerisinde tam 14 mermi isabet etmişti. Bunlardan 24 santimetrelik bir humbara, 16,4 santimetre kalınlığındaki orta tareti delip geçerek içinde infilak etmiş ve top başındaki numara erlerinin hepsini öldürdükten başka, bir de yangın çıkarmıştı. Yangının büyüyüp cephaneliğe sirayetini önleyebilmek için vanaları açıp geminin ön tarafına isabet eden bir başka merminin açtığı delikten giren sular da dördüncü bölmeyi doldurmuş bulunuyordu. Bacalarından biri yıkılmış ve haberleşme tertibatı tamamen felce uğramış olan komodor gemisi bir enkaz manzarası göstermekteydi.

Charlemagne'da pek hasar yoktu. Fakat baş tarafta su kesiminde, büyük çaplı bir merminin açtığı yedi metrelik bir yarası olan *Gaulois* bu nedenle gittikçe burun üzerine batmaya başlıyordu. Ayrıca 30,5'luk bir başka mermi kıç taret civarında güverteyi delerek infilak etmiş ve yedi kişinin ölümüne neden olmuştu. Çıkan yangınları söndürmek kolay olmuyordu. *Gaulo-*

is'nın zor durumda olduğunu fark eden *Amiral Guepratte Dublin* kruvazörünün Boğaz'dan içeri girerek tehlikede bulunan gemiye eşlik etmesini istemek zorunda kalmıştı.

İşte bu anlarda, geride bekleyen altı savaş gemisine yer açmak maksadıyla Fransız filosuna çekilme emri verildi. Fransız gemilerinin ricat manevrası öğleden sonra saat iki sularında başladı ve *Suffren* sancak istikametine dönerek filonun diğer üç gemisini peşi sıra sürükledi. Fransızlar, *Queen Elizabeth*'in önünden geçip Erenköy Koyu'na yollanmakta oldukları sırada *Bouvet* zırhlısının müthiş bir tarakayla infilak ettiği görüldü. Güverte bir an içinde havaya uçmuştu, fakat tekne hâlâ seyrediyordu. Hiç hız kesmeden yoluna devam ettiği sırada, gittikçe artan bir meyille yan yatmağa başlamış olan gemi alabora olup sulara gömülürken, infilakin üzerinden yalnızca iki dakika geçmiş bulunuyordu. Her şey bu iki dakika içinde olup bitmiş, koca tekneden su üzerinde eser kalmamıştı. Gemi komutanı *Rageot* ve 639 kişilik mürettebattan, orada burada yüzmeye çalışan üçbeş kişi dışında kimse kurtulamamıştı. Bu geminin batışına tanık olanlardan biri sonradan, gördüklerini, "Bir porselen tabak suyun içinde nasıl bir saniyede kaynayıp giderse, gemi de o şekilde birden bire yok oldu," diye anlatmıştır.

Nara önlerinde sürekli seyir halinde savaşın seyrini izleyen *Turgut Reis* zırhlısının komutanı Albay Rıza, *Bouvet*'nin batışını şöyle anlatmaktadır:

> Düşmanın harekâtını karadan takip ederek gemime bilgi verilmesi için kıyıya bir işaret takımı yolladım. Saat 13.55'te alınan bir işaretle varda bandıra "*Bouvet*'nın bir infilakın ardından alabora olarak üç dakika içinde batıp ortadan kaybolduğunu bildiriyordu.

Yarbay Selahattin Adil'in gözlemlerine göre bu olay şöyle anlatılıyor:

> Saat 13.45'te yerlerini İngilizlere bırakmak üzere çekilmekte olan *Bouvet*'nin müthiş bir patlama ile birkaç saniye içinde büyük bir su sütunu arasında kaybolduğu görüldü. Saat 14'te hemen bütün personeliyle batan *Bouvet*'nin son ölüm darbesini

> mayından aldığı kesin ise de top ateşlerimizle taretlerinin harap olduğu ve çeşitli yerlerinde yangınlar çıkarıldığı, çok ağır kayıplara uğradığı, su kesiminden yaralar aldığı ve savaş alanından geri alınması gerektiği de bilinmektedir.

Saat 14'te *Mecidiye*'nin topları bir daha gürledi. *Bouvet* bu kez tam isabet almıştı. Bir yolunu bularak cephaneliğe inen mermi orada muazzam bir infilak yaratmış ve geminin bir dakika içinde batıp gitmesine yol açmıştı. Bu, Türk topçuları hesabına büyük bir başarıydı. Atışlarının ne derece isabetli ve etkili olabileceğini anlayan öteki bataryalar büsbütün gayrete gelip gemilere yeniden ateş yağdırmaya başladılar. Ancak, *Bouvet*'den kurtulmuş olan bahriyelileri suyun yüzünden toplamaya çalışan gemilere ateş açılmadı.

Bouvet'yi batıran, Rumeli Mecidiyesi'nin ağır toplarından birinin attığı mermiydi. Gemi, öteki Fransız zırhlılarıyla birlikte yer değiştirmek üzere manevra yapmakta iken *Mecidiye tabyasındaki* erat, iki harap topun üzerine yığılan kum ve toprakları eşelemekle meşguldü. Batarya komutanı Hilmi Bey, mesafesini kestirmiş olduğu *Bouvet*'ye ateş açmak için sabırsızlanmaktaydı. Nihayet toplar ateşe hazır hale geldiğinde hemen, "Teeş" kumandasını vererek ilk ağızda üç isabet kaydetmeyi başardı. Bu mermiler geminin direk ve bacalarını darmadağın etmişlerdi. O anlarda saat 13.55'i göstermekteydi.

ABD'li yüzbaşı Granville Fortescue'nin anlatımına göre *Bouvet*'nin batışının başka tanıkları da vardı. Çanakkale istihkâmlarındaki gözetleme mevkilerinin birinde, iki tarafsız muhabirle bir Alman subayı birlikte Fransız savaş gemilerinden *Bouvet*'nin batışına tanık olmuşlardı. Kontrol mevkilerinin bulunduğu tepe, Çanakkale girişini tamamen görüyordu. Savaş muhabirleri gözlerinde *zeiss* dürbünü ile nefes almaksızın denizin üzerinden yükselen kara dumanlar arasında siyah bir nokta gibi görünen ve boğaza doğru ilerleyen bu gemiyi izliyorlardı.

Bahriyeli ceketini giymiş ve başında fes bulunan yakışıklı bir genç de aynı noktadan gözlemde bulunuyordu. Önündeki masanın üzerinde yayılmış bir harita vardı. Haritanın üzeri dama tahtası gibi bölümlere ayrılmış ve haritacılık sembolleriyle işa-

retlenmişti. Haritanın boğazın girişini gösteren kısmı üzerinde yuvarlak kırmızı renkli ufacık markalar vardı. Bu kırmızı renkteki yuvarlak markalar, deniz altındaki mayınları ve bulundukları yerlerdeki mayın tarlasını gösteriyordu. Muhabirler ile Alman deniz subayı bacalarından kara dumanlar çıkaran geminin mayın tarlasına girmesini bekliyorlardı.

İstihkâmlardan açılan top ateşinin müthiş gümbürtüleri kulaklarının zarlarını patlatacak bir halde olmasına karşın, bunlar bu sese aldırış bile etmemişlerdi. Türk mermilerinin savaş gemisinin yakınlarına düştüğünü bir tanesinin ateş kontrol çanaklığına isabet ettiğini görmüşlerdi. Fakat, bunların bütün dikkatli bakışları yok olmaya ve ölüme mahkûm olarak girilen boğazın mavi sularına yönelmiş bulunuyordu.

Gemi yakınlaştıkça top ateşinin gürültüsü daha da arttı. Bu üç kişi hâlâ bekliyordu. Durumun vermiş olduğu ağırlık ve baskı nedeniyle muhabirlerden birinin yüzünün damarları büzülmeye, sinirleri bozulmaya başladı. Subay kurumuş olan dudaklarını ıslatmak için hiç durmadan dilini dışarı çıkartıyordu. Dürbünler hâlâ durmadan gelmekte olan gemilere yönelmiş bulunuyordu. Subay harita üzerinde pergel ile bir şeyi ölçtü. Eli sanki felç olmuş gibi donup kaldı. Savaş gemilerinden birinin pruvasının alt kısmından bir su sütununun yükseldiğini ve daha sonra bunu bir dumanın izlediğini gördü. Gemi hemen bir tarafa yan yatmış ve seyir yönü üzerinde daire çizmeye başlamıştı.

Muhabirlerden biri, "Gemi torpile çarptı," diye bağırdı.

Alman subayın gözlerinde bir gülümseme belirdi. Ardından da, "Uğursuz İngiliz gemileri mayına çarptı. Onlar mayın tarlalarımızdan mümkün değil geçemezler," diye bağırdı.

Daha sonra tarafsız muhabirler, Almanlara özgü bir hareketle Alman subayını tebrik yağmuruna tuttular.

Mayın tarlaları, Çanakkale Boğazı'nı geçilmesi olanaksız bir hale getirmişti. Bu sularda, Akdeniz'e doğru dört mil hızla hareket eden akıntının şiddetine karşın mayınlar bilimsel bir şekilde denize yerleştirilmiş ve aynı tarzda sağlam bir şekilde demirlenmişti. Bu mayınların en güçlü mayın tarama-arama gemilerine bile meydan okuyacakları düşünülmeliydi.

Düşmanın tam nişangâhını ayarlamış olan Hilmi Bey büsbütün sabırsızlanmaya başlamıştı ancak, ne yazık ki topları seri ateşli değildi.

Bu muharebelerden iki gün önce 16 Mart 1915'te *Dardanos Bataryası*'nı gezen ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau, burada gördüğü eğitim yüksekliği ve disiplin ile görkemli görünüşten dolayı *Serap Bataryası* olarak tanımlamaktan kendini alamamıştır.

Dardanos Bataryası, kıyıdan 400 metre uzaklıkta, boğaza egemen bir tepenin yakınında çok iyi seçilmiş bir mevzide yerleştirilmişti. 18 Mart öncesinde gece ve gündüz aralıksız süren muharebelerde etkin ateşleriyle üstün başarı göstermiş olan batarya, *Filo*'nun korkulu rüyası ve bir numaralı hedefi olmuştu.

Bugünkü muharebelerde, düşmanın donanma ateşlerinden sadece bir kez isabet alarak hasara uğrayan Dardanos ne üzücüdür ki, kendisine yağdırılan yüzlerce mermiden birinin talihsiz bir rastlantı sonucu bataryasının sargı yerine (bir kaynağa göre de telefon yerine) isabetiyle Batarya Komutanı Üsteğmen Hasan ile Teğmen Mevsuf ve iki erimizin şehit olmasına neden olmuş ve batarya susmuştu.

Ne var ki bu susuş uzun sürmemiş, kutsal nöbet görevini devralan yeni Komutan Yüzbaşı Muhittin ve personeli olağanüstü çabalarıyla bataryanın susan üç topunu ateşe hazır duruma getirip, yeniden ateşe başlaması Filo'yu şaşkına çevirdi. Gerçekten Dardanos'a yeniden yöneltilen ateşler; onu bir daha susturamadı. Tersine Dardanos'un o sırada Boğaz'da tam anlamıyla can çekişen ve kurtarılmaya çalışılan *Irresistible* üzerinde yoğunlaştırdığı etkili atışlar, bu İngiliz zırhlısının da sonunu getirmeye yetmişti.

İşte bu kahraman ve kahramanlığı kadar da *boğaz muharebesinde* sergilediği özverili direnişle, Türk savaş tarihindeki ayrıcalıklı yerini alan Dardanos Bataryası'nın adı değiştirilerek şehitlik rütbesine erişen iki subayının saygın adlarına ithafen *Hasan-Mevsuf Bataryası* olarak adlandırılması Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nca Başkomutanlığa önerilmiştir.

Bouvet'nin batışına neden olan atışlar Rumeli Mecidiyesi'nde Yüzbaşı Hilmi'nin komutası altındaki bataryadan yapılmıştır.

Üsteğmen Hasan Hulusi'nin tabya komutanlığı yaptığı Dardanos, atılan güllelerden toprak altında kalmıştı, toparlanmaya çalışıyorlardı.

Öğleden sonra iki sularında, *Asarı Tevfik* zırhlısından sökülme 15'lik toplarla takviyeli Dardanos Bataryası'nın üzerine düşen bir merminin patlamasıyla yukarıda anlatıldığı gibi Batarya Komutanı Yüzbaşı Hasan ve gözetleme subayı Teğmen Mevsuf derhal şehit oldukları için, düşman gemilerine göz açtırmamış bulunan bu bataryanın ateşi de geçici olarak susmuş bulunuyordu.

Hasan Hulusi'nin bir gün önce kız çocuğu doğmuştu. Cevat Paşa, kendisine izin verip kızını görebileceğini söylemişti. Genç üsteğmen bunu kabul etmedi, ama kızına Didar adı verilmesini söyledi. Kızın adını babasının vasiyetine uygun olarak Didar koydular ve çocuk büyüdükten sonra yıllarca Çanakkale'deki törenlere katıldı, babasının anısını yaşattı.

18 Mart Çanakkale Boğazı Muharebesi ve zaferi, kuşkusuz İngiliz-Fransız donanması için acıklı fakat boğazın kahraman Türk savunucuları içinse, övünç ve gurur kaynağı olan sonucuyla, gerisinde unutulamayacak özveri anıtı örnekler bırakmıştır. Romanlara konu olacak anılar arasında, Dardanos Bataryası'nın yeri tabyalar arasında çok ayrıdır, daha doğrusu ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Boğaz'ın soğuk sularındaki muharebeyi Sayhan Bilbaşar ve Alan Moorehead ayrı ayrı yapıtlarında çok canlı anlatırlar; bundan sonrası onlara aittir.

Aynı saatlerde denizde ise, müttefikler hesabına yeni bir facia yaratabilecek iki olay ucuzca atlatılmış, akıntıyla seyreden iki serseri mayın *Triumph* ve *Lord Nelson* gemilerine adeta sürünürcesine geçtiği halde infilak etmemişti.

Bundan sonraki iki saatlik düello, sabahki çatışmanın bir tekrarı gibi oldu. Saf halinde ilerleyen *Ocean, Irresistible, Albion, Vengeance, Swiftsure* ve *Majestic* zırhlıları kalelere on iki bin metre mesafeye gelince durdular ve hep birden ateşe başladılar. Ka-

lelerin cevabı önce yine şiddetliydi. Fakat üzerlerine inen mermi yağmuru altında bir kez daha enkaz ve toprak altına gömüldüklerinden, atışları zamanla seyrekleşerek, öğleden sonra 4 sularında tamamen kesildi. Bu arada Çanakkale'nin Tatar Mahallesi'nde yangın da çıkmıştı.

Deniz üzerinde sıra mayın tarayıcılara gelmişti. De Robeck, Boğaz önlerinde bekleşen teknelerin hareketi için emir gönderdi ve bunlar birlikte ilerlemeye başladılar. İlk ağızda üç mayın yerlerinden sökülerek imha edildi. Ama biraz daha ilerleyip Türk toplarının menziline girdikleri an, bir saniye bile kaybetmeksizin yüzgeri ederek, zırhlıların arkasındaki emniyetli sulara döndüler. Bu teknelerdeki subaylar ne kadar gayret ettilerse de, sivil mürettebatı ateş hattına dönmeye ikna edemediler. Bu arada Soğandere gezici bataryalarının ateşiyle bir İngiliz destroyeri ve üç mayın tarayıcı batmış bulunuyordu.

Tüm bunlar yaşanırken filo komutanının dikkatini yeni bir tehlikeye çektiler. Sabahtan beri ön kulelerinin yanmasına ve özellikle kendisini hedef seçmiş olan Mecidiye tabyasının devamlı salvolarına hedef olmasına karşın ateş hattındaki yerini muhafaza etmiş bulunan *Inflexible* zırhlısı, sancak tarafındaki yara nedeniyle hızla o yana yatmaya başlamıştı. Gemi komutanı, öğle vakti *Bouvet*'nin battığı noktaya yakın bir yerde mayına çarptığını, yarasının ağır olduğunu bildiriyor, ateş hattından çekilmek için izin istiyordu.

Inflexible yeni ve çok kıymetli bir savaş gemisiydi. Onun kaybı, diğer yaşlı teknelerin batışıyla kıyaslanamazdı. Ağır silahları sayesinde, gerektiği an savaş hattında aynen bir dretnot gibi muharebe edebilen bu şahane gemi, yine gerektiğinde düşmanlarının elinden kaçıp kurtulabilmesine yetecek hıza da sahip olduğundan, Amirallik onun üzerine titriyordu. Dolayısıyla de Robeck, değer bakımından *Queen Elizabeth*'ten hemen sonra gelen bu şahane teknenin kaybını göze alamazdı. Süvarisine derhal, savaş hattından ayrılmasını bildirdi.

Alandan çekilme onayı verilir verilmez, müşkül durumu elverdiği nisbette seri bir manevrayla geri dönen *Inflexible,* yardımına koşan *Phaeton* kruvazörünün eşliğinde, Seddülbahir isti-

kametinde uzaklaşmaya başladı. Bir yandan da, yan yatışının gittikçe artmakta olduğu gözden kaçmıyordu. Sancak bordasına çarpıp infilak eden mayın 27 kişinin ölmesine ve o bölmelerin su almasına sebep olmuştu. Gemideki elektrik jeneratörleri işlemez hale geldiği gibi, infilaktan dolayı yayılan zehirli gazlar yüzünden, enerji kesildiğinde yakılmak üzere konulmuş gaz lambaları da yakılamaz olmuştu. Havalandırma tertibatı çalışmadığı için, güverte altında sıcaklık dayanılmaz bir derecedeydi. Bu sebeple, gemi süvarisi Phillimore, görevlilerden yarısının, daha emin bir yer olan güverte üzerine çıkarılmasını emretti. Ancak bu emre itaat eden olmadı ve mürettebat zifiri karanlıkta, boğucu gazlar arasında oradan oraya koşuşarak, su geçirmez bölmelerin hepsini kapatmayı başardılar. Bu gayretler sayesinde yaralı savaş gemisi, o tehlikeli meyille Boğaz'dan çıkmayı ve tahminlerin tersine, yolda alabora olmaksızın Tendirek Adası'nı tutmayı başardı.

Bu arada *Irresistible* de sancak gönderine yeşil flama çekmişti. Bu işaret onun tehlikeli bir yara almış olduğuna delalet ediyordu. *Inflexible* savaş hattından çekildikten hemen beş dakika sonra isabet almıştı. De Robeck derhal *Wear* destroyerini, yaralı savaş gemisinin yardımına gönderdi... *Irresistible* muharebe nizamının en sağ kanadında, Anadolu yakasına oldukça yakın bir yerdeydi. Zor durumda olduğunu anlar anlamaz Mecidiye topçuları ateşlerini onun üzerinde toplamaya başladılar.

Rumeli Mecidiyesi'nin takım subaylarından Teğmen Fahri usta bir topçuydu. Arkadaşları ondan, "uçan kuşu bile vurur", diye bahsederlerdi. İşte bu subay, *Irresistible*'ın zor durumda olduğunu hissedenler arasındaydı. Nişangâhlarını 9.400 metreye bağlatıp, tahrip daneleriyle doldurttuktan sonra toplara "ateş" komutunu verdi... Mermilerin üçü gemiye isabet etmiş ve bir tanesi arka bacayı devirmişti. Bolca istim kaybettiği için, teknenin üzerinde beyaz bir bulut birikmekteydi.

De Robeck merak içindeydi; fakat gönderdiği mesajlara uzun müddet cevap alamadı. En nihayet kendisine, aralarında yaralılar, hatta ölüler bulunan 600 kişiyle birlikte *Wear*'in dönmekte olduğunu bildirdiler. Komutanı D.L. Dent ve yüksek

rütbeli subaylar, on gönüllüyle birlikte *Irresistible*'da kalmışlardı.

Akşamın beşi olduğu sırada Müttefik donanmasından üç büyük gemi saf dışı kalmış bulunuyordu. *Bouvet* batmış, *Inflexible* Tendirek'e yollanmış, *Irresistible* ise yoğun bir ateş altında sahile doğru sürüklenmeye başlamıştı. Müttefik kumanda heyeti bu felaketleri ne şekilde izah edeceğini bilememekteydi. Gemilerin bütün gün manevra yapmış olduğu bu alan verilen raporlara göre mayından temizlenmişti. Üstelik bir gün önce uçurulan deniz uçağı da suların mayından temizlenmiş olduğunu teyit etmişti... O halde donanmanın bu kadar çok kayıp vermiş olmasının sebebi neydi?.. Gemilerin üçünün de torpillenmiş ya da sahilden atılan top mermilerinin bu derece geniş zarar meydana getirmiş olmasına ihtimal verilemiyordu... O an için tahmin şuydu; belki de Türklerin, Boğaz yukarılarından salıverdiği yüzer mayınların tahribatıydı bütün bunlar?

Aslında İngilizlerin hesaba katmadığı şey, *Nusrat*'ın Karanlık Liman'a serdiği bir dizi mayın ve bazı sahil bataryalarının atış menzilinin, zannedildiğinden daha uzun oluşuydu. Örneğin Müttefik istihbaratı, Anadolu Hamidiyesi'nin azami atış mesafesini 9.000 metre olarak bildirmişti. Halbuki bu bilginin elde edildiği tarihten sonra Boğaz Komutanlığı'nın getirttiği külahlı tahrip daneleri sayesinde Hamidiye'nin atış mesafesi 16-17.000 metreye çıkartılmıştı.

Amiral de Robeck bu koşullar altında muharebeye devam edemeyeceğini anladığından, saat beş civarında gemilerine umumi çekilme emri verdi. Bu arada Keyes da, *Wear* destroyeriyle *Ocean* ve *Swiftsure* zırhlılarının himayesinde, *Irresistible*'ın kurtarılması işiyle görevlendirildi. Böylece filonun diğer elemanları birer birer muharebe yerinden ayrılmaya başladılar.

Alçalmakta olan güneşin ışıkları filonun perişan manzarasını aydınlatmakta iken, Türk komutanları bir tepenin üzerinden, uzaklaşan düşman gemilerinin dumanlarını seyretmekteydi. Kayıplarından dolayı üzüntülü, başardıkları büyük iş dolayısıyla da gururluydular... Gözleri buğulu Cevat Paşa, "Gittiler," diye söylendi. "Geçemediler... Geçemeyecekler!"

Wear destroyeriyle gelenler *Irresistible*'da herhangi bir hareket ya da hayat eseri göremediler. Teknede son kalanlar da ayrılmış gibiydi. Gemi her ne kadar akıntıdan çıkmışsa da, hafif hafif esen lodos rüzgârının etkisiyle sahile doğru sürüklenmeye devam ediyordu. Gemi yaklaştıkça Türk topçularının, onun üzerinde topladığı ateş şiddetleniyor, teknenin aldığı isabetler fazlalaşıyordu. Saat 17.30 olmuştu. Durum ümitsiz gözükmekle beraber Keyes, *Ocean* zırhlısı süvarisine telsizle, "Amiralin, *Irresistible*'ı yedeğe almasını emretmiş olduğunu," bildirdi. Buna *Ocean*'dan, kazazedelerden alınan bilgiye göre, tekne civarında suyun sığ olabileceğinden kendilerinin de karaya oturması olasılığı bulunduğu karşılığı verildi.

Bunun üzerine Keyes, destroyerin komutanına, karaya oturduğu takdirde yaralı tekneyi torpillemeye hazır olmasını emretti, fakat daha önce o civarda suyun sığ olup olmadığını anlamak için destroyeri, *Irresistible*'ın kara tarafına geçirdi. Son süratle hareket eden *Wear*'in etrafında deniz, sahilden atılan mermilerle kaynaşmaktaydı. Hatta bir ara kıyıya o kadar yaklaşmışlardı ki, tepelerin üzerinde, Türk toplarının etrafındaki erlerin telaşlı hareketlerle koşuşmalarını çıplak gözle bile görmüşlerdi. Ancak destroyer hiç isabet almamış ve bu arada su derinliğinin, kurtarma işlemine uygun olduğu da ölçülebilmişti.

Keyes, *Ocean*'ın süvarisine bu bilgiyi vermekle beraber Amiral'in emrini ikinci bir kez yineledi. Ancak her iki savaş gemisi de hareket ve ateş altında bulunduğu için, kendilerinden yanıt alınamadı. Özellikle *Ocean* deniz üzerinde son hızla zikzaklar yapıyor, bir yandan da bütün toplarıyla, sahilden yağan mermilere karşılık vermeye çalışıyordu.

Kalelerin topları bir süredir susmuştu. Ancak sabahki bombardımanda olduğu gibi, durumlarını düzelterek yeniden ateşe başlamaları da mümkündü. Çanakkale'nin toprak dolgu istihkâmları, ağır top ateşine karşı, Belçika'nın Liège ve Namur Kalelerinin taş ve betonundan daha dayanıklı çıkmıştı... Bu koşullar altında Keyes destroyeri ve kendisini boş yere tehlikeye atmış oluyordu. O ana kadar, mucize eseri olarak herhangi bir isabet almamışlardı ama o ufacık tekne içinde her an öldürücü bir

yara almaları da an meselesiydi. *Ocean'*a son bir mesaj göndererek, "Irresistible'ı yedeklemeye gelmediği takdirde, Amiral'in ricat emrine uyarak geri çekilmesi gerektiğini," bildirdi. Daha eski ve zırh kalınlığı az olan *Swiftsure'*un kaptanına ise, rütbece ondan üst olması nedeniyle, daha kesin bir emir gönderdi.

Bu arada *Irresistible'*ın durumu biraz düzelmiş gibiydi... Meyli azalmıştı ve bir saatten beri artık batmıyordu. Keyes, de Robeck'in yanına gidip teknenin geceleyin mayın gemilerine çektirilmesi teklifinde bulunmak üzere muharebe alanından ayrılmak üzereyken, günün Türkler hesabına son başarısı, Müttefikler hesabına da son felaketi yaşandı. Şiddetli bir taraka işitildi ve sesin geldiği yana dönen gözler, *Ocean'*ın yan yatmış olduğunu gördü. Saat tam 17.45'i gösterdiği sırada gemi sancak tarafından bir mayına çarpmış ve o yandaki kömürlükleriyle, baş ve kıç bölmelerine su dolmuştu. Dümen yekesi alabanda sancakta sıkışıp kalmış olan tekne, geniş daireler çizerek Boğazın ortasında dönmeye başladığı sırada kıç sancak tarafından giren bir mermi yeke mevkiiyle dümen makine dairesini suyla doldurduğundan, buralara girip tamirat yapmak da olanaksızlaşmıştı.

O ana kadar geride beklemiş bulunan *Elmer* ve *Jed* adlı destroyerler hemen gemiye yanaşıp mürettebatı çarçabuk tahliye ettiler ve böylece Türk topçularının eline ikinci bir korumasız hedef daha geçmiş oldu.

*Ocean'*ın dümen tertibatını bozan merminin öyküsü hem dönemin *Savaş Tarihi Mecmuası'*nda hem de sonradan yayımlanan anılarda ve röportajlarda anlatılmıştır. Edremitli Onbaşı Seyit'in inanılmaz öyküsüdür bu. Akşam beş buçuk sularında Müttefik filosundan bazı gemiler, kendilerini son anda bile taciz etmiş bulunan bu yaman bataryayı susturabilmek için, Rumeli Mecidiyesi'ni yeniden ve çok şiddetli bir ateş altına almışlardı. Yakınlarına mermiler düşmeye başladığında numara erleri, takım subayı Fehmi Bey'in emriyle sığınağa koştular. Ancak geride kalanların birkaçı, istihkâmın içinde patlayan bir mermi nedeniyle cephaneliğin havaya uçmasıyla meydana gelen sarsıntı sonucu sağa sola savruldular. Bazıları şehit olan bu erler arasında,

Edremit'in Çamlık Köyü'nden Mehmet oğlu Seyit de bulunuyordu. Ancak Seyit ölmemiş, hatta yaralanmamış, sadece kendinden geçmişti. Aklı başına geldiği sırada karşısında takım arkadaşı Ali'yi gördü. Başka kimse yoktu etrafta.

"Nerede arkadaşlar?" diye sordu.

"Arkadaşlar mertebelerini buldular. 14 şehit, 24 yaralımız var. Ayakta bir senle ben kaldık."

Seyit kalkıp denize doğru baktı; düşman gemileri karaya iyice sokulmuş, taretlerinden alev ve duman püskürtüyorlardı. Tabyanın içinde ise üçüncü topun dışındakiler yine toprağa gömülmüştü. Seyit önce gemilere, sonra topa ve nihayet yerde duran 215 okkalık mermiye baktı. Kendi deyimiyle mermi ona, "beni namluya sür," diyordu.

Arkadaşına, "Gel Ali," dedi, "yardım et de şu gülleyi sırtıma alayım."

Ali önce topun, eğilip yan yatmış metaforasına (top vinci) sonra şaşkın şaşkın arkadaşının yüzüne baktı.

"Kaldıramazsın Seyit."

"Bir deneyelim hele."

Gres yağına bulanmış mermi önce ellerinden kaydı. Parmaklarını toprağa bulayıp bir daha tarttılar. Koca Seyit mermiyi sırtına vurdu ve sendeleyerek topa doğru yürüdü, merdiven basamaklarına ayağını attı... Çok zorlanarak mermiyi namluya sürüp kamasını kapadılar... Her ikisi de numara eri oldukları için nişangâh ve yön tayininde pek usta değildiler. Namluyu gemilere doğru çevirip mesafeyi bildiği kadar ayarlayan Seyit bir de besmele çektikten sonra topu ateşledi.

İlk mermi uzun düştü. Bir tane daha getirip namluya sürdü. İkincisi de kısa düşmüştü... Fakat üçüncü mermi en öndeki geminin kıç tarafında ve su kesiminde patladı. *Ocean*'dı bu gemi ve dümen tertibatı bozulduğu için derhal orasını harmanlamağa başlamıştı. Etrafındaki gemiler kaçıştılar.

Seyit dördüncü mermiyi almaya giderken, etraf sakinleştiği için sığınaktan çıkan Batarya Komutanı Hilmi Bey yanında iki Alman subayla oraya gelmişti.

"Sen miydin Seyit," dedi, "vurdun gemiyi."

Dördüncü mermi boşa gitti. Aşağıda bir tek mermi daha kalmıştı. Seyit onu da getirdi. Almanlar onun, koskoca mermiyi sırtında taşıyışını ve topa sürüşünü hayretle seyrediyorlardı. Savaştan sonra *Harp Mecmuası*'nda yayımlamak amacıyla aynı sahneleri bir kez de fotoğrafla ölümsüzleştirmek istediler, ama olmadı! Seyit mermileri yerinden bile kıpırdatamadı. Ancak gemiyi batırdığı sırada mermileri taşımasına tanık olanlar bulunduğu için, olayın yadsınır bir yanı yoktu, bu nedenle, mermilerin tahta maketleri yapılarak fotoğraflandı. Muharebenin o anında ne olmuşsa olmuş Seyit, o mermileri hem de üç kez vinç olmadan kaldırmıştı. Kimileri buna mucize, kimileri de "Çanakkale ruhu" diyor... Burada kullanılan mermiler 140, 190 ve 215 okkalık mermilerdi. *Harp Mecmuası*'nda 215 okka olduğu yazılıdır ama bunu kaldırmanın olanaksızlığı da göz önünde bulundurulmalı. Yalnız bilinen bir gerçek, bu üç ağırlıktan birisinin kaldırıldığıdır. Mustafa Kemal daha sonra Conk Bayırı'nı ziyaretinde Seyit'i yanına getirtmiş uzun uzun konuşmuş, Kurtuluş Savaşı'nda yaralandığında da yakından ilgilenmiştir. Bunlar da gösteriyor ki Seyit Onbaşı sıradan olmayan bir asker.

O gün Boğaz tabyaları arasında en çok iş gören ve en çok hasara uğrayan Rumeli Mecidiyesi'ydi... Sabahtan beri, muharebenin en şiddetli anlarında bile iki sahil arasında gidip gelmekten çekinmemiş olan Cevat Paşa tabyanın feci durumunu haber aldığında yine motora atlayıp karşı sahile yollandı. Cephaneliği havaya uçan tabyanın durumu hazindi. İstihkâm yıkıntıları arasında dolaşmakta olduğu sırada, bir ağacın altına uzanmış yatmakta olan erin hali dikkatini çekti ve yanına gidip:

"Nen var evlat?" diye sordu.

Nefer hemen yerinden fırlayıp esas duruş aldı. Ama gözleri başka tarafa bakıyordu.

"Gözlerine bir şey mi oldu oğlum?"

O zaman nefer tok sesiyle, "Üzülmeyin efendim," diye yanıtladı. "Benim gözlerim göreceğini gördü!"

Cevat Paşa sessiz sessiz ağlıyordu.

Ocean aciz bir hale düştükten sonra artık *Irresistible*'ın yanın-

da beklemesine gerek kalmadığını anlayan Keyes son süratle, Boğaz'ın çıkış yerinde beklemekte olan *Queen Elizabeth*'e yollandı... Amiral de Robeck'in yanına vardığı zaman *Irresistible* ve *Ocean* komutanlarını da orada buldu. Kurmay Başkanı'yla *Ocean* komutanı arasında sert bir tartışma geçti. Keyes'a göre, vaktinde *Irresistible*'ın yardımına gelmemek suretiyle hem onun, hem de *Ocean*'ın kaybedilmiş olması doğrudan doğruya gemi komutanının hatasıydı. Onunla tartışmaktan bir yarar çıkmayacağını anlayan Keyes, hemen geri dönmek ve *Irresistible*'ı, düşman eline geçmeden önce batırmak için izin istedi. *Ocean*'ın ise kurtarılması şimdilik mümkün gözüküyordu... De Robeck'in onayını aldıktan ve alelacele bir şeyler yedikten sonra Keyes bir motorbotla *Queen Elizabeth*'ten ayrıldı.

Muharebe alanı şimdi sessizdi. Gündüz yaşanan kargaşalık ve gürültüden eser kalmamıştı. Ara sıra deniz yüzeyini tarayan projektörlerin ışıklarından başka, karanlık sahillerde tek bir ışık ya da hayat izi görülmüyordu. Keyes, *Jed*'in içinde, dört saat boyunca, yaralı savaş gemisinin karaya vurmuş olabileceğini tahmin ettiği bütün körfez ve koylara girip çıktı. Fakat *Irresistible*'ı bulmak mümkün olmadı. Onu bulamadığı gibi *Ocean*'ın izine de rastlayamamıştı.

Sabaha karşı Keyes, elleri boş, *Queen Elizabeth*'e döndü.

Irresistible, Akyarlar denen mevkinin karşısında, *Ocean* ise Truva açıklarında ve daha gün kavuşmadan batıp gitmişlerdi. Dolayısıyla Keyes, değil sabaha kadar, günlerce aramış olsada onların izini bulamazdı.

Donanmanın kayıp gemi sayısı böylece üçe yükselmiş bulunuyordu. Tendirek Adası'nda baştan kara etmek olanağını bulan *Inflexible* ile, Eşek Adalarına rota vermeyi başararak orada yaralı burnunu kumluğa yaslayan *Gaulois* da batmış olsaydı, durum Müttefikler hesabına asıl o zaman feci olacaktı. Gerek İngiliz donanmasının gözbebeklerinden sayılan *Inflexible,* gerekse Fransız zırhlısı hiç değilse şimdilik emniyette sayılırlardı... Her iki geminin mürettebatı, insanca kayıpların azlığına karşın, çok önemli yaralar almıştır.

Keyes sonradan şöyle yazacaktı:

> Yenilmiş bir düşman karşısında olduğumuza sarsılmaz bir inancım vardı. Öğleden sonra saat 2'de yenildiğini sanıyordum. Saat 4'te ise yenildiğimi biliyordum. Gece yarısı daha da büyük bir güvenle tamamen yenilmiş olduğuma emin olmuştum. Bize kalan sadece doğru dürüst bir tarama ekibi kurup sürüklenen mayınlari toplayacak araçlar sağlamak ve çabalarımızın ürünlerini devşirmekti. Tabyalardaki topların, bataryaların, gizlenmiş hava toplarının, hareketli sahra toplarının artık bizim için bir tehlike olmaktan çıkmış olduğunu hissediyordum. Mayınlar ise, ister demirli olsun, ister başıboş yüzsün, halledilebilirdi.

18 Mart 1915 Çanakkale Boğaz Muharebesi'nde tarafların kayıpları şöyledir:

Tabyalardaki çeşitli toplar hasar görmüş, dört adet Martin piyade tüfeği kullanılamaz hale gelmiştir.

Türk topçusu tarafından harcanan cephane miktarına gelince; Erenköy'deki bataryanın attığı 32 mermi dahil toplam 2.250'dir.

Bu muharebede verilmiş olan insan kayıpları ise; Türk tarafının şehitleri 22, yaralıları 52 kişidir. Almanların kayıpları ise, 3 ölü, 14 yaralıdır. Böylece iki bağlaşık devletin toplam kaybı 97 askerdir.

İngiliz ve Fransızların zayiatı:

Birleşik Filo'nun 18 Mart 1915'te Boğaz Muharebesi'ne katılmış bulunan güçlü savaş gemilerinden *Bouvet*, *Ocean*, *Irresistible* batarak boğazın derin sularına gömülmüş, dördü *Inflexible*, *Gaulois*, *Suffren* ve *Agamemnon* da, savaş dışı kalarak muharebe edemez duruma düşmüştür.

10 adet 30.5'luk top, 2 adet 27.5'luk top, 24 adet 15'lik top, 8 adet 10'luk top ki, toplam top kaybı 44, insan kaybı ise 1.273 ölü ve 647 yaralıyı bulmuştur.

Harcanan cephane ise Türk tarafıyla kıyaslanamayacak kadar çoktur. Örneğin, yalnız Dardanos Bataryası'nın mevzii kesimine 4.000'den fazla top mermisinin düştüğü saptanmıştır.

İngiltere, keşif harekâtı başlarında kaybettiği savaş gemilerine çok da aldırış etmedi. Bunlar eski ve o günün savaş gemileri

listesinden çıkarılmıştı. Düşünce şuydu; nasılsa parlak zaferler gelecek, o halde bu kayıplara katlanılabilirdi.

18 Mart'taki Boğaz muharebesinde, Türk tabyalarının obüs topları ve ağır tabya toplarının cephane durumu da şöyleydi: 18 Mart'tan önce savaşta 15 cm'lik obüs topları (Oberst Wehrle'nin alayı) altı bin atıştan takriben 1.200 atış yapmıştı. Beş tane 35.5 cm'lik uzun namlulu topların her birine 60 atış düşüyordu ve 7 Mart günü toplam 4 kez atış yapmışlardı. Öteki bütün büyük çaplı toplar, top başına 70 ile 100 mermi ve bu toplar arasında 7 ile 24 cm'lik uzun namlulu toplarla da 7 Mart günü toplam 22 mermi atılmıştı.

18 Mart günü savaşta 15 cm'lik obüs topları 1.466 atış yapmış daha geriye 3.334 atış kalmıştı. Dardanos Bataryası 115 atış yapmış 600 atışı daha vardı. Anadolu kıyısındaki Hamidiye tabyasından 75 atış yapılmış 525 atış geriye bırakılmıştı. Avrupa kıyısındaki Mecidiye tabyasından 93, Hamidiye tabyasından 75, Namaziye'den ise 33 atış yapılmıştı. Bir gözlemci subay olarak Pomiankowiski ilginç bir değerlendirme yapıyor: Cephanenin mevcut miktarı, miktarının en az üçte birinin atıldığının ve geri kalanın ise, 18 Mart'taki gibi Çanakkale Boğazı'nda böyle iki savaşa yetecek kadar çok olduğu tahmin ediliyordu.

18 Mart 1915'te dakika dakika ne oldu?

8.15 Sancak gemisi *Queen Elizabeth* dretnotunun direğine Mondros Limanı'nda, ileriye hareket flaması çekildi.

10.00 Müttefik donanması Boğaz girişine yaklaşmaya başladı. Gemilerde savaş marşları çalınıyordu...

10.25 Türk tarafından havalanan Alman tayyaresi Boğaz'a yaklaşmakta olan düşman hattını bildirdi. Müstahkem mevkii derhal alarm verdi.

10.30 1. İngiliz Filosu *Agamemnon* kılavuzluğunda Boğaz'dan içeriye girdi. Gemiler savaş konumuna geçmek için manevraya başladı. Filonun önündeki muhripler muharebe alanını taramakta ve savaş gemilerine yol açmaktaydılar. *Triumph* ve *Prin-*

ce George savaş gemileri sancak ve iskele kemere yönlerinde kıyılara yaklaştılar.

11.00 Kumkale gerisinden açılan obüs ateşimiz savaş gemilerini etkisi altına aldı.

11.39 1. Filo'daki İngiliz gemileri, ağır topları ile 14.000 yardadan merkez tabyalarımıza cehennemi bir ateşe başladılar. *Queen Elizabeth* Anadolu Hamidiye Tabyası'nı, *Agamemnon* Rumeli Mecidiye Tabyası'nı, *Lord Nelson* Namazgâh Tabyası'nı, *Inflexible* Rumeli Hamidiye Tabyası'nı yok etmek için ateş ve ölüm kusuyordu.

11.45 *Queen Elizabeth*'in Çanakkale içine düşen bir mermisi şehirde yangına neden oldu.

11.55 *Agamemnon* ile *Lord Nelson* Rumeli Mecidiye Tabyası'nı bombardıman altına aldı.

11.59 *Weymouth* kruvazörü Yenişehir mevkiini toplarıyla dövmeye başladı.

12.00 Müstahkem mevkiinde muhabere santralı isabet alır, karargâhla savunma hatlarımızın irtibatı kesilir. *Triumph* Dardanos'u döverken, Çimenlik Tabyası'nda büyük bir patlama oldu, cephanelik havaya uçtu.

12.01 Rumeli Tabyası'nın iki topu muharebe dışı kaldı.

12.06 Amiral de Robeck 3. Filo'ya taarruz emrini verdi.

12.20 3. Filo'yu oluşturan Fransız gemileri 1. Filo'nun önüne geçti.

12.23 *Inflexible* gemisine refakat eden istimbot batar. *Inflexible* ağır yaralandı.

12.25 Anadolu Hamidiye Tabyası'na düşen bir mermi kışlayı yakar.

12.27 *Prince George* Mesudiye Tabyası'nı ateş altına aldı.

12.45 *Agamemnon* 25 dakika içerisinde 12 isabet aldı.

13.00 Bombardımanın şiddeti gittikçe artmaktadır.

1.5 İngiliz muharebe kruvazörü *Inflexible* isabet alır.

Irresistible, Cornwallis, Vengeance Kumkale arkasından

13.20 Taarruz emrini alan *Amiral Guepratte* İngiliz hattını geçer.

13.47 *Inflexible* su kesiminin altından ağır bir yara aldı ve savaş sahnesini terk etti.

13.50 *Agamemnon* zırhlısı aldığı 7 isabet sonucu *Inflexible* ile aynı kaderi paylaşır.

13.50 Gemilerden yapılan top ateşi kesilir.

14.00 Türk bataryalarının atışları ağırlaşır.

14.10 Filo top ateşleri hafifler.

14.30 Filo'nun altı balıkçı gemisi mayın aramak için savaş alanına gelir.

14.50 *Bouvet* isabet alır ve 639 kişilik mürettebatıyla alabora olur.

15.00 Yarım saat süren duraksamadan sonra ateş yeniden şiddetlenir.

15.15 Namazgâh Tabyası'na düşen bir mermi kışlanın çatısını uçurur.

15.20 Anadolu Hamidiye Tabyası ateşini yeniden *Irresistible*'e yöneltir.

16.10 *Irresistible* tabyalardan uzaklaşmaya çalışır.

16.20 *Irresistible* bir mayına çarparak, iskele yönüne yattı ve dumanlar içinde kaldı.

16.20 *Wear* gemisi ile bir istimbot hızla *İrresistible*'nin yardımına gider.

16.30 *Wear* muhribi *Irresistible*'ın yanına geldiyse de geminin kurtulma şansının olmadığını görülerek geminin boşaltılarak terk edilmesine karar verilir. 610 personeli tahliye edilir.

16.35 Amiral de Robeck *Irresistible*'nın mayına çarpması üzerine 2. Filo'ya çekilme emrini verir

16.40 Amiral de Robeck *Wear* muhribine *Ocean*'ın yanına gitmesini ve *Ocean*'ın *Irresistible*'ı yedeğe alarak kurtarmalarını emretti.

17.15 *Ocean, Irresistible*'a yaklaşır ve bu arada *Wear* muhribi'nin komutanı da *Ocean*'a geçmiştir. Burada iki gemi komutanı *Irresistible*'ı yedeğe alma şanslarının olmadığına karar verir.

17.50 Irresistible Rumeli Mecidiye Tabyası'na 14.000 yarda mesafede kaderine terk edilir.

18.00 Amiral de Robeck, *Irresistible*'nın kaderine terk edilmesi üzerine daha fazla kayıp vermemek için genel çekilme emri verir.

18.05 Ocean, Dardanos ve *Soğanlıdere* Bataryalarının yoğun ateşleri altında geri çekilirken mayına çarpar ve 15 derece eğilir,

18.10 Gemi komutanı Hayes Sadler yakında bulunan *Coln, Jed, Cheimer* muhriplerine yardım çağrısı gönderir. Gemi personeli tahliye edildikten sonra *Ocean* da kaderine terk edilir.

19.30 Ocean akıntının etkisi ile Morto Koyu'na doğru sürüklenir.

22.30 Ocean ve *Irresistible* batmıştır.

Mütttefik donanmasının 18 Mart 1915 tarihindeki başarısızlığı için çok yorum yapıldı. *Nusrat*'ın 7/8 Mart 1915 gecesi döktüğü mayınların ve Türk topçusunun başarısı istila donanmasının bayraklarını gururla dalgalandırarak Marmara'ya girmesini, İstanbul'a ulaşarak bir ülkenin elden gitmesini engelliyordu. Enver Paşa'nın Kafkaslar'daki yenilgisini unutturuyor, yeni düşler kurmasına olanak tanıyordu. Rusya'nın yardım yollarının tıkanmasına neden olarak dünyanın ekonomik haritasının değişiminde baş etken oluyordu.

> 18 Mart 1915 zaferi, top ve mayın silahlarının müşterek çalışma mahsulü olup, bunda mayın baş rolü oynamıştır denebilir. (*Donanma Dergisi*, 424 Nr.)

Muhteşem Armada'nın ve gururlu de Robeck'in başına gelen bu felaket ne idi? Düşünüyorlar, düşünüyorlar işin içinden çıkamıyorlardı. Raporlarına güvenilir gözüyle bakılan deniz pilotları, berrak sularda hiçbir şey görmemişlerdi. Oysa beş buçuk metreye kadar denizin derinliği görülüyordu. Binbaşı Brodie 17/18 Mart gecesini bir devriye sandalında, Erenköy Koyu'nu bir tel halatla tarayarak geçirmişti ve yeni bir mayın dizisini bulamamış olamayacağına inanıyordu.

Tarihin bugüne kadar yazmadığı ölçüde sefil bir geri dönüş başladı.

Mart güneşinin son ölgün ışıkları filonun perişan manzarasını aydınlatmaktadır. Türk Komutanları yüksekçe bir tepenin üzerinde, alçalmakta olan güneşin kızıllığı altında Boğaz'dan artık perişan bir durumda çıkan düşman donanmasının son gemisini izlemektedirler. Tümgeneral Cevat Çobanlı buğulu gözlerle, "Gittiler," diye söylendi. "Geçemediler. Geçemeyecekler..."

İngilizler açısından bakış

Ellis Ashmeat Bartlett tanınmış bir gazeteci, yazar ama daha önemlisi bu muharebeye tanık olmuş bir savaş muhabiridir. Çanakkale Savaşları'yla ilgili olarak haberleri ve yorumları o günün İngiltere gazetelerinde yayımlanmıştır. Ancak, ABD'li bir yüzbaşı olan Granville Fortescue yazmış olduğu *Çanakkale* adını taşıyan eserinde, Bartlett'ın yazmış olduğu *Çanakkale Raporları* adındaki eserin birçok yerinde başka bir kalemin müdahalesi olduğu yani sansür olduğunu belirtmektedir.

Bu savaş süresince ağır bir İngiliz sansürü uygulanmıştır. Ama yine de Bartlett'in yazdıklarına yer vereceğiz. Fortescue'nin yazdıkları çok değerli; çünkü savaş tanığı. Kendi ifadesine göre, "*... Bizzat Çanakkale'de bulunmamdı,*" demektedir. (Yayına hazırlayan Burhan Sayılır, "Yeni Türkiye Yayınları, *Çanakkale: Ümitler, Yanılgılar, Gerçekler,* 2003, Ankara. Tarafımdan çeviriye bazı müdahaleler yapılmıştır. e.m.)

> Uygulamaya konulan plan hakkında sağlam nedenler bulmak bahanesiyle ne kadar araştırma yapılırsa yapılsın hiçbir şey elde edilemez. Bir savaş gemisinin Çanakkale istihkâmlarının çelik bileğinden yakasını tam bir başarı ile sıyırma şansını inceleme konusunda olağanüstü fırsatlar ele geçirdiğim için, bu çelik kapandan bir savaş gemisinin kurtulma olanağının sıfır olduğunu kesin ve açık bir şekilde söyleyebilirim. Ben bunu, Çanakkale'yi görmeden önceden de söylemiştim. Türkiye'nin kara ve deniz askerî durumunu incelemek göreviyle görevlendirilmiş olan iki tarafsız subay ile de uzun uzun yapmış olduğumuz tartışmalarda yine bu sonuca vardık. Çanakkale'ye sadece deniz-

den taarruz planını hazırlamış olan zihniyetin, bu işle ilgilenmiş kişilerce gizlenmiş gerçekleri bundan ibaret ise, bu zihniyet yanlış bilgi ile maalesef yanıltılmıştı. (Granville Fortescue)

Fortescue devam ediyor.

İşin daha garibi, İngilizlerin çok acı bir şekilde aptal yerine konulmuş olmasıydı. Mart'ta Londra'da iken, "Çanakkale'nin zorlanıp geçilebileceği düşüncesinde olup olmadığını" sordukları zaman, verdiğim "altı ayda değil ebediyen" yanıtı karşısında, İngiliz dostlarım bana kahkahalarla gülmüştü. Askerî tecrübelerim bana, savaş kadar değişken başka bir şey daha öğretmemişti. Ben savaş falcısı değilim. Herkes bir başkası kadar bir işi takdir edebilir fakat, eşyanın doğasına dayanılarak yapılmış olan bir değerlendirme sonuca, gerçeğe çok daha yakın olabilir. (G. Fortescue)

Savaş muhabiri E. Ashmeat Bartlett'ın *Times*'da yayımlanan analizinde deniz harekâtını ayrıntılı biçimde incelemiştir.

18 Mart'ta mağlup olduk. Bu konuda başka anlamlar aramaya gerek yoktur.

Churchill'e ağır eleştiriler getiren Bartlett şunları yazıyor:

Churchill Avam Kamarası'nda, *"Çanakkale Boğazı'na yönelik hücumun ilk devresi, beklentilerimizin üzerinde başarılıydı,"* diye bir açıklamada bulundu. Ben, bu tür bakış açısını ilk kez duyuyorum. Çünkü, Çanakkale'nin ilk bombardımanına katılmış olan bahriyeye mensup bütün kişilerle yaptığım söyleşilerde, dış istihkâmları tahrip etmekte karşılaştıkları zorluktan, Anadolu ve Rumeli istihkâmlarına hücum etmek gerektiğinden ne denli korkunç bir görevle karşı karşıya kalacaklarını idrak etmiş olduklarına dair açık bir fikir elde edemediklerini, bana onlarca kez beyan ettiler.

İlk bombardıman, 19 Şubat 1915'te başladı ve İlyas (Mehmetçik) Burnu, Seddülbahir ve Kumkale'nin dış istihkâmlarına yönelik yapıldı. Bu istihkâmlar tamamıyla açıkta bulundukları için kısmen yan ateşine de alınmıştı. Bunların içlerine 9,5 cm'lik ve bazen de daha büyük toplar tabya edilmiş ise de menzilleri 10.000 yardayı geçmiyordu. Bu topların ana tabyaları, boğaza

girecek olanları ateş altında tutmak ve açık denizden uzun menzilli toplar ile yapılan ateşe karşılık vermeden ibaretti. Toplar, dış duvarları ve üstü toprakla örtülmüş ve iç duvarları beton olarak oluşturulmuş istihkâmlar içine tabya edilmiş olup mazgallardan ateş açarlar. İstihkâmların içi açık, cephane ise topların yanlarına açık bir alana yığılmış olduğundan, içeride infilak edecek olan bir mermi büyük bir tehlikeyi yaratmaya yeterliydi. Bu bombardımanın etkisi hakkında, bir savaş gemisinin harp ceridesinde aşağıdaki satırları okudum:

"Özellikle 3 ve 6 numaralı istihkâmlara karşı elde edilen sonuç genel olarak memnuniyet vericidir. Fakat genel itibariyle işi inceleyecek olursak umduğumuz derecede önemli hasar verilememiştir. Sadece 6 numaralı istihkâm çok fazla tahribe uğramıştır."

Havaların bozuk olmasından dolayı, bombardımana devam etmek mümkün olamadı ve donanma ancak 25 Şubat 1915'te hücumu yenileyebildi. Savaşa sabah 10'da başlandı ve Kumkale'nin arkasında bulunan bir batarya 14.45'te son topu attı. Dış istihkâmları uzun menzilden *Queen Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson, Irresistible, Goliath* zırhlıları bombardımana tutarken *Vengeance, Cornwallis, Suffren, Charlemange* gemilerine de, 3.000 yarda mesafeye ikişerli olarak sokulup ikinci bataryalarıyla direkt ateş açarak, topların tahrip edilmesi emri verildi. Triumph ve Albion zırhlıları da keza bu bombardımana katılmışlardı. Bu bombardımanın amacı, İlyas Burnu, Seddülbahir ve Kumkale'deki bütün Türk istihkâmlarının saf dışı bırakılmasıydı. Fakat bombardımanın ertesi günü Seddülbahir'e çıkarılan silahlı bahriye askerleri maddi hasarın çok az olduğunu gördüler. İstihkâmların içi hemen hemen hiç tahribe uğramamış olduğundan, topların pamuk barutuyla tahrip edilmesi zorunluluğu hissedilmiştir. Aynı amaç için Kumkale'ye 4 Mart 1915'te çıkarılmak istenilen müfreze düşman tarafından püskürtüldü. İç istihkâmlara yönelik yapılmış olan deniz harekâtından elde edilen bütün sonuç şunlardan ibaretti: Bu toprak istihkâmlar, donanmadan atılan mermiler ile adeta boğulabilir ve topçular bile gayet uygun şartlar altında güvenli yerlere sokulabilir ise de doğrudan doğruya toplara karşı tahribat istisna tutulursa, maddi hasar çok azdır.

Dış istihkâmların saf dışı bırakılması ve tahrip edilmesi, torpil tarama görevinde kullanılan gemilerimize, Çanakkale Boğa-

zı'ndan içeri girip boğazın aşağılarında bulunan torpillerin ortadan kaldırılmasına yardımcı oldu.

27 Şubat 1915'te savaş gemilerimiz Boğaz'dan içeri girip Dardanos istihkâmlarına hücum ettiler. Keza 1 ve 2 Mart'ta Dardanos istihkâmı hücuma maruz kalarak tahrip edildi ve torpil tarama gemilerimiz Kepez Burnu istihkâmına 3.000 yarda sokularak ateş altında da torpilleri taradılar. Aynı gün, bir deniz uçağı da Dardanos istihkâmından kuzeybatı istikametine, yani boğazın az aşağısına kadar uzayıp giden bir mayın tarlasının yerini tespit etti. 4 Mart 1915'te Anadolu yakasında bulunan, gizlenmiş bataryalar ilk kez olmak üzere ateş açtı. 7 Mart'ta ise Agamemnon ve Lord Nelson zırhlıları, Çanakkale Boğazı'ndan içeri girip boğazdaki istihkâmlara yönelik ateş açtı. Bu gemilere Suffren, Charlemange, Goulois Fransız savaş gemisi destekte bulundu. Burada oldukça şiddetli ve kanlı çarpışmalar yapıldı ve bütün gemiler boğazdaki istihkâmlar ile Kepez Burnu'ndaki istihkâmlardan açılan müthiş bir ateşin altında kaldılarsa da, nişancıların beceriksizliği nedeniyle filomuz hiçbir önemli hasar ve kayba uğramadı. Agamemnon ile Lord Nelson'a birçok kez mermi isabet etmişti. Hatta Agamemnon'un kıç bölgesinde 14 pusluk bir mermi infilak etmişti. Bütün bu deniz harekâtlarının amacı torpil tarama ve temizleme gemilerinin, boğazdaki torpilleri tarayıp temizlemekten ve boğazdaki istihkâmlara Queen Elizabeth, Inflexible, Agamemnon, Lord Nelson zırhlılarındaki uzun menzilli topların himayesinde kısa menzilden ateş edecek olan nispeten eski savaş gemilerine bir yol açmaktan ibaretti. Fakat bu işten beklenildiği kadar yararlanılamadı, yani mayın tarama işlemi bir türlü ilerlemiyordu.

Anadolu yakasıyla Gelibolu Yarımadası üzerine tabya edilmiş olan gizli bataryaların yağdırdığı ateş yağmurundan dolayı gündüzleri muhripler ile balıkçı gemilerinin, torpil tarama işlerini yapmaları imkânsızlaşıyordu. Torpil tarama ve temizleme işleri görevinde bulunan gemilerin mürettebatları çıkarılarak, yerlerine 7 Mart'ta donanmadan gönüllü olarak ayrılan gemiciler kondu. Fakat ateşin şiddetinden işler yine iptal edildi. Bazı yerlerde 4 mil kadar bir hızla hareket eden akıntı da ayrıca zorluğa neden oluyordu. En sonunda, bütün torpido muhripleriyle balıkçı gemilerini, gece mayın tarlalarına yollamak ve tarama işlemini akıntının etkisiyle yapmak gibi oldukça zorlu bir işe girişildi. 11, 12, 13 Mart geceleri bu önemli işlem ile geçti. Muhrip-

ler ile balıkçı gemileri, düşman tarama fenerleri alanına girdiğinde yoğun bir ateşe yakalandılar. Bu gemiler görevlerinden asla ayrılmadılarsa da elde edilen sonuç, ya hiç ya da birkaç torpilin infilak ettirilmesinden ya da taranıp alınmasından ibaret kaldı. 14 Mart gecesi Türkler, mayın temizleme gemisinin, mayın tarlalarının tam merkezine kadar ilerlemesine müsaade etti. Tam o sırada elektrikli tarama fenerini yakarak o derece şiddetli bir ateş açtılar ki, tarama işlemi bırakılmak zorunda kalındı ve herkes canını kurtarmanın telaşına düştü.

Karanlık hayaller

Bartlett eleştirisine devam ediyor: Şimdi de Churchill'in, "Mart'tın ilk haftasının sonunda deniz harekâtının üzerinden, karanlık hayaller geçmeye başladı, şeklindeki açıklamasını gözden geçireceğim. Bunu Churchill'in ağzından olduğu gibi aşağıya nakrediyorum.

> Mayın tarlalarını boğazın aşağısından yukarısına doğru tarayıp kaldırmak zorluğu artmış ve her ne kadar istihkâmları saf dışı bırakmak konusunda savaş gemileri tarafından büyük bir başarı kazanılmışsa da, kesin ve kalıcı bir hasarın verilmesi başarılamamıştır. Düşmanın hareket kabiliyetine sahip silahları, atışa başlamış ve bunalımı arttırmıştır.

Donanma tarafından Çanakkale Boğazı'na gerçek bir hücumun yapılmasından önce, boğazın altında, üç hat üzerine dizilmiş olan mayın tarlalarının taranarak donanma için bir geçit açılmasının mümkün olmadığı açıktır. Çünkü büyük çapta olan yüzlerce topun ateşi altında üç mayın hattından bu ülkenin ya da herhangi bir başka ülkenin deniz tarihinde yaşanmış olan deniz hezimeti ve bozgunlarının en büyüğüne uğramaksızın donanmayı alıp geçirecek bir amiral, günümüzde mevcut değildir.

Fakat akıbeti meçhul bulunan tamamıyla maceraperest bir hareket üzerine derin bir şekilde etki eden karanlık hayallere karşın, Churchill yukarıdaki açıklamasına şu şekilde devam edip duruyordu:

> Bununla birlikte aşamalı bir şekilde ileri harekâta devam edecek yerde daha çok tedbirler alınması kararlaştırılarak bu konuda Koramiral Carden'e telkinlerde bulunulmuş ve mümkün olduğunca kayıplardan kaçınması da ayrıca tavsiye edilmişti.

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, uzmanlar, bu noktada fikirlerini ya değiştirmişlerdi ya da Churchill uzmanlar üzerinde nüfuzunu kullanarak onların fikirlerini değiştirmeyi başarmıştı. Çünkü Churchill, bu açıklamalarının başlarında Koramiral Carden'e göndermiş olduğu telgrafa ait açıklamasında şu sözleri sarf etmişti:

> Koramiral Carden'e, "Çanakkale'yi sadece savaş gemileri ile zorlamayı uygulanabilir bir deniz harekâtı olarak değerlendirebilir misiniz?" diye bir telgraf çektim. Amiral, telgrafıma cevap olarak, "Çanakkale kısa ve basit bir hücum ile zorlanamaz, fakat muntazam ve devamlı denizden bombardımanla düşürülebilir" dedi. Aynı soruyu aynı anda bugün birinci deniz Lordluğu makamında bulunan Sir Henri Jackson'a da sordum. Henri Jackson'dan da aynı yönde cevap aldım. Biri Doğu sularındaki deniz harekâtımızı idare eden, diğeri Deniz Bakanlığı'nda uzman unvanıyla bir makam sahibi olan Doğu harekât alanı olayını genelkurmay heyeti ile inceleyen bu iki tanınmış kişinin görüşlerinin birbiriyle örtüşmesi düşüncelerim üzerinde derin bir etki yarattı.

Fransız deniz kurmay heyeti de bu sıralarda fikirlerinden dönmüş, yahut da bunlar ile asla bilgi alışverişinde bulunulmuş olmasa gerektir. Çünkü ana planın bu heyetin onaylarına sunulduğuna dair, Churchill şu şekilde açıklamada bulunuyor:

> Planın ana hatları Fransız deniz kurmay heyeti üzerinde de iyi bir etki yaratmış, bu konuda onaylarını bildirmekle beraber bunu "basiret ve ihtiyat" diye kabul etmiş ve planın tatbikatında başlangıçta topçuluk bakış açısından umulan derecede bir sonuç elde edilemediği takdirde Çanakkale harekâtından vazgeçilmesi de bu heyete ayrıca bildirilmişti.

Bundan da anlaşılıyor ki "basiret ve ihtiyat" diye kabul edilmiş olan plan ile Koramiral Carden ve Sir Henri Jackson'un da,

"Çanakkale kısa ve basit bir hücum ile zorlanamaz, fakat muntazam ve devamlı deniz bombardımanı ile düşürülebilirden" ibaret olan derin değerlendirmesi hemen bir tarafa atılmak üzereydi. Plan, tasdik için Fransız hükümetine arz olunduğu ve Fransızlar bu konu hakkındaki onaylarını bildirdikleri zaman, Çanakkale deniz harekâtından vazgeçilmesi için en uygun zaman olduğunu da kaydetmişlerdi. Çünkü Churchill'e göre savaş gemileri her ne kadar istihkâmları geçici bir şekilde saf dışı edebilirse de, kesin ve kalıcı bir hasar yaratmaya muktedir olacak bir halde değildir.

Şimdi, Asquith'in 2 Kasım 1915 tarihli açıklamasıyla, Churchill'in 15 Kasım'daki açıklaması arasındaki gayet açık tezatlığı inceleyelim.

Asquith 2 Kasım 1915'teki açıklamasında şunları söylüyordu:

> Akdeniz'deki donanmamızın komutanı da dahil olmak üzere bu konu birçok uzman tarafından geniş ve derin bir şekilde incelendi ve o zamanki deniz danışmanımız olan Lord Fisher'in düşüncesinde, bazı şüphe ve tereddüt işaretleri görülmesine dayanarak hükümet, denizden bir hücum yapma kararı aldı. Bu açıklamayı yapmakla gizli olan bir konuyu açığa vurmuş olmam.

Churchill de aynı konuda 15 Kasım'daki açıklamasında şunları söylüyordu:

> Lord Fisher, planının konseptine karşıydı ve bu konuda endişeliydi. Fakat bilimsel özelliklerle ilgili kısımlarında Lord Fisher, şiddetli değerlendirmeler ve eleştiriler içeren hiçbir açıklamada bulunmadı.

Churchill ile Lord Fisher arasındaki fikir ayrılıkları ne zaman oluşmuştu? Şüphesizdir ki, Mart'ın ilk yarısında çıkmıştı ve bunu da Churchill kendi sözleri ile *"deniz harekâtının üzerinden karanlık hayaller geçmeye başladı"* şeklinde açıklıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Lord Fisher, donanmanın düşman tarafından yapılmış olan mayın tarlalarını tarayıp kaldırmaktaki ya da deniz al-

tında oluşturulmuş olan daha bir takım engellerin yerlerini tespit etmekteki başarısızlığını, uzun menzilli direkt atışlarla Boğaz istihkâmlarının saf dışı bırakılmasındaki zorluğu ve boğazın her iki yakasında bulunan hareketli ve taşınabilir bataryaları tahribe gücü olmadığını ta önceden takdir etmiş olacak ki, bütünüyle maceraperest bir halde olan bu harekâta temelden karşı çıkmıştı. Lord Fisher, Boğaz'ı başarılı bir şekilde zorlamak için gereken hazırlıklardan hiçbiri yapılmamış olduğundan bu eksik durum ve şartlar altında filonun vahim bir zarar ve telafisi mümkün olmayan bir tehlikeye maruz kalabileceğine iyice kanaat getirmişti.

Churchill'in kesin kararı

Henüz bir tekinin bile halledilmediği bütün bu konular, Churchill üzerinde olumsuz etki yapmış gibi görünüyor. Ortadan hâlâ taranıp kalkmayan mayın tarlalarının, henüz saf dışı edilememiş istihkâmlar ile hareket ettirilebilir bataryaların varlığına ve bu zamanda mevcut olmaması gereken her türlü tahrip araçlarının halen yerlerinde durmasına karşın Churchill son derece asabileşerek alelacele bir hücum yapılmasına karar vermiştir. Churchill, uzmanlar ile Fransız askerî yöneticilerinin fikir ve görüşlerinin, alelacele bir hücuma açıktan açığa ne dereceye kadar ters düştüğü ve bu konuda Churchill ile ne raddeye kadar fikir ayrılığında bulunduklarına dair bilgimiz henüz eksik ise de, Çanakkale ile ilgili gerçekler karşısında son derece büyük zorluklara bir kez daha uğramış olduğumuz kesindir.

Churchill'in açıklamalarına devam edelim:

> Bununla birlikte aşamalı bir şekilde ileri harekâta devam edecek yerde, daha çok kesin önlemler alınması karar altına alınarak bu konuda Koramiral Carden'e baskı yapılmış ve mümkün olduğu kadar kayıptan kaçınması da ayrıca önerilmişti. Deniz Bakanlığı tarafından çekilmiş olan bu telgraflar, deniz birinci lordu ile aramızda yaşanmış olan uzun bir görüşmeden elde edilen sonuca dayanmaktadır. Zaten gerek barış zamanında ve gerekse savaş zamanında Deniz Bakanlığı'nda bulunmuş olduğu hizmet

Hamilton'ın dediği gibi sonucu yakında herkes görecekti!

Çanakkale Boğazı'nın çevresini oluşturan arazi, yer yer dağ karakterinde yüksek ve kıvrımlı kütlelerle kaplıdır. Bu haliyle savunmaya oldukça kolaylıklar sağlar ve amfibi harekâtları belli kesimlere çekerek zorlaştırır. Ayrıca, karaya çıkan birliklerin derinlikte ilerlemesini göğüsleyen güçlü arazi blokları ile de karşılaşılır. İngiliz planlarında çıkarma noktaları işaretlenip, karargâhta kumsala çıkış ve kıyıbaşı tutuşun kolayca olacağı tahmin edilirken, Gelibolu coğrafyasının ne denli sürprizlerle dolu olduğu, anlaşıldığı kadarıyla pek hesaba katılmamış.

Bölgede amfibi harekâtına en uygun kıyılar üç ayrı bölgede toplanmıştır. Bunlardan birisi Gelibolu girişindeki Kavak Suyu ağzı ile Bakla Koyu kıyılarıdır. Fakat, bu kesimin çıkarma tekniği bakımından gösterdiği yumuşak başlığa karşılık, müstahkem mevkii bölgesine uzaklığı, aradaki arazi yapısının dar ve çok engebeli oluşu ve Trakya'daki ana yığınak kuvvetleriyle Çanakkale'yi savunan kuvvetler arasında sıkışıp ezilmesi gibi taktik ve stratejik sakıncalar vardır. Amfibi harekâtı destekleyecek donanmanın ileri üslerine de uzaktır.

Anadolu yakasındaki çıkarma yerleri, Kumkale ve Beşige Limanlarının açtığı plajlardır. Bozcaada gibi yakın bir atlama basamağına sahip olan Beşige kıyıları büyük kuvvetlerin çıkarılmasına elverişli bulunmakla birlikte, hemen kıyı çizgisinin gerisinde uzanan Menderes Çayı ve ovası önemli bir engel oluşturur. Karışık azmakları, sazlık ve bataklıklarıyla geniş bir ovayı dolduran Menderes'in bahar ve kış aylarında aşılması çok güçtür. Bundan başka, Anadolu yakasında Çanakkale merkezine sürdürülerek Boğaz tahkimatını düşürecek bir harekât, Erenköy dolaylarında boğumlanan sert, karışık ve ormanlık arazide kolaylıkla tıkanabilir. Çıkarma yeri ile hedefler arasındaki uzaklık çok uzundur. Donanmanın desteğini sürekli almak olanaksızdır ve harekât Anadolu doğrultusunda sağ yanını açarak ilerletileceğinden, harekât ekseni ve kıyılardaki ikmal üsleri tehlikeli durumlara düşebilir. Bu bakımlardan, Anadolu yakasında girişilecek amfibi harekâtta kesin sonuçlar alabilmek için çok büyük kuvvetlere, zamana ve kusursuz hazırlıklara ge-

reksinme vardır. Bu da savunucu adına kolaylık sağlayıcı etkenlerdir.

Merkez bölgesi Gelibolu Yarımadası'nın güney kesimi ise, öteki kanat bölgelerine göre aynı olanakta çıkarma kıyıları açtığı gibi, ilk susturulması gereken hedeflere, yani müstahkem mevkinin çakılı topçu mevzilerine bitişik olduğu için çok hassas ve değerlidir. Amfibi harekât için Anafartalar Ovası'nın önündeki kıyılar Kabatepe dolayları, Kumdere ve Seddülbahir çevresi elverişli plajlara sahiptir. Bunlardan her birisi en az bir tümenin harekâtına rahatlıkla izin verir. Birbirine yakın olduklarından birden fazla çıkarma yeri kullanmak ve kıyılarda daha erken kuvvetlenerek harekâtı yoğunlaştırmak da olasıdır. Boğaz savunmasını yalınkat paravana şeklinde örten *merkez kesiminde* tarafların harekâtı Kocaçimen, Alçıtepe, Kilitbahir yüksek yaylası gibi üç arazi odak noktasına bağlıdır. Bunlara egemen olan kuvvet Boğaz'ın kaderine ve dolayısıyla İstanbul'un kaderine de egemen olur. Bu nedenlerden ötürü, Çanakkale Cephesi'nin taktik temelleri *merkez kesiminde* düşünülmeliydi.

Göz önünde bulundurulması gereken bir unsur da, savunmayla görevlendirilmiş Türk piyade birliklerinin yerleştikleri alan genellikle Kavaksuyu ile Beşigeler arasındaki 150 kilometrelik kıyılar şeridiydi. Savunma için cephe çok genişti. Tümenler (3, 5, 7, 9, 11, ve 19. olmak üzere altı tümen vardı) birbirinden ayrı, 5.Ordu ile iki kolorduya bağlı (3. ve 15. Kolordular) üç grup halinde yerleşmişlerdi.

Gruplar birbirinden ortalama 48 saatlik aralıklarla konuşlandırılmışlardı. Anadolu yakası ile Yarımada güney bölgesi arasında yapılacak kuvvet kaydırmalarında, Boğaz ulaşımı nedeniyle aralığın daha fazla uzaması da söz konusu olabilirdi.

18 Mart'tan 25 Nisan'a belirsizlikler

Tarihteki ve siyasetteki hatta uluslararası ilişkilerdeki bazı olaylar "acaba", "eğer öyle olsaydı!" gibi, akıl oyunları yapılmasını sağlayacak şeytanın avukatı soru tetikleyicilerine muhtaçtır. Yakın tarihin "acaba" açıklamaları isteyen önemli olaylarından bi-

risi 18 Mart 1915'te yaşanmıştır. Bunu, Türk tarafı, zafer kazandığı için rahatlıkla söylüyor dersek, yanılırız, çünkü R.R James kaleme aldığı "Gelibolu harekâtı"nda böyle bir kışkırtıcı "acaba" ile bizi yüzleştiriyor.

"Çanakkale Boğazı'ndaki Türkler ve Almanlarda, 18 Mart'ı aralıksız takip eden sakin günler, şaşkınlık ve sonra da, büyük sevinç uyandırdı. Moral son derece yüksekti. Kaleler ve tabyalardaki hasar da kolaylıkla giderilmiş olmakla beraber, ağır bataryaların cephane durumu ciddiyetini koruyordu. Sonradan, Çanakkale'deki Türk komutanları arasında, *hücuma yeniden başlamış olsaydı, müttefik filo geçer miydi, geçemez miydi*, diye belirgin bir düşünce ayrılığı ortaya çıktı, ancak ağır cephanenin noksan oluşu, meselenin, obüs bataryalarının mayın tarama gemilerini mayın tarlalarından ne kadar zaman uzaklıkta tutabilecekleri olduğunu ortaya koyuyordu. İngiliz mayın tarayıcılarının eski ve başarısız kumanda edilen balıkçı tekneleri oldukları sürece, Filo'yu geciktirmeleri, sonu görünmeyen bir şekilde uzayabilirdi, fakat eğer mayın tarama kuvveti temelden, yeniden teşkilatlandırılmış olsaydı, yepyeni bir durum yaratılmış olurdu. Fakat hiçbir zaman yaratılamadı ve bu yüzden, bütün askeri **acabaların** en şaşırtıcı ve üzücülerinden biri ile karşı karşıya kalmaktayız."

Ian Hamilton, *Franconia* muhribinde tuttuğu "Gelibolu günlüğü"nde 19 Mart günü şunu yazıyordu.

> ... Kötü talihe şaşmamak elde değil; o derece kötü bir şanssızlık eseriydi ki, aslında bin kez geçilse vukubulmazdı. Böyle diyorlardı.
>
> Bahriyeliler, Türk tahkimatlarını, bataryalarını tahrip ettiklerini ilan ettiler ve üç kelimeyle muhteşem planlarını icraya koyuldular.
>
> *Tam yol ileri!* Sonra beceriksiz diplomatların telkinleriyle sanıldı ki, Gordion'un Kördüğümü örneği, yaşlı Türk devleti, bıçakla kesilmiş gibi ikiye bölünüp dağılıverecek...

"18 Mart" yenilgisini bir türlü içine sindiremeyen Amiral de Robeck, Londra'ya gönderdiği raporunda, "Birleşik Filo'nun

yeniden taarruza hazır olduğunu, ancak serseri mayın tehlikesi karşısında, yeni bir planlama gereği üzerinde duruldu̇ğunu" bildiriyordu.

19 Mart'ta Savaş Konseyi, amiralin uygun bulması halinde taarruzun yinelenebileceğini kararlaştırdı.

Bu arada Deniz Bakanlığı da, 18 Mart'ta kaybedilen savaş gemilerinin yerine yenilerinin gönderilmesini emretti.

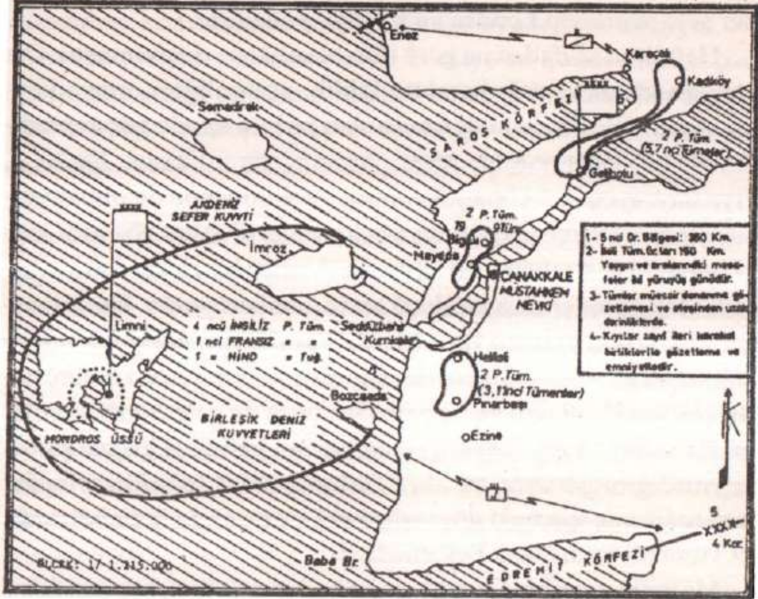
Ancak, Amiral de Robeck, gerek kendi komutanları, gerekse Akdeniz Sefer Kuvveti Başkomutanı Hamilton ile yaptığı görüşmeler sonunda, boğazın yalnız donanma taarruzlarıyla geçilemeyeceği kanısına vardığını, Deniz Bakanlığı'na bildirmiştir.

19 Mart'ta, *Queen Elizabeth*'te alelacele toplanan ve Brodie'nin idare ettiği bir soruşturma kurulunda, batan muharebe gemilerinden kurtulanlardan, hemen gelebilenlerin ifadeleri alındı. *Irresistible*'dan güvenilir bir tanık, patlama olmadan hemen önce bir torpido izi gördüğünü söyledi. *Bouvet*'nin batışını görenlerin ifadesi ise, geminin bir mermi isabeti aldığı yönündeydi. Brodie'nin *"hepimizin en akıllısı, fakat günü gününe uymaz ve aksi,"* olarak tarif ettiği Binbaşı Ramsay, azalmakta olan cephane stoklarının son durum raporlarını verdi. Sonuç hepsinin canını sıktı. Öte yandan Keyes muzaffer bir tavırla gözdelerinden biri olan Albay Godfrey'in hazırladığı bir raporu tartışmaya açtı. Buna göre 18 Mart olaylarını, yalnızca birkaç aksi tesadüf bozmuştu! Albay'a göre aslında harekât parlak bir başarıydı. Bazı kurmay subayların düşüncelerine göre, Godfrey bu değerlendirmeyi, durumun doğru ve gerçek bir analizden daha çok, Keyes'in hoşuna gidecek içerikte yazmıştı. Keyes yazıdan pek memnun kalmış ve anlaşılan, de Robeck de kısa bir zaman için keyiflenmişti, ama gerçek gerçekti ve de Robeck durumu inceledikçe, Godfrey'le Keyes'in vardıkları sonucun ortaya çıkan gerçekten gittikçe uzaklaştığını gördü. Türk tarafı yeni bir taarruza karşı Boğaz savunmasının pekiştirilmesi amacıyla bir dizi önlem alıp düzenlemeler yapmıştır.

Müstahkem Mevkii Komutanlığı, Birleşik Filo'nun 18 Mart'ta boğazda uğradığı ağır yenilgi üzerine, İngiliz ve Fransızların, her ne pahasına olursa olsun boğazı aşmak için, bu kez

Çanakkale Cephesi
Taraf Kuvvetlerinin Genel Durumları

GnKur.
HarpTarihi Bşk.

karadan girişebilecekleri çıkarmalara karşı savunma düzeninin pekiştirilmesiyle ilgili olarak 20 Mart'ta Başkomutanlığa bir öneride bulundu. Komutanlık, aldığı yanıt çerçevesinde verdiği emirler gereği 24 Mart'ta Eceabat'a ulaşan 9.Tümen, buradaki 19.Tümen'den Eceabat bölgesi komutanlığını devralmıştır.

Gelibolu Yarımadası'nda, Koyun Limanı'ndan itibaren Kemikliburnu, Kabatepe, Kumtepe-Seddülbahir, Morto Limanı, Kerevizdere ve Tenger ağızlarına kadar kıyı bölgesinde İngiliz çıkarmalarına engel olmak ve durdurmak görevini almış olan 9.Tümen, Mart sonunda düzenlemelerini tamamlamıştı.

Bu arada 22 Mart'ta, *Queen Elizabeth*'te, bir toplantı yapıldı. Katılanlar Amiral de Robeck, Amiral Wemyss, General Hamilton, General Birdwood, General Braithwaite, Albay Pollen.

Hamilton'ın günlüğüne göre, konuşmaya de Robeck başlamış ve, "artık kara birliklerinin desteği olmadan Çanakkale Boğazı'nın aşılamayacağına kesinlikle emin olduğunu," söylemiş.

Halbuki de Robeck daha farklı anlatıyor. Her neyse, bu toplantıda lojistik dahil bir amfibik harekâtta gereksinim duydukları her şeyi belirleyip Londra'ya mesajla yolladılar.

Hamilton'ın ifadesine göre tüm olasılıkları düşünmüştü. Öte yandan kendi yaptığı karakter tahlili, aceleciliğini ortaya koymaktadır. "Benim karakterimde olan birinin içinde güç zaptedilen bir his, *ilerle ve batan savaş gemilerimizin intikamını hemen al*, diye kaynıyordu." O'na göre yarın gece Alçıtepe'de olmalıydılar. Bir gün yerine on gün niye bekleyecekti? Ama göz ardı ettiği önemli bir stratejik sorun vardı. Amfibi harekâtta karaya çıkarılacak askerleri taşıyacak çıkarma gemileri yoktu. İstediği asker miktarının yarısını vermişlerdi. Yaralılarını nakledecek sahra hastaneleri teşkilatından da mahrumdu. Bir de 29.Tümen, halen çok uzaklardaydı ve üç haftadan önce de gelemezdi. Bu olanaksızlıkları alt alta koyduğunda hemen harekâta geçme şansını yitirdiğini görüyor ancak, *"Türklerin fırsat kolladıkları bu ânı geciktirdiğimiz için belki de şanslıydım,"* demeyi de ihmal etmedi. 29.Tümen'i muhakkak beklemeliydi.

Müttefik gemileri Çanakkale önünden çekilip İskenderiye'ye rota verirken Türk cephesinde neler olmaktaydı?

Osmanlı Genelkurmayı Çanakkale Boğazı'na yeni bir taarruz bekliyordu ama kara kuvvetleriyle bir istila harekâtı da yeni bir tehlike olarak belirmişti. Tüm yeni olasılıklar hesaba katılmalıydı.

Liman von Sanders anılarında diyor ki:

> Nihayet 24 Mart'ta Enver, Çanakkale bölgesinde 5.Ordu'yu teşkile karar verdi. Türk Genel Karargâhı'na bu kararı verdirebilmek için benim harcadığım sürekli çabalara, son zamanlarda Alman Sefareti ile Amiral Suschon da katılmışlardı. Amiral von Usedom ise, Çin'deki tecrübelerine dayanarak, böyle bir çıkarmaya hâlâ ihtimal vermiyordu.

Von Sanders ile Enver arasında *Sarıkamış Harekâtı* öncesinden başlayan bir çekişme vardı. Sonunda Enver Paşa, Çanakkale'ye daha fazla kuvvet yığma kararı verdi ve İstanbul'daki 1.Ordu komutanı geçici olarak Türk mareşal rütbesi verilen Al-

man Liman von Sanders'i Çanakkale'de kurulmakta olan yeni ordunun komutanlığına atadı. Sanders Almanya'da bir süvari tümeninin komutanı ve en yaşlı tümgenerallerden birisiydi. Alman ıslah heyeti başkanı olarak Türkiye'ye gönderilirken usulen bir rütbe terfi ettirilmiş ve Türk hükümeti tarafından da kendisine Müşir (mareşal) payesi verilmişti. 5.Ordu komutanı olarak Boğaz'ı savunmak görevini alan Sanders da General Hamilton'ın Limni Adası'ndan İskenderiye'ye hareket etmesinden iki gün önce 26 Mart'ta Gelibolu'ya ayak bastı. Von Sanders'in o gün atanması, kendisine yarımadanın savunmasına hazırlanmak üzere, Hamilton'ın istilaya hazırlanmak için sahip olduğu kadar süre tanımıştı.

5.Ordu'nun kuruluşu ve Sanders'in yanılgısı üzerinde biraz durmalıyız.

Birleşik Filo ile boğazı zorlayarak bir ay içinde İstanbul'u almayı tasarlayan İngiliz-Fransızların, *18 Mart boğaz muharebesi* yenilgisinden sonra, kaçınılmaz bir düş kırıklığına uğradıkları bir gerçekti.

Bununla beraber onların, iç ve dış kamuoyunda kırılan prestijlerini kurtarabilmek için, Osmanlı'nın siyaset merkezi ve birinci derece stratejik hedef oluşturan İstanbul'u, her ne pahasına olursa olsun ele geçirebilme arayışı içinde oldukları da gözden uzak tutulamazdı. Bu nedenle, başarıya ulaştırılamayan deniz harekâtının, karadan da denenebileceğini hesaba katan Türk komutanları, bir yandan yinelenebilecek bir taarruza karşı boğaz savunmasını pekiştirmeyi (yeni mayın hattı döşenmesi, hasar gören topların ateşe hazırlanması ve yeniden getirilen toplarla takviyesi gibi) sürdürürken, öte yandan da, yapılabilecek çıkarmalara karşı bölgedeki kara birliklerini güçlendirme kararı aldılar.

Bu amaçla Mareşal Liman von Sanders 3. ve 15. Kolordularla, 5.Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı'ndan oluşturulan 5.Ordu Komutanlığı'na atanmıştır.

Gerçi aşağıda daha ayrıntılı anlatılacak ama yine de belirtelim.

Göreve başlamak üzere 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen mareşal, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir. Gerek bu olay, gerekse

gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, onun, büyük ölçüdeki İngiliz çıkarmalarını, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamıştır. Böylece o, Bolayır dışında Gelibolu Yarımadası'nda büyük çıkarma hareketleri beklemediğinden, Çanakkale savunmasını, sadece Saros ve Anadolu kıyılarına yapılacak çıkarmalara göre düzenlemiştir ki, bunda, harekâtın gelişiminden de anlaşılacağı üzere büyük bir yanılgıya düşmüştür.

Sanders savunma sistemini de değiştirmişti ve bunu şöyle savunmaktaydı:

> Cephe geniştir. Düşman çok üstün deniz kuvvetlerinin desteğinde Boğaz kıyılarındaki herhangi bir bölgeye çıkarma yapabilir. Çıkarma yerinin şimdiden ve doğrulukla kestirilebilmesi olanaksızdır. Bu bakımdan, kıyı savunmasını her yerde kuvvetli tutmak ve düşman çıkarmalarına engel olabilecek yeterlikte sabit düzenler aldırmak düşünülemez. Buna karşılık, karaya çıkan düşman kuvvetlerini esnek bir güvenlik perdesiyle karşılamak ve derinlikte hızla yetiştirilecek yedek gruplarıyla taarruz ederek denize dökmek mümkün ve çok daha uygundur. Doğru olanı, kuvvetlerin çoğunu kıyılar hattında bulundurmak, onları düşman donanmasına ezdirmekten başka bir şey değildir. Savunma kendi varlığını koruyarak iş görmelidir...

Sanders'in yanılgısını, savunma sistemini değiştirmesini anlattık ancak ilerlemiş yaşına karşın önemli ve olumlu bir eylemini de belirtmek gerekiyor. Sürekli olarak, birliklere, yeni sistemleri öğretmeye çalışıp, oynak savunma ve olası karşı taarruz planları üzerinde birlik tatbikatları yaptırarak, savunma bölgelerindeki muharebe yeteneklerini artırmak yolunda büyük çabalar harcıyordu.

Osmanlı ordularının yeni dağılımı şöyle olmuştu. 1.Ordu İstanbul'da, 2.Ordu Trakya'da, 3.Ordu Erzurum'da 4.Ordu Suriye ve Filistin'de, 5.Ordu da Çanakkale'de konuşlanmıştı.

5.Ordu'nun kuruluşu 18 Mart 1915 sonrasıdır. Halbuki 24 Şubat 1915'te Mustafa Kemal'in 19.Tümeni de (3.Kolordu'nun Süveyş'e giden 8.Tümen'i yerine kurulmuştu), ordunun genel yedeği olarak Maydos'a gelmişti.

Orduların karşılıklı görev ve hedefleri

Gelibolu Yarımadası Trakya'dan denize uzanan daracık bir kara parçasıdır ve 80 kilometre uzunluğundadır. Yarımada'ya yapılacak bir çıkarmanın ve onun karşısında yapılacak bir savunmanın kapatılacak, örtülecek bir yanı olamazdı. Bu nedenle çıkarma yapacakların önce kıyıbaşı tutup kumsalı emniyete altına aldıktan sonra hedefleri tepeleri tutmak olacağına göre, Türklerin de savunmasının amacı onların bu noktalara çıkmasını önlemekti.

Yarımada'da von Sanders'in dikkate almak zorunda olduğu noktalar, yarımadanın üst başındaki Bolayır kıyıları, daha aşağıdaki Tuz Gölü-Arıburnu kumsalları ve en uçtaki Seddülbahir sahiliydi. Bu çıkarma noktalarından biraz daha içeride, yarımadanın ortasından aşağı doğru, bu toprak parçasının esas gövdesi olarak adlandırılabilecek tepeler silsilesi uzanmaktadır. Tepelerin en önemlileri, Tuz Gölü'nün etrafındaki Tekke Tepe sırtı, Arıburnu'nda 305 metreye kadar yükselen Sarı Bayır silsilesi ve Seddülbahir'de Alçıtepe'ydi. Alçıtepe, Seddülbahir'in 9 kilometre içerisinde, 217 metre yüksekliğinde bir yer olup, konum olarak burnun her iki tarafındaki kıyıların bütün noktalarına egemendi.

Yarımadanın doğu kıyısında da çıkarma yapmaya uygun kumsallar bulunmasına karşın, Anadolu kıyısında mevzilenmiş Türk toplarının direkt ateşine hedef teşkil etmesi nedeniyle, buralardan bir saldırı beklemek yersizdir, düşüncesi yaygındı.

Yukarıda sayılanların dışında, müttefiklerin karaya çıkmasına uygun bir yer de, Midilli karşısındaki Anadolu kumsalıydı. İşte Liman von Sanders'in sorunu, düşmanın bu noktalardan hangisini ya da hangilerini çıkarma yeri olarak seçeceğini tahmin etmekti.

Tümenlere derhal, kuvvetlerini bir arada bulundurmalarını, kıyı bölgelerine ancak gereği kadar müfreze göndermeleri emrini yolladı.

Bu gerçeği Liman von Sanders'ten üç yıl önce, Balkan Savaşı'nın sonlarında Mustafa Kemal de görmüştü. Kendisi o tarih-

lerde Tümgeneral Fahri Paşa komutasındaki kolordunun Harekât Şubesi Müdürlüğü'nde bulunmaktaydı. Çatalca savunma hattını yaramayan Bulgar kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'na sarkması olasılığına karşı bölgeyi savunmakla görevlendirilmiş olan kolordunun karargâhı yukarıda belirtildiği gibi (Eceabat) Maydos'taydı. Bir gün kolordu kurmay heyetinde, donanma desteği altında yarımadanın Batı kumsallarına bir düşman çıkarması yapıldığı takdirde alınacak önlemler konuşuluyordu. Asker çıkarmaya elverişli kumsallara istihkâm yapmak projesini ileri sürenleri Mustafa Kemal şiddetle eleştirdi. Donanma ateşi altında karaya çıkabileceğini kabul etmek gerektiğini, savunma önlemlerinin ancak bundan sonra alınmasının doğru olduğunu söylüyordu. Hatta bir ara sinirlenerek itiraz etmişti: *"İstediğiniz kadar tel örgü engelleri koyunuz. Parçalar çıkarım... Karada ilerlemekliğini önleyecek üstün kuvvet yoksa yarımadayı pekâlâ ele geçiririm."*

Mustafa Kemal, Bingazi bölgesinde İtalyanların, donanma desteği altında *karaya* kolayca asker çıkarışına tanık olmuş ve çıkarmayı başarıyla yaptıkları zaman, onun ne denli haklı olduğu ortaya çıkmıştı.

Liman von Sanders'e birinci derecede en tehlikeli gözüken yer Anadolu yakasıydı. Dolayısıyla buraya, eski Truva kentinin doğusunda ve batısında yerleşmek üzere iki tümen ayırdı. Bu birlikler zaten kendisinin eğitmiş olduğu, Albay Nikolai kumandasındaki 3.Tümen'le, Refet Bey'in 11.Tümen'iydi. İkinci derece tehlikeli olarak değerlendirdiği çıkış bölgesi Bolayır'dı. Buraya da Albay Sodenstern'in 5. ve Yarbay Remzi Bey'in 7.Tümenlerini yerleştirdi. Seddülbahir'e Albay Sami Bey'in 9.Tümenini yeterli görmüştü. Elindeki altı tümenden sonuncusu, Mustafa Kemal'in kumandasında Maydos yakınlarında bulunuyor ve ordu yedeğini teşkil ediyordu. Nerede destek gerekirse oraya sevk edilecekti. Gereğinde Kuzey Bolayır'a ya da Güney Seddülbahir'e...

Yeni ordu kurulunca subay kadrosu da atanıyordu. Bunlardan birisi de Yarbay Mustafa Kemal'di. Burada görev verilişini anılarında anlatır:

Yurdun tümünün bence belli bir felakete atılmış olduğunu gördükten ve bütün Türk Ordusu'nun, bir muhakkak felakete ne olursa olsun engel olmak için kanını dökmeye hazırlanmasından başka çare kalmadığını anladıktan sonra, benim hâlâ Sofya'da Kordiplomatik içinde rahat salon yaşamı geçirmekliğim imkânı olabilir miydi? Başkomutanlık Vekâleti'ne bir yazı ile başvurdum, ordu içinde rütbeme uygun herhangi bir görevin bana verilmesini rica ettim. Başkomutan Vekili tarafından bana çok nazik bir cevap verildi: *Sizin için orduda daima bir görev mevcuttur. Fakat Sofya Ataşemilterliği'nde kalmanız daha önemli telakki edildiği içindir ki sizi orada bırakıyoruz.* Ben bu cevaba karşı şöyle karşılık verdim: *Yurdun savunmasına ait fiili görevlerden daha önemli bir görev olamaz. Arkadaşlarım savaş cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben Sofya'da Ataşemilterlik yapamam. Eğer birinci saf subay olmak liyakatinden yoksun isem, kanaatınız bu ise, lütfen açık söyleyiniz.*

Uzun süre cevap gelmedi. Bugünler süresince çektiğim acıyı açıklamak zordur. Ben gerekirse bir er gibi, herhangi bir savaş cephesine koşmaya karar vermiştim. Onun için Sofya'daki evimin eşyalarını Sefir bulunan Fethi Bey arkadaşımın onayı ile Sefarethane'ye aktardım. Küçük bir bavulumu hemen harekete hazır bir gezi bavulu haline koydum. Artık evi bile terk etmek üzere olduğum sırada İsmail Hakkı imzalı bir telgraf aldım. Bu imzanın üstünde Harbiye Nazırı Vekili işareti vardı, aynen şu idi: *19.Tümen Komutanlığı'na atandınız. Hemen İstanbul'a hareket ediniz.*

Doğrusu, bu telgrafı aldığım tarihte Başkomutan vekili Enver Paşa, Sarıkamış savaşını yapıyordu. Levazımatı Umumiye Başkanı İsmail Hakkı Paşa nezaret işlerinde ona vekâlet ediyordu.

Yarbay Mustafa Kemal, Tümen Komutanlığı'na atanmasını da şöyle anlatır:

Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman Enver Paşa da Sarıkamış'tan dönmüş bulunuyordu. Önce kendisini ziyaret için makamına gittim. Haber gönderdim. Gelecek yanıtı kapıda bekliyordum. Bu aralık Personel İşleri Müdürü Osman Şevket Bey'i elinde dosyasıyla orada gördüm, kendisine sordum:

— Beni on dokuzuncu denilen tümene tayin eden Harbiye Nazırı Vekili İsmail Hakkı Paşa mıdır?

— Hayır, doğrudan doğruya Başkomutan Vekili Enver Paşa Hazretleri'dir. Erzurum'dan telgrafla emir buyurdular, emin olunuz Beyefendi.

Biraz sonra Enver Paşa ile karşı karşıya karşıya bulunuyorduk. Enver biraz zayıf düşmüş, rengi solmuş bir halde idi. Söze ben başladım, dedim ki:

— Biraz yoruldunuz...

— Yok, o kadar değil,

— Ne oldu?

— Çarpıştık, o kadar...

— Şimdiki durum nedir?

— Çok iyidir.

cevabını verdi. Ben daha fazla Enver Paşa'yı üzmek istemedim. Konuşmayı kendi görevime getirerek:

— Teşekkür ederim, beni numarası on dokuz olan bir Tümen'e komutan atamışsınız. Bu tümen nerededir, hangi Kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?

— Ha evet! Belki bunun için Genelkurmay ile görüşürseniz daha kesin bilgi alırsınız.

Enver'i çok meşgul ve çok yorgun görüyordum, sözü uzatmadım:

— Pekiyi. O halde sizi fazla rahatsız etmeyeyim. Genelkurmay ile görüşürüm, dedim.

Genelkurmaylığa müracaat ettim, gereken Paşalara kendimi şu yolda tanıtıyordum:

— 19.Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal!

Kendilerine kendimi tanıttığım her zat hayretle yüzüme bakıyor, benim kim olduğumu anlamakta zorluk çekiyordu. Nihayet Başkomutanlık Genelkurmayı'nda böyle bir tümenin varlığından haberi olan bulunmadı. Şimdi hale bakınız, ne tuhaf durumdayım. Olanca ciddiyetimle herkese 19.Tümen Komutanı olduğumu söylüyordum, halbuki böyle bir tümenin varlığından kimsenin haberi yok, adeta sahtekâr durumunda idim.

Nihayet ben şaşkın bir halde herkesin yüzüne bakarken bir akıllıcası dedi ki:

— Belki böyle bir tümen Liman von Sanders Paşa'nın ordusunda bulunacaktır. Bir kez onu görseniz...

Von Sanders Paşa'nın nerede bulunduğunu sordum:

— Dairesi Nezareti Celili dahilindedir efendim.

— Kurmay Başkanı kimdir?

— Kâzım Bey!

— Lütfen beni önce onun yanına gönderir misiniz? dedim.

Bir odacı çağırdılar ve:

— Beyi, Kâzım Beyefendi'nin yanına götür, dediler.

Kâzım Bey'in bürosunda kendisine hikâyeyi anlattım. Aldığım cevap şu oldu:

— Bizim birliklerimiz arasında böyle bir Tümen yoktur. Fakat olabilir ki Gelibolu'da bulunan3.Kolordu, yapmakta olduğunu bildiğimiz bazı yeni kuruluşlar arasında yeni bir tümen oluşturma girişimindedir. Bir kez oraya teşrif buyrulursa gerçek anlaşılır.

— Yani ben komutan olduğum tümen mevcut mudur, değil midir, bunu anlamak için Gelibolu'ya mı gideceğim?

— Evet, doğrusu budur. Bununla beraber hareketinizden önce sizi Komutan Paşa'ya tanıtayım...

Mustafa Kemal'in anılarında anlattığı gibi 5.Ordu kurulmuş, buna bağlı tümenler teşkil edilmişti ama anlaşıldığı kadarıyla her şey henüz kâğıt üstündeydi. 19.Tümen Komutanı ile 5.Ordu Komutanının karşılaşmasına gelmeden önce Sanders'in anılarına bir kez daha başvuralım:

24 Mart günü öğleden sonra geç vakit Enver telefon ederek benimle konuşmaya geleceğini bildirdi ve kendisi gelmeden önce büromdan ayrılmamamı rica etti. Az sonra Enver göründü ve gelir gelmez de Çanakkale'de teşkile karar verdiği 5.Ordu'nun komutanlığını üzerime alıp alamayacağımı sordu. Derhal olumlu cevap verdim ve şunu ilave ettim: Oradaki birlikler derhal takviye edilmelidir, zira artık kaybedecek vakit kalmamıştır.

Ertesi gün, yani 25 Mart akşamı yeni karargâhıma gitmek üzere vapura bindim ve İstanbul'dan ayrıldım ve on ay geçene kadar Başkent'e dönmedim. Zaman darlığı yüzünden 1.Ordu Kurmayı'ndan ancak küçük bir kısmi beraberime alabildim. Bunlar arasında Kurmay Başkanı Kâzım Bey (Diyarbakırlı) ile iki Alman yaverimden biri Süvari Yüzbaşı Mühlmann ve öbürü Süvari Yüzbaşı Prigge bulunuyordu. Kurmay Heyeti'nin büyük kısmı, hemen arkadan gelecekti. Bunların hepsi, Süvari Yüzbaşı von Frese hariç, Türk subayları idi.

Alman Askerî Heyeti'nin erkânı İstanbul'da kaldı. 1.Ordu Komutanlığı'nı da Mareşal von der Goltz'a devrettim.

Sanders'in yakındığı gibi Türk Genel Karargâhı, Boğaz üzerinde emir ve komuta yetkisini açık şekilde tertiplemiş değildi. 26 Mart'ta Gelibolu Limanı'na vardılar ve karargâhlarını kurdular. 5.Ordu'nun o zaman beş tümeni vardı. Bunlar Boğaz'ın Asya ve Avrupa kıyılarına dağılmışlardı. Tümenler, 9-12 tabur kuvvetindeydi. Taburların mevcudu da 800-1.000 askerden oluşuyordu. Amiral Usedom, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının Başkomutanı idi. Türk Genelkurmayı'nın temsilcisi olarak Alman Amirali Merten Çanakkale'de bulunuyordu. Müstahkem Mevkii Komutanı Tümgeneral Cevat idi. Emrinde Gelibolu Yarımadası'nın güneyindeki ve Boğaz'ın Asya kıyısındaki birlikler bulunuyordu. Yarımadanın ortasındaki ve kuzey bölgesindeki birlikler ise, Von Sanders'in komutası altındaki 1.Ordu'ya bağlı, 3.Kolordu'ya aitti. Türk Genelkurmayı da, Boğaz üzerinde bazı yetkilere sahip bulunuyordu.

Mustafa Kemal ile Liman von Sanders'in karşılâşmasını aktarırsak yukarıda anlatılan karışıklığı daha açık görebiliriz.

> Kâzım Bey önce yalnız olarak Ordu Komutanı Paşa'nın yanına gitti ve bir dakika sonra beni davet etti. Bir şekil ve surette, pek iyi hatırlamıyorum, 19.Tümen Komutanı mı dedi, yoksa kurulması düşünülen bir tümen komutanı mı dedi, fakat, Sofya'dan gelen Ataşemilter Yarbay Mustafa Kemal, sözleri çıktı. Liman von Sanders Paşa büyük nezaket ve güleryüzle beni kabul etti. Bürosunun karşısında kendine dönük oturttu, kibar bir tavırla sordu:
>
> — Sofya'dan ne vakit geldiniz?
>
> — Dün.
>
> — Hâlâ Bulgarlar savaşa girmeyecek midir?
>
> — Benim gördüğüme göre henüz girmeyeceklerdir.
>
> — Niçin?
>
> Bu soruyu sorarken eliyle de tuhaf bulmuş gibi bir jest yaptı. Cevap vermek için biraz düşündüm ve hemen dedim ki:
>
> — Benim anladığıma göre Bulgarlar iki ihtimalden birinin gerçekleşmesinden önce savaşa girmezler. Onlardan biri, Al-

man Ordusu'nun başarılı olacağına kanaat verecek açık kanıtlar görmedikçe, ikincisi, savaş hali kendi topraklarına temas etmedikçe.

Bu cevabım üzerine Liman von Sanders birdenbire öfkelendi. Sağ yumruğunu sıkarak ve yukarı kaldırarak önce güldü ve ekledi:

— Bulgarlar hâlâ Alman Ordusu'nun başarısına güvenemiyorlar mı?

— Hayır Ekselans.

Benim bu cevabım Liman Paşa'yı biraz daha öfkelendirdi ve yüzü hücum eden kanla kıpkırmızı oldu. Liman Paşa ciddi olarak kızıyordu, sordu:

— Niçin?.. Nasıl olur, Alman Ordusu'nun başarısına karşı güvensizlik, bu nasıl olur?

— Öyle efendim, dedim.

Dikkatle gözlerime baktı ve:

— Siz ne kanaattesiniz?

Soruya cevap vermek mi, vermemek mi gerektiğinde tereddüt ettim. Fakat komutanlığa atandığı vakit, havada bir komutan durumunda bulunan ben nasıl uzman bulunabilirdim? Aslında bu işlerde kendi görüşümü çoktan gerekenlere yazmıştım. Bunun tersi bir şey söyleyemezdim. Son dakikaya kadar da Bulgarların uzağı gören hareketlerini de takdir etmekten kendimi alamamıştım. Bilhassa Sofya'yı terk ederken o tarihte en yüksek makamı işgal etmiş olan General Ficyef ile içtenli bir görüşme yapmış, benim görüşüme uygun düşen düşüncesini anlamıştım. Buna göre ben, Türk yurdunun Boğazlar'ını savunma görevi almış bulunan bu Mareşal'e ne diyebilirdim? Bir anlık bir vicdan muhakemesinden sonra kısa bir cevap verdim, dedim ki:

— Bulgarları, düşüncelerinde haklı görüyorum.

Liman von Sanders derhal ayağa kalktı ve bana izin verdi.

Mustafa Kemal atandığı 19.Tümen'i, yirmi gün içinde kurar, güçlü ve seçkin bir birlik haline getirir. Aldığı emir üzerine de birliğini Eceabat'a taşır.

Savunmada bulunan Türk Başkomutanlığı, 5.Ordu ve Kolordu Komutanlığı farklı görüşler öne sürerler. Alman Komutanlar ise, düşman çıkarmasının Bolayır'dan olacağı tahmini ile savunmayı buna göre kurmayı öneriyorlardı. Ama yedek Tümen Ko-

mutanı Mustafa Kemal onların düşünce ve görüşlerine katılmıyordu. Durumu yerinde araştırarak, kendi görüşü doğrultusunda savunmasını düzenler. Anılarında da şunları söylüyor:

> Düşman donanmasının Boğaz'dan geçmesine engel olan kıyı bataryalarımız denizden susturulamamıştır. Düşman bunları karadan ele geçirmek isteyecektir. Yarımadaya yapılacak çıkarmanın hedefleri, Alçıtepe ve Kocaçimen olacaktır. Buraları ele geçiren düşman, bataryalarımızı kolayca susturabilir. Bu iki tepeden en önemlisi ve tehlike yaratabilecek olanı, kıyı bataryalarımıza en yakın olan Kocaçimen'dir. Zaman kaybetmeden tümenimle oraya koşmalıyım...

Liman von Sanders, Mustafa Kemal'in Almanlardan pek hoşlanmadığını bilirdi. Ancak onun son derece zeki ve yetenekli bir subay olduğunun da farkındaydı. Deneyimli Sanders bunun ne denli önemli bir şans olduğunu da biliyordu, çünkü en temel personel stratejisi yaklaşımlarından birisi şunu kanıtlamıştı, "şanslı birinci adam, nitelikli ikinci adama sahip olandı..." Anılarında da belirttiği gibi Sanders'in Gelibolu'daki kurmay heyeti tamamen Türk subaylarından kurulmuştu. Ancak kıyıya yaymış olduğu kuvvetlerin bazı kumanda mevkilerinde yüksek rütbeli Alman subayları mevcut olup, Boğaz'daki topçu birliklerinin de bir kısmının personeli Almanlardan oluşuyordu ve bunlar Çanakkale'deki Alman Amirali von Usedom'a bağlıydılar.

Kuvvetlerini en uygun gördüğü yerlere bu şekilde paylaştırdıktan sonra, 5.Ordu'nun yeni komutanı askerlerinin eğitimine girişti. Uzun müddetten beri garnizon görevi yapan birlikler hamlaşmıştı. Von Sanders'in emriyle bunlar gündüzleri uzun yürüyüşler yapmaya, geceleri de sahile sokularak siper kazmaya, ileride askerin geçeceği yolları açmağya başladılar. Bu iş için gerekli aletlerin sıkıntısı çekiliyordu; bu nedenle elde bulunan birkaç parça aygıttan yararlanma yoluna gidildi. Kazma, kürek gibi temel malzeme köylerden toplandı ve bunların da yetmediği yerlerde Türk askeri süngüsünün ucuyla siper kazmak zorunda kaldı. Elde mevcut dikenli teller tükendiğinde çiftliklerin

Hamilton'ın dediği gibi sonucu yakında herkes görecekti!

Çanakkale Boğazı'nın çevresini oluşturan arazi, yer yer dağ karakterinde yüksek ve kıvrımlı kütlelerle kaplıdır. Bu haliyle savunmaya oldukça kolaylıklar sağlar ve amfibi harekâtları belli kesimlere çekerek zorlaştırır. Ayrıca, karaya çıkan birliklerin derinlikte ilerlemesini göğüsleyen güçlü arazi blokları ile de karşılaşılır. İngiliz planlarında çıkarma noktaları işaretlenip, karargâhta kumsala çıkış ve kıyıbaşı tutuşun kolayca olacağı tahmin edilirken, Gelibolu coğrafyasının ne denli sürprizlerle dolu olduğu, anlaşıldığı kadarıyla pek hesaba katılmamış.

Bölgede amfibi harekâtına en uygun kıyılar üç ayrı bölgede toplanmıştır. Bunlardan birisi Gelibolu girişindeki Kavak Suyu ağzı ile Bakla Koyu kıyılarıdır. Fakat, bu kesimin çıkarma tekniği bakımından gösterdiği yumuşak başlığa karşılık, müstahkem mevkii bölgesine uzaklığı, aradaki arazi yapısının dar ve çok engebeli oluşu ve Trakya'daki ana yığınak kuvvetleriyle Çanakkale'yi savunan kuvvetler arasında sıkışıp ezilmesi gibi taktik ve stratejik sakıncalar vardır. Amfibi harekâtı destekleyecek donanmanın ileri üslerine de uzaktır.

Anadolu yakasındaki çıkarma yerleri, Kumkale ve Beşige Limanlarının açtığı plajlardır. Bozcaada gibi yakın bir atlama basamağına sahip olan Beşige kıyıları büyük kuvvetlerin çıkarılmasına elverişli bulunmakla birlikte, hemen kıyı çizgisinin gerisinde uzanan Menderes Çayı ve ovası önemli bir engel oluşturur. Karışık azmakları, sazlık ve bataklıklarıyla geniş bir ovayı dolduran Menderes'in bahar ve kış aylarında aşılması çok güçtür. Bundan başka, Anadolu yakasında Çanakkale merkezine sürdürülerek Boğaz tahkimatını düşürecek bir harekât, Erenköy dolaylarında boğumlanan sert, karışık ve ormanlık arazide kolaylıkla tıkanabilir. Çıkarma yeri ile hedefler arasındaki uzaklık çok uzundur. Donanmanın desteğini sürekli almak olanaksızdır ve harekât Anadolu doğrultusunda sağ yanını açarak ilerletileceğinden, harekât ekseni ve kıyılardaki ikmal üsleri tehlikeli durumlara düşebilir. Bu bakımlardan, Anadolu yakasında girişilecek amfibi harekâtta kesin sonuçlar alabilmek için çok büyük kuvvetlere, zamana ve kusursuz hazırlıklara ge-

reksinme vardır. Bu da savunucu adına kolaylık sağlayıcı etkenlerdir.

Merkez bölgesi Gelibolu Yarımadası'nın güney kesimi ise, öteki kanat bölgelerine göre aynı olanakta çıkarma kıyıları açtığı gibi, ilk susturulması gereken hedeflere, yani müstahkem mevkinin çakılı topçu mevzilerine bitişik olduğu için çok hassas ve değerlidir. Amfibi harekât için Anafartalar Ovası'nın önündeki kıyılar Kabatepe dolayları, Kumdere ve Seddülbahir çevresi elverişli plajlara sahiptir. Bunlardan her birisi en az bir tümenin harekâtına rahatlıkla izin verir. Birbirine yakın olduklarından birden fazla çıkarma yeri kullanmak ve kıyılarda daha erken kuvvetlenerek harekâtı yoğunlaştırmak da olasıdır. Boğaz savunmasını yalınkat paravana şeklinde örten *merkez kesiminde* tarafların harekâtı Kocaçimen, Alçıtepe, Kilitbahir yüksek yaylası gibi üç arazi odak noktasına bağlıdır. Bunlara egemen olan kuvvet Boğaz'ın kaderine ve dolayısıyla İstanbul'un kaderine de egemen olur. Bu nedenlerden ötürü, Çanakkale Cephesi'nin taktik temelleri *merkez kesiminde* düşünülmeliydi.

Göz önünde bulundurulması gereken bir unsur da, savunmayla görevlendirilmiş Türk piyade birliklerinin yerleştikleri alan genellikle Kavaksuyu ile Beşigeler arasındaki 150 kilometrelik kıyılar şeridiydi. Savunma için cephe çok genişti. Tümenler (3, 5, 7, 9, 11, ve 19. olmak üzere altı tümen vardı) birbirinden ayrı, 5.Ordu ile iki kolorduya bağlı (3. ve 15. Kolordular) üç grup halinde yerleşmişlerdi.

Gruplar birbirinden ortalama 48 saatlik aralıklarla konuşlandırılmışlardı. Anadolu yakası ile Yarımada güney bölgesi arasında yapılacak kuvvet kaydırmalarında, Boğaz ulaşımı nedeniyle aralığın daha fazla uzaması da söz konusu olabilirdi.

18 Mart'tan 25 Nisan'a belirsizlikler

Tarihteki ve siyasetteki hatta uluslararası ilişkilerdeki bazı olaylar "acaba", "eğer öyle olsaydı!" gibi, akıl oyunları yapılmasını sağlayacak şeytanın avukatı soru tetikleyicilerine muhtaçtır. Yakın tarihin "acaba" açıklamaları isteyen önemli olaylarından bi-

risi 18 Mart 1915'te yaşanmıştır. Bunu, Türk tarafı, zafer kazandığı için rahatlıkla söylüyor dersek, yanılırız, çünkü R.R James kaleme aldığı "Gelibolu harekâtı"nda böyle bir kışkırtıcı "acaba" ile bizi yüzleştiriyor.

"Çanakkale Boğazı'ndaki Türkler ve Almanlarda, 18 Mart'ı aralıksız takip eden sakin günler, şaşkınlık ve sonra da, büyük sevinç uyandırdı. Moral son derece yüksekti. Kaleler ve tabyalardaki hasar da kolaylıkla giderilmiş olmakla beraber, ağır bataryaların cephane durumu ciddiyetini koruyordu. Sonradan, Çanakkale'deki Türk komutanları arasında, *hücuma yeniden başlamış olsaydı, müttefik filo geçer miydi, geçemez miydi,* diye belirgin bir düşünce ayrılığı ortaya çıktı, ancak ağır cephanenin noksan oluşu, meselenin, obüs bataryalarının mayın tarama gemilerini mayın tarlalarından ne kadar zaman uzaklıkta tutabilecekleri olduğunu ortaya koyuyordu. İngiliz mayın tarayıcılarının eski ve başarısız kumanda edilen balıkçı tekneleri oldukları sürece, Filo'yu geciktirmeleri, sonu görünmeyen bir şekilde uzayabilirdi, fakat eğer mayın tarama kuvveti temelden, yeniden teşkilatlandırılmış olsaydı, yepyeni bir durum yaratılmış olurdu. Fakat hiçbir zaman yaratılamadı ve bu yüzden, bütün askeri **acabaların** en şaşırtıcı ve üzücülerinden biri ile karşı karşıya kalmaktayız."

Ian Hamilton, *Franconia* muhribinde tuttuğu "Gelibolu günlüğü"nde 19 Mart günü şunu yazıyordu.

> ... Kötü talihe şaşmamak elde değil; o derece kötü bir şanssızlık eseriydi ki, aslında bin kez geçilse vukubulmazdı. Böyle diyorlardı.
>
> Bahriyeliler, Türk tahkimatlarını, bataryalarını tahrip ettiklerini ilan ettiler ve üç kelimeyle muhteşem planlarını icraya koyuldular.
>
> *Tam yol ileri!* Sonra beceriksiz diplomatların telkinleriyle sanıldı ki, Gordion'un Kördüğümü örneği, yaşlı Türk devleti, bıçakla kesilmiş gibi ikiye bölünüp dağılıverecek...

"18 Mart" yenilgisini bir türlü içine sindiremeyen Amiral de Robeck, Londra'ya gönderdiği raporunda, "Birleşik Filo'nun

yeniden taarruza hazır olduğunu, ancak serseri mayın tehlikesi karşısında, yeni bir planlama gereği üzerinde durulduğunu" bildiriyordu.

19 Mart'ta Savaş Konseyi, amiralin uygun bulması halinde taarruzun yinelenebileceğini kararlaştırdı.

Bu arada Deniz Bakanlığı da, 18 Mart'ta kaybedilen savaş gemilerinin yerine yenilerinin gönderilmesini emretti.

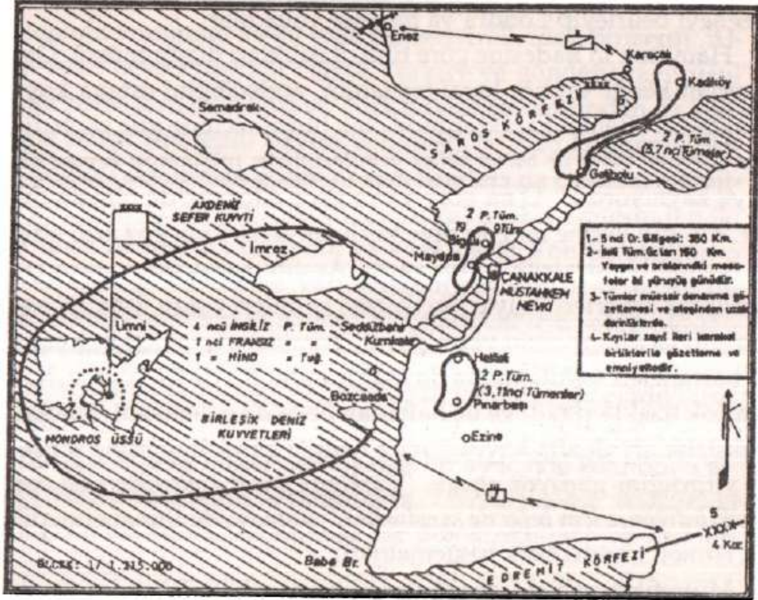
Ancak, Amiral de Robeck, gerek kendi komutanları, gerekse Akdeniz Sefer Kuvveti Başkomutanı Hamilton ile yaptığı görüşmeler sonunda, boğazın yalnız donanma taarruzlarıyla geçilemeyeceği kanısına vardığını, Deniz Bakanlığı'na bildirmiştir.

19 Mart'ta, *Queen Elizabeth*'te alelacele toplanan ve Brodie'nin idare ettiği bir soruşturma kurulunda, batan muharebe gemilerinden kurtulanlardan, hemen gelebilenlerin ifadeleri alındı. *Irresistible*'dan güvenilir bir tanık, patlama olmadan hemen önce bir torpido izi gördüğünü söyledi. *Bouvet*'nin batışını görenlerin ifadesi ise, geminin bir mermi isabeti aldığı yönündeydi. Brodie'nin *"hepimizin en akıllısı, fakat günü gününe uymaz ve aksi,"* olarak tarif ettiği Binbaşı Ramsay, azalmakta olan cephane stoklarının son durum raporlarını verdi. Sonuç hepsinin canını sıktı. Öte yandan Keyes muzaffer bir tavırla gözdelerinden biri olan Albay Godfrey'in hazırladığı bir raporu tartışmaya açtı. Buna göre 18 Mart olaylarını, yalnızca birkaç aksi tesadüf bozmuştu! Albay'a göre aslında harekât parlak bir başarıydı. Bazı kurmay subayların düşüncelerine göre, Godfrey bu değerlendirmeyi, durumun doğru ve gerçek bir analizden daha çok, Keyes'in hoşuna gidecek içerikte yazmıştı. Keyes yazıdan pek memnun kalmış ve anlaşılan, de Robeck de kısa bir zaman için keyiflenmişti, ama gerçek gerçekti ve de Robeck durumu inceledikçe, Godfrey'le Keyes'in vardıkları sonucun ortaya çıkan gerçekten gittikçe uzaklaştığını gördü. Türk tarafı yeni bir taarruza karşı Boğaz savunmasının pekiştirilmesi amacıyla bir dizi önlem alıp düzenlemeler yapmıştır.

Müstahkem Mevkii Komutanlığı, Birleşik Filo'nun 18 Mart'ta boğazda uğradığı ağır yenilgi üzerine, İngiliz ve Fransızların, her ne pahasına olursa olsun boğazı aşmak için, bu kez

Çanakkale Cephesi
Taraf Kuvvetlerinin Genel Durumları

Gn.Kur.
HarpTarihi Bşk.

karadan girişebilecekleri çıkarmalara karşı savunma düzeninin pekiştirilmesiyle ilgili olarak 20 Mart'ta Başkomutanlığa bir öneride bulundu. Komutanlık, aldığı yanıt çerçevesinde verdiği emirler gereği 24 Mart'ta Eceabat'a ulaşan 9.Tümen, buradaki 19.Tümen'den Eceabat bölgesi komutanlığını devralmıştır.

Gelibolu Yarımadası'nda, Koyun Limanı'ndan itibaren Kemikliburnu, Kabatepe, Kumtepe-Seddülbahir, Morto Limanı, Kerevizdere ve Tenger ağızlarına kadar kıyı bölgesinde İngiliz çıkarmalarına engel olmak ve durdurmak görevini almış olan 9.Tümen, Mart sonunda düzenlemelerini tamamlamıştı.

Bu arada 22 Mart'ta, *Queen Elizabeth*'te, bir toplantı yapıldı. Katılanlar Amiral de Robeck, Amiral Wemyss, General Hamilton, General Birdwood, General Braithwaite, Albay Pollen.

Hamilton'ın günlüğüne göre, konuşmaya de Robeck başlamış ve, "artık kara birliklerinin desteği olmadan Çanakkale Boğazı'nın aşılamayacağına kesinlikle emin olduğunu," söylemiş.

Halbuki de Robeck daha farklı anlatıyor. Her neyse, bu toplantıda lojistik dahil bir amfibik harekâtta gereksinim duydukları her şeyi belirleyip Londra'ya mesajla yolladılar.

Hamilton'ın ifadesine göre tüm olasılıkları düşünmüştü. Öte yandan kendi yaptığı karakter tahlili, aceleciliğini ortaya koymaktadır. "Benim karakterimde olan birinin içinde güç zaptedilen bir his, *ilerle ve batan savaş gemilerimizin intikamını hemen al,* diye kaynıyordu." O'na göre yarın gece Alçıtepe'de olmalıydılar. Bir gün yerine on gün niye bekleyecekti? Ama göz ardı ettiği önemli bir stratejik sorun vardı. Amfibi harekâtta karaya çıkarılacak askerleri taşıyacak çıkarma gemileri yoktu. İstediği asker miktarının yarısını vermişlerdi. Yaralılarını nakledecek sahra hastaneleri teşkilatından da mahrumdu. Bir de 29.Tümen, halen çok uzaklardaydı ve üç haftadan önce de gelemezdi. Bu olanaksızlıkları alt alta koyduğunda hemen harekâta geçme şansını yitirdiğini görüyor ancak, *"Türklerin fırsat kolladıkları bu ânı geciktirdiğimiz için belki de şanslıydım,"* demeyi de ihmal etmedi. 29.Tümen'i muhakkak beklemeliydi.

Müttefik gemileri Çanakkale önünden çekilip İskenderiye'ye rota verirken Türk cephesinde neler olmaktaydı?

Osmanlı Genelkurmayı Çanakkale Boğazı'na yeni bir taarruz bekliyordu ama kara kuvvetleriyle bir istila harekâtı da yeni bir tehlike olarak belirmişti. Tüm yeni olasılıklar hesaba katılmalıydı.

Liman von Sanders anılarında diyor ki:

> Nihayet 24 Mart'ta Enver, Çanakkale bölgesinde 5.Ordu'yu teşkile karar verdi. Türk Genel Karargâhı'na bu kararı verdirebilmek için benim harcadığım sürekli çabalara, son zamanlarda Alman Sefareti ile Amiral Suschon da katılmışlardı. Amiral von Usedom ise, Çin'deki tecrübelerine dayanarak, böyle bir çıkarmaya hâlâ ihtimal vermiyordu.

Von Sanders ile Enver arasında *Sarıkamış Harekâtı* öncesinden başlayan bir çekişme vardı. Sonunda Enver Paşa, Çanakkale'ye daha fazla kuvvet yığma kararı verdi ve İstanbul'daki 1.Ordu komutanı geçici olarak Türk mareşal rütbesi verilen Al-

man Liman von Sanders'i Çanakkale'de kurulmakta olan yeni ordunun komutanlığına atadı. Sanders Almanya'da bir süvari tümeninin komutanı ve en yaşlı tümgenerallerden birisiydi. Alman ıslah heyeti başkanı olarak Türkiye'ye gönderilirken usulen bir rütbe terfi ettirilmiş ve Türk hükümeti tarafından da kendisine Müşir (mareşal) payesi verilmişti. 5.Ordu komutanı olarak Boğaz'ı savunmak görevini alan Sanders da General Hamilton'ın Limni Adası'ndan İskenderiye'ye hareket etmesinden iki gün önce 26 Mart'ta Gelibolu'ya ayak bastı. Von Sanders'in o gün atanması, kendisine yarımadanın savunmasına hazırlanmak üzere, Hamilton'ın istilaya hazırlanmak için sahip olduğu kadar süre tanımıştı.

5.Ordu'nun kuruluşu ve Sanders'in yanılgısı üzerinde biraz durmalıyız.

Birleşik Filo ile boğazı zorlayarak bir ay içinde İstanbul'u almayı tasarlayan İngiliz-Fransızların, *18 Mart boğaz muharebesi* yenilgisinden sonra, kaçınılmaz bir düş kırıklığına uğradıkları bir gerçekti.

Bununla beraber onların, iç ve dış kamuoyunda kırılan prestijlerini kurtarabilmek için, Osmanlı'nın siyaset merkezi ve birinci derece stratejik hedef oluşturan İstanbul'u, her ne pahasına olursa olsun ele geçirebilme arayışı içinde oldukları da gözden uzak tutulamazdı. Bu nedenle, başarıya ulaştırılamayan deniz harekâtının, karadan da denenebileceğini hesaba katan Türk komutanları, bir yandan yinelenebilecek bir taarruza karşı boğaz savunmasını pekiştirmeyi (yeni mayın hattı döşenmesi, hasar gören topların ateşe hazırlanması ve yeniden getirilen toplarla takviyesi gibi) sürdürürken, öte yandan da, yapılabilecek çıkarmalara karşı bölgedeki kara birliklerini güçlendirme kararı aldılar.

Bu amaçla Mareşal Liman von Sanders 3. ve 15. Kolordularla, 5.Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı'ndan oluşturulan 5.Ordu Komutanlığı'na atanmıştır.

Gerçi aşağıda daha ayrıntılı anlatılacak ama yine de belirtelim.

Göreve başlamak üzere 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen mareşal, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir. Gerek bu olay, gerekse

gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, onun, büyük ölçüdeki İngiliz çıkarmalarını, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamıştır. Böylece o, Bolayır dışında Gelibolu Yarımadası'nda büyük çıkarma hareketleri beklemediğinden, Çanakkale savunmasını, sadece Saros ve Anadolu kıyılarına yapılacak çıkarmalara göre düzenlemiştir ki, bunda, harekâtın gelişiminden de anlaşılacağı üzere büyük bir yanılgıya düşmüştür.

Sanders savunma sistemini de değiştirmişti ve bunu şöyle savunmaktaydı:

> Cephe geniştir. Düşman çok üstün deniz kuvvetlerinin desteğinde Boğaz kıyılarındaki herhangi bir bölgeye çıkarma yapabilir. Çıkarma yerinin şimdiden ve doğrulukla kestirilebilmesi olanaksızdır. Bu bakımdan, kıyı savunmasını her yerde kuvvetli tutmak ve düşman çıkarmalarına engel olabilecek yeterlikte sabit düzenler aldırmak düşünülemez. Buna karşılık, karaya çıkan düşman kuvvetlerini esnek bir güvenlik perdesiyle karşılamak ve derinlikte hızla yetiştirilecek yedek gruplarıyla taarruz ederek denize dökmek mümkün ve çok daha uygundur. Doğru olanı, kuvvetlerin çoğunu kıyılar hattında bulundurmak, onları düşman donanmasına ezdirmekten başka bir şey değildir. Savunma kendi varlığını koruyarak iş görmelidir...

Sanders'in yanılgısını, savunma sistemini değiştirmesini anlattık ancak ilerlemiş yaşına karşın önemli ve olumlu bir eylemini de belirtmek gerekiyor. Sürekli olarak, birliklere, yeni sistemleri öğretmeye çalışıp, oynak savunma ve olası karşı taarruz planları üzerinde birlik tatbikatları yaptırarak, savunma bölgelerindeki muharebe yeteneklerini artırmak yolunda büyük çabalar harcıyordu.

Osmanlı ordularının yeni dağılımı şöyle olmuştu. 1.Ordu İstanbul'da, 2.Ordu Trakya'da, 3.Ordu Erzurum'da 4.Ordu Suriye ve Filistin'de, 5.Ordu da Çanakkale'de konuşlanmıştı.

5.Ordu'nun kuruluşu 18 Mart 1915 sonrasıdır. Halbuki 24 Şubat 1915'te Mustafa Kemal'in 19.Tümeni de (3.Kolordu'nun Süveyş'e giden 8.Tümen'i yerine kurulmuştu), ordunun genel yedeği olarak Maydos'a gelmişti.

Orduların karşılıklı görev ve hedefleri

Gelibolu Yarımadası Trakya'dan denize uzanan daracık bir kara parçasıdır ve 80 kilometre uzunluğundadır. Yarımada'ya yapılacak bir çıkarmanın ve onun karşısında yapılacak bir savunmanın kapatılacak, örtülecek bir yanı olamazdı. Bu nedenle çıkarma yapacakların önce kıyıbaşı tutup kumsalı emniyete altına aldıktan sonra hedefleri tepeleri tutmak olacağına göre, Türklerin de savunmasının amacı onların bu noktalara çıkmasını önlemekti.

Yarımada'da von Sanders'in dikkate almak zorunda olduğu noktalar, yarımadanın üst başındaki Bolayır kıyıları, daha aşağıdaki Tuz Gölü-Arıburnu kumsalları ve en uçtaki Seddülbahir sahiliydi. Bu çıkarma noktalarından biraz daha içeride, yarımadanın ortasından aşağı doğru, bu toprak parçasının esas gövdesi olarak adlandırılabilecek tepeler silsilesi uzanmaktadır. Tepelerin en önemlileri, Tuz Gölü'nün etrafındaki Tekke Tepe sırtı, Arıburnu'nda 305 metreye kadar yükselen Sarı Bayır silsilesi ve Seddülbahir'de Alçıtepe'ydi. Alçıtepe, Seddülbahir'in 9 kilometre içerisinde, 217 metre yüksekliğinde bir yer olup, konum olarak burnun her iki tarafındaki kıyıların bütün noktalarına egemendi.

Yarımadanın doğu kıyısında da çıkarma yapmaya uygun kumsallar bulunmasına karşın, Anadolu kıyısında mevzilenmiş Türk toplarının direkt ateşine hedef teşkil etmesi nedeniyle, buralardan bir saldırı beklemek yersizdir, düşüncesi yaygındı.

Yukarıda sayılanların dışında, müttefiklerin karaya çıkmasına uygun bir yer de, Midilli karşısındaki Anadolu kumsalıydı. İşte Liman von Sanders'in sorunu, düşmanın bu noktalardan hangisini ya da hangilerini çıkarma yeri olarak seçeceğini tahmin etmekti.

Tümenlere derhal, kuvvetlerini bir arada bulundurmalarını, kıyı bölgelerine ancak gereği kadar müfreze göndermeleri emrini yolladı.

Bu gerçeği Liman von Sanders'ten üç yıl önce, Balkan Savaşı'nın sonlarında Mustafa Kemal de görmüştü. Kendisi o tarih-

lerde Tümgeneral Fahri Paşa komutasındaki kolordunun Harekât Şubesi Müdürlüğü'nde bulunmaktaydı. Çatalca savunma hattını yaramayan Bulgar kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'na sarkması olasılığına karşı bölgeyi savunmakla görevlendirilmiş olan kolordunun karargâhı yukarıda belirtildiği gibi (Eceabat) Maydos'taydı. Bir gün kolordu kurmay heyetinde, donanma desteği altında yarımadanın Batı kumsallarına bir düşman çıkarması yapıldığı takdirde alınacak önlemler konuşuluyordu. Asker çıkarmaya elverişli kumsallara istihkâm yapmak projesini ileri sürenleri Mustafa Kemal şiddetle eleştirdi. Donanma ateşi altında karaya çıkabileceğini kabul etmek gerektiğini, savunma önlemlerinin ancak bundan sonra alınmasının doğru olduğunu söylüyordu. Hatta bir ara sinirlenerek itiraz etmişti: *"İstediğiniz kadar tel örgü engelleri koyunuz. Parçalar çıkarım... Karada ilerlemekliğimi önleyecek üstün kuvvet yoksa yarımadayı pekâlâ ele geçiririm."*

Mustafa Kemal, Bingazi bölgesinde İtalyanların, donanma desteği altında *karaya* kolayca asker çıkarışına tanık olmuş ve çıkarmayı başarıyla yaptıkları zaman, onun ne denli haklı olduğu ortaya çıkmıştı.

Liman von Sanders'e birinci derecede en tehlikeli gözüken yer Anadolu yakasıydı. Dolayısıyla buraya, eski Truva kentinin doğusunda ve batısında yerleşmek üzere iki tümen ayırdı. Bu birlikler zaten kendisinin eğitmiş olduğu, Albay Nikolai kumandasındaki 3.Tümen'le, Refet Bey'in 11.Tümen'iydi. İkinci derece tehlikeli olarak değerlendirdiği çıkış bölgesi Bolayır'dı. Buraya da Albay Sodenstern'in 5. ve Yarbay Remzi Bey'in 7.Tümenlerini yerleştirdi. Seddülbahir'e Albay Sami Bey'in 9.Tümenini yeterli görmüştü. Elindeki altı tümenden sonuncusu, Mustafa Kemal'in kumandasında Maydos yakınlarında bulunuyor ve ordu yedeğini teşkil ediyordu. Nerede destek gerekirse oraya sevk edilecekti. Gereğinde Kuzey Bolayır'a ya da Güney Seddülbahir'e...

Yeni ordu kurulunca subay kadrosu da atanıyordu. Bunlardan birisi de Yarbay Mustafa Kemal'di. Burada görev verilişini anılarında anlatır:

Yurdun tümünün bence belli bir felakete atılmış olduğunu gördükten ve bütün Türk Ordusu'nun, bir muhakkak felakete ne olursa olsun engel olmak için kanını dökmeye hazırlanmasından başka çare kalmadığını anladıktan sonra, benim hâlâ Sofya'da Kordiplomatik içinde rahat salon yaşamı geçirmekliğim imkânı olabilir miydi? Başkomutanlık Vekâleti'ne bir yazı ile başvurdum, ordu içinde rütbeme uygun herhangi bir görevin bana verilmesini rica ettim. Başkomutan Vekili tarafından bana çok nazik bir cevap verildi: *Sizin için orduda daima bir görev mevcuttur. Fakat Sofya Ataşemilterliği'nde kalmanız daha önemli telakki edildiği içindir ki sizi orada bırakıyoruz.* Ben bu cevaba karşı şöyle karşılık verdim: *Yurdun savunmasına ait fiili görevlerden daha önemli bir görev olamaz. Arkadaşlarım savaş cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben Sofya'da Ataşemilterlik yapamam. Eğer birinci saf subay olmak liyakatinden yoksun isem, kanaatınız bu ise, lütfen açık söyleyiniz.*

Uzun süre cevap gelmedi. Bugünler süresince çektiğim acıyı açıklamak zordur. Ben gerekirse bir er gibi, herhangi bir savaş cephesine koşmaya karar vermiştim. Onun için Sofya'daki evimin eşyalarını Sefir bulunan Fethi Bey arkadaşımın onayı ile Sefarethane'ye aktardım. Küçük bir bavulumu hemen harekete hazır bir gezi bavulu haline koydum. Artık evi bile terk etmek üzere olduğum sırada İsmail Hakkı imzalı bir telgraf aldım. Bu imzanın üstünde Harbiye Nazırı Vekili işareti vardı, aynen şu idi: *19.Tümen Komutanlığı'na atandınız. Hemen İstanbul'a hareket ediniz.*

Doğrusu, bu telgrafı aldığım tarihte Başkomutan vekili Enver Paşa, Sarıkamış savaşını yapıyordu. Levazımatı Umumiye Başkanı İsmail Hakkı Paşa nezaret işlerinde ona vekâlet ediyordu.

Yarbay Mustafa Kemal, Tümen Komutanlığı'na atanmasını da şöyle anlatır:

Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman Enver Paşa da Sarıkamış'tan dönmüş bulunuyordu. Önce kendisini ziyaret için makamına gittim. Haber gönderdim. Gelecek yanıtı kapıda bekliyordum. Bu aralık Personel İşleri Müdürü Osman Şevket Bey'i elinde dosyasıyla orada gördüm, kendisine sordum:

— Beni on dokuzuncu denilen tümene tayin eden Harbiye Nazırı Vekili İsmail Hakkı Paşa mıdır?

— Hayır, doğrudan doğruya Başkomutan Vekili Enver Paşa Hazretleri'dir. Erzurum'dan telgrafla emir buyurdular, emin olunuz Beyefendi.

Biraz sonra Enver Paşa ile karşı karşıya karşıya bulunuyorduk. Enver biraz zayıf düşmüş, rengi solmuş bir halde idi. Söze ben başladım, dedim ki:

— Biraz yoruldunuz...

— Yok, o kadar değil,

— Ne oldu?

— Çarpıştık, o kadar...

— Şimdiki durum nedir?

— Çok iyidir.

cevabını verdi. Ben daha fazla Enver Paşa'yı üzmek istemedim. Konuşmayı kendi görevime getirerek:

— Teşekkür ederim, beni numarası on dokuz olan bir Tümen'e komutan atamışsınız. Bu tümen neresidir, hangi Kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?

— Ha evet! Belki bunun için Genelkurmay ile görüşürseniz daha kesin bilgi alırsınız.

Enver'i çok meşgul ve çok yorgun görüyordum, sözü uzatmadım:

— Pekiyi. O halde sizi fazla rahatsız etmeyeyim. Genelkurmay ile görüşürüm, dedim.

Genelkurmaylığa müracaat ettim, gereken Paşalara kendimi şu yolda tanıtıyordum:

— 19.Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal!

Kendilerine kendimi tanıttığım her zat hayretle yüzüme bakıyor, benim kim olduğumu anlamakta zorluk çekiyordu. Nihayet Başkomutanlık Genelkurmayı'nda böyle bir tümenin varlığından haberi olan bulunmadı. Şimdi hale bakınız, ne tuhaf durumdayım. Olanca ciddiyetimle herkese 19.Tümen Komutanı olduğumu söylüyordum, halbuki böyle bir tümenin varlığından kimsenin haberi yok, adeta sahtekâr durumunda idim.

Nihayet ben şaşkın bir halde herkesin yüzüne bakarken bir akıllıcası dedi ki:

— Belki böyle bir tümen Liman von Sanders Paşa'nın ordusunda bulunacaktır. Bir kez onu görseniz...

Von Sanders Paşa'nın nerede bulunduğunu sordum:

— Dairesi Nezareti Celili dahilindedir efendim.

— Kurmay Başkanı kimdir?

— Kâzım Bey!

— Lütfen beni önce onun yanına gönderir misiniz? dedim.

Bir odacı çağırdılar ve:

— Beyi, Kâzım Beyefendi'nin yanına götür, dediler.

Kâzım Bey'in bürosunda kendisine hikâyeyi anlattım. Aldığım cevap şu oldu:

— Bizim birliklerimiz arasında böyle bir Tümen yoktur. Fakat olabilir ki Gelibolu'da bulunan3.Kolordu, yapmakta olduğunu bildiğimiz bazı yeni kuruluşlar arasında yeni bir tümen oluşturma girişimindedir. Bir kez oraya teşrif buyrulursa gerçek anlaşılır.

— Yani ben komutan olduğum tümen mevcut mudur, değil midir, bunu anlamak için Gelibolu'ya mı gideceğim?

— Evet, doğrusu budur. Bununla beraber hareketinizden önce sizi Komutan Paşa'ya tanıtayım...

Mustafa Kemal'in anılarında anlattığı gibi 5.Ordu kurulmuş, buna bağlı tümenler teşkil edilmişti ama anlaşıldığı kadarıyla her şey henüz kâğıt üstündeydi. 19.Tümen Komutanı ile 5.Ordu Komutanının karşılaşmasına gelmeden önce Sanders'in anılarına bir kez daha başvuralım:

24 Mart günü öğleden sonra geç vakit Enver telefon ederek benimle konuşmaya geleceğini bildirdi ve kendisi gelmeden önce büromdan ayrılmamamı rica etti. Az sonra Enver göründü ve gelir gelmez de Çanakkale'de teşkile karar verdiği 5.Ordu'nun komutanlığını üzerime alıp alamayacağımı sordu. Derhal olumlu cevap verdim ve şunu ilave ettim: Oradaki birlikler derhal takviye edilmelidir, zira artık kaybedecek vakit kalmamıştır.

Ertesi gün, yani 25 Mart akşamı yeni karargâhıma gitmek üzere vapura bindim ve İstanbul'dan ayrıldım ve on ay geçene kadar Başkent'e dönmedim. Zaman darlığı yüzünden 1.Ordu Kurmayı'ndan ancak küçük bir kısmi beraberime alabildim. Bunlar arasında Kurmay Başkanı Kâzım Bey (Diyarbakırlı) ile iki Alman yaverimden biri Süvari Yüzbaşı Mühlmann ve öbürü Süvari Yüzbaşı Prigge bulunuyordu. Kurmay Heyeti'nin büyük kısmı, hemen arkadan gelecekti. Bunların hepsi, Süvari Yüzbaşı von Frese hariç, Türk subayları idi.

Alman Askerî Heyeti'nin erkânı İstanbul'da kaldı. 1.Ordu Komutanlığı'nı da Mareşal von der Goltz'a devrettim.

Sanders'in yakındığı gibi Türk Genel Karargâhı, Boğaz üzerinde emir ve komuta yetkisini açık şekilde tertiplemiş değildi. 26 Mart'ta Gelibolu Limanı'na vardılar ve karargâhlarını kurdular. 5.Ordu'nun o zaman beş tümeni vardı. Bunlar Boğaz'ın Asya ve Avrupa kıyılarına dağılmışlardı. Tümenler, 9-12 tabur kuvvetindeydi. Taburların mevcudu da 800-1.000 askerden oluşuyordu. Amiral Usedom, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının Başkomutanı idi. Türk Genelkurmayı'nın temsilcisi olarak Alman Amirali Merten Çanakkale'de bulunuyordu. Müstahkem Mevkii Komutanı Tümgeneral Cevat idi. Emrinde Gelibolu Yarımadası'nın güneyindeki ve Boğaz'ın Asya kıyısındaki birlikler bulunuyordu. Yarımadanın ortasındaki ve kuzey bölgesindeki birlikler ise, Von Sanders'in komutası altındaki 1.Ordu'ya bağlı, 3.Kolordu'ya aitti. Türk Genelkurmayı da, Boğaz üzerinde bazı yetkilere sahip bulunuyordu.

Mustafa Kemal ile Liman von Sanders'in karşılâşmasını aktarırsak yukarıda anlatılan karışıklığı daha açık görebiliriz.

Kâzım Bey önce yalnız olarak Ordu Komutanı Paşa'nın yanına gitti ve bir dakika sonra beni davet etti. Bir şekil ve surette, pek iyi hatırlamıyorum, 19.Tümen Komutanı mı dedi, yoksa kurulması düşünülen bir tümen komutanı mı dedi, fakat, Sofya'dan gelen Ataşemilter Yarbay Mustafa Kemal, sözleri çıktı. Liman von Sanders Paşa büyük nezaket ve güleryüzle beni kabul etti. Bürosunun karşısında kendine dönük oturttu, kibar bir tavırla sordu:

— Sofya'dan ne vakit geldiniz?

— Dün.

— Hâlâ Bulgarlar savaşa girmeyecek midir?

— Benim gördüğüme göre henüz girmeyeceklerdir.

— Niçin?

Bu soruyu sorarken eliyle de tuhaf bulmuş gibi bir jest yaptı. Cevap vermek için biraz düşündüm ve hemen dedim ki:

— Benim anladığıma göre Bulgarlar iki ihtimalden birinin gerçekleşmesinden önce savaşa girmezler. Onlardan biri, Al-

man Ordusu'nun başarılı olacağına kanaat verecek açık kanıtlar görmedikçe, ikincisi, savaş hali kendi topraklarına temas etmedikçe.

Bu cevabım üzerine Liman von Sanders birdenbire öfkelendi. Sağ yumruğunu sıkarak ve yukarı kaldırarak önce güldü ve ekledi:

— Bulgarlar hâlâ Alman Ordusu'nun başarısına güvenemiyorlar mı?

— Hayır Ekselans.

Benim bu cevabım Liman Paşa'yı biraz daha öfkelendirdi ve yüzü hücum eden kanla kıpkırmızı oldu. Liman Paşa ciddi olarak kızıyordu, sordu:

— Niçin?.. Nasıl olur, Alman Ordusu'nun başarısına karşı güvensizlik, bu nasıl olur?

— Öyle efendim, dedim.

Dikkatle gözlerime baktı ve:

— Siz ne kanaattesiniz?

Soruya cevap vermek mi, vermemek mi gerektiğinde tereddüt ettim. Fakat komutanlığa atandığı vakit, havada bir komutan durumunda bulunan ben nasıl uzman bulunabilirdim? Aslında bu işlerde kendi görüşümü çoktan gerekenlere yazmıştım. Bunun tersi bir şey söyleyemezdim. Son dakikaya kadar da Bulgarların uzağı gören hareketlerini de takdir etmekten kendimi alamamıştım. Bilhassa Sofya'yı terk ederken o tarihte en yüksek makamı işgal etmiş olan General Ficyef ile içtenli bir görüşme yapmış, benim görüşüme uygun düşen düşüncesini anlamıştım. Buna göre ben, Türk yurdunun Boğazlar'ını savunma görevi almış bulunan bu Mareşal'e ne diyebilirdim? Bir anlık bir vicdan muhakemesinden sonra kısa bir cevap verdim, dedim ki:

— Bulgarları, düşüncelerinde haklı görüyorum.

Liman von Sanders derhal ayağa kalktı ve bana izin verdi.

Mustafa Kemal atandığı 19.Tümen'i, yirmi gün içinde kurar, güçlü ve seçkin bir birlik haline getirir. Aldığı emir üzerine de birliğini Eceabat'a taşır.

Savunmada bulunan Türk Başkomutanlığı, 5.Ordu ve Kolordu Komutanlığı farklı görüşler öne sürerler. Alman Komutanlar ise, düşman çıkarmasının Bolayır'dan olacağı tahmini ile savunmayı buna göre kurmayı öneriyorlardı. Ama yedek Tümen Ko-

mutanı Mustafa Kemal onların düşünce ve görüşlerine katılmıyordu. Durumu yerinde araştırarak, kendi görüşü doğrultusunda savunmasını düzenler. Anılarında da şunları söylüyor:

> Düşman donanmasının Boğaz'dan geçmesine engel olan kıyı bataryalarımız denizden susturulamamıştır. Düşman bunları karadan ele geçirmek isteyecektir. Yarımadaya yapılacak çıkarmanın hedefleri, Alçıtepe ve Kocaçimen olacaktır. Buraları ele geçiren düşman, bataryalarımızı kolayca susturabilir. Bu iki tepeden en önemlisi ve tehlike yaratabilecek olanı, kıyı bataryalarımıza en yakın olan Kocaçimen'dir. Zaman kaybetmeden tümenimle oraya koşmalıyım...

Liman von Sanders, Mustafa Kemal'in Almanlardan pek hoşlanmadığını bilirdi. Ancak onun son derece zeki ve yetenekli bir subay olduğunun da farkındaydı. Deneyimli Sanders bunun ne denli önemli bir şans olduğunu da biliyordu, çünkü en temel personel stratejisi yaklaşımlarından birisi şunu kanıtlamıştı, "şanslı birinci adam, nitelikli ikinci adama sahip olandı..."

Anılarında da belirttiği gibi Sanders'in Gelibolu'daki kurmay heyeti tamamen Türk subaylarından kurulmuştu. Ancak kıyıya yaymış olduğu kuvvetlerin bazı kumanda mevkilerinde yüksek rütbeli Alman subayları mevcut olup, Boğaz'daki topçu birliklerinin de bir kısmının personeli Almanlardan oluşuyordu ve bunlar Çanakkale'deki Alman Amirali von Usedom'a bağlıydılar.

Kuvvetlerini en uygun gördüğü yerlere bu şekilde paylaştırdıktan sonra, 5.Ordu'nun yeni komutanı askerlerinin eğitimine girişti. Uzun müddetten beri garnizon görevi yapan birlikler hamlaşmıştı. Von Sanders'in emriyle bunlar gündüzleri uzun yürüyüşler yapmaya, geceleri de sahile sokularak siper kazmaya, ileride askerin geçeceği yolları açmağya başladılar. Bu iş için gerekli aletlerin sıkıntısı çekiliyordu; bu nedenle elde bulunan birkaç parça aygıttan yararlanma yoluna gidildi. Kazma, kürek gibi temel malzeme köylerden toplandı ve bunların da yetmediği yerlerde Türk askeri süngüsünün ucuyla siper kazmak zorunda kaldı. Elde mevcut dikenli teller tükendiğinde çiftliklerin

çevresine gerilmiş teller toplandı ve bunlarla Alman İstihkâm Binbaşısı Effnert'in gözetiminde, düşmanın çıkması beklenen kumsallarda, su altında ya da fundalıkların arasında gizli engeller, kapanlar hazırlandı. İlkel yöntemlerle kara mayınları yapıldı ve belirlenen yerlere yerleştirildi.

Bütün bu çalışmalar elden geldiği kadar hızla tamamlanmaktaydı. Zira düşman çıkarmasının fazla gecikmeyeceğini gösteren belirtiler vardı. Mart sonuna kadar gelen haberler hep buna işaret etmekteydi. Von Sanders şöyle yazıyor;

> İngilizler, büyük çıkarmayı yapıncaya kadar bana tam dört haftalık bir zaman bıraktılar. Birliklerinin bir kısmını, geçici olarak Mısır ve Kıbrıs'a göndermişlerdi. Bahis konusu dört haftalık zaman, gerekli önlemlerin alınmasına ve Albay Nicolai komutasındaki 3.Tümen'in İstanbul'dan getirtilmesine yetti.
>
> Şimdi esas konu, düşman çıkarmasının nereye yapılacağı idi. Gruplanmalar, sahilin genişliği dolayısıyla, hafif kuvvetlerle olacaktı. Teknik bakımdan sahilin birçok yerine büyük kuvvetler çıkarmak mümkündü. Buraların hepsini önceden tutmak olanaklı değildi. Bu nedenle kuvvetlerin yerleştirileceği bölgelerde taktik doğrular aramak gerekiyordu.

Truva atı River Clyde

İngilizler, yapmakta oldukları hazırlığın gizli kalmasını başaramıyorlardı. Limni olsun, öbür Yunan adaları olsun, yüzyıllardan beri Türklerle birlikte yaşamış, onlarla çeşitli ilişkileri olmuş Yunan casuslarının kaynaştığı yerlerdi. Hem buralardan hem de halkı Müslüman Mısır'dan İstanbul'a düzenli haber geliyordu. General Hamilton'ın gelişi, Limni'nin limanı Mondros'ta, çıkarmada kullanılmak üzere uzun bir yüzer iskele yapılmakta oluşu ve buraya her gün tonlarla yeni malzeme indirilişi günü gününe Türklere haber veriliyordu. Bunlara ek olarak Almanların Balkanlar'da, hatta Roma'da güçlü bir casusluk örgütlenmesi vardı. Tüm bu kaynaklardan gelen haberler, İstanbul'da tasnif edildikten sonra 5.Ordu Karargâhı'na bildirilmekteydi.

Müttefiklerin çalışmalarının her gün biraz daha fazlalaşmakta olduğunu von Sanders de görmekteydi. Çanakkale üzerinde uçan keşif uçaklarının sayısı her gün biraz daha artmaktaydı. Savaş gemilerinin her geçen gün artmakta olduğu da gözden kaçmıyordu. Kısacası, düşmanın çıkarma yapacağı belli olmuştu, üstelik de kısa bir zaman sonra.

8 Nisan'da Hamilton, bir ara gidip planlarını Robeck'e ve öteki amirallere anlatacak kadar işlerin ilerlediğine karar verdi. Norveç fiyortlarında gezinti için kullanılan *Arcadian* adlı gemi, karargâh gemisi olarak düzenlenmişti. Ona atlayıp Limni'ye gitti. 10 Nisan'da Mondros Limanı'na vararak, *Queen Elizabeth* zırhlısında amirallerle yapacağı bu çok önemli toplantıya koştu.

Hamilton'ın planı, ayrıntıları pek karışık idiyse de, aslında Gelibolu Yarımadası'na yapılacak bir saldırıdan ibaretti. Asıl vurucu kuvveti, en iyi tümeni olan Hunter-Weston komutasındaki 29.Tümen'di.

Planın ve çıkarma harekâtının ayrıntıları üzerinde duracağız ama yapılması tasarlanan bir aldatma hareketini anlatmalıyız. O sırada *Husser* destroyerinin komutanı olan Binbaşı Unwin, bir teklifte bulundu. Öneriye göre, iki bin kişi taşıyan, masum görünüşlü bir kömür gemisi V Kumsalı'na baştan kara ettirilecek, askerler geminin yanlarına açılmış deliklerden, bunlara "çıkış kapısı" deniliyordu, çıkarak özel biçimde yapılmış iskelelerden, sahile bir sitimli çamur dubası ile bağlı layterlerden kurulu bir köprüye inip, oradan kumsala çıkacaklardı. Bu yolla, ilk dalga ile sahile ayak basacak olan askerin sayısı iki misli artmış olacaktı. Ayrıca baş kasara üzerinde kum torbaları arkasına makineli tüfekler yerleştirilerek buradan Türklere ateş edilecekti. Öneri tam da bu topraklara uygundu, ne de olsa yüzlerce yıl önce *Truva atı* hilesi uygulanmış ve başarılı olmuştu. Ama bugün için önemli sorunlar vardı. Kıyı topçularının ağır ateşi bir anda iki bin kişiyi Çanakkale Boğazı'nın derin sularına gömebilirdi. Buna karşın, Wemyess bu işe çok heveslendi ve kurmay heyetlerini Unwin'in planını kabule razı etmeyi becerdi. Unwin'e harekâtın bu kısmının idaresini eline alması için talimat verildi, o da, günümüzün "Truva atı" olarak *River Clyde* isimli on yaşında bir kömür gemisini seçti.

Donanmada pek çok bu türlü düzenler, planlar yapılıyordu. Keyes'in o anda hazır olan yeni mayın tarama muhribi birliğinden ayrı olarak, sahte savaş gemileri gelmişti. Bunların üst yapılarının sahte toplarla, ahşap eklemelerle büyültülerek şekilleri değiştirilmişti. Siluetleri, uzaktan tamamen savaş gemileri gibiydi. Bunların burada Ege Denizi'nde bulunmalarıyla, Kuzey Denizi'nde Alman donanmasının dışarı çıkarak savaşa tutuşmasına yol açacağı umuluyordu.

Bu değişikliklerin bir sonucu olarak, *V* Kumsalı çıkarması o denli önem kazanmaya başlamıştı ki, İngilizler karaya çıkarken, *V* Kumsalı'nı top ateşine tutmalarını önlemek için Türklere büyük bir oyalanma yaratmak üzere Asya kıyısındaki Kumkale'ye bir Fransız müfrezesinin çıkarılması kararlaştırıldı. Buna ek olarak da Morto Koyu'nun doğu ucuna, sonradan S Kumsalı adını alan yere bir İngiliz taburunun çıkması karar altına alındı. Bu projeden daha önce, planlar hazırlanırken, Asya bataryalarının Morto Koyu'nu tamamen ateş altına alacakları düşüncesiyle vazgeçilmişti. Fransızların Beşige Koyu'nda girişecekleri ikinci bir büyük savaş hilesi de kabul edildi.

Yumurtanın kapıya geldiği sırada, Hamilton da ortaya bir büyük değişiklik daha attı. Teklifine göre, Kirte'nin bir mil kadar batısında, batı kıyısındaki bir noktaya, buraya *Y* Kumsalı denmişti, yaklaşık olarak 2.000 kişilik bir kuvvet çıkarılacaktı. Burada, tepeye çıkan, geçilebilir bir patika bulunuyor ve bu bölgede Türk askerí bulunmadığı biliniyordu. 29.Tümen'in karaya çıkışının icra komutanlığını yüklenecek olan Hunter-Weston, planlarına yapılan bu son eklemeyi hoş karşılamadı ama bir itirazda da bulunmadı.

İngiliz yazarlara göre, bir bütün olarak bu, cüretkâr, akıllıca hazırlanmış, ihtirasla dolu bir plandı.

Savaş aslında olasılıklar, şans ve kaderin bileşkesidir. Büyük strateji ustası *Sun Tzu* savaş karargâhta kazanılır demiştir, ama Hamilton ve ekibinin Türklerin de kendilerine ne tuzaklar hazırladığını tahmin etmeleri mümkün değildi. Sun Tzu'nun savaşın karargâhta kazanılır demesinin anlamı şudur: Karargâh faaliyetleri komutanın liderliğinde, savaşın tüm cephesini kapsar.

Yani karargâh çalışmaları bir harekât planını çizmekten öte ve büyüktür. Genelde savaşın iki büyük cephesi vardır. Birincisi harekâttır, ikincisi, yönetimdir. Yönetim ise personel ve lojistik faaliyetleri kapsar. Hep, karargâh çalışması denildiğinde harekât faaliyeti akla gelir. Aslında muharebeyi kazanan komutanlar sezgi sahibi, personel ve lojistik faaliyetlerini çok iyi organize eden ve bunu harekât planı ile uyumlu hale getiren komutanlardır. Gelibolu Yarımadası'na saldıran İngilizlerin kendisiydi ve talihin onlara oynamaya hazırlandığı oyuna pek hazırlıklı değillerdi. Çünkü Hamilton, Liman von Sanders'in, hiç olmazsa kırk sekiz saat kuvvetlerini bir noktaya toplamaya cesaret edemeyeceğini hesaplamıştı. Bu iki gün içinde de, kesin muharebenin verilip zaferin kazanılmış olması gerekiyordu.

Amfibi harekâtın hesaba katılması gereken bir olasılığı da, çıkarmanın arifesine kadar, taarruz kısmen de olsa durdurulduğunda ne yapılacağıdır. Örneğin Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmayı tasarladığı ama iki denemede de caymak zorunda olduğu 1960 sonrası müdahalelerde bu yaşanmıştır. Bir İngiliz yazara göre ertelemede ne yapılacağı ciddi olarak düşünülmemişti.

General Sun Tzu günümüzden 2.500 yıl önce demiştir ki; *"Tüm savaş uygulamaları aldatmaya ve yanıltmaya dayanır."* Ancak savaş aynı zamanda bir matematik akıl işidir. Modern savaşlar, esas itibariyle, bir idare ve organizasyon bütünlüğü ister. Yorumculara göre *Hamilton* ve kurmay ekibi harekâtın bu tarafını ihmal etmiştir. Müttefik komuta heyetinin stratejik planlaması, durumun gerçeğinden tamamen ayrılmış oluyordu. Kısacası, kendilerini aldatmaya başlamışlardı. Ama bu aldatma ünlü Prusyalı general Carl von Clausewitz'in *Savaş üzerine* adlı eserinde tanımladığı gibi değildir.

> Eğer darbenin fiilen yapılışını yani muharebeyi taktiğe bırakır ve stratejiyi bu muharebeleri ustalıkla kullanma sanatı olarak düşünürsek, o takdirde bir yay gibi baskı yapan yakıcı ihtiras, güçlükle boyun eğen kudretli bir irade ve bunun gibi karakter kuvvetleri dışında, stratejik faaliyetlere yön ve ilham vermede savaş hilesi kadar uygun hiçbir subjektif faktör olmadığını görürüz.

Hamilton planları, esnekliğe yer olmayan katılıktaydı. Üst komuta heyeti Anzakların ve öteki askerlerin coşkusuna kendisini kaptırmış görünüyordu. Karargâhta yani masa başında ve harita üstünde Türkleri yenmişlerdi!

Türk birlikleri her türlü hazırlığı çıplak sahillerde ve ufuk hattını dolduran gemilerden sahile ayarlanmış dürbünlerin takibi altında yapmak, yine de düşmana bu hazırlıkları sezdirmemek zorundaydılar. Kamuflaj stratejik bir konuydu ve elden geldiğince dikkat ediliyordu, ama aksaklıklar da oluyordu. Örneğin, Liman von Sanders, Kilya'dan Kabatepe'ye denetlemeye gittiğinde, sahilde dolaşan süvariler arasında bir beyaz at görmüş ve çok kızmıştı. Atı ve binicisini sert sözlerle geri gönderdikten sonra kır atların bir daha kumsala ve kıyıya gönderilmemesi emrini verdi. Daha sonra da, yayımladığı genel bir emirle, ordudaki kır atların tamamı koyu renklere boyandı.

Hazırlıkları tamamlanmış olan nakliye gemileri Nisan ayının ilk haftasının sonuna doğru Ege'ye gelmeye başlamışlardı. Çeşit çeşit şilepler, transatlantikler, römorkörler, hastane gemileri ile savaş gemilerinin meydana getirdiği armada, Mondros Limanı'nda toplanıyordu. 29.Tümen'in Mısır'dan ayrılan son nakliye gemilerinden biri de *SS Manitou*'ydu. 16 Nisan günü saat 10'da İzmir'den kalkan ve ablukayı yaran bir Türk torpidobotu gemiye yaklaşarak durmasını emretti. Torpidobotun komutanı *Manitou*'nun kaptanına gemiyi üç dakikada boşaltmasını, sonra torpilleyip batıracağını bildirdi. Gemideki en kıdemli asker, "Hiç olmazsa on dakika olsun, patron!" diye seslendi. Buna karşılık, "Pekâlâ, on dakika olsun," yanıtı verildi. Bütün tahlisiye filikaları indirildi ve gemiyi terk emri verildi. Ani bir tehdit olmamasına karşın gemideki askerler paniğe kapıldılar. Pek çoğu can yeleklerini takmamışlardı ve tayfalar filikaları indirmeye başlayınca yeni sorunlar ortaya çıktı. Er Robert Bird anlatıyor:

> Heyecan ve aceleden işlerini tam olarak yapmamışlardı. Filikaları denize doğru döndürüp indirmeye başlamıştık ki, daha yarı yolda hepimiz denize döküldük ve lanet filika kaplumbağa

> gibi tersine döndü. Bazı serseriler ambar kapaklarını denize atmaya başlayınca üç-dört kişinin ölümüne neden oldular. Beni canyeleğim kurtardı ama çok su yuttum... Çok geçmeden de beni denizden çıkardılar. (Steel ve Hart, 32)

Tam bu anda, bir astsubay sert adımlarla köprüye çıkarak atların yem ve sularını verdiğini bildirdi!

Torpidobotun komutanı on dakika bekledikten sonra üç torpil attı ve üçü de *Manitou*'yu ıskaladı. Muhtemelen gemi komutanı böyle bir hedef bulduğu için çok heyecanlanmıştı ve vapura gereğinden fazla yaklaşmıştı. Atılan bir torpil önce denizin dibine iner, sonra yukarı çıkar ve hedefe isabet eder oysa bu üç torpil de hedef geminin altından geçti gitti. Tam bir maskaralıktı. *Manitou* telsizle yardım istemişti, üçüncü torpil atıldıktan sonra uzaktan iki İngiliz destroyeri görününce torpidobot kaçmak zorunda kaldı. Destroyerler torpidobotu sonunda *Kos* Adası'nda karaya oturttular. Olay trajikti ve sonuçta 51 kişi boğuldu. Bu Türk savaş gemisi *Demirhisar Torpidobotu*'ydu. *Manitou*'nun topu Türk torpidobotunu batıramaz mıydı? Batırırdı ama İngiliz subay, Türklerin kendilerine çok efendice davrandığını düşündüğünden, "Onu vurmaya kalkmak, oldukça pis bir hile olurdu," diye, ateş açmamaya karar vermişti. Savaştalar mı yoksa dost kuvvetler tatbikatta mı belli değil...

17 Nisan'da beklenmedik bir olay oldu...

Güneş henüz batmıştı. Kepez mevkiindeki Türk nöbetçiler birdenbire körfezde bir denizaltının su yüzüne çıktığını gördüler. Denizaltı (İngiliz donanmasının E 15'i) Çanakkale Boğazı'ndan geçmek üzere gönderilmişti, ancak güçlü akıntılara kapıldığı için bu noktaya kadar gelmişti. Kıyı nöbetçilerinin gözü önünde kumsala doğru sürükleniyordu.

Birkaç dakika içinde kıyıda mevzilenmiş Türk toplarının namluları denizaltıya yöneldi. Ancak gemi çaresiz bir haldeydi, bu nedenle ateş eden olmadı. Teknenin burnu sahile vurduğu zaman kapağı açılarak mürettebatın bir kısmı güverteye çıktı. Aynı anda ateşe başlayan bir makineli tüfek de bunları tamamen biçti. Bir kısmı denize, bir kısmı güverteye düştüler.

İki gece boyunca İngilizler ve Türkler terk edilen denizaltı için karşılıklı ateş açtı durdular. İngilizler, artık kendilerine yararı dokunmayacak olan tekneyi batırmaya Türkler de İstanbul'dan gönderilecek denizaltı mürettebatı gelip gemiyi emanete alana kadar, ellerine geçen bu beklenmedik ganimeti korumaya çalıştı. Birçok İngiliz denizaltısı o noktaya yaklaşıp tekneyi torpillemek istedi; fakat gönderdikleri bütün torpiller boşa gitti. Top ateşiyle *E-15*'in işini bitirmek isteyen savaş gemilerini sahil bataryaları uzaklaştırdı. Ve sonunda üçüncü gece, yakınına sokulma cesareti gösteren küçük bir İngiliz torpidobotu, sahilden tutulan projektörlerin Türk nişancıların gözünü almaları sonucu, iki torpilini birden hedefe isabet ettirerek terk edilmiş denizaltının işini bitirdi.

Denizaltı kıyıya vurduğu ilk akşam yaralı olarak denize dökülen ve yüzme bilmeyen İngiliz bahriyelileri, kıyıda bekleyen Türk askerleri birer birer kurtarmışlardı. Ölenler önce oracıkta kuma gömülmüş, daha sonra ise çıkarılarak, Çanakkale'deki İngiliz mezarlığına götürülmüştü. Denizden yaralı çıkarılıp hastaneye götürülenlere de orada yatmakta olan hasta Türk askerleri "misafir" diye hitap etmiş, yatakların ve her şeyin en iyisinin onlara verilmesine çaba harcamış, dolaplarındaki yiyeceklerini bile İngiliz bahriyelilerle paylaşmıştır. Üç subay ve 27 erden oluşan bu tutsak kafilesinin içinde, İngilizlerin Çanakkale eski konsolosu Palmer de bulunuyordu. Onu gemiye kılavuz olarak almışlardı.

Nisan ortalarında, İngilizlerin deniz uçaklarından oluşan, bir filo Maydos'u bombardıman etti. Uçaklar kasaba üzerine, 50 kiloluk bombalardan yedi tane attılar. Hava bombardımanı o zamana kadar Akdeniz ülkelerinde görülmemişti. Dolayısıyla tepkisi zararından fazla oldu.

5.Ordu pek çok olumsuzluğu ve olanaksızlığı birlikte yaşıyordu. Mevcudunun azlığı bir yana, topçu ve cephane bakımından sıkıntı içindeydi. İngilizlerin uçak filosu olmasına karşın Osmanlı ordusunda filo oluşturacak nitelikte uçak yoktu. Alman komutanların yakınmaları vardı, *Von Sanders'e* göre Türkler Almanların devamlı şekilde sabrını tüketen kadere inanmak-

tan gelen bir uyuşukluk içindeydiler. Kannengiesser, *"Türklere, kendi korunmaları için lüzumlu işleri yaptırmak, bir gündelik muharebe halini almıştı,"* diye yazıyor. *" Eğer İngilizler gelirlerse, biz onların icabına bakarız. Bütün bu telaş ve baskı niye?"* Düşünceleri buydu ve bunu sık sık, açıkça ifade ediyorlardı. *"Savaşın daha başında olmamıza karşın, Türk askerlerinin elbisesi, adeta inanılmayacak kadar kötüydü, yaz kış değişmez, yırtık ve pejmürde. Ayağa giyilenler ise, birbirinden çok farklı, ekseriya sadece bir sicimle bağlanmış bir bez parçasından ibaretti. Teçhizatta, kayış yerine çoğu kez ip kullanılıyordu."*

Hemen hemen tüm araştırmacılar, roman yazarları Liman von Sanders'in anılarından yararlanmaktadır. Ama Sanders yer yer, Türk askerinin Gelibolu savunmasındaki hazırlık ve mücadele aşamasında, kendi rolünü abartmaktadır. Bu hususun gözden uzak tutulmaması da gereklidir. Sanders'in görüşüne göre *"en büyük tehlikeye maruz yer"* Bozcaada'nın karşısındaki Beşige Koyu idi, o da toplam kuvvetlerinin üçte biri olan iki tümeni bu bölgeye yığdı. Birini Beşige Koyu'na, ötekini de Kumkale yakınına yerleştirmişti. Sonraki yıllarda bunu açıklarken, İngilizlerin Beşige Koyu'ndan Çanakkale'ye varmak için aşmak zorunda kalacakları bölgeyi, "verimli, dalgalı tepeler ve Menderes Irmağı'nın kıvrımlarının katettiği büyük ovalar... Boğaza egemen olan en mühim tahkimat ve bataryalar güney, yani Asya kıyısında bulunuyordu... Tahkimat ve kalelerin ağır bataryalarının, yalnız deniz yolunun sahipliğini korumak için yapılacak bir mücadele için hazırlanmış olduklarından, düşmanın Asya kıyısına çıktıktan sonra, gerimizden yapacağı bir ilerleme ve hücum kendisine mükemmel fırsatlar kazandırırdı. Bu civardaki yollar oldukça iyiydi," diye tarif etmiştir.

İngiliz yazar R.R. James'e göre bu, muhtemelen, Liman von Sanders'in yanlış hükümlerinden en ciddisidir. İngilizlerin aşmak zorunda olacakları arazi geniş ve engebelidir. Müttefik askerleri hem Gelibolu Yarımadası'nın hem de Çanakkale'den güneye doğru uzanan dik dağlardan takip altında tutulabilir. Asya kıyısı boyunca yapılacak bir ilerleme, hatta büyük bir modern ordu için bile çok zor bir girişim olur. 1915'te ise, son dere-

ce zahmetli ve uzun süreli olacağı ortadadır. Bir Amerikan yorumcusunun (Yüzbaşı Sherman Miles) kaydettiği gibi, "bir Müttefik ileri harekâtının aşmak zorunda kalacağı bölge, Yarımada'dan daha da arızalı ve çetindir. Gelibolu'nunkilerden daha yüksek kayalık sırtlar, genel olarak, ilerleme istikametine dikeydirler. Yürüyüş güzergâhı çok daha uzun olurdu. Her iki müttefik kanadı da, soldaki Yarımada'dan topçu ateşine, sağdaki de Türk birliklerinin hücumuna maruz kalacak şekilde, açık kalırdı." Amerikalının yorumuna katılmakla beraber bir itiraz var, arazi, daha doğru bir şekilde, *"hemen hemen Yarımada kadar engebeli ve çetin"* olarak tarif edilebilirdi. Tüm bu faktörler, elbette, Liman von Sanders'in bu bölgenin savunmasını ihmal etmesinden daha çok, Hamilton'ın Asya'da karaya çıkmaması için daha mantıklı nedenleri yansıtıyordu. Aslında tüm bu koşulların varlığı, İngilizlere uyarıydı; ama onlar göremediler ya da görmek istemediler. İşin doğrusu savaş tam da böyle bir şeydir. Eğer saldırıya ve toprak işgaline karar vermişseniz, gerçekleri tersyüz edersiniz. ABD'nin 2003 Irak işgali bunun en son örneğidir. Konuyu dağıtmadan yeniden Gelibolu'ya dönelim.

Von Sanders tümenlerinden ikisini daha Bolayır'da topladı. Bolayır konusundaki ısrarı kimilerinde onda oluşan bir sabit fikir olarak yorumlanmıştır. Bolayır'ın kaybının kesin sonuçlar verip veremeyeceği sorusu Alman cephesinde ihtilafa yol açmış, şiddetli tartışmaların yapılmasına neden olmuştur. Çanakkale muharebeleri sonrası Yüzbaşı Mühlmann tarafından yazılan tarihçede bu sorunun yanıtı aranmıştır. Mühlmann'ın değerlendirmesine göre, şayet Bolayır müttefikler tarafından ele geçirilmiş olsaydı, "o takdirde, Yarımada'daki Türkler kritik bir duruma düşerlerdi. Geri ile olan doğal ilişkisi kopar, İstanbul yolu kesilir ve denizden nakliyat daha güç olabilirdi. Bunun sonucunda, Bolayır'da başarı kazanılması, savunmanın yok olması ya da Boğaz'ın düşmesi ile sonuçlanmazdı. 5.Ordu'nun gerisine ne kadar ağır bir darbe indirilmiş olursa olsun, can damarlarından biri kesilmiş olmazdı. Çünkü ulaştırma yollarını değiştirmek ve Ordu'nun ikmalini Asya tarafından yapmak daima mümkündü." Mühlmann'ın değerlendirmesi bu yönde ama,

Bolayır kapısının kaybı, Çanakkale Boğazı'nın savunmasında çok ciddi sorunlar yaratırdı ve gerçeği söylemek gerekirse von Sanders'in bu bölgeye yönelik endişesi haklıydı.

En kritik saydığı iki bölgeyi emniyete aldıktan sonra, Sanders kalan iki tümenini Gelibolu Yarımadası'na yerleştirdi. Güney ucundaki Tekke Burnu ile Seddülbahir'deki kumsalların, artık Türklerin de, Sanders'in de gözlerini adamakıllı korkutmuş olan, gemi toplarının ateşi karşısında çok zor savunulabileceği ortadaydı. *Alçıtepe* ilginç bir noktadır. İnsan, zirvesinden Boğaz'ı hemen hiç göremez, en dar yerindeki kalelerse, Kilitbahir Yaylası masifi tarafından tamamıyla gizlenmiştir. Bundan dolayı, muharebelerden çok sonra Yarımada'yı ziyaret eden Roger Keyes, Alçıtepe'yi *"muazzam bir sahtekâr"* diye tanımlamıştır. Bu özelliği ile Alçıtepe'nin Yarımada'nın güneyinin savunulmasında kilit bir nokta olduğu açık olmasına karşın von Sanders de İngilizler de buraya gereken önemi vermemiştir. Buranın önemi muharebeler başlayınca anlaşılacaktır. İngiliz yorumcuya göre güneydeki kumsalların açıklarında İngiliz savaş gemilerinin hareketleri Türk subayların esas darbenin buradan indirileceğine ikna etmişti fakat Sanders Yarımada'nın Kabatepe'nin güneyinde kalan kısmının tamamına bir tümen tahsis etti. Bu tümenin mevzilenmesi, onun bütün genel yığınak prensiplerine aykırıydı; birlikler sahil boylarına dağıtılmış ve tümen yedeği da, Alçıtepe sırtının kuzeyine yerleştirilmişti. Burası, doğu kıyısında, Kabatepe yakınında yapılacak bir çıkarmayı geri püskürtmek için mükemmel bir yerdi ama, güneydeki kumsallardan oldukça uzaktı. Küçük Kirte Köyü'nün güneyinde kalan bütün bölge, yalnızca bir alay ile bir sahra bataryası tarafından, kumsallar ise iki bölük ile iki de yedek ve dört makineli tüfekle korunuyordu.

Yarbay Mustafa Kemal'in kumanda ettiği tümen Maydos'un iki mil kadar kuzeybatısında bir köy olan Bigalı (Boğalı) yakınında toplanmıştı. Görevlerinden biri Kabatepe bölgesine yapılacak bir çıkarmayı önlemek ve ova üzerinden Boğaz'a doğru bir ilerlemeye engel olmaktı.

Türk resmî savaş tarihinin yorumuna göre; "Göreve başla-

mak üzere 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Mareşal, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir. Gerek bu olay, gerekse gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, onun, büyük ölçüdeki İngiliz çıkarmalarını, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamıştır.

"Böylece o, Bolayır dışında Gelibolu Yarımadası'nda büyük çıkarma hareketleri beklemediğinden, Çanakkale savunmasını, sadece Saros ve Anadolu kıyılarına yapılacak çıkarmalara göre düzenlemiştir ki, bunda, harekâtın gelişiminden de anlaşılacağı üzere büyük bir yanılgıya düşmüştür."

Askerî savunma düzeninin teknik ayrıntılarına girmeyeceğim ancak askerî resmî tarihin ortaya koyduğu gerçeği de aktarmadan geçmeyeceğim. 5.Ordu'nun savunma düzenlerinin incelenmesinden anlaşılacağı üzere, 9.Tümen'in ilk düzenlemeleriyle, bu ordu komutanının görüşlerine göre 1 Nisan'da almış olduğu düzenlemeler ve tüm ordu birliklerinin 25 Nisan 1915 sabah durumu, karşılaştırılacak olursa, Liman von Sanders'in kıyı savunması üzerindeki görüşleriyle Türk komutanlarının temel görüşleri arasındaki belirgin farklar ortaya çıkmaktadır.

Buna göre, başta 3.Kolordu Komutanı Esat Paşa olmak üzere, Türk komutanları, düşmanın kıyıya çıkmasına daha baştan engel olmak amacıyla savunmayı kıyıda düşünmüş, geride yeterince yedek bırakıp kıyının kuvvetli tutulmasını öngörmüşlerdir. Sanders ise kıyının zayıf gözetleme birlikleriyle tutulup kuvvetli yedekler ayıracak, düşmanı karaya çıktıktan sonra karşı taarruzlarla denize dökmeyi hedeflemiştir.

Olayların gelişmesi, onun bu görüşünün uygulamada ne denli sakıncalı olduğunu ve ağır kayıplara yol açtığını gösterecektir.

Hamilton'ın günlüğü

İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin komutanlığına getirilen general Ian Hamilton'ın *Gelibolu Günlüğü*-"Gallipoli Diary" Türk ve yabancı tüm yazarlar ve tarihçiler için temel, vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Ama bu yapıt sanıldığı gibi günü gününe tutul-

muş bir hatırat değildir. Çoğu kez defterine düştüğü kısa notlarıdır. Yorumların sonradan genişletildiği de bilinmelidir. Buna karşın yine de alıntı yapmaya devam edeceğiz. Bu "günlükteki" 10 Nisan 1915 tarihli sayfa Limni Adası'na demirli *Arcadian* gemisinde yazılmıştır. Çıkarma ve saldırı planı ayrıntıyla anlatılmıştır, buna göre harekât Türkler üzerinde tam öldürücü şekilde olacaktır. "Planlarımız tatbik edildiği zaman Türkler, geri çekilmek için bile vakit bulamayacaklardır" diyecek kadar da kendinden emindir.

Liman von Sanders'in planıyla karşılaştırma yapabilmek için Hamilton'ın yazdıklarını birlikte okuyalım...

> Sabah saat 7'de demirledik. Kahvaltıdan sonra *Queen Elizabeth* zırhlısına gittim ve General Braitwaite ve Amiral de Robeck, Amiral Wemyss ve Komodor Roger Keyes ile birlikte üç saat çalıştık.
>
> Geçen kez Amiral de Robeck, planları açıklamıştı. Bugün sıra bendeydi ve bahriyelilere durum muhakememi adım adım açıklayarak anlatmaya başladım. Önce, General Hunter-Weston, General Birdwood ve Paris'in tekliflerini ele aldım. Ardından kendi izah tarzıma geçtim ve durum harita üzerinde de görüldüğü gibi, tarihte hiçbir millete, donanma ve kara ordusunun bu derece dakik ve uygun şartlarda birbirini destekleme şansının nasip olmadığını söyledim. Ne var ki, bu doğal şansın yarısı, sırların sorumsuzca ifşa edilmesi ve metotlarımızda acelecilik yüzünden heba olmuştu. Ana prensipler yerleştirilmeden yan konuları tartışmanın faydası yoktu. Allaha şükür ki, Amiral de Robeck, Wemyss ve Roger Keyes, açıklamalarımı kabul ediyor ve ikna oluyorlardı.
>
> Böylece, onlara planlarımı açıkladım; daha fazlası harita üzerinde durum muhakemesi yaptım ve düşmanın muhtemel asker sayısı, umulan mevzi mahalleri, düşman savunmasının karakteri hakkında onları aydınlattım. Bizi zafere götürecek karaya çıkışın, ilk ve en önemli adımı Enver Paşa'nın 5.Ordu'sunda hizmet görüp onun güvenini kazanmış ve halen Türk Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmış olan Liman von Sanders'i kararsızlığa düşürmek, dengesini bozmaktı.
>
> Karaya çıkınca, hemen saldırıya geçip muhakkak ilerlemeliydik. Bu suretle gerek onun, gerek cephedeki Türk askerinin

moralini bozmuş olacaktık. Hâlâ, Deniz Kuvvetimiz ve harekât kabiliyetinin sağladığı üstünlük, büyük bir yardım sağlıyordu ve düşmanımız yaradılıştan soğukkanlı bir millet bile olsa, hatta bir başka yere, aynı anda birlikler çıkarttığımızda, bunun bir hile olduğunu ve şaşırtmak maksadıyla yapıldığını öğrenmiş bile olsa, düşmanımızı tedirgin edebilmeliyiz.

Hedefim olan Kilitbahir Yaylası'na mümkün olduğu kadar en yakın bir sahadan çıkarak, bütün kuvvetleri aynı zamanda, tıpkı bir balyoz darbesi gibi kitle tesiriyle tam bir şiddet yaratacak şekilde, bir seferde karaya çıkartmak azmindeyim.

Güneyden, bizim ilk taarruz noktamız Alçıtepe olacaktır ve bu tepeye doğrudan doğruya hücum edeceğiz. İlyas Burnu plajından karaya çıkarak Seddülbahir plajı ile müştereken yürütülecektir. Bu bölgelerde Türklerin bize karşı koyacak bazı birliklerinin bulunduğuna inanıyoruz. Fakat onları kuşatma, Morto Koyu'na ve Kirte Köyü'ne karşı yapılacak saldırılarla halledilecek. Aynı zamanda, Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu, Kabatepe ile Arıburnu batısında, sahilde Sazlıbeyit Dere civarındaki Balıkçı kulübeleri arasındaki arazide karaya çıkacak ve Yarımada'nın yüksek omurgasını ele geçirecekler. Düşmanın Kilitbahir Yaylası yönündeki ricat yolları da kesilecektir.

Her ihtimale göre; eğer ileri harekât, Türklerin takviye alarak dirençlerinin artırma nedeniyle duralar ve Yarımada'nın başparmağına doğru yeniden bir gecikme gösterirse, bu taarruzlar, ayak ve bel kısmında vukubulurken, bıçak, boynu gövdeden ayıracaktır. Taşıt gemileri ilk iki gün boyunca karaya çıkmamış birlikleri, cephaneyi ve öteki teçhizatı yüklenmiş olarak Bolayır'a hareket edecek ve bu bölgede küçük istimbotlarla birlikler karaya sevk edilerek; çember tamamlanacaktır. İşte, o zaman Liman von Sanders'e ve İstanbul'a alarm telgrafı göndermekte, düşmana yardımcı olunacaktır.

Avrupa yakası için bunlar çok bile! Asya tarafına dokunmadık ve biliyoruz ki, orada da Türk birlikleri var, tahkimat var, fakat ben gönlümü ferah tutuyorum ve kendimi pek yormuyorum. Bir muharebe taktiği açısından yapılacak iş, Truva yönünde bir adım kazanmaktır. Fransızlar, bir tugaylarını Kumkale'de karaya çıkartacaklar, belki de bu bir alay kuvvetinde olacak ve böylece düşmanın Morto Körfezi'ni ateş altına alan topları susturulacak, ikincisi Türk birliklerinin Çanakkale'den teknelerle Avrupa yakasına geçmeleri önlenecektir.

Şansımız yaver giderse, ilk saatlerden itibaren düşman komutanı, birliklerinden S.O.S. –İmdat– işaretleri almaya başlayacaktır. 150 kilometreden fazla bir sahayı kaplayan beş ya da altı bölgeden; Kirte Köyü'nden Morto Körfezi'ne; Kabatepe'den, Bolayır'dan ve Asya yakasında Kumkale'den, aynı şekilde Fransızların Bozcaada karşısında Beşige Koyu'nda başlatacağı harekât sahasından mesajlar yağacak... Kanaatimce Liman von Sanders, durumu toparlamaya imkân bulamayacak ve ancak, yakın birlikleri ile o da ilk kırk sekiz saat civarında mukavemet edecektir. Ancak, mahalli birliklerinin mevcudu nedir, tam olarak bilinmiyor...

Ne yazık ki, şüphede olduğumuz bir nokta var. Biz, düşmanın izah ettiğim gücünü 40 bin tüfek ve 100 top olarak tahmin ettik, fakat planımı uyguladığım zaman, bu kuvvetin onda biri, ilk iki gün içinde Alçıtepe güneyinde bulunmamalıydı. Fransızlar birliklerini Beşige Körfezi'nde karaya atınca, Kumkale ve dolaylarında mevzilenmiş ve bizi rahatsız eden Türk topçusunu, kızgın kestaneyi ateşten alır gibi, susturmalılar. Önemli bir şey değil, çünkü arkalarında Donanma gemilerinin desteği, önlerinde derin Menderes Çayı doğal hattı varken, Kumkale Yaylası'nda General d'Adame birliklerinin Türkleri bir-iki günde kolaylıkla haklamaları gerekir. Bütün bunları onlara hep sorduk.

Benim harekâtımın belkemiği, 29.Tümen'dir. Aşağılarda bu tümeni Seddülbahir ve Morto Koyu'ndan karaya çıkartacağım. Maksadım, Morto Koyu, Kumkale ya da Truva arazisinde mevzilenmiş ve Morto Koyu'nu ateş altına alan Türk topları susturulduğu ya da hedef değiştirmek zorunda bırakıldığı takdirde, malzeme ve kıtaları taşıyan taşıt ve çıkarma araçlarının sahile intikallerini emniyetle sağlamak ve düşmanı çevirici görev yapmalarını temin etmektir. Bu başarı mümkün ise, muhakkak elde edilmeli, muktedirsek muhakkak başarılmalıdır; şimdilik söyleyeceklerim bunlardan ibaret.

Düşmanın sağ kanadını İlyas Burnu ile Kirte Köyü arasında kuşatmaya çalışırken, kesinlikle bir yeri henüz tespit etmedim ama, en uzak güney bölgesinde savunmaya kalkışması muhtemel Türk kuvvetlerini, hatta küçük bir kuvveti karaya çıkartarak baskıda tutmalı ve geri çekilmeleri sağlanmalıdır.

Bazıları, bu bölgenin kayalık olduğunu ve tırmanmanın imkânsızlığını ileri sürüyorlar fakat ben askerlerimizin galip gele-

ceğine ve o kayalıkları aşarken çok az kayıp vereceklerine inanıyorum.

Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin karaya çıkışları, tabii sağlam bir temele dayanıyor ve ümit ederiz ki, planlara uygun bir şekilde, gerçekleşebilsin. Kurmay Karargâhım hangi mevkilerin elde tutulacağını harita üzerinde gayet iyi şekilde işaret etti.

Suvla'daki Balıkçı damlarından başlayarak, kuzeye ve ovaya uzanan tepe üzerinden, Kabatepe'nin biraz ötesinde, düşmanı takiben, bu bölge temizlenecektir. General Birdwood bu hatta kadar olan yerleri ele geçirir ve oralarda tutunabilirse, oradan Kocadere yönünde Türkleri püskürtür ve Yarımada'nın güneyi düşmandan kurtarılmış olur. Hele, Çanakkale Boğazı'ndan ilerleyecek Donanma gemileri desteğindeki taşıt gemileri birlikleri Bolayır bölgesi yakınlarında karaya çıkartırsa, harekâtımız Türkler üzerinde tam öldürücü bir etki yapacaktır. Planlarımız uygulandığında, Türkler geri çekilmek için bile vakit bulamayacaklardır.

Çıkarmanın ve muharebelerin başarısını, Hamilton, günlüğünde anlattığı plan ve duygularını adım adım izleyerek değerlendirmek olanağını bizlere vermektedir. Hamilton asıl kuvvetleri Seddülbahir'e yani yarımadanın ucuna çıkarmak istiyordu. Ayrıca Kabatepe kuzeyine çıkaracağı kuvvetlerle Türkleri buraya çekmeyi tasarlıyordu.

Fransızlar ise bu görüşe katılmıyordu. Onlar Boğaz'ı daha gerilerden dolaşarak çökertmek peşindeydiler. Fransız generaline göre Edremit kıyılarına çıkılarak Balıkesir-Bandırma yönünden gelişecek bir taarruzun daha doğru olacağı ve bu bölgedeki azınlıklardan da yararlanılabileceği görüşü ağır basıyordu. Çok sayıda asker ve teçhizat isteyen bu plan Fransız Genelkurmayı'nca rağbet görmemiş, Beşige Limanı'na bir çıkarma yapılması daha uygun bulunmuştu.

İzzettin Çalışlar'ın anıları müttefik uçaklarının sürekli dolaştığını da ortaya koymaktadır.

(17 Nisan)... Düşman tayyare dolaşmaları devam ediyor, bomba atmaya devam ediyor. (23 Nisan)... Öğle üzeri üç düşman tayyaresi Maydos üzerine 9 bomba atmıştır. Askerden 5 şehit 9 ya-

ralı, ahaliden (Hıristiyan) 10 ölü, 9 yaralı olmuştur. Tayyarelere top atışı yapıldıysa da isabet kaydedilemedi.

Müttefikler Lord Kitchener'in çabası ile dört başı mamur uçak filosu, hangar, alan kurmuştu ve filo komutanlığına da Albay Samson getirilmişti.

Bozcaada'ya iki *Maurice Farman* uçağı ile üç adet B.E.2 uçağı getirilmişti. *Maurice Farmanların* 100 beygir gücünde Renault motorları vardı. B.E.2'ler ise 70 beygir gücünde Renault motorlara sahipti. Beş uçağın makineleri, B.E.2'lerden biri hariç, yüksek nitelikteydi.

Albay Samson, aynı zamanda 8 *Henry Farman* uçağı getirmiştir ki, her biri 80 beygirlik Grome motorları ile uçmaktadır. Bu uçaklar, tamamıyla yeniydi fakat savaş için tasarlanmamışlardı. Emrine verilen 70 beygir güçlü Renault motorlu iki B.E.2 C model uçağı, bir yolcu bile alamayacak kadar güçsüzdü. Bir de, Broguet modeli 200 beygirlik *Canton* marka motorlu uçak vardı ama, uçamıyordu. 140 beygirlik ve *Canton* motorlu çok eski bir *Maurice Farman* model uçak ise hâlâ uçuyordu. 12 uçağın beşi havalanabilirdi. Bölgede üslenmiş birkaç deniz uçağı varsa da, bunlar Albay Samson'ın komutasında değildi ve yalnızca donanmayla ilgili görevlerde kullanılıyordu. Toplam 12 uçaklık filoda 11 pilot ve 120 yer personeli hizmet görüyordu. Aslında 30 adet iki kişilik uçak, 24 avcı uçağı, 40 pilot ve 400 meydan personeli istemişti.

Hava Komodoru Samson, Bozcaada'da Rum kadınların da yardımı ile bağlık bir alanı sökmüş, içleri çimento dolu bidonlarla, toprak olabildiği kadar düzeltilerek, 700-800 metre boyunda bir pist yapmıştı. Buradan Seddülbahir'e 40, Anzak Kolordusu'nun çıkacağı Kabatepe'ye ise 60-70 kilometre uzaklık vardı ve bu mesafeler o günkü uçaklar için çok fazlaydı.

Bütün güçlüklere karşın Samson, yanına kiloca çok zayıf subaylardan gönüllüler alarak keşif uçuşları yapıyordu. O zamanların en yeni icadı telsiz telefondu ama tek yönlü konuşulabiliyordu, bu nedenle savaş gemileri aldıkları mesajlara pırıldakla karşılık veriyorlardı.

Aziz George Yortu Günü... 23 Nisan 1915

Anzak birliklerinin İngiliz, Fransız ve son genişletilmiş komutanlar toplantısı 18 Nisan'da *Queen Elizabeth*'te yapıldı. General d'Amade, General Birdwood, General Hunter-Weston, General Godley ve Bridges, Fransız Filo Komutanı Amiral Guepratte, Amiral Thursby, Amiral Wemyess, Phillimore, Vyvian, Dent ve Loring ile yirmiye yakın üst rütbeli subay katıldı.

Oldukça sıcak bir gündü ve deniz sakindi. Gemilerin kıyıya yanaşması için med cezir uygundu. Katırlar, atlar dahil tüm birlikler tamamen yüklenmişti.

13 Nisan'da hava bozmuş, çıkarmanın planlanan gün yapılamayacağı endişesi doğmuştu. Hava ertesi gün açtı. Çıkarma günü yaklaştıkça istihbarat raporları da artıyordu. Uçaklardan çekilen hava keşif fotoğrafları üzerinde yapılan çalışmalarda siperler, dikenli teller açıkça görülüyordu. Avustralyalı subayların yüz hatları gergindi. Hamilton fotoğrafları alıp *"Albayım, Türklerin baştanbaşa donattıkları bu dikenli tel engellerine bakmaktan pek hoşlanmıyorsunuz galiba?"* dedi.

Avustralyalı başını sallayıp yanıt verdi. "Türk tutsaklarını nerede ve nasıl yedirip, su temin edeceğimizden endişe ediyorum!"

Çok değil daha bir ay önce müttefik donanma Boğazı zorlamış, ama geçememişti. Buna karşın İngilizler kararlıydı. Oysa Amiral de Robeck'in tercümanı Fritzmaurice, *"Türklerin İngilizler Çanakkale Boğazı'ndan geçeceklerini sanacak kadar çılgınsalar, kendilerine müteşekkir kalır ve sadece Boğazı kapatırız,"* şeklindeki konuşmalarını aktarıyordu ama bunları kimsenin duyacak hali yoktu.

Steel ve Hart doğru bir saptamada bulunarak diyorlar ki; "Türklerin yarımadayı savunmada gösterecekleri inadı fark edememeleri, Gelibolu seferinin yürütülmesindeki en büyük suçlamalara neden olmuştur. Bu başarısızlığın kökleri, bu insanların iyi eğitilmiş, modern bir ordunun kendilerinden daha alt düzeyde olan çok sayıda yerel askeri yeneceğine olan inancı veren askerî geçmişlerinde yatmaktadır. Savaştan hemen önce-

ki yıllarda ve savaşın başından bu yana Türk askerî sicilinin felaket durumda olması, onları, Türklerin çıkarma bölgelerindeki mevzilerinden kolayca püskürtebileceklerine inandırmıştı." Ancak Türklerin yeteneklerinin gerçek durumu, çıkarmadan bir hafta önce Kitchener'in bir telyazısıyla ima edilmiş bulunuyordu. Kitchener söz konusu yazısında Mezopotamya'daki son çarpışmalarda "Türk askerinin iyi disiplininden ve kararlığından" söz etmekteydi.

İlk önceleri askerler çok arzulu görünüyorlardı. Ancak günler ilerledikçe o ilk eğlence ruhu da giderek sıkıntıya düşmüş, pek çok kişiye bir bunalım çökmüştü.

Bu gerilim 29.Tümen'in bazı komutanlarına da geçmişti. 86.Tugay Komutanı Tuğgeneral Stuart Hare, Royal Fusiliers'den Yarbay Henry Newenham'ın "subaylarıyla birlikte kahvaltıdan önce jimnastik yapmasından olacak, hafif bir kalp kriziyle birkaç gün yattığını" bildirmişti. Ertesi gün Lancashire Fusiliers'den Yarbay Harold Ormond'ın "aklını kaçırdığını ya da sinir krizi geçirdiğini" yazdı ve 20 Nisan'da Ormond'ı Hunter-Weston'a götürdü: *"Onun komutanlık yapacak durumda olmadığını bildirdim. Bir saatlik konuşmadan sonra Hunter-Weston onu, hastalık nedeniyle yurda gönderilmesini istemeye ikna etti."* Alayını savaşa sokmasının arifesinde meslek yaşamının bu şekilde sona ermesi doğrusu çok acıklıydı.

İngiliz, Fransız ve Anzak birliklerinin tüm üst düzey deniz ve kara komutanları 19 Nisan'da bir kez daha *Queen Elizabeth*'te toplanarak çıkarmanın geri kalan ayrıntılarını tamamladılar. Çıkarmanın baskın unsurunun kullanılmasıyla şafak sökmeden önce karanlıkta mı, yoksa şaşırtma unsurunun ortadan kalkmasını gidermek için yapılacak bombardımandan sonra gündüz mü yapılacağı konusunda henüz bir karara varılamamıştı. Hamilton ve Birdwood çıkarmanın karanlıkta yapılmasını istiyorlardı. Ama Hunter-Weston aynı fikirde değildi ve gece operasyonunun karışıklığa neden olabileceğinden korkuyordu. Donanmanın karanlıkta çıkarma yapmasının daha güç olacağını ve Boğaz'ın güçlü akıntısının geçtiği, Seddülbahir'de küçük bölgelere asker çıkarmanın hemen hemen olanaksız olduğunu düşü-

nen de Robeck de kısmen kendisini destekliyordu. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı. Koruyucu birlikler Kabatepe'deki düz kumsala gün ağarmadan çıkacaklardı. Ancak, Seddülbahir çıkarması şafaktan sonra başlayacak ve önce yarım saatlik bir topçu ateşi yapılacaktı. Bunun tek istisnası *Y* bölgesinde olacaktı ve orada çıkarma, bombardımandan hemen önce yapılacaktı.

Toplantıda, harekâtın başlayacağı tarih konusunda da karar verildi. Thursby ve 2.Filotilla, Kabatepe çıkarmasına başlamaya hazırdı. Ancak, çıkarma teknesi eksikliği nedeniyle Wemyss ve 1.Filotilla'nun hazır olmasına daha dört gün vardı. Bu nedenle gemileri hazırlamak ve askerleri dağıtabilmek için *Aziz George yortu günü* olan 23 Nisan seçildi ve ilk aşama hazırlıklarına 21 Nisan'da başlanıldı. Bu ayrıntılar üzerinde anlaştıktan sonra Genel Karargâh 13 Nisan'dan beri yapılan tüm değişiklikleri içeren yeni bir çıkarma emri yayımladı.

20 Nisan'da havanın güzel olmasına karşın sert bir rüzgâr çıktı ve hazırlıkların başlayacağı ertesi sabah yağmur ve fırtına baş gösterdi. Bu koşullar altında çıkarmayı yapmak olanaksız olduğundan yirmi dört saatlik bir ertelemeye gidildi. 22 Nisan'da ikinci bir yirmi dört saatlik erteleme gerekti ve çıkarmanın yapılması gereken 23 Nisan'da rüzgârın kesilmesi üzerine gemiler çıkarma yerlerini almak üzere dağılmaya başladılar.

23 Nisan'da Lord Kitchener'den bir mesaj aldılar. Zaferden çok emindi.

> Görev, bütün yiğit İngilizler tarafından acze düşmeden yapılacaktır ve inanıyorum ki, birliklerimiz İstanbul'a ulaşan yolu zaferle donanmaya açacaktır.

24 Nisan 1915 akşam, son durum...

Türk 5.Ordu'nun ve İngiliz ile Fransız kuvvetlerinin savunma ve çıkarma planları artık kesinleşmişti. 5.Ordu'nun kuruluşundaki tüm birliklerin çıkarma hareketlerinin başladığı 25 Nisan sabahı konuşlanması da tamamlanmıştı. Meriç ağzından Ana-

dolu yakasında Akçay iskelesine kadar uzanan kıyıyı gözetleme ve savunma amacıyla düzenleri alınmış bulunuyordu.

Ordu karargâhı ve bağlılarının görev dağıtımı da yapılmıştı. Gelibolu'da yer alan Bağımsız Süvari Tugayı, Bolayır doğusunda Enez'e kadar olan kıyı kesiminde gözetleme ve örtme görevini yerine getirecekti..

5. Piyade Tümeni'nin takviyeli bir taburu, Kocaçeşme dolayında kalırken, kalan büyük kısmı Eksamil Kavak kesiminde toplu durumda olacaktı.

3. Kolordu ise Bolayır'dan başlayarak Gelibolu Yarımadası'nı korumakla görevli olup, zaten karargâhıyla Gelibolu'daydı.

7.Tümen de karargâhıyla Gelibolu'da kurulmuş ve emrindeki jandarma ve diğer birlikleriyle gözetleme görevi almıştı. Deliyani Limanı dışarıda tutulmak üzere, Bolayır hizasından Koyun Limanı arası Gelibolu Seyyar Jandarma Taburu'nca gözetlenecekti. Koyun Limanı ve Ağıldere dışındaki bölgesi de, 19.Tümen'e bağlı 77.Alay'ın bir taburunca gözetlenmektedir (22 Nisan 1915'den itibaren bu görevi almıştır).

19.Tümen, genel yedek olarak Bigalı bölgesinde konuşlandırılmıştır.

9.Tümeni de Ağıldere'den itibaren Gelibolu Yarımada'sı kıyılarını koruma göreviyle yükümlendirdiler.

15.Kolordu, karargâhıyla Anadolu yakasında Kalvert çiftliğindeydi.

3.Tümen'in yerleşimi ise, 32. ve 64.Alay ve topçu taburları Sarıçalı dolayında, 31.Alay'ı ve diğerleri Halileli-İntepe ve Kumkale bölgesindeydi.

39.Alay, Çıplak-Yenişehir bölgesinde olup gerektiğinde Truva Harabesi-Menderes Çayı doğusunda savunma düzeni alacak şekilde yerleştirilmişti.

11.Tümen'e gelince, 33. ve 127.Alay ve topçu birlikleriyle İntepe'de mevzilenmiş olup, bağlılarıyla Pınarbaşı çevresindeydi. 126.Alay'ı Mahmudiye Üvecik, 127.Alayı da Geyikli doğusunda bulunuyorlardı.

Daha önce belirtilmişti ancak bir kez daha biraz farklı olarak üstünde durulmasında yarar var.

5.Ordu'nun yukarıda açıklanan savunma yerleşimleri, 9.Tümen'in görülen ilk düzenlemeleriyle, bu ordu komutanının planlamasına göre 1 Nisan'da almış olduğu düzenlemeler ve tüm ordu birliklerinin 25 Nisan 1915 sabah durumu, karşılaştırıldığında, Liman von Sanders'in kıyı savunması üzerindeki görüşleriyle, daha önce altı çizildiği gibi Türk komutanlarının temel görüşleri arasındaki belirgin farklar ortaya çıkmaktadır.

5.Ordu'nun genel yedeği ve savunma planı özet olarak şöyledir:

Savunma Kuvvetleri: Altı Piyade Tümeni (3., 5., 7., 9., 11. ve 19.Tümenler); 1. Bağımsız Süvari Tugayı; 64. Piyade Alayı; dört seyyar jandarma taburundan oluşuyordu.

Bunlardan; 1. Bağımsız Süvari Tugayı, Saros Körfezi kuzeyinde Enez'e kadar uzanan kıyı kesiminde, seyyar jandarma taburları, aralık alanla güney kanattaki (Anadolu yakası) Bababurnu-Edremit Körfezi kesiminde gözetleme ve güvenlik görevinde, piyade tümenleriyse, başlıca çıkarma bölgelerinde gruplandırılmışlardı. Kavaksuyu-Beşigeler arasında 150 kilometrelik geniş bir kıyı şeridinde savunmayla görevlendirilen altı piyade tümeni de üç grup halinde olmak üzere dağıtılmıştı. 5. ve 7.Tümenler, Gelibolu giriş kesiminde, 9. ve 19.Tümenler Yarımada güneyinde, 3. ve 11.Tümenler de Anadolu yakasında yerleştirilmişlerdi.

Anadolu yakasında alınmış olan savunma düzenlerine bakış, Anadolu yakasından Çanakkale merkezi üzerinde zorlanacak derinlik harekâtının, yetersiz kuvvetlerle yapılmasının sonuçları hakkında ufuk açıcı olacaktır.

Liman von Sanders, boğaz bölgesinin savunmasında ağırlığı daha çok kuzeyde Saros Körfezi ile güneyde Anadolu yakasında yoğunlaştırmış ve kuvvet çoğunluğunu bu iki kanatta toplamıştır. Çıkarmalara çok elverişli Kumkale-Beşigeler ve güneye uzanan kıyılar büyük ölçüde bir amfibi hareketler bekliyordu.

Sanders'e göre, müstahkem mevki topçu gücünün önemli bir kısmının Anadolu yakasında bulunması, boğaz savunmasının en duyarlı yanını oluşturuyordu. İntepe, Erenköy, Kepez ve Çanakkale gibi başlıca topçu mevzilerini tehdit ve özellikle böl-

genin taktik yönden kilit noktasını oluşturan Erenköy mevzilerinin ele geçirilmesiyle, müstahkem mevkinin savunması ciddi sarsıntıya uğrardı. Öte yandan, yapılacak çıkarmalar Menderes aşıldığı takdirdeki, sulardan geçiş araçları bol bir ordu için, bu daima mümkün ve bir engel oluşturmazdı.

Tüm bunları Başkomutanlığa sunduğu raporunda açıklayan Sanders, bu görüşlerinde pek de haksız sayılmazdı. Ne var ki, Menderes geçildikten sonra doğuya uzanan ve dağlık bir karakter taşıyan arazi, harekâtı olumsuz yönde etkiler, İntepe'den itibaren harekât dağlarla boğaz kıyıları arasında sıkışır ve böylece de, boğazın doğusundaki tabyaları ele geçirmek üzere Çanakkale yönünde geliştirilmek istenen harekât, bu dar ve savunucuya kolaylık sağlayan ormanlarla kaplı ve engebeli koridorda zorlanırdı.

Öte yandan güneyde Beşigeler kıyıları Bozcaada'ya yakınlığı nedeniyle donanma desteğini yakınlaştırır gibi görünürse de burası Çanakkale istihkâmlarına uzaktır. Harekât, doğuya doğru geliştirilmek istendikçe donanma desteğinden yoksun kalınabileceği gibi, derinlik arazide savunmayı kolaylaştıran mevzilerle karşılaşır ve başarı için, daha büyük kuvvetler kullanılmasını gerektirir.

Bu arada bölgedeki Fransız komutanlığının, gerek ilk 25 Nisan çıkarma planlarının hazırlandığı gerekse İngilizlerin Arıburnu ve Anafartalar'da yenilgiye uğrayarak kıyı muharebelerinin bir çıkmaza girdiği sıralarda, yeni bir çıkarma bölgesi seçimi ve bir planla ilgili şu ilginç önerisinde; *"Çıkarma için en uygun yer, Kumkale ve güneyinde uzanan elverişli kıyılarıyla Anadolu yakası olabilirdi. Buradan girişilecek kuvvetli bir çıkarma harekâtıyla Çanakkale Boğaz savunmasının doğu kanadını düşürmek mümkündür. Bunun için, ikişer tümenli üç kolordudan kurulacak yeni bir Fransız Doğu Ordusu gereğine"* işaret etmiştir.

Bu öneri, her ne kadar Paris'te Savaş Bakanlığı ve stratejlerce benimsenmiş ve bakanlıkça da böyle bir ordunun kurulması hazırlıklarına girişilmişse de Fransız Batı Harekâtı Alan Komutanı General Joffer'in karşı çıkması üzerine, uygulanmamıştır. Böylece Liman von Sanders'in de yukarıda açıklanan görüşle-

rinden ötelere giden bir Fransız komutanın önerisi, yine akıl yolunu seçen başka bir Fransız komutanı tarafından önlenmiş oluyordu.

Gerçekten bölgedeki Fransız komutanın sözü edilen önerisini yetersiz bulan General Joffer, 13 tümenlik güçlü bir ordunun oluşturulması gereğine işaret etmişti ki, bu hesabında hiçte haksız sayılmazdı. Çünkü Anadolu yakasından Çanakkale merkezi üzerinde zorlanacak derinlik kapsamına uygun bir organizasyona gereksinim vardı. İşte Liman von Sanders'in, Anadolu yakasında güçlü bir yedek oluşturmasının nedeni, bu ve benzer görüşler varsayımına dayanıyordu ki, o, bu gibi endişe ve yargılarıyla hatalı olmadığı izlenimi veriyordu.

Bu yorumla, 5.Ordu'nun, birbirinden uzak bölgelere ayrılması ve bu bölgelerdeki harekâtı, bağımsız olarak başarabilecek güçte yedekler oluşturmasını doğal kabul etmek gerekebilir. Ancak, bu noktada yapılan hata, ayrılan kuvvetlerin ölçüsünden çok, bu kuvvetlerin Boğaz'dan uzak mesafelere yayılarak kademelendirilmesindedir. Yedek kuvvetleri, güneye doğru fazla sarkıtılmış ve manevra olanakları zaman bakımından kısıtlanmıştır.

15.Kolordu'nun 25 Nisan'daki erken karar ve çekingen sevk ve idaresiyle bütün tümenleri kıyılara dağıtması ve ordunun takviye kuvveti isteklerine kulaklarını tıkamış olması da, var olan yanılgıları daha da ağırlaştırmıştı.

15.Kolordu'nun savunma düzeni, 5.Ordu Komutanlığı'nın ana fikrine uygun olarak kıyılar zayıf birliklerle tutulup büyük kısımları derinlikte muharebeye hazır bulundurmak, bir çıkarmada düşmanın yerleşip güçlenmesine fırsat vermeden karşı taarruzlarla denize dökmek ana fikrine dayanmaktaydı. Olumsuz gelişmeler karşısındaysa, Menderes kesiminden itibaren savunmaya geçmeyi öngörüyordu. Bu amaçla kolordu birlikleri, Kumkale'den Beşigeier'e kadar uzanan sorumluluk bölgesinde, İntepe-Geyikli ekseninde gruplandırılmıştı.

Bu gruplanmada 3. ve 11.Tümenlerin görevleri, kolorduca ana hatlarıyla tartışmaya yer bırakmayacak şekilde belirlenmişti. 3.Tümen, Fransızların Kumkale ve boğaz girişine yönelik çı-

karmalarına karşı, onu geceleyin düzenlenecek süngü hücumlarıyla Kumkale'den geri atacaktı. 11.Tümen'de, bölgesinde baş gösterebilecek Fransız çıkarmalarını, vakit geçirmeden geriye atmakla yükümlüydü. Bu tümenler, olağanüstü muharebe hazırlığında bulunacaklar ve bu gibi hallerde, 3.Tümen İntepe-Tevfikiye sırtlarını elde tutmak koşuluyla, daha çok çıkarmanın beklendiği 11.Tümen'e yardım için güneye ya da güney batıya ilerleyecekti.

Böylece tümenler, yukarıda ana hatları kısaca belirtilen kolordu emir esaslarına göre, kıyıdan itibaren gereken düzenlerini alarak yerleşmişler, derinlik arazideki toprak tahkimatları da dahil olmak üzere olanaklar ölçüsünde savunma hazırlıklarını tamamlayarak düşman amfibi harekâtını bekler duruma gelmişlerdi.

Sonuç olarak 15.Kolordu, bazı teknik eksikliklerine karşın, boğazın güney kanadı kendi olanakları oranında bir amfibi harekâta karşı ağır koşullarda da olsa, başarılı bir savunma yapabilecek düzeyde hazırlıklı bir güç haline gelmişti.

İngiliz ve Fransız birleşik kara ve deniz kuvvetlerinin genel yedeği ve 25 Nisan çıkarma planı özet olarak şöyledir: Taarruz kuvvetleri, beş piyade tümeni, bir piyade tugayı ile yeni gemilerle takviye edilen Birleşik Filo'nun tamamından oluşuyordu. Bu kuvvetlerden, Kabatepe ve Seddülbahir kıyılarına çıkarılması planlanan asıl kuvvetlerin, Kabatepe çevresine çıkacak olan iki tümenli Anzak Kolordusu'nun ilk hedefi, Conkbayırı-Kocaçimen çizgisidir. Burası alındıktan sonra, Maltepe'ye ilerlenerek, yarımada kuzeye karşı tıkanacak ve Kilitbahir platosuna taarruz için hazırlanacaktır.

Birinci kademede Seddülbahir'e çıkarılacak 29. İngiliz Tümeni'nin ilk hedefi, Alçıtepe olup akşama kadar burası ele geçirilecek, bunu sırayla 1. Fransız ve İngiliz Deniz tümenleri izleyecektir. Harekât, Alçıtepe'den sonra, kuzeydeki Anzak kolordusuyla birlikte Kilitbahir platosuna yöneltilecek ve müstahkem mevkinin savunması çökertilecektir. Bunun yanı sıra ilk kademede, 1. Fransız Tümeni'nden bir tugay muharebe grubu da Kumkale'ye çıkarılacaktı. Öngörü uyarınca 48 saat sürmesi

beklenen Kumkale operasyonundaki amaç, buradaki Türk savunma kuvvetlerini kıpırdayamaz hale getirmekti.

Beşigeler ve Bolayır bölgelerinde de, boş taşıt ve refakat gemileriyle çıkarma gösterileri yapılacaktı. Bu tür aldatma hareketleri, savaş tarihi boyunca çok sıkça yapılmıştır. Türkiye'de Kıbrıs barış harekâtı sırasında altı gemilik bir konvoyu Magosa Limanı'na yönlendirmiş, Rumların, tüm tarih boyunca Kıbrıs'a yapılan fetih girişimlerinde, bu limanın kullanılmış olması nedeniyle yine aynı kanıya kapılmaları sağlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında da sıkça başvurulan bir aldatma harekâtı olmuştur.

İskenderiye'den bir hafta sonra bölgeye gelecek olan 29. Hint Piyade Tugayı, Başkomutanlık yedeğini oluşturacaktı.

Altı filolu Birleşik Deniz Kuvveti'nin bir filosu, boğazın kontrolünde, öbürleri çıkarma ve gösteri bölgelerinde ve en kuvvetlileri de Seddülbahir, Kabatepe ve Kumkale'de olmak üzere harekâtın, su üstünde yapılacak eylemlerini ve ateş destek koordinasyonunu yürüteceklerdi.

İngiliz-Fransız Birleşik Sefer Kuvvetleri Komutanı sıfatıyla General Hamilton, Kumkale çıkarmasıyla, Beşigeler'de yapılacak gösteriş çıkarmaları hakkında Fransız komutanlığına 18 Nisan'da verdiği emir de, "Gelibolu Yarımadası'na çıkarılacak birliklere yardım ve Anadolu yakası giriş kesimindeki Türk kuvvetlerinin hareketsiz kılınması amacıyla Kumkale dolaylarında bir çıkarma yapılması istenmiş ve Menderes Çayı batısındaki Türk birliklerinin temizlenmesini takiben harekât, fazla genişletmeden Gelibolu Yarımadası'nda sağlam bir dayanak noktası elde edilir edilmez karaya çıkan birliklerin gemilere alınarak boğazın Avrupa yakasına taşınacağı" bildirilmiş ve bu iş için karaya bir alaydan fazla kuvvet çıkarılmaması vurgulanmıştır.

Ayrıca "Beşige Limanı'nda bir aldatma yapmak suretiyle bu harekâta (Kumkale çıkarmasına) yardım edilmesi" Amiral Gupratte'dan istenilmiştir.

Yapılacak aldatma çıkarmalarına ait plan uyarınca, 3 muharebe gemisi, 3 kruvazör, 9 muhrip, 6 torpidobot, 10 nakliye gemisinden oluşturulan Fransız filosu, 24 Nisan saat 22'de

Mondros'tan hareketle gece Anadolu kıyılarına yanaşacak, 25 Nisan güneş doğmadan Kumkale ve Beşigeler karşısındaki muharebe yerlerini alacaklardı. Beş nakliye gemisi Kumkale çıkarma kuvvetleri için, altı taşıt gemisi de, Fransız kuvvetleriyle yüklü olarak Beşigeler grubuna ayrılmıştı. Filo, bütünüyle Kumkale çıkarmasını desteklemeyle görevliydi. Bunlardan yalnız iki muhrip ve bir torpidobot Beşigeler aldatma hareketini destekleyecekti. Çıkarma öncesi ateş hazırlığı ve kıyıdaki hedeflerin bombardımanıyla çıkarma yerlerinin olgunlaştırılmasını takiben, gösteriş çıkarma hareketleri güneş doğduktan sonra yapılacaktı.

Liman von Sanders 24 Nisan'da Çanakkale'nin Anadolu yakasında 11.Tümen ile büyük bir manevra düzenletti. Onun düşüncesine göre esas sorun, düşmanın Küçük Beşige Limanı'na yapacağı bir çıkarmayı önlemekti.

Gergin bekleyiş hangi gün sona erecekti?

Bir gün bile beklenmeyecek, sinirler daha fazla gerilmeyecek, sabah şafakla birlikte tarihin "en onurlu yenilgisinin" savaşı başlayacaktı.

25 Nisan 1915: Arıburnu çıkarması...

Nisan ayının sonuna gelinmişti Gelibolu Yarımadası yemyeşildi, gelincikler patlamaya, papatyalar toplanmaya hazırdı. Makilikler arasında ünlü kekiğin kokusu insanı sarhoş ediyordu. Gündüzleri sıcaktı ama Ege'de bu aylarda hava gece soğuk oluyordu. Gemilerde ise bu soğukluk daha şiddetle hissediliyordu. Serüven yaşamaya, yabancı bir ülkeye seyahata ya da spor karşılaşmasına giden kişilerin umursamazlığı içinde, yirmili yaşın genç insanları ya günlük yazıyor, ya şarkı söylüyor ya da binlerce kilometre uzaktaki Avustralya, Yeni Zelanda özlem öyküleri anlatıyorlardı. Ancak filikalara aktarılınca gerçeğin sevimsiz donuk yüzüyle karşılaştılar. Filikalarda bulunan askerler hem soğuktan hem de kısa bir süre sonra karşılaşacakları ölümle yaşam arasındaki yolun belirsizliğinden kaynaklanan psikolojik durumdan, vücutlarında uyuşmanın başladığını hissedip öyle-

ce hareketsiz beklediler. Başlarına ne geleceğinin ciddiyetini ilk kez burada anladılar.

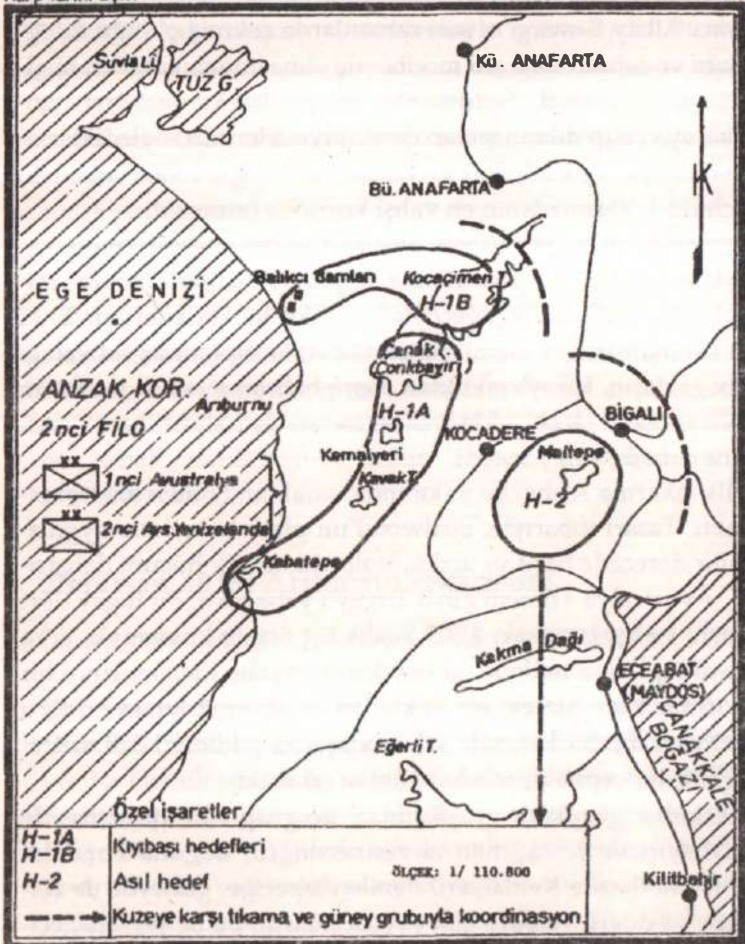
Müttefiklerin, çıkacakları sahilin coğrafyası hakkındaki bilgileri oldukça kıttı. Teksirle çoğaltılarak birliklere dağıtılan pek çok hatayla dolu olduğu sonradan anlaşılan haritadan başka, havacı Albay Samson'ın son zamanlarda çekmiş olduğu fotoğraflara ve sahilin uzaktan incelenmiş olmasından edinilen bilgiye dayanılmaktaydı. Seddülbahir bölgesi hakkında, Mart ayında karaya çıkıp dönmüş olan deniz piyadelerinin söylediklerinden dolayı az çok bilgileri vardı, ama Kabatepe civarı tamamen meçhuldü. Yarımadanın en vahşi kısmı da burasıydı.

Conkbayırı'ndan itibaren alçalan tepeler silsilesi kıyıya kadar uzanıyor ve burada dimdik kayalıklar halinde denize iniyordu. Bu yarların birçoğu öylesine dikti ki, kenarlarında bitki bile tutunamamıştı. Gemilerden dürbünle saptanmış sel yatağı ve boğazların, karaya çıktıktan sonra belirlenmesi de mümkün olamayacaktı. Hepsi birbirine benzeyen yatakların hem sayısı çoktu hem de yan yanaydı.

İlk çıkarma Arıburnu yakınında, şafaktan hemen önce yapılacaktı. Tasarı itibariyle, Birdwood'un planı kolaylıkla uygulanabilir derecede basit ve açıktı. Kolordunun ilk hücum dalgasını 1. Avustralya Tümeni'nin 3.Tugay'ı yapacaktı. Bu tugay dört taburlu ve aşağı yukarı 4.000 kişilik bir örtme kuvvetiyle, arka arkaya üç dalga halinde, güneydeki filikalar, Kabatepe'nin bir mil kadar kuzeyindeki bir noktadan başlayarak kuzeye doğru 1.600 yardalık bir kesimde sahile ulaşacak şekilde, 1.828 metrelik geniş bir cephe üzerinden karaya çıkacaktı.

Askerler gruplanır gruplanmaz, üç grup halinde, kuzeyde Conkbayırı ve Kocaçimen zirvesine doğru, doğuda Fundalık Bayırı (merkezde Kemalyeri) denilen tepeciğe, güneyde de Kabatepe'ye doğru yelpaze gibi yayılacaklardı. Bu üç yeri ele geçirince, örtme kuvvetinin hemen arkasından karaya çıkmış olacak ana kuvvetin bir ölçüde daha az engebeli araziyi aşarak, Maltepe ve Maydos'a hızla ilerlemesi için yol açılmış olacaktı.

Liman von Sanders'in, çıkarmalar yönünden yarımada güney bölgesini, Anadolu yakasına kıyasla ikinci derecede değer-

ÇANAKKALE CEPHESİ
Anzak Kolordusunun Çıkarma Yeri ve Hedefleri
Gnkur. Harp Tarihi Bşk.
Suvla Li.
TUZ G.
Kü. ANAFARTA
Bü. ANAFARTA
K
EGE DENİZİ
Balıkçı Damları
Kocaçimen T.
H-1B
Çanak (Conkbayırı)
ANZAK KOR.
Arıburnu
2nci FİLO
H-1A
BİGALI
KOCADERE
Maltepe
Kemalyeri
Kavak T.
1nci Avustralya
2nci Avs.Yenizelanda
H-2
Kabatepe
Kakma Dağı
ECEABAT (MAYDOS)
ÇANAKKALE BOĞAZI
Eğerli T.
Özel işaretler
H-1A H-1B Kıyıbaşı hedefleri
H-2 Asıl hedef
ÖLÇEK: 1/ 110.800
Kuzeye karşı tıkama ve güney grubuyla koordinasyon
Kilitbahir

Planın Anahatları,
İngiliz ve Fransız Kuvvetlerinin Günlük Hedefleri
(25 Nisan 1915)

lendirmesi yüzünden, Arıburnu kuzeyinde Azmak dereden Seddülbahir'e kadar 35 kilometre uzunluğundaki geniş ve önemli kıyıların savunması, 9.Tümen'e bırakılmıştı. Buna göre 27.Alay, 2.Tabur'uyla tümen sorumluluk bölgesinin kuzey kesiminde, Azmak-Çamtepe arasında 12 kilometrelik bir kıyı şeridine serpiştirilirken, büyük kısmı Eceabat batısında toplu tutulmuştu. (1. ve 3.Taburlar)

Tabur komutanı, bölgenin ortasındaki çıkarmaya çok elverişli Kabatepe kıyı kesiminin önemini dikkate alarak taktik açı-

dan burada kuvvetli olabilmek için, yedek bölüğünü bu tepenin 1,5 kilometre doğusuna almış olmakla savunma düzenini, iyi ve doğru bir değerlendirmeye dayandırmıştı.

26.Alay, 4.Tabur ve bir bölüğüyle Kumtepe-Zığındere kıyı kesimini gözetlemekteyken, istihkâm bölüğüyle takviyeli 3.Tabur'u da Tekke Burnu-Morto Limanı arasındaki Seddülbahir mevzilerinde yerleşmiş, 2.Taburu ise, Kirte Köyü güneydoğusunda Kanlıdere kuzeyinde ihtiyata almıştı.

Bir topçu taburuyla takviyeli 25.Alay, Kabatepe ve Seddülbahir bölgelerine beklenen çıkarmalara karşı kullanılmak üzere, Sarafim çiftliği yöresinde toplu bulunuyordu.

19.Tümen'e gelince, Yarbay Mustafa Kemal komutasındaki bu tümen, Bigalı ve Maltepe dolaylarında ordu yedeğindeydi. Tümen, bu bölgedeki pozisyonuyla, Saros, Anadolu yakası ve yarımada güneyinde olmak üzere, üç yönden beklenen çıkarmalardan herhangi birinde kullanılacak gibi değişik ve oldukça zor bir görev yüklenmişti,

Hamilton'ın genel harekât planında Arıburnu bölgesi için, Avustralya ve Yeni Zelandalılardan oluşan iki tümenli Anzak Kolordusu ile 2. Tali Filo görevlendirilmişti.

Baskın etkisi bakımından ilk çıkarma karanlıkta yapılacak, bütün kolordu bir günde karaya atılıp, savunma bir anda felce uğratılacak, boğazın egemen tepelerinin işgaliyle Eceabat doğrultusunda ilerlenerek, Seddülbahir bölgesine çıkan kuvvetlerin kuzey yanı korunacaktı. Buradaki Türk kuvvetlerinin kıyıyla bağlantısı kesilip, Kilitbahir Platosu'na taarruz için Başkomutanlık emri beklenecekti.

Planın başlıca özelliği, hedefe ulaşmada fazlasıyla çabukluk arayan mesafe, zaman, arazi ve savunmanın güç ve iradesi gibi askerî stratejideki temel koşullara yer vermeyen, İngilizlerin küçümseyici, daha çok aşırı iyimserliğe kaçan yanıydı ki, uygulamada uğranılacak hayal kırıklığıyla gerçekler, daha iyi anlaşılacaktı.

İlk dönem kıyı muharebeleri

24 Nisan 1915 saat 14'te Mondros üssünden hareket eden Anzak Kolordusu'yla yüklü 2.Filotilla konvoyu, 25 Nisan saat 1.30'da gece karanlığında çıkarma yerinden yani Kabatepe'den dokuz kilometre uzaklıkta buluşma noktasına geldiler ama demirlemediler. Çok aydınlık ve mehtaplı bir geceydi ve kıyı şeridi gayet açık olarak görülüyordu. Filotillanın tahliye filikaları indirildi, destek gemilerine nakledildiler. Her biri bir istimbot ve dört kürekli filikadan oluşan on iki kafile oluşturulacaktı ve bunlar güneyden kuzeye doğru 1'den 12'ye kadar numaralanacaktı. Her refakat gemisinin yanına dört sıra dizildi.

Filikalara aktarılmadan önce bazı gemilerde subay salonunda piyano eşliğinde son kez "John Peel"i söylediler. Güvertede güğümlerle sıcak kahve ve kakao servisi yapıldı. Yarın gece çoğu ölmüş olacaktı. Uyumayı başaranlar gece saat yarımda uyandırıldılar. Gemiden inerken herkese bir kadeh rom verildiğini anımsayanlar var.

Anzak destek gücüne sahip Albay Ewen Sinclair Mac Lagan komutasındaki 3. Avustralya Tugayı, şafak sökmeden önce iki dalga halinde Kabatepe'nin kuzeyine çıkacak, mümkün olduğu kadar geniş bir cepheyi tutarak, sol kanadı 261 Rakımlı Tepe'nin ötelerine doğru kuzeye uzanan Kavaktepe'ye kadar hızla ilerleyecekti. Askerî emirlerde çıkarmanın "Kabatepe ile Balıkçı Damı" arasında yapılacağı bildirilmişse de, deniz kuvvetlerinin emirleri daha açıktı. Sağ kanattaki *Queen*'den ayrılan filikalar "Kabatepe'nin bir mil kuzeyine," *Prince of Wales*'den ayrılanlar *Queen*'in dört palamar (yaklaşık olarak 800 yarda) kuzeyine ve *London*'dan ayrılanlar *Prince of Wales*'in dört palamar kuzeyine çıkacaklardı. On iki filika en güneydeki 1 Numara'dan başlayarak yaklaşık olarak 140 metrelik arayı koruyacaklar ve toplam bir buçuk kilometrelik bir cephe oluşturacaklardı.

3.Tugay'ın birinci dalgasının filikalara yerleştirilmesi saat 2.35'te tamamlanmıştı. Ancak hâlâ göğü aydınlatmakta olan parlak mehtap batmadan gemilerin kıyıya yaklaşmaları mümkün değildi. Korgeneral Birdwood ilk başta, çıkarmanın karan-

lıkta yapılmasını önerdiğinde ayın daha erken batacağı umulmuştu. Çıkarma planlandığı gibi 23 Nisan'da yapılmış olsaydı ay 2.30'da batacaktı. Ama 25 Nisan sabahı ayın batışı 2.57'deydi ve sabah saat 4'te şafağın sökmesine kadar ancak bir saat karanlık kalıyordu. Ay, sonunda saat 3 sularında kaybolunca arkalarından filikaları çeken savaş gemileri saatte beş mil hızla karaya doğru harekete geçtiler. Onlarla birlikte filikalarını almak için istimbotlar da yanlarında hareketlenmişlerdi.

Buradan itibaren ilk hücum dalgasını oluşturan 1.500 kişilik birliğin koyu karanlıkta Kabatepe genel doğrultusuna yönelmesi sabaha karşı saat 3 sularında oldu.

Bundan kısa bir süre sonra savaş gemileri motorlarını durdurdular ama demir atmadılar. Kendi hızlarıyla on dakika daha kaydıktan sonra saat 3.30'da, kıyıdan iki buçuk mil kadar uzaktayken gemilerden megafonla filikalara ayrılma emri verildi. Çıkarma başlamıştı.

Türkler, çıkarmaya uygun olmayan bu bölgede savunma önlemleri geliştirmemişti. Yalnızca Kabatepe'nin az kuzeyindeki

koyun sahilleri plaj halindeydi ve arazi buradan içerilere daha yumuşak bir meyille yükselmekteydi. Türkler işte buradan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemek amacıyla Kabatepe'ye bir piyade taburunun bir kısmını, 27.Alay'ın 3. ve 4.Bölüklerini yerleştirmişlerdi. Alaya göre bu bölüklerin numaraları 5, 6, 7, 8. bölüklerdi. 2.Tabur'a göre ise aynı bölüklerin numarası 1, 2, 3, 4. bölüklerdi.

Kuzeyde Azmakdere'den Çakaldere'ye kadar uzanan dört kilometrelik sahil parçası 4.Bölüğe verilmişti. Buradan Kabatepe güneyine kadar uzanan kısımdan ise 3.Bölük sorumluydu. 2.Bölük daha güneyde, 1.Bölük ise Kabatepe'nin doğusunda yedekteydi. Tabur komutanı Binbaşı İsmet bu bölüğün karargâhında olup Maydos'taki Tümen Karargâhı'yla telefon irtibatına sahipti. Bu birlikler önemsenecek bir kuvvet sayılmazdı, ancak istihkâmlarını oldukça iyi yapmışlardı ve bulundukları mevkiden plajı çok etkili bir ateş altına alabilme olanağına sahiptiler. Hamilton, Yarımada'yı fethetmek amacıyla ilk hücumunu işte bu plaja yöneltti.

Beş savaş gemisi *Majestic, Triumph, Prince of Wales, London* ve *Queen* Kabatepe açıklarına gelip stop ettiler ve filikalarını indirmeye başladılar. Karanlığa karşın gemilerin varlığı sahilden görülmüştü. İlk haberi Bigalı İdris ve Gelibolulu Cemil adlı iki gözcü bildirmişti. En kuzeyde mevzilenmiş 8.Bölüğün komutanı Üsteğmen (mülazımı evvel) Faik tabur komutanına hemen yazılı bir rapor gönderdi ve silahbaşı emrini verdi.

Anzaklar büyük bir aksilik yaşadılar, bir saat sonra farkında olmadıkları akıntılarla kuzeye sürüklenmiş olan bu çıkarma kafilesinin en sağ ucu, Kabatepe'nin 1 mil kuzeyi yerine 1 mil daha kuzeye kaydılar dolayısıyla Kabatepe kumsalı yerine Arıburnu kıyılarına düştüler. Tam o sırada filoların başındaki deniz subayının Çanakkale Savaşı'nın kaderini tayin edecek olan gerçeği haykırdığı duyuldu:

"Albaya söyleyin, Allahın sersemleri bizi bir mil kuzeye getirmişler!."

"Allahın sersemleri" filikaları sahile çekmiş olan istimbotlardaki seyir subaylarıydı, teşhis doğruydu; ama düzeltmesi için çok geç kalınmıştı.

İşte o anda yarların üzerinden atılan bir işaret fişeği, sinir bozucu bir hışırtıyla havayı yırtarak göğe yükseldi ve çok yoğun tüfek ateşine başlandı. Bekledikleri an gelmişti. Filikaların içindekiler hemen kendilerini sahilden ayıran yirmi-otuz metreyi katetmek üzere birbiri ardından suya atlamaya başladılar. Büyük Arıburnu'na çıkanlar değil de bunun kuzeyinde Balıkçı damlarına çıkanlar, gerek filikalar içinde gerekse kıyıda ilk anda zayiat verdiler. Bir kısmına kurşun isabet etti, bir kısmının su içinde ayağı tökezledi ve üzerlerindeki ağırlık yüzünden dibe çöküp o sığlıkta boğuldular. Fakat büyük çoğunluğu karaya çıkmayı başardı. Kumsala ilk ayak basanlar, tepelerden Türklerin koşuşmakta olduğunu gördüler. Hemen, ellerinden geldiği kadar muntazam bir sıra teşkil ettiler ve süngü takarak onları karşılamaya hazırlandılar.

Anzakların bu çıkarmasına karşı ilk davranan Türk birliği Küçük ve Büyük Arıburnu kıyılarını gözetleyen iki manga idi. İstimbot gürültüsüne dikkat kesilmişler ve karanlıklar içerisinden hafif kürek ile yanaşan filikalar kıyıya yanaşırken hep birlikte ve şiddetli bir ateşle muharebeye giren bu mangalar, küçük birer birlik olmalarına karşın çok büyük işler başarıyordu. Türk savunmasını uykuda bastıracağını sanan Anzaklar umduğunu bulamamıştı. Çıkan birlikler şaşkın hareketlerle Arıburnu kıyı eteklerine sığındı.

Kendilerine başlangıçta pek güvenilmemiş olan Anzakların destanı işte bu hava içinde başlamış oluyordu. Kabatepe kumsalları yerine, kendisini Arıburnu'nda bulan İngilizler, bu kıyıları gözetleyen (iki mangadan) Haintepe'de (Osmanlı kaynaklarına göre, daha 1914 Eylül ayında istihbarat raporları doğrultusunda, bu meskun mahalleler boşaltılmış, yalnız Turşunköy'de oturuluyordu) 1 takım askerin bir mangası Arıburnu Koyu'nda yerleşmişken, Balıkçı damlarında (yedi köy evi vardı) konuşlanmış olan 1 takımın 1 mangasından ibaret küçük Türk birliğinin şiddetli ateşleriyle karşılaşmıştı. Türkleri baskına uğratamamanın şaşkınlığı içinde kalan Anzak birlikleri, karmakarışık bir halde Arıburnu kıyı eteklerine (daha sonra 1916 yılında buraya Anzak Koyu adı verildi) sığınabilmişlerdi.

Sahilin açığında gemilerin varlığını fark edip tabura haber veren 8.Bölük komutanı, ay batıp etraf görünmez olduktan sonra daha dikkatli olmuştu. Bir süre sonra tüfek atışları başladı. Karanlıkta fark edilmemekle birlikte, torpidobot olması muhtemel küçük teknelerden, bölüğün mıntıkasına makineli tüfek ateşi yapılıyordu. Üsteğmen Faik, emrindeki takımın iki mangasını Ahmet Çavuş kumandasında deniz kıyısına egemen siperlere gönderdikten sonra, kendisi kuvvetinin üst tarafıyla birlikte, Kuzey Arıburnu'ndaki siperleri tutmak üzere Yüksek Sırt'a hareket etti. O siperlere vardığı ve 1.300 metre civarında tahmin ettiği uzaklıktan düşman üzerine ateş açtığı sırada, biraz ilerisindeki Haintepe siperlerinde bulunan ikinci takım, düşmanla çoktan temas halindeydi ve muharebe başlamıştı. 1.500 kişilik Anzak çıkarma grubunun ortasına düşmüş olan 2.Takım, karaya çıkan Anzaklara karşı Haintepe'deki mevzilerini, iki tarafından kuşatılmasına karşın savunmayı sürdürdü. Bir süre sonra Üsteğmen Faik'e, arkasına isabet eden Korkudere yönünden düşmanın kendilerini çevirmek üzere olduğu haberini getirdiler ve az sonra takım, 100 metre ilerideki yarlardan ateş yemeye başladı. Takımın, o zamana kadar sahil istikametine yapılan ateşi hemen o tarafa çevrildi. Fakat bu arada takım komutanı Gelibolulu Süleyman Çavuş yaralanmıştı. Yaralananların sayısı her an artmaktaydı. Hatta bir kurşun da, Üsteğmen'in kasığına isabet ederek onu birliğe kumanda edemeyecek şekilde yaralamıştı. Böylece komutası zorunlu olarak Lapsekili Muharrem Çavuş'a geçen takım, bir süre daha mevzini terk etmedi. Ancak o da üç yerinden vurulup, asker başsız kaldığı ve arkalarının tamamen kesilmiş olduğunu anladığında, siperlerden teker teker çıkarak *Balıkçı damları* istikametindeki 1.Takım'a katılmak üzere çekilmeye başladılar.

Bu sırada yüksek sırtta mevzilendirilen 8.Bölük 3.Takım'ı, şiddetli yan ateşleriyle İngiliz çıkarmasını bastırırken, gün ağardıktan sonra Kabatepe ve Palamut sırtlarındaki bataryalar da ateşe başladılar. Saat 5'te Arıburnu'ndaki muharebeler, bir avuç Mehmetçik ile iki tabur Anzak birliği arasında iyice kızışmıştı. İngiliz savaş gemileri, Palamutluk sırtları-Topçular sırtları-Conkbayırı çizgisiyle kıyı arasındaki hedefleri yoğun bir şekilde

bombardıman ederken, çıkarma hızını artırmış ve 3. Avustralya Tugayı da sabahın erken saatlerinde Arıburnu kıyı bölgesinde yerleşmişti.

Karaya başarılı çıkış yapan Anzakların da şansı kısa bir süre sonra dönmeye başladı. Kendilerine, sahile çıktıktan sonra birkaç yüz metre mesafede arazinin düzgün olduğu söylenmişti. Halbuki karşılarına dikilen yar düz duvardan farksızdı. Birbirlerine yardım ederek, köklere tutuna tutuna bu düz duvara tırmanmaya kalktıkları zaman tepeden üzerlerine yağmur gibi kurşun inmeye başladı. Bir anda çok sayıda Anzak vuruldu, tepelere çıkmayı başaranlar nereye gittikleri belli olmayan yönlerde kayboldular, bir dağılma oldu. Subaylar disiplini ellerinden kaçırdı ve haberleşme sistemi de işlemez oldu.

Bu sıralarda bölgesinde, 24/25 Nisan gece tatbikatından yorgun dönen ve dinlenmeye geçmiş olan 27.Alay, ilk silah sesleriyle uyanır. Komutan Yarbay Şefik (Aker), alayını derhal alarma geçirdi. Bölük komutanlarını toplayıp, her olasılığa karşı silahbaşı edilmesini, hayvanların derhal yemlenmesini ve askere tayın dağıtılmasını emretti. On beş dakika içinde bölüklerin tamamından tekmil emrini aldıktan sonra Tümen Karargâhı'nı aradı. Tümen, çıkarmanın Kabatepe sahillerine başladığına dair haber almıştı. Ancak bunun yanıltıcı bir harekât olması muhtemeldi. Esas çıkarma başka noktalardan yapılabilirdi, bu nedenle yedeklerin şimdilik yerlerinden kımıldamaması gerekiyordu. Alay subayları endişe içindeydiler. Öte yandan az sayıda arkadaşları, silah seslerinden kalabalık olduğu anlaşılan düşmanla baş etmeye çalışırken hareketsiz beklemek zorunda kalmalarını bir türlü hazmedemiyorlardı. Madem daha beklenecekti, o zaman askerin çorbası verilebilirdi.

Kabatepe burnunun, donanma ateşine kapalı bulunan tarafında, hemen deniz kenarına yerleştirilmiş bir tek mantelli Türk topu güney doğrultusundan seyrek de olsa atışlar yapıyordu. Bu teknolojisi eski topun, dakikada üç, en fazla dört mermi yakmak suretiyle yaptığı atış ve daha berisinde mevzilenmiş bulunan 4 adet adi ateşli 15 santimlik eski model obüslerin ateşi, yabancı bir sahilde ilk anlarını yaşamakta olan isti-

la birliklerinin morali üzerinde, gerçek gücünden fazla bir etki yaratarak görevlerini fazlasıyla yerine getirmiş bulunuyorlardı. Hatta mantelli top, bütün yavaşlığına karşın o sabah, 114 tanesi şarapnel olmak üzere tam 151 mermi atmak başarısını göstermişti.

Karşılarındaki zayıf savunma birliklerini atan üstün Anzak birlikleri, Kanlısırt'ı ele geçirdilerse de, Kabatepe'deki Türk bölüğü ve bataryasının direnişi karşısında ağır kayba uğradı ve ileri hareketleri durdu. Fakat Türkler azlıktı, karaya çıkmış olanların kendilerinden çok kalabalık yaklaşık on kat fazla olduğunu fark edince geri çekildiler. Bu sayede istila kuvvetleri daha ilk adımda Türklerin, sabit bir mevzide Kanlısırt Platosu'nda bulunan dağ bataryasının üç topunu birden ele geçirmiş oldu. Batarya erleri ancak toplardan birini kaçırabilmişlerdi. Anzakların güney kanadı Kabatepe üzerine yürümek istediyse de, gerek 7. Türk Bölüğü'nün inatla savunması ve gerek Kabatepe'deki Türk bataryasının isabetli ateş baskısı ile bu hareket durduruldu. Buradaki Anzak birliklerinin subay zayiatı ağırdı. Kontrol zayıflamıştı. Dolayısıyla 7. Türk Bölüğü'nün iç kanadındaki direnme başarılı olmuş ve harekât Kanlısırt'ta tıkanmıştı.

Sabah saat 5'te, Liman von Sanders'i alelacele uyandırdılar ve Müttefiklerin Kabatepe, Seddülbahir, Tekke Burnu ve Morto Koyu'nda Gelibolu Yarımadası'na çıktığını ve Kumkale, Beşige Koyu ve Bolayır'da da her an başka çıkarmaların beklenildiğini bildirdiler. Sanders, Gelibolu kasabası yakınında ordugâh kurmuş olan birliklerin derhal kuzeye doğru yürüyüşe geçmelerini emretti ve kendisi de, hemen atına atlayarak, tehdit altındaki bölgeye gitmek üzere yola çıktı. Maiyeti, düşman taarruzunun genişliği karşısında, şaşırıp kalmıştı. Sonradan yazdığı gibi. "Sabah erkenden tekmil veren subaylar arasındaki soluk yüzlerin çokluğundan, her ne kadar bir düşman çıkarması kesinlikle bekleniyordu ancak, bu kadar çok yerden çıkarma yapılması, birçoklarını şaşırtmış, endişeye kapılmalarına yol açmış olduğu anlaşılıyordu... Bütün bu yerlerin hepsinde, geniş çapta çıkarmalar yapılabilmesi bana pek muhtemel görünmediyse de [illegible]

da, düşmanın sonucu nerede almak istediğini kestirebilecek durumda değildik."

Von Sanders, güneydeki harekâtın gelişmesi karşısında, 3.Kolordu Komutanı Esat Paşa'yı kuvvetlere komuta etmek üzere Eceabat'a göndermişti. Esat Paşa anılarında bu olayı şöyle anlatır:

> Gelibolu karargâhında bulunan 5.Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa'ya bilgi vermek üzere telefonla kendisini aradım. Cevap alamadım. Ordu Karargâhı Kurmaybaşkanı Kâzım Bey'e (İnanç) telefon ettim. Kâzım Bey, Liman von Sanders'in Saros Körfezi'ne girmekte olduğunu haber aldığı düşman için Bolayır sırtlarına gittiğini söyledi.
>
> Bir taraftan durumu bildirmek, gerekli emirleri almak üzere aynı zamanda Eceabat'a çabuk gidebilmek için bir araç istemek üzere otomobille kendisini aramaya gittim. Bolayır'a yaklaştığımda yanında yaveri Brike olduğu halde bir çalının arkasında dürbünüyle düşman gemilerini seyrederken buldum. Otomobilimi bir sırtın arkasına bıraktım, yürümeye başladım. Beni görünce düşman görür korkusuyla telaşa kapılarak, **"Yere yat!"** işaretini verdi. Bunun üzerine yere yatmak zorunda kalarak sürüne sürüne yanına gittim. Gerçi birçok taşıt gemisiyle savaş gemilerinin eşliğinde Bolayır karşısında durmaktaydılar. Fakat güvertelerinde bir asker çıkarma belirtileri görülmüyordu. Bunun üzerine kendisine: *"Asıl çıkarmanın Arıburnu ile Seddülbahir'de başladığını ve Saros Körfezi'ne gelen bu gemilerin bir gösterişten ibaret olması muhtemel bulunduğunu'* söyledim. Bir an önce Eceabat'a gidip duruma el atabilmek için emrinde bulunan Şirket vapurunun geçici olarak emrime verilmesini rica ettim. Düşman hakkındaki görüşümü yerinde buldu, karargâha dönüşe karar vererek, Şirket vapuruyla Eceabat'a gitmeme izin verdi. Yalnız kendisinden yapılacak hareket hakkında hiçbir talimat alamadım...
>
> Vapurla Eceabat'a doğru yaklaştığımız sırada düşman zırhlıları bizim donanma ile karşılıklı endirekt atış yapmaktaydılar. Liman ateş altında bulunduğundan vapur bir süre duraklamak zorunda kalınca Kilye'ye çıktık. Kilye, Eceabat'a oranla Arıburnu'na daha yakındı. Karaya ayak bastıktan sonra düşman donanmasının atışından kurtulmak için Maltepe Höyüğü'nün do-

ğusunda karargâhımı kurdum. Hem Arıburnu hem de Seddülbahir savaşlarını idare ile görevli olduğumdan, karargâhımı bunların ortasında seçmem gerekiyordu. Fakat Arıburnu'na çıkan düşman, Conkbayırı'nı ele geçirdiği takdirde Eceabat bölgesinin geri ile olan bağlantısını keseceğinden, Çanakkale Boğazı istihkâmlarına hâkim bir durum alacağı tehlikesine karşı Arıburnu, Seddülbahir'den daha önemli olduğu için, Maltepe'de karargâh kurmayı doğru buldum.

Mustafa Kemal Bey, tümenin 57.Alay'ını, 9.Tümen'e bağlı olup, Arıburnu-Kabatepe hattı gerisinde bulunan 27.Alay'ı, kimseden izin almadan Arıburnu'na doğru göndermiş (anı sahibi burada yanılıyor, çünkü, 27.Alay'ı 9.Tümen Komutanı Halil Sami gönderdi e.m.), Tümen'inin 72 ve 77.Alaylarını Maltepe ile Kocadere arasında yedekte tutmuş, 9.Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey de 25. ve 26.Alaylarını Seddülbahir'e karşı savunur durumda buldum.

Muhabere bölüğü, düşman ateşi altında canlarını feda edercesine çalışarak, 19. ve 9.Tümenlerle bağlantımı sağladı.

Bu sırada Mustafa Kemal Bey, yanıma geldi. Tümenini düşman donanması tarafından yapılan ve birçok kayıplara sebebiyet veren ateş yağmurundan kurtarmak için Eğertepe'yi (Eyerlitepe e.m.) geri almak düşüncesinde olduğunu söyledi. Yanımda Topçu Komutanı Hasan Rıza Bey ve emir subayım Süvari Yüzbaşısı Selami Bey bulunuyordu: *"Beyefendi, askerimiz eğitimi henüz noksan olduğundan tarihte birçok örnekleri görüldüğü gibi bu çekilişi bozgun sayarak istediğiniz yerde durmayarak kaçmaya kalkışacaktır. Bunun içindir ki tümeniniz yerinde kalarak gerekirse düşmana saldıracaktır Ölmek var dönmek yok,"* dedim. Kendileri cepheye dönerek bölgeyi kahramanca savunup düşmanı bir adım bile ilerletmedi. Ve yedeklerini ileri sürerek taarruza bile girişti ise de düşmanın karaya çıkarmış olduğu makineli tüfeklerin öldürücü ateşleri karşısında taarruzu gelişmedi. (Esat Paşa burada ya bazı olayları karıştırıyor ya da unutmuş; çünkü anlattıkları gerçeklerle uyuşmuyor. Sahilden biraz içeride başlamış olan 27. ve 57.Alayların tesadüf muharebelerinden dolayı, değil kolordu komutanlığını yüklenmiş birisinin çok daha alt seviyede bir birlik komutanının bile teklif edemeyeceği bir öneri pozisyonu... e.m.)

9.Tümen de verdiğim emir üzerine yedeklerini ileri alarak Zığındere ile Tekke Burnu'na akşama kadar taarruzda bulun-

dularsa da düşmanı atmayı başaramadılar. Düşman bugün Anadolu yakasında bulunan Kumkale civarına da bir grup çıkarmış, fakat gördüğü direnme karşısında gemilerine binerek savuşmak zorunda kalmışlardı. Buraya çıkanlar Fransızlardı.

19.Tümen'in Dağ Bataryası, düşman hatlarına büyük kayıp verdiriyordu. Çanakkale telgrafhanesi tarafından çalınmış olan bir telgrafı Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Türkçe'ye çevirterek bana göndermişti. Telgrafta İngiliz donanması amiralinden şu yardım istenmekteydi: *"224 Nolu dörtgen içinde bulunan düşman topçusu ilerleyişimizi durduruyor. Bu dörtgeni ateş altına almanızı rica ederim."* İlk önce telgrafta geçen 224 Nolu dörtgen sözüne (Su yatağı mevkii) bir anlam verememiştim. Sonradan elimize geçen subay esirlerin yanında bulunan haritada bu bölgenin, Mustafa Kemal'in topçusunun bulunduğu yer olduğunu anlamıştım.

Esat Paşa Yarbay Mustafa Kemal'e yukarıda belirttiği emir ve direktifi verdiğini anılarında yazıyor ama Mustafa Kemal eski tarihle 12.11.1332, miladi tarihle 25.11.1916 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı Arıburnu ve Anafartalar'daki harekât ve muharebelere ait anı ve değerlendirmelerinde, bu konuşmalardan hiç söz etmemiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi'nin 1978 yılında yayımladığı *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi-Çanakkale Cephesi* kitaplarında da bu karşılaşma ve konuşmalara hiç yer verilmemiş olması çok dikkat çekicidir. Yine de anılara kuşkuyla da olsa güvenmek ve zaman zaman başvurmak zorundayız.

Nakliye gemileri zaman zaman, içlerinde asker bulunmadığı belli olmasın diye çalılarla örtülmüş filikalar gönderiyor, ancak makineli tüfek ve mavzer ateşi şiddetini arttırınca, bunları geri çekiyordu. Saatler geçtikçe, Saros Körfezi'ne egemen tepede olan biteni seyreden Sanders'in, bunun yalnızca bir oyalama olduğu konusundaki kuşkuları artıyordu, nihayet, Gelibolu'dan gelmekte olan birliklerden iki taburun, güneye dönerek Maydos'a gitmelerini emretti. Bolayır tümenlerine komuta eden Esat Paşa'ya da güneye giderek, kumandayı eline alması emri tebliğ olundu.

Saatler ilerledikçe üstün Anzak kuvvetleri karşısında, uğra-

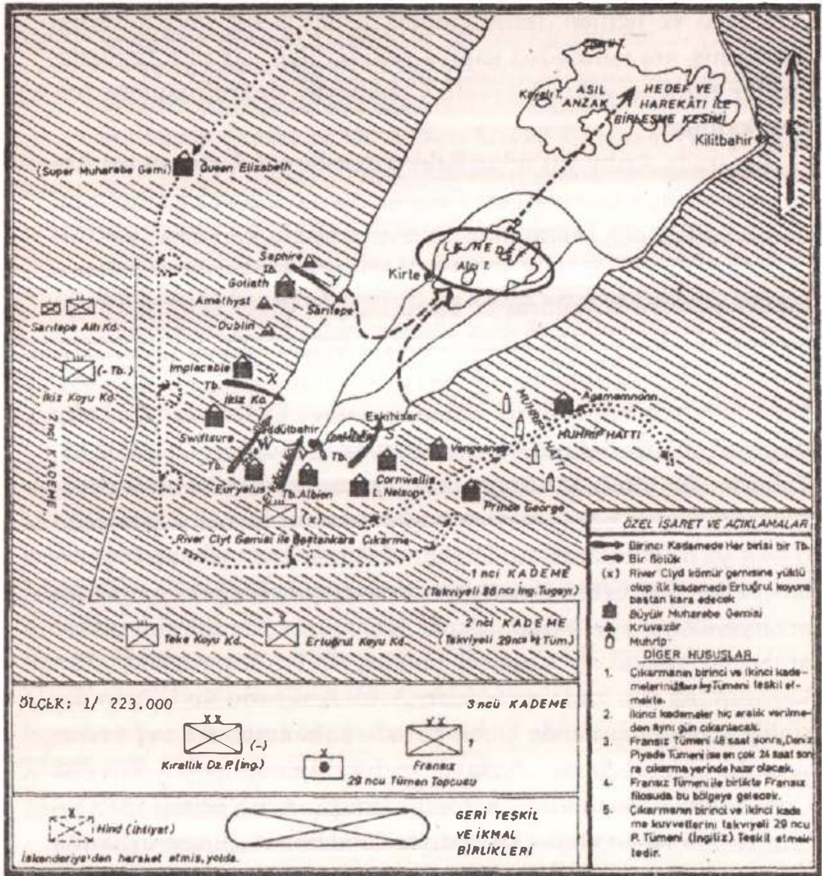
dıkları kayıplar pahasına büyük bir özveriyle çarpışan bölgedeki zayıf Türk birliklerinin çekilmek zorunda kaldıkları görüldü. Arıburnu ve hemen derinliğindeki sırtlarda hiç piyade birliği kalmamış, ara vermeden karaya yeni birlikler çıkaran İngilizlerin bir tümene yakın kuvveti, Conkbayırı doğrultusunda serbest kalmıştı.

Bu arada Arıburnu'ndan Balıkçı damlarına ilerleyen bir Anzak taburunun taarruzu da Cesarettepe ve Yükseksırt'ta bulunan 8.Bölüğün 3.Takım'ının çetin direnişiyle karşılaştı ve durduruldu. Bu kez Büyük Arıburnu kuzeyine çıkarılmak istenen bir Avustralya bölüğünü ve bunu izleyen diğer saldırıları ağır kayıplara uğratan bu takım, nihayet çevresinde iyi gitmeyen muharebeler yüzünden, çok kayıp vermiştir. Her an kuşatılıp kolaylıkla yok edilebilirdi. Yakın mesafeye kadar yerinde kalıp döğüştü. Bölük komutanı ile takım komutanları yaralandılar. Takımın üç tarafı sarılmıştı. Toprak mevzilerinde umutsuzca mücadele eden bazı erlerden başka takımın büyük kısmı şehit olmuş ya da yaralanmıştı. Cephane bitmek üzereydi. Serbest kalan ve kat kat üstün Anzaklar Cesarettepe'yi işgal ile egemen araziye uzanmaya başlamışlardı. Kalan erler kendilerini geriye attılar ve Anzakların Cesarettepe kuzeyinden kapanmakta olan kapanından son anda sıyrıldılar. Artık Arıburnu ve hemen derinliklerindeki sırtlarda hiçbir piyade kalmamış, ara vermeden yeni birlikler çıkaran Anzakların bir tümene yakın kuvveti Conkbayırı istikametinde serbest kalmıştı. Artık erimiş olan takım elinde kalan az bir kuvvetiyle Conkbayırı güney sırtlarına atlayarak direnişe karar verdi. Balıkçı damları gibi çıkarma yerinin kanadında kalmış bulunan bir takımın, böylesine karmaşık bir muharebe içerisinde arazi ve genel durumun gereklerini, bu denli doğru değerlendirip zamanında karar vermesi ve bir avuç eriyle mücadeleyi sürdürmesi gerçekten övülmeye değer bir konudur.

Amiral de Robeck ve General Hamilton, Kabatepe açıklarında *Queen Elizabeth*'in köprüüstünde gemici dürbünüyle çıkarmayı seyrediyordu. Kirte Köyü karşısına yapılan çıkarmanın çok başarılı olduğunu düşünerek kendi kendisine bir sözcüğü

Gnkur.
Harp Tarihi Bşk.

ÇANAKKALE CEPHESİ
İngiliz ve Fransız'ların Seddülbahir'deki
Çıkarma Planları

birkaç kez yineledi. Bu bir gerçek mi? "Gerçek!" "Gerçek!" "Gerçek!"

Elde dürbün seyrettikleri Kabatepe sahillerini kaplayan *Y* plajı sahasında Türklerden ses seda yoktu! Tekke Burnu'nun batısı, planlarında *X* Kumsalı olarak işaretlenmişti. *X* Kumsalı'na birlikler ilk anda az bir kayıpla çıktılar. Tekke Burnu doğusundaki *W* Kumsalı sahasını dürbünün ayarıyla oynayarak daha yaklaştırdı. Başarılı bir çıkış harekâtı yapılmıştı ama çarpışma-

lar da çok kanlı oluyordu. Hamilton'ın sonraları yazdıklarını okuduğumuzda o dehşet anlarını bir kez daha yaşıyoruz.

Sahilde yatan ölüleri görüyoruz. Lancashire Alayı erleri plajda tutundularsa da birliklerin arazide ilerlediklerini henüz göremiyoruz.

Saat 6.45 sularında çarpışmalar devam ediyor. Birliklerimiz Seddülbahir'de tutundular. Bu sırada gün ışıyor, güneşin ışınları gözlerimize doluyor, toprak hafif bir pusla kaplanıyordu. *River Clyde* şilebi, gönüllülerden kurulu bir birlikle dolu, baştan kara ediyor ve orada en iyi askerlerimizin Türkleri yenişlerini seyrediyoruz. Bir süre sonra gerçek bizi şaşırttı. Gönüllü birliği baskına uğramıştı.

Dürbünlerimizle tüfek mermilerinin fırtınalı bir yağmur gibi *River Clyde*'ı hedef aldığını ve sahil boyunca mevzilenmiş Türklerin, gemiye yaylım ateş açtıklarını gördük. Aynı zamanda cesur erlerden bir kısmı, bir işkence denizi halini alan sulara, boyunlarına kadar gömülü, karaya ulaşmaya çalışıyorlardı... Bu erler, *River Clyde*'ın iskele baş omuzluğuna yanaştırılmış bir dubadan denize atlıyor ve cehennemi sahayı eğer şansları yaver giderse bazan aşabiliyorlardı.

Plajın ortasındaki kısımda küçük kum tepecikleri ortasına mevzilenmiş bir düzine asker vardı. Onlar hareket etmeden, cesaretle yayılıp, ateş hattı altında kaldılar. Güven içindeki *Queen Elizabeth* zırhlısından bu kahraman ruhlu askerleri seyrederken, içim nefretle doldu. Komodor Roger Keyes daha fazla tahammül edemeyeceğini söyledi. Komutanların çoğu bu faciayı emin bir bölgeden izliyorlardı. Doğrudur... Ben, ölümle burun buruna yapılan bu işleri zamanında tamamlamıştım. Şimdi sıra gençlerindi. Fakat insan bir savaş gemisinden bakınca, daima çerçevedeki resmin dışında kalır. Gerçek çok zalimdir, son derece soğukkanlıdır ve arenadaki gladyatörleri zevkle seyretmeye benzer. Sahilde, bir metre su derinliğinde cereyan eden *River Clyde* erlerinin faciasına seyirci kalınamazdı. Herkes aynı karara vardı. *Queen Elizabeth* 6 inçlik toplarıyla ağır bir bombardımana başladı. Plajı yarı daire halinde çevreleyen köy ve yüksekteki düzlük toza dumana karıştı. Düşman, anlaşılan yeraltına ve çok derine mevzilenmişti. Bir ara *River Clyde*, kendilerine en fazla zarar veren bombardımanın Seddülbahir ve çevresindeki kaleden geldiğini işaretle bildirdi. Türkler nefes almadan aralıksız

> ateş açarken, hedefi bulmak için mevki değiştirdik. Karada tüfeklerin ve makineli tüfeklerin yaylım ateşleri hiç dinmedi. Her saniye salvolar halinde patlayan mermilerin infilakları, korkunç gürültüler yaparak vızıldıyordu.
>
> İnsanlar bir kâbusun pençesine yakalanmışlardı ve biz çaresiz, perişan bir halde bekliyorduk.

Her iki komutanın ilk anda gördükleri bunlardı. Geçen her dakika çatışmalar şiddetleniyor, askerleri gözleri önünde sapır sapır dökülüyordu, artık herkes gerçek savaşın dehşetinin ortaya çıktığını anlamıştı.

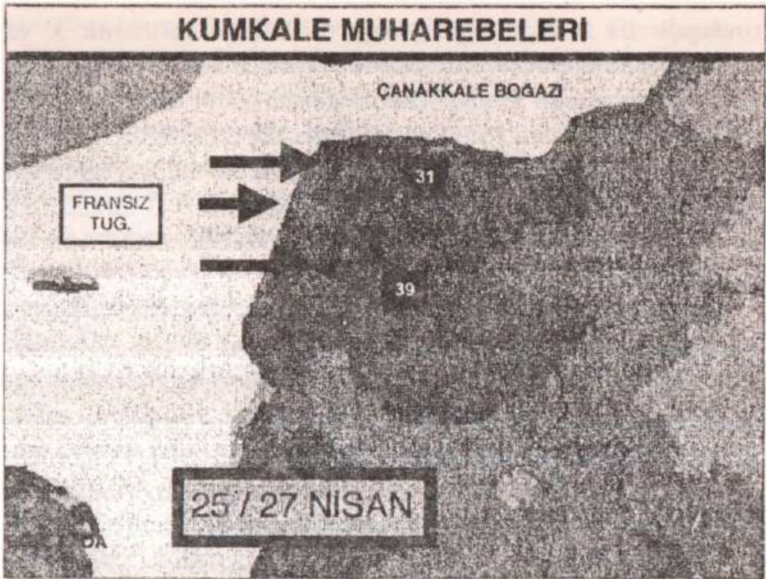
Kabatepe'deki harekât devam ederken hemen hemen aynı saatlerde Kumkale'de de çıkarma başlatılmıştı.

Kumkale muharebeleri

Gelibolu muharebeleri denince akla hep Anzaklarla Türk birliklerin çatışması gelir. Oysa müttefik kuvvetler İngiliz-Fransız koalisyonuydu. Amfibi harekâtın Fransız tugayı ilk çıkarmayı Kumkale'ye yaptı.

Fransız filosu, 25 Nisan saat 4.30'da plan gereği Kumkale önlerindeki muharebe yerlerini aldı ve saat 5.15'te bombardımana başladı. *Jaurequibery* ve *Henry IV* muharebe gemileri Kumkale'ye ve Kumkale-Orhaniye arasındakli kesime ateşlerini yönelttiler. *Jean d'Arc* ve *Askold* kruvazörleri de ateşlerini Orhaniye sırtları ve Yenişehir üzerine yoğunlaştırmışlardı. Bu sırada İngilizlerin *Prince George* muharebe gemisi Boğaz'ın Anadolu yakasındaki sahra obüs bataryalarını baskılamaya çalışıyordu. Bu geminin ateş yoğunluğu daha çok İntepe üzerinde toplanmıştı.

Filonun ateşleri, bütün şiddetiyle sürerken, saat 6.20'de ilk çıkarma filikaları yüklenmeye başlandı. Bu kafileler saat 7'ye doğru palamarlarını alarak taşıma gemilerinden ayrıldılar ve Kumkale'ye yöneldiler. Akıntılar yüzünden geciken Fransız tugayının bu hücum dalgaları, ancak saat 10'da kıyıya ayak basabildiler. Bu sırada Kumkale'de görevli 6. Türk Bölüğü'nün zayıf bir takımı, biraz kayba uğradı.

Saat 10'dan sonra, çıkarmanın hızı ve hacmi artırıldı. Kumkale Fransızların eline geçti. Akşama kadar da, Fransız tugayının tamamı karaya çıkarılarak, burada bir kıyıbaşı kuruldu.

Beşige Limanı kesiminde aldatma çıkarması yapılıyordu. Kumkale'de olduğu gibi Fransız gemileri, aynı gün karanlık saatlerde Beşige kıyılarına yaklaşıp muharebe yerlerini aldılar. Gün ağarmasıyla başlayan topçu ateş desteğinde, içerisi asker dolu filikalar kıyılara ilerlemeye başladılar. Ancak, öğleye doğru sis basması ve ateş olanağının kalmaması yüzünden, harekâtın sürdürülmesinden vazgeçilmiş ve alınan bir emirle gemiler, Bozcaada'ya çekilerek harekâta son verilmiştir. Öğleye kadar sürebilen bu harekât, yine de etkili olmuş, Fransızlar bölgedeki 11.Tümen birliklerini hareket edemez duruma getirmişlerdir.

Aynı saatlerde Anadolu yakasında Türk savunması daha sonra adı konacak olan Kumkale Muharebeleri'ne hazırlanıyordu.

Anadolu yakasındaki Türk savunmasından sorumlu 15.Kolordu Komutanı Weber Paşa, gündüz düşman karaya çıktıktan sonra gece yapılacak karşı taarruzlarla onu denize dökmek fik-

rindeydi. Bu amaçla kıyılar zayıf birliklerle tutularak 3. ve 11.Tümenlerini geride toplu olarak bulunduruyordu. İşte bu hazırlık çerçevesinde Fransız çıkarmalarına karşı düzenlerini almış olan birliklerden Kumkale kesimindeki 6.Bölüğün, Kumkale Burnu'ndaki kıyı gözetlemesiyle görevli bir takımı, beklenen Fransız çıkarmasını, 25 Nisan sabaha karşı saat 3 sıralarında saptamış ve bölük bu durumu saat 3.30'da alaya bildirmiş ve komuta kademesini erkenden uyarmıştı.

Bu ilk rapor üzerine, kendi sorumluluk bölgesinde yerleşmiş bulunan 3.Tümen, alarma geçirildi. Bunu izleyen raporlardaki kıyı bombardımanları ve çıkarmanın başlamış olduğunu gösteren haberler üzerine, verilen emirlerle de tümen birliklerine gerekli muharebe düzenleri aldırıldı. Buna göre, hemen ileriye alınan iki tabur, daha önce kıyı güvenliği için, Yeniköy'de yerleştirilen bir taburla birlikte ikisi Yeniköy ve biri Yenişehir'de olmak üzere üç tabur, Menderes batısında toplandı. Bunu, çıkarma başladıktan sonra, Yeniköy'e iki piyade ve bir topçu taburunun gönderilmesi izledi. Böylece Menderes ile kıyı arasında, beş piyade ve bir topçu taburu toplanmış oldu. Bu kuvvetlerin sevk ve idaresi de, bölgedeki 39.Alay Komutanı'na (Nurettin) verildi.

Bu sıralarda Kumkale'de görevli 6.Bölük, Fransız donanmasının ateş desteğinde ilk kademede karaya çıkan Fransız kuvvetlerine karşı kahramanca direnen ilerdeki birlikleriyle köy mezarlığına çekildiğini bildirdi. Burada savunmasını sürdüren 6.Bölüğ'ü takviye için gönderilen 31.Alay'ın 3.Tabur'u, vaktinde yetişerek, öğleden sonra tüm kuvvetleriyle karaya çıkan Fransızlara karşı, buradaki 6.Bölük'le birlikte çetin direnişe geçmiş ve üç katı çokluktaki Fransız birliğini, ilerletmemiş ve karşısında tutmayı başarmıştı.

39.Alay Komutanı, Kumkale mevzilerini parça parça takviye etmekteydi. Kıyıdaki tabur dışında, Alay emrindeki birlikler ancak saat 16.45'te toplanabilmişti. Tümen komutanı, bu alaya Kumkale dolaylarına çıkan Fransızlara gece taarruzu yapılmasını emretti.

Kumkale güneyinde toplanan alay, saat 18'de Kumkale'deki

Fransızlara taarruza geçti. Köye giren Türk birlikleri, Fransızlarla göğüs göğüse, boğaz boğaza çetin bir boğuşmaya tutuştu. Geriden gelen birliklerin yanlışlıkla ileridekilere ateş açmaları sonucu kimin kime ateş ettiği belli olmayan kargaşa yüzünden, taarruz başarılı olamadı ve harekât durduruldu. Bir taburla daha pekiştirilerek, 26 Nisan sabaha karşı saat 3'te yinelenen ikinci taarruz da sonuçsuz kaldı.

Bu olumsuzlukları içine sindiremeyen 39.Alay Komutanı Yarbay Nurettin, askerlerin moral ve üstün savaş gücüne güvenerek, savaş şansını bir kez daha denemek istedi ve her tarafta hücum boruları çaldırarak birliklerini yeniden taarruza kaldırdı. Köye girilmiş, alacakaranlıkta sokaklar, birden karışmıştı. Bu üçüncü ve son karşı taarruz, öncekilerin daha korkuncu ve kanlısı olmuştu.

Gün ağarmıştı. Donanma, gece yapamadığının acısını çıkarırcasına ateş yağdırıyor ve durum gittikçe dayanılmaz bir hal alıyordu. Ölümü hiçe sayan Türk askeri, can siperane vuruşuyordu. Saat 7 olmuştu ki, Fransızlar pes etmiş, teslim bayrakları kaldırılmıştı. Bir Fransız subayı Menderes Köprüsü'nün yakınlarına kadar geldi. Köyün içerisinde ve köyün mezarlığına doğru olan sokaklarda kalabalık birikmiş, her kafadan bir ses çıkıyor, karşılıklı pek çok şey söyleniyor fakat, arada dil farkı nedeniyle kimse kimsenin ne dediğini anlamıyordu. Bu Fransız subayı, teslim olmak için, kendine denk bir Türk subayla görüşmek istedi. Borularla tümen komutanına ve alay komutanına verilen çağrı işaretleri yinelendiği halde karşılıksız kaldı. Herkes ayaktaydı. Ayrı dillerde görüşülmüş ve kimse birbirini anlamamıştı. Teslim alma işi bir türlü gerçekleştirilememişti. Uzayan bu duraklamada, Türk birliklerinin muharebe düzeni altüst olmuştu. Neden üst rütbeli komutanların gelmesi bekleniyor ve bu yüzden sıcağı sıcağına yapılıp tamamlanması gereken bir teslim işlemi ortada bırakılıyordu. Aslında gerçeğin ne olduğunu kimse anlamamıştı.

Zaman geçtikçe Fransızlar sakinleştiler ve yavaş yavaş toplanmaya başladılar. Taraflar birbirinden ayrıldı ve yeniden köydeki mevzilelere yerleşilerek yer yer ateş muharebesine girişil-

di. Bununla beraber, bazı Türk erleri, köydeki Senegalli muhafızları temizlemişler, düşmandan bir miktar ağır silahlar ele geçirmişler ve köydeki mevzilerini oldukça düzenli biçimde tutmayı başarmışlardı.

Ne var ki, saat 7'den beri süren teslim olma ve teslim alma tartışmalarından sonra, Türk birliklerinin taarruzuna fırsat vermemek için, bu kez kendi birliklerini de öldürmekten çekinmeyerek donanmanın amansız bombardımanları başlatıldı. Artık bu koşullar altında hücumları tekrarlamak çok güçleşmişti. Barınılamaz hale gelen köyde taarruzların yinelenmesi iyice olanaksızlaştığından, karşı taarruzların sürdürülmesinden vazgeçildi.

Üç kez üst üste yinelenen Kumkale taarruzlarında çok sayıda subay ve er yitirildi. Subay zayiatı daha da ağırdı. Pek çok bölükte subay kalmamıştı. Tümen sıhhiye bölüğünün geç hareket etmesi ve sabaha karşı açabildiği kalafatlı sargı yerinin yaralı akınlarına zamanında karşılık veremeyişi nedeniyle, perişan bir duruma düşüldü. Şehit sayısındaki artış bu bakımsızlık sonucu ortaya çıkmıştır.

Kısaca denebilir ki, tüm özverilere ve Türk askerinin gerçekten büyük cesaretle yaptığı etkili hücumlara karşın, *Kumkale taarruzları,* istenildiği biçimde gelişememiş ve hedefine varamamıştır.

25 Nisan akşamı durum açıklığa kavuşmuş, İngilizler, asıl kuvvetleriyle Gelibolu Yarımadası'nın güneyine çıkmaktaydılar. Bunun üzerine 5.Ordu Komutanı, 15.Kolordu'dan, Yarımada güneyinin savunmasından sorumlu 3. Kolordu'ya yardım edilmesini emretti. Ne var ki, Kumkale'deki gelişmeleri henüz öğrenemeyen Weber Paşa, yarımada güneyine Anadolu yakasından sadece iki taburlu 64.Alay'ı gönderebilmişti. Çünkü, Kumkale'ye çıkan bir Fransız tugayı, kuzeyde 3.Tümen'i, Beşigeler önündeki gösteriş çıkarma hareketleriyle de güneydeki 11.Tümen'i hareketsiz kılmayı başarmıştı.

Kumkale'ye çıkarmayı gerçekleştiren Fransız tugayı, her ne kadar kıyıbaşında belli bir kesimi tutup yerleşmişse de geriden buraya yetiştirilen Türk kuvvetlerinin etkili karşı taarruzlarıyla

kana boğulmuştu. Yeniköy kesimine de yayılmak isteyen Fransızlar, karaya çıktığı yerde toprağa çakılıp kalmışlardı. Hedeflerinden uzak, iç içe sıkışmış durumda ağır kayba uğramışlar, derinlikte ilerleme şans ve umutlarını yitirmişlerdi. Öte yandan Gelibolu Yarımadası'na çıkan İngiliz kuvvetleri de her yerde tıkanıp kalmıştı.

Genel durumun gösterdiği bu bunalım içerisinde, 1. Fransız Tümeni'ni bir an önce ve bütünüyle Seddülbahir bölgesine yetiştirmek ve kullanmak suretiyle amfibi harekâtı yeni kuvvetlerle pekiştirerek, sıkışılan bu dar Boğaz'dan kurtarmak gerekliydi. Bu amaçla General Hamilton, 26 Nisan sabahı verdiği emirde: *"1.Tümen'in Seddülbahir'e çıkacak biçimde hazırlanması ve Kumkale'deki kuvvetlerini 26/27 Nisan gecesi geriye almasını"* istedi.

Bu çekilme gece karanlığında başladı ve tam bir sessizlik içinde gece yapıldı. Filonun tüm filikaları ve yardımcı taşıtlar kıyılara sürülerek büyük gruplar halinde ve hiçbir müdahaleye uğratılmadan boşaltma işleri tamamalandı. Gün ağarırken Kumkale'de tek bir Fransız eri kalmamıştı.

Bu boşaltma, Fransızlar açısından ne kadar başarılı idiyse,

olayın Türk birlikleriyle yakın temastayken gerçekleştirilmesi de Türkler açısından o kadar üzücüydü. Eğer Türk birlikleri, keşif ve güvenlik hizmetlerini iyi yürütüp uyanık davransalardı, bu boşaltma Fransızlara pahalıya mal edilebilirdi.

Fransız çekilmesinin, ertesi gün tümene çok gecikilmiş olarak (saat 16.20) bildirilmesiyse, ayrıca düşündürücü bir olaydı, G.H. Cassar, Fransız harekâtı için yaptığı yorumda hedefe ulaştığını söylemektedir.

> Gelibolu çıkarmasını gerçekleştirmek, sanıldığından çok daha zor oldu. İtilaf devletleri karaya 29.000 asker çıkardı, ama bu arada ağır kayıplar verdiler. Askerler son güçlerini harcayıp bitkin düştü, *Kumkale'deki Fransız harekâtı dışında hiçbir deneme hedefine ulaşamadı.* Birlikler, ancak planlı ve bilinçli bir siper savaşı ile yerlerinden sökülmeleri mümkün olan kuvvetlerince durduruldu.

Türk resmî savaş tarihi kaynaklarına göre bu muharebelerin zayiatı ağır olmuştur. Türk tarafının zayiatı 467 şehit, 763 yaralı, 505 kayıp olmak üzere toplam 1735'tir.

Fransızların ise 176 ölü, 481 yaralı, 129 kayıp olmak üzere toplam zayiatı 786'dır. İngiliz resmî kaynaklarında ise 778 olarak gösterilmiştir ki, arada küçük bir fark vardır. Türk tarafı muharebeye katılan birliklerinin yüzde ellisini Fransızlar ise yüzde otuzunu kaybetmiştir.

Türk tarafının bu kadar fazla sayıda kayıp vermesinin birçok nedeni vardı. Takviyeli bir alay muharebe grubunu gece harekâtında 500 metrelik çok dar bir araziye sıkıştırmak çok tehlikeliydi. Bu sıkışık kitle daha ilk anda birbirine karışmış ve bu haliyle düşmanın planlı savunma ateş kuşağı üzerine düşmüştü. Bunun yanı sıra, donanmanın yakın mesafeli ateşlerine tamamen açık ve kolay hedefler oluşturmuş, aydınlatmalı bombardımanlar altında kalan birlikler kanlı bir silindirden geçmişti. Taktik koşulların olumsuzluğu yanı sıra, gece taarruzları gibi iyi eğitim isteyen bir muharebe şeklinin gelişigüzel sevk ve idare edilmesi de zayiatı artıran en belirgin unsurdur.

Gerek kıyının zayıf tutulması nedeniyle çıkarma sırasında,

gerekse 25 Nisan'da Kıyıbaşı'ndaki yerleşmede bir müdahale olmadığı halde sadece 25/26 Nisan gece taarruzlarında uğranılan bu kayıplar oldukça ağırdır. Kumkale muharebelerinin sonucu ve yorumu Türk resmî makamlarınca ve askerî uzmanlarca şöyle yapılmıştır: 15.Kolordu'nun Anadolu yakasındaki konuşlanışı ve savunma düzeni, kendisini fazlaca ileriye bağlayan ve ordu çerçevesinde manevra esnekliği göstermeyen bir görünümdeydi. Bu kolordu, genelde Liman von Sanders'in birlikleri, geride toplu bulundurmak, kıyıları emniyet postalarıyla tutmak savunma tezine uymuş ve savunmayı daha çok Menderes kesimi ve derinliklerinde sürdürmeyi amaçlamıştı. Buna göre, tümenleriyle Menderes kesimine kadar inmiş olması ve bunlardan 11.Tümen'ini, Pınarbaşı-Geyikli eksenine sarkıtması herhalde maksattan uzaklaşma ve kıyılara vakitsiz sokulup düşmana angaje olma anlamını taşıyordu. Doğru olan, 3.Tümen'in İntepe'den itibaren güney kanadın sorumluluğunu üzerine alması, büyük kısmıyla Halileli-Truva Sarıçalı bölgesinde, Menderes kesimine yerleştirilmesi ve iki alaylık bir grupla da Pınarbaşı-Geyikli ekseninden Beşigeler'i kontrol etmek suretiyle 11.Tümen bölgesinde görevlendirilmesiydi. Böylece serbest kalacak 11.Tümen'de Erenköy kilit mevkiinde toplu tutulabilir ve bu suretle gerek 5.Ordu'nun savunma stratejisi gerekse kolordunun bölgesindeki görevleri açısından esneklik ve inisiyatifi sağlanmış olurdu.

15.Kolordu'nun, Anadolu yakasında ikinci derecedeki olaylara bağlanmakta gösterdiği tutum yüzünden, Fransızlar hem aldatma taktiklerinde başarı kazanmış hem de asıl çıkarma yerinde bulunmamakla çıkanlar açısından bir dezavantaj olmuştur. Bunun nedeni de kuvvetlerin çoğunun esas hedef önünde toplanamayışıdır.

Türk Genelkurmayı'nın askerî analistlerine göre, Kumkale harekâtı, taktik yönüyle şu dört noktadan eleştirilebilir:

1) Tümen'den başlayarak ast kademelere kadar yansıyan gereksiz telaş, sevk ve idare dağınıklığı.
2) Karşı taarruz için parça parça sevk edilen birliklerin hedeflerine çok gecikerek yetişmiş olmaları.

3. Gece taarruzlarının hazırlıksız ve sıkışık düzende yapılması.
4. Keşif ve haberleşme hizmetlerindeki yetersizlikler.

Gerçekten 39.Alay birliklerinin görev yerlerine yetişmekte gecikmiş olmaları ardından yapılacak harekât için tehlikeli bir ortam yaratmıştır. Nitekim, Alay'ın yaptığı gece taarruzlarında gerekli hazırlıklar tam yapılıp uygun düzenler alınmadığından, çok fazla kan dökülmesine yol açılmıştır.

Kumkale çıkarması, Ian Hamilton ile Fransız birlikleri Başkomutanı General Albert d'Amade arasındaki çekişmeyi daha da su yüzeyine çıkardı. İlk planlamada Edremit'e çıkılmasını öneren ve bunu ısrarla savunan d'Amade ile Hamilton'ın yıldızı hiç barışmadı. Buradaki Fransız birliklerin sayısının artırılması istendi. Fransa Savunma Bakanı, Millerand, Hamilton yerine Guepratte'n gelen öneriyi uygun gördü. 30 Nisan'da savunma bakanı, 156.Tümen'in General Bailloud komutasında Çanakkale'ye gönderilmesi için hazırlık yapılmasını istedi. Bu tümen de hemen hemen ilkinin aynıydı. Yalnız, içinde yabancı lejyonerler yoktu ve alaylardan birinde bir yerine iki Avrupa taburu vardı. *Corps Expeditionnaire d'Orient*'ın 2.Tümen'i adını alan bu birliklerin ilk grubu 2 Mayıs 1915 tarihinde Marsilya'dan gemiye binecekti. Gelibolu Yarımadası'ndaki Fransız kuvvetlerinin arttırılmasına karar verildiği sırada, Millerand da bölgedeki Fransız komutanını değiştirmeyi tasarladı. Mareşal Joffer'e akıl danıştı. G.H. Cassar (*Çanakkale ve Fransızlar* kitabında), Joffer'den aktarmayla olayı şöyle anlatır:

> Bilinçsizce atıldıkları zorluklardan artık sıyrılmak isteyen hükümet, ilk kez bana başvurarak bu zor harekâtı başarıya ulaştırabilecek yeteneklere sahip bir komutan önermemi istedi. Bunun üzerine kısa bir süre sömürge kolordusuna komuta etmiş olan General Gouraud hemen Bakan'ın buyruğuna verildi.

D'Amade'ın geri çağrılması Hamilton'ı çok sevindirdi. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı daha kararlı mücadele verileceğini düşünüyordu. Aslında Hamilton, d'Amade'ı hiçbir

zaman beğenmemişti. Ciddi bir düşman tehdidi ile karşılaşmadığı halde Kumkale'yi aceleyle boşaltması ve Seddülbahir savaşının en önemli anında yardım için sızlanması onun kararsızlığının ve savaş ruhundan yoksun oluşunun kanıtıydı. Hamilton bu değişikliği öğrenmeden birkaç gün önce, 5 Mayıs 1915 tarihinde Kitchener'e şunları yazmıştı:

> Sizin de bildiğiniz gibi, dünyanın en hoş ve en centilmen generallerinden biridir. Ama, kısa bir süre önce oğlunu yitirdi. Bunun üzüntüsü, şimdiki görevinin sorumluluğu ve karşılaştığı güçlüklerle birleşince onun yönetim yeteneğinin zayıflamasına yol açtı. Giriştiğimiz harekâtlar ne kadar önemli olursa olsun 29.Tümen konusunda yalnızca kötümser ve çoğunlukla yanlış açıklamalar duyuyorum. En küçük bahaneyi fırsat bilerek hemen yardım istemeye başlıyor.

Hamilton'ın bu ifadeleri koalisyon güçlerinde emir-komuta meselesinde askerî kültürlerin farklılığının meydana getirdiği çatışmayı da ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Osmanlı ordusunda Alman danışman kurmaylarla Türk subaylar arasında da derin anlaşmazlıklar vardı. D'Amade'ın yerine geçen yeni komutan Henri Gouraud, kırk sekiz yaşındaydı ve Fransız ordusunun en genç generali unvanına sahipti. Sağlam, korkusuz ve soğukkanlı bir asker olan Gouraud adamlarınca *"Argonne Aslan"* diye çağrılır, herkes ona hayranlık duyardı. Yeni görev d'Amade'ınkiyle aynıydı. Aspinall Oglander'in de anlattığına göre, 16 Mayıs'ta d'Amade kendisine bağlılıklarını göstermek için toplanan birliklerin dinmek bilmeyen alkışları ve sevgi gösterileri arasında Gelibolu'dan ayrıldı. Anımsanacaktır Amiral Carden'de, Boğaz'a taarruzdan bir gün önce 17 Mart'ta görevden alınıp yerine John de Robeck getirilmişti.

Tüm bu anlatılanlar ortaya koyuyor ki, eğer planlar hayal ürünüyse, askerî harekâtın başarısız olması kaçınılmazdır.

Aslında Kumkale'ye doğru dalga dalga akan hücumlarda, Türk askeri, insan üstü kahramanlık örnekleri sergilemiş, Kumkale'ye girilmiş, Fransızlara teslim bayrakları çektirilmiş ama

yukarıda belirtilen aksaklıklar yüzünden kesin sonuca ulaşılamamıştır.

Kısacası Kumkale çıkarması, sınırlı ölçüde ve aldatıcı bir amaçla yapılan ve burada sona eren iki günlük bir harekâttan ibarettir. Anadolu yakası için ciddi bir tehlike yaratmamıştır. Ancak, Fransız kuvvetleri bu kanattaki gösteriş çıkarma hareket ve etkinlikleriyle, 3. ve 11.Tümenleri, yerlerinde tespit etmeyi yani kıpırdatmamayı başarmışlardır. Aslında Fransızlar başarılıdır.

27.Alay'ın sabah muharebesi

Yarbay Şefik'e göre, kıyıdaki güvenlik perdesi yırtılmadan Anzakları vurmak gerekirdi. Alay komutanının ısrarlı olduğu bu görüşünü benimseyen 9.Tümen Komutanı'nın saat 5.45'te alaya verdiği emrin özeti şöyleydi:

> İngilizler, Arıburnu ile Kabatepe kesimine asker çıkarmaktadır. 27.Alay, Çamburnun'daki dağ bataryası da emrinde olmak üzere, İngilizleri denize dökmek için, derhal Kabatepe doğrultusunda hareket edecektir.

Burada önemli bir soru var; acaba, 27.Alay'ın bir saat kadar geç hareket ettirilmesinde 9.Tümen Komutanı'nın ağır davrandığı ve tereddüt gösterdiği düşünülebilir miydi?

27.Alay 2.Tabur komutanı kendi bölgesindeki düşman çıkarmasını 8.Bölük komutanının 2.30'daki uyarısıyla telefonla tümene bildirmiş ve şiddetli bombardımanlarla telefon irtibatı kesilinceye kadar düşman kuvvetleri ve muharebelerin gelişmesi hakkında 9.Tümen'i bilgilendirmişti. Günümüz tarihçileri ve yorumcuları bu erken uyarılara karşın, tümenin yavaş davrandığı ve 27.Alay komutanının üst üste yinelediği... *Alay'ın hareketine ivedi izin verilmesi...* önerilerine anında uyulmayışına komutan Halil Sami'nin geç değerlendirme ve inisiyatif alamama hatası olarak bakmaktadırlar.

Yukarıdaki problemde askerî analistlere göre, bu tür kanılara varılabilir ama önce durum muhakemesinin "matematik akıl-

la" yapılması gerekiyor. Oysa sivil yorumcular "aritmetik mantıkla" hüküm yürütüyorlar. Aslında, gecikme diye bir şey yoktur. 9.Tümen komutanı gerektiği kadar çabukluk göstermiştir. Çünkü bu tümenin sorumluluk alanı geniş ve görevleri çok zordu. Seddülbahir çevresinde de çıkarmalar başlamıştı. Her taraftan düşman çıkarmalarına dair raporlar geliyordu. İngiliz ve Fransız deniz kuvvetleri bütün yarımada güney kıyılarını sarmıştı. Kabatepe ve güneyinden, Kumtepe kıyılarına kadar çok sayıda kritik ve çıkarmaya elverişli kesimler vardı. Çıkarmanın henüz ilk hareketleri oluşuyor ve amfibi harekâtın karanlık bir dönemi yaşanıyordu. Tümen için durum ve düşmanın gerçek harekât planı her bakımdan bilinmezlerle doluydu. Tümenin görev alanı ancak bir kolordunun kapatabileceği geniş bir muharebe alanında çok yönlü görevlerini başarmak zorunluluğunda olan bir tümen komutanından, tesadüf muharebelerine benzer bir durum muhakemesi ile karar vermesi istenemezdi. Elbette ki durumun berrak ve belirgin bir hal almasını bekleyecek, deniz cephesine egemen ve tam bir inisiyatif içerisinde hareket eden İngiliz komutanlığının ne yapmak niyetinde olduğunu anlayacaktı. Bu nedenlerle, 9.Tümen komutanı Albay Halil Sami, Yarbay Şefik'in komutasındaki 27.Alay'ını saat 5.45'te Arıburnu istikametinde sürerken son derece hızlı davranmış oldu. Benzer suçlama 19.Tümen komutanı Yarbay Mustafa Kemal içinde yapılmaya başlanmıştır.

Mustafa Kemal'in ilk çıkarma günü 19.Tümen 57.Alay'ın yola çıkışı, muharebe meydanına geç gelişi konularında son günlerde ortaya atılan polemiklerdir. Bazı üniversitelerin düzenlediği panellerde (Nisan 2003 ve 2004) ortaya atılan soru şuydu Yarbay Mustafa Kemal, muharebe alanına geç mi gelmiştir?

Aslında bölgeyi savunacak olan, Halil Sami'nin komutan olduğu 9.Tümen'dir. Sahil savunmasından sorumlu tümen 19.Tümen değildir. Yarbay Mustafa Kemal'in 19.Tümen'i ordu ihtiyatına alınmıştır. Halil Sami'nin emrine Ordu komutanlığından verilen izinle 19.Tümen'den de asker gönderilecektir. Mustafa Kemal bu arada gerek 5.Ordu'ya gerekse kolorduya harekât tarzı için çeşitli zamanlarda sormuştur.

Şimdi gelelim Conkbayırı'na geliş saati meselesine. Çıkarma başladığında Mustafa Kemal Bigalı Köyü doğusundaki Değirmenlik mevkiindeki karargâhtaydı. Yarbay Mehmet Şefik muharebe meydanındaki ilk raporu saat 7.55'te yazmıştır ve bu raporu yazdığı sırada Mustafa Kemal'in de bu saatten 10 dakika önce yola çıktığından söz etmektedir. 27.Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik Arıburnu sırtlarından şimdiki Kemalyeri mevkii merkez olmak üzere tüm *üçüncü sırt* tabir edilen sırtlar üzerine doğru ilerlemekte olduklarını değerlendirmiştir (s.227 Şefik Bey'in anıları). Bu durumda tartışmaya ve terreddüte yer olmayacak şekilde Mustafa Kemal 7.45'te hareket etmiştir. Askeri stratejiyi ve araziyi iyi bilen bir komutan olarak, ilerlerken kendinden önce sahilin savunmasıyla sorumlu 27.Alay'ın ihtiyat taburlarının merkezden (Kemalyeri) taarruzunun gelişmekte olduğunu da düşünerek, bu taarruzun sağ yanını temin etmek üzere ve düşmanın asıl hedefinin Conkbayırı Kocaçimen olduğunu da tahmin ederek, birliğinin ilerleme yönünü Kocadere doğusundan itibaren muharebe alanına Kocatepe Conkbayırı'nda hâkim bir vaziyette taarruza kalkacak şekilde harekâtını geliştirmiştir. O günün koşullarında söz edilen arazinin geçit vermez derelerle kesilmiş olması, yürüyüş yolu bulunmayışı, arazinin makilerle kaplı oluşu nedeniyle ilerlemeye, hele düzenli orduyu hızla hareket ettirmeye uygun ortam da yoktu. Yürüyüş kolunun da Kocaçimen'e vardıktan sonra ilk toparlanma molası verildiğinde, yapmış olduğu durum değerlendirmesinde, kendi anlatımı ve askerî dökümanlardan öğrendiğimize göre, gerek çıkarmanın tahmininde gerekse düşmana müdahale için çekilen noktada tam bir isabet vardır.

Tüm bunlar ortadayken asıl sorun nereden kaynaklanıyor? Charles Bean'in kendisine 1919 yılında rehber olarak verilen Zeki Bey, bu mihmandarlık sırasında belki lisan hatası belki de yanlış yorumlama nedeniyle polemiklere yol açıp Mustafa Kemal'in suçlanmasına neden olacak saptamalarda bulunmuştur.

Charles Bean'in *Gallipoli Mission* adlı eserinde şunları okuyoruz:

> Zeki Bey daha sonra Bigalı yakınlarındaki alayın harekete geçtiğini, Mustafa Kemal'in kimseden bir emir ya da izin almadan direkt olarak hedefe yöneldiğini anlattı. Alayın başını Zeki Bey komutasındaki 1.Tabur çekiyordu. Mustafa Kemal bir bölük askere taburun 180 metre önünden ilerlemesini emretmişti ve bizzat kendisi de bu bölükle beraber, yanında Zeki Bey ve elinde küçük bir harita olmak üzere ilerlemiş...
>
> Mustafa Kemal büyük ihtimalle Arıburnu'nun nerede olduğunu bilmiyordu; elimizdeki küçük haritada burası ismiyle belirtilmemişti. Arıburnu, belki de bölgedeki 27.Alay'a bağlı birlikler tarafından verilen bir isimdi. Yeni haritalar yapılmış, ama henüz bize ulaşmamıştı.

Bu çok önemli bir suçlamadır. Ancak Bean'in Zeki Bey'den aktararak yaptığı bu suçlama kokan değerlendirmenin aslında hiçbir maddi temeli yoktur. Neden? Yine Bean, Zeki Bey'den aktarıyor:

> Çıkarma haberi geldiğinde, benim taburumda yoklama yapılmaktaydı... O sabah için arazide, özellikle Kocaçimen tepe dolayında bir tatbikat emredilmişti. Daha önce de bu tür tatbikat yapılmıştı ve benim alayım, yani 57.Alay da sabah erken saatte bu yüzden toplanmıştı. İşte ilk rapor tam o sırada geldi.

Bean bu konuşmayı Zeki Bey'in ağzından aktarıyor. O zaman sormak gerekiyor, Tümen komutanı bu bölgeyi bilmiyorsa acaba nerede tatbikat yaptırıyordu. İkincisi, aynı sabah Mustafa Kemal'in birliklerine gönderdiği emir de şudur: "*Düşmanın Arıburnu civarındaki ihraç teşebbüsü diğer noktalardaki teşebbüsatından ciddidir...*" Sanıyorum bu saçma suçlamaya nokta koyulmuştur.

Kısacası, İngiliz çıkarmalarını sabahın erken saatlerinde haber alan 9.Tümen Komutanı Halil Sami için bu emrin verilmesinde geç kaldığı ve tereddüte düştüğü akla gelebilirse de aslında tümenin geniş sorumluluk bölgesinde durumun biraz daha aydınlanmasına gereksinim duyması normaldi.

27.Alay aldığı emir üzerine harekete geçerken, Kabatepe'den gelen bir telefon haberinde, Anzakların iki taburla Arıburnu'na çıktığı ve buralarda kanlı muharebeler olduğu, çıkarmaların sürdüğü, Anzakların Kanlısırt-Kırmızısırt ve daha

kuzeyindeki sırtları işgal ettiği öğrenildi. Alay, Kemalyeri hizasına geldiğinde, Conkbayırı'ndan silah sesleri geliyor, Düztepe-Conkbayırı ekseninde bulunan perakende Türk birliklerinin bu doğrultuda ilerleyen Anzakları oyalamaya çalıştıkları görülüyordu.

Anzak ilerlemesinin gelişmesine ve hazırlıklarını artırmasına fırsat vermek istemeyen 27.Alay Komutanı, Kemalyeri-Merkeztepe ekseninde taarruza karar verdi. Kısa hazırlıktan sonra da saat 8'de taarruza geçti. Bu sırada, 19.Tümen'in 57.Alayı'nın da, Kocaçimen'e yöneldiği 9.Tümen'den bildirilmiş ve 27.*Alay*'dan 19.Tümen'le bağlantı kurması istenmiştir.

Çanakkale daha doğrusu Gelibolu kara muharebelerinde genellikle 57.Alay'ın kahramanlığı hep öne çıkar. Oysa en az onun kadar önemli görev yapmış bir alay olan 27.Alay'ın çıkarma sabahı harekâtının ve muharebesinin de üzerinde durulmalıdır. 27. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Şefık saat 5.45'te aldığı emir üzerine, alarmda bekleyen 1. ve 3.Taburlarını hiç zaman yitirmeden sözlü emirlerle hemen harekete geçirdi. Anılarındaki anlatımına göre, alaydan verilmiş olan 17 atlıdan üç keşif kolu düzenleyerek bunları Arıburnu, Kabatepe, Palamutluk sırtları istikametlerine sürdü. Çamburnu'ndaki dağ bataryasına kısa bir emir göndererek, bataryanın Kocadere Köyü batı sırtlarına yanaşmasını bildirdi ve bataryanın korunması için bir piyade bölüğünü yaklaşma yollarına bıraktı. İki yürüyüş kolu halinde ordugâhtan hareket eden 27.Alay birlikleri Kakma Dağı batısındaki boyun noktasını aşarlarken bir donanma ateşiyle karşılaşmadılar. Ovaya inildikten sonra taburlar düşman uçaklarına rastladılar. Birkaç uçak yürüyüş kollarına alçaktan taarruz etmek istediyse de bu hareketler gösterişten ibaret kaldı.

Saat 5.40'ta aldıkları rapora göre, İngilizler yalnız *Arıburnu* dolaylarına çıkmıştı. 8.Bölük komutanı yaralanmıştı. Çıkarma birlikleri Kanlısırt, Kırmızısırt ve daha kuzeyindeki sırtları işgal etmişti. Henüz Kabatepe eldeydi. Tüm bu bilgileri değerlendiren Yarbay Şefik alayın nereden ve ne şekilde kullanılabileceğini kararlaştırmış, alayın yürüyüş kolları Kavaklıdere'den kuze-

ye doğru ilerlerken atını ileri sürerek Kavaktepe'ye çıkmıştı. Alay komutanının gördüğü manzara şuydu:

> Kanlısırt ve kuzeyindeki sırtlarda düşman erleri açıkça seçiliyordu. Ateş sesleri ile hareketlerden anlaşıldığına göre, bu sırtlarda karşılıklı çatışmalar vardı. Daha doğudaki arazi karışık ve fundalıktı. Fazla bir şey görülemiyordu. Düşmanın kanatlarıyla ileri kısımlarının nerelerde olduğunu kestirmek zordu.

Alay öncüleri biraz daha kuzeye ilerlediği sırada keşif kollarından haberler gelmeye başladı. Topçular sırtı henüz Anzaklar eline geçmemişti. Bu rapor Alay için önemli ve ferahlık vericiydi. Bunun anlamı şuydu, düşman kuvvetleri doğu ve güneyde henüz fazla bir ilerleme gösterememişti. Alayın yanaşmakta olduğu hattın yan ve gerilerine sarkabilecek herhangi bir tehlike yoktu. İlk şiddetli ateş seslerini daha sonra Kemalyeri olarak adlandırılacak olan yere geldiklerinde duydular. Yarbay Şefik, karşısındakilerin 8. Bölüğü erittikten sonra serbest kaldığını ve kıyıbaşından serbest ve egemen arazi kısımlarına yayılmak üzere bulunduğunu kavramıştı. Durum tam bir hareket ve tesadüf muharebesi karakteri taşıyordu. Zaman faktörü çok önemliydi. Anzak kuvvetlerinin durumu da çok zordu çünkü yabancı bir arazide ve bilinmezlere doğru gelişme ve yayılma durumundaydılar. Sözü edilen saatlerde henüz sağlam bir kontrol kuramamışlardı. Kıyıya çıkan askerî kuvvetler sayıca ne denli güçlü olursa olsunlar, Clausewitz'in tanımıyla "savaşın sisini" hemen dağıtma olanağını yaratamazlardı. Burada sözü edilen "sis" gerçeğini "belirsizlik" adıyla alırsak; bunu gidermek için bazı işlem basamakları uygulamak gerekir. Burada önce "komutan karargâhının" çalışmasına izin verir ama ana fikir komutandan gelir. Karargâhı yönlendirmez, serbest bırakır, ipuçlarında "düşmanı" nasıl yeneceğini, nelere dikkat edilmesi gerektiğini söyler. Karargâh çalışmaları sonucu ulaşılan karar, komutan tarafından benimsenirse, artık muharebe planı yapılır. Komutanın kendisi liderlik, önsezi ve muharebe deneyimiyle "sis" değerlendirmesi yapar. "Sisi" ortaya çıkaracak sorular sorulur; 'nasıl- nerede- ne yapacak (yapılabilir)... Ama yine de sis perde-

si yani belirsizlik tam olarak ortadan kalkmaz, bu ancak muharebe başladığında kalkar. Burada "sis" iki taraflıdır. Koalisyon açısından sis; en güçlü savunulan bölgelerin saptanmasıdır, öncelikle Türklerin savunma mevzileri ve siperleridir. Türklerin savunma iradesidir. Türkler için sis; düşmanın asıl taarruz kuvvetleriyle nereden çıkarma yapacağı, bu çıkarmada kullandığı kuvvetin büyüklüğü ne olacak, sorusuna aranan yanıttır. Düşmanın savaşma azim ve yeteneği nedir (örneğin, Anzaklar ilk kez savaşacaktı ve bu kuvvetin nasıl savaştığı kimse tarafından bilinmiyordu)... Zaten en tehlikeli süreç ilk saatler, ilk gün ve ilk gecedir. Yakın tarihte olması nedeniyle 1974 *Kıbrıs Barış Harekâtının* ilk gecesi yaşananlara bakılabilir.

Anzakların muharebe düzenlerini geliştirmeye ve hazırlıklarını artırmaya fırsat vermemek gerektiğini düşünen Yarbay Şefik, yukarıda anlatılan "sisi" dağıtmak için, geriden gelecek topçusunu beklemeden, iki taburunu da birinci hatta sürmek ve Kemalyeri-Merkeztepe genel ekseninde taarruz etmek kararını verdi. Alayın yürüyüş kolları açılmaya çok elverişliydi. Kısa emirlerle taburlar çark ettirilerek Kemalyeri sırtlarında hazırlık alanında toplandılar. Zaman yoktu bu nedenle acele ediliyordu. Çok kısa bir hazırlıktan sonra saat 8'de taarruz başladı. Bu sırada Conkbayırı'na Asteğmen Mustafa komutasında bir piyade keşif kolu gönderilmiş ve bu bölgede rastlanacak müfrezeye, *düşmanı Kocaçimen Tepe'den uzak tutmak için ölüm pahasına gayret gösterilmesi..."* emri verilmişti.

27.Alay'ın taarruz için seçtiği ilk hedef, Kılıçbayırı-Merkeztepe-Kırımızısırt hattıydı. Yarbay Şefik anılarında buraya Arıburnu sırtları demektedir. Savaşın ilk günlerinde eldeki haritalarda arazi adları bugünkü gibi adlandırılmamıştı. Bu yer adları muharebeler içinde konmuştur. Bu hat ortalama iki kilometre civarında bir genişlik gösteriyordu. Alayın ağır makineli tüfek bölüğü Kemalyeri yakınlarındaki *165 rakımlı tepede* (Haydartepe) mevzilenmişti. Alay muharebe idare yeri de önce Kemalyeri idi.

Alay tüm gücünü ortaya koymuştu. Ateş altında uzun bir mesafe geçilecek, Karayürek Deresi aşılacak ve Anzakların en

kuvvetli olduğu egemen sırtlar geniş bir cepheden vurulacaktı. Tam bu sırada makineli tüfekler *165 rakımlı tepede* gecikmeden mevzilendirildi. 27.Alay komutanı düşmana kaptırılan dağ bataryasının öyküsünü perakende çekilenler ile geriye sargı mahalline götürülen yaralılardan öğrendi. Bu bataryanın ne olduğu bilinemedi.

27.Alay'ın taarruzu başarıyla sürdü. Saat 11.30'da 3.Tabur birlikleri, Fundalık sırtı- Mersin sırtı- Edirne sırtı üzerinden hızla geçmiş ve Kırmızısırt'a yaklaşmıştı. Soldaki 1.Tabur da Kanlısırt'taki İngiliz kuvvetleriyle karşı karşıya gelecek mesafeye sokulmuştu. Anzakların da Düztepe-Kılıçbayırı-Merkeztepe - Kırmızısırt ve Kanlısırt ile Albayraksırt ekseninde siperler kazıp gömülmeye çalıştıkları görüldü. İki tarafın konuşlanışıyla alayın taarruzu birinci dönemiyle başarılmış ve Karayürek Deresi'ndeki Anzak öncüleri tamamen temizlenmişti. Taarruzun asıl kanlı dönemi bundan sonra başlayacaktı.

Alay komutanı Yarbay Şefik, 19.Tümen komutanlığına hemen yazılı bir rapor göndererek, karşısındaki kuvvetlerin durumunu, kendi harekât planı özetini bildirdi ve harekâtın koordine edilmesi önerisinde bulundu. Bundan sonra da asıl taarruz hedeflerine karşı girişeceği sonuç taarruzu için birliklerini fundalık araziden çıkarıp Karayürek Deresi batısında kısa bir hazırlık devresi geçirdi. Öğle olmuştu ve 27.Alay biraz sonra Kırmızısırt- Kanlısırt hattından İngiliz kıyıbaşını vurup denize dökmek üzere taarruza kalkacaktı.

27.Alay'ın taarruzları gelişmiş ve Karayürek deresindeki Anzak perakendeleri, tamamıyla temizlenmişti. Aynı zamanda 19.Tümen birliklerinin Conkbayırı'na ilerlemeleri sevindirici bir durumdu. Böylece İngiliz çıkarması kuzey kanadından kavranmaya başlamıştı.

Bu arada 27.Alay'ın taarruzu sırasında çok ilginç bir olay geçer: "Gizlenmeye elverişli sık fundalık bir arazide ilerleyen Mehmetçikler, kirli çamaşırlarını funda diplerine bırakarak, temiz çamaşırlarını giymişler, böylece şehitlik rütbesine ulaşmada dini ve manevi hazırlıklarını tamamlamışlardır." Bu gerçekten Mehmetçiğin dinsel inançlarına ne kadar saygılı olduğunun,

vatanı uğrunda şehit düşerken tertemiz olmanın yüce bir kanıtıydı kuşkusuz.

27.Alay öğleden sonra yapacağı muharebeye hazırlanırken, biz yeniden sabaha dönüp 57.Alay'ın savaş tarihine geçecek çıkışını hazırlayan olayları görelim.

57.Alay Efsanesi: "Size ölmeyi emrediyorum!"

27.Alay Komutanı, Conkbayırı'na taarruza geçen 19.Tümen Komutanı Mustafa Kemal'e, karşısındaki Anzakların durumu ve kendi taarruz planıyla ilgili bir rapor gönderir ve harekâtın koordine edilmesini önerir. Yarbay Mustafa Kemal'in, bölgesinde gelişen ve Conkbayırı'na kadar sarkan kritik durum karşısında, inisiyatifini kullanarak giriştiği ve yarımadanın kaderini değiştiren karar ve harekâtı gerçekten ilginçti.

25 Nisan sabahı saat beşten sonra bombardıman başladı. Kabatepe yönünden gelen şiddetli bombardıman ve çıkarmalarla ilgili olarak gerek Maltepe'deki 77.Alay gerekse 9.Tümen'den alınan raporlar üzerine, Mustafa Kemal, tümenini alarma geçirir. Süvari bölüğünü de keşif için, bölgenin kilit noktası olan Kocaçimen'e yönelterek tehlike halinde sonuna kadar direnmesini emreder. Gerçekten Kocaçimen ve yanıbaşındaki Conkbayırı, bölgeye en egemen tepelerdi. Bunlar elden çıkarsa boğazın savunması tehlikeye düşerdi.

27.Alay komutanı Yarbay Şefik bataryayı beklemeden harekete geçmişti. Kocadere mevkiinde bir keşiften sonra derhal hücuma karar vererek kararını telefonla 19.Tümen Komutanlığı'na bildirdi. Ancak tümen komutanı Mustafa Kemal bu raporu alamadı. Kendisi on dakika kadar önce, cepheye gelmek üzere karargâhından ayrılmıştı. O sırada alay mıntıkasına bir topçu kafilesinin yaklaşmakta olduğu görüldü. Bu, düşmanın karaya ilk çıkışı sırasında Kanlısırt'ta toplarından üçünü kaybeden Yüzbaşı Sabit kumandasındaki dağ bataryasından arta kalan tek toptu. Alay komutanı, topçu subayının gösterdiği yöne dürbünle baktığında düşman hatlarının gerisinde kalmış olan üç topu gördü. Civarında düşman askerleri dolaşmaktaydı. Elde cepha-

ne boldu, komutanın emriyle dağ topu çarçabuk mevzilendi ve düşman elindeki topların çevresine mermi yağdırmaya başladı. Bunun üzerine o bölgedeki askerler kaçışıp gözden kayboldular. Aynı anda makineli tüfekler de ateşe başlamış ve iki tabur asker kendilerine gösterilen cephelerde yürüyüşe geçmişlerdi.

Çamburnu'ndan gelmesi beklenen bataryadan ortada henüz eser yoktu. Nitekim bu batarya, komutanının yolu bildiği iddiasıyla kendi başına gelmek istemesi yüzünden, çatışma başladıktan üç saat sonra yetişebilecek ve 2.Tabur'un hücumuna, yukarıda adı geçen tek top yetersiz bir destek olacaktı. O sırada 9.Tümen komutanı Halil Sami'den üst üste iki emir geldi. Bunlarda 19.Tümen Komutanı'nın 57.Alay ve bir dağ bataryasıyla birlikte cepheye gelmekte olduğu bildiriliyordu. Savaş alanı fundalıklarla kaplı olduğu için iki taraf da birbirini göremiyor ve gerek atışlar gerekse harekât o saatlerde körlemesine geçiyordu. Saat 9 sularında sırtları tırmanmakta olan 3. Avustralya Tugayı'nın 9.Tabur'una mensup bölüklerle yüz yüze çarpışma başladı ve öğle saatlerine kadar devam etti. Saat 12 sularında sağ cenahta ki 3.Tabur'un durumu oldukça sıkışıktı. Bu kesimde iki taraf yer yer birbirine karışmıştı. Sol cenahta ise 1.Tabur hâlâ düşmana üstün pozisyonunu muhafaza etmekteydi. Öğle saatlerine doğru Mustafa Kemal'in 57.Alay'ına mensup kuvvetlerin, durumu oldukça tehlikeli bir hal almaya başlayan 3.Tabur bölgesine gelmesiyle durum değişti. "Ön girişte" belirtilen Yarbay Mustafa Kemal'in Kocaçimen'e geç geldiği, 57.Alay'ı sevkte geç kaldığı konusunun ortaya atılmasına neden olan gelişmeleri görmeliyiz. Maltepe'de bulunan 77.Alay komutanı saat 5.10'da müttefik donanmanın atışa başladığını ve Kabatepe ve çevresi kıyılarının ateş altına alındığı haberini vermişti. Az sonra da 9.Tümen'den bir rapor alınmıştı. 19.Tümen'in Komutanı Yarbay Mustafa Kemal derhal bütün tümen birliklerine alarm ve harekete hazırlık emrini verdi. Tümen süvari bölüğünü kuzey bölgesinin en hassas ve gözetlemeye elverişli noktası olan Kocaçimen Tepesi'ne gönderdi. İlk rapor Kocaçimen'den verilecek ve bir tehlike halinde bu tepede sonuna kadar döğüşülecekti.

Tümen komutanı, bu saatlerde henüz Seddülbahir bölgesindeki olaylar hakkında bilgi alamamıştı. Buna karşılık Arıburnu çıkarmasına dair birbirini tamamlayan haberler vardı. Kısa bir zaman içerisinde alınan birçok rapordan Arıburnu kıyılarındaki Anzak çıkarmasının ciddi olduğu ve serbest kaldığı anlaşılmıştı. Esasen 19.Tümen komutanı, tartışmaların başından beri İngilizlerin gerçek çıkarma yerinin Gelibolu Yarımadası güney kesimi olabileceğini ön görmüş ve çok zayıf tutulduğunu gördüğü Arıburnu- Kabatepe-Kumtepe kıyılarının en uygun yerler olduğunu öne sürmüştü.

Üç alayı bünyesinde bulunduran 9.Tümen, çok geniş bir bölgeye yayılmıştı. Çıkarmaların hızla artması karşısında yalnızca 27.Alay'la cephe tutulamayacağı belli olmuştu. Yarbay Mustafa Kemal'in komutası altındaki 19.Tümen bir ordu yedeğiydi. Saat 7 olmuştu. Ordu üst komutanlığından tümene hiçbir emir gelmemişti. Conkbayırı-Kocaçimen Tepesi elden çıkarsa 19.Tümen'in yedek olarak kullanılması da tehlikeye girerdi. İşte gelecek tehlikeyi görüp bu durum değerlendirmesini yapan Yarbay Mustafa Kemal tüm sorumluluğu üzerine alarak Tümen Karargâhı'na en yakın konak yerinde hazır bekleyen 57.Alay ile bir dağ bataryası ve sıhhiye müfrezesinin Kocaçimen Tepesi istikametine hareket edecek şekilde düzenlenmesini emretti.

19.Tümen komutanı durum değerlendirmesi sonunda şu kararı verdi; yalnız bir alay kuvvetiyle Kocaçimen Tepesi'ne yetişmek ve tümenin öbür iki alayını her an harekete hazır bir şekilde ordugâhlarında bırakmak. Böylece; hem Kocaçimen Tepe'si, Conkbayırı blokunu kurtarmış, hem de ordu komutanının kendi genel yedeğini istediği yerde kullanması için olanak vermiş olacaktı.

Mustafa Kemal harekete geçmeden önce, Gelibolu'daki 3.Kolordu Komutanlığı'na saat 7.00'de şu raporu yazdırdı:

> Kabatepe ile Arıburnu arasında karaya çıktığı öğrenilen düşmanın kuvveti henüz anlaşılamadı. Düşmanın Kocadere batısındaki sırtları işgal etmesine meydan vermemek için 57.Alay ve bir dağ bataryasını şimdi o tarafa hareket ettiriyorum. Düşmanın

kuvvet ve durumunu anlamak, ona göre gerekli tedbirleri almak üzere Tümen Kurmay Başkanı'nı Karargâh'ta bırakarak bizzat oraya gidiyorum. Tümen büyük kısmının kullanılmasını gerektirecek bir hal olunca tümenin başına geleceğimi arz ederim.

57.Alay saat 7.45'te Bigalı Deresi'nden, Kocaçimen Tepesi istikametine hareket ettirildi. Bu güzergâhta yol yoktu. Arazi sarp ve derin derelerle kesilmişti. Her tarafı yüksek ve çok sık fundalıklar sarmıştı. Tüm çabalara karşın, yaklaşma yürüyüşü biraz gecikti. Saat 9.40 sıralarında Kocaçimen Tepesi'ne ulaşıldı. Asker bir hayli yorulmuş ve yürüyüş kolunun derinliği de uzamıştı. Yani öncülerle alayın arası çok açılmıştı. Varılan yerde 10 dakikalık bir dinlenme ve düzenleme molası verildi. Kocaçimen Tepesi'nden denize doğru bakıldığında suyun üstündeki hareketler görülüyor ama çıkarma kıyıları kapalı açılarda kaldığı için piyade birliklerinin harekâtı görülemiyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal duruma tam egemen olabilmek için birliğini beklemeden, Conkbayırı'na hareket etti. Bu arada, 57.Alay'ın da hızla buraya getirilmesi emrini verdi. Yanında emir subayı ve birkaç atlı muhafızı Conkbayırı'na vardığında durumun ne denli tehlikeli olduğunu çok daha iyi gördü. Çünkü 27.Alay'ın Balıkçı damlarındaki gözcü erlerinin cephaneleri bittiği için direnmeye son verip buraya kadar yani *261 rakımlı tepeye* gelmişlerdi. Anzaklarda Conkbayırı'na tırmanıyorlardı...

Mustafa Kemal, durumu yerinde ve tüm ayrıntılarıyla görmüş ve anlamıştı. Anzakların Arıburnu çıkarması merkezden itibaren kuzeye doğru açık ve serbest kalmış olmakla beraber henüz kendisini toparlamış ve düzenlemiş değildi. Düztepe, Cesarettepe ve daha gerideki Merkeztepe dolayları işgal edilmiş görülüyordu. Ancak Conkbayırı henüz yayılmanın gevşek saf hasındaydı. Durum, tipik bir tesadüf muharebesi karakterini taşıyordu. Eğer hızlı ve kararlı davranılırsa olayların akışına yön verilebilirdi.

Gelibolu savaş alanını gezerken, sırtınızı Anzak koyuna döndüğünüzde, solunuzda kalan tepelik Balıkçı damları diye adlandırılan yerdir. İşte Mustafa Kemal'in bu tepelikteki mev-

zilerini terk edip Conkbayırı'na tırmanan erlerle, aşağıda okuyacağınız o ünlü konuşma ve ardından verdiği hücum emrinin nedeni, yukarıda belirtilen çabuk müdahale konusundaki durum muhakemesidir. Çünkü 57.Alay'ın buraya yetişmesi için zamana gereksinim vardı ama Anzaklar da tepeyi tırmanıyorlardı.

Yarbay Mustafa Kemal'in düşmana müdahalesine yönelik çeşitli spekülatif tezler bulunmaktadır. İşin ilginç yanı bu tezler son zamanlarda üniversite panellerinde de tartışılmaktadır. Bu işin doğrusu nedir?

Yukarıda yazılana göre düşündüğümüzde, yolda duraklama yok, araziyi bilmemek gibi bir durum yok, kendisinden önce düşmanla muharebeye giren birliklerin pozisyonu biliniyor, üstelik boş kalan ve kritik olan düşman hedefleri, yani asıl ihraç noktası ve asıl hedef olan Kocaçimen silsilesi tespit edilmiş. Tüm bunlar Mustafa Kemal tarafından saptanmış. En azından olan bitenin farkında. Kendisinden, ihtiyat tümeni olan 19.Tümen'den bölgeye 1 tabur göndermesi istenmişken kendisi takviyeli bir alayla yola çıkmıştır. Takviyede bir dağ bataryası, öbür iki alay 72. ve 77.Alaylar hareket etmemiş, önden de süvari bölüğü, sıhhiye bölüğü ve baştabibi (bu konu çok önemlidir: Sıhhiye bölüğü alayın değil tümenin savaştığı alanda yer alır. Sıhhiye bölüğünün muharebe edilecek bölgeye götürülmesinin anlamı, komutan muharebeyi o bölgede kabullenecek demektir) bulunmaktır. Bunlar hep Mustafa Kemal'in doğru yerde doğru zamanda bulunduğunu kanıtlayan yan unsurlardır.

Şimdi gelelim asıl unsurlara, yani düşmanla karşılaşmaya. Kocaçimen'in örtülü sırtlarında alayın yürüyüş kolunun öncüleri, saat 9.30'dan itibaren toplanmaya başlıyorlar. Mustafa Kemal saat 9.45 civarında Conkbayırı'na doğru geliyor. Bu konu *"Arıburnu Muharebeleri raporunda"* açıkça belirtilmiştir. Conkbayırı'na 57.Alay'dan 10 dakika önce geldiğine göre, sahilden geri çekilmekte olan 27.Alay 2.Tabur'unun Balıkçı damlarındaki gözetleme ve savunmada (örtme) görevli müfrezeden arta kalan erler işte bu 9.45 civarlarında 261 rakımlı Conkbayırı'nın güneyindeki plato üzerinden kuzeye doğru çekilirken doğal olarak

yolları Mustafa Kemal tarafından kesiliyor ve o ünlü *" düşmandan kaçılmaz..."* konuşması geçiyor.

Mustafa Kemal habercileri vasıtasıyla 57.Alay komutanına bölgeye hızla intikal etmesi emrini iletiyor. Emri alan alayın öncüleri Conkbayırı'na saat 10 sıralarında ulaşıyorlar, geri kalan perakende erlerle birlikte avcı hattında mevzilenerek, daha sonra kolorduya Arıburnu kuzeyindeki sırtlardan saat 10.24'te gönderdiği rapordan da anladığımız üzere düşmanın tamamen sol cenahından 600 metreden tespit edip taarruza başlıyor.

İşte polemik bu noktada araziyi tanımayanlar tarafından ortaya atılan savlar yanlışlıkla başlıyor. Bu platonun bir ucundan öteki ucunun 600 metre civarında olduğu meyilli yamaçları da dahil olmak üzere çok net anlaşılıyor. Ancak 261 rakımlı tepe meselesine topoğrafik olarak bakılmadığı için sanki bir 10-20 metrelik tepeymiş gibi yorumlanıyor. Bu durumda şöyle bir sonuç ortaya çıkıyor: Sanki düşman önünden kaçan askerlerin işaret ettiği 261 rakımlı tepe, askerin varmış olduğu Conkbayırı zirvesindeymiş gibi bir anlam çıkmaktaysa da bu hatalıdır. Yani Mustafa Kemal Anzakları platonun merkezinin güneyinde karşılamıştır. Öte yandan eğer düşman 261 rakımlı tepeye çıkmış olsaydı karşısındaki birliğin kaç bölük olduğunu görecekti ve hemen alayla taarruzda terreddüt etmezdi. Oysa yamaçta oldukları için, platoya hâkim olmamaları nedeniyle, düzlükteki Türk birliklerinin sayıca kendilerinden ne kadar az olduğunu tahmin edememişlerdir. İşte durmalarının asıl nedeni budur. Mustafa Kemal, *"kazandığımız an bu andır,"* derken bu nedenle çok doğru teşhis koymuştur. Bu hiç kuşkusuz bir tesadüftür. Ama unutulmasın ki savaşlar çoğu kez tesadüf muharebeleriyle zafere giden yolla taçlanırlar. Siper muharebeleri bundan sonra başlayacaktır ve artık savaşın tekniği bundan sonra platoda görülecektir. Bu da *"taarruz, taarruz..."*

İşte Mustafa Kemal'i öteki tümen komutanlarından ve üst komutanlardan ayıran önemli özelliği bu öngörü yeteneğidir. Strateji, taktik dehası olduğu hem sonraki muharebelerde hem de Kurtuluş Savaşı'nda oraya çıkacak "geleceğin başkomutan" doğuş ânı da burasıdır. *261 rakımlı* tepedeki gözcü erler, Conk-

bayırı'na doğru dağınık olarak kaçışmaktadır. Mustafa Kemal hemen önlerine çıkarak sert bir sesle sorar:

— Nereye gidiyorsunuz?

— Düşman geldi.

— Nerede?

Erlerden birkaçı 261 rakımlı tepe yönünü gösterip:

— İşte!.. der.

Gerçekten düşman hiçbir engele rastlamadan, rahatça tepeye yaklaşmaktadır. Mustafa Kemal'e, birliğinden daha yakındadır. Eğer bulunduğu yere gelerek yerleşirse, genç komutanın kuvvetlerini de çok güç duruma sokabilecektir. Mustafa Kemal hemen kararını verir, erlere sert bir sesle:

— Düşmandan kaçılmaz! der.

Bir an duraklayan erler karşılık verir:

— Cephanemiz kalmadı.

— Cephaneniz yoksa, süngünüz var ya... arkasından kesin komutu verir:

— Süngü taaaak!.. İleri...

Bu erler kendi birliklerinden değildir ama Mehmetçik kesin komutla heyecana gelmiş, başında gerçek bir komutan bulunca süngüsünü takarak ileri atılmıştır. Az bir ilerleyişten sonra, erler tekrar bir komut alır:

— Yere yaaaat!..

Yere yatan bir avuç insanı mevziye aldıktan sonra, yanındaki bir subaya da mola verdiği alayının, "koşar adım" getirilmesini emreder.

Mustafa Kemal, bu dakikaları anılarında birkaç sözle, fakat derin bir duygunlukla belirtir:

— Düşününüz, işte bu bir an'dı.

Çok rahat ilerleyen Anzaklar, gün ışığında parlayan süngüsü ile üzerine doğru Mehmetçiğin saldırısını birden görünce duraklar. Onun yere yatıp mevzi alması üzerine, düşman da yere yatarak mevziye girer. İki taraf da kritik dakikalar geçirir. Belki de Anzaklar, ayak bastığı bu yabancı yerin sırlarını bilemediği için yürüyüşe devam etmez. Mehmetçik, Gelibolu topraklarında, batı kıyısında ilk mevziini böyle oluşturur.

57.Alay yetişir. Karaya çıkan Anzaklar sekiz taburdan fazladır. Mustafa Kemal, hemen süngü taktırarak, düşmana saldırı emrini verir. Kendisi Conkbayırı'ndan harekâtı yönetir. Sağ ve soldaki birliklerle de bağlantı kurmaya çalışır.

Mustafa Kemal bu olayı şu sözlerle anlatır:

"Herkes öldürmek ve ölmek için düşmana atılmıştı." Ya öldürmek, ya ölmek!.. Zaten bu verilmiş bir emirdir. Yerine getirilen bir emirdir. Çünkü askerini bu saldırıya kaldırırken çevresine topladığı alayın subaylarına verdiği emirler şöyledir:

"Size ben saldırıyı emretmiyorum; Ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde, yerimizi başka kuvvetler ve başka komutanlar alabilir...

Mustafa Kemal o günkü harekâttan söz eden raporunda, *"Kazandığımız en kıymetli vakit işte bu an'dı,"* der ve sonra alayın taburlarının gelmesiyle Avustralya birliğini nasıl tepeden aşağı sürdüklerini anlatır.

İçinde bulundukları an, kritik bir an'dı. Öldürmek ve ölmek gerekliydi. Gerçek komutan, böyle bir anda bu emri verebilen insandı. Bu emri alanlar ise öldürmeyi ve ölmeyi bilen insanlardı. Düşmana saldırıldı. Boğuşuldu. Düşman dayanamayınca geri çekildi. Hatta sahile kadar gerileyerek oralarda tutunabildi. Arıburnu cephesi böyle açılmıştı. 57.Alay başka türlü alaydı. Çünkü 57.Alay da, muharebeler boyunca askerlerin büyük çoğunluğu şehit oldu...

Mustafa Kemal'in *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* adlı eseri Nuri Conker'in, Mustafa Kemal'in Sofya ataşeliği sırasında İstanbul'daki 1.Tümen subaylarına 1913 yılında verdiği konferansları "Zabit ve Kumandan" adıyla birleştirerek göndermesinden sonra okuyup görüşlerini bildirmesiyle oluşmuştur. Bu kitapta "taarruz ruhu" konusu üzerinde durularak, savaşın taarruz demek olduğu belirtiliyor. Gelibolu muharebelerinden yaklaşık iki yıl önce, M. Kemal'in bu konuyla ilgili ortaya koyduğu görüşlerini muharebe meydanında uyguladığını görüyoruz, ayrıca, *Kurtuluş Savaşı* boyunca da tanık olacağız. O halde Mustafa Kemal'in hem Nisan ayında hem de özellikle Ağustos ayındaki muharebelerde verdiği taarruz emirlerinin dayandığı

aklı yukarıda adı geçen kitaptan öğreniyoruz. Mustafa Kemal'e göre savaş demek taarruz demektir ve taarruz eden ya da hiç olmazsa bu düşünceyi aklında tutarak fırsat çıkınca taarruza girişen daima kazanır. Savaştan amaç, düşmanı yok etmek ve çökertmektir ki bu da yalnız taarruz etmekle olur.

Mustafa Kemal'e göre; taarruz, düşmanı, kendine boyun eğdirir. Taarruz eden, hareket serbestliğini daima elinde bulundurur. Taarruz, savaşanların manevi güçlerini ve savaşma istek ve çabalarını yüksek tutar ve sonunda düşmanı ezmek ya da dize getirmek başarısını elde ederek savaşı çözümler ve sonuçlandırır. Ordu taarruz ordusu olmalıdır. Ordunun her türlü çalışma ve hazırlığı, taarruz etmek hedef ve amacına yönelik olmalıdır. Savaşın meyvelerini toplamakla mutlu olan için taarruz hareketlerinin uygulanması elbette zordur. Her ne pahasına olursa olsun, düşman üzerine atılmak, en çetin durumlarda bile sayıca üstün düşmana karşı yürümek, düşman saldırıncaya kadar beklemeyip düşmana taarruzdan önce davranmak öğretilmelidir.

Mustafa Kemal görüşlerini açıklamaya devam ediyor: Bilelim ve askerimize bildirelim ki, elimizdeki silah kendimizi düşmanı bizden korunmaya zorlamak içindir. Yalnız kendimizi korumak için çalışırsak, buna ulaşmak belki mümkün olur. Fakat askerlerden istenilen görev ve ordunun varlığından beklenen amaç, askerin kendisini şahsen koruması olmayıp bütün ülke ve ulusun varlığının korunmasıdır.

Her muharebe başlangıçtan itibaren kesinlikle taarruzla başlamalıdır. Mevzinin güç ve dayanıklılığından yararlanmak ya da yeterli kuvvetin henüz toplanmamış bulunması zorunluluğuyla savunma ile de sonucun ancak taarruzla alınacağı düşünce ve görüşü gözden uzak tutulmamalıdır.

19.Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, ünlü 57.Alay'ı taarruza kaldırırken, daha 1914 yılı Mayıs ayında tartışıp senteze ulaştırdığı, muharebenin kazanılması için taarruz harekâtının mutlaka seçilmesinin ve kesinlikle bunun ilk öncelikle düşünülmesi görüşünden hareket edecektir. *"Amaç ve hedefin temeli, taarruz olmalıdır. Yani bu geçici savunma kesin olmayıp sonucu taar-*

ruza dayalı ve yönelik bulunmalıdır. Çünkü, düşmana darbe indirmek ona taarruzdan başka yolla olamaz. Özetle, taarruz fikri, hiçbir zaman subay ve komutanın düşünceleri, harita çalışmaları da dahil olmak üzere, dışında kalmamalıdır."

Balıkçı damlarından kaçmakta olan erata süngü taktırıp mevzi aldırarak kazandığı zaman içinde yetişen, 57.Alay'ın 1.Tabur Komutanı Yüzbaşı Zeki'ye Mustafa Kemal, askeriyle derhal sırtın önündeki düşmana hücum etmesi emrini verdi. Öncü taburunun peşi sıra yetişen Teğmen Fethi komutasındaki bataryayı da Suyatağı sırtında mevzilendirdi... Bataryanın ateş desteği altında taburun saldırışı çok etkili oldu ve çekilmek istemeyen Avustralyalılar süngüden geçirildi.

Bu sırada aşağıdan tırmanan yeni Anzak birlikleri kalabalıklaşmakta ve Düztepe üzerinde yerleşmeye çalışmaktaydı. Tehlikeyi sezen Mustafa Kemal, Yüzbaşı Ata komutasında yetişen 2.Tabur'u da bunların üzerine sürdü... Biraz sonra 2.500 mevcutlu 57.Alay, kendisinden üç kat kalabalık bir düşmanla boğaz boğaza bir muharebeye tutuştu. Kısa bir süre sonra Anzaklar Düztepe'de büyük kayıplar vererek adım adım gerilemeye başladı. Buna karşın Avustralya-Yeni Zelanda askerleri de pes etmediler, bulundukları mevzileri çatışmadan terk etmiyorlardı. Çamburnu'ndan beklenen dağ bataryası da mevzilenip ateşe başladığı zaman 57.Alay bir ölçüde rahat bir nefes aldı. Ancak 27.Alay'ın sağ tarafı tehlikeli bir durumdaydı. Bu kısımda muharebeye tutuşan 3.Tabur Komutanı Yüzbaşı Halis ve 4.Bölük (3.Tabur'un 4. Bölüğü Alay'ın 12. Bölüğü oluyordu) komutanı yaralanıp geri gönderilmiş olduğundan, komuta asteğmen rütbesindeki Mucip ile subay namzedi Medeni adlı iki subayın eline kaldı ve üstün kuvvetler karşısında bu cepheyi korumaya çalışıyorlardı (19.Tümen'in öteki alayları da savaşa birer birer iştirake başlamaktaydı), fakat karaya çıkmış olan Anzakların esas saldırılarına 57.Alay hedef olmakta ve karşı hücumlarla onları durdurmayı hatta geri atmayı başarıyordu. Ancak 57.Alay her geçen dakika eriyordu.

Churchill anılarında Türklerin bu çabasını şu cümle ile özetler: "Türkler bu daracık geçit başında sıkı bir savunmaya gir-

mişlerdi. Canlarını veriyorlar, fakat yurtlarının toprağından bir karış bile vermiyorlardı..."

Conkbayırı'na ilerleyen 57.Alay'ın öncü bölüğü yetişerek, İngilizlerden önce, kilit noktası olan Conkbayırı tepesinin tutulması sağlanmıştı. Mustafa Kemal'in taarruz için verdiği emirle Anzak grupları süpürüldü ve hedef ele geçirildi.

Türk taarruzunu Hamilton şöyle anlatır:

> Gebe dağlar, Türk doğurmakta devam ediyor. Bizim mevzimizin en yüksek ve en merkezi yerine birbirini kovalayan dalgalar halinde yükleniyordu.

Mustafa Kemal inisiyatif kullanarak muharebenin gidişini değiştirmiştir. Savaş tarihine baktığımızda, muharebe alanlarında deha olarak adlandırabileceğimiz komutan sayısı çok azdır. İngilizlerin şanssızlığı Yarımada'da böyle birisine rastlanmış olmasıdır. Bu olayın ardından iki kez daha "yarbay" gibi küçük bir askerî rütbeye sahip bir subayın generaller savaşının yönünü değiştirmesine tanık olacağız. Çünkü tepeden dürbünüyle çevreyi seyretmek olanağını bulduğu kısacık aralıkta, Liman von Sanders başta olmak üzere öteki yüksek rütbeli komutanların göremedikleri gerçeği Yarbay Mustafa Kemal bir anda kavramıştı.

Conkbayırı ve Sarıbayır tepeleri yarımadanın güney savunmasının kilit noktalarıydı. Eğer müttefikler bu tepelere yerleşirlerse 20 kilometrelik bir doğrultu dahilindeki tüm hedefleri isabetli bir topçu ateşi altına almayı başararak yarımadanın iki ucu arasında irtibatı kesebilirdi. Buradan hareketle, Türk savunmasının temeli, bu tepeleri ne pahasına olursa olsun tutarak düşmanı daima, aşağıdan yukarı doğru hücum etmek zorunda bırakmak olmalıydı. Tepelerin en önemlileri de 19.Tümen komutanı yarbayın üstünde durduğu bölgeydi. Mustafa Kemal'i taktik ve strateji ustası olarak ortaya çıkaran unsur, gördüğünü kavrama farkıydı. Bu subayın ötekilerden farkı ilk kez burada bu tepelerde ortaya çıktı. Gelibolu Yarımadası'nda muharebelerin kazanılmasına etki edecek en büyük etken hızlı hücumla kazanılacak mesafe değildi. Asker sayısı da gemilerin topları ile kara teknik unsurları da değildi. Öncelikle tepeleri tutmaktı.

Savaştan sonra Türk Genelkurmayı'nın yayımladığı askerî resmî tarihte belirtilen değerlendirme şöyledir:

> Şayet İngilizler daha geniş bir cepheden çıkarma yapmak ya da karaya çıkmış olan birlikleri daha hızlı ikmal etmek suretiyle Kabatepe sahiline daha çok asker indirmiş ve ilk yürüyüşlerini, Boğaz'a egemen tepeleri içine alacak daha uzun bir mesafeye eriştirebilmiş olsaydı, Türk savunma sistemi daha ciddi, belki de öldürücü bir darbe yemiş olacaktı.

Bu gerçeği anlamış bulunan, Mustafa Kemal, Arıburnu'na çıkmakta olan düşmanın ilerleyişinin öyle bir tek taburla önlenemeyeceğinin de farkındaydı. Emrindeki tümenin en seçme birliği olan 57 Piyade Alayı'nın gecikmeden cepheye gelmesini emrettiği gibi, sonradan cereyan eden muharebeler bu kuvvetin de yetmeyeceğini ortaya koyunca, Araplardan oluşturulan 77.Alay'ı da ileri sürmekte tereddüt etmedi.

Yarbay Mustafa Kemal'in ölmeyi emreden direktifiyle makineli tüfek ateşine göğsünü verip koşan 57.Alay'ın komutan dahil askerlerin büyük kısmı şehit oldu fakat aradan geçen zaman içinde geriden yetişen başka alaylar, başka taburlar savaşa devam etti.

"Ön girişte" sözü edilen, Mustafa Kemal'in Conkbayırı'na geç geldi eleştiri-suçlamasına neden olan olayların akışı yukarıda anlatıldığı gibi olmuştur. Özellikle emir-komuta zinciri; görev dağılımı, arazi değerlendirmesi ve muharebe planları analizi, doğru yapılmazsa gerçeğin dışında zorlama yorumlar ortaya çıkmaktadır. Bu sıralarda 9.Tümen'den 27.Alay'ın da, Kemalyeri batısında İngilizlerle muharebeye tutuştuğunun bildirilmesi üzerine, Yarbay Mustafa Kemal bu tümenden, *"57.Alay'la İngilizlerin sol kanadına taarruzda olduğunu açıklayarak 27.Alay'ın da sağ kanada yönelen taarruzunu sürdürmesini ve alay komutanının kendisiyle bağlantı kurmasını,"* istemiştir.

Böylece Arıburnu'ndaki bunalım şimdilik atlatılmış ve İngiliz çıkarması her iki yanından sıkıca kavranmıştı.

Bu önlemlerle yetinmeyen 19.Tümen komutanı, Bigalı'da bıraktığı 72. ve 77.Alayların da Arıburnu doğrultusunda harekete

geçecek biçimde her an hazırlıklı olmalarını kurmay başkanına emretmişti.

57.Alay'ın başarılı taarruzuyla Anzaklar *261 rakımlı* tepeden çekilmişti. Bu suretle öğleye kadar gelişen harekât sonunda, Conkbayırı dolayları için, şimdilik tehlike kalmamış ve gerçekten çok kritik durum aşılabilmişti.

İngiliz General Oglander, o günkü Arıburnu taarruzları için şöyle der:

> Müttefik devletler için harekâtın en kötü rastlantısı, bu deha sahibi küçük rütbeli (Yarbay Mustafa Kemal) Türk komutanının tam o anda, o noktada (Conkbayırı'nda) bulunmasıydı. Çünkü, aksi takdirde Anzak Kolordusu pekâlâ o gün Conkbayırı'nı ele geçirebilirdi. Savaşın kaderi o anda belli olurdu.

Bu arada Gelibolu'dan deniz yoluyla gelerek Kilye iskelesinden Maltepe'ye çıkan 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile bu tepede buluşan 19.Tümen komutanı, daha önce tümeninin bütün gücüyle Arıburnu'ndaki Anzakları denize dökmesine müsaade edilmesiyle ilgili orduya yaptığı önerilerinin karşılıksız kaldığını, kolordu komutanına yansıtma fırsatını bulur ve yakınır.

Bu öneri, Esat Paşa tarafından yerinde ve uygun bulunur. Arıburnu Cephesi Komutanlığı Yarbay Mustafa Kemal'e verilerek, Paşa, "*27. Piyade Alayı da tümen emrine alınmak suretiyle Arıburnu'ndaki Anzakların denize dökülmesini,*" emreder.

Bunun üzerine, 19.Tümen komutanı, birliklerine gönderdiği emirde: "Tümen, 27.Alay da dahil olarak bütün kuvvetiyle geri çekilmekte olan İngilizlere taarruz edecek. Bunun için 77.Alay'ın, 27.Alay'ın sol kanadından taarruza katılacağını, kendisinin de 72.Alay'la birlikte Conkbayırı'na geçerek 57.Alay'ı pekiştireceğini," bildirir.

Böylece dört alaylık bir kuvvetle taarruz hazırlıklarına başlanmış oluyordu. 72.Alay, ancak 16.30'da Conkbayırı'na varabildiğinden, taarruz ertesi güne kaldı.

Yine son zamanlarda başlatılan önemli bir tartışma var. Bu konu, Esat Paşa'nın, Mustafa Kemal'in savaş alanından taktik

çekilmesini ben engelledim savıdır. Bu savdan yola çıkarak üniversite platformlarında (bilmeden) eleştiri başlatılmıştır.

Esat Paşa'nın anılarında şu yazıyor:

> Mustafa Kemal Bey'i, Tümen'in 57.Alay'ını, 9.Tümen'e bağlı olup, Arıburnu-Kabatepe hattı gerisinde bulunan 27.Alay'ı, kimseden izin almadan Arıburnu'na doğru göndermiş, Tümen'in 72. ve 77.Alaylarını Maltape ile Kocadere arasında ihtiyatta tutmuş, 9.Tümen kumandanı Albay Sami Bey de 24. ve 26.Alaylarını Seddülbahir'e karşı savunur durumda buldum... Bu sırada Mustafa Kemal Bey, yanıma geldi. Tümenin düşman donanması tarafından yapılan ve birçok kayıplara sebebiyet veren ateş yağmurundan kurtarmak için Eyerlitepe'yi geri almak düşüncesinde olduğunu söyledi.

Bunun doğrusu Mustafa Kemal'in "Arıburnu Muharebeleri Raporu"nda yazılmıştır. Mustafa Kemal'in muharebeye devam eden birliklerine emri şöyledir (25 Nisan öğle sularında):

> Düşmanın Kumtepe, Sığındere ve Kirte mıntıkasında da karaya çıktığı haber alınmıştır. 9.Tümen'in 25.Alay'ı Kirte'ye hareket etmiştir. Ben 19. tümenin ana kısmını (ihtiyatta olan 72. ve 77.Alaylar) Kayaltepe'ye yaklaştırarak bizzat oraya gideceğim. Kumtepe dahil Sarıburun dahil arasındaki bütün birlik kumandanları benimle Eğertepe'de (Eyerlitepe e.m.) irtibat kursunlar.

Mustafa Kemal "Arıburnu Muharebeleri Raporu"nda Esat Paşa ile olan karşılaşmasını, birliklerin sevkini ve muharebeleri 3.Kolordu komutanından daha ayrıntılı ve farklı anlatmaktadır:

> 57.Alay'ın taarruza başlaması saat 10 sıralarındaydı. Bu sırada 9.Tümen'e mensup süvari subaylarından Üsteğmen Mehmet Salih Efendi Conkbayırı'nda yanıma geldi ve 27.Alayın Kocadere batısındaki sırtlardan "Kemalyeri" üzerinden düşmanla muharebeye başladığını haber verdi. Adı geçenle (ki 27.Alay kumandanının bulunduğu yeri en iyi o biliyordu) söz konusu alay kumandanına düşmanın 261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş olan kuvvetlerine (sol kanadına) 57.Alay ve bir dağ bataryasıyla taarruza başladığımı, 27.Alayın da karşısındaki düşmana taarruz etmesini ve henüz Bigalı civarında bulunan 19.Tümen ana kıs-

mını Kocadere istikametine çağırabileceğimi ve bu emrimi kendisine getiren süvari teğmeni Salih Efendi'yi tekrar benim yanıma göndermekle beraber benimle irtibatı muhafaza etmesini ve benim Conkbayırı'ndan muharebeyi idare edeceğimi bildirdim. Bigalı'da bulunan tümen kurmayına emir atlısıyla şu emri gönderdim:

İzzettin Bey'e: 72.Alay Maltepe'ye yaklaşsın. Sıhhiye bölüğü Kocadere'ye gelsin (hepsi). 73.Alay Kocadere doğusuna yaklaşsın. Ve bu raporu 3.Kolordu Kumandanı'na veriniz. (saat 10.24 Arıburnu kuzeyindeki sırtlardan.)

Düşmanın karaya çıkmış bulunan piyadesi Arıburnu ile Kabatepe arasında bir buçuk kilometre kadar bir cephedeki sırtları işgal etmiştir. 27.Alay düşmanı doğu cephesinde sekiz yüz metrede işgal ediyor (oyalıyor). Düşmanın tamamen sol kanadından altı yüz metreden taarruza başladım. Yalnız piyadeden ibaret olan düşmanı bir alay tahmin ediyorum.

Bir saat kadar ateş muharebesinden sonra düşmanın sol kanadından 261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş kıtaları geri çekilmeye mecbur edildi. 57.Alay düşmanı şiddetle takip ediyordu. Bu sıralarda idi, 27.Alay kumandanından saat 11.30'da (Arıburnu'ndaki sırtlardan) aşağıdaki raporu aldım:

1) Düşmanın Kabatepe'nin 2.000 metre kuzeyinden itibaren Ağıldere batısındaki sıtlara kadar tahminen 1.500 ile 2.000 metre cepheyi işgal ettiği tahmin ediliyor.
2) Arıburnu sırtlarına iki taburla taarruz ediyorum.
3) Avcılarımız Arıburnu sırtlarına en yakın sırtlara kadar ilerlemiştir.
4) Taarruzun birlikte yapılması için ilerlemeniz istirham edilir.

Daha önce düşmanı şiddet ve süratle takip emrini vermiş olduğum 57.Alay ve 27.Alay kumandanlarından 57.Alay kumandanının cevaben gönderdiği ve saat 11.35'te alınan aşağıdaki raporu gelmişti:

Emriniz alındı. Taarruzun süratlendirilmesi emri taburlara verildi.

27.Alay kumandanından emirlerimin alınıp alınmadığına dair bir haber gelmemekle beraber gerek bizzat ve gerek yanımdaki subaylardan gözetleme için ileri gönderdiklerimin gözetleme neticesinden söz konusu alayın da taarruz etmekte ve ilerlemekte olduğunu anladım. Saat 11.30'dan sonra bence ortaya.çı-

kan vaziyet şuydu: Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti sekiz taburdan fazlaydı. Bu kuvvet kendisiyle orantısız gayet geniş bir cephe üzerinde 261'e kadar kuzeyde ve Kemalyeri'nin bulunduğu sırtların batı yamaçlarına kadar doğuda ilerleyebilmişti. (Ve) Fakat bu uzun cephe hattı fazla engelli birtakım derelerle kesik bulunuyordu. Bu sebeple düşman, cephesinin her noktasında zayıftı. Conkbayırı kuzeyinde mevzi alan 19.Tümen'in seri dağ bataryası, Arıburnu çıkarma noktasını ateş altına aldığı için, düşmanın henüz çıkarmaya devam ettiği kıtalarının çıkarılması zorluk ve gecikmelere uğradı. 57.Alay'ın Conkbayırı ve Suyatağı hattından 261 istikametinde ve dar cephede yoğun olarak düşmanın pek nazik ve mühim olan sol kanadına yüklenmesi ve iki taburdan ibaret olan 27.Alay'ın da Merkeztepe umumi istikametinde düşmana atılması düşmanı geri çekilmeye mecbur etmişti.

Fakat akşama kadar daha çok zaman vardı. Her durumda 19.Tümen'in diğer iki alayının işe girişmesine lüzum hissedilmişti. Hakikaten bu alaylar da aynı maksatla Kocadere istikametinde mıharebe meydanına yürümek emrini almış bulunuyorlardı. Bu sıralarda idi ki, 9.Tümen kumandanından haber getiren bir subay, "düşmanın Kumtepe'ye kuvvet çıkarmaya başladığını ve orada kuvvetimiz bulunmadığını, 19.Tümence bu tarafın göz önüne alınmasını, 9.Tümen kumandanının bütün kuvvetleriyle Kirte'ye gittiğini," bildirdi. Bunun üzerine 57.Alay, 27.Alay ve 19.Tümen'in dağ bataryası kumandanlıklarına "muharebe etmekte olduğumuz düşmanın çekilmekte olduğunu ve taarruza devam edilmesi lüzumunu ve 57.Alay kumandanının 27.Alay kumandanıyla ve dağ bataryasının 57.Alay kumandanıyla irtibatta bulunmasını ve düşmanın Kumtepe'ye de asker çıkarmakta olduğu haber alındığından tümenin ana kısmıyla o tarafa gideceğimi ve benimle Eğertepe'de (Eyerlitepe olacak e.m.) irtibat kurulmasını," bildirdim. Ve bana 9.Tümen'den haber getiren subayla da Kumtepe ve güneyinde bulunan birlik kumandanlarına tebliğ edilmek üzere aşağıdaki emri not ettirdim:

Arıburnu ile Kabatepe arasına çıkan düşman, 57.Alay, 27.Alay ve bir dağ bataryası tarafından vuku bulan taarruz üzerine sahile çekilmektedir. Burada taarruz devam edecektir. Düşmanın Kumtepe, Sığındere ve Kirte mıntıkasında da karaya çıktığı haber alınmıştır. 9.Tümen'in 25.Alay'ı Kirte'ye hareket etmiş-

tir. Ben 19.Tümen'in ana kısmını Kayaltepe'ye yaklaştırarak bizzat oraya gideceğim. Kumtepe dahil, Sarıburnu dahil arasındaki bütün birlik kumandanları benimle Eğertepe'de (Eyerlitepe) irtibat kursunlar.

Daha sonra Kocadere istikametinde gelmekte olan tümenin ana kısmıyla buluşmak üzere Conkbayırı'ndan Kocadere üzerine hareket ettim. Takriben öğleden sonra saat 12.30'da 77.Alay'ın baş tarafında Alay Kumandanı Saip Bey olduğu halde Kocadere Köyü'nün batı kapısından çıkmakta iken tesadüf ettim. Kendisine sözlü olarak aşağıdaki emri verdim:

Burada düşman çekiliyor. Düşmanın Kumtepe'ye kuvvet çıkarmakta olduğu bildirildi. Tümen, ana kısmıyla söz konusu düşman üzerine hareket edecektir. Siz alayınızla Palamutluk istikametinde yürüyünüz. 27.Alayla irtibat kurunuz. Ban daha gerideki 72.Alay ile kestirme yoldan Eğertepe (Eyerlitepe) istikametinde yürüyeceğim. Eğertepe (Eyerlitepe) üzerinden benimle irtibat kurarsınız.

Bu alayı terk ettikten sonra 72.Alay'la bir an evvel buluşmak üzere dörtnal Maltepe istikametinde hareket ettim. Öğleden sonra saat 1 sıralarında Maltepe'ye yaklaştığım zaman tepeden birtakım seslerin beni çağırmakta olduğunu işittim. Ve oraya gittiğimde 3.Kolordu Kumandanı Esat Paşa Hazretleri ve maiyetindeki kurmayla buluştum. Adı geçen 9.Tümen kumandanından aldığım bilgiyi arz etmekle beraber bu konuda kendilerinde ne gibi bilgi bulunduğunu sordum. Adı geçen, en son 9.Tümen'den almış olduğu aşağıdaki raporu verdi. Okudum. Gördüm ki, bu rapor aynı zamanda bana da ait idi. Ve buna göre düşmanın Kumtepe'ye çıkmış olduğu haberi doğru değildi. Ve hakikaten Kolordu Kumanadnı Paşa Hazretleri'nin de müşahadelerine göre bu haber yanlıştı. (9.Tümen Kumandanı Albay Halil Sami'den gelen) Okuduğum rapor şuydu:

Düşmanın Seddülbahir ve Tek(k)e Koyu taraflarından çıkarmayı sürdürmekle beraber Sığındere tarafından bir alay kuvvet çıkardığı ve Kirte'ye yaklaştığı, şimdi 26.Alay kumandanlığından bildirildi. Sarafim'de bulunan 25.Alay ile hep birlikte Kirte istikametinde hareket ediyoruz. Elde hiç ihtiyat kalmamıştır. 19.Tümen'ce bu cephenin gerisine bir alay gönderilmesi rica olunur. Kabatepe ve Kumtepe mıntıkasındaki kuvvetlerimize, ben Kirte mıntıkasında bulundukça, 19.Tümen tarafından kumanda edilmesi rica olunur.

İş bu şekilde anlaşıldıktan sonra Kolordu Kumandanı (Esat) Paşa Hazretleri kararımı sordular. Bütün kuvvetle düşmana taarruza devam edeceğimi arz ettim. Kabul ettiler ve derhal yanından ayrıldım. Bir atlı ile dörtnal 77.Alay Kumandanı Saip Bey'e şu haberi gönderdim:

Palamutluk istikametinde hareketten vazgeçiniz. 27.Alay ve sahra bataryasını da Kocadere istikametinde yürütüyorum. Kendim de şimdi oraya geleceğim. Emir almak üzere beni karşılayınız.

Bu emrin adı geçene ulaştığını, Kocadere'ye giderken emri götürmüş olan atlıdan dönerken anladım. Kendisi de Kocadere'nin batısında beni görmüş olduğu zaman emrimin alınması üzerine alayını durdurduğunu söylemiştir. Ama sonradan anladım ki, 77.Alay Kumandanı Saip Bey, Palamutluk sırtının nerede olduğunu bilmiyordu. Kemalyeri olarak adlandırılmış olan noktanın güneye doğru uzanan sırtlarına, adı geçen (Saip), Palamutluk sırtı demekteydi.

Esat (Bülkat) Paşa'nın anılarıyla, Mustafa Kemal'in Genelkurmay'a gönderdiği raporu karşılaştırdığımızda, aynı olayın seyrinin ne denli farklı olarak anlatıldığını görüyoruz. Birisi anı ötekisi ise 1916 yılında yazılmış resmi rapor. Daha sonra yazılan anılarda insan belleği bazen kişiyi yanıltabilmektedir. Esat Paşa ile Yarbay Mustafa Kemal arasındaki artık arşivlerde yerini alan bu tartışmayı burada kesip, yeniden sabahın erken saatlerine çıkarma plajlarındaki çatışmalara geri dönüyorum...

Kolordu Kumandanı Esat Paşa'yla Maltepe'de karşılaştıklarında doğal olarak bunu arz edip izin istemiştir. Savaşın sevk ve idaresi Eyerlitepe'den yapılacaktır. Yoksa buraya birlik çekilmesi söz konusu değildir.

Bu durumda Esat Paşa'nın anılarındaki birinci hataya gelince; yukarıdaki alıntıda anlaşılması gereken husus, 27.Alay'ı Mustafa Kemal değil o bölgenin savunmasından sorumlu 9.Tümen Kumandanı Halil Sami Arıburnu'na sevk etmiştir. Burada sanki 27.Alay'ı da Mustafa Kemal kimseden izin almadan göndermiştir anlamı çıkmaktadır ki, bu askerî tarih açısından yanlış bir değerlendirmedir.

İkinci hata; yukarıdaki alıntıda 72 ve 77.Alayları ihtiyatta

tuttuğunu ifade ederken, Esat Paşa ise bütün tümenin ateş hattına sürüldüğü intibasını veren bir yorum yapmaktadır. Tümeni Eyerlitepe'ye geri almak düşüncesinde olduğu söyleniyor, zaten tümenin büyük çoğunluğu ihtiyatta, 57.Alay ise düşmanla tesadüf muharebeleriyle boğuşmaktadır. Olayların tüm oluş aşamaları yukarıda anlatıldığı gibidir, dolayısıyla bu yorumda bir eksiklik ya da hata var.

Sonuç olarak, burada 19.Tümen'in her üç alayıyla birlikte 25 Nisan sabahı taarruza geçmediğini eleştirici bir eğilimle düşünmek, yukarıda açıklanan koşullar göz önünde tutulursa asla doğru olmaz. Aksine Yarbay Mustafa Kemal, ordu genel yedeğindeki tümeniyle üst kademeden emir almadan inisiyatifini kullanarak Arıburnu'na yetişmiş, buradaki İngiliz çıkarmalarını dar bir kıyı şeridinde sıkıştırmasını bilmiştir.

Öğleden sonraki muharebeler

Çıkarmasını tamamlayan 1. Avustralya Tümeni, iki tugayıyla birinci hatta muharebe etmekte, diğer tugayı da yedekteydi. 2. Avustralya ve Yeni Zelanda tümeninin de çıkarılmasına hız verilmişti.

27. ve 77. Türk Alaylarının taarruzları, İngiliz donanmasının yoğun ateş baskısı altında yavaş da olsa sürüyor, 57.Alay'ın Conkbayırı'ndan sol kanada yönelik taarruzuysa, donanmanın etkili yan ateşleri yüzünden duraklama gösteriyordu. Bu sırada Conkbayırı'na yanaşan 72.Alay'ın bir taburuyla pekiştirilen 57.Alay, göğüs göğüse çarpışarak Düztepe sırtlarını geri alır.

Saat 15 olmuştu. Sol kanattan ilerleyen 27.Alay da, Kırmızısırt-Kanlısırt'a yönelmişti. Güney kanattaki 1.Tabur üç bölüğünü ileriye sürmüş olarak Kanlısırt'ın yüksek fundalıklarla örtülü yamaçlarından tırmandılar ve Anzakların tepeler çizgisine yakın geçen siperlerine süngü hücumu mesafesine kadar sokuldular. Dağ bataryası ve Alay Makineli Tüfek Bölüğü'nün ateşleri Kanlısırt gerisine kaydırıldı. Birinci hat bölükleri Anzaklarla göğüs göğüse gelmişti. Tam bu sırada, taburun güney kanadı üzerine kuvvetli bir Anzak grubunun hücuma kalktığı

görüldü. Taburun tamamının süngü hücumu için hazırlandığı bir sırada, Anzakların böyle bir hareketi tabur için de adeta taarruz işareti yerine geçmişti. Tüm bölükler hep birlikte ve *Allah... Allah...* sesleriyle başlattığı süngü hücumuna kalktılar. Her iki taraf birbirine girmiş kıran kırana dövüşülüyordu. Buradaki yakın muharebeler çok kanlı geçmiş ve bütün alay, süngü hücumuyla sürdürdüğü boğaz boğaza geçen çetin boğuşmalardan sonra Anzaklar çözülerek çekilmek zorunda bırakılmıştır. Böylece Kanlısırt adı verilen bu tepeler de geri alınmıştır. Bunu gören Donanma, Kanlısırt'ı ağır topçu ateşine tutmaya başladı, açıkta durmanın olanağı yoktu. Zaten 1.Tabur'un bölükleri de çok subay ve asker yitirmişti, artık taarruz edecek güçleri kalmamıştı, ilerleyemiyorlardı. Çanakkale'de sık sık söylenen, Kırmızısırt, Kanlısırt, Albayrak sırt gibi yer adları, o kanlı muharebe günlerinden, binlerce askerin kefen yerine temiz iç çamaşırı giyip hayatını gözünü kırpmadan küçücük bir vatan toprağı için feda ettiği canlardan, günümüzde bu ülkede ölme kararında olan Türk milletine, kutsal birer anı olarak kalmıştır.

Bu kanlı boğuşmalar sırasında elde edilen en önemli kazanç, sabah çıkarmanın ilk anlarında Kanlısırt'ta Anzaklara kaptırılan dağ bataryasının üç topunun da tekrar ele geçirilmiş olmasıdır. Ani bir süngü hücumundan geçirilen ve canını zor kurtarıp kaçan Anzak birlikleri, bu toplara hiçbir zarar vermeden oldukları yerde bırakmışlardı. Derhal geriye gönderilen toplar, alay emrinde mevzilendirildi. Topların sağlam olarak kurtarılması da Türk askerlerini çok sevindirmişti.

27.Alay'dan sonra Arap askerlerden oluşan 77.Alay da muharebe alanına geldi. Ve hemen süngü hücumuna sol kanattan Albayrak sırtı istikametinde kaldırıldı. Ancak Araplar çok uzak mesafeden bağırarak koştukları için şiddetli ateşle karşılaştılar ve kayıplar vermeye başlayınca yüz geri edip dağıldılar. Hatta geriden rasgele ateş etmesi yüzünden bu birlik, ön hattaki Türk birliklerine bile çok sayıda kayıp verdirdi.

Mustafa Kemal'in *"Raporundan"* öğrendiğimize göre, 72.Alay'dan bir bölük piyade yardımcı ile beraber sahra batar-

yası ve Maltepe yakınında duran 72.Alay Kocadere'ye hareket ettirilmiş ve bizzat 77.Alay kumandanı ile görüşmek üzere söz konusu kuvvetin önüne geçilerek Kocadere batısına varıldı.

> Düşmanın Kumtepe'ye çıktığı hakkındaki haberin doğru olmadığı anlaşılmıştır. 19.Tümen bütün kuvvetiyle 27.Alay'la beraber karşımızda geri çekilmeye başlayan düşmana taarruza devam edecektir. Siz alayınızla 27.Alay'ın sol kanadını uzatmak suretiyle muharebeye katılarak düşmana taarruz ediniz. Ben 72.Alayı da sağ kanada götüreceğim ve düşmanın sol kanadına karşı taarruzda başarılı olan 57.Alay'ı takviye edeceğim. Kendim de söz konusu alayla beraber gideceğim. Bu emrimi 27.Alay kumandanına da bildiriniz. Raporlarınızı Conkbayırı'na gönderin.

Saat 14 civarında, 77.Alay Kumandanına sözlü olarak yukarıdaki emri veren Mustafa Kemal,

Muharebenin başından beri kendisiyle birlikte bulunan Topçu dağ taburu Kumandanı'nı (söz konusu dağ taburunun bir bataryası seri ateşli dağ topu idi ki, Conkbayırı'nda harbediyordu. Başka bataryası yoktu. Bu nedenle tabur kumandanı serbest idi) sahra topçu taburunu Kocadere'nin batısındaki sırtlara yerleştirmek hususunda söz konusu taburla beraber terk ettikten sonra 72.Alay ile sağ kanatta Conkbayırı'na geldiler. Anzaklar çekilmeye devam ediyordu. Hatta bir kısmı sandallara bile yüklenmişti. Mustafa Kemal buraya varışını ve tüm 19.Tümen'in muharebe meydanına geldiğini aşağıdaki emirle bütün birlik komutanlarına bildirdi:

> Düşmanın henüz Kumtepe civarına asker çıkarmamış olduğunu anladım. Karşınızda bulunan düşmanı bir an evvel püskürtmek için bütün 19.Tümen'i buraya getirdim. Ben sağ kanattayım.

27.Alay'ın sol kanadını uzatacak biçimde taarruzla görevli 77.Alay'ın taarruzları, istenildiği gibi gelişmemişti. Alay, Albayrak sırtını alabilmişse de daha ileriye gidememiş ve 27.Alay ile de bağlantısını kaybetmişti. Kısaca Anzak Kolordusu'nun bir buçuk tümenine karşı 27. ve 57.Alayların başarılı taarruzları so-

nunda, Kılınçbayırı 180 rakımlı tepe doğusu-Kırmızısırt doğu kesimi - Kanlısırt - Albayrak sırtının geri alınmış olmasıyla, İngilizlerin bütün planları alt üst edilmişti. Onlar, planladıkları Kabatepe-Kocadere batı sırtları Conkbayırı-Kocaçimen çizgisinden çok uzaklarda kalmışlardı. Kalabalık ve güçlü bir Anzak Kolordusu dar bir kıyı kesiminde birbirine nefes aldırmayacak biçimde yığılıp kalmışlardı.

1. Avustralya Tümeni'nin ileri hat birlikleri de ağır kayıplara uğramıştı. Moral o kadar bozulmuştu ki, yaşama umutlarını yitiren şaşkın ve dağınık gruplar ve cepheden gelen yaralılarla kıyı dolup taşmıştı. Birliklerde oluşan aşırı yılgınlık karşısında irkilen General Birdwood bile Hamilton'a gönderdiği raporunda, "*Bütün askerlerin geri çekilmek zorunda kalacağını,*" bildirmekten kendini alıkoyamamıştı. Durum ciddiydi.

Donanmanın yoğun ve etkin ateş desteğindeki kolordu düzeyindeki bir kuvvetin, 19.Tümen karşı taarruzlarıyla neredeyse, denize dökülmek noktasına getirilmiş olması, İngilizlerin Arıburnu cephesi ve dolayısıyla genel harekât planı için gerçekten bir bozgundu. Nitekim, saat 23'te Arıburnu cephesine yetişen General Hamilton, karargâh gemisinde komutanlarla yaptığı toplantıda, kıyının boşaltılması konusunu uzun uzun tartışmış, ancak 2. Filo'nun böyle bir tahliyeye hazır olmadığının anlaşılması üzerine bundan vazgeçilmişti.

Toplantıdan sonra Hamilton'ın birliklerine verdiği emirde şu ilginç cümleler yer alıyordu:

> İşin en zor yanını atlattınız. Artık size kalan iş, güvenliğinizi tamamıyla sağlayıncaya kadar siper kazmak, siper kazmak, siper kazmaktır...

Başkomutanın bu emrinde, kuşkusuz herhangi bir taktik karar hüviyeti elbetteki yoktu ve emrin dayandığı düşünce, dört yanı çevrili çıkmazda kaldığına inanan bir sevk ve idarecinin, bundan sonraki olayları oluruna bırakmak gibi bir çaresizliğe sığınmasından ibaretti. General Hamilton'ı bu durumlara düşüren, kuşkusuz Yarbay Mustafa Kemal komutasındaki 19.Tümen'di. Şarapnel ateşleri ile Anzakları perişan eden ve her iki

alayı destekleyen, cephane durumu pek zayıf 75 milimetrelik iki dağ bataryası idi. Bu tümenin yalnız beş taburdan ibaret 27. ve 57.Alayları, sayıca kendisinden dokuz kat üstün Anzak kuvvetlerine, derinlikte ilerleme şansı tanımamıştı. Üstelik İngiliz gemilerinden üzerlerine tam 172 toptan ateş kusuluyordu. İşte buna karşın taarruz üstüne taarruz eden 27. ve 57.Alaylar kahraman ilan edildiler. 19.Tümen, Anzakları çıktıkları kıyılara kadar sürüp denize dökülme stresi içine sokmak suretiyle hayli korkulu anlar yaşatma başarısını göstermişti.

Mustafa Kemal'in rütbesi "yarbaydır" ve emri altında bulunan kuvvetlerin yerini değiştirme yetkisine sahip değildir. O ancak Kolordu Komutanlığı'nın emir ve direktifi ile hareket edebilirdi. Bu alaylar Liman von Sanders'in elindeki tek yedek kuvvetini oluşturmaktaydı ve onların ateş hattına sürülmesi üzerine, müttefikler bir noktaya daha çıkarma yaptıkları takdirde üzerlerine gönderilecek kuvvet kalmamış oluyordu. Bununla beraber Mustafa Kemal, ileride kendisini büyük sorumluluk altında bırakabilecek bu emirleri verirken hiç duraksamamıştı. Ancak alaylar yürüyüşe geçtikten ve vakit öğle olduktan sonra genç komutan atına atlayıp Kolordu Karargâhı'na gitti ve Balkan Savaşı'nın ünlü Yanya muhafızı Esat Paşa'ya yapmış olduğu işlerin tekmilini verdi. Geride kalmış olan 72.Alay'ın da Arıburnu'na sevki için izin istedi. Cepheden gelen haberler durumun son derece hassas olduğunu gösterdiğinden, Esat Paşa tümen komutanının isteğini kabul etmekten başka çare bulamadı. Kolordu Karargâhı'nda fazla oyalanmayıp cepheye dönen Mustafa Kemal o andan savaşın bitişine dek bir daha da yerinden ayrılmadı. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin, ertesi sabah Arıburnu cephesine gelmiş, hatta emir subayı Fahri ile birlikte bir ara Anzak hatlarına, makineli tüfek ateşine tutulacak kadar yaklaşmıştı. Kendilerini güçlükle bir sırtın gerisine atarak bu ateşten kurtulan iki subay daha sonra bir erin yardımıyla, Tümen komutanının karargâhını buldular. Mustafa Kemal'le, Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin (Çalışlar) bir sel yarıntısında ayaklı bir dürbünle düşman hatlarını gözlemekteydiler. Bir süre konuşuldu, Kolordu Kurmay Başkanı tümenin gereksinimle-

rini dinleyip not aldı ve ayrılacakları sırada sordu: *"Karargâhınız hep burada mı kalacak? Buranın ismi nedir?"*

Mustafa Kemal biraz düşündükten sonra, "Evet burada kalacağız," diye yanıtladı. "Ama sel yarıntılarının ismi mi olur!"

"Olur olur," dedi Yarbay Fahrettin.

"Meselâ?.."

"Meselâ Kemalyeri olur."

İşte Conkbayırı'nın güney doğusundaki bu sel yatağının, bugünkü Kemalyeri adı böylece verilmiş oldu. O tarihlerde Gelibolu Yarımadası'nın pek çok yerinin adı konmamıştı ama savaş süresince bir anda adlar kondu, bazıları günümüze kadar geldi bazıları unutuldu gitti. "Gelibolu 1915" gerçekten ilginç bir savaş oldu.

Bu sel yatağına Kemalyeri adının verilmesi konusu Fahrettin Altay'ın anılarında da yer almaktadır:

> 1915 yılı 23 Nisan'ında, Gelibolu'da 3.Kolordu Kurmay Başkanı olarak bulunuyordum. Sabahın çok erken saatlerinde kapım vuruldu. Kolordu Komutanı sesleniyordu:
>
> Reis Bey... Kalkınız. Düşman çıkarma yapmaya başladı. Mustafa Kemal Bey telefonla bildiriyor... Yarımadanın batısı Arıburnu ve Sebdülbahir önleri iki yüzden fazla İngiliz, Fransız gemileriyle kaplanmış bir haldeydi... Bir dağ bataryası ile iki sahra topu ve Kabatepe, Azmak Deresi'ne de on buçukluk bataryayı (15 cm'lik adi ateşli 4 toplu obüs bataryası olması gerekir e.m.) gizlice yerleştirmeyi başarmıştık. Bunlarla düşman üzerinde oldukça etki gösteren sonuçlar elde ettikse de, cephane sorunu belimizi bükmekteydi. Oysa düşman karadan ve denizden durmadan cephane harcamakta ve adeta bir ölüm yağmuru mevzilerimiz üzerinde ıslık çalmaktaydı. Tekniğe yalnız insan gücü ve iman ile göğüs geriyorduk... Düşman karaya çıkmaya başlamış, lakin ilerlemesine olanak verilmiyor, sokulmaya çalışan birlikleri geriye püskürtmeyi başarabiliyorduk. Yedek kuvvetlerimiz yetişince denize döküleceği kanısındaydık... Fundalıklar arasında, düşmandan bir metre kadar uzakta, iki metre yükseklikte bir sarı toprak yığıntısı içinde bir telefon ve bir ayaklı dürbün!.. Başında da savaş kıyafetiyle Mustafa Kemal Bey vardı. Beni görür görmez, sarılarak öptüler: Aman, çok iyi

zamanda geldiniz! Dürbünle bakınız. Bizim kahramanlar düşmana nasıl saldırıyorlar görünüz, dedi. Ben o anda gördüğüm görüntüyü anlatamam. Kendilerine, Karargâhınız hep burada mı kalacaktır? diye sordum Evet... şimdilik öyle... cevabını verdiler. Benim Burasının adı nedir? soruma da, sel yarıntısının adı mı olur? diye cevapladılar, gülüştük. Mustafa Kemal'in gazasını tebrik edip ayrıldım.

Karargâhta 19.Tümen'e yazdığım emrin baş tarafına "Kemalyeri'nde 19'uncu tümen komutanlığına" diye yazdım. Bir ay sonra gelen yazıda Mustafa Kemal, Kemalyeri'ni kullanınca da; yer kemalini bulmuştu.

Bir ay sonra Mustafa Kemal, Kemal yerinden ayrılmış yeni karargâhını Düztepe güneyinde kurmuştu.

Seddülbahir... 25 Nisan 1915

Arıburnu'nda kanlı muharebeler olurken, yirmi kilometre kadar güneyde, Seddülbahir cephesinde de çarpışmalar her geçen dakika şiddetini arttırıyordu.

Hamilton'ın planına göre, General Hunter-Weston birliklerinin Seddülbahir Köyü civarında beş ayrı noktaya birden çıkması tasarlanmıştı. Müttefik çıkarmalarının en önemlisine sahne olacak bu bölge, yarımadanın ucunda bulunması nedeniyle gemi topları için mükemmel bir hedefti. Denizden dürbünlerle uzun uzun bakılmış, ezberlenmiş olduğundan arazinin engebeleri ve çeşitli noktaların birbirine uzaklığı doğru biçimde saptanmıştı. Buralara yapılacak çıkarmaları *Euryalus* (Amiral gemisi), *Implacable, Cornwallis, Swiftsure, Albion, Vengeance, Goliath, Queen Elizabeth* savaş gemileriyle *Talbot, Dublin, Saphire* ve *Amethyest* kruvazörleri destekleyecekti.

Denizden geliş yönüne göre, sağ tarafta eski kale ve kalenin hemen yakınında küçük Seddülbahir Köyü vardır. Kalenin kenarlarındaki 300 metrelik plajdan itibaren az eğimli bir yokuşla yaylaya çıkılıyordu ve buralarda Türkler çok ayrıntılı bir siper sistemiyle, gerek sualtında gerekse karada devam eden bir dikenli tel barajı kurmuştu. Ancak bu mevkii çıkarmadan önce

öyle yoğun bir bombardımana tutulacaktı ki, baraj ateşi sona erdiğinde dikenli tel engelleri işe yaramaz hale gelecek ve üstelik siperlerde de canlı kimse kalmayacaktı. Plan bunları öngörüyordu ama gerçekte neler olacağı belli değildi. Savaşılacak ve yaşanacaktı. Seddülbahir bölgesinde çıkarma hareketleri ve muharebelere geçmeden önce İngiliz-Fransız kuvvetlerinin çıkarma planları ile Türk savunmasının ayrıntılarına bir göz atalım.

General Hamilton, yarımada güneyinde, taktik açıdan bir kilit nokta oluşturan Alçıtepe'yi hedefleyen bir taarruzla ilk aşamada ele geçirmek amacıyla esas çıkarma yeri olarak Seddülbahir ve yakın çevre kıyılarını seçmişti. Böylece o, Alçıtepe'den sonra, Kilitbahir Platosu'na da el atarak, boğazdaki Türk topçusunu arkadan vurmayı tasarlıyordu.

Bunu gerçekleştirebilmek için, bölgeye üç piyade tümeni (1 İngiliz kara tümeni, 1 Fransız kara tümeni, 1 İngiliz kraliyet deniz tümeni) ve bir Hint tugayı (29. Hint Tugayı) ayrılmıştı. Bunlardan 29. İngiliz Piyade Tümeni, karaya çıkacak ilk birlik olacak ve bunu bir gün arayla Fransız tümeniyle 1. İngiliz Kraliyet Deniz Tümeni izleyecekti

Bir hamlede Alçıtepe ele geçirilecek ve bu tepe çevresinde, donanma için bir gözetleme şebekesi kurulup, boğaz topçusuyla mücadele edilecek, kara kuvvetleriyle de Kilitbahir Platosu'na el atılarak Çanakkale'de kesin sonuca gidilecekti. Bunun yanı sıra Alçıtepe'de sürdürülecek taarruzların, kuzeydeki Anzak Kolordusu'nca Maltepe üzerinden geliştirilecek taarruzla birleştirilmesi de Hamilton'ın genel harekât planında yer almış bulunuyordu.

Buna göre, yarımada güneyinde, ilk etapta çıkarılması planlanan 29. İngiliz Piyade Tümeni için (S, V, W, X, Y) kapalı adlarıyla anılan beş ayrı çıkarma yeri, saptanmıştı. Bu çıkarma yerlerini tanımlayan simgeler şöyle adlandırılmıştı:

S Morto Koyu'ndaki Hisarlık Burnu Kıyıları,

V Ertuğrul Koyu ve Seddülbahir iskeleleri,

W Tekke Koyu,

X İkiz Koyu,

Y Zığındere ağzı kuzeyinde Sarıtepe yöresi.

Buralara çıkarılacak İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin bölümlenme, harekât tarzları ve hedefleri de ince ayrıntılarla belirlenmişti. **S** İşaretli çıkarma yerine bir tabur çıkarılacak ve Eskihisarlık sırtını ele geçirecek, Seddülbahir-Kirte ekseniyle Tenger sırtlarındaki Türk topçusunu baskı altında tutacaktı. Bu harekât, 2 muharebe gemisi, 1 kruvazörle desteklenecek, bu destek ayrıca 2 muharebe gemisiyle pekiştirilecekti.

Burası kayalık bir sırtın altında 60 metre kadar bir kıyı kısmıdır, gizli ve müdahalesiz çıkarmalar yapılabilir. Kirte eksenini ve dolayısıyla Türklerin tüm Seddülbahir savunmasını geriden vuracak çok önemli bir çıkarma yeridir.

V Seddülbahir Kalesi'yle Ertuğrul tabya arasında uzanan 300 metrelik bir plajdır. Kumsal şeridi on metre kadardır. Kumsalın bitişiğinde 1,5 metre yüksekliğinde bir set uzanmaktadır. Koyun hemen ilerisinde Harapkale Tepe ve Gözcü Baba Tepesi yükselmektedir. Seddülbahir iskelesi Harapkale Tepe'nin doğu yamaçları altında çakıllı kıyılar halindedir. Ertuğrul Koyu ve Seddülbahir iskelesine ilk kademede bir alaydan fazla kuvvet çıkarılacak, bunu bir başka alay izleyecekti.

W Her iki yanı 25 metreyi aşkın dik ve kayalık yarlarla çevrili bir plaj görünümündedir. Kumsal genişliği ortalama 300 metredir. Çıkarma yerini Aytepe ve Karacaoğlan Tepesi çevrelemiştir. Tekke Koyu'na ilk kademe bir piyade taburu ayrılmış olup, Ertuğrul Koyu'ndaki harekâtı kolaylaştıracaktı. İkinci kademede, bir alaya yakın kuvvetle desteklenecek harekâtla da özellikle Aytepe'nin bir an önce düşürülmesi sağlanarak, Ertuğrul Koyu'na sarkılacaktı. Her iki çıkarma yeri **V, W,** 1. İngiliz Filosu'nca desteklenecekti.

X Kumsal kısmı her iki noktada toplam 185 metredir. Çıkarma yerleri kayalık kıyılara sıkışmış birer basamak halinde olup derinlik arazisi harekâta elverişli yayvan sırtlarla kuşaklanmıştır İkiz Koyu dolaylarına yapılacak çıkarma için iki tabura yakın bir kuvvet görevlendirildi. Bu kuvvet, Tekke Koyu'nu geriden kuşatarak, asıl çıkarma yerlerindeki direnişleri kıracağı gibi, **Y**'deki çıkarmayla işbirliği yaparak, Kirte doğrultusundaki harekâtı geliştirecekti. Çıkarmanın su üstü atış desteği *Implacab-*

le muharebe gemisiyle ve yakın mesafelere giren muhriplerle sağlanacaktı. Oglander'in yazdığına göre, İngiliz Komutanlığı, bu çıkarmanın fazla bir direnişle karşılaşmayacağını biliyor ve Seddülbahir harekâtını her bakımdan kolaylaştıracağına inanıyordu.

Y Sarp yamaçlı daracık bir basamaktan ibaret bu yer, baskın tarzında bir çıkarma yeri olarak seçilmişti ve buraya iki taburlu bir alay ayrılmıştı. Bir muharebe gemisiyle üç kruvazör, bu hareketi destekleyecekti. Hamilton'a göre, çok önemli olan bu harekâtla karaya çıkan kuvvetler, Kirte doğrultusunda erkenden birleştirilebilir, Türk savunması çözülür, yukarıda açıklanan beş yerde yapılan çıkarmalar, derinlikte birleşerek Alçıtepe üzerine bir sel gibi akardı. Sözü edilen bu çıkarma hareketlerini, başarısı ve karaya çıkan kuvvetlerin, hedefe ulaşmasını sağlamak için, Seddülbahir sularındaki su üstü ateş desteği çok kuvvetli tutulmuştu. *Goliath* muharebe gemisiyle üç kruvazör bu iş için görevlendirilmişti. Yakın mesafeden, müdahalesiz ve en elverişli ateş destek koşullarıyla çalışacaklardı. Oglander'in yazdığına göre, "Hamilton, bu çıkarma yeri hakkında umutlar beslemek-

tedir. Sarafim çiftliği çevresinde saptanan ihtiyatlar yaklaşık bir alay kuvvetindeydi ancak mesafe bakımından uzaktaydı. Bu bakımdan Y noktasına çıkarılacak kuvvetlerin harekâtı Kirte doğrultusunda erkenden birleştirilebilir, bölgedeki Türk savunması çözülür ve beş yerde yapılan çıkarmalar derinlikte birleşerek Alçıtepe üzerine sel gibi akardı."

Birleşik Donanma'nın onda sekize yakın büyük çoğunluğu, yarımadanın ucunu, denize karşı üç yanıyla açık hedefler veren Seddülbahir-Kirte eksenini, bıkıp usanmadan bombalayıp durmuştur. Tonlarca mermiye karşın Türk askeri Alçıtepe eteklerinde aylarca gökten yağan ölümü göğüsleyip Seddülbahir'in kaderine egemen olmuştur.

Mustafa Kemal'in kazandırdığı zamanla, Seddülbahir'e Türk birlikleri yerleşince, Seddülbahir çevresindeki Türk savunması oldukça güçlü hale geldi. Kuzeyde Anafartalar bölgesi dışında, bütün yarımada güneyinin gözetleme güvenlik ve savunma görevi, Albay Halil Sami komutasındaki 9.Tümen'e verilmişti. Böylece tümenin sorumluluk bölgesi, Arıburnu kuzeyinde Azmakdere'den başlıyor ve Morto Koyu'nun doğusunda Eskihisarlık sırtlarına kadar 35 kilometre uzunluğunda geniş bir bölgeyi kapsıyordu. Amfibi harekâta çok elverişli ve boğaz topçusunu arkadan vuran Kilitbahir Platosu gibi çok ilginç hedeflere sahip bulunan böylesine önemli bir bölgenin bir tümenlik kuvvetle savunulması oldukça güçtü. Hele 5.Ordu Komutanı Sanders'in ortaya koyduğu kıyıların zayıf gözetleme birlikleriyle örtülmesi, büyük kısımların derinlikte donanma ateşlerinden uzak yerlerde toplu yedek grupları halinde bulundurulması konsepti doğrultusunda savunma sistemine göre, bölgenin çıkarmaya elverişli pek çok plaja yapılabilecek baskın tarzındaki çıkarmalara karşı açık olması savunma için tek bir tümenin yeterli sayılmasını olanaksız kılıyordu.

9.Tümen, Kilitbahir Platosu'nun iki yanında, Kabatepe-Arıburnu bölgesi ve Seddülbahir bölgesi olmak üzere, birbirinden ayrı iki grup halinde düzenlenmişti.

Buna göre, 27.Alay, platonun kuzeyinde, büyük kısmıyla

Eceabat çevresinde toplu bulunurken, bir kısmıyla da Azmakdere-Çamtepe arasında tertiplenmişti.

Tümenin öbür iki alayı, güneye alınmış olup bunlardan 26.Alay, Çamtepe'den Kerevizdere'ye kadar uzanan Seddülbahir bölgesindeki kıyılar şeridinde yerleştirilmişti.

25.Alay ise, derinlikte vurucu yedek olarak Sarafim çiftliğinde, 9.Tümen karargâhı da Eceabat iskelesi yöresinde bulunuyordu. Başlangıçta Seddülbahir bölgesi, 25.Alay sorumluluğunda olup bu durum 22 Nisan'a kadar korunmuştu.

Böylece bu alay, bir aydan beri bölgenin savunmasını, Liman von Sanders'ın yukarıda açıklanan savunma sistemine göre üstlenerek yerleşmiş ve araziyi her geçen gün daha iyi tanımış olarak hazırlıklarını sürdürüyordu.

Ne var ki İngiliz ve Fransızların çıkarma etkinliklerini gittikçe artırdığı ve amfibik bir harekâta her gün biraz daha yaklaşıldığı hakkında istihbarat bilgileri alındığı bir sırada, 9.Tümen komutanı, 22 Nisan'dan itibaren cephedeki 25.Alay'ın, 26.Alay'la değiştirilmesine karar verdi. Aslında bu sakıncalı bir durumdu. Çünkü, değiştirmeyi haklı ve zorunlu kılan nedenler (ilerideki birliği dinlendirmek, muharebede ağır zayiat vermiş bir birliği geriye alarak ona yeniden çeki düzen vermek vb gibi) henüz ortada yoktu. Muharebe başlamamıştı. Durum böyleyken, tümen komutanının, Seddülbahir gibi en kritik bir çıkarma bölgesinde yerleşen, araziyi iyi tanıyan 25.Alay'ı haftalardan beri alıştığı mevzilerden geriye alıp yerine, yeni birliği sürerek ayağının tozuyla muharebeye girme zorunda bırakması, doğru bir hareket değildi. Üstelik 26.Alay'da henüz makineli tüfek birliği kurulmamıştı, 25.Alay'da ise 4 tüfekli bir birlik vardı.

9.Tümen'in bu kararında etken olan faktörün, 26.Alay Komutanı Binbaşı Kadri'ye yeteneği açısından daha çok güven duymasından kaynaklandığı düşünülebilir. *ATASE* uzmanlarının resmî Türk savaş tarihinde yazdıklarına göre, gerçek neden bu idiyse, yetenekli bir komutandan yararlanmak için bütün birlikleri yerinden oynatmak ve yerleşmiş bir düzeni, kritik bir anda altüst etmek yerine, alay komutanlarını değiştirmekle yetinmek daha akılcı bir yol olurdu.

26.Alay, 9.Tümen komutanının yukarıdaki değiştirme kararı doğrultusunda aldığı emir üzerine, Sarafim çiftliğindeki ordugâhından 22 Nisan sabahı hareketle Seddülbahir bölgesine geldi. Böylece 26.Alay, 25.Alay'ın bölgesine yerleşmiş oldu.

Amfibi harekâtın ağırlık kazandığı Seddülbahir bölgesinin savunmasında, gösterdiği büyük kahramanlıklarıyla Türk savaş tarihinin parlak sayfalarında hak ettiği yeri alan 3.Tabur'un savunma düzenleri o günün koşullarına göre oldukça derli toplu ve askerî teknik kurallara uygundu. Ancak, altı kilometreyi aşkın kıyı şeridinin savunma sorumluluğunu yüklenen bir tabur için, cephe oldukça geniş tutulmuştu ki, taburun görevi çok zor ve ağırdı. 26.Alay ve 27.Alay'ın bir taburu ileride kıyı savunmasında, 25.Alay ve (bir taburu eksik) 27.Alay geride yedekteydi, Seddülbahir çıkarması 26.Alay'a, Arıburnu çıkarması ise 27.Alay'ın kıyıdaki 2.Tabur'u bölgesine isabet etmişti.

Bununla beraber tabur komutanı, bulunduğu araziyi çok iyi değerlendirmiş ve tertiplerini 10.Bölüğü ile Ertuğrul sırtlarında, 12.Bölük ile Tekke Koyu'nda, iki bölüklük tabur yedeğiyle, ileri hat bölüklerinin hemen yakın derinliklerinde yerleştirerek, savunmaya derinlik kazandırmıştır. Böylece Ertuğrul Koyu, kuvvetli tutulmak suretiyle, yarımadanın uç burun kesimi tıkanmıştı.

Müttefik kuvvetlerin çıkarma planı ile Türk tarafının savunma sistemi, buradaki muharebelerin çok çetin geçeceğine delildi. Seddülbahir çevresindeki çıkarmalar ve kıyılar hattında yapılan muharebeler bunu kanıtlamıştır.

25 Nisan sabahının alacakaranlığında Seddülbahir dolaylarının irili ufaklı birçok savaş ve taşıt gemileriyle sarılmış olduğu görüldü. Saat 4.30'da cehennemi bir ateş başladı. İngiliz filosunun ilk dönemdeki ateş gücü 62 ağır namlu, 104 orta namlu ve 163 hafif namlu olmak üzere toplam 329 topdu. Ayrıca *Queen Elizabeth* muharebe gemisi de çoğu zaman bu kesimde bulunuyor ve taşıdığı 382 milimetrelik taretleriyle filoyu destekliyordu.

Seddülbahir kesimini 9.Tümen savunuyordu. Bu tümenin 26.Alay'ının 3.Tabur komutanı Binbaşı Mahmut Sabri, sabahın 4.30'unda düşman deniz bombardımanı ile başlayan cehennem gününü şöyle anlatır:

> Tekke Koyu ile Eskihisarlık arasında birçok savaş gemisi kıyılarımıza pek yakın mesafeye yaklaşmış, durmadan ateş püskürmekteydi. Seddülbahir sırtları sayısız infilakla kaynıyordu. Ateş yoğunluğu ileri hat siperlerimizin üzerine oturtulmuştu. Yüzlerce infilakın meydana getirdiği siyah, beyaz ve yeşil duman bulutlarından ilerdeki bölüklerin ne olduğunu ve tahribatın derecesini kestirebilmek mümkün değildi. Taburun kıyı hattındaki düzenleri müthiş bir ateş silindiri altında kaybolmuş gibiydi.
>
> Denizden yapılan bombardımanlar, yarımada burnuna üç yandan çaprazlanmıştı. Yerde ve havada yüzlerce patlamanın hasıl ettiği ateş ve ölüm barajı altında hareket etmek olanaksızdı. Düşman donanması, istediği gibi serbest mesafe ve koşullarla çalışıyor, ateş hızı görülmemiş bir şiddetle devam ediyordu.
>
> Taburun emrine verilen 3,7 santimlik hafif batarya, daha ilk bombardımanlar sırasında isabet almış ve iki topunu kaybetmişti. Kıyı muharebeleri için çok gerekli olan ve taburun tek ağır silahını teşkil eden bu bataryadan ne yazık ki, hiç yararlanılamadı. Düşman filosunun bütün topçusu ile ve azami hızıyla Seddülbahir'e yüklediği bu ağır bombardımanlar altında Tekke Koyu ve Ertuğrul Koyu'ndaki avcı siperleri çok fazla zarar görmüş, henüz tamamlanmayan irtibat hendekleri yeryüzünden silinmiş, ileri hat birliklerinin tahkimat ve engelleme tesisleri birbirine karışıp niteliğini kaybedecek kadar harap olmuştu.

Biraz sonra başlayacak olan düşman çıkarmalarına karşı ne yazık ki bu durumda muharebe edilecekti.

Gerek Seddülbahir ve gerekse Arıburnu çıkarmaları, 9. Türk Tümeni'nin savunma bölgesine yapılmaktaydı. Yani, Albay Halil Sami'nin 9.Tümen'i, 25 Nisan günü Hamilton'ın asıl çıkarma kuvvetlerini yalnız başına göğüslemek durumundaydı. Ve gerçekten de işi zordu. 9.Tümen'in savunmakla yükümlü bulunduğu kıyının genişliği 35 kilometreyi bulmaktaydı. Bu bölgenin, bir tümen için çok geniş olduğunu söylemeye gerek bile yok. Albay Halil Sami, Sanders'in savunma prensibine uygun olarak, kuvvetinin çoğunu geride, düşman topçu bombardımanının uzağında bulunduracak şekilde bir düzen almıştı.

Mısır'da bulunan 29.Hint Tugayı da yine Seddülbahir bölgesine çıkarılacaktı. Daha sonra çıkarılacak olan Fransız ve İngiliz

kuvvetleri o sırada gemilere bindirilmiş olarak harekâta hazırdılar, ikinci kademede çıkacak Fransız Tümeni Beşige'de planlandığı şekliyle aldatmayı sürdürüyordu. Ve o gün (25 Nisan) sisin basması üzerine öğleyin Beşige'yi terk ederek Seddülbahir açıklarına gelecekti. (Albay Rue komutasında Kumkale'ye çıkan alay, iki gün sonra katılacaktı.) Üçüncü kademede çıkarılacak İngiliz Deniz Piyade Tümeni ise Saros'da şaşırtma yapmaktaydı, o da 25 Nisan gecesi Saros'u terk ederek gelecekti. Mısır İskenderiye'deki Hint Tugayı da yola çıkmıştı, bir hafta sonra Gelibolu harekâtına katılabilecekti. Buna göre üç tümen ve bir tugay, yani en büyük kara gücü Seddülbahir'e, daha az kuvvet de (iki tümenli Anzak Kolordusu) Arıburnu'na ayrılmıştı. Sanders, Hamilton'ı birinci öncelikle Saros'da beklerken, o birinci önceliği Seddülbahir'e vermiş, oraya çıkmaktaydı.

Donanmanın da büyük kısmı, doğal olarak buraya ayrılmıştı. Beşige'deki Fransız gemilerinin hepsi, Saros'daki İngiliz gemilerinin çoğu, gösteriş harekâtı görevlerini tamamladıktan sonra, Seddülbahir'e koşacaklar ve ikinci gün buradaki harekâta katılacaklardı.

Seddülbahir'e çıkacak 29. İngiliz Piyade Tümeni'nin ilk hedefi, Kirte (Alçıtepe) köyü doğusundaki Alçıtepe yükseklikleri idi. Arıburnu'na çıkan Anzak Kolordusu'nun ilk hedefi de Kocaçimen Tepesi'ydi. Bu ilk hedefler ele geçirildikten sonra, ikinci ve üçüncü gün Seddülbahir'e çıkacak Fransız ve İngiliz Deniz Piyade tümenlerinin de yardımıyla Seddülbahir grubu güneyden, Anzaklar kuzeyden Eceabat üzerine yürüyeceklerdi. Böylece Gelibolu Yarımadası'nın güney yarısı ele geçirilmiş, Gelibolu yakasındaki Türk Müstahkem Mevkii topçuları ezilmiş ve Boğaz (Anadolu yakası topçuları hariç, ki, bunlar da Kilitbahir Platosu'na hâkim yükseltisi altında kolayca bastırılacaktı) donanmanın geçişine hazır hale getirilmiş olacaktı. Seddülbahir bölgesindeki çıkarmalar, Çanakkale Cephesi'ne yönelen bütün amfibi hareketlerin ağırlık merkezini oluşturmaktadır.

On dört tabur ve çeşitli deniz müfrezeleriyle takviyeli 29. İngiliz Tümeni'ne karşı beş ayrı çıkarma yerinde, sadece 26.Alay'ın 3.Tabur'u ve yedek 2.Tabur'u ile karşı konulmuştur.

Günün öğleden sonraki saatlerinde kullanılabilen Sarafim çiftliğindeki 25.Alay'ın bir taburuysa, Sarıtepe altına çıkarılan İngiliz tugayını karşılayacaktı.

Kıyı muharebeleri öncesi kumsallara çıkışta Anzakların durumu Steel ve Hart tarafından *Yenilginin Destanında* tanıkların yaşadıklarıyla anlatılır.

Bolayır'da yarımadanın boynunu tehdit ederek Mareşal Liman von Sanders'in daha güneydeki asıl çıkarma alanlarına yönelik dikkatini dağıtma hareketi, 25 Nisan sabahı erkenden başlamıştı. Kraliyet Deniz Tümeni bir gece önce 3.Filotilla eşliğinde Trebuki Koyu'ndan ayrılmış ve şafak sökmeden önce Saros Körfezi'ne varmıştı. Saat 5.30'dan hemen sonra aralıksız bir bombardıman başlamış ve tümenin nakliye gemileri planlandığı gibi kıyı açıklarında hareketsiz beklemişlerdi. Ancak öğleden sonra karaya asker çıkarmada bir şaşırtma hareketine girişilmişti.

Şaşırtmanın iki aşamada yapılması planlanmıştı. Akşam karanlığından kısa bir süre önce başlayacak ilk aşamada, nakliye gemileri filikaları indirilip askerler bindirilecekler ve bunlar sanki çıkarma yapılacak gibi teknelerle kıyıya doğru çekileceklerdi. Ancak, hava kararır kararmaz, yani Türkler askerlerin karaya çıkıp çıkmadıklarını artık fark edemeyince filikalar gemilere geri dönecek ve asker de yeniden gemisine çıkacaktı. Karanlık iyice bastırdıktan sonra başlayacak ikinci aşama daha gerçekçi olacak ve Hood Taburu'ndan küçük bir grup gerçekten karaya çıkacaktı. Aslında bir takımın kıyıya çıkıp ateş etmesi, işaret fişekleri atması ve gerçek bir çıkarma gösterisinde bulunması planlanmıştı. Ancak Yarbay Freyberg öğleden sonra buna bir alternatif getirdi. Bir çıkarmanın çok can kaybına neden olabileceğini belirterek, güçlü bir yüzücünün karaya çıkıp işaret fişeklerini yakmasını önerdi. Bu teklifi kabul edildi ve Freyberg ertesi günü olanları resmî bir rapor halinde bildirdi:

> Bu gece yarısı saat 0.40'ta... Üç işaret fişeği, beş kalsiyum lambası, bir bıçak ve bir tabancanın bulunduğu su geçirmez bir torbayla birlikte suya girip kalan mesafeyi yüzerek geçtim. Buz gi-

> bi suda bir saat on beş dakikalık sıkı bir yüzmeden sonra kıyıya çıktım. İlk fişeğimi yaktım, sonra yine suya girdim doğuya doğru yüzüp 300 metre ileride ikincisini yakarak çalılıkların arasına saklanıp gelişmeleri beklemeye başladım. Herhangi bir şey olmayınca bir gün önce yerleri saptanan siperlere doğru yamacı sürünerek tırmandım. Bunların iki karış yüksekliğinde toprak birikintilerinden oluşan 100 metrelik sahte bir siper olduğunu fark ettim. 350 metre kadar daha ileri gidip tekrar çevreyi dinledim ama hiçbir ses duymadım. Kıyıya döndüm, sonuncu işaret fişeğimi yaktım ve güneye doğru yüzmeye başladım. Bir süre sonra saat 3 sularında Teğmen Nelson beni bota aldı.... Benim fikrimce kıyıda insan yoktu, ancak sabahın ilk saatlerinde tepelerin üzerindeki ışıklardan anladığım kadarıyla düşman oradaydı, fakat ben yakalanmamak için ve o sırada kramplar girmeye başladığından daha ileri gidemedim. (Steel ve Hart)

Bu aldatmanın amacı, pek çok kimsenin çıkarmanın yapılmasını beklediği yarımadanın boynuna gerçek bir tehdit oluşturmaktı ve asıl gücü nakliye gemilerindeki askerlerin varlığıydı. Filikaların kıyıya çekilmesi ve işaret fişeklerinin yakılması için karaya çıkma gibi aldatıcı operasyonlar sadece nakliye gemilerinin tehdidini abartmak ve pekiştirmek içindi. Aldatmanın genel etkisi kısmen başarılı olmuş ve Liman von Sanders'in yedeklerini kısıtlı bir dönem tutmayı başarmışsa da, her iki çıkarma hilesi de gerçekçi ve tehdit edici değildi. Hood Taburu'ndan tam bir takımın karaya çıkması Liman von Sanders'i daha çok telaşlandıracaktı ve çok sayıda kayıp verilmesine karşın sonuç olarak aldatmacayı daha etkili kılacaktı.

Seddülbahir çıkarması hiç kuşkusuz Kabatepe çıkarmasından daha karmaşıktı ve beş ayrı kumsala aynı zamanda çıkmayı içeriyordu. Tuğgeneral Hare komutasındaki 86. Tugay'ın oluşturduğu örtü gücü kıyıya çıkarak V, W ve X ana kumsallarını güvenceye alacaktı. 8. Tugay bundan sonra V Kumsalı'na çıkarak, İngiliz hattının sol kenarı Y Kumsalı'na (Zığındere), sağ kenarı S Kumsalı'nın (Hisarlık Burnu) önüne gelene kadar ilerlemesini sağlayacak, bu iki kumsal ise 87 Tugay'ın iki taburu tarafından ayrı ayrı ele geçirileceklerdi. Bu hat bir kere kurulup iki taburunu birleştirdikten sonra 87. Tugay, 88. Tugay bölge-

sinden geçerek Alçıtepe'ye ulaşacaktı. Plan kesin bir zamanlamaya ve amansız bir ilerleme beklentisine dayandırılmıştı. Royal Munsters Fusiliers'in komutanı Yarbay Henry Tizard çıkarma konusundaki bir raporunda şöyle diyordu: *"Sabah saat sekizde kumsalların üzerindeki tepelerin ele geçirileceği hesaplanmıştı; öğle üzeri Kirte Köyü civarında olacak ve o gece Alçıtepe'yi alacaktık."* Ancak planın herhangi bir gecikme için, özellikle de iki kanat çıkarması için bir acil durum alternatifi yoktu. Olduğu yerde kalıp Seddülbahir'den gelecekleri beklemenin S ve Y kumsalları için bir alternatifi yoktu ve bu zamanında gerçekleşmediği takdirde ne yapacakları konusunda herhangi bir şey söylenmemişti. Tümgeneral Hunter-Weston böyle bir olasılığı mümkün gö-müyordu.

Sarıtepe Altı Çıkarması (Pınariçi Koyu) (Y)

Seddülbahir'deki ilk çıkarma Y Kumsalı'na yapılacaktı. Buradaki çıkarmanın tümü şaşırtma unsuruna dayandırılmıştı; çıkarma ön bombardıman olmadan sabah saat 5.00'te başlayacaktı. Y'deki birliklerin komutanı olan Plymouth Taburu'ndan Yarbay Matthews'a kesin ve yazılı bir emir verilmemiş olduğundan kesin olmayan ve sözlü emirlere güvenmek zorundaydı. Kendisine Türklerin geri çekilmesini tehdit etmek için içerilere yürümesi, bölgede tek olduğu tahmin edilen ama doğrulanmayan topu ele geçirmesi ve Türklerin dikkatini ve kaynaklarını diğer çıkarma bölgelerinden uzaklaştırması istenmişti. Aynı zamanda X Kumsalı'yla (Tekke Burnu'nun kuzeyi) ilişki kuracaktı, ama bunun sadece görsel bir bağlantı mı olacağı, yoksa Y'yi X'e birleştiren sürekli bir hat mı kurulacağı belirtilmiş değildi.

Bu çıkarma, Seddülbahir bölgesini savunan Türk birliklerinin, gerilerini hem tehdit edici durumuyla hem de burasının boş bırakılması nedeniyle gerçekten büyük bir tehlike oluşturuyordu.

General Hamilton, işte taktik açıdan bu iki önemli noktayı değerlendiriyor ve buraya yapılacak çıkarmadan sonuca gidebilecek çok şeyler umuyordu.

Çıkarma, bir muharebe gemisi ve kruvazör desteğinde olarak güçlü bir muharebe grubu (tugay düzeyinde) kuvvetle baskın tarzında gerçekleştirilecekti. Buna göre gemiler, ışıklarını söndürmüş bir halde saat 2.30'da ileri yanaşma noktalarında yerlerini aldılar.

Kings Own Scottish Borderers (KOSB) ve South Wales Borderers'ın (SWB) bir bölüğü saat 4.45'te 50 metre yüksekliğinde sarp ve kayalık bir yamacın eteğinde kayalık kıyıya çıktılar. Yamacın dikliği ve oraya çıkarma yapmanın pek mümkün olmaması bunun tam bir sürpriz olduğunu gösteriyordu ve herhangi bir direnmeyle karşılaşılmadı. İlk birlikler çıktıktan kısa bir süre sonra İlyas Burnu çevresinde bombardıman başladı ve gemilerin toplarının sesi, özellikle de üç milden daha yakında olan X Kumsalı'nda bulunanlarca açıkça duyuluyordu. Y'deki destek gemileri de kumsalın tepesindeki sırtları dövmeye başladılar. Bir saat içinde askerin tümü kıyıya çıkmıştı ve kumsala kadar inen kuru dere yataklarından yararlanarak sırtlara tırmanan KOSB'nin öncü birlikleri merkezde ve her iki kanatta ilerlemeye başladılar. Arkalarında KOSB'nin geri kalan bölümü ve SWB bölüğü saat 6.20'de yamaçların tepesine tırmandı ve arkalarından da Plymouth Taburu geldi. Taburun yarısı Türk topunu aramaya gitti, kalanlar ise kuzeydoğuya bakan bir savunma kanadı oluşturarak cephane ve malzemeyi kumsaldan yukarı taşıdılar. Seddülbahir'e yapılan çıkarmaların ilki tam bir başarıydı. Herhangi bir kayıp vermeden ve Türk askeriyle karşılaşmadan onların kanadına önemli bir güç yerleştirme gibi birincil hedefini tamamlamıştı.

Hücum dalgası, saat 4.30'da baskın tarzında kıyılara iyice sokulmuş ve saat 6.45'te de İngiliz tugayı, hiçbir direnişle karşılaşmadan bütün mevcuduyla çıkarmayı tamamlayarak egemen sırtlar çizgisine yerleşmişti. *Goliath* elde edilen başarıyı, saat 6.40'da Genel Karargâh'a bildirdi ve *Queen Elizabeth* bir süre sonra Kabatepe'den Seddülbahir'e yönelip Y Kumsalı önünden geçerken Hamilton ile Kurmay Heyeti de durumu kendi gözleriyle gördüler.

Tugay, böylece Türk savunmasının arkasına düşmüş oluyor-

du, Ne var ki İngilizler, bu fırsatı değerlendiremeyip, kıyıbaşında hareketsiz kaldılar.

İngiliz resmî savaş tarihine göre, *"Hamilton, kolayca elde ettiği bu başarının derhal pekiştirilerek daha sağlam bir şekilde geliştirilmesini istemiştir,"* ki taktik yönden pekiştirme koşuluna bağlanan böyle bir hareketsizliğin tartışılması bile gereksizdir.

İngiliz tugayının daha önce verileceği belirtilen bir takviyeyi beklemeye koyulması, ileri bir hareket için yeni bir emir almaması, güneydeki muharebelerin nasıl bir gelişme gösterdiğinin öğrenilemeyişi gibi nedenlerle kıyıbaşında bekleme durumunda kalındığı anlaşılmaktadır ki, bunları sevk ve idare temel prensipleriyle bağdaştırmak hayli güçtür.

Türk resmî savaş tarihçilerine göre, İngilizler, burada büyük bir fırsat kaçırmıştır. Şayet İngiliz tugayı, hiç vakit yitirmeden Kirte doğrultusunda ilerlemiş olsaydı karşısında bir bölükten fazla bir kuvvet direnişi görmeyecek ve Türk savunmasını kökünden sarsarak, Seddülbahir'e çıkarma yapan tümenle koordineli bir harekât sonunda ilk hedef Alçıtepe'ye ulaşılabilecekti. Çünkü, İngiliz tugayının çıkarma haberini ancak saat 9.30'da alabilen Kirte'deki 26.Alay komutanının elinde yedek olarak sadece bir bölük kuvvet kalmıştı, Saat 9.45'te derhal harekete geçirilen bu bölük, Zığındere sırtlarına hızla ilerledi. İşte bu an 26.Alay'ın son kozunu oynadığı çok kritik bir andı.

Tümen yedeklerinin yetişmesine zaman kazandırılacaktı. Kirte güneyindeki iki bataryaya da, Sarıtepe altına çıkan İngiliz tugayı hedef gösterilmiş ve ateş baskısı yapılması emredilmişti. Durum, 9.Tümen'e de yansıtılarak çok ivedi yardım istenmişti.

Eskihisarlık Sırtlarına Çıkarma (S)

Morto Koyu'nu kontrol altında tutan Seddülbahir savunmasının yan gerilerini tehdit eden ve Türk yedeklerinin kanatlara dağılmasını sağlayan durumuyla egemen bir arazi kesimi olan Eskihisarlık sırtları, İngilizler için çok önem taşıyordu. Keza bu-

ranın ele geçirilmesiyle, boğaz topçusunun Rumeli kanadı baskı altında tutulabilecekti.

Başlıca kumsalların bombardımanı yarım saat sürecek ve bu süre içinde S Kumsalı'na çıkacak birlikler Boğaz'a girmiş ve çıkarma hazırlıklarını tamamlamış olacaklardı. Yakıt kıtlığı SWB'nin filikalarının deniz istimbotlarından daha az güçlü ve yavaş olan tekneler tarafından çekilmesi demekti ve taburun dört bölüğünden sadece üçünün oraya çıkmasının nedeni buydu (dördüncüsü Y Kumsalı'na çıkmıştı). Ancak çıkarma öncesinde SWB'nin komutanı Yarbay Hugh Casson ile S Kumsalı'ndaki *Cornwallis* gemisinin Komutanı Albay Alexander Davidson arasında yapılan resmî olmayan bir anlaşmaya göre malzemenin inişini yönetecek ek bir grup çıkartılacak ve böylece zaten sayıları kısıtlı olan askerlerin kumsalı ele geçirme işlemi aksamamış olacaktı. *Cornwallis*, S Kumsalı'nın çevresini çıkarma başlayana kadar bombardımana tutacak ve bu örtü altında SWB'nin iki bölüğü S Kumsalı'ndaki Morto Koyu'na çıkacaklardı. Deniz kuvvetlerinin kumsal grubu sollarında, üçüncü bölük de Boğaz'dan 50-60 metre yükseklikteki De Tott Bataryası'nın bulunduğu yamaçların eteğindeki koya çıkacaktı. Bu bölük ondan sonra yamacı tırmanacak ve kumsalla koy içindeki çıkarmaya tepeden bakan siperleri arkadan bir saldırıyla ele geçirecekti.

SWB'nin tekneleri planlandığı gibi Boğaz girişine saat 5'te geldilerse de tersine akıntıdan ve orada toplanmış mayın tarama filotillasından ötürü hemen bir gecikmeye uğradılar. Bombardımanın kesileceği ve filikaların çıkarma bölgelerine doğru yol almaya başlayacakları saat olan 5.30'da tekneler henüz Morto Koyu'ndan epey uzaktaydılar. Tümamiral Wemyss, X ve S Kumsalları arasındaki sahile aynı anda çıkmayı kolaylaştırmak için filikaları bekleterek bombardımanı uzattı. Ama saat 6'da öteki kumsallara yapılacak çıkarmayı daha fazla bekletmenin akıllıca olmayacağı hissedilerek 86.Tugay'ın filikalarına kıyıya yönelmeleri emri verildi.

Bu çıkarma yerine bir İngiliz taburu ayrıldı. Tabur, Seddülbahir kesimindeki öteki komşu birliklerle aynı saatte 35 dakika-

lık bir bombardımanın ardından bir hamlede karaya çıkarılacaktı.

Türk savunmasının buraya ayırabildiği kuvvetse, ağır silahtan yoksun sadece bir takımdan ibaretti. Bu takım, kuvvet çoğunluğuyla sırtın Morto Koyuna bakan batı kesiminde tertiplenmişti. Sırtın kayalık olan doğu kesimindeyse, gözcüler yerleştirilmekle yetinilmişti. Geniş Morto kıyıları, bir takımla kontrol edilemeyeceğinden koyun merkez kesimleri Seddülbahir'deki 3.Tabur'dan ayrılan başka bir takımla tutuluyordu.

Çıkarma için, İngiliz deniz topçusunun hazırlık ateşleri, saat 4.30'da başladı. Bir muharebe gemisiyle, refakat gemilerinin yakın mesafeden yaptığı yoğun ateşler, Eskihisarlık sırtlarındaki Türk mevzilerini dövüyor, daha uzaktaki iki muharebe gemisinin bataryaları da bu bombardımana etkili biçimde katılıyordu. Böylece Türk takımınca tutulan Eskihisarlık sırtları, donanma ateşleri altında kaynıyordu. Toprak tahkimatından ibaret mevziler, bu bombardımanlarla delik deşik olmuştu.

Bu cehennemî bombardıman karşısında Türk takımı, boyun eğmeden top mermilerinin açtığı huni denilen çukurluklara atlayarak, direnişini sürdürmeyi başaracaktı.

Nihayet denizde görünmeye başlayan 24 filikadan oluşan çıkarma birliği, yavaş yavaş kıyıya yaklaşıyordu. Bunlar, altışar filikalık dörder dizi halindeydiler. Orta mesafeye gelince ikiye ayrıldılar.

Türk resmî savaş tarihçisinin yazdığına göre; dizilerden biri doğuya, diğeri Morto Koyu'na bakan kıyılara yöneldiler. Filikalar çözülüp kıyı çizgisine düşerlerken, Türk takımının bütün erleri, hep birden ateşe başladılar. Bir rüzgâr gibi esen bu ateş dalgası İngilizleri en kritik bir anda yakalamış ve perişan etmişti. Daha filikalar içindeyken ağır kayba uğrayan İngilizlerden kumsala çıkıp sağ kalabilenler, kaçışarak ilerideki dik yamaçlar altına sığınıp hareketsiz kaldılar. Böylece derinlikte ilerlemeleri önlenmiş ve durdurulmuştu.

Eskihisarlık sırtlarındaki Türk takımı, İngilizlere göz açtırmıyor, bu sırada üç muharebe gemisinin Türk takımı üzerinde topladığı yoğun ateşlerle burası adeta cehenneme dönüşüyordu.

Oysa Hart ve Steel gibi tarihçiler ise yukarıda anlatılandan farklı bir seyir ifade etmektedirler. Buna göre, S Kumsalı'na çıkacak filikalar ağır ağır Morto Koyu'na girdiler ama planlanandan ancak doksan dakika sonra, saat 7.30'da teknelerden ayrıldılar. Morto Koyu'nun içindeki iki bölük, kumsala yaklaşırken Yüzbaşı Aubrey Williams, Türklerin filikalara ateş açmadan son ana kadar beklediklerini gördü ve daha sonraları bunun bir yanlışlık olduğunu tahmin etti. Türkler ateşte gecikerek açık filikaları tıkabasa dolduran İngiliz askerlerini ağır bir kayba uğratamamışlardı. Üçüncü bölük ise hiçbir direnmeyle karşılaşmadan kıyıya çıktı. Askerler kıyıya ayak basar basmaz yamaçlara tırmandılar ve kısa bir süre sonra Morto Koyu'na çıkan askerlere ateş etmekte olan Türklere tepeden bakan bir mevziye yerleştiler. Güçlü direnmeye karşılık koydaki birlikler de çıkarmalarını tamamladılar ve onlar da yamaçlara tırmanarak Türk mevzilerine girip on beş Türk'ü esir aldılar. Bahriyeli grubu da diğerleriyle aynı zamanda karaya çıkmış ve siperlere saldırıya geçen öteki askerlerle birleşmişlerdi. Deniz Teğmeni Harry Minchin Türkleri teslim alışlarını şöyle anlatıyor:

> Bir tüfek ve bir süngü alıp bahriyelilerle birlikte ateş hattına geçtim. Siperlere bir süre ateş ettikten sonra süngü takıp Türkleri oradan attık. Bahriyelilerin de benim de sırt çantalarımız olmadığından sipere kolaylıkla varmıştık. Ben siperde süngüleyeceğim bir Türk ararken albay siperlerin mayınlanmış olabileceğini haykırdı, ama mayınlanmamıştı. Türkler siperin öbür köşesinin yanındaydılar. Bize fırsat buldukça ateş eden beş altı keskin nişancı dışındaki Türkler çok geçmeden teslim oldular. (Steel ve Hart)

Saat 8.30'da S Kumsalı tam olarak gü[illegible] altına alınmıştı. Çıkarma kayıpları azdı, sadece altmış [illegible] ölü, yaralı ve kayıp vardı. Kumsalda düzen sağlandıktan sonra yaralılar gönderildi, cephane ve malzeme indirildi.

Yine Türk askerî tarihçisine göre; kıyılarda sinen İngilizler, donanma ateşlerinin desteğinden yararlanarak, yeni saldırı denemesinde bulunmuşlarsa da, 30-40 kişilik bir savunma kuvve-

ti, ellerindeki piyade tüfekleriyle onlara ilerleme şans tanımıyordu. Böylece bütün çabalarına karşın, üstün kuvvetlerle gerçekleştirilen bu İngiliz çıkarması, adeta yerinde çivilenip kalmıştı.

Öte yandan Eskihisarlık'ın boğaza bakan sırtlar gerisine sarkan altı filikalık İngiliz kafilesi, sadece üç kişilik bir postayla gözetlenen kayalık kesime kolayca çıkarak, Türk takımının gerisine sarkmaya başladı.

Arkasının kesilmek istendiğini gören takım komutanı, doğru bir kararla derhal birliğini daha gerideki sırtlara çekti. Bu suretle hem Tenger'deki müstahkem mevki obüs grubunu hem de Seddülbahir-Kirte ikmal yolunu tehlikeden korumuş oldu. Muharebeyi büyük bir ustalık ve cesaretle sürdüren Türk takımı, zaman kazanmış ve Kirte'den sevk edilen 8.Bölüğün bu kritik bölgeye yetişmesini sağlamıştı.

Bu arada bölgeye yetiştirilen diğer bazı jandarma perakende gruplarının da katılmalarıyla toplanabilen bir buçuk bölükten ibaret kuvvet, karşısındaki daha güçlü İngiliz taburuna derhal taarruza geçmiş, coşan Mehmetçikler, kendilerinden kat kat üstün İngiliz kuvvetlerini mevzilerinden sökerek Eskihisarlık harabelerine sıkıştırmıştır. Bu taarruz ancak donanmanın baş kaldırtmamacasına yaptığı yoğun ateşleriyle durdurulabilmiş, can kaygısına düşen İngiliz taburu da, yuvalandığı harabe duvarlarında tutunabilmeyi başarmıştı.

Ertuğrul Koyu çıkarması (V)

Seçme bir tümen olan 29. İngiliz Tümeni Komutanı General Hunter-Weston, asıl çıkarma yeri olarak (V) Ertuğrul koyu ve batısındaki (W) işaretli Tekke Koyu'nu seçmişti. Öbür üç çıkarma (S, Y, X) yardımcı rol oynayacaktı. Bu nedenle de Ertuğrul Koyu'na ilk anda bir alay, ikinci kademe olarak da yine bir alay ayrılmıştı. Donanma da birinci öncelikle bu çıkarmayı destekleyecekti.

Buraya çıkarma iki ayrı düzende planlanmıştı. Hücum dalgasında çıkarılacak kuvvet, bir tugaydı. İrlanda Taburu, küçük

deniz araç grupları halinde taşınacak ve Ertuğrul Koyu batısına çıkarılacaktı.

Öte yandan *River Clyde* gemisine yerleştirilen özel bir kuvvet (iki piyade taburu + 1 istihkâm bölüğü vb) de, Eskikale altındaki taşlık buruna baştan kara ederek, bir tür yüzen iskele oluşturacaktı.

Tarihteki "Truva Atı" efsanesinden esinlenerek, hazırlanan bu düzenlemeden İngilizler, çok şey bekliyorlardı.

Böylece Ertuğrul Koyu'na bir anda boşaltılacak üç piyade taburuyla, Harapkale Tepesi-Gözcü Baba Tepesi arasından ilerlenerek, buradaki zayıf Türk direnişini kolayca çiğneyip, Seddülbahir savunması, daha ilk saatlerde etkisiz hale sokulacaktı.

İşte bu düşünceye dayanan plana göre, 13 bölükten oluşturulan hücum dalgasından başka, ayrıca bir alay da ikinci kademede bekletiliyordu. Donanma ateş desteğiyle birlikte İngiliz taburundaki ağır makineli tüfekler, ateş gücü açısından da 13 kat üstünlükteydi ki, bu üstünlük ikinci kademeyle 25 kata ulaşacaktı.

Böylesine üstün İngiliz kuvvetlerine karşı burayı sadece 10.Bölük'ten ibaret bir Türk kuvveti, savunma durumundaydı.

V ve S Kumsallarına ayrılmış olan "yedekler" doğuya doğru yol alırken, X ve W kumsallarına gidecek olanlar yavaş yavaş, sessiz Yarımada'ya sokulmaktaydılar. Donanmanın barajı sona erdiğinde, bahriyeliler küreklere asıldılar ve küçük tekneler kumsallara doğru kaymaya başladılar. Wemyss anlatır: "Gün ağarırken, o filikaların, ne kadar sağlam tahkim edildiğini bildiğimiz kumsala doğru, sanki bir geçit resmi yaparcasına gidişlerini görmek, hiçbir zaman unutamayacağım bir manzaradır." (R. James)

Üç ana kumsal çıkarmasında gemilerden yoğun bombardıman planlanmıştı. Bunun temel amacı da Türk savunmalarını tehdit unsuru olmaktan çıkarmaktı. Üst düzey komutanlar kıyıya çıkmaktan çok, gemilerin topçu ateşi altında karada ilerleme konusunda kaygılıydılar. Ancak bombardıman başarısız oldu. Bunun başlıca nedeni deniz toplarının kara hedeflerini açık bir şekilde göremeyişlerinden kaynaklanıyordu. Örtme gemisi *Albion*, V Kumsalı'ndan yaklaşık 1.300 metre açıkta demirlen-

mişti. *Euryalus* ise daha yaklaşmasına karşın, yine de W Kumsalı'ndan bin metre açıktaydı. Bu mesafelerden daracık kumsallarda tek tek hedef belirleyip ateşe tutmak çok güçtü. Ayrıca bombardıman kumsalda yoğun bir duman ve toz bulutu yaratıyordu ki, güneş doğduktan sonra bu dumanın bulanıklığı daha da artıyor ve isabetli atışları olanaksız kılıyordu. Bombardımanın etkisini azaltan üçüncü bir unsur da; filikaların kıyıya yanaşmasından epey bir zaman önce, açılan ateşin, kumsallardan Türk mevzilerinin arkasındaki yüksek araziye kaydırılmasıydı. İngiliz tarihçiler N. Steel ve P. Hart İrlandalı askerlerin tanıklığıyla Ertuğrul Koyu kumsalına çıkışı çok canlı bir biçimde anlatırlar.

Yaklaşık 2.800 kişilik bir gücün çıkacağı V Kumsalı Seddülbahir çıkarmalarının en büyüğü ve en önemlisi olarak planlanmıştı. Ancak sonunda bunun gerektirdiği kanat çıkarmalarının yayılmasıyla oraya, Y Kumsalı'na çıkandan sadece bir bölük fazla çıkabildi. Dublin Fusi liers'in dörtte üçü ilk dalgada çıkacaktı. Otuz dakika sonra Munsters Fusiliers ve Dubliner birliklerinin geri kalanı ile 2. Hampshire Alayı'nın yarısı *River Clyde*'dan çıkacaklardı. Genel hedef Seddülbahir Köyü'nü ele geçirmek ve hattı oradan Lancashire Fusiliers'in sağ kanadına kadar uzatarak Morto Koyu'ndan X Kumsalı'na sürekli bir hat sağlamaktı. V Kumsalı doğal olarak güçlü bir savunma mevzi sağlıyordu. Kenardan deniz seviyesine kadar yumuşak bir iniş gösteren geniş bir çanak boyunca sıra sıra siperler vardı. Çanağın önünde madeni direklere gerilmiş kalın dikenli tel yumakları bulunuyordu. Türk mevzilerinde başta dört adet 37 milimetrelik otomatik top varsa da bunlardan ikisi bombardımanda yok edilmiş, öbür ikisi ise kumsalın solunda kalmıştı. 26.Alay'da makineli tüfek bölüğü de yoktu. Saat 5 te, günün ilk ışıklarıyla birlikte *Albion* savaş gemisi müthiş bir top ateşine başladı ve tam bir saat müddetle Seddülbahir üzerine gökten yoğun bir ateş ve çelik yağmuru indi. Siperlerin bulunduğu noktalar hallaç pamuğu gibi atılıyor, patlayıcı maddelerin tesiriyle taş toprak yığınları metrelerce havaya kalkıyordu. Her taraf ateş ve duman içindeydi.

Bu şiddetli topçu ateşine maruz kalan 5 kilometrelik sahili savunma görevi 26. Piyade Alayı'nın 3.Tabur'una verilmişti ve bombardımanın şiddetine bu kıtanın subay ve erleri hedef olmaktaydı.

Tabur emrinde bulunan istihkâm bölüğü 24 Nisan'ı 25'e bağlayan gece boyunca, düşman gemilerinden tutulan ışıldakların ve açılan topçu ateşinin altında, avcı çukurlarının önüne tel örgü engelleri kurmak için sabaha kadar uğraştı. Işıldakların ve saat 2.30'a kadar gökte ışıldayan mehtabın altında bu işi başarmak hiç kolay değildi.

1.000 mevcutlu taburun emrine ağır silah olarak verilmiş bulunan 37,5 milimetrelik dört Maksim topundan ikisi önceki bombardımanlar esnasında harap olmuştu. Hafif ya da ağır makineli tüfekleri ise hiç yoktu. Tümenin üç sahra bataryası ise Serafim çiftliği denen yerin güneyinde idi ve 25 Nisan'da kendilerinden istifade imkânı olmadı.

18 Mart'tan sonra, düşmanın karaya asker çıkarması ihtimaline karşı, adi ateşli eski Bulgar toplarından meydana gelme ikişer batarya, Anadolu ve Rumeli yakalarında hazır bulundurulmaya başlanmıştı. Bu bataryaların 400'er atımlık mermileri vardı, ama bu stok topların kendi cephanesi olmayıp aynı çapta başka topların mermileriydi. Zaten Seddülbahir'e çıkarma yapıldığı sırada Alman Wehrle, Rumeli yakasındaki iki bataryanın hareketine müsaade etmeyecek; İntepe'deki bataryalar ise, gerek mevzileri, gerekse menzilleri uygun olduğu halde, şaşkınlıktan çıkarma sahillerini ateş altına alamayacaklardı.

3.Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut, o günkü harekât hakkında sonradan yazmış olduğu raporda taburun yediği baraj ateşini şöyle anlatmıştı:

> 25 Nisan sabahı saat 4.30 raddelerinde öldürücü bir topçu ateşinin başlaması üzerine düşman çıkarmasının sahile vurmak üzere olduğu anlaşıldığından, yedek bölükleri silah başı ettiler. Avcı siperleri üzerinde patlayan ağır çaplı mermilerin sahili kaplayan kara, yoğun dumanları, denizde nelerin gizlendiğini anlamaya imkân vermiyordu.
>
> Taburun savunma bölgesine nisbetle pek çok sayıda topun

> bir arada ateş ettiği anlaşılmaktaydı. Şarapneller de pek sık olarak havada patlamaya devam ediyordu. Bu kadar sık ateş altında toprak siperler bazen içindekilerle beraber örtülüveriyordu. Henüz çıkarma başlamadan, bombardımanda yaralanan ve şehit olanların sayısı dakikadan dakikaya fazlalaşmaktaydı. Yürüyecek kadar gücü olanlar birer birer sargı yerine gelmeye başlamışlardı. Bunlardan bazısı, görev yapmaya imkân bulamadan kıtalarından ayrılmanın üzüntüsü içinde, "Düşmana kurşun atmadan yaralandım. Cephanemi arkadaşıma verdim, tüfeğimi kime teslim edeyim?" diye soruyordu.
>
> Taburun ileri hatlarındaki avcı çukurlarında düşman çıkarmasını sükût ve iman içinde bekleyenler, daha gerilerdeki arkadaşlarının topçu ateşi tesiriyle toprağa gömüldüğünü görüyor ve sık sık başlarını çukurlardan çıkararak, vazife ânının gelip gelmediğini anlamak için etrafa bakınıyorlardı. Düşman, zırhlılarının dakikalarca devam eden bombardımanından sonra Türk mevzilerinde hayat eseri kalmadığına hükmetmiş olacak ki, saat 5.30'a doğru ateşini hafifletti ve dağılan dumanlar arasından bir büyük savaş gemisi, 15 küçük torpidobot, 10 büyük ve 13 küçük taşıt gemisi, birçok kayık ve römorkörün tabur bölgesine saldırdıkları ve taşıt gemilerinden bazılarının sahile 100 metre kadar yanaştıkları görüldü.

Dubliner Lancashire Taburu gibi kıyıya saat 6'da yaklaşmaya başladılar. Ancak Boğaz girişine daha yakın olduklarından akıntı nedeniyle ilerlemeleri kolay olmadı. Onların görünmemesi üzerine çıkarmayı destekleyen *Albion* ve diğer gemiler V Kumsalı bombardımanını saat 6.30'a kadar uzattılar. *River Clyde* da saat 6'da harekete geçti. Dubliner'in karaya çıkmasından yarım saat sonra kumsala varması planlanan gemi şimdi ağır ilerlemeleri nedeniyle onları geçmeye başlamıştı. İkinci asker dalgasının birincisinden önce inmesi durumunda kaçınılmaz olan karışıklığı önlemek amacıyla Yarbay Unwin, *River Clyde*'yi geciktirmek için kalabalık sularda daire çizmeye başladı. *River Clyde* 360 derece döndükten sonra ikinci kez kıyıya yöneldi. Ancak yine ötekilerden öndeydi. Ama artık yapacak fazla bir şey kalmamıştı ve bombardıman sona erdiği anda kıyıya yanaştı.

Her şeyin bağlı olduğu V Kumsalı çıkarması, yedekleri ge-

ciktiren kuvvetli akıntı yüzünden gecikmiş, *River Clyde* saat 6.20'de, Seddülbahir Kalesi'nin altında, yavaşça karaya otururken, Royal Dublin Fusiliers'in 1.Tabur'unu taşıyan filika flotillası da kumsala varmış bulunuyordu. Sağda, Harapkale; ortada, bir sırta doğru hafifçe yükselen arazi; solda, İlyas Burnu'nun dimdik yamaçları. Tam bir sessizlik hüküm sürüyordu. *River Clyde*'da bulunan bir kurmay subay, geminin stop ettiği sırada, bir not defterine şunları yazıyordu: *"Sabalı 6.22. Yumuşak bir şekilde, sarsıntı olmadan karaya oturduk. Karşımızda kimse yok. Direnmeye uğramadan karaya çıkacağız."*

Dublin Fusiliers'in filikaları fazla uzakta değillerdi ve *River Clyde* karaya oturduğunda motorlu tekneler de her iki yandan filikalarını serbest bıraktılar. Bir filika kafilesi Morto Koyu'nun hemen içindeki köyün altındaki küçük Camber Limanı'na çok az kayıp vererek çıktı. Ancak buraya inenler az sonra üstün bir Türk gücüyle karşılaştıklarından bu iyi başlangıçtan fazla bir şey elde edilemedi. Öbür filikalar *River Clyde*'ın iskele yanından herhangi bir ateşle karşılaşmadan ayrıldılar.

W Kumsalı'nda olduğu gibi, Türkler donanmanın bombardımanından sarsılmışlar, fakat ezilmemişlerdi ve topçu ateşiyle çıkarmanın fiilen başlaması arasındaki uzun zaman, siperlerine dönerek, mevzi almalarına olanak tanımıştı. V Kumsalı savunucularının toplam kuvveti, sadece üç takım askerle, 3.7'liklerin ikisi bombardımanda tahrip olmuş iki eski makineli tüfekten ibaretti. Filikalar kumsala çıkıncaya kadar ateş açmayıp, beklediler. İlk filikalar kıyıya yirmi metre kadar yaklaştığında Türkler bir tek el ateş ettiler. Bunun ardından kıyamet koptu ve açık filikalardaki Dubliner biçilmeye başlandı. Korkup kaçmak şöyle dursun, bombardıman esnasında Türk askerî mevzilerini terk etmemişti bile ve şimdi beklenmedik yerden başını kaldırıyor, çıkarmanın bu en son kısmını, hesapta olmayan bir yöne sokuyordu.

Bir piyade taburu tutarında düşmanı 40 dakika gibi kısacık bir zaman zarfında yok edecek ve *River Clyde*'da, bir düşman tugayını akşama kadar hapsedecek olan Türk birliği, 26. Piyade

Alayı, 3.Tabur, 10.Bölük'ten Ezineli Yahya Çavuş'un 80 mevcutlu takımıydı.

Yahya Çavuş'un bu inanılmaz direniş öyküsünü *"Seddülbahir Kahramanları"*nı derleyen Cemalettin Yıldız şöyle anlatıyor:

> Ezineli Yahya Çavuş 25 Nisan sabahın köründe bir saate yakın süren (4.650 top mermisi ve 40 makineli tüfeğin ateşleri) yeri göğü birbirine katan düşman donanma ateşlerine yüreği titremeden dayanmış, sonra çıkarma araçlarının kıyıya yanaşmalarını sabırla beklemiş. Tam çıkarma başlarken de 200 metreden yapacağını yapmıştır. Kendisi kıta çavuşu olduğu halde Ertuğrul Koyu'nu savunan 10. Bölüğün 1. Takım'ına komuta ediyordu. Erlerine hâkimdi, kendisi ateş etmeden hiç kimsenin ateş etmemesini onlara çok sıkı tembih etmiş ve çok iyi uygulamıştı. Ne bir ağır makineli tüfeği, ne de havanı ve topu vardı. Yalnız çaptan düşmüş eski piyade tüfekleri, boyunlarında çapraz fişekleri ve el bombalarıyla akşama kadar tam 14 saat kendisinin 8-10 katı iki İngiliz bölüğüne adım attırmamış, onları çıkıp geldiklerine pişman etmişti. O gün İngiliz askeri cesaretini kaybetmişti. Subay kayıplarının fazla olmayışının nedeni de buydu. Çünkü ani ateş baskınına uğramış ve korkmuş olan askeri hücuma kaldırmak için, çoğu yerde subay ve komutanların ileri atılmaları gerekmiştir.
>
> Özellikle öğleden sonra İngiliz birliklerindeki yılgınlık çok belirgindi. İngiliz erlerine göre Türkler büyük olasılıkla kendilerinden daha çoktular ve kuvvetliydiler. İngilizlere hak vermek gerekiyor; Ezineli Yahya Çavuş'un sabahki bombardımandan sonra geriye kalan 30 kişilik takımını bir bölük, hatta bir tabur kuvvetinde sanmalarını büyük bir yanılgı olarak görmemeli.
>
> Akşama doğru siperleri düşman donanması tarafından dümdüz olunca, Yahya Çavuş, sağ kalan erlerini, gizli yollardan yedek mevzilere çekti ve ateşe devam etti. Düşman gerideki Ertuğrul tabyasını kuşatmıştı. Yahya Çavuş askerlerine süngü taktırıp tabyaya hücum etti. Tabyadaki erlerin üçte ikisi şehit olmuştu. Geriye kalanlar da yaralıydı. Bu sekiz on askeriyle geriye çekilmeye karar verdi. Sıkıntılı anlarında olduğu gibi, bıyıklarını alt çenesinini dişleriyle ısırdı. Koydaki ölü yığınlarına üzüntüyle baktı. Şehit olan silah arkadaşlarını saygıyla anımsadı. Yeniden bıyıklarını ısırdı ve tüfeğini avuçlarıyla sıktı. Ertuğrul Tabyası'nı nemli gözlerle uzun uzun süzdü... Sonra birkaça

inmiş askerlerine dönüp utangaç bir tavırla ve boğuk, titrek sesle "Beni takip et!" dedi. Harapkale'deki bölüklerine katılmak üzere oradan ayrıldı.

Harapkale'deki sargı yerinde Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri ile karşılaştı. Tabur Komutanı Yahya Çavuş'u tebrik edip yarasını sardırdıktan sonra Kirte'deki (Alçıtepe) alay karargâhında dinlenmesi direktifini verdi. Komutanına verdiği yanıt; *'Komutanım, alnımızdaki Balkan Harbi lekesini silmeden istirahat etmek bize haramdır, göreve hazırım,'* olur.

Ezineli Yahya Çavuş, yaklaşık iki ay sonra Haziran ayında Zığındere muharebelerinde yine İngilizlere karşı yapılan bir süngü hücumunda şehit (5 Haziran 1915) olacaktır.

Çok yakın mesafeden üzerlerine sıkılan kurşun yağmuru altında, teknelerdeki İngiliz askerleri bağrışmaya ve aynen Arıburnu'nda olduğu gibi kendilerini suya atmaya başladılar. Bir kısmı, yine ötede olduğu gibi boğulduğu halde, bunlar şanslı sayılırdı. Zira, hiç değilse, suların içinde bata çıka sahile gidip kayaların arkasına gizlenmeyi başaran arkadaşları gibi, ufacık bir olanak geçmişti ellerine. Öbürleri yarların üzerinden yağan kurşun yağmuru altında, teknelerin içinde, kımıldanmaya bile fırsat bulamadan can verdiler. Bazı filikalarda kürekçiler ve dümenciler bile öldüğü için, sahipsiz kalan tekneler akıntıya kapılıp, başıboş, oraya buraya sürüklenmeye başladılar.

Bu sırada, Ertuğrul Bataryası'nın, nasılsa sağlam kalabilmiş 37,5 milimetrelik iki Maksim topu da İngilizlerin üzerine ateş yağdırmaya başlamıştı.

Burası, iki ay önce Türk toplarını imha etmek üzere karaya çıkan deniz piyadelerinin ellerini kollarını sallaya sallaya dolaştığı sahildi! Kanın sel gibi aktığı sahil boyunda tuhaf ve tuhaf olduğu kadar da acıklı sahneler ortaya çıkmaktaydı... *Lord Nelson* zırhlısına ait filikalardan biriyle bir takımı sahile getirmiş olan dümenci kendi işine öylesine dalmıştı ki, burnunun dibinde olup bitenlerin farkında bile değildi. Bin bir güçlükle teknesini sahile baştan kara edip kıyıya atlamalarını ihtar etmek üzere başını arkaya çevirdiği zaman şaşırıp kaldı. Filikayı dolduran takım mevcudundan bir kişi bile hayatta değildi. Hepsinin tüfeği

elinde, hepsi bir tarafa kıvrılıp kalmıştı. Çocuk yaştaki bahriyeli öylece, ağzı şaşkınlıktan bir karış açık, ölmüş arkadaşlarını seyrederken kendisi de bir kurşun yedi ve tepe üstü suya yuvarlandı.

S. Bilbaşar *(Çanakkale 1915)* haklı olarak şunu söylüyor: Bu olayı görüp de sonradan nakletmek olanağını bulan her kimse, son derece şanslı bir insandı. Zira bulunduğu yerde muhakkak ki kendisi de o bahriyeliyi cansız suya düşüren kurşun gibi bir başka mermiye hedef teşkil etmekteydi.

River Clyde'ın açık kapakları ardından inmeyi bekleyenler onların "kapana kıstırılmış fareler gibi öldürüldüklerini" izliyorlardı. Filikalardaki 700 askerin sadece 300'ü kıyıya çıkabildi ve onların da çoğu yaralıydı. Tek sığınak, suyun kenarından üç metre kadar ileride ve yüksekliği bir buçuk ile üç metre arasında olduğu tahmin edilen bir tümsekti. Tümsek kumsal boyunca uzanıyordu ve gün boyunca Türk ateşinden kurtulup kıyıya çıkan askerler için ölümle yaşam arasındaki farkı sağlayan tek yerdi. Yüzbaşı David French daha sonraları, "Türklerin o geniş çaplı hazırlıkları sırasında o toprak parçasını neden yerle bir etmediklerine şaşacak ve, *"Eğer bunu yapmış olsalardı hiçbirimiz kurtulamayacaktık,"* diyecekti.

Unwin'in *River Clyde*'ı karaya oturtma planında, motorlu tekneye çarparak *River Clyde*'ın burnu ile kıyı arasına fırlatmak vardı. Ancak gemi karaya oturduğunda motorlu tekne iskele tarafına savruldu ve "yanlış yerde karaya çıktı." Ayrıca motorlu teknenin arkası da *River Clyde*'dan uzaklaşmış bulunuyordu. Teknenin *River Clyde* ile kıyı arasındaki açıklığı kapatacak bir köprü olarak kullanılamayacağı açıkça belliydi. Unwin'le deniz eri William Williams, *River Clyde'ı* kıyıdan on iki metre kadar açıkta sancak yanına uzanan kayalara tutturmaya çalıştılar. Bunun için motorlu teknenin çektiği filikaların ikisinden yararlanmak istediler. Motorlu teknenin komutanı Astsubay George Drery'nin de yardımıyla Unwin ve Williams, filikaları *River Clyde* ile kayalar arasındaki boşluğa soktular. Unwin askerler inerken, filikaları kıyıda bağlayabileceği uygun bir yer olmadığını fark etti. Başka seçenek göremediğinden ipi beline sarıp su-

ya girdi ve kendi gövdesini kazık olarak kullandı. Williams da aynı şeyi yapıp ipi sağlamlaştırdıktan sonra Unwin, *River Clyde*'a çıkarmanın başlaması için seslendi. Munsters, askerleri hemen geminin yanındaki iskelelerden çıkmaya başladılar. Tanık Yüzbaşı French, *"Kıyıda, geminin karaya oturduğu yerden 50 metre ilerideydi ve askerler gemiden çıktıkça biçilmeye başlanmışlardı... Ama yine de gelmeye devam ediyorlardı. Bu korkunç bir sahneydi ama askerler de çok kahramandı,"* diyor.

İlk grup gemiden inerken Unwin ve Williams filikaları yerlerinde tutmada başarılı oldular. Ama çok geçmeden Williams vuruldu ve Unwin onun boğulmaması için ipin ucunu bıraktı. Ağır filikalar hemen akıntıya kapılıp sola doğru, derin sulara sürüklendiler. Tam o anda başlarında Yüzbaşı Geddes'in olduğu ikinci Munsters asker kafilesi iskele tarafındaki kapağın önünde görüldü.

> Arkamdakiler teker teker vuruldular ama asla duraksamadılar. Teğmen Watts beş yerinden yaralanmıştı ve iskele üzerinde yattığı yerden askerleri, "Yüzbaşıyı izleyin!" diye teşvik ediyordu. Dublins Taburu'ndan Yüzbaşı French bana daha sonra, beni 48 kişinin izlediğini ve hepsinin vurulduğunu söyledi. İnsan cesaretini ve disiplinini bundan daha iyi gösteren bir örnek olamaz bence River Clyde'ın güvenliğini bırakıp kesin olduğu kuşkusuz bir ölüme gitmek... (Steel ve Hart)

Geddes gemiden atlayınca son filika da hareket etmişti "ve kıyıya doğru sürükleniyordu." Er W. Flynn de *River Clyde*'ın iskelesinden Geddes'i izlemişti:

> Onun büyük periskobunu taşıyordum. Cephanemiz, kumanyamız ve aklımıza gelen her şey çiftti üzerimizde, ama o akıllı davranıp kıyıya çıkmadan kaputlarımızı çıkartıp atmamızı söyledi... Yüzbaşı Geddes'in ardından filikaya girdim, bizi ancak koruyacak kadar yüksek olan burunda yere uzandım, o arkasına baktı ve bölüğün geri kalanına gelmeleri için seslendi. Ama erat gelemiyordu. Durmuş olmalılardı. "Haydi gelin, atlıyoruz," dedi. Kalktı ve suya düştü. Onu kaybetmiştim. (Steel ve Hart)

Elli bir yaşında olan Unwin bu arada hâlâ yaralanmamış ol-

masına karşın yorgunluktan tükenmek üzereydi ve Drewry onun *River Clyde*'a çıkmasına yardım etti. *"Ben filikalarda kalıp adamların kıyıya çıkmalarına yardıma çalıştım, ama bu cinayetten başka bir şey değildi ve çok geçmeden birinci filika cesetlerle dolmuştu, filikanın çevresindeki deniz kıpkırmızıydı."* Filikanın akıntıya kapılması ve cesetler çıkarmanın bir duraklamaya uğramasına neden olmuştu. Binbaşı Mahmut Sabri bundan, savunmasının başarısı konusunda dayanaksız ama anlaşılabilir bir sonuca vardı:

> Düşman askeri öylesine korkmuştu ki, Ertuğrul Koyu'na (V Kumsalı) girmiş olan büyük nakliye gemisinden inmeyi reddettiler. Komutanlar ve subaylar kılıçlarını çekmişlerdi ve adamları merdivenlerden aşağı gönderiyorlardı. Ama hiçbiri Türk kurşunlarından kaçamıyordu. Bizim askerlerimiz boşa tek bir kurşun bile sıkmadılar. Hatta bazı durumlarda bir kurşun birkaç düşman askerini bile öldürmüştür. Düşman bu çıkarmanın kendisine neye mal olduğunu ve Türk ordusunun kahramanlık ve cesaretini anlamıştı.

Bu sırada suda artık iyice bitkinleşmiş olan Geddes, kıyıdaki toprak tümseğinin arkasına varmış ve durumu gözlemlemişti. Karaya çıkmaya çalışan subaylardan çoğu ya ölmüşler ya da yaralanmışlardı ve tümsekten ileri gitmek olanaksızdı. Türk mevzileri hâlâ çok güçlüydü, *"HMS Albion*'un bombardımanı başarısız olmuştu." Kumsala en büyük tehdit "Seddülbahir Kalesi'nin denize kadar uzandığı" korunmasız sağ kanattan yönelmekteydi. Türkler o yönden bir saldırı başlattıkları halde yapılacak bir şey yoktu. Geddes saat 7.05'te bu kanadı korumak için yanına bir grup alıp kalenin altına gitmeye karar verdi.

Deniz yoluyla beş dakika uzaktaki Hunter-Weston'un tüm olan bitenden haberi olmadığı gibi, durumu öğrenmek için önlem de almamıştı. Eline geçen ilk raporda *"Askerlerin kömür gemisinden iyi bir şekilde karaya çıkmakta oldukları görülmektedir,"* denilmekteydi. Saat 7.50'de, İngiliz askerlerinin Seddülbahir içinde görüldükleri bildirildi, o da, 8.30'da ana kuvvetin karaya çıkmasını emretti.

Asıl örtme kuvvetini taşımış olan filikalar artık ya kurşunlar-

la delik deşik olmuş ya da koyun şurasına burasına dağılmışlardı. Türk komutanı, raporunda, "Sahil, bir balık sürüsü gibi, düşman cesetleriyle doldu," dedi. Yaralıların çektikleri ıstıraplar korkunçtu. *River Clyde*'ın başüstüne yerleştirilmiş olan makineli tüfeklere kumanda eden, Liberal Parti'nin renkli parlamento üyelerinden Josiah Wedgwood'un, birkaç gün sonra Churchill'e yazdığı bir mektupta anlattığı gibi: *"Her sandalda, layterde, dubada ve bütün sahil boyunda, yaralılar bütün gün feryat ettiler. Müthiş bir şeydi, hem de, hepsi toplarımızdan ancak 200 yarda mesafede."*

Su yapmayan birkaç sandalda, yalnız ana kuvvete kumanda eden General Napier, kurmayı ve bir avuç askere yer vardı. Kumsala yaklaşırlarken, *River Clyde*'daki subaylar heyecan içinde bağırarak, karaya çıkmanın olanaksılığını anlattılar; *"General karaya çıkamazsın!"*

Napier de bağırarak, *"Hele bir deneyelim bakalım,"* diye cevap verdi ama, sahile vardıklarında, kendisi ve beraberindekilerin çoğu, çoktan ölmüş bulunuyordu.

Bir süre sonra kıyıya çıkarma yapan ikinci dalga da birincisi kadar başarısız oldu. Savunma mevzileri çok güçlüydü ve filikalardaki askerler yine ağır kayıplar verdiler. Drewry, Yüzbaşı John Morse ve Astsubay Wilfred Malleson, *River Clyde* ile motorlu tekne arasında kısa bir süre için filikalardan bir köprü kurdularsa da, bunun etkisi oldukça sınırlı kaldı. Tizard saat 8'den hemen sonra Munsters birliğinin küçük gruplar halinde bir çıkarma denemesi daha yapmasına karar verdi. "Binbaşı Jarrett bir takımı karaya çıkarmayı başardı ama ateş tekrar başladığından çoğu yaralandılar." Saat 9'da Tizard da, Hampshire Birliği'nin komutanı Yarbay Herbert Carrington Smith de *River Clyde*'dan askerleri çabuk indirme planının başarısızlığa uğradığını anlamışlardı.

Unwin'in *River Clyde*'ı kullanması askerî durumların en güç ve en tehlikeli olanını yaratmıştı; yani, mevzilenmiş bir düşmana yakın mesafede açık bir şekilde yanını vermek. *River Clyde*'ın yanındaki mavnalardan oluşan iskelenin darlığı inen askerleri Türk askerlerinin ateşinin en güçlü olduğu yerde toplanmaya zorluyordu ve sonuçta "gemiden çıkan askerlerin yarısından

fazlası ya ölmüş ya da yaralanmıştı." V Kumsalı'na çıkarma girişimi üç saat içinde durma noktasına gelmişti. Geddes el yazması günlüğünde şunu anlatıyor:

> Bir açmaza girmiştik. Dikenli teller olduğu gibi duruyordu, askerler siperlerine yerleşmişlerdi... Hedefe varmak için yeni bir düzenleme ve bombardıman gerekliydi." Ancak bu gerekli iki unsur daha on sekiz saat ortalarda görünmeyecekti. (Steel ve Hart)

Queen Elizabeth'le gelmiş olan Hamilton, de Robeck ve Keyes dehşet içinde, bu korkunç sahnenin göz tanığı oldular. Brodie şöyle yazıyor:

> V Kumsalı, yürek paralayıcı ve çileden çıkarıcı bir manzara arz ediyordu... Daha batıda, görünüşte boş sandallar karaya vurmuş ve bunların yanı başında koyu renkli, dağınık kümeler kumlara yayılmıştı. Dürbünler, kümelerin ölüler ve daha içerlerde, iplere asılmış eski elbiseler gibi görünen şeylerin de kahraman tel kesicilerimizin cesetleri olduğunu meydana çıkardı.

De Robeck, bir ilerleme kaydedilmediğini öğrenir öğrenmez, *Queen Elizabeth* ateş açtı. Şayet bu ikinci bombardıman, yeniden bir karaya çıkış denemesi ile birlikte yapılmış olsaydı, pekâlâ başarılı olabilirdi, fakat toz ve duman bulutları açılıncaya kadar hiçbir harekette bulunulmadı ve sırtın gerisindeki adamlar harekete geçmeyi dener denemez, Keyes'in sözleri ile, "makineli tüfek ateşinin o korkunç tak-tak-tak'ı yeniden başladı." *Cornwallis*'de bulunan bir görgü tanığı, "Seddülbahir tam bir cehennemdi," diye yazar, "*Queen Elizabeth*'in karanlık silueti, salvolarını müthiş bir süratle attıkça yeşil, siyah ve sarı bir duman bulutu içinde belli oluyordu." Hepsi boşuna idi; o paha biçilmez kum çıkıntısının gerisinde sağ kalanları örtmekten başka, savaş gemilerinin yapabilecekleri bir şey yoktu.

Muharebe gemisinde derhal, acele bir toplantı yapıldı. Hamilton artık, bir amfibi harekâtta, gemilerin hareketleri üzerinde doğrudan doğruya kontrola sahip olmamanın ve kara harekâtını, bir savaş gemisinin güvertesinden idareye kalkışmanın

ciddi olumsuzluklarını ve yanlışlığını anlamaya başlamıştı; büyük muharebe gemisinin top taretlerine ve madeni şangırtılarla dolu çeşitli aralıklarına istif edilmiş olan, canlarından bezmiş kurmay subayları Limni'de kalmış olsalardı, daha iyi olurdu. İdari personel ise, millerce uzakta, *Arcadian*'da mahpustular. Hunter-Weston hâlâ *Euryalus*'da, W Kumsalı açığındaki konumunu kıpırdamadan koruyor ve tümeninin tutuşmuş olduğu muharebenin gelişmelerinden, habersiz bulunuyordu. Hamilton, V Kumsalı'na ayrılan kıtaların Y Kumsalı'nda karaya çıkmalarını önerince, Braithwaite bunu kuşkuyla karşıladı, " *Güneydeki istilanın tamamının icra komutanı olması nedeniyle Hunter-Weston'un planlarına Genel Karargâh'ın burnunu sokması makul olur muydu?*" Boer Savaşı'ndan sonra, Almanlarınkinin benzeri bir Genelkurmay kurulduğundan beri, bir başkomutanın, muharebe başladıktan sonra işlere karışmaması, bir kural halini almıştı; Hamilton da bu felsefeye titizlikle inanırdı. Sonradan şöyle yazmıştır: "*Kendisini zorlamak benim işim değildi, bunu düşünmedim bile.*" Yine de, Hamilton 9.15'te Hunter-Weston'a şu mesajı gönderdi: "*Y Kumsalı'nda karaya biraz daha asker çıkarmak ister miydiniz? İstiyorsanız, balıkçı gemileri mevcut.*" Yanıt gelmedi. Sonunda, Hamilton mesajı yineleyince, Hunter-Weston saat 11'de, karşılık olarak Wemyss'in kendisine, "*Devam etmekte olan işleme müdahale ederek, Y Kumsalı'na asker çıkarma girişimi, gemilerin askerden boşaltılmasını geciktirir,*" dediğini bildirdi. Hamilton, bununla yetinmek zorunda kaldı ve Worcestershire Alayı'nın V Kumsalı'na ayrılmış olan erleri, tıkanıklık ve karışıklığın ciddi bir hal almaya, başladığı W'ye yönlendirildiler.

İki kanat çıkarmasının başarılı olduğu, hem 29.Tümen Karargâhı'nda hem de *Queen Elizabeth*'teki Genel Karargâh'ta biliniyordu. Ancak Hunter-Weston bunların sunduğu başka olasılıkları göz önüne almamış görünmektedir. Hamilton ise sabah Y Kumsalı'ndan geçtikten hemen sonra bunları incelemeye başlamıştı. Bu çıkarmaların ileri götürülmeleri özgün planda öngörülmemişse de Hamilton şimdi ana kumsallara hedeflenen birliklerin kanatlara, özellikle de Y Kumsalı'na kaydırıldıkları takdirde daha iyi sonuçlar elde edilebileceğini görüyordu. Hunter-

Weston hâlâ Seddülbahir'deki ilerlemenin sadece gecikmiş olduğuna inanıyordu. V Kumsalı hakkında kendisine henüz bir rapor gelmemişti ve W Kumsalı'nı desteklemek için girişimde bulunmuştu. Bu ikinci telgraf gelince kibarca yapılan bu önerinin önemini anlamadı ve Wemyss'le görüştükten sonra saat 10.35'te öneriyi reddetti. Hamilton'ın bu yanıt karşısında yapacak bir şeyi kalmamıştı.

İki kanat çıkarmasının yürütülmesi, daha sonra bunlardan yararlanmadaki başarısızlık ve bunlara ilişkin bütün anlaşmazlıklar ve yanlış anlaşılmalar 25 Nisan'da Seddülbahir'e yapılan çıkarmalarda bir dizi önemli eksikliği ortaya çıkarmaktadır. Hunter-Weston'un yaklaşımında bir esneklik eksikliği vardır. Çıkarma sırasında Seddülbahir'e güçlü bir çıkarma ve ardından Alçıtepe'ye ilerleme gibi asıl anlayıştan ayrılmama eğilimi göstermiş, kapının açılması için sıkıca yüklenme dışında başka bir seçeneğe girişmemiştir. Ancak Hamilton da aynı derecede kusurludur. Başkomutanın, en acil durumlar dışında müdahale etmemesine olan inancı, kesin eylemin gerektiği bir anda hareket edememesi demekti. Hamilton, gündüz Doğu Akdeniz Filotillası'nın en hızlı ve en iyi teçhizatlı gemisinde bulunmakla, geniş alana yayılan çıkarmaların hepsini koordine edecek en uygun durumdaydı ve bunu yapmadığı çok belirgindir. Hamilton ve Hunter-Weston, başka başka nedenlerle, çıkarma gününde ciddi karar hatalarından suçludurlar ve hataları nedeniyle 29.Tümen'in Seddülbahir'de karşısına çıkan fırsatları değerlendiremeyişinden sorumlu tutulmalıdırlar. (Steel ve Hart)

Türk resmî savaş tarihinin yorumu da oldukça ilgi çekicidir. Donanmanın akla durgunluk veren 4.650 atımı ve kömür gemisindeki otomatik top ve makineli tüfeklerin aralıksız destek ateşlerine karşın, sonradan bir kısım kuvvetle takviye edilen 10. Türk Bölüğü'nün (300 tüfek) azimli direnişi sayesinde İngilizlerin bu girişimi de bastırılmıştı. Gemiden sarkıtılan rampa ve merdivenler, duba üstleri, lumbar ağızları cesetlerle dolmuştu. Gemiden atlayabilenler de, vurulup yere serilmişlerdi. Böylece bir buçuk Türk bölüğü, bir tümen gücündeki İngiliz kuvvetlerinin Ertuğrul Koyu'ndaki bu saldırılarını da etkisiz hale getirdi-

ğinden, harekât durdurulmuştu. İngilizler, bu harekâtta, yüzde 70'e yakın bir kayba uğratılmıştır. Kum seti ve kale duvarları altında can kaygısıyla kıyıya sığınmış olanların sayısı da yaklaşık 200'ü bulmuştu.

İngiliz resmî savaş tarihinin, Ertuğrul Koyu'ndaki ilk çıkarma muharebeleriyle ilgili açıklamalarında, sık sık kullandığı şu sözler, ilginçtir:

> Karaya çıkmak için, yapılan herhangi bir harekete karşı ateşler, derhal o noktada toplanıyordu. Türklerin ateş disiplinleri cidden hayrete şayandı.

İngiliz generali Oglander ise, 25 Nisan Ertuğrul koyu harekâtı hakkındaki izlenimlerini şöyle dile getirir:

> Türk savunma düzeni, son dakikaya kadar sanki terk edilmiş gibiydi. Fakat River Clyde'ın oturtulmasıyla beraber ve filikalar da sahile birkaç yarda kaldığı sırada birdenbire bir cehennemdir boşandı. Bir ateş kasırgası sahile sokulan filikaların üzerinden liman durgun sularını, binlerce kamçıyla kamçılıyormuş gibi geçti. İlk birkaç saniye içinde kıran girmiş gibi zayiata uğratıldı. Filikalardan bazıları içinde bulunanların hepsi, ölüme yenik düşerek umutsuz bir halde suların seyrine kapılmış gidiyordu.

Kısaca denebilir ki, 25 Nisan'da bir buçuk bölükten ibaret bir Türk kuvveti, kendisinden kat kat üstün İngiliz kuvvetlerine karşı Ertuğrul Koyu'nda sergilediği savunma gücüyle sadece kendi kesimindeki çıkarmayı etkisiz hale getirmekle kalmamış, aynı zamanda tüm Seddülbahir bölgesindeki öteki çıkarma hareketlerini de olumsuz yönde etkileyerek başarısız kılmıştır.

V Kumsalı'ndaki yani Ertuğrul Koyu'ndaki durumu kendi gözleriyle gören Hamilton, saat 10.21'de *Albion*'a "V Kumsalı'na asker göndermemesini" kesin bir şekilde emretti. 25 Nisan'da bir daha oraya asker indirmeyip onun yerine W Kumsalı'na yani Tekke Koyu'na gönderildiler. Akşam karanlığına kadar donanma ateşlerinin desteğinde kıyıda tutunabilen birliği gece yeni birliklerle destekleyecekler, *River Clyde*'daki tutsak kalmış

birliklerini ise ancak geceden yararlanarak kıyıya çıkarabilecek-lerdi.

Tekke Koyu çıkarması (W)

Lancashire Fusiliers, 86.Tugay Karargâhı ile birlikte 350-400 metre genişliğinde, 15-40 metre derinliğinde ve iki yandan 50 metrelik sırtlarla çevrili W Kumsalı'na çıkacaktı. Soldaki küçük bir açıklık dışında kumsal dikenli tellerle örtülmüştü ve ortada huni biçimli bir tepe kumsaldan çevredeki sırtlara kadar yükseliyordu. Tüm alan yoğun bir şekilde tahkim edilmiş ve kıyı ile denizin hemen kenarına mayınlar döşenmişti. Lancashire Fusiliers vadinin iki yanındaki kumsallardan yola çıkacaklardı. Sağda önce 138 Rakımlı Tepe'ye saldırdıktan sonra V Kumsalı'na doğru giderek Munsters Fusiliers ile birleşecekler ve solda, kumsalın solunu ve ortasını güvenceye aldıktan sonra kuzeydoğuya yürüyerek Royal Fusiliers'in Karacaoğlan Tepesi'ni ele geçirmelerine yardım edeceklerdi.

3.Tabur komutanı Binbaşı Mahmut Sabri'nin en fazla kuşkulandığı noktalar Tekke Koyu ve Ertuğrul Koyu'ndaki durumdu. Bulunduğu gözetleme yerinden buralardaki olayları bir türlü seçemememiş ve bölüklerden henüz bir haber alamamıştı. İlyas Burnu'nun her iki yanında yer alan W ve V Kumsalları 29.Tümen'in saldırdığı öbür üç kumsaldan daha genişti. Örtme kuvveti bir kere yerleşip, çevre araziyi güvence altına aldıktan sonra, tümenin geri kalan bölümü için başlıca iki çıkarma noktası olacaktı. 88. Tugay V Kumsalı'na, topçu ise W Kumsalı'na çıkacaktı. Kıyılar şeridi ve Türk yedek bölüklerinin yanaştıkları sırtlar sürekli bir ateş barajı ile örtülmüştü. 3.Tabur bölgesinde hiçbir hareket yoktu. Bir taburdan fazla İngiliz kuvveti, 25 Nisan saat 6'da, 40 civarında küçük deniz taşıt araçlarına yüklenmiş olarak, donanma ve taşıtlardaki ağır makineli tüfeklerin ateş desteğinde kıyıya 400 metre yaklaştı. Çok kritik bir döneme girilmişti ve bölüklerden ilk raporlar da bu dönemde yetişti. Alınan raporlarda hiçbir heyecan izi yoktu. Emredilen savunma düzenleri alınmıştı. Asker savaşa çok istekliydi. Tüm hazırlıklar

tamdı. Ve raporlar aynı cümle ile bağlanıyordu: "Gayret bizden yardım Allah'tandır."

Bu kıyı kesiminin savunmasından sorumlu 12. Türk Bölüğü, önce sessizliğini korudu. Siperleri yığılıp çökmüş, kumlu yerlerdeki mevzi ve tel örgü hatları birbirine karışmış fakat bölüğün erleri bulabildikleri çukur ve küçük tepeciklere yuvalanıp eski düzenlerini bozmamışlardı. Yaklaşan düşman kafilesi gözleniyordu. Hiç acele edilmeyecekti. İngiliz çıkarma araçları, kıyıya sokulup karaya bindirir bindirmez, Türk mevzilerinden kopan yoğun ve çok isabetli serbest piyade ateşleriyle gruplar halinde sular üzerine dökülen İngiliz askerleri, tarandılar. Pek çok ceset, sularda yüzerken, kıyıya çıkabilenlerin çoğu da sapır sapır devrilip oldukları yerlerde kalıyorlardı.

Ağır kayıplara uğrayan İngiliz taburu, kumsal şeridinde tutunamamış, muharebe düzeni tamamen bozulmuş, muharebe gücü erimişti. Sağ kalabilenlerse, kendilerini Tekke Koyu kayalıklarına atarak, ortadan kaybolup gitmişlerdi. Şimdilik harekât durmuş ve muharebeye ara verilmişti.

İngilizler için acı bir sürpriz oluşturan bu harekât yeniden alınacak düzenlerle ileride yinelenerek, Tekke Koyu bir kez daha zorlanacaktır.

Sadece küçük piyade birliklerinin çıkarma yapmasına uygun olan Y, S ve X Kumsallarına karşılık W (Tekke Koyu) ve V (Ertuğrul Koyu) geniş kumlukları ve içerilere doğru yükselen alçak tepeleriyle çok sayıda asker ve top çıkarmak için ideal alanlar olarak görülüyordu. Ancak bu unsurlar buraları mükemmel savunma mevzileri durumuna da getiriyordu. Her iki kumsala bakan dik sırtlar sadece bunlara hâkim olmakla kalmayıp yamaçların kumsallara paralel olduğu diğer üçünün aksine kumsalları çevrelemekteydi. Bu nedenle bu iki merkezi kumsala yapılan çıkarmanın çok güç ama en az başarılı olmasına şaşmamak gerekir. Planlamacıların bunu öngöremeyişleri ve sırtları bir sarma hareketiyle ele geçirme çabaları onların bu kumsalların gerçeğini anlamadıklarını göstermektedir.

W Kumsalı filikaları saat 6'da kıyıya yaklaşırken plana uygun olarak bombardıman da ileri kaydırıldı. Hattın güney

ucundaki Deniz Astsubayı Alfred William, *Euryalus*'un ve çıkarmanın en yavaş teknesi olan buharlı bir teknenin başındaydı ve son hızıyla güneye doğru yol almaktaydı:

> Yaklaşırken denize baktım ve altımda kayalar gördüm. Hiç kum yoktu. Birkaç dakika böyle devam etti, sonra filikaları tutan halatı bıraktım ve kayaların sona erip kumluğun başladığı yere, sola doğru gitmelerini işaret ederek ben de hemen aşağı atladım... Kayaların üstüne çıkmak hiç hoşuma gitmemişti ve bundan ancak böyle kurtulabilmiştim. Tekneye birkaç kurşun saplandı ve bir ikisi de dümenciyle arkasında durduğumuz kalkana isabet etti. Bence ateş, buharlı teknelerden çok filikalara yönelikti ve hatırladığım kadarıyla filikalar karaya oturmadan önce bazı kayıplar verilmişti. (Steel ve Hart)

Filikalar serbest bırakıldıktan sonra, kıyıya 50 metre kalmışken ciddi bir ateşle karşılaşıldı. Suya isabet eden ilk kurşun askerlerin yüksek sesle alaylarına neden oldu, ama zavallılar neyle karşılaşacaklarının farkında değillerdi. Ama, kısa bir süre sonra neler olacağı anlaşıldı.

Yamaçların üzerinden makineli tüfek ve keskin nişancıların isabetli atışları başladı. Çok geçmeden İngilizlerin kayıpları hızla arttı. Filikalar tam anlamıyla Türklerin talim hedefiydi ve birkaç dakika içinde bir filikadaki otuz kişinin yarısı ölmüştü. Filikalar kıyıdan henüz yirmi metre kadar uzaktayken ve karaya oturmamışken suya atlama emri verildi. Denizin derinliği bir buçuk iki metreydi ve adamların çoğu ıslanan yüklerinin ağırlığıyla orada boğuldular. Sonunda yirmi dört filikadan yalnızca ikisinin kıyıya çıktığı bildirilmiştir. Kıyıya çıkmayı başaranların da tüfekleri kumlar nedeniyle arızalanmıştı. Bu durum fark edilince kumsaldaki askerler Türklerin ateşine karşın fırçalarını ve yağlarını çıkartıp tüfeklerini temizlemeye koyuldular. Ama iş bununla bitmiyordu. Kıyıya gerilen dikenli telleri geçmeleri gerekiyordu. Tel engelleri aşana kadar çok ağır kayıplar verdiler.

Euryalus'un kaptan köprüsünden Seyir Subayı Yüzbaşı John Godfrey, Hunter-Weston ve Wemyss'in yanında bu karmakarışık sahneyi seyretmekteydi.

General'in ve Amiral'in ilk tepkileri, "Tanrım, karaya çıkamadılar!" oldu. Ama çıkmışlardı ve askerlerin boşalttığı filikaların bazılarının, küreklerinde sadece iki bahriyeli olduğu halde karadan ayrıldıklarını görebiliyorduk. (Steel ve Hart)

Kıyıdan içeri doğru ilk hareket soldakilerden geldi; bunlar dikenli telleri aşıp yamacı tırmanarak Tuğgeneral Stewart Hare'in grubuyla birleştiler. Hare bunlardan bir kısmını gerileyen Türklerin arkasından gönderdi. Sol kanadını emniyete aldıktan sonra subaylarından Binbaşı Thomas Frankland ile X Kumsalı'ndaki çıkarmayı incelemeye karar verdi.

"Tekke Burnu'na yakın bir sırtın üzerindeyken birden kendimizi bir siper dolusu Türk'ün 100 metre kadar yakınında bulduk. Ateş açmaya başladıklarında yamaçtan aşağı inmeye başladık. Baldırımda müthiş bir darbe hissettim ve yamacın kenarındayken yere oturdum." Hare çok ağır bir yara almıştı ve günün bu kadar erken saatinde saf-dışı kalması Seddülbahir çıkarmasının komutanlığında büyük bir sıkıntıya yol açmıştı. (Steel ve Hart)

Bu arada, kumsalın öteki yanındaki dimdik yamaçlara da tırmanılmıştı ve tepeye varıldığında Türkler, solda olduğu gibi gerilediler ve vadinin o yanındaki siperleri de Lancashire birliklerine bıraktılar. Sağ tepenin ele geçirilmesi üzerine orta bölümdeki askerler güneydoğuya, 138 Rakımlı Tepe'nin sol kanadına doğru yürüdüler. Saat 7.30'da kumsalın çevresinde geçici bir hat oluşturulmuştu. Solda Royal Fusiliers'le birleşme ve Karacaoğlan Tepesi'ni ele geçirme hareketi hızla gelişmekteydi. Ancak sağdaki hat o kadar belirli değildi. Hare'i sedyecileri beklemek üzere bırakan Frankland ve Yüzbaşı Mynors Farmar, 138 Rakımlı Tepe'ye saldırıyı hızlandırmak ve çıkarmadan önce planlandığı gibi Tugay Karargâhı'nı İlyas Burnu'nun hemen üzerindeki yıkık fenerde kurmak için kumsala döndüler. Sağdaki sırtlara tırmanmış askerleri toplayarak fenere götürdüler ve mevzilerini kalın bir dikenli tel engeline kadar uzattılar. Ancak "teli kesme girişimi... dayanılmayacak kadar yoğun bir ateşin başlamasına neden oldu." Lancashire Fusiliers saat 8'de W Kumsa-

lı'nın çevresinde tam bir hat oluşturmuştu. O an için daha fazla ilerleme mümkün görülmüyordu ve Frankland, V Kumsalı ile bağlantı kurmaya çalışırken saat 8.30'da vuruldu ve 86. Tugay yetenekli bir üst rütbeli subayını daha kaybetti. Lancashire Fusiliers karşılaştıkları büyük güçlüklere karşın W Kumsalı'na çıkmayı başarmıştı. Ancak sadece çıkarmada 11 subay ve 350 asker gibi çok büyük bir kayıp verdiklerinden, V Kumsalı'ndaki çıkarma birliği ile birleşemediler. Özgün planı uygulamayı sürdürmenin tek umudu, oraya çıkan askerlerin W ve V Kumsalları arasındaki savunma engellerini o yandan temizleyebilmeleriydi.

Tekke Koyu'ndaki güçlü savunma hatları, çıkarma yapan taburun verdiği büyük kayıplarla aşılmış olduğundan, sonunda askerler planlanan ilerlemeyi yapamayacak kadar güçsüz düşmüşlerdi.

Essex Alayı, W Kumsalı'na (Tekke Koyu) saat 9'dan az sonra çıkmaya başladı. Birlik karaya çıkınca komutayı alan Yarbay Owen Godfrey-Fausett, 138 Rakımlı Tepe'ye saldırılmasını emretti. Ancak 114 Rakımlı Tepe'nin (Karacaoğlan Tepesi) henüz alınamayışından ve soldaki askerlerin hâlâ arkalarındaki Türklerin ateşi altında olmalarından girişim başarısız oldu. Vakit öğleye yaklaşırken Seddülbahir'deki durum hiç de iyi değildi ve örtme gücünün karaya çıkmasından bu yana fazla bir gelişme olmamıştı. W Kumsalı çevresindeki hat biraz daha güçlenmişse de, bunun nedeni ana grubun üç bölüğünün oraya çekilmiş olmasıydı. Oradan X Kumsalı'na bir bağlantı uzatılmıştı ama bu süreç kuzeydeki hattı o kadar zayıflatmıştı ki, orasını yeniden ele geçirmek için birkaç bölüğün daha bir süngü saldırısı yapmaları gerekmişti. V Kumsalı'nda hâlâ herhangi bir hareket belirtisi yoktu. Çıkarma artık planlanandan çok geride kalmıştı ve geceden önce Alçıtepe'ye erişebilmek ve planın başarılı olan yanlarını belirlemek için yeni bir değerlendirme yapmak ve kalan kaynakların tümünü onlara yöneltmek gerekiyordu.

88.Tugay'ın W Kumsalı'na (Tekke Koyu) inişi herhangi bir müdahale olmadan devam etti ve Worcestershire Alayı'nın ka-

lan birlikleri saat 12'de inmeye başladılar. Kırk dakika önce 29.Tümen Karargâhı'ndan, W Kumsalı'ndaki harekâtın komutasını alacak birinin gönderilmesi istenmişti. Çıkarmadan sonra saat 12.30'da tümenin kıdemli kurmay subayı Albay Owen Wolley Dod, W Kumsalı'ndan V Kumsalı'na geçebilmek için 138 Rakımlı Tepe'yi ele geçirmenin önemini hemen kavramıştı. Bundan önce, saat 14'te denizden başarılı bir bombardıman yapıldı. Solda Essex Birliği hemen zirve ile tabyayı aldı, sağda Worcester Birliği tepenin güneydoğu yamaçlarına vardı ve saat 15'te iç kısımlarda yeni bir hat kuruldu. Ancak kalın bir dikenli tel perdesi ve birkaç yüz metre güneydoğuda bulunan ve İngiliz haritalarında görülmeyen ikinci tabyadan gelen yoğun ateş nedeniyle ilerleme durdu.

Genel Karargâh'ın çıkarmayı planlarken kullandığı ve daha sonraki emirlerine uyulması için birliklere dağıttığı haritanın daha sonraları şaşılacak derecede güvenilmez olduğu saptanmıştır. Hem Seddülbahir'de hem de Kabatepe'de rastlanılan önemli arazi parçaları haritalarda yanıltıcı bir şekilde yer almıştı, ama en önemli eksiklik 138 Rakımlı Tepe'nin (138 Rakımlı Tepe = Aytepe "Hunter-Weston Hill", bazı Osmanlı dönemi haritalarında Aytepe'ye "Beyaz Tepe" denilmektedir) ele geçirilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Haritada yarımadanın ucunda 40 metre yüksekliğinde bir tek tepe vardı. Oysa 400 metre güneydoğuda Türklerin Gözcü Baba olarak bildikleri ve 52 metreyle o yörenin en yüksek yeri olan ikinci ve işaretlenmemiş bir tepe daha vardı. Gözcü Baba çevresindeki tahkimat 138 Rakımlı Tepe'de olanlardan daha sağlamdı ve iki tepe aralarındaki bir sırta kazılmış siperle birleşmekteydi. Ancak Gözcü Baba haritada da yoktu, V ya da W Kumsalı'na çıkan birliklere de hedef olarak gösterilmemişti. Tepelerin birbirlerine karıştırılması günün sonuna doğru Gözcü Baba ele geçirildikten sonra gönderilen raporlarda da karışıklıklara yol açmıştır.

Birinci tepe güvenceye alınmışsa da, ikinciyi de mümkün olduğu kadar çabuk almanın gerekliliği ortaya çıkmıştı ve Worcester Birliği hemen hazırlıklara başladı. Önce Gözcü Baba'yı

saran geniş dikenli telin aşılması gerekiyorsa da, tepeden açılan ateş ilerlemeyi çok yavaşlatmıştı. Worcester'ler bunun üstesinden gelmek için güneybatıda fenerin yakınlarından aynı anda ikinci bir saldırı başlattılar. Her iki kanat da ana tabyaya yaklaşınca Türkler geri çekilmeye başladılar. Tellerin arasından yeterli sayıda asker geçtikten sonra son İngiliz saldırısı başladı ve saat 16'da Gözcü Baba Tepesi de alındı. Bu başarıyla sonuçlanan sürekli ve kararlı muharebeyi *Queen Elizabeth*'ten seyreden Hamilton'ın Kurmay Heyeti'nden biri, "Sanırım bu gördüğüm en esaslı manzaraydı," diyordu.

Buraya kadar çıkarmayı, kumsallara saldırıyı İngilizler cephesinden aktardık, savunmayı yapan Türkler açısından da, resmî savaş tarihine başvuruyoruz.

Muharebeler 26.Alay'ın bölgesinde oluyordu. 26.Alay'ın 3.Tabur'unun Ertuğrul Koyu'ndaki kanadı buraya çıkan iki İngiliz taburunu durdurup ağır kayıplara uğratmış ve *River Clyde* kömür gemisinden kıyıya atılacak kuvvetlerin çıkış yerlerini de, ateşleriyle kontrol ederek buradaki çıkarmayı da felce uğratmıştı.

Bunun üzerine İngilizler, planlarını değiştirerek, ikinci kademedeki bir tugay grubunu, Tekke Koyu'na yöneltmişlerdi. Buraya çıkarılan ilk hücum dalgasının taarruzu kırıldıktan sonra, karaya çıkarılan yeni birliklerle iki tabura yükselen İngiliz kuvvetleri, kumsalda ağır zayiata uğradılar. Fakat aldıkları sürekli takviyelerle Karacaoğlan Tepesi'ne tırmanmaya başladılar. Bu tepeciğin, iki yanı birer taburla kuşatılmış ve buradaki Türk takımı, baskı altına alınmıştı. Kendisinden çok üstün kuvvetlere karşı kahramanca direnen bu küçük birliğin sonunda geriye alınmasıyla tepe düşmüş ve böylece bu kesimi savunan 12. Bölüğün sağ kanat ve gerisi tehlikeli bir hal almıştı. Kendisinden sayıca on kat üstün kuvvetlerle çarpışan bu bölük, yüzde 30 kayıp vermesine karşın, hâlâ zinde ve canlı bir duvar gibi İngilizlerin karşısına dikilmişti.

İngilizlere tarihlerinde, "karşımızda bir zafer kazanabilecek güçte bir garnizon olmadığını biliyorduk; fakat.. gibi sözler, söyleten Türk savunmasının anlamı başkaydı. Bunu, kuvvet

dengesi gibi alışılmış formüllerle ve taktik uygulamalarla kıyaslamak mümkün değildi.

Öğleden sonraki saatlerde, daha çok savunma mevzileri üzerindeki Aytepe önem kazanmıştı. Hemen hemen elinde yedek kuvveti kalmamış olan 3.Tabur, alayından takviye isteğini yinelemişse de, olumlu yanıt alamamıştı. Yalnızca dokuz kişiden ibaret bir mangayı tabur komutanı Mahmut Sabri, 90 derecelik bir açıyla kıvrılmış cephesini, "dayanın evlatlarım; vatan selameti için, gayret zamanıdır" gibi yüreklendirici sözleriyle ayakta tutmaya çalışıyordu.

Kahraman 3.Tabur Komutanı Binbaşı Sabri'nin, durum hakkında sonradan verdiği uzun raporundan alınan şu birkaç cümle ilginçtir:

> Erat ve subayların gayret ve fedakârlıklarına güvenim vardı. Pek az sayıda da olsalar düşmanın üstün gücünü umursamayacaklarını biliyordum. Nitekim de öyle oldu. Erat, hem ateş ediyor hem de büyük bir istekle süngü hücum emrini bekliyordu. Kimsenin kendi kuvvetimizle düşman kuvvetini kıyasladığı yoktu. Tabur, 25-26 Nisan tarihlerinde, Seddülbahir kıyılarındaki direniş ve dayanmada subaylarının çoğuyla, erlerinin yarısından fazlasını kaybedinceye kadar son derece fedakârlık göstermekten geri kalmamıştı. Bu derece fedakârlık ve kuvvetli kalbe sahip bir asker takdir edilmez mi?

Saat 13'te Ertuğrul Koyu'ndaki *River Clyde* kömür gemisi, burada tıkanıp kalan bir tabur dışında, bütün kuvvetlerini karaya çıkarmış bulunuyordu. Böylece Ertuğrul Koyu-Tekke Koyu, İkiz Koyu hattından 3.Tabur cephesine çıkarılan İngiliz kuvveti, yaklaşık 10 taburu bulmuştu. Bunlardan yedisi, İkiz Koyu ile Tekke Koyu çevresinde toplanmıştı. İkiz Koyu'ndan Tekke koyuna kaydırılan kuvvetlerle Tekke sırtları-Karacaoğlan tepesinde dört taburluk bir grup oluşmuştu. Buna karşılık Tekke Koyu'ndan Aytepe üzerine çekilen kesimde, sadece 12.Bölük ve kuzeye sarkan kanatta da, iki bölük (9.Bölük ve İstihkâm bölüğü) kuvvet vardı. Kısaca altı İngiliz taburuna karşı ancak üç Türk bölüğü savunuyordu.

İngilizler, Tekke sırtları üzerinden Aytepe'yi koparmaya çalışıyordu. 2.000 kişiyi aşkın bu kuvvetin taarruzu karşısında, 12. Bölüğün direnişi sert oldu. Saat 11'de başlayıp 12'de kızışarak süren Aytepe muharebeleri, İngilizlerin iki taburuna karşı burada mevcudu 40 kişiye inen Türk birliği arasında geçti ve muharebede, saat 15'e kadar Türk silahları egemen oldu. Takım, yiğitçe dayanıyordu. Akşama doğru çıkarmalar, İkiz Koyu-Tekke Koyu kıyılar çizgisinde gerçekleşti. İki İngiliz tugayı, hâlâ karşısındaki üç Türk bölüğünü atamamıştı.

Muharebe alanında olan tüm bunlar, İngiliz birliklerinin, sırtını yasladığı donanmaya ve akıllara durgunluk veren kuvvet üstünlüğüne karşın, Türk savunması karşısında sarsılmış olduklarını ve belirgin bir yılgınlık içerisinde bulunduklarını ifade eder. Aytepe'yi ele geçirerek karanlık basmadan Tekke Koyu çıkarma üssünü sağlamlaştırmak isteyen İngilizler, taarruzlarını bu tepe üzerinde yoğunlaştırdı.

Alaydan takviye umudu kalmayan 3.Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri, siperlerden siperlere koşuyor, cephane sandıklarını bazen kendi omuzlarında taşıyarak, "dayanın evlatlarım, takviye gelecek ve süngü hücumuna kalkılarak düşman denize dökülecektir" sözleriyle erlerin moralini yükselterek savunmayı canlı tutmaya çaba gösteriyordu.

İngilizler, bir taburdan fazla kuvvetle Aytepe'yi batıdan bastırıp kısmen kuşatmış olarak muharebe, akşama kadar bütün şiddetiyle sürdü. Kuşkusuz binlere karşı küçük bir kuvvetin sonuna kadar dayanabileceği beklenemezdi. Tepe nihayet saat 17.40'ta düştü.

Öte yandan Ertuğrul kumsallarında sıkışıp kalan İrlanda taburu perakendeleri, Gözcü Baba tepeye ilerledi. Beş mangalık takımıyla bu sırtları tutan Yahya Çavuş, Ertuğrul savunmasında olağanüstü bir yetenek ve kahramanlık göstererek, bu hareketi durdurmuştu. Biraz sonra Aytepe'nin sarıldığını ve kendi gerisinin de kuşatıldığını haber alan Yahya Çavuş, bulunduğu mevzilerde bir kısım kuvvet bırakıp öteki mangalarına süngü taktırıp Aytepe'ye harekete geçmişse de, yetişinceye kadar tepe düştüğünden, eski mevzilerine dönmek zorunda kaldı.

Aytepe'nin düşmesiyle 3.Tabur'un durumu, daha da ağırlaşmıştı. Tabur komutanı, çok yerinde bir kararla 9.Bölük ve istihkâm bölüğünü hücuma kaldırdı. Bu bölükler, kükremiş arslanlar gibi ileri atıldılar. Bir anda İngiliz mevzileri karıştı ve derinlikte ilerlenerek kıyıya 200 metre yaklaşıldı.

25 Nisan akşamı 3.Tabur'un durumu şöyle olmuştu:Bütün bölükler, dört kilometrelik bir cephe çizgisinde İngilizlerle yakın temastaydı. Seddülbahir-Harapkale-Gözcü Baba Tepesi'ne yerleşmiş bulunan doğu kanat birlikleri, eski mevzilerini koruyor ve Ertuğrul Koyu, bu kanadın kontrolünde tutuluyordu. Tabur merkezi ve batı kanadı, kıyılar çizgisinden kopmuş ve kuzeye kırılmıştı. Aytepe'nin elden çıkmasıyla cephenin en kritik bir noktası çökmüş sayılırdı. Her iki kanadın yan ve gerileri açıktı. Tabur komutanının elinde bir mangadan başka yedeği yoktu. Bu günkü muharebelerde taburun zayiatı yüzde 40'ı aşmıştı. Özellikle subay zayiatı ağırdı. Takımların çoğu çavuşlara kalmıştı.

Çok zor koşullarda muharebe eden taburun cephesi kırılmış, merkezdeki dayanağı kopmuş ve büyük kısmıyla mahkûm bir araziye düşmüştü. Görünüşte böyle bir cephenin yerinde durmasına olanak yoktu; fakat duruyor ve daha da duracaktı. Beklenen takviyelerle tekrar hücuma geçip İngilizleri denize dökmek umudu bile vardı herkeste.

29. İngiliz Tümeni'nin durumu da iyi sayılmazdı. Büyük kısmı, İkiz Koyu-Tekke Koyu çizgisine çıkmış ama planları değişmiş, Ertuğrul kanadı, henüz denizde kalmış ve diğer çıkarma kanadı da daracık bir kıyı şeridinde sıkışıp kalmıştı.

25 Nisan'da Seddülbahir kıyısında olaylar sürüp giderken, 3.Tabur'un muharebe alanı dışındaki diğer çıkarma yerlerinde geçen ve yukarılarda kısaca, açıklanan muharebeler de, daha az önemli değildi. Derinlikte gerçekleştirilen bu çıkarmaların kuşkusuz en tehlikelisi, Sarıtepe altına yapılanıydı. 26.Alay, bu tehlikeyi önlemek için büyük bir sıkıntıya düşmüş ve çaresiz kalmışken, Seddülbahir'de sıkışık durumda kalan 3.Tabur'un durmadan yinelediği yardım istekleri ve hatta bu konuda alayın ilgisizliğini ima eden raporları, alay komutanını daha da bunalı-

ma sokuyordu. O, asıl tehlikenin Sarıtepe sırtlarına yerleşen İngiliz tugayının yarattığı kritik durumu, morali bozmamak açısından bu tabura hissettirmek istemiyor, sadece yardım isteklerini yanıtsız bırakıyor, 9.Tümen'in işe müdahale etmesini bekliyordu. Nihayet 26.Alay'a tümenden saat 14.15'te gelen telefon emrinde kısaca, "Komutanıza girmek üzere gönderilmiş bulunan 25.Alay 3.Tabur'u ile Zığındere sırtlarından güneye ilerlediği bildirilen düşmanın şiddetli bir taarruzla atılması isteniyor; 25.Alay'ın geri kalanının da, *150 rakımlı tepe* gerisine yanaşmakta olduğu," bildiriliyordu.

İngiliz resmî savaş tarihi, 9.Tümen Komutanı Halil Sami'nin bu emrini yerinde ve mükemmel buluyordu. Ancak, bu emrin, güneydeki bunalımlı harekâta müdahale için, çok geciktiği de acı bir gerçekti.

Tümen emri üzerine harekete geçen 25.Alay, 3.Tabur'unu Zığındere sırtları doğrultusunda görev almak üzere Kirte'ye yöneltirken, kalanıyla *145-150 rakımlı tepeler (Ocaktaşı Tepe-Yassı Tepe)* çizgisine yanaşmaktaydı.

Kirte kuzeyine yaklaşan 3.Tabur, buradan itibaren batıya yöneltilirken aldığı emir gereği Zığındere sırtlarındaki İngiliz kuvvetlerine taarruz için, açılmış olarak hızlı bir tempoyla ilerlemeye başladı. Uzaktan gemi ateşleriyle karşılaşmasına karşın tabur, emredilen yer ve düzende son hazırlıklarını tamamlayarak İngiliz mevzilerine taarruza geçti. Yarım saat süren kanlı boğuşma İngiliz mevzilerini yer yer dalgalandırmışsa da, saat 17'den sonra her iki taraf, yakın ateş muharebesi temasında mevzilenmiş oldukları halde kaldılar. Bunda, İngilizlerin yalnız sayıca üstünlüğü değil, 4. İngiliz Filosu'nun topçu ateşleriyle birlikte kanatlardaki ağır makineli tüfeklerin rolü büyük olmuştu. Bununla beraber, 25.Alay'ın 3.Tabur'unun taarruzları etkili olmuş ve Sarıtepe çıkarması ve buradaki İngiliz tugayı durdurulmuştur.

İngilizler denize dökülememişse de, iki buçuk taburluk bir İngiliz tugayının, tamamem etkisiz hale getirilmesi küçümsenecek az bir başarı değildir. Başarı bununla da kalmamış, olay İngiliz birlikleri ve hatta tugay komutan vekili üzerinde ağır ruh-

sal bir bunalım yaratmıştır. Bu da, sonradan görülecek çekilme hareketlerinde etken olmuştur.

Sadece iki takımdan ibaret bir Türk kuvvetinin tüfek ateşleriyle yapılan ve İngilizlere bir anda büyük zayiat verdiren bu muharebe evresi o kadar hızlı ve şaşırtıcı olmuştu ki, bu bölgede görevli İngiliz tugay komutanı Türklerin Tekke Koyu sırtlarında birçok ağır makineli tüfek kullandıklarını bildirmişti. Bu öykü Hamilton'ın Londra'ya gönderdiği raporlara da geçmiştir. Türk savaş tarihinde de, daha sonra ve gerçekler anlaşıldığı halde İngiliz savaş tarihine, *Türkler Karacaoğlan Tepesi'nin yamaçlarına en az iki ağır makineli tüfek yerleştirmişlerdi. Bunlar Tekke koyunu yan ateşleriyle örtüyorlardı,*" şeklinde yorum yazan Oglander'in, bunları niçin yazdığını anlayamamanın hayreti görülür.

Seddülbahir'de 3.Tabur savunması sıkıntılı durumunu koruyordu. Akşam saatlerinde Aytepe düşmüş, Gözcü Baba tepesi ise, hâlâ direniyordu ve buradaki küçük Türk müfrezesi, göğüs göğüse geldiği iki yandan başlatılan İngiliz taarruzlarına karşı 26 Nisan ilk saatlerine kadar mevzini koruyabilecek ve ancak çaresiz kalınca da çekilecekti.

26.Alay Komutanı, önceleri olduğu gibi 3.Tabur'un gittikçe ağırlaşan durumu ve yardım isteğini tümene yinelemiş, yanıt alamayınca aynı durumu, 25.Alay Komutanı'na da yansıtmış ve önce tümen yedeği olarak sorumluluklarını anımsatarak uyarmıştır.

26.Alay'ın Seddülbahir savunmasına yardım hususunda her iki komutanlığa yaptığı bu son başvurular bu kez yanıtsız kalmadı. 9.Tümen'den gelen emirde kısaca: "*25.Alay'ın iki taburu ağır makineli tüfek bölüğüyle Tekke koyu-Seddülbahir doğrultusunda hareketle İngilizleri oradaki 26.Alay birlikleriyle denize dökmesi*" istenmiştir. Aslında 25.Alay'ın, tümen yedeği oluşunun doğal bir sonucu olarak görevini daha önceden kendiliğinden yerine getirmesi beklenirdi. Bu yapılmamıştı. Hiç değilse 9.Tümen'den aldığı kesin emre uyarak, bir ok gibi ileriye fırlaması, karanlık basmadan durumu gözden geçirmesi ve geç kalan hazırlıklarını tamamlaması gerekirdi. Ama hiçbirisi olmamıştır. 25.Alay ko-

mutanının o günkü dağınık hareket tarzlarını, emir verildiği halde gösterdiği ürkeklik ve tereddütlerini anlayabilmekte cidden güçlük çekiliyordu. Nitekim, bu alayın komutanı Yarbay İrfan, buna benzer tutumlarından ötürü geriye alınmış ve daha sonra da askerî mahkemeye verilmiştir.

İngiliz Taburu'nun savaş gücü erimiş ve çıkarma düzeni tamamen bozulmuştu. Sağ kalanlardan bazıları kumsal şeridin yer yer oluşmuş tepeceikleri ardına sindiler. Birçoğu da kendilerini Tekke Koyu'nun yanlarındaki kayalıklara atarak ortadan kayboldular. Sonuç İngilizler açısından hiç de parlak değildi. Tekke Koyu'ndaki hesaplaşmanın ilk bölümü böyle kapandı.

İkiz Koyu bölgesindeki çıkarma (X)

Üç ana çıkarma alanının en küçüğü olan X Kumsalı (İkiz Koy) Ege kıyılarında Tekke Burnu'nun bir mil ilerisinde 30 metrelik dik yamaçların altında uzanan ve 200 metre uzunluğunda daracık bir kumluk alandı. Buraya çıkan Royal Fusiliers'e başlıca iki hedef verilmişti. Kumsalı ve yamacın tepesini ele geçirdikten sonra 114 Rakımlı Tepe'yi (Karacaoğlan Tepesi) alacaklar ve W Kumsalı'ndan kuzeye doğru gelecek Lancashire Fusiliers ile bağlantı kuracaklardı. Ondan sonra X Kumsalı'nın hemen içinde ve kuzeyinde bir ileri karakol hattı kurarak örtme kuvvetinin kuzeydoğu kanadını koruyacaklardı. İngilizler, 150-200 metrelik kumsal şeridi bulunan bu koya bir taburluk bir kuvvet çıkarmayı planlamışlardı, Amaç, İkiz Koyu ve kuzeyindeki Sarıtepe paralel çıkarmalarıyla Seddülbahir savunmasını kuşatmaktı. Koya iki kademede çıkarma yapılacaktı.

Sadece zayıf gözetleme postalarıyla tutulduğu saptanan bu kesime, baskın tarzında tasarlanan çıkarma, bir muharebe gemisinin bütün toplarının katıldığı güçlü ateş desteği altında saat 6'ya doğru başlayacaktı.

Çıkarma yerinin, yalnız gözetleme postalarıyla tutularak, boş bırakılmasının sorumluluğu 9.Tümen'e ya da 26.Alay'a ait değildi. Bu ve diğer yerlerde rastlanabilen boşluklar, Liman von Sanders'in genel savunma sisteminin, uygulamasından doğan

zorunluluklardan ileri geliyordu. 26.Alay, kendi gücü oranında kıyılara yayılarak kuvvetinin çoğunu kullanmıştı.

Implacable muharebe gemisinin çok yakın atış mesafesinden ve hafif bataryalarına kadar tüm topçusunu kullanarak desteklediği çıkarma harekâtı saat 6'ya birkaç dakika kala başladı. Bu arada X Kumsalı'na karşı Albay Lockyer'ın ateşi, tartışmasız şekilde bombardımanın en iyisi ise de aynı zamanda en gereksiziydi. Binbaşı Mahmut, taburunu birer bölüğü W ve V Kumsallarını savunacak biçimde yerleştirmişti. Kalan iki bölüğünden beş takım yedekte tutuluyordu ve altıncısı Morto Koyu'nu gözetleme görevine ayrılmıştı. Çıkarma yeri olarak görülmeyen X Kumsalı'na fazla bir savunma sistemi yapılmış değildi. Dikenli tel engelleri yoktu ve siperler ciddi bir engel oluşturmuyordu. Türkler bütün çabalarını 2/26.Alay'ın iki takımı tarafından tutulan S Kumsalı'nda yoğunlaştırmışlardı. X Kumsalı'nın savunması Albay Lockyer'ın olağanüstü bombardımanı karşısında tümüyle sersemlemiş olan on iki kişilik bir devriye koluna bırakılmıştı.

.Bombardımanın nasıl yapılması gerektiği X Kumsalı'ndaki *Implacable* gemisi tarafından ortaya konulmuştur. Geminin başarısı, komutanı Albay Hughes Lockyer'ın karakterinden ve girişimciliğinden kaynaklanmıştır. Albay daha ilk başta kıyıya bin metreden daha yakında bir yer almış ve topçu subayı Binbaşı John Scott'la filikalar kıyıya çok yaklaştıkları halde bile ateşe devam etmek için bir yol bulmuştur. Bu noktaya varıldıktan sonra, filikaların karaya yanaştıkları ana kadar da yamaçları dövmeye devam etmiştir. Bunun X Kumsalı'na yaklaşmakta olan askerlerin morali üzerinde çok büyük etkisi olmuştu. Saat 6.15'te İngilizlerin hücum dalgası karaya ayak bastığı zaman ancak dokuz kişilik bir Türk mangasının ateşiyle karşılaştı. Bunun hiçbir önemi olamazdı ve filikalardaki iki bölük kolaylıkla çıkışlarını tamamladılar. Bu sırada *Implacable* muharebe gemisi bordalarında çektiği ve içerisinde öteki iki bölümün yüklü bulunduğu çıkarma taşıtlarıyla kıyılara sokuluyor ve sürekli olarak ateş püskürüyordu. İngiliz tarihlerinin anlattığına göre, gemi, çıpasını karina altı hizasında salıp kıyılara kadar yanaşmıştı. Kendisine karşı koyacak hiçbir silah olmadığı için her türlü ha-

reketi yapmakta serbestti. Bu kadar yakın mesafeden yine İngiliz tarihçilerinin ifade ettikleri gibi "Topların tümü ilk hız uzaklığı içinde serbestçe ateş edebiliyordu." Gemi kıyılara 400-450 metreye kadar yaklaşmıştı. Yine İngiliz tarihçilerine göre, "Türk garnizonunun şaşkınlığından yararlanan Royal Fusiliers askerleri saat 6.30'da fazla bir kayıp vermeden sırtı ele geçirdiler. Ancak tepeye varır varmaz Türk direnişi de birden sertleşti." Gözetleme mangası, karşısındaki iki bölüğe ve denizden gelen topçu ateşlerinin nokta ateşi halinde üzerlerine çökmüş olmasına karşın yakın muharebe temasında kaldılar. Kahramanca dövüştüler. Zamanında bölük komutanlığına rapor gönderip yardım gelinceye kadar İngiliz bölüklerini ilk sırtlar hattında oyaladılar.

İngiliz Taburu'nun bir kısmı sola gönderilirken diğerleri ileri ve sağa yürüdüler. İlk 300 metre boyunca soldaki kayıplar nispeten azdı ve askerler Türk mevzilerinin ilk hatlarını geçtiler. Ancak, ikinci hatta ilerlerken ilk hızları kesilmeye başladı ve ilerleme durdu. Sağda Karacaoğlan Tepesi'ne saldırı iyi başlamıştı. Ancak Royal Fusiliers askerleri ilerlemeye devam edince X Kumsalı'nın iç tarafındaki mevzilerdeki Türk yedek kuvvetleri hızla karşı saldırıya geçtiler. Türkler ilk başta başarılıydılar. Ancak kısa bir süre sonra İngilizler Karacaoğlan Tepesi'ne doğru ilerlemeye devam ettiler.

29.Tümen'in karaya çıkacak asıl grubunun birinci kısmı X Kumsalı'na çıkacak olan 87. Tugay'dı. Birliğin öncü taburu olan 1. Border Alayı, saat 9 sularında Tugay Komutanı Tuğgeneral William Marshall ve Tugay Karargâhı ile karaya vardı. İniş son derece disiplinli oldu. Binbaşı Cuthbert Lucas şöyle anlatıyor:

> Parlak güneşli bir sabahtı, deniz durgundu. Tek bir el bile ateş edilmedi. Bir elimde çantam, kolumda kaputum vardı ve çizmelerimin ıslanmaması için iskeleden inmeme bir bahriyeli yardım etti. Tek eksik olan şey bir oteldi. (Steel ve Hart)

Marshall karaya indikten sonra tugayının ikiye bölünmüş olması karşısında güç durumda kaldı. KOSB ve SWB, Y ve S Kumsallarına çıkmışlardı ve kalan iki tabur 29.Tümen Yedeği'ne ayrılmıştı. 29.Tümen'in üç tugay komutanı bu yüzden gü-

nün en önemsiz rollerini oynayacaklardı. Öğle olmadan önce öbür tuğgenerallerin ikisinin de ölmüş olmalarına karşın Marshall 25 Nisan günü boyunca X Kumsalı'nda kalacak, öteki çıkarma yerlerindeki durumdan haber alamayacak ve kendi çıktığı alanın dışındaki yerlerdeki olayları etkileyemeyecekti.

Marshall sırtın tepesine çıkınca soldaki Royal Fusiliers birliğinden, Zığındere'den Türklerin şiddetli saldırısı altında kaldıkları ve kanatlarının ele geçmemesi için yardıma ihtiyaçları olduğunu bildiren bir mesaj aldı. Sol tarafını desteklemek için ayırabildiği kadar adamını o yana gönderdiyse de, ileri mevziler hâlâ X Kumsalı'na doğru itiliyordu. Sağ kanat Karacaoğlan Tepesi'ne (114 Rakımlı Tepe) doğru sürekli bir ilerleme kaydediyordu. Hemen hemen aynı sıralarda içerilerden X Kumsalı'na başlayan güçlü bir Türk saldırısı, Royal Fusiliers'in merkezini sırtın üzerine kadar geriletti ve çatışmada Marshall hafif bir yara aldı. Buna karşın Border Alayı'na, ilerleyen Türklere saldırmalarını ve hattı korumalarını emretti. Saldırı öğle saatlerinde başladı ve Türkler 600 metre kadar geriye itildi. Bir saat sonra hat yeniden kurulmuştu; Marshall kendilerinden sonra karaya çıkan Border Alayı'nın geri kalanını ve 1. Royal Inniskilling Fusiliers'in bir kısmını kullanarak kumsal çevresinde bir köprübaşı kurmayı başardı.

Bununla beraber Türk gözetleme birliği, karaya çıkan kuvvetlerle teması korudu ve çekildiği ilk sırtlarda kendisinden 30-40 kat üstün İngilizleri oyalamayı başardı. İkiz koyu, 3.Tabur'un değil, 2.Tabur'un sorumluluk bölgesiydi. 2.Tabur burayı yalnızca 6.Bölük'le koruyor, öteki bölüklerini geride yedekte tutuyordu.

Bu sırada kıyıya yaklaşmakta olan iki bölükten oluşan ikinci kademenin de saat 17'de karaya ayak basması üzerine, Zığındere'deki bölükten hızla kaydırılan yarım takımlık Türk birliğinin, toplam bir taburu bulan bu üstün İngiliz kuvvetine taarruzu pek sonuç vermese de hiç değilse onları şaşkına çevirip çıktıkları yerde duraklatmıştı. Bir tesadüf olarak 26.Alay komutanının, 3.Tabur emrine takviye olarak gönderdiği 7.Bölük, yolda düşmanın bu çıkarmasını öğrendi. Şimdi güneye, Tekke Koyu ya da Ertuğrul Koyu'na gidecek zaman değildi. Bölük komutanı ken-

di inisiyatifini kullanarak kararını verdi: İkiz Koyu'ndaki düşmana taarruz edecekti. Ve öyle de yaptı...

Sabahın 8.15'inde İkiz Koyu'ndaki iki taburu aşkın İngiliz birliği, kendisinin sekizde biri kuvvetindeki bu Türk bölüğünün beklenmedik taarruzu karşısında şaşırmış ve duraklamıştı. Ve hayrettir, bu şaşkınlık o gün akşama kadar sürecek, sonradan karaya çıkanlarla kuvveti daha da artan İngilizler, bu yüzden ilerlemeye cesaret edemeyeceklerdi. Ama çıkarmanın sürekliliğinin de verdiği bir cesaretle, Türk taarruzuna uğramayan öteki bölgedeki İngiliz kuvvetleri, yakındaki Karacaoğlan Tepesi'ne doğru ilerlemeye başladılar. Burayı savunan kimse yoktu, İngilizlerin önü açıktı. Şimdi, Karacaoğlan Tepe'si güneyinde Tekke Koyu'nu savunan kahraman 12. Bölüğün, dolayısıyla tüm 3.Tabur'un kuzey kanadı ve gerisi tehlikeye girmişti. Düşmanın Karacaoğlan'ı alarak doğuya doğru ilerlemesi hem Tekke Koyu ve Ertuğrul Koyu savunmalarını çökertir. hem de bu kuvvetleri imhaya sürüklerdi. Duracak zaman değildi. 3.Tabur komutanı elindeki son yedeği, bir takımı eksik 9. Bölüğü, Karacaoğlan Tepesi'ni savunmakla görevlendirdi. 9. Bölüğün Karacaoğlan Tepesi'ne tırmanan İngilizlere yaptığı taarruzla onları geriye attı ama, sonucu değiştiremedi. Kuvvetli donanma desteğinde saldırıya geçen bir taburdan fazla düşman kuvveti, saat 11'de tepeyi alarak egemen bir duruma geçti. Bunun üzerine 12.Bölük kanat kırdı, ama savunmasını yine sürdürdü.

29.Tümen Komutanı General Hunter-Weston, Ertuğrul Koyu (V) ve Tekke Koyu (W) kumsallarında karşılaştığı şiddetli direniş karşısında planında değişiklik yaptı ve buraya çıkarmayı planladığı yedek 88. Tugay'ı İkiz Koyu'na kaydırdı. İkiz Koyu'nda Türklerin az kuvveti vardı ve buradaki durum ümit vericiydi. İlk çıkan iki taburdan sonra şimdi de 88. Tugay'ın dört taburunun saat 9'dan sonra arka arkaya İkiz Koyu'na çıkmaya başlaması ve Karacaoğlan Tepesi'nin elden çıkması, Türk Seddülbahir cephesi için müthiş bir tehlike halini almıştı.

Karacaoğlan Tepesi'ni ele geçiren İngilizler, şimdi de daha doğudaki Aytepesi'ni almak için baskıyı artırmışlardı. Ama 12.Bölük, akıl almaz şekilde direniyordu. Ancak on misli kuvvete ve

çok yoğun ateş cehennemine daha ne kadar dayanabilirdi ki?..

Elinde hiç yedeği kalmayan 3.Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri'nin, sürekli yardım isteyen bölük komutanlarına, vaat ve umuttan başka verebileceği bir şeyi yoktu. O da öyle yapıyordu: "*Dayanın evlatlarım, vatan selameti için gayret zamanıdır... Cesaret ve dayanma gücünüze güveniyorum, sebat ediniz. Alayımızın kuvvetleri yolda, geliyorlar,*" diyordu. Ve 12.Bölük, yalnız o da değil, öteki tüm bölükler de dayanıyordu. *3.Tabur*'un cephesi, derinliği olmayan ince bir çizgi halini almış, gerilmiş, her an kopabilecek tehlikeli bir duruma girmişti. Ama kayıplardan arta kalan bu 1.000 kişiye yakın kahramanın oluşturduğu dört kilometre gibi, bir tabur için çok geniş olan bu savunma cephesi, bu çelik yay kırılmayacak ve gerçekten insanı şaşırtan bir gayretle kendisinden kat kat üstün kuvvetleri o daracık kıyıbaşında mıhlayıp tutacaktı. Bir yandan da İngilizlerin çıkarması devam etmekteydi. Daha öğle saatlerinde, yani çıkarmanın başlamasından yedi saat sonra saat 13'de *River Clyde*'daki iki tabur hariç, 29. İngiliz Tümeni'nin aşağı yukarı tüm birlikleri kıyıya çıkmış bulunuyordu. Çıkan birlikler on taburu, yani ortalama 13.000-14.000 kişiyi bulmaktaydı. Bunun yedi taburu, Karacaoğlan Tepesi'nin düşmesi sonunda birleşen (X) ve (W) İkiz Koyu-Tekke Koyu hattında, üç taburu da (V) Ertuğrul Koyu bölgesindeydi. Bu on taburun karşısında ise yaklaşık 1.500 kişiyi ancak bulan, beş Türk bölüğü vardı. Yani bire karşı on... Bu sayılarda bir yanlışlık ya da abartma olduğu sanılmamalıdır. Gerek General Oglander heyetinin yazdığı İngiliz resmî savaş tarihi ve gerekse Türk Genelkurmayı'nın resmî yayınları bu konuda hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde sayıları açıkça ortaya koymaktadır.

Orana bile sığmayan ateş gücünü bir yana bırakalım, yalnız on misli düşmana karşı dövüşmek bile bugün aritmetik olarak yapılacak değerlendirmelerin gerçekten de kabul edemeyeceği bir durumdur. Gemi topçularının 500 metre içerisinde nokta hedefi tuttukları bir cephede, bir manganın kendisinden 30-40 kat üstün bir kuvvete karşı dayanabileceği umut edilemezdi, ama oldu. Kuzeyden koşup gelen 7. Bölüğün ölüme atılırcasına cehennem ateşleri arasından geçip İngilizlerin üzerine atılması,

güneyden 9. Bölüğün aynı cesaretle Karacaoğlan Tepesi'nde kendisinden kat kat üstün İngilizlerle boğaz boğaza savaşması, İkiz Koyu çıkarmasını kıyı şeridine hapsetmiş ve geriden yetişecek Türk kuvvetlerine bulunmaz değerde zaman kazandırmıştı.

X Kumsalı'nda Marshall da yeni bir talimat almamıştı; saat 15.43'te Tümen Karargâhı'na telgraf çekip X Kumsalı'nda bulunduğu mevzilerde siper kazıp Seddülbahir'den gelecek birliği bekleme kararında olduğunu bildirdi. Akşam olurken Y Kumsalı'ndaki çarpışma sesleri X Kumsalı'ndan işitilmeye başlayınca Marshall oradaki durumdan kaygılandı. Saat 18'de Tümen Karargâhı'na X Kumsalı'ndaki savunmayı zayıflatarak Y Kumsalı'na yardıma gitmesinin mi, yoksa yerinde kalıp beklemesinin mi daha uygun olacağını sordu. Yanıtı ancak iki saat sonra aldı. Hunter-Weston olduğu yerde kalıp sabaha kadar beklemesini ve sabahleyin ilerlemenin özgün planda olduğu gibi devam edeceğini bildirdi. Marshall hemen hemen aynı sıralarda W Kumsalı'nda Wolley Dod'dan da çelişkili bir yanıt aldı; Dod Y Kumsalı gücünün mevzilerini güneye doğru uzatarak X Kumsalı'yla sağlam bir bağlantı kurmasını emretmişti. Ancak olaylar artık çok gelişmişti. Marshall'ın devriyeleri bağlantıyı kuramadılar ve Y Kumsalı'nda artık karanlık bastığından gemiler yanlışlıkla İngiliz mevzilerini vurmamak için ateşi kesmişlerdi. Türklerin taarruzları da önemli ölçüde şiddetlenmişti. (Steel ve Hart)

Güneş batmıştı. Seddülbahir çevresindeki kan ve ateş deryasında sürdürülen muharebeler yavaşlamış, herkes toprağı kazıp bulunduğu yere yuvalanmıştı. Zığındere sırtlarındaki durum da aynıydı. Eskihisarlık sırtlarında bulunan düşman taburunda önemli bir hareket görülmemişti. Hisar harabelerine sığınan bu tabur yine aynı mevzilerde ve 8.Türk Bölüğü'nün kontrolu altında tutuluyordu.

25 Nisan amfibi çıkarmasının bir baskın olup olmadığı İngiliz ve Türk resmî askerî tarihçileri arasında çok tartışılmıştır. General Oglander'in öne sürdüğüne göre bu bir tam baskındır:

> Çıkarma harekâtı, tam bir baskın olarak başlamış ve Türk savunmasını hazırlıksız yakalamıştı. Hareketin bu niteliği kazanmasında gösterilen başarı ve komutanların üstün yönetimidir...

Buna karşılık olarak da, Türk askerî tarihi uzmanları şunu söylüyor (General Remzi Yiğitgüden):

> Bu şekildeki ifadeler ancak süslü bir öyküden başka bir şey sayılmaz. Düşman çıkarmasının hangi gün yapılacağı bilinmemekle birlikte, o günün harekâtı asla bir baskın değildi. Türk savunması, Nisan ayının ortasından ve özellikle, Mısır limanlarındaki kuvvetlerin kuzeye doğru yığınak kaydırmaya başladıkları andan itibaren muharebe hazırlıklarını artırmış ve birliklerin tamamı uyarılmıştı. Her günün akşamında, yarın sabah bir düşman çıkarması olabilir düşüncesiyle yatılıyor ve alarma yakın güvenlik önlemleri içerisinde yaşanıyordu. Kıyılardaki ileri karakol birlikleri geceleri devamlı yığınak ve siper düzenleme ile uğraştıklarından sabaha kadar ayakta idiler.

Eğer bu amfibi harekât baskın değilse, neden İngiliz, Fransız, Anzak birlikleri kıyılar çizgisinde tutunmak ve yerleşme olanağını buldu... Buna karşı da Türk resmî tarihi yanıtını şöyle veriyor: *"Bunun nedeni, harekâtın baskın tarzında ve Türk savunmasını hazırlıksız yakalamasından değil; son anda değiştirlen savunma sisteminin yarattığı zayıflık ve 5.Ordu Komutanı'nın kararsızlık nedeniyle 48 saatlik en kritik zamanı çıkarmanın lehine harcamış olmasıdır."*

25 Nisan için ilk hedef Alçıtepe seçilmiş ve planlar buna göre hazırlanmıştı. Fakat, Alçıtepe blokunu bir günde koparabileceklerini hayal eden İngilizler, bu günkü çabalarında, hiç ummadıkları sert direnişlerle karşılaşarak, çıkabildikleri kıyılarda ezilip duraklamak zorunda kalmışlardır.

Böylece General Hamilton'ın 25 Nisan'da uygulamaya koyduğu ve geniş umutlar bağladığı harekât planından beklenen sonuç alınamayarak başarısızlığa uğramıştır. Bir başka deyişle, harekât planının, Seddülbahir-Kirte-Alçıtepe eksenine göre kurulmuş bulunan esas yapısıyla günün gerçekleri, birbirine o kadar uzaktan seyirci kalmışlardır ki, kaçırılan fırsat ve her noktada uğranılan yenilgiler yüzünden, Alçıtepe hedefi, onlar için bir hayalden öteye gidemedi. Bu hedefler Çanakkale muharebeleri süresince de hiçbir zaman gerçekleştiremeyecekleri sadece bir rüyadan ibaret kalacaktır.

GECE MUHAREBELERİ...
25-26 NİSAN GECESİ

Her iki cephede savaşan askerler açısından 25 Nisan günü herhalde çok uzun bir gün olmuştur. Eskihisarlık'taki çıkarmanın şimdilik mevzi bir kanat harekâtı olduğu anlaşılmış ve 8.Bölük tarafından kıyılarda durdurulmuştu. Buradan yeni bir düşman çıkarmasına dair herhangi bir deniz hareketi ve endişe verecek bir gözlem yoktu. Zığındere çıkarması dar bir kıyı şeridinde kalmıştı.Karşısında 25.Alay'ın 3.Tabur'u ve 26.Alay'dan bir bölük vardı. Kıpırdayamaz haldeydiler. Aslında bu kayalık kısımlardan daha büyük bir çıkarma hareketi beklenemez, topoğrafik durum böyle bir çıkarma kuvvetine izin vermezdi. Zığındere sırtlarındaki çıkarma da sabahın erken saatlerinde ele geçen fırsatı kaçırmıştı. Başarı ancak güneyden gelecek büyük kuvvetlerin harekâtına bağlı bulunmaktaydı. Asıl tehlike Seddülbahir kesimindeydi. Çıkarmanın merkez noktası burasıydı. Burası etkisiz kılınmakla, Seddülbahir amfibi harekâtına son verilir ve düşman her taraftan temizlenmiş olurdu. Zığındere kuzeyinde Y plajında karaya çıkan birliklerin komutanı Albay Coe ölmüş, emrindeki bölüklerin askerleri kaçıp kurtulmak umuduyla yar-

lardan aşağı dökülmeye başlamıştı. Sahile inip de orada bir filika bulanlar tekneleri ağız ağıza dolduruyor ve bahriyeliler de, genel bir tahliye başladığını sanarak bunları kıyıdan uzaklaştırıyordu.

Bu sırada Albay Matthews'un kuvvetleri hâlâ Sarı tepede, kanatlarındaki boşluktan habersiz savaşa devam etmekteydi. Saat 7 civarında Türklerin şiddetli bir süngü hücumunu püskürttükten sonra Matthews, ortaya çıkan durgunluktan yararlanarak cepheyi dolaşmak istedi ve böylece, tesadüfen hattın çok geniş bir kesiminin boşatılmış olduğunu öğrendi. Kendi durumu şimdi o derece tehlikedeydi ki ister istemez o da ricat emri verdi.

Aynı anda, son hücumda düşman hattını yaramayan Türk birliği komutanı da geri çekilme emri vermiş bulunuyordu. Bu sayede son İngiliz askerleri *Y* sahilinden, tıpkı gelişlerinde olduğu gibi, tek silah patlamadan ayrılmak olanağını bulmuş oldular.

O gün öğleden sonra Komodor Keyes'in kardeşi Albay Adrian Keyes geride kalmış yaralı olmadığını anlamak üzere aynı sahile çıktı ve bir saat kadar, terk edilmiş İngiliz malzemesi arasında gezinerek sağa sola seslendi. Üzerine mutlak bir sessizlik çökmüş bulunan savaş meydanında kendisine karşılık veren olmadı. Tek canlı kalmamıştı.

Müttefikler beş ayrı noktada kumsala çıkarma yapmışlardı ve her yerde durum hemen hemen aynıydı. Bu nedenle akşamın sisi, gecenin karanlığı İngilizlerin imdadına yetişti. Nihayet ateş sesleri yavaş yavaş kesilmeye başladı. Seddülbahir'de sabahtan beri kayalığın altına sığınmış olan askerler birer ikişer doğrulmaya başladılar. Önce çekingen çekingen, sonra daha serbest hareketlerle, ölüleri bir tarafa çekmeğe, yaralıları kıyıya götürmeye başladılar. *River Clyde*'da sabahtan beri beklemiş bulunan askerler, gündüz, üzerinde her saniye bir kişinin vurulduğu ölüm iskelesinden sağ salim geçip, hiç kayıp vermeden kıyıya çıktılar. Bir kısmı, fundalıklar arasından sürünerek gündüzden göz koymuş oldukları yerlere siper kazmaya koyuldu. Bir kısmı da bütün gün aşılmaz bir engel olarak önlerine dikilip durmuş bulunan tel örgüleri kesti. Bu sırada gemilerden filikalar dolusu

insan ve malzeme gelmekte, sahile yığılmaktaydı. Su, yiyecek ve malzemeyi ileri hatlara götürebilmek için en acemi bahriyeliden, yüksek rütbeli subaylara kadar herkes omuz omuza çalıştı.

Gece, nasıl sonuçlanacağı belli olmayan olaylara gebeydi. Türkler gecenin karanlığını seviyordu çünkü günün bu parçasının kendilerine dost olduğuna inanıyorlardı. Bunu 5.Ordu komutanı sık sık yinelemişti. Özgün planına göre, tutulan savunma sisteminin güçlü gruplarla yapılacak karşı taarruzlarında gecelerden yararlanılacağını belirtmişti. Gece taarruzları, tek tek savaşçıdan yürek ve küçük bölüklerde dengeli bir ustalık isterdi. Özellikle düşmanın sayı ve silah üstünlüğünü körleten bu dönemde dinamik bir sevk ve idare ile süngü hücumlarından yararlanılabilirse olağanüstü sonuçlar alınabilirdi.

Gece olduğunda sadece o kesimde İngiliz kuvvetleri bile, cesur bir hareketle ilerleyip Türkleri siperlerinden atmak ve istedikleri kadar ilerlemek şansına sahipti. Ancak sahilde hâlâ bu kararı verebilecek ve bunu uygulayabilecek bir komutan bulunmuyordu. Aksine hemen herkesin düşüncesinde Türklerin her an hücuma geçmeleri korkusu vardı. Aslında ise o anlarda sahilde bulunan İngilizler sayısal olarak Türklerden tam altı kat kalabalıktı.

İngilizler, kuvvet dengesizliği hakkındaki bu gerçeğin farkında olmamakla beraber, Türkler gözleri önünde karaya çıkan kalabalığın farkındaydı. Sabah saatlerinde yapmış oldukları muharebelerde, Türkler kadar çok olmamakla beraber onlar da oldukça kayba uğramıştı. 25 Nisan sabahı 26.Alay'ın, Yarımada'nın ucunda bulunan 2.000 mevcutlu 3. ve 2.Taburlarından 1.000 kişi ya kalmış ya kalmamıştı (3.Tabur'un savaş öncesi mevcudu 1.100 savaşçıydı). Tabur komutanlığı, bütün gün iki bölükle, 9-10 tabur kuvvetinde tahmin ettiği düşman kuvvetine göz açtırmamış, hatta İngilizleri akıl almaz bir hareketsizlik ve casaretsizlik içinde görmüş olmanın verdiği güvenle bir karşı hücum planlamaktan bile geri kalmamıştı. Ancak aradaki kuvvet dengesizliği ve Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut'un ifadesiyle *"Düşmanın aralıksız devam eden ateşi ve sık sık aydınlatma fişeği atması"* yüzünden buna olanak bulunamadı.

Gece ince ince yağmur yağdı ve iki taraf askerleri bulundukları yerlerde sabah olup havanın aydınlamasını beklediler. Belli ki, belirsizliklerle dolu bu gece de, çok uzun olacaktı.

Türk cephesinde 9.Tümen komutanı Albay Halil Sami önce saat 18.30 işaretini taşıyan bir taarruz emri yayımladı, bu emre göre:

> 25.Alay Komutanı yedekte bulunan iki taburu ve ağır makineli tüfek bölüğüyle şimdi Tekke Koyu-Seddülbahir istikametinde hareket edecek ve düşmanı, ilerideki 26.Alay ile birlikte hücum ederek denize dökecektir. Zığındere'ye gönderilen tabur, 25.Alay'ın emri altındadaır. Buraya çıkan düşmanın bile en kısa zamanda ve kesin olarak denize dökülmesini isterim...

Bu uygulanabilir bir plandı. Çünkü karşısındaki düşmanın konumunu ve durumunu çok doğru değerlendirmişti. Oysa kısa bir süre sonra, 25 Nisan gecesi taarruzu için, öncekinden ayrı ve yeni bir plan hazırladı. Buna göre, eldeki yedek alayın, 25.Alay'ın büyük kısmı üçe bölünüyor ve bunların görev dağılımı da şöyle yapılıyordu:

1) 25.Alay 1.Tabur'dan iki bölükle bir ağır makineli tüfek takımı, bu alayın Zığındere'deki 3.Tabur'unu takviye ederek, buradaki İngiliz kuvvetlerini gece taarruzuyla denize dökecek.
2) 1.Tabur'un diğer yarısıyla, bir makineli tüfek takımı, bizzat bu tabur komutanı emrinde olarak, Seddülbahir kesimine yetişerek, buradaki 26.Alay'ın 3.Tabur'u ile birlikte karşısındaki İngiliz birliklerine taarruzla geri atacaktır.
3) 25.Alay'ın 2.Tabur'u, ikiye bölünecek, bunlardan birisi (iki bölük) tabur komutanı emrinde olarak, Eskihisarlık'a giderek buradaki 8.Bölük'le birleşip bu kesimdeki İngiliz kuvvetlerine gece taarruzuyla onları denize dökecektir. Taburun diğer yarısı da, tümen yedeğini oluşturmak üzere Yassıtepe gerisinde bulunacaktır.

Aslında bu taarruz için hazırlanan önceki planda, kuvvetler parçalanmıyor, tam tersine yedekteki 25.Alay büyük kısmı, bütün gücüyle sıkışık durumda olan Seddülbahir savunmasındaki

3.Tabur kesiminde kullanılması öngörülüyordu ve doğrusuda buydu. Değiştirilen plana göre, yukarıda kısaca açıklandığı biçimde iki bölüklü yedek grupları, yöneltildikleri kesimdeki kuvvetlerle birleşerek gece taarruzlarına giriştiler.

İngiliz tarihçi *Robert Rhodes James Gelibolu Harekâtı*'nda 25 Nisan gecesini muharebe alanlarının içinden anlatmaktadır. "Ve böylece, birbirinden ayrı muharebe meydanlarında gece oldu" diye başlar ve devam eder...

Kuzeyde, Bernard Freyberg, oradaki Türk askerlerini şaşırtmak maksadıyla işaret fişekleri yakmak üzere, Bolayır yakınında yüzerek karaya çıktı. Sahile varmak için, buz gibi suda iki saatten fazla yüzmüştü. Fişeklerini tutuşturdu ve sonra, yüzerek geri döndü. Gemiler ışık göstermiyorlar; yıldızları bulutlar gizlemişti, yalazları kendisine yardımcı olabilecek toplar susmuştu. İki saatten fazla yüzdükten sonra görülmesi ve denizden çıkarılması mucizevi bir şeydi.

Anzak'ta fundalıklar içindeki tehlikeli siperlerine yapışıp kalmış, tüfek ateşinin sonu gelmez uğultusuna açık, bitkin asker grupların üzerine ince bir yağmur çiseliyordu. Y Kumsalında, karanlıklar içinde çılgınca bir muharebe, bütün şiddetiyle devam etmekteydi. X ve W Kumsalları'nda, erler siper kazıyor ve çalılıklarla gölgelere bol bol, gelişi güzel ateş ediliyordu. V Kumsalı'nda, Aspinall'in yazdığı gibi, *"Yorgun askerlerin teşkil ettiği o ince hat, tehlikeli mevzilerinde zorla tutunur, sırtla kalenin karanlık silueti hâlâ yollarını keser ve yanmakta olan köy, denizi ve göğü kızıla boyarken, gece o unutulmaz manzarayı örttü."* Küçük rütbeli bir subay ise şunları yazar:

> Tüfeklerin takırtısı, akşam ilerledikçe daha da artıyor, sanki binlerce ölüm zarı, bir sürü profesyonel kumarbazın sinirli ellerinden hummalı bir şekilde fırlatılıyormuş gibi, daha keskin, daha çabuk, daha çılgın bir hal alıyordu.

Queen Elizabeth, Seddülbahir'i son bir kez daha bombardıman etti. Bunun, o dirençli savunucuları yok edeceği sanılıyordu. Hamilton'ın yazdığı gibi, *"Olmadı." "Çökmekte olan karanlıkta, yıkılan harabeler arasında, sarı, siyah, yeşil ve beyaz dumanlar al-*

tında kumsal, yamaçlar ve kalenin surları, tüfek ateşinin yüzlerce minik beneği ile, baştan aşağı parıldamaya başladı."

Türk 26.Alayı'nın kahraman 3.Tabur'u, sözcüğün tam anlamıyla, artık ortada yoktu. Bu fedai taburun serüvenini kısa ve keskin bir dille anlatan Türk savaş tarihçisi: *"Astlarından rapor aldıkça, tabur komutanı ancak manevi bakımdan destek olabiliyordu,"* der, *"... Fakat istemiş olduğu takviyeler ve cephane gelmedi, kendi cephanesi de tükenmişti."*

V Kumsalı'na karanlık çökerken, askerler nihayet başlarını kaldırabilmişler ve bir süre için, adeta tam bir hareket serbestisi mümkün olabilmişti. *River Clyde*'daki bin kadar er karaya çıkarılmış, acınacak bir halde feryat etmekte olan yaralılar, bu iş bitinceye kadar beklemek zorunda kalmışlardı. Birçokları, davetkâr bir şekilde kömür gemisine doğru uzanan kayalık dilin ucuna kadar sürünmüşler ve Wedgwood'un acı acı anlattığı gibi, "orada yavaş yavaş batarak öldüler."

Anılarda gece yarısı mehtap çıktığı ve hem köyden hem de kaleden Türklerin atışlara başladığı yazılıdır. Hamilton, *Queen Elizabeth*'te yatağa çekildiği zaman, İlyas için ciddi surette endişe duymakla beraber, *Anzak* için korku beslemiyordu. Fakat oradaki durum da son derece ciddi bir hal almıştı. Savaş hakkındaki raporlar son derece belirsiz ve aralarında ilişki kurulması zordu; devamlı şekilde, geriye, kumsala akmakta olan yaralılar ve döküntülerden bilgi edinmeye kalkmakla büyük bir hata işlenmişti. Bunların ifadelerinden ortaya, ümitsiz değilse bile kasvetli bir tablonun çıktığına şaşmamak lazımdı. Anzak Koyu bir mezbahadan beter olmuş, kan gövdeyi götürürken, dondurucu bir yağmur çiseliyor, deniz tehditkâr bir şekilde kabarıyordu. Askerlerde, yenilmiş ve moralini kaybetmiş bir ordunun tüm belirtileri görülüyordu; şafakta, büyük bir karşı taarruz kaçınılmaz olarak beklenmekteydi. Tahliye edilmelerini bekleyen yaralı sıraları, artık kumsalı öylesine kaplamışlardı ki, bahriyeli kumsal amirinin ifade ettiği gibi, "karanlıkta, kumsalın, bir ara 10 metreye varan şekilde, bütün genişliğini kaplayan sedyelerin arasından yol bulmak zor oluyordu." Bridges ile Godley, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı tü-

men komutanları, Birdwood'u karaya çağırmaya karar verdiler. (R.R. James)

Birdwood, saat 10'u biraz geçe karaya çıktı ve tepenin yamacında, bir branda ile örtülü, iki çıtırdayıp titreyen mumun aydınlattığı kabataslak bir çukurdan başka bir şey olmayan Bridges'in sığınağında, Bridges ve Godley ile buluştu. Dışarıda, kumsal personelinin bağrışmaları, yaralıların feryatları, dalgaların gürültüsü ve karışıklık içinde olduğu belli bir ordunun velvelesini bastıran ateşin homurtusu, açıkça duyulmaktaydı. Hepsi yorgunluktan bitkindi, ama en dirençlileri Birdwood'du. R. James'ın yazdığına göre; Bridges, Avustralya'ya göçmüş, kusur sayılacak derecede inatçı ve ihtiyatlı bir Skoç'du, öyle kolay kolay telaşa kapılacak bir adam değildi. Emrindeki Yeni Zelandalılara kendisini sevdirmeyen bir duygusuzluğa sahip olmasına karşın Godley, bir dereceye kadar ihtiyatsız, azimkâr bir subaydı. Her ikisi de, subayları geri çekilmeyi teklif edince hayretten donakalmışlar, fakat durumun tam ne merkezde olduğunu öğrenmeye kalkınca, krizin böyle tehlikeli bir teklifi haklı gösterecek bir kerteye gelmiş olduğu sonucuna varmışlardı. Birdwood, bir boşaltmanın söz konusu edilmesinden bile afalamış, fakat Bridges ve Godley o derecede kesin konuşmuşlardı ki sonunda, hiç istemeyerek, Godley'in sıradan bir mesaj kâğıdına yazdığı, aşağıdaki mektubu Hamilton'a göndermeye razı oldu:

> Gerek tümen komutanı, gerek tugay komutanı Generallerim adamlarının sabahki kahramanca faaliyet ve bitkinliğe ek olarak, bütün gün karşı karşıya kaldıkları şarapnel ateşinden tamamen demoralize olduklarını bana bildirdiler. Bir takımı, ateş hattından birer ikişer geriye çekilmiş olup, bu sarp memlekette bir araya toplanmaları mümkün değildir. Ancak kısa bir zaman önce muharebeye girmiş olan Yeni Zelanda Tugayı bile ağır kayıplar vermiş ve bir dereceye kadar moralini yitirmiştir. Eğer askerler yarın sabah yine topçu ateşine maruz kalırlarsa, ateş hattında bulunanların yerine koyacak taze askerim olmadığından, bir fiyasko olması muhtemeldir. Sunduğum konunun son derece ciddi olduğunu biliyorum, fakat gemilere döneceksek bunun derhal yapılması şarttır. (R.R. James)

Bu mesajın Hamilton'ın eline geçmesi tamamıyla bir şans eseri olmuştur. Genel keşmekeş içinde, üzerinde her hangi bir adres taşımadığından, nihayet gece 11'de *Amiral Thursby*'nin eline vardı. Amiral, haklı olarak şaşırdı. Sonradan şöyle yazar: *"Gece karanlık ve fırtınalıydı, askerlerimiz yorgun ve intizamsızdılar; tekrar gemilere binmek için yapılacak herhangi bir girişim, düzeltilemeyecek bir karışıklığa yol açar ve kayıplarımız dehşet verici olurdu."* Bu hususları Birdwood'a izah etmek için yola çıkarken, vardiya subayı motora seslendi. *Queen Elizabeth* İlyas'tan dönmüştü. Thursby motora hemen sancak gemisine doğru yol almasını emretti.

Braitwaite kendisini uyandırdığı sırada, Hamilton derin bir uykuda bulunuyordu. Pijamasının üzerine alelacele bir kaput çekerek de Robeck'in yemek salonuna geçince, de Robeck, Thursby, Keyes, Braitwaite ve yüksek rütbeli Anzak subaylarından ikisini (bunlardan biri, artık Anzak topçusuna kumanda etmekte olan Cunliffe-Owen'di) bekler buldu.

Hamilton odaya girerken, *"yüzlerini tetkik ederken, soğuk bir el kalbimi kavradı."* Brodie de oradaydı: "Uzun ve çok önemli bir günden sonra uykudan kaldırılan Sir Ian'ın kusursuz görünüşü her zamankinden pek az farklı ve yaşına uygundu, her zaman olduğu gibi, sakin ve nazikti. De Robeck, daima olduğu gibi, Sir Ian'ın yanı başında sessiz bir kuvvet kaynağı idi. Öbürleri neşesiz ve endişeli görünüyorlardı." Hazır bulunanlardan birinin anlattığına göre "kocaman bıyıklarını çiğniyor, fakat ne bir fikir veriyor, ne de bir teklifte bulunuyordu." Brodie, tartışmalar başlamadan ayrıldı.

Birdwood'un mesajını okuduktan sonra, Hamilton Thursby'nin düşüncesini öğrenmek istedi; Amiral kesinlikle boşaltmaya karşıydı, Keyes de kendisini hararetle destekliyordu. Hamilton masaya oturarak, Birdwood'a bir karşılık yazmaya başladı. O sırada, Brodie bir kez daha odaya girdi. Az önce, AE2'den Boğaz'ın en dar yerini geçtiğini ve bir düşman gemisi batırdığını bildiren bir mesaj almış ve Keyes'in bunu hemen bilmesi gerektiğini düşünmüştü. *"Hava gergindi,"* diye anlatır, *ve Keyes, izin almadan içeri girmeme müthiş öfkelendi, fakat benimle*

birlikte gelip onu okuyuncaya kadar, defedilmeye razı olmadım. Okuyunca, doğal olarak, bir anda önemini kavradı ve sevinç içinde fırlayıp, kamaraya döndü; iki dakika sonra, işiniz oldu demek için tekrar çıktığı zaman, gözlerinin içi gülüyordu." Gerçekte ise Hamilton, Thursby boşaltmanın idari bakımdan olanaksız olduğunu söyler söylemez, karara varmış ve Keyes AE2'nin başarı haberiyle yıldırım gibi girince, sadece başını sallamıştı. Ian Hamilton herkesten sakin şunu söylüyordu:

> Haberiniz gerçekten ciddi. Fakat olduğunuz yerde siper kazıp, dayanmaktan başka yapılacak bir şey yok. Amiral Thursby'nin de size açıklayacağı gibi tekrar gemilere binmek en az iki gün sürer. Bu arada, Avustralya denizaltısı Boğaz'ın dar yerini geçerek Chunuk'da (Boğazkesen) bir ganbot torpidoladı. Hunter-Weston ağır kayıplara karşın yarın ilerleyecek. Bunun üzerindeki baskıyı kaydırması lazım. Askerlerinize ve Godley'inkilere, mevzilerini muhafaza etmeleri için son bir gayret sarf etmeleri hususunda bizzat bir çağırıda bulunun.
> İşin zor kısmını başardınız, şimdi yapacağınız, kendinizi emniyete alıncaya kadar kazmak, kazmak, kazmak olmalıdır.

Herkesin bir anda moralini düzelten, bu denizaltı neyin nesiydi, nereden çıkmıştı? Çelik ağlarla kapatılmış Boğaz'ı nasıl geçmişti? Mayınlardan ve karakol yapan gemilerden kurtulup Marmara'ya doğru yol almayı nasıl başarmıştı? Daha da önemlisi bu gözü pek bahriyeliler kimlerdi?

Gelibolu çıkarmasının yapıldığı gün Avustralya'nın Çanakkale Boğazı'na yaptığı cesur saldırıyı yapan AE2'nin öyküsünü, komutanın adıyla özdeşleştirerek yazan karı-koca Avustralyalı gazeteciler, Fred ve Elizabeth Brenchley, bizlere, *"Stoker'ın denizaltısı"*nı soluksuz okutuyorlar. 25 Nisan 1915 günü sabaha karşı 2.30 civarında Anzak birlikleri kıyıya yanaşmak için gemilerden çıkarma sandallarına indirilirken, AE2 Çanakkale Boğazı'na girdi. Deniz çok durgundu. AE2 suları tarayan ışıldaklara yakalanmaksızın, mümkün olduğunca Avrupa yakasına yakın olmaya çalışarak yavaşça sokuluyordu. Birkaç ışık hüzmesi denizaltıyı taradı geçti, ama farkedilmeden yol almaya devam ettiler.

Kıyı ışıldaklarından güç bela kurtulan AE2, Soğandere Akarsuyu yakınlarında bir kıyı topçu bataryasına yakalandı. Bir mermi küçücük köprü üzerinde duran komutan Binbaşı Henry Stoker'ın başını sıyırıp geçti. Sonra denizaltı mayın hatlarının altından geçmek için daldı. Bu arada mayınlar gövdesine dokunup dokunup gidiyorlardı. Bu sinir bozucu bir durumdu. Kendilerini rahatlatmak için kâğıt oynamaya başladılar ama mayın tellerinin gövdeye dokununca çıkardığı sesler hepsini iyice gerginleştirdi. Mürettebattan biri, mayın tellerinin tam 18 kez AE2'ye sürtündüğünü saymıştı.

Stoker, periskopla bakmak için ikinci kez yüzeye çıkma riskini göze aldı ve AE2'nin ne kadar çok yol katettiğini görünce şaşırdı. Üçüncü çıkışında AE2 mayın alanını geçmiş, Çanakkale ile aynı hızda, Geçit'in dirsek kısmının sadece 270 metre aşağısındaydı. Derin tuzlu sudaki iç akıntının beklenenden daha güçlü olduğu açıktı.

Böylece Anzaklar Gelibolu tepelerine tırmanmaya çalışıp, Türkler de ümitsiz bir savunmaya başlarken Stoker'ın AE2'si kendini doğrudan Türk mayın hatlarının arkasında buldu.

Boğazkesen'den yukarı çıkmak yerine bir "gösteri" düzenlemeye karar verdiler. Periskobunu dışarı çıkarınca anında mermiler yağmaya başladı. AE2'nin periskobunu mahmuzlamak üzere Türk botları harekete geçti. Stoker belki de mayın döşemekte kullanılan eski, neredeyse hurda denecek bir Türk zırhlısı gördü ve saldırmaya karar verdi. Tam o anda, zırhlının arkasından alelacele bir kruvazör çıktı. 270 metrelik bir görüş mesafesinde yakalayıp, baş taraftan bir torpido ateşlediler. Kruvazör *Peyk-i Şevket* sınıfındandı. İskele tarafında AE2'yi mahmuzlamaya kalkışan bir destroyerin yaklaştığını görünce, Stoker ateş anında 21 metreye inme talimatı verdi. Tam üstlerinde destroyere torpido çarpmasının yarattığı patlamayı duydular.

AE2 de rahat değildi. 12 metrede doğu sahili kıyısına çarptı. Neredeyse 3 metrelik sığlığa doğru kaymaya başladı. AE2, birkaç hafta önce Brodie'nin E15'nin yaşadıklarını yaşamaya başladı, karaya oturdu. AE2 şanslıydı çünkü büyük toplar, onu vurmak için yeteri kadar aşağı indirilemiyordu.

Beş dakika kadar mücadele ettiler ve sonunda yüzdürmeyi başardılar. Ama kendisini kovalayan gemiden de kurtulamıyorlardı. Kaçmaya çalışırken bir kez daha karaya oturdular ama bu da bir şanstı, çünkü Türk gemisi bu durumda onu mahmuzlayarak batıramazdı. Büyük olasılıkla Türkler AE2'yi ele geçirdiklerini de düşünmüş olduklarından onu top ateşine tutmadılar. AE2 yine çabalayarak kurtuldu. Bu arada Nağra Burnu'nun karşısına gelmişti. Burası Marmara'ya girmeden önceki son deniz engeliydi.

Türklerin destroyer, bir gambot, römorkörler ve daha küçük teknelerden oluşan bir grupla yaklaştığını görünce, Stoker tam pozisyonlarını saptadı ve destroyerlerden birinin AE2'ye vuracağı anda, 21 metreye yeniden daldı. Bundan sonraki kovalamaca AE2 için tam bir kâbustur. Kovalamacanın üzerinden 25 dakika geçmişti, Marmara'ya 32 kilometre kalmıştı. Saat 8.30 civarıydı, Anzaklar kıyıbaşı tutmaya çalışıyordu. Suyun yüzeyine çıkamıyorlardı. Akşam saat 20.45 civarında su yüzeyine çıkabildiler. Bu arada AE2 zaferini Hamilton'a bildirmek için mesaj üstüne mesaj çekiyordu ama ulaştırması mümkün olmuyordu. Sonunda güç bela mesaj Brodie'ye ulaştı. O da *Queen Elizabeth*'te çekilmeyi bile tartışmakta sakınca görmeyen toplantı halindeki heyete bunu iletti. Stoker, AE2'den Başkomutan'a, mayın alanlarının altından Geçit'ten yukarı çıkmayı başardığını müjdeleyen mesajı çekmişti. Brodie, bu mesajın anlamını çok iyi kavramıştı ve emirlere aldırmaksızın elinde bu mesajla toplantı salonuna daldı.

Keyes, hemen Stoker'ın mesajının önemini kavradı. Hamilton, elinde kalemi Birdwood'a yanıtını yazmaya başlarken, telaşla odasına geri döndü. Keyes'in Stoker'ın mesajını kendisinin okumayı üstlenmesi çok duygusal bir andı. Dramatik bir ses tonuyla eklemede bulundu. "Onlara (kıyıdaki birliklere) bundan bahsedin. Bu bir işaret. Bir Avustralya denizaltısı, denizaltı tarihinin en büyük zaferini kazandı ve Gelibolu'ya destek, kumanya ve cephane getiren gemileri torpidolayacak."

AE2'nin mesajı gerçekten de tam zamanında gelmişti. Bundan daha mükemmel bir zamanla olamazdı. Hiç kuşkusuz bu

mesaj, içinde bulunulan gergin ortamda bir moral aşılayıcı unsur olmuştur, yoksa bir denizaltının muharebelerin kaderini değiştirmeyeceğini toplantıdaki herkes biliyordu. Hiç kuşkusuz Hamilton'ın harekâta devam kararında da etkisi olmamıştır. Büyük olasılıkla Hamilton kararını AE2'nin mesajından önce vermişti. Sonraki gelişmeler yukarıda anlatıldığı şekilde oldu.

Thursby Hamilton'ın yazdığı bu direnme kararlılığını yansıtan mesajı alıp, derhal Anzak'a hareket etti. Gece o kadar karanlık ve deniz öyle hırçındı ki, yazıyı yerine ulaştıracağından kuşku duymaya başlamıştı. O kritik gecedeki olayların öyküsünü anlatmaya şöyle devam eder:

> Ortalık kapkaranlık olduğundan beyaz köpükleri görüp sahile vuran dalgaların gürültüsünü duyuncaya kadar yaklaştık. Stimbottan karaya çıkmak olanaksız gibi görünüyordu. Bereket versin, o sırada, içinde iki bahriye erinin kürek çektiği, küçük bir ticaret gemisi sandalı gördük ve yanımıza çağırdık. Az önce iki subayı karaya çıkardıklarını ve gemilerine dönmekte olduklarını söylediler. Sanki barış zamanında, akşam yemeğinden sonra her zaman yaptıkları bir işten dönüyorlarmış gibi, hatlarımızın üzerinden aşıp çevrelerine düşen kurşunlara aldırmıyorlardı bile. Sandallarına geçtik ve birkaç denemeden sonra ve iyice ıslandıktan sonra, sahile çıktık.
>
> Kendimizi, sonradan Anzak Koyu olarak bilinen yerdeki mevzimizin sağında bulduk. Önümüzde, arazinin yüksekçe bir kısmının koruduğu yere, sıralar halinde yaralı askerler yatırılmıştı. Kumsalın her an bir hücuma uğramasını bekledikleri belli olan başlarındaki doktorlar, yaralıları orada bırakmak cinayet olur diyerek, kumsaldan aldırtmama yalvardılar. Kendilerine elimden geleni yapacağım sözünü vererek, kumsaldan biraz daha ilerde olduğunu söyledikleri Birdwood'u bulmaya gittim. Kumsal, askerle doluydu. Bir kısmı yorucu ve zor günün sonunda, kendilerini oldukları yere atmışlar, kütük gibi uyumaktaydılar; bazıları, kim bilir kaç saatten beri, ilk kez yiyecek ve içeceğe kavuşmuşlardı. Başkaları, subaylar ve astsubaylar tarafından toplanarak, disiplinli birlikler haline getirilip ya ateş hattını takviyeye ya da gerekli görüldüğünde çekilinecek siperler hazırlamaya gönderiliyorlardı. General Birdwood'u tümen komutanı generalleri ve kurmayı ile otururken buldum. Hiçbir şeyin

ürkütemediği ve ateş hattında, tercihen tehlikeli bir noktada olduğu kadar hiçbir yerde keyiflenmeyen Birdwood neşeliydi, ama pek ümitli değildi. Kendisine Sir Ian'ın mektubunu verdim ve sabaha kadar dayanabileceğini ümit ettiğimi, o zaman da durumun muhasebesini yapabileceğimizi söyledim. Gün ağarınca, karanlık basmadan önce dayandıklarını gördüğümüz, birbirinden ayrı siperlerin çoğunun birleşmeyi başararak, korunaklı siperler kazıp onları güçlendirebilecekleri, devamlı bir hat meydana getirebileceklerini düşünüyordum. (R.R. James)

AE2'nin zaferi ile ilgili haberler, kıyıda kuşatma altındaki Anzaklar için belki de tek iyi konuydu. Bir kütüğe yapıştırılan ilanda *"Avustralya denizaltısı AE2, Çanakkale'yi geçti. İlerle Avustralya!"* yazıyordu. AE2 denizaltı harekâtı denizaltıcık tarihi açısından çok büyük bir iş başarmıştır. Ama şansı 2 gün sonra dönecektir.

R.R. James kitabında Hamilton'ın mesajı konusunda farklı bir görüş ileri sürer. Seferin tarihçilerinden birçoğunun, Hamilton'ın mesajının etkisini gözlerinde büyütmüş olmaları muhtemeldir. Gerek Birdwood, gerek Godley artık akıllarını başlarına toplamışlar ve ilk mesajın gönderilmiş olmasına üzülmüşlerdi. Birdwood ile Walker boşaltmanın sözünü ettirmedikleri gibi, askerlerden hemen hiçbirinin de aklına böyle bir şey gelmemişti. Sabah yapılması beklenen karşı hücuma hazırlık olarak, kumsalı savunmak için yeni siperlerin kazılmasına çoktan başlanmış bulunuyordu ve her ne kadar Hamilton'ın mesajının, Birdwood ile tümen komutanlarını ferahlattığından kuşku duyulmaz ise de bunun etkisini, resmî tarihçinin seçtiği sıfat olan "elektrikli" sözcüğüyle ifade etmek gerçeğe uymaz. Hamilton'ın bütün gün boyunca harekâtın sevk ve idaresine yaptığı tek müdahale girişiminin şerefinden kendisini mahrum bırakmak belki haksızlık olur ama kanıtlar Birdwood'un mektubu eline vardığı zaman, Anzak komutanlarının oldukları yerde siper kazarak, dayanmaya karar vermiş olduklarını ortaya koymaktadır.

Birdwood günlüğüne, *"sabahın felaket getirebileceğini düşünerek, kumsalda berbat bir gece geçirdim,"* diye yazmıştır. Biraz yuka-

rısında, sırılsıklam ve bitkin askerler çalılıkların içinde yatarak, önlerindeki ıslak karanlığa durmadan ateş ediyorlardı. V Kumsalı'ndaki Dubliner'den Binbaşı French, kısa bir süre sonra şunları yazıyordu:

> O geceyi hiç unutamayacağım. Durmak bilmeyen şiddetli tüfek ateşi. Çiseleyen yağmur. Her yanda inleyen yaralılar; etrafımızı ölüler sarmış. İtiraf edeyim ki, her şeyin bittiğini sanmıştım.

Seddülbahir'deki çarpışmadan sağ çıkan Türklerden biri şöyle yazar:

> Kumsallar ölenlerin cesetleri, bayırlar da kollar, bacaklar, kafalar ve gövdelerle örtülmüştü. Küçük kuru derelerden kan akıyordu.

O müthiş gecenin gümbürdeyen kargaşalığı içinde, iki tarafın orduları da ertesi günün getireceği meçhul tehlikeleri bekleyerek, inatla, ısrarla dayanıyorlardı.

Yeniden 25.Alay'ın gece taarruzu hazırlıklarına ve muharebelerine dönelim. Eskihisarlık'a yönelen 25.Alay 2.Tabur'un iki bölüğü buradaki 8.Bölük'le birleşti ve karşılarındaki İngiliz kuvvetlerine taarruza geçti. Ancak, sert bir direnişle karşılaşılmış, Eskihisarlık harabelerinde yuvalanmış olan İngilizleri gece karanlığında seçmek ve onları süngü hücumuyla atmak mümkün olamamıştır.

Zığındere kuzeyine yöneltilen 25.Alay 1.Tabur'un yarısı, buradaki 25.Alay'ın 3.Tabur'uyla bağlantı kurdu ve saat 21'de birlikte girişilen gece taarruzu sabaha kadar aralıklarla sürdürüldü. Zaman zaman sert direnişlere karşın, amansız süngü hücumları başarılı olmuştur. Sonunda İngilizler, önceden tuttukları kıyıbaşında barınamamış, paniğe uğrayarak, mevzilerini bırakıp kıyılara inerek boş buldukları filikalara dolmaya başlamışlardı. Gün ağarmasıyla donanma, bütün toplarıyla Türk mevzilerine yüklenmişse de bunu umursamayan Türk birlikleri, saat 7'de taarruzlarını yineleyerek, korkunç bir ateş cehennemi içerisinde İngilizlerle kıyasıya bir mücadeleye girdiler. Bu dövüşü, Mehmetçikler kazanmış olacak ki, saat 7.25'te İngiliz gemilerine

karadan gönderilen sinyallerde: *"Bütün filikaları hemen gönderiniz, çok fazlalaştık. Çabuk."* Bunu, şu ikinci işaret izledi: *"Sahile sürüldük. Tepeden uzaklaştığımız zaman size emri vereceğim."* On dakika sonra da şu işaret geldi: *"Filikaları Y sahiline gönderiniz durum ümitsizdir."* Böylece perişan düşen İngilizler birkaç saat süren muharebelerden sonra, saat 11'de Zığındere sırtlarını boşaltıp çekilip gitmek zorunda kaldılar.

Seddülbahir'de 26.Alay 3.Tabur'unu takviye için yöneltilen iki bölük, bir takım ve iki ağır makineli tüfekten ibaret olup oldukça gecikmiş olarak gelen kuvvet, Harapkale Tepesi kuzeyine alındı.

Seddülbahir savunmasının cesur ve enerjik komutanı Binbaşı Mahmut Sabri, taburunu takviyeye gelen bu yetersiz kuvvete karşın, yine de saat 3.30'da bir gece taarruzu denemesinde bulunmayı kararlaştırdı. Hazırladığı taaarruz planının ana hatları şöyleydi:

1) 25.Alay 1.Tabur'unun kolbaşındaki bölüğü, Aytepe kuzeyinden 9.Bölük siperlerine doğru yanaşacak, istihkâm bölüğüyle açılanaralığı kapatacak ve saat 3.30'da taarruz için hazır olacak.
2) Bu taburun öbür bölüğü, 12.Bölüğün Aytepe'ye karşı mevzilenmiş bulunan kanadı üzerine yanaşacak, aynı saatte Aytepe'yi ele geçirmek üzere taarruza geçecek.
3) Taarruza Tekke koyu sırtları-Aytepe karşısında mevzilenmiş bulunan 3.Tabur birlikleriyle 9.Bölük de katılacak. Buna ek olarak 11.Bölüğün toparlayabileceği bir kısım kuvvetler, Gözcü Baba Tepe'si üzerinden Aytepe'nin yan ve gerilerine bir süngü hücumu yapacak ve ağır makineli tüfek takımı, Aytepe hücumunu destekleyecek.

Plana göre gece taarruzu, kıyıbaşında yerleşen iki İngiliz tugayına karşı saat 3.30'da başladı. Böyle bir taarruz beklentisi içinde bulunan İngiliz birlikleri, yoğun bir ateşle derhal karşılıkta bulundular. Bu ateşlere biraz sonra donanma topçusu da katıldı. Muharebe alanı korkunç bir cehennemi andırıyordu. Sonunda bu kanattan taarruzdan vazgeçildi ve birliklerden tabur cephesini sağlam tutmaları istendi.

Bu arada Aytepe'ye yapılan hücumların da kayıpları artırmaktan başka bir sonuç vermediği görülünce, bu taarruzdan da vazgeçildi. Sonunda Türk birlikleri, 26 Nisan öğleden sonra çok zor koşullarda eski mevzilerine çekilmek durumunda kaldıkları halde, ne gariptir ki, İngilizlerin takibine uğramadı. Bu kritik dönemdeki harekâtın tamamen serbest bırakılmış olmasında, 25 Nisan gecesinin oldukça önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Kısacası, Seddülbahir savunmasının kahraman 3.Tabur'unun 26 Nisan sabahına kadar yaptığı gece taarruzları, istenilen hedeflere ulaşamamıştır ama İngilizlerin bütün gece uyumadan korku içinde beklediği bir hareket olarak, psikolojik etkiler yapmasının yanı sıra, yüksek komuta kademeleri üzerinde de ciddi bir sarsıntı yaratmıştır.

Saat 20.30 sıralarında karanlıkta cepheye yetişen, Yarbay İhsan komutasındaki yedek 25.Alay'ın 1. ve 2.Taburları, ikişer bölüklü dört parçaya ayrıldılar. Bunların bir parçası Zığındere'ye, ikincisi Seddülbahir'e, üçüncüsü Hisarlık cephesine yanaştırıldı. Öbür iki bölük yedeğe ayrılmıştı.

Kısa bir hazırlıktan sonra her üç kesimde gece taarruzuna girişildi. Gerçi şimdi o ölümcül donanma ateşi azalmıştı ama 20 kilometreden fazla yol yürüyen asker yorgundu, gece karanlığında bilmediği bir yerde körlemesine hücuma kalkmıştı. Onlarla yan yana saldırıya girişen cephedeki asker de bütün gün aralıksız süren savaşın tükenmişliği içindeydi. Üstelik düşman, bir gece taarruzu beklediği için canını dişine takmış, zaman aralığından yararlanarak siperlerini kazmış, yığınla ağır makineli tüfeğini de mevzilendirmişti. Hemen arkası denizdi. Ölecek ya da direnecekti, başka çaresi yoktu. Ayrıca sayıca da çok üstündü.

Her üç kesimde de gece yarısından az önce başlayan Türk taarruzları *"Allah!.. Allah!.."* ve *"Hurra"* sesleri arasında yakın bir boğuşma halinde kısa aralıklarla sabaha kadar sürdü. Biri yok olmamak, diğeri vatan toprağını düşmandan temizlemek için döğüştü. Hisarlık ile Ertuğrul Koyu, Tekke Koyu, İkiz Koyu kesimindekiler tutundular. Ama Zığındere'deki İngiliz Tugayı zor duruma düştü. Çünkü buradaki sayı farkı azalmıştı ve bu cep-

heye iki buçuk İngiliz taburuna karşılık bir buçuk tabur kadar Türk kuvveti yığılmıştı.

Türk taarruzu karşısında buradaki İngilizler sarsıldılar, yer yer paniğe uğradılar. Siperlerini hızla terk eden bazı askerler kıyılara koşarak filikalara doluştu. Ölen Tugay Komutanı'nın yerini alan Yarbay Matthews, gece yarısında gönderdiği raporda, *"Durumumuz vahim,"* diyerek acele yardım istemekteydi.

Sabah, savaş gemilerinin topları imdada yetişti. Bir gün önce sabah erkenden hiç direnmeye uğramadan kıyıya çıkan, fakat Açıltepe'ye en yakın olduğu halde tereddütler içinde boş saatler geçiren İngiliz tugayında savunacak güç kalmamıştı. O kadar ki, donanma ateşinin güçlü desteği bile İngilizlerin kıyıda kalmasını sağlamaya yetmiyordu, gözleri bir an önce kaçmaktaydı. 26 Nisan sabahı kıyıda kalan son askerler de filikalara canlarını atarak Zığındere'yi tamamen boşattılar. İngiliz savaş tarihçisinin dediği gibi, İngiliz Tugayı'nın harekâtı "iyi düşünülmüş, elverişli koşullarla başlamış, tereddütle yürütülmüş ve utanılacak bir şekilde sonuçlanmış"tı. Çok çetin geçen bu muharebeyi, İngiliz tarihçileri böyle değerlendirirken General Hamilton ise, Londra'ya gönderdiği raporunda, bu harekâtın panik nedenlerini, *"Türkler burada ölçülmesi olanaksız derecede yüksek olan sayı üstünlükleri ve daima yeni yeni takviye kuvvetleri almaları..."* şeklinde tümüyle gerçekdışı ifadelerle açıklama çabasında olmuştur.

O, böyle bir değerlendirmeyle yanılgıya düşmüştür, çünkü muharebelerin ortaya koyduğu gerçeğe göre bölgeye iki buçuk taburdan kurulu bir İngiliz tugay grubu çıkarılmıştır. Bu tugay, 4. İngiliz Filosu tarafından da desteklenmiştir. Buna karşılık, burada İngilizleri bozguna uğratan Türk kuvveti toplamıysa, sadece iki ağır makineli tüfekle takviyeli bir buçuk taburdan ibaretti.

Öte yandan Türk cephesinde, 25/26 Nisan gecesi İngilizlere karşı taarruza geçen yalnızca 25.Alay değildi, 19.Tümen de taarruz kararındaydı.

19.Tümen komutanı, gündüz taarruzlarında elde edilen başarılarla Arıburnu dolaylarına sıkıştırılan İngilizlerin, derlenip

toparlanmasına fırsat vermeden denize dökmek amacıyla karşı taarruzun gece de sürdürülmesi kararını aldı.

Kılınçbayırı-180 Rakımlı tepe doğusu, Kırmızısırt doğu yarısı, Kanlısırt-Albayrak sırtına ulaşan birlikler, ağır kayıplar vermiş, 27. ve 57.Alaylar yorgun düşmüş, taarruz durmuştu. Bununla beraber, gündüz elde edilen başarılarıyla coşkulu tümen birlikleri, muharebeye istekliydiler. Alınan karar gereği taarruz başlamış, 57.Alay, 180 Rakımlı Tepe'yi geri almış, Cesaret Tepe ve Serçe Tepe'ye kadar ilerlemişse de, sert yapılı arazinin sık fundalıklarına dağılan erlerin kontrolü zayıfladığından, harekât durdurulmuş ve Anzakların karşı taarruzlarıyla da alay, *180 Rakımlı Tepe'ye* çekilmişti. Her ne kadar 27.Alay'ın taarruzlarında bir ilerleme sağlanmış ve Kırmızı Tepe'nin tamamı ele geçirilmişse de güney kanatta karşılaşılan bir olay yüzünden, Kanlısırt terk edilmişti.

Bu olay, 77.Alay'da bulunan çok sayıdaki Arap erlerin, sık fundalıklarda önce gizlenip sonra da İngiliz gemilerinin yoğun bombardımanları karşısında kaçarak muharebeye katılmayışlarından kaynaklanıyordu. Anımsanacaktır, gündüz muharebelerinde *Balıkçı damlarından* kaçmakta olan erata süngü taktırıp mevzi aldırarak kazandığı zaman esnasında yetişen, 57.Alay'ın 1.Tabur Komutanı Yüzbaşı Zeki'ye Mustafa Kemal, askeriyle derhal sırtın önündeki düşmana hücum etmesi emrini vermişti. Öncü taburunun peşi sıra yetişen Teğmen Fethi kumandasındaki bataryayı da *Suyatağı* sırtında mevzilendirdi... Bataryanın ateş desteği altında taburun saldırışı çok etkili oldu ve çekilmek istemeyen Avustralyalılar süngüden geçirildi.

Bu sırada aşağıdan tırmanan yeni Anzak birlikleri kalabalıklaşmakta ve Düztepe üzerinde yerleşme eğilimi göstermekteydi. Tehlikeyi sezinleyen Mustafa Kemal, Yüzbaşı Ata kumandasında yetişen 2.Tabur'u da bunların üzerine sürdü... Biraz sonra 2.500 mevcutlu 57.Alay, kendisinden üç misli kalabalık bir düşmanla boğaz boğaza bir ölüm kalım muharebesine girmiş ve Anzaklar Düztepe'de büyük kayıplar bırakarak adım adım gerilemeye başlamış bulunuyordu... Kahraman 57.Alay, karşısında, Anzaklar gibi gerçekten yürekli ve kendine denk bir düş-

man bulmuştu. Avustralya-Yeni Zelanda Kolordusu'nun erleri, bulundukları mevzileri Mehmetçiklerle sonuna dek çarpışmadan terk etmiyordu.

Çamburnu'ndan beklenen dağ bataryası da Kemalyeri Topçular sırtında mevzilenip ateşe başladığı zaman 57.Alay bir ölçüde rahat bir nefes aldı. Ancak Alay'ın sağ yanı tehlikeli bir durumdaydı. Bu kesimde muharebeyi idare eden 27.Alay'ın 3.Tabur Komutanı Yüzbaşı Halis ve 12.Bölük komutanı yaralanıp geri gönderilmiş olduğundan, kumanda asteğmen rütbesindeki Mucip ile subay namzedi Medeni isimli iki gencin eline geçmişti ve üstün kuvvetler karşısında bu cepheyi korumaya çalışıyorlardı.

19.Tümen'in öteki alayları da savaşa birer birer katılmaya başlamaktaydı, fakat karaya çıkmış olan düşmanın esas hücumlarına 57.Alay hedef olmakta ve karşı hücumlarla onları durdurmayı, hatta geri atmayı başarmaktaydı. Ancak bu kahraman alay her geçen dakika erimekteydi.

27.Alay'dan sonra Arap erlerden meydana gelen 77.Alay da muharebe sahasına geldi. Ve hemen süngü hücumuna kaldılırdı. Ne var ki Araplar çok uzak mesafeden bağırarak koştukları için şiddetli bir ateşle karşılaştılar ve zayiat vermeye başlayınca yüz geri edip dağıldılar. Hatta geriden rasgele ateş etmesi yüzünden bu birlik ön hattaki 27.Alay birliklerine bile çok zayiat verdirmiş oldu. Bu alaydaki Türk erler ile bir kısım genç Arap erlerinin de İngilizlerle kahramanca çarpışmış olduğunu da söylemeliyiz.

Gece karanlığı, gemi bombardımanlarının aralıksız sürmesi, karışık arazi yapısı, dağılmaları artırmıştı. Kontrol kaybedilmiş, iş çığrından çıkmıştı. Anzakların ve kaçan Arapların gelişigüzel ateşleri, 27.Alay'ın güneyinde çarpışan birlikleri de olumsuz etkilediği gibi, 77.Alay'daki çözülmelerin başlamış olması da, girişilen bu gece taarruzunu sonuçsuz bırakmıştı.

Mustafa Kemal *raporunda* kendisinden saklanan bilgiler olduğunu da yazmaktadır.

Saat 17'ye kadar 77.Alay sol kanatta muharebeye girmiş (bu ala-

yın birçok yanlış harekâtı vardır. Bunları başlangıçta benden gizlediler. Bu konuda 77.Alay 1.Tabur ve 2.Tabur Kumandanlarının raporları hakikatı aydınlatması için ilave edilmiştir) ve 72.Alay'dan bir taburla 57.Alay takviye edilmiş bulunuyordu. Düşman gecenin gelip çatmasına kadar sahile doğru sürülmüş ve sandallarla bile kaçmakta idi ve bu müddet zarfında birlik kumandanları çeşitli emirlerle hücuma sevk edilmiştir ve gece olduğu halde bile hücum edilmesi ayrıca yeniden bildirilmiştir.

Gerçi bazı kısımlar başarılı hücumlar yapmış iseler de, düşmanı tümüyle sürmenin mümkün olmadığı görülmüştür. Ve gecenin başlamasından sonra muharebe doğal olarak kesintiye uğramış ve düşman yeniden asker çıkarmaya devam etmiştir. Bu konuda gelen çeşitli haberleri tümenin emir subayı olup özel olarak Conkbayırı'ndan ileri gönderilen Üsteğmen Enver Efendi'nin gönderdiği haberler de doğruluyordu.

Gece karanlığından dolayı muharebenin akışı görüşten çıkmış ve alay komutanları da açık bilgi veremedeğinden, Mustafa Kemal Conkbayırı'nda iki taburuyla henüz ihtiyatta bulunan 72.Alay komutanını adına gelecek haber ve raporları almak ve kendisine hızla ulaştırmak üzere kendi yerinde bırakarak, kurmay, yaveı ve emir subayıyla beraber 57.Alay'ın ateş hattına kadar gitti.

Gördüğüm hale göre, Alay'a ilerlemiş bulunduğu Yükseksırt ve Korkuderesi'nin menbalarındaki yamaçlar hattında durmasını ve tedbir almasını emrettim. Esir edilmiş olan bir yüzbaşı, bir teğmen ve bir küçük subayı orada yanıma getirdiler. Pek kısa yaptığım sorguda Arıburnu'na beş tugayın ayrıldığını ve bugün üç tugay kuvvetin karaya çıktığını ve onun zannına göre ikisinin tatamıyla mahvolup kayıklarla firar ettiğini, karşımızda ancak bir tugay işe yarar asker kaldığını ifade etmiştir. (Yarbay Mustafa Kemal)

19.Tümen komutanı daha sonra geriye bataryanın yanına geldi. Henüz 27.Alay'dan, 77.Alay'dan ve sahra bataryasından hiçbir haber yoktu. Sabaha kadar her durumda hiçbir tehlikeyi olası görmediği gibi, söz konusu alayların durumlarını ve ertesi günkü önlemler için gerekli düzenlemeleri yerinde görmek

amacıyla, 72.Alay kumandanına vekalet vererek cepheyi dolaşmaya çıktı. Alay komutanlarını yerlerinde görmek istiyordu. Yolları iyi bildiği belirtilen bir süvari yüzbaşısının rehberliğinde gecenin karanlığında yola çıkıldı. Gerek 27.Alay'ın cephesinde ve gerek bu alayın solunda muharebe etmekte olduğu bildirilmiş olan 77.Alayın cephesinde birkaç noktada düşmanın piyade ateşlerine maruz kalıncaya kadar aramalarda bulundu. Ancak söz konusu alay komutanlarını bulması mümkün olmamıştı. Sabah yaklaştığından telefon merkezi olan Kocadere Köyü'ne gelmeye mecbur olmuştu.

> Kocadere telefon merkezinin kurulduğu eve henüz girmiştim (13 Nisan-26 Nisan 1915- sabaha karşı) yanımda Kurmay Başkanı da bulunuyordu. 77.Alay Birinci Tabur Kumandanı Binbaşı Mehmet Emin Efendi yanıma geldi. Aşağıdaki açıklamada bulundu:
>
> *Efendim! Yüce huzurunuza çıkmaktan utanıyorum. Yazık ki bütün alayımız çil yavrusu gibi dağılarak muharebe meydanından firar etmişler ve bir ucu Maltepe'ye kadar gitmiştir. Alay Kumandanı'nı bulamadım. Sizin Kocadere'ye gelmekte olduğunuzu haber aldığından bilgi sunmak için buraya koşup geldim.*

Hacı Emin Efendi İtalya muharebesinde Mustafa Kemal'in Derne Kuvvetler'i kumandanı olduğu sırada bir yıl boyunca maiyetinde bir kol kumandanı olarak görev yapmıştı.

> Hacı Emin Efendi! Bu manzara benim için ve senin için ilk kez görülmüş değildir. Hatırlayınız ki, Derne'de İtalyanlarla yaptığımız birçok muharebede cephemizin bazı kısımlarındaki Araplar bugün gördüğünüz gibi kaçmışlardır. Fakat bu kaçışlar bizim neticede başarılı olmamızı önleyememiştir. Müsterih olunuz, diğer kuvvetlerimiz tam bir metanetle düşman karşısında durmaktadırlar. Şimdi bize düşen bu kaçanlara lanet etmek değil, onları tekrar toplayıp muharebeye sevk etmektir. Bunun için derhal tabancanızı çıkarınız ve maiyetinizde ve temasınızda bulunan bütün subaylara aynı yetkiyi verdiğimi tebliğ ediniz. Kaçanları vurunuz ve kuvvetlerimizi Kocadere'nin batısındaki derede toplayınız. Şimdi maiyetimde bulunan süvarileri de bu işe memur edeceğim, ben de bizzat sizin yanınıza geleceğim.

Mustafa Kemal durumun olumsuzluğunu Üçüncü Kolordu Komutanı'na da mesajla gönderdikten sonra, alayların (27, 57 ve 72.Alaylar) lojistik gibi gereksinmeleri için gereken emirleri verdikten sonra Kocadere'den ayrıldı. Önce 77.Alayın durdurulup toplanmasını emrettiği yere uğradı. Binbaşı Mehmet Emin ve arkadaşları az önce verilen emir doğrultusunda yoğun çaba içindeydiler. O sırada 77.alay Komutanı Saip geldi. Alayındaki erlerin geceden firar etmiş olduğunu bildirdi.

> Fakat bu çekilmenin asıl nedeninin kuruntular üzerine ve zayıf kalpli (korkak e.m.) bir-iki subayın verdiği haberler üzerine rasgele, taburların daha geride münasip bir mevziye çekilmeleri gibi şüpheli, belirsiz, manasız ve uygulanması imkânsız bir emir vermiş olmasından kaynaklanmış olduğunu söylemedi. Bütün kusuru askere yükledi. Kendisine askerini toplamasını ve bu hususta gereken şiddet ve faaliyetin yapılmasını emrettim ve kendim de bir müddet orada kaldım ve hakikaten asker toplandı ve tanzimle uğraşılmaya başlandı. (Mustafa Kemal)

25 Nisan gündüz oldukça başarılı gelişen taarruzlar, 25/26 Nisan gecesi 77.Alay'ın dağılmasıyla ortaya çıkan düzensizlik 19.Tümen'i zor durumda bıraktı. 25/26 Nisan gece taarruzunda 77.Alay'ın bozularak geri çekilmesinden sonra, Kanlısırt'ta cephe önündeki mevzilere girmiş olan 27.Alay birliklerinin burada kalması taktik açıdan sakıncalı, hatta olanaksızdı. Ancak, bu sırttaki taburun hem kendiliğinden geri çekilmesi hem de sırtın hemen doğusuna değil de daha derinlikteki bir kesime çekilmesi doğru olmamıştı.

77.Alay'ın çözülüp dağılması, 19.Tümen'in harekât planını altüst etmiş, Yarbay Mustafa Kemal, güney kanatta olan bitenleri sabaha karşı haber alır almaz, öncelikle yedekteki 72.Alay'ı bu kanada yetiştirirken, 77.Alay'a da derhal toparlamasını emretmiş ve kaçakların durdurulması için tüm önlemleri de aldırtmıştı.

Bu arada takviye istemek üzere tümen kurmay başkanı da, 3. Kolordu'ya gönderildi. Kolorduca tertip edilen iki alayın, ancak 26 Nisan akşam bölgeye yetişebileceğinin anlaşılması üzerine

de birliklerin halen bulundukları mevzileri "sebat ve metanetle" korumaları emredilmişti.

Gerçi Türkler karşısındakilerini denize dökememiş ama önemli bir başarı kazanmışlar ve en kuzeydeki tehlikeyi savuşturmuşlardı. Zığındere'deki İngiliz tugayını kurtaran, yine o önünde durulmaz donanmanın toplarıydı. Daha 26 Nisan sabah güneşi doğmadan Zığındere sahillerine doluşan savaş gemilerinin yakından ve adeta nokta atışıyla ördüğü çelik duvarı aşmak, elde süngü ile koşan Mehmet'in gücü dışındaydı.

26 Nisan Pazartesi sabahı, 24 saattir kan ve ateşle savrulup duran Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde, yani Seddülbahir bölgesinde durum buydu. O seçkin 29. İngiliz Tümeni, kendisinden çok zayıf Türk savunması karşısında beş noktada karaya çıkmıştı ama, bir yerde atılmış, diğer yerlerde daracık bir kıyı kesiminde sıkışmış kalmış, nefes nefese idi.

General Hamilton, savaştan önce daha planlama sırasında, *"Seddülbahir üzerine süratle atılmalı ve iki ayağımızla birden sıçramalıyız. Geçici bir süre için ateşe dalacağız ve talihimizi tesadüfe terk edeceğiz,"* demişti. Tesadüfle gelecek şansa, başarıyı bağlayınca, savaş alanında şans her zaman komutanlardan yana olmuyordu. İnsanlık tarihi boyunca politikacı ve komutanlar çok az olarak şansı, tesadüf ve başarıyı bir arada yaşamışlardır; çünkü bu iki grup için en önemli yetenek sezgi sahibi olmaktır. Tüm harekât boyunca Hamilton'ın bundan yoksun olduğunu görüyoruz.

Gece şiddetli piyade ateşi devam etmiş ve *Eryalus*'da bulunan bir kurmay subay, gece yarısı şunları yazmıştı:

> Durum ciddi görünüyordu. Gündüzki muharebelerinden doğal olarak sinirleri sarsılmış olan askerlerimizin, gereksiz miktarda cephane yakmakta olduklarından şüphe edilmez, fakat hepsi de kazanılmış olan arazide tutunmasını becerdiler.

26 Nisan sabahı hava aydınlanmıştı, müttefik gemileri Seddülbahir'i dövmek üzere toplarını ateşlediler. İlyas Burnu civarında bulunan Türk askerlerinin sayısı bin civarındaydı.

Amfibi harekâtta ilk gün çok önemliydi, bu nedenle, bu denli ayrıntılı ve derinlikli olarak üstünde duruldu; özellikle An-

zakların harekâtı ile kumsallara yapılan çıkarmalar Steel ve Hart'ın *Yenilginin destanından* hiç değiştirilmeden alındı ve R.R. James ve Oglander ile desteklendi. Savaşın bundan sonraki günleri üzerinde bu denli geniş kapsamlı durulmayacaktır. Ama, 19 Mayıs 1915 "borazanlı saldırı", "Kanlısırt" muharebeleri gibi özellikli ve kamuoyunca çok bilinen "Ağustos" muharebeleri ilk çıkarma günü boyutlarında olmamakla birlikte olabildiğince ayrıntılanacaktır.

Gelibolu Yarımadası'na yapılan çıkarma harekâtının kaderi, gerçeği söylemek gerekirse, 25 Nisan günü ile 25/26 Nisan gecesi yapılan muharebeler sonucu belli olmuştu. Bu ilk gün, sayıca çok az olunmasına karşın, Türk askerinin savaş meydanlarında çok ender görülen direnişi nedeniyle "Gelibolu" harekâtı sekiz aydan fazla sürecektir.

26 Nisan 1915... Arıburnu

25 Nisan muharebelerinde Arıburnu cephesinde kazanılan başarıyla harekâtı gece de sürdürüp, düşmanı denize dökmek planlanmıştı. Müttefiklerin hilal şeklinde çıkış yaptığını düşünürsek, bu uçlardan birisinin çökertilmesiyle, öteki uca ağırlık verilip Yarımada temizlenebilirdi. Bu düşünceden hareketle Arıburnu'ndan eğer sökülüp atılırlarsa, Seddülbahir bölgesiyle uğraşmak kolaylaşacaktı. Birlikler ağır zayiat vermiş ve 27.Alay'la 57.Alay bütün bir muharebe gününü yorgun geçirmişlerdi ama kazandıkları başarılarla coşkulu ve savaşa isteklivdiler. Askerlerin moral gücünü gören komutanlık gece taarruzunu sürdürdü.

Bu taarruzlarda 57.Alay *180 Rakımlı Tepe'yi* ele geçirdi. 27.Alay gündüz muharebelerinde alamadığı Kırmızısırtı işgal etmeyi başardı ve buraya iki ağır makineli tüfek yerleştirildi. Türk birlikleri açısından önemli başarısızlık gündüz muharebelerinde elde ettikleri Kanlısırt'ı gece muharebelerinde kaybetmek oldu. Bu olayın üzerinde kısaca duralım.

Yarbay Saip'in komuta ettiği 77.Alay'da çok sayıda Arap erler vardı. Bu alay daha önce yoktu. yaşlı Türk erleriyle kurulu

58. ve 59. Piyade Alay'ları varken, bunlara pek güvenilemedi. 77.Alay Şam'dan İstanbul'a gelen 6. Kolordu'nun 24.Tümen'ine mensup bir alaydı. Başkomutanlığın emriyle personel yapısı değiştirildi. Enver Paşa'nın şahsi girişimiyle 19.Tümen emrine, 72.Alay'la beraber verilmiş, 58. ve 59.Alaylar geri alınmıştı. 19.Tümen komutanı değiştirilmesin diye çok uğraştı ama olmadı. Genç Arap erler tercih nedeniydi ama eğitim noksanlığı, dil konusundaki anlaşma problemi ve daha başka sorunlar nedeniyle (Yezidi, Nasturi erler çoğunluktaydı), yapılan değişiklik, değişimden umulan yararı sağlamayacaktı.

27.Alay Komutanı Yarbay Şefik'in anılarında çıplak biçimde anlattığına göre Arap erler gece telaş, korku gibi psikolojik nedenlerle fundalıklarda saklandı. Bunları toplamak ve toparlamak konusunda, Alay'ın Türk er ve subaylarının çabaları da sonuçsuz kaldı. Taarruzları gece yarısına kadar süngü hücumlarıyla devam etti ama olayın kıyıya yakın ve açık bulunan kanadı üzerinde ışıldaklarla yapılan aydınlatmayla donanmanın topları da mermi yağdırıyordu. Donanmadan yapılan atışlar, her tarafı cehenneme çevirmişti. Topraklar kalkıyor, askerler diri diri gömülüyordu. Sesin şiddetinden çıldıranlar oldu. Dayanmak kolay değildi. Gece göreceli bir şiddet azalması vardı ama yine de bu ateş yoğunluğu 77.Alay'ın disiplinini bozdu. Geri çekilme emri verildi ama bu sırada bile bazı Arap erleri gece karanlığında sağa sola dağıldı. Çanakkale cephesinde ilk kez görülen ve bir daha benzerine asla rastlanmayacak bir olaydı bu. 77.Alay büyük kısmı ile dağılmıştı. Bu olay nedeniyle daha önce anlatıldığı gibi 19.Tümen de çok zor durumda kaldı.

Anlatılan dağınıklık, disiplinin bozulmasına yol açınca 26 Nisan sabahı Kanlısırt'ı korumak olanaksızlaşmıştı. 27.Alay'ın 1.Tabur'u da alaydan habersiz olarak Kanlısırt'ı terk etmesi, olmayacak bir hataydı. 19.Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal seri emirlerle güney kanadındaki olayları kontrol altına almaya çalıştı.

19.Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in hatıralarında, *"Diyebilirim ki, benim için en kritik durum 26 Nisan günü idi,"* demesinin bir anlamı olmalıydı. Tümen cephesinin asıl yükünü

çeken 57. ve 27.Alaylar, kendilerinden sayıca ve silahça çok üstün durumdaki düşmanla savaşmışlar, yorgun, aç ve uykusuzdular. Bir gün ve bir gece hücum üstüne hücum tazelemişlerdi. 77.Alay'ın dağılmasıyla onun yükü de omuzlarına kalmıştı. Mustafa Kemal en kritik dönem 26 Nisan'dı derken, çok hırpalanmış ve güçten düşmüş birliklerini göz önünde bulundurmuştur.

26 Nisan sabahı müttefik donanması yine mevzileri çok ağır bombardımana tuttu. Özellikle 57.Alay üzerine yoğunlaşmıştı. Bu alayın Kocaçimen Tepesi batı kanadının denize açık ve yakın hedef olması nedeniyle çok ağır zayiat veriyorlardı. Askerlerin büyük kısmı şehit olurken yaralananlar ve sağ kurtulabilenler ise, genellikle sağır oldular ve bunlardan bir kısmı da çıldırdı.

Donanmanın ateşi bitince Anzakların taarruzu başladı. Mücadele Conkbayırı için oluyordu. Ağırlık noktası Düztepe idi. Taraflar birbirine girmişler, göğüs göğüse dövüşüyorlardı. Arıburnu cephesinin en önemli yeri burasıydı. Bir saate yakın süren taarruz 57.Alay tarafından durduruldu.

Bu sırada 19.Tümen komutanı, Kolordu'ya özetle şu raporu gönderiyordu:,

> 77.Alay'ın tümü ile 27.Alay'ın sol kanadındaki bazı kısımlar bozulup dağılmışlardır. Kendiliklerinden geriye çekiliyorlar. Sağ kanattaki 57.Alay da düşmanın üstün piyade kuvvetleri ve savaş gemilerinin yan ateşi altında ezilmektedir. Düşman karaya top çıkarmıştır. Elden geldiği kadar savunmayı devam ettirmeye çalışıyorum.

26 Nisan günü bütün cepheyi saran ciddi bir harekât olmadı. 77.Alay'dan sağa sola dağılan gruplar toplanmaya çalışıldı. Bunlardan 350 kişilik bir kısım, Kocadere Köyü batısında toplandı. Bu alayın 700 kişiye yakın zayiat verdiği, alayın bu haliyle yeniden örgütlenmesine ve kullanılabilmesine olanak yoktu.

Öğleden sonra, 27.Alay üzerine, Kırmızısırt ve Kanlısırt üzerinde güçlü bir düşman taarruzu belirdi. 72.Alay'dan iki bölük yetiştirilerek son gücünü harcayan 27.Alay'ın imdadına yetişildi. *165 Rakımlı Tepe* Kemalyeri çevresindeki topçular bütünüyle

bu kesime yöneltildiler. Düşman üzerinde yoğun ve etkin bir ateş baskısı kuruldu. Bu kritik dönemde Maydos önünde yer almış bulunan *Barbaros* ve *Turgutreis* muharebe gemilerinin aşırtma atışlarıda Kırmızısırt-Kanlısırt üzerine oturtulmuştu. Düşman taarruzu hiçbir gelişme fırsatı bulamadan 27.Alay mevzileri önünde kırıldı ve çıkış hatlarına kovalanarak geri püskürtüldü.

19.Tümen Komutanı'nın endişeleriyle başlayan 26 Nisan günü küçük ve dar alanlarda bazı olaylarla geçiştirilmişti. 57. ve 27.Alaylar bölgesinde dar cepheli ve kısa süreli muharebeler önemli yıkıcı etkiler yaratmamıştı.

Ortada bir başka gerçek daha vardı. En az Türk Komutanlığı kadar Müttefik Komutanlığı da kuşku içindeydi. 25/26 Nisan gecesi Anzak Kolordusu paniğe uğramış. Kolordu Komutanı'nın öteki başlıca komutanlarla beraber verdiği, derhal gemilere çekilme kararı başkomutan ve bahriye otoritelerinin müdahaleleriyle zorla geri bıraktırılmış ve Başkomutan General Hamilton tarafından, *"Haklısınız fakat başka çaremiz yok. Siper kazınız, gömülünüz ve direniniz..."* içeriğinde verdiği emirle yerlerinde kalmışlardı. Anzaklar da emre itaat ederek bütün 25/26 Nisan gecesini siper kazıp gömülerek geçirmişlerdi. Anzakların korkusu da Türklerin zinde kuvvetlerle 26 Nisan günü taarruzuydu. Her iki taraf da "ne olabilir" sorularının yarattığı bunalım içinde bir gün geçirdiler.

19.Tümen Komutanı 26 Nisan akşamı verdiği emirle, *"... bütün birliklerin bulundukları hatları tahkim etmelerini, muharebe hazırlıklarını tamamlamalarını... Kocadere Köyü'ndeki Tümen cephane dağıtım yerinden gerekli ikmalin erkenden yapılmasını, erlerin sıcak ve kuvvetli yemekle doyurulmasını..."* istedi.

Arıburnu cephesinde akşam olmuştu. Gecenin karanlığı hem sessizlik hem de garip bir huzur getiriyordu.

26 Nisan... Seddülbahir çevresinde muharebeler

General Oglander iki ciltlik *Gelibolu Askerî Harekâtı* adlı eserinde buradaki koylara yapılan çıkarma harekâtını anlatırken, Türk

askerinin donanmanın ağır bombardımanına karşın mevzilerini terk etmeyişini büyük bir hayranlıkla anlatır.

25 Nisan sabahı, Seddülbahir bölgesine yapılan çıkarmalar 9.Tümen'e bağlı 26.Alay'ın bağlısı birliklerce durdurulmuştur. Bunun ötesinde Tugay Komutanı General Marshall ve İngiliz Taburu Komutanı Binbaşı da emir alırken vurulmuşlardır. Hele, Türk keskin nişancılarının İngiliz subaylarını avlamakta gösterdikleri beceriye dayanan yüksek isabetleri kaydedilmelidir. 29. İngiliz Tümeni'nin her üç tugay komutanı, bunların yerine geçip komutayı devralan iki albay ve tugayların kurmay subaylarından çoğu vurulmuşlardı. Bu yüzden başlıca çıkarma merkezlerinde sevk ve idare aksamış mahalli karar organlarının yokluğu ciddi boşluklar yaratmıştı. Böyle giderse Hamilton'ın Seddülbahir-Kirte-Alçıtepe hattının işgali hayalden öteye geçemeyecekti.

İngiliz Başkomutanlığı'nın 26 Nisan günü için başlıca amacı, çıkılan kıyı kısımlarında güvenli bir şekilde yerleşebilmekten ibaretti. Harapkale Tepesi koparılarak Ertuğrul koyu sorunu çözümlenecek, 1. Fransız Tümeni karaya çıkarılacak ve ileri harekâta girişilecekti. Bunun anlamı açıktı. İlk çıkarmalardan Alçıtepe blokunu günlük hedef seçen Hamilton, planlanmış özgün harekâtı, 3. Türk Taburu karşısında plan ve düzenlerini tamamen değiştirerek uygulamak zorunda kalmıştır. Açıkçası, hem komuta kademesinin kararları, hem de harekâtın sevk ve idaresi felce uğramıştı.

26 Nisan sabahı saat 5.30 civarında 1. İngiliz Filosu'nun ve boğazı kontrol eden öbür filo gemilerinin olanca şiddetiyle Türk mevzilerine ateş açtıkları görüldü. Bombardımanlar daha çok Seddülbahir köyü ve Harapkale Tepesi'nde yoğunlaştı. Köyde yanmadık bina kalmadı. Seddülbahir Köyü'nde yuvalanmış bulunan Türk piyade takımıyla Harapkale Tepesi'ndeki takım bu ateşlere cesaretle dayandı ve bekledi. Deniz topçusunun ateşleri daha gerilere kaydırılırken kale duvarlarının denize inen kısımlarından İngiliz Hampshire Taburu'na mensup gruplar köye saldırdılar.

Meskun mahalde muharebe başlamıştı. Yıkık duvarlarla kıv-

rılan sokaklarda ve eski kale harabelerinde her iki taraf birbirine girdi. Zor ve kanlı bir dövüştü... Zaman ilerledikçe İngilizler köy sokaklarında sindirildi. İleriye koşturulan bazı İngiliz subaylarının mücadeleyi yeniden ateşlemek çabaları da bir sonuç vermedi. Türk takımı duruma egemendi.

İngilizlerin bu hücumlarının amacı *River Clyde* gemisinden yapılacak çıkarmayı serbestleştirmekti. Hücumun kırılıp sönmesiyle, İngilizlerin işi yine zorlaşmış ve yakın mesafeli savunma ateşleri altında gemiyi boşaltmak zorunda kalmışlardı. Çıkarma başladı. Gemideki otomatik toplar, ağır makineli tüfekler yalnız Seddülbahir Köyü'nü hedef tutmuşlardı. Küçük partiler halinde karaya atlayıp köy sokaklarına dalıyorlardı.

Muharebe çok şiddetlendi. Köydeki Türk Kuvvetleri Harapkale Tepesi'nden yetiştirilen bir takımla takviye edildi. Ama zaman ilerledikçe İngiliz kuvvetleri çoğalıyordu. Öğleye kadar devam eden sokak muharebelerinde iki Türk takımının gücü tükendi. Personelinin yarısını kaybeden bu küçük birliklerin kendilerinden on kat üstün bir düşmana ve onun *River Clyde*'dan sürekli takviye edilip ağır silahlarla desteklenmesine karşı daha fazla dayanmaları düşünülemezdi.

Her iki takım komutanı şehit oldu. Bir ara sol yanlarının da sarılmakta olduğunu gördüler. Durum umutsuzdu. Kalan perakendeler yerlerinden çözüldüler ve Harapkale Tepesi'nin kuzey yamaçlarına çekilerek köyü İngilizlere bıraktılar.

Küçük Seddülbahir Köyü'nde 26 Nisan sabahından öğlen vaktine kadar süren bu mücadeleyi A. Oglander şöyle anlatır:

> Binbaşı Beckwith komutasında bulunan Hampshire Taburu saat 10'dan 13'e kadar olanca kuvvetiyle ilerlemeye çalıştı. Köy içerisindeki ilerleyişler çok ağır oluyordu. Büyük bir yiğitlikle çarpışan Türkler topraklarını santim santim savunuyorlardı. Mahzenlere, tavan aralarına ve yıkılan evlerin harabelerine gizlenen birçokları bizim askerlerimiz geçtikten sonra ortaya çıkıp arkalarından ateş ediyorlardı.

26 Nisan'da yaşananlar bir küçük köyde, küçük bir Türk birliğinin bir günlük gerçek anlamıyla destansı bir öyküsüdür.

Seddülbahir Köyü'ndeki çarpışmalarla eşzamanlı olarak Eğtuğrul Koyu istikametinde taarruz başlamıştı. Tekke Koyu sırtları Aytepe hattına da hücumlar yapılıyordu. Harapkale Tepesi de tehlikeye girmişti.

3.Tabur Komutanı, Binbaşı Mahmut Sabri, 26.Alay komutanlığına durumun gittikçe ağırlaştığını, bazı noktalarda adım adım geri çekilmek zorunda kaldıklarını rapor ettiğinde, saat 9.10'du. Alaydan takviye verilemeyeceği yanıtı geldi. Binbaşı son ere kadar dayanmak kararındaydı.

Gözcü Baba tepesinin düşmesi ve özellikle Seddülbahir Köyü'nün öğleye doğru düşman eline geçmesinden sonra İngiliz birliklerin taarruzlarının sıklaştığı görüldü. Saat 13'ten itibaren Karacaoğlan Tepe-Aytepe-Gözcü Babatepesi-Seddülbahir Köyü hattındaki bütün düşman kuvvetleri tabur savunmasını zorlamaya başladılar. Türk mevzilerinde cephane tükenmek üzereydi, takviye gelmiyordu ve yitirilen asker sayıları inanılmayacak kadar çoktu.

Seddülbahir Köyü'nü işgal eden İngiliz kuvvetlerinin bir taburdan fazla olduğu biliniyordu. Harapkale Tepesi'ni kuşatmaya başladıklarında, burada mevcudu eriyerek 30 kişiye inmiş bir Türk piyade takımı direnme gösterecekti!

Binbaşı Mahmut Sabri anında kararını verdi. Birlikler derhal geriye çekilecek ve ikinci hatta savunmaya devam edecekti. Donanmanın bombardımanı Harapkale Tepesi'nde toplanıyordu. Hiçbir tarafta barınılacak siper kalmamıştı çünkü donanma toprağın altını üstüne getirmişti. Zayiat bazı birliklerde mevcudun yarısını geçmişti, cephanede tükenmişti.

Taburun geriye çekilmesi emri birliklerden gizlendi. İlk hazırlıklar tamamlanacak, bundan sonra birlikler geriye alınacaktı. Çekilme emri saat 14'te cephedeki birliklere duyuruldu. Çekilmenin saat 14.30'da başlayacağı bildirilmişti. Geri çekilme düşmana sezdirilmeden yapılmalıydı. Sert ve seri atışlı hücum gösterileri yapılmalıydı. Morto Koyu-İkiz Koyu eksenindeki çukur ve sulak arazinin aşılması gerekiyordu. Şiddetli ve ustalıklı ateş darbeleriyle gerilediler. Saat 15'te çukur araziye inmişlerdi. İngilizler de hareket görülmedi ama Morto Koyu'na giren gemi-

ler çekilme yollarını ve ikinci hat siperlerini geriden ileriye doğru tarıyorlardı.

Bölükler Kirte Dere-Kanlıdere çukuruna indikleri zaman bir dereceye kadar donanma ateşinden kurtulmuş oldular. Fakat, mevsim ve birkaç gün önce yağan yağmurlar nedeniyle dereler taşmıştı. Geniş bir alana yayılmış olan sular bazı yerlerde bel boyuna yükseliyordu. Çekilme yolları inceden inceye belirlenmediği için birlikler ne yapacağını şaşırdılar. Hareketin birlik kontrolü zayıfladı. Çekilme kolları sağa sola dağıldılar.

Derelerden kurtulan bölük ve takımlar tekrar açık araziye çıkınca, ikinci kez düşman deniz topçusunun ateşine hedef oldular.

Çekilme hareketinin bütün düzen ve disiplini kayboldu. Bunun üç önemli nedeni vardı ama en önemli etken bölük komutanlarının çoğunun şehit düşmüş ve bazılarının yaralanmış olmasıydı. Geriye kalanlar birkaç teğmen ya da asteğmen rütbesindeki subayla astsubay ve takım komutanlığı yapan birlik çavuşlarından ibaretti. Komutada henüz deneyimsiz olan bu gençlerin doğal olarak iradesi zayıf oluyordu. Ayrıca, subay zayiatının meydana getirdiği dengesizlikleri giderebilmek için birlikler arasında birçok subay değişikliği de yapılmıştı. Birlik ile komutanlar birbirini yeterince tanımıyor ve bu durum birlik hâkimiyetini zedeliyordu.

İkinci etken, direnilecek ikinci hattın belirli bir arazi kesimi olmamasıydı. Çukur ve bataktan kurtulan birlikler yeniden topçu ateşi altına düşünce, bu hattı seçemediler ve bilmeden Kirte güneyindeki yüksek sırtlara aktılar.

Üçüncüsü, taburun bölükleri ve bölüklerdeki takımlar, 25 Nisan sabahından bu ana kadar 35 saatlik devamlı muharebeler sırasında birbirine karışmıştı. Sonunda, ikinci mukavemet hattı, seyrek bir düzende ve daha çok Yalçıntepe dolaylarında oluşturuldu. Çekilme sırasında asker yitirilmemişti. Donanma ateşlerinden yaralananlar olmuşsa da, o kadar önemli değildi.

Gece olmuş ve 26.Alay'ın 2.Tabur'u yine rahat edememişti. 9.Tümen'in Alçıtepe savunması kurulacaktı. Harekât derinliklere intikal etmiş ve durum ağırlaşmıştı. Ordu yedeklerinin yetiş-

mesi zaman isterdi. Eli silah tutabilen herkese gereksinme vardı. 3.Tabur'un bir an önce muharebeye hazırlanması istenildi. Geride toplanan bölüklerin mevcutları, sayıldı. Ayrıntılı yitik listeleri çıkarıldı. Birbirine karışan birlikler ayıklanıp taburun kalan kısmı yeniden tertiplendi. Bundan başka, taburdan ayrılacak muharebe grupları ile Kirte Deresi, Kanlıdere koridorlarının gün ağarmadan kapatılması hakkında bir plan önerisi de hazırlandı.

26.Alay 3.Tabur'un Seddülbahir kıyılarındaki iki günlük muharebe zayiatı, 6 subay 630 er olmak üzere 636 kişiydi. Bu demektir ki, istihkâm bölüğüyle beraber 1.128 kişilik bir kadro mevcuduna sahip olan tabur yüzde 57 gibi çok ağır bir zayiata uğramıştı.

İngilizlerin zayiatına gelince, takviyeli 29. İngiliz Tümeni'nin iki günlük muharebelerde ortalama 2.600-3.000 kişilik bir zayiat verdiği tahmin ediliyor. Bunun içinde üç tugay komutanı general, iki tugay komutanı vekili albay ve oldukça çok sayıda subay vardı. Türk cephesinde de özellikle subay kaybı fazlaydı. Örneğin, 7. Bölüğün tüm subayları, şehit ya da yaralı olarak saf dışı kalmışlardı. Bazı bölüklere astsubaylar, bazı takımlara kıta çavuşları komuta etmekteydi.

Türk savaş tarihçileri 3.Tabur'un önemini şöyle belirtiyor:

> Düşman zayiatının bu kalabalık rakamlı bilançosu yalnız 3. Türk Taburu'nun cephesine rastlayan çıkarma yerlerine aittir. Çanakkale destanı ve bu cephede bir vatan savunmasının o muhteşem tablosunda 3.Tabur'un gerçekten müstesna bir yeri vardır. Küçücük bir garnizon dağ başı gibi dikilmiş, kıyılar hattında binlerce top mermisinin ateşini göğüslemiş ve kendisinden on kat üstün bir düşman tümenini harman edip hedefinden uzakta dize getirmiştir. Yaşayan ve yaşayacak olan genç kuşaklar bu kahraman tabura çok şeyler borçludur.

Çıkarmanın ya da "Amfibi Harekâtın" ilk iki gününde hem Türk tarafında hem de İngiliz tarafında hatalar ve talihsizlikler ortaya çıkmıştır. Türk tarafında 9.Tümen Komutanı Albay Halil Sami'nin de komuta sevk ve idaresinde çeşitli hataları olmuştur.

Ancak, bunlar yorumlanırken koşullar ve zamanlamalar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Savaş stratejisi belirlenirken kuramlardan daha çok, harekâtın etkinliği ve verimliliği dikkate alınmalıdır. Bunu ifade ederken Sun Tzu'nun "savaş karargâhta kazanılır" yaklaşımı da (tarafımdan) unutulmuş değildir.

Seddülbahir bölgesindeki muharebelerde çok tartışılan bir konu var. Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın verdiği emrin isabetsiz olduğu ve bu nedenle 9.Tümen Komutanı'nın hata yaptığıdır...

25/26 Nisan gecesi yapılacak harekât için 3. Kolordu Komutanlığı'ndan (komutan General Esat) saat 24'te bir emir verilmişti. Buna göre 9.Tümen Komutanı emrine iki tabur takviye verilecekti. Bu arada 25. ve 26.Alay'ın komutanları boşta kalmıştı. Gece yarısından çok sonraki saatlerde verilen bir emirle bunlar da görevlendirildi.

26.Alay Komutanı Eskihisarlık sırtlarındaki harekâtı, 25.Alay Komutanı da Zığındere muharebelerini yönetecekti. Bu görevler, görevin verilmiş olduğu saate göre kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdu.

Öte yandan, üç ayrı çıkarma yerine kesin sonuçlu taarruzlar düzenlenmişken, harekâtın en önemli bir döneminde birliklerini eli altında tutacak tümen komutanı yine Sarafim çiftliğindeki ordugâha çekilerek muharebe alanından uzaklaşmıştı. Bu durumda en kritik konu olan haberleşmedeki hız nasıl sağlanabilirdi?

Kolordudan, gece yarısını geçerken, saat 1.30'da emir alınmıştır. Koşullar göz önünde tutularak ve zaman hesapları yapıldığında, 9.Tümen Komutanlığı'nın kolordu emrini aldıktan sonra 25/26 Nisan gecesi taarruz planı değiştirmesi olanaksızdı.

Hatalar ve talihsizlikler birbirini kovalamıştı. 9.Tümen Komutanı önce çok doğru bir karar vermiş ve kuvvetinin büyük çoğunluğu ile Seddülbahir'de sonuç olarak bir harekât planına karar vermişken, biraz sonra bilinmeyen nedenlerden ötürü değiştirmişti. Kolordu Komutanlığı da erken saatlerden beri uyarıldığı halde takviye kuvveti göndermekte geç kalmıştı. Bu da

9.Tümen Komutanı'nın hatalı plan yapmasına neden olmuştur. İşte yukarıda ifade edilen Sun Tzu'nun önermesine göre savaşı kazanacak strateji hangi karargâhta belirlenecekti. 9.Tümen mi yoksa 3. Kolordu mu? Doğru yanıt, Esat Paşa'nın komuta ettiği 3. Kolordu'dur. Muharebe anında eğer tümen komutanlarınızın falcı olmasını bekliyorsanız söylenecek söz tükeniyor zaten. Askerlik bir sanattır ve antik çağdaki tanımlanmasıyla bile strateji, "generallik sanatıdır."

Mesafelere de bakalım; Yassıtepe grubu Seddülbahir'e 8 kilometre uzaklıkta idi. Takviye alınacak denilen Bursa Jandarma Taburu'nun Kirte'ye uzaklığı 15 kilometre kadardı. Taburun geceden Seddülbahir'e yanaştırılması düşünülemez bile. Kilye'den geleceği bildirilen 20.Alay da 15 kilometre'den daha uzaktadır. Kolordu emri gece 1.30'da verildiğine göre, Tümen Komutanlığı'nca bunun yayımlanıp grubun harekete geçirilmesi saat 2'yi bulacaktır. Bu hesaplar ışığında, birlikler Morto Koyu batısındaki düzlüğe inerlerken ortalık aydınlanacak ve donanma ateşi tepelerine yağacaktır.

Türk savaş tarihi analistlerinin değerlendirmesi ise şudur:

> Kolordunun zamanında yetişecek takviye emirleri tümen komutanlığını endişelerinden kurtarabilir ve ona ilk planında ısrar ya da emrettiği hatalı planını gereken kısımlarıyla düzeltmek şansını verebilirdi. Olmadı...

Yine Türk savaş tarihçilerine göre, "Çatışmanın ilk döneminde denizden gelen düşmanın nerede ve ne yapacağı kolaylıkla kestirilemez, her yerden yeni bir tehlike beklenir ve savunma cephesi komutanları ağır bir psikolojik baskı altında bunalırlar. Cephesinin üç yanı birden kavranmış olan 9.Tümen Komutanı Albay Halil Sami'yi ve 3. Kolordu Komutanı Esat Paşayı o günlerin koşulları içinde düşünmek gereklidir." Bu doğru olabilir ama kaybedilen askerleri geri getirmiyor ve muharebe, özellikle de meskûn mahalde muharebe, eğitimli askerle kazanılır.

Sonuç olarak Kolordu düzeyinde yapılan durum değerlendirmesinde yapılan yanlış analizler, tümen komutanı düzeyinde hataya neden olmuştur. Bu hatanın bedeli de yüzlerce aske-

rin gereksiz yere ölümüdür. Tüm bu hatalar göz önünde bulundurulunca 3.Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri'nin taktik düzeydeki ustalığı ile taburun dövüşmedeki direnci ve kahramanlığı daha bir önem ve anlam kazanmaktadır.

26 Nisan günü akşamına kadar 9.Tümen'in vermiş olduğu toplam zayiat (25. ve 26.Alaylar) 20 Subay ve 1.877 er olmak üzere 1.897 kişidir.

İngilizlerin toplam zayiat durumu daha önce belirtilmişti. Tüm Çanakkale savunmasındaki genel karakter bu iki günün sonunda ortaya çıkmıştır denebilir. Ateş ve çelik yağmuru altında yalnız piyade tüfeği ve süngü. Teknolojiye karşı insan bedeni...

Kıyılarda muharebelerde ölen insanlar sonunda askerdi, yani savaş alanında öleceklerdi. Ama, karada, muharebe alanından uzak bir yerde Bozcaada'da hayatını kaybeden birisi vardı...

> Oh! Cenabı Hakk'a yüz bin şükür ve rahmet olsun. Türklük ve Müslümanlık hayatında asırlardan beri o rengi görülmemiş, hele içimizde en yaşlı olanlarımıza bile görmek nasip ve müyesser olmamış bir saadet ve bahtiyâri içinde, unutulmayacak bir şenlik günü geçirdik...

diye başlayan bir başyazıyla, Gelibolu muharebelerindeki ilk gün sevincini duyuran *İkdam Gazetesi*'nin 27 Nisan 1915 tarihli sayısında Ahmet Cevdet imzalı haberde şunlar yazılıdır:

> Lozan 26 Nisan. İngilizler Bozcaada Müftüsü'nü Çanakkale istihkâmatına şifreli işaretle haber vermekle suçlayarak idam etmişlerdir.

Müftü, Çanakkale Savaşları'nda, bilinen ilk idam edilen sivil kişidir.

28 NİSAN 1915 MUHAREBELERİ

28 Nisan 1915 Birinci Kirte Muharebesi...

9.Tümen, Ordu Komutanlığı'nın emri gereğince 27/28 Nisan gecesi taarruzla düşmanı denize dökmek için harekât yaptı ama düşmanın asıl mevzilerine ulaşamadan sona erdi. Geç saatlere kaldığı için yarı yoldan geriye döndürülen bir taarruzdur. Başarısızdır.

Aceleyle, yetersiz kuvvetlerle, gece taarruzu için eğitim ve malzemesi noksan birliklerle, gece taarruzuna kalkmanın hatalı olduğu bir kez daha görüldü. Emir yine geç gelmişti.

İngiliz kaynaklarına göre (A. Oglander) 26 Nisan günü öğleden sonra serbest kalan 29. İngiliz Tümeni gerek keşif işlerini derinleştirmek, gerçek moral bakımından sarsılan ve birbirine karışan taburlarını tekrar düzenlemek için 24 saat bulundukları mevzilerde kalmışlardı. 29.Tümen, bu haliyle harekâtı daha ileriye götürmekten çekinmiş, Fransız Tümeni'nin yetiştirilmesine çalışılmış ve 175. Fransız Alayı'nın karaya çıkarılmasıyla hareket emri verilebilmişti. İleri harekât saat 16'da başlamıştı.

İngiliz Komutanlığı'nın harekât planı kısmen basit ve sınırlı

hedefliydi... Kanlıdere-Kirte Deresi çukuru aşılacak Eskihisarlık kanadıyla bir hizaya gelinecek, bir an önce Alçıtepe'yi ele geçirmek üzere girişilecek genel taarruz için Kirte'ye tırmanan ilk sırtlar hattında hazırlanılacaktı. Bu iş için 1. Fransız Tümeni'nin öteki alay kademeleriyle ve tümen topçularının karaya çıkarılmış olması önemliydi.

Savaşın üçüncü günüydü ve müttefik kuvvetler artık sağlam bir toprağa basıyordu. Kıyı muharebelerinde kırılıp yok olmamışlardı.

İleriye yanaşmış ve Fransız Tümeni'yle de güçlenmiş olan General Hunter-Weston birlikleri Eskihisarlık-Zığındere ağzı hattında gerekli taarruz hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı.

General Hunter-Weston'un amacı Alçıtepe'yi ele geçirmektir. Dar bir kıyı şeridinde kalmışlardı. Binbaşı Mahmut Sabri'nin 3.Tabur'unun taktik başarısı İngilizlere hem zaman kaybettirmiş hem de komuta kademelerinde psikolojik gerginlik yaratmıştı. Bu da hatalı kararlara yol açacaktı. Savaşlarda kazanılan taktik başarılar, genel stratejilerin değiştirilmesine yol açarlar,

Binbaşı Sabri'nin başarısı bunun tipik bir örneğidir. Ancak savaş tarihinde çok sıkça görülen bir durum olmadığını da gözden ırak tutmamalıyız. Generalin kabul ettiği yeni harekât planı önceki senaryolarından tamamen değişikti. Sıkışıp kaldıkları dar kıyı şeridinde beklenilmemeliydi. Türklerin yeni takviyelerle güçlenmesini önlemek için hızlı hareket edilmeliydi. Her geçen gün Türklerin kazancına işliyordu. Bu kez İngilizler daha dikkatli ve tedbirli davranacaktı.

Bu düşüncelerle hazırlanan İngilizlerin taarruz planı iki aşamalı harekât öngörüyordu ama oldukça karışık ve asıl hedefine adım adım işletilebilecek bir düzenleme taşımaktaydı. Bu plan aslında Alçıtepe'nin Türklerin elinden kolayca alınacağına inanılmadığını da ortaya koyuyordu.

Plana göre ilkin batı kanat üzerinden derin bir yarma yapılacaktı. Bu aşama tamamlandıktan sonra harekâtın hedefi Alçıtepe üzerine çevrilerek ikinci adım için yeniden hazırlanılacaktı. İkinci aşama için ayrıca karar verilmesi uygun görülmüştü.

İşte, *Birinci Kirte Muharebesi* adı verilen harekât dönemini açan İngilizlerin taarruz planı özetle böyleydi.

Asıl taarruz grubunu İngiliz kuvvetleri oluşturacaktır. Bunlar Kirte yoluyla Saroz Körfezi kıyıları arasında batı kanat şeridinden sola ve ileriye kademeli olarak taarruzla derin bir yarma yapacaklar ve Yassıtepe'yi ele geçirdikten sonra Alçıtepe yönünde kuşatıcı bir mevki alacaklardı.

Fransız kuvvetleri bu harekâtın doğu kanadını tutacak, Türk askerî tarihçilerin deyimiyle, Türklerin üzerine açılan bir kapının menteşesi görevinde bulunacaktı. Aynı zamanda, İngilizlerin iç kanadıyla Kirte'ye ilerlemelerini kolaylaştıracaktı.

Bu plan öyle kolaylıkla harekât sağlayamazdı. Çünkü inceden inceye tamamlanmış keşiflere, birliklerin mükemmel hazırlanmalarına, büyük kuvvet üstünlüğüne ve her kademede, aksamayan sıkı bir işbirliğine muhtaçtı. Bunların hiçbiri İngiliz ve Fransız kuvvetlerinde yoktu.

General Hunter-Weston'un taarruz hazırlıklarına karşı 9.Tü-

men'de de savunma hazırlıkları yapılıyordu. Gece yapılan başarısız taarruz girişimi sonrası yeni takviye kuvvetleri gönderilmişti.

İngiliz-Fransız kuvvetleri toplamı 19 taburla taarruz planlarken, Türk tarafında durum karışıktı. 25. ve 26.Alayların durumu çok acıklıydı. İki günlük muharebelerde askerlerinin yarısını kaybetmişlerdi. Kirte muharebesine girecek 9.Tümen'in kendi kuruluşundaki birlikler ancak beş piyade taburudur.

Türk askerî tarihine göre; 9.Tümen'in *Birinci Kirte Muharebesi* öncesinde güçlü, yıpranmamış kadrosu yoktu. Her şey, emre verilmiş olan yeni takviye birlikleriyle olacaktı. Tümen savunmasının dayandığı maddi ve taktik güç ancak bu idi.

Daha önceleri muharebe hazırlıklarında olduğu gibi burada da bir kaybedilen zaman meselesi ortaya çıktı. Takviye getirilen 19.Alay yanlış güzergâhtan yürütülünce savunma mevzisine gidişi üç saat gecikti. Bu belki savaşın içinde küçücük bir zaman dilimiydi ama Kirte muharebesinde acısı büyük olacaktı.

9.Tümen'in savunma planı, içinde yaşanan koşullara, eldeki kuvvetlerin gücüne göre doğru yapılmıştı.

İki tarafın silah gücü karşılaştırması da bu muharebenin güçler dengesizliğini ortaya koyabilir. Türk tarafının elindeki toplam namlu 24'tü ve bunlar hafif toplardı. Cephede de iki ağır makineli tüfek bölüğü vardı. Buna karşılık, bütün kara topçusunu henüz karaya çıkaramamış bulunan müttefiklerin mevzilerinde 28 Nisan sabahı 20 namluyu aşkın bir sahra topçusu yerleştirilmiş. Yalnız bu kuvvet bile, 9.Tümen'in elinde bulunan topçu gücüne denkti. Ayrıca, çabuk ateşli ve zamanın yeni silahlarıydı. Bunlara ek olarak Arıburnu sularındaki 2. Filo hariç, öbür beş filo, yani Birleşik İngiliz-Fransız Donanması'nın yüzde 80 çoğunluğu Kirte-Seddülbahir çevresini üç yandan kucaklamıştı. Burada toplanan deniz topçusunun ağır, orta ve hafif bataryaları 470 namlu gibi inanılması güç bir sayı gösteriyordu. Çap ve nitelik bakımından da ezici bir ateş gücüydü bu. İngilizlerin 17 taburunun her birinde de ağır makineli tüfek bölüğü vardı. Bu bölüklerin tüfek sayısı Türklerdeki ağır makineli tüfek bölüklerinden iki kat fazlaydı.

Tüm bu olumsuzluklara ek olarak, Türkler doğru düzgün siper de kazamamışlardı, büyük bölümü açıkta dövüşecekti. Tümen Komutanı Halil Sami durumu 3. Kolordu'ya bir raporla anlattı. Bu rapor saat 8.30'da telefonla kolordu santraline yazdırılmıştı.

Rapor, kolordu karargâhında endişe yarattı. Şimdiye kadar Arıburnu bölgesine yapılan çıkarmanın öncelikle olarak temizlenmesi yani püskürtülmesi planlanmıştı. Bunun ardından Seddülbahir'e yöneleceklerdi. Fakat, zaman ve koşullar buna elvermemişti. Anlaşıldı ki, Alçıtepe güneyi bundan daha zayıf bırakılamazdı. Yedeklerin hemen hepsi Arıburnu'nda kullanılmıştı. Yeni gelenler Kirte muharebesine belki yetiştirilecekti.

Bu koşullar altında 28 Nisan sabahı saat 8'de çok yoğun deniz topçu atışıyla Türk cepheleri allak bullak edilmeye başlandı. Saat 9'da her iki tarafın asıl kuvvetleri birbiriyle çatışmaya başladılar. Saat 11.30'da 25. ve 26.Alayların komutanları Tümen'e abartılı bir rapor gönderdiler: *"Birliklerimiz çok büyük zayiata uğrayacak avcı hatlarımızın hemen hepsi geriye çekildi. Düşman karşısında cephe boşalmıştır. Son yedek erimiz bile kullanılmıştır. Her türlü tedbir etkisiz kalmıştır."*

19.Alay da donanma ateşine tutulmuş, cepheye gelemiyordu. Kötü haberler birbirini kovalıyordu. Tümenden alay komutanlarına geri çekilme emri verildi. Ama, savaşın kendisine özel bir akışı ile sevk ve idareye egemen olan bir kaderi vardı. Tümen emrine karşın muharebe alanında değişik irade ve olaylar baş gösterdi. Birinci Kirte Muharebesi'nin kaybedildiği düşünülürken bir anda kötü gidiş durmaya başladı.

Küçük rütbeli bir subay Binbaşı Mahmut Sabri bir anda muharebenin kaderini değiştirdi. Çözülen birlikleri toparlayıp eski mevzilerine gönderdi. İhtiyatlarla bir ileri harekât başlattı, kendisi de öne fırlayıp asıl mevziler üzerine atıldı. Savaşların içinde aritmetiksel hesapları altüst eden anlar ve askerler vardır. İşte bu yiğit ve cesur binbaşı da bunlardan birisiydi.

Bu bitirici ve atak savunmanın karşılığı kısa zamanda görüldü. Tekrarlanan süngü hücumlarının çarptığı düşman hatları

gevşemişti. Fransız birliklerinde yılgınlık belirtileri açığa çıktı. Biraz sonra çözülmeler başladı. Fransız birlikleri ve iri satırlar kullanarak giriştikleri vahşi boğuşmalarda ün kazanmış Senegal birlikleri tamamen paniğe uğradılar. Subaylarının silahlı müdahalelerine karşın firarlar önlenemedi. Artık Türk mevzileri rahatlamıştı.

20.Alay kendisinden çok üstün kuvvetlerle boğuşurken, 26.Alay çözülüp çekiliyordu. 19.Alay cepheye yetişememişti. Ama Binbaşı Mahmut Sabri'nin süngü hücumları muharebenin seyrini değiştirdi.

Saat 17.15'te İngiliz Komutanlığı başarısızlığı kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu arada Türklerin bir karşı taarruzundan da korkuyorlardı. Fakat Türk tarafının taarruz edecek gücü yoktu, bunun anlamı çok açıktı, yani düşman Seddülbahir'den atılamayacaktı.

9.Tümen'in 28 Nisan muharebelerinde verdiği zayiat çok ağırdı. En büyük kayıp 26.Alay'da olmuştu. Toplam yitik asker sayısı 2.378 idi.

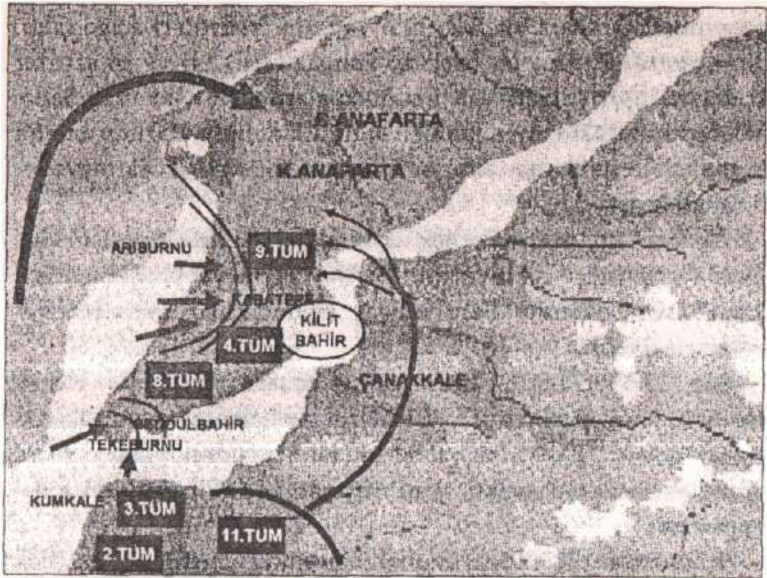
Müttefiklerin toplam kaybı da 3.000 kişiden fazlaydı. Bunlardan 1.000 kişilik kısmı Fransızlara aitti. Türk zayiatı daha çok donanmanın açtığı ateş sonucu siperlerde meydana gelmiştir. Yakın muharebelerde Mehmetçiğin süngü hücumları çok etkili olmuştur.

Dört gündür uykusuz savaşan 25. ve 26.Alaylar da dahil olmak üzere Mehmetçik bu gece dinlenip 29 Nisan gecesi taarruza hazırlanacaktı.

28 Nisan... Arıburnu

Çanakkale cephesinde Türk savaşlarının değişmeyen temel niteliği, yitiklere bakmadan, her fırsatta geceli gündüzlü taarruz ve karşı taarruzdur. Türk süngü hücumlarının temel nedeni budur. Kan ve can kaybı her savaşın doğal sonucudur. Bu nedenle taarruzlarda tereddüt edilmez.

5.Ordu Komutanlığı, Başkomutan vekilinden aldığı direktif uyarınca, sürekli olarak "düşmana taarruz edilmesini, çıkarma

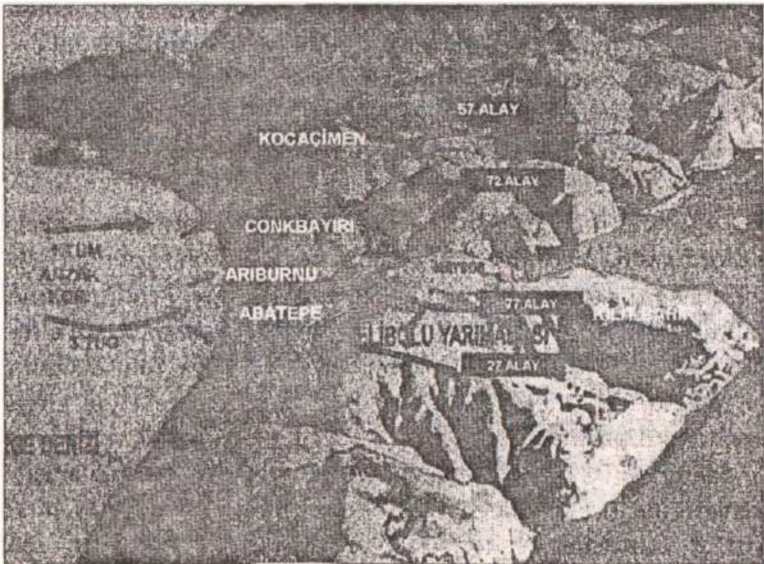
noktalarında güçlenip iyice yerleşmesine fırsat verilmeden denize dökülmesini" emrediyordu.

Durum henüz *hareket muharebeleri* karakterindeydi. 5.Ordu Komutanlığı'nın esnek ve aktif savunma sistemi, içinde yaşanılan taktik koşullar ve nihayet yurt savunmasına kadar uzanan türlü neden ve etkenlerin belirlediği kesin zorunluluklar taarruzların tekrarlanmasını ve düşmana yerleşme fırsatı verilmeden denize dökülmesini gerektiriyordu. Bu değerlendirmeler sonucu 27 Nisan günü tümen cephesinden taarruza karar verildi.

Türk taarruzlarının istenilen kesin sonuca eriştirilmeyişinde başlıca iki etken vardı. Birisi, kuvvet yetersizliği ve harekâtın güçlü yedek kaynaklarından beslenme olanağı bulamayışı idi. İkincisi, düşman deniz topçusunun her türlü hesabın dışındaki üstünlüğü ve çok yakın atış mesafelerinden ortalığı allak bullak etmesidir. Müttefik filosu Kanlısırt'ı yakıp kavurmuştur.

Anzakların taarruza hazırlandıkları 28 Nisan 1915 muharebelerinde tarafların kuvvet durumları şöyleydi: Türk kuvvetleri

toplam 15 tabur ve 36 toptu. Türk piyade alaylarında ağır makineli tüfek azdı. Henüz yeni bir örgüt olarak dört tüfekli bölük-

ler halinde kurulmuş ve bazı alaylara verilebilmişti. Anzak Kuvvetleri ise toplam 21 tabur (bunun içinde yaklaşık bir taburluk Seylan piyade kıtası da vardı) ve çeşitli çap ve cinsten 15 bataryalık bir topçu kuvveti vardı. Piyade taburlarında ağır makineli tüfekler de kullanılmaktaydı. İngilizlerin her taburunda 4-6 tüfekli bir ağır makineli tüfek birliği vardı.

Anzak Kolordusu'nu korumakla görevli 2. İngiliz Filosu 26 Nisan sabahından beri *Queen Elizabeth* muharebe gemisiyle güçlendirilmiş, ayrıca, 3.Filo'nun başlıca savaş gemileri de bu bölgeye getirilmişti. *Canopus* muharebe gemisi, *Doris* kruvazörü ve iki muhrip 2.Filo'yu takviye ettiler.

Bu desteklerle top sayısı artan 2.Filo, Türk birliklerine karşı çeşitli çaplarda 255 namlu gibi olağanüstü bir ateş gücüne ulaşmıştı. Cephane sorunları yoktu. Ayrıca savaş gemilerinde ve bazı taşıma gemilerinde monte edilmiş hafif toplar da vardı.

19.Tümen, Anzakları 3 kilometrekarelik bir alanda ve denizden 900-1.200 metre mesafede daracık bir kıyıbaşına sıkıştırmıştı. Aslında böyle bir alan normal bir kıyıbaşı değildir.

Kanlısırt-Kırmızısırt hattına sokulan Türk cephesi Merkeztepe'nin güney kanadını sarmıştı ve çıkarma yerine egemen olmuştu. Anzakların içerisinde yaşadıkları kıyıbaşı kötü durumdaydı.

Oglander'in belirttiğine göre Hamilton tarafından Anzak Kolordusu'na verilmiş olan görev; siperler kazıp toprağa gömülmek, güney harekâtına yardım etmek üzere, kendi üzerine mümkün olduğu kadar fazla Türk kuvveti çekebilmek için elinden geleni de yapmaktı. Bu karar, Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerini bu sıralarda herhangi bir taarruz hareketine girişmekten kurtarmıştı.

Hamilton 28 Nisan sabahı üç ayrı yönde sınırlı taarruzlar düzenletti. Birincisi, Düztepe'ye doğruydu ve bunu 57.Alay püskürttü. İkincisi; bir taburla Boyun noktasına saldırdılar ama Türk takımlarının süngü hücumuyla kendi siperlerine geri çekildiler. Üçüncüsü ve en şiddetlisi Kırmızı ve Kanlısırt üzerine yapıldı. Ağır bir donanma bombardımanı da başlamıştı. Önce 33.Alay'da çözülme belirtileri görüldü ama subayların öne fırla-

masıyla çabuk toparlandılar. Kanlı çarpışmalar sonunda Anzak taarruzu durduruldu.

28 Nisan'daki hem Kirte muharebesi hem de Arıburnu cephesinde olanlar sonucu 3.Kolordu Komutanı Esat Paşa, hem Başkomutanlığa hem de 5.Ordu Komutanlığı'na bir rapor göndermiştir.

Bu rapor, göründüğünden çok daha önemli ve askerî tarih açısından da değerlidir. Türk savaş tarihçilerinin yorumu böyle, çünkü o günlerin muharebe durumunu tüm ayrıntılarıyla aydınlattığı gibi, üst komutanlıklara da bilinmesi gereken gerçekleri hiçbir kişisel hesaba kapılmadan anlatmıştır.

5.Ordu Komutanı Liman von Sanders sürekli olarak "... Düşman zayıftır, henüz yerleşmemiştir, zaman yitirmeksizin taarruz ediniz ve denize dökünüz," şeklinde direktifi vermekteydi. Esat Paşa da 3.Kolordu'nun asıl düşman çıkarması karşısında kalmasına karşın, günlerden beri doğru dürüst bir yedek kuvvetin verilmediğini ve iki piyade tümeniyle yalnız kaldığını anlatmıştır. Kısacası Sanders'in stratejik değerlendirmesinin gerçekçi olmadığını açıklamıştır.

Raporun bir anlamı da mevcut kuvvetlerle tekrarlanan Arıburnu taarruzlarının artık amacına vardığını, tümen ölçeğinde yeni zinde ve gece taarruzları için eğitimli yedek kuvvetler yetiştirilmedikçe kesin sonuçlu hareketler yapılamayacağı ve dolayısıyla, devamlı ısrarlardan vazgeçilmesi gerektiğidir.

Esat Paşa'yı bu raporu yetki sınırlarını da aşarak Başkomutanlık vekilliğine göndermesinin bir başka önemli etkeni daha vardı. Üç gün üç gece aralıksız süren kıyı muharebeleri 9. ve 19.Tümenlerin askerlerini yarı yarıya eritmişti. Subay kayıpları da çok fazlaydı. Bu durum karşısında, Kirte güneyine kadar sokulan asıl düşman kuvvetleriyle Arıburnu kıyılarına yerleşen 25 taburlu düşman kolordusunun denize dökülmesi değil, normal ölçüde savunmanın bile uzun süre aynı sağlamlıkta kalacağından kuşku duyulabilirdi. Anzak kuvvetlerinin Anzak kıyı bölgesinde perişan edilmesiyle ileri harekât yapacak güçlerinin kalmamış olması Türkler açısından şans olmuştur.

Bu raporu Enver Paşa Liman von Sanders'e göre doğru algı-

lamıştır. Bunun sonucu olarak, 15.Tümen'i İstanbul'dan Esat Paşa'nın emrine göndermiştir. Ayrıca da 5.Tümen'in Gelibolu'dan alınarak Eceabat'a kaydırılmasını emretmiştir.

Önceleri, Başkomutanlık'tan, Arıburnu bölgesini çok kolay bir muharebe alanı olarak görüyorlardı. Bunda en önemli etken 5.Ordu Komutanlığı'nın daha ilk günden itibaren hem Türk kuvvetlerinin başarıları hem de düşman kuvvetlerinin gücü hakkında verdiği eksik ve hatalı bilgilerdir. Şimdi Enver Paşa durumu von Sanders'ten daha iyi görüyordu.

Savaş doğal akışı içinde seyrediyor, planlı kesin sonuç alıcı taarruzlar dışında da boğuşma devam ediyordu. Anzaklar 29 ve 30 Nisan günleri de Kanlısırt'a taarruz denediler ama süngü hücumuyla püskürtüldüler.

Birinci Dünya Savaşı'nda yerleşim bölgelerine, sivil halkın yoğun olduğu alanlara planlı bombardıman yapılmıyordu ya da istemdışı birkaç olayın dışında saldırı olmuyordu. Gelibolu muharebelerinde Türk tarafı hastane ve sargı yerlerine hiç mermi savurmamıştır. Ama İngilizler zaman zaman bu alanları ateş altına almıştır. 29 Nisan öğleden sonraki olaylardan birisi de İngiliz-Fransız filosunun Eceabat üzerine yaptığı bombardımanlardı. Bunun taktik amaçla yapıldığı kabul edilemez. Eceabat önemli bir hedef değildi. Yaralı toplama yerlerinin ve seyyar hastanelerin bulunduğu bu küçük kasabada yangınlar çıktı. Binaların çoğu yanıp yıkıldı. Hastanedeki yaralı ve hastalardan bazıları şehit oldular. Bu arada bazı yaralı İngiliz tutsaklar da deniz kuvvetlerinin bombardımanları altında can verdiler. Bu bombardımanların sonucunda, 3.000 çuval peksimet de ambarlarda yandı. Yangınlar iki gün sürdü.

30 Nisan'da Kabatepe önlerine gelen *Lord Nelson* muharebe gemisi aşırma ateşlerle Çanakkale kentini bombardımana tuttu. Kente atılan 15 mermi altı yerde yangın çıkardı. Bu yangınlar da iki gün devam etti.

Arıburnu bölgesinde her iki tarafta daha sağlamlaştırarak siper kazıp toprağa gömülmeyi sürdürdü. Bu, Gelibolu kara savaşının genel simgesi oldu.

Sultanhisar AE2'yi batırıyor

25 Nisan'da Çanakkale Boğazı'na yönelen AE2'nin iki görevi vardı; bunlardan birisi Marmara'ya denizaltı geçebileceğini kanıtlamaktı. Bundan sonraki görev, düşman birlikleri ve desteğinin Gelibolu Yarımadası'na geçişini önlemekti.

Beş gün boyunca AE2 batıracak Türk gemisi aradı durdu, zaman zaman rastladığı nakliye ve savaş gemilerine torpidolar fırlattı ancak çok başarısız oldular ve isabet sağlayamadılar. Bu karşılaşmalarda Türk gambot ya da torpido botları da AE2'ye torpido savurmuşlar ama isabet ettirememişlerdir. AE2, 27 Nisan'da iki kez *Turgut Reis*'e, bir kez de *Barbaros* zırhlısına torpido attı ama başarılı olamadı. 29 Nisan'da da İstanbul'dan Çanakkale'ye giden üç gemilik bir konvoya rastladı, torpido salladı ama yine başarılı olamadı.

Boğaz Komutanlığı İstanbul-Gelibolu arasındaki nakliye konvoylarının güvenliği için, donanma komutanlığından yardım istedi. *Yadigâr* sınıfı muhripler (*Yadigârı Millet, Numuneyi Hamiyet, Muaveneti Milliye*) İstanbul-Gelibolu yolunu, samsun sınıfı muhripler (*Samsun, Taşoz, Basra ve Yarhisar*) Gelibolu ve civar limanlar arasındaki nakliyatı korumakla görevlendirildiler. *Sultanhisar* (27 mil süratli, 97 tonluk) ve *Akhisar* (160 tonluk, 20 mil süratli) sınıfı torpidobotlar Çanakkale Boğazı'nın en dar yeri olan Nara civarında ve boğazın öteki yakasında denizaltı avlamakla, boğazda aşırtma atışlar yaparak askerlerimize yardım eden *Turgut Reis* ve *Barbaros* zırhlılarını korumakla görevliydiler. Nakliye gemileri Şirketi Hayriye'nin küçük vapurlarıydı ve torpidobotlar himayesinde konvoy yapıyorlardı.

Boğaz'daki mayın hatlarını bir denizaltı daha geçmeyi başarmıştı. Bu da E14'tür. Yalnız E14'e verilen görevde AE2 gibi gemilere saldırı yoktu. İki denizaltı tesadüfen derinliklerde karşılaşmışlar, hatta aralarında komuta sorunu bile yaşanmıştır. İki denizaltı 30 Nisan sabahı saat 10'da buluşmayı kararlaştırmışlardı.

Türk Komutanlığı günlerdir ortalıkta dolaşan, gemilere torpido atıp duran bu denizaltının yakalanması için emir verdi. Bu

gemilerden birisi de *Sultanhisar* torpidobotudur. Bu botun komutanı Yüzbaşı Ali Rıza 1947 yılında yayımladığı *AE2'yi Nasıl Batırdım?* adlı kitabında (bu kitabı 1983 yılında Amiral Vehbi Ziya Dümer'in kitaplığında görmüştüm, "... Bunu pek kimse okumamıştır; çünkü kitap az sayıda basılmıştır," demişti. Deniz yüzbaşısı V.Z.Dümer, *Deniz Mecmuası*'nın birinci teşrin 1934 tarih ve 334 sayılı yayınında, Çanakkale muharebeleri sırasında denizaltıların savaşını yazmıştır. Makalenin tam adı da, "Çanakkale muharebelerinde İngiliz denizaltı gemilerinin aldığı vazifeler ve Bahriye'mizin bu gemilerle mücadelesi"dir. Ayrıca; "Sultanhisar Destanı", 'Anlatan: Sultanhisar Süvarisi Ali Rıza Kaptan', *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, Nisan-Mayıs 1982 sayıları), bu denizaltıyı yakalayış ve batırışını anlatmıştır.

Sultanhisar'ın özelliklerinden birisi, seyir ya da idari olarak hiç Alman subayın olmayışıdır. Bu geminin görevlerinden ilki Liman von Sanders'i her gün Eceabat'a taşımaktı. 28 Nisan'da Ali Rıza ile Liman von Sanders arasında bir tatsızlık yaşanır. Eceabat'a Sanders'i almaya gelen Rıza, buranın yoğun ateş altında olması nedeniyle, Sanders'e ulaşamaz. Bu sırada yaralıların tahliyesiyle uğraşılmaktadır ve Ali Rıza'dan da 38 Nolu feribotla yaralıların hastaneye götürülmesi istenir. Bu 38 Nolu vapuru batırmak için *AE2*, periskobunu sürünce *Sultanhisar* personeli tarafından fark edildi ve denzialtının attığı torpido vapurun manevrası ile savuşturuldu. *Sultanhisar* denizaltıyı mahmuzlayarak batırmak üzere saldırdıysa da *AE2* dalarak kurtuldu. O da bu görevi yaparken, kendisinden izinsiz olarak hasta taşıdığı için Sanders'in hışmına uğrar ve aynı gün İstanbul'a dönme emri verilir. Ancak bunun Sanders'ten kaynaklanıp kaynaklanmadığı belli değil fakat Ali Rıza'nın ifadesinden o izlenim ortaya çıkıyor.

30 Nisan'da İstanbul'a dönerken, daha önce de yaptığı gibi yine denizaltıya bakmak için uzun süre Maydos-Çanakkale arasında AE2'yi aradı. Tam umudu kesip İstanbul'a dönecekken Marmara'nın güneyinde, Karaburun civarında son kez aramaya karar verdi. Uzaktan bir gemi gördü ve ona doğru en yüksek hızla seyir emri verdi. Bu gemi AE2'ydi ve Binbaşı Stoker yak-

laşan torpidobotun dumanını görmüş ve hızla dalış emri vermişti. Brenchley çifti kitaplarında diyorlar ki, ortada görünür hiçbir neden yokken, AE2 dalmak yerine yukarıya yöneldi ve suda yükselmeye başladı. Stoker çılgınca dalış dümenini aşağı bastı, gücü artırdı ve dalış tanklarındaki suyu ön tanklara aktardı. Ama hiçbir şey AE2'nin tuhaf bir şekilde yukarı doğru hamle yapmasını engelleyemedi.

AE2 su yüzeyine çıktığında, Stoker *Sultanhisar*'ın yalnızca 90 metre uzakta olduğunu ve sıkı ateş açtığını gördü. Ali Rıza periskobu görünce hemen ateş açmıştı ve periskop yara almasına rağmen denizaltı dalmayı başarmıştı. AE2 30 metrenin altına inmişti. AE2 birden su yüzüne fırladı, denizaltının kontrolu kaybedilmişti. Stoker tanklara su alınarak dalma hazırlığı yapılmasını emrederken *Sultanhisar* etraflarında dönerek ateş ediyordu, aynı zamanda ikinci bir Türk gemisi de yaklaşmaya başlamıştı. Bu sırada AE2 yeniden kontrolden çıkarak daha dik biçimde derinlere düşüyordu. Bir kez daha makinelerle personel arasında boğuşma başladı. Denizaltı 30 metre sınır işaretinden yukarı fırladı. Denizaltı yeniden yukarı çıkmaya başladı, *Sultanhisar*'ın ateşe devam ettiği deniz yüzeyine çabucak çıkıverdi. Bu çıkışta makine dairesinde isabet aldılar, üst üste iki delik açıldı. Ali Rıza'nın iki torpidosu vardı. Birincisi fırlamadı ve denize düştü. İkinci ateşlendi ama ıskaladı.

İki gemi birbirine çok yaklaşmıştı. Ali Rıza'nın ifadesiyle "93 tonluk *Sultanhisar*, 800 tonluk AE2'nin yanında silik kalmıştı" Denizaltıya en zayıf noktası olan kuyruk dümeninden saldırmaya karar verdi ve tam hızla ona doğru gitmeye başladı. *Sultanhisar* denizaltıya burnuyla vurduğunda yani onu mahmuzladığında, AE2 yine dalmıştı. Ama üç delik açılan denizaltı artık dalamazdı. Stoker, personeline gereksiz yere can kaybının önlenmesi için, güvertede toplanıp denize atlaması emrini verdi.

AE2 son teknolojiyle yapılmış, çok yeni bir gemiydi ve henüz 14 aydır hizmet veriyordu. Bu süre içinde 35.000 mil yol yapmıştı. Dünyanın yarısını dolaşan ilk denizaltı unvanına sahip olan AE2, aynı zamanda savaşın içinde Çanakkale Boğazı'nı geçen ilk denizaltı olarak da tarihlere geçmişti. Stoker, AE2'nin

de E15'in akıbetine uğramaması için vanaların açılıp batırılması buyruğunu verdi. En son kıç taraftan altı kişi denize atladı.

AE2 mürettebatı denize atlarken yüzbaşı Ali Rıza ve öteki Türk bahriyeliler Avustralyalıları izlemişlerdi. Stoker son kez bayrağını selamlıyordu. Bu manzara Ali Rıza'yı çok etkilemişti, binbaşının da suya atlayışından sonra, denizin üzerinde görünen bayrağı Türk mürettebat da selamladı.

İrlanda asıllı binbaşı Stoker ve gemi mürettebatı *Sultanhisar*'a alındı. Önce Gelibolu'ya gittiler, orada Liman von Sanders tutsakları teftiş etti. Ali Rıza'nın ısrarları karşısında bir grup tutsağı İstanbul'a götürdü.

AE2 Çanakkale Boğazı'ndan içeri girme cesareti göstererek, Nasmith ve Boyle komutasında İngilizlerin E sınıfı denizaltılarının girişine öncülük etmiştir. Böylece Marmara'daki Gelibolu-İstanbul konvoy yolu Osmanlı için son derece güvensiz hale getirilmiştir. Stoker ve mürettebatı üç buçuk yıl tutsak kalmış, aralarında ölenler de olmuştur.

MAYIS 1915 MUHAREBELERİ

19 Mayıs Taarruzu ile İkinci Kirte Muharebesi

Mayıs ayı muharebelerinde Arıburnu cephesinde 19.Tümen'in *19 Mayıs taarruzu* ile Seddülbahir cephesinde 9.Tümen'in *İkinci Kirte Muharebesi* büyük önem taşımaktadır.

Her iki cephede de 1 Mayıs'tan itibaren Mayıs ayı boyuncu taarruzlar ve karşı taarruzar devam etmiştir. Üstelik bunlar gündüz ve gece taarruzları olarak bıkmadan usanmadan sürdürülmüştür.

Bu bir ay boyunca yapılan taarruzları ortaya çıkaran ana etkenler nelerdi.

İki tarafta siperlerde toprağa gömülüyordu. Klasik ve donuk bir savunma durumunda beklemek muharebeleri sonuçlandıramazdı. Türk tarafında zamanın düşman yararına çalıştığı düşüncesi yerleşmişti.

Düşmanın tahkimatını derinleştirmesine karşın, kıyıda dar bir şerite sıkışıp kalması Anzak Kolordusu'na yapılacak Türk taarruzları sonuç aldırabilirdi.

İngiliz komutanlığın hazırladığı planın, amaç ve hedefleri

müstahkem mevki savunmasını bir an önce temizlemek ve Çanakkale Boğazı'nı "birleşik donanmaya" açmaktı. Bu istihbari ya da siyasi yorum değil, operatif bir hedefti. Bunun için de ilk hamlede Kocaçimen Tepesi platosuna çıkılmalıydı. Bu değerlendirme ışığında Türk tarafı büyük bir taarruz bekliyordu. Dolayısıyle düşmandan önce davranmak ve onun hazırlıklarını da bozacak şekilde bir genel taarruz büyük yararlar sağlayabilirdi.

Arıburnu cephesine bu kez üç alay gibi toplu ve taze bir kuvvet verilmişti. 125.Alay da henüz hırpalanmamış bir birlikti.

Esat Paşa, Başkomutanlık'tan, Arıburnu taarruzlarının devam etmesini istiyorlarsa bir "tümen" verilmesini istemişti. İstenilen tümen hemen verildi. Böylece, harekâtın yapılmasına engel kalmamıştı.

Taarruzun ilk hedefi *Bombasırtı batısı-Boyun noktası-Merkez tepe* hattı olacaktı. Bundan sonraki harekât Haintepe ekseninde geliştirilecek ve düşman kuvvetleri çıkış yerlerine sıkıştırılarak denize dökülecekti.

Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Arıburnu Bölgesi Komutanı *Yarbay Mustafa Kemal* başlıca birlik komutanlarını Kemalyeri'ndeki karargâhında topladı ve buyruğunu verdi:

> Karşımızda bulunan düşmanı bir kişi kalmayıncaya kadar hepimiz ölerek muhakkak denize dökmek görevinde bulunduğumuz vicdani kanısındayım... Düşmanın morali tamamen bozulmuştur. Ara vermeden siper yapmakta ve kendisine sığınacak yer aramaktadır... Düşmanı büsbütün kaçırmak için, daha fazla düşünmenin gereği yoktur. İçimizde ve komuta ettiğimiz askerlerimizde, Balkan Savaşı utancının tekrarını görmektense, burada ölmeyi istemeyenlerin bulunacağını asla kabul etmem. Eğer böylelerinin olduğunu sezinlerseniz, onları derhal kendi ellerimizle kurşuna dizmeliyiz.

Volkan ve Itzkowitz'ın *Ölümsüz Atatürk* yapıtlarında bu konuşma sosyal psikolog uzmanlığıyla şöyle yorumlanıyor: "*Mustafa Kemal bir çılgın gibi savaşıyordu. Her yerdeydi; Libya'ya giderken Mısır'da yakalanmış olduğu sıtma yüzünden ateşi sık sık yükseliyor olmasına rağmen durup dinlenmek bilmiyordu. Askerî teşhislerin-*

de usta, karar vermede hızlı, kararlarını hayata geçirmede son derece enerjik bir komutan olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal'in bu savaşlarda gösterdiği performans ona askerî deha statüsü kazandırdı. Gelibolu'da tek başına olmasına, önceden dikkatlice tasarlanmış manevralara göre değil de anında aldığı kararlara göre hareket etmek zorunda kalmış olmasına dikkati çeken uzmanlar, Mustafa Kemal'in bu savaşlardaki başarısının, daha sonraları Kurtuluş Savaşı sırasında yönettiği muharebelerde gösterdiği başarıdan daha parlak olduğu konusunda hemfikirler. Yalnızca bir tümen komutanı olduğu halde kendi görkemli, aynı zamanda son derece zeki kişiliğine güvenerek, Erkânı Harbiye riyasetiyle danışmadan kendi başına kararlar aldı. Savaşı Türklere kazandıran şey, onun, doğru zamanda doğru yerde olma konusunda sahip olduğu sırrına erişilmesi güç yeteneği idi."

Mustafa Kemal'in buyruğu Türk taarruzlarının dayandığı temel çıkış düşüncesini yansıtmaktadır. 1 Mayıs-20 Mayıs arası yapılan muharebeler buna göre değerlendirilmelidir.

1 Mayıs taarruzunda Türk tarafı, çok ağır kayıplara katlanarak tekrarlanan taarruzlardan hiçbir sonuç alamadı. Arıburnu bölgesindeki *1 Mayıs muharebeleri* tam anlamıyla kanlı bir boğuşma idi.

Yarbay Mustafa Kemal'in bu muharebe sonunda yayımladığı emirden bazı bölümler şöyledir:

> Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler kesinlikle bilmelidirler ki, bize verilen namus görevini tam olarak yerine getirmek için bir adım geri gitmek yoktur... düşmanı denize dökmedikçe yorgunluk belirtisi göstermeyeceklerine şüphem yoktur.

1 Mayıs taarruzu durmadan 24 saat sürdü ama bir sonuç vermedi. Siperlerine gömülmüş olan Anzaklara açıktan açığa hücum etmekle sonuç alınamayacağı görülmüştü. Ancak bundan ders alındığı söylenemez. Kolay kolay açıklanamayan birtakım nedenlerle Türk taarruzu devam etti. Hele *19 Mayıs* taarruzunun neden yapıldığını anlamak kolay değildir. 1 Mayıs 1915 sonuçsuz taarruzu ile Arıburnu bölgesinde "hareket muharebeleri" döneminin kapanmış olduğu düşünülebilir.

Bundan böyle girişilecek taarruz harekâtı "mevzi harbi" karakterinde düzenlenecektir.

1 Mayıs taarruzlarında 9.Tümen'in toplam kaybı üç alayın harp ceridelerine göre 25 subay ve 1.885 er olmak üzere 2.010 kişidir. Ancak sayının az gösterildiği sanılıyor. Halbuki Genelkurmayın yayımladığı Türk savaş tarihine göre bu sayı 6.000 civarındadır.

19.Tümen Kumandanı Mustafa Kemal, 3 Mayıs 1915 tarihinde başkumandan vekili Enver Paşa'ya bir mektup yazarak, düşmanın karaya çıkma nedeni olarak Liman von Sanders'in hatalı taktik uygulamasını göstermiştir:

> Maydos mıntıkası kuvvetlerine kumanda ettiğim zaman aldığım tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkân verilmeyebilirdi. Von Sanders Paşa Hazretleri bizi, bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı ve layıkıyla araştırmada bulunacak kadar bir zamana sahip olamadığından, sahilde çıkarma noktalarını tamamen açık bırakacak tertibat almış ve bugün düşmanın karaya asker çıkarmasını kolaylaştırmıştır... Vatanımızın müdaafasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan başta von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne itimat etmemenizi kati surette temin ederim. Bizzat buraya teşrif eder, umumi vaziyetimizin icaplarına göre bizzat sevk ve idare etmeniz münasip olur kardeşim.

Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya "kardeşim" diyerek hitap etmesi çok dikkat çekicidir. Oysa ikisi arasındaki çekişmeyi bilmeyen yoktur. Şevket Süreyya Aydemir'in yorumu da (Enver Paşa, c. 3, 241) çok dikkat çekici:

> Muhteviyatı, bu arada Enver Paşa'nın yakınlığını kazanarak, büyük kumanda mevkileri ve yetkiler almak arzusu ile yanan bir kalbin ifadelerini açığa vurur. Zaten Mustafa Kemal, yalnız o gün değil, Enver Paşa'nın emrinde ve orduda bulunduğu sürece, Enver Paşa'nın yakını olmak, onun itimadını kazanarak daha büyük kuvvetlere kumanda etmek fırsatını daima aramıştır. Enver Paşa'ya karşı, daha Rumeli'den başlayarak daima çekingen ve her zaman mesafeli kalmanın tedirginliği

içinde yaşamakla beraber, Paşa'dan gelen her yakınlaşma ya da iltifattan, her zaman duygulanmıştır. Hatta böyle iltifatları bazen, denebilir ki, aşırı değerlendirerek, Enver Paşa'ya daha büyük hizmet arzularını bildirmiştir. Fakat Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'e karşı tutumu, daima sınırlı kalmış ve ihtiyatlı olmuştur... Nitekim yukarıdaki mektuba da, beklediği karşılığı alamaz.

Mustafa Kemal, aynı mektupta düşmanı iki kez denize döktüğünü, ama üçüncü kez karaya çıkışlarını artık önleyemediklerini ifade etmektedir. Sadi Borak'ın derlemesine göre, Mustafa Kemal bu konuyu Madam Corinne'e attığı kartta da dile getirmiştir: *"İşte Arıburnu'nda İngilizlerle muharebedeyim. Düşmanın esaslı kuvvetini ezdim... Kalanı da cesur kıtalarım tarafından kontrol edilen bir noktaya sürüldü. Pek yakında ümit ederim ki düşmanın tam imhası haberini yakında alacaksınız."* Ne yazık ki bu, yalnızca bir dilek olarak kalmıştır.

4 Mayıs... Kabatepe Olayı

2 Mayıs'ta Anzaklar Lalebaba Tepesi'ne başarılı bir baskın harekâtı yapmışlardı, bundan güç alarak, bir komando grubuyla Kabatepe'yi de vurmak kararı aldılar.

Kabatepe'ye yapılacak baskın harekâtının planı ile Anzak Kolordusu Komutanı General Birdwood meşgul olmuş ve bu iş için 110 kişilik bir komando grubu kurulmuştu. Bunun 100 kişisi piyade ve 10 kişisi de istihkâm birliklerinden seçilmişti. Komando grubu üç subaylı idi.

Sabaha karşı saat 3'te dört filikayla kıyıya yaklaştılar ama açılan ateşlerle 12 er ve iki subay öldürüldü. Anzak komandolar geri çekilmek zorunda kaldı.

Bu küçük ve basit bir olaydı. Bu olayda Türklerin anlayışını yansıtan bir olay yaşandı. İngiliz gemilerinden yaklaştığı görülen Kızılhaç işaretli bir yaralı taşıma aracına Türk askerlerinden hiçbirisi tek mermi bile atmamışlardı. Bu istimbot, serbestçe kıyıya yaklaştı ve yaralılarını toplayıp geriye nakledinceye kadar Türk cephesi ateşlerini kesmişti.

5-18 Mayıs arasında 14 günlük bu süre içinde bazı küçük ve siper muharebeleri hariç, her iki tarafta sakin bir dönem geçirdi ve kendi hazırlıkları ile uğraştı. Her iki taraf mevzilerinde geceli gündüzlü sürüp giden tahkimat, gizleme ve engelleme faaliyetleri göze çarpıyordu.

Karşılıklı olarak geliştirilen siper savaşı hazırlıkları arasında, Anzakların bol sayıda kum torbaları kullandığı ve kum torbaları ile birlikte diğer ağır tahkimat malzemesiyle siperlerini mazgallı bir şekle soktuğu görüldü. Bunun yanı sıra, siper aynaları getirilmiş ve yakın gözetleme ve kolay atış olanakları da sağlanmıştı. Gözetleme aynaları, birisi önünde öbür parçası gerisinde ve fakat Türk mevzilerine doğru sabitlenmiş olan iki aynadan oluşmaktaydı. Avcı er, öndeki aynaya bakarak Türk mevzilerini kontrol edebilmekteydi. Siper kundağı, sabitlenen tüfeğin kundağına eklenen ve siperin içine doğru inen kundak olup nişancı er, gözetleme aynasıyla saptanan askere nişan alarak ateş etmekteydi. Bu araç, mevzideki erlerin karşı siperden atılan ateşlerle gözünden yaralanmasına neden olmaktaydı. Böylece, Anzaklar iyice toprağa gömülüyordu. Oysa Türk siperleri açıkta idi. Keskin nişancılara hedef olan Mehmet çok sayıda zayiat veriyordu.

İlk önlem olarak, ele geçirilebilen uydurma malzemeyle bir şeyler yapmak yoluna gidildi. Boş cephane sandıkları ve çuvallar toplandı. Bunlara toprak ya da kum doldurularak siperlerde mazgal yapılmaya çalışıldı. Ancak, bu gelişigüzel toplama malzemenin ihtiyaca yetişmeyeceği açıktı. Biraz sonra, tüm birlikler Anzak siperlerinde gördükleri siper aynası ve kum torbası istemeye başladılar. 5.Ordu'nun depolarında böyle bir malzeme yoktu. Durum Başkomutanlık vekâletine kadar duyuldu.

İkinci Kirte Muharebesi... 6-8 Mayıs 1915

İngiliz ve Fransızların 6 Mayıs'ta başlatıp üç gün sürdürdükleri "İkinci Kirte Muharebelerindeki" hedef amaçları Alçıtepe'yi almaktı.

Seddülbahir bölgesi çıkarmasında müttefik kuvvetler dar bir

kıyı şeridine sıkışıp kalmıştı. Bu dar üçgenden çıkmaları gerekiyordu. Öte yandan 28 Nisan ve 2 Mayıs'ta denedikleri hücumlar Türklerin önünde eriyip gitmişti. Üstelik gece taarruzlarında da çok ağır kayıplar vermişlerdi ve Fransız kanadı da çok hırpalanmıştı.

Hamilton'ın istediği takviye kuvvetleri gelmişti ve ek olarak da Arıburnu bölgesindeki Anzak Kolordusu'ndan iki tugayın Seddülbahir bölgesine kaydırılması kararlaştırılmıştı. Bu durumda 45 taburla Türk mevzilerine saldıracaklardı. Türklerin Güney bölgesindeki savunma kuvvetlerinin genel toplamı ise 17 taburdur.

Arıburnu bölgesinde kullanma olanağı bulamadıkları sahra toplarını da bu bölgeye taşımışlar, böylece karadaki topçu desteği 110 namluya çıkarılmıştı. Yeni plan aslında 29 Nisan'daki başarısız olmuş planın geliştirilmişiydi. Harekât planı üç evreliydi. İlk adımda Türklerin Kirte güneyindeki savunma mevzileri ele geçirilecekti. İkinci evrede, Fransız Tümeni'yle İngilizlerin 35 taburu birleşecek ve Yassıtepe istikametinde ileriye açılacaktı. Üçüncü evre ise Fransızlar artık çözülmüş olacağı sanılan Türklerin gerideki zayıf birliklerini süpürerek Tengerdere sırtlarına ilerleyecek, altı taburlu 29. İngiliz Tümeni'nin 87. Tugay'ı da Alçıtepe'yi işgal etmiş olacaktı.

Türk tarafının durumu iyi değildi. 20.Alay Muharebe Grubu Komutanı Binbaşı Halit, 5 Mayıs'ta verdiği raporda bunu ortaya koymuştur:

> Erler pek büyük karışıklık içerisindedir... Düşmanın bu yönden baş gösterecek ciddi bir taarruz hareketi, böyle çavuşlar elinde bulunan taburlar ve bölüklerden kurulu birlikler tarafından önlenemez...

25.Alay Muharebe Grubu'ndan Binbaşı Kadri'nin raporlarında da Türk birliklerin verdiği ağır yitimlerin ve yorgunluğun altı çizilmektedir. Bu rapora göre toplam sekiz taburda 35 subay kalmıştır.

Türk kuvvetleri açısından Seddülbahir cephesi ile Arıburnu cephesi arasında subay kaybı bakımından önemli bir fark göze

çarpmaktadır. Seddülbahir mıntıkasında çok sayıda küçük rütbeli subay ölürken, Arıburnu'nda yarbay-albay rütbesinde kayıplar olmuştur. Bunun temel etkeni, karargâhların kurulduğu noktalardır. Seddülbahir cephesi kıyıdan uzakta kurulmuştur. Çıkarma başladığında Ordu Karargâhı Çamlık Salimbey Çiftliği'nde Kolordu Karargâhı ise Alibey Çiftliği'ndeydi. Üzerinde durulması gereken bir nokta da cephedeki general ölümleridir. İngiliz komutanlığa bağlı üç general cephede yaşamını yitirirken, Osmanlı Ordu Komutanlığı'nın generallerini cephe önünde kimse görmemiştir. Bu nedenle yaralı ya da ölü general olmamıştır.

İngiliz-Fransız taarruzu öncesi iki tarafın savaşacak güçlerini de karşılaştırmakta yarar var.

İngiliz-Fransız kuvvetlerinin muharipleri 25.000'den fazlayken Türk muharipleri ancak 10.000 civarındadır. Türklerde 24 ağır makineli tüfek varken, karşı tarafta 300'den fazla ağır makineli tüfek vardı. Top durumu ise; Türk kuvvetlerinde 40 namlu, karşıda ise 105 namlu kara topçusu bulunmaktaydı. İngiliz-Fransız kuvvetlerinde 400'den fazla deniz topçusu yani gemi topu namlusu vardı. Tüm bunların dışında, dört beş günden beri geceli gündüzlü sürdürülen muharebeler sonunda Türk askeri fazlasıyla yorulmuş ve adeta bitkinleşmiştir.

Bu koşullar altında ve sahip olunan olanaklar içinde 6 Mayıs taarruzu bekleniyordu.

Türk cephesinde taarruz yine, eski mevzilerin yalınkat toprak siperlerinde karşılanacaktı. Grup Komutanı General Weber'di. Türk savunmasının kendini toparlayamadığı bir zaman seçilmişti. Koşullar zordu ama buna rağmen genç subaylar ve Çanakkale'nin komutan çavuşları sağa sola koşup emirler veriyorlardı: " Ölünecek, fakat bir karış toprak asla düşmana verilmeyecekti..

Her taarruz öncesi olduğu gibi deniz topçuları, istihkâmları ağır ateş altına aldılar. Siperler allak bullak olmuştu. Bu atışlarda kalkan toprak Türk askerine mezar oluyordu. Türk topçusu sayı ve ölçü bakımından zayıf, cephanesi de sayılı harcama emrine mahkûm olmasına karşın *İkinci Kirte Muharebesi*'nde çok

başırılı olmuştur. Bu da piyadelerin morallerini yükseltmiş savunma dirençlerini artırmıştır.

Saat 11'de başlayan deniz topçu hazırlık atışları sonrası 17 taburluk Fransız kanadı çok hırslı olarak saat 12'de 7.Tümen mevzilerine saldırdı.

6 Mayıs muharebelerinde 7.Tümen'in çok ağır ve olumsuz koşullar altında gösterdiği direnç ve üstün savaş gücü gerçekten eşsiz bir başarıydı. Kendisinden birkaç kat kuvvetin şiddetli saldırılarına gözünü kırpmadan göğüs germiş ve gösterdiği cesaretle Türk Savunması'nın Çanakkale'yi destanlaştıran örneklerinden birisini vermişti. Bu başarı, yalnız Fransız kanadının ilerlemesini engellemiş olmakla değil, daha çok, düşmanın bu kanattaki ilerlemelerine göre ayarlanmış bulunan genel harekât planını altüst ederek *İkinci Kirte Muharebesi*'nin talihini değiştirdiği için önemliydi.

Yakın döğüşte ve süngü muharebesinde Mehmetçiği yenmek olanaksızdı. Bu durum, Çanakkale'de gün yüzüne çıkmıştı. 6 Mayıs taarruzlarının en tehlikeli kısımlarını hep 7.Tümen karşılamış ve siperlerinde söndürmüştür.

İngiliz saldırılarını 9.Tümen bölgesi karşılamaktadır. Türk ileri karakolları yakın muharebeyi kabul ederek İngiliz harekâtını zorlaştırmıştır.

İngilizler muharebe ileri karakolları önünde ilerleyemediler, derin siperler kazıp toprağa gömüldüler. A. Oglander bu durumu şöyle açıklar " Bütün gün düşman örtü kuvvetleriyle uğraşıldı ve Türklerin asıl mevzileriyle bir türlü temasa geçilemedi."

İngiliz saldırıları durdurulmuştu. 88. İngiliz Tugayı'nın bugünkü muharebelerde vermiş olduğu zayiat, muharebe ettiği Türk takımlarının mevcudundan fazlaydı. Türk resmî savaş tarihçilerine göre hatırı sayılır bir yitikti bu ve bütün bu işleri iki piyade takımından kurulu ufak bir Türk muharebe ileri karakolu becermişti. Çanakkale'de olmayacak şeyler oluyor, Türk takımları şahlanıp 3-4 taburun hakkından gelebiliyordu. Hem de bütün taarruz planının işletilmek istenen esas ekseni üzerinde...

Zığındere sırtlarına yapılan İngiliz taarruzları da, (125. ve 29.

Tugaylar birlikte) donanma topçularının Sarıtepe ve derinliklerini ateş altına almalarına rağmen durduruldu. 125. Tugay'ın akşam raporunda verilen günlük zayiatın 350 kişi olduğu bildiriliyordu.

İkinci Kirte Muharebesi'nin ilk gününde İngiliz Başkomutanlığı'nın yaptığı plan uygulanamadığı için İngilizler ve Fransızlar birbirini suçlarken General Weber 5.Ordu Komutanlığı'na verdiği raporda, Şimdiye kadar güney bölgesine gönderilmiş olan 38 taburda ancak 13.000 tüfek bulunduğunu..." belirtmiştir.

6/7 Mayıs gecesi her iki taraf kuvvetleri yeni bir harekât için hazırlıklarını tamamlamakla geçirdiler. Türk tarafında gemi toplarının yağdırdığı güllelerle siper adına da bir şey kalmamıştı.

7 Mayıs günü harekâtı

General Hamilton'ın harekât planı genel yapısıyla değiştirilmemişti. Taarruza aynı şekilde ve ara verilmeden devam edilecekti. Hedef aynıydı. Alçıtepe blokunun kuşatılması.

Taarruzu karşılayacak olan 7.Tümen'in cephedeki alayları devamlı yitiklerle erimişti. Gerçekten çok yorgundular. Yiyecek ve cephane tedarikinde tıkanıklık devam ediyordu. Bir gecede doğal olarak siperler onarılamamıştı. Koşulları iyileştiremeyen Güney Grup Komutanlığı'ndan ise, "Tanrıya sığınılması; gayret gösterilmesi ve sonuna kadar dayanılmalıdır," deniliyordu.

Türk cephesindeki kuşkulu soru şuydu: Acaba 7.Tümen, bundan önceki muharebelerde olduğu gibi yine mucize denilecek şekilde dayanıp Seddülbahir cephesini kurtarabilecek miydi?

General Weber'in eli altında 1.181 kişi yitip gitmiş ve subaylarından çoğunu yitirmiş iki taburlu 18.Alay'dan başka bir ihtiyat yoktu. Bölge emrinde genel destek topçusu da yoktu. Cephede Alman erler de vardı. Yavuz ve Midilli kruvazörlerinden sökülüp Alman personeliyle birlikte cepheye sürülen 24 ağır makineli tüfek mevcutlu altı bölük vardı. Ancak, girdikleri ilk

muharebelerde Alman erleri silahlarını bırakıp dağılmış ve bu tüfeklerden gereğince yararlanmak mümkün olamamıştı.

Düşman topçusunun hazırlık ateşleri 7 Mayıs sabahı saat 10'da başladı ve yarım saat sürdü. Sonra başlayan şiddetli taarruz Türk siperlerinde eriyordu. Saat 16.30'da günün en kanlı dönemi yaşanmaya başladı. İngilizlerin Kirte'yi kopartmak istedikleri belliydi. Bu kesimde karşılıklı süngü hücumlarına da girişildi. Donanmanın saat 16.30'daki genel bombardımanı ardından başlayan İngiliz ve Fransız taarruzlarında kan gövdeyi götürüyordu.

Bir ara sağ kanatta bulunan 127.Alay ile öteki kanattaki 56.Alay'ın siperleri tamamen yıkılmıştı. Tümen komutanı ihtiyatları ileri sürerek her iki kanadı takviye etti. Verdiği emre göre; *"birlikler karşı taarruza geçerek durumlarını düzeltecek, hiç kimse geriye bir adım bile atmayacaktı."*

Fransızların iç kanadı koptu ve dağıldı. Türk hücumlarından kaçışan bu birlikler İngiliz Tugayı'nın siperlerine sığınmak zorunda kaldılar. Çanakkale'nin en yorgun, en fazla zayiat vermiş ve bütün birlikleri birbirine karışmış olan 7. Türk Tümeni bugünkü muharebelerde adeta şahlanmış ve 7 Mayıs harekâtına kendi adını verecek kadar başarılı olmuştu..

7 Mayıs harekâtının öyküsü çok kısa ve basitti. Düşman Başkomutanlığı kendine göre bir plan hazırlamış, varını yoğunu ortaya koyarak saldırmış ve kendi siperleriyle Türk siperleri arasında boşuna çabalayıp Türk silahlarının gölgesinde eski mevzilerine çekilmişti. Değişen hiçbir şey yoktu.

8 Mayıs harekâtı

İkinci Kirte Muharebeleri'nin üçüncü gününe gelinmişti. İngiliz Başkomutanlığı'nın harekât planı değişmemişti. Taarruz kuvvetleri artmıştı. Cephedeki Türk tümenlerinde bir değişiklik yoktu. Gece sakin geçti.

8 Mayıs sabahı saat 10.15'te kıyamet koptu. Denizden ve karadan tüm düşman topçuları birlikte ateşe başladılar. İkinci Kirte Muharebeleri'nin en hırçın bombardımanıydı. Harekâtın son

günü ve İngiliz Başkomutanlığı'nın son umuduydu. Topçulara sakınmadan cephane yakmaları emredilmişti. Topçu ateşinden 15 dakika sonra harekât başladı.

Saat 17.30'a kadar yapılan tüm hücumlar Türk siperlerinde eriyordu. Bu saatte tekrar şiddetli bir topçu ateşiyle başlayan son girişime adım atıldı. Bu İngiliz-Fransız kuvvetleri için çok kanlı bir deneme oldu. Bütün düşman birliklerine süngü takıp hücuma geçmeleri emredilmişti. Ama Zığındere sırtındaki birlikler siperlerinden çıkar çıkmaz saf halinde sapır sapır dökülmüş ve bir karış yeri bile işgal edememişlerdir. Avustralya ve Yeni Zelanda taburları bir anda yarı mevcudunu kaybederek perişan olmuştur.

Türk resmî savaş tarihinde yazılan ama İngiliz tarihlerine geçmeyen bir ilginç olay yaşanmıştır Zığındere sırtlarında.

> Bu bölgede süngü hücumuna kalkmak isteyen İngiliz birlikleri kanlı bir şekilde kırıldıktan sonra, bir düşman takımı beyaz bayrak çekerek teslim olmak istemiş, teslim olacakları sırada da kaçışmaya başlamışlardı. Bunları Saros kıyılarına sokulmuş olan kendi savaş gemileri ateşe tutup perişan ettiler. Panik öteki kanat birliklerine de yayıldı.

83 Rakımlı Tepe için Fransızlarla Türkler arasında kıyasıya bir mücadele oldu. Bu tepe birkaç kez el değiştirdi. 8 Mayıs gecesi bir baskın hücumuyla tepe Fransızların elinde kaldı.

İkinci Kirte Muharebesi'nden sonra Gelibolu Yarımadası üzerindeki müttefik kuvvetlerin durumu kritik döneme girmişti.

25 Nisan 1915 sabahı hızlı bir ilerlemeyle yarımadayı bir-iki gün içinde ele geçirmeyi planlayıp harekete geçen kuvvetler, İkinci Kirte Muharebesi sonunda, ağır yitikler karşılığı 300-500 metre ilerleyerek varabildikleri çizgide toprağı kazıp gömülmeyi kurtuluş çaresi olarak görmüşlerdi. Elde edilen kazanç, akıtılan kanla orantılı değildi. Zaten Çanakkale muharebeleri boyunca bu kazanç ancak birkaç muharebede elde edilmiştir. Yarımadada, sallantıda olan kıyı başlarında tutunup tutunamayacakları kuşku ve korkusu içindeydiler.

Çanakkalê harekâtı, bu durumuyla, İngiltere ve Fransa için çekilmek de dahil olmak üzere ivedi çözüm aranan bir sorun olmuştu.

Yarımada üzerindeki çatışmalar siper muharebelerine dönüştüğünden, eldeki kuvvetlerle yapılacak taarruzların bir sonuç vermeyeceği gerçeği anlaşılmıştı.

Bunun üzerine Amiral de Robeck, 10 Mayıs 1915'te Deniz Bakanlığı'na bir öneride bulunmuştu. Yeni takviye kuvvetleri gelinceye kadar, donanmanın bir kez daha kendi başına boğazı zorlamayı denemesine izin istedi.

Türk harp tarihçilerine göre (5. cilt 3. kitap) General Hamilton, Kitchener'den çekiniyor, onu memnun etmek için aşırı davranışlarda bulunuyor ve yanlış adım atmaktan ödü kopuyordu! Hiç kuşkusuz, Türk genelkurmay uzmanlarının bu değerlendirmesi subjektiftir ama dayanaklarını da şöyle belirtmektedirler: *"Örneğin, yeter derecede takviye kuvveti istemek cesaretini gösteremiyordu."* Burada aslında haklılık payı var, çünkü, aşağıda göreceğimiz gibi takviye kuvvetine gereksinim olup olmadığını 14 Mayıs'ta Savaş Konseyi, Hamilton'a soruyor, ancak Hamilton öneri götürmüyordu.

Alçıtepe'nin düşürülemeyişi, donanmanın yeniden saldırıya geçerek boğazı açma eğilimlerini doğurmuştu. Donanmaya yeniden bir fırsat verelim, deniliyordu. Bu sıralarda, Alman denizaltı gemilerinin Akdeniz'e geçtiği ve Ege'ye doğru ilerlediği haberi yayılmış; İngiliz ve Çanakkale önündeki deniz kuvvetlerinde panik yaratmıştı.

Türk harp tarihinin Frank Knight'ın yazmış olduğu *Çanakkale Savaşı*'ından aktardığına göre yapılan bir toplantıda Amiral Fischer, *"Kahrolsun bu Çanakkale! Hepimizin mezarı olacak bu yer!"* demiş; donanmanın büyük gemilerden çok küçük tonajlı gemilerle ve nihayet iki denizaltı ile takviye edilmesi kararı üzerine istifa etmiş ve İskoçya'ya hareket etmiştir.

Fischer'in yukarıdaki sözleri, donanmanın böyle bir hareketini uygun bulmadığının ifadesidir. Yine aynı kaynağa göre Kitchener ise hiddetlenmişti. Deniz kuvvetleri, önce tek başına boğazı açacağını söylemiş, sonra da kara ordusunun yardımını

istemiş ve sonunda da (10 Mayıs itibariyle) bu işten sıyrılma çarelerini aramaya başlamıştı. Yukarıdaki toplantı bunun üzerine yapılıyordu.

Boğaz'ın deniz kuvvetlerince yeniden zorlanarak geçilmesi için yapılan öneri, uzun tartışmalara yol açtı. Fransız yetkililerin de katıldığı bir toplantıda, öneri kabul edilmedi. Böylece Amiral de Robeck, ordunun Kilitbahir Platosu'nu ele geçirmesine kadar, boğazı geçme girişimini unutmak zorunda kaldı.

Artık yapılacak tek iş kalmıştı. Ordu, yeterince takviye edilmeli; Çanakkale Boğazı'nı açarak donanmanın Marmara'ya girmesi sağlanmalıydı.

İşte İkinci Kirte Muharebeleri sonucunda Londra'nın geldiği son nokta buydu. Artık müttefik kuvvetler için denizden taarruz unutulacak, kara muharebeleri takviye birliklerin desteğiyle şiddetlendirilecekti.

İkinci Kirte Muharebeleri'nin sonucu, Alçıtepe'nin Türklerden alınamayacağını göstermiştir.

Sedülbahir cephesindeki bu başarı, Enver Paşa'yı ve Liman Von Sanders'i Arıburnu cephesinde çok önemli bir yanlışa itmiştir. Buradan korkusu kalmayan Başkomutanlık eline geçirdiği kuvvetlerle Arıburnu bölgesinde, daha önce anlatılan mevzi savaşı koşullarına uymayarak başlattığı taarruzla *19 Mayıs* yenilgisini yaşamıştır. Seddülbahir'dekinden birkaç kat fazla Türk askeri kaybedilmiştir, üstelik 4,5 saat (bazı kaynaklar 6 saat demektedir) süren bir hücumda.

İkinci Kirte Muharebeleri üç gün sürmüştür ve Türk tarafının toplam kaybı yaklaşık 2.000 kişidir. İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin toplam kaybı ise 6.500 kişidir.

Bu muharebelerin sonucunu en yalın ifade eden kişi Ian Hamilton'dır. Londra'ya çektiği telgrafta şunu söylemiştir:

"Hedefime varamadım. Harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır."

Çanakkale Savaşları'nda üzerinde en çok tartışılan merak edilen konu birinci bölümde ayrı bir başlık altında anlattığımız askerin beslenmesir. Bu konuda Seddülbahir mıntıkası için Genelkurmay harp tarihi şunları yazıyor:

Tek zorluk Seddülbahir kesimindeki birliklerin seyyar mutfaklarını Soğanlıdere'de bırakmış olmalarıydı. Erata sıcak yemek yetiştirmek mümkün olamıyordu. Fakat, kara kazan dediğimiz o zamanki açık sahra mutfaklarını daha ileriye kurmak da tehlikeli ve aynı zamanda pek karışık bir sorundu. Daha ilerideki arazide muharip birlikler bile barınamıyorlardı. Duman çıkaran bu gibi servislerin ihtiyat ve topçu grupları arasına sokulması uygun değildir. Aynı zorunluk Arıburnu bölgesinde de mevcuttu. Mutfakların çoğu Maltepe-Bigalı hattı gerisinde kurulmuştu.

Askerin yiyecek maddesi ve miktarı her bakımdan mükemmeldi. Çünkü seferi istihkak yüksek düzeyde olduğu gibi Batı Anadolu'nun bütün kasabaları Çanakkale kahramanlarına az bulunan erzakı armağan olarak gönderiyorlardı. İzmir ve Ege bölgesinin nefis kuruyemişleri her askerin torbasında bol bol mevcuttu.

10 Mayıs.... Bombasırtı taarruzu

9 Mayıs gecesi bir Anzak tugayı gece 23'te Bombasırtı'na ani olarak taarruza geçti. İlk saldıranlar siperlerde ve çoğu siperlerin önünde kırıldı. Fakat, Anzaklar yeni kuvvetlerle hücumlarını tazeliyorlardı. Saatlerce süngü ile yakın döğüşe girildi. Gece karanlığında kimin ne yaptığı da bilinmiyordu. Bilinen tek şey Bombasırtı'nın Türklerin elinde olduğuydu. 14.Alay'ın siperlerine bazı Anzak avcıları girdiler. Fakat, bunların büyük bir kısmı siperlerde yok edildi. Öbürleri de zorlukla kaçabildiler. Anzakların zayiatının 600 ölü ve 2.000 kadar da yaralı olduğu tahmin edildi.

Bombasırtı ve dolaylarının her iki taraf için de ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşıldı.

General Hamilton, 10 Mayıs 1915'te Londra'ya gönderdiği bir telgrafta, iki tümen daha gönderilecek olursa Arıburnu ve Seddülbahir'de başarıyla ilerleyebileceğini bildirdi. Yine de bir açık kapı bırakarak, Türk savunmasının oldukça düzenlilik kazandığını eklemeyi de ihmal etmemişti.

Çanakkale harekâtı için üç çözüm yolu vardı. Birincisi bu gi-

rişimden vazgeçmek. İkincisi, büyük kuvvetler göndererek çabuk bir başarı sağlamak. Üçüncüsü de, bir tümen göndererek şimdiki durumu sürdürüp Türk direnişini yavaş yavaş kırmak.

Birinci çözüm, çekilmeyi gerektirecekti. İtilaf Devletleri'nin başarısızlık haberi, genç Balkan devletlerini Almanya'nın yanında yer almaya itecekti. Öte yandan İslâm dünyasında da ayaklanmalara yol açabilecekti.

İkinci çözüm yoluysa, yeterli takviye kuvveti sağlanmasını gerektiriyordu. Bu takdirde, "Çanakkale sorunu" sonuca ulaşabilirdi. Çanakkale'de kazanılacak başarı ve Türklerin yenilmesi, Rus Kafkas Ordusu'nun serbest kalmasını ve böylece bu kuvvetlerin başka alanlarda kullanılmasını sağlayacaktı. Buna ek olarak, Rusların Karpatlar'da ve Galiçya'daki zayiatını olabildiğince azaltacaktı.

Türk harp tarihinde belirtildiğine göre, bu çözümü engelleyen önemli etkenler vardı. Batı cephesinden ısrarla ve ivedilikle takviye ve cephane istekleri gelmekte ama karşılanamamaktaydı. Ayrıca Lord Kitchener Almanya'nın İngiltere'ye bir çıkarma yapmasından endişe ediyordu. Bu nedenle, tek bir erin bile İngiltere'den dışarıya gönderilmesini istemiyordu.

Üçüncü çözüm yolu aslında uygulanması için haklı yönleri olan bir öneriydi ama sonuca ulaşmak oldukça zor olacaktı. Pek çok olasılığı bir arada düşünmek ve hızlı karar vererek uygulanmak zorunluluğu vardı ki, bu Türk direnişi karşısında ve bu koşullar altında amfibi harekât düzenleyen kuvvetlerin eşzamanlı hareketi gerçekten zorluklarla doluydu. Bu nedenle kuşkuyla karşılandı ama yine de uygulama şansı en yüksek olan öneriydi.

Muavenet ile HMS Goliath

Karadaki muharebelere kısa bir ara verip, Mayıs ayı ortalarında deniz üzerinde yaşanan bir su üstü çatışmasına göz atalım. Tarihin gördüğü ilk zayiatı çok yüksek kanlı savaşın başlangıcı 28 Haziran 1914 olarak yazıldı tarih kitaplarına. Osmanlı'nın resmen savaşa katılışı ise 29 Ekim 1914 sonrasıdır. Osmanlı sanca-

ğı çekilen bir Alman savaş gemisinin, yani Goeben'in (Yavuz'un) Rus limanlarını bombalaması sonrasıdır.

Mayıs 1915'te su üstü mücadelesine konu olan bir başka Osmanlı gemisinin öyküsü bundan yaklaşık altı ay sonraya denk gelmektedir.

Önceki bölümde ayrıntılarını okuduğumuz, İngilizler Seddülbahir kıyılarına da çıkmışlar ise de, taarruzları ve ilerlemeleri durdurulmuş ama Osmanlı birlikleri de düşmanı denize atamadığından, sert ve çetin bir siper muharebesi başlamıştı. Düşmanın Türk cephesini yarmak için Kirte istikametine yönelttiği taarruzları kritik bir durum yaratmıştı.

Morto Koyu'na giren düşman zırhlıları ağır topları ile Türk savunma cephesinin özellikle güney bölümünü ateş altına alarak bunaltmaya başlamıştı. Eskihisarlık ile Kirte arasındaki cepheyi tutan Bursa Jandarma Taburu ile 56, 127, 15 ve 32. Alaylar bu top atışları yüzünden çok sarsılıyorlardı. İngiliz ve Fransız gemileri gündüzleri ağır bataryaları ile Türk mevzilerini döverken, geceleri de kuvvetli ışıldakları ile etrafı aydınlatıyor ve gece karanlığından istifade edilerek yapılmak istenen asker ve malzeme sevkıyatını zorlaştırıyorlardı.

Bu durum karşısında Güney Grubu Komutanlığı, Mayıs başında Başkomutanlık Vekilliği'ne müracaat ederek, Morto Koyun'daki bu zırhlılara karşı bir operasyon yapılmasını istedi. Donanma Komutanlığı ile Müstahkem Mevkii Komutanlıkları da bir gece torpido hücumu yapılmasına karar verdiler.

Önceleri Akhisar sınıfı küçük botların görevlendirilmesi düşünüldüyse de sonra bu Genova/Ansaldo 1904 yapımı 165 tonluk botların bir tek torpido kovanı taşıdıkları göz önünde bulundurularak, iki-üç botla bir gece taarruzunun, Osmanlı Bahriyesi'nin eğitim eksikliği nedeniyle başarılı olamayacağına karar verildi.

Sonunda deniz üstü hücumun yine de gece yapılmasına karar verilir ve bu görev için 1910 Schichau Werft yapımı 765 tonluk 3 torpido kovanı taşıyan *Muavenet-i Milliye Muhribi* uygun görülür.

Komutanı Yüzbaşı Ahmet Saffet Efendi'nin olduğu *Muave-*

net'te müşavir komutan olarak Yüzbaşı Rudolf Firle bulunuyordu. Firle aynı gemi ile Odesa baskınına iştirak etmiş ve Türk arkadaş ve meslektaşlarının güven ve sevgisini kazanmış, gemide hiçbir sürtüşme ve soruna meydan vermeyen bir subay olarak, Türk ve Alman bütün mürettebat tarafından sevilen birisiydi. Türklerle olan dostluğu 1940'lı yıllara, hayatının sonuna kadar sürmüş ve eski silah arkadaşları ile mektuplaşmaya devam etmiştir.

Muavenet'te; Firle'den başka Üsteğmen Sebair ile Çarkçı Teğmeni Andrae dışında Alman personel olarak üç torpido çavuşu, üç porsun, bir vandabandra, bir telsiz çavuşu ile bir ateşçi er vardı. Bu Almanlarla birlikte toplam mürettebat 94 kişiydi. Firle başlangıçta gemi yönetimini arkadaş olduğu Ahmet Saffet Efendi'ye bırakmış ve kendi bir kenarda sessizce seyri izlemekteyken, kendisine akıl danışılınca müdahale etmiştir ama kısa bir süre sonra tüm emirler kendisi tarafından verilmiştir. Kısacası geminin komutası kendisine geçmişti.

9 Mayıs 1915 akşamı, Marmara'da devriye görevi sonunda Paşa Limanı'na demirleyen *Muavenet* bir telsiz emri alır: "*Morto Koyu'ndaki düşmana bir gece hücumu yapılacaktır. Stop, emirlerinizi almak için geliniz, stop.*"

Boğaz Komutanlığı'nda gerekli emirleri aldıktan sonra *Muavenet* 12 Mayıs akşamı Soğandere önünde demirledi. Bir gün önce de Firle ile Ahmet Efendi akşam karanlığında Güney Grubu Muharebe İdare yerine giderek, etrafı tetkik ederler. O geceyi Firle hatıra defterinde şöyle anlatıyor:

> Gece saat 10.00'da Ahmet'le birlikte üstü kapalı dehlizlerden geçerek gözetleme yerine gittik. Bütün boğaz panoraması ihtişamı ile gözümüzün önündeydi. Boğaz girişi, düşman gemilerinin ışıkları ile parlıyordu. Bu ışıkları görünce insan kendini Kiel'de yelken haftasında zannediyordu. Hedefimiz olan Morto Koyu altımızda idi. Koy girişinde yatan bir zırhlı, ışıldakları ile sahili aydınlatıyor ve arada bir ağır topları ile mevzilerimize ateş ediyordu. Zaman zaman İngilizlerin attığı tenvir mermileri yükseliyordu. Koruma olarak bir muhrip zırhlının açığında dururken, ikinci bir muhrip de zırhlı ile kıyının arasında yatıyor-

du. Saat 3'te yorgun argın gemimize döndük. (Bülent Eryavuz arşivi)

Saldırının gece yarısından sonra yapılması kararlaştırılmıştı. O saatlerde İngiliz gözcülerinin dikkatsiz ve uykulu olacakları düşünülmüştü.

Bu saldırıyı Firle'nin Amiral Suschon'a verdiği rapordan izleyelim:

Saat 1.15 pruvamızda 200 metre kadar mesafede bir gemi ışıldakla bize 202 işaretini gönderdi. Emir üzerine vandabandra da aynı işaret ile yanıt verdi. Aynı anda ben de megafonla kovanlara "ateş serbest" emrini verdim.

Önce baş kovan, arkasından sıra ile merkez ve kıç kovanlar ateşlendi. Arka arkaya üç şiddetli infilak duyduk. Birinci torpido köprü hizasından, ikincisi arka baca hizasından, üçüncüsü de kıç omuzluktan vurdu. Gemi ilk patlama ile hemen sancak tarafına yattı. Kıç direk hizasında büyük bir patlama oldu, herhalde arka cephanelik patlamıştı. Etrafta büyük bir sessizlik vardı, ne kimse bağırıyor ne de başka bir hareket görülüyordu. Ne muhriplerde ne de vurduğumuz geminin arkasında yatan öbür zırhlıda (HMS Cornwallis) bir hareket oldu. Sanki herkes şaşkınlıktan donmuş gibiydi. İkinci torpido atılırken hemen iskele alabanda ve tam yolla kıyıya döndüm. Domuz Deresi açıklarındaki serseri mayınlardan da kaçmamız gerekiyordu. Arkamızda bütün ışıldaklar geminin battığı sulara çevrilmişti ve birçok gemi yardıma geliyordu. Saat 2'de Soğandere önünde demirledim. (Bülent Eryavuz arşivi)

Üç torpil yiyen 13.000 tonluk koca *Goliath* 570 kişilik mürettebatıyla birlikte birkaç dakika içinde battı. Goliath ya da Türkçe okunuşuyla *Golyat* adı Kitabı Mukaddes'te geçmektedir. Kutsal Kitap'ta (I. Samuel 17), Davut'un öldürdüğü Filistinli dev olarak yer alır. Filistinliler Saul'a karşı savaşmaya geldiklerinde Golyat teke tek dövüşmek için ortaya çıkar. Yalnızca Davut bu tehlikeyi göze alır; bir sapan ve çakıl taşlarıyla Golyat'ı yener. Savaşçılarının yenildiğini gören Filistinliler umutlarını yitirerek geri çekilirler. Davut Saul'dan kaçarken Golyat'ın ünlü kılıcını da beraberinde götürür.

Kutsal Kitap'tan esinlenirek adı konulan dev zırhlı *Goliath*'ı sulara gömen *Muavenet* ertesi gün Çanakkale'de büyük bir coşku ile karşılandı ve 14 Mayıs öğle saatlerinde, bütün mürettebat çimariva durumunda ve 3 boş torpido kovanı 90 derece çevrilmiş olarak, *Yavuz*'da çalınan donanma bandosu ve bütün gemilerden yükselen "yaşa" sesleri arasında gemi İstinye'de aborda oldu.

Goliath'ın batırılışı Şerif Güralp'ın anılarında da yer almaktadır. Öykü, Almanların Osmanlı ordusunda teğmen düzeyinde bile etkili olduğunu göstermesi açısından da oldukça ilginç görünüyor. *Bir askerin günlüğünden* (s.35 vd) şunları okuyoruz:

> Bizim bulunduğumuz Anadolu tarafında hayat sakin geçerken Gelibolu Yarımadası'nda geceli gündüzlü muharebe cereyan ediyor, ben de sabah akşam düşmanın deniz vasıtaları hakkında raporlarımı gönderiyordum. Bir gün Kolordu Birinci Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Haydar Bey bir Alman deniz teğmeniyle beraber geldiler:
>
> "Şerif Bey! Senin raporlarınla ordu iyi iş başarıyor. Lakin bunların daha mükemmel ve verimli olabilmesi için sana yardımcı olarak bir deniz teğmeni getirdim. Bay Kiriger bundan sonra senin yanında kalacak. Denize ait raporlarında sana yardım edecektir." dedi.
>
> *Bilhassa denize ait raporların tanziminde çok güçlük çekiyorum. Yolcu ve nakliye gemilerinin tonajlarını takribi yazıyorum. Bundan sonra raporların daha isabetli olacağı şüphesizdir,"* yanıtını verdim...
>
> Yeni yardımcım, diğer Almanlara hiç benzemiyordu. Kara kaşlı, kara gözlü, buğday tenli, fidan gibi ince boylu Bavyeralı bir genç subaydı. Tavır ve hareketleri ciddi ve çok samimiydi. Yalnız onunla iyi anlaşamıyorduk. Çünkü ben Almanca bilmem. Fransızcam ise mektepte öğrendiğimden ibaret, o ise mükemmel Fransızca biliyordu. Bu sebeple konuşmalarımıza çeşitli işaretler karıştırarak anlaşmaya çalışıyorduk. Gözetleme yerimiz Yenişehir'in kuzeyinde olduğu için onun köyde kalması icap ediyordu. Köyde ise ikamet edilebilecek bir tek ev kalmıştı. Diğerleri az çok bombardımandan harap olmuştu. Bu ev muhafazalı bir yerde ve benim ikametime tahsis edilmişti. İki oda-

lı, küçük, ancak yağlıboyalı, temiz, villa gibi bir şeydi. Bu evi kendisine vererek, ben eşyamla aşağıda müfreze karargâhındaki sığınağıma geçtim.

... Bir ay zarfında, şöyle böyle Türkçe de öğrendi. Ben de biraz Fransızca'mı ilerlettim. Şimdi daha iyi anlaşıyorduk. Bir gün bana: '"*Komutanım! Morto Limanı'nda yatan Golyat zırhlısı gece gündüz aynı yerde duruyor. Eğer bana bir vasıta verilirse bir gecede ben onu büsbütün batırabilirim.*"

Yanıt verdim: "*Yazılı olarak teklif yap!*"

Aynı günde yazılı olarak müraacatını yaptı. Ben de yukarı makama gönderdim. Üç gün sonra kendisini Çanakkale'ye çağırdılar. Giderken bana: "*Yarın gece Kumkale'de bulunursanız gece yarısından sonra onu batırdığımı yakından görürsünüz,*" dedi.

Kendisine başarılar ve selametler dileyerek uğurladım. Dediği gece hakikaten o muhteşem, Anadolu tarafında İntepeler'i inleten Rumeli tarafını titreten koca İngiliz harp gemisi Morto Limanı'nda mortoyu çekti. Denizin dibine gitti. İki gün sonra benim yardımcım da geri döndü. Elini sıkarak: "*Tebrik ederim Bay Kiriger, doğrusu çok başarılı oldun,*" dedim.

"*Komutanım Golyat'ı ben değil bir Türk deniz subayı batırdı.*"

"*Ama bu işi sen düşündün; başarının yarısının da senin olması gerekir.*"

Bu olay İngilizlerde şok yarattı ama vurulan darbe sadece bununla sınırlı kalmadı, onlar daha bunun etkisini atlatamadan, kıyıda durup Türk siperlerini döven bir zırhlı daha batırıldı.

Almanya'dan kalkıp İstanbul'a gelmek üzere yola çıkan **U-21** Alman denizaltısı Ege Denizi'ne girmişti.

U-21, 25 Mayıs 1915 tarihinde İngilizlerin *Triumph* zırhlısını batırdı, aynı denizaltı ertesi gün *Majestik* adlı zırhlıyı da batırınca İngilizler kıyıya zırhlılarını demirleyip yatık ateşli toplarla kendi kuvvetlerini korumaktan vazgeçtiler.

U-21 Alman denizaltısı Çanakkale'yi geçip İstanbul'a geldi.

Düşman donanması bu kez silahsız kasabaları, köyleri bombardıman etmeye başladı

Savaş kurallarına aykırı olan bu alçaklığı protesto için Harbiye Nazırı Enver Paşa, o sırada İstanbul'da tarafsız bir devletin sefiri olarak bulunan Amerikan elçisine bir nota verdi ve, "*Sivil-*

lerin ölmesini önleyin aksi halde İstanbul'da ne kadar İngiliz, Fransız varsa hepsini toplayıp Çanakkale'ye bombardıman bölgesine götüreceğiz, önce kendi vatandaşlarını öldürsünler," dedi.

İstanbul'da İngiliz ve Fransız uyruğunda üç bin kişi vardı, ancak bunların çoğu gerçek İngiliz, Fransız değildi, levantendi. Rum, Musevi, İtalyan, Fransız, İngiliz karışığı olan bu levantenler korku içinde Amerikan sefarethanesinin bahçesinde toplanmış ağlaşıyorlardı.

Osmanlı Devleti savaş halinde olduğu halde Fransız ve İngiliz uyruklu kişileri toplama kamplarına almamıştı. Ama bu kez sivillerin bombalanmasını önlemek için İngiliz ve Fransız uyruğundaki kişiler Gelibolu'ya götürülecekti.

Amerikan sefirinin araya girmesiyle levantenlerin cepheye götürülmesinden vazgeçildi, ancak 50 gerçek İngiliz ve 50 gerçek Fransız seçildi. Üstelik bunlar önemli kişilerdi. Bu seçkin kişiler cepheye yollandı.

Bu durum üzerine düşman gemileri sivil hedefleri bombalamayı durdurdular ve bir hafta sonra da bu yüz kişi İstanbul'a geri getirildi. Araya bu ayrıntıları serpiştirdikten sonra ben yeniden bıraktığım yerden, *Muavenet*'in zaferinin paylaşılması ve kutlanmasına devam edeyim.

İki müttefik arasında bu başarının paylaşılması kavgası daha o günlerde başladı. Osmanlılar ve Almanlar bu iyi düşünülüp, iyi icra edilen hareketin kendi eserleri olduğunda ısrar etmeye başladılar Hatta o kadar ki, yapılan yayınlar ve çekilen fotoğraflarda bu çıplak biçimde görülür. Osmanlı ve Alman subay ve erleri hep ayrı ayrı fotoğraf çektirmişlerdi. Çehrelerin asık olduğu, 94 kişilik karma mürettebatı birlikte gösteren tek bir fotoğraf vardır.

Geminin bütün subay ve erleri tebrik edilmiş ve nişanlarla onurlandırılmıştır. Bu onurlandırmanın doruk noktası 21 Mayıs günü "Cuma selamlığından" sonra kendilerinin Sultan Mehmet Reşat'a takdim edilmeleridir.

Yüzbaşı Rudolf Firle'nin bu "Cuma selamlığı" ile ilgili notlarına bir göz atalım:

Majeste Sultan Camii'nden sivil elbise ile çıktı. Biz bütün gemi mürettebatı saf halindeydik. Sultan önümüzden geçerken iki eli ile Ahmet'in elini sıkıp tebrik etti ve bir baba şefkati ile yanaklarını okşadı.

Benim de içtenlikle elimi sıkıp, tebrik etti. Sırada bulunan Teğmen Rıza ile Teğmen Andrae'nin de ellerini sıkarken, Sultan'ın önünde saygı ile eğilen Teğmen Andrae'nin alışık olmadığından, başındaki fes yere düştü. Sultan o babacan haliyle hiç renk vermezken, arkasında bulunan Enver Paşa hafifçe tebessüm etti. Yanında bulunan Amiral Suschon ise kıpkırmızı olmuş ve yüzü başındaki fesin rengini almıştı. Sultan hepimizin üstünde çok iyi bir etki bıraktı. Bu tonton ihtiyar her ne kadar bir "Ares" bir savaş tanrısı değilse de, o baba tavırlar ile tam bir masal sultanıydı.

Korvet kaptanlığına terfi eden Ahmet Saffet Efendi ve Firle kılıçlı altın imtiyaz madalyası ile öbür subay ve erler ise kılıçlı gümüş imtiyaz madalyaları ile onurlandırıldılar.

Bu başarı yalnız Türklerin ya da yalnız Almanların değildir. Daha çok iki müttefik ordu askerlerinin çok olumlu ve dürüst bir işbirliğinin sonucudur.

Tarafların bu olayı yalnızca kendi başarısıymış göstermesi çok sonraları olmuştur. Tarih tahrif edilmeye en uygun alandır. İstediğin kadar yalan yazabilirsin, nasılsa tarih senden hesap soramaz!

14 Mayıs... Bombasırtı taarruzları

İngiliz komutanlık her ne pahasına olursa olsun Bombasırtı'nı ele geçirmek istiyordu. Bu nedenle üst üste ve sabaha kadar devam eden taarruzlara giriştiler. Gece saat 1.30'da başlayan kuvvetli saldırı Bombasırtı-Cesarettepe kuzeyi arasındaki Türk mevzilerine tekrarlandı.

Anzakların bazıları ilk hat siperlere girdilerse de, buradaki Mehmetçiklerin süngü hücumlarıyla ve çok kanlı bir şekilde püskürtüldüler. Bu geceki muharebeler, gerçekten çok sert ve kıyasıya oldu.

Ön hat siperleri elden ele geçmiş, sabaha kadar çok kanlı süngü çarpışmaları olmuştu. Ama, sonunda yine Türkler siperlerini korudular.

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşları'na ait anılarını anlatırken Bombasırtı'na ayrı bir önem vermektedir. "Atatürk'ün Anafartalar muharebelerine ait hatıraları"ndan Uluğ İğdemir dinlediklerini şöyle aktarır:

> Biz, kişisel kahramanlıklarla uğraşmıyoruz. Yalnız, size Bombasırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafe sekiz-on metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekilerin hiçbirisi kurtulmamacasına düşüyor. İkinci siperdekiler onların yerine gidiyor. Fakat, ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkül ile biliyor musunuz?.. Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini de biliyor ve en ufak bir çekinme bile göstermiyor.
>
> Sarsılmak yok... Okumak bilenler Kuranıkerim okuyor ve cennete gitmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler, kelime-i şahâdet çekerek yürüyorlar. İşte bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer bir örnektir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale muharebesini kazandıran bu yüksek ruhtur.

İkdam Gazetesi'nin 13 Temmuz 1915 günlü sayısında Bombasırtı'na özel yer ayırdıklarını görüyoruz. Burada bazı bölümlerde şunlar yazıyor (çev. Murat Çulcu):

> Tepenin de şöhreti orada kazanılan bir siperdir. Bu siper düşmanın ileri hattına pek yakın fakat savunulması bizim için bir hayati meseledir. Savaşın ilk anlarında düşman burasını, hücum ve tüfek ateşi ile elde etmeyi tasarlamışsa da siperdekilerin demir gibi mukavemetlerinin önünde tutunamayacaklarını anlamışlardır.
>
> İngilizlerin kullandığı zehirli (gaz) bombalar atarak askerlerimizi kaçırmayı denemişlerdir. Bu plan belki doğruydu. Ama karşılarında Osmanlı inancı olmasaydı... İşte bu inanç, işte bu yurt aşkı, düşmanın ölüm saçtığı bir yere Türk çocuğunun düğüne gidermiş gibi koşması, değil zehirli bombalar, gökyüzünden taş, ateş yağsa bile vatan savunması içindir.

Gazetedeki yorumun bundan sonrası, neredeyse Mustafa Kemal'in ifadeleriyle aynıdır:

> O sipere atılan şehit olmaya adaydır... Oraya göreve giden artık bu dünyaya, milletin şefkatine kısa bir süre konuktur.
>
> Sipere gitmek ânı yaklaştığı sırada mangada bir ses yükselir. *"Yoldaşlar, hazır olun. Erlik günü. Memlekete hizmet bayramı geldi!"*
>
> Tekbirler altında kahramanlar yürümeye başlarlar. Cennetlere uçan arkadaşların yerlerini almaya giderler... Son bir ses: *"Allah-ü ekber!.. Yaşasın vatan!.."*
>
> Bomba Tepesi Osmanlılar için sonsuz bir şan ve şeref vesilesidir, bir vatanın ilahi varlığının sembolüdür...

14 Mayıs'taki Anzak saldırısı sonrası Türk siperlerinin önünde 300 ölü sayılmış ve Anzakların toplam zayiatının 1.500 olduğu tahmin edilmiştir. Siperlere giren Anzaklardan 200'den fazla silah ve çok sayıda kürek ve başka teçhizat ele geçirilmiştir.

14 Mayıs 1915'te toplanan "Savaş Konseyi", General Hamilton'dan taarruz için ne kadar askere ihtiyacı olduğunun bir kez daha sorulmasına karar verdi.

General Hamilton, 17 Mayıs 1915'te verdiği karşılıkta, eğer Ruslar bir kolorduyla Karadeniz Boğazı'na kadar çıkar ya da Bulgar ve Yunanlılar savaş ilanına kandırılabilirse, önceleri istediği iki tümenle yetineceğini ifade etti. Bu kabul görmezse, bugünkü durumun devam etmesi halinde bile, iki tümene daha gereksinme olacağını bildirdi.

Halbuki Lord Kitchener, Çanakkale Cephesi'nin dört tümenle takviye edilmesi halinde bile hızlı bir başarı sağlanacağı kanısında değildi. Hemen ertesi günü (18 Mayıs) gönderdiği karşılıkta şunları söylüyordu:

> Fikirleriniz, içinde bulunduğumuz güçlüğü hızla giderme konusundaki ana görüşü tahrik ve destekleyici nitelikte değildir. İki cepheyi uzun süre besleyebilmek için memleketin tüm kaynaklarını kullanmak gibi önemli bir sorunla karşılaşmaktayız. Halen Çanakkale'de uğradığımız talihsizliği en yakın bir zamanda gidermek için mümkün olan çabayı harcayacağınıza ve doğuda büyük kargaşalıklar doğuracak olan Çanakkale'den çe-

kilme sorununun en olumlu çözüm çaresi olarak orduca benimsenmesine engel olacağınıza inancım vardır.

Bu görüşü bildiren Kitchener, Savaş Konseyi toplantısından dört gün önce, 10 Mayıs 1915'te söz verdiği 52.Tümen'in yolda olduğunu da belirtmiştir.

Mayıs ayının ortalarına gelindiğinde İngiltere'deki karar alıcılar "Çanakkale Sorunu" karşısında, büyük umutsuzluğa kapılmış ve çekilmeyi bile tartışacak hale gelmiştir. Kısa bir süre sonra toparlanarak, yukarıda verilen üç senaryo üzerinde çalışılmış, takviye kuvvetlerle devam kararı alınmıştır. Londra'da bu "beyin fırtınaları" sürürken, müttefik kuvvetler "14 Mayıs Bombasırtı" taarruzunu, Enver Paşa da 11 Mayıs'ta (bazı kaynaklar bunu 10 Mayıs olarak belirtir ama Genelkurmay'ın Atase arşivlerine dayanarak yaptığı yayınlarda bunun 11 Mayıs olduğu hiç terreddütsüz bir şekilde ortaya konmuştur, bu nedenle 10 Mayıs kesinlikle yanlıştır) yaptığı gizli görüşmede verdiği direktifle Türk tarafı, Türk savaş tarihinin en ağır yenilgilerinden birisi olan "19 Mayıs taarruzunu" planlamıştır.

19 Mayıs 1915, Arıburnu, Türk taarruzu

Fahrettin Altay'ın anılarına göre Enver Paşa giderken vaatettiği ikinci tümen Albay Hasan Askerî kumandasında olarak gelmeye başladı. Bu tümenin nasıl kullanılacağı Esat Paşa'ya soruldu.

"Alayları Mustafa Kemal'in emrine mi, yoksa cepheyi ikiye ayırıp bir kısmını yeni tümene mi vereceğiz?" Soruyu soran Fahrettin Altay'dı. Esat Paşa'nın yanıtı şu oldu: "Yeni tümenin alaylarını ayırıp Mustafa Kemal'in emrine nasıl verebiliriz? Başarısızlık halinde sorumlu olmaz mıyız? Tümenin komutanı albay olduğundan Yarbay Mustafa Kemal'in emrine verilmeyeceği tabiidir. Cepheyi ikiye ayırmak zarurettir. Sol yanı oradaki birliklerle beraber yeni gelen tümen emrine verip oradan düşmana saldırma emri yazarsınız. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in şimdiye kadar yaptığı değerli hizmetleri takdirkâr ifadelerle emirde belirtip kendisine kılıçlı altın liyakat savaş madalyası verdiğimi,

ikinci tümenin saldırısına katılarak yardım etmesini ve savaşı onun karargâhından izleyip idare edeceğimi bildirirsiniz..."

Esat Paşa'nın emri derhal yerine getirildi. Albay Hasan Askerî, yanında kurmayı Yüzbaşı Kemal olduğu halde kendilerine verilen cephe kısmını gezip yapacakları saldırıyı tasarlamışlar, gece de birliklerini mevzilere yerleştirmişlerdi.

17 Mayıs 1915 tarihinde Kemalyeri'nde Yarbay Mustafa Kemal bir mesaj yayımlıyordu:

> Bugüne kadar kumandası bende bulunan Arıburnu kuvvetlerinin yeni birliklerle büyüyen bugünkü vaziyeti,. 3. Kolordu ve Kuzey Grubu Kumandanı Muhterem Paşa hazretlerinin (Esat Paşa e.m.) emir ve kumandayı bizzat üstlenmelerini gerektirmiştir. 12.2.1331'den (15 Nisan 1915) bugüne kadar geçen yirmi üç gün zarfında hilafet ve saltanat makamının anahtarı olan Çanakakle Boğazı'nı düşürmek maksadıyla vatanımıza ayak basan düşmanı kumandam altında yaptıkları aralıksız ve kahramanca hücumlarıyla Osmanlı tarihimizde bir şan ve namus sayfası oluşturan 19.Tümen'imden başka 27, 64, 33, 25 ve 5.Tümen'lerin 13, 14, 15. Piyade ve 5, 7, 9. Topçu Alayları'nın muhtelif süvari, istihkâm bölükleriyle öteki kıtaların kumandan, subay ve e·:lerine bu dakikada kumanda vedası ederken takdir ve hürmetlerimi belirtmeyi borç sayarım. 23 gün sevk ve idare etmek bahtiyarlığıyla övündüğüm siz demirden kitlenin hüdaya yaraşır saldırıları sayesindedir ki, düşmanın yirmi bini aşan kuvveti Arıburnu'nda mahvedildi. Kılıç artıkları, sahilden ancak birkaç yüz metre mesafede donanmasının himâyesine sığındırıldı. Bir adım ileri atmak isteyenleri süngülerimizden geçirildi. Köhnemiş bir hale konuldu. Sizi tebrik ederim. Bütün milletin sizi tebrik etmekte olduğundan emin olabilirsiniz.
>
> 23 günlük ateşli ve kanlı ortak çalışmamızın hatırasının samimi ve nezih bir hisle muhafaza edileceğinden eminim. Bugünden sonra 19.Tümen'imle sağ kanatta bulunarak zafer neticesinin elde edilmesinde sizinle ve yeni gelen kuvvetlerimizle omuz omuza düşmanı çiğneyeceğimize dair olan kanaatimi size açıklamakla mesudum.

Fahrettin Altay anılarında 19 Mayıs 1915 gecesini anlatırken komutanlar arasındaki ilşikilerin soğukluğuyla ilgili önemli

ipuçları veriyor: *"... Bu gece, Kemalyeri'ne gittiğimizde Mustafa Kemal'in burayı boşaltıp, daha ilerideki bir yerde-İkinci Kemalyeri- karargâh kurduğunu ve hayli üzüntülü olduğunu gördük. Şimdiye kadar Arıburnu cephesi komutanı unvanını taşırken tekrar 19.Tümen komutanı olmuştu, üzülmekte haklıydı, ne çare ki böyle yapmak bir zaruret icabıydı."*

Yukarıda sözünü ettiğimiz Mustafa Kemal'e ait mesajın altına, F. Altay'ı doğrulayan, 19.Tümen Kumandanı Yarbay M. Kemal olarak imza atmıştır. Bundan sonrası da rapor olarak devam etmektedir:

> 12 Nisan'dan (25 Nisan 1915) 4 Mayıs (17 Mayıs 1915) tarihine kadar Arıburnu cephesinde kendi başıma idare ettiğim harekâtın cereyan teşkil ve durumu yukarda arz edilmiştir. Bu müddet zarfında söz konusu cephede emir ve kumandam altında toplanmış olan kıtaların beslenme ve sağlık işleri hakkında bilgi sunulması ve aşağıdaki görüşlerin ilavesi de münasip görülmüştür.

Özellikle askere verilen yemek ve sağlık hizmetleri konusunda çok önemli bilgileri okuma şansı bulabiliyoruz:

> Erlere bilhassa sıcak yemek yedirilmesi hususuna çok fazla önem verilmiş ve yalnız düşmana çok yakın olmaktan doğan zorluklar bir yana, bu müddet zarfında devamlı kanlı muharebelerin sürmesi ve bu sırada birçok buhranlı anın ortaya çıkışı sebebiyle olması tabii olan daha büyük zorluklar içinde dahi iaşemiz hiçbir sekteye uğramayarak, asker mükemmel ve düzenli olarak beslenmiştir. Bu hususla bizzat meşgul olarak kıta kumandanlıklarından günlük iaşe raporları istemek suretiyle iaşe vaziyeti her gün teftiş ve gözetim altında bulundurulmaktaydı.
>
> Sağlık işlerine gelince: Hamdolsun pek dar bir saha dahilinde pek çok kıtanın toplanmasına ve bu saha dahilinde birçok cesedin varlığına rağmen hiçbir bulaşıcı hastalık vuku bulmamış ve bilhassa en çok yaralımızın bulunduğu ilk günler, yalnız 19.Tümen'in bir tek sıhhiye bölüğü vasıtasıyla alınan tedbirler ve sarf edilen çalışma sayesinde sıhhi tedavi teşekküre değer bir şekilde devam etmiştir. Harp mıntıkasında kâfi miktarda suyun olmayışına karşı çeşitli yerlerde kuyular açılarak ve tulumba te-

> darlki ve kullanımı sayesinde sıhhi bir şekilde gerek hayvanların ve gerek erlerin su ihtiyaçları temin edilebilmişti. Cephanenin ikmal eksikliği de, en buhranlı muharebeler ve düşman donanmasının en cehennemî ateşleri zamanında bile iyi bir şekilde sağlanıp yerine getirilmiştir. 12 Nisan (25 Nisan 1915) gününden itibaren Kemalyeri'nden ayrılış zamanı olan 4 Mayıs'a (17 Mayıs 1915) kadar ve önemli hadiselere sahne olan yirmi üç günlük bir zaman içinde tahkimat hususunda da düşmanla yarışırcasına çalışılmış ve her ne kadar çeşitli istihkâm hatları ve gizli yollar henüz yapılmamışsa da, yine düşmanın hücumlarını başarıyla karşılayacak derecede bir müstahkem cephe meydana getirilmiştir.

25 Nisan'dan 17 Mayıs'a kadar geçen sürede, Arıburnu'ndaki bütün birliklere 19.Tümen Komutanı Mustafa Kemal komuta etmişti. Şimdi komutanlık Esat Paşa'ya devrediliyordu, o da karargâhını Maltepe'den kaldırarak Kemalyeri'ne yanaştırdı. Bugüne kadar Arıburnu muharebelerini kolordu seviyesindeki cephe kuvvetleriyle ve 5.Ordu karargâhının olumsuz baskılarına rağmen mükemmel bir şekilde yönetmiş olan 19.Tümen Komutanı da kendi adı ile tanıdığımız bu savaş yerinden Conkbayırı yakınlarındaki bir noktaya kaydırılarak yer değiştirdi.

Çıkarmanın başladığı günden bu yana geçen 23 gün içinde emirlerde iki başlılık ortaya çıktı. Emir komuta makamlarından birisi Liman von Sanders ötekisi Enver Paşa'ydı.

Anılarında ipuçlarını bulamıyoruz ama belki de bu nedenle, 5.Ordu Komutanı'nın harekât tarzında çelişkiler görülüyordu. İlk günlerde yavaş hareket ederken, takviye birlikleri geldikçe emirleri de değişiyordu; *"Derhal taarruz ediniz, düşmanı denize dökünüz..."* Bu emirler bölgedeki komutanlar üzerinde baskı yaratıyor, onlar da yarım hazırlıkla ya da hazırlıksız taarruza kalkıyorlardı. Bugüne kadar yüksek zayiatın en temel nedeni buydu. Yedek kuvvetler erimişti, artık von Sanders de, Arıburnun'daki durumun siper savaşına döndüğünü kabul etmek zorundaydı.

Türk tarafı erken taarruz fırsatını kaçırdığı için düşman tara-

fı çıkarmasını tamamlamış, yeni kuvvetlerle daha güçlenmiş ve daha da önemlisi siperler kazıp toprağa gömülmüşlerdi. *Tesadüf muharebeleri* dönemi çoktan kapanmıştı.

İstanbul'daki Genelkurmay Başkanlığı vekâleti taarruz edilerek düşmanın denize dökülmesinde hâlâ ısrarlıydı ama cephedeki gerçek, İstanbul'daki karargâhtan çok farklıydı.

Enver Paşa 11 Mayıs'ta Esat Paşa'yı ziyarete geldi, brifing aldı. Taarruzda ısrarlıydı.

Zaten 4 Mayıs 1915 tarihli 5.Ordu Komutanlığı'na yazdığı telgraf emrinde: *Askerî ve siyasi sebeplerle Gelibolu Yarımada'sında kesin sonucun bir an önce elde edilmesini olağanüstü önemde görüyorum..."* gibi cümlelerle Ordu Komutanı üzerinde baskı kurduğunu görmekteyiz

Bu telgraf emri 5.Ordu'ya geldikten sonra, 5.Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (İnanç) askerî kuralları zorlayarak tamamen yurtseverlik duygularıyla Enver Paşa'ya aşağıdaki telgrafı çeker:

Başkomutan Vekili Enver Paşa Hazretlerine
Bu gece yine her zamanki gibi Seddülbahir'e bir hücum yapıldı fakat bu bölgenin düşmandan tamamıyla temizlenmesi yine mümkün olmadı. Rica ederim dokuz günden beri arka arkaya yapılan hücumlara artık bir son verilsin!.. Düşmanın bugün yine filo desteğinde asker çıkaracağı doğaldır. Çünkü filoya karşı koyacak kuvvetimiz yalnız övmeye değer niteliklerine güvendiğimiz askerimizdir ki o da günden güne eriyor, şehit yaralı sayısı 15.000'i aşmıştır... Düşman ilk çıkarmada elde ettiği küçük arazi parçalarından şimdiye kadar ilerleyememiştir. Mahdut hedefli olarak yaptığı taarruzlar daima büyük zayiatla geriye püskürtülmüştür. Düşman daha çok bizi taarruza zorlayarak zayıf düşürmek istiyor. Biz sürekli hücumlarla onun istediği kadar zayıflayınca o zaman büyük ve taze kuvvetlerle taarruza başlayacak ve normal olarak karşısında yorgun ve güçsüz bir ordu bulacaktır.

Ordunun bu aldatılmaya artık kapılmaması zamanı gelmiş ve geçmiştir!.. Ordu meselâ muharebe bölgesinde yedi tümenlik kuvvetler birbirine taktik zorunluluklar sonucu öyle karışmıştır ki bölge soluk almaksızın yapılagelen taarruzlarla, bunların dü-

> zenli bir şekle ve birlik haline getirilmeleri olanaksız ölçüye girmiştir.
>
> Hakkındaki yüksek güvenlerine dayanarak ordunun bir süre için savunmada kalmasını ve bu surette bulacağı fırsatlar içerisinde dinlenmesini ve kendisine çeki düzen vermesini onaylayıp emir buyurmaklığınızın uygun olacağını arz etmek istiyorum. Dileklerim yalnız özel ve kişisel düşüncelerimden ibarettir. Emir ve irade yine efendimizindir.

Doğal olarak muhatap kabul etmediği için Enver Paşa yukarıda verdiğimiz telgraf raporunu karşılıksız bırakmıştı. 5 Mayıs'ta bir bakıma tenkit anlamı taşıyan bir emirle ivedi, "Taarruza geçilmesini istemiştir," Daha sonra 5.Ordu Komutanı da Enver Paşa'ya aynı düşünceyi paylaştığını hissettirecek cevaplar verir, sonunda Başkomutan Vekili cepheyi ziyarete gelir. 11 Mayıs 1915 cephede, Başkomutan Vekili ile Ordu Komutanı Liman von Sanders arasında gizli bir görüşme sırasında taarruza karar verilir.

Arıburnu'na yapılması düşünülen taarruza cephedeki üç tümene (19, 5, ve 16) ilaveten İstanbul'dan taze ve zinde güç olarak 2. Piyade Tümeni gönderilerek dört tümenle taarruza geçilmesi kararlaştırılır.

2.Tümen'in ilk kademesi 13 Mayıs'ta Akbaş'a ulaşmış, 16 Mayıs'ta birliklerin sonu alınmış olup, Tümen Sarafim çifliğinde ordu ihtiyatı olarak toplanmıştır. Bilahare tümen Kuzey Grubu emrine verilecektir. Bugünlerde Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın 5.Ordu Komutanlığı'na Maltepe'den 14 Mayıs'ta yazdığı rapordan aşağıya aldığımız kısımlar çok düşündürücü ve önemlidir.

> Piyademizin bu kadar yaklaşması eldeki toplarımızın düşman piyadesine atışlarını ziyadesiyle etkilemektedir... Düşman geceli gündüzlü çalışarak zaten savunmaya elverişli olan mevzilerini sığınaklar ve kum torbalı mazgallarla esaslı bir şekilde tahkim etmiştir.
>
> Topçularımızın bu tahkimata karşı yapmakta oldukları atışlar bile etki göstermemektedir. Buna ilaveten bu bölgede kullanılması gereken dağ toplarımızın mermisini tasarruf etmek zo-

runluluğu da vardır... Fakat bugünkü durum topçu etkisinden çok piyadenin süngü kuvvetine bağlı bulunmaktadır.

Burada yapılacak iki şey vardır. Birincisi: Düşmanın asıl amacı boğazı düşürmektir bunun için önce Kocaçimen Yaylası'nı elde etmek isteyecektir. Bugün bulunduğu sıkışık durumda kalmakla bu amaca ulaşamayacağına göre kendisinin bize taarruz etmesi gerekir. Bizimde düşmanın bu taarruzlarını beklemek ve sonra da karşı taarruzlarla onları atmak amacımızdır.

İkincisi: Birçok zayiatı göze aldırarak düşman mevzilerine bir hücum yapmakla onu denize dökmektir.

Rapor birçok önemli vurgulamalarla devam etmektedir. Enver Paşa 11 Mayıs'taki ziyarette düşmanın denize dökülebileceğine karar vermiştir. Uzun süre beklemenin gereksiz olduğunu ve 12.Tümen'in yetişmesiyle bu işin bitirilmesini istiyordu. Bir kez daha üzerinde durmak gerekiyor; bu karar, 11 Mayıs'ta 5.Ordu Karargâhı'nı ziyaret ettiği zaman L. von Sanders'le yaptığı gizli görüşmede alınmıştı. Taarruz günü 19 Mayıs olarak belirlenmiştir.

Ordu üst kademesinde yukarıdaki raporlara, ast komutanların olumsuz durum değerlendirmelerine rağmen taarruz emrini uygulayacaklardır.

Dört tümenle bir baskın taarruzu olarak planlanan üç buçuk kilometrelik bir dar şerit üzerine yapılması planlanan taarruzlar şöyle başlayacaktı:

A. *Kuzey (Sağ) Kanat:* 19.Tümen cephesinde sağ kanatta 64. Piyade Alayı Cesarettepe üzerinden Yükseksırt doğrultusunda, sol kanatta 57. Piyade Alayı –Boyun noktası Bombasırtı– önündeki yakın düşman mevzilerini hedef alarak düşmanı hemen arkasındaki Korku Deresi'ne dökmek üzere ve 5.Tümen taarruzlarını kolaylaştıracak şekilde taarruz edeceklerdi. (72. ve 27. Piyade Alayları ile 45. Piyade Alayı'nın 3.Tabur'u ihtiyat olarak geride tertiplendiler.)

B. *Merkez Kuzeyi (5.Tümen Cephesi):* Düşman mevzilerinin en kuvvetli yerlerinden olan Merkeztepe tahkimatına taarruz edilecekti. 13. ve 14. Piyade Alayları birinci hatta, 15. Piyade Alayı ikinci hatta ihtiyat olarak Tümen tertiplendi.

C. *Merkez Güneyi (2.Tümen Cephesi):* Tümenin tarruz yönü, Merkezpete-Kırmızısırt ekseninde olacak ön hatta sağda 5. Piyade Alayı, solda 1. Piyade Alayı yer alacak, 6. Piyade Alayı ise ikinci hatta ihtiyat olarak teptiplenecekti.

D. *Güney Kanat (16.Tümen Cephesi):* Kırmızısırt- Kanlısırt ve Süngübayırı ekseninde ön hatta 47. Piyade Alayı sağda, 48. Piyade Alayı sol kanatta, geride sağdan itibaren 125. Piyade Alayı ve Kabatepe Grubu'ndan destekleyen 77. Piyade Alayı'ndan bir tabur ikinci hatta ihtiyatta taarruza kalkılacaktı. 33.Piyade Alay'ı kolordu ihtiyatı olarak kaldı.

Saat 3.30'da başlayan genel taarruzlarla tüm cephede kanlı bir savaş başladı. İlk önceleri sağda 64. Piyade Alayı birliklerinden bir bölük, merkezde 14. Piyade Alayı'nın bazı birlikleri ve solda ise 48. Piyade Alayı'nın bazı birlikleri bir kısım düşman siperlerine girebilmişlerse de daha sonra çapraz makineli tüfek atışları ve bu birliklerin yan ve gerilerinin temin edilemeyişi üzerine gün ağarınca bu birlikler tekrar asli mevzilerine dönmeye çalıştılar, ama ara bölge genelde şehit ve yaralılarla dolmuş ve saldırılar adeta bir katliama dönüşmüştü.

Cephenin her iki yanı donanma ateşine açık olduğu için ağır ve ezici bir ateş silindiri ihtiyatları da ezmeye başladı. Hem de gün ağarması ile zayiatımız dayanılmaz bir hal aldı.

Tüm saldırı cephesi önü ve irtibat hendekleri şehit ve yaralılarla dolmuş olup bir müddet sonra ihtiyatlar da harcanmış olarak tüm cephede taarruzlar durduruldu. 4,5 saatlik bir taarruz süresince Türk zayiatı 10.000'i buldu. Düşmanın genel zayiatı 600 olup bunun 168'i ölü, gerisi yaralıdır.

Şehit subay sayısı 51, şehit er sayısı 3.369 olup toplam 3.420'dir yaralı subay sayısı 97, yaralı er sayısı 5.967 olup toplam 6.064 yaralı vardır (ayrıca 16.Tümen'den 486 kişi de kayıptır).

Anzak köprü başına 19 Mayıs hücumunu kimin emrettiği konusunda ihtilaf vardır. Liman von Sanders planları kendinin hazırlattığını iddia eder ve sorumluluğu üzerine alırsa da aslında bu hücumu 11 Mayıs tarihinde cepheyi teftiş eden Enver Paşa'nın bizzat emretmiş olması güçlü olasılıktır. Hücumun ka-

rakteri ve tatbik şeklî dikkate alındığı takdirde, bunda Enver Paşa'nın üslubundan izler bulunduğunu söyleyebiliriz.

Liman von Sanders, bu gizli kararın Arıburnu'nda ayak üstü bir çabuklukla uygulanışını ve facialı sonucunu gördükten sonra, *Türkiye'de Beş Yıl* başlıklı anılarında şöyle bir itirafta bulunur:

> 10 Mayıs'ta gayet iyi yetiştirilmiş 2.Tümen İstanbul'dan gelince Arıburnu'nun gerisine sevk ettim. Niyetim bu tümenle düşmanı hiç değilse bu sahilden uzaklaştırmaktı. 18-19 Mayıs gecesi 2.Tümen düşman hattının merkezine gerçekten kahramanca bir taarruza girişti ve ilk düşman hattını ele geçirdi, ikinci hatta kadar da ilerledi. Fakat İngilizlerin yakın muharebe araçları ve ihtiyatları o kadar kuvvetliydi ki kesin bir sonuç elde edilemedi. İki tarafın da zayiatı çok büyüktü... Bununla beraber, bu taarruzu benim tarafımdan yapılmış bir hata olarak söyleyebilirim. Bu hata, düşmanı olduğu ölçüden daha aşağı değerlendirmekten doğmuştu. Sayısı az olmakla birlikte, bir de cephane tasarrufu zorunda bulunan topçu ile hedefin hazırlanması işi, amacın sağlanmasına yeterli değildi.
>
> İngilizlerin yeni Türk cephesine pek önem vermediklerini anlıyordum. Esirlerin söylediklerine göre 20 kırmızı top mermisinden, çok zaman ancak bir tanesi paralanıyormuş. Bununla beraber, bu yardım da kıvanç verici idi. Çünkü, bundan önce bazı bataryaların kendi piyademizi ateşleriyle koruduklarına inandırmak için ara sıra manevra kartuşu kullandıkları bile olmuştu.

Taarruz için tam 42.112 kişilik bir kuvvet toplanmıştı ama *19 Mayıs* Arıburnu taarruzunda dolaylı olarak yer alanlarla birlikte bu 50.000 kişiyi bulmaktadır. 4,5 saat sonunda yaklaşık 10.000 kayıp veriliyor ancak bu mağlubiyetin emrini kimin verdiğini 90. yılda bile bulmaya çalışıyoruz. Ne acı!

19 Mayıs 1915 taarruzunun başarısızlık nedenleri

Birbirine yakın siperler hariç, çoğu kesimlerde Türk askerlerinin, Anzak siperlerine varmak için iki-üç yüz metrelik mesafeleri koşarak katetmesi gerekiyordu. Böylece, ne kadar hızlı ko-

şarlarsa koşsunlar, yarım dakika gibi bir sürede tamamıyla savunmasızdılar. Muharebe anında bu süre çok uzundur. Üzerlerine yağmur gibi inen kurşunlar altında pek azı bu mesafeyi aşabildi. Geri kalanlar birer birer vurulup toprağa üştü.

Her şeye rağmen, hücuma geçen Türklerin arkası gelmiyordu. Dalga dalga siperlerden yükseliyor ve saf halinde yokuş aşağı atılıyorlardı. Geliş istikametlerine doğru ayarlanmış makineli tüfekler de merhametsiz tarakalar arasında bunları kütle halinde biçmekteydi. Hücumun birinci saati boyunca bu hal böylece devam edip gitti. Avustralyalılar yavaş yavaş, daha sistematik bir usule başvurmaya başlamışlardı: Siperlerden bir Türk subayı çıktı mı ateşi kesiyor, bütün takımın ya da bölüğün gözükmesini bekliyorlardı. Ateşe ancak Türkler toplu halde hücuma geçtiğinde başlıyor, böylelikle hem silahlarını doldurmaya zaman bulmuş oluyorlar, hem de ateşleri daha etkili oluyordu.

Türklerden ufak gruplar halinde düşman siperlerine erişenler de yok değildi; ancak arkadan başka kuvvet yetişemediği için, siperlerin içindeki süngü muharebeleri tek taraflı olmakta ve kısa sürmekteydi.

Hava aydınlanmaya başladığı andan itibaren Anzakların işi daha kolaylaşmış oldu. Türkler hâlâ dalgalar halinde akmaya devam ediyor, fakat gün ışığında düşmanın büsbütün isabetli hale gelmiş bulunan avcı ve makineli tüfek ateşi karşısında, iki taraf siperlerini ayıran meydanın ortasına varmadan eriyip gidiyorlardı. Bu meydan, daha o erken saatlerde üst üste yaralı ve ölülerle dolmaya başlamıştı.

Avustralya siperlerinde ise bambaşka bir durum vardı. Geride kalmış olanlar, arkadaşlarının omuzları üzerine sıçrıyor, muharebe meydanını görmeye çalışıyorlardı. Düşmana bir kurşun da kendileri atabilmek için, ön hattakilerin yerini para mukabili satın almak isteyenler bile vardı. İş o hale geldi ki, geri hizmette görevli ahçısından yamağına kadar, herkes Türk askeri öldürmek için sıraya girdi.

19 Mayıs taarruzunda, daha sonra anıtı dikilecek olan Avustralyalı bir kahraman asker de ölmüştür. Bu kişi, Gelibolu

kara muharebelerine sıhhiye eri olarak katılan 22 yaşındaki John Simpson Kirkpatrick'tir. Sonraları "eşekli adam" olarak tarihe geçecek olan Kirkpatrick, Anzak Koyu çıkarmasından sonra en tehlikeli yerlerde, ateş hattında gözünü kırpmadan dolaşması ve yarlıları sahile taşımasıyla ünlendi. Birliğinden ayrılarak tek başına, yalnızca üzerinde Kızılhaç bayrağı olan eşeğiyle çalışan bu kahraman er, 19 Mayıs'taki taarruzda Korkuderesi mevkiinde yaralı taşırken makineli tüfek ateşiyle öldürüldü.

19 Mayıs hücumuna katılan dört tümenden sadece Mustafa Kemal'in kıtaları bir miktar ilerleme kaydedebilmişti. Öğle vakti Esat Paşa harekâtı durduran emri verdiği vakit Türklerin kaybı 10.000'i geçmiş bulunuyordu, ki bunun 5.000 kadarı ölü ve yaralı olarak harp meydanına düşmüştü. Öğleden sonraki saatler esnasında yaralılar, vurulmuş oldukları noktalarda ıstırap içinde inleyip durduysa da birkaç metre ötedeki siperlerde bulunan arkadaşları onların yardımına koşamadı. Ara sıra yaralılardan biri inleyerek soldan sağa dönüyor, veya bir yerden havaya bir el kalkıyordu. Ötekiler bunları sadece uzaktan üzüntüyle seyredebildi.

19 Mayıs günü Kolordu Komutanı Esat Paşa da Kemalyeri'ne gelmiş bulunuyordu. Cephenin durumunu gördükten ve Mustafa Kemal'i dinledikten sonra o da birliklerin başında iki kumandan bulunmasını mahzurlu görerek, kendisine, "Bildiği gibi hareket etmesini," söyledi ve Kannengiesser'in de "yaveriyle birlikte geri dönmesini" bildirerek karargâhına döndü.

Bu kanlı gün esnasında cereyan eden hadiselere dair sonradan anlatılan efsaneler arasında, Avustralyalıların bir futbol topu yuvarlamak ve peşinden koşmak suretiyle Türk siperlerine yaptıkları hücumdan bahsedilirse de Anzakların bütün gün savunmada kaldığını hesap ederek, bunun uydurma bir hikâyeden başka bir şey olmadığını kestirmek güç değildir. Ancak muharebenin bir anında, siperlerine nüfuz edemeyip yüzgeri eden Türk askerlerinin ardından bir Avustralyalının, *"Güle güle, haftaya yine oynarız,"* diye bağırdığı duyulmuştur. Avustralyalı bu sözlerle kendi ülkesinde, futbol oynununda sahayı yenik terk

etmekte olan rakip takım oyuncularına teselli olarak söylenmesi gelenek olan sözleri tekrarlamış olmaktadır.

Anzakların Gelibolu'ya çıkışının 75. yılında çıkan *The Australian* gazetesinde saldırıya katılan bir savaş muhabiri katliamı şöyle yazar (Y.İ. Barış, 57):

> Türkler 19 Mayıs gece saat 3.20'de çok şiddetli bir saldırıya geçti. Avustralyalılara saat 3'de hazır olmaları emredilmişti. Türkler ilk saldırıda hiç ses çıkarmadılar. Sonra borazanlarını öttürerek herkesin siperden çıkıp saldırıya geçmesi istendi. Türk askerinin iyi eğitim görmediği belli oluyordu. İleri çıkanlar arkadan korunmuyordu. Hepsi aynı hizada ölüme koşuyor gibiydi. Kanlısırt'a beş kez hücum ettiler. Boyun ve Kanlısırt'a saldıran Türkler, mitralyöz ateşi altında eriyip gittiler. Türklerden 10.000 ölü ve yaralı olmasına karşın Avustralyalılarda 160 ölü ve 468 yaralı vardı. Saldırıda Avustralyalılar 948.000 mermi yakmışlardı.

Türk kuvvetlerinin taarruz ettiği cephede yaklaşık 6 düşman tugayında toplam 13.000 savaşçı vardı ve dört Türk tümeninde ise (lojistik birlikleri ve topçu birlikleri hariç olmak üzere) yaklaşık ihtiyatlar dahil 42.000 muharip vardı. Sevk ve idaredeki hatalarla bu sayısal üstünlük avantaja çevrilememiştir. Başlıca hatalara gelince:

1) Bu taarruzun yegâne başarı şansı ani baskın tarzında ve merkezin veya sağ kanadın seçilmiş bir kısmında sıklet merkezi yaratacak derinliğine bir taarruz kademesiyle hücuma kalkılmasıydı. Halbuki 4 tümen, 3,5 km bir cephe hattına yayılmıştır.
2) 3.Kolordu karargâhından ısrarla yapılan uyarılara rağmen gece yarısından itibaren özellikle 2.Tümen cephesinde hafızların yüksek sesle ezanlar ve dualar okumaları, ardından, 2.Tümen'in taarruzunun tümen bandosuyla marşlar çalınarak yönlendirilmesi, düşmanı erkenden uyarmış, karşı koymaya hazır hale getirmiştir.
3) Merkez bölgesinde taarruz öncesi ön hatların aşırı gürültüyle ve çok yoğun doldurulması (metre başına 14 insan

düşmekteydi,) istenilen yönlere baskın çıkışlarını önlemiştir.

4) Asıl darbeyi vuracak 2.Tümen'in ilgili subaylarının gündüzden cephede gerekli ön keşif yapma olanağı bulamayışı.
5) Teknik yetersizler de etken olmuştur:
   a. Ağır topçu desteğinin olmayışı,
   b. Eldeki topçunun cephanesinin çok kısıtlı olması düşman ihtiyatları üzerinde etkili olma imkânı vermemiştir.

Ölülerin toplanması

O günkü muharebelerin Türkler için de çok değişik bir yanı vardır. Türk askeri siperlerini terk etmeden çok önce, subayları tarafından kendilerine anlatılmış olan duruma, verilen emirlerin içeriğine göre, sabahki hücumdan sağ çıkamayacağını anlamıştır. Hemen taarruz öncesi olduğu gibi, ertesi gün orada burada dürülü bulunan kirli çamaşır paketlerinden, Türk askerinin şehit olmak üzere bulunduğu son anlarda abdest alıp namaz kıldığı ve Tanrı'nın huzuruna hem içi hem dışı temiz varmış olmak için yeni çamaşır giydiği anlaşılmaktadır. Gerçekten çoğu o gün, o tepelerde Tanrı'sına kavuşmuştur.

İnsani düşünceler bir yana, ölüler bir an önce kaldırılıp gömülmediği takdirde bozulacak cesetlerden etrafa mikrop yayılacağını Anzak ordusundaki doktorlar hiç zaman yitirmeden Birdwood'a bildirmişlerdi. Saatler ilerleyip de Türklerin yeniden hücuma geçmeyeceği belli olunca Birdwood, Yarbay Aubrey Herbert'i *Arcadian* gemisine, mütareke konusunda fikrini almak üzere, Hamilton'la konuşmaya gönderdi.

Aubrey Herbert savaş başladığı zaman yedek subay olarak orduya katılmış bir yazardı ve aynı zamanda parlamenter olarak parlamentoda bulunmuştu. Türklerin düşmanı olmak şöyle dursun, uzun zaman beraber yaşadığı ve lisanlarını öğrenip geleneklerini benimsemek olanağını bulduğu bu millete karşı derin bir sevgisi vardı. Bunların dışında olarak, milletinin dahil ol-

duğu bir savaşta Türklerin mağlup olmasını canı gönülden isterdi ve askere de bunun için yazılmıştı. Ama başlangıçta politikacılar yanlış hareket etmemiş olsalar, Türklerin şimdi düşman safında değil, kendi yanlarında kıymetli bir müttefik olarak bulunacağı konusundaki kanaati çok kesindi. Dürüst bir insan olduğu için Hamilton ondan istihbarat subayı olarak istifade etmeyi faydalı bulmaktaydı. Harp esirlerinin sorguya çekilmesinde, Türklerin örf ve âdetleri konusunda bilgi edinmek bakımından Herbert gerçekten bulunmaz bir yardımcıydı.

Ara sıra ileri hatlara gider, kendi lisanlarıyla hitap etmek suretiyle Türklere, aslında bu harbin kendi davaları olmadığını, İngilizlerle Almanlar arasındaki bu kavgaya katılmakla hata etmiş olduklarını anlatmaya çalışırdı. Bazen karşı taraftan kendisine karşılık verilir ve böylece iki taraf arasında bir tartışma başlardı; fakat sonra sonra, Herbert'in sesi duyulur duyulmaz karşılığında hemen bir el bombası atmak alışkanlık olmuştu. Dolayısıyla Anzak siperlerine uğrayıp ve hele Türklerle konuşmaya başladı mı, çevresindekiler hemen yanından kaçmaya başlamıştı. Herbert'in bu propaganda gayretleri olumlu sonuç vermediği gibi, İstanbul gazetelerinde alay konusu bile oluyordu.

Mütarekenin gerekli olduğunu Hamilton'a anlatması için gönderilen Yarbay Aubrey Herbert işte böyle bir şahsiyetti ve Başkumandanı çarçabuk ikna etmekte zorlanmadı. Hamilton bu fırsatın düşman tarafından propaganda vesilesi olarak kullanılmasından çekindiği gibi, teklif karşı taraftan gelmek koşuluyla ve ancak kısa bir müddet için mütareke yapılmasına taraftardı. Mütarekeyi ilk isteyen muhakkak Türkler olmalıydı. Bunu izah eden gayri resmî mesajların kâğıtlara yazılarak Türk siperlerine atılıp gelecek tepkinin beklenmesine karar verilerek Herbert gemiden ayrıldı.

İşin doğrusu, her iki komutanlık da, ilk ateşkes isteyen tarafın kendisi olmak istemiyordu. Ama ne olduysa, 20 Mayıs'ta Anzak hatlarından Kızılhaç bayrağı kaldırılarak yaralı ve ölüleri toplamak için ateşkes önerildi. Durum komutanlığa duyuruldu. 5.Ordu ve Başkomutanlık bu öneriye pek yanaşmak istemediler.

Bu konu Esat Paşa'nın anılarında şöyle anlatılmaktadır:

> Bugün Harbiye Nezareti'nden özel görevle yurtdışına gönderilen ve rütbelerinin üstünde görev verilenlere ait geçici rütbe hakkında bir kanun geldi.
>
> Öğleden sonra saat 4 sıralarında İngiliz Kızılhaç bayrağının siperlerde dalgalandığını gördüm. Ordu komutanına telefonla bildirdim. *"Tarafınızdan da bir Kızılay bayrağı çıkartılsın ve ikisinin hatlarımızın ortasında birleşmelerine izin verin ve ne istediklerini sorun!"* cevabını aldım. Önce Kızılhaç bayrağını taşıyan, karaya çıkan İngiliz kuvvetleri komutanının yaveri bize doğru ilerlemeye başladı. Kızılay bayrağını elinde tutan bir Türk teğmeni de ona karşı yürüdü. Her ikisi tam siperlerin ortasında birleşti. Bu sırada her iki taraf da ateşi kesmişti.
>
> Kızılhaç bayrağını taşıyan İngiliz subayı, ölülerin gömülmesi için komutanı adına altı saatlik bir silah bırakışması teklif etti, Şehitlerimizi gömmek ve iki taraf hatları arasında dayanılmaz acılarını işittiğimiz yaralıları kaldırıp kurtarmak için bizim de böyle bir mütarekeye ihtiyacımız vardı.
>
> Durumu telefonla ordu komutanına bildirdim. Aynı şekilde ordu komutanının uygun görmesi üzerine de mütarekeyi kabul ettiğimi İngiliz subayına söylettim. Bunun üzerine mütareke görüşmelerini ayrıntılı bir biçimde yapmak için Cuma günü öğleden önce saat 10.00 ile 10.30 arasında Kabatepe civarında görüşmek isteğini taşıyan İngiliz yaverinin bir yazısını aldım. Telefonla ordu komutanına bildirdim. İngiliz yaveri kabul ettiğim cevabını alınca sevinerek gitti, dedim; çünkü İngilizler bunu dört gözle bekliyorlardı. (Burada bir gariplik var, Türk tarafı olağandışı çok ağır kayıplar vermiş ama İngiliz tarafı sevinerek gidiyor. Aradan geçen yıllara rağmen Esat Paşa anılarını yazarken, o günün komutan ruh halinden kurtulamamış. e.m.)
>
> Bu görüşmeler sırasında iki tarafın hatlarının başka taraflarından tek tük ateş yapılmaktaydı. 19/20 (Mayıs) gecesi de aralıksız çok şiddetli piyade ve topçu atışları iki taraf arasında devam ededurdu. Savaşta böyle disiplinsizliklere sık sık rastlanır.

Türk tarafı, bu işe yanaşmak istemiyordu. Onlara göre, düşmanın hazırlanmasına fırsat vereceği, Türk mevzilerinin zayıf noktalarını saptayacakları, Fransa cephesinde bu gibi usulün uygulanmadığı gibi birçok neden sıralanıyordu.

İşin daha çapraşık yanı, her iki taraf komutanlığı da, böyle bir arzunun doğrudan kendilerinden gelmediğini dolaylı olarak anlatan bir davranış içerisinde bulunuyordu. Fakat, ortada kalan binlerce ölü kokmaya başlamıştı. Siperlerde durulamıyor, askerin morali sarsılıyordu. Buna rağmen görüşmeler uzuyordu. Esat Paşa anılarında 21 Mayıs 1915 Cuma günü şunları yazıyor:

> İngilizlerle ölü ve yaralı naklini görüşmek üzere Almanca ve Fransızca'yı çok iyi bilen Kurmay Binbaşı Ohrili Kemal Bey'i seçtim ve bugün saat 10'da Kabatepe'ye gönderdim.
>
> Kemal Bey, Kabatepe'nin plajında İngiliz delegesiyle buluştu. İngiliz delegesi kendisine karargâhlarına kadar gitmeleri gerektiğini söylemiş, Kemal Bey de bunu kabul etmiş. Tarafımızdan hiçbir teklif ileri sürülmediği halde bir İngiliz kurmay subayı bize rehine olarak bırakıldı. Kemal Bey'in gözleri bağlandı ve elinden tutularak hareket edildi. Gözleri bağlı olduğu için Kemal Bey hangi yolun takip edildiğini görmedi ise de kara yolu olduğunu anlayabildi. Bir hayli yürüdükten sonra İngiliz komutanının bulunduğu karargâha getirerek etrafı görmeyen bir koğuşa koydular ve gözlerinin bağını burada çözdüler.
>
> Arıburnu'na çıkmış olan İngiliz kuvvetlerinin komutanı General W. Birdwood, Kemal Bey'i büyük bir nezaketle karşılayarak her iki delegeden ölülerin gömülmesi için bir anlaşma hazırlamalarını rica etmiş. İngilizler böyle bir görüşmenin yapılmasını dört gözle beklemekteydiler. Çünkü Gelibolu'nun çoğunlukla kuzeyden güneye esen rüzgârı, ölülerin kokmuş vücudundan çıkan fena kokuları onlara doğru sürüklediğinden pek güç durumdaydılar. General, delegeler anlaşmayı hazırlarken bir taraftan da bana göndereceği Fransızca mektubu hazırlamaktaymış. Bu general sonradan mareşal oldu ve kralın temsilcisi olarak da Atatürk'ün cenaze törenine katıldı.
>
> Kemal Bey, İngiliz delegesiyle hazırladıkları, imzalarıyla tasdik ettikleri anlaşmayı ve General Birdwood'un mektubuyla akşamüstü karargâha döndü. Kemal Bey'in gelişinden sonra biz de bize bırakılan rehineyi kendilerine teslim ettik.
>
> Mektupta şöyle diyordu:

> *'Ekselans! Bugün için iki siper arasında bulunan ölüleri gömmek üzere bir silah bırakışması yapılması hususunda anlaşma için Kurmay Binbaşı Kemal Bey'i delege olarak göndermek lütfunda bulunduğunuzdan dolayı size teşekkürlerimizi sunarım.*
>
> *İtilaf Orduları Başkomutanı General Sir Hamilton'a da sunulmuş olan antlaşma, size de arz edilmiştir.*
>
> *İki taraf arasında kararlaştırılmış olan ve Kabatepe'nin kuzeyindeki kıyıda bulunan bir noktada yarınki cumartesi öğle zamanı Binbaşı Kemal Bey'i karşılamak üzere oraya gidecek olan delege ile buluşmasını size teklif ediyoruz.*
>
> *İki taraf arasında delegeler ayrıntılı ve uzlaştırılabilecek olan hususlarda sizin de kabul buyurmanızla yapılma imkânına girecektir.*
>
> Delegelerin yaptığı anlaşmayı ordu komutanı da onaylamıştı. Mütareke Fransızca olarak iki kopya yazılmış. Ohrili Kemal Bey'e benim adıma imza etmek yetkisi de verilmişti.

İki taraf arasında resmî görüşmeler uzuyordu. Oysa cephedekiler, yani sağlıkları tehdit altında olanlar gizliden anlaşmışlardı. Bundan sonrasını Sayhan Bilbaşar *Çanakkale 1915*'te çok çarpıcı olarak anlatmaktadır.

Bu arada, 20 Mayıs günü, Hamilton ve Herbert'in haberi olmaksızın, cephedekiler meseleyi kendi ellerine almışlardı bile. Akşamüzerine doğru bir Avustralyalı Albay, siperlerinin çok yakınında inleyip durmakta olan Türk yaralılarını içeri almak amacıyla, üzerinde Kızılhaç bulunan bir beyaz bayrak astırmıştı. Niyeti, kollarında beyaz bant bulunan birkaç sedyeci göndermekti. Ancak, daha bayrak siperden dışarı uzatılır uzatılmaz bir kurşunda direği paramparça edivermişti. Hemen bir saniye sonra Türk siperlerinden biri fırladı, koşarak Avustralyalılardan yana geldi ve özür makamında birkaç söz söyleyip tekrar kendi tarafına döndü. Bunun arkasından Türk siperlerinde Kızılay bayrakları görüldü ve birtakım silahsız askerler ellerinde sedyelerle çıkıp yaralıları toplamaya başladılar. Bu esnada cephenin o kesiminde ateş tamamen kesilmiş bulunuyordu ve 1. Avustralya Tümeni Kumandanı General Walker siperden çıkarak orta yere doğru yürümeye başlamıştı.

Her iki tarafın yaptığı da doğrudan doğruya kelleyi koltuğa

almaktı; resmî ateşkes sözleşmesi yapılmamış olduğuna göre her an, aklına esen bir avcının kurşunuyla vurulabilirlerdi. General Walker'i gören birkaç Türk subayı, başlarında Yarbay Fahrettin (Altay) olduğu halde ona doğru ilerledi ve iki taraf tam orta yerde birleşip el sıkıştılar. Karşılıklı sigaralar ikram edildi, sonra Fransızca olarak bir müddet konuşuldu ve o gece saat 8'de, mütareke konusunda resmen mektup teati edilmek üzere karar verildi.

Cephenin bir başka bölümünde de buna benzer bir konuşma yapılarak bir miktar yaralı toplanmıştı. Hava bu esnada kararmak üzereydi... Kendiliğinden olan bu hadiseleri duyduğu vakit General Birdwood düşmanla bir daha özel pazarlık yapılmamasını ve o saatten sonra artık yaralı toplanmasını meneden bir emir çıkarttı. Bu arada bir Türk subayına da, *"Ölülerinizi gömmek için mütareke istediğiniz takdirde bu gece saat 10'da Kabatepe yolundan beyaz bayrakla temsilci yollayınız,"* şeklinde bir not verildi.

İşin bu safhasında henüz hiçbir taraf karşısındakinin iyi niyetinden emin değildi. Türkler de, İngilizler de, karşı tarafın bir oyununa gelmekten korkuyorlardı.

Hava kararmak üzere olduğu halde Türk sıhhiyelerinden bir grup hâlâ ortalıkta dolaşmaktaydı. Avustralyalılar bunlar üzerine ateş açtı ve hemen arkasından Türk topları gürlemeye başladı. Bu ateş, aralıklı olarak sabaha kadar devam edip gitti.

Kendi kumandanlarının ateşkes için düşmanının ağzını ararmış gibi davranması Hamilton'ın ziyadesiyle canını sıkmıştı. Mütareke pazarlıklarına el koyması için General Braitwaite'i derhal sahile gönderdi. O sıralarda zaten Liman von Sanders'ten 22 Mayıs 1915 tarihli Fransızca olarak aşağıdaki mektup gelmiş bulunuyordu:

> Ekselanslarınıza bildirmekle şeref duyarım ki, her iki hasım tarafın ölülerini gömmek için yaralıların imdadına koşmak için teklif edilmiş bulunan mütareke onayımı almıştır ve bizi bu yöne iten sebep sadece insani hislerimizdir.
>
> Yarbay Fahrettin'i, kendi adıma imza vermeye yetkili kılmış bulunuyorum.
>
> Saygılarımın kabulünü rica ederim.

22 Mayıs günü ara sıra şiddetle inen sağanaklar arasında, Kabatepe yolunda ilerleyen Aubrey Herbert, Türk hatlarına yakın bir noktada, kendi tabiriyle, "müthiş bir Arap subayı ve dalgın bakışlı bir Türk teğmeni" tarafından karşılandı. Bir kenara oturup, çayırların ortasındaki kırmızı gelincik kümelerini seyrederek sigara içmeye koyuldular. Bir müddet sonra, Kolordu Harekât Şubesi Müdürü Ohrili Kemal Bey at üzerinde çıkageldi; maiyetinde birkaç subay daha vardı. Anzak karargâhına giden yolu görmemeleri için, özür dilendikten sonra, heyetin gözleri bağlandı ve kasten değişik yollardan gidilmek, hatta bir geçilen yerden bir daha geçmek suretiyle sahile inildi. İngiliz istihbarat subayları, etrafta olduğundan fazla dikenli tel varmış hissini vermek üzere sık sık Türklerden, ayaklarını kaldırıp hayali manialardan atlamalarını rica ediyorlardı. Bir müddet sonra Türk kafilesi yine at sırtına bindirildi ve kumluğun üzerinden, Birdwood'un karargâhına getirildi.

Toprak içinde oyulmuş o daracık kovukta altın sırmalı Türk Beyleri'yle, kırmızı yakalı İngiliz Generalleri karşı karşıya geldiler. Bilhassa İngilizler konuşmalarında son derece dikkatliydiler ve mütareke isteğinin kendilerinden gelmediğini sık sık ortaya atarak gergin bir hava doğmasına sebep oluyorlardı. İşte bu sırada bir erin içeri uzanan başı bu soğuk havanın, gülüşmeler içinde dağılmasına yetti.. Buranın neresi ve içerdekilerin kim olduğunu bilmeyen Avustralyalı, giriş yerini örten çadır bezini aralamış ve laubali bir şekilde içeri uzanarak, *"Benim matarayı yürüten hergele buradı mı?"* diye bağırıvermişti.

Aynı anlarda Aubrey Herbert de rehine olarak Türk hatlarının gerisine götürülmüştü. Onun da gözüne bağ takmışlar ve at sırtında epey yürüttükten sonra bir zeytinliğin ortasında gözlerini açmışlardı. Orada uzun uzun oturdular, daima yanında bulunan Arap subayı ekmek, peynir, çay ve kahveden ibaret bir kahvaltı getirtti. Yediler, içtiler ve uzun uzun ahbaplık ettiler. Akşama doğru Türk heyeti Anzak hatlarından döndükten sonra Herbert'in yine gözleri bağlandı ve geldiği yollardan geri götürüldü.

Üzerinde anlaşmaya varılan mütareke 24 Mayıs sabahı baş-

layacak ve dokuz saat devam edecekti. Üç ayrı bölge beyaz bayraklarla tesbit edilecek ve bunlardan birine Türklerin, diğerine İngilizlerin, üçüncüsüne ise her iki tarafın ölüleri karışık olarak gömülecekti. Bu işlerde görev alacak doktor ve din adamları kollarında beyaz bant taşıyacak, hiçbir şekilde yanlarında dürbün bulundurmayacak ya da karşı taraf siperlerine inmeyeceklerdi. Doğal olarak bu süre içinde ateşkes emrine tam riayet gösterilecek, hatta iki tarafın silahlı askerleri siperlerden başlarını uzatamayacaklardı. Ayrıca sahipsiz tüfekler de, mekanizmaları çıkarıldıktan sonra, kime aitseler o tarafa iade edilecekti... Ancak bu hüküm daha tespit edilmeden ihlal edilmiş sayılırdı. Çünkü bir gün önce Avustralyalılar gece karanlığında yerlerde sürünerek çok sayıda tüfek toplamış bulunuyorlardı... Ayrıca Müttefik Kuvvetleri adına konuşmayı idare etmiş olan Yarbay, imzalanacak protokole İngiliz Donanması'nı dahil edemeyeceğini bildirmişti. Bağımsız olan Donanma Kumandanı böyle bir mütarekeye imza koyamayacağını söylemiş fakat ateşkes devamınca hiçbir geminin karaya yanaşmayacağına ve bir tek mermi atmayacağına dair kesin olarak teminat vermişti.

24 Mayıs sabahı hava kapalı ve hafif yağışlıydı. Dolayısıyla hemen herkes kaputunu giymişti... Şafakla birlikte silah seslerinin arkası kesilir kesilmez Herbert ve bir grup subay Kabatepe yoluna düştüler. Randevu yerinde bir saat kadar bekledikten sonra, Yarbay Fahrettin kumandasındaki Türk heyeti gözüktü. Aralarında Herbert'in önceden tanıdığı subaylar bulunduğu gibi yeniler de vardı. Hep birlikte yokuş yukarı yürüdüler.

Binlerce ölünün yattığı sahaya yaklaştıkları vakit "Ölümün meşum kokusu" burunlarını doldurdu. Herbert o günü anlatırken şöyle der: *"4.000 Türk'ün yatmakta olduğu arazinin durumunu tarif edebilmek imkânsızdı. Allahtan hava kapalıydı ve yağmur, görüş mesafesini kısıtlıyordu. Türk Kızılayı'ndan biri bana bir parça antiseptik pamuk verdi ve burnuma tutmamı söyledi. Sonra da sık sık gelip pamuğu değiştirdi... İlk ağızda bu kadar ölünün arasında sadece iki yaralı bulunabildi."*

Türk şehitlerinin hepsi, ölüm gelip kendilerini bulduğu an ne durumda idiyseler hâlâ o durumu muhafaza etmekteydi. El-

leri, süngülerini sıkı sıkıya kavramış, başları ileri doğru uzanmıştı. Çoğunun gözleri hâlâ açıktı. Bir an sonra durdukları yerden kalkıp yine hücuma geçecektiler sanki! İnce ince yağan yağmurun ve kurşuni gökyüzünün altında, ortalık bir mumyalar müzesine benziyordu. Bu kahramanların yüzünde eksik olan tek şey, bir hayat ışıltısından ibaretti.

Ölülerin toplanmasına başlandığı vakit önce birtakım sürtüşmeler oldu. İki taraf da, insanı bir daha, bir başka hemcinsini öldürmek üzere eline silah almaya tövbe ettirecek bu kabir manzarasının ortasında diğerinin bir hile hazırlamakta oluşundan kuşkulanıyordu ve herkes sinirliydi. Hepsi uzun boylu seçme askerlerden meydana gelen, yepyeni üniformalar giymiş Türk heyeti, Avustralyalıları tüfek çalmakla, onlar da Türkleri kendi siperleri civarında fazla dolaşmakla itham ediyorlardı. Siperler içinde bekleşenlerin parmakları tetikteydi; en ufak bir şamatanın, kazayla patlayacak bir kurşunun ne sonuç vereceğini kestirmek güç değildi.

Öte yandan, omuz omuza mezar kazmak durumunda olan Türk ve Anzak görevlileri ahbaplığı çoktan ilerletmişlerdi. Birbirine sigara ikram ediyor, yarım yarım bildikleri Arapça veya İngilizce kelimelerle şakalaşıyor, hatıra olmak üzere rütbe işaretleri değiş ediyorlardı... Bir yanda ise bir Avustralyalı askerin, dimdik durmuş upuzun boylu bir Türk erinin boyunu elindeki şerit metreyle ölçüp defterine kaydetmeye çalışması, olayı gören iki taraf subayları için komik bir manzara teşkil etmekteydi.

Orta yerde sigara içip ahbaplık etmekte olan subay gruplarından birinde, Türkler son derece garip bir manzarayla karşılaşmışlardı: Avustralya Kuvvetleri Sağlık Başkanı olduğu söylenen yüksek rütbeli bir subayın göğsünde, eski bir Osmanlı nişanı olduğu hemen anlaşılan koskocaman bir madalya sallanmaktaydı. Bilenler bunun, Plevne gazilerine verilmiş meşhur madalya olduğunu da anlamışlardı. Acaba Avustralyalı subay bu nişanı bir antikacıdan filan mı almıştı?

Adı Charles Ryan olan Avustralyalı o zaman diklendi ve göğsünü kabartarak, madalyasını 1877 Türk-Rus Harbi'nde Plevne'de savaşan Gazi Osman Paşa kuvvetleri arasında bizzat

dövüşerek bileğinin hakkıyla kazandığını iddia etti... O zaman Türk subayları büsbütün dikkat kesildiler ve yaşlı Avustralyalı hekimin hikâyesini, Çanakkale tepelerindeki bu acaip dekor ortasında, kendi ağzından dinlediler: 1877 Harbi başladığı vakit, hakkın Türkiye tarafında olduğunu gören genç doktor Ryan gönüllü olarak Osmanlı hizmetine girmiş ve Plevne'nin şanlı müdafaasını başından sonuna kadar yaşayarak, Türk gazilerin katlandığı bütün sıkıntılara o da katlanmıştı. Savaştan sonra, Plevne Gazileri için hazırlanan özel madalyadan bir tane de kendisine verilmişti. Plevne, Charles Ryan'ın hayatında çok önemli bir yer tutmuş ve memleketine döndükten sonra etrafındakilere Plevne macerasından o kadar çok ve sık bahsetmiş ki, Avustralya'da herkes ondan *Plevne Ryan* diye bahsetmeye başlamıştı.

Mütareke saatleri boyunca iki taraf da muhakkak ki, anlaşma hükümlerine aykırı birçok hareketler yapmıştı. Bir kez kollarında beyaz bant bulunan haber alma subayları sanki ölü gömme işini kontrol ediyormuş gibi, durmadan karşı taraf siperleri civarında dolanmış, istihkâmların vaziyetini tetkik etmişti. Hatta Mustafa Kemal'in bile, çavuş kıyafetine girip 9 saat boyunca Anzak siperleri etrafında dolaştığı söylenmekteydi. Bu rivayet yanlış bile olsa, Anzakların Mustafa Kemal'e daha o zamanlardan, hakkında hikâyeler uyduracak kadar önem vermeye başlamış olmalarını göstermek bakımından önemliydi.

Benzer hilelere Anzaklar da başvurmuştu. Örneğin cephe kumandanı General Birdwood, o tarihten tam 24 yıl sonra, Atatürk'ün cenaze törenine katılmak için geldiği Ankara'da, Orgeneral Fahrettin Altay'a, kendisinin de 24 Mayıs mütakeresinde er kıyafetiyle siperlerin arasında bütün gün dolaşıp durduğunu gülerek söyleyecekti.

Mütareke saatleri sırasında iki taraf askerlerinin, birbirlerini öldürmekten çok daha başka bir amaçla yan yana ve yüz yüze gelmiş olmalarının olumlu sonuçlarından birisi Anzaklarda Türklere karşı mevcut bulunan yersiz nefretin tamamen kaybolmasıydı. Önce Türk'ü aşağı yukarı bir aydır muharebe sahasında görmüşler ve kendilerine tanıtılmış olduğu gibi korkak ve hain olmadığını anlamışlardı. Şimdi ise, onunla ahbaplık eden-

ler bu cesur ve kahraman askerlerin, aynı zamanda, kendileri gibi normal bir insan olduğunu da fark etmiş bulunuyorlardı. İki taraf arasında, ancak birbirlerini öldürmeye azmetmiş insanlar arasında görülebilir cinsten tuhaf bir sevgi ve hürmet hissi peydahlanmıştı. Hatta kısa bir müddet sonra Avustralyalılara gaz maskesi dağıtıldığında çoğu bunu takmak istememiş, niye takmadıkları sorulduğunda, *"Türkler erkek savaşçılardır, zehirli gaz kullanmazlar,"* cevabını vermişlerdi. Gerçekten, harbin başından sonuna kadar Gelibolu Yarımadası'nda zehirli gaz kullanılmayacaktı.

Mehmetçiğin mertliğini uzun uzadıya anlatan Alan Moorehead *Gelibolu* adlı ünlü kitabında olayları tarihe maletmiştir. Diğer yandan Türkler de, ilk günlerde çıkan dedikoduların asılsız olduğunu, Güney denizlerinden getirilmiş bir yamyamlar güruhuyla değil, ciddiye alınması gereken mert bir düşmanla karşı karşıya bulunduklarını anlamışlardı.

Mütareke sona erip iki taraf subaylarının birbirine veda etme zamanı geldiğinde en zor ayrılanlar *"Plevne Ryan"* ile oracıkta bulduğu Türk dostları oldu.

Lisan bildiği için, nerede ihtilaf çıkarsa Herbert oraya koşmaktaydı. Hatta bir ara Türkler, içeride yığınak yapmadıklarını gözüyle görsün diye onu siperlerine bile aldılar. Siperlerin bir köşesinde Herbert, Balkan Savaşı sırasında Arnavutluk'ta tanışmış olduğu eski ahbaplarına rastladı. Askerler hemen etrafını çevirdiler ve yüksek sesle bağırıp gülüşmeye başladılar. Gürültüleri o kadar ayyuka çıktı ki, subaylardan birinin gelip onları susturması gerekti. Zira o esnada yukarıda bir yanda imamlar, diğer yanda papazlar olmak üzere, ölülere telkin verilmekte, öbür dini vazifeler yerine getirilmekteydi.

Acele açılmış çukurlara konan naaşların üzerine kürek kürek toprak atılışlarını seyrederken, yanındaki Türk subayı Herbert'e: *"Bu gördüğünüz politika,"* dedi. Sonra da üst üste yığılmış başka cesetleri işaret etti: *"Bunlar da diplomasi... Allah biz askerlere acısın!"*

Öğleye doğru yağmur, zaman zaman durmaya ve kurşuni bulutların arasıdan güneş gözükmeye başladı.

Saat 3'e doğru ölüleri gömme işi hemen hemen bitmiş bulunuyordu. Bu arada iki kriz baş gösterdi. Birincisi, Türklerin saatlerinin İngilizlerinkine göre 8 dakika ileri olduğunun tesadüfen fark edilmesiydi ki, alelacele saatler ayarlanarak bu yüzden doğabilcek bir felaketin önüne geçilmiş oldu.

İkinci kriz çok daha vahimdi ve az daha mütarekenin bir fiyaskoyla bitmesine neden olacaktı: Herkes işiyle gücüyle meşgulken, aniden duyulan bir silah sesi herkesi adeta olduğu yere çivileyivermişti. Siperlerin ortalık yerinde, ellerinde kazma kürek çalışanlar bu sesle irkilmiş ve yapacakları bir şey olmadığı için, oldukları yerde put gibi donup kalmışlardı. Ürkek gözlerle bir kendi siperlerine, bir karşı tarafınkine bakıyor, fakat en ufak bir hareket yapmaktan çekiniyorlardı. Allahtan o tek silah sesini başkaları takip etmedi ve bir iki dakika sonra herkes yine işine koyuldu.

Saat 4'te Türk sıhhiye erlerinin sonuncuları siperlerine çekildi ve Herbert de kendi adamlarını geri gönderdi. Avustralyalılar bu işten hoşlanmışa benziyor, kendi daracık siperlerine dönmeye hevseli gözükmüyorlardı. Nitekim Herbert *"Allahaısmarladık"* demek üzere Türk siperlerine doğru son bir defa yollandığında birçoğu onun peşi sıra gittiler. Herbert o gün bulduğu yeni ahbaplarıyla vedalaşırken bir ara Türkçe olarak, *"Şimdi gülüyorsunuz, ama yarın beni vuracaksınız,"* dediği an oradakiler hep birlikte, *"Allah göstermesin,"* diye karşılık verdiler. Siperden eller uzandı, Türklerle Avustralyalılar tokalaştılar. Onlar yerlerine dönerken Türkler arkalarından bağırıyordu: *"Güle güle gidin, güle güle gelin!"*

Saat 4.45'te tepelerin üzerinden bir Türk nişancısı bir kurşun attı, Avustralyalılar buna hemen cevap verdi ve bir an içinde savaş alanı baştan başa silah sesleriyle inledi.

Bu olaydan yıllar sonra Türkiye'den Avustralya'ya, cumhuriyet tarihinin ilk resmi göçmenlik antlaşmasıyla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gönderildiğinde takvimler 1967 yılını göstermekteydi. Ardından da Gelibolu seferinden 53 yıl sonra Avustralya'nın başkenti Canberra'ya ilk Türk büyükelçisi atanır. Bu kişi bir asker emeklisi olan Baha Vefa Karatay'dır. *Meh-*

metçik ve Anzaklar kitabında burada geçirdiği yılların anılarını paylaşan Karatay, çok ilginç olaylar yaşamıştır. Bunlardan birisi de doktor Charles Ryan ile ilgilidir. Avustralya Genel Valisi Lord Casey, Gelibolu'da teğmen rütbesiyle savaşmış bir Anzak'tır. Şunları söyler: *"Biz Avustralyalılar, sizleri Gelibolu'da tanımış ve sevmişizdir... O kanlı fakat her iki tarafın da mertçe sürdürdüğü savaşta edindiğim izlenimleri, aynı sıcaklıkla yüreğimde taşıyorum..."* Türk büyükelçinin ilk tanıştığı Anzak olan genel vali, doktor Ryan'ın yukarıda anlatılan öyküsünü kendisine anlatır. Gerisini Karatay şöyle anlatıyor.

> Eşinin anlattıklarını tamamlamak isteyen Leydi Casey de söze girerek şunları ilave etmişlerdi:
>
> Sefir Bey biliyor musunuz, o doktor General Charles Ryan benim babamdır. Ben babamdan yaşadığı sürece Türk askeri ve Osman Paşa hakkında çok büyük övgüler duymuşumdur. Kitabında da anlattığı gibi, babam Osmanlı-Rus Savaşı sırasında askerî doktor olarak Türk ordusunda hizmete girmiş ve Plevne'de görev yapmıştır. Gösterdiği yararlılıklar sonucu aldığı harp madalyası onun büyük iftiharı idi. Gerçek bir Türk dostuydu. Ölünceye kadar da öyle kaldı. Görüyorsunuz ya, babam da, eşim de Anzaktırlar... Biz Türk dostluğunu Gelibolu savaşlarından çok önce, babamızın Plevne anılarıyla benimsemiştik.

Charles Ryan katıldığı Osmanlı-Rus Savaşı'nı *Under The Red Crescent* adıyla kitaplaştırmıştır.

HAZİRAN-TEMMUZ 1915 MUHAREBELERİ

Gelibolu muharebe alanlarını gezerken, 1915'te ne olup bittiğini anlamak için iki tepeye mutlaka çıkmak gerekiyor. Bunlardan birisi Kocaçimen Tepe, ötekisi de Alçıtepe'dir. Alçıtepe'ye tırmanıldığında tüm vadiler, dere yatakları, tepeler, sahiller ayaklarımızın altına serilir. Çevreye üç yüz altmış derecelik bakış açısına sahip bu tepeden, Kilitbahir Platosu'nun Saros Körfezi'ne, Ege'ye bakan yamaçları uçsuz bucaksız uzanır... Bir zamanlar kanla sulanan bu yamaçlardan uzaklara bakıldığında kerteriz noktası alacağınız tek bir ağaç görürsünüz, işte bu ağacın hizasından bakınca platonun "tatlı" bir meyille ovaya indiğini fark ederiz. Meyilin ucundaki burnun olduğu yükselti de Kayalı Tepe...

Kolordu karargâhlarının olduğu yer bugün kireç bir şerit halinde uzanmakta ve oranın adı Yassı Tepe'dir (Rakım 150). Arkasındaki koyu yeşillik de bütün top mevzilerinin olduğu yer. Denize doğru baktığımızda Sebdülbahir cephesi sağ kanat grup karargâhları, tümen karargâhları ve top standı da arkasında...

Şehitler Abidesi'nin olduğu tepe, koalisyon güçlerinin en

son ilerleyebildikleri yer orası, bizim sağ kanadımız, onların ise sol kanadı. Nuri Yamut'un arkasındaki yamaç da onların ön siperlerinin gelebildikleri yer.

Yüzümüz denize dönük, Alçıtepe'den geriye baktığımız zaman solda görünen ürkütücü bu dere kıvrıntıları Tenkerdere vadisi. Vadiden çıkarken Çamlıklar'ın önünde meşhur Güney Grubu Karargâhı Salimbey Çiftliği sanki savaş harekât merkeziyle bizi bekliyormuş gibi yerinde duruyor. Nasıl Maltepe Höyüğü'nde Esat Paşa'nın 3. Kolordu karargâhı varsa burada da ilk günler Albay Dodes vardı. Daha sonra Weber Paşa'nın, Temmuz'da da Vehip Paşa'nın karargâhları –sonra ordu düzeyine geldi– oradaydı. Yani buradaki savaşı idare eden cephe karargâhı orası...

Emrindeki kolordulara ait 2. derece karargâh da bugün tarım yapılan setimsi yamaçta yaşamaya devam eden Alibey Çiftliği. Soğandere'den sol kanata gelen birliklerin geliş yolu da önümüzde uzanan vadiler. Yani harp yolları bunların içinde. Örneğin Albay Fevzi'nin (sonradan Mareşal Çakmak) karargâhı var ileride. Taşları hâlâ duruyor.

Mütareke döneminde muharebe alanlarını gezen İngiliz heyeti üzerinde Alçıtepe biraz hayal kırıklığı bırakmış! Bu tepeye geldiklerinde gördüler ki savaş harita üzerinde kazanılamıyormuş. Alçıtepe'den sonra epey işleri daha vardı. Onun için zaten Hunter-Weston buraya hâkim olmakla boğaz yakasına bakan obüs gruplarına ve sahil bataryalarına pek etkili olamayacağını düşünerek Alçıtepe'den sonra Tenker sırtlarını –bizim obüs grupları Tenkerdere yamacında– hedefe katmış. İlginçtir 'Atase' yayınlarında geçmez ama Aspinall Oglander'de var. Amaç müstahkem mevkiye hâkim olmak olduğu için Tenker sırtlarını da hedefe katıyor. Alçıtepe'ye hâkim olmakla, harekâtın hedefe ulaşmayacağını anlıyor. Tabii ne olacaktı, Soğandere vadisine inip tekrar yukarı Kilitbahir Platosu'na doğru çarpışarak devam edeceklerdi. Arıburnu'ndan gelen kuvvetler başarılı olsaydı zaten onlar sıkıştıracağı için buradakilerin işi kolay olacaktı. Aslında stratejideki manevra imkânını iyi düşünmüşler. Daha önce haritada adı olmayan Ocak 1916'da adını koyduğumuz An-

zak Koyu'ndan, yani Arıburnu'ndan 2. derece tali bir çıkarmayla, Arıburnu'yla Kilitbahir birleşecekti.

Domuzcuk burnu dediğimiz (NuriYamut), Tenkerdere, Domuzdere, Kerevizdere; burada onlarca dere var. İnsan bunlara bakınca, bu arazide nasıl savaş yapılmış şaşırıp kalıyor, dehşete düşüyor.

Sahile yaklaşan düşman donanmasında *Henri IV* gemisi sınıfında olanlar neredeyse plaja kadar giriyormuş. Yani düşünün burası; gemilerde ortalama 400 top namlusuyla taarruz öncesi ve sonrası devamlı bombardıman altında. Düşünmeden edemiyorsunuz; nerede irtibat yolları, geri ihtiyatların gelebileceği yerler... Bir de aramızın çok derin olduğu yerlerde 400-1000 m. Siperlerimiz açıkta ve doğrudan ateş altında..

Kerevizdere'den sonra bakışımızı sola çevirdiğimizde "Eskihisarlık Tepesi"nde abidemiz görülüyor. Ondan sonra önde Morto Koyu. Şimdi sırtlar kapatıyor, görüş alanımızın dışında kalıyor. Morto Koyu'nun hizasındaki burun Seddülbahir. İngiliz mezarlığının dikme taşı Gözcü Baba dediğimiz yer. Dikme taşın aşağısındaki burun ise yani Gelibolu Yarımadası'nın en uç noktası, genellikle sisler içinde kalan İlyasbaba, yani Hacı İlyas Burnu.

Ve Tekke Burnu da karşımızda duruyor. "Teke" diyorlar ama orijinalde burada Osmanlı tekkeleri var. İngiliz haritalarında doğru yazımla "Tekke" diye geçiyor. Önümüzde iki tane büyük dere var. Biri Kanlıdere öbürü de Kirtederesi. 12 Temmuz'da Kanlıdere savaşları, Haziran'da ve Temmuz'da da 1., 2., 3. Kirte Savaşlarının yapıldığı bu iki dere doğrudan Morto Koyu'na doğru gidip burundan denize akar. Yanlarda ise Kerevizdere, Domuzdere, Tenkerdere görülmekte. Merkezden Alçıtepe'ye doğru uzanan tepeler bize göre sağ kanatta Kirte Deresi'dir, sol kanatta Kanlıdere'dir. Bulunduğumuz noktadan burna doğru giden sağda olduğunu bildiğimiz ama görüş alanımızda olmayan, Nuri Yamut'tan sonra çok derin bir dere daha var; Zığındere. Şimdi yerimizi değiştirip, Zığındere'yi görebileceğimiz bir noktadan, 503 nolu parselden çevreye bakıyoruz. Yassıtepe'den (150 Rakım) sahildeki abidenin yani Nuri Yamut'un

hizası (145 Rakım) müttefiklerin en fazla ilerleyebildikleri hatların olduğu bölge. Haritalarda j12, j13 adlarıyla yer alan siperler... Orada derin bir dere var "Zığındere"

Haziran-Temmuz aylarındaki muharebelere askerî teknik açıdan bakıldığında, muharebelerin hareket savaşı karakterini yitirdiği, siper muharebelerine dönüştüğü görülür. Her iki taraf, şiddetli gündüz ve gece taarruzlarıyla muharebeleri sürdürmeye çalışmıştır. Eğer Alçıtepe'den sonra Tenker'e de hâkim olsalardı boğaza hâkim oluyorlardı. Ama hedef boğazı aşmak olduğuna göre esas stratejik bölge Kilitbahir. Alçıtepe sıçrama noktası. Yetmiyor Tenker ve Soğandere'ye de hâkim olmak lazım. Zaten kombine bir hareket, Arıburnu tarafı başarılı olsa bu tarafın işi kolaylaşacak.

Bu iki ay boyunca hemen her gün çatışmalar görülmektedir ama dört büyük muharebe olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar üç gün süren *"Üçüncü Kirte Muharebesi"* ile İngiliz ve Fransızların sınırlı taarruzlarıyla sürdürdükleri, *"83 Rakımlı Tepe"*, *"Zığındere"* ve *"İkinci Kerevizdere"* muharebeleridir.

14 Temmuz 1915'ten Ağustos ayının ilk haftasına kadar, her iki tarafın da yorgun düşmesi nedeniyle, ağır kayıpların verildiği büyük güçlerle yapılan taarruzlar yerine, karşılıklı siperlerin sürekli el değiştirildiği sınırlı mevzi çatışmaları görmekteyiz.

Churchill 5 Haziran 1915'te İskoçya'nın liman kenti Dudee'de yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: *"Çanakkale muharebesi ağır ve yıkıcıdır. Fakat zafer, kesinlikle elde edilecek ve her şey yoluna girecektir."* Bu konuşma savaşın neye mal olursa olsun "zafere" ulaşıncaya kadar sürdürüleceği konusundaki kararlığı ortaya koyuyordu.

İki ay boyunca yapılan muharebelerin ve siper çatışmalarının ayrıntılarına geçmeden önce, 25 Nisan'dan itibaren tarafların planlarını, varmak istedikleri hedefleri ve muharebeleri, askerî taktik ve strateji açısından değerlendirmeye çalışalım.

Gelibolu Muharebeleri'nin devamı konusunda moral etkisi dışında pek önemi ve etkisi olmayan, Türklerin yaptığı "19 Mayıs" gece taarruzunun ağır yenilgisi sonrası Çanakkale Cephe-

si'nde hem emir ve komuta ilişkileri hem de kıtaların yeniden düzenlenmesine ağırlık verildi. Ama düzenlemeler yapılırken Enver Paşa'nın ve Liman Von Sanders'in yine bazı yanlışlar içinde olduğu dikkat çekmektedir. Temel bazı savaş kuramlarına bile uymadıkları görülmektedir. Hiç kuşkusuz bunun acelecilik, yorgunluk, sinirlilik, başarıdan pay kapma, sezgi yoksunluğu gibi insani nedenlerden kaynaklandığı da söylenebilir. Ancak lider dediğimiz kişilerde bu olumsuzlukların ya olmaması ya da çok alt sınırda olması gerekir.

Yine hiç kuşkusuz muharebe alanlarındaki güçlüklerin çoğu komutanların ve muhariplerin iradeleri dışındaki olaylardan ortaya çıkar. Bunların arasında yağmur, sel, sis, kar gibi doğa olayları sayılabilir. Ancak, komuta kademesinin yarattığı yanlışların, hatanın telafisi yoktur. Bu söylemler hem Enver Paşa ile Liman Von Sanders hem de Orgeneral Ian Hamilton ve karargâhı için geçerlidir.

En temel kurallardan birisi olan, düşmana darbe vurulacak noktada gücün tamamının toplanması yani "sıklet merkezi tesisi" konusunda, iki tarafın da hatalı olduğu ortaya çıkmıştır.

Önce Türk tarafında yapılan hataları sıralamaya çalışalım:

1) Düşmanın zayıf savunduğu noktalar belirlenmemiştir.
2) Savunma hassasiyeti analiz edilememiştir.
3) Birliklerin taarruz için mevcut tertiplenmesi etkili bir taarruz için uygun değildir.
4) Düşman hakkında çok küçük istihbarat bilgileriyle yola çıkılmıştır.
5) Muharebe sahasındaki hasım unsurlara karşı belirsizlik ne kadar fazlaysa, taarruzun etkisi ve planlanması o denli zor ve başarısız olacaktır. Bu önemli husus, iki tarafca da göz ardı edilmiştir.
6) Gece taarruzu büyük ve sürekli eşgüdümü (koordinasyonu) ve işbirliğini gerektiren bir taarruzdur. Çok zor bir taarruzdur. Böyle bir taarruzun önceden çok iyi planlanıp, ayrıntılı emirlerle uygulanması gerekir. Tüm bunların olmadığı görülmektedir.

7) Ast birliklere gece taarruzlarında öteki taarruzlara göre "teferruat emirleri" verilmesi gerekirken bu emirlerin ya hiç verilmediğini ya da temel kurallardan yoksun olarak verildiğini görmekteyiz.
8) Takviye için gelen birlikler, gerekli muharebe hazırlıkları yapılmadan muharebeye sokulmuşlardır.
9) Çok daha önemlisi Çanakkale Savaşı'nın, geleceğini belirleyecek olan, böyle bir taarruz planlamasının başından itibaren komuta mevkiinde olan insanların tam bir işbirliği ve düşünce birliği içinde olması gerekirken, bu sağlanamamıştır.

Ünlü teorisyen Clausewitz diyor ki; "Savaşta her şey çok basittir; fakat en basit şey bile zordur." Basit olan "şeyler" nasıl zor hale geliyor? Kuramlarda bunun adına *"sürtünme"* deniyor. Clausewitz'e göre bu kavramın açıklaması şudur: *"Sürtünme, gerçek savaşı kitaplarda okunan savaştan ayıran tek kavramdır."*

Eğer hedefler açıkça tarif edilmemişse, planlar sade olarak hazırlanmamışsa, emir ve komuta sistemi karışık organizasyonlar haline getirilmişse, bunlar da savaşta sürtünmeye etken olan faktörler olarak savaşçıların karşısına çıkar.

19 Mayıs taarruzu öncesi Enver Paşa Çanakkale cephesi kuzey grubunda yaptığı inceleme sonunda; *"Şu karşıda, iki adımlık yerdeki düşmanın hâlâ tepelenememiş olmasından hayret ve üzüntü duyuyorum,"* ifadesi, yukarıdaki *"sürtünme"* kavramının açılımına örnektir.

Savaş stratejisi teorisyeni Liddell Hart'ın, *Hedef kesin sonuçlu bir çarpışma bile olsa, stratejinin amacı, bu çarpışmayı en elverişli koşullar altında yapmak olmalıdır... Bu nedenle, uygulanan bir stratejinin mükemmeliği, ağır bir çarpışmaya girmeksizin sonuç alınabilmesi yeteneğinde odaklanır,"* içeriğindeki analizi doğrultusunda bir değerlendirme yaptığımızda Türk cephesindeki başkomutan vekilinden kaynaklanan dağınıklığı anlamak kolaylaşır. Bunu tümen komutanları taktik düzeydeki çıkışlarla toparlamaya çalışacaklardır.

En parlak stratejilerden birisi olarak kabul edilen Helmut

von Moltke, strateji-taktik analizlerini yaptığı makalelerinde şöyle yazar:

> Kuşkusuz başkomutan büyük hedefini sürekli akılda tutacak, olayların oynaklığına kapılmayacaktır. Ama bu hedefe ulaşmayı umduğu yolları önceden kesin olarak belirlemesi hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Bütün sefer boyunca birçok kez, öngörülmesi mümkün olmayan durumlar temelinde bir dizi karar almak zorunda kalacaktır. O nedenle, savaşta birbirini izleyen bütün eylemler önceden düşünülmüş uygulamalar değil, tersine askeri sezginin yönettiği kendiliğinden eylemlerdir. Sorun, birçok özgül durumda, belirsizliğin sisi altındaki öze nüfuz etmek, olguları doğru değerlendirmek, bilinmeyeni kestirmek, hızla bir karar almak ve sonra da bunu şaşmadan uygulamaktır.

İngiliz ve Fransız kuvvetleri cephesine de yine bu çerçeveden bakmaya çalışalım; İngiliz planlamasına göre muharebe alanının, elindeki tüm olanakları kullanarak fotoğrafını çıkarmasına rağmen, etkili bir manevra yapamamamıştır, dar bir alanda sıkışıp kalmıştır. *İkincisi*, savaşın kazanılmasının önemli prensiplerinden olan baskın faktörü Gelibolu muharebelerinde kullanılamamıştır. *Üçüncüsü*, harekât planlarına bakıldığında, Ağustos ayına kadar olan planda uygun çıkarma bölgelerinin hepsinden yararlanarak, *"sıklet merkezini"* tesis edememiş, taarruz gücü yaratamamıştır. Yani kuvvet gücünü dağıtmıştır. Örneğin, Seddülbahir bölgesine bir tugayla tespit taarruzu yaparken, öteki tüm birlikleriyle, tek bir yerden Arıburnu bölgesinden çıkış yapsaydı, gerçekte, sıklet merkezini tesis etmiş olurdu. Planların kuşatıcı plan özelliği yoktu. *Dördüncüsü* de, sömürgelerden getirdiği askerler aslında muharebe sahasında çatışarak görev yapmaktan daha çok, hayatta kalmaya çalışmışlar ve etkili olamamışlardır.

Stratejinin başarılı olması için güç, konsept ve hedefler arasında bir denge oluşması gereklidir. Stratejinin üç temel unsuru, *"güç, zaman ve mekândır"* ve burada üçünün koordineli kullanılması gerekliydi. Güç savaşı kazanmak için, yeterli görülse bile uygun zaman ve mekânda kullanılmazsa savaş kazanılamaz.

Örneğin; Çanakkale cephesi, İngiltere'nin belirlediği hedeflere ulaşmak için uygun bir hedef miydi? Savaşın açılması kararı için uygun zaman mıydı? Bunların analizi gerekiyor. Günümüzde de aynı sorular ABD'nin Irak operasyonu için sorulabilir.

Çanakkale cephesinde güç var, zaman uygun ve coğrafya uygun. Bu durumda ortaya çıkan başarısızlığın nedenleri ya da parametreleri nered極dir ve nerede aranmalı. Gelibolu muharebelerinde stratejinin sevk ve idare boyutu hatalı. Stratejinin temel faktörleri yeterli olsa bile, sevki idare uygun olmalıdır.

Savaş prensipleri, savaşı kazanmak için uygun stratejiye göre muharebe sahasında, tatbik edilmesi gereken prensiplerdir. Hele, öne çıkan üç prensip vardır ki, göremez, uygulayamazsanız zaten zaferi kazanamazsınız. Bunlar, birbirini izleyen; "baskın-inisiyatif ve manevradır."

Stratejik seviyede yapılan hatalar ancak stratejik düzeyde düzeltilebilir. Örneğin İngiltere'nin 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'yu işgali stratejik bir hatadır. Eğer Mondros öncesi sınırlarda kalsaydı "Türk Kurtuluş Savaşı" yapılmayacaktı. Bedelini Büyük Britanya İmparatorluğu'nun çöküşüyle ödedi. İkinci örnek Hitler'in Rusya'ya sefer açmasıdır. Halbuki Napoleon'un hezimetinin gerçek nedenlerini arasaydı, bu stratejik hatayı yapmayacaktı. Üçüncü örneği de günümüzden verelim; ABD'nın Irak'ı işgal ve Irak halkını dize getirmek için gücü yeterli midir? Irak savaşı kararı stratejik hatadır. Düzeltilemez, ABD artık düzeltemez; stratejik doğru kararı ancak yeniden anavatanına-anakaraya dönmekle verebilir.

Operatif seviyede yapılan hatalar, taktik düzeyde düzeltilebilir gibi görünse de, muharebenin başlangıçtan itibaren, planlandığı çizgi dışından seyretmesine neden olur. Bu da sonuca götürmez.

Dünya savaş tarihine baktığımızda, istila niyetli savaşların kazanılamadığını görürüz. Bir kazanma süreci vardır ama bu aldatıcıdır, son tahlilde mağlubiyet kaçınılmazdır. Eğer böyle olmasaydı Napoleon'un ve Hitler'in Rusya'yı işgal durumları bugün devam ediyor olurdu. Hangi savaşlar kazanılır? Ancak

"Kurtuluş Savaşları" ile siyasi ve sosyal alandaki "bağımsızlık" savaşları kazanılabiliyor. Bunun tersini, henüz insanlık tarihi göstermedi. İşte İngiltere ve Fransa'nın temel yanılgısı, Çanakkale'ye askerî cephe açmadan önce, bu gerçeği görmezden gelişidir.

Savaşın ya da muharebenin hedefi hasmın dövüşme azim ve iradesinin yok edilmesidir. Savaşın tek amacı vardır; düşman kuvvetlerinin yok edilmesi ya da onların direncinin kırılması. Yine Clausewitz ifade ediyor: " *Düşmanın silahlı kuvvetlerinin yok edilmesi, öbür araçların rekabet edemeyeceği, üstün ve etkili bir araçtır."* Amaç, *Savaşan kuvvetlerin yok edilmesi ya da artık savaşamayacak hale getirilmesidir."*

25 Nisan'dan itibaren yapılan muharebelere, yukarıda verilen Clausewitz'in tanımlamaları çerçevesinden bakmaya çalışalım. Türk tarafında 25 Nisan-19 Mayıs arası ve Temmuz sonuna kadar önemli bir taktik hata yapılmamış. Nedeni de şu; birincisi, Seddülbahir'den çıkan düşman Alçıtepe'ye gelememiş, ikincisi, Anzak Kolordusu Kocaçimen Tepe'ye ulaşamamış, üçüncüsü de, Kocaçimen Tepe kıyıya beş kilometre uzaklıkta yani İngilizler bu uzaklığa bile girememiş, toplam iki-iki buçuk kilometre derinliğe girebilmişler. Seddülbahir'de ise, Alçıtepe, burundan yaklaşık yedi kilometre uzaktayken İngiliz ve Fransızlar en fazla üç buçuk kilometre derinliğe girebilmiştir.

Baskın faktörünü kullanamazsanız, inisiyatifi ele geçiremezseniz, bu da size manevra alanı sağlamaz. İngilizler bu savaşta baskın etkenini kullanmadığı gibi Türk ordusunun savunma direnci karşısında, baskına uğramışlardır. Bu direnç, Türk askerinin yüzde yüz öleceğini bildiği halde, düşman üzerine atılması, siperlerini terk etmemesi ve inandığı değerler için canını feda etmesidir. Bu karşı taraftan okunamamıştır. Bu, sıfır toplamlı bir oyundur ve oyun teorisinin temel kuralı olan "kavrama; durum değerlendirme" hatalı yapılmıştır. Ian Hamilton da Enver Paşa da, Liman Von Sanders de kendi cephelerinden oyunu okuyamamışlardır.

Strateji, iki alt seviyeye ayrılır. Bunlardan ilki harekât stratejisi olup gücün kullanılmasıyla ilgilidir. İkincisi ise, kuvvet ge-

liştirilmesiyle ilgilidir. Seçilen hedeflerin ele geçirilmesi için gerekli olan gücün geliştirilmesini amaçlar. Birinci Dünya Savaşı'nda mücadele, kara ve deniz kuvvetleri arasında geçerken hava kuvvetlerinin rolü de sınırlı olsa bile etkilidir. İkinci Dünya Savaşı'nda denizaltılar ve uçaklar önemli stratejik unsurlar olacaktır. Karada da tanklar unutulmamalıdır. Günümüzde savaşın teknolojisi çok değiştiği için bazı kuramların yetersiz kaldığı düşünülebilir. Tüm değerlendirmelerde de şu unutulmamalıdır; strateji, statik değil dinamiktir. Yine unutulmaması gereken önemli bir saptamanın, taktik hedeflerin operatif hedeflere ulaştırdığı, operatif hedeflerin de stratejik sonuçlara götürdüğüdür.

Birinci Dünya Savaşı muharebelerinde Napoleon döneminin iki ünlü teorisyeni Carl von Clausewitz ve Antoine Henri Jomini'ye göre, *Savaşta başarıyı kesin sonuç yerinin doğru olarak seçimine, uygun harekât hatlarının kulanılmasına ve ordunun büyük kısmının düşmanın ulaştırma hatlarını tehlikeye sokacak şekilde yönlendirilmesine..."* bağlıdır. Jomini ile Clausewitz bazı tanımlarda ve harekâtın uygulanmasında çelişirler.

Muharebelerin genel karakterini belki açıklamıyor ama Clausewitz'e göre savaş, şöyle tanımlanıyor: "... *Savaş politikanın bir aracıdır,"* bu nedenle de politikanın karakterini taşımak zorundadır, her şeyi onun standartları ile ölçmelidir. Bu nedenle de ana hatları ile savaş "stratejinin" özünü oluşturmuştur.

1915 Gelibolu muharebelerine Clausewitz'in strateji tanımı çerçevesinde bakılmalıdır; strateji " *çarpışmaların savaşın amacı için kullanılmasıdır."*

25 Nisan sabahından itibaren yapılan muharebelere özellikle de "19 Mayıs Türk taarruzuna" Helmuth von Moltke'nin kuramı açısından bakmak da anlamlı olabilir. Moltke'ye göre; " *Bir komutanın emrine verilen olanakların, öngörülen hedefin elde edilmesini sağlayacak biçimde uygulama alanında kullanılmasıdır."*

Parlak bir kurmay subay olan Enver Paşa ile daha önce başarısını ve değerini kanıtlamış Liman von Sanders kendi dönemlerinin savaş kuramlarını bilmiyorlar mıydı, diye bir soru akla geliyor ancak taarruzlardaki başarısızlık şunu ortaya koyuyor; Osmanlı ordusu gece taarruzu eğitimi yapmamış ya da henüz

yeterli eğitim verilmeden taarruz emirleri verilmiştir. Askere hiç dinlenme, toparlanma şansı tanımadan taarruz emirleri verilmiştir. Yani masa başındaki kurmay subay mantığıyla hareket edilmiş, "harp oyunu" senaryoları yazan küçük rütbeli subay gibi davranılmıştır. Savaş haritada kazanılmaya çalışılmıştır. Gözden uzak tutulmaması gereken bir konu da, savaştaki sürtünme ve zorlukların insan üzerinde yarattığı yorgunluk, yıpranma ve sinir bozukluğudur. Bunun ne denli etkili olduğunu, 17 Mart 1915'te görevden çekilen Amiral Carden'de görmüştük.

Yine Clausewitz bir başka önemli konunun üzerinde durmaktadır, bu, *belirsizliktir*. Şöyle tanımlıyor: *"Savaş, belirsizlik alanıdır. Savaşta harekâtın üzerine kurulduğu öğelerin üçü az ya da çok büyük bir belirsizlik sisi içindedir."* Bir başka önemli unsur da **sezgidir.** Clausewitz'in ifadesi ile; *" Sezgiyle gerçeği bulup çıkarmak için ince ve derinliğine nüfuz eden bir zekâya savaşta öncelikle gereksinme vardır."* 25 Nisan'dan Aralık ayı sonuna kadar yapılan muharebelerdeki komutanların emir ve davranışları, bu kuramlar ve tanımlar çerçevesinde değerlendirilirse, özellikle yarbay rütbesindeki Mustafa Kemal'in komuta gücü ve komutanlık yeteneği farkını ortaya koyabilir. Bu fark da öncelikle "inisiyatif" kullanmaktır, ötekisi de birliğinin moral gücüne olan inançtır. Unutulmasın ki, Yarbay Mustafa Kemal strateji eğitimi almış bir "uzman" değildi. O savaş içinde eğitildi. Konuya bu açıdan bakınca günümüzden iki bin beş yüz yıl önce yaşamış olan Çinli general *Sun Tzu* haklılığını sürdürmektedir, şunu söylüyor; *" Kıdem bakımından hiçbir stratejik disiplin savaşla boy ölçüşemez."*

Üçüncü Kirte Muharebesi (4-6 Haziran 1915)

Kuzey Grubu kesiminde, 19 Mayıs 1915 Arıburnu taarruzu dışında, Mayıs 1915 sonlarına kadar önemsenebilecek bir hareket olmadı. Bu dönemde, karşılıklı topçu ve piyade ateşleri açılmış, birliklerin bozulan düzenlerinin disiplin altına alınmasına ve eksiklerinin giderilmesine çalışılmış, mevzilerin onarılması ve muhkemleştirilmesiyle uğraşılmıştır. Karşılıklı olarak yapılan

mevzi düzeltmeleri sonunda Arıburnu bölgesindeki iki taraf siperleri, birbirine yaklaşmış oldu.

Liman von Sanders, 28 Mayıs 1915'te yayımladığı emre göre gruplanmalar şöyle olacaktı:

> Çanakkale muharebelerine henüz katılmamış olan 1.Tümen'le, komutanı Albay Nikolai olan 3.Tümen'den oluşacak olan Anadolu yakasındaki Birinci Kolordu birliklerine Asya Grubu adı verilecektir. Saros Körfezi'nde bulunan 6.Tümen'le Bağımsız Süvari Tugayı, Saros Grubu olarak adlandırılacaktır. Arıburnu ve Seddülbahir karşısında bulunan birliklere daha önce verilmiş olan kuzey ve güney adları aynen kullanılacaktır.

Bu arada, İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Başkomutanlık Karargâhı olarak kullandığı *Arcadian* gemisi de, İmroz'a dönmüş ve Başkomutanlık karargâhı, 31 Mayıs 1915'te adaya çıkmış, bu tarihten itibaren Çanakkale Savaşları'nın sonuna kadar burada kalmıştır. Ian Hamilton karaya çıkmaktan duyduğu mutluluğu, *Gelibolu Günlüğü*'nde şöyle yazıyor:

> (1 Haziran 1915)... Karaya çıktım ve Yunan köylülerinin tahıl ektikleri bir tarla yakınındaki kumsalda karargâh çadırımı kurdurdum. Onlarla aynı sade hayatı yaşayacağız. Gerçekten de aynen, ama gemide olmadığım için memnunum ve şöylece bacaklarımı uzatacağım.

Başkomutan, otuz beş gündür savaşın cephe önü yerine, uzakta kalmayı tercih etmiştir. Acaba bu doğru muydu? Taarruz edenler doruk noktasına varınca, Türklerle arasında denge oluyor. Hamilton bekliyor ama Türkler de aşırı zayiatın yarattığı yorgunluk ve durgunluk nedeniyle karşı taarruza geçemiyorlar.

25 Nisan'dan 1 Haziran'a kadar ve sonraki muharebeler boyunca, komutanları karşılaştırdığımızda ortaya çıkan değerlendirme sonucuna bakalım. Ian Hamilton, elindeki gücü etkili olarak hedefe yönlendiremeyen (aslında kullanamayan) ve muharebede komutanın en etkili bir yerde bulunması gerekirken, bulunamayan birisi olmanın yanı sıra, klasik yani yaratıcı olmayan, kalıpçı bir komutan tipi çizmiştir. Hamilton ne yap-

malıydı? sorusuna askerî analistlerin verdiği yanıt çok yalındır; "Çıkan birliklerle cepheye çıkmalıydı." Liman von Sanders, Prusya ekolünde yetişmiş, planlama yeteneği olan bir subay olmasına karşın, kendi ülkesinin dışındaki bir millete ait orduya komuta ediyor. Dolayısıyla, bulunduğu bölgenin savunma kavramı ile ordunun sevk ve idaresinde bir Türk subayı gibi düşünemiyor. Enver Paşa'ya gelince, Osmanlı Orduları Başkomutan Vekili olmasına karşın, harp yönetim yeteneği olmayan, sadece bulunduğu mevkinin, kendisine verdiği güçle, harita üzerinde kazanılacak muharebelerin planlamasını yapabilen bir subay. Türk savaş tarihinde Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun mağlubiyetini hazırlayan bir "aktör" olarak yer almıştır.

Aynı gün yani 1 Haziran'da, 19.Tümen Komutanı Mustafa Kemal 30 ve 31 Mayıs'ta yapılan Ağıldere muharebelerinin sonucu ışığında, her zaman yaptığı gibi üst makamları rahatsız edecek yine bir rapor yazıyordu. 19.Tümen Anafartalar mıntıkasının güneyinde ve Arıburnu muharebe cephesinin sağ kanadında bulunuyordu. Ağıldere mıntıkası özellikle Conkbayırı'na temas etmesi nedeniyle Arıburnu cephesi için özel bir değere sahipti. Anafartalar Mıntıkası Kumandanı tarafından başlanan bu Ağıldere muharebesinin idaresi ve sonuçlandırılması Mustafa Kemal'e verilmişti. Albay Mustafa Kemal 19.Tümen Komutanı sıfatıyla Kuzey Grubu Komutanı Tümgeneral Esat'a şunları yazıyordu:

> İşte bu sebeplere dayanarak Arıburnu faal cephesinde olabilecek önemli ve geniş bir hareketin Ağıldere'yi de içine alması çok fazla muhtemeldi. Buna göre, her iki kısmın, yani Arıburnu ve Anafartalar kısımlarının başında ayrı ayrı güvenilir kumandan bulundurmak lüzumuna inanıyordum.
>
> Bu münasebetle, 1 Haziran 1915 günü 180 Rakımlı Tepe civarındaki karargâhıma gelen Ordu Kurmay Başkanı'na, Kuzey Grubu cephesinin, emir ve kumanda bakımından bölünmesine dair açıkladığım görüşü belirteceğim:
>
> Benim incelemelerime göre, Kumtepe'den Anafartalar'a kadar olan sahada; ilk olarak, düşmanın karadaki kuvvetleriyle te-

mas ve faaliyet halinde bulunan Arıburnu kuvvetlerinin, karargâhı Kemalyeri'nde bulunacak bağımsız ve sorumlu bir kumandanın emri altında bulunması;

İkincisi, düşmanın yeni kuvvetler çıkarması mümkün ve buna müsait olan Kabatepe mıntıkası ile;

Üçüncüsü, keza düşmanın yeni kuvvetler çıkarması pek muhtemel ve mümkün olan Ağıldere ve Anafartalar mıntıkasını emin ve bağımsız birer kumanda heyetinin sorumluluğu altına vermek;

Bu üç mıntıkanın hepsi bir grup meydana getirir ki, bunun da başına (karargâhı Bigalı ya da Maltepe'de bulunacak) Kuzey Grubu Kumandanı'nın geçmesi lazımdı. Bence bütün Kuzey Grubu cephesinin en emin ve en sağlam bir tarzda idaresi, ancak izah ettiğim gibi olabilirdi. Başka, bu görüşümü uygun bulduğunu ve Ordu Kumandanı'na da arz ederek emir ve kumandanın bu şekilde tespit edileceğini söylemişti. Fakat buna rağmen maalesef kabul edilip alınan şekil ve vaziyet, açıkladığım görüşlere aykırı olmuş ve izah etmeye çalıştığım meselenin ruhunu kavramaktan uzak kalmıştı.

Sazlıdere ile Anafartalar azmağı arasındaki Ağıldere mıntıkasının da emir ve sorumluluğum altına verilmesi, tümen karargâhının 180 Rakımlı Tepe'den Düztepe'ye naklini gerektirmişti.

Düztepe, bir tümen karargâhına göre, tümenin Arıburnu cephesinden uzak bir mevki sayılamazdı. Fakat Arıburnu cephesinde ortaya çıkacak önemli bir durum ve harekette muharebe meydanını görmek ve muharebeyi idare etmek bakımından uygun değildi. Hakikaten Düztepe'de yapılacak bir gözetleme yerinden tümen cephesini görmek mümkün olmuyordu. Hâlbuki tümenin Arıburnu cephesinde, düşmanın vaziyeti daima önemli ve faaliyeti sürekli idi.

Mustafa Kemal Esat Paşa'ya rapor yazdığı gün albay rütbesine terfi etti ve beş gün sonra Sofya'daki Alman ev sahibesi Hilda Christianus'a gururla bir mektup yazdı:

İnsan hayatta bazı dostlar kazanabilmek için olağanüstü çalışmak ve özverilerde bulunmak zorundadır. Örneğin siz bana sormuştunuz: "Siz ne zaman albaylığa terfi edeceksiniz?" demiştiniz. Benim yanıtım şu olmuştu: 'Bu, bir savaş meydanında

kazanılır.' Siz bana karşılık vermiştiniz: "Bunu kanıtlayınız." Sizin isteğinize uyarak beş günden beri albayım...

Mustafa Kemal'in Sazlıdere-Azmak mıntıkasının tümenle irtibatının kesilmesini rica ettiği yazısına, Esat Paşa 8 Haziran'da karşılık verdi:

Azmak dökülüş yerine kadar sahil kısmının kapatılıp gözetlenmesi görevinin de 19.Tümen'e verilmesi Ordu Kumandanlığı'nın yazısı üzerine olmuştur. Tümenin bu işle de uğraşmasında belirtilen zorluklar dikkate alındı. Ordu Kumandanlığı'nın görüşü ve onayı alınırsa, söz konusu mıntıka sizden ayrılacaktır. Şimdilik eskiden olduğu gibi göreve devam edilmesi lazımdır. Sazlıdere'deki tabura kumanda etmenin, asıl cephedeki düşmana karşı faal bulunmaya bir engel oluşturmayacağını zannederim.

Bu yanıt bir emirdi ve bu emir üzerine Mustafa Kemal, Kuzey Grubu Kumandanlığı'nca, söz konusu mıntıkaya kendisinin verdiği önem derecesinin takdir edilmemekte olduğu düşüncesine saplandı. Bu konudaki görüşlerini yeteri derecede açıkça ifade edememiş olduğunu belirten bir yazı daha gönderdi. Bunun üzerine söz konusu bölge 19.Tümen'den alındı ve "Ağıldere Mıntıkası" adıyla doğrudan doğruya Kolordu'ya bağlandı. Bu yeni tertibe göre Ağıldere Mıntıkası'ndaki tabura kumanda etmek görevi 19.Tümen Kumandanı'ndan Kolordu Kumandanı'na geçmiş oluyordu. Ama Mustafa Kemal şu yorumu yapmaktadır: *"Bu yarım ve yetersiz tedbirin Almanya'dan gelmesi beklenen bir Alman kumandanın gelişine kadar geçici olduğu beş on gün sonra ortaya çıktı." (Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe.)* Türk komutanlar arasında bu türden anlaşmazlıkların sayısı fazladır ve muharebeler boyunca yapılan yazışmalarda, verilen raporlarda sıkça dile getirilmiştir.

İkinci Kirte taarruzu sonrası morali bozulan Hamilton'ı Kitchener'in destekleri biraz toparlamıştı ama günlüğünün 2 Haziran tarihli bölümünde yılgınlığını görüyoruz. Hamilton zafer için öneri getiriyor:

> Kısa zamanda zafere ulaşmak, Rusların İstanbul Boğazı'na taarruzlarıyla mümkün olacak kadar hayati önem taşımaktadır. Ayrıca Yunanlılar Trakya yarımadasında Enez'den tercihen hücuma geçmeli ve bu noktada da Türklere bir cephe açmalıdır. O zaman mesele daha basitleşecektir. Benim kanaatim şu merkezde: Müttefiklerimiz bu safhada Türklere karşı kışkırtılıp, savaşa sokulmalı ve Türkler değişik cephelerde savaşmaya mecbur bırakılmalıdır...

Hamilton cephane sıkıntısını da dile getirmektedir. Buna rağmen 4 Haziran'da *Üçüncü Kirte Muharebesi* olarak adlandırılan taarruza karar verecekti.

Türk Silahlı Kuvvetleri tarihinde bu taarruzun nedeni şöyle açıklanıyor (5. cilt, 3. kitap): "Kitchener'in teşvik edici telgrafı, General Hunter-Weston ve (Fransız) General Gouraud'nun harekete geçilmesi hususundaki şiddetli eğilimleri ve önerileri, General Hamilton'a *Üçüncü Kirte Muharebesi* adı verilen ve 4 Haziran 1915'te başlayıp üç gün süren taarruza karar verme nedeni olmuştu. Kitchener'in bu kararına, Türklerin 19 Mayıs 1915'te Arıburun'daki ağır zayiatıyla sonuçlanan taarruzda yorgun ve hatta bitkin hale gelişi de büyük olasılıkla etken olmuştu."

Her iki tarafın kuvvetlerinin durumu nasıldı?

Güney Grubu Komutanı Tümgeneral Weber'in sorumluluğu altında bulunan bölgede, beş tümen ve bir alay ve ayrıca üçüncü, beşinci ve on birinci tümenin çeşitli sınıflarından birçok küçük kıtalar bulunuyordu. Güney Grubu Karargâhı, Salimbey çiftliğindeydi.

Seddülbahir bölgesindeki İngiliz ve Fransız birliklerinin karşısında bulunan 9.Tümen, sağ kanatta; 12.Tümen sol kanatta olmak üzere savunma için tertiplenmişti. Tümenlerin arasındaki ara hattı, Kirte Seddülbahir yolu 9.Tümen'e dahildi. Önceki muharebelerde hayli hırpalanmış olan ve gerek dinlenme ve gerekse desteklenmeleri için geriye alınmış olan 7.Tümen, Havuzlar Deresi dolaylarında; 15.Tümen, Alçıtepe kuzeydoğusunda So-

ğanlıdere başlangıcında; 8.Tümen'in 22.Alay'ı ise, Soğanlıdere'de bulunuyordu. Bunlardan başka ordu ihtiyatında bulunan, 19 Mayıs 1915'te Arıburnu'nda ağır zayiat vermiş olan 2.Tümen'i ihtiyata almak için, bu tümenin cephesini 16.Tümen'e teslim ettirmişlerdi. Bir gün sonra da 2.Tümen'den bir alayın yalnız muharebe ağırlıklarıyla Çanakkale üzerinde Anadolu yakasındaki Sarı Çalı'ya gönderilmesi emri verilmişti.

2.Tümen, kalan kısmıyla, 27 Mayıs 1915'te Kabatepe güneyinde Azmakdere'den Büyük Karatepe'ye kadar uzanan kıyı bölgesini gözetleme; gereğinde, yapılacak bir çıkarmaya engel olma görevini aldı.

Türk ordu analistlerine göre, Liman von Sanders, yine kurallar (savaş kuramları) dışına çıkmış; birlikleri parçalayarak kullanmıştı.

Seddülbahir bölgesindeki İngiliz ve Fransız birliklerinin durumu şöyleydi: İngiliz ve Fransız Kolorduları, Alaybey çiftliği-Seddülbahir yolu Fransız Kolordusuna dahil olmak üzere yerleşmişti. General Hunter-Weston'un emrindeki 8. İngiliz Kolordusu'na bağlı olarak, 29. İngiliz Tümeni sol kanatta; 42. İngiliz Tümeni, 29. Hint Tugayı dahil olmak üzere, ortada; İngiliz Deniz Tümeni sağ kanatta bulunuyordu. General Gouraud emrindeki Fransız Doğu Seferi Kuvveti'nde ise Birinci Fransız Müstemleke Tümeni sağda; 2. Fransız Müstemleke Tümeni solda olmak üzere yerleşmişti. Böylece İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin toplamı, beş tümenle bir tugayı buluyordu.

Seferi Kuvvetler Komutanlığı'yla kolordu karargâhı, Tekke Koyu kuzeyinde Karacaoğlan Tepesi dolayında yerleşmişti. Fransız kolordusu karargâhı ise, Seddülbahir kuzeyindeki Harap Kale'de konuşlanmıştı.

Hedef, Alçıtepe'ydi ve ele geçirilmek için acele ediliyordu. Ian Hamilton'ın günlüğüne göre, Kitchener'den 3 Haziran tarihli bir yazıda: " *Sizin görüşünüzü en kısa zamanda, mümkünse bugün öğrenmek isterim. Kuvvetlerimizi takviye edersek, Çanakkale harekâtını sona erdirir ve Kilitbahir'e hâkim oluruz iddiasından emin misiniz?"*

General Hamilton, bu telgrafa şöyle bir karşılık vermişti: *"Yarın, genel taarruz yaptıracağım. Cevabımın, bu harekâtın sonucuna bırakılmasını tasvip edeceğinize eminim."* Bu arada Hamilton günlüğüne Kitchener ile ilgili ilginç bir not düşüyor.

> Lord Kitchener halen 65 yaşında. Zannediyor ki, günümüzde savaşlar hâlâ adam adama, silah silaha yani teke tek devam etmektedir. Halbuki ben her insanın değerinin yarı yarıya çevresiyle ölçüldüğüne inanırım.

Bu satırlar müttefik kuvvetlerdeki karar alma noktasında bulunan aktörlerin dışarı yansımayan çatışmalarını göstermektedir. Hamilton, İkinci Kirte başarısızlığından dolayı, Üçüncü Kirte taarruzunda başarılı olacaklarına tam inanıyor muydu? Günlüğüne şunları yazmış:

> Çok kötü eğitim görmüş olmalarına rağmen, çeyrek milyon asker karşısında bulunuyoruz. Halbuki Türkler devamlı ve muntazam cephane ikmaline sahipler. Ayrıca Almanların planladığı mevzilerde Türk askeri daima muhteşem bir savaşçı olduğunu gösteriyor. (2 Haziran 1915)

Hamilton'ın günlüğünde ifade ettiklerine karşılık olarak, Türk harp tarihi de Aspinall Oglander'e dayanarak resmî yazışmalardan yola çıkıp şu değerlendirmeyi yapıyor:

> Çelişik yargı ve değerlendirmeler, General Hamilton'ın iç dünyasının ne kadar karmaşık olduğunun açık bir işaretidir... Sonuçta General Hamilton, başarıya tam olarak inanmadan, Alçıtepe'ye ulaşabilme özlemiyle yeni bir taarruza karar verdi.

Zafere tam inanıyordu ya da inanmıyordu, ama Hamilton Alçıtepe'ye üçüncü kez taarruzda ısrarlıydı çünkü, birincisi, bu tepenin ele geçirilmesi, İngiliz ve Fransız birliklerine manevra olanakları sağlatacaktı. İkincisi de, Seddülbahir bölgesindeki birliklerin Anzak Kolordusu'yla işbirliği yaparak, Kilitbahir Platosu'nu ve Eceabat (Maydos) kesiminin ele geçirilmesini kolaylaştıracatı.

Daha önce de belirtildiği gibi savaş olasılıklar hesabıydı ve

matematik akıl aritmetik değerlendirmelerin önündeydi. Kararlar buna göre alınıyor; emirler buna göre veriliyordu. Böyle olması gerekliydi.

Üçüncü Kirte Muharebesi öncesi Türk kuvvetlerinin sayısal dağılımı da şöyleydi: 9.Tümen savunma bölgesinde, çeşitli tümenlerden derlenen üç alay halinde teşkilatlanmış sekiz piyade taburu bulunuyordu. Er sayısı da, 7.000 kişi civarındaydı. 12.Tümen Kirte-Seddüllbahir doğusunda konuşlanmıştı ve asker gücü yaklaşık olarak 8.600 kişi kadardı.

Güney Grubu ihtiyatı olarak da, ikişer taburlu 19. ve 20. Piyade Alayları'nı bünyesinde barındıran 7.Tümen, Alibey çiftliği kuzeyindeki vadideydi. Her iki alayın asker gücü mevcudu, 2.934 kişiyi buluyordu.

Böylece Güney Grubu Komutanlığı'nın bir muharebe için yararlanabileceği asker gücü toplamı 18.500'ü, tabur sayısı da yirmi biri buluyordu. Böylece güney grubu kuvvetlerinin *Üçüncü Kirte Muharebesi* öncesindeki tüm kuvvetleri, 21 piyade taburu, altı makineli tüfek bölüğü, 16 sahra, iki dağ, üç obüs, bir buçuk havan, iki muhasara iki mantelli bataryalarıyla beş Alman gemi makineli tüfeğinden oluşmaktaydı. Ayrıca on altı piyade taburuyla iki makineli tüfek bölüğü de, Soğanlıdere ve Havuzlar Deresi dolaylarında yeniden düzenlenmekte ve takviye edilmekteydi.

Taarruza hazırlanan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin silah ve asker bakımından durumu ise şöyleydi: İki tümenden kurulu bir Fransız kolordusu bu muharebeye katılacaktı. Her iki tümenden alınan birer alay, Fransız kolordusunun ihtiyatını oluşturacaktı. Fransız cephesinin gerisinde dokuz Fransız sahra ve iki dağ bataryasıyla orta ve ağır obüs topu mevzilenmişti. Fransız kolordusunun toplam insan gücü 30.000 kişiydi. Bunun 28.000'den fazlası muharip, 2.000'i ise piyadeydi.

İngilizler ise 8.Kolordu'larını muharebe alanına sürüyordu. İki tümenden oluşan bu kolorduyu çeşitli cins ve çapta 78 top destekleyecekti. Ayrıca sağ kanatta bulunan İngiliz kıtalarının desteklenmesi amacıyla 8.Kolordu emrine altı Fransız sahra bataryası verilmişti. İngilizlerin bu taarruza katılacak asker sayısı

Hamilton raporuna göre 24.000 piyade cephede, 7.000 piyade ihtiyatta olmak üzere toplam 31.000 kişiydi. Türk resmî savaş tarihçileri İngiliz yazar Oglander'in, taarruza katılan İngiliz kıtalarının asker sayısını 20.000 olarak gösterdiğini ve aradaki tutarsızlığın nedenini anlayamadıklarını yazar. Taarruzu desteklemekle görevli topçu sayısı, çeşitli çapta yetmiş sekizi İngiliz, altmış sekizi Fransız topu olmak üzere toplam 144 namluydu.

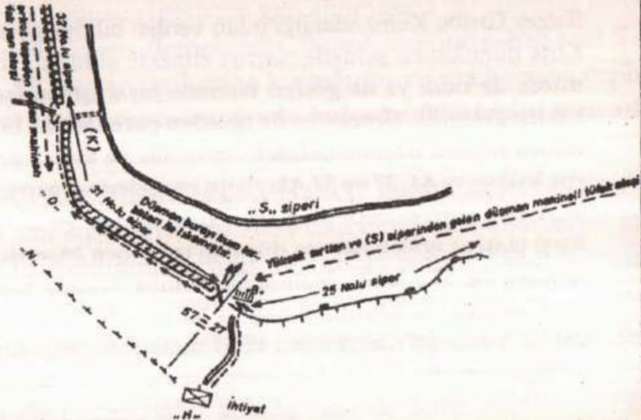
Hamilton tarafından yapılan görev dağılımına göre Arıburnu kesimindeki Anzak Kolordusu, bir aldatma taarruzu yapacaktı. Böylece tüm dikkatler buraya toplanacaktı. Buradaki Türk kıtaları, bu cephede bağlanarak, kuvvetlerin yer değiştirmelerinde ihtiyatların kullanılmasında kararsızlık yaratılacaktı. Aldatma (gösteriş) taarruzu sırasında çıkacak uygun olanaklardan yararlanma yoluna gidilecekti.

Bir aldatma çıkışı da asıl taarruzun yapılacağı Seddülbahir'deki siperler arasında yapılacaktı. Buna göre saat 11.20-11.30 arasında, topçu ateşi gerilere kaydırılacak, ileri hatlardaki İngiliz ve Fransız erleri, siperlerinin üzerinden hücuma geçiş taklidi yapacaktı. Bu durumu görüp sığınaklarından çıkarak siperlerdeki yerlerini almaya çalışan Türklerin üzerine, saat 11.30'da olağanüstü şiddette bir topçu ateşi açılacak, böylece savunmadaki Türk askerleri, siperlerle birlikte yerle bir edilecekti. Plandaki ayrıntı böyleydi. Bu arada Kraliyet donanması da Türk bataryalarını susturacaktı. Bunlara ek olarak ilkel zırhlı araçlar da harekâta katılacaktı.

İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Seddülbahir kesimindeki harekâtı 4 Haziran'da yapılacaktı. Yine planda öngörülen Arıburnu aldatma harekâtı 3 Haziran 1915 saat 23.30'da denizden ve karadan yapılan şiddetli bir topçu bombardımanı ardından başladı. İngiliz piyadeleri, Türk siperleri topçu ateşleriyle altüst edip barınılamaz duruma getirdikten sonra, 4 Haziran 1915 saat 3.30 sularında, bütün cephede ve özellikle 16. ve 19. Tümen cephelerinde taarruza geçti.

Gösteriş niteliğindeki bu taarruz, akşamın geç saatlerinde etkisini gösterdi. İngilizler, 19.Tümen'in 57.Alay sağ kanadındaki 31 ve 32 numaralı Türk siperlerine inmeyi başardılar.

31 ve 32 Nolu Siperlerin 3 Türk Askeri Tarafından
El Bombası ile Zaptedilmesi

ÖZEL İŞARETLER:

Bizim Siperlerimiz veüstü kapalı hendek.
Düşman Siperleri.
Düsmanın gece keşif ettiği yaklaşma yolu.
Düşmanın eline gecen 31 ve 32 No.lu Siperler.

„1„ Noktası, düşmanı incelediğim nokta. Bu noktadan (→→→) işaretlenen doğrultu üç bombacının ----Toprak sütresi arkasından ilerledikleri yön. (Makinalı tüfek ateşlerinden etkilenmeden)

„B„ Noktası, düşmanın eline geçirdiği siperlerden başlarını çıkarmalarına engel olmak üzere Yerleştirilen Makinalı Tüfeğimiz.

„K„ Noktası, bir dehlizdir. İngilizler bu dehlizde 3 erimizi dehlizin ağzını kum torbaları ile kapatarak hapis etmişlerdi. Siperi ele geçirince bu Erleri kurtardık.

„H„ Noktası, İhtiyatın bulunduğu nokta (Bir Bölük).

(2) (B-H) ve (H-N), hatları, gece 3 ncü tabur komutanınca (Düşmanın 31 No.lu siperi ele gecirmesi üzerine, tutturduğu hatlardır.

(3) 27 nci Alay (K) noktasının ötesine kadar siperleri geri almıştır.

(4) Bu Siperleri aldığımızda pek çok silah, cephane, bomba ve bu güne kadar bizce bilinmeyen gözetleme aynaları vb. gibi şeyler ele geçirdik. Düşmanın belki (K) noktası civarında bulunanları geriye kaçabilmiştir. Kalanı tümüyle bombalarımızla öldürülmüştür.

27 nci Alay Komutanı
Yarbay
Mehmet Şefik

Kaynak: Genel Kurmay Başkanlığı, 5. cilt, 3. kitap.

31 ve 32 numaralı siperler muharebesi

Mustafa Kemal "Arıburnu Muharebeleri Raporunda", 4 Haziran 1915 tarihinde şunları yazmıştır:

> Kuzey Grubu Kumandanlığı'ndan verilen bilgiye göre düşman Kirte mıntıkasına şiddetle taarruz etmekte olduğundan, cephemizde de ciddi ya da gösteri tarzında bir düşman taarruzunu beklemekteydik. Gerçekten de öğleden önce saat 11.15'te bütün tümen cephesi düşmanın tüfek, mitralyöz ve top ateşlerine maruz kalmış ve 64, 27 ve 57.Alayların cephelerine taarruz etmişti. 57.Alay'ın Merkeztepe'deki sol kanadına 64. ve 27.Alay'larla karşı taarruz etmek isteyen düşman tamamen başarısızlığa uğramışsa da, 57.Alay'ın cephesinde Bomba sırtında yaptığı baskın taarruzunda başarılı olmuş ve bu gece 30 (burada bir hata var; 32 numaralı olacak e.m.) ve 31 numaralı siperlerimizi zapt ve işgal etmiştir.

27.Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik bu olayın devamını raporunda kaleme almıştır.

> Alınan tamamlayıcı bilgilerden anlaşıldığına göre, 57.Alay'ın bize komşu olan 31 numaralı siperiyle daha soldaki 32 numaralı siperini düşman hücumla ele geçirmiş, en sağdaki bir iki mangalık er bizim alayın siperlerine çekilmek istemiş, fakat 3.Tabur'umuzun subayı tarafından önlenerek tekrar kendi siperlerine gönderilmişti. Yaptırdığımız keşif ve aldığımız bilgiler üzerine, telefonla 57.Alay Komutanı'nı buldum. Durumu anlattım. 57.Alay'ın, siperlerine düşmanın girmemiş olduğu hakkındaki ısrarlı iddiası bizi de ikircikli durumda bıraktı...

Yarbay Şefik, elinde telefon 57.Alay'dan kesin bilgi bekliyordu ve Alay Komutanı Albay Avni ile konuşmaları saat 4'e kadar sürüp gitti.

> O da ancak saat 4'te ileriden kesin olarak şu bilgiyi alırken, telefondan şu haberi işittim: Siperlere düşman girmiş. Bu siperlere birtakım kuvvet sokulurken, siperlerden gelen ateşten bir erimiz şehit, bir erimiz de yaralanmıştı.

Bu bilgileri alana kadar gün ağarmaya başlamıştı. Zaman yi-

tirmeden Anzakların bir an önce geri atılarak durumun düzeltilmesi gerektiğinden, derhal komutayı yerinde ele almak üzere hareket etti.

Tümen Komutanı Mustafa Kemal, geceden 57.Alay'ca kaybedilen söz konusu siperlerin geri alınmasına çalışılmışsa da başarılı olunamamıştı, demektedir. Bunun üzerine sabah saat 5 civarında, 57.Alay'ın cephesine koştuğunu ve söz konusu cepheye derhal Çataldere kaynağında bulunan 27.Alay'ın ihtiyatlarından bir tabur gönderdiğini anlatır.

3.Tabur Komutanı Yüzbaşı Halis'te günün ağarmasıyla Anzakların asıl siperleriyle 57.Alay'dan ele geçirdiği siperler arasında gidip geldiğini görmüş ve Yarbay Şefik'e haber vermişti. Şefik sol kanada gittiğinde Halis'in uygun bir düzen alarak karşılıklı tüfek ve bomba ateşini başlatmış olduğunu gördü. Kısa süreli durum değerlendirmesi ardından, 31 ve 32 numaralı siperlerin ele geçirildiğini anladı; ama bir karşı hücumu uygun görmedi. Çünkü Anzakların ağır makineli tüfek ve öteki ateşleri çok etkiliydi. 25 numaralı siperin 31 numaralı siperle birleştiği noktaya bir makineli tüfek yerleştirildi. Böylece Anzaklara kaptırılan komşu 31 numaralı siperden kimse başını kaldıramayacaktı. Bu makineli aynı zamanda karşısındaki Anzak siperini de kontrol altına almıştı.

27.Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik, iki siperin Anzakların eline geçmiş olduğunu görünce, üç er seçerek bir bomba ekibi kurdu ve siperlere el bombası atışları yaptırma kararı aldı.

> Yanımdaki 3.Tabur Komutanı'ndan, üç tane cesur bombacı er istedim. Hasan (27.Alay 10.Bölük'ten onbaşı, Kedüs ilçesinin Arap Şah Köyün'den Mestan oğlu, doğumu 1893), Süleyman (27.Alay 10.Bölük'ten onbaşı, İskilip ilçesinin Lape köyünden Hatip oğullarından Kadiroğlu, doğumu 1892), Mustafa (27.Alay, 10.Bölük'ten onbaşı, Biga ilçesinin Selvi köyünden Ahmet oğlu, doğumu 1885), adlarında üç er yanıma geldi. Ceplerine ve ellerine bombalar dolduruldu. Bu üç ere (1) işaretli noktadan düşmanın durumunu ve siperlerden korkudan başlarını çıkaramadan körü körüne ateş etmekte olduklarını gösterdim.

Düşmanın (S) siperleriyle Yüksek Sırt'taki makineli tüfek atışlarının etkili olamayacağı sütreyi göstererek buraya sürüne sürüne gitmelerini anlattım. Onlara da kanaat geldi. İşte bu sütreye vardıktan sonra bombalarını elleriyle koyarmışcasına düşman siperlerine atmalarını, bu hizmetlerinin karşılığında kendilerini ödüllendireceğimi söyledim.

Üç bombacı er, kendilerine anlattığım biçimde, gösterdiğim sütre gerisine gittiler. (Yarbay Şefik)

Üç erin tehlikeye düşmemeleri için Türk birliklerinin bu kesimdeki ateşleri kestirildi. Aynı zamanda, Anzakların elindeki (S) siperlere saldırmak için bir de kuvvet hazırlandı. Bombacı erler kendilerine verilen görevi başarıyla yaptılar.

Yarbay Şefik, bombacıların temizlediği siperlere girmek için de üçüncü taburun dördüncü bölüğünü ileri sürerek, İngiliz subay ve Anzak er cesetleriyle dolu olan 31 numaralı siperi geri almayı sağladı. Anzakların püskürtülmesi ve yok edilmesinde en büyük görevi yapan üç bombacı erden, birisi siperlerin geri alınması tamamlanırken (S) siperinden gelen bir bombayla şehit olmuş, birisi de yaralanmıştır. 27.Alay Komutanı da gösterdiği gayret ve aldığı yararlı önlemlerden ötürü, Kuzey Grubu Komutanı tarafından bir gümüş imtiyaz madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Taarruza devam eden 27.Alay, 57.Alay'ın da taarruza katılmasıyla, saat 7.27'de 32 numaralı siperi de geri almıştı. Böylece bir an başarılı gibi olan Anzak taarruzu geri atılmıştı. Geri alınan siperlerde bırakılmış pek çok silah ve araçla birlikte, o güne kadar hiç bilinmeyen gözetleme aynaları da ele geçirilmişti.

16. Türk Tümeni cephesine yöneltilen aynı nitelikteki İngiliz taarruzları da bu tümenin yaptığı karşı hücumlarla geri püskürtülmüş, ağır kayıplar vermelerine neden olmuştu.

Türk savaş tarihine göre (5. cilt 3. kitap) Anzak Kolordusu'nun gösteriş ve tespit niteliğini aşan bu şiddetli taarruzlarından sonra, bazı küçük çaplı taarruz denemeleri de oldu. Bütün bunlar, üzerinde durulmayacak kadar önemsiz hareketlerdi. Kuzey Grubu Komutanı Tümgeneral Esat'ın 5.Ordu Komutanı'na Kemalyeri'nden gönderdiği rapora göre İngiliz kaybı, binden fazladır.

İngilizlerin Üçüncü Kirte Taarruzu planının bir parçasını oluşturan Arıburnu'ndaki gösteriş harekâtı, güney grubu cephesine, doğrudan ya da dolaylı olarak, herhangi önemli bir etki yapmamıştır. Genel durumda da bir değişiklik yaratmamıştır. Tümen Komutanı Mustafa Kemal 57. Topçu Alayı gözetleme yerinden, 27.Alay Komutanlığı'na bir emir gönderiyordu:

> Muvaffakiyet ve gayretinize teşekkür ederim. Bütün şiddetinizle, tertibatınız doğrultusunda herekete devam ediniz. Kuvvete ihtiyacınız olursa, derhal bildiriniz... İnşallah düşmanı tümüyle geri attıktan sonra, onun siperlerine kadar karşı taarruza kalkılmalıdır. Albay Avni'ye o şekilde bilgi veriniz.

Bununla bağlantılı olarak durumu Gustaw Christianus'a yazdığı mektupta (6 Haziran 1915) anlatmaktadır:

> Dostane satırlarınız ve "Allah İngiltere'yi cezalandırsın," hakiki durum ile denk düştü; burada İngilizler ciddi bir yenilgiye uğratıldılar; tam da mektuplarınızı aldığım gün, birliklerim için sevindirici bir zafer günü idi.

Seddülbahir'deki asıl taarruz

Seddülbahir bölgesinde, 4 Haziran 1915 tarihi için planlanan asıl taarruz, (4 Haziran) Cuma günü sıcak bir yaz sabahı saat 8'de Türk mevzilerine top ateşiyle başladı. Saat 11.05'te bombardıman, tüm Türk çephesinin önündeki baraj ateşi üzerinde yoğunlaşmıştı. Taarruz için seçilen tarih İngiltere kralının doğum günüydü.

İngiliz ve Fransız deniz ve kara topçularının savurdukları mermiler ortalığı cehenneme çevirdi. Müttefiklerin kendi askerlerinin bile kulakları haftalarca sağır oldu. Türklerin çektiği tüm dikenli tel hatları dağıtıldı. Siperler darmadağınık ediliyor, gövde, kol, bacak havalarda uçuşuyordu. Bu insafsızca yapılan top atışları öğleye kadar gittikçe şiddetini artırdı.

Steel ve Hart'ın yazdığına göre, önceden kararlaştırıldığı gibi Türkleri taarruzun başladığına kandırmak için bombardıman saat 11.20'de on dakika durdu. Askerler süngülerini göstererek

bir şaşırtma saldırısı yaparlarken Türkler müthiş bir ateşle karşılık verdiler, siper kenarlarındaki kum torbalarını makineli tüfeklerle delik deşik ettiler.

Fransız cephesindeki taarruz, hemen hemen, durdurulmuştu. Böylece 12.Tümen'in sol kanadına yönelen Fransız kolordusunun taarruzu, Türk birliklerinin savunma gücü ve süngüsü önünde boyun eğmiş, ağır kayıplar vererek taarruza başladığı ilk siperlerine geri dönmek zorunda kalmıştı.

Fransız kolordusunun solunda bulunan İngiliz deniz piyade tümeni de, bu taarruza katılmıştı.

21.Tümen Komutanı Albay Selahaddin'e bağlı 22. Piyade Alayı (Komutan Binbaşı İbrahim) cepheyi takviye edip, Kirte yoluyla Kanlıdere arasından karşı taarruza geçti. İngiliz Deniz Tugayı erleri bu alay karşısında tutunamayıp saat 12.45'te çıkış siperlerine geri çekilmek zorunda kaldı. Kırk beş dakikalık muharebe sırasında ikinci İngiliz Deniz Tugayı yetmiş subayından altmışını, bin dokuz yüz erin binden fazlasını kaybetmişti.

9. Türk Tümeni'nin savunduğu hatlara 42. İngiliz Tümeni'nin solundaki 29. İngiliz Tümeni de bu taarruza katılıyordu. Bu tümen cephesinde 29. Hint Tugayı da ilerlemeye çalışırken ağır kayıplar veriyordu. 14. Sih Birliği tamamen eridi. G. Gurka (Gourkhas) Birliği de İngiliz subaylarının çoğu öldüğü için büyük kayıplar vererek geri çekildiler.

Steel ve Hart'a göre; "Bunların başarısızlıklarının başlıca nedeninin Zığındere ile deniz arasındaki sırtın bombardımanındaki başarısızlık olduğu anlaşılmaktadır. Sektöre daha öldürücü ateşiyle havan topları verilmemişti ve durumu daha da kötüleştiren bir başka unsur da başlangıçta oraya ayrılan bazı topların daha sonra başka hedeflere kaydırılmasıydı."

Öğlen saatlerinde orta kesimdeki 42. İngiliz Tümeni, bir kilometre genişliğindeki hedefleri ele geçirmişti. Hatta bir kısım birlikleri, Kirte'nin 1.200 metre güneyine kadar varabilmişti. Bu sırada, 42.Tümen'in sağ ve solundaki birliklerin ilerleyememeleri, 42.Tümen'in iki yanının tehlikeli biçimde açık kalmasına neden olmuştu. 88. Tugay, kendisine verilen hedeflerin birçok kısmını ele geçirmiş, hatta Türklerin üçüncü hat siperleri-

ne kadar ilerlemişti. Burada 9. Türk Tümeni direnmeyi sürdürüyordu.

Deniz Tümeni'yle sol kanatları takviye edilen Fransızlar, öğleden sonra dörtte Kerevizdere üzerinden ikinci bir taarruz hazırlığına başladılar. Ama General Gouraud, saptanan saatte Fransız kıtalarının yeni bir taarruza geçemeyeceğini bildirdi.

Akşamüstü muharebe kesilmişti. Bugün yapılan muharebelerde tüm kazanç, 1,5 kilometrelik bir cephede 200-450 metre derinlikte bir arazi ele geçirmekten ibaretti. Bu kadar küçük bir kazanç için 16.000 askeri olan İngilizlerin 8. Kolordusu 4.500 subay ve erini, Fransız Kolordusu ise 2.000 askerini kaybetmişti.

Bir ay boyunca bu taarruza hazırlanan müttefiklerin gün sonunda 400 metrelik bir araziyi elde etmeleri, uğradıkları zayiat ve harcadıkları güçle karşılaştırıldığında, sonuç tam bir başarısızlıktı. Bunda en önemli etken Türk askerlerinin gösterdiği dinamik savunma ve karşı taarruzlardı. Müttefik komutanlığının bugün yaptığı büyük taktik hata ihtiyat kuvvetlerini alana sürememesiydi.

Bu görüşü destekleyen bir yorumu da Steel ve Hart şöyle yapıyor: "Türklerin 4 Haziran'da oluşturdukları dinamik direnme, hattın ortasındaki ilk başarıların uyandırdığı umutları söndürmüştü. Ayrıca, masabaşı generalleri genelde bir savaş alanında ihtiyat birliklerini hareket ettirmekte karşılaşılan uygulama güçlüklerini unuturlar. Belki de Hunter-Weston bir fırsat kaçırmıştı ve başarıyı desteklemiş olsaydı Kirte'nin ötesindeki Alçıtepe yamaçlarına varabilir ya da Türklerin tekniğini kullanarak Türk cephesini geriye sürebilirdi..."

Üçüncü Kirte Muharebesi'nin ilk günü akşamında Türk genel karargâhlarındaki durum değerlendirmesi sonucunda verilen karar, karşılıklı taarruz etmek yönündeydi.

5.Ordu Komutanlığı saat 19.30'da verdiği yazılı emirle, düşman eline geçen mevzilerin geri alınmasını Güney Grubu Komutanlığı'na bildirmişti. Hamilton ve Karargâhı bugünkü taarruzda Kirte'yi ele geçirseler bile Alçıtepe yamaçlarındaki Türk tahkimatlarını aşmanın çok fazla kayba neden olacağını anla-

mıştı ve başka noktalara yönelmeyi düşünmeye başlamışlardı. Ancak 8. Kolordu karargâhı bu görüşü paylaşmıyor, daha fazla takviye ile hedeflere ulaşılacağını öne sürüyordu. Hem Türk hem de İngiliz tarafının bu istekleri, Seddülbahir'de muharebelerin devam edeceğini gösteriyordu.

Bugünkü muharebelerde müttefik askerler ilk kez "konserve kutusundan" yapılma el bombaları kullandılar. Müttefiklerin Gelibolu muharebeleri boyunca cephane problemi olmadı. Türk askerine kıyasla kat kat üstün silah ve cephane donanımına sahiptiler. Sıkıntısını çektikleri tek silah, özellikle siper saldırıları sırasında kullanılan el bombasıydı. İngiliz askerleri boş konserve kutularına çivi, dikenli tel ve şarapnel parçaları koyarak basit el bombaları üretiyorlardı. Fazla etkili olmayan bu bombalar ilk kez 4 haziran 1915'teki *Üçüncü Kirte Muharebesi* sırasında kullanıldı.

4 Haziran gecesi 9.Tümen cephesinde taarruzlar yapıldı. Ama başarı kazanılamadı. Aynı geceyi İngilizler ölü ve yaralılarını cephe gerisine taşımakla geçirdiler. Gelibolu'ya henüz ayak basmış olan, ihtiyatlardan kurulu Scottich Borderers Taburu'nun ilk aldığı görev ölülerin gömülmesiydi.

İngilizlerin, 5 Haziran 1915 tarihinde öğleden önce, Zığındere sol kesiminde bombayla yalnız bir hücum denemesi yaptığı, fakat herhangi bir başarı elde edemediği verilen raporlardan anlaşılmaktadır.

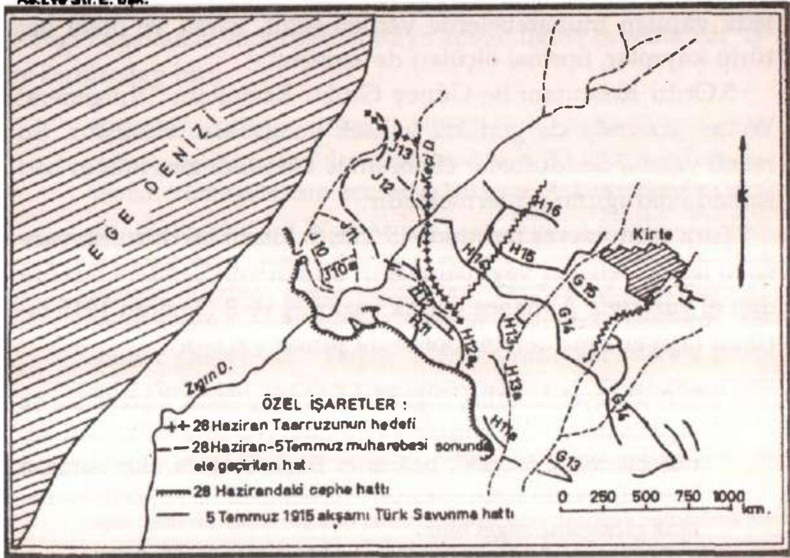
6 Haziran'da Türk birlikleri taarruz başlattı. Akşam olduğunda iki tarafta yorgunluktan bitmişti. İngilizlerin elinde kalan bazı siperlerin geri alınması amacıyla gece de hücumlar yapıldı ama olumlu bir sonuç alınamadı.

Üçüncü Kirte Muharebeleri olarak adlandırılan 4-6 Haziran 1915 tarihleri arasında süren üç günlük çatışmaların sonunda Türk kuvvetleri 9.000 kayıp verdi. Ağır kayıplar pahasına da olsa bu üç günlük muharebeler kesin Türk zaferiyle sona ermiş bulunuyordu.

İngiliz ve Fransız birliklerinin taarruzu durdurulmuş ve geri atılmıştı. Elde ettikleri Türk siperleri, tümüyle denebilecek ölçüde geri alınmış ve taarruz gücüyle birlikte güvenleri de kırıl-

Gnkur.
As.T.ve Str.E. Bşk.

(28 Haziran - 5 Temmuz 1915)

mıştı. İngiliz ve Fransız birlikleri, ulaşmayı amaçladığı hedefe varmayı başaramadı. Yalnızca birkaç yüz metrelik siperleri ele geçirmişlerdi. Bu kazanç karşısında da çok büyük kayıplar verdiler. Öte yandan İngiliz-Fransız birliklerinin de, Osmanlı kuvvetlerinin de cephane sıkıntısı çektikleri ortaya çıkmıştı.

Türk cephesinde de Liman von Sanders, Güney grubundan memnun değildi. Güney grubu muharebeleri sırasında 9.Tümen Komutanı Albay Halil Sami, görevden alınmış ve İstanbul'a gönderilmişti. Tümen Komutanlığı'na Alman danışmanlardan Albay Kannengiesser, kurmay başkanlığına da Kurmay Binbaşı Hulusi atanmıştı.

Türk resmî savaş tarihlerinin yorumuna göre (5. cilt, 3. kitap); "Üçüncü Kirte Muharebesi sonucunun apaçık başarıyla sona ermesine karşın, Liman von Sanders'i ümitsizliğe iten neden, şimdiye kadar Güney Grubu karşısındaki Fransız ve İngiliz birliklerini denize dökeceğini ummuş ve buna inanmış olmasıydı. Liman von Sanders'in bu umudu, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinden oluşan düşmanın çıkarma yapmasından Üçüncü Kirte

Muharebeleri sonucuna kadar, bir türlü gerçekleşememişti. Üstelik yapılan muharebelerde verilen şehit, yaralı ve öteki her türlü kayıplar, normal ölçüleri de aşmıştı."

5.Ordu Komutanı ile Güney Grubu Komutanı Tümgeneral Weber arasında da gerilimi yüksek yazışmalar olmuştur. Bu resmî yazılar Seddülbahir cephesinde karşılıklı gerginliğin had safhada olduğunu göstermektedir.

Türk resmî savaş tarihinde (5. cilt, 3. kitap) bu durumu yansıtan ilginç belgeler yayınlanmıştır. Liman von Sanders tarafından el yazısıyla Almanca olarak yazılmış ve 8 Haziran 1915 tarihini taşıyan emirden bir bölümde şunlar yazıyor:

> Son söyleyebileceğim, Soğanlıdere'de yapılacak düzenleme ve örgütlenmeyi, taktik hatası kabul eder; çok kötü bir sonuca dönüşebileceğini öncelikle belirtirim. Böyle bir hata, elde bulunan bütün kuvvetin kesin sonucun elde edilmesi için muharebe alanına girmesine engel olur.
>
> Hele bazı birliklerin savaşa katılarak zaferi kazanması yerine, geride bulunacak mevziye yerleştirilmesiyle yapılan hata daha fazla genişlemiş olur.
>
> Ruslar, bu tür taktikler yüzünden Rus-Japon Savaşı'nda pek çok muharebe kaybetmişti.
>
> Kesin sonucun elde edilmesi için her tüfeğin yeri, muharebe hattıdır.

Bu emri almadan bir gün önce Weber'de ordu komutanlığına bir "durum tartışması" yazıp postalamıştı. Sanders'i sinirlendiren ve yukarıdaki sert yorumu yapmasına neden olan etken, bu rapor olmuştur.

Hem kuzey hem de güney gruplarının insan kaybı 19 Mayıs-9 Haziran 1915 arası, ortalama günde üç yüz askerdir. Buna 19 Mayıs taarruzundaki on bin, Üçüncü Kirte'deki dokuz bini de eklediğimizde ortaya çıkan sayıların büyüklüğü insanı ürkütmektedir. Bu sayılar, Limon von Sanders'in kendisinin kaleme alıp Başkomutanlık katına gönderdiği raporda yer almıştır (5. cilt, 3. kitap).

"Çanakkale şehitleri tanıtım ve araştırma derneğinin" derlemeleri içinde, Kirte muharebelerini yaşayan o dönemin gazile-

rinden birisi tarafından anlatılmış öyküler, bu muharebelerin hangi koşullarda yapıldığını ortaya koyan ilginç örneklerdir. İşte bunlardan biri:

> Kirte muharebeleri sırasında, bölükler arka sıralarda hücum sıralarını beklemektedirler. Ön siperdekiler ileri fırlamış boğuşuyorlar. Yüzbaşı hücum için emir bekliyor. Askerin tamamı süngü takmış siperden fırlamak için hazır. Sinirler gergin... Dudaklar kıpır kıpır dualar okuyor, kelime-i şahâdet getiriyor. Süre uzuyor. Yüzbaşı erlere sesleniyor: "Yavrularım... aslanlarım... biraz sonra Cenabı Rabbül Alem'in huzuruna varacağız. Abdestsiz gitmeyelim... Haydi! Tüfeklerimizin kabzalarına ellerimizi sürüp hep beraber teyemmüm edelim..." Teyemmüm edilir... Bekleme devam etmektedir. Biraz sonra Yüzbaşı; "Çocuklarım... sanıyorum biraz daha bekleyeceğiz... Önümüzde biraz daha zaman var. İleride arkadaşlarımız şehit oluyor. Hem onlar için hem de vakit varken kendi cenaze namazımızı kendimiz kılalım. Kâbe karşımızda..." Arkadan Oflu Ali Çavuş bağırır: "Er kişi niyetine..." O gün yapılan hücumda kendi cenaze namazını kılan pek az kişi sağ kalabilmişti. Onlar Allah'a verdiği sözü tuttular.

Tüm Gelibolu muharebeleri süresince teknolojiye ve çeliğe karşı hep bu ruhla savaşılmıştır.

Üçüncü Kirte Muharebeleri'nden sonra Türk kuvvetlerinin konuşlanmasıyla ilgili karışıklık ve kargaşa Haziran ayının sonuna doğru ancak giderilebilmişti. Savunma düzeni eskisine oranla daha güvenilir hale gelmişti.

İngilizler Haziran'ın ilk haftası Çanakkale cephesini üç tümenle daha takviye kararı aldılar. Bu kararı alırken ortalama asker zayiatı öngörüleri, üç dört günlük bir muharebe için 10.000-15.000 askerdi. Öte yandan Batı cephesinde de büyük kayıplar verdikleri yönünde haberler geliyordu. Örneğin, 15 Haziran 1915'te yapılan Givenchy harekâtında, taarruza katılan birliklerin neredeyse yarısını kaybetmişlerdi. Rusya'dan gelen haberler de iyi değildi. Galiçya'daki Rus Ordusu, yeniden geri çekilmişti. Lemberg boşaltılmıştı. Cephane de takviye edilemiyordu. Bu durum karşısında Churchill ve Savaş Bakanı Kitchener, Rus-

ya'ya yardım geçidi olarak tek yerin Çanakkale olduğunu ve bu cephenin berkitilmesi gerektiğini İngiltere'deki karar alıcılara kabul ettirmekte zorlanmadılar. Çünkü Çanakkale cephesindeki harekât en kısa zamanda sonuçlandırılırsa, buradaki birlikler, Avrupa'daki taarruza katılabilirdi.

83 Rakımlı Tepe Muharebeleri (21-22 Haziran)

Üçüncü Kirte Muharebesi sırasında, tüm çabalara karşın direnen ve Zığınsırtı'ndaki İngiliz hatlarına kama gibi girmiş olan iki küçük Türk siperi, sökülüp atılamamıştı. Karşılıklı taarruzlarla bazı siperler sınırlı olarak el değiştirdi. Zığındere solundaki üçüncü Türk taburu azımsanmayacak zayiat verdi.

Sekizinci İngiliz Kolordusu Komutanıyla Fransız Kolordusu Komutanı, Alçıtepe'ye yapılacak genel taarruza hazırlık olmak üzere, cephelerinin iki kanadında Türkler elinde bulunan hâkim arazi üzerindeki tahkimli siperleri ele geçirmeyi öngören sınırlı hedefli taarruzlar yapmayı kararlaştırmışlardı. Bu taarruzlar, yapılmış olan taarruzlardan edinilen deneylere göre, dar cephede ve kuvvetli topçu ateş desteğine dayanılarak yapılacaktı. Taarruzlar, önce iki kanada yöneltilecek, başarı sağlandıktan sonra, cephenin orta kesimine taarruz edilerek Türk siperleri ele geçirilecek ve iki kanatla bağlantı sağlanacaktı.

Bu anlaşmaya göre ilk taarruz, Fransız kuvvetlerince yapılacaktı. Türk Harp Tarihinde *83 Rakımlı Tepe Muharebesi* diye adlandırılan bu ilk taarruzun planlamasını General Gouraud yapmış, Hamilton da onaylamıştı. Fransızların Üçüncü Kerevizdere harekâtı adını verdikleri taarruzla Kerevizdere sırtlarını ve Kemalbey Tepesi olarak bilinen *83 Rakımlı Tepe* platosunu ele geçireceklerdi.

Taarruz cephesi genişliği 600 metre olacaktı. On altı maddelik bir plan yayımlayan Gouraud, *"Taarruzdan önce erlere sıcak yemek (çorba, ekmek, kahve) ve alkollü içki verilmesini ve mataraların da alkollü içkiyle doldurulmasını"* da emretmişti.

Fransız saldırısı 21 Haziran'da saat 4.30'da ağır topçu atışıyla başladı. Fransız topçusu öğlene kadar, Türk mevzilerini olan-

ca gücüyle bombardıman etti. Siperler, saat 11'de, Fransızların şiddetli topçu ateşleri yüzünden siperlik niteliğini kaybetmiş ve barınılmaz hale gelmişti. Özellikle "6.Alay'ın" sol kanadındaki siperler, yok olmuştu. 1.Alay'ın sağ kanadındaki siperler de, aynı durumdaydı. Bu nedenle buralardaki Türk piyadeleri, siperlerin hemen gerisindeki istinat siperleri ve irtibat yolları içerisinde savunmayı sürdürmeye çalışıyorlardı.

İki gün süren bu kanlı çarpışmalarda Fransız 28.000 sahra topu mermisi, 2.700 ağır top mermisi, 700 siper havanı mermisi kullanmıştır. Görüldüğü gibi kullanılan cephane miktarı 600 metrelik bir derinlik için çok fazladır.

Bunun yorumunu Liman Von Sanders şöyle yapıyor:

> Düşman, öteden beri ve özellikle son zamanlarda yaptığı taarruzlarda, anlatılmayacak derecede çok cephane ve az insan harcıyor. Merak nedeniyle, düşmanın bir dakikada obüs ve gemi toplarıyla yüz elli mermi attığı sayılmıştır.
>
> Bizse, pek çok insan ve az cephane feda ediyoruz. Feda edebildiğimiz cephaneyse, düşmanınki gibi donanma ve obüs cephanesi değildir. (5. cilt, 3. kitap, 142.)

Bu rapor, Türk askerinin ne denli zor koşullar altında ve sınırlı olanakla muharebe yaptığını ortaya koymaktadır.

"83 Rakımlı Tepe" muharebelerinde Türk tarafının zayiatı 79 subay, 5.800 erdir. Fransız tarafının zayiatı konusunda farklı sayılar verilmektedir. Türk resmî savaş tarihi 7.000 civarında zayiat verildiğini öne sürürken, Aspinall Oglander, dört günlük muharebede Fransız zayiatı 2.500 ölü ve yaralıdan fazlaydı demektedir. Bu sayılar arasındaki çelişkiyi bir yana bırakırsak, birkaç yüz metrelik bir siper alanını ele geçirmiş olan Fransızların bu kadar çok cephane harcayıp asker kaybetmesine karşın aldıkları sonuç yine de kazanç sayılmıştır.

Bu muharebelerde topçunun ezici üstünlüğü bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Zığındere Muharebeleri (28 Haziran-5 Temmuz)

Zığındere bölgesini savunmakla görevli 11.Tümen, Albay Refet komutasında güçlü bir savunma düzeni almıştı ve İngilizlerin her an yapacakları bir saldırıyı da bekliyorlardı. Tümen'in muharebe idare yeri *143 Rakımlı Tepe*'ydi ve muharip gücü de 800 asker civarındaydı.

İngilizler şimdiye kadar yaptığı taarruzlarda biraz toprak kazancı sağlamasına karşın Türk sağ kanadında başarı elde edememişti. İngilizlerin hedefi "Zığındere sırtlarını" ele geçirmekti. 4 Haziran'da yaptıkları bu sırt üzerindeki taarruzlarının başarısızlığa uğramasını, yeterli obüs topçu desteği olmayışına bağlamışlardı. Bununla beraber, en güçlü direnmenin de Zığındere'nin her iki yanındaki Türk kuvvetleri tarafından yapıldığını bilmekteydiler. Bu nedenle General Hunter-Weston, yeni taarruzun yalnız Zığınsırtı üzerinden değil, derenin doğusundaki Keçi Deresi'nin Zığındere'ye kavuşma noktası boyunca da ilerlemeyi sağlamak için, Çamağacısırtı üzerinde 650 metre kadar uzunluktaki (H 12. a ve H 12) siperlerini de içermesini önerdi. Ancak yapılacak böyle bir taarruzda, büyük ölçüde Fransız topçularının yardımına gereksinim olacaktı.

Türk mevzileri önünde dikenli tel engelleri vardı ancak bunlar taarruzu engelleyecek güçte değildi. Taarruzu desteklemek için, General de Lisle'nin isteğine göre mevzilenmiş ve kolordu topçu komutanı emrinde olmak üzere 77 top, 12 İngiliz ve Fransız obüsü görevlendirilmişti. Ayrıca kıyıya yaklaşacak olan *Talbot* kruvazörüyle, *Scorpion* ve *Walver* muhripleri, ateşleriyle kara topçusunu takviye edecekti. General de Lisle, bu taarruz için gemilerin ve Fransız toplarının harcayacağı cephaneyle birlikte 12.000 atım harcayabilecekti. Bu miktar, yapılacak göreve oranla çok fazlaydı.

Türk resmî savaş tarihinin yazdığına göre sekizinci İngiliz Kolordusu'nun karşısındaki Türk kuvvetleri tam olarak bilinmemekle beraber, taarruz edilecek cephede 11.Tümen'in olduğu ve "147 rakımlı tepe" (Yassıtepe) bölgesinde de ihtiyat olarak bir tümenin, 6.Tümen'in bulunduğu sanılıyordu. Ayrıca topçu

kuvveti olarak, on sahra ve dağ bataryasıyla on ağır ve orta çapta top ve obüs bulunduğu biliniyordu. Türk kuvvetlerinin asker sayısı Genelkurmay'ın iki kitabında farklıdır. 1980 yılında yayımlanan *Çanakkale Cephesi* 5. cilt 3. kitapta (sayfa 145) tümenin gücü 8.000 kişi olarak belirtilirken, 2002 yılında yayımlanan "özetlenmiş tarihte (sayfa 161)" 800 olarak verilmiştir. Aradaki çok büyük farkın açıklanması gerçekten çok güçtür ancak *Silahlı Kuvvetler Dergisi*'nin çeşitli sayılarında yayımlanan makalelerde 8.000 sayısının doğruluğu ortaya konmuştur.

Taarruz 28 Haziran sabah saat 9'da başlatılacaktı ama İngiliz topçuları 25 Haziran'dan itibaren Zığındere'nin iki tarafındaki sırtları zaman zaman bombardıman etmeye başlamıştı. Uçakları da cephe üzerinde dolaşarak atış tanzimi yaptırmaktaydı. Bu arada teknik sorunları olmasına karşın birkaç Türk uçağı da 26 Haziran 1915 sabahı, düşman ordugâhlarını bombalamıştır. Aynı zamanda müttefik askerlerin üzerine Hintçe, Arapça, İngilizce ve Fransızca olarak teslim olmalarını öneren bildiriler atmışlardı. Bu eylemi, Türk savaş tarihi, Charles Roux'un *"Çanakkale Seferi"*nden aktarmaktadır.

28 Haziran için yapılan plana göre; ilk kez İngiliz taarruzu hedefleri sadece derinlikle değil, saldırılan cephe genişliği açısından da sınırlı olacaktı. Tümgeneral Beauoir de Lisle komutasındaki 29.Tümen, Zığındere'de "j"ler olarak adlandırılan (J 11, J 12, J 13) ve yoğun dikenli tel perdesi ardındaki dört dizi siperi ele geçirecekti. Bunlar orta derecede topçu ateşine dayanacak biçimde inşa edilmiş olduklarını kanıtlamış siperlerdi. Derenin sağında da, de Lisle'e, yeni gelen 52.Tümen'in 156. Tugay'ı verilmişti ve bununla da Çamağacı Sırtı'nda 650 metre civarında uzunluktaki ilk iki "H" siper hattını alacaktı. Bu taarruza Hint Tugayı da katılacaktı.

Steel ve Hart'ın Tuğgeneral William Marshall'dan aktararak yazdığına göre, askere saldırı için yeni bir teçhizat verilmişti; kenarları otuz santim uzunluğunda eşkenar bir üçgen biçiminde kesilmiş teneke parçaları... Bu yeniliği 29.Tümen topçu komutanı ile konuştuktan sonra Marshall yapmıştı. Bunun nedeni işgal edilen siperlerin kime ait olduğunun belirlenmesiydi.

> Askerlerin levha veya bayrak yerine çantasında bir parça teneke taşımasını önerdim. Bu tenekeler yeni işgal edilmiş siperlerden geriye doğru tutulabilirdi... Bu yöntem daha sonraki saldırılarda topçumuz için çok değerli oldu; askerler kendilerinin görünemeyeceği uzaklıklardayken tenekeler parıldayarak yerlerini belli ediyordu.

Türk erleri de, Fransızların kullandıkları ağır havanlara çıkardıkları ses ve yaptıkları ağır tahribat nedeniyle *kara kedi* adını vermişlerdi.

28 Haziran saat 22'de başlayan bombardıman, sabaha kadar aralıksız devam etti. Bu taarruz için, İngiliz Topçuları'na, Seddülbahir bölgesindeki stok cephanenin üçte birini harcama izni verilmişti. Bu nedenle Zığındere'deki Türk mevzileri hallaç pamuğu gibi atılıyordu. Tonlarca toprak havaya kalkıyor, parçalanmış gövdeler havada uçuyordu. Saat 9.55'te, bir kruvazör eşliğinde gelen bir gemiden balon uçurulduğu görüldü. Bu balon yardımıyla Zığındere'nin iki tarafındaki 33.Alay'ın 2. ve 3.Taburları mevzileri saat 10.20'den itibaren denizden ve karadan yoğun ve ezici bir topçu ateşiyle bombardıman edilmeye başlandı. Siperler ve ilerisindeki tel engeller yerle bir oldu. Telefon hatları koptuğundan, haberleşme olanağı ortadan kalktı. Bombardımandan sonra başlatılan tüm cephedeki taarruz sonucu Zığındere'nin iki tarafında bulunan 33.Alay'a ait ilk iki siper hattı İngilizlerin eline geçti. Bu cephede taarruza katılan 87. İngiliz Tugayı'nın ileri harekâtı oldukça kolay oldu. Ancak sağ kanatta taarruza katılan 156. İngiliz Tugayı, 126. Türk Alayı'nın etkili yan ateşleriyle durduruldu. İngilizler saat 11.30'da yeni kuvvetlerle taarruzu desteklemeye başladı. Taarruza katılan bu kuvvetler, hızla ilerleyerek birinci Türk savunma hattını ve setir hendeklerini ele geçirdi. Türk birlikleri düzensiz olarak geri çekilmeye başladı.

Bu sırada savaş gemilerinin yakın ateş desteğiyle kıyıdan ilerlemekte olan Hint Tugayı da, Triyandafil çiftliği dolaylarına kadar sokulmuş ve cephesi doğuya yönelik olarak Keçi Deresi batı sırtlarında mevzilenerek bu hattı sağlamlaştırmaya başladı. Buradaki bir bölüklük Türk kuvveti de siperlerini bı-

rakarak geri çekildi. Öğleye doğru Zığınsırtı üzerindeki taarruzlar (J 12) ve (J 13) siperlerine kadar varmış ve bu siperler ele geçirilmişti. J 11 siperlerini de ele geçiren Hint Tugayı, J 13 siperlerine ulaşmış ve batı kanatlarını denize kadar uzatmışlardı. Lancashir Birliği de sağa doğru ilerleyerek derenin sağ kıyısını ele geçirmeye çalışıyordu. Bu ileri harekâta karşın Türk savunması sarsılmış görünmüyordu. Türk topçusu kaybedilen mevzileri yoğun şekilde bombalamaya devam ediyordu. İleri hatlara gelmiş olan 127.Alay Komutanı Hasan Lütfi saat 11.40'ta son durumu şöyle rapor ediyordu: *"İlerleyen düşman kuvveti, cephanemizin şiddetli ateşine dayanamayarak sürünerek siperlerine geri dönmektedir."* Bu arada gönderilen taburlarla İngilizlerin Triyandafil çiftliği ve Keçi Deresi bölgesindeki ilerlemeleri durduruldu.

Türk tarafınca planlanan karşı taarruzlar, bütün gece sürdürüldü ama durum değişmedi.

İngilizlerin 28 Haziran'daki başarısı, yarımadaya ayak bastığından bu yana elde ettiği başarının en büyüğü ve en önemlisiydi. Triyandafil çiftliği dolayına kadar ilerlemişlerdi.

Bugünkü muharebe 11.Tümen'in kayıpları Türk resmî kaynağına göre şöyledir (5. cilt, 3. kitap, 157): Subay; dört şehit, altı yaralı. Er; 385 şehit, 775 yaralı, 843 kayıp, er zayiatından 100 kişinin tutsak olduğu saptanmıştır. Ayrıca bir adi ateşli dağ bataryası da, İngilizlerin eline geçmişti. İngilizlerin zayiatı ise Fahri Belen'e göre 1.750 askerden ibaretti.

28 Haziran gecesinden itibaren Zığındere muharebeleri taarruzlar ve karşı taarruzlarla durmaksızın devam etmiştir.

Muharebenin yapılacağı gün, İzzettin Çalışlar'ın günlüğünde 29 Haziran 1915 tarihinde Enver Paşa'nın cepheyi teftişini okuyoruz:

> Hava sıcak. Başkumandan Vekili (Enver Paşa) ve maiyetinin Ordu karargâhına geldiğini istihbar ettik. İsmet (İnönü) ile görüşmek üzere Süvari Yüzbaşısı Mahmut Efendi'ye telefon ettim. Öğleden sonra Kemalyeri'nde görüşeceğimi öğrenerek oraya gittim. Başkumandan vekili de maiyetiyle beraber oraya geldiler. Mütebessimane elimi sıktı. İsmet ile görüştüm. Kolordu me-

> selesini sordum. 17. teşkil olunmuş, Back Paşa tayin olunmuş... Kemalyeri'nden sonra bizim karargâha geldiler. Enver Paşa, Ömer Faruk Efendi (Şehzade), Cahit Bey (gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın), İsmet Bey, Kâzım Bey (Orbay), diğer yaverler, iki saat kadar bizde kaldılar. Kemalyeri'nden bize kadar yaya geldiler...

Türk cephesinde yeni komutan atamasıyla, bazı birliklerin kaydırılması emri verildi. Birlikleri ve karargâhıyla Gelibolu'ya gelmiş olan 2. Kolordu Komutanı Tümgeneral Faik, Güney Grubu Komutanı Korgeneral Weber'den görev istedi ama Sanders kabul etmedi. Oysa Weber bu görevlendirme konusunda ısrarlıydı. 29 Haziran saat 7.30'da Almanca olarak verdiği bir telefon oluruyla, Tümgeneral Faik güney grubunun sağ ve orta bölgelerinde bulunan 11. ve 7.Tümenler doğrudan doğruya komutası altına verildi. Faik Paşa grubunun sağ kanadındaki durumu düzeltmek üzere 29/30 Haziran gecesi uygulanmak üzere bir taarruz planladı. Buna göre, 124.Alay'la İngilizlerin sol kanadına, 16.Alay'la da Zığındere'nin iki tarafından İngilizlerin cephesine taarruz edilmesini kararlaştırdı. Daha solda bulunan 126.Alay'la 7. ve 12.Tümenler de, düşmanı cepheden tespit edecek şekilde küçük çapta taarruzlar yapacaktı. Topçu saat 19.30'da ateşe başlayacak, piyade, yarım saatlik hazırlık ateşinden sonra, saat 20'de taarruza geçecekti. Kesin darbe, İngilizlerin sol kanadı bitiminde 124.Alay tarafından vurulacaktı. Taarruzu emrolunan 124.Alay, Triyandafil dolayına geldiğini üç kırmızı işaret fişeği ile belirtecekti. Taarruzda başarılı elde edilirse daha ileriye gitmeme kararı verildi. Yalnızca ele geçirilecak siperler derinleştirilecek ve düşmanın taarruzlarına karşılık verilecekti. Birlikler, mevziye girdiklerini beyaz renkli işaret fişekleriyle bildireceklerdi. Bir karışıklığa meydan vermemek için, erlerin arkalarına beyaz bez takılacak, buna olanak bulunamazsa, kaputlar soldan sağa doğru simit yapılarak omuza asılacaktı. Taarruz belirlenen saatte başladı. İngilizlerin bol miktardaki makineli tüfeklerinin ve topçusunun yoğun ateşleri karşısında başlayan taarruz istenen hızla gelişemedi.

İngilizler de 30 Haziran sabah saat 5'te, önce Zığındere doğusundan 126.Alay'ın cephesine, iki saat sonra da, Zığındere batışından 16.Alay'ın cephesine karşı taarruza geçti. Her iki taarruz da geri püskürtüldü. Ancak bu taarruzların püskürtülmesi sırasında, Keçi Deresi'nin Zığındere'yle kesiştiği yerden itibaren Triyandafil çiftliğine kadar olan cephede beş Türk alayının erleri birbirine karışmış, emir komuta, tümüyle elden gitmişti.

Sağ kanattaki bu durumu gören 1.Tümen Komutanı Yarbay Cafer Tayyar, olumsuzluğu bir raporla 2. Kolordu Komutanı'na bildirdi. Bu raporda üst komutanlığın dikkatini çektiği noktalar, ana başlıklar olarak şunlardı: Bölge birbirlerine karışmış durumda olan birlik artıklarıyla tutulmaktadır. Birlik subaylarından pek çoğu ya şehit olmuş ya da yaralanmıştır, bu nedenle birlikler başsız kalmıştır. Kısacası emrime verilen birlikler perişan durumdadır. Yarbay Cafer Tayyar savaşmak isteğini kıran olanaksızlığı da şöyle anlatmaktadır:

> En büyük emelim kendi tümenimle harbe gitmekti. Ne yazık ki durum, benim bu kutsal emelimin oluşmasına engel oldu. (5. cilt, 3. kitap, 168)

Birliklerde bazı iyileştirmeler ve takviyeler yapılması sonucu Zığındere'nin batısındaki bazı siperler geri alınmışsa da, başarı sayılabilecek bir sonuca ulaşılamadan sabah olmuştu. Aynı gece İngilizler de bir gece önce Zığındere'nin batısında Türklerin ele geçirdiği siperlere taarruz ederek bu siperlere girmeyi başarmışsa da, yapılan karşı süngü ve bomba hücumlarıyla geri atıldılar. Taarruzun sürdürülmesinde yarar göremeyen 2. Kolordu komutanı güneş doğmadan önce öncelikle savunmaya geçilmesini ve ardından siper kazılarak mevzilenilmesini emretti.

Bu muharebeler olurken, cepheyi teftişe gelmiş olan Enver Paşa Ordu karargâhını ve sırasıyla güney grubu karargâhını ziyaret ederken Alçıtepe'den, 12.Tümen cephesinde bu kanlı taarruz ve karşı taarruzu izledi. Sonra Asya yakasına geçerek Kalvert çiftliği'nde 1. Ordu Komutanı Tümgeneral Mehmet Ali'yle

görüştü. Ardından hemen yarımadaya döndü ve karadan Edirne'ye gitti.

Andrew Mango'nun kitabında (Atatürk,147) 29/30 Haziran gecesi taarruzu dolayısıyla Enver'le Mustafa Kemal arasındaki bir sürtüşmeyi anlatır:

> ... 29/30 Haziran gecesi İtilaf birliklerinin ateşini büyük çaplı bir saldırı olarak yanlış yorumlayan Mustafa Kemal, 19.Tümen'e saldırıya geçme emri verdi. Sonuçta neredeyse 1.000 asker yaşamını yitirdi. Bu durum karşısında, Enver Paşa'dan Mustafa Kemal'e Liman von Sanders'in Esat Paşa aracılığıyla aktardığı azar geldi. Mustafa Kemal, kendisine saldırı için yetki verildiğini söyleyerek, subaylarını başlangıçta elde ettikleri başarıları sürdürememekle suçladı... Bu mazeret Enver Paşa'yı tatmin etmedi ve Mustafa Kemal'in yüklendiği kolordu komutanlığı vekilliği görevini iptal etti.

Mango, Celal Erikan'dan alıntıyla bunu yazıyor ancak Esat Paşa'nın *Çanakkale Savaşı Anıları*'nda bu denli önemli bir olay anlatılmamış.

30 Haziran'da Fransız Kuvvetleri Komutanı Tümgeneral Gouraud da yaralanmıştır. Gouraud, komuta yerinden dönerken seyyar hastanede tedavi edilen yararlıları ziyaret amacıyla hastaneye giderken Anadolu yakasındaki Türk bataryalarından gelen bir mermi, Menzil Komutanı Albay Etyevan'la birlikte generalin geçmekte olduğu yola düştü. Bunun sonucunda hem general hem de albay yaralandı.

Enver Paşa Sanders'e 1 Temmuz'da bir an önce taarruz emri vermiştir ama birlikler bunu kaldıracak durumda değildir. Liman von Sanders 1 Temmuz gece yarısı saat 1.25'te Başkomutan Vekili'ne durumu açıklayan ilginç bir mesaj gönderir:

> Bugün öğleden sonra saat 17'de Kâzım (İnanç) Bey'le beraber güney grubuna gitmiştim. Bunun için biraz geç olarak bilgi sunuyorum.
>
> Sağ kanatta 11.Tümen'in durumu, söylendiğinden çok iyidir. Çünkü düşman tarafından ele geçirilen yer, Faik Paşa ile Albay Refet'in söylediklerinden pek kısadır. Her ikisi de iyi bilgi alamamış.

Bugün Zığındere dolayında düşman tarafından yapılan şiddetli taarruz nedeniyle, 11.Tümen birlikleri birbirine çok karışmış bulunduklarından, bugün için yapılması emredilen taarruza katılacak durumda değildirler. Bundan ötürü taarruz yarın yapılacaktır. Zatı devletlerinizin gönül rahatlığı içinde bulunmanızı arz ve rica ederim.

Kanlı çatışmalar devam ederken, İkinci Kolordu Komutanı Tümgeneral Faik, birliklerin çok yorgun olduğunu, bu nedenle de taarruzun öğleden sonraya bırakılmasının uygun olacağını söyleyen 1.Tümen Komutanı'nın yaptığı öneriyi uygun bularak, 2 Temmuz 1915 saat 18'de taarruz emri vermiştir. Yarbay Cafer Tayyar bir yandan taarruzu erteletmeye çabalarken bir yandan da üç gündür sürekli taarruz ve karşı taarruz nedeniyle aç, susuz kalmış olan cephedeki erlere özellikle su yetiştirmeye çabalıyordu.

Türk Silahlı Kuvvetler tarihinde (cilt 5, kitap 3, 181) yazılanlara göre, yapılan taarruzun asıl kuvvetini oluşturan 70.Alay'ın 3.Tabur'unun harekâtı başlı başına bir onur belgesidir. 1.Tümen Komutanı'nın gönderdiği 11 maddelik taarruz tümen emri şöyle bitiyordu:

Osmanlılığın ve Müslümanlığın yaşatılmasına ilişkin bu taarruzun başarıya erişmesini tanrıdan dua eder ve arkadaşlarımın fedakârlık ve kahramanalıklarını beklerim.

Şehit olacakların ruhuna fatiha sunar, gazi olacakların gözlerinden öperim.

Taarruz tarihinden birbuçuk ay sonra, 21 Ağustos 1915 tarihinde 70.Alay Komutan vekili olan Binbaşı Reşat'ın, tümen komutanının isteği üzerine gönderdiği raporda, 2 Temmuz 1915'te yapılan taarruzun başlangıç anları için şunlar yazılmıştır:

Hücum..

Önde 70.Alay'ın Üçüncü Tabur İmamı Hüseyin Efendi olduğu ve tüm erler tarafından tekbir getirilerek 70.Alay'ın 9. ve 10. Bölükleri, adeta manevralarda hücum edercesine ve subayları önde bulunduğu halde Allah!.. Allah!.. diye bağırarak düşman

> üzerine atıldı. Aynı zamanda öbür taburların avcı hattını teşkil eden erleri de taarruza katılmışlardı.
>
> Ne yazık ki düşman cephesinin tam olarak tahrip edilememesi, arazinin açık bulunması ve bilinemeyişi, düşmanın yağmur gibi yağan şarapnel, piyade ve özellikle yandan ateş altına alan fazla sayıda makineli tüfek ateşleri, erleri tümüyle eritmiş, sağ kalan ve düşman siperlerine otuz metre kadar yaklaşan erler de, bulundukları yerde baş kaldırmamak koşuluyla barınabilmişlerdir.
>
> Bu sırada subayları başlarında olduğu halde, ilerlemekte olan 11. ve 12. Bölüklerin erleri; takım takım ileriye gönderilmiş; daha yoldayken yarı yarıya şehit olduklarından avcı hatları takviye olunamamıştır...

Asıl taarruzu yapmakla görevlendirilen 70.Alay'ın 3.Tabur Komutanı Binbaşı Reşat, 2 Temmuz taarruzu başlamak üzereyken saat 18.30'da yaralandı. Bu seçkin taburun komutanı, aldığı görevi başarıya ulaştırabilmek için, yaralı olduğu halde geri gönderilmeyi kabul etmeyerek muharebenin seyrini izlemiş ve taburunu teşvik için yerinde kalmıştır. Komutayı Binbaşı Şerif'e bıraktığını bildirerek, birliğinin moralini yükseltici sözlerle emrini tamamlamıştır.

İşte bu koşullar altında yapılan taarruz, tasarlanan sonuca ulaşamamış ve duraklamıştı. İkinci Kolordu Komutanı muharebeyi yakından izliyor, taarruz için emir üstüne emir yağdırıyordu ancak boşunaydı. Böylece 2 Temmuz 1915 tarihinde akşamüzeri büyük umutlarla başlatılan baskın şeklindeki taarruz, gece de sürdürülmüş, hatta 3 Temmuz 1915 sabahı da çok çaba harcanmasına karşın olumlu bir sonuç alınamamıştı. Kolordu Komutanı Tümgeneral Faik'in taarruzdan vazgeçip savunmaya geçilmesi konusunda emir vermesiyle muharebenin bu dönemi kapanmış oluyordu. Ama bu başarısız taarruzlar kolordu komutanını da görevden aldırıyordu.

2 Temmuz'da yapılan taarruzda Türk tarafının kayıpları yalnızca 70.Alay'ın üçüncü tabur zayiatı bile yüksekti. Subay zayiatı; altı şehit, dört yaralıyken, er zayiatı; 158 şehit, 285 yaralıydı. Toplam zayiatı 443 askerdi.

3 Temmuz 1915 tarihini taşıyan bir mektubu Madam Corinne'e gönderen Mustafa Kemal Arıburnu cephesindeki hayat hakkında şunları yazıyor:

> Burada hayat o kadar sakin değil. Gece gündüz, her gün çeşitli toplardan atılan şarapneller ve diğer mermiler başlarımızın üstünde patlamaktan geri kalmıyor. Kurşunlar vızıldıyor ve bomba gürültüleri toplarınkine karışıyor. Gerçekten bir cehennem hayatı yaşıyoruz.
>
> Çok şükür askerlerim pek cesur ve düşmandan daha kuvvetlidir. Bundan başka içsel inançları, çok defa ölüme sevk eden emirlerimi yerine getirmelerini çok kolaylaştırıyor. Hakikaten, onlara göre iki semavi netice mümkün: Gazi veya şehit olmak. Bu sonuncusu nedir, bilir misiniz? Dosdoğru cennete gitmek. Orada Allah'ın güzel kadınları, hurileri onları karşılayacak ve ebediyen onların arzusuna tabi olacaklar. Yüce saadet...

5 Temmuz 1915 Taarruzu

5.Ordu Komutanlığı Zığındere boyunca kaydedilen ilerlemenin oluşturduğu tehditten kaygı duyuyorlardı ve ondan sonraki birkaç gün boyunca başlatılan karşı saldırılar da pek etkili olmamıştı. Bu girişimlerin sonu 5 Temmuz'da hat boyunca aynı anda yapılan saldırı oldu.

Fransızların karşısındaki 4.Tümen, taarruzun başlangıcından yarım saat önce bir aldatma harekâtı yapacaktı. Bu gösteriş sırasında, Anadolu yakasındaki Albay Verle'nin komutasındaki, İntepe bataryalarıyla yarımadadaki İngiliz topçuları ve ordugâhları ateş altına alınacaktı. Taarruzun başlayacağı saat 3.30'dan yarım saat önce, İngiliz siperlerinden şiddetli bir ateş başlamıştı. Bu ateş, başlamak üzere bulunan Türk taarruzunun İngilizler tarafından sezilmiş olduğunu gösteriyordu. Aslında Türk ileri hatlarıyla İngiliz siperleri arasındaki uzaklık, 80-100 metre arasında değişmekteydi.

Taarruza katılacak, Albay Nikolai komutasındaki 3.Tümen'in asker mevcudu 6.930, 5.Tümen'in ise 6.765 olup toplam güç 13.695 subay ve erdi.

Türk taarruzları bütün gün sürdü ama bir başarı elde edilemedi, sonunda Liman von Sanders'in verdiği emirle durduruldu. 3.Tümen'in 5 Temmuz muharebesindeki kaybı çok yüksek oldu. 1.401 şehit, 1.555 yaralı verdiler, 226 asker de kayıptı, böylece toplam zayiatları 3.182 kişi oldu.

5.Tümen'in zayiatı ise 758 şehit, 726 yaralı ve 359 kayıp olmak üzere, toplam 1.843 kişiydi. Sonuç olarak 5 Temmuz 1915 taarruzu 1.Kolordu'nun iki tümenine 5.025 asker kaybına neden olmuştu. Üstelik bir sonuç alınamamıştı ve düşman yerinden atılamamıştı. Tümgeneral Mehmet Ali'nin komutasındaki 3. ve 5.Tümenlerle girişilen 5 Temmuz 1915 taarruzunun başarıya ulaşamayışı üzerine 1.Kolordu Kurmay başkanı Binbaşı Eggert'in kişisel aracılığıyla ve yine bu sırada 5.Ordu'ya ulaşan Başkomutanlık Vekâleti'nin 4 Temmuz 1915 tarihli telgraf emirleri sonucu, Zığındere taarruzlarına son verildi. Güney Grubu'nun 28 Haziran - 5 Temmuz 1915 arası toplam zayiatı 16.000 kişiye yaklaşıktır. Bu yüksek kayıp, Liman von Sanders'in müdahale ederek Zığındere muharebelerinin durdurulmasında en önemli etken olmuştur.

Sekiz günlük Zığındere muharebeleri, Seddülbahir bölgesinde şimdiye kadar yapılan muharebelerin en kanlısıydı. Bu muharebeler, her iki tarafın birliklerini ve komuta heyetini oldukça sarsmış ve hırpalamıştı. Ayrıca, büyük zayiat nedeniyle, birlikler de güçlerinin büyük kısmını yitirmişlerdi. Özellikle güney grubu cephesinin batı kesiminde beş tümenin birlikleri birbirine girmişti. Sol kanattaki 12.Tümen, bir dereceye kadar iyi durumunu koruyordu. Taze kuvvet olarak da, yalnız 4.Tümen bulunuyordu.

Zığındere muharebeleri, günlerce süren, ötekiler gibi Türk kanının seller gibi aktığı muharebelerdir. Küçük rütbeli subay Şerif Güralp'ın *"Çanakkale Cephesinden Filistin'e"* bir askerin günlüğünde, Genelkurmay'ın yayınlarında olmayan ama özellikle 8 Temmuz'daki muharebede ilginç bir tanıklığı var. 31. ve 89.Alayların, 11.Tümen birliklerinin mevzilerine girmesi sonrasını şöyle anlatıyor (s. 42-53):

Alaylar, 7 Temmuz günü cephe gerisine yaklaşabildiler. Bugün taarruz mümkün olmayınca, muharebe edeceği arazi hakkında bir fikir sahibi olmaları için subayların gündüz gözü ile araziyi görmeleri uygun görüldü. Subaylar baskın tarzında taarruz için üzerinde hareket edecekleri araziyi görmek üzere başlarını siperlerden çıkardıkları zaman şu manzara ile karşılaştılar:

Düşman mevzilerinin en yakın kısmı 80, en uzak kısmı 200 metre mesafededir. Bizim siperlerle düşman siperleri arasındaki saha tamamen şehitler ve ağır yaralılarımızla doludur. Arazi, adeta şehitlerimizin mübarek vücutlarıyla kaplanmıştır. Ortalığı müthiş bir koku kaplamış olduğundan adeta nefes alınamamaktadır. Sürekli üreyen sinek ve kurtlar, siperlerdeki erata yemek yedirmemektedirler. Manzara çok korkunç. Bu saha, Türkler için bir "Maktel" manzarası arzediyordu. Bu kadar müthiş zayiata sebep şuydu:

10 gün kadar evvel düşman bu kesimde sağ kanadımıza taarruzla biraz ilerlemişti. Tel örgülerini çekip toprağa gömülmüş, mevzilerini kum torbalarıyla da takviye etmiş, makineli tüfeklerini taarruz edecek kuvvetlerimizi yan ateşine alacak şekilde yerleştirmişti. Bunun için kendisine saldıran kuvvetlerimizi çok müsait şartlarla karşılamaya muvaffak olmuştu.

Çanakkale muharebelerinde Türk kuvvetlerine komuta eden Alman Generali Liman von Sandres üç Türk tümenini birer ikişer gün ara ile bu mevzilere taarruz ettirmişti. Tabii düşman bu siperlerden atılamıyordu. Üç tümenin de mevcudu derme çatma ikişer tabura inmişti. Nihayet sıra birinci tümene gelmiş, bu tümenin komutanı olan Cafer Tayyar Bey (Emekli Korgeneral ve sabık mebuslardan) birliklerine düşmana azami yaklaşılmasını ve hemen kazma küreğe sarılıp toprağa gömülmeyi emretmişti.

7 Temmuz akşamı üzeri 3.Tümen Komutanı, Kurmaybaşkanı, 1.Tümen ve alay komutanları ile ve bazı tanımadığım yüksek rütbeli subaylar mevzinin bir buçuk kilometre kadar gerisinde bir gözetleme mevkinde şu şekilde görüşüyorlardı: Yüksek rütbeli bir subay:

"Bu mevziye taarruz edip de ne olacak? Şimdiye kadar taarruz eden tümenlerin halini gördük. 3.Tümen de aynı akıbete uğramayacak mı?"

Bir diğeri:

"Muhakkak olacak şey bu. Ama ne yaparsın. Emir böyle. Yerine getirilecek."

1.Tümen Komutanı Yarbay Cafer Tayyar:

"Evet biz bu taarruzun da muvaffak olamayacağını kestiriyoruz. Buraya taarruzların beyhude zayiata sebep olduğunu Liman Paşa'ya söyledik! Ama anlatamadık." Ardından 3.Tümen Komutanı'na hitaben:

"Siz Alman'sınız. Liman Paşa'ya durumu anlatırsanız belki sizin tümeni taarruz ettirmekten vazgeçer. Şimdiye kadar buraya dört tümen taarruz etti. Muvaffak olamadılar. Bugün bu bölgede 27 tümen var. Hiçbirinin mevcudu 3.000'i geçmez. Eğer düşman kuvvetli bir genel taarruz yaparsa cephenin düşmesi ihtimali vardır. Her ihtimale karşı sizin tümeniniz kuvvetli kalsa iyi olur," dedi. 3.Tümen Komutanı makul bir zattı. Hemen bu fikri kabul ile General Liman'a telefon etti. Telefon görüşmesinin ardından nihayet 3.Tümen Komutanı:

"General Liman teklifimi kabul etmedi. Taarruzun yapılmasını emrediyor," deyince 1.Tümen Alay komutanlarından bir tanesi:

"Bu kadar vatan evladının boş yere taarruzlarla kanlarının dökülmesini ve imha edilmelerini bu millet bir gün sormayacak mı?" Demekten kendini alamadı.

Buna 1.Tümen Komutanı şu cevabı verdi:

"Buradan yüz binlerce zayiat verdikten sonra dört kişiyi millet asacakmış. Tut kelin perçeminden. Bundan ne çıkar?" dedi.

Güralp'in anılarına göre konuşma burada, kesiliyor. Ardından da 3.Tümen Komutanı muharebe emirlerini vermeye başlıyor. Şerif Güralp'e de haber subaylığı görevi verilir. Bundan sonrası, bu askerin günlüğünde şöyle anlatılıyor:

8 Temmuz 1915 saat birden sonra gece karanlığında taarruz edecek taburlar sessizce ve sükûnetle siperlere yerleştiler. Zaman, sakin geçiyordu. Sabaha karşı taarruz başlamazdan evvel gündüz birbirleriyle görüşerek erlere verilecek tarruz emirlerini aralarında kararlaştırmış olan subaylar, umumi olarak yavaş sesle şu bilgi ve emri verdiler:

1) Arkadaşlar! Karşımızdaki düşman siperlerinin mesafesi 80-200 metredir.

2) Bizimle düşman arasındaki arazi bütünüyle şehitlerimiz ve ağır yaralılarımızla kaplıdır.
3) Bunların üzerine basarak ilerleyeceğiz.
4) İleri giderek şehit düşmek, gitmeyecek namussuzlukla itham edilerek kurşuna dizilmek var.
5) Biz subaylar ileri gitmeye karar verdik. İsteyen bizi takip etsin, istemeyenler etmesinler.

Bu bilgi ve emirlere erler hiç tepki göstermezler. Subaylar taarruz için sabırsızlanmakta ve saatlerini kontrol etmektedirler. Beş dakika sonra tabancalarını çekip siperlerden dışarı fırlayarak düşmana doğru koşmaya başlarlar.

Erler birbirine bakışıyor, ama kimsede ses yok. Bundan sonrasını yani siperlerdeki hücum anında yaşananları Güralp şöyle anlatıyor:

> Eratta hiç ses yok. Subaylar ayaklanmış saatlerini tetkik ediyorlar. Beş dakika sonra tabancalarını çekip siperlerden dışarı fırlayarak düşmana doğru koşmaya başladılar.
>
> Erat, birbirlerine bakışıyor, kimsede ses yok.
>
> Kendilerine o güne kadar evlat muamelesi yapmış olan babası makamındaki saçları kırlaşmaya yüz tutmuş yüzbaşısı;
>
> Silahını, dinini, askerliğin bütün inceliklerini, hatta okuyup yazmayı öğretmiş olan ağabeyisi kadar sevdiği teğmeni;
>
> Bölüğe birkaç ay evvel gelmiş olan genç, güler yüzlü kardeşi gibi sevdiği yedek asteğmeni, düşmana doğru olanca hızlarıyla koşuyorlardı.
>
> İşte o zaman Mehmet durur mu? Aralarında bir kıpırdanma oldu. Subaylar 15-20 metre ilerlemişlerdi ki: 4.000 Mehmetçik süngüsünü takmış olduğu halde kaplan sürüsü gibi bir anda siperlerin üzerine sıçradı. Subaylarının arkasından olanca kuvvetiyle koşuyor ve onlara yetişmeye çalışıyorlardı.
>
> Kısa bir müddet sonra karşı taraftan gırr gırr, takırr takırrr, diye binlerce tüfek ve yüzlerce ağır makineli tüfek ateşe başladı. Ve gecenin sükûnetini altüst etti. Az sonra da her türlü gürültü ve patırtıyı bastıran bir gürleme oldu:
>
> Allah... Allah... Allah... sesleri yeri göğü inletiyordu; bir gün evvel yürümeyen arslanlar şimdi uçuyorlardı. Düşmanın yakın siperlerine atlayanlar süngülerini işletirlerken mesafesi uzak olanlar devam ediyor: Allah... Allah... Allah...

Artık benim dışarıda işim kalmamıştır. Hemen mahfuz mahalle gelerek Albay Sabri'ye selam verip telefonun yanına oturuyorum. Albay Sabri, gözlerini bana dikmiş biraz da hayretle bakıyor. Hiçbir söz söylemiyordu.

Bundan sonra olayların gelişimi şöyle olur. İleri hatlardaki haberciler gelip hem 31.Alay'ın hem de 39.Alay'ın düşmanın birinci hat siperlerine girdiğini haber verirler. Bunun üzerine ikinci hat siperlerine saldırı emri iletir. Kısa bir süre sonra posta erleri gelip ikinci hat siperlerin de Türklerin kontrolüne geçtiği haberini verirler. Bundan sonrasını yine Güralp anlatıyor:

Albay Sabri oturduğu yerden hızla fırladı. Ben de aynı anda ayağa kalktım. Şefkat ve heyecanla boynuma sarılıp gözlerimden öptü ve arkasından:

Evladım, benim tümenim de dahil olmak üzere bu menhus siperler 4 tümenimizi yedi bitirdi. Bir karış yer almaya muvaffak olamadık. Bu nasıl askerdir ki yıldırım gibi saldırdı. Allaha şükür bizim tümenlerimizin şehitlerinin de intikamını aldı. Seni tümeniniz namına tebrik ederim," diyerek beni iltifata boğdu. Ben hemen telefona sarılıp kurmay başkanına:

"Başkanım, ikinci hat siperler de zapt edildi. Üçüncü hatta hücum için postalarla haber göndereceğim. İhtiyatları da yanaştıracağım," dedim ve bekledim. Cevap yok. İki dakika sonra tümen komutanının sesi geldi:

"Şerif Zer gut (Almanca): Çok iyi hücum..." dedi. Ben de Fransızca olarak:

"Baş üstüne albayım" diyorum.

Arkasından postalara:

"Haydi alay komutanlarına gidiniz. Üçüncü Hat siperlere hücum etsinler. İhtiyat taburlarını yaklaştıracağım. Hangi alay isterse haber getiriniz," dedim. Postalar uzaklaştılar. Süvari çavuşumu ihtiyat taburlarına göndererek ileri çağırttım. Bu esnada derenin sol tarafında birkaç makineli tüfeğin sesi gelmeye başladı. Albay Sabri postasını çağırtarak:

"Bu saksağanlar gene ötmeye başladı. Zayiat verdirecekler. Çabuk topçuya git söyle. Sustursun şunları."

Posta gitti. Bana hitaben:

"Evlat bu makineli tüfekler yan ateşi yapıyorlar. Her ne kadar bu

muharebeye müdahale etmemiz yasak ise de ne olursa olsun ben bu cesur askerin fazla zayiat vermesine izin vermeyeceğim," dedi. Beş dakika sonra da ilk topu, topçu attı. Arkasından birkaç mermi daha gönderince, İngilizlerin saksağanları sustular.

On beş-yirmi dakika sonra alayların postaları gelerek düşmanın üçüncü hat siperlerinin de ele geçirildiği haberini verirler. Durum hemen üst komutanlığa iletilir. Gece sona ermiş, hava aydınlanırken Şerif Güralp haberleşme odasından dışarı çıkar ve gerisini şöyle anlatır:

300 metre kadar geride, derenin ateş tutmayan bir yerinde sargı mahalline yaklaştığım zaman birden şaşaladım. Çünkü sargı mahallinde bini çoktan geçmiş yaralı var. Bir taraftan da hafif yaralılar birerli kolda gibi yürüyerek, ağır yaralılarda sıhhiye bölüğü ve mızıka eratından oluşan müfreze tarafından o zamanki İstanbul tulumbacılarına taş çıkartacak bir süratle taşınıyor. Sedyelerden kan, taşıyanlardan yağmur gibi ter akıtıyordu. Şimdi ihtiyat taburları sargı mahallinin yanından geçeceklerdi. Öndeki taburun kolbaşısı sargı mahalline 100 metre mesafeye yaklaştığı zaman ben de kolbaşına yetiştim.

Tabur komutanı önde, onu bölük komutanları takip ediyor. Hepsinin gözleri fıldır fıldır, bana doğru bakıyorlar. Arkadaki yürüyüş kolundan hafif bir uğultu geliyor. Bunun sebebini anlamak üzere yan tarafa açıldım. Şimdi baştaki tabur önümden geçiyor. Bütün başlar önde, yüzler hafif sararmış. Eratın kimisi mırıltı halinde kelime-i şahâdet getiriyor. Kimisi bildiği bir duayı okuyordu. Herkes kalbini tamamen Allah'ına bağlamıştı. Üzerlerinde masum bir çocukluk hali vardı. İtaatli koyun sürüsü halinde ölüme gidiyorlardı. Kolbaşı, sargı mahaline yaklaştığı zaman sargı mahallinden bir ses:

"Ali dayı! 2. Hat siperde yaralandım. İntikamımı al," diye bağırıyordu.

Kolbaşından bir baş yükseldi. Sargı mahalline baktı tiz bir sesle:

"Hasan vuruldun mu?"

"Evet dayı, bacağımdan vuruldum,"

"Vay kahpeler, seni vurdular ha. Ben şimdi onlara gösteririm.,"

Tabur erlerinin şimdi başları yukarı kalkmış, yaralılarla yukarıdaki şekilde konuşarak geçiyorlardı. O anda o sarı yüzler

bakır rengini almış, gözler açılmış, adımlar sıklaşmış olarak gidiyorlardı. Bu masum çocuk halli yiğitler, bir anda kükremiş hasımlarının üzerine atılmak için acele eden ve yeleleri kabarmış bir arslan sürüsü manzarasını almıştı. Artık taburlar yürümüyor, koşuyorlardı.

Sargı yerinde toplanan hafif ve ağır yaralıların mevcudu 1.500 kişi civarındaydı. 9 Temmuz 1915 sabahı, taarruza kalkan bu iki alayın dört taburundan birkaç subayla 400 er kalmıştı. Yine Mehmetçik gladyatörler gibi dövüşmüş, kan su yerine akmıştı.

Güney Grubu Komutanlığı, Zığındere muharebesi sırasında iki tarafın mevzileri arasında kalan şehitlerin gömülebilmesi için, 9 Temmuz 1915 sabahı İngiliz Komutanlığı'na başvurarak beş saatlik ateşkes önerisinde bulundu. 1. Kolordu Karargâhı kurmaylarından Önyüzbaşı Yusuf'u, bu işin koordinasyonu için görevlendirdiler. İngiliz Komutanlığı, bazı askerî nedenler ileri sürerek ateşkes önerisini kabul etmedi. Bu konuda Genelkurmay'ın yapıtında (5. cilt, 3. kitap, 224) Oglander'in yapıtıyla Hamilton'ın günlüğü karşılaştırılarak, İngilizlerin bu davranışları yorumlanmıştır. İngiliz resmî savaş tarihi yazarı Oglander şöyle diyor:

> 9 Temmuz 1915 sabahı Türk Komutanlığı, ölüleri gömmek için kısa bir mütareke istedi. Her şeyden önce, sağlık sorunu yaratacağı endişesiyle Sir Ian Hamilton, bu öneriyi kabule hazırdı. Fakat 8.Kolordu komutanı, Türklerin yeni bir taarruz için bölgeyi temizlemek istedikleri uyarısı ve bölgedeki İngiliz Kuvvetleri'nin çok yorgun ve cephanenin de çok kıt bulunması gibi gerekçeleri öne sürmesi üzerine, bu öneriyi kabul etmedi. (2. cilt, 95)

Aynı konuda Ian Hamilton, Gelibolu günlüğünde, Weber Paşa'nın ölüleri gömmek için önerdiği beş saatlik mütareke isteğini niçin reddettiğini şöyle açıklıyor:

> Türk parlamenterleriyle görüşmeye giden İngiliz subayları, Beikie'nin 5 Temmuz'da top ateşleriyle perişan ettiği Türk birliklerinin tepede bıraktıkları binlerce ölünün arz ettiği manzaranın

> çok korkunç olduğunu söylüyorlar. Bizim istihbarat servisi, Türklerin bu ateşkes önerisinde esas amacın, Türk askerlerinin arkadaşlarının cesetlerini çiğneyerek taarruz etmeyi istemeyişlerini önlemek olduğu; bu itibarla, gerek insani ve gerekse sağlık yönünden bu zavallıların gömülmelerine izin vermem icap ettiği halde, kendimi "Hayır" demeye mecbur hissettim.

Türk savaş tarihi de bu davranışı şöyle eleştirmektedir:

> İfadeler ve sebepler ne olursa olsun birleşilen nokta, Türk Komutanlığı, insanlık ve sağlık yönünden ölülerin gömülmesi konusunda öneride bulunmuştur. Buna karşın Başkomutan General Ian Hamilton, beklenen insani davranışı gösterememiş; tarih önünde, kişiliğine ve soyluluğuna yakışmayacak bir harekette bulunduğunu itiraf etmiştir.

Bu durum karşısında Türk erleri, ölümü göze alarak siperlere yakın olan şehitleri toplayarak gömmüş; bir kısmının üzerine, kireç ya da asitfenik dökmek gibi çeşitli önlemlere başvurmuştur. İngilizler de kendilerine yakın olan ölüleri yakıcı maddeler kullanarak ortadan kaldırmaya çalıştılar.

Türk tarafında yine komutan değişikliği yapıldı. 9 Temmuz 1915 tarihinde Esat Paşa'nın kardeşi Tümgeneral Vehip Salimbey çiftliğindeki Güney Grubu karargâhına gelerek saat 17.30'da yeni görevine başladı. Vehip Paşa'nın göreve başlamasıyla, Güney Grup Komutanı olan Tümgeneral Weber'in de görevi sona erdi. 2.Kolordu Komutanı Tümgeneral Faik de görevinden alındı, başka cephelerde görev almak üzere İstanbul'a hareket etti. Vehip Paşa'nın yeni göreve tayin edileceği 1 Temmuz'da belli olmuştu, o da 8 Temmuz'dan itibaren gözlem yapmaktaydı, vardığı sonucu dokuz maddelik bir emirle 11 Temmuz'da, emri altındaki birliklere gönderdi. Buradaki durum değerlendirmesi şöyledir:

> Üç günlük incelemelerimden edindiğim fikir ve kanılarımı arkadaşlarıma bildirmek isterim.
>
> Düşman, kabiliyetsiz, beceriksiz ve fakat sayıca üstündür. Bugünkü azim, inanç ve cesareti gayret ve bilinçle birleştirilince, güçlülük ve Allah'ın yardımı her zaman ve her yerde bizim

yanımızdadır. Bu vardığım kesin kanıyı kalp ve dimağımızda devamlı olarak yaşatalım...

2.Ordu Komutanı bir yandan cephede yeni düzenlemeler, bütünlemeler yaparken bir yandan da emirde görüldüğü gibi moral aşılamaya çalışıyordu. Ama bu çabaları yarım kaldı; çünkü 12 Temmuz'da İngilizler taarruza geçtiler.

İkinci Kerevizdere Muharebeleri (12-13 Temmuz 1915)

Türk tarafının İkinci Kerevizdere Muharebeleri adını verdikleri bu iki günlük muharebeye Oglander'e göre İngilizler Alçıtepe ya da Kanlıdere harekâtı, Fransızlar ise Beşinci Kerevizdere harekâtı adını vermişlerdir. Hamilton'ın planında baştan itibaren alınması hedeflenen yer Alçıtepe'ydi.

General Gouraud yaralanmadan önce General Hunter-Weston'la yaptığı planlamada, Fransız kolordusu topçusunun İngilizlere yardımcı olacağını söylemişti. Yaralanıp cephe gerisine giderken yerine gelen Baillaud'da aynı söze sadık kalacağını ve kendi kuvvetleriyle Kerevizdere güney sırtlarındaki Türk mevzilerine taarruz ederek Türkleri buradan atmayı kabul etti. Bu taarruz daha önce yapılacaktı ancak İngiliz siperlerinde erlerin yaygın ishal olması, aynı hastalığın Fransızlarda da görülmesi üzerine Hamilton taarruzu geciktirdi. Hatta bir ara iki Fransız tümeninin geri alınması bile düşünüldü.

Hamilton'a göre Zığındere'deki başarı çok önemliydi ve etkisi kaybolmadan yeni bir taarruzun yapılması gerekiyordu. Bu taarruzu desteklemek için İngiltere'den 13.Tümen Seddülbahir'e getirildi. Anadolu yakasındaki Türk topçusunun isabetli ve yıldırıcı ateşlerinden korunmak için sağlam siperler yapmaya uğraştılar ama malzeme yokluğundan bunu başaramadılar. Bunaltıcı sıcaklar bastırmıştı, ayrıca kuvvetli rüzgârla arkası kesilmeyen toz bulutları da nefes aldırmıyordu. Toz bulutu siperlerin gözetlenmesini önlediğinden, her iki taraf için yine de bir yararı vardı.

İngiliz kuvvetleri karşısındaki Türk mevzilerinin derinliği, yaklaşık olarak 200-400 metre kadar sanılıyordu. Siperler, girinti ve çıkıntılar halinde karışık durumdaydı. Asıl muharebe hattı, koruma mevzileri, ihtiyatların bulundukları mevziler olmak üzere üç savunma hattı görünümündeydi. Özellikle kanatlarda birçok küçük siper parçaları vardı ki bunlar, taarruzdan önce topçu ateşleriyle tahrip edilecekti.

12 Temmuz'daki İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin taarruz cephesi, Kanlıdere'nin kuzeybatı sırtlarından Yassıtepe'ye kadar uzanıyordu. İki komutanlık arasında varılan anlaşmaya göre 1.600 metre kadar olan bu cephenin 950 metrelik kuzey kısmı, 52.Tümen'e, geri kalan 650 metre civarındaki kısmı da Fransız kuvvetlerine verildi.

Yapılan plana göre 52. İngiliz Tümeni, taarruzla görevlendirilmişti. Bu tümen, birbirinden dokuz saat arayla, iki taarruz grubu halinde taarruz edecekti. Tümenin ilk taarruz grubu, saat 7.35'te, ikinci yarısıysa, saat 16'da taarruza katılacaktı.

Oglander bu planı tuhaf bulmakta ve şöyle eleştirmektedir:

> Eğer tümenin yarısı sabahleyin taarruzda başarılı olursa, ikinci yarısının taarruzundan vazgeçilecekti. Diğer yönden, birinci yarı başarı kazanır ve Türklerde bozgun belirtileri başlarsa ikinci yarı ileri atılarak Türkleri sıkıştırmaya başlayacaktı.
>
> Çok açıktır ki böyle dar bir cephede, bu kadar uzun bir arayla parça parça taarruz etmek sakıncalıydı. Bundan başka; gerideki hücum mevzilerinde bir çeşit Ekvator güneşinin kavurucu sıcağı altında, kalabalıktan birbirine sıkışmış durumda saatlerce gölgesiz ve susuz bir arazide taarruz sırasını bekleyen erlerin sinirlerinin de bozulması tehlikesi vardı.
>
> Solda bulunan 42.Tümen, bu tehlikleyi azaltmak için, her iki taarruzu da makineli tüfekleriyle koruyacaktı. Türklerin dikkatini taarruz cephesinden başka yöne çekmek için, 29.Tümen cephesinden bir kısım erlerin gösteriş hareketi yapması da kararlaştırılmıştı.

Son Zığındere muharebelerinden sonra Türk kuvvetlerinin morallerinin büyük ölçüde kırıldığı sanılıyordu. Alınan raporlardan, Türk birliklerinin cephane durumunun da çok kritik ol-

duğu öğrenilmişti. Bu istihbarat bilgileri İngiliz ve Fransızların umutlarını çok artırmıştı. İşte bu koşullar içinde ve yukarıdaki iki kademeli olarak tasarlanan plan ışığında, bombardıman saat 4.30'da başladı ve Fransız 75'likleri yine Türk siperlerini hallaç pamuğu gibi attılar. 400 metre derinliğindeki bir araziyi cehenneme çevirdiler. Tüm siperler darmadağın edildiği gibi, kayalar, kalaslar, kum torbaları paramparça olarak havada uçuşuyordu.

Gittikçe artan şiddetle sürdürülen ateş, saat 7.30'da kadar üç saat sürdü. Bu ateşler yüzünden telefon hatları kopmuş, kıtalar arasındaki haberleşme kesilmişti. Birinci hat siperleriyle yakın ihtiyatların siperleri ve irtibat hendekleri kullanılmaz hale gelmişti. Siperlerdeki erlerin çoğu, toprak ve yıkıntılar altında kalarak şehit olmuş ya da yaralanmıştı. İngiliz ve Fransız topçuları, bu üç saatlik bombardıman süresince altmış bine yakın çeşitli çapta mermi harcamıştı. 157. Tugay hafif silah ateşiyle Türklere göz açtırmamaya çalışırken birinci dalga ara bölgeye girdi. İskoç askerleri çok az kayıp vererek Türk siperlerine vardılarsa da parçalanmış siper labirenti içinde duraklamak zorunda kaldılar.

Hamilton'ın aslında Arıburnu'nda kullanmayı düşündüğü ancak Alçıtepe'ye sürmek zorunda kaldığı, 52. İngiliz Tümeni'nde taarruz başladığında taarruz kademesinin kuvveti 250 subayla 7.540 erden oluşuyordu. Kerevizdere'ye inen hafif meyilli yamaçlara saldıran Fransız kuvvetleri ise taarruzun başlangıcında subay ve er olarak 5.000 kişiydi. Buna karşılık 12 Temmuz'da Seddülbahir cephesinde bulunan beş Türk tümeninde toplam 35.000 kişi vardı ve top gücü olarak da 72'si sahra ve dağ 22'si de orta olmak üzere toplam yalnızca 94 top vardı.

Kulaklarda geçici ve kalıcı sağırlıklara yol açan mermilerin patlama seslerinin yarattığı gürültü ile karşılıklı hurra!.. ve Allah!.. Allah!.. haykırışlarının muharebe meydanında ortaya çıkardığı korkunçluğu hayal etmek hiç de zor değil!

Bu arada Fransızlar da beklemedikleri derecede ağır darbeler alıyordu. Örneğin; saat 7.30'da on beş santimlik bir Türk mermisi General Mansou'nun komuta yerine düştü. Olay yerin-

de bulunan 1.Tümen'in Kurmay Başkanı Binbaşı Runuiyo hemen ölürken, General Mansou başından ağırca yaralanmıştı. Ayrıca Albay Bullaks hafifçe, bir yüzbaşıyla bir teğmen de ağır şekilde yaralanmıştı. Başlıca muharebe kuvvetini oluşturan 1.Tümen daha muharebenin başlama sırasında, komutan generalinden, kurmay başkanından ve hücum komutanından yoksun kalmıştı.

Fransız topçuları, Türk siperlerini tahrip etmişti. Bu nedenle taarruz kıtaları, az zayiatla Türk siperlerinin çok yakınına kadar ilerleyebildiler. Sağ kanattaki Alçıtepe'ye doğru tırmanan İngiliz 4. Royal Scot Taburu'nun Türk siperlerine giren erleri, henüz tamamlanmamış olan mevzilerdeki Türk askerleriyle boğuşmaya başladı. Sağ kanatta da etkili Türk makineli tüfek ateşleri başlamıştı. İngilizler çok ağır kayıplar vermeye başlayınca taarruzları da yavaşladı. Bir saatten az süren bu taarruzda, sağ kanattaki 4. Royal Scotlar, bir subay hariç tüm subaylarını, erlerinin de yarısını kaybettiler. Yalnızca, ulaşabildikleri Türk himaye mevziinde, Fransızlarla bağlantı kurabilmişlerdi. Sol kanatta taarruza katılan 4. KOSB'ler daha ağır zayiata uğramışlardı. Başta başarılı olan fakat Türk makineli tüfek ateşiyle karşılaşınca sonu gelmeyen hücumda, tabur komutanı ve yaveri de dahil olmak üzere mevcudunun yüzde altmışını kaybetti. Hedefler Türk hatlarının ilk üç sırasıyla sınırlıydı. Ancak birçok yerde sadece iki Türk hattı bulunduğundan bu durum oldukça karışıklık yarattı. Taarruz öncesinde İngiliz cephesinde verilen emre göre asker üzerinde bulunan harita ve krokileri imha edecekti. Bu emrin yanlışlığı bir süre sonra ortaya çıktı. Çünkü muharebe ortamında bellekler karmakarışık olmuştu ve varılan siperlerin neresi olduğu kolorduya doğru rapor edilemiyordu. Olmayan üçüncü hat siperlerini ya da sahte Türk siperlerini aramak İngilizlere çok ağır kayıplara neden oldu. Üstelik İngiliz askerler Türk siperlerinin içinde kaldı. Türklerin karşı saldırısında kuvvetlerini yitirip güçsüz kalmaları bir yana sabahtan beri de susuzluk çekiyorlardı.

Kanlıdere'nin doğu yamaçlarından ilerleyen İngilizler, Türk topçularının 16.15'te başlattığı şiddetli ateş ve yanlarındaki erlerin bombalarla hücumu sonunda, ele geçirdiği siperlerin bir kıs-

mını boşaltmak zorunda kalmıştı. 155. Tugay Komutanı General Erskine, saat 16.50'de taarruz güçleri kalmadığını bildirdi.

Fransızlar, saat 19.30 sıralarında, 4.Tümen cephesinde yeniden taarruza geçtiler. Bu taarruz sonucu, bu cephede Türklerin tutmakta olduğu birinci ve ikinci hat siperlerinin son kısımları da elden çıktı. Fransızlar İngilizlere oranla daha az kayıp vermişlerdi.

Askerler artık tükenmişlerdi; ama yarın yeniden taarruz emri alacaklardı.

Kerevizdere'deki bu muharebe 13 Temmuz'da da sürmüştür. Sabahın erken saatlerinde yine İngiliz-Fransız ağır topçu atışlarıyla başlayan taarruz her geçen saat şiddetini artırıyordu.

İki günlük kanlı muharebeler sonucu İngilizler, Kemalbey Tepesi'nin bulunduğu sırtlarda Kerevizdere'ye hâkim bir hat tutmuş ve dere bitiminde de yer kazanmışsa da Türk birliklerinin savunma gücünü kıramamış, planladığı taarruzla da hedeflediği çizgiye ulaşamamıştı.

İngilizlerin ilk günden itibaren ulaşmayı hedefledikleri Alçıtepe'den esinlenerek Alçıtepe muharebeleri ve daha sonra, Türk haritalarının ellerine geçmesi üzerine adını değiştirerek *Kanlıdere muharebeleri* diye adlandırmayı uygun buldukları bu iki günlük muharebelerde kayıplar çok ağırdı.

Liman von Sanders'e Başkomutanlık'tan gelen emirlerle, komutası altındaki bölgenin savunması parçalanmıştı. Sanders, Gelibolu Yarımadası'nın savunmasını bir bütün olarak ele alıyordu. Bu bakımdan yarımadanın savunmasında önceleri kuzeyden güneye, gerektiğinde de güneyden kuzeye kuvvet kaydırmaları yaparak, başka bir deyimle, bu daracık alanda iç hatlar manevrası uygulayarak, birliklerin kaderiyle oynadığı ve savunma sorumluluğunu yüklendiği bölgede, inisiyatif kullanmasına izin verilmiyordu. Bu da üzüntü kaynağıydı.

Muharebelerin en yoğun olarak yapıldığı bölgede cepheye giren üç Türk tümeni subay ve er toplam zayiatı 9.462 kişi olmuştur, bunun 4.568'i kayıptır, yani toprak altında kalanlar ile tutsak edilenlerdir. Bu muharebede Türk askerlerinin büyük çoğunluğu gemi toplarının kaldırdığı toprak altında kalmışlardır.

Bu muharebeler İngiliz ve Fransız kuvvetlerine de asker zayiatı olarak pahalıya mal olmuştu. 52. İngiliz Tümeni, muharebeye sürdüğü 7.500 askerinden iki bin beş yüzünü, İngiliz, Deniz Tugayı 600'ü aşkın askerini kaybetmişti. Fransız kuvvetleri ise oldukça az sayılabilecek kayıp vermişti. Yalnızca 800 askerini kaybetmişti.

Ian Hamilton 12-13 Temmuz muharebelerinin sonucu hakkında günlüğüne şunu yazmıştır:

> Derinliğine 170-360 metre ilerledik. Sağlanan başarı, bu gece mevzilerimizde tutunabilmemiz halinde, sadece arazi kazanma olmayacak, ileri hatlarımızı da fazlasıyla kuvvetlendirecektir.

Bu denli kısa bir derinliğe sahip olabilmek için bu kadar çok sayıda zayiat verilmiştir ve Hamilton'a göre bu da bir başarıdır.

Piyade alay komutanlarından Yarbay Bursalı Mehmet Nihat'ın 1926 yılındaki Harp Akademileri konferans yayınında şunlar yazılıdır:

> 9 Temmuz'da Weber Paşa istifa ederek emir komutayı 20. Ordu Komutanı Vehip Paşa üstüne almıştı. 12-13 Temmuz günlerinde Fransızların sol yanını çevirerek gayet şiddetli ve katı bir taarruz yapılmıştı. Bu kuvvetli taarruz ile Kerevizdere'nin yine batı yamacından girilince artık düşman bütün maneviyatını, azim ve önemini kaybetmiş, böylece bu taarruz kesin bir şekilde Türk zaferiyle son bulmuştur.

Burada ilginç bir durum var; Yarbay Bursalı Mehmet Nihat *Askerî Mecmua, Eylül 1928, numara 50, sayfa 76*'da şunları yazıyor:

> 12-13 Temmuz 1915 muharebesi de müttefiklerin başarısıyla sonuçlanınca artık 6 Ağustos'a kadar bir takviye ve hazırlık devri açılmıştı. İlk safha yalnız Güney Grubu'nda İngilizlerin 47.000 Fransızların 22.000 zayiatıyla kapanmıştı.

Kaymakam Nihat'ın ilk safha diye tanımladığı herhalde 25 Nisan 13 Temmuz arasıdır. Yoksa yalnızca Temmuz muharebeleri olarak ele alınıp bu zayiat sayıları verilmişse, arşivlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak ortaya çıkan tablo şuydu; İngilizler ele geçirmek için yoğun çaba harcadıkları Alçıtepe'ye üç kez taarruz (21 Haziran, 28 Haziran, 12 Temmuz) geliştirdiler. Burasını almak uğruna İngilizler 7.700, Fransızlar ise 4.600 askerlerini kaybettiler. 12-13 Temmuz muharebeleri Seddülbahir'de müttefik kuvvetlerin eline geçen küçük bir arazi parçasının dışına çıkamayacaklarını ortaya koymuştur.

Steel ve Hart, dramatik cümlelerle şunu yazıyor:

> Müttefiklere 12.300 kaybın karşılığında Seddülbahir'in genel durumu biraz iyileştirilmişti ve bu insanların arkadaşları Türklere çok büyük kayıplar verdirtmişlerdi. Ama buna değer miydi?.. Burada ölenlerin hiçbiri on yedisinden fazla değildi.

Taraflar 6 Ağustos'a kadar muharebeye tutuşmayacak, takviyelerini alıp dinleneceklerdi.

25 Nisan'dan bugüne kadar yaklaşık üç ay olmuştu ve şu yakıcı soru ortada duruyordu. Bu kadar askerin ölmesine değer miydi?

6 Ağustos 1915'te büyük taarruzu başlatma kararı alan Hamilton bir yandan da mevzi harekâtlara da ara vermiyor, az sayıdaki ölümleri pek umursamıyordu. Örneğin, 31 Temmuz 1915 tarihinde saat 22.15'te bombardıman başladı. On dakika sonra da lâğımlar patlatıldı. Dört müfrezeden oluşan baskın erleri, ileri atılarak Türk tel engelleri üzerine konulan kalaslar üzerinden geçerek lâğımların patlamasından meydana gelen çukurların önündeki toprak yığınlarının üzerine çıktılar. Bu baskında İngilizlerin zayiatı, 11 ölüm, 74 yaralıyken, Türkler de 100 ölü vermişlerdi.

24 Temmuz 1915'te de Türk tarafının bir hücum girişimi var. Hamilton'ın raporuna ve anılarına göre, Türkler yüzlerce ölü bırakarak geri çekilmiş.

Ağustos muharebeleri başlamamışken, her iki taraf açısından da yanıtlanması gereken sorular vardı. Hücum mu, savunma mı? Strateji mi, taktik mi? Baskın mı, kararlılık mı? Bu sorular, "Ağustos muharebelerinde" daha açık karşılık bulacak mı?

AĞUSTOS 1915 MUHAREBELERİ

Conkbayırı ve Anafartalar muharebeleri

Ağustos başında Ian Hamilton artık Seddülbahir bölgesinde kesin bir sonuca ulaşamayacağını anlamıştı. İngiltere ve Fransa'da komuta heyetleriyle hükümetler arasında uzun tartışmalar yapıldı. Yeni takviye güç ve cephane taleplerinde bulunuldu.

Yeni taarruz planı yapıldı. Büyük kuvvetlerle Suvla Limanı'ndan çıkarma yapma, Anafartalar doğrultusunda taarruza geçme kararı verildi. Bu hareketi, Arıburnu bölgesinden Conkbayırı doğrultusunda ciddi bir taarruzla paralel olarak yürütme kararına varıldı. Ayrıca, Türkleri şaşırtmak amacıyla, Seddülbahir bölgesinden ikinci derecede bir taarruza geçilmesi ve bir bölükle de, Saros Körfezi'nde aldatıcı bir çıkarma yapılması düşünülmüştü. Gelibolu'daki muharebeleri genel olarak beş grup içinde sınıflandırabiliriz. Bunlar: 1. Kıyı vuruşmaları, 2. Tesadüf muharebeleri, 3. Siper muharebeleri, 4. Gece ve gündüz yapılan karşılıklı taarruzlar ve 5. Klasik mevzi muharebeleri. Ağustos muharebeleri son iki grup içinde görülmeli.

General Hamilton, yeni taarruz planı için 30.000'i Fransız olmak üzere 157.000 kişilik bir kuvvetten yararlanacaktı.

Gelibolu'ya toplam olarak beş tümen sözü verilmişti, ancak Hamilton bekleme süresinin zaten uzamış olduğunu düşünerek böyle büyük bir orduyu nakletme güçlüklerinin getireceği daha fazla gecikmeyi önlemek için taarruzu ilk üç tümenin gelmesinden sonra başlatmaya karar verdi. Planlamanın bu aşamasında Arıburnu'ndan çıkışta iki tümen kullanılacak, üçüncüsü de Anafartalar'a çıkacaktı.

Arıburnu kesimine yapılan asker nakliyatı, 4 Ağustos 1915'te başlamış, üç gece üst üste olmak üzere, 6 Ağustos'a kadar sürmüştü. Beş tümenlik bir kuvvetin Akdeniz'de tek er kaybı olmaksızın taşınmış olması, aslında cephede zafer kazanılması kadar büyük başarıdır.

Tüm atların koşumları takılmış olarak kıyıya çıkarılmış, askerlerin bir matra su ve bir günlük kuru kumanyalarının yanlarında bulundurulması sağlanmıştı.

Taarruz için 6 Ağustos gününün seçilmesi mehtapla ilgili bir konudur. O gün ay, gece yarısından iki saat sonra doğuyordu. Bu nedenle Suvla çıkarmasını yapacak araçlar, kıyıya karanlıkta yanaşacağından Türkler tarafından görülemeyecekti. Asker kıyıya ulaştıktan sonra da mehtap ortalığı aydınlatacağından yolun bulunması kolaylaşacaktı.

Harekâtı yapacak kuvvetlerin dağılımı şöyleydi: Altı tümen 39.000 asker (bunun 26.000'i İngiliz, 13.000'i ise Fransızdır). Seddülbahir cephesinde Kirte Köyü'ne baskın yapacaktı. Asıl taarruz, Avustralya, Yeni Zelanda ve bir buçuk tümenlik İngiliz ve Gourka birliklerinden oluşan 37.000 askerle Arıburnu cephesinden yapılacaktı. Suvla'dan karaya çıkacak iki tümenin asker sayısı 25.000 olacaktı.

Çıkarmayı gizlemek için Seddülbahir ve Arıburnu bölgesinde muharebe yapılacaktı.

Seddülbahir çıkarması

Müttefikler cephesinde bu hazırlıklar yapılırken, Türklerin cephesinde de harekât planları yapılıyordu.

Güney Grubu komutanlığına Alman general Weber yerine Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın kardeşi Tümgeneral Vehip Paşa'nın getirilmesi sonrasında Liman von Sanders'le çatışma ortaya çıkıyordu. Von Sanders cepheye gönderilen her yeni takviye ile hemen taarruz emri veriyordu, bu da birliklerin anında erimesine neden oluyordu. Vehip Paşa, buna karşı çıkıyordu. Enver Paşa'nın da Vehip Paşa'nın öne sürdüğü açıklamaları desteklemesiyle Kerevizdere muharebesi sonrasında güney grubu birlikleri savunmada kaldılar.

6 Ağustos 1915 günü öğleden sonra yapılacak taarruza, General D.E. Keyley komutasındaki 88. Tugay görevlendirilmişti. Üç tabur birinci hatta; bir tabur, geride tugay ihtiyatı olarak görevlendirilmişti. "H" ile gösterilen siperleri almayı hedeflemişlerdi.

İngiliz Kolordusu'nun taarruz planına göre ağır toplar, saat 14.20'de yavaş tempoyla ateşe başlayacak, tüm sahra topçuları ve makineli tüfekler, bir saat sonra ateşe katılacaklardı. Önce İngiliz gemi ve kara topçuları ateşe başladı. Türk mevzilerinden karşılık verildi. Bu etkili ateş, kalabalık İngiliz siperlerinde önemli zayiata neden oluyordu.

İngiliz piyadesi, tam saat 15.50'de hücuma kalktı. Ortadaki tabur, İngiliz siperlerinin 25 metre kadar ilerisindeki fundalıklara zayiat vermeden dalabilmişti. İlk anlarda her şeyin yolunda gittiği sanılıyordu. Sonuçtan emin olmaları nedeniyle, bu taarruzu gerilerden izleyenler, bütün hedeflerin ele geçirildiğini sanarak sevinç içinde geriye raporlar yazıyorlardı. Fakat gerçek durum biraz sonra anlaşıldı. Birkaç dakika içinde 88. Tugay parçalanmıştı.

Bugünkü taarruza 3.000 kişiyle başlayan 88. Tugay 2.000'e yakın kayıp verdi. Yalnız 29.Alay cephesinde bir binbaşı, ikisi yüzbaşı yetmiş ikisi er olmak üzere yetmiş beş İngiliz de tutsak edildi. Tüm 29.Tümen'in zayiatı, 54 subay ve 1.801 eri bulmuştu.

29.Tümen karargâhı olanları doğru değerlendiremedi ve taarruzun kısmen başarılı olduğu inancıyla Tümgeneral *de Lisle* işi tamamlamak için 86.Tümen'in gece taarruzuna kalkmasını emretti. Yarbay Guy Geddes büyük bir riski göze alarak, karargâha neden taarruza kalkılmaması gerektiğini anlatan bir mesaj çekti. Gece taarruzu iptal edildi.

İngilizler taarruzdan vazgeçmedi. Ertesi gün, yani 7 Ağustos'ta saat 9.40'da yeni bir taarruza karar verdiler. Bu taarruz, 88. Tugay'ın uyguladığı taarruz biçiminde olacaktı.

8. Kolordu karargâhı 42.Tümen'i Kirte Deresi'yle Alçıtepe arasında kullanarak, taarruzu tam planladığı saatte başlattı. Soldaki 12.Tugay'ın taarruzu öğlene doğru tam bir felaketle sonuçlandı. Sağdaki 125. Tugay önce bazı siperlere girmeyi başardıysa da bunlar da kısa sürede püskürtüldüler.

Oglander'e göre 7 Ağustos 1915 günü taarruz, büyük bir zayiatla sonuçlandı. İngiliz 8. Kolordusu'nun bir günden kısa bir zamanda kaybı 3.500 kişi olmuştu.

Bu harekâttan sonra Seddülbahir kesimindeki İngiliz ve Fransız birlikleri, Çanakkale Savaşları'nın sonuna kadar hiçbir ciddi harekete kalkışmadılar. Bunun sonucu olarak Liman von Sanders de buradaki birliklerin büyük kısmını Kuzey Grubu'na kaydırarak, önemli bir destek sağlamış oldu.

6-13 Ağustos 1915 tarihleri arasında yapılan muharebelerde Türk birliklerinin verdiği kayıplar şöyledir: 41 subay 2.717 er şehit, 64 subay 4.116 er yaralı, 572 er kayıp olmak üzere toplam 7.510 kişidir. İngiliz ve Fransız birliklerinin de toplam kayıpları bu sayıya yakındır. (5. cilt, 3. kitap, 325)

Kanlısırt muharebeleri

İngilizler tıpkı Seddülbahir'de yaptıkları gibi çıkarmayı gizlemek için Anafartalar'a çıkarma yaparak, Arıburnu bölgesinde Kanlısırt ve Conkbayırı muharebelerini gerçekleştirmişlerdir.

Kuzey Grubu'nun Arıburnu cephesindeki savunma düzenine göre; 19.Tümen'in dört alayı Sazlıdere ile Azmakdere arasındaki cephenin sağında, 16.Tümen'in dört alayı da solunda (gü-

ney) konuşlanmıştı. 19.Tümen'in muharebe idare yeri, Düztepe'nin 500 metre güneyinde Topsırtı'nda, 16.Tümen'in muharebe idare yeri de Adanabayırı'ndaydı. 5.Tümen de grup ihtiyatındaydı. Kuzey Grubu muharebe idare yeri, Kemalyeri'ndeydi.

Anzak birliklerinden 37.000 kişilik bir güç Arıburnu bölgesine Yükseksırt-Merkeztepe ile Haintepe ve güneyine yerleşmişti.

Anzak Kolordusu, asıl taaruzunu Arıburnu kuzeyinde Conkbayırı'na yapacaktı. Bunu saklamak için, Arıburnu çevresindeki güney sektöründe bulunan önemli Türk mevzilerine güçlü bir taarruz yapıp asıl taarruzu gözden kaçırıp dikkati o yöne çekmeyi tasarladılar. Bu plana göre, 1. Avustralya Tümeni Kanlısırt'a akşamüzeri, gece de Kırmızısırt'a taarruz edecekti.

Kanlısırt'a yapılacak taarruz başarıya ulaşırsa, sabaha karşı bu iki tepe arasındaki Türk mevzilerine taarruz edilecek ve ele geçirilecekti. Bunun ardından da bütün tümen taarruza geçerek, Karayürük Deresi doğusundaki sırtlar ile Kabatepe'ye kadar uzanan kesime ulaşacaktı.

Kanlısırt'a İngiliz gemi ve kara topları, şiddeti her an artan bombardımana başladı. Bazı savaş gemileri 19.Tümen bölgesiyle Kabatepe bölgelerini de ateş altına almıştı. Kanlısırt siperlerindeki durum kötüydü. Büyük bir hata yapılarak, siperlerin üzeri, bomba ve şarapnel atışlarından korunmak için kalaslarla örtülmüş, atış için mazgallar yapılmıştı. Bu örtüler İngiliz obüs mermilerine dayanamayarak çökmüş, mazgallar da kapanmıştı. Yıkıntılar altında kalan Türk erlerinin çoğu ya şehit olmuş ya da yaralanmıştı. Sağ kalabilenler de mermilerin gaz ve dumanlarından sersemlemişti.

1. Avustralya Tugayı'nın dört taburu, kendi siperlerinden 100-120 metre uzaklıktaki 47.Alay'ın Türk siperlerine iki dalga halinde saldırdılar. Üçüncü dalga da arkalarındaydı. Kısa süren bu kanlı ve korkunç boğuşmadan sonra arazi, ölü ve yaralılarla dolmuştu. Daha sonraki günlerde Anzaklardan geri alınan siperlerde, birbirlerinin boğazına sarılmış ya da süngüleri birbirinin göğsüne saplanmış Türk erleriyle Avustralyalıların ölüleri bulunmuştu.

Türk tarafı, yine de taarruza kalkmayı planladı. 13.Alay'ın

öbür iki taburu, 19.Tümen'in 57.Alay'ının 1.Tabur'uyla takviye edilmesi ve 48.Alay'ın bazı bölüklerinin de bu taarruza katılmasıyla, 16.Tümen Komutanı Albay Rüştü ile 13.Alay Komutanı'nın yönetiminde saat 19'da taarruza başlandı. Buna rağmen Anzaklar girmiş olduğu siperlerden atılamadı. Yalnız Kanlısırt'ın kuzeyindeki 47.Alay'ın 1.Tabur'una ait destek siperlerinden birisi geri alınabilmişti.

Liman von Sanders Seddülbahir'de saldırı olmayacağı düşüncesiyle Güney Grubu'nda ihtiyatta bulunan 4.Tümen'in iki alayının Kuzey Grubu emrine gönderilmesini emretti. Bu tümenin 10. ve 11.Alayları, 6 Ağustos saat 23'te, Tümen Komutanı Yarbay Cemil (Conk) yönetiminde Kurucadere doğrultusunda yürüyüşe geçti. Genelkurmay'ın harp tarihi böyle yazarken, Cemil Conk anılarında, 15. ve 16.Alaylarla Kuzey Grubu ihtiyatını oluşturmak üzere hemen Kocadere güneyindeki Çeşmedere'ye hareket etmem ve 12.Alay'ı şimdilik yerine bırakmam bildirildi, diye yazmıştır. Belki kullandığı harita belki de bellek karışıklığı nedeniyledir, ama yanıldığını da belirtelim.

Bütün Çanakkale Savaşları'nın en dehşetli sahneleri 6 Ağustos'ta Kanlısırt'ta yaşanmıştır. Türk siperlerinde açılan aralıklardan siperlerin içine atlayan Avustralyalılarla Türkler arasında gırtlak gırtlağa bir boğuşma yaşandı; çünkü bu daracık siper koridorlarında süngü kullanmanın olanağı yoktu. 4.000'den fazla asker burada arenadaki gladyatörler gibi dövüştü. Bu nedenle Kanlısırt Anafartalar muharebelerinin en kanlısı olarak tanımlandı, öte yandan da hem Avustralyalıların hem de Türklerin cesareti ve kahramanlıkları övgüyle savaş tarihine yazıldı.

7 Ağustos sabahı olmuştu ve Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa, Kanlısırt'taki siperlerin ele geçirilmesi için diretiyordu. Hava aydınlandığında, Avustralya hücum kollarının en az üç saat önce zaptetmiş olması gereken Besimtepe ve Kocaçimen Tepe'ye hâlâ iki kilometre uzakta oldukları görüldü.

Gece taarruzlarının tamamlayıcısı olarak görülen üçüncü taarruz da Albay Mustafa Kemal'in karargâhının bulunduğu Düztepe'ye yapıldı. Avustralya hafif süvari birliğinden piyade olarak yararlanma yoluna giden General Birdwood, bu cesur asker-

leri aslında bile bile ölüme gönderiyordu. Siperlerinden fırlayan Avustralyalılar on dakika gibi bir süre içinde 1.250 kişilik müfrezeden 650 askeri kaybettiler. Gerisi de kısa süre içinde eridi.

Kanlısırt muharebeleri dört gece üç gün sürdü. Türklerin 16.Tümen'i, durup dinlenmeden yaptığı hücumlarla hem çok yorulmuş hem de çok zayiat vermişti. Bu nedenle, taarruz girişimlerinden vazgeçti, tuttuğu hattı tahkim ederek, kıtalarına çeki düzen vermeye çalıştı. Bununla beraber 16.Tümen cephesinde girişilen el bombası muharebeleri, günlerce sürmüştür.

İngilizler, Arıburnu'ndaki oyalama taktiklerinde özellikle Kanlısırt'ta sağladıkları başarı nedeniyle Seddülbahir'dekinden daha başarılıydılar.

Türk Silahlı Kuvvetler tarihine göre (5. cilt, 3. kitap, 340), Kanlısırt muharebelerinin en önemli özelliği, bu muharebelerde el bombalarının büyük rol oynamış olmasıdır. Bu nedenle, Türklerden daha çok sayıda el bombası kullanmış olan İngilizler, ele geçirdikleri Türk siperlerini koruyabilmişler, Türk karşı taarruzlarını da durdurabilmişlerdir. Yine bu nedenle Türklerin kayıpları ağır olmuştur. Türk siperleri, muharebenin birinci günü sona erdiğinde, mezbahaya dönmüştü. Kesin olmamakla birlikte beş günlük muharebede (6 Ağustos – 10 Ağustos) Türklerin kayıpları 7.164 askerdir. Bunun 1.520'si şehit, 4.750'si yaralı ve 760'ı kayıptır. 134 kişi de tutsak edilmiştir. Avustralyalıların bu taarruzda ve ilk iki günlük savunmada verdiği kayıp 2.000 civarındadır.

Saros Körfezi'nde çıkarma: 6 Ağustos 1915 gecesi

General Ian Hamilton'ın tasarladığı büyük taarruz için hazırladığı planda yer verdiği stratejik aldatma hareketlerinden biri olan harekât da Saros Körfezi kuzey kıyılarına yönelik gösteriş çıkarmasıdır.

Kemikli civarına yapılacak esas çıkarmayı gizlemek (maskelemek) ve Yarımada'nın kuzey bölgelerindeki Türk kuvvetlerini bulundukları yerlere bağlamak amacıyla yukarı Saros'a yapılacak gösteri çıkarmasına, başlarında Teğmen Griparis'in bu-

lunduğu 300 Yunan gönüllüsünden kurulu bölük görevlendirilmişti. Bu bölük 6 Ağustos gecesi saat 24 sularında Sazlıdere ile Karaçalı arasındaki kıyı bölgesine çıkarma yaptı.

İki İngiliz destroyeriyle taşınan Yunan bölüğü, kıyıda bulunan Keşan Jandarma Taburu'na bağlı kıyı gözetleme postasını geri attı ve birkaç kilometre kadar içerilere doğru ilerledi.

Durumu öğrenen Bağımsız Süvari Tugayı Komutanı, bölgeye yerleştirdiği süvari bölüğü ve bir topçu takımıyla 7 Ağustos 1915 sabahı saat 7'de yaptığı bir karşı taarruzla Yunan bölüğünü geri çekilmek zorunda bıraktı.

Kurtuluşu kıyıya doğru çekilmekte bulan müfreze geri giderken Sazlıdere'nin iki yanındaki ormana benzin ve gaz dökerek tutuşturdu. Bölük, çıkan yangın ve duman perdesi arkasında ve savaş gemilerinin topçu desteği altında kıyıya ulaşmış, kendilerini getiren araçlarla savaş gemilerine binerek canlarını kurtarmışlardır.

Bu çarpışmalarda Yunanlılar, 28 ölü vermiş ve üç tutsak bırakmıştı. Türklerin zayiatı ise, 8 şehit ve 12 yaralıdır.

Öğleden sonra saat 13 sıralarında başlayan şiddetli bir yağmur, yanmakta olan ormanı söndürmüştü. Böylece General Hamilton'ın düzenlediği büyük taarruz planının stratejik aldatma hareketi, hiçbir etki yaratmadan sönmüştü. İki İngiliz destroyerinin yaptığı atışlardan birkaç ev yıkılmışsa da daha önceleri buraları boşaltıldığından hiç insan kaybı olmamıştı.

Dikkatleri üzerine çekmek ve kuvvetleri bağlamak amacıyla yapılan Saros Körfezi çıkarması, gerek harekâta katılan birliklerin çok küçük çapta olması ve gerekse ana kuvvetlerin savaştığı Çanakkale Boğazı bölgesinden uzaklığı nedeniyle, İngilizlerin umduğu ve beklediği etkiyi sağlayamadı.

Conkbayırı muharebeleri

Conkbayırı muharebeleri İngiliz kuşatma harekâtı olarak da adlandırılmaktadır. Hamilton'ın planına göre ikinci oyalama taktik alanı Conkbayırı bölgesiydi

Conkbayırı taarruzunun planına göre, Türklerin dikkati

Kanlısırt bölgesine çekildikten sonra, gün doğmadan Conkbayırı güneyi-Kocaçimen hattı ele geçirilecekti. Böylece Conkbayırı-Kocaçimen tepelerinin oluşturduğu bloku ele geçiren İngiliz kuvvetleri, Arıburnu cephesindeki Türk savunmasına olanak vermeyecek, Çanakkale Boğazı'na ulaşarak, Akbaş Limanı'ndan boğaz ağzına kadar uzanan bölgedeki gidişi gelişi kontrol eder duruma girecekti.

Anzakların kuzey sektöründen sorumlu Yeni Zelanda ve Avustralya Tümeni Komutanı Tümgeneral Alexander Godley'in emrinde 13.Tümen, 29. Hint Tugayı, 3. Avustralya hafif süvari tugayı (yayadır) ve 10. İrlanda Tümeni'nden ayrılan 29. Tugay bulunuyordu. Anzak Kurmay Başkanı Tuğgeneral A. Skeen'in yaptığı genel planda önde örtü kuvvetlerinin bulunduğu iki ayrı taarruz kolu, ilerleme hattının kanatlarını güvence altına alacaklardı. Tuğgeneral Francis Johnston komutasındaki sağ kol Sazlıdere ve Çatlakdere vadilerini aşarak Conkbayırı tepesine ulaşacaktı. Bu arada Tuğgeneral Cox komutasındaki sol kol Ağıldere'den geçerek Kocaçimen tepesi ve Besimtepe'ye taarruz edecekti. Sabah 4.30'da gün ağarınca Sarıbayır sırtlarının ele geçirilmesinin tamamlanması için iki taarruz daha yapılacaktı. Bunlardan biri yeni ele geçirilen Conkbayırı'ndan güneye inecek, ikincisi Merkeztepe'deki mevcut Arıburnu mevzilerinden Düztepe'ye yönelecekti.

Yeni Zelanda birliği (tarafımdan da eklemelerle) harekâtı Steel ve Hart'ta şöyle anlatılıyor: 6 Ağustos'ta hava kararır kararmaz, saat 21 sıralarında Yeni Zelanda Atlı Piyade Tugayı ve Otago Atlı Piyade Taburu gizlendikleri yerden çıkarak oldukça karmaşık taarruzun ilk aşamasını başlattılar. Türk mevzilerinin kalbine giden derelerin girişlerini koruyan Türk ileri karakollarını, mümkün olduğu kadar çabuk ve sessiz ele geçirme gibi çok önemli bir görevleri vardı. Auckland Atlı Piyade Taburu'nun Sazlıdere'nin başındaki müstahkem eski 3 Nolu karakolu ele geçirme gibi güç bir görevi vardı. Bunu başarmak için haftalardır aldatıcı bir operasyona başlanmıştı. Bir muhrip her akşam kıyının açıklarına gelmiş, ışıldağını açıp bombardımana başlamıştı. Bombardıman saat 21'de başlıyor ve 21.10'da da sona eriyor,

sonra 21.20'de bir daha başlayıp on dakika devam ediyordu. *Colne* 6 Ağustos'ta her zamanki gibi ateşe başladı, ancak Türk siperlerine sığındıkları zaman bu ateşin örtüsü altında Yeni Zelandalılar ileri karakolun bulunduğu tepeye çıktılar. Muhribin bombardımanı sona erince saldırıp şaşkına dönen Türkleri ezip geçtiler. Sağ kol öncüsü Wellington Atlı Piyade Taburu da Halit ve Rıza tepesiyle, Keskintepe, Yaylatepe ve Pilavtepe (Masa Tepe) ile öteki Türk karakollarını ele geçirdiyse de bu operasyonlar ancak gece yarısından sonra tamamlanabildi. Sol kol yancısı Otago taburu ve Canterbury Atlı Piyadeleri kıyıda daha ileriye yürümüşler, Çatlakdere'ye dönüp o vadi ile Ağıldere arasında kalan Yayla Tepe'yi ele geçirmeyi hedeflemişlerdi. Bu nedenle Damakçılık Bayırı'na taarruza başladılar.

Tepe, saat 00.30'da ele geçirildi ve askerler kanatlarına bir tehdit olabileceğini düşünerek siper kazmaya başladılar. Sağ ve sol örtme gücü programa göre geç kalmıştı ama işlerini iyi başarmıştı ve şimdi Sazlıdere, Çatlakdere ve Ağıldere girişlerini denetimleri altına alarak taarruz kollarının herhangi bir engelle karşılaşmadan tepelere doğru yürümelerini sağlamak için yolu açmışlardı.

Türk birliklerinden gelen raporların değerlendirilmesi sonucunda Yeni Zelandalılarin Sazlıdere'yle Ağıldere arasından Conkbayırı doğrultusunda ilerlemeye başladığı anlaşılmıştı. Bu bölgeden gelen silah sesleri üzerine 19.Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal emri altındaki 18, 27, 57 ve 72.Alay Komutanlıklarına gece saat 1.10 itibariyle bir uyarı emri yayımladı:

> Genel durum pek önemlidir. Komutanlar ve subaylardan her zamandan çok olağanüstü uyanık ve fedakârca çalışma isterim.

Güney Grubu'ndan Kuzey Grubu'na takviye olarak gönderilen daha önce sözü edilen iki alayla hareket eden Yarbay Cemil, gece yarısından iki saat sonra Kemalyeri'ne geldi. Burası ve çevresi şiddetli topçu ateşi altında bulunuyordu.

Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın sığınağına giderken oradan gelmekte olan 9.Tümen Komutanı Albay Kannengiesser'le karşılaştı. Albay bir yerde kıvrılıp uyuyacağını söyledi,

gitti. Karargâh arkadaşlarının bulunduğu, subaylara ayrılmış olan yemek çadırına geldi. Kendisi için hazırlanmış olan üstüne sık tüylü bir kurt postu serilmiş yemek masasına uzandı ise de post çok pireli olduğundan uyuyamadı.

Yarbay Cemil de Esat Paşa'nın sığınağına girdi. Burası bir yol karyolası, portatif küçük bir masa ve yine öyle iki, üç iskemle alabilecek büyüklükte bir toprak oyuğuydu. General portatif sahra karyolasında yatıyordu. Masa başında oturan Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin (Altay) onu karşıladı ve şunları söyledi:

> Dün düşman Kanlısırt'ı, şiddetle bombardıman ettikten sonra zaptetti. Sağ yanımız civarına da yeni asker çıkarmış ve ilerlemeye başlamıştır. Sol yana da asker çıkarması muhtemeldir. 9. Kannengiesser Tümeni sağ yana sevk edilmektedir. Durum henüz aydınlanmamıştır. Alaylarınızın birini Kurudere'ye ötekini Kavakdere'ye kadar ileriye almanız, sizin de Kavakdere'de bulunmanız uygun olur.

Anılarında Esat Paşa ile Mustafa Kemal'in çatışmasına dikkat çeken Cemil Conk, savaşın içinde iki komutanın neden bu tür davranışta bulunduklarını açıklayamıyor. Ama daha sonra fark edebiliyor.

> Böyle çok mühim ve tehlikeli bir vaziyette Esat Paşa gibi muhterem, ciddi bir kumandanın yorgun, küskün ve bezgin bir halde hiç ses çıkarmadan yatmasının sebebi ancak *Anafartalar Hatıraları*'nı okuyunca emri altında bulunan 19.Tümen Komutanı Mustafa Kemal ile geçimsizlik olabileceğini tahmin ettim.

Bu "geçimsizliğin" kaynağı nedir? Hamilton'ın Suvla Limanı'na yaptığı çıkarmanın hemen öncesinde Kolordu Komutanı Tümgeneral Esat ile aralarında geçen konuşmadır. Mustafa Kemal bunu *Anafartalar Hatıraları*'nda anlatıyor.

Düşmanın kuvvetlerini, Arıburnu kuzeyinden çıkaracağını Mustafa Kemal, üst makamlara üç kez duyurmuştur. Kendi komuta yerine ziyarete geldiğinde, 1 Haziran'da Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım'a söyledi. 3 Haziran'da Kuzey Grubu

6/7 ve 7 Ağustos 1915'de İki Tarafın Durumu ve
Conk Bayırı (Kuşatma) Taarruzu Planı

Komutanlığı'na yazdı. 9 Haziran'da da telefonla Grubun Kurmay Başkanı'nı arayarak meseleyi komutanına anlatmasını istedi. Bu sorun üzerindeki tartışmalar üstlerce 19.Tümen'in kuzey ara çizgisinin tespiti anlamında alındı. Bu yöreye, bir tabur vermekle yetiniliyordu. Oysa Mustafa Kemal işi, daha geniş bir çapta düşünüyor; Arıburnu cephesinin bir komuta altında, bunun kuzeyinin (Anafartalar, Arıburnu arası) başka bir komutan buyruğunda, Kabatepe bölgesinin ayrı bir komutan yönetiminde olmasını, hepsinin de Kuzey Grubu Komutanı'na bağlanmasını istiyordu. Bunu 1 Haziran'da Ordu Kurmay Başkanı'na anlattıktan sonra, sorun 9 ile 12 Haziran arasında yazışmalara ko-

nu oldu. Sonunda Kuzey Grubu Komutanı ile Kurmay Başkanı, Yarbay Fahrettin Mustafa Kemal'in Düztepe'deki komuta yerine gelerek arazi üzerinde tartıştılar ve kendilerine göre onu, düştüğü saplantılardan kurtarmak istediler. Buradaki karşılıklı görüşme de kendilerine yetmedi.

Düztepe'den Sazlıdere ile bunun kuzey ve güneyindeki arazi ve Suvla Limanı, ova içinde Tuz Gölü, doğuya doğru yükselen tepeler, en yüksek de Kocaçimen Tepesi gözler önündeydi. Mustafa Kemal'in yazışmalarında ısrarla önemini belirttiği Sazlıdere'nin yatağı tam ayaklarının dibinden başlamaktaydı. Hemen sağ taraflarında ise Sarıbayır silsilesinin üç önemli tepesi; Conkbayırı, Kocaçimen ve Besimtepe yükselmekteydi.

Düztepe'den altlarındaki manzarayı bir süre seyreden, Kolordu Kurmay Başkanı düşündüklerini şöyle açıklar: *"Bu arazide ancak çeteler yürüyebilir."*

Esat Paşa Mustafa Kemal'e dönerek sorar:

"Düşman nereden gelecek?"

Mustafa Kemal de eliyle Arıburnu bölgesini ve Suvla'ya kadar tüm sahili göstererek *"Buradan!"* yanıtını verir. Yeniden eliyle Arıburnu'ndan başlayarak Kocaçimen Tepe'ye kadar olan alanı işaret ederek, *"Düşman buradan hareket edecek!"* der.

Kolordu Komutanı gülerek omzunu okşayarak *"Merak etme beyefendi gelemez!"* diyerek karşılık verir.

Artık konuyu uzatmanın gereksizliği anlaşılmıştı. Mustafa Kemal, *"İnşallah sizin dediğiniz gibi olur,"* yanıtını vermekle yetindi.

Mustafa Kemal, Hamilton'ın harekât planını doğru tahmin etmişti. Gelibolu muharebelerinde onun sezgi gücü birkaç kez ortaya çıkacakı. Ama, buradaki durum farklıydı, çünkü sezginin ötesinde askerî bilgi ve onun yorumu gerekiyordu. Ancak inisiyatif kullanma ve vardığı doğru sonuçları uygulama, emir-komuta zinciri içinde olabiliyordu. Onun da rütbesi buna yeterli değildi. Anzaklar Suvla'ya bir çıkarma yapıp, Sazlıdere yatağından Sarıbayır tepelerine tırmandığında defterine şunları yazıyordu:

6 Ağustos'tan itibaren düşman taarruzları, iki ay önce sorumlu-

> luk sahiplerine boşu boşuna açıklamaya çalıştığım şekilde gelişmeye başladığı zaman, onların neler hissettiğini bilmeyi çok isterdim. Olaylar onların, kendilerini bekleyen şeylere karşı zihnen hazırlıksız olmak suretiyle, milleti çok büyük tehlikelerle karşı karşıya bıraktığını göstermişti.

Mustafa Kemal'in uyarıları Esat Paşa tarafından dikkate alınmamış, bunun sonucu olarak, hem Sazlıdere'den kuzeydoğuya uzanan engebeli arazi savunmasız hem de Kemikli Burnu'na doğru uzayan ova da eksik kadrolu üç taburun savunmasına kalmıştı.

Esat Paşa, Mustafa Kemal'in Sazlıdere'nin önemli konumu nedeniyle ayrı bir kuvvet tarafından korunması konusundaki ısrarlarına verdiği yanıtta, Arıburnu cephesinin kuzeyinden Tuzla'ya kadar uzanan bölgeyi, yeni oluşturacağı bağımsız bir müfrezenin sorumluluğuna vereceğini bildirdi. Bu taburlara komuta edecek kişi de Alman Subayı Binbaşı Willmer'di. 19.Tümen cephesiyle, yeni gönderilecek taburun cephe sınırını da Sazlıdere yatağı oluşturacaktı.

Mustafa Kemal buna da itiraz etmişti. İki ayrı komuta bölgesinin sınırı her zaman için cephenin en zayıf noktasını yaratırdı. Sazlıdere'nin önemini göz önüne alarak buraya kuvvetli birlikler ayrılmalıydı. İşte, Yarbay Cemil'in farkına vardığı ama ne olduğunu bilmediği tatsızlığın çıkış nedeni, bu düşünce uyuşmazlığıydı. Willmer'in emrine verilen birliğin gücü de 1.800 askerdi.

Binbaşı Willmer'in komutası altındaki bu 1.800 asker, kumsala çıkmış olan 20.000 Anzak'ı, ellerinde hiç makineli tüfekleri olmamasına karşın birkaç hovitzer ile, ovanın bir başından ötekine kovalayacaklardı. Bunda Avustralya-Yeni Zelanda Kolordusu erlerinin henüz çocuk denecek yaşta ve deneyimsiz olmaları büyük etkendi.

Yarbay Cemil, Esat Paşa'nın karargâhından çıkarken, Kannengiesser oraya geliyordu. Saat 4.20'de Esat Paşa düşmanın Arıburnu kuzeyine asker çıkardığını söyledi. Alman Albay, Koçaçimen Dağı-Conkbayırı çizgisini 25. ve 64.Alaylarla tutmakla görevlendirildi.

Kannengiesser sabah saat 8'de, İngilizlerin Şahintepe'ye yerleştirdikleri makineli tüfeğin ateşi ile göğsünden yaralanır, cephe gerisine götürülür, Yarbay Cemil'in Conkbayırı'nda kumandayı ele alışı bu olaydan sonradır.

Mustafa Kemal'in Tümgeneral Esat'la yaptığı tartışmada söyledikleri bir bir gerçekleşiyordu. Anzakların geleceği yönü tam isabetle bilmişti. İkincisi de hattı tutamayan Türkler, onun öngördüğü gibi gerilemeye başladılar ve Şahinsırt'a kadar çekildiler. Böylece Yeni Zelanda kuvvetleri, Türk hatlarının gerilerine sarkmayı başardılar.

Yeni Zelanda Piyade Tugayı'ndan oluşan Sağ Taarruz Kolu ikiye ayrılmıştı. Taburun birisi Sazlıdere'ye giderken, ikincisi Çatlakdere boyunca ilerleyecekti. Sonra ikisi Şahinsırt'ın alt yamaçlarında buluşup yaklaşık 1.500 metre uzaktaki Conkbayırı'na yürüyeceklerdi. Ama harekât masa başında planlandığı gibi yürümedi, 2.Tabur Sazlıdere'de yolunu kaybetti. Öteki tabur da bunları saatlerce bekledi ve baskında en önemli unsur olan zaman boşuna harcanmış oldu. Çünkü, hızlı hareket edebilselerdi Türklerden önce Conkbayırı'na gelmiş olacaklar, tepede konuşlanabileceklerdi. 9.Tümen Komutanı Albay Hans Kannengiesser'in henüz Türk alaylarının gelmesinden önce keşif için çıktığı Besim Tepe'de gördüğü öncüler General Johnston kumandasındaki birinci taburun erleridir.

7 Ağustos sabahı saat 4 sıralarında İngiliz topçusu, tüm gücüyle 19.Tümen'in sağ kanadını bombardımana başladı. Saat 4.30'da Anzak piyadeleri hücuma kalktı. Böylece bir taarruzu beklemekte olan 19.Tümen bu taarruzu püskürttü ve siperlere giren Anzakları da süngüledi.

Cemil Conk'un anılarında açıkça yazıldığı gibi Conkbayırı'nın en kanlı boğuşmalarını 9.Tümen'in 25.Alay'ı ile 64.Alay'ı yapmıştır. Kocaçimen bölgesinde Seddülbahir cephesinden gelen 4.Tümen'den yalnızca 11.Alay'ın iki taburu bulunmuştur. Bu alayın öbür iki taburu ve grup ihtiyatında alıkonulmuş olan 10.Alay tamamen 19.Tümen'e verilmiştir. 12.Alay da 16.Tümen emrine verilmiştir. 25.Alay'ın komutanı Yarbay Kısıklılı Nail ile Tabur Komutanı Binbaşı Vidinli Mehmet Ali şehit olmuşlardır.

Anzaklar, 19.Tümen'in Komutanı Mustafa Kemal'in sağ kanadındaki 18. ve 27.Alayların cephesine iki kez daha taarruz yinelemiştir ama sonuçsuz kalmıştır. 25. ve 64.Alaylar henüz Conkbayırı'na gelmemişken, 19.Tümen komutanının emriyle 14.Alay'ın iki bölüğü de Conkbayırı'na yollanmıştı. Düztepe dolayına varan bu kuvvetler, Şahinsırt'a ulaşan Yeni Zelanda birlikleriyle çarpışmaya başladı. 14.Alay'ın 1.Tabur'unun iki bölüğü, Yeni Zelandalıların makineli tüfek ateşine rağmen hızla ilerleyerek Conkbayırı-Kurtgeçidi çizgisini tutmayı başardı. 72.Alay'ın 2. Bölüğü de bu hattın solundaki mevzilere yerleşti. Böylece General Johnston komutasındaki Yeni Zelandalıların hedefini ve taarruz doğrultusunu ilk kapayan kuvvetler bunlar oldu: Bu kuvvetler, ilerlemekte olan Yeni Zelandalılarla muharebeye tutuştular.

Bu çatışmaların olduğu saatlerde 29. Hint Tugayı, Conkbayırı batısındaki Ağıl ve kuzeyine, 4. Avustralya Tugayı da Asmalıdere'nin güneybatı sırtlarına ulaşmıştı. Bu sırada 14.Alay, bir kısmıyla Asmalıdere dolayında Avustralyalılara karşı direniyor, bir kısım kuvvetleriyle de geri çekiliyordu. Bu kesimdeki Yeni Zelanda birlikleri, Conkbayırı'na tırmanıyordu. Bu durum karşısında 9.Tümen komutanı Kannengiesser, 64.Alay'a Asmalıdere'deki 14.Alay'ı takviye ederek karşı taarruza geçmesi emrini verdi. 25.Alay'a da hızla Conkbayırı'na yetişmesini bildirdi.

Saat 9'da Sol Taarruz kanadındaki 4. Avustralya Tugayı 14.Alay'a taarruz etti, ama durduruldu. Bu direnme karşısında Kocaçimen Tepe'ye taarruzdan vazgeçildi, Yeni Zelanda ve 29. Hint Tugayları'yla Conkbayırı'na taarruza karar verilmişti.

Albay Malone komutasında bir Yeni Zelanda taburu, Türkler tarafından savunulmasında gedik bırakılmış bir noktadan sızmayı başardı.

Bu sızma olayı, Kolordu Komutanı Tümgeneral Esat ile Albay Mustafa Kemal arasında yaşanan anlaşmazlıkta, Mustafa Kemal'in bir kez daha haklılığını ortaya koyuyordu. Mustafa Kemal, "İki ayrı birliğin cepheleri arasındaki birleşme noktalarının zaaf oluşturduğunu," ısrarla söylemiş, ama Esat Paşa bu-

nu *hoş* karşılamamıştı. Oysa Yeni Zelandalıların bu sızışında şimdi ne denli haklı olduğu ortaya çıkıyordu.

Albay Kannengiesser'in yaralanmasının ardından Yarbay Cemil saat 13'te, 9.Tümen Komutanlığı'nı almıştı. Bu sırada Johnston'un sağ taarruz kolu Conkbayır'ı sırtlarıyla Şahinsırt'ta kaldılar ve siperler kazmaya başladılar. Oysa İngiliz Tümgeneral Cox'un emri altındaki sol taarruz kolu o kadarını da başaramadı. Bunun önemli etkeni, arazinin engebeli oluşu ve kıyıdan çekilen küçük Türk birliklerinin pusular kurarak yaptıkları ateş baskınları yüzünden, tırmanış çok ağırlaşmıştı. Buna İngiliz kıtalarının yorgunluğu da eklenmiş, ilerlemenin isteksizliği daha da belirginleşmişti.

7 Ağustos'ta Yeni Zelanda birlikleri yanı sıra 4. Avustralya Tugayı, yerinden kıpırdayamadı. 29. Hint Tugayı'nın da geniş bir alana yayılmış olması nedeniyle toparlanamadı. 13.Tümen ihtiyatından 39. Tugay onlarla birleşmeye gönderildi. Ancak o da gündüz bile yolunu şaşırdı ve bir gün boyunca yürüyüp durdu. Gece olduğunda hedeflerinden hiçbirine varılamadığı için Sarıbayır'ı ele geçirme planının başarısızlığa uğradığı anlaşıldı. Ortaya çıkan yürüyüş programı Sol Taarruz Kolu'nun zaten yorgun olan askerleri için gerçekçi olmadığından planın, bayırın tümünü ele geçirmek üzere genişletilmesi, başarısızlığına neden olmuştu. Ancak bu birlikler Çatlakdere yönünde ilerleyen Sağ Taarruz Kolu'na katılmış olsalardı, askerlerin bir bölümü, Türkler gerçek bir direnme ortaya koyamadan Conkbayırı'na varmış olabilirlerdi. Conkbayırı ele geçirilseydi o zaman asıl planda olduğu gibi iki çatallı bir taarruzla 261 Rakımlı Tepe alınabilir ve Türklerin eski Arıburnu mevzilerindeki üstünlüğü kırılabilirdi. Ancak, az da olsa yine de iyimser olmak için nedenler vardı. Taarruz kollarından büyük kayıplar verilmemişti ve ana ihtiyatları Bolayır'dan yola çıkmamışsa da Türklerin sırtlara büyük bir kuvvetle varmak için zamanları yoktu. Eğer kısa bir sürede yeni bir saldırı düzenlenebilirse o zaman tepeler hâlâ ele geçirilebilirdi ama bunun için de çok acele etmek gerekiyordu.

Öğleden sonra alınan karar gereğince 64.Alay, gece Şahin-

sırt'a süngü hücumu yaparak burayı alacak, mevzileri güçlendirecek ve yerleşecekti.

4.Tümen Komutanı, 11.Alay'ın 3.Tabur'u ile iki makineli tüfeği takviye kuvveti alarak Conkbayırı'na gelmişti. Tümenin sağ yanı zayıf görünüyordu oysa sol yanında ise 4.Tümen'in altı taburu ve iki makineli tüfeğiyle takviye edilmiş olan 19.Tümen bulunuyordu. 64.Alay Komutanı, İngilizlerin yoğun topçu ateşi altında Şahinsırt'a yapılacak taarruzun yarar sağlamayacağı, başarıya ulaşmayacağını 4.Tümen Komutanı'na anlatmış ve yapılan değerlendirmeyle de doğru olduğuna karar verilmiş ve hücumdan vazgeçilmiştir.

Fahrettin Altay *"Çanakkale anılarında"* şunları yazıyor:

> Ordu Komutanı (Sanders) Gelibolu'daki 16. Kolordu'yu Anafartalar'a doğru yürütmeye başlamıştı ki bunların savaşa katılmaları, ancak iki gün sonra mümkün olabilecekti, elimizde de bir taburdan başka kuvvet kalmamıştı. Bu kuvveti de Conkbayırı'na gönderdik, fakat düşman kuvvetleri gene atılamadı. Bu durumda Conkbayırı'nda kuvvetlenmesi ve buradan ilerlemeyi başarması halinde Arıburnu Cephesi'nin tehlikesi artacaktı. Mareşal (Sanders) buraya şimendifer işleri şubesi (demiryolu nakliyat) müdürü Alman Yarbay ile Kurmay Yüzbaşı Refik'i göndermişse de bu kişi (Alman yarbay e.m.) oraya varınca yetersizlik gösterdiği için geri alındı. 7 Ağustos günü böylece başarısızlıkla son buluyordu.

8 Ağustos sabahı saat 9'da, 5.Ordu Komutanlığı'ndan Kuzey Grubu'na önemli bir emir gelmiştir. Kocaçimen Dağı dolayında Yarbay Cemil komutasında toplanan 9.Tümen'le öbür birlikler ve Anafartalar müfrezesi, Saros Grubu Komutanlığı'nda bulunan Albay Feyzi emrine verilmiştir. Conkbayır'na hemen hareket etmesi emri verilen Albay Feyzi komutasındaki bu birlikler, *Anafartalar Grubu* adını alacaktır.

Anzaklar, Conkbayırı zirvesine 25-30 metre uzaklıkta, Türk birlikleriyle karşı karşıyaydı. General Cox dört kolun bayıra taarruza geçmelerini istemişse de, 1. ve 3. kolların komutanları o yarlar ve uçurumlar labirentinde kendi kollarının birliklerini bile bulamamışlardı. 4. Kol 4. Avustralya Tugayıydı ve onlar da

Abdurrahman Bayırı'nda Kocaçimen Tepesi'ne geçmeyi bir daha deneyeceklerdi. Verilen zaman içinde, herhangi bir direnme olmasa bile, bu hemen hemen olanaksız bir görevdi. Türkler onları başlangıç noktalarına püskürtmekte zorlanmadılar. 7. North Stafford ve 9. Worcester Taburlarından oluşan 2. Kol, Ağıldere'den geçip saat 4.15'te tepelerdeki ileri mevzilerinde bulunan 16. Gurka Taburu'na katılacaktı. İki tabur geceyi kayboldukları Ağıldere'de geçirmişti. Sabahleyin saat 8'de Gurkaların komutanı Binbaşı Cecil Allanson kolun geri kalan kısmını beklemeden birliğini Besimtepe'ye doğru yürüttü.

Sabahın erken saatlerinde 4.30'da başlayan İngiliz topçularının ağır ateşi, bugünkü muharebenin habercisiydi. Türk tarafı ise 4.Tümen'e destek amacıyla gönderilen 7. ve 12.Tümenlerle birlikte Anzaklara taarruz edilip onları denize dökmeyi planlamıştı.

Suvla çıkarması... 6 Ağustos 1915 gecesi

Kesin sonuç alma yani zaferi kazanmak amacıyla tasarlanan çıkarma harekâtında esas muharebe alanı *Anafartalar* bölgesi olacaktı. Bu amaçla Suvla çıkarması yapıldı.

Bu harekât için Yarımada'ya gönderilen beş tümenin ikisinden (29. Tugay'ı eksik olan 10.Tümen ile 11.Tümen) oluşan 9. Kolordu'ya görev verilmiş ve başına da General Stopford getirilmişti. Anafarta Limanı'na çıkılarak ilk hamlede Kocaçimen Tekketepe hattı ele geçirilecek ve bundan sonra Maydos (Eceabat) doğrultusunda ilerlenerek, yarımadadaki Türk kuvvetlerinin gerisi kesilecekti. Bu planın başarıya ulaşması için daha önce anlatılan aldatma çıkarması ve muharabeleri yapılmıştı. Anzak cephesini takviye eden kuvvetlerle Conkbayırı-Kocaçimen hattını ele geçirmek amacıyla baskın şeklindeki kuşatma taarruzunu saklamak üzere, Seddülbahir-Arıburnu cephelerinde sınırlı hedefli taarruzlar ile Saros Körfezi'ndeki gösteriş çıkarması düzenlenmişti.

Anafartalar bölgesi muharebelerinin daha başlamadan önce yani tasarım aşamasında Ian Hamilton'ın yerli ve yabancı

askerî uzmanlar tarafından stratejik bir hata yaptığı belirtilmektedir.

Bunlardan birisi olan R.R. James şunları yazıyor:

> Stopford'u ilk talimatına uymaya mecbur tutmamak ve yeni talimatın onu nereye sürükleyeceğini görmemekle Hamilton, tüm sefer boyunca işlediği hataların belki de en büyüğünü ve en bağışlanmaz olanını işlemiş oluyordu.

Savaşlarda bazı komutanların hatalı ya da yanlış seçim olduğu sıkça belirtilir. Örneğin, Türk Kurtuluş Savaşı'nda ilk Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Cebesoy'un da Mustafa Kemal tarafından ilk hamlede hatalı bir tayini olduğu ifade edilir. Nitekim Gediz Muharebesi sonucu mağlubiyetin ardından görevini Albay İsmet'e (İnönü) bırakacak, Moskova'ya elçi olarak gönderilecektir. İkincisi de "Kıbrıs Barış Harekâtı"ndan verilebilir. "Yanlış Süleyman" adıyla kayıtlara geçen, komutan tayini de buna örnektir. Kıbrıs'ta yapılan 15 Temmuz 1974 Nikos Sampson darbesinin hemen ardından Türk kuvvetlerinin adaya çıkmasına karar verildikten sonra, Genelkurmay Başkanlığı "Çakmak Amfibi Özel Görev Kuvvet Komutanlığı"nı kurdu ve bu tugayın başına getirilecek komutanın seçimini de Kara Kuvvetleri Komutanına bıraktı. KKK'ı Orgeneral Eşref Akıncı da 4. Kolordu Komutanı olduğu dönemde yakından tanıdığı, Kırıkkale'de 61.Alay Komutanlığı yapmış olan Tuğgeneral Süleyman Tuncer'i bu yeni kurulan özel tugayın başına komutan olarak atadı. O dönemin komuta mevkiinde bulunanlar, bu atamanın Tuğgeneral Süleyman Eyüboğlu ile ad benzerliği nedeniyle bir karışıklık olduğunu öne sürmüşlerdir (bu konuda Erol Mütercimlerin *Satılık Ada Kıbrıs* adlı yapıtına bakılabilir.) Ama beklenenin tersine General Süleyman Tuncer, Kıbrıs'taki muharebelerde bir kahraman olmuştur. Kısacası savaş tarihinde bu türden yüzlerce yanlış seçim örneği vardır.

İngiliz uzman ve yazarların Ian Hamilton'ın "General Stopford'un seçimine" hataydı demelerinin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Suvla çıkarmasının komutanlığına General Monash getirilmeliydi savıdır. Hamilton Londra'dan Mo-

nash yerine bir başka general isteyince Londra Kulesi'nden 1910 yılında emekli bir teknisyen olan Stopford gönderildi. Avustralyalı General Monash, Musevi asıllı doktora yapmış akademisyen kimlikli bir mühendisti. Alman edebiyatı, müzik ve tıp doktorluğu gibi alanlarda eser verecek kadar genel bilgisi olan Monash'ın özel ilgi alanlarından birisi de askerlikti ve savaş başladığında Avustralya Savaş Bakanlığı'na başvurarak cephe hizmeti istemiş, çeşitli diplomaları ve bilgi derinliği dikkate alınarak kendisine doğrudan doğruya Albay rütbesi verilmişti. 25 Nisan çıkarmasından itibaren Anzak'ta bir tugayın başında bulunan Monash Ağustos ayında Tuğgeneral rütbesine yükseltilmişti. Müttefikler, Yarımada'dan çekildikten sonra, birliğiyle Fransa'ya gidecek orada, kolordulara başarıyla kumanda eden parlak bir general olarak yıldızlaşacaktı. Hatta Sir Douglas Haig'in yerine, Fransa'daki tüm İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanlığı'na aday gösterilecek olan Monash'tan, Gelibolu'da Anafartalar bölgesi muharebelerini yönetecek kolordu komutanı olarak yararlanmayı düşünmeyeceklerdi. Eğer Stopford'un yerine Monash komuta etseydi muharebelerin sonucu değişir miydi, sorusunun yanıtı kehanet olur ama, Hamilton'ın daha çıkarmanın başında yetenek ve moral değerler açısından daha zayıf durumdaki bir komutana teslim olması da, muharebelerin başlangıcında Türk tarafı için şans olmuştur. Yetenekli bir komutanın müdahaleleriyle; muharebelerin seyrinin değişimi, Mustafa Kemal'in cephedeki hareketlerinde görülmüştür.

Hamilton'ın uzun zaman komutanlardan bile sakladığı plana göre, 6 Ağustos gecesi baskınla kıyıya çıkılacak, gün doğuncaya kadar Suvla Limanı'nı çevreleyen tepeler ele geçirilecekti. Bu örtünün koruması altında karaya çıkan General Stopford kuvvetleri, Anzak kuvvetleriyle işbirliği yaparak Kocaçimen Tepesi'ni ele geçirecekti. Bu plan, 9. Kolordu Komutanlığı'na getirilmiş olan Tümgeneral Sir Frederich Stopford'un ısrarlı önerileri üzerine bazı değişikliklere uğramıştı. Buna göre, çıkarma bölgeleri olarak, Suvla Koyu'nda iki yer seçilmişti. Bunlardan birincisi, Küçük Kemikli Burnu'nun hemen güneyinde B ve C ile gösterilen birbirine yakın iki kıyı parçası, ötekiyse, Tuzla

Gölü'nün denizle bağlantısını sağlayan kısmın kuzeyinde A'yla gösterilen kıyı parçasıydı.

Aslında A ve B çıkarma yerleri, bir çıkarma bölgesiydi. C çıkarma bölgesinin kuzey kıyıları dik olduğundan, at, top ve araçların çıkarmasına ayrılmıştı. Tüm hayvansız birliklerin B kıyısına çıkarılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca Suvla Limanı, denizaltı gemilerine karşı ağla korunacaktı.

A kıyısına çıkan birliklerin, Tuzla Gölü kuzeyindeki Softatepe'yi ele geçirdikten sonra, bir kısmıyla Karakoldağı-Kireçtepe istikametine yönelmesi planlanmıştır. Bir taarruz grubu ise, Tekketepe genel yönünde taarruz ederken başka bir taarruz grubu da B ve C işaretli kıyı bölgelerine çıkan kuvvetlerle işbirliği yaparak Yassıtepe-Küçük Anafarta genel çizgisinde ilerleyecekti. B ve C bölgelerine çıkan kuvvetler, önce Tuzla Gölü'yle Suvla Limanı arasında bulunan Lalebaba Tepesi'ni ele geçirdikten sonra, buradan, Tuzla Gölü'nü kuzeyden dolaşarak A çıkarma yerindeki birliklerle eşgüdümlü olarak taarruzunu sürdürecekti. Bu sırada Arıburnu bölgesinde bulunan birlikler, çıkacak yeni takviyelerle birlikte Ağıldere üzerinden Conkbayırı-Kocaçimen tepesi hattına taarruz edecekti.

Çıkarma yapacak askerlerin kıyıbaşındaki en önemli sorunu ilk iki gün içinde yiyecek ve su konusuydu. Büyük su tankeri *Krini*, kumsallara dört su layteri çekecekti. Çıkarma gemilerinde taarruz birliklerinin mataralarını dolduracakları su fıçıları vardı. Nakliye gemilerinden ikisinde de kumsaldan cepheye su taşımak için su kapları bulunuyordu.

Hem Türk resmî savaş tarihinde hem de Liman von Sanders'in anılarında anlatılanlar, 5.Ordu Komutanı'nın, Arıburnu kuzeyi ve Anafartalar bölgesinden herhangi bir İngiliz çıkarmasını beklemediğini ortaya koymakta. O'nun durum değerlendirmesine göre, Anadolu kıyısı ya da Bolayır bölgesinden gelecek hareket beklenmeliydi. Bu nedenle de, 19.Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'in düşman çıkarması Anafartalar bölgesinden "gelir" öngörüsünü, önemsememişti. Asıl çıkarmanın Saros bölgesine yapılacağını tahmin ediyordu ve buna karşı hazırlıklı olunulması konusunda emir vermişti. Sanders, aslında, Sa-

ros'tan çıkarma beklemekte haklıydı. Gelibolu'ya kim çıkarma yapmayı planlasa ilk akla gelecek olan kıyı Saros'tu.

Anafartalar bölgesindeki birliklere, Yarbay Willmer komuta etmekteydi.

İlk olarak kıyıya çıkacak 32. ve 33. Tugaylarla 11.Tümen karargâhını ve bu birinci kademenin öbür kuvvetlerini taşıyan çeşitli cins ve büyüklükteki çıkarma araçlarını çekmekte olan yedi muhrip, kıyıya sessizce yaklaşıp kıyıdan 400 metre kadar açıkta borda düzeninde durdular ve demirlediler.

Kıtaları taşıyan tüm küçük araçlar bir boru sesiyle kıyıya doğru yol almaya başladılar. B kıyısı, savunulmuyordu. Dubalar, kıyıya yanaştılar ve rampalarını kuru kum üzerine attılar. Saat 22'ye kadar dört tabur, hiç zayiat vermeden, B kıyısına ayak bastılar. Çıkarma araçları, ikinci kafileyi almak üzere, muhriplerin yanına döndüler. Karaya çıkan kuvvetlerin karşısındaki bir mangalık Türk kuvveti tüm mermilerini İngilizler'in üzerine boşaltarak 800 metre kadar içeri çekildi. Bu ateş sırasında, yalnızca bir İngiliz eri öldü.

İlk çıkan kuvvetlerden 33. Tugay'ın 7. South Stafford Taburu ile 9. Sherwood Taburu taciz edilmeden sağ kanat mevzilerini kazarak istila gücünün sağ kanadını emniyete aldılar. Onların solundaki 32. Tugay'ın 6. Yorkshire Alayı Lalebaba'da ve Küçük Kemikli Burnu'ndaki Türk mevzilerini gece yarısına kadar geçmişlerse de özellikle subaylarından olmak üzere, ağır kayıplar vermişlerdi. Askerin çoğunda yorgunluk belirtileri görünmesine karşın C kıyısı kuzeyindeki Lalebaba üzerine yürüyorlardı.

Lalebaba'ya sürülmüş olan Türk postası, şiddetli bir ateşle İngiliz birliklerini karşıladı ve ağır zayiat verdirdi. Ancak, çekilme yolunun kesilme tehlikesi üzerine, daha fazla direnmeyerek geri çekildi. Lalebaba'ya ilerleyen İngilizler, burayı ele geçirdiklerinde A çıkarma yerine çıkacak olan 34. Tugay birliklerini beklemek üzere durdu. Bu tugayın karaya çıkışı ötekiler gibi kolay olmamıştı.

Donanma'nın sığ sular hakkındaki korkuları gerçekleşmişti. Arıburnu'ndaki çıkarmayı hatırlatırcasına donanma muhripleri

sadece yanlış düzende değil, aynı zamanda yanlış yerde de demirleyerek askerleri birbirlerine göre yanlış yere çıkarmıştı. Dubalardan biri kıyıya yanaşabilmiş, öbür ikisi, kıyıya 50 metre açıkta kayaya çarparak kalmıştı. Bunlardan erler, boğazlarına kadar suya atlayarak güçlükle kıyıya ulaştılar. Fakat, yanlış yere çıkılmıştı. Bununla birlikte, tugayı taşıyan üç muhrip ve üç duba A bölgesine yaklaşırken Lalebaba'dan ve limanın kuzey ucundaki Büyük Kemikli'den aydınlatma fişekleri atılmaya başlanmıştı. Çıkarma, Türk kıtaları tarafından görülmüştü. Saat 22.30'da muhripler 500 metre kadar açıkta demirlemek zorunda kalmışlardı. Kıyıdan dağınık bir piyade ateşi başlamış, buna bir de küçük çaplı bir topun şarapnel ateşi katılmıştı.

İlk karışıklıktan sonra bir bölük Labebaba kanadını korumak üzere bırakıldı ve *Grampus* muhribi kıyıya çıkan Manchester Taburu hedeflerinin bulunduğu kuzeye yöneldi. Kötü bir başlangıç yapmalarına karşın Gazibaba'daki Türk karakollarını temizleyip Anafartalar Körfezi'nin sol boynuzunu güvence altına aldılar ve oradan Kireçtepe sırtlarına yürüdüler. Tugay'ın öbür kuvvetleri, Softatepe'ye doğru yöneldiler.

İngilizler'in üç taburla 7 Ağustos 1915 sabahına kadar Softatepe'ye yaptığı taarruz, bu tepede üç bölük bir taburdan oluşan Türk birlikleri tarafından karşılandı. İngiliz resmi kaynağına göre (Oglander) Lancashire Taburu; subaylarının yüzde altmışı, erlerinin de yüzde yirmisini kaybetti. Softatepe önünde duraklayan 34. İngiliz Tugayı, 33. İngiliz Tugayı'ndan yardım istemek zorunluğunda kalmıştı. Gün ışımaya başladığında, körfezin iki ucunu oluşturan Büyük ve Küçük Kemikli Burunları İngilizlerin eline geçmişti. Buna karşın Lalebaba bölgesindeki tüm 11. İngiliz Tümeni, kıyıda hareketsiz, karmakarışık ve düzensiz bir yığın halinde bulunmaktaydı. 11.Tümen Karargâhı, durumdan habersizdi. 9. İngiliz Kolordu karargâhıysa, karada olup bitenlerden bilgi alamamaktaydı.

Suvla çıkarması, tam bir baskın şeklinde olmuştu. Buna rağmen karaya çıkan kıtaların hareketsizliği ve Anafartalar Grubu'na bağlı bir avuç kuvvetin direnmesi, baskının sağlayacağı etkinin gelişmesini önlemişti. (5. cilt, 3. kitap, 389)

Lalebaba'nın gerisinde kurduğu karargâha, astlarından farklı raporlar geldikçe 11.Tümen Komutanı General, tümenin karşı karşıya bulunduğu durumu anlamaya başlamıştı. 32. Tugay'a sabah saat 5.20'de, 34. Tugay'a yardım için ileri çıkma emri verildi. Geri kalan taburlar da 5.30'da yola çıktılar ve 5.40'ta Kanal'a vardılar. Bu sırada Türk keskin nişancı ateşi azalmış ve Softatepe belirlenmişti. Onların da gelmesiyle Softatepe'deki Türk siperlerine sonunda bir taarruz başlatıldı. Tepeyi sadece 100 Türk askeri tutuyordu ve başarılı bir direnme şansı olmadığından Willmer'in daha önce verdiği emre uyarak İngilizler siperlere girmeden bir sonraki savunma hattına çekildiler. Planın bundan sonraki aşaması Tuzla Gölü'nün kuzeyinde Pınartepe ve Mestantepe'ye toplu bir taarruzdu.

Tuğgeneral Felix Hill uzun danışmalardan sonra, sonunda üç taburunun Tuzla Gölü'nün kuzeyi çevresinde Pınartepe'ye taarruzunu emretti, ama taarruz saati olarak öğlen 12'den hemen sonrasını belirtmişti ve öteki tugaylardan hâlâ destek almış değildi. Taburlar Tuzla Gölü çevresini dolanırken plan yine değişti ve taarruz askıya alındı. 11.Tümen'in bütün taburlarının katılımı, topçu ve donanma bombardımanı desteğiyle aynı yoldan 17.30'da daha büyük bir taarruz yapılacaktı.

Tarruz gelişmeye başladığında karanlık basmaya başlamıştı. Buradaki Türk birlikleri, gruptan sonra, küçük bir artçı bırakarak İsmailoğlu Tepesi'ne çekildi. Böylece İngilizler, sabah başlatmak istedikleri taarruzu ancak akşam üzeri yapabildiler. Ana taarruz planına aykırı olarak, yalnızca küçük bir tepenin alınmasıyla yetinmişlerdi. Buradaki Türk birlikleri, İngilizlerle teması kesmeyi başarmış, İsmailoğlu Tepesi'ne çekilmişti. Küçük Anafarta-İsmailoğlu Tepesi kesiminde 1,5 tabur 40 süvari bulunuyordu.

9. İngiliz Kolordusu'na bağlı yaklaşık 27 bin kişilik kuvvetin 3 bin kişiyi aşmayan Türk birlikleri karşısında 7 Ağustos 1915'teki başarıları, yalnızca Mestantepeyle kuzeyde Karakol Dağı'nın bir kısmını ele geçirebilmiş olmasıdır. Bunun dışında tüm 9. İngiliz Kolordusu, kıyıdan 800 metre kadar içeriye ilerleyebilmiş ve bu dar alanda sıkışıp kalmıştı.

8 Ağustos 1915 Conkbayırı muharebeleri

8 Ağustos sabahı saat 4'te solda bulunan Avustralya piyadesi, Azmakdere'den Abdurrahman bayırı'na doğru sağa çark yaparak Kocaçimen Tepesi'ne saldırmaktaydı.

Conkbayırı, Kocaçimen Tepesi yüksek arazisini almak için ilerleyen Anzaklar birinci evrede Conkbayırı, Şahinsırt, Abdurrahman Bayırı'nı elde edecekti. Bunun için de buralara şiddetli topçu ateşi yaptı. Bu ateşlerin koruması altında ileri birlikleriyle Conkbayırı'na vardı. Ama, yan ateşleriyle durmak zorunda kaldı.

14.Alay'ı takviye için elde kalan son iki bölük Kurtgeçidi'nden Abdurrahman Bayırı'na ilerleyişi İngilizler'in gözünü korkutunca, solda bulunan Avustralya piyadesi, taarruz etmekten cayıp Azmakdere'ye çekilmek zorunda kaldı.

64.Alay cephesine Yeni Zelandalıların yaptığı taarruz, geri püskürtüldü. 25.Alay'ın sol kanadına yapılan taarruzlar da kanlı boğuşmalarla geri atıldı ama bir kısım Yeni Zelanda birlikleri siperlerde kaldılar.

64.Alay Komutanı emrindeki kuvvetlerden ayrı bir durumda kalan Asmalıdere kesimindeki kuvvetlerin de bir elde toplanması gerekli görüldüğünden, bu kuvvetler de 14.Alay Komutanı Yarbay Ali'nin komutasına verilmiş; böylece 4.Tümen cephesi, iki sorumlu komutan emrinde gruplanmıştı.

Mustafa Kemal, *Anafartalar Hatıraları*'nda buradaki karışıklığı anlatır. 9.Tümen komutanlığına bağlı bazı alay komutanlarının, raporlarını ona göndermeleri nedeniyle dikkat çekici bir sorun olduğu anlaşılmıştır. Cephede üç alayın (14, 64 ve 25) çeşitli taburlarının askerleri de birbirine karışmıştı. Daha önce belirtildiği gibi 9.Tümen komutanı yaralanmıştı ve 16. Kolordu Komutanı da cepheye gelip düzenleme yapmamıştı. Bu karışıklık ve düzensizliğin temel etkeni, komutanlığın Kuzey Grubu Komutanı'na verilmeyişi idi. Mustafa Kemal kendi emrine gönderilmiş olan 10.Alay'ı da Conkbayırı'na koşturdu. Öte yandan karışıklığı da, sık sık, telefonla Kuzey Grubu'na bildiriyordu. Durumu, Ordu Kurmay Başkanı'na bir kez daha açıkladı ve Ordu Komutanı'nın dikkatini çekmesini ona söyledi.

Celal Erikan'ın *Komutan Atatürk*'teki yorumuna göre, Mustafa Kemal'in kuzey tehlikesinden ve buradaki komuta karışıklığından söz etmesi, sinirleri gerilmiş olan Kuzey Grubu Komutanlığı'nca 19.Tümen'in, dar anlamda kuzey ara çizgisinin belirtilmesini istemesi diye alındığından, bu yolda karşılıklar veriliyordu. Gerçekte Mustafa Kemal, 10.Alay'ını gönderdiği bölgeye de sözü geçsin istiyordu. Ama asıl dileği genel çerçevede bir iş yapılmasıydı.

Hem Cemil Conk'un anılarında hem de Türk Silahlı Kuvvetleri tarihinde yazılanlara göre, Bombatepe'ye tırmanmaya çalışan Avustralya Tugayı'na bağlı birlikler, cepheden ve özellikle sol tarafındaki tepeden gelen Türk makineli tüfek ateşleriyle karşılaştı. Gelişen Türk karşı taarruzlarıyla ağır kayıplar veren 14 ve 15. Avustralya Taburları, gerideki sırtlara çekildiler. Buradan, 16.Tabur'un himayesi altında, taarruz çıkış mevzinde tutulabildi. Bu çarpışmalarda Yarbay P.C. Palin komutasındaki üçüncü taarruz kolundaki Hint Tugayı bağlısı Gurkha Taburu, hemen hemen tüm subaylarıyla, 400 erini, 14. Sih Taburu'ysa, 8 subayla 250 erini kaybetmişti. Bunların hedefi Besimtepe-Çamcık Pınarı-Kurt Geçidi idi.

Besimtepe ve kuzeyi bölgesine taarruz eden General Cox'un birinci ve üçüncü taarruz grupları, gerek arazinin sarplığı ve gerekse Türk direnmesi nedeniyle gelişemedi. Yapılan takviyelerle, tepeler hattına 90-100 metreye kadar yanaşabildiler. Birlikler, bu çizgide tutunabilmek amacıyla, siper kazmaya başladılar. General Birdwood, taarruzun durdurulmasını ve ertesi günü yapılacak tarruz için tertiplenilmesini emretti. Bu emir üzerine tepeler hattına ulaşmak amacıyla taarruz eden İngilizler, çok değerli bir gün daha kaybetmiş oldular.

Hedefi Conkbayırı olan General Johnston emir komutası altındaki birinci taaruz kolu, gün ağarırken, hemen hemen hiçbir mukavemetle karşılaşmadan tepeyi ele geçirdiler. Halbuki bu sırtlarda, şiddetli çarpışmaların yapılacağı sanılıyordu. Bulunulan yerden boğazın suları görülüyordu. Taarruz birlikleri, eline geçirdiği yerlerin tahkimine başladı. Artık Türkler'in kanadı, kuşatılmaya başlanmıştı.

Sağ ve solda bulunan Besimtepe'yle, Düztepe, Türkler'in elindeydi. Bu tepelerden yapılan makineli tüfek ateşleri karşısında, solda bulunan 7. Gloucester Taburu, çok ağır zayiat verdi. İngiliz erleri, Sazlıdere'nin yamaçlarına sığınmışlardı. Böylece tepe üzerinde ileriye sürülen ve hızla erimekte olan iki bölükten başka bütün taarruz kıtaları, sırtın karşı yamacında bulunuyordu.

Sert zeminde, siper kazma olanağını bulamayan Wellington Taburu da ağır zayiat vermişti. Mevcudu, iki subayla 47 ere düşmüştü. Welch Taburu da 17 subayla 400 er kaybetmişti. Gloucestershire Taburu'nun tüm subay ve erbaşları ölmüş ya da yaralanmıştı, bunlara ek olarak da 350 er kaybetmişti.

Bu sırada Besimtepe'yle Kocaçimen Tepe'ye taarruz eden General Cox grubu, hedeflerine ulaşamamıştı. Abdurrahmanbayırı'ndaki 4.500 metrelik cephede, 5.000 askerden meydana geldiği sanılan Türk kuvvetleri, bu taarruzu durdurmayı başarmışlardı.

Muharebeler anlatıldığı şekliyle devam ederken, Türk cephesinde, karargâhlar özelinde ilginç tartışmalar ve değişiklikler yaşanıyordu.

Fahrettin Altay, Conkbayırı bölgesine 'kudretli' bir komutanın tayin edilmesi gerekliliğinin ortaya çıkışını şöyle anlatıyor:

> 8 Ağustos öğle vakti durum son derece tehlikeli hale geldi. Derhal Esat Paşa'yı görerek durumun şiddetle kötüye gitmekte olduğunu ve Conkbayırı bölgesine kudretli bir komutanın tayini lazım geleceğini, onun için de Mustafa Kemal Bey'in Kolordu Kumandanı olarak bu bölgeye verilmesini söyledim. Teklifimi uygun buldu, yalnız bilmem neden, kendisinin bu teklifi Ordu Komutanı'na yapması lazım gelirken bana:
>
> *"Siz bunu ordu kurmay başkanına teklif ediniz..."* dedi.
>
> Telefonla Kâzım (İnanç) Bey'i buldum, Conkbayırı'ndaki tehlikenin büyümekte olduğunu izah ederek oraya Mustafa Kemal'in Kolordu Kumandanı olarak tayinini teklif ettim, bu teklifi Esat Paşa'nın yanından yaptığımı da bildirdim. Kâzım Bey'le aramızda şu konuşma geçti.
>
> *"Mustafa Kemal sağ yanına yardım etmediği için Mareşal'in bunu kabul etmeyeceğini zannediyorum."*

"Biz kolorduca böyle bir kusur görmedik, eğer böyle bir şey varsa sonra düşünülecek husustur. Şimdilik açık tehlikeyi gidermek lazımdır. Bunu da Mustafa Kemal'den başkasının yapamayacağına kaniyiz, Mareşal'dan izin almanız için ısrarla rica ediyoruz..."

"Peki... söylerim," Cevabını verdi, konuşma bitti.

Fahrettin Altay şöyle devam ediyor:

Conkbayırı'ndaki tehlike gittikçe büyüyor ve önüne geçilmez bir hal almaya başlıyordu, saat 20'de tekrar telefonla Kâzım Bey'i aramıştım ki hat melanj (kesilmiş) olmuş. Kâzım Bey Mustafa Kemal'le konuşurken araya girdim. Mustafa Kemal diyor ki:

"Bütün kuvvetler bir elden idare olunursa başarı elde edilebilir, Anafartalar'a gelen kuvvetleri de benim emrime verirseniz o zaman kabul ederim..."

Bu sırada telefon konuşması kesildi, gülerek Esat Paşa'ya döndüm ve:

"Bizim teklifimizi Kolordu Kumandanlığı'nda çok gördüler, şimdi Ordu Kumandanı yapmaya mecbur olacaklar."

Akşama doğru (saat 17.30'dan biraz sonra) Ordu Kurmay Başkanı, Ordu Komutanı adına onu telefonla arayarak durum üzerinde düşüncelerini sordu. Mustafa Kemal, Conkbayırı'ndaki durumun nazikliğini açıkladı. Genel sakınılar almak için bir an kaldığını, bunun da yitirilmesi halinde felaketin çok olası bir hale geldiğini söyledi. Kurmay Başkanı Kâzım'ın, "Çare kalmadı mı?" sorusuna:

"Bir dakikaya dek çok elverişli sakınılar vardı. Ama bu dakikada tek bir sakını kalmıştır," dedi.

Telefonun öbür ucundaki Kurmay Başkanı öğrenmek istedi:

"O tedbir nedir?"

"Bütün komuta ettiğiniz kuvvetleri buyruğum altına vermenizdir," dedi.

"Çok gelmez mi?" sorusuna da, *"Az gelir,"* diye karşılık verdi."

Fahrettin Altay, yaptığı önerinin son aşaması için şöyle yazıyor:

"Nitekim 21.45'te (sekiz saat sonra) Mustafa Kemal'in Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na tayin edildiği ve derhal oraya hareket em-

ri geldi. Kendilerini tebrik ettiğimizde Kurmay Başkanı İzzet Bey'i de beraber götürmek istedi, Esat Paşa bunu onayladı, birlikte gittiler."

Halbuki 8 Ağustos sabahı saat 9'da, Anafartalar Grubu Kumandanı olarak, Saros Grubu Komutanı Albay Beylerbeyli Ahmet Feyzi getirilmişti. Ne oldu da, on üç saat sonra komutan değişti?

Albay Feyzi ile Liman von Sanders arasındaki konuşmayı olayın tartışılmasını, S. Bilbaşar'ın '*Çanakkale 1915*'inde' ayrıntısıyla anlatılmıştır (353-359).

Güneş batmakta olduğu sırada Albay Feyzi, Binbaşı Willmer'in karargâhının bulunduğu tepeden, aşağıdaki düzlüğü seyrediyordu. Tahmini doğru çıkmadığı için askerleri henüz ortalıkta gözükmemişti. Bununla beraber, onların gece esnasında nasıl olsa yetişeceğini düşündüğünden, sabaha kadar uyumadı ve masa başında kurmaylarıyla birlikte, şafakta yapılması istenen hücumun hazırlıklarını planladı.

O gün ve ertesi günü Kolordu Kumandan'ıyla 5.Ordu Kumandanı ve Kurmay Başkanı arasında yapılan haberleşme çok önemlidir ve Feyzi Bey olaylar hakkında vermiş olduğu raporda bu konuşmaları ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Albay Feyzi'ye göre Liman Paşa, Yalova Köyü'ndeki jandarma karakolunda kendisine durumu şöyle özetlemişti:

"İngilizler, dün gece Kemikli Burunları arasındaki sahile asker çıkardılar. Sahildeki gözetleme postalarımız geriye çekildiği için düşmanın bir kolu Kocatepe, bir kolu da Anafartalar istikametinde yürümektedir. Kocaçimen Tepe'de Yarbay Cemil'in, Anafartalar'da ise Binbaşı Willmer'in kuvvetleri bunlara karşı koymakta. Bu ilerleyişi durdurmak için 8 Ağustos günü İngilizler'in sol cenahına Anafartalar istikametinden 7. ve 12.Tümenler'inizle taarruz edeceksiniz. Kolordunun kumanda yeri Kocaçimen Tepe'dir. Ordunun bu husustaki fikri neydi? Kurmay Başkanı Kâzım, az sonra kendisini arayacağını belirterek telefondan ayrıldı ve yarım saat geçmeden aradı. Liman von Sanders Kolordu Kumandanı'nın harekât planını aynen onaylıyor,

ancak 12.Tümen'in Mestantepe'ye hemen hücum etmesini istiyordu."

Feyzi, "Asker cebri yürüyüşten ve uykusuzluktan halsiz düşmüştür," diye cevap verdi. "Bu halde güpegündüz yapılacak bir taarruzdan başarı beklenemez. Yarın, dinlenmiş askerlerle ve şafakla birlikte yapılacak bir hücumun başarı şansı çok daha fazladır."

Kâzım, "Ben size Müşir Paşa'nın emirlerini ilettim," dedi. "Üst tarafı size aittir."

Bir müddet sonra tümen kumandanları Halil ve Selahattin Adil Beyler geldi ve üçü birlikte durumu yeniden gözden geçirdiler. Halil Bey, "Askerin takatsizliği yüzünden harekâttan başarı beklenemeyeceğini," bildiren bir yazı yazıp imzaladıktan sonra, aldığı emri uygulamak üzere kıtalarının başına gitti. Selahattin Adil ise kısaca, "Ben askerim, verilen emri yerine getiririm," demekle yetindi. Ancak Albay Feyzi'nin deyimiyle, "Taarruzu o gün yapmak doğru olmadığı gibi, İngilizlerin durumu da böyle bir hücuma gerek göstermiyordu."

Bunları telefonla Kâzım'a yinelediğinde bu subay, en iyisinin doğrudan doğruya Liman Paşa'yla konuşmak olduğunu söyledi. Bununla beraber, lisan meselesinden dolayı bir müddet Willmer'in iki taraf arasında tercümanlık yapması gerekti. Albay Feyzi telefonu Willmer'in elinden alarak Almanca'sının yettiği kadarıyla derdini anlatmaya çalıştı. İki kumandan arasında şu konuşma geçti:

"Efendim hücumun bugün yapılması için zorunlu bir sebep var mıdır?"

"Evet, vardır."

"Sebebi lütfeder misiniz?"

"Düşmana dört nakliye gemisi takviye gelmiştir. O kuvvetler cepheye sürülmeden hücum ediniz."

"Bu gemilerin gelişinden haberimiz var, ancak bunlar asker değil malzeme getirmişlerdir. Müsaade buyurunuz, taarruzu yarına bırakalım."

Liman Paşa bu müsaadeyi vermedi. Cevabı gayet kesindi: "Ne olursa olsun, verdiğim emir bugün yerine getirilecektir."

Her şeye rağmen Feyzi hücumu hemen yapmakta tehlike görüyordu; "Her mesuliyeti göze alarak" ertesi sabah 12.Tümen'in bir alayla Kireçtepe, bir alayla Mestantepe istikametine hücum etmesini ve üçüncü alayı da bunlar arasında tutup gerektiği şekilde kullanmasını Selahattin Adil'e emretti.

Öğleden sonra bir Alman emir subayı Liman von Sanders'in kendi el yazısıyla kaleme aldığı taarruz emrini getirdi. Ancak tümenlere; "o gün taarruz edilmeyeceğine dair emir verilmiş olduğu için bunun da bir etkisi olmadı."

Öğleden sonra Ordu Karargâhı'ndan Kolordu'yu yine aradılar. Telefondaki, Kurmay Başkanı Kâzım'dı ve şöyle diyordu:

"Feyzi Beyefendi, bendeniz Müşir Paşa'nın yanındayım, kendileri soruyorlar: Ben bugün Feyzi Bey'e, düşmana taarruz için emir göndermiştim. Niçin hücuma geçmedi?"

Kolordu Kumandanı telefonu eline alarak: "Kâzım Beyefendi, bu taarruz meselesi bugün birkaç kez, hem sizinle, hem Almanca olarak Paşa ile aramızda tartışma konusu oldu... 'Ne olursa olsun benim emrim yapılacaktır,' buyurdular. Bendeniz ise emirlerinin uygulanmasında tehlike gördüğümden yerine getirmedim. Hücumu yarın sabaha bıraktım ve ona göre gereken emirleri verdim. Bu suretle büyük bir sorumluluk yüklenmiş oluyorum. Müşir Paşa sabretsinler, yarınki savaşın neticesinden memnun olmazlarsa beni sorumlu tutsunlar."

Albay Feyzi bir süre telefon başında bu sözlerine karşılık bekledi, fakat öbür taraftan hiç ses çıkmayınca çadırına döndü. Bir süre sonra bir şifre emri geldi. Liman von Sanders'ten gelen, yaverin çözdüğü şifrede şöyle deniyordu:

> 16. Kolordu Kumandanı Ahmet Feyzi Bey:
>
> Anafartalar Grubu Kumandanlığına tayin edilen Mustafa Kemal Bey karargâhınıza geldikten sonra emir ve kumandayı kendilerine bırakarak İstanbul'a hareketiniz rica olunur.

Anafartalar Grubu adıyla oluşturulan yeni komutanlığı Mustafa Kemal'e verişinin nedenini Liman von Sanders anılarında şöyle anlatıyor:

> İlk askerî başarısını Trablusgarp'ta gösteren Mustafa Kemal, sorumluluk ve görevden zevk duyan bir komutan özelliğine sahipti. Daha 25 Nisan sabahı 19.Tümen ile ve hiçbir yerden emir almadan kendiliğinden muharebeye müdahale ederek düşmanı sahile kadar püskürtmüş ve bundan sonra üç ay süre ile kırılmaz bir azimle devamlı düşman saldırılarına karşı koymuştu. Ona tam anlamıyla güvenilebilirdi.

Liman Von Sanders anılarında şöyle yazıyor:

> Albay Feyzi'ye taarruzun akşam güneş battıktan sonra yapılmasını emrettim.... Kolordu Komutanı'na gecikme sebebini sordum. Aldığım cevapta çok yorgun olan birliklerin halen bir taarruz yapacak durumda bulunmadığını bildiriyordu. Bu nedenle, daha o akşam Anafarta civarında toplanan bütün birliklerin komutasını, Arıburnu cephesinin kuzey kanadında bulunan 19.Tümen Komutanı Albay Mustafa Bey'e verdim.

Mustafa Kemal görevi devralmak için 8 Ağustos gece saat 11.30'da, gecenin karanlıkları içinde, 19.Tümen'in karargâhından hareket ederek, Kemalyeri civarından Kocadereköy kuzeyine çıktı. Dört aydan beri ilk kez temiz havayı ciğerlerine çekiyordu. Bunu kendisi şöyle anlatıyor:

> Hakikaten, Arıburnu mıntıkasının ateş hattında ve o hattaki karargâhlarda yaşayanların teneffüs ettiği hava, insan cesetlerinin kokuşmasıyla kimyasal özelliğini kaybetmiş bir hava idi.

Anafartalar Grubu karargâhı mevkii olan Çamlıtekke'ye vardığında, dere koyu karanlık içindeydi, ne bir ses ne de bir ışık vardır. Herkes uykudaydı. Willmer'in çadırına geldiğinde "karargâhın" kuzeyde bir yerlerde, Gümbürdek Bayırı civarında bir dereye taşındığını öğrendi. Gece yarısını geçeli bir buçuk saat olmuştu, karanlığın izin verdiği ölçüde atlarını kuzey yönüne sürdüler. Gümbürdek Bayırı'nın bir buçuk kilometre güneyindeki bir yerde Anafartalar Grubu karargâhını bulabildi. Tüm karargâh subayları gelişini bekliyordu, düşmanın durumunu ve 7. ile 12.Tümenlerin pozisyonunu, son emirleri sordu; ama doyurucu yanıtlar alamadı. O gece yaşadıklarından bir

kısmını "Anafartalar Muharebatına dair tarihçe"de şöyle yazmıştır:

> Hayri Bey, sorduğum şeylerin hiçbirinde beni tam bir şekilde aydınlatamadı.
>
> Eski kumandan Feyzi Bey'in nerede olduğunu sordum. Çadırında uyuyor dediler. Uyandırılıp kendisinden, verdiği en son emrin alınmasını söyledim. Biraz sonra Kurmay Başkanı o anda yazmış olduğu imzasız bir notu gösterdi. "Verdiği emir bu ise Feyzi Bey imza etsin," dedim. Kurmay Başkanı gitti, geldi. Feyzi Bey, emir diye gösterilen notu imza etmiyordu.
>
> Bunun üzerine ben de, Kurmay Başkanı'nın bana Grup Kumandanı'nın emri diye verdiği notu bir tarafa bıraktım. Derhal bütün kurmay subayları yanıma çağırdım ve hepsinden, tümenlerin nerelerde ve nerelere taarruz etmek için emir almış olduklarını bilip bilmediklerini sordum. Her biri bir dereceye kadar bilgi verdi. Bilhassa, ordu karargâhından haber subayı sıfatıyla grup karargâhında bulunan Kurmay Yüzbaşı Neşet Efendi aşağıdaki bilgiyi verdi:
>
> "Efendim, haber subayı sıfatıyla bulunuyorum. Bu münasebetle vaziyeti takip ettim. Benim bildiğime göre, 12. Piyade Tümeni Turşunköyü'ne gelmişti. Şimdi onun batısındaki sırtlarda olacaktır. Anafartalar müfrezesini oluşturan kuvvetler de geçici olarak bu tümenin emrine verildi. Bugün saat 5'ten sonra söz konusu Tümen Kumandanı, Grup Kumandanı'yla görüştüğü zaman Mestantepe istikametinde taarruz emri almıştı."
>
> 7.Tümen'in Büyük Anafarta istikametinde yürüdüğünü ve Kocaçimen'e taarruz eden düşman kuvvetlerinin sol kanadına taarruz etmesinin emredildiğini söyledi. Bu istikamet Damakçılıkbayırı'nda son bulur.
>
> "Kocaçimen mıntıkasındaki kuvvetlerimizin miktarını tamamen bilmiyorum. Yalnız 4. 9. 8.Tümenlerin karargâhları söz konusu mıntıkada bulunmaktadırlar."
>
> Bu bilgiden kıtalarımızın durumlarını açık olarak öğrenmek mümkün olmadığı gibi, düşman hakkında da hiç bilgi verilmiyordu.

Yapılacak taarruz sırasında sağlık hizmetleri ile beslenme ve haberleşme bakımından da ivedi önlemlerin alınması gerekiyordu. Taarruz edecek tümenlerle henüz telefon iletişimi kurulama-

mıştı. Çünkü sistemi kuracak aygıtlar yoktu, bunların 5.Ordu'dan gelmesi zaman alacaktı. Tüm bu işlerin düzenlenmesiyle Albay Mustafa Kemal'in kendisi uğraşıyordu. Sabah saat 4.30'da, muharebeyi idare etmek üzere Çamlıtekke kuzeyinde Anafartalar bölgesinin gözetleme yeri olan bir tepeye hareket etti.

8 Ağustos 1915... Anafartalar... İngiliz Cephesi

İngilizler'in Turşunköy'le Küçük Anafarta'yı ele geçirme olasılığı nedeniyle, Liman von Sanders, 7. ve 12.Tümenler'in biraz gerilerde toplanarak Turşunköy'le Küçük Anafartalar'a kuvvetli emniyet birlikleri sürülmesini ve şafakla, İngilizlerin sol (kuzey) yanının bulunduğu Anafartalar doğrultusuda 7. ve 12.Tümenlerle taarruz edilmesini bildirdi

8 Ağustos sabahı için tasarlanan taarruz, 12.Tümen'in zamanında toplanma bölgesine gelemeyişinden dolayı, yapılamadı. Bu durumu öğrenen 5.Ordu Komutanı, taarruzun yine 8 Ağustos günü güneşin batışıyla birlikte başlatılmasını emretti.

Bu emir üzerine Anafartalar Grup Komutanı Albay Feyzi, taarruza hazırlık olmak üzere, sabahleyin 12.Tümenin Turşunköy'ün batı sırtlarında, 7.Tümen'in de Küçük Anafarta'nın doğu sırtlarında hazırlık durumu almalarını bildirdi. Ama bir küçük sorun vardı.

Daha önce Güney Grubu cephesinde kanlı muharebelerde savaşmış iki tümen komutanı Yarbay Selahattin Adil ve Albay Halil, birliklerinin yorgun olduğunu, yapılan uzun yürüyüşte çok döküntü verdiklerini, taburların yarı mevcutla gelebildiklerini, samimiyetle anlattılar. Bu durumda, bugün akşam üzeri yapılacak bir taarruzu başarıya ulaştıracak durumda olmadıklarını da itiraf ettiler. Bu açıklamalarına karşın, eğer taarruzun kesin olarak bugün yapılması emrolunursa, bir felakete uğranılması olasılığının kesin olduğu görüşünde bulunduklarını belirttiler. Grup Komutanı Albay Feyzi de Liman von Sanders'e taarruz edilecek saatte Saros'tan gelmekte olan kıtaların kolbaşlarıyla Anafartalar'a yaklaşabileceğini açıklayıp hemen taarruza geçilmesinin olanaksızlığını ortaya koymuştu. Eğer taarruzda ısrar edilirse böyle bir taarruzun kötü sonuç yaratabileceğini sa-

vunmuştu. Bu konudaki tartışmalar bir önceki başlık altında anlatılmıştı. Liman von Sanders, Albay Feyzi'nin önerilerinin gerçeği yansıtmasına karşın, taarruzun ertelenmesi önerisine çok kızmıştı ve Albay Feyzi'yi görevden aldı.

8 Ağustos 1915'te tüm gün boyunca bu denli can sıkıcı olaylar olurken, İngiliz cephesinde de buna benzer gelişmeler yaşanıyordu.

General Hamilton, İmroz'daki karargâhında Sarıbayır taarruzunu izlerken, General Stopford'dan haber gelmeyişinden de kaygılanıyordu. Kuşkuları artan Hamilton, karargâhından yüksek rütbeli bir kurmay subayı Albay Aspinall Oglander'i olayların akışını öğrenmek için Suvla'ya gönderdi. Aspinall yolculuğu bir balıkçı teknesiyle yapmak zorunda kaldı ve Anafartalar'a ancak saat 11.30'da vardı. Albay Aspinall, Suvla'ya vardığında, hedef olarak verilen tepelerin ele geçirildiğini ve erlerin dinlendiğini sanmıştı. Çünkü tüm liman, sakindi ve deniz erlerle doluydu. Kolordu karargâhını bulmak için karaya çıktığında, kimse kendisine karargâhın yolunu gösterememişti. Kıyı dinlenen ve yüzen birliklerle doluydu. Kolordu Komutanı da *Jonquil* gemisindeydi ve henüz kıyıya çıkmamıştı.

Albay Aspinall, kıyıdaki 11.Tümen Komutanı General Hammersley'le yaptığı görüşmede, birliklerin çok yorgun olduğunu ve ağır kayıplar verdiğini, iyice dinlenmeden ve yeteri kadar topçu birliklerinin kıyıya çıkarılmasından önce ilerleme olanağı bulunmadığı düşüncesinde olunduğunu öğrenmişti. Saat 15'te *Jonquil*'e çıkan Albay Aspinall, General Stopford'u görevini yapmış kişilerin rahatlığı içinde güvertede dolaşırken buldu. Stopford şöyle diyordu:

> Birlikler, görevlerini eksiksiz ve gayret verici şekilde yaptılar.

Albay Oglander, Genel karargâhın neler istediğini ve nerelere varılması gerektiği konusundaki düşüncelerini söyledi. Zaman kaybedilmeden birliklerin ilerletilmesi ricasında bulundu. General Stopford da 11.Tümen Komutanı'nın söylediklerini yineleyerek, yeni harekâtın ertesi gün yapılmasını uygun bulduğu karşılığını verdi. Taarruz ederek Tekketepe'yle İsmailoğlu

Tepesi'nin ele geçirilmesini emreden kolordu komutanına karşı tümen komutanları, erlerin susuzluk ve yorgunluktan güçsüz kaldıklarını ileri sürdüklerini anlattı. Bugün, daha fazla ilerleme olanağı bulunmadığını söylemişlerdi. Bundan ötürü kolordu komutanı General Stopford, yapılacak taarruzu 9 Ağustos 1915 sabahına erteleme zorunda kaldığını anlattı. Tüm bu gelişmeler, Türk cephesinde olanlarla neredeyse bire bir benziyordu ancak, Albay Feyzi görevden alınırken, General Stopford göreve devam ediyordu. Ama, sonunda hem muharebeleri hem de Gelibolu savaşını kazanan taraf Türkler olacaktı. Aynı anda Stopford da değiştirilseydi acaba sonuç ne olurdu?

Bu görüşmenin ardından Aspinall, Ian Hamilton'a, *"Türkler'in pek zayıf olduklarını, topçu ateşi açmadıklarını, piyade ateşinin pek hafif olduğunu, birliklerinin hareketsiz kalarak büyük bir fırsatı kaçırmakta olduklarını,"* bildirdi.

Steel ve Hart'ın yazdığına göre Stopford'un birliklere verdiği emrin yetersiz olduğunu anlayan ve artık durumu kavrayan Hamilton, müdahale yanlısı olmamakla birlikte belki de 25 Nisan'da Y Kumsalı'nda kaçırılan fırsatları hatırlayarak hemen harekete geçti. Ancak muhribi hâlâ arızalıydı ve beş saatlik bir beklemeden sonra *HMS Triad*'a binebildi ve Anafartalar'a ancak saat 18'den sonra geldi. Bu arada Stopford'un emri beklenen sonucu yaratmış ve tüm tümen ve tugay komutanları doğal olarak ilerleyemeyeceklerine karar vermişlerdir. Bu kararı verenler arasında o geceyi olduğu yerde durarak geçiren 32.Tugay da vardı. Korku, korkuyu yaratırdı ve artık Anafartalar planının tümü, doğarken ölmüştü. Bu hareketsizliğin sonuçları Kireçtepe'den Anafartalar Ovası'na çıplak gözle bakanlar tarafından bile açıkça görülüyordu.

Kolordu Komutanı'nın 9 Ağustos 1915 sabahı taarruz edilecek olursa başarının daha güvenceli olacağını 11.Tümen Komutanı'nın bildirmekte olduğunu söylemesi üzerine General Hamilton, Anafarta'nın doğusundaki tepelere taarruz edilmesini emretti. Bunun da yapılamayacağı karşılığını aldı. Bunun üzerine Hamilton, saat 18'de Lalebaba'daki 11.Tümen karargâhına gitti. Tümen komutanına harekâtın ağır gittiğini, yarın sabaha

kadar Türklerin Anafarta'nın kuzeyindeki yüksek tepeleri tutmaları olasılığının bulunduğunu, bunun için de tepelerin bugün ele geçirilmesinin gerekli olduğunu bildirdi. 11. İngiliz Tümeni'nin birlikleri, dağılmış durumdaydı. Bu nedenle, emirlerin birliklere ulaştırılması zor olacaktı. Tümen Kurmay Başkanı, yalnız 32.Tugay'ın toplu halde bulunduğunu ve onların hareket edebileceğini bildirdi. Bunun üzerine General Hamilton, *"Öyleyse emir veriniz. Bu tugaydan en az bir tabur, gün doğuncaya kadar Tekke Tepe'nin üzerinde bulunmalıdır. Bir taburun bu yüksek mıntıkada bulunması, yarın kolordunun ilerlemesi için çok faydalı olacaktır,"* dedi.

Stopford, Hamilton'a bir gecelik dinlenmeden sonra 11.Tümen'in 9 Ağustos sabahı şafak sökerken taarruza hazır olacağını söyledi. Ancak Hamilton sabırsızdı ve, *"Yarının çok geç olabileceğini,"* belirtti. Hamilton ısrarlıydı, en az bir tabur Tekketepe'ye çıkacaktı ve hiçbir mazeret kabul edilmeyecekti. Sonunda Hammersley o günkü yürüyüşten sonra Sülecik civarında bulunduğunu tahmin ettiği 32. Tugay'ın o gece harekete geçebileceğini kabul etti. Hamilton bu fırsatı kaçırmadı ve tugaya hedeflerini Anafarta sırtlarından Tekketepe'deki Kavaktepe'ye kadar uzatması emri sözlü olarak gönderildi. Daha da önemlisi Tugay 9 Ağustos'u beklemeyecek ve sırtta şafak sökerken en az bir taburun olmasını sağlamak için gece saldıracaktı. Çok daha rahatlamış ama hâlâ gergin olan Hamilton bundan sonra de Robeck'in sancak gemisine döndü.

8 Ağustos 1915 günü her iki taraf içinde ilginç bir gün olmuştur. General Stopford'a göre, *"askerlerin tepelere varamayışları o kadarda önemli değildir; kıyıya çıkmış olmaları yeterlidir."* Oysa Albay Aspinall Oglander ise, *"Altın fırsatların kaçırıldığına emindi ve durumu çok ciddi olarak görüyordu."* Hamilton da tıpkı Liman von Sanders gibi *"yarının çok geç olabileceğine"* inanıyordu. Bugün yaşananlar, Sanders ile Hamilton'ın yetiştiği disiplin anlayışını (buna ekol de diyebiliriz) da açıkça ortaya koymuştu. Prusya ile İngiliz ekolü arasındaki fark, iki komutanın emır muta anlayışında yansımaktaydı. Bu konuda, Sanders Hamilton'a göre daha başarılı bir sınav vermişti.

32. Tugay'ın tepelere doğru harekete geçtiğinden, *Jonquil*'de kalmayı tercih etmiş olan Kolordu Komutan Stopford'un o akşam haberi olmadı. Ne Hamilton ne de karargâhtan bir başka subay, plan değişikliğini söylemek gereğini duymuştu.

Osmanlı donanmasını bir zamanlar çay bahçesine çevirten İngiliz disiplin anlayışı buydu herhalde...

Anafartalar muharebesi

Liman von Sanders tarafından Mustafa Kemal, "Anafartalar Grup Kumandanlığı"na getirilişiyle birlikte, Albay Ahmet Feyzi'nin ertelediği taarruzun 9 Ağustos 1915 sabahı başlatılmasını emretti.

9 Ağustos'ta hem Conkbayır muharebeleri devam edecek hem de Birinci Anafartalar Muharebesi yapılacaktır. İkinci Anafartalar Muharebesi 21 Ağustos'ta yapılırken, Anafartalar bölgesindeki üçüncü muharebe Kayacıkağılı ya da Bombatepe muharebeleridir ve 27 Ağustos'ta yapılacaktır.

Birinci Anafartalar Muharebeleri'ne geçmeden önce 9 Ağustos'taki Conkbayırı muharebelerine devam ediyoruz.

9 Ağustos 1915 Conkbayırı Muharebeleri: "Talih, tesadüf ya da her ikisi."

Anzaklar'ın 9 Ağustos 1915 sabahı giriştiği taarruzda, Conkbayırı karşısında Şahinsırt hattındaki kuvvetiyle Türk cephesine bağlayıcı taarruzlar yaparken, üç tugaydan öbür kuvvetleriyle Kurtgeçidi-Conkbayırı hattına taarruz edecekti. Asıl hedef olarak yine Besimtepe seçilmişti.

Saat 4.30'da İngiliz savaş gemileri ve Arıburnu cephesi kuzeyindeki tüm kara topçusu, Kurtgeçidi-Conkbayırı hattını ve gerisini şiddetle bombardımana başladı. İlk saldırıda bir kısım Anzak kuvvetleri, Conkbayırı kuzeyindeki doruk çizgisinde bulunan bazı Türk siperlerine kadar yanaşmayı başarmışlardı. Türklerin şiddetli karşı koyuşuyla daha fazla ilerleyemediler, taarruz durduruldu ve hatta geri atıldı.

Saat 5.30'da günün ışımasıyla, İngiliz topçusunun Conkbayı-

rı kesimindeki 8.Türk Tümeni 24.Alay'ının mevzilerine yaptığı yoğun ateş yüzünden bu alayın pek çok subay ve erleri şehit oldu ve yaralandı. Bu şiddetli ateş altında yapılan karşı taarruz-

lardaki başarısızlık, 24.Alay'ın moralini bozmuştu. Bu nedenle, 8.Tümen Komutanı, Kuzey Grubu Komutanlığı'ndan, grup ihtiyatı olarak alıkonulmuş bulunan kendi 23.Alay'ının iki taburunun ivedi olarak tümen emrine gönderilmesini istedi. Bu öneri hemen yerine getirildi. Kayaltepe'deki 26.Alay'ın bir taburu da grup ihtiyatı olarak Kemalyeri'ne getirildi. Bu düzenlemelerin ardından 8.Tümen'e, Conkbayırı sırtlarına tırmanmış olan İngiliz birliklerine taarruzla, geri atılmaları emri verildi.

8.Tümen yeniden taarruza geçti. Bu taarruz da cephede kullanılan kuvvetler çok zayiat vermiş ve çok yorulmuş olduklarından, gelişemedi. Arıburnu'na yapılacak yeni çıkarmadan ürken Esat Paşa, Güney Grubu Komutanı olan kardeşi Tümgeneral Vehip'ten yardım istedi. Vehip, elinde bulunan son iki ihtiyat alayını hemen Kocadere doğrultusunda yürüyüşe geçireceğini bildirerek kardeşini rahatlattı. Türk resmî savaş tarihi bu yardımlaşmayı şöyle yorumluyor: *"Böylece iki kardeş komutanın ordu katını aradan çıkararak yaptıkları yardımlaşma, belki de yardımlaşmanın zaman kaybına olanak bırakmadan sağlanması nedeniyle daha yararlı olmuştu."* Askerî resmî tarihin yazıcıları böyle yorumluyor ama bunun, askerî disiplin ve muharebelerin sevk idaresinde üst komutanlık emir ve talimatlarına uygunluğu ile Vehip Paşa'nın yerinde başka birisi olsaydı, Esat Paşa'nın bu yardımı isteyip isteyemeyeceğini tartışmıyorlar. Biz de içinde bulunulan durum, bunu gerektirmiştir ve yararlı da olmuştur diyerek, geçiştirebiliriz.

Saat 11.30 olmuş; ama 8.Tümen cephesinden beklenen olumlu haber alınamıyordu. Buna karşın Anafartalar kesiminde 7.Tümen'in Damakçılıkbayırı'na kadar ilerlediği, 12.Tümen'inse, Mestantepe ve Pınartepe'yi İngiliz birliklerinden geri aldığı öğrenilmişti. 8.Tümen'in yapacağı taarruzu kolaylaştırmak için 9.Tümen'in de tüm gücüyle taarruza katılması gerektiği emredilmişti. Karşılıklı haberleşmeler sonucunda 8.Tümen'in hazırlıklarına başladığı taarruzdan vazgeçildi ve bu tümen Anafartalar Komutanı Albay Mustafa Kemal'e bağlandı.

Türk tarafında bunlar olurken İngiliz cephesinde ise General Godley'in yönlendirmesine göre, Johnston'un birlikleri sağda

Tuğgeneral Baldwin'in birlikleri ortada, Cox'un birlikleri de solda olmak üzere taarruza geçme hazırlığı yapılıyordu. General Cox emrindeki 39. İngiliz ve 29. Hint Tugayı'yla Conkbayrı kuzeyindeki Sarı Tarla'yla Besimtepe'ye, Baldwin komutasındaki 38. Tugay'la Conkbayırı'na taarruz etmeleri kararlaştırıldı. En sağ kanattaki Johnston birlikleri de, Conkbayırı'nın güneyine taarruz edecek ve mevzilerini güneye doğru uzatacaktı.

Yukarıda anlatıldığı üzere, başlayan topçu ateşi sonucu baskın etkisi kalmamış, Türkler, her geçen saatte daha çok kuvvet yığma olanağı bulmuştu. Üstelik 38. Tugay'ın sağ ve solunda bulunan birlikler de çok yorgundu. Buna ek olarak 38. Tugay yolu şaşırmış, taburlar, yönlerini kaybetmişlerdi. Bu Tugayın oyalanması, müşterek taarruzun parçalanmasına neden oldu. En sağ kanatta bulunan Yeni Zelanda Taburu'yla Wellington Mounted birlikleri, gün ağarır ağarmaz taarruza geçti. Türklerin açtığı şiddetli top ve makineli tüfek ateşleriyle karşılaştı.

Baldwin'in desteği sağlanamayınca Yeni Zelanda birlikleri taarruza kalkamadı. Yalnızca Binbaşı Cecil Allanson'un birlikleri sol kanattan yaptıkları taarruzla Besimtepe zirvesinin hemen altına yerleştiler. Bunlar Gurka ve İngiliz askerlerden oluşan birliklerdi.

General Baldwin'in taburları saat 6.00'da Ağıldere'den yeni çıkmış ve Conkbayırı altındaki Çiftlik Platosu'nda yürüyüşe başlamışlardı. Ama geç kalmışlardı. Türklerin yoğun ateşi karşısında yapabilecekleri tek şey platonun altlarında siper kazmak ve Besimtepe'deki Yeni Zelandalılarla zayıf olan bağlatıyı güçlendirmeye çalışmaktı.

Bu zamana kadar Türkler, Conkbayırı'nın hemen kuzeyindeki sırtları takviyeye başlamışlar ve Mustafa Kemal'in direktifleriyle Damakçılık Bayırı üzerinden karşı taarruza da geçmişlerdi. Bu çarpışmalar sırasında 4. Avustralya Tugayı'nın 6. taburu, akşama kadar altı subayla 120 er kaybetmişti. Besimtepe'deki Gurkalar ve İngiliz birlikleri mevzilerini korudularsa da kayıpları giderek artıyordu. Binbaşı Allanson yaralanmıştı ve yerine 53. Sihlerd'den Binbaşı Geofrey Tomes komutayı al-

dı ama kısa bir süre sonra öldürüldü. Bu kez komutayı hayatta kalan tek İngiliz subayı, taburun doktoru Binbaşı Selby Phipson aldı.

General Birdwood, 9 Ağustos saat 9'da, General Godley'in Conkbayırı-Kocaçimen Tepesi hattına yaptığı taarruzun başarıya ulaşamayacağını anladı. General Johnston, Tugay cephesinin yarılmaması için takviye etti. Kolordunun elinde ihtiyat olarak yalnız bir tabur kalmıştı.

9 Ağustos akşamı Sarıbayır'ın ele geçirilmesinden daha çok, sabah 9 civarında gelmiş oldukları çizginin korunup korunamayacağı tartışılıyordu. Anzak taarruzundan vazgeçildi. Saat 9'da, birliklerin bulundukları yerlerde kalması, geceleyin yorgun birliklerin geri alınarak cephenin yeniden düzenlenmesi ve General Chaw'un buradaki birliklerin komutanlığına atandığı bildirildi.

Anzak ve İngiliz tümen ve tugaylarında karışıklık hüküm sürüyordu.

Ian Hamilton anılarında şöyle diyor:

> ... İkindi üzeri saat 18'de tüm cephe tamamen ve aniden çökmüş gibiydi: Yalnız arazi kaybetmekle kalmamış, fakat denize doğru yarı yola kadar da itilmişti.

9 Ağustos, saat 18.00'de Arıburnu kuzeyindeki General Stopford'a ilettiği mesajda da şunları yazıyordu:

> 11.Tümen'de beliren aksaklıkları bana açıklayınız. Karışıklık tümen seviyesinde midir, tugay seviyesinde midir, yoksa iki tarafta mıdır?.. Komutanları derhal değiştirebilirim. Hızla harekâta başlanmalı ve planın öngördüğü hükümlere göre Anafartalar Ağa Limanı bölgesini işgal etmelisiniz.

Askerlerin siperleri kötüydü, yorgundular, aç ve susuzdular, subay ve astsubaylarının ölüm oranının yüksekliği sonucu komuta yapısı bozulmuştu. Durum Hamilton açısından felakete doğu gidiyordu.

9 Ağustos 1915... Birinci Anafartalar Muharebesi

11. İngiliz Tümeninin üç tugayı, 6 Ağustos gece yarısı çıkarmayı bitirmişti. 10.Tümen'in kıyıbaşına inişi de 7 Ağustos akşamını buldu. Türk birlikeri, Aspinall Oglander'in göz tanıklığıyla ortaya koyduğu dağınıklıktan, taktik hatalardan yararlanamayınca, muharebede en kıymetli unsur olan zamanı, baskın amacıyla kullanamamıştır. Türk tarafı 24 saat kaybetmiştir. Mustafa Kemal, Anafartalar Grup Komutanlığı'na getirilip, "saldırıyı 9 Ağustos günü tan zamanı yapmak" buyruğunu aldığında, İngiliz Kolordusu da kendisine çekidüzen verme fırsatını iyi değerlendirmişti.

İngiliz birlikleri ile Anzakların karşısında konuşlanmış olan Türk birlikleri, dört ana grupta dağıtılmıştı. Kuzeyde Gelibolu Jandarma Taburu dört bölüğüyle Kireçtepe batısını, Kapanca bölgesini, Ece Limanı çevresini savunmaktaydı. 12.Tümen'in muharebe idare yeri, 27 Rakımlıtepe'ydi. Bu tümenin 34, 35 ve 36.Alayları, 271 Rakımlı Tepe'nin batısıyla kuzeydoğu bölgelerinde tümenin kuzey yanını korumaktaydılar. Bazı taburları da Kavaktepe-Tekke bölgesiyle, 271 Rakımlı Tepe ve güneyi bölgesinde bulunuyordu. 7.Tümen'in muharebe idare yeri, Yassıtepe'nin bir kilometre doğusundaydı. Bu tümenin 20. ve 21.Alayları, Yassıtepe doğusunda Kargılıdere yamaçlarındaydı. İngilizleri karşılayacak 4.Tümen'in muharebe idare yeri, Kocaçimen Tepesi iki kilometre kuzeyinde Asmalıdere doğu yamaçlarındaydı. 14. ve 11.Alaylar Asmalıdere Kayacıkdere arasındaki sırtlarda mevzide, 32.Alay'ın Kargılı Deresi başlangıcında bulunuyordu.

Anafartalar Grup Komutanlığı'nın muharebe idare yeri, Çamlıtekke'deydi.

5.Ordu Komutanı, Kocaçimen Tepe-Conkbayırı hattının önemini anlamıştı. Liman von Sanders'in ve Türk komutanlarının ana düşüncesi 9. İngiliz Kolordusu'nun Anafartalar kesimine yaptığı taarruzları durdurmak; Damakçılık Bayırı-Mestantepe çizgisini ele geçirip Kocaçimen Tepe'nin emniyetini sağlamak ve İngiliz Anzak Kolordusuyla 9. Kolordu'nun birleşmesine engel olmaktı.

Bu düşüncenin ışığı altında düzenlenen Türk birliklerinin taarruz planı, şöyleydi:

12.Tümen, Kavaktepe-Tekke Tepe-271 Rakımlı Tepe ve güneyi hattında hazırlık mevzine girecek; gün ışımasıyla, Kükürtlüpınar-Sülecik-Mestantepe hattındaki İngiliz birliklerine taarruz edecekti. Bu tümenin taarruz hedefi, Kükürtlüpınar-Sülecik-Mestantepe çizgisiydi.

7.Tümen'se, Küçük Anafarta Köy doğu sırtlarında hazırlık mevziine girecek; gün ışımasıyla, Damakçılık Bayırı doğrultusunda taarruz edecekti. Bu tümenin taarruz hedefi, Kargılıkısık-Damakçılık Bayırı çizgisiydi.

İbrikçe güneyi-İsmailoğlu Tepe'si bölgesinde bulunan Bursa Jandarma Taburu'yla 31.Alay'ın 2.Tabur'u, 12. ve 7.Tümenlerle birlikte bu taarruza katılacak; taarruz grupları arasındaki irtibatı sağlayacaktı.

İngiliz kuvvetlerinin karşısında taarruza katılan Türk birliklerinin dağılımı şöyleydi: İki alaylı 7.Tümen 5.982 kişi, üç alaylı 12.Tümen 10.471 kişi, Bursa Jandarma Taburu bin kişi, 31.Alay ikinci taburu 500 kişi, 32.Alay'dan iki bölük 150 kişi olmak üzere toplam 18.987 kişiydi.

Buna karşılık İngiliz birliklerinin dağılımı ve yerleşimi de şöyleydi...

9.Kolordu Komutanı General Stopford, Suvla Koyu'na yapılan çıkarmayı ve muharebeleri Suvla Koyu'ndaki *Jonquil*'den idare ediyordu.

10. İrlanda Tümeni'nin muharebe idare yeri, Softatepe'de kurulmuştu. Kireçtepe'ye taarruz edecek tümenin kuruluşunda bulunan 30. Tugay'la 31. Tugay'ın yarısı, Karakol Dağı kesiminde bulunuyordu. 11.Tümen kuruluşundaki 34. Tugay'ın yarısı, Kireçtepe'deki Türk birliklerine taarruz etmekteydi. Buna karşılık 31. Tugay'ın kalan yarısı, 11.Tümen bölgesinde bulunuyordu.

11.Tümen'in muharebe idare yeri, Lalebaba'daydı. İsmailoğlu Tepe'yle Damakçılık Bayırı arasında bağlantı kuracak olan tümenin kuruluşunda bulunan 32. Tugay'ın iki taburu, 271 Rakımlı Tepe'ye 1,5 kilometre mesafeye kadar yanaşırken kalan iki tabur, İbrikçe'yle Yusufçuktepe bölgesinde mevzide bulunuyor-

du, bu tugaydan gönderilen bir tabur, Kargılıkısık'taydı. 34.Tugay'ın yarısı, Sülecik'le Tuzla Gölü arasındaydı. Kalan yarısıysa, yukarda değinildiği gibi, 10.Tümen bölgesinde bulunuyordu. 10.Tümen'e bağlı 31.Tugay'ın yarısı, Mestantepe batısında olmak üzere topluca bulunuyordu.

8 Ağustos gecesi Suvla'ya çıkan 53. İngiliz Welsh Tümeni, Tuzla Gölü etrafında olmak üzere, Softatepe-Mestantepe batısı-Lalabeba Tepesi bölgesine çıkmıştı. Tümen karargâhı Lalebaba'da 158. Tugay Lalebaba Tepesi güneyinde, 159. Tugay Softatepe batısında, 160. Tugay'ın yarısı da Mestantepe batısındaydı. Bu iki tugay ihtiyattaydı.

Bu kolorduya bağlanmış ve 11 Ağustos'ta Suvla'ya çıkacak olan 54.Tümen'le 2. Atlı Süvari Tümeni, henüz kıyıya çıkmamıştı.

Bu üç tümenin toplam insan mevcudu, yaklaşık 32.000 kişiyi buluyordu. Türk 12.Tümeni'nin beş buçuk taburu taarruza katılacaktı.

34.Alay, sabah saat 4'te ilerleyerek İngilizlerin İbrikçe'de bulunan ve daha önce keşfedilmiş olan bir taburunu bastırdı. Süngü hücumuyla bu taburu geri attıktan sonra Yusufçuk Tepesi'yle 500 metre kadar kuzeyindeki Menteştepe'yi ele geçirdi.

Yarbay Selahattin Adil anılarında, *9 Ağustos 1915 sabahı saat 4'te Tekketepe'de 35.Alay kumandanı ile buluştuğumuz zaman taburlarımız açılmış ve avcı hatlarımız fundalıklı sırtlardan yavaş yavaş ve sessizce ovaya doğru inmeye başlamıştı,* diye anlatmaktadır:

> General Hamilton'ın kesin emirleriyle nihayet harekete geçen İngiliz birliklerinin sırtlara tırmanmakta olduklarının, ansızın ve yakından atılan tüfek seslerinden anlamıştık. Abbas Bey gibi Balkan Savaşı'nda kendisini tanıtmış tecrübeli bir alay kumandanı elinde yetişmiş ve henüz ateşe hiç girmemiş taze ve dinç bir birliğin karşıladığı yorgun İngiliz taburları 31, 32 ve 53.Tümen'in 159.Tugay'ı büyük kayıplarla perişan bir halde sırtlardan aşağı atılmış ve iki üç saatlik bir savaştan sonra 53.Alay tarafından Anafarta Ovası'nın ağaçlık düzlüğüne kadar atılmışlar, gemilerin devamlı top ateşi korumasına sığınmışlardı. İki taraf hatlarının yakın ve hemen birbirine karışmış bir halde ol-

> maları, fundalıkların örtmesi sebebiyle saldırımız sırasında düşman topçu ateşleri etkili olamamış ve sağ yanını örterek ilerleyen 36.Alay birlikleriyle beraber 35.Alay pek hafif kayıplarla iyi bir atış alanına sahip olarak Kükürtlüpınar'dan Sülecik doğusuna uzanan yamaçları ve kısmen düzlüğün ağaçlık kısmını işgal etmişti. Bu sırada Kanlıköprü ve Azmakderesi arasından Turgutçeşme-Mestantepe yönünde 9. ve 12.Topçu Taburlarımızın Küçük Anafarta gerisindeki kapalı yerlerden yaptıkları yardımla 34.Alayı'mızın da gemi toplarının açmış olduğu İsmailoğlu ve batı sırtlarını sürekli olarak bombardıman etmekte olmasına rağmen taarruzun ilerletildiği görülüyordu. Düşmanın 11.Tümen kuvvetlerine karşı yapılan sol yandaki taarruzumuz daha şiddetli olarak bütün gün devam etmiş ve Mestantepe yamaçlarındaki fundalıklarda yangınlar çıkmıştı. (Selahattin Adil, 262)

Türk 7.Tümen'i de 9 Ağustos sabah saat 4.30'da taarruza başladı.

20.Alay, Kayacık Deresi'ni geçerek Damakçılık Bayırı'na tırmanmaya başladı. İngiliz siperlerinden açılan şiddetli yan ateşlerinin etkisiyle, İngiliz mevzilerine ancak 100-200 metreye kadar sokulabildi ve durmak zorunda kaldı.

21.Alay'a bağlı olup Kayacık Deresi'ne inen bir kısım erler de aldıkları yan ateşlerinden, ağır kayıplar verdiler; dere içinde durmak zorunda kaldılar ve ilerleyemediler. Alayın kalanı, Kayacık Deresi'nin doğu sırtlarında kaldı.

Taarruzun durakladığını gören tümen komutanı, ilerideki hatların takviye edilerek taarruzun sürdürülmesini emretti. Fakat taarruz, İngiliz makineli tüfeklerinin yan ateşleriyle bu ateşleri yoğunlaştıran bir gambotun yaptığı yan ateşleri yüzünden ilerleyemiyordu.

7.Tümen Komutanı, makineli tüfekleri susturmak için, sahra bataryasını açık mevziye çıkardıysa da bir sonuç alamadı. Batarya, komutanıyla birçok numara erinin vurulması üzerine, tekrar kapalı mevziye alındı. 4.Tümen topçusu da bu İngiliz makineli tüfeklerini ateş altına aldı; gene susturulamadı. 7.Tümen'in sağ kanadında bulunan ve İngilizler'e en çok yaklaşma olanağını bulmuş olan 20.Alay'ın 1.Tabur'u, ağır zayiat vermiş; subay ve erlerinin önemli bir kısmı şehit olmuş ve yaralanmıştı.

Saat 10 sıralarında görülen durumu Mustafa Kemal şöyle anlatıyor:

> Kireçtepe'de, düşmanın özel bir baskısı yoktur. Kükürtlüpınar-Sülecek-Mestantepe umumi hattına ve bilhassa Mestantepe mevziine taarruz eden 12.Tümen'in henüz bütün kuvveti kullanılmadığı halde Küçük Anafarta'yı geçip Tekketepe sırtlarına kadar ilerlemeyi başaran düşman kuvvetleri mağlup ve geri çekilmeye mecbur edilmiştir.
>
> İsmailoğlu Tepesi'nde bulunan Anafartalar Müfrezesi kıtaları, 12.Tümen ile aktif ve fedakârca bir şekilde çalışma ve işbirliği edebilmektedir.
>
> 7.Tümen'e gelince: Zaten iki alaydan ibaret olan bu tümenin Damakçılık sırtlarında önemli direnmeyle karşılaştığı anlaşılıyordu. Dolayısıyla bu tümene yardım lüzumu açıktı. Bu sebeple 12.Tümen Kumandanı'na:
>
> Damakçılık'taki düşmanın kati olarak sarsılmasının, tümeninizin söz konusu istikamette taarruz ederek gayret göstermesine bağlı bulunduğu anlaşılıyor. Sağ kanadınızın Kireçtepe istikametine karşı korunması, Anafartalar Mıntıkası Kumandanlığı'na emredilmiştir. Bununla beraber gerek bu istikamete karşı ve gerek Laletepe'de mevcut olduğu bildirilen bazı düşman kıtalarına karşı tedbir almanız münasip olur.
>
> 12.Tümen Kumandanı, "34.Alay'ın, düşmanın takviye kıtaları alması üzerine, sıkı bir vaziyette olduğunu ve 35.Alay'ın 1.Tabur'u henüz katılmadığından ve 36.Alay Tekketepe-Kireçtepe arasında açılmış olduğundan, tümenin elinde ihtiyat kuvveti bulunmadığını ve dolayısıyla şimdilik 7.Tümen'e doğrudan doğruya yardımın mümkün olamayacağını' bildirdi. Bunun üzerine 4. ve 9.Tümenlerin kumandanlarına: "Mıntıkalarında bulunan bütün topçularla 7.Tümen'in hücum cephesine rastlayan Damakçılık Bayırı'nı şiddetle ateş altına alarak söz konusu tümenin taarruzunu korumalarını ve kolaylaştırmalarını" emrettim.

Anzakların Yusufçuk ve İsmailoğlu Tepesi'ne yaptıkları şiddetli taarruzları karşılayan 34.Alay, ağır kayıplar verdi. Elde, bu alayı takviye edecek ihtiyat kuvveti de kalmamıştı. Bu nedenle 34.Alay taarruzunu sürdüremedi, ele geçirdiği İsmailoğlu Tepesi'ni savunmayla yetinmek kararı alındı.

Aynı saatlerde 7.Tümen'in 1.Tabur'una karşı bir taarruz başlatıldı. Tabur, Kayacık Deresi'nin doğusuna çekildi. Bunun solundaki tabur da kısmen çekilmek zorunda kaldı.

Saat 10 sıralarında bu tabura, bir İngiliz karşı taarruzu yöneltildi... Tabur, Kayacık Deresi'nin doğusuna çekildi. Bunun solundaki tabur da kısmen çekilmek zorunda kaldı.

7.Tümen Komutanı, çekilen erleri toplayıp takviye ederek tekrar ileri sürmek için alay komutanlarını sıkıştırıyordu. Aynı zamanda 4.Tümen'e de sağ kanadıyla taarruza yardımcı olmasını rica etti. Erleri toplayıp ileri sürmek için ileri hatta giden alay komutanlarından biri, şehit oldu; birisi de yaralandı. Tümenin iki alay komutanıyla birçok subay ve erleri muharebe dışı kaldığından, akşama kadar ilerleme olamadı.

Hamilton anılarında General Stopford'un yavaşlığından şikâyet eder durur ama Liman von Sanders'in gösterdiği cesareti gösterip onu görevden alamamıştır. Saat 12'de Sarıbayır'da yenilgiyle karşı karşıya olan Anzak komutanlarıyla toplantıya karar verdi.

Öğleden sonra saat 15'te 12.Tümen, 34.Alay tümüyle Azmak'tan itibaren İsmailoğlu Tepesi-Yusufçuk Tepesi hattını işgal etmişti. 12.Tümen'in iki alayını da hesaba katarak, taarruz eden kuvveti beş-altı tabur kadar olup kalan üç-dört taburun taarruza katılmamış olduğunu görürüz. Tümenin o günkü silah kuvveti 7 bin kadardı. Tümen, 5 kilometreden aşağı olmayan bir cephe üzerinde yayılmak ve taarruz etmek zorunda kalmıştı. Makineli tüfek de dört taneydi. Topçu kuvveti de 7 sahra bataryasından ibaretti. Bu cephe üzerindeki taarruz kuvveti 4 bini geçmiyordu. Kireçtepe-İsmailoğlu Tepe, her ikisi dahil olmak üzere, 9-10 kilometrelik bir cephe üzerinde muharebe eden tüm piyade kuvveti 8 bin tüfeği geçmiyordu.

> Akşam alınan raporlardan birliklerimizin hedeflerine vardığı ve 34.Alay birliklerinin Mestantepe'yi işgal ettiği bildiriliyordu. 35.Alay'a giderek cepheyi gördükten ve birliklerin yerlerini tahkim etmeleri, elde fazla yedek bulundurmamaları, irtibat kurmaları gibi gereken direktifi ve geceden faydalanarak 35.Alayın sol yanı gerisinde bulunmak üzere cepheye yanaşmasını bildir-

dikten sonra tümenin genel durumunu orduya bildirdim. (S. Adil, 262)

7.Tümen'in durumu daha da zordu. Avustralya ve Yeni Zelandalılar'ın, Damakçılık Bayırı sırtlarında güçlü tahkimata sahip olmalarından başka, piyade ve mitralyöz ateşleriyle, 7.Tümen'in daha ileri taarruzu engelleniyordu.

9 Ağustos muharebelerinde Türk birlikleri daha önce harekete geçmiş ve İngiliz ile Avustralya-Yeni Zelanda kuvvetlerine karşı hızlı taarruzlar yaparak, onların taarruzunu kırmıştır. Hamilton'ın tasarladığı şaşırtma avantajı tamamen yok edilmiştir.

Türk resmî kaynaklarına göre (5. cilt, 3. kitap, 416) bugünkü muharebelerde 12.Tümen, 1.085 kişi kayıp vermiştir. İngilizler'den üç subay, 59 er tutsak alınmış, 5 makineli tüfekle 800 kadar silah ele geçirilmiştir. 7.Tümen'in kayıplarıysa subay ve er olmak üzere, 978 kişidir. Bursa Jandarma Taburu da 51 kişi zayiat vermiştir. İngiliz kayıpları ise 27 subay 718 erdir.

9. Kolordu'nun baskın tarzında Suvla'ya yaptığı 22 taburlu çıkarma uygulamadaki yanlışlıklar nedeniyle, 13 Türk taburu karşısında başarısızlığa uğramıştır. Gece olduğunda İsmailoğlu Tepesi'yle Anafarta sırtı, Türkler'in elinde kalmıştı.

Türk tarafı muharebeyi kazandığını düşünüyor, küçük rütbeli subaylar portatif masalarını kurup, bunun keyfini çıkarmaya hazırlanıyorlardı, hatta cezveler ateşe bile sürülmüştü. Ancak Liman von Sanders pek memnun kalmamıştı.

> Savaşın başarı ile sonuçlanmasından dolayı bir haz içinde bütün savaş alanının göz önünde tutulabildiği Tekketepe'de geceyi geçirmek niyetiyle çadırımın kurulmasını söylemiş ve yorgunluk çıkarmak için bir de kahve ısmarlayarak portatif masamın yanındaki iskemleye oturmuştum. Çadırın kurulması bitmeden bütün genel savaşta gerek zekâ ve çabuk kavrayış gerek her hususta becerikliliği ile bana yoldaş olan ve istirahatimi sağlayan gönüllü emir erim Tatar İsmail kahvemi pişirmişti. Daha ilk yudumu zevkle alırken hemen yanımızdaki bir patlama çadırı devirdi. Savaş sessizliğe kavuştuğundan birden anlayamadık. Bunu birkaç dakika geçmeden daha uzağımızda ikinci bir patlama takip etti. Limandaki gemilerden birinden kaldırılmış olan balo-

> nu gördük ve çadırın gemi toplarına hedef olduğunu anladık. Çadır yıkılmış ve hedef de kaybolduğundan iki üç mermiden sonra ateş kesilmişti. Tehlikeyi atımın parçalanması ve bir neferin yaralanması ile geçiştirmiş fakat daha koruyucu bir gözetleme yeri seçmek zorunda kalmıştık.
>
> Geceyi karargâhın yerleştiği ve birliklerle telefon bağlantısının da yapılmış olduğu Tursunköy'de geçirmiş, kardeşimin kaptanı bulunduğu Barbaros zırhlısının bir denizaltı tarafından batırıldığı haberini almıştım.
>
> Savaşın sonucundan ordu kumandanlığının memnun olacağını beklerken ertesi sabah Liman Paşa'nın azarlaması karşısında kalmıştım. Paşa, binbaşı Willmer tarafından kendisine verilen bilgiye dayanarak Mestantepe'nin işgal edilmemiş olduğunu, bu sebeple raporumuzun doğru olmadığını sert bir dille bildirmişti.
>
> Acaba ordu kumandanı taarruzun arzu ettiği günde yapılmamış olmasına ya da tek bir tümenle, donanmaya da dayanan düşman kolordusunun denize dökülmemiş ya da esir edilmemiş olmasına mı kızmıştı?
>
> Gerçek şu idi; elimizde büyük ölçekli geniş bir harita olmadığı gibi gözetleme yerinden de Mestantepe ve Pınartepe birbirine izdüşümde (mürtesem) idi. Birliklerimiz donanma bombardımanının meydana getirdiği yangın sebebiyle ele geçirdikleri Mestantepe'yi sonradan boşaltmak zorunda kalmışlardı. Bu yüzden tümenin genel durumuna ve stratejik hâkimiyetine hiçbir etkisi bulunmayan, fakat elde olmayan bir yanlışlık yapılmıştı. (Selahattin Adil)

Yanlışlık, tümen kumandanlığı raporunda ele geçirilen Pınartepe'nin, izdüşümünde bulunan Mestantepe diye bildirilmesinden ileri gelmişti. Grup kumandanlığı bu rapora dayanarak 12.Tümen'in 2. hattaki birlikleriyle Conkbayırı bölgesindeki muharebelere katılması yolunda bir plan hazırlamış ve bu plan o sırada grup karargâhına gelmiş olan ordu kumandanı tarafından da uygun bulunmuştu. Sonradan yanlışlık anlaşılınca güneye çark için birliğin durma emri zaman kaybettirdiğinden 8-9 Ağustos akşamı düşman da karaya çıkmış olan 53.Tümen ve 159.Tugayı ile cephesini kuvvetlendirmişti. Ordu Komutanı Sanders'in hiddeti bundan kaynaklanmıştı.

Ben ise kendisine iki misli üstün düşmanı nisbetsiz bir kayıp farkı ile kıyıya atmış olduğunu ve tamamen hâkim bir duruma geldiğini görüyor ve bundan fazla atılgan bir taarruza devamın sonucunun aleyhimize ve tehlikeli olabileceğine inanıyordum. Çok hafif bir topçu kuvvetiyle sayıca üstün ve arkasında ayrıca kuvvetli bir donanma ateşine dayalı bir düşmana karşı düz ve açık arazide ilerlemenin şimdiye kadar Çanakkale cephelerinde yapılan deneylerle verdiği ters sonuçlardan dolayı zararlı olacağını düşünerek düşmanın olumsuz şartlar altında yapmak zorunda bulunduğu taarruzlara rahatça ve kolayca karşı koymayı tercih etmiştim. Uğradığım bu muameleden derin bir üzüntü ve tümenim namına da acı duydum... (Selahattin Adil)

9 Ağustos muharebeleri için Mustafa Kemal'in yorumu şöyledir:

Elde edilen esirlerin ifadesinden, yalnız Suvla Limanı'na çıkarılmış 10. ve 11.Tümenler'den oluşan bir kolordu olduğu ve 7.Tümen ile Kocaçimen mıntıkasındaki diğer tümenlerimizin karşısındaki kuvvetin başlıca Avustralya ve Yeni Zelanda kıtaları bulunduğu anlaşıldı.

Düşmanın fevkalade sayı üstünlüğü ve muharebe vasıtalarının bizimkilerle kıyaslanamayacak derecede çokluğu ve mükemmelliği karşısında bugün kazandığım başarı, maksadımı tamamen gerçekleştirmişti.

Hakikaten düşmanın bir kolordusunu zayıf bir tümenimle, Kireçtepe-Azmak arasında yenmiş ve Tuzla Gölü'ne kadar takip edip orada durdurmuştum.

7.Tümen de Damakçılık istikametindeki taarruzuyla düşmanın ilerlemiş bazı kısımlarını geriye attıktan başka, Conkbayırı ve Kocaçimen sırtlarına yönelen düşman kuvvetlerini üzerine çekerek orada durdurmuş bulunuyordu.

Bu şekilde, düşmanın asıl hedefi olduğuna şüphe kalmayan Conkbayırı ve Kocaçimen silsilesine sahip olması ertelenmiş oldu. Conkbayırı elinde bulunan düşman bugün orada faaliyetine devam edebilseydi, şüphesiz bizim için vaziyetin düzeltilmesi zor bir şekil alırdı.

Fakat bugünkü başarıyla, Conkbayırı düşman elinde kaldıkça, bu tehlike bertaraf edilmiş sayılamazdı. Dolayısıyla 12. ve

> 7.Tümenlerle başladığım taarruzu durdurmaya ve Conkbayırı tarafında ciddi tedbir almaya karar verdim.

10 Ağustos sabahı her iki taraf da yeniden taarruz edecekti. Ama birlikler çok yorgundu ve bölge, hangi birliğin sorumluluğu altındaydı, pek bilinmiyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal 7.Tümen'in dinlenebilmesi için Kocaçimen ve Conkbayırı'nda bulunan 8. ve 9.Tümenlerin komutalarından hangisinin Kocaçimen bölgesi komutanlığını üstlendiğini öğrenmeye çabalıyordu.

8.Tümen Komutanı Albay Ali Rıza, 9.Tümen Komutanı Yarbay Potrih idi. Buna göre daha kıdemli olan Ali Rıza'nın bölgenin komutanı olması gerekirken, yayımlanan bir raporda Potrih'in komutan olduğu yazılmıştı. Mustafa Kemal bu komuta sorununu yerinde çözmek için harekete geçti. Sabaha karşı saat 3'te Çamlıtekke gözetleme yerine geldiğinde, her iki tümen komutanına telefonla aşağıdaki ortak emri verdi:

> Bu gece Conkbayırı'nda kendilerinden büyük faaliyet talep edeceğim iki piyade alayı için orada bulunan kıtalar vasıtasıyla hiç olmazsa sıcak bir çorba hazırlatmaya imkân bulmanız çok uygun olur.

Liman von Sanders'te gelmişti ve taarruzun iki seçeneği üzerinde durdular. Birincisi 7.Tümen'i takviye ederek Ağıl ve Conkbayırı, Kocaçimen mevzilerinde bulunan düşman kuvvetlerinin yan ve gerisinde olacak şekilde taarruz etmek. İkincisi de Conkbayırı'ndan taarruz etmek.

Mustafa Kemal birinci seçeneğin başarı getireceğine inanmıyordu. İki seçenek konusundaki düşüncesini ortaya koydu.

> Conkbayarı'ndan taarruzda, gerçi düşmanın cephesine karşı hareket edilecekti ve bunun neticesinde Kocaçimen mıntıkasında bulunan bütün düşman kuvvetlerini tümüyle denize dökmek veya imha etmek zordu. Fakat böyle bir neticeden evvel vaziyetimizin emniyet altına alınması söz konusuydu. Kocaçimen mıntıkasındaki kuvvetlerimizin yok oluşu ve perişanlığı ve bunların karşısındaki düşman kuvvet ve vasıtalarının kesin üstünlüğü artık malumumuz olmuştu. Dolayısıyla bu taarruzda

> düşmanı mağlup etme başarısı ortaya çıkmadığı takdirde de en önemli olan bu cephe yeni kuvvetlerimizle takviye edilmiş olacaktı. Başarı halinde hâkim sırtlar elimize geçecek ve Ağıldere sahasında bulunan düşman kuvvetleri tamamen mahkûm bir vaziyete düşecekti.
>
> Dolayısıyla taarruzun Conkbayırı'ndan yapılmasını elzem buluyordum. Bu taarruza çok fazla önem verdiğim için ve benden evvel çeşitli kumandanların burada yaptıkları taarruzlarla netice alamadıklarını bildiğim için, iş bu yeni taarruzu bizzat başında bulunarak kendim idare etmeye karar vermiştim.

Bu durum karşısında Liman Von Sanders de şu karşılığı verdi: *"Harekâtın sorumluluğunu kabul eden sizsiniz. Katiyen kararlarınız üzerinde tesir yapmak istemem. Aklıma gelen hususları görüş olarak söyledim."*

Bu kararın ardından Mustafa Kemal Conkbayırı muharebeleri taarruzunu düzenlemek ve yönetmek üzere o yana hareket etti.

Aspinall Oglander, 9 Ağustos muharebelerini anlatırken sonuç için şunları söylüyor:

> Acı gerçek henüz Kolordu ve Tümen karargâhlarınca ve genel karargâh tarafından anlaşılamamıştı. 9 Ağustos öğlene kadar yapılan Anzak taarruzu başarısızlığa uğramıştı. Bunun sonucu olarak Yeni Zelanda ve Avustralya birliklerinin artık uzun bir çatışma için hem sağlık durumları uygun değildi, hem de erler ve subaylar güçlerini sonuna kadar harcamıştı. Yeni ordu birlikleri, iyi eğitim görmüş olmalarına karşın gerekli deneyimleri yoktu. Dik ve karışık arazi, alışılmamış sıcaklar ve susuzluk, kıtalara, düşmandan çok güçlük ve direnç gösteriyordu.

10 Ağustos 1915... Conkbayırı muharebeleri

Ian Hamilton'ın Anafartalar'da kurduğu cephenin ve giriştiği harekâtın ana hedefi Kocaçimen ve onun bir parçası olan Conkbayırı'ydı. Bu nedenle Albay Mustafa Kemal de bu kesimi Anzak ve İngiliz birliklerine kaptırmamak, onları, olanakları ölçüsünde, bu kilit noktadan uzak tutmak üzere kuvvetlerini yerleş-

tirmeyi planlıyordu. Anafartalar'daki başarı, bu cephenin tutulmasını garanti altına almıyordu.

Mustafa Kemal ve tüm kurmayları Çamlıtekke'den Conkbayırı'na doğru atlı olarak hareket etti. Büyük Anafarta kasabasının doğu hizasında, bir İngiliz uçağı tepelerinde belirdi. Yanında bulunanlar hedef oluşturmamak için hemen ağaçların arasına dağıldılar. Mustafa Kemal ve yanında bulunan asteğmen rütbesindeki bir subay yola devam etti. Uçağın kontrolünde Kurtgeçidi'ne yaklaştıkları zaman, Conkbayırı tepesinden ve onun daha kuzeyindeki Boyun civarından Anzaklar'ın piyade ateşi altında 8.Tümen karargâhına vardılar. Buraya varıldığında, yanında bir tek süvari asteğmen Zeki (sonradan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Zeki Doğan) vardı, kurmaylarından ve yaverlerinden hiçbiri gelememişti. Yolların olmayışı, arazinin engebeli oluşu, İngilizler'in topçu ateşi ve uçak takibi yüzünden ancak bir kısmı gece yarısına doğru, bir kısmı da ertesi gün karargâha gelebildiler.

Albay Mustafa Kemal, tümen karargâhında aldığı bilgiler ışığında, 10 Ağustos 1915 sabahı saat 4.30'da baskın şeklinde bir taarruza karar verdi. Taarruzu tasarladğı Conkbayırı cephesinde bulunan kuvvet 8.Tümen'e bağlı 23 ve 24.Alaylar'dı ve taarruz için güvendiği iki alay da henüz gelememişti. 8.Tümen Komutanı Albay Ali Rıza ve kurmay başkanı Binbaşı Galip, yorgun olan tek bir alayla taarruz edilemeyeceğini, beklemeleri gerektiğini anlattılar. Mustafa Kemal, bu tarzdan hoşlanmamakla birlikte onları dinledi, hak da verdi ama herkesin başaramayız dedikleri bu kuvvetlerle zaman yitirmeden yapılacak bir taarruzun başarıya ulaşacağına inanıyordu. Bunu da şöyle açıklıyor:

> Bazı kanaatler vardır ki, onların hesap ve mantıkla izahı çok zordur. Özellikle muharebenin kanlı ve ateşli safhasındaki duygulardan doğan kanaatler... Tabii ki her kanaat ve karar, içinde bulunulan durumu ve şartları incelemek ve bu incelemenin neticelerini sezmek ve değerlendirmek sayesinde doğar.
>
> Galip Bey'in açıkladığı görüş, hakikaten vaziyeti ve kıtaların halini olduğu gibi anlatıyordu. Fakat bu görüşü, kararımı değiştirtecek mahiyette bulmadım. Çünkü ben düşmanı şiddetli ve

seri bir baskınla mağlup edebileceğimize kanaat getirmiştim. Bunun için çok kuvvetten ziyade, çok dikkatli ve fedakârca bir sevk ve idarenin maksadı sağlayacağına hükmetmiştim. Bu kanaatimi ispat için bu işin bizzat başında bulunmayı da zaruri gördüğüm içindi ki, geceyi 8.Tümen karargâhında geçiriyordum.

Tümen Kumandanı ve Kurmayı'na kararımın kati olduğunu ve hatta 41.Alay gelemediği takdirde dahi yine tatbik edeceğimi söyledim. Zaman geçirmeksizin kıtaları taarruz için hazırlamaktan ve tertip etmekten başka düşünecek ve yapacak bir şeyimiz olmadığını söyledim.

Bence, yapılacak iş gayet basitti. Şöyle ki: Hücum cephesinde 24.Alay'la bazı perakende erlerden bir avcı hattı vardı. Bu hattın düşmana mesafesi azami 20-30 adımdı. İhtiyatta bulunan 24.Alay Conkbayırı'na karşı ve yeni gelmekte olan 28.Alay bunun solunda olarak, Şahinsırt'a karşı karanlıkta fevkalade sükûnet ve disiplinle, avcı hattının 20-30 adım kadar gerisinde taarruz cephesi boyunca harp safı düzeninde bir vaziyet alacaktı. Gecikmiş olan 41.Alay da gelişindeki vaziyete göre kullanılacaktı. Düşmana katiyen tüfek ve tabii ki top ateşi yapılmayacaktı. Erler süngü takacaklardı. Kararlaştırılacak anda harp saf düzenindeki asker hücum yürüyüşüyle düşmana atılacak ve önündeki avcı hattı da ona katılacaktı.

Bir dakika sonra mesele halledilmiş olacaktı. Ondan sonraki safha için şimdiden bir karar veremezdim.

Bu kararı vermiş olan Anafartalar Grup Komutanı, 10 Ağustos 1915 sabahı yapılacak taarruz için 8.Tümen Komutanı'na aldıracağı düzen hakkında gereken direktifi verdi. 9.Tümen Komutanı Yarbay Potrih'i ise bu muharebeden bir gün sonra buldurtup yanına getirtebilmişti. Verdiği emre göre tüm kıtalar, süngü takmış olacaklardı.

Türk resmî savaş tarihine göre (5. cilt, 3. kitap, 374) Taarruz, herhangi bir topçu hazırlık ateşine dayanmadan havaya kaldırılan kürekle baskın biçiminde başladı. Halbuki Mustafa Kemal Conkbayırı taarruzuna kalkış emri verişini daha farklı anlatmaktadır.

Gün doğmak üzereydi. Çadırımın önüne çıktım. Hücum edecek

askeri görüyordum. Oradan hücumun yapılmasını bekleyecektim.

Gecenin karanlık perdesi tamamen kalkmıştı. Artık hücum anıydı. Saatime baktım. Dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman askerlerimizi görebilecekti.

Düşmanın piyade, mitralyöz ateşi başlarsa ve kara ve deniz toplarının mermileri bu sıkı düzende duran askerimiz üzerinde bir defa patlarsa, hücumun imkânsızlığına şüphe etmiyordum. Hemen ileri koştum. Tümen Kumandanı'na rastladım. O da ve her ikimizin refakatimizde bulunanlar beraber olduğu halde hücum safının önüne geçtik. Gayet seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selam verdim ve dedim ki:

"Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvela ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız."

Kumandan ve subaylara da işaretime askerlerin dikkatini çekmelerini emretim. Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar gidildi ve oradan kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim.

Süngü takmış Mehmetçikler, hep birden, ok gibi siperlerden fırladılar ve karşı siperlere daldılar. Boğuşma kısa sürdü. Conkbayırı sırtlarındaki Yeni Zelandalıların iki taburluk kuvvetinden kurtulabilenler, düzensiz bir şekilde geriye çekildiler.

Bu taarruz anını Mustafa Kemal şöyle anlatıyor:

Bütün askerler, subaylar, artık her şeyi unutmuşlar, bakışlarını, kalplerini, verilecek işarete yöneltmiş bulunuyorlardı. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılıçları ellerinde subaylarımız, kırbacımın aşağı inmesiyle demirden bir kitle halinde aslanca bir saldırıyla ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde gökyüzüne yükselen bir sesten başka bir şey işitilmiyordu: Allah, Allah, Allah!..

Düşman, silah kullanmaya vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde, ilk hatta bulunan düşman tümüyle imha edildi.

Sağ kanattaki 23.Alay, kaçan Yeni Zelandalı ve İngiliz askerlerinin peşine takıldı. Ağıldere kesimine hücum eden Türk erleriyle, Tuğgeneral Boldwin komutasındaki yorgun dört tabur saat 10'da şiddetli bir çarpışmaya giriştiler. Bu kesimdeki boğuşma yarımadada yapılan süngü muharebelerinin en şiddetlisi ve korkuncu olmuştu. General Boldwin ve Kurmay Başkanı, muharebede öldüler. Conkbayırı'nın batı yamacındaki Ağıl kesimi, bu kanlı boğuşma sonunda ele geçirildi.

Tuğgeneral Boldwin'in hayatını yitirdiği bu boğuşmalarda, Albay Mustafa Kemal de ölümün kıyısına geldi. Olay anını 64.Alay Komutanı Yarbay Servet (sonra Tuğgeneral Servet Yurdatapan) şöyle anlatıyor:

> Süngü hücumu sırasında Conkbayırı Tepesi'nde Mustafa Kemal'in yanındaydım. Düşmanın şiddetli topçu ateşi başladıktan sonra elini birden göğsüne götürdüğünü gördüm. Heyecanımı sezen o metin asker, parmağını ağzına götürerek ve başını kaşlarını yukarıya kaldırarak bana sessiz olmamı işaret etti.

Bundan sonrasını da Mehmet Alganer (Cemil Conk'un anılarına göre, o tarihte, emekli albay) şöyle aktarıyor:

> 5.Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders bizim karargâhımızdan Conkbayırı harekâtını takip ediyordu. Mustafa Kemal Bey'in taarruzunun başarıyla geliştiği haberleri karargâhımızı sevindiriyor.
>
> Akşama doğru Mustafa Kemal Kurmay Başkanı'yla birlikte karargâhımıza geldi ve Liman von Sanders'e kendi kumandası altında kendi işaretiyle yapılan piyade süngü hücumu hakkında ayakta Fransızca izahat veriyor, hepimiz büyük merak ve heyecan içinde dinliyoruz. Mustafa Kemal: *'Bütün cephe üzerinde piyademiz, Conkbayırı'na tırmanmaya çalışan düşmana benim işaretimle süngü hücumuna geçti ve düşmanı denize kadar sürdü. Bu esnada benim göğsüme bir mermi parçası isabet eti. Saatim kırıldı. Bu saat benim canımı kurtardı. Müsaade ederseniz bugünkü başarının hatırası olarak bu saati size takdim edeyim,"* dedi ve kırık saati çıkardı Liman Von Sanders'e verdi.... Uzattığı saati aldı ve ona karşı kendi altın saatini çıkardı ve: "Siz de benim pek büyük takdir ve tebriklerimin nişanesini ve büyük başarınızın hatırası-

nı yad ettirecek olan şu saatimi kabul etmenizi rica ederim,'" dedi ve saati Mustafa Kemal'e verdi.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Savunma Bakanlığı'mız bu saati Askerî Müze'ye konmak üzere Sanders'in ailesinden istiyor ve onlardan da Sanders'in ölümünden sonra Münih'teki evinden saatin çalınan eşyaları arasında olduğu yanıtı alınıyor.

Mustafa Kemal saat 12.15'te 8.Tümen Komutanı'na, taarruzu durdurma emri verdi. Conkbayırı ve Şahinsırt'ın batıya en egemen noktasını elde bulunduracak şekilde, birliklerinizle işgal ettiğiniz hattı güçlendiriniz direktifini de ekledi. Kendisinin de Anafartalar cephesine hareket ettiği duyuldu.

Ian Hamilton, 10 Ağustos muharebeleri için raporunda şunları yazıyor:

> Ağustos'un onuncu salı günü Türkler şafakla beraber Conkbayırı'na büyük ölçekte bir taarruz yaptılar. Bu muharebe Conkbayırı'nı tutmak için yapılan dört günlük savaşın en şiddetlisi olmuştur. Zamanımız teknolojisinin hazırlamış olduğu silahların hepsini ellerinden atarak, hasımları ile boğaz boğaza dövüşen erlerimizin yanına generaller de katıldılar. General Collie, Cooper ve Baldwin bugün ölenler arasındadır. Türkler birbiri ardınca *"Allah Allah"* haykırışlarıyla gerçekten pek yiğitçe saldırdılar ve savaştılar. Bizim erlerimiz de ırkımıza has olan sebat ve metanet ile dövüştüler ve oldukları yerde canlarını verdiler. Bu boğuşmayı yazı ile anlatmak mümkün değildir...
>
> 10 Ağustos akşamı General Birdwood, kaybının 12 bin olduğunu ve bunlar arasında pek çok subay bulunduğunu bildirdi. General Shaw'un kumandası altında bulunan yeni ordudan (Suvla'ya çıkarılmış olan Kitchener Ordusu'ndan) 13.Tümen 10 bin 500 mevcudundan 6 binini kaybetmiştir.
>
> Warvick ve Worcester'ler subaylarının tamamını kaybetmişlerdir. Gurkalar'ın kırk sekiz saat ellerinde bulundurdukları Conkbayırı, böylece elimizden çıkmıştır. Fakat bu küçük ve değersiz gibi görünen arazi parçacığı gerçekte 12 bin insan hayatı değerindedir.

Bu çarpışmalar, kişisel ataklık ve kahramanlık örnekleriyle doludur. Örneğin 16.Tümen'den Yüzbaşı Nazım, ileri hatlara

kadar gitmiş, bombacı erleri yüreklendirmiş, onlarla birlikte bomba atışlarına katılmıştı. Yine bu çarpışmalarda, 47.Alay Komutanı Binbaşı Tevfik'le, 15.Alay Komutanı Yarbay İbrahim Şükrü, en ileri hatlara giderek savaşmış, bomba muharebeleri sırasında şehit düşmüşlerdi.

Conkbayırı'nda 6-10 Ağustos 1915 tarihleri arasında aralıksız sürdürülen muharebelerde verilen Türk şehitleriyle İngiliz ordusunun ölüleri, gömülemediklerinden kokmuşlardı. Bunlar, muharebenin duraklaması üzerine, 10 Ağustos akşamı gömülerek ortadan kaldırıldı.

Resmî kayıtlar, beş gün süren muharebelerde, iki tarafın da ağır zayiat verdiğini ortaya koyuyor ama bu konuda kesin sayı verilemeyceği de belirtiliyor. Ortalama zayiat Türk tarafının toplam 20 bin (Kanlısırt'ta 2 bin, Conkbayırı'nda 12 bin, Anafartalar'da 8 bin 400 ve 19.Tümen cephesinde 2 bin 600) olmak üzere, iki tarafın toplam zayiatı 45 bini bulmuştu. Ortalama hesapla günde 9 bin kişi ölmüş, yaralanmış, kaybolmuş ya da esir düşmüştür. Bu, bir tür insan kıyımıdır.

Her iki tarafın askerî tarihinde Conkbayırı'nın kimin eline geçtiği konusu çok tartışılmıştır. İngilizlere göre Conkbayırı onların eline geçmiştir. Türk Silahlı Kuvvetler tarihine göre ise; " *Boğaz boğaza yapılan muharebeler sırasında bir kısım İngiliz erlerinin Boyun noktasına kadar ulaşabildiği ve bu kargaşalık sırasında barınmak için geçici olarak içerisine gizlendikleri bir siper parçası olabilir. Bu hiçbir zaman Conkbayırı'nın İngilizler'in eline geçtiğinin bir kanıtı olamaz,"* yorumu yapılmaktadır. Her iki tarafın savaş tarihçileri bu konuda ne karara varırlarsa varsınlar, olayların akışına baktığımızda aşağıdaki gerçeklerle karşılaşıyoruz.

6 Ağustos 1915'te saat 17.30'da Kanlısırt'a yönelen Avustralyalılar'ın tesbit taarruzu, başlangıçta, baskın etkisi yapmış, Avustralya birlikleri Türk siper ve tünellerine girmeyi başarmışlardı. Karşılıklı vahşet şeklinde devam-eden iki günlük siper muharebelerinde, Avustralyalılara kahramanlıklarından ötürü yedi Victoria Haç'ı verilmiştir. Türkler, yaptıları taarruzlarla Avustralyalıları geri atamamışlarsa da ilerlemelerine de izin vermemişler her iki kuvvet bulunduğu hattı sağlamlaştırma yo-

luna gitmiştir. Ayrıca İngiliz komutanlık, birlikleri, çok geniş cephelerde taarruza geçirtmişti, bu nedenle de sıklet merkezi yerinin etkisi azaltılmıştır.

10 Ağustos saat 4.30'daki Türk tarafının yalnızca süngüsünü kullanarak yaptığı kanlı taarruz sonucu, Kocaçimen Tepe-Conkbayırı hattı güven altına alınmış, tüm İngiliz ve Anzak birlikleri, taarruz gücünü yitirmiştir.

Beş günde 45 bin zayiatın olduğu Conkbayırı muharebeleri hakkında en anlamlı ifadeyi bir gazeteci, *Times* muhabiri E. Ashmeat Bartlet söylemiştir: *"Bu muharebe devler memleketinde bir devler muharebesi idi."*

Fahrettin Altay'ın yorumuna göre: *"Mustafa Kemal 10 Ağustos'ta yalnız İstanbul'un değil bütün bir memleketin işgalini önlemişti, artık ümitleri kalmayan İngilizler iki ay sonra Gelibolu Yarımadası'nı boşaltıp çekilip gitmeye mecbur kalıyorlardı."*

10 Ağustos 1915... Anafartalar muharebeleri

9 Ağustos saat 17'de İmroz'daki Genel Karargâh'tan Tümgeneral Braitwaite'den gelen bir telgrafta, Stopford'un ertesi gün altı ile sekiz taburluk bir kuvvetle İsmailoğul Tepesi'yle Anafarta sırtlarına bir taarruz yapması isteniyordu. Stopford bunu bir emir olarak kabul etti ve görevi Lindley'le 53.Tümen'ine verdi. Lindley, birliklerinin nerede olduklarını tam olarak bilmiyordu ama yine de 10 Ağustos sabah saat 6 için taarruz emri verdi. Taarruz 159. Tugay'ın bulunabilen birlikleriyle Yusufçuktepe'ye başlayacak, 158. Tugay Anafartalar sırtlarına doğru onu izleyecekti.

Yeni Ordu'nun üç tümeninden birisi olan Tümgeneral Frederick Hammersley'in 11.Tümen'i ile Tümgeneral John Lindley komutasındaki 53.Tümen'den takviyeler katılıyordu. Taarruz 10 Ağustos sabah saat 5'te başlatıldı. Küçük Anafarta doğrultusuda, 12. Türk Tümeni'nin cephesine yöneltilmşiti. Taarruz kuvvetleri, sıklet merkezi 12.Tümen'in 34. Türk Alayı'nın cephesiyle 35. Türk Alayı'nın sol kanadına yöneltilmişti. Bunun üzerine, Tekketepe güneyinde bulunan 36. Türk Alayı'nın 2 Ta-

bur'u, 34.Alay emrine verilerek takviye edildi. Muharebe birkaç saat sürdü. Sonuçta, İngiliz taarruzu kırıldı ve geri püskürtüldü. Öğleden sonra saat 14 sıralarında üçüncü kez taarruz denediler yine geri püskürtüldüler. Dördüncü kez yaptıkları taarruz da başarısız oldu. 7.Tümen cephesine yapılan taarruz da aynı biçimde geri atılmış, bu arada altı İngiliz eri, tutsak olarak ele geçmişti.

10 Ağustos 1915'teki muharebelerde 12. Türk Tümeni, 107 şehit 239 yaralı ve 67 kayıp olmak üzere toplam 413 kişi zayiat vermişti. 7. Türk Tümeni'nin kayıpları toplamıysa 687 kişiydi.

İngiliz kaynaklarına göre, Suvla ve Anzak'ta muharebeye sokulan 50 bin kişilik İngiliz kıtalarının üç günde verdiği zayiat, 18 binden aşağı değildi. İlk iki çarpışma gününde bir tümen daha yok olmuştu. 53.Tümen 10 Ağustos'ta Anafartalar'da çarpışıp ölürken 54.Tümen karaya çıkıyordu. Öğleden sonra Suvla'ya gelmeye başlayan General F.S. Inglefield komutasındaki 54.Tümen, karanlık basıncaya kadar, yedi taburunu Softatepe batısında karaya çıkardı.

10 Ağustos muharebeleri İngilizler bakımından felaketle sonuçlandı.

12 Ağustos 1915 muharebeleri... Norfolk Taburu kayboluyor

İngiliz tarihçiler Steel ve Hart'ın yazdıklarına göre, Anafartalar planının başarısızlığı üzerindeki suçlama dalgasıyla Stopford kendi kararsızlığı dışında herkesi ve her şeyi suçlamaya başlamıştı. Planı uygulamak için kendisine verilen askerlerin işe yaramadıkları ve göreve uyum sağlayamadıklarına inanıyordu. Bunu 11 Ağustos'taki görüşmelerinde Hamilton'a anlattı.

Hamilton bu değerlendirmeyi kabul edemezdi, ancak taarruz için herhangi bir hazırlık yapılmadığından bir günlük gecikmeyi daha kabul ederek 54.Tümen'in 13 Ağustos sabahı Tekketepe'ye taarruz etmesinde ısrarlı oldu. Generalliğin kutupları değişmişti artık. Stopford böyle bir taarruzun başarılı olmayacağındaki görüşünde kesinlikle haklıydı. Ama daha önceki muha-

rebelerde çok yanıldığı için Hamilton'ın güvenini kaybetmişti ve yorumlarına artık saygı duyulmuyordu.

Ertesi gün yani 12 Ağustos'ta durum hâlâ çok karışıktı. Türkler sürekli keskin nişancı ateşi dışında ortalarda görünmüyorlardı ve Steel'ın deyişiyle, bu atışlar bir musluğun bir depoyu boşaltması gibi taburlardan can alıyor, moralleri düşürüyordu. Her zaman olduğu gibi subay ve astsubaylar en değerli hedeflerdi ve birçok birlik önlem almaya başlamıştı. Yapılan ilk şey tüm rütbe işaretlerinin sökülmesi oldu. Silinmez kalemlerle omuzlara çavuşlar için şerit, subaylar için baklava biçimleri çizdiler.

54.Tümen'in 13 Ağustos'ta yapacağı taarruz için 12 Ağustos sabahı 9. Kolordu'da yapılan toplantıda, 163. Tugay'ın o gün öğleden sonra Tekketepe yamaçlarına yürüyerek keskin nişancı yuvalarını temizlemesi ve ertesi günkü büyük taarruzun başlayacağı güvenli bir hat oluşturması kararlaştırıldı. Ancak bu tugay güçlü bir direnişle karşılaşacak olursa 13 Ağustos'taki taarruz fikri terk edilecekti.

Taarruz 12 Ağustos günü 16.45'te 1/5 Suffolk, 1/8 Hampshire ve 1/5 Norfolk Alaylarının bir hat üzerinde ilerlemeleriyle başladı. 1/4 Norfolk Taburu da solda destek olarak yürüyordu. Taburlar, keşfi yapılmamış ve haritası olmayan engebeli arazide hedefleri ve Türklerin nerede oldukları hakkında bir fikirleri olmadan harekete geçmişlerdi. 1/5 Suffolk Alayı'ndan er Claude Dawson durumu şöyle özetliyor:

> Öğleden sonra saat dört sularında emir almıştık. 12 Ağustos tarihi çok uygun düşmüştü, çünkü bu tarih ördek avının başlangıcıdır ve ördekler de bizlerdik. (Steel ve Hart)

163. İngiliz Tugayı'nın taburları, 36. Türk Alayı'nın 1.Tabur cephesiyle 35. Türk Alayı'nın sağ kanadındaki 3.Tabur cephesine yaklaşarak taarruza başladılar. 9. İngiliz Kolordusu'nun diğer cephelerindeyse, 12 Ağustos günü bir hareket görülmemişti. 36. Türk Alayı'nın 1.Tabur'u, derhal karşı taarruza geçti. Buna, 35. Alay'ın sağ kanadı da katıldı. Karşı taarruza geçen Türk birlikleri, İngilizleri 500 metre kadar geriye attılar ve vardıkları hattı tahkim ederek orada savunmaya geçtiler.

İngilizler, taarruz kuvvetlerini takviye ederek saat 18.25'te 36.Alay'ın 1.Tabur cephesine yeniden taarruza geçtiler. İngilizler, 1.Tabur'un çekilmek zorunda kalan sol kanadını takibe başladı. 36.Alay'ın ihtiyatındaki iki bölük, takip eden İngiliz kuvvetlerine karşı süngü hücumuna geçti. 1/5 Norfolk Taburu'nun 15 subay ve 250 erden oluşan takip kuvveti, başta tabur komutanı Yarbay Beauchamp olmak üzere tamamen süngülediklerinden geri dönemedi. (5. cilt, 3. kitap, 422)

Taarruza katılan diğer İngiliz kıtaları da, taarruzdan vazgeçerek hızla geriye ilk taarruza başladıkları hatta çekildiler. Böylece İngiliz birlikleri, büyük kayıplar karşılığı kazandıkları arazi parçasını boşaltmış oldular.

İngiliz resmi kaynağına göre (A. Oglander) 12 Ağustos taarruzunun sonucunda verdiği ölü ve yaralı kayıpları şöyledir:

> Yalnız Isle of Wight Rifle Taburu'ndan 8 subay 300 rütbeli ve rütbesiz er, gene yalnız 1/5 Norfolk Taburu'ndan 22 subay ve 350 er kaybedilmişti.

Türkler, ayrıca 37 tutsak ve 250 tüfek ele geçirmişti. Bugünkü harekâtta 12. Türk Tümeni'nin kayıpları, 70 şehit ve 212 yaralıdan ibaretti.

Gelibolu muharebelerinde uydurulan hurafelerden birisi de, kaybolan Norfolk Taburu öyküsüdür. Uydurula uydurula uyduranların da inandığı öykülerden birisine göre, bu taburun beyaz uzun bir bulut arkasında kaybolduğu söylenmekte, hatta bunu konu alan Türkçe roman bile yazılmakta, rehberler bölgeyi gezdirdikleri gruplara, bu düzmece senaryoyu doğruymuş gibi anlatmakta hiçbir sakınca görmemekteler. Romancılar, öykücüler ve sinemacılar bağışlanabilirler; ancak savaşın yazıcıları, tarihçiler ve akademisyenler ile gazeteciler ve Türk tur rehberlerinin bu yalanı sürdürme hakları olamaz.

Bu bulut hurafesinin dışında, ikinci bir öykü de 1999 yılında İngiltere'de çekilen bir filme konu olmuştur. Filmin adı *All the King's Men* (Kralın Adamları). Filmin senaryosuna göre; 12 Ağustos 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda Küçük Anafartalar Bölgesi'nde Türklere karşı taarruza geçen ancak başarısızlığa

uğrayıp Türkler tarafından esir edilen İngiliz askerleri başlarına kurşun sıkılıp öldürülüyor. Bunun yanı sıra yaralı olarak bulunanlar da bir çiftlik evinde yakılıyor.

Bu konu ilk kez 6 Ocak 1916'da gündeme atıldı. Akdeniz Seferi Gücü Başkumandanı General Ian Hamilton tarafından derlenen, Suvla Koyu'na yapılan sevk ve Gelibolu'daki Anzak Muharebeleri, Savaş Bürosu tarafından yayımlandı. Ertesi gün hem yerel hem de ulusal basında, Suvla Koyu'ndaki ve devamındaki arazide ilk savaşta ağır kayıplar veren Norfolk Alayı'nın tek bir kara taburunun kaderini anlatan kısım da dahil olmak üzere, raporun tamamı yayımlandı. Gazetelerin yazdığına göre, seçkin bir güç olan 163. Tugay'ın başına esrarengiz bir "şey" gelmişti.

Ian Hamilton o günlerde sunduğu raporunda şunları söylüyor:

> Yalnız piyadelerden ibaret olan 54.Tümen gelmiş ve 11 Ağustos'ta karaya çıkmıştı. İhtiyat kuvveti olarak geride alıkonuldu. Ertesi günü 12 Ağustos'ta bu 54.Tümen'in 13 Ağustos sabahı seher vakti ile beraber Kavaktepe-Tekketepe sırtlarına doğru bir hücum yapmak üzere yürüyüş yapmalarını istedim. Küçük Anafarta Ovası'yla buranın kuzeyinde bulunan arazinin düşman (Türkler) tarafından tutulmuş olduğu düşüncesini taşıyan kolordu komutanı, önceden bir tugayın ileri yürüyüş harekâtı yapıp Küçük Anafarta Ovası'nı zaptetmesi ve bu şekilde tümenin kalan kısmının buraya kadar direnişsiz hareket edebilmesini sağlamak için gerekli emirleri verdi. O gün öğleden sonra 163. Tugay ileriye hareket etti ve düşmanın şiddetli karşı koymasına rağmen Küçük Anafarta Köyü civarında en zor ve çok problemli bir arazide, kendisini yerleştirebildi. Çatışmalar esnasında 163. Tugay'a büyük bir şöhret kazandıran gizemli bir olay gerçekleşti. Savaş sahasının sağında bulunan 1/5 Norfolk Taburu öyle bir an geldi ki, kendilerini tugayın diğer kısmından da az mukavemet eden bir bölgede buldu. Düşmanın sebat göstermeyen kuvveti karşısında, cesur ve özgüveni çok olan Albay Sir Beauchamp, düşmanı pek ciddi ve şiddetli bir surette tazyik ederek taburun en seçkin askerleri tarafından takip edildi. Çatışmalar gittikçe şiddetlendi ve arazi de gittikçe orman ve sarp bir şekle bürünmeye başladı.

> Savaşın bu aşamasında birçok asker yaralandılar ve susuzluğun da etkisiyle bitkin düştüler. Bunlar gece karargâha dönebilmek için yol buldular. Fakat 16 subayla Albay ve 240 asker düşmanı sıkıştırmaktan ve sürmekten geri kalmadılar. Bu cesur ve kahraman askerler arasında Kraliyet Sandrigham Malikhanesi'nden askere yazılmış seçkin bir bölük asker de vardı. O zamandan beri bunların akıbetinden hiçbir haber alınamadı. Bunlar ormanlığa dağıldılar ve kaybolup gittiler. Bunlardan hiçbiri bir daha geriye dönmedi. Gece kaybolup gittiler.

Hem İngiliz araştırmacı Dick Rayner, *"The Sandringhams at Suvla Bay (Nisan 2000)"* başlıklı araştırmasında hem de İngiliz ve Türk akademisyenler Tim Travers ve Birten Çelik ortak yazdıkları *" What Happened to the 1/5 Norfolk Battalion on 12 August 1915 at Gallipoli?"* başlıklı makalelerinde *(The Journel of Military History, Nisan 2002)* bu olayın her yönünü ortaya koymuştur.

Rayner, dönemin İngiliz gazetelerinden derlediği bazı başlıkları makalesine yazmıştır: *"Nefes kesici bir öykü. Kralın Sandringham arazisinden uygun her adam askere alındı ve 'C' (Company) bölüğün çekirdeğini oluşturdu... Belki, yiğitlikleri bu olağanüstü kahramanların mahvoluşlarının nedeniydi... Türkler muhteşem Norflok çeliğinden oluşan ince halat karşısında dağıldılar ve kaçtılar..."*

7 Ocak 1916 tarihli *The Eastern Daily Press*'in yazdığına göre; *"Cesur ve özgüvenli Albay Sir H. Beauchamp, taburun en seçme birlikleriyle, hevesle atıldı. Çatışma her geçen an daha da ısındı, yer ölülerle doldu. Pek çok asker yaralanmış ve susuzluktan tükenmişti. Bunlar geceleyin kampa döndüler. Ancak, Albay ile 16 subay ve 250 er taarruza devam ederek düşmanı sürdü. Bu coşkulu ruhların arasında Kral'ın Sandringham arazisinden askere alınmış bir bölük de vardı. Hiçbiri bir daha ne görüldü ne de duyuldu. Bir ormana girdiler ve gözden kayboldular. Bunlardan hiçbiri bir daha geriye dönmedi."*

Basının üzerinde en çok durduğu kişi kaybolan subaylardan Yüzbaşı Frank Reginald Beck idi. Yüzbaşı, Kral V. George'un hem arkadaşıydı hem de Sandringham arazisinin sorumlusuydu. Bu nedenle de Kral özel arkadaşının akıbetini merak ediyordu. Doğal olarak kralın ilgisi, olaya ilginin de boyutlarını değiştirdi.

Dick Rayner haklı olarak şunu söylüyor: "*Hamilton istemeden bir mit üretti; savaş mitolojisinin bir parçası olan, bugün de süren ve yeni milenyumda da yankılanacak bir gizem yarattı.*"

Daily Mail, Weekly Dispatch gibi gazeteler, savaş sahneleri üreterek Norfolk kahramanlık öyküleri türettiler. 1960'larda ise gazetelerde, dergilerde ve kitaplarda 1916'dakinden daha farklı ama tuhaf öyküler yazılmaya başlandı. Artık, hurafeler uyduruyorlardı. Kayıp askerlerin uzaylılar tarafından kaçırıldığı iddiası yazılmaya başlandı. Bunu destekleyen kaynak kanıt Gelibolu harekâtına katılmış olan üç gaziydi. Yeni Zelanda keşif birliği 3. Takım'ından olan R. Reichart, K. Newnes, J.L. Newman adlı askerlerin, emekli askerler lokalinde yaptıkları sohbetlerinde (1965 yılı) anlattıkları öykü şöyledir:

> Birkaç yüz kişiden oluştuğunu sandığımız İngiliz alayı First Fort Norfolk'un bu çökmüş yolda ya da dere boyunca 60. Tepe'ye doğru ilerlediklerini fark ettik. 60.Tepe'deki birlikleri takviyeye gidiyor gibi idiler. Ancak, söz konusu buluta ulaştıklarında hiçbir çekince göstermeksizin doğrudan doğruya bulutun içine yürüdüler. Fakat, sonunda 60.Tepe üzerinde yayılıp savaşmak üzere kimse ortaya çıkmadı. Bir saat sonra, yürüyüş kolundaki son askerler de bulutun içerisinde kaybolduktan sonra aynı bulut ya da sis yavaşça yükselmeye başladı ve raporun başında belirttiğimiz gibi diğer bulutların yanına katıldı. Tüm bu süre zarfında bu bulut grubu aynı yerde kalmıştı ve o tuhaf yer bulutu kendi düzeylerine yükselir yükselmez hepsi birlikte Trakya'ya doğru ilerlemeye başladılar. Kırk beş dakika içerisinde de kayboldular...

Bu askerler gördüklerini iddia ettikleri olayı üst makamlarına rapor etmişlerdir. 1965 yılına kadar, bu olayın üzerine giden olmamıştır. Bir kişinin (muhtemeldir ki bu üç kişiden birisi) emekli askerler lokalinde Norfolkların savaş alanı üzerinde dolaşan, etekleri yere değen, yoğun bir buluta yürüdüklerini anlatmasıyla yeniden canlanmıştır. Bulut havalandığında da Norfolk'lar doğaüstü güçlerin müdahalesiyle kaybolmuştu. Adı geçen bölüğün adının 5. Norfolk değil de "4. Norfolks" olarak rapor edilmiş olması da kimsenin umrunda olmamıştı. Pek çok

yerel gazete makalesi, daha önce ulusal gazetelerde yazılmış olan başlıkları alıp tekrar tekrar yayımladılar. Bu başlıklar şöyleydi: *"Sandringham Bölüğü Yok Oldu"* ya da *"Sandringham Taburu Yok Oldu"*, bazen de *"Sandringham Alayı Yok Oldu"* Görüldüğü gibi, kaybolduğu iddia edilen Sandringham askerleri bazen bölük, bazen tabur, bazen de alay seviyesinde yer alıyordu. Ama, bunun hangisi doğrudur, ne fark eder ki!

Uzaylıların götürdüğü mü, yoksa Türklerin kafalarından kurşunladığı mı ya da Türklerce çiftlik evinde yakıldılar mı demek gerektiğine karar verilemeyen Norfolk'lar iddia edildiği gibi Gelibolu harekâtı için mi toplanmıştı? Gerçek böyle değildi.

4 Ağustos 1914'te seferber edilen 5. Norfolk Alayı Kara Taburu, ertesi gün East Dereham'da toplanıp, 17 Ağustos 1914'te Norfolk ve Suffolk Tugayı, East Aglian Tümeni ile birleşmek üzere yola çıktı. Ekim 1914'ün sonunda Norfolk ve Suffolk Tugayı'nın komutanı Tuğgeneral R. Boyard, *"taburda halihazırda komutanlığa uygun subay bulunmadığı"* kararıyla bir rapor yazdı. Bunun üzerine, 14 Kasım 1914'te Albay Beauchamp 5. Norfolk'ların tabur komutanı oldu. Bu talihsiz bir atamaydı çünkü Albay, Sudan ve Güney Afrika'da süvari olarak hizmet etmiş, 58 yaşındayken 1906 yılında emekli edilmişti. Piyade olarak hiç görev yapmamıştı, savaş alanında deneyimi yoktu. Yani Hamilton'ın ve raporunu açıkladığında alıntı yapıp yorumlayan gazetelerin öne sürdükleri gibi *"korkusuz kişiliğiyle kahramanlık yaratan bir lider"* değildi.

Görüldüğü gibi ne Norfolk'un kuruluşu, ne komutan Albay'ın tayini, ne de savaş alanındaki zayiat ile ilgili rapor ve gazete yazılarıyla ortaya çıkan gerçekle, BBC'nin çektiği filmdeki konunun arasında bir bağ vardır... Bunlara dayanarak Türkiye'de yazılanlar, TV'lerde anlatılanlar ve Gelibolu savaş alanlarında anlatılan öykülerin anlamı var mı?

Norfolk'ların savaş alanında başlarına gelen olayın gerçeği savaş tarihinde yazılıdır.

Öncelikle İngiliz tarihçiler Steel ve Hart'ın *Gelibolu* adlı (sayfa 201) yapıtlarında, yukarıdaki alıntının devamında şunlar yazılıdır:

> East Anglia taburlarından olan bu insanlar ilk kez ateş altındaydılar ve deneyimsizlikleri belli oluyordu. Erler başlarının üzerinden geçen kurşun seslerini önce kuş sesi sanıyorlar... Kayıplar artıyordu ve sık fundalıklardan bir kısmı ileri fırladılarsa da arkaları kesilmişti.

İngiliz yazarlar bir askerin, çavuş Tom Willamson'un tanıklığına başvuruyorlar:

> Türk hatlarını geçene kadar ilerledik. Şimdi arkalarına geçmiştik. Türklere ateş ettim, bazılarının düştüklerini gördüm, gerçekten... Ama fundalıklar alev almıştı, bunlar küçük küçük yangınlardı ama aralarında yatamıyordun. O sırada sağ kolumdan vuruldum. Ateş ediyordum ve kurşunu omzumun hemen altına yedim. Geri dönmem gerektiğini biliyordum. Yanımda bir grup adamım vardı ama hepsi öldürülmüşlerdi. Çevremiz sarılmıştı. Taburun çoğu farkına varmadan aşmıştı Türk hatlarını. Türklerle karışmıştık ve hepsi çevremizi sarmışlardı. Tek umudum geri dönebilmekti. Gelibolu için ben yoktum artık. O sırada Çavuş Aymers'in komutasında E Bölüğü'nün Sandringham Takımı'nın, ki 40 kişi falandılar, bir samanlığa sığınmış olduklarını gördüm, fundalık tutuşmuştu, çevreleri hemen hemen Türklerle sarılmıştı ve keskin nişancı ateşi altındaydılar. Durumları çok umutsuzdu. Orada hepsi yaralandılar ve öldüler herhalde. Onun, adamlarına cesaret verişini şimdi bile görebiliyorum.

Olay çok açık. Komutanları Albay'ın sevk ve idaredeki hataları nedeniyle Norfolk taburu Türk hatlarının gerisine düşmüştür.

Yarbay (Kaymakam) Bursalı Mehmet Nihat 1926 yılı konferasında bu konuda şunları şöylemiştir:

> Suvla'da yeniden çıkarma yapan 53. ve 54. İngiliz gruplarıyla düşman 11/12 Ağustos günlerinde 9. Kolordu cephesinde, bizim 12.Tümen'e kesin bir taarruz için yönelmiş, fakat bu alay da son askerine kadar mahvedildiği için sonuç yine başarısızlığa uğramıştı.

Travers ve Çelik'in ifade ettiklerine göre, 1/5 Norfolk Taburu Hamilton dahil olmak üzere pek çok kişinin öne sürdükleri

şekliyle, doğal olmayan, savaş dışı olaylarla ortadan kaybolmamış, İngilizlerin sevk idaredeki hataları nedeniyle, Türk hatlarının gerisine düşmüşler ve muharebenin doğasında olan boğuşma sonucunda da öldürülmüşlerdir. Ancak, yaralılara kesinlikle süngü hücumu yapılmamıştır. İki akademisyen, bu savlarını güçlendirmek için, 6 Haziran 1915 tarihinde Türkler tarafından hazırlanıp 10 bin kopya çoğaltılarak müttefik siperlerine propaganda broşürü atılmış olduğunu belgelendirmişlerdir. Burada yazılanların özet olarak içeriği şudur: *"Son aldığımız esirlerin ifadesine göre, subaylarınız, bizim aldığımız esirleri öldürdüğümüze inanmanıza çalışıyorlar. Yalnızca uluslararası yasalarda değil, bizim dinimizde de yaralı ve esirlere iyi davranın emri vardır..."*

Bu muharebede Türk tarafına komuta eden 36.Alay Kumandanı Binbaşı Münip Bey 13 Ağustos 1915 tarihinde verdiği raporunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu rapora göre, İngiliz askerlerinden geri alınan arazi üzerinde 300'e yakın ceset tespit edilmiş, yaralılarla birlikte 35 İngiliz askeri de esir alınmıştır. Ayrıca, bu çarpışmada 250 tüfek ele geçirilmiştir. Buna karşılık Türk tarafının kayıpları arasında 1'i subay olmak üzere 61 ölü, 4'ü subay olmak üzere 169 yaralı bulunmaktadır. Bu sayılar Oglander'in eserinde yazdıklarıyla aynıdır. Süleyman Beyoğlu *85. yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları Sempozyumuna* sunduğu makalesinde öldürüldüğü iddia edilen tutsaklarla ilgili olarak şunları yazmıştır:

> Türkler tarafından esir alınan İngilizler filmde iddia edildiği gibi öldürülmemişlerdir. Nitekim cesetler arasında baygın haldeyken esir alınan 5. Norfolk Taburu'na mensup teğmen George Stewart Fawkes'ın tutsak alınması ile ilgili verdiği ifade bunu açıkça göstermektedir.
>
> Öldürüldüğü ya da kaybolduğu iddia edilen alayın subaylarından Fawkes ve öbür esirlerin kendi el yazılarıyla Türklere verdikleri ifade aynen şöyledir: "12 Ağustos sene 1915'te Anafartalar'da karakol dağı eteğinde tekmil livamız avcıya yayılmış olduğu halde miralayımız gelerek saat tam dörtte ilerlemememizi emretti. Fakat, noktayı nazarımızın ne olduğunu söylemedi. Kumandam altında bulunan takım ile ilerledim. Türk ateşi o

> derecede kesif idi ki, maiyetimde bulunanlar kamilen mahv ve ihlak edildiler, çavuş (Varley e.m.) ile ben kaldım. İlerlememizi söyledim. Yüz yarda kadar daha ilerledik. Çavuş vuruldu, düştü, ben yine aldırmayarak yalnız başıma yürüdüm. 30 yarda kadar yürüdüm ki ben de vuruldum. Çok kan zayi ettiğimden kendimi güç hale ile topladım. Kendime geldiğim zaman semada yıldız parlıyor ve beni ölü zanneden Türkler kafama, vücuduma tüfeklerini koyarak atmaya başladılar (Fawkes'ın gövdesini siper alarak ateş ediyorlar e.m.). Biraz kıpırdasam mucibi helakım olacaktı. Yine kendimden geçmişim. Tekrar geldiğim zaman zabt etmeye uğraştığım Türk siperlerinin içinde ve etrafında şefik ve rahim Türk evlatları gördüm. Bana su, yiyecek verdiler ve omuzlarında taşıyarak müddeât-ı (iddia olunmuş, iddia olunan şey) evveliye mevkiine götürdüler. Bu âli cenabane muameleyi insaniyetkeranenin hakikaten medyunu şükranıyım..."
>
> Eğer esirler öldürülmüş olsaydı, öteki 35 esirin de öldürülmüş olması gerekirdi. Halbuki bunlar öbür savaş esirleriyle birlikte, yaralılar hastanede tedavi edildikten sonra esir kamplarında koruma altına alınmışlardır.

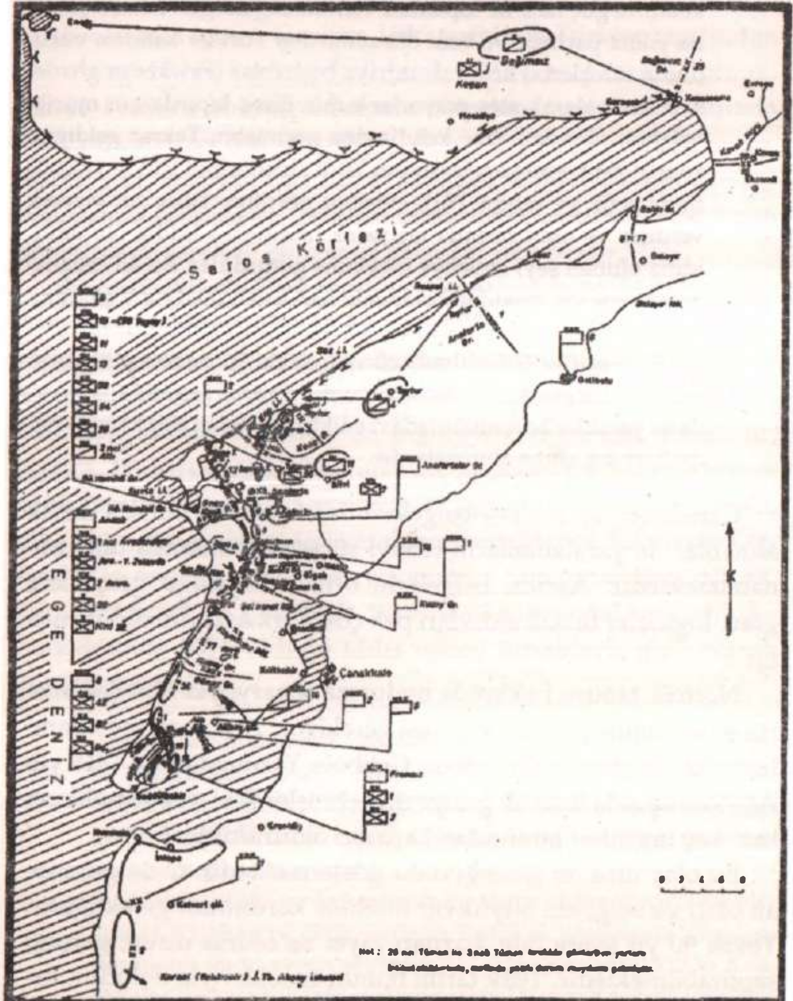
Genelkurmay'ın *Atase* belgelerinden izlenerek burada tutsak alınanlar ile yaralananların tedavi süreçleri hakkında bilgi alınabilmektedir. Ayrıca, belgelerin ortaya koyduğu gerçeklere göre, İngilizler tutsak aldıkları pek çok Türk askerini öldürmüştür.

Norfolk taburu hakkında uydurma senaryoyla film çekenlerin şu sorunun yanıtını vermesi gerekiyor: Kralın seçme adamlarından oluşturulan bu tabur, Gelibolu Yarımadası'na 1915 yılı Ağustos ayında turistik geziye mi gelmişlerdi ki, orada bulunan bazı suç örgütleri tarafından kaçırılıp öldürüldüler?

Bu olay bize bir gerçeği daha göstermektedir. O da geçmişe ait bilgi ve belgenin büyük bir titizlikle korunması gerektiğidir. Yoksa 90 yıl sonra bile, bazıları niyet ne olursa olsun, gerçeği saptırabilmektedir. Türk tarihi bunun örnekleriyle doludur, örneğin; 1915 yılında yapıldığı öne sürülen "Ermeni soykırımı" meselesi gibi...

Gnkur. As.T.ve Stz.E.Bşk.

Ağustos 1915 Sonunda
5 nci Ordu İle 1 nci Ordunun ve İhtilaf Kuvvetlerinin Genel Durumu

21 Ağustos 1915... İkinci Anafartalar Muharebesi

General Hamilton dört günde verdiği 25.000 kişilik yitimden, yılmadı. Gelecek tümenlerle yeniden saldırı yapmayı düşünüyordu. 29.Tümen'i de Seddülbahir'den getirerek, Anafartalar'da yeniden saldırı yapacaktı.

10 Ağustos'ta 54. İngiliz Tümeni'nin büyük kesimi karaya çıktı. Kolordu Komutanı bunu, 11. ve 10.Tümenler arasında kapatılmamış boşluğa (General Hamilton'ın isteği dışında) sürdü. Hamilton'ın hemen saldırı yapılması gereği üzerine de bir gün gecikme için izin alındı. 10. ve 54.Tümenler'le 13 Ağustos saat 16.30'da yapılan bu saldırı boşa çıkarıldı.

Bunun üzerine Kireçtepe'den saldırı yapılması düşünüldü ve 15 Ağustos'ta uygulanmasına karar verildi. Anafartalar'ın en kuzey bölgesi, 5. Türk Tümeni'ne verilmişti. Bu kesimdeki birlikler (127. Piyade Alayı ve 39.Alay'ın 2.Tabur'u ile büyük hizmeti geçecek olan Gelibolu Jandarma Taburu), başına Yarbay Willmer'in getirildiği 5.Tümen karargâhına bağlanmıştı. Bu 5.Tümen karargâhı alayları 7 Ağustos'ta 16.Tümen emrinde Kanlısırt cephesine girdiği için 7 Ağustos'ta, 16.Tümen emrinde Kanlısırt cephesine girdiği için serbest kalmıştı. Mustafa Kemal daha 8 Ağustos gecesi Anafartalar Komutanı olup, tümeninden ayrıldığı zaman bu karargâha uğradığında, bağlı birlikleriyle birlikte boş olduklarını görmüştü. Sonra bu karargâha iş bularak Kireçtepe bölgesine getirmişti.

İngilizler 15 Ağustos günü Kireçtepe yükseklerini denizden ve karadan her çeşit silah ateşiyle dövdükten sonra 54.Tümenlerinden dört taburla saat 15.30'da Arslantepe'ye karşı saldırıya geçtiler. Burada Gelibolu Jandarma Taburu ile 127.Alay'dan küçük bir kuvvet vardı. Tümen Komutanı'nın çok geride olması yüzünden haberlerin geç alınmasından, Arslantepe'ye zamanında kuvvet gönderilemedi. Kanlıtepe'de düştü.

Anafartalar Grubu'nun öteki birlikleri karşısında düşman edimi yoktu. Mustafa Kemal, yerinde duramadı Turşun Köyü'ne, 5.Tümen komuta yerine gitti. Buradan 5. ve 9.Tümenlerden kuvvet göndererek Kanlıtepe'yi geri aldırttı ve tehlikeyi ön-

ledi. Burada, 17 tabur kuvvete varan İngiliz tehlikesi söndürülmüş oldu. Mustafa Kemal bugünkü savaşta, birliklerin ön çizgilerine gitmek istiyordu. İleriye sürdüğü öğelerden kiminin bir sırtın başındaki yolu, iki düşman torpidosunun yaptığı ateşler yüzünden geçemeyerek, burada tıkanıp kaldıklarını gördü. Albay Mustafa Kemal, *Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal* kitabına yazdığı şu satırları, bir kez daha yineledi: *Savaşta yağan mermi yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenleri; ürkenlerden daha az ıslatır.* Ve kendisi bu ölümlü yeri, sıçrayak geçti. Arkasından kurmay başkanıyla buyruk subayları geçtiler. Sonra bu kişisel örnekleri askerin uygulaması izledi. (Erikan, 141)

15 Ağustos'ta Hamilton ile Stopford arasında kavga çıktı. Hamilton ile generaller arasında disiplini zayıflatacak, emir komuta işleyişini yok edecek tartışmaların yaşandığını, rapor ve telgraflardan anlayan Kitchener, üç generali, Stopford, Mahon, Hammersley'i değiştirmeyi önerdi.

Stopford hemen aynı gün azledildi ve Hamilton onun yerine geçici olarak, Batı Cephesi'nde 9. Kolordu'ya komuta etmek üzere gönderilecek Tuğgeneral Sir Julian Byng gelene kadar 29.Tümen Komutanı Tümgeneral Beauvoir de Lisle'i atadı. Julian Byng, Kitchener'in ilk başta Hamilton'a vermeyi reddettiği komutandı.

Türk karşı saldırıları ile Arslantepe de alındı. Kuvveti artırılan düşman ve Türk birlikleri arasında muharebeler 16 ve 17 Ağustos günleri de sürdü. Buradaki savaşlar 2.000 İngiliz, 1.969 Türk yitimine mal oldu. 17 Ağustos'ta 12.Tümen bölgesine yapılan İngiliz saldırısı da geriye atıldı. 6 Ağustos'tan beri güdüm ve yönetimde gösterdiği aksaklıklar sonucunda 9. İngiliz Kolordusu Komutanlığı'na, Seddülbahir bölgesinden General Lisle getirildi. Bu değişmeyi, bazı generallerin istifaları izledi.

Bu değişiklik pek de rahat olmadı; Mahon kendisinden kıdemsiz olan de Lisle'in emrine girmek istemeyerek komutanlıktan affını istedi. Hamilton sakinleşmesi için onu Mondros'a gönderdi ve 10.Tümen'in başına geçici olarak Hill geçti. Stopford'un gidişi Anafartalar felaketinin önemli oyuncularının sahneden çekilmelerinin ilkiydi. Birkaç gün içinde Hammersley,

Sitwell ile Lindley de onu izlediler, ama çok geç kalınmıştı. Askerlerini boş arazide ileri sürebilecek daha genç generaller, mevzilerine sağlam yerleşmiş ve hemen hemen tüm yüksek araziye egemen olan Türklere karşı hiçbir şey yapamayacaklardı. Çünkü bu atamalar çok gecikmişti. Taarruza hazırlanan Hamilton 17 Ağustos'ta Londra'dan 50 bin piyadelik yeni birlikler istiyordu. Steel ve Hart'ın yorumu şöyledir (207):

> Gelibolu Yarımadası'nın tümünde şimdi taktik bakımından üstün mevzilerdeki 110 bin kişilik bir Türk ordusuna karşı sadece 95 bin kişilik bir ordu vardı. Anafartalar'da 20 kilometrelik bir alan, 80 bin kişi gerekirken sadece 50 bin kişiyle tutuluyordu ki, günün kabul edilen savunma oranı metre başına dört kişiydi. Durumu daha da kötüleştiren bir nokta, karşılarındaki 75 bin Türk'ün her gün yeni takviye almalarıydı.

15 ve 16 Ağustos 1915'te iki gün süren Kireçtepe muharebelerindeki İngilizlerin yitimleri 2.000'i bulmuş, Türklerin yitimleriyse, 3 subay 315 er şehit, 8 subay 1.238 er yaralı, 2 subay 85 er kayıp olmak üzere, 1.615'e ulaşmıştı. Mustafa Kemal'in raporuna göre bu sayı 1.636'dır.

17 Ağustos 1915'ten 21 Ağustos 1915 tarihine kadar, Anafartalar bölgesinde 12.Tümen cephesinde Türk siperlerine yanaşmak için yapılan küçük birlik hareketleri dışında önemsenecek bir harekât görülmedi.

Bu süre içinde Türklerin de belirli bir ileri hareketi olmadı. Hareketsiz geçen günlerden yararlanan Türk kıtaları, ileri hatlarını düzeltme, siperlerini tamamlama, geriye bağlantı ve irtibat hendekleri yapmaya çalışmalarıyla uğraştılar. Ayrıca, savunma bölgelerinin tartışmaya yer bırakmayacak şekilde saptanması, tümenler arasında kalan boşlukların kapatılması, karışmış olan birliklerin kendi kıtalarına gönderilmesi ve kıtalar içinde yeniden düzenleme çalışmaları yapıldı. Grubun topçu gücünü artırmak için Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'ndan bazı ağır bataryaların getirtilmesine çalışıldı. 6. Kolordu boşaltılmış durumda olan Saros bölgesinin güvencesini sağlamak için getirildi.

Başkomutanlık, bugünlerde sağlayabildiği tüm kuvvetleri Çanakkale Cephesi'ne göndermişti. Böylece Saros'la Bolayır'a gelecek olan 6. Kolordu'ya ait 24. ve 26.Tümenlerle birlikte Yarımada ve Asya yakasında, toplam olarak 17 tümen, bir piyade tugayıyla Tayfur kesiminde bir Bağımsız Süvari Alayı toplanmış bulunuyordu.

Ece Limanı ile Ağıldere arasında Mustafa Kemal'in yaptığı düzenleme şöyleydi:

5.Tümen: Saros Körfezi'nde Büyük Masırlık ile Tuzla Gölü kuzeyindeki Azmak doğusu arasında;

12.Tümen: Azmak ile güneyindeki Azmakdere arasında (bir taburu Ece Limanı'nda) gözetleme;

9.Tümen: Turşun batısında yedekte;

6.Tümen: Beş taburu ile Sivli'ye gelmiş bulunuyor;

2. Süvari Alayı: Sivli'de.

Kocaçimen Kesimi: 7. ve 8.Tümenler Albay Ali komutasında. Grubun, bütün kuvveti 36.000 savaşçı tutuyordu. İngilizler ise her iki grupta 60.000 savaşçıydı.

Hamilton elindeki dört tümene ek olarak 2. Atlı ve 29. Piyade Tümenleri'ni de aldı. Böylece Anafartalar bölgesinde 25.000 Anzak dahil 35.000 savaşçı olmuştu. Mısır'dan getirilen 2. Atlı Tümen 18 Ağustos'ta Anafartalar Limanı'na çıkarıldı. İki gün sonra Seddülbahir'den 29.Tümen gelecekti.

General Hamilton, ana planından vazgeçmiş değildi. 18 Ağustos'ta 9.Kolordu Komutanı ile görüştü. 21 Ağustos'ta başlayacakları saldırıyı şöyle tertiplediler:

1.Tümen İsmailoğlu Tepesi doğusuna, 29.Tümen Yusufçuk Tepesi'ne saldıracaklardı. Buralar alındıktan sonra, yedekte tutulan 10.Tümen İbrikçe'ye sürülecekti.

53.Tümen ve 54.Tümenler Suvlacık (Sülecik) ile Kireçtepe arasında ikincil saldırı yapacaklardı. 2.Atlı Tümen'den bir tugay yedekte tutularak, gereğine göre kullanılacaktı. Saldırı hedefi Kavaktepe idi. Saldırı, yarım saatlik bir topçu ateşi hazırlığından sonra saat 15'te başlayacaktı. Anzak kolordusu da Kayacıkağılı doğrultusunda saldırıya katılacaktı.

21 Ağustos sabahı birden bire artan telefon ve haberci trafi-

ğinden İngilizlerin bir yandan başka bir yana asker kaydırmakta olduğu ve gemilerden de bazı birlikleri karaya çıkardığı haberleri Grup Karargâhı'na akıyordu. Yine de Türk cephesinde genel bir sessizlik hüküm sürüyordu. Mustafa Kemal bir gün önce verdiği karar doğrultusunda, 12.Tümen cephesine gitti. İsmailoğlu Tepesi-Kayacıkağılı hattından Anafarta cephesinin yarılabileceği düşüncesinden hareketle, 4.Tümen'den 33.Alay, 7.Tümen'in sağ kanadına yaklaştırılmış olmasına karşın 9.Tümen'i de cepheye katmayı tasarlamıştı. Bu düzenlemenin yapılıp yapılmadığını görmek üzere öğleden önce gittiği 12.Tümen cephesinde, 5.Tümen'in sol kanadından Kanlıköprü Deresi'ne kadar olan kısmı 9.Tümen Komutanı'nın yönetimi altında 25. ve 64.Alaylara ve 6.Tümeni de Sivli'den Turşun'a getirmeye karar verdi.

Karargâhına döndüğünde Liman von Sanders'in oraya gelmiş olduğunu gördü, yaptığı düzenlemeyi ona da anlattı ve onayını aldı. Taarruza karşı savunma düzenlerini almışlardı.

21 Ağustos 1915 günü saat 14.30'da 9.İngiliz Kolordusunun çeşitli cins ve çaptaki 85 topuyla Suvla Limanı'ndaki bir zırhlı, üç kruvazör ve iki muhrip, Kanlıköprü Deresi'nden güneye doğru uzanan 12. ve 7.Tümenlerin mevzilerini bombardımana başladılar. Anzak Kolordusu'nun toplarının da katıldığı bu topçu ateşi, özellikle Yusufçuk Tepesi'yle İsmailoğlu Tepesi'ne toplanmıştı. Yoğun ateşler sırasında buradaki Türk siperlerinden pek çoğu harap olmuştu. Yusufçuk Tepesi'nin güneyindeki çalılar, mermi paralanmaları yüzünden tutuştu. Gerek mermilerin çıkardığı toz ve duman ve gerekse yanan çalıların dumanları ve bu arada başlayan toz bulutu, doğal gözetleme olanaklarını azaltmıştı.

12.Tümen'in topçusu, İngiliz topçu ateşi başlar başlamaz, Sülecik ve Mestantepe'yi yoğun biçimde ateş altına aldı. Top sayısı az olan ve buna uygun mermi bulmakta zorlanan İngiliz bombardımanı pek etkili olmadı. Türklerin karşı bombardımanı daha etkili oluyordu. Mustafa Kemal'in taktik düzenlemesi sonucu Türkler, artık iyice mevzilenmişlerdi, bu nedenle ağır toplarla bombardıman yapılamadığı sürece de direnmelerini kırmanın olanağı yoktu.

Anzak ve İngiliz birlikleri taarruza kalkıştı ama daha ilk dakikalarda bile yitirdikleri asker sayısı yüksekti. Topların ateşi sonucu Ağustos sıcağının kavuruculuğuyla birlikte fundalıklar da tutuşuyordu ve askerler bu ateş çemberinin içinde kalıyordu. Anafartalar cephesinin hemen hemen her yanında benzer sahneler yaşanıyordu. Örneğin, 86.Tugay, Anafarta sırtlarının yüksek bir yeri olan 112 Rakımlı Tepe'yi ele geçirmeye çalışıyordu, saldırının başında 1. Munters Taburu vardı. Saat 15'te 700 mevcutlu tabur yola çıktı. En fazla 500 metre ilerleyebildiler ve oraya kadar gidenlerin hiçbiri geri dönmedi. Hepsi makineli tüfeklerle biçildiler. 9 subayla yaklaşık 400 er kaybettiler. Türklerin yoğun topçu ateşi altında ilerlemekte zorlanıyorlardı üstelik fundalıklarla kaplı arazi alev almıştı. Bu nedenle birlikler dağıldı, taarruz bölündü. Yaralılardan çoğu diri diri yandı. Haberleşmeleri koptu çünkü telefon telleri sıcaktan ya kavruldu ya da birbirine yapıştı. Güneyde 11.Tümen cephesine taarruz edenler de farklı engellerle karşılaştı. İsmailoğul Tepelerinin eteklerine doğru hendekler ve su kanalları ile dolu bir araziden taarruza kalkılmıştı. Türkler savunma için çok güçlü bir yer seçtiğinden Avustralya ve Yeni Zelanda taburları çabucak dağıldı.

Hamilton ve karargâhı henüz kabullenmese de, artık taarruzlar çok başarısız oluyordu. Tuğgeneral Cox'un komutası altındaki Anzak Kolordusu'ndan alınan karma tugayın Bombatepe'yi alması buyruldu, 500 kadar Avustralyalı askerin yaptığı taarruz, Kayacıkdere Vadisi'nden yan ateş altında kaldı ve hepsi öldürüldü. Bombatepe'nin altındaki Yeni Zelanda ve İrlandalı grubun durumu çok tehlikeliydi. Türkler gece boyunca yukarıdan aşağı elbombaları yuvarlayıp süngü hücumları denediler. Bombatepe konusunda çok ısrarcı oldular, çünkü bu küçük tepe, Azmakdere ile Kayacıkdere vadileri arasındaydı. Hem Arıburnu ile 9. Kolordu arasındaki bağlantıyı sağlıyordu hem de Azmakdere vadisinden Türk hatlarına kadar görüşü sağlıyordu. Hamilton'ın planlarında taktik önemi olan bu tepenin alınması için 22 Ağustos sabahı da hatta 27 Ağustos'ta da hücumlar düzenlendi. Anzak Kolordusu artık tükenmişti.

Mustafa Kemal'in 21 Ağustos muharebeleri için yorumu şöyledir:

> 8 Ağustos'ta (21 Ağustos 1915) düşmanın en az biri taze olmak üzere üç tümen ile yaptığı taarruz neticesinde beş bin ölü ve bir buçuk misli yaralıya karşılık, yalnız 7.Tümen cephesinde 40-50 metrelik bir siper hattına girmeye muvaffak olmuştur. Buna karşılık zayiatımız iki bin beş yüz miktarındadır. Düşmanın maksadı, Kayacıkağılı, İsmailoğulu tepelerini, Yusufcuk Tepesi'ni zapt ederek grubun cephesini yarmak ve bu hat içinden doğuya ilerlemekti. Düşman büyük bir azimle ve çok inatçı taarruzlar yaptı. İngiliz asilzadelerinden oluşan süvari alayını bu uğurda feda etti. Düşmanın en kalabalık bir şekilde hücumlar yaptığı cephe, 12.Tümen cephesiydi. Bu tümen kıtaları ve bilhassa 34.Alay ile bunu süratle yetişerek tam zamanında takviye eden 9.Tümen'in 64.Alay'ının kısımları, yaya süvari tümeninin son inatla yaptığı hücumları göğüs göğüse, süngü süngüye karşılayarak imha etmiş ve başarı neticesini göstermişlerdi.

Taarruza kalkan İngiliz gücü dört tümendi ve başta 12.Tümen olmak üzere kendisinden daha az sayıdaki Türk birlikleri karşısında 5.000 ölü ve 9.000 yaralı verdiler. Toplam yitikleri 14.000 civarındaydı. Bu sayılar Celal Erikan'ın *"Komutan Atatürk*'ünde verilmektedir ve görüldüğü gibi çok yüksektir. 21 Ağustos'ta başlatılıp 22 Ağustos'ta da sürdürülen taarruzlarda iki tarafın yitimleri hakkında verilen sayılarda farklılıklar göze çarpmaktadır.

Türk resmî tarihine göre yalnızca 22 Ağustos'taki 9. İngiliz Kolordusu'nun yitimi, yaralı ve ölü 6.558 askerdir. İngiliz kaynakları da bu sayıyı 5.000 ile 8.500 arasında vermektedir. Bunun karşılığında da İsmailoğlu Tepesi'nin batı yamaçlarında ve Azmakdere kuzeyinde birer küçük mevzi elde etmişlerdir. Bombatepe'ye saldıran General Cox'ta, sadece Kayacıkağılı bölgesinde Türk siperini almış. Oglander'e göre karşılığında 1.300 asker ölü ve yaralı vermiştir.

Türkler'in yitirdiği asker sayısını Türk resmî savaş tarihi şöyle vermektedir: 12.Tümen 350 şehit, 561 yaralı, 281 kayıp ol-

mak üzere toplam 1.192; 7.Tümen'in toplam yitimi ise 1.406 askerdir. Toplam 2.598 asker yitirilmişti.

Bu muharebelerde de Mustafa Kemal'in komutanlık niteliğinin öne çıktığını görüyoruz. Daha önce de olduğu gibi önsezisi ile 6.Tümen'i Turşun dolayına, ileri alacağını söyleyip cephe emirlerini yazdırırken, İngiliz taarruzu başlamıştır. Saldırının başlamasıyla yedekleri harekete geçirmesi, olayların gelişeceği noktaları sezinleyerek buralara sürmesiyle rastlantılara egemen olması, askerî tarihçilerce iyi bir taktisyen olarak değerlendirilmiştir.

27 Ağustos'taki saldırının da Türkler tarafından püskürtülmesi İngiliz cephesindeki komutanların yetersizliğini açığa çıkarırken, savaşan birliklerin de 25 Nisan'da karaya çıkan askerler olmadığını, onların neredeyse tamamen savaş dışı kaldığını, bu muharebelerdekilerin deneyimsiz olduğunu, deneyimli olanların da yorgun olduğunu ve bunun doğal sonucu olarak da disiplini yitirdiklerini ortaya koymuştur. Nitekim bir süre sonra Hamilton da dahil olmak üzere komuta heyeti değiştirilecektir.

Karşılıklı taarruzlar ve süngü hücumuyla geçirilen bir günün ardından, 28 Ağustos gün ışıdığında Türk birlikleri şehit-yaralı 679 asker, Anzak Kolordusu ise 1.100 asker yitirmişti. Karşılığı da Bombatepe'de bir bölüklük siper ele geçirilmişti. Hamilton'ın planlarında taktik değeri olan bu tepe, yedi gün süresince sürdürülen taarruzlara karşın Türklerin elinde kalmıştı.

Bu muharebe, Anafartalar bölgesinde yapılan son harekât olmuştu. Bundan sonraki gün ve aylarda Anafartalar ve Arıburun cephesindeki muharebeler, hareketliliğini yitirmiş; İngiliz kuvvetleri çekilip gidene kadar, siper muharebeleri halinde çarpışmalarla sürüp gitmişti. Buna rağmen 5.Ordu Komutanı, gelecekte yapılabilecek yeni bir çıkarma hareketine karşı hazırlıklı bulunmak için bazı yeni girişimlerde bulunmuştu. Saros ve Asya grubunda yeni düzenlemeler yapıldı.

Anafartalar'da çarpışmalar sürerken Arıburnu'nda olaylar durulmamıştı.

Arıburnu cephesinde yapılan kanlı muharebeler, iki taraf si-

perlerinin birbirine pek yaklaşmış olmasından dolayı, hareketliliğini yitirmiş; siper muharebeleri durumuna gelmişti. Bu cephedeki en kanlı muharebeler, özellikle Kırmızıtepe, Merkeztepe ve Bombasırtı dolaylarında olmuştu.

Ağustos ayında Arıburnu cephesinde meydana gelen bu siper muharebeleri sırasında Türk birliklerinin ortalama günlük zayiatı, 90-130 şehit ve yaralıyı bulmaktaydı. Bu ay içindeki tüm zayiatsa, 3.262 şehit ve yaralıyı bulmuştu.

Savaş alanında askerler kendilerine verilen emirleri korkusuzca, gözlerini kırpmadan ölüme giderek yerine getirirken, cephe gerisinde Türk komutanlar arasında ilginç olaylar yaşanmaktadır. Enver Paşa ile Mustafa Kemal arasında yaşananlar, savaş olurken bile, komutanların insana özgü olan kıskançlık, kuşku, endişe gibi duygu ve davranışlardan sıyrılamadıklarının çok özel örnekleridir.

Başkomutan Vekili Enver Paşa İkinci Anafartalar Muharebesi'nin hemen ardından 23 Ağustos 1915'te Kurmay Başkanı Tümgeneral Bronzar'la birlikte yarımadaya gelerek cepheleri yıldırım hızıyla gezip İstanbul'a dönüşünden sonra 5.Ordu Komutanlığı'yla yaptığı yazışmalarda Arıburnu cephesi, sağ ve sol kanat bölge komutanlıkları adı altında ikiye ayrıldı. Cephesi Sazlıdere'ye kadar uzayan 19.Tümen'in bir komuta altında yönetilmesinin sakıncalı olacağı kararına varıldı. Bu, Mustafa Kemal'e karşı duyulan gizli bir kıskançlığın etkisiyle alınan karardı.

Enver Paşa, İstanbul'a döndükten sonra 29 Ağustos 1915 tarihinde gönderdiği telgraf emrinde şöyle diyordu: *"Anafartalar Grubu'ndaki altı tümenin bir komuta altında sevk ve idaresinin mümkün olamayacağını gördüm..."*

Liman von Sanders, bir yandan verilen emre göre kolordu komutanlık atamalarını yaparken, öte yandan da büyük değer verdiği Mustafa Kemal'i görevinden almamak için, Enver Paşa'ya özel bir yazı gönderiyordu. Buna, İstanbul'dan 4 Eylül 1915 tarihinde yanıt geldi. Başkomutan Vekili imzalı telgrafta şunlar yazılıydı: *"Anafarta Grubu'nun devamına, bu grup içindeki tümenlerin şimdilik yalnız 2. ve 15. Kolorduları oluşturmasına ve*

grup komutanlığının 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal tarafından yapılmasını yüksek önerileriniz veçhile uygun gördüm..."

Sanders'in müdahalesiyle Albay Mustafa Kemal görevinde kalırken bu kez de hakettiği generallik rütbesiyle öldüllendirilmesi de yine Enver Paşa tarafından engellenmiştir ya da geciktirilmiştir. İkinci Anafartalar zaferinden sonra Albay Mustafa Kemal'in generalliğe yükseltilmesi hakkındaki 5.Ordu Komutanlığı'nın önerisini Enver Paşa iki üç ay beklettikten sonra padişaha sunmuş ve bu yüzden Mustafa Kemal, gecikmeyle general olabilmişti. Mustafa Kemal, 1 Haziran 1915'te albaylığa, 19 Mart 1916'da tuğgeneralliğe yükseltilmiştir.

Mustafa Kemal albaylığa yükseltilirken de benzer haksızlığa uğramıştır. Bu olay emekli general Remzi Yiğitgüden'in tanıklığıyla Türk Silahlı Kuvvetler tarihine de geçirilmiştir.

> Yarbay Mustafa Kemal'in Arıburnu cephesinde 19.Tümen komutanıyken 5.Ordu'ca albaylığa yükseltilmesi hususunda yapılan öneri, tıpkı generalliğe yükseltilmesi işinde yapıldığı gibi, hayli geciktirilmişti.
>
> Geciktirmeleri sezinleyen Mustafa Kemal, terfisine engel olan nedenleri anlamak üzere 5.Ordu Karargâhı 1. Şube Müdürü Vekili Yüzbaşı Ali Remzi'yi (sonra general Yiğitgüden), bir bahaneyle Kemalyeri'ndeki karargâha getirtmişti. Fakat gerçeği tam öğrenemeyince, telefonla 5.Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım'ı (İnanç) telefonla bularak şunları söylemiştir: *Biliyorum, yoluma engeller tertipleniyor. Fakat ben Albay değil, düşünemeyeceğiniz derecede daha büyüğünüz olacağımı. Buna göre, gerekenleri ikaz etmeniz yararlı olur...*

Dördüncü Bölüm

ONURLU BİR YENİLGİNİN ARDINDAN BAŞARILI KAÇIŞ

Kalacak mıyız çekilecek miyiz?
Kitchener

General Fahri Belen savaşı yorumlarken (Çanakkale Savaşı,15) şunu söylüyor: *"Yenilmez İngiliz donanmasının uğradığı akıbetten komutanlar değil, strateji kurallarını ihmal eden devlet adamları sorumludur. Boğazlar ve Trakya bölgesinde altı Türk kolordusu varken, donanmayı tahkim edilmiş bir Boğaz'dan geçirmek ve Boğaz kıyıları işgal edilmeden beş tümenlik bir kuvveyi seferiyeyi İstanbul'a getirmek planının şansı çok azdı."* Bu yorum, savaşta politikacılar mı yoksa askerler mi etken olmalıdır sorusuna aranan yanıttır. İngiltere cephesinden olaya bakınca, karar vericiler açısından iç işleyiş olarak, politikacıların birincil aktör olması bu durumu doğurmuştur gibi bir yargıya varılabilir ancak, muharebe meydanlarında, komutanların müdahalesiyle alınacak taktik sonuçların da strateji değişikliği ve yeni strateji yaratabileceği gerçeği de unutulmamalıdır. Kısacası, muharebe, *generallerle* kazanılır, masa başında politikacılarla kaybedilmesi başka bir tartışmanın konusudur.

İsmet İnönü *Hatıraları*'nda (1.kitap, 104) Çanakkale savaşlarını yorumlarken şöyle diyor:

Çanakkale'nin kara seferi bir baskınla başlamış ve parça parça takviye edilerek, Dünya Savaşı'nın kanlı ve kahraman tabiatında en önde destanlarından biri bu suretle cereyan etmiştir.

> Çanakkale cephesinde, yani Arıburnu ve Seddülbahir'de inanılması güç yakınlıkta bir siper savaşı cereyan etmiştir. Cephelerin yakınlığı, muharebe hatlarının düşman donanması tarafından dövülmesini belki mümkün kılmıyordu. Fakat bu hatların gerileri, hatta sahiller ve Boğaz'ın içindeki sefer vasıtaları sürekli ateş altındaydı.
>
> Çanakkale cephesine hemen tüm Osmanlı ordusu bir kez girmiştir. Her taze kıta ayağının tozu ile bir taarruz hareketine katılır ya da böyle bir hareketi karşılar ve yirmi dört saatlik bir boğuşmadan sonra on beş bin kişilik bir tümen olarak savaşa girmişse, en çok yedi sekiz bin kişilik bir kuvvet olarak Çanakkale Savaşı'na alışmış olurdu.

Bu anlatım, Çanakkale Savaşları'nın ne denli ağır kayıplara yol açtığını, ne denli kanlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Anafartalar muharebeleri sonunda, iki taraf kuvvetleri de, taarruzi hareketlerden çok siper muharebelerine dönüşen çarpışmalarla Eylül ayına girmişlerdi. Eylül ayının başlarında Suvla Körfezi çevresinde siper savaşları sürerken sinirler yeniden gerilmeye başladı. Liman von Sanders düzenli olarak neredeyse her gün Mustafa Kemal'in karargâhını ziyaret ediyordu. Türk tarafında komuta değişiklikleri yapıldı. Esat Paşa'nın kurmayı olarak Fahrettin'in (Altay) yerine Binbaşı Eggert'in getirilmesiyle, komuta yapısında Almanların söz sahibi olması pekiştirildi. Mustafa Kemal'in sorumluluğu altındaki bazı Osmanlı birliklerini de Alman subaylar yönetiyordu. Albay Verle ordu ağır topçu komutanlığına atanırken, Alman batı cephesinden gelen Albay Gressman da tüm 5.Ordu Topçu Komutanlığı'yla görevlendirilmişti. Enver Paşa, 4 Eylül'de İtalyan kuvvetlerinin yarımadaya çıkma olasılığına karşı önlemlerin alınması için emir gönderdi ama bu harekât gerçekleşmedi. İngilizler 6 Eylül'de Anafartalar karşısındaki kıyılara üç tabur asker çıkardı,

öğleden sonra da asker nakliyatına devam etti. Bunların beklenen İtalyan kuvvetleri olmadığı sonradan anlaşılabildi.

Anafartalar bölgesinde Türk tarafı İngilizler'in taarruz hazırlığında olup olmadığını anlamak için, bölgesinde tüm topçu bataryalarıyla 6 Eylül'de bir topçu baskını yaptı. Böylece, İngilizlerin ileri hatlarını takviyeye zorlatmak ve yeni takviye kuvvetleri alıp almadığını ortaya çıkarmak istemişti. Ama, İngilizler bundan pek etkilenmediler, çünkü bu baskında her batarya, cephane stokunun azlığından dolayı, ancak 30-40 mermiyle bu ateşe katılabilmişti.

Kuzey ve Güney grubu bölgelerinde yeni düzenlemelere gidildi. Eylül ayının sonuna gelindiğinde Başkomutanlık Vekâleti 5.Ordu'ya telgrafla İngiliz gazetelerinin, 20.000 kişilik bir çıkarma kuvveti hazırladığını yazdığını bildirdi. Olası çıkarma bölgesinin Saros olacağını ve buna göre hazırlık yapılmasını önerdi. Oysa Sanders, İngilizlerin elde edilmiş köprü başlarını tutmak dururken böyle bir harekâta kalkışmayacağı görüşünde olduğunu belirtti. 20 Eylül'de Mustafa Kemal hastalandı ve sıtmaya yakalandığından kuşkulanıldı. Sağlığının bozulmasıyla hırçınlığı arttı (Mango,151). 24 Eylül'de Yarımada'ya gelip Conkbayırı siperlerini dolaşan Enver Paşa'nın karargâhını ziyaret etmemesi bardağı taşıran son damla oldu. Mustafa Kemal uğradığı hayal kırıklığına daha fazla dayanamayarak 27 Eylül'de istifa etti. Liman von Sanders kararını değiştirmesi için ona Türk subayları gönderdi, ama Mustafa Kemal vazgeçmedi.

Liman von Sanders, Mustafa Kemal ile Enver arasındaki soğukluğu gidermek için uğraşıyordu. 30 Eylül'de Enver'e yazdığı mektupta Gelibolu Yarımadası'nın savunulmasında Mustafa Kemal'in gösterdiği başarıyı övüp, istifasının kabul edilmemesini istedi. Sanders istifa mektubunu göndermeksizin, bu olayı bir mektupla aktarmıştır. Enver buna uyup Mustafa Kemal'e bir telgraf çekti:

> Rahatsızlığınızı işittim. Müteessir oldum. Son defaki Çanakkale ziyaretimde çeşitli mevzileri görmek istediğimden, sizi ziyarete zamanım kalmamıştı. İnşallah yakında tamamen sağlığınıza ka-

> vuşur ve bugüne kadar olduğu gibi, kumanda ettiğiniz kıtaatın başında başarıyla görevinize devam edersiniz.

Mustafa Kemal buna yanıtını Ekim ayının başında verecektir.

Siper muharebeleri ve karmakarışık durumda olan birliklerin düzenlenmesi çalışmalarıyla geçen Eylül ayında, Anafartalar cephesinde, Genelkurmay kaynaklarına göre Türk zayiatı haftada yaklaşık olarak şehit ve yaralı olarak 500 kişiyi bulurken, Arıburnu cephesindeyse, bir ay içinde, 300 kişiyi geçmemiştir. Bu ay içinde 5.Ordu'nun personel sayısının 5.282 subay ve 255.728 erden oluştuğu ifade edilmiştir.

Mustafa Kemal'in Enver'e yazdığı 4 Ekim 1915 tarihli teşekkür mektubunda, kendisinin başka tasarıları olduğunu görmek mümkündür:

> Rahatsızlığımdan dolayı yüksek iltifat ve teveccühlerinize özel olarak teşekkür ederken, bendenizi yakında meydana gelmesi muhtemel vakalar için hazırlanan kuvvetin başında da bulundurarak zatı devletlerine daha büyük hizmetler verilmesine mazhariyetle taltif buyuracağınızdan eminim.

3 Eylül'de Osmanlılar askerî bir bağlaşma sağlanması karşılığında Batı Trakya'daki Demoteko'yı Bulgarlara bıraktılar. Böylece Balkanlar'da yeni bir harekât sahası açılıyordu. Mustafa Kemal'in beklentisi Makedonya'daki kuvvetlerin başına komutan olarak atanmaktı.

Eylül ayı içinde bir Fransız ve bir İngiliz Tümeni, Çanakkale'den alınmış, 5 Ekim 1915'te Selanik'e çıkarılmıştı. Aynı gün Makedonya yerine Mustafa Kemal'e, General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerinin Kuttül-Amare'yi ele geçirip Bağdat'a baskı yaptıkları Irak'taki ordunun komutanlığı önerildi. Buna karşılık olarak, İzzettin Çalışlar'ın günlüğüne 6 Ekim'de yazdığına göre Mustafa Kemal, tüm Irak'ın genel valisi ve komutanı sıfatı verildiği ve kendi kurmay heyetini seçme olanağı tanındığı takdirde bu görevi kabul edeceğini bildirdi. Mustafa Kemal'in istediği olamayacaktı; çünkü Mezopotamya'daki 6. Ordu komutanlığı görevi Ekim ayının ortasında (Ça-

lışların anıları 14 Ekim diyor) yaşlı Alman Mareşal von der Goltz'a verildi. Trakya'daki 2. Osmanlı Ordusu'nun başına da Alman Albay Back getirildi. Üstelik Liman von Sanders'in itirazlarına karşın bu ordu, Gelibolu'dan çekilen birliklerle güçlendirildi ve onların yerine yetersiz Arap askerleri gönderildi. 14 Ekim'de Esat Paşa (Temmuz'da Orgeneral olmuştu) Birinci Ordu Komutanlığı'na tayin oldu.

General Hamilton, 17 Ekim'de görevden alındı, yerine, general Sir Charles Monro atandı. Emir subayı kendisine Londra'dan çekilen telgrafı getirdiğinde Hamilton çadırında yatağına girmişti. Telgrafta, bunu takiben gönderilecek olan ikinci mesajın son derece gizli ve kişiye özel olduğu, bunu bizzat General'in deşifre etmesi gerektiği bildiriliyordu. Hamilton ikinci mesajda gelecek haberin içeriğini anlamış olduğundan, mesaj gelse bile kendisini uyandırmamasını, sabahleyin deşifre yapacağını söyledi. Ertesi sabah şifresini çözdüğü mesajda şunlar yazılıydı:

> Hükümetimiz, karşılaşmış olduğunuz güçlüklere rağmen görevinizi kahramanca yerine getirmek hususunda göstermiş olduğunuz gayretleri takdirle karşılamakla beraber, sizinle şahsen görüşme olanağını yaratmak için, kumandada değişiklik yapma kararını almış bulunmaktadır...

Akşam *Triad* yatında şerefine verilen yemeğe katıldı. Ertesi gün öğleden sonra Braitwaite ile birlikte, kendilerini İngiltere'ye götürecek olan *Chatham* kruvazörüyle hareket etti. Alan Moorehead'ın yazdığına göre, yeni komutan, Çanakkale'ye gelmek için acele etmedi. Londra'da birkaç gün kalıp Savaş Ofisi'nde sorunu inceledi. İlginçtir, Teğmen Mehmet Fasih'in anılarına göre düşman 19 Ekim 1915 tarihinde, pazar günü, Anafartalar ve sağ cenahtan çekilmiş ve 94.Fırka düşman siperlerini zaptetmiş.

Gelibolu'ya gelmek için acele etmeyen Monro, 28 Ekim'de –Hamilton'un ayrılışından on gün sonra– Kurmaybaşkanı General Lynden Bell ile birlikte İmroz'a geldi. Churchill, 22 Ekim akşamı onları geçirmeye gelmişti. Tren istasyondan ayrılırken

Monro'nun kompartımanına bir tomar kâğıt atarak şunları söyledi: *"Unutmayın ki, Gelibolu'da bir bozgun Corunna felaketi kadar büyük olabilir."* Churchill sefer hakkında kendi anılarında Monro için şöyle diyor: *"Hızla karar verebilen bir subay. Geldim, gördüm, zaptettim..."*

Churchill'le aynı düşünceleri paylaşmadığı anlaşılan Kitchener sabırsızlık içinde şunu soruyordu: *"... Kalacak mıyız çekilecek miyiz?.."*

Monro 30 Ekim'de Yarımada'ya hareket etti. O âna kadar hiçbir komutanın gezemediği bir hızda, altı saat içinde üç köprübaşını da bir muhriple dolaştı. Raporlar aldı, kuvvetlerin zayiatı neredeyse yarı yarıyaydı. Ama kimse çekilmeyi düşünmüyordu. Gelibolu'yu boşaltma bir çeşit ölüm demekti.

Koalisyon güçleri cephesinden, Ekim ayı içinde açılan karşılıklı ateşler sonucu yaralananlardan ayrı olarak, Seddülbahir ve Arıburnu kesimlerinde günde ortalama iki yüzer kişi, Anafartalar kesimindeyse, günde 300 kişi hastalanarak yarımadadan ayrıldı. Bu sıralarda İngiliz toplarının atışları günde iki mermiye kadar indirilmişlerdi.

Ekim ayı içinde Türk tarafındaki asker sayısında azalma olmadığı, artış yapıldığı dikkatleri çekmektedir; Genelkurmay kaynaklarında, 5.500 subay ve 310.000'den fazla er bulunduğu yazılıdır. Bunun yanı sıra tıpkı karşı tarafta olduğu gibi Türk tarafında da komuta kademesinde değişiklikleri yapılmış, bazı Alman subaylar sorumlu komuta mevkiilerine getirilmiştir.

Monro 29 Ekim'de İmroz'dayken boşaltma planları üzerinde çalışmaya başlamıştı. Yalnız Anzaklar çarpışmalara devam edebilecek durumdaydı. Monro Kitchener'e gönderdiği raporda boşaltma sırasında kırk bin askeri kaybedebileceklerini yazdı. İngiliz birliklerinin çekilişinden yaklaşık iki ay önce Almanya kaynaklı bir istihbarat geldi. Buna göre, *"Düşman 1 Kasım'da Gelibolu'ya yeni bir çıkarma yapacaktı."* Ardından Berlin'den bir istibarat raporu daha iletildi, habere göre de İngiliz donanması 24 Kasım'da Çanakkale'yi yeniden zorlayacaktır. Her iki rapor önce 5.Ordu Karargâhı'nı karıştırdı ancak asılsız çıkmıştı.

Almanya'dan bu yanlış bilgiler gelirken İngiltere-Fransa koalisyonu geri çekilme planları yapıyordu. Bu arada çok uzun süredir beklenen Alman topçu cephanesi de 5 Kasım'da Gelibolu'ya geldi. Savaş bitiyor, aylardır yazışma üstüne yazışma yapılarak istenen cephane iş işten geçtikten sonra geliyordu. İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan görüşmeler sonucu, 4 Kasım'da donanmanın kendilerine yardımcı olamayacağı sonucunu çıkaran Kitchener, Birdwood'a birlikleri çekme planları üzerinde gizlice çalışması talimatını gönderdi. Fransızlar kendisine boşaltmaya karşı olduklarını söylediler. Buna sevinen Kitchener gönderdiği talimatın geçersiz olduğunu belirten ikinci bir telgraf gönderdi ama muhatabı olan Keyes bu mesajı hiç alamadı. Londra'da politikacılarla komutanlar, komutanlarla komutanlar arasında kararsızlığın yarattığı bir karmaşıdır gidiyordu. Bu arada hasta olan de Robeck'in yerine Wemyss atandı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale çıkarmaları

Çanakkale çıkarmaları, dar kapsamlı olarak, Gelibolu Yarımadası çıkarmalarının harp tarihi açısından şematik sınıflandırılması esasına göre değerlendirilip hazırlanmıştır.

Genel sınıflandırma açısından Çanakkale çıkarmaları:

1) Çıkarma amaçlarına göre harekâta baktığımızda, deniz kuvvetlerinin geçemediği boğaz bölgelerini açmak amacıyla yapılan çıkarmalara bir örnek olarak görmekteyiz. Burada ana hedef Kilitbahir Platosu'nu ele geçirip, boğaz tabyalarının arkasını almak ve bu suretle Rumeli yakasına egemen olmaktır. Kilitbahir Platosu'nun, Anadolu yakasındaki Tabya ve bataryalara hâkim yükseltileri işgal edilip yarımada tarafındaki merkez istihkâmları ele geçirilince Anadolu yakasındaki istihkâmların susturulması kolay olacaktır.
2) Çıkarmalarda güdülen amaçların kapsamına göre çıkarma sonucu genel durumu etkileyecekse ve çıkarma değişik ni-

telikteki birliklerden oluşan kombine operasyonlar şeklinde oluyorsa bu stratejik bir çıkarma olup Çanakkale'de 25 Nisan 1915 günü Seddülbahir ve Arıburnu'na yapılan çıkarmalar genel olarak bu sınıflandırma kapsamındadır.

3) Güdülen amaca göre taktik çıkarma olarak vasıflandıracağımız operasyonlara da rastlamaktayız. Bunlarda amaç, taktik olup orta büyüklükteki kuvvetlerin iştirak ettiği bu tip çıkarmalarda amaç, ihtiyatları üzerine çekmek, bir cephenin yan ve gerilerini kuşatmak, (Arıburnu Cephesi'nin) düşman kuvvetlerinin sıyrılmasına mâni olarak imha etmeye çalışmak gibi Anafartalar'da 6 Ağustos 1915 gecesi başlayan çıkarmalar, taktik çıkarmalara örnek teşkil etmektedir.

4) Komando hareketleri ve keşif çıkarmaları: 19 Şubat 1915, 25 Şubat 1915 deniz bombardımanlarından sonra, Kumkale'ye ve Seddülbahir'e yapılan çıkarmalar buna örnek teşkil eder. Bu çıkarmalardan;
   a. Susturulan tabyalardaki topların ve tesisatın tahribi,
   b. İmkân dahilinde kıyılardaki savunma tesisat ve teşkilatları hakkında keşif, amaçlanmıştır.

5) Çıkarmalar katılan kuvvetlere göre kombine harekâtlar sınıflandırması kapsamında ele alınırlarsa; 25 Nisan 1915 çıkarmaları denizde başlayan ve karada biten orta çaplı bir amfibi harekâta örnek teşkil etmektedirler. (Donanma-Kara Ordusu işbirliği ile.)

6) Kıyıların savunma derecesine göre yapılan sınıflandırmalarda ise "gözetlenen veya zayıf tahkim edilmiş kıyılara çıkarma" sınıflandırmasına;
   a. Seddülbahir de, X, Y ve S kumsallarına yapılan çıkarmalar,
   b. Arıburnu sahillerinde yapılan çıkarmalar, örnek gösterilebilir.

Seddülbahir'de W, V kumsallarına yapılan çıkarmalar ise "Sahra sistemi ile berkitilmiş" kıyılara çıkarma sınıflandırmasına örnek teşkil etmektedir.

7) Çıkarmalar çıkarma kuvvetlerinin deniz üzerinde yaptıkları yolculuğun uzunluk ve kısalığına göre de sınıflandırılırlar. Çanakkale çıkarmalarına bu açıdan bakarsak özel bir durum görmekteyiz. Hem yakın hem de uzun yolculuklu bir çıkarma örneği görülmekte olup önce anavatandan (İngiltere), Dominyolar'dan (Avustralya) birlikler, ileri üsler'e (Mısır, Limni Adası, Bozcaada ve İmroz Adası) (ileri üsler) uzun yolculuk yaptıktan sonra buralarda gerekli ikmal üsleri ve tesisler kurulmuş ve bilahare kısa yolculuk esaslı çıkarma statüsünde birlikler çıkarılacak kıyılara göre tertip edilmişlerdir.

A. Stratejik ve taktik çıkarmalarda çıkarmanın bütünlüğü içinde bazı temel farklılıklar gösterilerek ayrıca bir sınıflandırma daha yapılmıştır.

1) Esas Çıkarmalar,
2) İkinci Derecede Çıkarmalar (Tali Çıkarmalar) ve Sınırlanmış Çıkarmalar,
3) Gösteriş Çıkarmaları Hareketleri.

Yukarıdaki sınıflandırmalar açısından 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda yapılan operatif çıkarmalara bakarsak;

Esas Çıkarmalar: Seddülbahir kıyı koyları, Hamilton'ın hazırladığı plana göre esas çıkarma yeriydi. Çıkarılacak kuvvetlerin çoğunluğu, donanma ateş desteğinin büyüğü ve çıkarılacak malzemenin önemli bir kısmı bu bölgeye ayrılmıştı.

İkinci Derece Çıkarmalar (eski deyimle "tali çıkarmalar"): Burada gaye, esas çıkarmaya yardımcı olmak, düşman kuvvetlerini dağıtmak, manevra imkânları kazanmaktır. Kabatepe kuzeyine Arıburnu mıntıkasına 25 Nisan 1915 sabahı 4.30'da başlayan baskın tarzındaki çıkarma buna örnek teşkil etmektedir. Bu bölgeye 2 tümenli Anzak Kolordusu çıkarılmıştır. Bunlar yarımadanın güneyindeki Türk birliklerinin irtibat ve ulaşımını kesecek şekilde sırasıyla Kocaçimen silsilesine uzanan 1, 2 ve Topçular sırtı tabir edilen 3. sırtları zapt edip Maltepe ele geçirecekler ve sonra Eceabat'a doğru seri manevra ile ilerlenecekti.

Sınırlanmış çıkarma'ya örnek olarak takviyeli bir Fransız ala-

yının Kumkale'ye 25 Nisan 1915'te yaptığı çıkarmayı örnek verebiliriz. Bu operasyonda amaç bu bölgedeki topçu gücünün esas çıkarma yeri olan Seddülbahir'e etkisini azaltıp susturmak, buradaki Türk birliklerini tespit etmek idi. Nitekim buradaki kolordu komutanı Weber Paşa çıkarmayı öncelikle Anadolu yakasından beklediği için, buradaki Türk birliklerinden takviye kuvvetleri, zamanında Avrupa yakasına geçirilememiş ve çok kıymetli ve kritik zaman harcanmıştır.

Gösteriş Çıkarmaları: Saroz ve Beşige Koylarına yapılan gösteriş hareketlerini buna örnek verebiliriz. Bu harekâtlarda amaç düşman kuvvetlerini üzerine çekmek esas ve ikinci derece çıkarmaların başarılı olmasını sağlamak için bu gösteriş mıntıkalarından kuvvet kaydırmalarına mâni olmak için yapılmışlardır. Gelibolu'daki gösteriş çıkarmaları bu açıdan başarılı olmuşlardır.

Gösteriş çıkarmalarının amaca ulaşmasının baş şartı bu gösteriş mıntıkalarının karşı tarafın esas çıkarmayı beklediği kıyılardan seçilmesidir. Nitekim 5. Türk Ordusu komutanı Mareşal Liman Von Sanders'in esas çıkarma beklentisi Saros Körfezi'nde Bolayır mıntıkası olduğundan bu körfezde Bakla Burnu'na karşı yapılan gösteriş çıkarması etkili olmuştur (1.200 deniz piyadesi, 9 nakliye gemisi, 6 mayın tarayıcısı birkaç kruvazör bu iş için ayrılmıştır). Liman Paşa'nın esas çıkarmayı buradan beklemesi 5. ve 7. tümenlerin harekâtını 12 saat erteletmiştir. Bugün geriye dönüp baktığımızda insan üzülerek görmektedir ki, bu gösteriş hareketleri yapılmasa bile, 5.Ordu sevk ve idare makamının ilk çıkarma günü hakiki çıkarmanın, yarımadanın güneyine yapıldığına tam bir kanaat getirip Bolayır ve Beşigeler mıntıkasındaki kuvvetleri hemen esas çıkarma bölgelerine sevk etmesi şüpheliydi. Çıkarma yapanlar açısından burada bir mahsurlu noktayı belirtmekte fayda görmekteyiz, şöyle ki; 25 Nisan sabahı yapılan esas ve ikinci derece çıkarma mıntıkalarına çıkacak kuvvetler ve vasıtalarından buraya ayrılanlar kuvvetlerin dağılması mahsurunu yaratmış ve İngilizler bundan ders alarak Ağustos 1915 Suvla taktik çıkarmalarında bu bölgeye Saroz Körfezi'nin kuzeyine (Karaçalı Sazlıdere bölgesi mıntıkasına

bir Yunan teğmen komutasında küçük bir Yunan gönüllü kıtası çıkarılmış 300 er) ve bu birlik sahili koruyan Türk süvari birliklerince püskürtülmüştür.

Yukarıda kısaca satır başlarıyla özet olarak yaptığımız sınıflandırma çalışması bu konuda daha önce yayımlanmış bazı askerî yayınların incelenmesi sonucu (Eceabat Yerel Tarih grubundan Şahin Aldoğan'ın katkılarıyla) derlenmiştir.

"Anzak günü" 25 Nisan 1915'te başlamıştı. Zafer hayaliyle gelmişlerdi ağır bir yenilgiye uğradılar. Ama çok başarılı bir kaçış organizasyonunu başardılar. Kaçışın adı askerî literatürde "tahliye" idi.

Çanakkale Savaşı yaklaşık 13 ay sürmüştür. Deniz yoluyla Boğaz'ı zorlama, taarruz ve bombardımanlar 3 Kasım 1914'ten (Çanakkale Boğaz ağzındaki tabyaların kısa bombardımanı) itibaren 125 gün; Gelibolu kara muharebeleri sekiz buçuk ay boyunca devam etmiş, tam 259 gün savaşılmıştır. Bu muharebeler süresince iki taraf da pek çok hata yapmıştır. Çanakkale Savaşı'yla ilgili olarak Londra'da kurulan Komisyon'a göre: 8 Ağustos'ta Orgeneral Ian Hamilton'ın karaya çıkarak Kolordu Kumandanı Stopford'a müdahale etmesi "belki iyi niyet eseri, fakat yersiz bir hareketti." Komisyon üyeleri Çanakkale harekâtını baştan sona kadar "hata" olarak nitelemekteydi.

Hataları hem Türkler hem de koalisyon güçleri açısından sıralamaya çalışalım:

A. Koaliyon güçleri tarafından yapılan hatalar:

1) Müttefik donanmasının ilk anda Marmara Denizi'ne giremeyişi, Çanakkale Boğazı'nın yalnızca savaş gemileriyle zorlanmasına uğraşılmasından doğan ilk ve ana hata olmuştur.
2) İngilizler gerektiğinde geri çekilmenin de bir strateji olduğunu bilmeliydiler. Eğer **18 Mart**'ta elde yeterli bir kuvvet yoktuysa, zarar ve kayıplar açısından değerlendirme yapılıp, taarruz ertelenmeliydi. Askerî uzmanlara göre üç hafta sabredilseydi, kara ve denizden birlikte harekât yapacak güç birleşimine gidilebilirdi. Ian Hamilton,

kara muharebelerinde Seddülbahir cephesinde bunun bedelini ağır ödemiştir.

3) Göze açıkça çarpacak derecede olan askerî hatanın bir başka yönünü de Yüzbaşı G. Fortescue anlatıyor: *"Bu konu deneyimli bir İngiliz muharip subayı tarafından bana yapılan açıklamada saklıdır; Eğer bu zamanda –Haziran– Yunanlılar bizi yanıltmamış olsaydı bütün Yarımada'yı baştan başa ele geçirmiş olacaktık."*

4) İngilizler'i yanıltan stratej değerlendirmesi şu olmuştur: *"Çanakkale taarruzu, dolaylı bir kara harekâtıdır. Bu taarruz esasen, deniz harekâtından ibaret olup deniz kuvvetleri ile başarılacaktır."* Stratej öngörüde bulunan kişidir ama bu ifadeler kehanetten ileri gidemiyor. Fortescue haklı olarak şunu söylüyor: " *Bu savaş kâhininin düşüncesine göre, Gelibolu Yarımadası deniz hâkimiyetini elinde bulunduran herhangi bir kişinin girişimi ile altüst edilebilecekti. Bir kere bu yapıldıktan sonra da istihkâmların saf dışı bırakılması yalnızca an meselesinden ibaret olacaktı. Yine onun düşüncesine göre kuşatma bataryaları ve yüksek ateşli infilak maddeleri sayesinde, kısa bir zaman zarfında istihkâmları tahrip edilip saf dışı bırakılacaktı."* Harekâtın tüm akışına ve ilgili bölümlerde okuduğumuz Churchill'in sözlerine bakılırsa, adı verilmeyen bu stratejin önerileri ve öngörüleri ciddiye alınmıştır. Halbuki sonuca baktığımızda Çanakkale boğaz harekâtının ne denli hatalı değerlendirme sonucunda planlandığı ortaya çıkmaktadır.

5) Kara harekâtında hedef doğru seçilmiştir. Esas çıkarma bölgesi isabetli seçildi. Osmanlı kurmayları için ikinci derecede belirlenen bölge onlar için birinci sıradaydı. Hataları; ilk gün esas çıkarma yerinde güçlü olamadılar. Birlik sayısı, araç gereç, top sayısı gibi pek çok sayısal değerlendirme hatası vardı. Güç teksifi de başarılamadı.

6) Çıkarma sırasında emir komuta zaafı vardı. Y Kumsalı'na çok güçlü çıktılar ama, Başkomutan ile Kolordu Komutanları arasındaki sevk ve idare hatası vardı.

7) Arıburnunda, 1. hedef (H 1) Conkbayırı-Kocaçimen hat-

tında, ilk çıkan tugaylar harekât planını doğru uygulayamadılar, sol taraflarını boş bıraktılar, Mustafa Kemal burayı toparladı.

8) Seddülbahir'de *Birinci ve İkinci Kirte* Muharebelerinde, ihtiyatları başarılı oldukları yerlerde değil, başarısız oldukları yerlerde kullandılar. *Üçüncü Kirte*'yi sırf bu nedenle kaybettiler. Merkezdeki 42.Tümen'in başarısını değerlendiremediler. Başarısız 16.Tümen'e ihtiyatları verdiler.

9) Anafarta'da taktik planda hata yapıldı. Hamilton doğru yaptığı ilk planı değiştirmekle, güç dağılımına neden oldu. Bu büyük hataydı.

10) Çıkarmadan sonra 48 saat beklediler. General Stopford'un kurmay başkanı Belçika cephesinden gelmişti. 22 taburla çıkmışlardı, karşısında 4 tabur vardı ve oyalandılar. İlk çıkan Koalisyon ordusu hep gençti, Türkler ise Balkanlar'dan gelmiş 40 yaş civarında çok deneyimli jandarma askerleriydi. Öncelikle subayları avladılar. Ortada da siper olmadığı için koşullar tamamen Türklerden yanaydı.

11) İngilizler İstanbul'un hemen teslim olacağını hesap ediyordu. Londra'da bu planı yapanlar yanıldılar. Müttefik filonun 18 Mart'taki yenilgisi, onlar açısından fiyaskoydu. Çanakkale geçidinin açılması için tek fırsat ve tek yol, istihkâmların karadan ele geçirilmesiydi, bunun için ya karadan bir taarruz yapılmalı ya da bu seferden vazgeçilmeliydi.

12) İngilizler, Boğaz savunmasının Almanlar tarafından yenilenip değiştirildiğini hiç düşünmediler, bu nedenle de savaş prensiplerinin en önemli unsuru olan baskın yani düşmanı habersiz yakalama fırsatını kaçırdılar.

13) Hamilton ve kurmaylarının yaptığı hataların belki de başlıcası, savunma yapacak Türk askerlerinin, teknik donanımdan daha çok "moral değerlerle" donanmış olduğunu bilmeyişleri ya da bunu önemsemeyişleridir.

14) Müttefik kuvvetin askerleri Türk askerinin sayısından çok olması gerekirken, bunun artışı için bir ay geçmesi

gerekti. Halbuki 25 Nisan'da ilk çıkışta Türk asker sayısı çıkan kuvvetlerin sayıca altındaydı. Bundan yararlanılması için geç kalınmıştı.

15) Koalisyon güçleri kurmaylarının elindeki haritalar yetersizdi. Türk heyetinin elindeki gelişmiş Gelibolu Yarımadası haritası çok geç ele geçirildi.

16) Özellikle yaz aylarında su büyük sorun olacaktı, bu daha önceden öngörülmeliydi. Halbuki su, tankerlerle taşınmaya çalışılmıştır ki, ciddi sıkıntı yaratmıştır.

17) Deniz uçakları tarafından Türk mevzilerinin yerleri saptanamadı.

18) Türk tarafı (müteharrik) raylar üzerinde hareket eden toplar kullandı. Bu nedenle menzilleri sınırlı olan gemi toplarının bu yer değiştiren topları nişanlaması zor oluyordu. Aynı şey havan için de geçerliydi.

19) Savaş gemileri ile kara manevra noktalarında haberleşme sağlıklı kurulamadı.

20) Belki de en büyük hata Boğaz'ın Anadolu sahiline yapılması tasarlanan harekâttan vazgeçilmesiydi. Anadolu sahilinin kayıtsız şartsız kontrolünü Türklerin eline bırakmak demek, Boğazın öbür yakasına yönelik taarruza girişecek olan askerî kuvvetlere karşı, savaş harekâtında bulunabilecek bir harekât üssünü onların eline bırakmak demekti.

21) Türklerin kullandığı en önemli silah makineli toplardı. Bu silahlar Gelibolu'nun coğrafi koşullarına çok uygundu. Koalisyonun kurmayları bu silahların sırrını çözene kadar siperleri altüst etmiştir.

22) Savaşın temel kurallarından birisi, çıkarma ve muharebe planlarının basit, uygulanabilir kolaylıkta olmasıdır. Hamilton'ın planı belki de Gelibolu'nun arazi koşulları nedeniyle basit olamamıştır.

23) Hamilton'ın taarruz plan hedefinin, Türklerin en güçlü olduğu mevzi olan Alçıtepe olarak seçilmiş olması intihar olmuştur.

24) Deniz taarruzu yapmakla, 25 Nisan'da karaya asker çıka-

rana kadar çok değerli 37 gün kaybedilmiştir. Her ne kadar gecikme konusu (ticaret gemilerinin yüklenmesi nedeniyle İskenderiye'ye dönülmesi) ilgili bölümde anlatılmışsa da, sonuçta savaşın kaderini etkilemiştir.

25) **18 Mart**'ta üç geminin (*Bouvet, Ocean, Irresistible*) kaybına bakılmaksızın harekâta devam edilseydi, İstanbul önlerine gelinirdi, çünkü Türklerin artık cephane gücü tükenmişti. Devam kararı vermemek en önemli hatadır.

B. Türk tarafının hataları:

1) Genel olarak, sahildeki tertiplenmede düşmanın birinci derecede çıkarma yeri tespitinde isabetsizlik var. Charles Bean'in kitabında binbaşı rütbesindeki bir subay bile bunu belirtiyor.
2) Muharebe bölgesine ihtiyatların sevkinde büyük hata var. Her iki cephede *sıklet merkezi* teşkil edilmeden, ortada plan proje olmadan aceleyle birlikler cepheye parça parça sürülmüştür. Birlikleri taşıyacak araç gereç hazır değildi. 64.Alay 52 saatte Anadolu'dan karşıya geçti. 20. Piyade Alayı muharebe meydanına 48 saatte getirildi.
   27 Nisan sabahı hâlâ ilk saatlerde Seddülbahir'de savunma gücümüz 5 taburdu. Bolayır ve Anadolu yakasından birlik getirilemedi. "Esnek kıyı savunma sistemi" pratikte hiç iyi işletilemedi. Hele Seddülbahir'de gündüz getirilen muharebe birlikleri nakledilemedi, donanma ateşine açıktı. Bu nedenle gece nakilleri beklendi.
3) Taarruz öncesi taarruz edilecek düşman mevzilerine topçu etkinliği yoktu. Zaten ağır toplar da yoktu. Mayıs ayı boyunca yapılan siper savaşlarındaki taarruzlarda topçu yumuşatması yapılamadı.
4) Çıkarma öncesi Seddülbahir'deki komuta değişikliği tamamen hataydı. Ağır makineli tüfek birliği olan 25. Piyade Alayı birlikleri geri alınıyor, 26.Alay birlikleri çıkarma bölgesinde görevlendiriliyordu. 25.Alay'ın makineli tüfek birliğinin alınmaması gerekiyordu. Tümen Komutanı Halil Sami, 25.Alay Komutanı Yarbay İrfan'a olan güven-

sizliği ve sürtüşmelerden dolayı onu görevden alıyor, Yarbay Kadri'yi göreve getiriyordu. Komutanları değiştirmesi gerekirken; o birlikleri değiştirmiştir. Üstelik sahil korumada makineli tüfek birlikleri oluşturulmamıştı.

5) Aspinall Oglander (cilt 1- 324-25'te), 38'lik mermi gönderdiğimizde Zığındere'de bir bölüğü ortadan kaldırdık diye anlatır. Türklerin ağır topçu gücü yoktu ve bunun bedelini de Oglander'in anlattığı gibi çok ağır ödediler.

6) Cemil Conk raporunda (3 Haziran) topa değil süngüye dayanıldı, der. Bu ifade Çanakkale'deki ağır zayiatın en açık delilidir. Yeterli ve gerekli lojistik ve mühimmatla hazırlanılmadığı ortadadır.

7) Karbonhidratlı beslenmeye alışık Osmanlı askeri savunmada çok başarılı olmuştur ama eğitim sisteminde olmayışı nedeniyle, gece taarruzuna alışık olmadığı için ağır kayıplar ortaya çıkmıştır. Yeterli tatbikat yapılmadığından sevk idare, ön keşif, topçu yumuşatması, gece irtibatı, haberleşme yoktu.
Kumkale'de düşmana göre kalabalık olmamıza rağmen ilk taarruzda çok başarısız olduk. 1-2, 3-4 Mayıs Seddülbahir gece taarruzları ağır kayıpla kapandı. Bunlarda büyük başarısızlık vardı. Teknik organizasyonun kurulamayışı nedeniyle gece taarruzunda ısrar, büyük hataydı. Gelibolu savaşının komuta kademesinin seçiminden sonraki en önemli hatası buydu.

8) Hâkim sırtlar Türklerin elindeydi ama düşman dar kıyı şeridinde barındırıldı. Bunu açıklarken Oglander, hem topçuları başarılı değil hem de cephaneleri az demiştir.

9) Liman von Sanders'in disiplinli, askerî teknik açıdan mükemmel bir komutan oluşuna karşılık, ilk hafta paniğe kapılmış olması onu kararsızlığa sürükledi. Ancak ilk hafta sonrası kendini toparladı, durumu kontrol altına aldı.
Öteki komutanlarda da panik havası ortaya çıkmıştır. Sahilde 8.500 Avustralyalı varken 9.Tümen Komutanı, bir tabur var demiştir. Esat Paşa ilk iki gün bir komutanın en belirgin farklılığı olan inisiyatifi kullanmamıştır ya da

kullanamamıştır, sevk ve idare zaafiyeti ortaya çıkmıştır. Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı diye bir unvanı Mustafa Kemal'in yaratmasının tek nedeni kolordu komutanı Esat'ın bu eksikliğidir.

Osmanlı Başkomutanlığı'nın yaptığı stratejik hata, aslında Osmanlı birliklerine güvenmeyen, Gelibolu arazisini hiç tanımayan ve en önemlisi de kendi topraklarında ve kendi topraklarının savunulması için savaşmayan birisini, yani Liman von Sanders'i 5.Ordu'ya komutan atamasıdır. Çanakkale'de bu kadar çok sayıda şehit verilişinin birincil nedeni, gelen her taze kuvvetin Enver Paşa'nın direktifiyle Sanders tarafından gözünü kırpmadan taarruza kaldırılmasıdır.

10) 19 Mayıs taarruzunda, çok iyi tahkim edilmiş düşmanı mevzilerinden süngü hücumlarıyla atmak istediler olmadı, zaten tüm savaş kuram ve tekniklerine aykırı olan bir durumdu bu, başarılı olmayacağı baştan bilinen bir hücumdu. Neden denendiği ne anılarda ne de arşivlerde kayıtlıdır, zaten doğru düzgün açıklanamadı da. 4 Tümen'le tek hat saldırısı yapıldı, düşmanın zayıf noktasına derinlemesine tertiple taarruz yapılamadı. Belli bir yerden (Merkeztepe, Bombasırtı) delip geçilebilirdi. Siperler arası 8 metreydi, düşman donanma topçusu bombalayamazdı. Cümbüşle, ezanla, dualarla gece baskınına kalkıldı, birkaç saat içindeki 9.000 zayiat bu eğitimsizliğin en belirgin örneğidir.

11) Bir büyük hata da çıkarma noktasının tahminindeydi. Türkler çıkarmayı hep Bolayır'dan bekledi.

Gelibolu'dan son çekiliş tarihi 9 Ocak 1916

Siper muharebeleriyle bomba atma ve lâğım patlatma eylemleri, Kasım ayı içinde de şiddetinden hiç kaybetmeksizin sürdürüldü ve her iki tarafta da, azımsanmayacak zayiata neden oldu. 16 Kasım'da Alman orduları genelkurmay başkanı von Falkenhayn, Gelibolu Yarımadası'ndan İngilizlerin atılması için nele-

rin gerekli olduğunu sordu. Koalisyon cephesindeki komuta kademesindeki değişikliklerden sonra 24 Kasım'da Kitchener Londra'ya dönerken bir gün sonra da de Robeck Paris'e dönecekti. Böylece boşaltmadan yana olan bir general ve bir amiral, boşaltmadan yana olmayan bir general ve bir amirala, boşaltma görevini devrederek ayrılıyorlardı.

Kasım ayının en önemli olayı, birinci bölümde, siperlerdeki yaşam başlığı altında anılardan aktarılmıştı. Burada da resmi arşivlerden ayrıntılı belirtilmektedir. Her iki tarafın askeri yalnızca muharebelerin doğasıyla değil doğal afetlerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. 26 Kasım 1915 tarihinde saat 16 sıralarında başlayan lodostan sonra yağan yağmur ve ardından gelen sel ile don felaketi ortalığı kasıp kavurdu. Böyle bir hava olayı bölgede kırk yıldır yaşanmıyordu. Akşama doğru başlayan yağmur, karanlık bastıktan sonra daha da şiddetlenmişti. Sağanak halindeki yağmurdan meydana gelen korkunç seller, ansızın siperlerle sığınakları ve geliş gidiş hendeklerini suyla doldurdu. Özellikle Küçük Anafarta düzlüğüyle Azmak'ın iki yanında bulunan tüm siperler, sular altında kaldı. Sığınaklar yıkıldı. Çok sayıda er sel sularına kapılarak boğuldu. Erlerin büyük kısmı siperlerini terk ederek yüksekçe yerlere çıktılar.

Aynı durum İngiliz bölgesinde de yaşandı. İki taraf, bu ortak felaket karşısında, kendilerini kurtarma çabasına girişmiş olduğundan, sessiz sedasız ateşkes ilan ederek ateş etmeyi bırakmışlardı. Eldeki malzemenin büyük kısmı sel sularına kapılırken, pek çok aygıtta çamura gömüldü. Genelkurmay kaynaklarına göre, büyük bölümü kaputsuz ve hatta yazlık elbiseyle olan Türk askeri, iç çamaşırlarına kadar ıslanmış durumda ortada kalmıştı. İngiliz-Fransız cephesinde de askerlerin kışlık elbisesi henüz gelmemişti. Gelmiş olanlar da yarımadayı boşaltma tasarısı nedeniyle dağıtılmadan geri gönderilmişti.

27 Kasım'da çok soğuk bir poyraz esti. Düzlükteki Türk erleri, ihtiyat birlikleriyle değiştirildi. Aynı gece şiddetli fırtınayla karışık kar yağmaya başladı. Bu kar fırtınası, 28 Kasım akşamına kadar aralıksız sürdü. Sıcaklık, sıfırın altında 10 dereceye kadar düştü. Gerçi sinekler yok olmuş, toz bulutları kaybolmuştu

ama hava berbattı. 29 Kasım'da da aynı soğuk devam etti. Önce yağmurla ıslanan ve arkasından soğuğu yiyen Türk erlerinin binlercesi hastalandı, bu nedenle onları geriye göndermek zorunda kaldılar. Soğuktan donarak ölenler de azımsanmayacak sayıdaydı.

Bu afetin sonucunda Türk tarafının yitirdiği personel sayısı genelkurmay kaynaklarına şöyledir: Boğulan asker 53, donan 248, kaybolan 255, olmak üzere toplam 556 kişidir.

Bu sel, fırtına ve soğuk afeti, İngilizlerin bulunduğu kesimde de büyük zararlara neden olmuştu. Türk siperlerine oranla daha düz ve alçak yerlerde olan müttefiklerin siperleri, tümüyle su altında kalmıştı. İskeleleri, dalga kıranları ve küçük deniz araçlarının çoğu hasara uğramıştı.

İngiliz İnceleme Komisyonu raporuna göre, 280 İngiliz eri donmuş ya da boğulmuştu. 16.000 kişi de hastalanmıştı. Fırtına nedeniyle, hastaların tahliye olanakları da yoktu. Özellikle 86. Tugay, saf dışı kalmıştı. Bu sayılar Oglander de daha yüksektir, yalnız Suvla'da 5.000'den fazla uonma olayı görüldüğünü, 2.000 kişinin boğulmuş ve donarak ölmüş olduğunu yazmaktadır.

Bu olaydan sonra, bölgeden gitmeme konusunda en ısrarcı olanlar bile, artık bu uğursuz yeri bir an önce boşaltmalıyız demeye başladılar. Kasım ayı başında, yarımadada Türklerin 5.500 subay ve 310.000 er mevcudu varken, yalnızca İngilizlerin Anafartlar ve Arıburnu bölgesinde toplam 92.100 personeli, 5.368 hayvanı ve 196 adet topla bir aylık yiyecek ve çok sayıda cephane, 2.000 civarında araç ve gereçleri vardı. Bunlar sessiz sedasız tahliye edilecekti ama nasıl? Hiç kayıp vermeden tahliye olası mıydı?

Gelibolu'nun boşaltılması, çekilmenin ardından hem İngiltere'de hem de Fransa'da resmî soruşturma konusu olmuştur. 1916 Ağustosunda, Londra'da *Gelibolu Harekâtı Araştırma Komisyonu* kuruldu. O sıralarda Hindistan'a Başkomutanlık göreviyle gitmiş olan Monro, ilk tanıktı. Ertesi yıl iki yüz kişi ifade vermeye çağrıldı: Churchill, Homilton, de Robeck, Keyes, Stopford ve Fisher, bütün amiraller ve generaller; savaş muhabirleri Nevinson, Ashmead Bartlett ve Murdoch... Bu davaya katılmayan tek

önemli kişi, o sırada ölmüş bulunan Kitchener idi. 6 Haziran 1916 tarihinde Rusya'ya resmî bir ziyarette bulunmak için *Hampshire* gemisiyle hareket etmişti. Gemi, Orkney Adaları dolaylarında bir mayına çarparak battı ve Kitchener boğuldu. 1917 sonunda, komisyon raporunu verdi. Heyet genel kanılarını çok açık olarak belirtmekteydi: " *Daha başlangıçtan beri teşebbüsün başarısızlık şansı, başarı şansından ağır basmaktadır...*"

General Monro, boşaltma için tebrik edildi. Komisyonun dediğine göre bu iş, "akıllıca ve yiğitcesine..." bir karardı.

Suvla çıkarması meselesinde Komisyon, General Stopford'un birlikleriyle daha yakın bir ilişkide bulunması gerektiğini ifade ettiler. Ama Hamilton'ın 8 Ağustos'taki müdahalesiyle yalnızca işi daha da zorlaştırdığını düşünüyorlardı. Raporun ifadesine göre: "*Müdahale iyi niyetle yapılmış fakat yetersizdir...*"

Nereden nereye gelinmişti?

25 Nisan 1915 tarihinde birkaç hafta sürecek bir harekâtla Gelibolu alınacak diyenler, bugün, Komisyon önünde sorgulanıyor ve başarısızlığın hem hesabı soruluyor hem de nedenleri ortaya konuyordu.

Yeniden Aralık ayına geri dönelim...

İngiltere'de Gelibolu'yu boşaltma konusunda kararsızlık sürerken sonunda kararı verdiren Fransızlar ve Ruslar oldu. Fransızlar İngilizlere Selanik'ten vazgeçemeyeceklerini bildirdiler... 7 Aralıkta Kabine kesin olarak "*Anzak ve Suvla'yı boşaltmak suretiyle cephenin kısaltılmasına*" karar verdi, fakat seferin tam sona erdirildiği yönündeki düşünceleri gizlemek için, şimdilik Seddülbahir'in elde tutulmasına karar verildi. Wemyss bu kararı duyunca şiddetle karşı çıktı hatta araya Birdwood'u sokarak, bu kararın Anzaklara çok gülünç geldiğini Londra'ya anlatmaya çalıştı. 8 Aralık'ta, birinci aşama olan malzemelerin tahliyesi yapıldı ve bu arada bir miktar top ve insan da geriye alındı. Böylece 9 Aralık'ta Arıburnu kesiminde 36.000 asker, 97 top; Anafartalar bölgesindeyse, 41.000 asker ve 91 top kalmıştı. Tahliye işlemlerinin birinci aşamasının bitiş günü olan 10 Aralık'ta Amiral Wemyss'in teklifi bir kez daha geri çevrildi, böylece General Monro kazanmıştı, Gelibolu boşaltılacaktı. Önce 40.000 kayıpla

boşaltmayı gereçel ştiririz tahmini yapanlar sonra bunu 25.000'e indirmişti. ysa Kitchener tek bir asker yitirmeden ve Türklerin ruhu bile duymadan boşaltmanın yapılabileceğine inanıyordu hatta bu yöndeki talimatını Albay Aspinall Oglan- r'e verdi.

Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal, 10 Aralık 1915'te hastalandığından, tedavi ve dinlenme için İstanbul'a areket etti. Yerine, 5.Kolordu Komutanı Fevzi Paşa (Çakmak) atandı.

Suvla ve Anzak'taki askerlere daha doğrusu erler ile küçük rütbeli personele, ilk kez 12 Aralık'ta geri çekilecekleri bildirilmişti. Bu onlar için, harekâtın sonu demekti. Bir an için herkes sersemlemiş gibi oldu. Hatta böyle bir şey olabileceğini tahmin etmiş olanlar bile, çok şaştılar. İstanbul düşü görenler yıkılmıştı. Alan Moorehead'ın yazdığına göre, askerler arasında basit ve ani bir tepki meydana geldi. Bu herhalde, bir yenilginin lekesini örtmeye çalışmak, yapay bir kahramanlık gösterisi yapma isteklerinden doğuyordu. Çünkü plan, böyle bir savunmaya yer vermiyordu. Yüzlercesi, subaylarına başvurarak karadan ayrılacak son asker olmak istediklerini söylediler. Bu bir jestten fazla bir şey

değildi. Sırf kırılmış gururlarını onarmak, ölmüş olan arkadaşlarına karşı duydukları bir çeşit borcu ödemek için bir davranıştı. Ama ciddi olarak istiyorlardı bunu. Kıdemli askerler bu hakkı kazanmış olduklarını ileri sürüyorlardı. Yeni gelenler ise kendilerini göstermeleri için bu şansın onlara verilmesini istiyorlardı. Böylece, siperlerde son kalacak askerler için gönüllü aramak ihtiyacı kalmıyordu. Bu, sadece bir seçim meselesi oluyordu.

General Sir Charles Monro'nun raporuna göre, Korgeneral Birdwood, emri alır almaz her işte göstermekte olduğu beceri ve sürati burada da göstererek işe başlamış ve Tuğamiral Wemyss ile fikir alışverişinden sonra havaların iyi gitmesi halinde tahliyenin 19-20 Aralık gecesi tamamlanabileceğine karar vermişti.

Monro'nun raporu şöyle devam ediyor:

> 10 Aralık'tan 18 Aralık'a kadar geçecek zaman zarfında tahliye harekâtı, gayet uygun koşullar altında olmuş ve 18 Aralık sabahı, Anzak ve Suvla bölgelerindeki askerlerin miktarı önceden belirlenmiş olan sayıya indirilmekle birlikte, aynı zamanda topların, hayvanların, malzeme ve zahirenin nakledilmeleri konuları da başarılı bir şekilde devam ediyordu.

En son olarak, askerlerin çekilmesi konusunda kolordu komutanlıkları tarafından alınmış olan özel önlemler ve düzenlemeler kısaca aşağıda verilenlerden ibarettir:

Şurası çok açık bir meseleydi ki, ateş hattındaki siperler son ana kadar, çok da hafif olmak suretiyle de olsa, her durumda elde tutulacak ve buradaki siperlerin tahliyesi bütün savaş hattının tahliyesiyle aynı anda yapılacaktı. Bunu temin etmek için de General Birdwood, kolorduların iç taraflarının 9. Kolordu komutanının emri altında olarak genel bir yükleme yerine çekilip toplanmasını kararlaştırmıştı.

> 9. Kolordu komutanı Suvla'daki ateş hattında bulunan siperlerin arkasındaki sahayı zaten Tuzla Gölü ile ortalama bir mesafe belirleyerek taksim edilmiş olan iki bölgeye ayırmıştı. Güney tarafında, Tuzla Gölü'nden denize kadar uzanmak üzere bir savunma hattı oluşturulmuş ve Lalebaba da savunulacak bir hale sokulmuştu. Solda bulunan ikinci hat, 10 Rakımlı Tepe'den geç-

mek üzere Karakol Dağı'ndan Tuzla Gölü'ne kadar uzanıyordu. Sözü edilen bu iki hat beklenmedik bir şekilde ortaya çıkabilecek bir durum karşısında kullanılacaktı.

Tahliye işlemlerinin ana unsuru, askerlerin bulundukları siperlerden çıkıp kumsallık civarındaki toplanma merkezlerine doğruca gitmeleri ve gerek görülmedikçe siperler ile toplanma merkezleri arasındaki noktaları meşgul etmemeleriydi.

Anzak bölgesinde siperlerin kumsallıklara yakınlığı nedeniyle, Anzak Koyu'nda gerektiğinde müfrezelerin çekilmesini güvenlik altına almak amacıyla oluşturulmuş olan küçük bir kule dışında ikinci bir karakol hazırlanmamıştır.

Tahliye işlemleri sırasında hüküm süren güzel havalar, 19-20 Aralık gecesine kadar devam etmişti. Gece tam bir sessizlik içinde uyuyor ve ayın etrafında ise sisten hafif bir örtü çekilmiş bulunuyordu, buna ek olarak mehtap da etrafı aydınlatıyordu.

Karanlık çöktükten kısa bir süre sonra, tahliyeyi örtecek ve himaye edecek olan savaş gemileri yerlerini almış bulunuyordu, işte bu zamanda, son tahliye işlemlerine başlandı. Gece yarısını bir buçuk saat geçe Suvla'daki ve Anzak mıntıkasının solundaki cephe siperlerinde bulunan müfrezelerin çekilme işlemine başlandı. Anzak mıntıkasının sağında bulunup kumsallığa daha yakın olan müfrezeler gece yarısını iki saat geçinceye kadar oldukları yerde bırakıldılar. Saat 5.30'da ise son askerler siperlerini terk etmiş bulunuyordu.

Anzak Koyu bölgesinde dört kıta 18 fondluk top iki kıta 5 pusluk Huçekis topu, bir kıta 4,7 pusluk deniz topu, bir kıta uçak topu ve iki kıta 3 fondluk Huçekis topu terk edilmişti. Fakat askerler tamamıyla çekilmeden önce bu toplar bütünüyle tahrip edilmişti. Bu saymış olduğum toplardan başka 56 baş katır, genelinin tekerlekleri çıkarılıp tahrip edilmiş olan birkaç araba ile ateşe verilmiş bir miktar erzak ve zahire aynı şekilde terk edilmiştir.

İkinci aşamanın tamamlanması için, on gece gerektiği dikkate alınarak bu süre hesaba katıldı. Bu sürenin her gecesinde, bütün kumsallardan 3.000 asker ile çok miktardaki top ve hayvanın gemilere yüklenmesi sağlandı. Havanın iyi gitmesi nedeniyle bu sürenin kısaltılması için aslında önemli bir çaba harcanabilirdi, ancak bu sürenin kısaltılması için bu mevsimde havaların durumuna doğal olarak güvenilemezdi.

Bununla ilgili olarak ortaya çıkması muhtemel olan zorluklar, başlıca iki şeyden ibaretti. Bunlardan birincisi, bu mevsimde beklenenden daha kötü bir hava, ikincisi ise Türklerin müdahalesiydi.

Bazı günlerdeki şiddetli havalardan sonra Aralık ayı güzel havalara girmişti. 15 Aralık günü esen ve yirmi dört saat kadar devam eden şiddetli bir kuzeydoğu rüzgârının dışında tahliyenin bitiminden bir gün sonraya kadar güzelliğini korudu. Havanın uzun bir süre güzel devam etmesi, askeri harekâta bağlanmış olan başarı ümitlerini ayakta tutmaya yardım ederek aynı zamanda geçici iskeleler inşasıyla mevcut iskelelerde biraz tadilat ve onarım yapılmasında daha istekli yaptı.

Fakat, yavaş bir kuvvette esmekte olan bir güney rüzgârının bu süre içinde mevcut bulunan iskelelere hasar verdiği ve kumsalda çalışan küçük tekneler arasında önemli zarara neden olduğu için askerlerin açık kumsallardan gemilere bindirilmesi zorunluluğu ortaya çıktı. Bu şekilde, teknelerin kayba uğraması, tahliye harekâtının hızla yapılmasını olanaksızlaştıracak ve böylece zorluklar artabilecekti. Böyle bir durumu göz önüne alarak zorlukları yenebilmek için, yedek teknelerin yarısının hazırlanması talimatı verildi.

General Charles Monro resmi raporunda şunları yazıyor:

> Kumsallıklar, şarapnel ateşine maruz olduğu için düşmanın bu harekâta müdahalesi çok fazla üzüntü verici ve etkili olabilir ve asker, eşya, malzeme üzerinde yaratacağı zarar telafi edilemez bir durum alabilirdi... Bununla birlikte, maruz kalınan şartlar karşısında, askerlerden başka bütün savaş malzemesi ve benzeri unsurların tahliye edilebilmesi imkânsız görülmekteydi. Doğal olarak, kayıplar bile çok ağır ve etkili olabilirdi. Aynı zamanda yaralıların nakli, bu konunun dışında tutulmaktaydı.
>
> Bu son konuyu telafi edebilmek ve üstesinden gelebilmek için hastane istasyonlarını, sağlık memurlarıyla birlikte olduğu gibi bırakmak ve bu şekilde yaralılarımızı dikkatsiz bir harekâta maruz bırakmamak ve bununla birlikte düşmanın tedarikinde başarılı olamayacağı malzemeyi bırakmamak için de özel düzenlemeler yapıldı.

Tanrıya şükür ki, bu iki durumun hiçbirisi ortaya çıkmadı ve böylece bu duruma başvurulması zorunluluğu da doğmadı. Ancak bunlardan birinin ya da her ikisinin de yaşanma olasılığı, harekâtta bu konular ile ilgili olanları çok fazla endişe ve heyecan içinde bırakmaktaydı.

Bu iki gün içinde düşman denizaltılarının varlığı hakkında raporlar alındı. Karakol gemisi artırıldıysa da düşmanın bu tarz taarruzu yaşanmadı.

Tahliye harekâtı, verilen emirler doğrultusunda yapıldı. Hiçbir erteleme ve iptal ortaya çıkmadı ve gemiler ile sandallarda hiçbir olay yaşanmadı.

Boşaltmanın ikinci aşaması sonunda, her iki bölgede toplam 40.000 asker kalacaktı. İkinci aşama işlemleri, 17-18 Aralık günlerinde tamamlandı. Kumsalların olağandışı bir şekilde bombardıman edilmemesi ve şarapnel ateşi altına alınmaması, Türklerin ilerlemek için bir harekât yapmaya niyetli olmadığını gösterdi.

Bu aşama 18 Aralık'ta sona erdirildi, bölgeden 44.000 asker, 200 top, 3.000 hayvan ve çok miktarda dekovil vagonu, önemli miktarda da cephane ve araç taşımışlardı. 18 Aralık günü, bölgede 40.000 asker, 50 top, az sayıda hayvan ve araba kalmıştı. Başarıyla bitirilen bu taşıma işi İngiliz komutanlığa derin bir nefes aldırdı. 18 Aralık'ta hava karardıktan sonra, tahliyenin üçüncü aşaması başlayacaktı. Pire limanını gözetlemekle görevli filo Çanakkale'ye çağrıldı. Mondros'ta bulunan silahları çıkarılmış *Mars* ve *Magneficent* zırhlılarıyla *Hantesgreen* taşıt gemisi, Kefalo Limanı'na getirildi. Bu üç gemi, toplam olarak, bir yükleyişte 6.000 kişiyi taşıyacak kapasitedeydi. Ayrıca bu gemiler, her biri 1.000-1.500 kişi taşıyabilen 10 taşıt aracını da beraberinde getirmişti. Erleri kıyıdan gemilere taşıyacak 30 motorlu layterden 10 tanesi, Anafartalar bölgesine; 10 tanesi Arıburnu bölgesine ayrılmış, 10 tanesi de, Kefalo'da yedek bırakılmıştı. Ayrıca filikaları çekmek üzere elde 25 istimbotla 15 balıkçı gemisi vardı. Türk birlikleri, hâlâ çekilmeyi anlayamamışlardı.

Monro'nun raporunda 18-19 Aralık günleri şöyle anlatılıyor:

18-19 Aralık günleri -beraberimde General Birdwood bulunduğu halde Artu kraliyet gemisinde bulunmaktaydım- Suvla'da gemilere yüklenme işlemi 3'te, Anzak'ta 5.30'da tamamlandı. Gündoğumunda kumsallıkta bulunan iskeleler ve demir mevkileri, doğal olan durumuna gelmiş oldu.

Donanmanın ilgili olduğu ikinci gecedeki harekâtta da hiçbir şekilde birincisinden farklı olmadığından, bu harekâtta da aynı tarz yol izlendi. Hava şartları, tamamıyla öncekinin aynısı olduğu için amacımıza tamamıyla uygun bir durumdaydık.

Bu gece kendime ait olan forsu Chatham kraliyet gemisine çektiğim gibi, refakatime General Birdwood ile kurmay heyetimden iki subayı da almıştım.

İleri hatta bulunan askerler siper hatlarını saat 1.30'da terk etmişlerdi. Saat 4.15'te Anzak'ta ve 5.39'da Suvla'da tahliye harekâtının tamamlandığına dair özel bir işaret aldım. Saat 3.15'te Avustralyalılar tarafından çok müthiş bir lâğım patlatılmış ve Suvla'da ise nakledilmeyecek, alışılmış yığınlar halinde duran ve imhası mümkün olup üzerine gaz dökülerek imhaya hazır hale getirilmiş olan malzeme ve diğer araç gereçler ateşe verilmiş ve bu şekilde uzak bir mesafeye kadar aydınlatılmış bir şehir görüntüsü meydana getirilmişti.

Bunca harekete karşın Türkler, neler yaşandığından tamamen habersiz gibi görünüyorlardı.

Saat 6.30'dan sonra güneş doğmaya başladığı zaman her iki yerdeki demir mevkiler tamamıyla gemilerinden arındırılmış bulunmaktaydı. Yalnızca geceleri gözetleme görevi verilmiş olan donanmanın dışında, hiçbir şey görünmüyordu. Güneş iyice yükseldikten sonra kumsallıkta bırakılmış ve kalmış olan şeyleri tahrip etmek amacıyla, bombardıman başladı... Sabah yapılan bombardıman, kısa bir süre devam etti. Çünkü fazla mühimmat kullanılmasının, boş yere olduğunu hissettim. Bundan başka harekât alanımız etrafında görülen denizaltıların yarattığı endişe ve tehlike, bütün savaş harekâtı esnasında aklımdan kesinlikle çıkmıyor. Bunun sonucu olarak 7.25'te terk edilen bölgeyi gözetlemek üzere iki muhafazalı kruvazör bırakarak, donanmanın Kefalo'ya hareket etmesini emrettim. Bu kruvazörün, olayı anlayan düşmanın tahliye ve terk edilen sahayı işgal etmek üzere gösterdiği harekâta önemli bir derecede zarar verdiği daha sonra ortaya çıktı.

Son tahliye aşaması, 18/19 Aralık gecesi başlamış ve 19/20 Aralık gecesi son bulmuş olup, bu aşamaya ait zamanın saptanması tartışma ve görüşmelerle sonuçlanan bir mesele haline girmiştir. Bir taraftan zaman kaybetmeksizin, havaların bozulma endişesi göz önüne alınarak tahliyenin hızla yapılmasının yanlış olduğu kararlaştırıldı, öte yandan ayın sekizinci günü dolunay olacağı ortaya atıldı. Ancak bu gerçeğin, planın yürütülmesini engelleyici mazeret olamayacağı dikkate alındı. Çünkü İngilizlere sağlayacağı yarar Türkler tarafından kazanılacak faydadan daha fazlaydı.

Hava koşulları dikkate alınması gereken bir durumdaydı. Deniz durgun, rüzgâr yok, kumsallarda çalışmak için son derece yararlı olacak ve neler olduğu hakkında, düşmanı haberdar etmeyecek derecede bulutlu geceler hüküm sürüyordu.

Gelibolu Yarımadası ve kıyı, 19/20 Aralık gecesi kalın bir sis ile örtülüydü. Türk mevzilerine düşmanın topçu atışları gece yarısına kadar her günkü gibi devam etti, sonra biraz daha hafifledi, düşman gemi topları ise çeşitli yönlere atış yapıyorlardı. 19 Aralık günü, Güney Grubu'nda bir İngiliz-Fransız saldırısı geri püskürtüldü. İşte bu gece Anzaklar, Arıburnu ve Anafartalar cephelerinden geri çekildiler.

Liman von Sanders anılarında Gelibolu'nun İngilizlerce boşaltılmasından haberdar olunmadığını yazmaktadır:

> Sebepleri ne olursa olsun, biz, son dakikaya kadar başarıyla gizlenen bu boşaltma teşebbüsünden haberdar olamadık. Yalnız böyle bir ihtimal, 5.Ordu tarafından düşünülmüş ve bu husus, bütün komutanlara yazı ile bildirilerek dikkatleri çekilmişti. Fakat geri çekilme o kadar ustaca yapıldı ki, Türk ileri hatlarında bile durumun farkına varılamadı.

General Monro'nun yarımadayı boşaltırken Türklerin farkına varmayışlarıyla ilgili olarak söyledikleri şunlar:

> Her ne kadar kumsallar ile öbür yerlerin doğal durumunu korumak için mümkün olan her şey yapılmış ise de, gece görevlerinde kullanılan sandal ve diğer araçlarla nakliyenin zamanında yapılmasının mümkün olmadığı açık olmakla birlikte, düşma-

nın hareketimiz ve amacımız hakkında bilgi edinmeksizin böyle bir hareketin yapılması inanılmaz bir meseleydi. Ancak nakliyenin, Yarımada'nın görülmeyecek bazı noktalarından yapılması düşmanın haberdar olamamasında önemli bir etken olmuştu.

5.Ordu Komutanı'na düşmanın çekildiği haberini ulaştıran 5.Ordu Karargâhı 1.Şube (G-3) Müdür Vekili kurmay yüzbaşı Ali Remzi (sonradan general olan Remzi Yiğitgüden), olayı şöyle anlatıyor:

> Yüzbaşı Ali Remzi, 20 Aralık 1915 günü saat 4'e doğru Kuzey Grubu nöbetçi subayından telefonla "Düşman cephemizden çekildi" içeriğinde kısa ve belirsiz bir haber almıştı. Nöbetçi subayından daha ayrıntılı bilgi almayı başaramayınca, zaman yitirmeksizin Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım'ı uyandırmış ve durumu bildirmişti. Ordu Kurmay Başkanı, şimdiye kadar ordu karargâhından hemen hiçbir kimsenin ordu komutanıyla temasa gelmesine izin vermediği ve tahammül edemediği halde, bu gece her nedense bu önemli haberi komutana kendisi ulaştırmayı uygun bulmamış ve Yüzbaşı Ali Remzi'yi, karargâh bürolarından 150 metre kadar uzakta kurulu bir barakada oturan Liman von Sanders'in yanına göndermişti. Yüzbaşı Ali Remzi, her zamanki gergin ve heyecanlı bir halde olduğunu bildiği komutanın barakasına büyük bir dikkatle girmiş ve uyuyan Mareşali uyandırarak Almanca şu sözleri söylemişti: "Ekselans! Düşman, Kuzey Grubu'ndan kaçtı."
>
> Bu haberi büyük bir sûkunetle ve derin bir hayretle dinleyen Mareşal'ın titrek bir sesle söylediği söz, şu olmuştu: "Gott ich dank - Allah'a şükür!"
>
> Bu sözden sonra yine hiddetli ve şiddetli tavrını takınan komutan, düşman hakkında daha fazla bilgi edinilmemesi üzerine hırçınlaşmıştı.
>
> Genel silahbaşı yapılmasını ve süvari birlikleri de dahil olmak üzere cephelerden tüm ihtiyatlarla beraber doğruca kıyılara ilerleme emrini verdi.

Gelibolu harekâtı daha önce de belirttiğim gibi, savaş tarihinin gördüğü ilk üçlü amfibi harekâtıdır. Kara ve deniz unsurlarının birlikte kullanıldığı ilk amfibi harekâtı (1853-1856) Kırım

Harbi'dir. Kara-Deniz ve çok etkin olmamakla birlikte hava unsurlarının birlikte yürüttüğü çıkarma ve saldırı harekâtıdır. Anafartalar çıkarması başarılı olmuştur. Ancak savaşı kaybeden İngiltere Anzaklarla çekilişte gösterdiği başarıyı asıl çıkışta göstermeliydi. Gerçekten de çok iyi işleyen bir planla kırk bin civarında asker iki gecede yarımadadan geri çekilmiştir.

Bu durum İngilizler açısından gurur duyulacak bir konuydu ve Monro'nun raporuna da yansımıştır:

> Bütün düzenlemeler takdire şayan bir şekilde yapıldı ve önceden hazırlanmış olan harekât zamanı cetveline tamamıyla bağlı kalındı.
>
> Rapora son vermeden önce, bu askerî harekâtın başarı ile taçlanmasındaki sebeplerin, düşmanın yoğun bir hareket içinde olmaması ve hava koşullarının uygun olması dışında, deniz ve kara şubelerinin sıkı bir işbirliği ile ortaya çıkmış olduğu gerçeğini teyit etmek isterim.
>
> Bu tahliye harekâtı, sekiz aylık bir seferde ordu ile donanmanın ne denli sıkı bir çalışma içinde bulunduklarına seçkin bir örnek oluşturur. Savaş harekâtının uygulanması esnasında General Sir William Birdwood, Sir Jullian Byng, General Sir Aleksander Godley ile bunların kurmay heyetini oluşturan subayların gösterdiği çalışma, hareket ve görevine bağlılığını hiçbir sözcük anlatamaz. Bu tarz hareket bütün ordunun ortak bir özelliğini göstermekteydi. Donanmanın yerine getirdiği hizmet daima anılacaktır.
>
> Savaş gemileri, nakliye komutanlarından, kumsallarda çalışan küçük istimbotlar ve sandalların komutasını üstlenen mühendislere kadar, bütün subaylar ve askerler, üzerlerine düşen görevleri çok güzel bir şekilde yerine getirdiler.

Anzaklar ve Fransız birlikleri tahliye edilirken Türkler'in nasıl yanıltıldığı Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral de Robeck ile Mondros Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Rosselyn Wemyss tarafından hazırlanan raporda yazılmıştır. İlk rapor Mondros Limanı'ndan demirli bulunan Lord Nelson gemisinde 22 Aralık 1915 tarihinde, de Robeck tarafından kaleme alınmıştır. Bu rapor 12 Nisan 1917 tarihli Times Gazetesi'nde yayımlanmıştır (y.haz. B.Sayılır, 145 vd.).

Türkler'in yanıltılmasını ve Gelibolu'nun tahliyesini Amiral de Robeck şöyle anlatıyor:

Gelibolu Yarımadası'ndaki mevkiilerin tahliyesi hakkında General Charles Monro, ordunun tahliyesi için aşağıdaki noktaları, harekâtımızın ana noktaları olarak belirledi.

1) Askeri çekme harekâtı olağanüstü bir hızla yapılacak ve son harekât safhası bir gecede tamamlanacaktı.
2) V ve W Kumsallıklarının dışında kalan kumsallarda, gemilere yüklemeyi kolaylaştıracak düzenlenme için her türlü işlem yapılacaktı.
3) Aşağıdaki mühimmatların mümkün olduğunca hızla tahliyesi için gerekli olan tüm çaba gösterilecektir.
İngilizlere ait 18 librelik toplar, 3,5 pusluk obüsler, 60 fondluk toplar 6 pusluk toplar ile Fransızlara ait, 75 milimetrelik toplar ve ağır topların yanı sıra, aynı zamanda küçük silahlar ile mühimmat son harekât safhasından önce tam bir güvenlik içinde geri çekilmiş olacaktı.
4) Boşaltmanın son aşamasının başlamasından önce, fazlalık askerler ile üç numaralı maddede sözü edilen malzemenin nakli için gereken hazırlıklar, kumsallardaki çalışmalar ve askerlerin nakli için gereken miktardaki nakliye gemilerinin toplanması için geçmesi gereken zaman doğru hesap edilecekti.
5) Önceki değerlendirmeler ve koşullar çerçevesinde belirlenecek plan, uvgulama başladıktan sonra, bu zaman sınırını aşmamak koşuluyla hayvanlar ve malzemeler de gemiye yüklenecekti.

Boşaltmanın tamamlanmasından 48 saat önce Yarımada üzerinde kalacak askerlerin sayısı 22.000 kişi olacaktı. Bunun 7.000'i son geceden bir gece önce nakledilecek ve 15.000 asker de son gece gemilere bindirilecekti. Askeri heyetin ricası üzerine bu son miktar 17.000 kişiye yükseltilmişti.

Son gece için çok az top terk edilecek ve bu topların götürülmesiyle bir kazanç sağlanamayacaksa tahribi için gereken hazırlıklar ve düzenlemeler yapılacaktı.

X Kumsalı kullanılmayıp, yalnız 6 Ocak'ta gelmiş olan askerlerin yüklenmesi için kullanılmasına karar verildi. Plandaki bu değişiklikler 8. Kolordu Komutanı olan General Sir F.J. Davi-

es tarafından önerilmişti. Davies, X ve Pınariçi kumsalarının durumunu aşağıdaki sebeplere dayandırıyordu.

1) Kötü havaların ortaya çıkma ihtimali. Hafif derecede kuvvetli esen kuzey rüzgârlarında bile bu kumsallıktan yükleme işlemi yapmak mümkün olmuyordu.
2) X ve Pınariçi Kumsalları çok uzun zamandan beri çıkarma için kullanılmadığından, bu kumsallar karşısında gemilerin ve sandalların hareket ve faaliyetleri, düşman tarafından görülür ve neler yaşandıgına dair düşmanı şüphelendirirdi.

Meselenin özü gizli hareket etmekte saklı olduğu için yukarıda geçen noktaların ikincisi bende derin kuşku uyandırdığından, saat 11'de planın bu şekilde düzeltilmesini kabul ettim.

Birinci harekât sâfhası: 30-31 Aralık gecesi başladı ve 7-8 Ocak gecesi sonuçlandı.

Bu zaman zarfında 17.000 kişinin dışında, bütün askerler ile topların büyük bir kısmı, büyük miktarda mühimmat ve hayvanların nakli gerçekleştirildi.

Birinci safhadan sonra kumsallıkta kalan malzemelerin, ümit edilen miktardan fazla olduğu ortaya çıktı. Bu durum, hava şartlarının çok kötü girmesinden ve çalışan grupların -asker sayısınca- çok eksik olmasından kaynaklanmıştı.

Ocak ayının birinci günü havanın bozulacağına dair işaretler görünmeye başladı. İkinci ve üçüncü günleri devamlı bir kuzeydoğu rüzgârı (poyraz) esti. Dördüncü günü tekrar sakinleşti. Fakat öğleden sonra 17'de hava tekrar bozulmaya ve 23'te gittikçe şiddetlenme eğilimi göstermeye başladı. Bir kuzeydoğu rüzgârı (poyraz) beşinci günü akşamına kadar olanca şiddetiyle esti. Ayın altıncı ve yedinci günleri hava şartları gittikçe daha uygun bir durum almaya başladı.

Şükür ki, rüzgâr kuzey ile doğu arasında esmeye devam ederek V ve W Kumsallarında çalışmanın sürmesine izin verdi. Ancak bu şartlar altında topların, hayvanların ve malzemelerin mavnalardan, motorlu botlardan kumsal açıklarında yatan nakliye ve malzeme gemilerine nakli, çok fazla zorluklara neden olmaktaydı.

Bütün bu sürede W ve Y Kumsalları, düşmanın Asya sahillerinde bulunan bataryaları ile Alçıtepe'nin kuzeyinde bulunan mevzilerdeki bataryaların şiddetli ateşine maruz kaldı.

Bu toplar, kumsalları ve mevzileri, olduğu gibi gördükleri

için bütün gece ve gündüz düzensiz aralıklarla yoğun şarapnel ateşi altına aldı. Ancak asker itibarıyla verdikleri zarar gerçekten çok azdı. Kumsallıkta çalışan askerler bu ateşe hedef olmalarına karşın, iskeleler ve sahil de tamamıyla ateşe açık olduğu halde subay ve askerler görevlerini tam anlamıyla yerine getirmekteydiler.

Hatta kumsallardaki zeminliklerde bile askerlerin düşman ateşinden tamamen korunaklı bir halde, istirahat etmeleri temin edilmediği için kayıplar meydana gelmiştir.

Kumsallıklarda ki işler muntazam bir şekilde devam etti. Gündüz motorlu botlar ve nakliye gemileri, götürecekleri eşyalar ile yüklenilerek hazırlandılar. Gece de bu malzemeler gemilere nakledildi. Gece çalışmak gerçekten çok gayret gerektiren bir iş halini almaktaydı.

Bütün bu zaman zarfında düşmanın cereyan eden durumdan haberdar edilmemesi için olağanüstü dikkat ve itina gösterildi. Gündüz düşman, Yarımada üzerine çeşitli ziyaretler gerçekleştirmekte olduğu için bu konuya gündüz daha itina edilmekteydi. Gündüz kumsallığa yanaşan bütün gemilerin geri çevrilerek, ters tarafa seyretmesi tasvip edildi. Mavnalar ile motorlu botlarda bulunan bütün malzeme düşmana yükleme hissini vermemek için kumsallığa tekrar çıkarılmaktaydı. Ayın yedinci günü öğleden sonra düşman, ileri mevzilerimizde bulunan bazı noktalara müthiş bir topçu ateşi açtı. Bu muhtemelen Gelibolu'daki mevzilerimizin maruz kaldığı en yoğun bombardımandı.

Düşman, bu yoğun bombardımandan sonra, bir piyade hücumuna başlamaya cesaretlendiyse de, siperlerinden fırlayan düşman askerlerinin vurulmasıyla cesareti kırılmış olarak vazgeçti. Bu suretle de piyade hücumu, tamamıyla boşa çıktı. Bombardımana başlandığı zaman ileri siperlerimiz tamamen askerle dolu olduğu için Yarımada üzerinde halen daha çok miktarda mühimmat ile 60 kadar topumuz bulunmaktaydı.

Askerî kuvvetlerimizin taraflarına yardım eden savaş gemilerimiz, düşmanın sol tarafına müthiş bir ateş açtı. Kraliyet gemilerinden Grafton, Reglan savaş gemileri ile Vuluver'in torpido muhribi orduya yardım etmeyle görevlendirildiği için, düşmana büyük kayıplar verdirerek, orduya karşı olan görevlerini yerine getirdiler ve yardım ettiler.

Gerekli görüldüğü zaman Yarımada üzerinde bulunan aske-

rî birlikleri Gökçeada'dan bir tümen ile takviye etmek üzere gerekli olan düzenlemeler yapıldı.

Bu kadar çok askerin kısa bir zamanda boşaltılmasına karşın, Amiral de Robeck bunun Türkler tarafından fark edilmeyişini Wemyss'den farklı faktörlere bağlamaktadır:

1) Kumsallarda çalışan gruplar ile askerî heyetin arazi ve kumsallarda çok dikkatli hareket etmesi ile düşmanın harekâtımızı anlamaması için aldığımız olağanüstü tedbirler.
2) Yedinci günü düşmanın taarruzu esnasında beklenmedik bir direnişle karşılaşması. Böylece, düşman, Yarımada'dan birkaç günden beri tahliye yapılmadığına ikna olmuştur.
3) Ayın sekizinci günü başlayan güney rüzgârları V ve W kumsallarına kötü bir şekilde etki yapmakta olduğu gibi havanın şiddetinin saat 9'da en üst seviyeye çıktığı için tahliye harekâtının imkânsız olduğu gerçeği.

Düşman kendi sahillerinden en son askerî kuvvetlerimizi toplayıncaya ve bunları tahliye edinceye kadar yanıltılmış ve bununla birlikte düşmanın, tahliyenin en son gecesinde icra ettiği topçu ateşi de etkisiz kalmıştır.

Askerlerin en son gece, sadece V ve W Kumsallarından tahliye ve yüklenmesi konusundaki karar ayın altıncı günü geldiği için bu kumsallardan 5.000'den daha fazla bir askerin yüklenmesi için planda mecburen değişiklik yapıldı.

Mevcut bulunan ve zaten kalabalık olan iskelelerden tahliye harekâtı için yalnız motorlu botların kullanılması, işlemleri olağanüstü bir şekilde uzatacağından, sahile geçici iskeleler ile tutturulmuş, ambarlarında kapılar bulunan gemiler üzerine torpido muhriplerini yanaştırarak 5.200 askerin torpido muhripleriyle nakledilmesine karar verildi. Bu şekilde, plan ve düzenlemelerde bazı tadilat yapıldı. Sonuç Çok güzel ve olağanüstüydü. Sahildeki gemiler üzerine yanaşacak olan torpido muhriplerini, korkunç dalgalara karşın olağanüstü iyi idare etmesi, komutanlarının bir kez daha yetenek ve kudretlerini göstermiş oldu.

Emirler hakkında gereken değişiklik yedinci günü sabahı yayımlandı. Kısa bir habere karşın 8/9 Aralık gecesi yapılan deniz harekâtı ertelenmeksizin ve karışıklığa meydan verilmeksizin icra edildi. Bu başarı bütün bu iş ile ilgili olan kişilerle, özellikle kumsallarda çalışan gruplara -ki bunlar planın değiştiril-

mesinden tabii ki etkilenmişlerdi- duyulan güvenden ileri gelmiştir.

8 Ocak'ta güneyden esen rüzgâr istisna olmak üzere hava uygun bir hale gelmişti. Saat 17'ye kadar yeniden şiddetlenme belirtisi göstermediği için, son safha harekâtın yapılması için emir verildi.

8 Ocak'ta yükleme işlemi, 20'de başladı. Son birliğin yüklenme işlemine de 9'da başlanması gerekliydi. 21'de yeniden güney rüzgârları şiddetlenmeye başladı. Deniz hafif kabarmaya başlayarak, kumsalda olumsuz şartların ortaya çıkmasına neden oldu. Kumsalda bulunan geçici yüzer köprü kırıldığı için, bekleyen torpido muhriplerine son askerî birlikleri nakletmek için, gerekli düzenlemeler yapıldı.

Pınariçi Kumsalında olaylar daha kötüydü. Yedi yüz askerden bir kısmının mavnalara bindirilerek Talbot savaş gemisine ulaştırılmasından sonra, bu kumsallıkdan yararlanılamayacağı –ki bir motorlu bot karaya gitti ve daha sonra top ateşi ile tahrip edildi– ortaya çıktı. Bununla birlikte Pınariçi Kumsalında bulunan geride kalan grupların, W kumsalına taşınarak buradan gemilere bindirilmesi için emir verildi. Bu gibi olayların ortaya çıkışını dikkate alan kumsal subayı tarafından, gerekli önlemlerin ve düzenlemelerin önceden hazırlanmış olmasından, verilen emir, bir karışıklık yaratmadan yerine getirildi.

Kısa süreli bir durgunluktan sonra rüzgâr tekrar şiddetlenme eğilimi göstermeye ve saat 3'te ise müthiş bir dalga kumsallığı yalamaya başladı. Bununla birlikte yükleme işleminin başarılı bir sonuca ulaştırılması, ancak kumsallıkda çalışan askerlerin inatçı ve becerikli sabrı ile gerçekleştirildi. Karaya giden bir istimbot hariç, yükleme işleminde kullanılan bütün küçük tekneler başarı ile geri alındı.

Saat 15.40'ta son askerî birlik çekildi. Bundan sonra, kumsalda çalışan askerlerin yüklenmesi ve sevki yapıldı.

Limana giren müthiş dalgalardan dolayı, en son motorlu sandalların alınıp sevk edilmesi konusunda olağanüstü zorluklarla karşı karşıya kalındı.

Wemyss ve de Robeck raporlarında duygularını anlatan cümlelerde kullanmış:

"Nakli ve sevki mümkün olmayan ve yakılması için hazırlanan malzemeler ile ilgilenilmesi gereken cephane depolarına

bağlı ateşleme düzeneğinin ateşlendirilmesinin belirlenen zamandan önce yapılmasından dolayı oldukça üzgünüm.

Küçük silahlar ve cephane deposu bütün sandalların sahilden tamamıyla ayrılmalarından önce patlatıldığı için sahilden uzaklaşan son hastane sandalında bulunan bir tayfanın ölümüne neden olmasından dolayı çok fazla kederliyim.

Ancak bu patlamadan daha fazla insanın kayba uğramayışına şükredilmesi gerekir. Çünkü patlamanın meydana getirdiği parça serpintileri, bütün sandalların etrafına düşmekteydi.

Bu operasyonların başarıya ulaşmasında, aşağıdaki unsurlar başlıca sebeplerdi.

1) Kurmay heyetinin olağanüstü çabaları.
2) Kumsalda çalışan deniz heyeti ile tüm ordu ve donanma subaylarının ortaya koydukları beceri.
3) Gelibolu Yarımadası'nın tahliyesi için çalışan teknelerin (istimbotlar ve sandallar), asker ve subayların gösterdikleri gayret ve beceri.
4) Askerî birliklerin tahliye iskelelerine gelmesi konusunda ordunun hazırladığı olağanüstü düzenlemeler.

Donanma, istekli ve basiretli bir şekilde kendisiyle işbirliği yapan General Sir William Birdwood ile Sir F.J. Davies'e minnettar ve müteşekkirdir.

Kurmay heyetinin hizmeti, takdirin çok üstündedir. Bununla birlikte, donanmaya yardım eden subayların isimlerini belirtmeme müsaade edileceğini ümit etmekteyim. Bunlar; Korgeneral Lurash, Tuğgeneral Setrit, Albay Carey.

Albay Carey'in tahliyenin son zamanlarına doğru harap olmuş iskelelerin tamiri ile yapımında ve baştan kara edilmiş gemilerden askerlerin hızla yüklenme ve naklinde yapılan hazırlıklarda gösterdiği çaba, takdir edilemeyecek bir derecededir.

Askerî harekâtın deniz bölümüne ait olan düzenleme ve planlar kendisine çok fazla güvenilen ve kurmay heyeti başkanı olan Roger Keyes ile Fransis Michell (kurmay heyete dahil), kurmay heyetimden Doud Ferrey William, Miralay Sesil (Gelibolu'daki kumsal grupları amiri) ve burada görev yapan Henri Talbot ile Kaptan Sesil'e refakat eden Binbaşı Moluk tarafından hazırlanmıştı. Telgraf haberleşmesinin sağlanması konusunda kraliyet donanması telsiz telgraf memuru Binbaşı Will ile işaret subayı Roolbey'in pek çok hizmetleri geçmiştir.

Bu düzenlemeler sayesinde Gelibolu askerî kuvvetleri komodor gemisi olan Termit kraliyet gemisi, Tekke Burnu'na çok yakın olarak demirlemiş ve dışardan iki telefon kablosu ile irtibat ettirilmiş olduğundan, geminin telsiz telgrafı diğer savaş gemileri ile gerekli haberleşmede bulunmak için serbest kalmış ama bu haberleşme iyi bir şekilde yapılamamıştı.

Harekât, bu işlemleri muhafaza ve himayeye memur olan ve Hibernia kraliyet gemisinde buluna Tuğgeneral Sydney Framentil komutasındaki kraliyet donanması ile Gelibolu ordusuna topla yardım etmek konusunda gösterdiği olağanüstü destek takdirden çok yüksektedir.

Bu deniz müfrezesinin icra ettiği hizmet ve gösterdiği çaba her şekilde güven verici olmuştur. Donanma, kumsala ateş açan Türk toplarını kontrol etme konusunda, olağanüstü yardımlar göstermiştir. Düşman ateş açtığı zaman derhal kendisine cevap verecek bir savaş gemisini karşılarında bulmuştur. Bu da yukarıda isimleri anılan heyetin, harika çalışmalarından doğmuştur.

Bu başarılı kaçış planının uygulanmasında Fransızlar'ın da önemli katkıları olmuştur.

Fransız arkadaşlarımızın bize yaptığı önemli yardımları, özellikle takdirlerinize sunmakla, şeref duyarım. Tahliye harekâtının Fransızlara ait kısmının yaşama geçirilmesi, Tuğamiral Ben'e tevdi edilmiş olduğundan, Ben bu işlemin tamamlanması konusunda kumsallarda çalışan subaylarla birlikte bize iyi hizmetlerde bulunmuştur. Geçen raporumda da zikrettiğim firkateynin kaptanı Berit de Bosanic, kumsallarda çalışan subayların komutasını üstlenmişti.

Bu denli büyük bir organizasyon tepelerdeki Türklerin gözü önünde oluyor ama buna müdahale edilmiyor; acaba bunun gerçek nedeni tam olarak anlaşılmış değildir. Belki muharebelerle bir yere varılamayacağının anlaşılmış olasıdır. Gelibolu Yarımadası'ndaki Anzak birlikleri dışında Fransız birliklerin de tahliyesi aynı başarı ve en az kayıpla yapılmak zorundaydı. İngiliz General Charles Monro'nun raporunda bu birliklerin taşınması ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Gelibolu'da bulunan Fransız birliklerinin topları hariç geri kala-

nının çekilmesi hakkında, Aralık başlarında emir verilmişti. Fransız melez askerleri tarafından tutulmakta olan hattın bir kısmının kontrolü 12 Aralık'ta Royal Naval Tümeni tarafından üstlenilmişti. 21 Aralık'ta 8. Kolordu 86. Tugay ile takviye edilmiş olduğundan, Yarımada üzerinde askerleri koruma görevini yapan Fransız askerlerinin miktarı 3.000 kişiye indirilmişti. Fransız askerlerinin Ocak ayı başlarında çekileceği ümit ediliyordu, fakat son derece yorgun ve dinlenmeye muhtaç olan 42.Tümen'in siperlerden istirahat yerlerine çekilmesi zorunlu bir iş halinde görünüyordu. Bununla birlikte, önce 42.Tümen'i 88. Tugay ile değiştirmek ve sonra da, Suvla'dan çekildikten beri Gökçeada'da istirahat etmekte olan 13.Tümen'i 29.Tümen'in yerine getirmek ve son Fransızları değiştirmek üzere de 11.Tümen'i getirmek niyetindeydim. O halde Gelibolu'nun güneyi 52., 11. ve 13.Tümenler ile tutulacak ve bunlara ek olarak civar adalarda yedek olmak üzere Royal Naval Tümeni ile 32.Tümen de bulunacaktı.

Tahliye emri geldiği anda derhal uygulanabilmesi için gereken başlangıç ihtiyaçlarının hazırlanması hakkında General Birdwood, 24 Aralık'ta talimat almıştı.

Gelibolu mıntıkasının tahliyesi hakkında 28 Aralık'ta zatı alinizden bir telgraf emri aldım ve havaların kötüleşip işimizi engelleyeceğini düşünerek tahliye işlemlerini mümkün olduğu kadar bir hızla tamamlaması gereğini Çanakkale ordusu komutanına bildirdim. Personeli gereksiz bir tehlikeye maruz bırakmaksızın bütün 60 fondluk ve 18 fondluk toplarla, 6 pusluk ve 4,5 pusluk Huçekis toplarının ve bunlara ait bütün mühimmat ile katır, araba, vagon ve saire gibi teferruatın da kurtarılması için çaba harcanmasını da generale bildirdim. Yukarıda beyan edilen konulara ek olarak son tahliye meselesinin bir gece zarfında tamamlanmasının zorunlu olduğunu ve askerlerin cephe siperlerinden doğruca kumsallara çekilmesini ve ciddi bir şekilde zorunluluk hissedilmedikçe cephe siperleri ile kumsallar arasındaki mevkilerden hiçbirinin işgal edilmemesini de ayrıca bildirdim. Tuğamiral ile Ça akkale Ordusu Komutan'ın katıldığı bir toplantı yapıldı. Amacımız hakkında Türkleri bir kere daha aldatabilmek üzere kabul edilmesini uygun gördüğüm yönleri bu toplantıda ortaya koydum. Suvla ve Anzak bölgelerinden çekilmiş olmamız dolayısıyla yarımada üzerindeki durum ve koşullar maddeten değişmemişti. Ancak mevkilerimiz ile Limni Adası ve Gökçeada üzerinde hava keşfinin yapılması git-

tikçe artan bir faaliyet kazanmış ve düşman tarafının hava kolları tarafından siperlerimiz, sık sık ve cüretkâr bir şekilde sıkıştırılıyordu. Düşman tarafından yapılan bu zorlamanın en fazla göze çarpanı, boğazın Anadolu ve Rumeli yakalarında bulunan topların bir hayli artırılmış olması ve bu toplara Alman kaynaklı mermilerin sağlanmasıyla kumsallarımızın, özellikle Anadolu sahilinden açılan ateş altında bulundurulmasıydı.

Devam etmekte olan bu hale göre, Türklerin dikkatlerini çekmek için yapılacak olan yanıltma harekâtının hiçbir başarı sağlayamayacağı inancında bulunduğumu açıkladım. Zamanın gecikmekte olması Adalar Denizi'nde hava şartlarının kararsızlığı, uygun bir yerin olmayışı ve böyle bir askerî harekâta gerekli olan küçük teknelerin yeterli miktarda bulunmayışı, elde etmiş olduğum son kararımı bana verdirmeye neden olan değişkenlerdi. Bununla beraber, Tuğamiral'in başarılı düzenlemeleriyle kraliyet donanmasının Türk bataryalarına yönelik aynı oranda karşılık vermesi sağlandı. Ancak, Türk topları sakin ve suskun kaldıkça bunlara karşı gereksiz yere zorlayıcı bir harekette bulunulmaması da kararlaştırıldı.

General Birdwood, Seddülbahir bölgesinin tahliyesine yönelik emir verileceğini hissederek o derece mükemmel işler yapmıştı ki, yapılması zorunluluk haline gelen bir işlemi mükemmel bir şekilde başarabilmek için gerekli olan geniş ve kapsamlı bir işe hemen başlayabilmeye muktedir bir hale gelmişti.

General Birdwood ile Yarımada üzerindeki Fransız kuvvetine komuta eden General Brolar, son safhada ortak komutadan doğabilecek sakıncalardan kaçınmak için, Fransız piyadesinin mümkün olan hızla değiştirilmesini fakat topların, 8.Kolordu komutanının emri altında geçmesini ve bunların uygun zamanda İngiliz toplarıyla birlikte çekilmesini kararlaştırmıştı.

Genelkurmay Başkanı, 30 Aralık'ta çekmiş olduğu bir telgrafla emir komutayı, 28 Aralık'ta İngiltere'den hareket ettiği bildirilen Korgeneral Sir Archibald Murray'a İskenderiye'de devir ve teslim etmemi bildirmesi üzerine Mondros'taki karargâhımdan refakatimde kurmay heyeti ile General Vacudent küçük bir kurmay heyeti ile birlikte kraliyet savaş gemisinden Cornwallis zırhlısına geçerek İskenderiye'ye ulaştım. Halefim gelinceye kadar işlerin yolunda gitmesini sağlamak için kurmay heyetinin geri kalanları savaş cephesine gönderilmişti.

Suvla ve Anzak bölgelerinin tahliyesinde kabul edilmiş olan esaslara uyularak, buranın da tahliyesine gecikme ile girişildi. Yarımada'da kalmış olan Fransız piyade askerleri 1/2 Aralık gecesi siperlerden çekilmiş ve sonraki geceler boyunca Fransız donanmasına mensup savaş gemisine bindirilmişti. Kazalar ve kötü havalardan doğan gecikmeler dolayısıyla tahliye işlemi ümit edilenden daha yavaş bir şekilde ilerliyordu. At nakline ayrılmış en büyük vapurlarımızdan biri, bir Fransız savaş gemisi tarafından batırılmış olduğu için tahliye işlemi ciddi bir şekilde ertelenmek zorunda kalmış ve aynı zamanda esmeye başlayan şiddetli rüzgârlar da kumsallar üzerinde cereyan eden yükleme işlemine engel olmaya başlamıştı. Hüküm sürmekte olan havalar kısa bir süre içinde düzeleceğine dair çok az ümit oluşu nedeniyle, General Birdwood, yükleme işlemini hızlandırmaya bir dereceye kadar yardımı olur düşüncesiyle, birkaç torpidobot muhribi göndermesini Amiral Sir John de Robeck'den talep etmişti. Bunun üzerine gerek General Birdwood ve gerekse de 'Robeck tahliye meselesinin son safhası olmak üzere 8 Aralık gecesi ya da bu tarihten sonra olacak ilk sakin günün gecesini belirlemiş ve kabul etmişlerdi.

Aynı zamanda 8. Kolordu bomba hücumu yapmak ve daha bazı ufak tefek harekâtta bulunmakla askerlerin taarruz harekâtı ruhunu ayakta tutmuştur ki, böyle yapılmakla Türklere karşı daha yüksek ve daha olumlu bir moral unsur yaratılmıştır. 29 Aralık'ta 52.Tümen Türk siperlerinin çok büyük bir kısmını işgal ettiği gibi, büyük çaplı karşı taarruzlara karşı da bunları başarılı bir şekilde elde tutmak gibi önemli bir iş başarmıştır. Keza, bu aralar, düşman tarafından kumsallarımızın ve siperlerimizin top ateşi altında bulundurulması hem sıklaşmış hem de yoğunlaştığından günlük işlerimizin yükü gittikçe artmış bulunuyordu.

8. Kolordu Komutanı Korgeneral Sir Davis tarafından tahliyenin yapılması için kabul edilmiş olan yöntem, Kuzey Anzak bölgesinin tahliyesinin bitiminde başarısını kanıtlamış olan yöntemin aynısıydı. Düşman topçusuna karşılık verebilecek bütün ağır topların mevzilerinden çekilmesi, amacımızı düşmana bildireceği için bunları oldukları yere bırakmaya karar vermiştik, fakat son gece çekilmesi mümkün görünmeyen bir kıta 2 pusluk İngiliz topu ile altı kıta eski sistem Fransız topunun tahrip edilmesi de kararlaştırılmıştı. Yukarıda söz edi-

len Fransız toplarının tahrip edilmesini bizzat General Brolar teklif etmişti.

Askerlerin çekilmesi konusunda kararlaştırılmış olan ilk önlem etkin olabilecek deneyimli bir yükleme takımı oluşturmaktı. İkincisi, düşman amacımızı anlayıp da harekâtımızı adım adım takip ederek hücumda bulunacak olursa, buna kısa bir süre için karşı koyabilmek üzere küçük bir koruma kuvveti ayırmak. Sonuncusu da, hem bu koruma kuvvetini hem de yükleme işlemini örtme ve himaye etmek üzere bazı yerler hazırlamaktı.

Yükleme işlemini yönetmek üzere 52.Tümen'in komutanı General Lawrens seçildi ve bu göreve tayin edildi. Aynı zamanda 8. Kolordu komutanının emri altına değişik şubelere mensup kurmay subaylar konulmuştur. General Lawrens, bu işin yapılmasında çok önemli başarılar elde etmiştir.

Pınariçi Kumsalı'nı –Zığındere dahilindedir– örtme ve himaye etmek üzere, 13.Tümen komutanı bir nokta seçip hazırladı. Seddülbahir'in kuzeyinden X Kumsalı da dahil olmak üzere bütün sahil boyunca, diğer kumsalların örtme ve himayesi için de birçok hat birleştirilerek, bunlar siperler ile tahkim edildi. Sözü edilen bu savunma mevkilerine askerler dağıtılıp buralara yerleştirildi.

Çekilen askerler, bu savunma hattından geçtikten sonra genel yükleme komutanın emri altına girmiş bulunacak ve yükleme heyeti subayı da bu askerleri her bir kumsala nakil ve sevk edecekti.

Kumsalları örtme, himaye ve savunmak için tutulan mevkilere ek olarak, dört savunma hattı daha düzenlenmişti ki, bunlardan üçü erkenden hazırlanmış ve sağlam tel engeller ile tahkim edilmişlerdi. Dördüncü savunma hattı doğu tarafında de Totts Bataryası'na, batı yönünde Gully kumsalını örtme ve himaye eden mevkiye kadar uzanıyordu.

Cephe siperlerinden son müfrezenin çekilmesi için kararlaştırılmış olan zaman, 23.40'tı. Bundan hedeflenen amaç, bu âna kadar siperlerden çekilmiş olan askerleri, cepne siperleri tamamen tahliye olunmadan önce yükleyebilmeye uygun bır zaman bırakmaktı.

Yükleme konusu için bahriye tarafından yapılacak olan düzenlemeler, Yüzbaşı Staveley'in idaresine verilip her bir yükleme yerlerinde bulunacak olan bahriye subaylarından oluşan bir heyet de Staeley'e yardım edecekti.

> Türklerin 13.Tümen tarafından tutulmakta olan siperlere karşı 7 Ocak'ta çok şiddetli bir topçu ateşi olmuş ve Anadolu yakasında bulunan bataryalar bile Royal Naval Tümeni'nin işgal etmekte olduğu siperleri dövmeye başlamıştı. Yarımada'ya ilk ayak attığımızdan beri yapılan bombardımanların en şiddetli ve en büyüğü olduğu bildirilen bu bombardıman, öğlende başlayıp akşam 17'ye kadar devam etmiş ve saat 15.00 ile 15.30 arasında en şiddetli noktasına ulaşmıştı. Avcı hendeklerimizin ön siperlerine ve irtibat hendeklerine olağanüstü bir şekilde hasar verilmiş ve telefon haberleşmesi kesintiye uğramıştı. 15.30'da Fusiliers Bayırı civarında iki Türk lâğımı infilak etmiş ve siperlerin subayların öncülüğünde hücuma hazırlanan Türk askerleriyle hıncahınç dolu olduğu görülmüştür. Bununla beraber Türkler tarafından başka bir hücum yapılmadı, ancak Fusiliers Bayırı'na karşı düşmanın çok da istemeyerek yapmış olduğu zayıf bir taarruz derhal püskürtülmüştür. Bu sırada cephane yönünden plan noksanlarımız Kaptan Denet'in idaresi altında bulunan takviye müfrezesinin açmış olduğu himaye ateşi sayesinde telafi edilmiştir. Bu çarpışmadaki kayıplarımız 2 subay ile değişik rütbelerden 56 askerin ölmesinden ve 4 subay ile yine değişik rütbelerde 102 askerin yaralanmasından ibarettir.

Koalisyon güçlerinin komuta kademesi tarafından düzenlenen raporlardan Gelibolu'nun boşaltılmasının tüm ayrıntılarını öğrenmiş bulunuyoruz. Gerçekten de üzerinde çok uğraşılmış, titizlikle yönetilmiş ve sonunda da başarıya ulaştırılan bir plan hazırlanmış.

Doğal olarak insan merak ediyor. Anzaklar çekilirken aylardır burada savaşan üst rütbeli komutanlar neredeydi?

Çanakkale serüveni noktalanırken, daha 18 Mart 1915 saldırısının planlanışından itibaren işin içinde olan komuta heyetinden Birdwood ve Keyes hariç hemen hepsi Gelibolu'dan ayrılmıştı. Ian Hamilton ve de Robeck İngiltere'deydiler. Kitchener artık, emirleri hiç tartışmasız kabul edilen eski güçlü kişi değildi. Rakipleri onun aleyhindeki girişimlerini hızlandırmışlardı ve Çanakkale seferinin başarısızlığını ona yüklemek üzere komplolar hazırlamışlardı bile. Churchill ise siyasi itibarını ta-

mamen yitirmişti ve siperde dövüşmek üzere Fransa'ya gitmeye hazırlanıyordu.

Liman von Sanders halen 5. Osmanlı Ordusu'nun Komutanı olmakla beraber, Ağustos muharebelerinden sonra Enver Paşa tarafından, kendisi hiç istemediği halde sırf başkalarının yönlendirmesiyle, baskısıyla "General, Paşa" rütbesine yükseltilmiş bulunan Mustafa Kemal artık Çanakkale'de değildi.

Anımsanacaktır, Aralık ayı başlarında, bir müddet sonra yarımadadan çekileceğinden emin bulunduğu düşmanı denize dökmek niyetiyle yeni bir taarruzda bulunmayı teklif etmiş, fakat üst kumanda heyeti, "Boşuna harcayacak kuvvetimiz hatta bir tek erimiz yoktur," yanıtıyla bu öneriyi geri çevirmişti. Muharebelerin en hareketli haftalarında günlerce uykusuz gezmiş ve ancak aldığı ilaçların etkisiyle ayakta kalabilmiş olan Mustafa Kemal'in bünyesi, belki de çok büyük bir fırsatın göz göre göre kaçırıldığını seyretmeye tahammül edemeyeceğinden, 10 Aralık günü görevinden istifa ettiğini bildirdi. Ancak, kendisine saygı gösteren Liman von Sanders, istifayı "hava tebdiline-değişimine" çevirdiği için, Anafartalar kahramanı cepheden ayrılarak, yorgun ve hasta durumda yanında arkadaşları Fethi (Okyar), Tevfik Rüştü (Aras) ve İttihat ve Terraki'nin ünlü ismi doktor Bahattin Şakir ile birlikte İstanbul'a hareket etti.

Bu ayrılış için İzzettin Çalışlar'ın günlüğünde (30 Kasım) okuduklarımız ışığında farklı bir yorum yapılmaktadır. Özellikle İstanbul'daki 1.Ordu'nun komutanlığına atanan Esat Paşa'nın bölgeden ayrılmasından sonra Gelibolu'da Mustafa Kemal ile Liman von Sanders arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Enver'in 31 Ekim'de Mustafa Kemal'in karargâhını ziyaret etmesi ilişkileri daha da kötüye götürdü. Liman von Sanders, Bulgarların savaşa katılmasının ardından, 3 Ekim'de İtilaf kuvvetlerinin işgal ettiği Selanik'e Trakya'dan 2.Ordu'nun kaydırılmasını önermişti. Mustafa Kemal ise bunun doğru olmayacağını belirterek, Enver'e de bunun üzerinde durulmaması yönünde görüş ortaya koymuştu. Ayrıca İstanbul'daki karargâha, çevresinde gereğinden fazla Alman subayın bulunduğundan şikâyet edip 11.Tümen'in başına getirilen Alman subayını geri

göndermiş olduğunu söyledi. Liman von Sanders, bundan böyle Anafartalar Grubu'na bir tek Alman subay bile göndermeyeceğini söyleyerek karşılık verdi. Öte yandan Mustafa Kemal bir Alman subayının emirlerine itaat etmeyen (von Berg ile Binbaşı Hamdi arasında geçen bir olaydır) bir Osmanlı subayını askerî mahkemeye çıkarmak üzere Liman von Sanders'e teslim etmeyi geri çevirdi. Kendi askerlerinin İngilizlerin bulundukları noktalarda keşif yapma biçimini Liman von Sanders'in eleştirmesine de karşı çıktı. Çalışlar'ın yazımıyla; *"Bu durum iki kumandan arasında yanlış anlamalara ve büyük bir soğukluğa yol açmış ve Kemal Bey'in raporlu olarak İstanbul'a gitmesine sebebiyet vermiştir."* Aralarındaki çatışma bununla da bitmiyor. Sanders 4 Aralık'ta Mustafa Kemal'in karargâhına geliyor. Girişte Binbaşı Pertev karşılıyor ve bu küçük rütbeli subaya yolların kötülüğünden söz ederek, *"Kemal Bey villa yapacağına yolları yaptırsaydı,"* der. Bu konuşmayı duyan Çalışlar, bu sözüyle mareşal yine küçüklük gösterdi notunu düşmüş. Mustafa Kemal havalar soğuyunca kendine, ateş hattına yakın bir ev yaptırmıştı, Sanders'in gerginlikle villa dediği budur. 5 Aralık'ta Mustafa Kemal'in istirahata ayrıldığını gösteren raporu içinden kızgın ve kırgın olsa da mahcup bir ifadeyle Liman von Sanders'in kendisi getirmiştir.

19/20 Aralık'ta Koalisyon kuvvetlerinin Arıburnu-Anafartalar sahilini terk ettiği haberi geldiğinde Mustafa Kemal, arkadaşı Salih Bozok'la, tahttan indirilmiş olan Sultan Abdülhamit'in gözetim altında tutulduğu Beylerbeyi Sarayı'ndaydı. Ayrıntıları öğrenmek üzere hemen harbiye nazırlığına giderken arkadaşına, *"Ben düşmanın çekileceğini anladığım için bir taarruz yapılmasını teklif etmiştim. Fakat benim bu teklifimi kabul etmediler. Bundan dolayı canım sıkıldı. Çok da yorgun olduğum için izin alarak İstanbul'a geldim. Eğer ben orada iken düşman şimdiki gibi çekilmiş olsaydı herhalde daha çok sıkılacaktım. Burada bulunmaklığım benim için bir talih eseridir,"* dedi. A. Mango (*Atatürk,* 153) bu iddialı konuşmayı şöyle yorumluyor:

Bu önceden kestirim iddiasında indirim yapılsa bile, Mustafa

> Kemal'in Gelibolu'daki başarısı son derece somuttur. İtilaf Devletleri'nin çıkarma girişiminin yenilgiye uğratılmasında öbür Alman ve Türk komutanların da rolü büyüktü. Gerçi ordu komutanı Liman von Sanders'in tahminleri çoğunlukla yanlıştı, ama birlikleri gerekli noktalara yerleştirebilmişti.

Goeben ve *Breslau* zırhlılarının İstanbul'a gelmesinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinde etkin bir rol oynamış bulunan Alman büyükelçisi von Wangenheim ise, yaz başında sağlığı bozulduğu için Temmuz'da izinli olarak Almanya'ya gitmişti. Ekim ayında geri döndüğünde bir gözü siyah bantla örtülmüştü, öteki gözü ise sürekli seyiriyordu ve hareketlerinde de bir dengesizlik göze çarpıyordu. Ekim sonlarına doğru inme indi ve 29 Ekim'de öldü.

Aldatmaca üstüne aldatmaca...

Ekim ayı ortalarından itibaren Gelibolu'da mevsim dönmüş, kekikler ve gelincikler çoktan kaybolmuş, renkleriyle ünlü sabahlar görülmez olmuştu. Hava soğumuş, zaman zaman dolu sağanakları her iki siperdekilerin tepesine buz parçacıkları indiriyordu. Afet halini alan yağmur sele dönüşüyor, önüne insan hayvan ne gelirse sürüklüyordu. Böyle günlerde zorunlu bir ateşkes oluşuyordu. Deniz de çoğu kez domuza dönüyor, yükleme işini zorlaştırıyordu. Ama doğanın tüm olumsuzluklarına karşın Yarımada boşaltılıyordu.

Aralık ayının ikinci haftasının sonunda tahliye iyice ilerlemiş bulunuyordu. Kar fırtınasından sonra hava düzelmişti. Her iki taraf askerlerinin de yaşamını zehir eden sinekler de ortadan yok olmuştu.

Her gece, küçük teknelerden kurulu filotillalar, sessizce Suvla Koyu ile Anzak Koyu'na sokuluyor, sabahları, deniz yine bomboş görünüyordu. Çadırlar oldukları gibi bırakılmış, kalan toplar ateşe muntazam bir şekilde devam ediyorlar ve hâlâ, büyük bir ordunun var olduğu izlenimini vermek için her önlem alınmıştı. Aldatmanın her aşamasına erler büyük bir istekle katılıyorlardı.

İlk bindirilenler yaralılar ve hastalardı; daha sonra, savaş esirleri, en arkada piyadeler geliyordu. Siperlerden kıyıya giden yollara, askerlerin sert çizmelerinden çıkacak sesleri Türk siperlerinden duyulmasın diye battaniyeler serilmişti.

Türk gözcülerinin kuşkuya düşmesini önlemek için, çalışmaları bilinen ikmal kafileleri her sabah katırların sırtına sandıkları vurarak kıyıdan yukarı doğru alışılmış yolculuklarına başlıyorlardı. Ama her zamankinden farklı olarak bu kez sandıkların içi boştu. Türkleri yanıltmak için alınan bir başka önlemde topçuya verilmiş olan emirdi. Toplar artık akşam karanlığından sonra bir tek mermi bile yakmıyorlardı. İleri hatlardaki askerler de hava karardıktan sonra ateşi kesiyorlardı. Türkler birkaç gün buna alıştıktan sonra, tahliyenin en son gecesi siperler boşaldığında ortaya çıkacak sessizliği yadırgamayacaklardı. Sayıları oldukça azalmış olan birlikler durmadan yer değiştiriyor ve olduklarından daha kalabalıkmış gibi gözüküyordu.

Çadırlardan hiçbiri yıkılmamıştı. Yemek pişirmek için yakılan ateşler her gün alışılmış köşelerinde tütmeye devam ediyor ve topçu bataryaları sık sık yer değiştirerek eskisinden iki misli fazla ateş ediyordu. Gündüzleri Alman keşif uçaklarının yaklaşmasını engellemek amacıyla müttefik uçakları durmadan uçmaktaydılar.

Depolarda biriken malzemenin tümünü götürmek olanaksızdı, bu yüzden Türklere askerî değeri olan bir şey bırakmamak için mümkün olduğu kadar çok şey parçalanıyordu. Hatta kum torbaları bile süngülerle yarılıyordu. Şeker torbaları, çay sandıkları, konserve kutuları, akla ne gelirse birbirine karıştırılıyor üzerlerine parafin, limon tuzu gibi maddeler boşaltılıyordu.

İmha ekiplerinin en gücüne giden iş içki fıçılarının delinmesiydi.

Su taşımada kullanılan benzin tenekeleri katırlara yüklenerek, Türk hatlarının mümkün olduğu kadar yakınına götürülüyordu, böylece cepheye su taşındığı izlenimi verilmeye çalışılıyordu.

Bütün hazırlıklar kusursuzdu. Önceki bölümlerde tüm ayrıntılarıyla anlatıldığı planlamayla, 18 Aralık gecesi Arıbur-

nu'ndan 9.900 kişi boşaltılıp son geceye 10.040 kişi bırakılmıştı. Sonunda geriye dokuz top kalmışsa da, bunlar da işe yaramazdı ve gerçekten de sürekli ateş etmekten yıpranmışlardı. Ertesi gece askerler üç gruba bölündü: A grubundaki 4.000 kişi karanlık basar basmaz gittiler; B ve C grupları onların yokluğunu örtmek için yayıldılar ve otomatik aletlerin yardımıyla "Normal" ateşlerini sürdürdüler. Bu aslında bir hileydi.

İki gaz tenekesinden yararlanılarak kurulan basit bir sistem yarattılar. Üstteki teneke suyla dolu oluyor ve bir delikten su damlaya damlaya altındaki boş tenekeye doluyordu. Alttaki tenekenin içindeki suyun ağırlığı, yeteri miktarı bulur bulmaz, tetiğe bağlı bir ipi çekerek silahı ateşliyordu.

Bu düzeneğin başka şekilleri de vardı. Su yerine bazıları fitil ya da mum kullanıyorlar, bunlar tetiğe bağlı bir ağırlığı tutan bir ipi yakınca, ağırlık serbest kalarak tetiği düşürüyordu. Çalışma sistemi aynıydı. Son birlikler çekildikten sonra bile yarım saat kadar tek tük de olsa tüfek atışları olacak ve belli bir zaman kazanılacaktı. Bunun gibi bazı aldatma yöntemleri geliştirilmişti. Tüm çaba kısa da olsa kazanılacak sürelerle Türkler müttefiklerin kaçışını geç öğreneceklerdi. Tek istek buydu. Resmî arşivlere göre gece boyunca Suvla ve Anzak cephelerinden yirmi bin asker kıyıya indirilerek kaçış başarılmıştı.

A grubunun ardından B grubundaki 4.000 kişi saat 21'de giderek cepheyi C grubunun 2.000 gönüllüsüne bıraktılar. Bu artçılar da 20 Aralık gece yarısından bir saat sonra sessizce yerlerinden ayrılarak siperlerde yalnızca otomatik silahları bıraktılar. Son ayrılış zamanları çeşitli durumlara ve kumsallara olan uzaklıklara göre farklıydı. Son terk edilen Merkeztepe'ydi, saat 3.14'te oradan çekildikten sonra saat 3.30'da tüm garnizon çekilmiş olarak orada bir lâğım dehlizi patlatıldı. Bu hafif silahların ateşiyle karşılandıysa da, kumsallar bombalanmadı. Saat 4'te son layter, on dakika sonra da son devriye botu kıyıdan ayrıldı. Arıburnu yine Türklere kalmıştı.

Suvla'da da işler yolunda gitmiş, ancak askerin kumsallara kadar aşacakları yol daha uzun olduğundan burada daha değişik yöntemler uygulanmıştı. Cephe mevzileri saat 1.30'da tutul-

du ve Suvla Körfezi'nin iki yarısına egemen olmak için kazılan iki yedek hattında küçük birer garnizon bekletildi. Birinci kademe asker sessizce geriye çekilip küçük motorlu teknelerle muhriplere götürüldü. Türklerin olanları anlayıp da kovalamaları durumunda kendilerini yavaşlatmak için Arıburnu'nda olduğu gibi mayın döşenmişti. Suvla Körfezi su kaplamış Tuzla Gölü bölgesiyle ikiye bölünmüştü. Tümgeneral Stanley Maude komutasındaki güney yarısında son cephe grubu Tuzla Gölü savunma hattında saat 2.30'da, Lalebaba iç hattından 3.15'te geçti ve saat 4'te sonuncu tekne de kıyıdan uzaklaştı. Tümgeneral Edward Fanshawe komutasındaki kuzey yarısında buna benzer bir program izlendi ama sonuncu tekneler ancak sabaha karşı saat 5 sularında kıyıdan ayrılabilirler.

Çekiliş, aslında *kaçış* başarıyla yapıldı. 83.048 er ve subay, 186 top ve 4.695 hayvan Türklerin gözleri önünden Arıburnu ve Suvla'dan çekilmişti.

Suvla Körfezi bölgesindeki Türk kuvvetlerinin komutanı Albay Hans Kannengiesser çekilişi şöyle yorumlamıştır:

> Çekilme tümüyle başarılıydı, her ne kadar gecenin ve sisin de yardımı olmuşsa da... Dile getirilmese bile şu kanının egemen olduğu izlenimini edindim: Neden gereksiz can kaybı olsun ne gerek var?
>
> İngilizler kendilerinden gidiyorlar işte.

Müttefikler askerlerini kayıp vermeden kaçırıyordu ama savaş malzemelerini de aynı başarıyla taşıyabildi mi?

Bunun yanıtı; "taşıyamadılar." Üstelik tonlarca yiyecek, giyecek maddesini yaktılar, donanma bütün gün depoları bombaladı. Ama yine de geride tonlarca malzeme kaldı. Zaten Türk askerinin gözü önünde hepsini taşımaları beklenemezdi.

Bununla ilgili bir örnek verelim. Bir kolordunun sorumluluk alanında 300 kilometre telefon kablosu, 180 kilometre dikenli tel, milyonlarca kum torbası 300 tane çift duvarlı çadır... Silahlar, cephane, giyecek eşya, siper malzemesi, gıda maddeleri, sağlık malzemesi, telefonlar, hafif demiryolu ve gemi inşaa malzemesi... Bina yüksekliğinde konserveye benzin dökülmüş ve

ateşe verilmişti. Alevler söndürülüp, İngiliz gemilerinin bekçi köpekleri dolaşıp bu söndürme işini engellemelerine karşın, büyük miktarı kurtarıldı.

Arıburnu ve Suvla'daki gibi Seddülbahir'den de kaçış başarıyla yapıldı. Bu cephede de asker kaybı olmadı. Burada da siperlere çeşitli otomatik araçlar yerleştirilmişti. Mancınıklar bomba atıyor, kendi kendine ateşlenen tüfekler burada da kullanıldı. Bu istihkâmlarda su tenekesi yerine kum torbalarından yararlanıldı. Tüfekleri kum torbalarına dayayıp tetiğe kum dolu tenekeler asmışlardı. Tenekeler eğik olduğundan kum ağır ağır alttaki tenekeye akarak ağırlaştırınca tetiği çekmekteydi. Böylece öteki siperlerde olduğu gibi burada da tek tük tüfek patlardı. Türk siperlerinden de karşılık verilirdi.

İlyas Burnu ucundaki düzlükte bulunan 17. Sahra Hastanesi de tahliyenin fark edilmesi durumunda yaralanacaklara bakmak için son ana kadar kalacaktı. Tutsak alındıkları takdirde korunmaları için her birine Türkçe ve Fransızca yazılı kartlar dağıtılmıştı:

"Ben savaşan asker değilim; hastanede hasta ve yaralılarla uğraşırım ve Cenevre Antlaşması koruması altındayım."

Seddülbahir tahliyesi için ilk plan Arıburnu ve Suvla'da benimsenenin eşiydi: 1 Ocak 1916'da yayımlanan Çanakkale 2.Ordu emrinde uzun bir "ara aşama" ve iki gecelik bir "son aşama" bulunuyordu ve bu iki gece 6 ve 7 Ocak geceleri olacaktı. Askerler Zığındere, X, W ve V Kumsallarında boşaltılacaklar, De Tatt Bataryası ve Y Kumsalı açıklarında da geri kalanları toplamak üzere bir deniz devriyesi bekleyecekti. Yeni ve tek son aşama 8 Ocak gecesi yapılacaktı.

Sürekli asker çekiliyordu ama henüz gitme zamanı gelmeyenler vardı ve onlar hem korkuyor hem de heyecanlanıyordu. Öyle ki aralarındaki konuşmalarda tahliyenin Türkler tarafından bilindiği söylentisi yayılmıştı ve ürküyorlardı. Hıristiyan inancındaki Noel günlerine denk gelmişti kaçışları. Bir deneme yaparak eğleniyorlardı.

Müttefik siperlerinden Türk siperlerine birkaç teneke konserve et attılar. Teneke üç dört gün sonra geri geldi. İçine ağırlık

olarak taş konulmuştu. Düzgün bir İngilizce'yle bir kağıda şunlar yazılmıştı: *"Gittiğinize üzülüyoruz, sizinle Süveyş'te görüşürüz."* Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla Türkler müttefiklerin gittiğini biliyordu ama onları öldürmemek için taarruz etmiyordu. Bu tür olaylardan bir örnek daha verelim. Birdwood'un yaverlerinden üsteğmen Alec McGrigor şöyle diyordu: *"Bu sabah siperlerimize atılan bir mesajda şu gayet berbat Alman esprisi vardı; Ne zaman gidiyorsunuz? Sizinle yakında Kanal'da buluşacağız. Bizim konserve etimiz sizinkinden daha iyidir."* Bu sonuncu sözle Türkler'in Arıburnu ya da Suvla'da buldukları konservelerin varlığı anlatıyordu.

Türkler 7 Ocak'ta W Kumsalı'na (Tekke Koyu) Zığındere'ye iki yandan yoğun bombardımana başladılar. Bu bir taarruzun başlangıcı oldu. Ön siperlere düşen binlerce mermi pek çok askerin ölümüne neden oldu. Donanma gemilerinden açılan ateş Türk askerlerini durdurdu.

Tahliye, bu saldırı gecesinde sakin ortamda sürdü. Askerin büyük kısmı Ertuğrul Koyu'ndaki sağlam taş iskeleden boş olan *River Clyde'a* geçmiş, oradan da bekleyen teknelere binmişti. Son güne kadar Seddülbahir'den 18.350 subay ve er tahliye edilmişti, yalnızca 17.000 kişi kalmıştı.

Suvla'da olduğu gibi Seddülbahir'de de müttefikler taşıyamadıkları makine aksam ve ağır malzemeyi imha ettiler, üstelik bunlarla bubi tuzağı hazırlıyorlardı.

Bu imha işinden hayvanlar da paylarını aldılar. Tahliye edilemeyen 15 atla birkaç katır kalmıştı. Üç asker ilk dört tanesini dere yatağına götürüp vurdu. Bu andaki görüntüyü tahmin etmek zor olmasa gerek. Hayvanlar katillerine hiç kuşku duymadan sevgiyle yumuşak bakıyorlardı. Oysa onlar veterinerin kendilerine öğrettiği yöntemle o güne kadar dost oldukları hayvanları acımasızca katlediyorlardı. Savaşın vahşeti bir kez daha ortaya çıkmıştı. Atların gözlerinden kulaklarına bir çizgi çekip ortasına ateş ediyorlardı. Bazı askerler hayvanlara kıyamadı. Koşumlarını, eyerlerini çıkarıp salıverdiler.

Geride bıraktıkları cephaneleri ateşlemek üzere düzenek kurmayı da ihmal etmediler.

River Clyde'ın batık gövdesinden geçip layterlere binen askerler için hayat hiç kolay değildi. Günlüklerdeki ortak ifadeye göre layterlere hayvanlar gibi doldurulmuşlardı ve yaşayıp yaşamadıkları kimsenin umrunda değildi.

9 Ocak sabaha karşı saat 2'de Zığındere'den gelen son grup, layterlere bindirildi. Son layter saat 4'te Gelibolu'dan ayrıldı. İskeleden 200 metre ayrılmışlardı ki cephanelikler ve depolar patlamaya başladı. Ortalık gündüz gibi aydınlanmıştı.

Jandarma Genel Komutanlığı arşivinde, son şehit olduğu ifade edilen bir jandarma subayının 8 Ocak 1916 gecesi, ölüme gidişinin öyküsü saklanmaktadır.

Çanakkale Savaşları'nda kahramanlık gösteren pek çok jandarma personelinden biri de Üsteğmen Zahit'tir. Üsteğmen Zahit, Şiran içerisinden Yetimoğlu Mustafa'nın oğludur. 1882 yılında doğmuş, 29 Temmuz 1903'te jandarma eri olarak Silahlı Kuvvetler'e katılmıştır. Yedi yıl çeşitli hizmetlerde bulunarak amirlerinin takdirlerini kazanmış ve subay olması için İstanbul Jandarma Subay Okulu'na gönderilmiştir. Bu okulun iki yıllık eğitimini başarı ile tamamladıktan sonra, 25 Mart 1912'de teğmen olarak okuldan mezun olmuştur. Atandığı Sivas İl Jandarma Alay Komutanlığına bağlı birliklerde başarılı görevler yapmış, bu görevler sonunda birçok ödül ve takdirname almıştır.

Teğmen Zahit, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Ankara Seyyar Jandarma Alayı emrine atanmıştır. Bir süre sonra İzmir e giden Alay, burada Enver Paşa ve Mareşal von Der Goltz tarafından denetlenmiş, savaş yapabilecek durumda olduğu görülünce, 62. Piyade Alayı adıyla 20.Tümen'in kuruluşunda yer alarak, Çanakkale Savaşları'na katılmıştır.

62.Alay, Çanakkale Cephesi'nin güney kesimindeki en kanlı muharebelerin yapıldığı Kerevizdere'de bulunuyordu. Bu alayın 1.Taburu'nun 3.Bölüğü, Kerevizdere'nin Şehitler Tepesi'nde çok kanlı, çetin muharebeler yapmak zorunda kalmıştı. İki tarafın siperleri arasındaki mesafe en fazla 30 metre idi. Bazı yerlerde bu mesafe 3-4 metreye kadar iniyordu. Her iki taraf da toprağa iyice gömülmüşlerdi. Fırsat buldukça siperlerini geliştir-

mek, sığınakları ıslah etmek için canlarını dişlerine takarak çalışıyorlardı. Mevzilerinin yakınlığı nedeniyle taraflar birbirlerinin adeta soluk alıp verişini hissediyorlar, birbirlerinin çabalarını etkisiz hale getirmek için gece gündüz demeden uğraş veriyorlardı. Bir siperden atılıp karşı tarafın siperleri içine düşen el bombası birkaç kişiyi öldürüyor veya yaralıyordu. Karşılıklı süngüleşme ve baskınlar yapılıyor. Göğüs göğüse acımasız bir savaş, aralıksız sürüp gidiyordu. Teknik bakımdan üstün olan İngilizler, Kara Kedi adı verilen bombalarla bize büyük kayıplar verdiriyorlar, mevzilerimizde büyük yıkıntılara neden oluyorlardı. İşte bu kanlı muharebelerin birinde 62.Alay 4.Tabur Bölük Komutanlarından biri şehit olunca, daha önce Şehitler Tepesi'ndeki çatışmalarda büyük başarılar gösterdiğinden dolayı 14 Eylül 1915'te üsteğmenliğe yükseltilen 3.Bölük takım subaylarından Zahit, bu bölüğün komutanlığına atandı.

Zahit; uzun boylu, sarışın ve yakışıklı bir subaydı. Komutanlığına atandığı yeni bölükte, durup dinlenmeden, tükenmek bilmeyen bir enerji ile çalışarak, düşmanın yıktığı siperleri kendisi de erleriyle birlikte çalışarak bir gecede tamir ediyor, yeniden düzene sokuyordu. Fakat düşman, gece yapılan, onarılan bu siperleri ertesi gün tekrar yıkıyordu. Üsteğmen Zahit ve yiğit erleri, gece canlarını dişlerine takarak bu siperleri yeniden onarıyorlardı. Böylece günler ve aylar akıp gidiyordu.

Üsteğmen Zahit, gene böyle bir gün yıkılan mevzileri onarmakla uğraşırken Alay Komutanı Binbaşı Nazmi (sonraları Vali, Genel Müfettiş, Milletvekili Nazmi Toker) onun bölüğüne de gelerek çalışmaları yakından izledi. Üsteğmen Zahit, onardığı siperleri komutanına gösterdi. 3-4 metre ötede korkunç bir yılan gibi uzanıp giden düşman hatları hakkında komutanına bilgi verdi ve silahların nerelerde mevzilenmiş olduklarını gösterdi. Uzayıp giden siperler içinden komuta yerine dönmekte olan Alay Komutanı, en tehlikeli bölgede düşmanın öldürücü ateşleri altında günlerdir duran bu kahraman subayı hiç olmazsa birkaç gün nasıl dinlendirebileceğini düşünüyordu. Alay Komutanı, Tabur Komutanı'na Zahit'in bölüğünün başka bir bölükle değiştirilmesinin uygun olacağını bildirdi. Bunu öğrenen yiğit

subay, Tabur Komutanı'na, "*Komutanım, ben bu bölgeye alıştım, girdisini çıktısını öğrendim. Bizim yerimize gelecek bölük alışıncaya kadar çok sıkıntı çekecektir. Alay Komutanı'mın ellerinden öperim ve beni değiştirmemesini istirham ederim. Bölüğümle burada çok iyi işler görebilirim. Eğer buradan alınırsam çok üzülürüm,*" diyerek yerinin değiştirilmemesini istedi.

Onun, bu içten gelen isteği komutanlarınca kabul edildi. Aradan geçen günler, Zahit'in haklı olduğunu ortaya koydu. Her geçen gün ona yeni bir başarı kazandırıyor ve arkadaşları arasındaki ününü artırıyordu.

Düşmanın bazı hazırlıklar yaptığı gözleniyordu. Bu hazırlıkları öğrenmek için geceleri küçük kuvvetlerle yapılan baskınlardan birine düşmanın alışılagelenden çok daha fazla ateşle karşılık vermesi üzerine Üsteğmen Zahit, bunun bir çekilme hareketini gizlemek amacıyla yapılmakta olduğundan kuşkulanarak 8 Ocak 1916 gecesi bütün bölüğüyle birlikte saldırıya geçti. Şimdi gecenin zifiri karanlığı içinde cehennemi andıran bir boğuşma başlamıştı. İşaret fişekleri gecenin bağrında kanayan bir yara gibi yanıp sönüyor, aydınlatma mermileri karanlık denen devi yere yıkarak bölgeyi kısa bir süre için gündüze çeviriyordu. Bu arada vatanlarını kurtarmak için en aziz varlıkları olan canlarını fedada en ufak bir duraksamada bulunmayan yiğitlerle, her türlü modern ve öldürücü silah ve gereçlere sahip bir ordunun çok üstün kuvvetleri arasında, amansız bir boğuşma sürüp gidiyordu. Süngü şakırtıları ile *Allah Allah* sesleri ve *Hurra* nidaları birbirine karışıyordu. *İleri, İleri* haykırışlarıyla birbirini yüreklendiriyordu. Üsteğmen Zahit, adeta masal kahramanları gibiydi. Serpuşu başından düştüğünden dolayı rüzgârın etkisiyle dalgalanan sarı saçları, alev alev yanan gözleriyle, bölüğün en önünde ilerliyor ve bir an evvel denize ulaşmaya çalışıyordu. Bu arada yakınında patlayan bir mayın onu yere serdi. Yüzü, gözü toprak, üstü başı kan içinde idi. Yarasının ağırlığı hemen belli oluyordu. Biraz evvel başında koştuğu bölüğünü şimdi ancak bakışlarıyla izliyordu. Az sonra ruhunu teslim ederken, dudaklarından ebedi saadete erenlerde görülen bir gülümseme vardı.

Üsteğmen Zahit, Çanakkale Savaşı'nın son şehitlerindendir. Cesedini gömmeden önce ceplerinde yapılan aramada karısına yazılmış, fakat gönderilme olanağı bulunamamış bir vasiyetname çıktı. Üsteğmen Zahit'in bugün elimizde ne bir fotoğrafı, ne de mezarı vardır. Çanakkale Savaşı'nda can veren binlerce yiğit Türk evladıyla beraber gönüllerimizde yaşamaktadır. Aziz hatırasına hürmet olmak üzere de, hemşerisi Kara Hüseyin tarafından çevrilen vasiyetnamesi aşağıya alınmıştır:

> Aziziye (Pınarbaşı) İlçesi'nin Kılıç Mehmet Bey Köyü'nden Ahmet Efendi kızı eşim Hanife Hanıma,
>
> 1) İşte bugün seferberlik ilan edildi. Ben hem kendim, hem mesleğim itibariyle tam bir asker, hem de şerefli bir askerim.
> 2) Asker olmam nedeniyle, sevgili vatanımı savunmaya gidiyorum. Gidip gelmemek, gelip bıraktıklarını bulmamak da olabilir. Bu gibi durumların insanlık âleminde meydana geleceği inkâr olunamaz.
> 3) Böyle olmakla beraber şu vasiyetnameyi yazmak, hemen ölmek demek değildir.
> 4) Ulu Tanrı ve ilahi mukadderat ben seni, sen beni tanımadığımız ve bilmediğimiz halde, uzak bir memleketten bizi birbirimize nasip etti. Allah'ın emrine ve Peygamber'in kavline uygun olarak nikâhımız kıyıldı. Yaşadığımız sürece geçimimizi sağlamaya çalıştım. Fakat, bizi toparlayıp bir araya getiren devletimiz harp ilan eder ve ben de vatanım uğruna şehit olursam, Ulu Tanrı elbet ruhlarımızı birbirine kavuşturur. Vatan uğruna şehit olursam bana ne mutlu. Böyle bir hal olduğunda mevcut olan eşyam ve taşınabilir mallarımdan mihri müeccelinizi (payınıza düşen tazminatı) almanız için sizi vekil olarak görevlendiriyorum. Eğer bunlar yetmezse hakkınızı helal edeceğinize ve beni borçlu yatırmayacağınıza eminim.
> 5) Birbirimize verdiğimiz sözlerden dönmemenizi ister ve umarım. Ruhuma bir mevlit okutmak vicdanınıza kalmıştır. Kendim için başka bir şey istemiyorum. Şehitlik bana yeter.
> 6) Altı maddeden ibaret bu vasiyetnamemi aldığınız zaman yüksek sesle ağlamanıza razı değilim.

Mektubun içinde kırmızı kurdeleye bağlı bir de altın gibi

sapsarı bir demet saç bulunmuştu. Bu saçlar, aziz şehidin biricik yavrusu Nadide'ye aitti.

Sonsöz

Amfibi harekâtın sonucu toplam 463 bin insan kaybıydı. Gelibolu seferinde Türkler kara ve deniz muharebelerinde toplam 57.263 subay ve er şehit vermiştir. Zayiat miktarı 210.000-218.000 civarında olup bu sayı, şehitler dahil, yaralı, kayıp ve esirlerle hava değişimi, hastaneye gönderilenler ve çeşitli hastalıklardan ölen personelin genel toplamını kapsamaktadır. Genelkurmay'ın ATASE arşivlerine göre 5.Ordu'nun toplam zayiatı 208.022 kişidir.

Genelkurmay Başkanlığı'nın en son 2002 yılında yayımladığı kaynaklar açıkça şunu yazıyor: "Birinci el belgelere dayanmadığı anlaşılan bazı kaynaklardaysa, Çanakkale muharebelerindeki Zayiat: 250.000-252.000 olarak gösterilmektedir ki, belki de hamasî yönden bu sayı kamuoyuna şehit sayısı olarak yansıtılmaktadır. Zayiat deyimi, yalnızca şehit anlamında kullanılmamakta olup, gerçeği yansıtmamaktadır. Bir başka deyişle zayiat sayısı, şehitle eşdeğermiş gibi gösterilmektedir ki, bu noktada bir yanılgıya düşülmektedir." Hamasi duygularla abartılan bu sayı gerçekte, gerçek şehitlere yapılan en büyük saygısızlıktır.

Müttefiklerin kayıplarına gelince: İngiliz ve Fransızlar, Çanakkale muharebe alanına 410.000 İngiliz, 79.000 Fransız ordusunda olmak üzere toplam 489.000 asker göndermişti. Bu kuvvetlerden İngiliz kuvvetleri, 205.000; Fransız kuvvetleri ise, 47.000 kişi zayiat vermişlerdir. Avustralya kaynaklarına göre, Gelibolu'da ölen müttefik askerlerin sayısı şöyledir:

Avustralya ordusundan 7.594 (bunu 8.709 olarak gösteren arşiv de bulunmaktadır), Yeni Zelanda'dan ise 2.431 (bu sayıyı 2.701 olarak gösteren arşiv de var) asker ölmüştür. İngiltere ordusunda ise Hint Gurka ve öteki koloni askerleri dahil olmak üzere 119.696 asker ölmüştür. Fransa ordusunda ise Fransız ve kolonilerden toplam 27.004 asker hayatını kaybetmiştir. Avust-

ralya resmî kaynaklarına göre de Türk tarafının şehit olarak kaybı 55.127 kişidir.

Çanakkale 1915 Savaşı'nın Türk 'Kurtuluş Savaşı' ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine etkisini en iyi ifade eden yargı, kime ait olduğunu bilmediğim ama çok yıl önce belleğime yerleşmiş olan şu cümledir: *"Çanakkale Savaşı Türkiye Cumhuriyeti'nin önsözüdür."*

Ancak, savaşın 90. yılı ne yazık ki, bu muharebelerin askeri ve siyasi açıdan nitelikleri ve öneminin tartışılmasından çok, Gelibolu Yarımadası'nda yaşanan olumsuzlukların konuşulmasının yıldönümü olmaktadır.

Artık bu savaş alanı bir rantiyedir. Seyyar satıcı için, bakanlık için, tur rehberi için, emekli subay için, bir grup dalgıç ve gazeteci için... Bu saydıklarım, "Buradan nasıl para kazanırım?"ın peşinde. Kimse de burasının şehit alanı olduğunu anımsamak istemiyor. Kimse, dünyadaki örneklerine bakıp utanmıyor. Burası, para kazanma peşinde olanlar için "bir millî park". Ne yazık ki şimdilerde; Kültür Bakanlığı'nın, Genelkurmay Başkanlığı'nın ilgilenmediği, hatta Cumhurbaşkanlığı makamının olan bitene sessiz kaldığı bir süreç yaşıyoruz.

Sanki burası sıradan bir millî park! Sanki burası Belgrat Ormanı ya da adı her neyse bir yerin 'kuş cenneti' millî parkı, bu statüde muamele görüyor.

Hemen herkes buranın, insanlık tarihinin askeri açıdan en önemli savaşının yaşandığı alan olduğunu bilmiyormuş gibi davranıyor ve Gelibolu, 'Bırakın herkes istediği her şeyi yapsın!' dedikleri bir kara parçası; sıradan kabul edilen, basit bir muharebe alanı gibi ortada duruyor.

Orman Bakanlığı koordinasyon ve icra makamı olarak tayin edilmiş. Bunun mantığını ne soran ne de sorgulayan var. Neden Kültür ya da Milli Eğitim ve gerçekten olması gereken Milli Savunma Bakanlığı değil de Orman Bakanlığı!

Dünyadaki örneklerine bakılırsa, bu türden önemli bir konu, ulusal bir mesele olarak görülür; koordine ve icra makamı da ya Cumhurbaşkanlığıdır ya da monarşi varsa kral/ kraliçe olur. Bu icraat, polikacıların ve hükümetin üstünde olmak zorundadır.

Bölgenin düzenlenmesi dünya standartlarında yapılamıyorsa Avustralya, İngiltere, Hollanda ve daha bir yığın ülkeden örnek alınabilir.

Millî Park'ın 'uzun devreli gelişme planı'nın yeterli mi yetersiz mi; doğru mu yanlış mı olduğu kimse tarafından tartışılmıyor. Fikir ve tasarım yarışmasını kazanan Norveç ekibine bu proje neden verilmedi, bunu da kimse soramıyor; sorunca zaten yanıt verecek bir makam yok. Çünkü Orman Bakanlığı, *'Bu proje bizden önce tasarlanmıştı, biz şimdi bunu hayata geçiriyoruz,'* diyor. Yani sorumluluğu geçmişe atıyor.

Bu olağanüstü büyük savaşın ve önemli zaferin 90. yılında gelinen son aşama şudur: Şühedanın yattığı topraklar otopark, dokümantasyon merkezi yapmak gibi bahanelerle, şehitlere saygısızlık edilmekte ve barışa kazma vurulmaktadır. Burada yapılmakta olan 30 kilometre yola ve başka projelere 100 milyon ABD doları bütçe ayrılmıştır. Bunu birileri harcamaktadır. Ama nereye? Örneğin; bu projede siperlerin bire bir yapımı yoktur.

Burası artık rantiye ve güç gösteri alanı haline getirilmiştir. Bir yanda 'dini her alanda istismar edenler', öte yanda 'bu grubu bahane edip, Gazi Mustafa Kemal'i istismar edenler' Herkes kendisine göre bir yanından çekiştirdiğinden olsa gerek, ortada *"Çanakkale ruhundan"* eser kalmadı. Dikkat ediniz; bir grup, Gelibolu kara muharebelerini, dünya savaş tarihinin stratej olarak dehasını kabul ettiği *Mustafa Kemal* hiç orada yokmuş gibi anlatmaya, yazmaya özen göstermektedir. Bu konuda da gerçekten çok başarılı oldular. Onun karşısında yer aldığını iddia edenler de, burada savaşan askerin sanki maneviyattan güç almadığını kanıtlama çabası ile anlamsız çıkışlar yapıp başarısız oldular. Halbuki matematik akıl egemen kılınarak, bunun bir savaş olduğu unutulmasa ve savaşın da, olasılıkların toplamı olduğu göz önünde tutulsa, tüm dünyaya rezil olmadan, gerçekleri ortaya koymayı başaracağız. Ama, arzu ve istek bu değil; hedef burasını istismar ederek para kazanılan bir 'iş' haline dönüştürmek.

Kim bunlar?

Tur rehberleri, grupların kısa sürelerle ülkemize geldiğini öne sürerek burasının kendilerine ekmek kapısı olduğunu iddia edip başka bir dava peşindeler.

Bazı gazeteci ve yerel tarihçiler *ajans* kurup, bölgede farklı biçimde para kazanma peşindeler ama internet siteleri kanalıyla sağa sola en çok lafı da bunlar söylüyor.

Orman Bakanlığı bölgenin ve savaş alanının ne florasını ne de tarihsel dokusunu göz önünde bulundurmadan kepçeleri sallamıştır. Onlara göre burası yalnızca bir millî parktır. 90. yıl törenine kadar yolu tamamlayıp hizmete açmaktan başka bir düşünceleri yoktur. Yoksa toprağın altı da üstü de kimin umurunda? Halbuki o törene gelecek yabancı heyetlerin, buradaki tarihin yağmalanması karşısında içine düşecekleri hayreti ve derin hayal kırıklığını hesap etmeleri gerekir.

Yalnızca tur rehberleri ve bakanlık değil, bölgedeki askeri birliklerde görev yapıp emekli olan bir grup subay da şirket kurup "Askeri tarihi ancak biz doğru anlatırız!" iddiasıyla, şüheda istismarında bir sakınca görmeden ticari faaliyetler sürdürmektedirler.

Savaş alanlarını gezdiren, *18 Mart Üniversitesinde* sözde "kurs alarak yetiştiğini belirten yaka kartıyla dolaşan" rehberlerin neredeyse tamamı spekülatif anlatış ve anlayış içinde, bu savaş alanına, o günlerin ruhunu bu tarihi mekânda yaşamaya gelen ziyaretçilere hizmet veriyor. Uydurmadık yalan, üretmedik hurafe bırakmıyorlar. Norfolk taburunu beyaz bulutun kaçırdığını bile anlatmaya utanmıyorlar.

Gelibolu Yarımadası'ndaki savaş alanında neredeyse 60 yıldan bu yana yer adlarından, şehit adlarına kadar pek çok yanlış yapılmıştır. Ama artık yapılması gerekmiyor ki. Önceden bilgisizlik nedeniyle hatalı yapılmış heykelleri yıkmak, çağdaş bir müze yapmak kimsenin aklına gelmiyor da, - elbirliği içinde- "şehitler coğrafyasını" ortadan kaldırmak, burasını rant alanı olarak görenlerin ortak hedefi haline gelebiliyor.

İşte yukarıda zayiat sayılarını yerli yabancı resmi kaynaklardan bir kez daha aktardığım "Çanakkale Savaşı'nın" 90. yılında bu haldeyiz.

İlkokul çocuklarımızı her yıl *"Gelibolu muharebe"* alanlarına götürsek, onlara siperleri göstersek ve siperlerdeki yaşamı onlara yaşatsak acaba bu çocuklarda nasıl bir bilinç oluşur? Avustralyalıları, Yeni Zelandalıları anlatsak ve onlarla kurulan dostlukların oluşma koşullarını çocuklarımıza yaşatsak, sonucu ne olur dersiniz? Bunu düşünmeye değmez mi? Japonya Milli Eğitim Bakanlığı neden ilkokul çocuklarını, İkinci Dünya Savaşı'nın insanlık ayıbı olan 'atom bombası'yla yakılıp yıkılan ve bugün bile geçmişten ders alınması amacıyla korunan Nagasaki'ye ve Hiroşima'ya götürüyor? Gerçekten acaba neden?

Bir ülkenin yurtsever nesilleri ya gurur duyacakları bir geçmiş ya da paranoya içine itilmeden; ürkmeyle karışık nefretle anacakları bir mirasla yetişirler. Hem Çanakkale Savaşında hem de Kurtuluş Savaşında onlarca örneğe sahip Türkiye'de, biz neden bunu yapamıyoruz da, tüm izleri silip atmak için elimizden geleni ardımıza koymuyoruz.

Söyler misiniz; ümitler, yanılgılar dışında Gelibolu'da ne oldu?

EK: Bir Efsanenin Analizi
ÇANAKKALE'DE TIBBİYELİ ŞEHİTLER

Dr. Fatma Özlen

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Kasım 1914 ile Ocak 1916 arasında yoğun muharebelerin yaşandığı Çanakkale cephesi, katılan bütün tarafların büyük kayıplarıyla sonuçlanmıştır.

Çeşitli cephelerde süren Dünya Savaşı, Türkiye'de özellikle genç nüfusun giderek erimesine yol açmış; göçlere ve yoksulluğa eklenen salgın hastalıklar bu durumu daha da ağırlaştırmıştı. Seferberlik yıllarında, askerlik çağındaki bütün gençler gibi üniversite öğrencileri de silah altına alınmış, bu nedenle özellikle Çanakkale, toplumun tüm sınıflarının bir araya geldiği bir cephe olmuştu. Ama bu muharebelerde yitirilen üniversiteli gençlerin sayısı ve hangi fakültelerden geldikleri, bugün hâlâ tam olarak belli değildir.

Çanakkale Savaşı'na katılan Darülfünun Tıbbiye öğrencilerinin kimliklerini araştırmak amacıyla yapılan bu çalışmaya konu olan hikâyede; Mayıs 1915'te tıp öğrencilerinin gönüllü olarak 2.Tümen içerisinde cepheye gittikleri, bu tümenin 19 Mayıs taarruzunda tümüyle yitirildiği ve 1915 dönemi öğrencilerini kaybe-

den Tıbbiye'nin 1921 yılında hiç mezun veremediği anlatılmaktaydı (Kuday C, Ozlen F: A medical class lost at Gallipoli, Journal of Clinical Neuroscience Vol. 10-1, January 2003, pp 37-39).

Mayıs 1915'te Çanakkale cephesindeki savunma birlikleri 5.Ordu Komutanlığı tarafından dört grup halinde (Anadolu-Güney-Kuzey-Saros) düzenlenmişti. Arıburnu ve Anafartalar sektörüne yerleşen Kuzey Grubu 19, 5 ve 16. Tümenlerden oluşuyordu.

10 Mayıs'ta -bazı kaynaklara göre 11 Mayıs- Çanakkale cephesini denetlemeye gelen Enver Paşa, 5.Ordu Komutanı Liman von Sanders ile birlikte Arıburnu cephe kesimindeki Anzak Kolordusu'na karşı yeni bir taarruz kararı almıştı. Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa'nın İstanbul'dan taze kuvvet olarak istediği 2.Tümen de, 13-16 Mayıs'ta Akbaş Limanı'na, buradan da bir süre sonra Kuzey Grubu emrine girmek üzere, Sarafim çiftliğine gönderildi.

17 Mayıs'ta Kuzey Grubu birlikleri, Arıburnu cephesinde kuzeyden güneye doğru 19, 5 ve 16. Tümenler olarak sıralanmış, yeni katılan 2.Tümenin ise, 1. ve 5. Alayları birinci hatta, 6.Alay'ı ihtiyatta olmak üzere başlıca vurucu kuvvet teşkil etmesi düşünülmüştü. 19 Mayıs genel taarruzuna katılacak Kuzey Grubu birlikleri 4 tümenden (42 tabur) oluşuyordu ve muharip kuvveti 42.112 kişi idi.

Diğer yanda General Birdwood komutasındaki 17.000 asker, olası bir Türk taarruzundan haberdardı ve 18 Mayıs gece yarısından sonra bütün Anzak Kolordusu silahbaşı etmiş ve bu saldırıyı karşılamaya hazırlanmıştı.

> Aynı gece, Karayörük Dere'de (Legge Walley) toplanan Türk birlikleri saat 3.20'de Gedik Dere'ye (Wire Gully) doğru ilerlediler. Saat 3.30'da ileriye doğru atıldılar ama şiddetli bir ateş altında kaldılar. Sessiz sedasız ani bir süngü hücumu olarak tasarlanan, ama bu şekilde gelişmeyen harekât sırasında, ilk kademeler daha ilk adımlarında öldürüldüler. Taarruz sonunda, kendisinden çok şey beklenen 2.Tümen, mevcudunun yarıya yakın kısmını kaybetmiş, bulunduğu mevzileri bile savunmakta zorlanmıştı. Arıburnu cephesindeki taarruz saat 10'dan itibaren durdurulduğunda, Türk tarafının zayiatının 10.000'e yaklaştığı anlaşılmıştı. Avustralya siperlerinin önünde sayılan şehitlerin

sayısı 3.000'in üzerindedir. Anzak Kolordusu'nun kaybı ise sadece 600 kişidir. Genelkurmay kayıtlarına göre bu savaşta verilen zayiat, 51'i subay olmak üzere 3.420 şehit, 97'si subay olmak üzere 6.064 yaralı ve 486 kayıptır.

Yukarıda özetlenen 19 Mayıs harekâtı irdelendiğinde; harekâtın hemen öncesinde İstanbul'dan Çanakkale'ye gelen 2.Tümen'in özellikle 1. ve 5. Alaylarının saldırıda ön safta yer almaları nedeniyle en ağır kayba uğradığı anlaşılmaktadır. Ortalama on bin kişilik bu tümenin subay kadrosu dışında tam bir listesini bulmak mümkün olmamıştır. Genelkurmay'ın Çanakkale şehitleri listesinde öncelikle 2.Tümen kayıtlı şehitler içinde, daha sonra listenin tümünde yapılan aramada, tıbbiye öğrencisi olarak belirtilen herhangi bir kayda rastlanmamıştır.[1] Milli Savunma Bakanlığı arşiv kayıtlarına göre yine "tıbbiye öğrencileri" adı altında herhangi bir kayıt yoktur.[2]

Bu savaştaki zayiatın 3.420 şehit, 6.064 yaralı ve 486 kayıp olup, genel toplamın yaklaşık 10.000'i bulduğu ve en büyük darbeyi mevcudunun yarıya yakınını kaybeden 2.Tümen'in aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda daha önceki hikâyede yer alan "2.Tümen'in tamamının yitirilmiş olması" mümkün değil-

---

1 Genelkurmay ATASE arşivi Çanakkale şehitleri listesinde 126.Alay'dan Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Efendi ve 64.Alaydan Tabip Binbaşı Hasan Fuat Bey'in kayıtları bulunmakta olup; sıhhiye sınıfı şehitleri içinde ve liste genelinde tıbbiye öğrencisi olarak belirtilen herhangi bir kayda rastlanmamıştır. "Seferberlikte tabip muavini olarak istihdam edilen tıbbiye okulu talebelerinin terfi, tayin ve taltifleri" konulu idari dosya, cephe gerisinde görevlendirilen bir tıp öğrencisi ile ilgili yazışmaları içermektedir (ATASE arşivi, BDH: 2432 – 98).

2 Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Başkanlığı tarafından, Darülfünun öğrencilerinin "yedek subay adayı" rütbesiyle Birinci Dünya Savaşı'na katıldıkları ve çeşitli cephelerde görev aldıkları görüşü doğrultusunda yapılan incelemede; Mekteb-i Harbiye Şahane talebesi Lütfi Efendi ile Mekteb-i Tıbbiye talebelerinden Nuri Efendi, Naim Hamit Efendi ve Ahmet Hamdi Efendi'nin Kafkas cephesinde şehit oldukları anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda şehit olan yedek subay adaylarının çok azı için savaş öncesi öğrenim durumları kayıt edilmiş olduğundan, Çanakkale'de şehit olan yedek subay adayları ayrıca irdelenmiştir. Bu liste 116 kişiden oluşmaktadır; maliye ve hukuk mektebi mezunu olarak belirtilen 1 şehidin haricindekiler için öğrenim durumlarını belirleyen herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

dir (Altı çizilmesi gereken bir nokta da, burada geçen "second battalion" (2.Tabur) tanımının "second division" (2.Tümen) yerine hatalı kullanılmış olmasıdır).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Darülfünun Tıp Fakültesi İstanbul'da Haydarpaşa'da bulunuyordu ve Tıbbiye-i Şahane (askerî) ile Tıbbiye-i Mülkiye (sivil) öğrencileri bu tek fakültede bir arada eğitim görmekteydi.

1914'te, Tıp Fakültesi'nin tatil döneminde olduğu Ağustos ayında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte genel seferberlik ilan edildiğinden, tıp öğrencilerinin hemen hepsi silah altına alınmıştı. 1894 (1310) doğumlular bir buçuk ay Harbiye Mektebi'ne, diğerleri ise Bostancı'daki talimgâha sevk ediliyor; Harbiyeliler bölük çavuşu, Tıbbiyeliler de bunların emrinde er ve onbaşı olarak, askeri eğitime tabi tutuluyordu.

1915 yılında, 1894'ten daha önce doğanlar birliklere dağıtılırken, 3, 4, 5. sınıf öğrenciler ile Şam Tıbbiyesi, Eczacı, Dişçi okulları öğrencileri, kısmen Beykoz'da Servibumu'na, kısmen de Çanakkale, Beylerbeyi, Yeşilköy intan hastalıkları hastaneleri ile değişik birliklere dağıtılmışlardı. Askerî ve Sivil Tıbbiye'den askere alınan son sınıf öğrencileri zabit vekili; 4. ve 3. sınıf öğrencileri başçavuş muavini, 2. ve 1. sınıflar çavuş rütbesi ile zabit namzedi (subay adayı) olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte "Askerî İhtiyat Hastane" olarak ayrılan tıp fakültesi bir memleket içi harp hastanesi olmuş, öğrencilerin çoğu cephelere ve talimgâhlara sevk edildiklerinden staj yapamamışlardı. Çanakkale'de savaşın başlamasını takiben de çok sayıda yaralı gönderilmeye başlanınca, İstanbul'daki birçok büyük okul binasında olduğu gibi, yaralılara ve hasta askerlere hizmet verilmeye başlanmıştı. Öğretim üyeleri ve öğrencilerin birliklere dağıtılması yüzünden 1915 yılında öğretimin hiç başlamadığı fakülte, bir yıl boyunca kapalı kalmış ve Mecruhin (yaralılar) Hastanesi olmuştu.

Çanakkale Savaşı'ndan sonra tıbbiye hastanesi lağvedilmiş, 1 yıllık mecburi tatilin ardından 4 Mart 1916'da (1332) Tıp Fakültesi dersanelerini açmış, öğretime yeniden başlanmıştı. Birlik ve kurumlara verilmiş olanlardan sağ kalanlar okula dönmüşlerdi;

fakat cephelerde bulunan hekimlerin birçoğu ölmüştü ve bir bölümü de hâlâ görevde bulunuyordu. Büyük bir hekim açığı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle tıp öğrencilerinin terhis edilmesinin yanı sıra, yeni öğrencilerin de okula kaydedilmesi gerekiyordu.

Fakat diğer taraftan, liselerde 1900 doğumlular dahi askere alınmaya başladığından, son sınıfların çoğu kapanmış, yaşları askerlik çağına erişmiş olanlar talimgâhlara sevk edilmiş, dolayısıyla üniversite çağında çok az sayıda genç insan kalmıştı. Bu durum daha küçük yaştakilerden öğrenci almak zorunluluğunu getirince, Bakanlar Kurulu kararı ile Darülfünun'un yalnız Tıp Fakültesi için lise ve idadi mezuniyeti aranmaksızın öğrenci almaya başlaması ve kaybedilen zamanı telafi etmek amacı ile derslere bütün yıl devam edilmesi kararı alınmıştı.

Birinci Dünya Savaşı süresince Tıp Fakültesi'nin yukarıda özetlenen durumuna göre, her sınıftan öğrencinin önce seferberlik kapsamında askere alındığı, daha sonra da çeşitli cephelere gönderildiği anlaşılmaktadır. Arşiv kaynaklarında öğrencilerin Tıp Fakültesi'ndeki sınıflarına göre hangi rütbelerle orduda görevlendirildikleri belirtilmektedir, fakat bu öğrencilerin sayısı ve hangi cephelere gönderildikleri açık değildir; ayrıca zorunlu askere alınanlar haricinde gönüllüler olup olmadığına da değinilmemiştir ve çok sayıda doktorun ve tıp öğrencisinin öldüğü yine rakam verilmeden ifade edilmektedir.

Bu durumda, 1914 yılında Darülfünun Tıp Fakültesi'nde kayıtlı bulunan askerî ve sivil öğrenci isimlerinin bulunarak, bu isimlerin Genelkurmay ve M.S.B. şehit kayıtları ile karşılaştırılmasına gerek duyulmuş, fakat ne yazık ki İstanbul Üniversitesi arşivlerinde yapılan çalışmada Darülfünun'un 1914 ve öncesine ait öğrenci kayıtlarının bulunması mümkün olmamıştır.[3] Ayrı-

3 İstanbul Üniversitesi arşivlerinde yapılan çalışmada Darülfünun'un 1914 ve öncesine ait öğrenci kayıtlarının bulunamaması üzerine, dönemin resmî yazışmalarından bilgi edinilebileceği düşüncesi ile İstanbul Üniversitesi arşivlerinde, Darülfünun 1914-1915 Evrak kayıt defteri II: Muharrerat-ı Sadıre (Giden) Min fi 1 Mart 1330 (14 Mart 1914) ila fi 7 Şubat 1916 (20 Şubat 1916 ve Darülfünun 1914-1915 Evrak kayıt defteri IV: Muharrerat-ı Varide (Gelen) min fi 14 Temmuz 1330 ila fi 16 Şubat 1331 incelenmiş, fakat öğrencile-

ca, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde aynı doğrultuda yapılan çalışma da bir sonuç vermemiştir.[4]

Mazhar Osman tarafından yayımlanan, Türk ordusunda Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1917) şehit olan sağlık subayları listesinde 215 kişi yer almaktadır. Erkoç ve Kazancıgil'in yaptığı çalışmada ise, Ataç tarafından yayımlanan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ölen 301 sağlık subayının listesi ile Mazhar Osman'ın listesi karşılaştırılmış ve kaybedilen bu hekimlerin çok büyük oranda bulaşıcı hastalıklar, özellikle de tifüs yüzünden öldüğüne, muharebe meydanındaki ölümlerin nadir olduğuna işaret edilmiştir. Cephede çarpışma sırasında gerçekleşen ölümü ifade eden "şehiden" ibaresi, sadece listede yer alan 9 kişi için kaydedilmiştir. Sözü edilen liste, görev yerleri ve ölüm tarihleri bakımından incelendiğinde, Çanakkale Savaşı sırasında 8 doktorun öldüğü anlaşılmaktadır.[5] İncelenen bu listelerde tıbbiye öğrencilerine dair herhangi bir kayıt buluıımamaktadır.

Çanakkale'de şehit olan tıp öğrencilerinin hikâyesinde belirtilen diğer bir nokta, öğrenci ölümleri nedeniyle Darülfünun Tıp Fakültesi'nin 1921 yılında mezun vermediğidir. Oysa yapı-

---

rin askere alınışı ve cepheye gidişine, şehit olanlara dair herhangi bir yazışma konusuna rastlanmamıştır.

4 TC Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde yapılan çalışmada, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) defterleri esas alınmış olup, bu defterler resmi dairelere gönderilen ve buralardan gelen yazıların kaydına mahsustur. Darülfünun'un o dönemde Maarif Vekaleti'ne bağlı olduğu dikkate alınarak seçilen ve seferberlik dönemini kapsayan BEO 398/146 nr. 315344, BEO 398/164 nr. 316082, BEO 398/240 nr. 318927, BEO 398/117 nr. 322937, BEO 398/177 nr. 325164 kod numaralı belgelerin incelenmesi sonucunda, konuya dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

5 Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1917) şehit olan sağlık subaylarından, Çanakkale Savaşı sırasında ölenler: Balıkesir Harp Hastanesi Etıbbasından Gayri Mükellef Anagastos Efendi, Gelibolu Menzil Hastanesi Etıbbasından Mükellef Yüzbaşı Avram Kohen Efendi, 64.Alay Tabibi Evveli Binbaşı Hasan Fuad Bey, Fırka Beş Ser Tabibi Kaymakam Hasan Fuat Bey, 127.Alay 1.Tabur Tabibi Yüzbaşı Hayri Efendi, Gelibolu Menzil Hastanesi Etıbbasından Mükellef Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi, Keşan Hastanesi Etıbbasın dan Mükellef Yüzbaşı Mihran Yazıcıyan Efendi ve 38.Alay Depo Taburu Tabibi Mükellef Yüzbaşı Muammer Hilmi Efendi'dir. Tabip Binbaşı Hasan Fuad Bey ile Tabip Yüzbaşı Hayri Efendi "şehiden" ibaresi ile kayıtlıdır.

lan araştırmada, Darülfünun Askerî ve Sivil Tıbbiye'nin 1921 yılında mezun verdikleri belgelenmiştir.[6]

Diğer taraftan Özbay, bir yıllık aradan sonra 1916'da Tıp Fakültesi yeniden açıldığında, kaybedilen zamanı telafi etmek amacı ile derslere bütün yıl devam edilme kararı alındığını belirtmektedir. Buna göre birinci sınıf öğrencileri fizik, kimya, botanik derslerini esasen liselerde okuduklarından üç ay sonra imtihanlara alınmış, ardından altı aylık bir eğitim ve 1 ay tatilden sonra Haziran'da tekrar derslere başlanmış, Kasım'da ikinci sınıf bitirilmiş, böylece 1 yılda iki sınıf okutulmuştur. Yine aynı kaynakta, bir yıllık askerlik hizmeti yüzünden 1915'te Tıbbiye'den mezun olamayan sınıfın 1916'da diploma aldığı belirtilmektedir. Biten bir muharebenin ardından gelen ve savaşın başka cephelerde hâlâ sürdüğü bu kaotik ortamda, Tıp Fakültesi'ne yeni öğrenci kayıtlarının yapılmasından başka, rutin eğitim programında da birtakım değişikliklere gidildiği ortadadır. Dolayısıyla bu durumun mezuniyet zamanlarında da değişikliklerle yol açması kaçınılmazdır. Kesin olan yegâne bilgi, Tıp Fakültesi'nde öğrenci mezuniyetinin gerçekleşmediği yılın 1921 değil, 1915 olduğudur.

Sonuç

Bu çalışmada elde edilen bilgilerin ayrıntılarıyla tartışılması sonucunda, 1915 yılında Tıp Fakültesi'nin 1 yıl süre ile kapalı kaldığı, öğrencilerin ordu hizmetine alındığı ve bu nedenle mezun verilmediği net olarak anlaşılmıştır. Seferberlik nedeniyle zorunlu olarak orduya alınanların dışında, savaşa gönüllü giden öğrencilere dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Araştırılan döneme ait okul kayıtlarının olmaması, bu durumun başlıca sebebi olarak görünmektedir. Benzer şekilde, şehit listeleri de durumu tam olarak aydınlatamamaktadır.

---

6 İstanbul Tabip Odası tarafından 1971 yılında yayımlanan "Meslekte 50 Yıl" albümünde her iki tıbbiyenin de mezuniyet fotoğrafı ile o tarihte hayatta olanların biyografileri yer almaktadır. Askeri Tıbbiye'nin 1921 mezunlarının tam listesi ise *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri* kitabında (Kemal Özbay, İstanbul 1981) bulunmaktadır.

Tıp Fakültesi öğrencilerinin Birinci Dünya Savaşı süresince, değişik cephelerde ve çeşitli şekillerde ordu hizmetinde bulundukları ve bazılarının cephelerde öldükleri şüphesiz gerçektir. Dolayısıyla Çanakkale cephesinde öldükleri bilinen doktorların dışında, tıp öğrencilerinin de bulunması çok muhtemeldir; çünkü Osmanlı Devleti'nin birçok cephede birden savaştığı bu dönemde, salgın hastalıkların da eklenmesi ile Anadolu nüfusunun dramatik şekilde azaldığı, bu yüzden özellikle Çanakkale cephesine İstanbul ve yakın illerden pek çok gönüllünün gittiği bir vakıadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, mevcut hikâyedeki ifade biçimi ile "bir sınıfın tümüyle yitirilmiş olduğu" hiç mümkün görünmemektedir. Hikâye bu durumu ile bazı gerçeklerin üstüne inşa edilmiş bir efsane izlenimi vermekte olup, efsaneleşen kısmı ile olayın gerçek içerik ve boyutlarını da ne yazık ki bulanıklaştırmaktadır.

1915 yılının Tıbbiye öğrencilerine dair bu hikâyenin, esasen 1922 mezunları tarafından anlatıldığı ve bu sınıfın söylediği Tıbbiye Marşı ile savaştan dönmeyen öğrencileri uzun yıllar andığı bilinmektedir. Bugün hiçbiri hayatta olmayan 1922 mezunlarının samimiyetlerinden kuşku duymanın haksızlık olacağı bir yana, bu hikâyenin zaman içinde uğradığı değişikliklerden de onlar sorumlu değildir. Bu sınıfın öğrencilerinin, kendilerinden 1 yıl öncesinin yasını tuttuklarını ifade ederken kastettikleri yıl, büyük bir ihtimalle 1921 değil 1915'tir. Çünkü onlar, öğrencilerin savaş cephelerine dağıldığı, okulun kapalı kaldığı ve mezuniyetin gerçekleşmediği 1915 yılının hemen ardından, 1916-1917 yıllarında Tıp Fakültesi'ne başlamışlardır.[7]

---

7 Bu araştırma İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Arşivleri; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivleri; Milli Savunma Bakanlığı Arşivleri; TC Başbakanlık Devlet Arşivleri; İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı; İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı; İstanbul Tabip Odası Kütüphanesi; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Merkez Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane'de gerçekleştirilmiştir.

KRONOLOJİ

8 Nisan 1904	Fransız-Rus Antlaşması.
31 Ağustos 1907	İngiliz-Rus Antlaşması.
12 Ekim 1911	Rusya'nın Boğazları açtırma konusunda Osmanlı İmparatorluğu'na başvurması.
22 Kasım 1911	Rusya'nın Boğazları açtırma konusunda Osmanlı Devleti'ne nota vermesi.
8 Ekim 1912	Balkan Savaşı'nın başlaması.
15 Ekim 1912	Quchy Barış Antlaşması.
15 Haziran 1914	Çanakkale müstahkem mevkiinde topçu reorganizasyonu.
28 Haziran 1914	Avusturya-Macaristan veliahtının Saray bosna'da öldürülmesi.
28 Temmuz 1914	Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanı.
31 Temmuz 1914	Çanakkale bögesinde özel seferberlik ilanı
31 Temmuz 1914	Hafif Filo'nun Çanakkale'ye gelişi.
1 Ağustos 1914	Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanı
2 Ağustos 1914	Türk-Alman bağlaşması ve Türkiye'nin genel seferberlik ilanı.
3 Ağustos 1914	Almanya'nın Fransa'ya savaş ilanı.

9 Ağustos 1914	9.Tümen Komutanı Albay Cevat'ın, Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na atanması.
10 Ağustos 1914	Goeben ve Breslau'nun saat 18.00'de Boğaz'a girmelerinin başkomutanlığa arz edilmesi. Saat 19.30'da gemilerin Çanakkale'ye gelmesi.
12 Ağustos 1914	Goeben ve Breslau Alman gemilerinin Türkiye tarafından satın alındığının Veimous İngiliz kruvazörüne bildirilmesi.
14 Ağustos 1914	İngiliz Islah Heyeti'nin donanma ile ilişiğinin kesilmesi.
15 Ağustos 1914	Üçüncü mayın hattının kurulması.
16 Ağustos 1914	*Goeben* ve *Breslau*'un *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* adlarıyla donanmaya katılması.
17 Ağustos 1914	Çanakkale'de uçak müfrezesine *Bie* deniz uçağıyla Pilot Fazıl'ın gelişi.
21 Ağustos 1914	*Reşit Paşa* vapurunun Çanakkale'ye gelişi.
27 Ağustos 1914	Kilitbahir'de bir kovanlı torpidobo bataryasının erleştirilmesi.
28 Ağustos 1914	Çanakkale feneri yanına dubalar üzerine iki kovanlı torpido bataryasının yerleştirilmesi.
29 Ağustos 1914	Alman Deniz Müfrezesi'nin, Almanya'dan Bakırköy'e gelmesi.
30 Ağustos 1914	Korgeneral Merten'in, Tümgeneral Weber'in yerine atanması ve *General* adındaki gemiyle 160 Alman askerî personelini beraberinde getirmesi.
5 Eylül 1914	Pilot Fazıl'ın, keşif için ilk kez uçuşu.
17 Eylül 1914	*Mesudiye* muharebe gemisinin, Çanakkale Boğazı savunmasına katılmak üzere Sarısığlar Koyu'nda demirlemesi.
24 Eylül 1914	Dördüncü mayın hattının üçüncü mayın hattı güneyinde oluşturulması.
27 Eylül 1914	Çanakkale Boğazı'nın abluka edilmesi ve tüm gemilere kapatılması *Mesudiye* muharebe gemisinin sancak bordasındaki topların sökülmesi için emir verilmesi.

2 Ekim 1914	Dardanos bataryasının 5 toplu olarak ateşe hazır olması.
30-31 Ekim 1914	7.Tümen'den pekleştirilmiş bir piyade alayının Tekirdağ'dan Gelibolu'ya gelişi.
1 Kasım 1914	Türk Doğu sınırında Rusların savaşı başlatması.
3 Kasım 1914	Birleşik Filo'nun Çanakkale Boğazı giriş tahkimatını bombardımanı.
4 Kasım 1914	Çanakkale Boğazı'nın deniz ve karadan yapılacak taarruzdan savunulmasını üstlenen 3.Kolordu Karargâhı'nın Çanakkale'ye gelmesi.
6 Kasım 1914	Fav'ın bombardımanı.
9 Kasım 1914	Üçüncü mayın hattının kuzeyinde ve buna paralel altıncı mayın hattının kurulması.
11 Kasım 1914	Osmanlı Devleti'nin Rusya, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilanı.
11 Kasım 1914	Başkomutanlık'ın, 3.Kolordu Karargâhı'nın Gelibolu'ya gitmesinin, Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın yeniden Başkomutanlık'a bağlanması emrini vermesi.
14 Kasım 1914	3.Kolordu Karargâhı'nın Gelibolu'ya gelmesi.
25 Kasım 1914	Savaş komitesinin toplantısı ve Churchill'in Çanakkale Boğazı'na taarruz önerisi ve önerinin kabul edilmesi.
13 Aralık 1914	*Mesudiye* muharebe gemisinin batırılması.
17 Aralık 1914	Yedinci ve sekizinci mayın hatlarının kurulması.
30 Aralık 1914	Dokuzuncu mayın hattının kurulması
11 Ocak 1915	Amiral Carden'in, Bahriye Nezareti'ne Çanakkale Boğazı'na taarruz için hazırlattığı planı sunması.
15 Ocak 1915	*Saphir* Fransız denizaltısının Köseburnu önünde batması.
15 Ocak 1915	Çanakkale Boğazı'na taarruz için hazırlanmış planın uygun olduğunun Amiral Carden'e bildirilmesi.

28 Ocak 1915	Savaş Komitesi'nin bugünkü toplantısında Çanakkale Boğazı'nın yalnız donanmayla zorlanmasına karar verilmesi 19 Şubat 1915'in taarruz tarihi olarak saptanması.
1 Şubat 1915	Mustafa Kemal'in Tekirdağ'da göreve başlaması.
17 Şubat 1915	*Barbaros ve Turgut Reis* muharebe gemilerinin, savunmaya katılmak üzere Nara'ya gelmesi.
18 Şubat 1915	Başkomutan Vekili'nin denetleme için Çanakkale'ye gelmesi.
19 Şubat 1915	Birleşik Filo'nun Çanakkale Boğazı giriş tabyalarına taarruz ve muharebeleri.
23 Şubat 1915	19.Tümen kuruluşuna 6.Kolordu'dan verilen 72.Piyade Alayı'nın Eceabat'a gelmesi.
25 Şubat 1915	19.Tümen Komutanı, karargâhı, 57.Piyade Alayı, dağ bataryası, sıhhiye bölüğü, seyyar hastane, ekmekçi müfrezesinin Tekirdağ'dan Eceabat'a gelmesi. Çanakkale Müstahkem Mevkii Karargâhı'nın Hacıpaşa Çiftliği'ne yer değiştirmesi. Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı'nın, 19.Tümen Komutanı'nı Eceabat Bölgesi Komutanlığı'na ataması. Birleşik Filo'nun, giriş tabyalarındaki topları tahrip etmesi ve Boğaz'a girmeye başlaması.
26 Şubat 1915	Değirmenburnu-Çanakkale Feneri arasında onuncu mayın hattının kurulması. Seddülbahir ve Kumkale'ye yapılan çıkarma.
1 Mart 1915	Venizelos'un, Gelibolu Yarımadası'nda 3.Tümen çıkarılmasını önermesi.
4 Mart 1915	3. Avustralya Tugayı'nın, Mondros Limanı'na gelmesi.
5-6 Mart 1915	Çamkoyu Batısından *Queen Elizabeth* muharebe gemisinin merkez tahkimatını aşırma biçiminde bombardımanı.

11 Mart 1915	Ian Hamilton'ın, Akdeniz Bağlaşık Kuvveti Komutanlığı'na atanması.
12 Mart 1915	11.Tümen'in Ezine, Bayramiç bölgesine gelmesi. İngiliz Piyade Tümeni'nin artanının Limni Adası'na gelmesi.
13 Mart 1915	Kitchener'in, Hamilton'a kara kuvvetlerinin kullanılması konusunda yönerge vermesi.
15 Mart 1915	General d'Amade emrindeki Fransız Doğu Sefer Kuvveti'nin Mondros Limanı'na gelmesi.
16 Mart 1915	ABD Büyükelçisi, Adliye Nazırı, Avusturya Askerî Ataşesi'nin Çanakkale'ye gelmesi. Amiral Carden'nin sağlık nedeniyle görevinden ayrılması.
17 Mart 1915	Amiral de Robeck'in, Birleşik Filo Komutanlığı görevine başlaması.
18 Mart 1915	Çanakkale Boğazı Muharebesi.
24 Mart 1915	Liman von Sanders'in 5.Ordu Komutanlığı'na atanması ve 5.Ordu'nun kurulması. General Ian Hamilton'ın birliklerini düzenlemek üzere Mısır'a hareket etmesi.
25 Mart 1915	9.Tümen Komutanı'nın, Eceabat Bölgesi Komutanlığı'nı 19.Tümen Komutanı'ndan devralması.
26 Mart 1915	5.Ordu Komutanı'nın Gelibolu'ya gelerek göreve başlaması.
27 Mart 1915	Churchill'in, birlikte harekâta karar verdiğini Amiral de Robeck'e bildirmesi.
28 Mart 1915	Tengerdere-Domuzdere arasında Boğaz'ın ortasına doğru 19 mayından oluşan son mayın hattının kurulması.
31 Mart 1915	3.Tümen'in muharip birlikleriyle Erenköy'e gelmesi.
31 Mart-1 Nisan 1915	Son mayın hattına paralel olarak, Boğaz doğrultusunda 10 mayın uzatılması.
1 Nisan 1915	General Weber'in Kalvert Çiftliği'nde

	Mürettep Kolordu Komutanlığı görevine başlaması.
10 Nisan 1915	General Hamilton'ın Mondros'a dönmesi, Avustralya Tümeni'nin büyük kısmının Mondros'a gelmesi.
15 Nisan 1915	Mısır'daki Koalisyon Kara Kuvvetleri'nin, Mondros'a gelmeye başlaması. Irak'ta Türk Kuvvetlerinin Nasıriye'ye çekilmesi.
16 Nisan 1915	Ege Denizi'nde düşman kuvvetiyle karşılaşan Demirhisar torpidobotunun, Sakız Adası güneyinde baştan kara etmesi.
17 Nisan 1915	E-15 İngiliz denizaltı gemisinin, Boğaz'da hasara uğratılıp karaya oturtulması.
18-19 Nisan 1915	İngilizlerin, torpido atarak E-15 denizaltı gemisini batırmaları.
23 Nisan 1915	Mondros'taki Koalisyon Kara Kuvvetleri'nin, çıkarma için randevu yerlerine gitmeleri.
25 Nisan 1915	Gelibolu Yarımadası ve Kumkale'ye Koalisyon kuvvetlerinin çıkması. AE2 Avustrulya denizaltısının ilk düşman denizaltısı olarak Marmara'ya girmesi. Rus filosunun Karadeniz Boğazı'nı bombardıman etmesi.
27 Nisan 1915	Marmara'daki fenerlerin söndürülmesi. Fransız kuvvetlerinin Kumkale'den çekilmesi.
28 Nisan 1915	Birinci Kirte Muharebesi.
30 Nisan 1915	*Sultanhisar* torpidobotunun Marmara'da AE2 denizaltısını batırması.
1 Mayıs 1915	*Nurülbahir* gambotunun Marmara'da bir denizaltı tarafından batırılması.
6-8 Mayıs 1915	İkinci Kirte Muharebesi.
10 mayıs 1915	Yavuz ile Rus Filosunun muharebesi. İtalya-İtilaf devletleri anlaşması.
13 Mayıs 1915	*Muavenet* muhribinin Morto Limanı'nda *Goliat* İngiliz muharebe gemisini batırması. Süveyş Kanalı'na ikinci Türk taarruzu.
14 Mayıs 1915	Churchill ve Amiral Fisher'ın istifa etmeleri.

17 Mayıs 1915	İngiliz kabinesinin çekilmesi.
18 Mayıs 1915	İlk Alman denizaltısı *UB-8* Türk sularında.
19 Mayıs 1915	Ağır zayiatlı başarısız Türk taarruzu.
20 Mayıs 1915	Ereğli ve Kandilli'nin bombardımanı. Fransızların 83 Rakımlı Tepe'ye (Çanakkale) taarruzu.
22 Mayıs 1915	İngilizlerin Sığındere (Çanakkale) taarruzu.
23 Mayıs 1915	*Pelengiderya* gambotunun bir denizaltı tarafından batırılması.
25 Mayıs 1915	U-21 Alman denizaltısının Kabatepe önünde Triumph İngiliz muharebe gemisini batırması.
27 Mayıs 1915	U-21 Alman denizaltısının, Seddülbahir önünde Megestic İngiliz muharebe gemisini batırması.
4-6 Haziran 1915	Üçüncü Kirte Muharebesi.
18 Haziran 1915	Kerevizdere (Çanakkale) Muharebesi.
21-22 Haziran 1915	83 Rakımlı Tepe (Çanakkale) muharebesi.
28 Haziran-5 Temmuz 1915	Zığındere Muharebesi.
12-13 Temmuz 1915	İkinci Kerevizdere (Çanakkale) Muharebesi
6 Ağustos 1915	Suvla'ya (Anafartalar) düşmanın çıkarma yapması.
6-10 Ağustos 1915	Kanlısırt ve Conkbayırı muharebeleri.
9-12 Ağustos 1915	Birinci Anafartalar Muharebesi.
6-13 Ağustos 1915	İngiliz ve Fransız Seddülbahir bölgesindeki birliklerinin taarruzları.
15-16 ağustos 1915	Kireçtepe Muharebeleri.
21 Ağustos 1915	İkinci Anafartalar Muharebesi.
27 Ağustos 1915	Kayacıkağılı (Bombatepe) Muharebesi.
6 Eylül 1915	Anafartalar'a yeni düşman kuvvetlerinin çıkması.
10 Eylül 1915	İngiltere Harbiye Nazırı Lord Kitchener'ın Çanakkale sorununu görüşmek üzere Fransa'ya gelmesi.
11 Ekim 1915	Gelibolu Yarımadası'nın düşman tarafından boşaltılmasının ilk defa söz konusu oluşu.
12 Kasım 1915	İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchener'in Seddülbahir'e gelmesi.

6 Aralık 1915	Fransız Genel karargâhında yapılan toplantıda Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılmasına karar verilmesi.
8-9 Aralık 1915	Anafartalar ve Arıburnu kesiminde tahliyenin birinci safhasının başlaması
20 Aralık 1915	Anafartalar ve Arıburnu'nun düşman tarafından boşaltılmasının sonu.
28 Aralık 1915	Seddülbahir kesiminin tahliyesine başlanması.
9 Ocak 1916	Koalisyon kuvvetlerinin Seddülbahir'i boşaltmasının sona ermesi.
18 Ocak 1916	5.Ordu karargâhının Çanakkale'den İstanbul'a alınması.

KAYNAKÇA

Aldoğan, Şahin-Selim Meriç: "Arıburnu Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu", yayımlanmamış makale, Çanakkale 2002.

Aker, Şefik: *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27.Alay*, İstanbul Askerî Matbaa, 1935.

Akpınar, Nazmi (Binbaşı): Yayınlanmamış anılar (4 defter oğlu Sedat Akpınar'dan alınmıştır).

Akşit, İlhan: *Çanakkale Savaşları Harb Sahaları ve Abideleri*, İstanbul 1973.

Akşit, İlhan-Hayati Tezel: *Mustafa Kemal ve Çanakkale* 1915, İstanbul 1982.

Ali, Rıza: *AE2'yi Marmara Denizinde Nasıl Batırdım*, İstanbul 1947.

Alpagut, Haydar: *Büyük Harbin Deniz Cephesi*, İstanbul 1937.

Altay, Fahrettin: *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul 1970.

Armstrong, H.C.: *Grey Wolf*, Londra 1933, (Türkçe karşılaştırma Bozkurt-çev. Gül Çağlalı Güven) İstanbul 1996.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 1 (1903-1915), İstanbul 1998.

Atatürk, M. Kemal: *Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar*, İstanbul 1955.

Atatürk, M. Kemal: *Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe*, (yay. haz. Uluğ İğdemir), Ankara 1962.

Atatürk, M. Kemal: *Arıburnu Muharebeleri Raporu* (yay. haz. Uluğ İğdemir) Ankara 1990.

Atatürk, M. Kemal: *Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor*, İstanbul 1990.

Atay, Falih Rıfkı: *Atatürk'ün Anıları 1914-1919*, Ankara 1965.
Aydemir, Şevket Süreyya: *Tek Adam*, c.1, İstanbul 1979.
Aydemir, Şevket Süreyya: *Enver Paşa*, c.3, İstanbul 1978.
Banoğlu, Niyazi Ahmet: *67. Yıldönümünde Çanakkale Zaferinin Altın Sayfaları*, İstanbul 1982.
Barış, Yusuf İzzettin: *Çanakkale Savaşları*, Ankara 2000.
Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılâbı Tarihi, Çanakkale Vuruşmaları ve Onların Tepki ve Sonuçları*, c. 3, Ankara 1955.
Bennett, Jack: *Gallipoli*, Sydney 1981.
Beyoğlu, Süleyman: "Çanakkale'de Kayıp Bir İngiliz Birliği ve Bir Film Üzerine", 85. Yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları Sempozyumu, 23-24 Mart 2000, Çanakkale 2001.
Bilbaşar, Sayhan: *Çanakkale 1915*, İstanbul 1972.
Boğuşlu, Mahmut: *Birinci Cihan Harbi*, İstanbul 1997.
Borak, Sadi: *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, 1899-16 Mayıs* 1919, İstanbul 2004.
Borak, Sadi: *Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1970.
Borak, Sadi: *Atatürk*, İstanbul 2004.
Borak, Sadi: *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, İstanbul 2004.
Bozok, Salih- Bozok, Cemil: *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul 1985.
Brenchley, Fred ve Elizabeth: *Stoker'ın Denizaltısı* (çev. Pervin Yanıkkaya), İstanbul 2003.
Brock, Ray: *Hayalet Süvari*, (çev. Haluk Gurulkan), İstanbul 2004.
Bülkat Esat-İhsan Ilgar: *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, İstanbul 1957.
Cassar, H. George: *Çanakkale ve Fransızlar* (çev. Nejat Dalay), İstanbul 1972.
Cemal Paşa: *Hatıralar* (tamamlayan ve düzenleyen: Behçet Cemal), İstanbul 1977.
Clausewitz, Carl von: *On war*, Princeton University, 1976.
Collins, Dale: *Anzac Adventure*, Sydney 1959.
Conk, Cemil: *Çanakkale Conkbayırı Savaşları. Atatürk'ün yaptığı Görülmemiş Yiğitçe Süngü Hücumu*, Ankara, 1959.
Çalışlar, İzzettin: *Atatürk'le İkibuçuk Yıl, Orgeneral Çalışların Anıları*, İstanbul 1993.
Çalışlar, İzzettin ve İsmet Görgülü: *On Yıllık Savaşın Günlüğü-Orgeneral İzzettin Çalışların Günlüğü*, İstanbul 1997.
Çamoğlu, Şemsettin: *18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, Güven Matbaası, 1953.
Çamoğlu, Şemsettin: *Çanakkale Boğazı ve Savaşları*, İstanbul 1962.
Çamoğlu, Şemsettin: *Çanakkale 18 Mart 1915-1950*, Ankara 1950.
Çelik, Birten ve Tim Travers: "Not one of them ever came back-What Hap-

pened to the 1/5 Norfolk Battalion on 12 August 1915 at Galllipoli?", *The Journal of Military History*, Nisan 2002.

Denizli, Ali: 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi, 19.Tümen ve Anafartalar Grup Komutanı Atatürk, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 348, Nisan 1996.

Dural, Baran: *Atatürk'ün Liderlik Sırları*, İstanbul 2002.

Dümer, Vehbi Ziya: "Çanakkale Muharebatında İngiliz Denizaltı Gemilerinin Aldığı vazifeler ve bahriyemizin Bu gemilerle Mücadelesi," *Deniz Mecmuası*, İstanbul 1934.

Dümer, Vehbi Ziya: "Çanakkale Savaşı'nda Türk Bahriyesi," *Deniz Mecmuası*, 336, İstanbul 1935.

Earle, Edward Mead: *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, Ankara 2003.

Erdin, Ali: *Çanakkale Kahramanı Havranlı Koca Seyit*, Ankara 1977.

Erenli, Muhterem: *Vatan ve Hürriyet*, İstanbul 1981.

Erickson, Edward J.: *Size Ölmeyi Emrediyorum*, (çev. Tanju Akad), İstanbul 2003.

Erikan, Celal: *Komutan Atatürk*, İstanbul 2001.

Erikan, Celal: *Çanakkale'de Türk Zaferi*, Ankara 1964.

Evans, Laurence: *Türkiye'nin Paylaşılması* (çev. Tevfik Alanay), İstanbul 1972.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, c. 5, 1. kitap, Ankara 1993.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi*, c. 5, 2. kitap, Ankara 1978.

Genelkurmay Başkanlığı, *Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. 5, 3. kitap, Ankara 1980.

Genelkurmay Başkanlığı: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı*, c. 8, Ankara 1976.

Genelkurmay Başkanlığı: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Özetlenmiş Tarih*, c. 5, Ankara 2002.

Genelkurmay Başkanlığı: *Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik* c. 10, Ankara 1985.

Genelkurmay Başkanlığı: (Kadri Perk) *Çanakkale Savaşları Tarihi Büyük Harpte Çanakkale*, Kısım 2 ve 3, Askerî Matbaa, 1940.

Genelkurmay Başkanlığı: *Atatürk ve Askerlik Sanatı* (yaz. Nusret Baycan), Ankara 1985.

Genelkurmay Başkanlığı: *Stratejik ve Taktik Sonuçlar Serisi*, No: 4, Ankara 1976.

Genelkurmay Başkanlığı: *Çıkarmalar* (yaz. N. Aşkun), İstanbul 1951.

Genelkurmay Başkanlığı: *Denizaşırı Çıkarmalar Çanakkale Seferi 1915* (yaz. Goutard A., çev. Ahmet Onur) Ankara 1980.

Genelkurmay Başkanlığı: *Muhtelif Siperlerde Sahil Çıkarmaları*, (yaz. İlyas Demirsoy), 124 sayılı askerî mecmuaya lahika olarak çıkmıştır, İstanbul 1942.

Genelkurmay Başkanlığı: *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Harekâtı* (yaz. Fahri Belen), c. 2, Ankara 1964.

Genelkurmay Başkanlığı: *Çanakkale Savaşı* (Harp Akademisi), İstanbul 1935.

Görgülü, İsmet: *Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu*, İstanbul 1990.

Görür, Osman: *Harbi Umumi'de Golyat Zırhlısının Nasıl Battığının İç Yüzü*, İstanbul 1939.

Gücüyener, Şükrü Fuad: *Birinci Cihan Harbinde Tanıdığım Kahramanlar*, İstanbul 1956.

Günesen, Fikret: *Çanakkale Savaşları*, İstanbul 1986.

Günsev, Mesut: *Savaş Aldatmaları*, İstanbul 1990.

Güralp, Şerif: *Çanakkale Cephesi'nden Filistin'e*, İstanbul 2003.

Güzel, *Abdurrahman, Avustralya Resmî tarihinde Gelibolu/Çanakkale*, Çanakkale 1996.

Halaçoğlu Ahmet: "Birinci Dünya Savaşında Türk Donanması ve Çanakkale Deniz Operasyonları" *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1988.

Hamilton, Ian: *Gelibolu Günlüğü*, (çev. Osman Öndeş), İstanbul 1972.

Halis (Binbaşı): *Çanakkale Raporu*, İstanbul 1975.

Handel, Michael I.: *Savaşın Ustaları* (çev. Berna Kara), İstanbul 2004.

Hart, B.H. Liddell: *Strateji Dolaylı Tutum*, (çev. Selma Koçak) İstanbul 2003.

İğdemir, Uluğ: *M. Kemal Anafartalar Muharebesine Ait Hatıralar*, Ankara, 1955.

İğdemir, Uluğ: *Atatürk ve Anzaklar*, Ankara 1978.

İğdemir, Uluğ: *M. Kemal Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Ankara 1968.

Ilgar, İhsan: *Çanakkale Savaşları 1915*, Ankara 1982.

İkdam Gazetesi, Çanakkale Cephesi (çev. Murat Çulcu), 3 Kasım 1914-3 Şubat 1916, Haber-Yorum-Bildiri-Röportaj-Gözlem ve Anılar, İstanbul 2004.

İnci, Tevfik: *Deniz Tarihimizin Şeref Sayfaları*, 405 sayılı *Donanma Dergisi* eki, İstanbul 1953.

İnönü, İsmet: *Hatıralar* (haz: Sabahattin Selek), İstanbul 1985.

James, Robert Rhodes: *Gelibolu Harekâtı*, İstanbul 1973.

Perk, Kadri: *Çanakkale Savaşları Tarihi*, İstanbul 1939.

Karal, Enver Ziya: *Atatürk ve Devrim* (Konferanslar ve makaleler), Ankara 1980.

Kafadar Osman, Esenkaya Ahmet: "Çanakkale Savaşlarında Kaybedilen Eğitim Görmüş Nesiller Üzerine Düşünceler ve Öneriler", *Çanakkale Araştırmaları Yıllığı*, 2, ÇOMÜ Yayını, Mart 2004.

Karakaya Tûba: "Çanakkale Muharebeleri", *Askerî Tarih Bülteni*, 36, Şubat 1994.

Karatay, Baha Vefa: *Mehmetçik ve Anzaklar*, Ankara 1987.
Kaylan, Aziz (derleyen): *Çanakkale İçinde Vurdular Beni*, İstanbul, tarihsiz.
Kızıldağ, Selçuk: *Çanakkale, Cesaretin Bedeli*, İstanbul 2003.
Kinross, Lord: *Atatürk* (çev. Ayhan Tezel), İstanbul 1980.
Kurtoğlu, Fevzi: *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, İstanbul 1935.
Macfie, A.L.: *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, (çev. Damla Acar ve Funda Soysal) İstanbul 2003.
Mahmut Sabri (Binbaşı): *Seddülbahir'in İlk Şanlı Müdaafası*, Konya 1935.
Mahmut Sabri (Binbaşı): "Seddülbahir'de İlk İhraca Karşı koyan Tabur Kumandanının Notları", *Askeri Mecmua*, 90, c. 51, Eylül 1933.
Mango, Andrew: *Atatürk* (çev. Füsun Doruker), İstanbul 2000.
Mehmet Fasih Bey'in Günlüğü: (yay. haz. Murat Çulcu) İstanbul 2002.
Mehmet Nihat: "Büyük Harpte Çanakkale Seferi", *Askeri Mecmua*, 70, c. 46, Eylül 1928.
Mehmet Nihat: *Çanakkale Seferi*, İstanbul 1926.
Milli Savunma Bakanlığı: *Bir Kahramanlık Abidesi 57. Piyade Alayı*, Ankara 2003.
Milli Savunma Bakanlığı: *Şehitlerimiz*, c. 1, Ankara 2000.
Moorehead, Alan: *Çanakkale Geçilmez* (çev. Günay Salman), İstanbul 1972.
Muavenet-i Milliye Muhribi, *Derya Dergisi*, 49, Ankara 1971.
Muavenet-i Milliye Muhribimizin Goliath Zırhlısını batırması, *Derya Dergisi*, 3, Ankara 1967.
Muhlmann, Carl: *Çanakkale Muharebesi 1915* (çev. Mehmet Cemal), Kastamonu 1933.
Münim Mustafa: *Cepheden Cepheye* (haz. Metin Martı), İstanbul 2002.
Mütercimler, Erol: *Destanlaşan Gemiler*, İstanbul 1987.
Mütercimler, Erol: *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, İstanbul 2003.
Mütercimler, Erol: *Kadınlar, Gemiler ve Otomobiller*, İstanbul 2004.
Mütercimler, Erol: "Çanakkale 1915," *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 559 (Mart), Ankara 1994.
Nutku, Emrullah: *Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1975.
Oglander, C.F. Aspinall: *Çanakkale Gelibolu Harekâtı* (çev. Tahir Tünay), c. 1, İstanbul 1939.
Oglander, C.F. Aspinall: *Çanakkale Muharebeleri İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi* (çev. Muharrem Fevzi), İstanbul 1932.
Oetinger Bolko von, Tiha von Ghyczy, Christopher Bassford: *Clausewitz ve Strateji* (çev. Zülfü Dicleli), İstanbul 2002.
Örses İclâl- Örses Tunca: "Çanakkale ve Mustafa Kemal Hakkında Farklı Bir Yanıt", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 340, Nisan 1994.

Özbay, Kemal: *Türk Askerî Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. 1, İstanbul 1981.

Özer, Sükan: "Zabit ve Kumandan ile (yeniden) Hasbıhal", *Harp Akademileri Bülteni*, 199, Temmuz 2001.

Paksoy, İrfan: "81. Yıldönümünde Çanakkale Zaferi", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 348, Nisan 1996.

Renouvin, Pierre: *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, İstanbul 2004.

Sanders, Liman von: *Türkiye'de Beş Yıl* (çev. M. Şevki Yazman), İstanbul 1968.

Sayılır, Burhan (haz.): *Çanakkale Ümitler Yanılgılar Gerçekler*, Ankara 2003.

Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, Hayat Mücadeleleri, İstanbul 1982.

Steel, Nigel ve Peter Hart: *Gelibolu-Yenilginin Destanı*, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1997.

Sunata, İbrahim Hakkı: *Gelibolu'dan Kafkaslar'a, Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, İstanbul 2003.

Sun Tzu: *Savaş Sanatı* (çev. Sibel Özbudun), İstanbul 1992.

Taşkıran, Cemalettin: *Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri-Ana Ben Ölmedim*, İstanbul 2001.

Tuncoku, Mete ve Cemalettin Taşkıran: *Çanakkale Churchill ve Anzaklar*, Ankara 2000.

Tuncoku, Mete: *Anzaklar'ın Kaleminden Mehmetçik*, Ankara 2000.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000.

Ünaydın, Ruşen Eşref: *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Ankara 1981.

Walder, David: *Çanakkale Olayı* (çev. M.Ali Kayabal), İstanbul 1970.

Volkan, Vamık-Norman Itzkowitz: *Ölümsüz Atatürk*, İstanbul 1998

Yakın Tarihimiz Dergisi: cilt:1, İstanbul, 1962.

Yakın Tarihimiz: Milliyet'in Tarih ve Kültür Eki, İstanbul, tarihsiz.

Yavuz, Celalattin: *Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Misyonlar*, İstanbul, Dz.K.K. tarihsiz.

Yazman, Şevki: *Türk Çanakkale*, Ankara 1938.

Yıldız, Cemalettin (derleyen): *Seddülbahir Kahramanları*, İzmir 2003.

Elektronik ortam kaynakları:

www.awm.gov.au

www.anzacsite.gov.au

www.dva.gov.au

www.iwm.org.uk

www.nla.gov.au

Türk askerinin savaş ve dövüş hususunda sahip bulunduğu niteliğin önceden fark edilmemiş olması, İngilizler için felaket olmuştur... Türk askerinin ne yaman muharip olduğunu İngilizler, kendileriyle dövüştükten sonra acı tecrübeyle anlamışlardır.

İngiliz General Aspinall Oglander

Bu topraklar, tarihin başından beri hiçbir zaman istilacılarını bağışlamamıştır. 1915 yılında da bağışlamadı. Ateş ve çelik yağmuru altında yalnız piyade tüfeği ve süngü... Teknolojiye karşı insan bedeni!..

Çanakkale Savaşı sadece muharebe alanlarında ölen askerlerin değil, idam edilen ilk sivil kişi olan Bozcaada müftüsünün de öyküsüdür... Gelibolu kara muharebeleri, yalnızca üst rütbeli subayların değil, küçük rütbeli askerlerin de savaşıdır. 19.Tümen komutanı Yarbay Mustafa Kemal ve muhteşem 57.Alay ile komutanı Albay Avni, olağanüstü 27.Alay ile komutanı Yarbay Mehmet Şefik, 36. Alay ile komutanı Yarbay Cemil, Seddülbahir'in yaralı aslanı Binbaşı Mahmut Sabri, Edirne sırtında Teğmen Mucip, Binbaşı Halis, Kumkale'de Teğmen Halit, şehit Yedeksubay Ethem, Ezineli Yahya Çavuş, Bigalı Mehmet Çavuş gibi düşmanlarını bile kendisine hayran bırakan binlerce kahramanın önünde saygıyla eğiliyoruz.

ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd.
Ticarethane Sokak No: 53
34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel : +90 (212) 511 53 03
+90 (212) 513 87 51
Fax : +90 (212) 519 33 00
www.alfakitap.com
e-mail: info@alfakitap.com

ISBN 975-297-610-7
9 789752 976108